

**Барилга, хот
байгуулалтын яам
(БХБЯ)**

**Японы Олон
Улсын Хамтын
ажиллагааны
байгууллага
(ЖАЙКА)**

**Үндэсний Хөгжлийн
газар
(ҮХГ)**

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл

Эцсийн тайлангийн төсөл 3

2021 оны 6-р сар

**RECS International Inc.
PADECO Co., Ltd.
Nippon Koei Co., Ltd.**

Валютын ханш (2021 оны 05-р сарын 20-ны байдлаар):
1.00 төгрөг = 0.00038 ам. доллар
1.00 төгрөг = 0.04 иен
Эх үүсвэр: OANDA.COM (<http://www.oanda.com>)

Гарчиг

БҮЛЭГ 1	ТӨСЛИЙН ТАНИЛЦУУЛГА.....	1-1
1.1	Үндэслэл.....	1-1
1.1.1	Төслийн үндэслэл.....	1-1
1.1.2	Төслийн зорилго ба хамрах хүрээ.....	1-2
1.1.3	Төслийн хэрэгжилт ба удирдлагын бүтэц.....	1-3
1.2	Төслийн үйл ажиллагааны явц.....	1-5
1.2.1	Төслийн үйл ажиллагааны эхний шатны ажлууд.....	1-5
1.2.2	Одоогийн байдлын дүн шинжилгээ.....	1-6
1.2.3	Төслийн явцын тайлан.....	1-6
1.2.4	ҮХЦТ-ний эхний төслийг боловсруулах үйл ажиллагаа.....	1-7
1.2.5	Төслийн дунд хугацааны тайлан 1.....	1-7
1.2.6	ҮХЦТ-ийг шинэчлэн боловсруулах үйл ажиллагаа.....	1-7
1.2.7	Эцсийн тайлангийн төсөл 1.....	1-8
1.2.8	ҮХЦТ-г сайжруулан боловсруулах, туршилтын төслүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, сурталчлан таниулах үйл ажиллагааны явц.....	1-9
1.2.9	Эцсийн тайлангийн төсөл 2.....	1-9
1.2.10	ҮХЦТ-г ХАНСХЕТ болон БХБ-ын баримт бичигтэй уялдуулах үйл ажиллагаа болон Төслийн хүрээнд хийсэн туршилтын төсөл, судалгааны хэрэгжилт.....	1-10
1.3	ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 3.....	1-11
1.4	Төслийн ажлын төлөвлөгөө, төлөвлөгдөж буй үйл ажиллагаа.....	1-12
БҮЛЭГ 1-ИЙН НЭМЭЛТ ХЭСЭГ: ЧАДАВХЫГ БЭХЖҮҮЛЭХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА.....		1-13
S1.1	Семинар.....	1-13
S1.2	Дэд Ажлын хэсгийн хурлууд.....	1-14
S1.3	Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалт.....	1-19
S1.4	ГМС-ийн мэдлэг олгох сургалт.....	1-21
БҮЛЭГ 2	МОНГОЛ УЛСЫН ТОГТВОРТОЙ ХӨГЖЛИЙН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ-2030 (ТХҮБ 2030) БАРИМТ БИЧГИЙН ЗОРИЛТУУДЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮНЭЛГЭЭ БОЛОН “АЛСЫН ХАРАА 2050” МОНГОЛ УЛСЫН УРТ ХУГАЦААНЫ ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГЫН ТОЙМ.....	2-1
2.1	Хүн ам зүй.....	2-1
2.1.1	Сүүлийн жилүүдийн хүн амын өсөлт, өөрчлөлт.....	2-1
2.1.2	Хүн ам зүйн үзүүлэлтүүд.....	2-4
2.2	Макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүд.....	2-6
2.2.1	Эдийн засгийн өсөлтийн чиг хандлага.....	2-6
2.2.2	ДНБ, салбараар.....	2-9
2.2.3	ДНБ-ий өсөлт, салбараар.....	2-11
2.3	Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 баримт бичгийн хэрэгжилт болон “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилтууд.....	2-12
2.3.1	ДНБ болон нэг хүнд ногдох ДНБ.....	2-12
2.3.2	Хүний хөгжлийн индекс.....	2-13
2.3.3	Хүн амын дундаж наслалт.....	2-14
2.3.4	Ядуурлын түвшин ба орлогын хуваарилалт.....	2-15
2.3.5	Дэлхийд өрсөлдөх чадварын үзүүлэлт.....	2-17
2.3.6	Бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлт.....	2-18
2.3.7	Байгаль орчны үзүүлэлт.....	2-19
2.3.8	Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдал.....	2-20
2.3.9	Эрүүл мэнд.....	2-20
2.3.10	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг.....	2-25
2.3.11	Аялал жуулчлал.....	2-25

2.3.12	Цахилгаан эрчим хүчний найдвартай эх үүсвэрээр хангагдсан байдал	2-27
2.3.13	Эдийн засгийн хөгжилд тулгарч буй сорилтууд	2-28
2.3.14	Нийгмийн хөгжилд тулгарч буй сорилтууд	2-29
2.3.15	Байгаль орчны менежменттэй холбоотой тулгарч буй сорилтууд	2-30
2.4	“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө	2-31
2.4.1	“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө	2-31
2.4.2	“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын тойм	2-32
2.4.3	9 зорилго, 50 зорилт бүхий “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого	2-34
2.4.4	Төсөл, хөтөлбөрүүд	2-44
БҮЛЭГ 3	ХӨГЖЛИЙН ЗАГВАР, АЛСЫН ХАРАА, ЗОРИЛТ, СТРАТЕГИ	3-1
3.1	ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдэд үндэслэсэн хөгжлийн загвар	3-1
3.1.1	Үндэслэл	3-1
3.1.2	Монгол Улсын хөгжлийн загварыг тодорхойлох үйл ажиллагаа	3-4
3.2	Хөгжлийн загвар, алсын хараа	3-30
3.2.1	Хөгжлийн загварыг томъёолох нь	3-30
3.2.2	Хөгжлийн алсын харааны үзэл санаа, үнэт зүйл	3-33
3.2.3	Хөгжлийн алсын хараа	3-35
3.3	Макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги	3-39
3.3.1	Асуудлын бүтцийн шинжилгээ	3-39
3.3.2	Макро түвшний хөгжлийн зорилт ба үндсэн стратеги	3-42
3.4	Эдийн засгийн салбаруудын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги	3-44
3.4.1	Газар тариалангийн салбар	3-44
3.4.2	Мал аж ахуйн салбар	3-45
3.4.3	Уул уурхайн салбар	3-46
3.4.4	Аж үйлдвэрийн салбар	3-47
3.4.5	Аялал жуулчлалын салбар	3-48
3.5	Дэд бүтцийн салбарын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги	3-50
3.5.1	Зам, тээвэр, логистикийн дэд бүтэц	3-50
3.5.2	Цахилгаан эрчим хүч, дулааны эрчим хүчний хангамж	3-51
3.5.3	Дижитал шилжилт, МХХТ	3-52
3.5.4	Хот байгуулалт	3-53
3.6	Байгаль орчны салбарын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги	3-55
3.6.1	Байгаль орчны менежмент	3-55
3.6.2	Нийгмийн тогтвортой хөгжил	3-57
3.6.3	Усны нөөцийн менежмент, хөгжүүлэлт	3-58
БҮЛЭГ 4	НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ БА ХӨГЖЛИЙН ХУВИЛБАНУУД	4-1
4.1	Зорилго ба аргачлал	4-1
4.2	Хүн ам, ажиллах хүчний хэтийн тооцоо	4-2
4.2.1	Хүн амын хэтийн тооцоо	4-2
4.2.2	Ажиллах хүчний хэтийн тооцоо	4-4
4.2.3	Монгол Улсын эдийн засгийн хэтийн төлөв	4-5
4.3	Хөгжлийн хувилбарууд	4-10
4.3.1	Хөгжлийн хувилбарын тодорхойлолт	4-10
4.3.2	Хөгжлийн хувилбарын тодорхойлолт	4-11
4.3.3	Ажиллах хүчний эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэр	4-11
4.3.4	Хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ	4-13

4.4	Хөгжлийн хувилбарын санал.....	4-15
4.4.1	Санал болгож буй хөгжлийн хувилбар.....	4-15
4.4.2	Хүн ам, ДНБ-ий 2030 оны хэтийн тооцоо.....	4-15
4.4.3	Хүн ам, ДНБ-ий хэтийн төлвийн тооцоо, 2040 оноор.....	4-19
4.4.4	COVID-19 цар тахлын нөлөө ба хэтийн төлвийн тооцоо	4-21
БҮЛЭГ 5	ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ОРОН ЗАЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ	5-1
5.1	Үндэсний орон зайн төлөвлөлт	5-1
5.1.1	Орон зайн төлөвлөлтийн тогтолцоо.....	5-1
5.1.2	Орон зайн төлөвлөлтийн аргачлал.....	5-2
5.1.3	Улсын орон зайн төлөвлөлт ба БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсуудын бодлого, төлөвлөлт.....	5-4
5.2	Хотын зэрэглэл, хот, суурины газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	5-7
5.2.1	Хотын зэрэглэл	5-7
5.2.2	Шинэ хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	5-11
5.3	Улсын дэд бүтцийн тэнхлэг, хотын зэрэглэлийг багтаасан орон зайн төлөвлөлт	5-12
5.3.1	Орон зайн төлөвлөлттэй холбоотой баримт бичиг, судалгаа	5-12
5.3.2	Улсын дэд бүтцийн тэнхлэгийг багтаасан орон зайн төлөвлөлт	5-14
5.4	Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөө.....	5-24
5.4.1	Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөөний зорилго, үйл ажиллагаа	5-24
5.4.2	Газар зохион байгуулалтын төлөвлөлттэй холбоотой төлөвлөгөө, судалгаа	5-25
5.4.3	Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө ба газар зохион байгуулалтын одоогийн байдал	5-36
5.4.4	Бэлчээрийн газрын ангилал	5-38
5.4.5	Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.....	5-41
5.4.6	Монгол Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө	5-48
5.5	Усны нөөц, уур амьсгалын өөрчлөлтийн шинжилгээ.....	5-55
5.5.1	Усны балансын шинжилгээ.....	5-55
5.5.2	Усны эрэлт нийлүүлэлтийн зөрүү.....	5-59
5.5.3	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл	5-62
5.5.4	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн үнэлгээ.....	5-63
5.5.5	Уур амьсгалын өөрчлөлт усны балансад нөлөөлөх нь	5-76
БҮЛЭГ 5-ЫН НЭМЭЛТ ХЭСЭГ 1: УЛСЫН НИЙСЛЭЛ ХОТЫГ НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛСЭН ЖИШЭЭ, СУДАЛГАА	5-80	
БҮЛЭГ 5-ЫН НЭМЭЛТ ХЭСЭГ 2: МОНГОЛ УЛСАД НИЙСЛЭЛ ХОТЫН ЧИГ ҮҮРГИЙГ НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭХ БОЛОМЖ	5-84	
БҮЛЭГ 6	БҮСЧИЛСЭН ХӨГЖЛИЙН АЛСЫН ХАРАА БА СТРАТЕГИ.....	6-1
6.1	Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл.....	6-1
6.1.1	Эдийн засгийн бүсчлэлийн үндэслэл, нөхцөл	6-1
6.1.2	Хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлын дүн шинжилгээ	6-2
6.1.3	Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл	6-7
6.1.4	Эдийн засгийн бүсчлэлийн хувилбарын харьцуулалт.....	6-10
6.2	Эдийн засгийн бүсүүдийн онцлог	6-12
6.2.1	Эдийн засгийн бүс тус бүрийн онцлог.....	6-12
6.2.2	Санал болгож буй бүсүүдийн онцлог (дэлгэрэнгүй).....	6-14
6.3	Эдийн засгийн бүсүүдийн хөгжлийн алсын хараа, стратеги	6-18
6.3.1	Баруун бүс.....	6-18
6.3.2	Хангайн бүс.....	6-20
6.3.3	Алтайн бүс.....	6-23
6.3.4	Өмнөд бүс	6-25

6.3.5	Зүүн бүс.....	6-28
6.3.6	Нийслэлийн бүс	6-30
БҮЛЭГ 7	АЙМГУУДЫН ХӨГЖЛИЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ.....	7-1
7.1	Хөгжлийн дүн шинжилгээний ач холбогдол, ажлын явц.....	7-1
7.1.1	Хөгжлийн нэгдсэн бодлого боловсруулахад дүн шинжилгээ хийхийн ач холбогдол	7-1
7.1.2	Аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ хийх арга зүй	7-2
7.2	Баруун бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ.....	7-4
7.2.1	Баян-Өлгий аймаг	7-4
7.2.2	Увс аймаг	7-10
7.2.3	Ховд аймаг	7-14
7.3	Хангайн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ	7-19
7.3.1	Завхан аймаг.....	7-19
7.3.2	Хөвсгөл аймаг	7-24
7.3.3	Архангай аймаг	7-28
7.3.4	Булган аймаг	7-33
7.3.5	Сэлэнгэ аймаг	7-37
7.3.6	Дархан-Уул аймаг	7-42
7.3.7	Орхон аймаг	7-47
7.4	Алтайн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ	7-50
7.4.1	Говь-Алтай аймаг	7-50
7.4.2	Баянхонгор аймаг	7-54
7.4.3	Өвөрхангай аймаг	7-58
7.5	Өмнөд бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ	7-64
7.5.1	Дундговь аймаг	7-64
7.5.2	Говьсүмбэр аймаг	7-68
7.5.3	Дорноговь аймаг	7-71
7.5.4	Өмнөговь аймаг	7-75
7.6	Зүүн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ.....	7-79
7.6.1	Хэнтий аймаг.....	7-79
7.6.2	Сүхбаатар аймаг	7-83
7.6.3	Дорнод аймаг	7-88
7.7	Нийслэлийн бүсийн Төв аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ	7-93
БҮЛЭГ 8	ГОЛ ТӨСӨЛ, ХӨТӨЛБӨР БҮХИЙ ҮЕ ШАТТАЙ ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	8-1
8.1	Хөгжлийн загварын хувилбарууд.....	8-1
8.1.1	Хөгжлийн шинэ загвар, үе шат	8-1
8.1.2	I үе шат 2025 он хүртэл	8-6
8.1.3	II үе шат 2026-2030 он	8-10
8.1.4	III үе шат 2031-2040 он	8-12
8.1.5	Монгол Улсын хөгжлийн төсөөлөл (2040 оноор).....	8-14
8.2	Гол төсөл, хөтөлбөрүүд бүхий хөгжлийн төлөвлөгөө	8-16
8.3	Бүсчилсэн хөгжлийн цогц төсөл, хөтөлбөрүүд	8-22
8.3.1	Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хотуудын чиг үүрэг, уялдаа холбоо.....	8-22
8.3.2	Баруун бүсийн ногоон хөгжлийн загвар хөтөлбөрүүд	8-27
8.3.3	Хангайн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн цогц хөтөлбөрүүд ..	8-27
8.3.4	Алтайн бүсийн хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, эрчим хүчний нөөцийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрүүд	8-28
8.3.5	Өмнөд бүсийн хариуцлагатай уул уурхай, олон нийтийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд.....	8-29
8.3.6	Зүүн бүсийг хөдөө аж ахуй-худалдаа-аялал жуулчлалыг хөгжүүлсэн хилийн бүс болгож хөгжүүлэх хөтөлбөрүүд	8-30

8.3.7	Нийслэлийн бүсийн дэвшилтэт технологи бүхий эцсийн боловсруулалт, логистикийн баазыг хөгжүүлэх хөтөлбөрүүд	8-31
8.4	Институцийн тогтолцоо, зохицуулалт (эдийн засгийн салбаруудаар)	8-32
8.4.1	Хариуцлагатай уул уурхайн зарчмуудыг тодорхойлох	8-32
8.4.2	Аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх бодлого, институцийн арга хэмжээ	8-35
8.4.3	Эдийн засгийн бусад салбаруудыг хөгжүүлэх бодлого, институцийн арга хэмжээ	8-37
8.5	Хөгжлийн удирдлага, санхүүгийн тогтолцооны институцийн арга хэмжээ	8-41
8.5.1	Тойм	8-41
8.5.2	Институци, байгууллагын хөгжилтэй холбоотойгоор тулгарч буй асуудлууд	8-42
8.5.3	COVID-19 цар тахлын дэгдэлтээс авсан сургамж	8-47
8.5.4	Санал болгож буй арга хэмжээ	8-49
8.6	Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чадавхыг бэхжүүлэх	8-53
8.6.1	Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ шаардлага	8-53
8.6.2	Орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын чадавхын үнэлгээний үр дүн	8-54
8.6.3	Бүсчилсэн хөгжлийг дэмжих чадавхыг бэхжүүлэх санал	8-63
8.6.4	Аймгийн захиргааны байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэх	8-66
БҮЛЭГ 9	ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ХУВИЛБАРЫН АРГАЧЛАЛ БОЛОН ТӨСЛИЙН ЭХНИЙ ҮНЭЛГЭЭНИЙ БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ СТРАТЕГИЙН ҮНЭЛГЭЭ	9-1
9.1	Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалын хүрээнд Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх	9-1
9.1.1	Төлөвлөлтийн хувилбарын үзэл баримтлал, аргачлал	9-1
9.1.2	Төслийн төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал	9-2
9.1.3	Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ (БОСҮ)	9-3
9.1.4	Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн оролцоотой төлөвлөлт ...	9-7
9.1.5	Оролцогч талуудын оролцоотойгоор ҮХЦТ-г боловсруулах нь	9-16
9.1.6	ҮХЦТ-г олон нийтэд таниулах үйл явц	9-25
9.1.7	ҮХЦТ-ний төслийг эцэслэн боловсруулах үйл явц	9-29
9.2	ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн эхний үе шатны үнэлгээний систем	9-31
9.2.1	Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээний систем	9-31
9.2.2	Үндэсний хөгжлийн үнэлгээний систем	9-32
9.2.3	ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээ	9-35
9.3	Гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ	9-42
9.3.1	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээний хамрах хүрээ, зорилго, үйл явц	9-42
9.3.2	ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ	9-43
9.3.3	Дараагийн үе шатанд санал болгох үйл ажиллагаа	9-44
БҮЛЭГ 10	ГОЛ ТӨСӨЛ, ХӨТӨЛБӨРИЙН ТАНИЛЦУУЛГА	10-1
10.1	Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд	10-1
10.2	Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд	10-57
10.3	Нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд	10-91
10.4	Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд	10-113
БҮЛЭГ 11	ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	11-1
11.1	ҮХЦТ-д санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт	11-1
11.1.1	Төсөл, хөтөлбөрүүд ба хөгжлийн зорилтууд	11-1
11.1.2	Салбар дундын төсөл, хөтөлбөр	11-2

11.1.3	Салбарын төсөл, хөтөлбөр	11-3
11.1.4	Хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөр.....	11-5
11.1.5	Хот, аймагт хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд	11-5
11.2	Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зохицуулалт	11-7
11.2.1	Бүсчилсэн хөгжлийн нөхцөл.....	11-7
11.2.2	Санал болгож буй бүсчилсэн хөгжлийн институцийн арга хэмжээ.....	11-13
11.3	Хэрэгжүүлэх үе шат ба хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-18
11.3.1	Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үе шат	11-18
11.3.2	Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-21
11.4	Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ	11-27
11.4.1	Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний хамрах хүрээ.....	11-27
11.4.2	Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний хэрэгжилт	11-27
11.4.3	Гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ	11-31
11.4.4	“Алсын хараа 2050”, ХАНСХЕТ, БХБ, ҮХЦТ-ний хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ.....	11-32

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт S1.1 Төслийн хүрээнд зохион байгуулсан семинарууд	1-13
Хүснэгт S1.2 Дэд ажлын хэсгүүдийн хурлууд	1-14
Хүснэгт S1.3 Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалтад оролцогчид	1-19
Хүснэгт S1.4 Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалтын сэдэв ба агуулга	1-20
Хүснэгт 2.1.1 Монгол Улсын хүн ам	2-2
Хүснэгт 2.1.2 Хүн амын жилийн дундаж өсөлт (1990-2019)	2-2
Хүснэгт 2.1.3 Шилжилт хөдөлгөөнд оролцсон хүмүүсийн тоо, бүсээр, 5 жилээр	2-3
Хүснэгт 2.1.4 Гадаадад амьдардаг Монгол иргэд	2-4
Хүснэгт 2.1.5 Хүн амын төрөлт, нас баралт, ердийн өсөлтийн тоо	2-4
Хүснэгт 2.1.6 Хүн амын насны бүтцийн өөрчлөлт	2-5
Хүснэгт 2.2.1 Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт, хувиар	2-6
Хүснэгт 2.2.2 Монгол Улсын нүүрс, зэсийн баяжмалын экспорт	2-8
Хүснэгт 2.2.3 Монгол Улсын нийт экспортод БНХАУ-ын эзлэх экспортын хувь хэмжээ	2-8
Хүснэгт 2.2.4 Монгол Улсын экспорт ба боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар, 2017, 2018, 2019 он	2-9
Хүснэгт 2.2.5 ДНБ, салбараар, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр	2-10
Хүснэгт 2.3.1 Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ	2-12
Хүснэгт 2.3.2 Хүн ам, ДНБ-ий өсөлтийн таамаг 1	2-13
Хүснэгт 2.3.3 Хүн ам, ДНБ-ий өсөлтийн таамаг 2	2-13
Хүснэгт 2.3.4 Хүний хөгжлийн индексийн өөрчлөлт, бүсээр	2-14
Хүснэгт 2.3.5 Хүн амын дундаж наслалт	2-14
Хүснэгт 2.3.6 Ядуурлын түвшний өөрчлөлт, бүсээр, аймаг, сумын төвөөр	2-16
Хүснэгт 2.3.7 Монгол Улсын орлогын тэгш бус байдлын коэффициент	2-16
Хүснэгт 2.3.8 ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэх орлогын хуваарилалтын жишээ	2-17
Хүснэгт 2.3.9 Бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо, бүсээр	2-18
Хүснэгт 2.3.10 Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэхүй-2018” тайлан	2-19
Хүснэгт 2.3.11 Нялхсын эндэгдлийн түвшин, бүсээр	2-21
Хүснэгт 2.3.12 Эхийн эндэгдлийн түвшин	2-22
Хүснэгт 2.3.13 Эрүүл мэндийн салбарын зардал, эмнэлгийн хүчин чадал	2-23
Хүснэгт 2.3.14 Архи, согтууруулах ундааны хэрэглээ	2-24
Хүснэгт 2.3.15 ТХҮБ 2030-ын байгаль орчны зорилтын шалгуур үзүүлэлт	2-25
Хүснэгт 2.3.16 Гадаадын жуулчдын тоо	2-26
Хүснэгт 2.3.17 Гадаадын жуулчдын тоо, улсаар	2-26
Хүснэгт 2.3.18 ДНБ-д УУ, ХАА, боловсруулах үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын салбарын эзлэх хувийн өөрчлөлт	2-28
Хүснэгт 2.3.19 Монгол Улсын экспортын өсөлт, улсаар, 2010, 2017-2019 он	2-29
Хүснэгт 2.4.1 “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд тусгагдсан томоохон төслүүд	2-45
Хүснэгт 2.4.2 “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөл, ҮХЦТ-нд тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүд	2-46
Хүснэгт 2.4.3 ҮХЦТ-тэй нийцэж буй “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгагдсан хөрөнгө оруулалтын зардал	2-51
Хүснэгт 3.1.1 Монгол Улсын хөгжлийн одоогийн байдал Тогтвортой хөгжлийг зорилго, зорилтуудын харьцуулалт	3-2
Хүснэгт 3.1.2 Хөгжлийн загварыг тодорхойлох ажлын төлөвлөгөө	3-4
Хүснэгт 3.1.3 ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдийн зорилтуудын харилцан хамаарал	3-8
Хүснэгт 3.1.4 ТХҮБ 2030 баримт бичиг Мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн салбарын	

	зорилтуудын хэрэгжилт	3-12
Хүснэгт 3.1.5	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Уул уурхай, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбарын зорилтуудын хэрэгжилт	3-16
Хүснэгт 3.1.6	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Зам, тээвэр, хот байгуулалт, дэд бүтцийн салбарын зорилтуудын хэрэгжилт	3-18
Хүснэгт 3.1.7	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох зорилтуудын хэрэгжилт	3-21
Хүснэгт 3.1.8	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, байгаль орчны салбарын зорилтуудын хэрэгжилт	3-23
Хүснэгт 3.1.9	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Эрчим хүчний салбарын зорилтуудын хэрэгжилт	3-26
Хүснэгт 3.1.10	ТХҮБ 2030 баримт бичиг Нийгмийн салбарын зорилтуудын хэрэгжилт	3-27
Хүснэгт 3.2.1	Өргөн цар хүрээ бүхий хөгжлийн хувилбаруудын харьцуулалт	3-32
Хүснэгт 3.2.2	Хөгжлийн алсын хараанд тусгах монголчуудын үнэт зүйлс	3-33
Хүснэгт 3.3.1	Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй асуудлууд	3-40
Хүснэгт 4.2.1	ҮСХ, НҮБ, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хүн амын хэтийн тооцоо	4-2
Хүснэгт 4.2.2	ҮСХ-ны Монгол Улсын суурин хүн амын хэтийн тооцоо (2030 оноор, насны бүлгээр)	4-4
Хүснэгт 4.2.3	Монгол Улсын ДНБ (салбараар, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр)	4-5
Хүснэгт 4.2.4	Монгол Улсын 2030 оны ДНБ-ий хэтийн төлөв (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр)	4-6
Хүснэгт 4.2.5	Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, хөдөө аж ахуйн салбарын бодит өсөлтийн төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар А)	4-7
Хүснэгт 4.2.6	Монгол Улсын ДНБ-ий 2030 оны хэтийн төлөв, уул уурхайн салбар өсөлтгүй төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр)	4-8
Хүснэгт 4.2.7	Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, уул уурхайн салбар бага зэргийн өсөлттэй төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар В)	4-8
Хүснэгт 4.2.8	Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, транзит тээвэр бүхий төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар С)	4-9
Хүснэгт 4.2.9	Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, аж үйлдвэр болон транзит тээврийг хослуулан хөгжүүлэх төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар D)	4-9
Хүснэгт 4.3.1	Нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн гурван хувилбарын харьцуулалт	4-10
Хүснэгт 4.3.2	ДНБ-ий өсөлт 2030 оны байдлаар, салбараар, хөгжлийн хувилбаруудаар	4-11
Хүснэгт 4.3.3	2019 оны хөдөлмөрийн бүтээмж (салбараар)	4-12
Хүснэгт 4.3.4	2030 оны хөдөлмөрийн бүтээмж, ажиллах хүч (салбар тус бүрийн хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтийн таамаглалаар, Хөгжлийн хувилбараар, салбараар)	4-12
Хүснэгт 4.3.5	Макро эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ, сонгогдсон үзүүлэлтүүдээр	4-13
Хүснэгт 4.4.1	Монгол Улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлт	4-16
Хүснэгт 4.4.2	Япон улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлт, урт хугацаагаар	4-17
Хүснэгт 4.4.3	Хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоо, аймаг, бүсээр	4-18
Хүснэгт 4.4.4	Хүн амын хэтийн төлвийн тооцоо (2040 оноор, аймаг, бүсээр)	4-19
Хүснэгт 4.4.5	2030-2040 оны ДНБ-ий өсөлт ба хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлага	4-20
Хүснэгт 4.4.6	COVID-19 цар тахлын нөлөөг тооцсон ДНБ-ий өсөлтийн урьдчилсан тооцоо	4-22
Хүснэгт 5.1.1	Орон зайн төлөвлөгөөний бүтэц, агуулга	5-1

Хүснэгт 5.2.1	Хотын зэрэглэлийн ангилалд орсон 30 хотын хүн амын тоо	5-8
Хүснэгт 5.2.2	Хотуудын зэрэглэл, чиг үүрэг	5-10
Хүснэгт 5.2.3	ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хотын зэрэглэл болон Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын хуульд заасан хотын зэрэглэл.....	5-10
Хүснэгт 5.3.1	ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг хилийн боомтууд	5-15
Хүснэгт 5.3.2	Хилийн боомтууд болон экспорт, импортод эзлэх хувь, бүсээр, 2018 оноор	5-15
Хүснэгт 5.3.3	20 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо, замын урт, зорчих хугацаа, чиглэл тус бүрээр	5-19
Хүснэгт 5.3.4	Шалгуур үзүүлэлт, шилжүүлэх илтгэлцүүр бүхий үнэлгээний индекс, чиглэл тус бүрээр.....	5-19
Хүснэгт 5.3.5	Замын хувилбаруудын үнэлгээний үр дүн	5-20
Хүснэгт 5.3.6	50 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоонд үндэслэсэн замын хувилбаруудын үнэлгээ, чиглэл тус бүрээр.....	5-21
Хүснэгт 5.3.7	120 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо, чиглэл тус бүрээр	5-21
Хүснэгт 5.4.1	Бэлчээрийн талхлагдсан байдал (аймгаар, 2011 оны байдлаар)	5-26
Хүснэгт 5.4.2	Баруун аймгуудын уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөлөл ба усны баланс	5-33
Хүснэгт 5.4.3	Зудын эрсдлийн түвшин ба зудын давтамж	5-34
Хүснэгт 5.4.4	Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдал (1/2)	5-37
Хүснэгт 5.4.4	Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдал (2/2)	5-38
Хүснэгт 5.4.5	Тариалангийн газрын эрэлт хэрэгцээ (2040 оноор).....	5-41
Хүснэгт 5.4.6	Газрын тохиромжтой байдлыг үнэлэх аналитик шаталсан процесс... ..	5-42
Хүснэгт 5.4.7	Хөрсний хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ.....	5-42
Хүснэгт 5.4.8	Хур тунадасны хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ	5-43
Хүснэгт 5.4.9	Агаарын температурын хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ	5-43
Хүснэгт 5.4.10	Гадаргын налуужилт, налуужилтын өнцөг, чигийн хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ	5-43
Хүснэгт 5.4.11	Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний Газрын нэгдмэл сангийн ангиллын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ.....	5-50
Хүснэгт 5.4.12	Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдлын шинжилгээ Шилжүүлэх итгэлцүүр	5-52
Хүснэгт 5.4.13	Мал аж ахуй эрхлэх боломжтой бэлчээрийн газар	5-53
Хүснэгт 5.5.1	ЖТБ-ийн тооцсон гадаргын болон газрын доорх усны нөөц, аймаг	5-57
Хүснэгт 5.5.2	Усны эрэлтийн тооцоо 2018, 2030, 2040 оноор	5-57
Хүснэгт 5.5.3	Усны эрэлтийн тооцоо, аймаг, 2040 оноор	5-59
Хүснэгт 5.5.4	ЖТБ-ын усны балансын тооцоололд үндэслэсэн усны эрэлт нийлүүлэлт, аймаг (хур тунадас багатай жил).....	5-60
Хүснэгт 5.5.5	2040 онд усны хомсдолд орж болзошгүй сумд (хур тунадас багатай жил)	5-62
Хүснэгт 5.5.6	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбарууд	5-63
Хүснэгт S5.2.1	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршлыг үнэлэх шалгуурууд	5-87
Хүснэгт S5.2.2	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршлын үнэлгээний үр дүн	5-88
Хүснэгт 6.1.1	21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (1/3).....	6-3
Хүснэгт 6.1.1	21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (2/3).....	6-4
Хүснэгт 6.1.1	21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (3/3).....	6-4
Хүснэгт 6.1.2	Аймгуудыг 30 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн байдал (1/2).....	6-5
Хүснэгт 6.1.2	Аймгуудыг 30 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн байдал (2/2).....	6-5
Хүснэгт 6.1.3	Хөрш зэргэлдээ 2 аймаг тус бүрийн ижил төстэй байдлын үнэлгээ, 30 шалгуур үзүүлэлтээр	6-6
Хүснэгт 6.1.4	Санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, бүс тус бүрд хамаарах	

	аймгууд.....	6-9
Хүснэгт 6.1.5	ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн 6 бүсийн үндсэн шалгуур үзүүлэлтүүд	6-10
Хүснэгт 6.1.6	Эдийн засгийн бүсчлэлийн 3 хувилбарын харьцуулалт	6-11
Хүснэгт 6.1.7	Эдийн засгийн бүсчлэлийн хувилбаруудын давуу болон сул талууд ..	6-12
Хүснэгт 6.2.1	Санал болгож буй бүсүүдийн онцлог	6-12
Хүснэгт 6.2.2	21 аймгийн харьцуулалт, шинэ бүсээр ангилсан (1/2).....	6-17
Хүснэгт 6.2.3	21 аймгийн харьцуулалт, шинэ бүсээр ангилсан (2/2).....	6-17
Хүснэгт 7.1.1	Ховд аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ (загвар жишээ).....	7-3
Хүснэгт 7.4.1	Өвөрхангай аймгийн малын тоо	7-60
Хүснэгт 7.6.1	Монгол Улс, ОХУ, БНХАУ-ын логистикийн гүйцэтгэлийн индекс.....	7-91
Хүснэгт 7.7.1	Төв аймгийн малын тоо	7-95
Хүснэгт 7.7.2	Төв аймгийн тариалангийн талбай (ургацын төрлөөр)	7-95
Хүснэгт 8.1.1	Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн санал	8-3
Хүснэгт 8.1.2	Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариулт	8-3
Хүснэгт 8.2.1	Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд	8-16
Хүснэгт 8.2.2	Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд.....	8-18
Хүснэгт 8.2.3	Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд.....	8-19
Хүснэгт 8.2.4	Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд	8-21
Хүснэгт 8.3.1	Бүсчилсэн хөгжлийг тэтгэх хотуудын чиг үүрэг, тэдгээрийн уялдаа холбоо	8-23
Хүснэгт 8.5.1	Монгол Улсын нийт өр	8-46
Хүснэгт 8.6.1	2021 оны Орон нутгийн төсөв (сая төгрөг)	8-57
Хүснэгт 8.6.2	ЗДТГ-ын хэлтсүүдийн чиг үүрэг.....	8-60
Хүснэгт 8.6.3	Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан төвлөрлийг сааруулахтай холбоотой зорилтууд	8-63
Хүснэгт 8.6.4	Монгол Улсын эдийн засгийн бүс, аймгуудын төсвийн тэнцэл	8-65
Хүснэгт 8.6.5	Бүсчилсэн хөгжлийг хангах чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ	8-66
Хүснэгт 9.1.1	БОСҮ-ний тухай Монгол Улсын холбогдох хууль, дүрэм журам болон ЖАЙКА-гийн удирдамж хоорондын харьцуулалт	9-6
Хүснэгт 9.1.2	Макро түвшний хөгжлийн хувилбарууд.....	9-10
Хүснэгт 9.1.3	Макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ.....	9-10
Хүснэгт 9.1.4	Хөгжлийн алсын хараанд тусгах монголчуудын үнэт зүйлс.....	9-12
Хүснэгт 9.1.5	ДНБ-ий өсөлт 2030 оны байдлаар, салбараар, хөгжлийн хувилбаруудаар	9-14
Хүснэгт 9.1.6	Төслийн эхэн үед зохион байгуулсан семинар.....	9-15
Хүснэгт 9.1.7	Төслийн эхэн үед зохион байгуулсан дэд Ажлын хэсгийн хурал.....	9-15
Хүснэгт 9.1.8	ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан алсын хараа, хөгжлийн хүрээний талаар хэлэлцсэн семинарууд	9-17
Хүснэгт 9.1.9	Оролцогч талуудын хурал	9-17
Хүснэгт 9.1.10	2019 онд аймгуудад томилолтоор ажилласан хуваарь.....	9-18
Хүснэгт 9.1.11	Хөгжлийн загварын үе шатуудын онцлог.....	9-19
Хүснэгт 9.1.12	Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн санал	9-26
Хүснэгт 9.1.13	Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариулт	9-26
Хүснэгт 9.2.1	ҮХЦТ-ний 5 ангилал бүхий үнэлгээний шалгуурууд.....	9-33
Хүснэгт 9.2.2	Макро, мезо, микро түвшний үнэлгээний 4 ангилал тус бүрийн хувийн жин.....	9-34
Хүснэгт 9.2.3	Үнэлгээний 2-р үе шатны шалгуур, гурван төрлийн төслүүдэд ашиглах	

	боломж	9-35
Хүснэгт 9.2.4	Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ.....	9-37
Хүснэгт 9.2.5	Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ.....	9-38
Хүснэгт 9.2.6	Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ.....	9-39
Хүснэгт 9.2.7	Ногоон хөгжлийг дэмжих төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ	9-40
Хүснэгт 9.2.8	Гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн макро, мезо, микро түвшний нэгдсэн үнэлгээ	9-41
Хүснэгт 9.3.1	ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүд	9-43
Хүснэгт 9.3.2	ҮХЦТ-ний хүрээний төсөл, хөтөлбөрүүдийн Байгаль орчны урьдчилсан үнэлгээний (өргөтгөсөн) үр дүн	9-45
Хүснэгт 9.3.3	Төсөл, хөтөлбөрүүд тус бүрийг дараагийн шатанд хэрэгжүүлэхэд Байгаль орчны урьдчилсан үнэлгээ, зөвлөмжийн тайлбар (А-С)	9-47
Хүснэгт А.	Улаанбаатар хотын газрын доорх усны эх үүсвэр (гүний худаг)	10-130
Хүснэгт В.	Улаанбаатар хотын усны эрэлтийн тооцоо, 2040 оны байдлаар.....	10-131
Хүснэгт С.	Улаанбаатар хотын газрын доорх усны нөөцийн нэмэгдэх боломж	10-131
Хүснэгт 11.1.1	Салбар дундын төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийн хэрэгжилтийг хариуцах байгууллагууд.....	11-3
Хүснэгт 11.1.2	Салбарын төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийн хэрэгжилтийг хариуцах байгууллагууд.....	11-4
Хүснэгт 11.1.3	Хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийг зохицуулах байгууллагууд.....	11-5
Хүснэгт 11.1.4	Хот, аймагт хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд	11-6
Хүснэгт 11.1.5	Төрийн бус байгууллага, ААН, байгууллагын хэрэгжүүлэх төслүүд	11-6
Хүснэгт 11.2.1	2019 оны орон нутгийн болон улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого...	11-12
Хүснэгт 11.2.2	Засгийн газар, муж, хотын захиргааны үндсэн чиг үүрэг, салбараар	11-14
Хүснэгт 11.3.1	Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үе шат	11-18
Хүснэгт 11.3.2	Санал болгож буй эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-21
Хүснэгт 11.3.3	Санал болгож буй бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-23
Хүснэгт 11.3.4	Санал болгож буй нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-24
Хүснэгт 11.3.5	Санал болгож буй ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр	11-25
Хүснэгт 11.3.6	4 төрлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын хуваарилалт	11-26

Зургийн жагсаалт

Зураг 1.1.1	ХАНСХЕТ болон БХБ боловсруулах үйл явц ба үр дүн	1-4
Зураг 1.1.2	Дэд ажлын хэсэг бүхий төслийн хэрэгжилт ба удирдлагын бүтэц.....	1-5
Зураг 2.1.1	Монгол Улсын эдийн засгийн бүсүүд	2-2
Зураг 2.1.2	2001-2015 оны хооронд шилжилт хөдөлгөөнд оролцсон хүмүүсийн тоо, бүсээр.....	2-3
Зураг 2.2.1	Монгол Улсын ДНБ (сая төгрөг, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр.....	2-6
Зураг 2.2.2	Зэсийн үнэ.....	2-8
Зураг 2.2.3	Нүүрсний үнэ (Австрали).....	2-8
Зураг 2.3.1	2018 оны Монгол Улсын байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээний оноо	2-20
Зураг 2.3.2	Нялхсын эндэгдлийн түвшин, бүсээр.....	2-22
Зураг 2.3.3	Халдварт бус өвчнөөр өвчлөх эрсдэлтэй хүн ам, бүсээр.....	2-24
Зураг 2.3.4	Монгол Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг.....	2-25
Зураг 3.1.1	ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдаа холбоо бүхий ХАНСХЕТ, БХБ, БХАХ-ны харилцан хамаарал..	3-3
Зураг 3.1.2	ТХЗ-ын бүтэц.....	3-6
Зураг 3.1.3	ТХЗ-ын бүтэц (шинэчилсэн байдлаар)	3-7
Зураг 3.1.4	ТХҮБ 2030 бүтэц (эдийн засгийн салбараар)	3-10
Зураг 3.2.1	Бүсчилсэн хөгжлийн өргөн цар хүрээ бүхий хувилбарууд	3-31
Зураг 3.2.2	Монгол Улсын үндэсний хөгжлийн гол үзэл баримтлал	3-37
Зураг 3.3.1	Хөгжлийн зорилт ба үндсэн стратегийг тодорхойлох асуудлын бүтцийн шинжилгээний үйл явц	3-39
Зураг 3.3.2	Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжилд тулгарч буй макро түвшний асуудлын бүтцийн шинжилгээ.....	3-41
Зураг 3.3.3	Анхан шатны бүтээгдэхүүнд суурилсан үйлдвэрлэлийн босоо кластерын жишээ: Чацаргана жимсний үйлдвэрлэлийн кластер.....	3-44
Зураг 4.1.1	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг боловсруулах ажлын дараалал.....	4-1
Зураг 4.2.1	ҮСХ, НҮБ, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хийсэн Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо (2040 оноор).....	4-3
Зураг 4.2.2	Монгол Улсын төрөлтийн нийлбэр коэффициентийн өөрчлөлт	4-3
Зураг 4.2.3	Монгол Улсын ажиллах хүчний идэвхийн коэффициент, ажиллах хүчний оролцооны түвшний өөрчлөлт	4-5
Зураг 4.2.4	2000-2018 оны хоорондох Монгол Улсын ДНБ-ий өсөлт (салбараар)..	4-6
Зураг 5.1.1	Малайз, Тайланд, БНСУ, ХБНГУ-ын Үндэсний орон зайн төлөвлөлт...	5-3
Зураг 5.1.2	Малайз, Тайланд, БНСУ, ХБНГУ-ын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулат	5-4
Зураг 5.1.3	БНХАУ, ОХУ, Казахстан Улсын орон зайн төлөвлөгөө	5-5
Зураг 5.1.4	Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсын засаг захиргааны зарим нэгжийн хүн амын тоо.....	5-6
Зураг 5.1.5	Монгол Улсыг хөрш зэргэлдээ улс оронтой холбосон коридор	5-7
Зураг 5.2.1	Зорилтот хотуудыг хүн амын хувьд үнэлсэн байдал.....	5-8
Зураг 5.2.2	Хотын зэрэглэл (бодлогын нөлөө ороогүй).....	5-9
Зураг 5.2.3	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний шинэ хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.....	5-11
Зураг 5.2.4	Монгол орны газар хөдлөлтийн эрсдэлийн зураг.....	5-12
Зураг 5.3.1	Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэл болон бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд.....	5-13

Зураг 5.3.2	Улсын оройн зайн төлөвлөлтийн талаарх өмнөх судалгаанууд	5-13
Зураг 5.3.3	Тойрог коридорыг багтаасан орон зайн төлөвлөлт	5-16
Зураг 5.3.4	Баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон замын 8 хувилбар.....	5-18
Зураг 5.3.5	2018, 2040 оны хүн амын тоо, сум тус бүрээр.....	5-18
Зураг 5.3.6	Баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон хамгийн өндөр үзүүлэлттэй 4 зам	5-20
Зураг 5.3.7	Санал болгож буй Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт, 2040 оноор..	5-23
Зураг 5.3.8	Тойрог коридорыг тусгасан Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт	5-24
Зураг 5.4.1	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, Газар тариалангийн талбай болон ойн сангийн зураг	5-25
Зураг 5.4.2	Бэлчээрийн талхлагдалын зэрэглэл, 2011 оны байдлаар.....	5-27
Зураг 5.4.3	ГЗБГЗЗГ-аас тооцоолсон УГЗБЕТ-н дахь бэлчээрийн талхлагдсан байдал.....	5-27
Зураг 5.4.4	ХАНСХЕТ-ний бэлчээр ашиглалтын судалгаа.....	5-28
Зураг 5.4.5	Ургамалжилтын нормчлолын индексийн урт хугацааны дундаж өөрчлөлт	5-28
Зураг 5.4.6	2017-2019 оны 6, 7-р сарын ургамалжилтын нормчлолын индексийн дундаж өөрчлөлт	5-29
Зураг 5.4.7	Бэлчээрийн фото-мониторингийн үнэлгээ	5-30
Зураг 5.4.8	Мониторингийн цэгүүд дэх бэлчээрийн төлөв байдал, 2019 он	5-30
Зураг 5.4.9	2018, 2019 оны бэлчээрийн талхлагдлын үнэлгээ	5-31
Зураг 5.4.10	RCP хувилбар тус бүрийн жилийн дундаж хур тунадасны өөрчлөлт .	5-32
Зураг 5.4.11	RCP8.5 хувилбарын хур тунадасны өөрчлөлт, улирлаар	5-32
Зураг 5.4.12	RCP хувилбар тус бүрийн жилийн дундаж хур тунадасны хамгийн их өөрчлөлт.....	5-33
Зураг 5.4.13	Зудын давтамж (1980–2016).....	5-34
Зураг 5.4.14	Зудын эрсдэл (2017/2018 оны өвөл).....	5-35
Зураг 5.4.15	Монгол Улсын газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдлын зураг.....	5-37
Зураг 5.4.16	Бэлчээрийн газар болон зудын гамшгийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай газар.....	5-39
Зураг 5.4.17	Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар	5-40
Зураг 5.4.18	Улаанбаатар хот орчим, Сэлэнгэ, Булган дахь эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар.....	5-40
Зураг 5.4.19	Хөрсөн бүрхэвчийн газар зүйн тархалт.....	5-44
Зураг 5.4.20	Хур тунадасны газар зүйн тархалт.....	5-44
Зураг 5.4.21	Агаарын температурын газар зүйн тархалт	5-45
Зураг 5.4.22	Гадаргын налуужилтын зонхилох өнцөг	5-45
Зураг 5.4.23	Гадаргын налуужилтын зонхилох өнцгийн чиг	5-46
Зураг 5.4.24	Аймгийн төв, улсын чанартай авто замаас 20-100 км-ийн зайд хамрагдах нутаг дэвсгэрийн тохиромжтой байдал.....	5-46
Зураг 5.4.25	Малын тэжээл тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	5-47
Зураг 5.4.26	Тосны ургамал тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	5-47
Зураг 5.4.27	Жимс тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг.....	5-48
Зураг 5.4.28	Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө.....	5-51
Зураг 5.4.29	Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдал, стратегийн ач холбогдол бүхий ордууд	5-53
Зураг 5.5.1	Монгол орны усны сав газрууд.....	5-55
Зураг 5.5.2	Гадаргын усны жилийн дундаж нөөц, дэд сав газраар (хур тунадас багатай жил).....	5-56
Зураг 5.5.3	Газрын доорх усны жилийн дундаж нөөц, дэд сав газраар (хур тунадас багатай жил).....	5-56
Зураг 5.5.4	Гадаргын усны хомсдол, сумаар, 2040 оноор (хур тунадас багатай жил)	5-60

Зураг 5.5.5	Газрын доорх усны хомсдол 2040 оноор (хур тунадас багатай жил)..	5-61
Зураг 5.5.6	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн үнэлгээний схем	5-63
Зураг 5.5.7	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2050 он)	5-65
Зураг 5.5.8	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2100 он)	5-66
Зураг 5.5.9	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2050 он)	5-67
Зураг 5.5.10	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2100 он)	5-68
Зураг 5.5.11	Цаг уурын өртөөн дэх жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ, температурын өөрчлөлт	5-69
Зураг 5.5.12	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт	5-70
Зураг 5.5.13	Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт.....	5-71
Зураг 5.5.14	Зудын гамшиг болж болзошгүй жилийн орон зайн тархалт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-73
Зураг 5.5.15	Улаанбаатар хот орчмын сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-74
Зураг 5.5.16	Туул голын сарын дундаж урсацын ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-74
Зураг 5.5.17	Туул голын урсацын муруйн ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-75
Зураг 5.5.18	Улаанбаатар хот орчмын газрын доорх усны нөөцийн ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар	5-75
Зураг 5.5.19	Гадаргын усны нөөц, дэд сав газраар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-76
Зураг 5.5.20	Газрын доорх усны нөөц, дэд сав газраар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар.....	5-77
Зураг 5.5.21	2040 оны гадаргын усны хомсдол, сумаар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар (хур тунадас багатай жил)	5-78
Зураг 5.5.22	2040 оны газрын доорх усны хомсдол, сумаар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар (хур тунадас багатай жил)	5-79
Зураг S5.1.1	Казахстан улс, БНСУ-ын шинэ нийслэл хотын хөрш зэргэлдээ бүсийн хүн амын өсөлт.....	5-80
Зураг S5.1.2	Бразил, Казахстан, Нигери, Пакистан улсын хуучин болон шинэ нийслэл хотын хүн амын тоо	5-82
Зураг S5.1.3	Малайз, Пакистан улсын шинэ нийслэл, хуучин нийслэлийн байршил	5-83
Зураг S5.2.1	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит байршил	5-84
Зураг S5.2.2	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит байршил Богдхаан төмөр зам дагуу	5-85
Зураг S5.2.3	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит байршлын хүрээ	5-86
Зураг S5.2.4	Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршил	5-87
Зураг 6.1.1	Хөрш зэргэлдээ аймгийн ижил төстэй байдал	6-7
Зураг 6.1.2	Ижил төстэй байдалд үндэслэсэн аймгуудыг бүлэглэсэн байдал.....	6-8
Зураг 6.1.3	Эдийн засгийн бүсчлэлд хамаарах аймгууд (одоогийн байдал) ..	6-9
Зураг 6.1.4	ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, бүс бүрт хамаарах аймгууд.....	6-10
Зураг 6.1.5	ХАНСХЕТ-ийн хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн бүсчлэл	6-11
Зураг 7.1.1	Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үйл ажиллагаа	7-1
Зураг 7.2.1	Баян-Өлгий аймгийн байршил	7-5

Зураг 7.2.2	АХБ-ны санхүүжилтээр баригдах авто зам.....	7-7
Зураг 7.2.3	Ховд-Өлгий чиглэлийн АХБ-ны санхүүжилтээр баригдаж буй авто замын танилцуулга самбар.....	7-7
Зураг 7.2.4	Увс аймгийн байршил.....	7-10
Зураг 7.2.5	Ховд аймгийн байршил.....	7-15
Зураг 7.2.6	Ховд аймгийн асуудлын бүтцийн шинжилгээ.....	7-17
Зураг 7.3.1	Завхан аймгийн байршил.....	7-20
Зураг 7.3.2	Хөвсгөл аймгийн байршил.....	7-25
Зураг 7.3.3	Архангай аймгийн байршил.....	7-29
Зураг 7.3.4	Булган аймгийн байршил.....	7-33
Зураг 7.3.5	Сэлэнгэ аймгийн байршил.....	7-37
Зураг 7.3.6	Дархан-Уул аймгийн байршил.....	7-42
Зураг 7.3.7	Орхон аймгийн байршил.....	7-47
Зураг 7.4.1	Говь-Алтай аймгийн байршил.....	7-51
Зураг 7.4.2	Баянхонгор аймгийн байршил.....	7-55
Зураг 7.4.3	Өвөрхангай аймгийн байршил.....	7-59
Зураг 7.4.4	Өвөрхангай аймгийн логикийн төвийн үүрэг.....	7-62
Зураг 7.5.1	Дундговь аймгийн байршил.....	7-64
Зураг 7.5.2	Говьсүмбэр аймгийн байршил.....	7-68
Зураг 7.5.3	Дорноговь аймгийн байршил.....	7-72
Зураг 7.5.4	Өмнөговь аймгийн байршил.....	7-76
Зураг 7.6.1	Хэнтий аймгийн байршил.....	7-80
Зураг 7.6.2	Сүхбаатар аймгийн байршил.....	7-84
Зураг 7.6.3	Дорнод аймгийн байршил.....	7-88
Зураг 7.7.1	Төв аймгийн байршил.....	7-94
Зураг 7.7.2	Төв аймагт шинээр санал болгож буй Үйлдвэрлэл, логикийн төв.....	7-98
Зураг 8.2.1	Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд.....	8-20
Зураг 8.3.1	Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийн хүрээнд бүс нутгийг хөгжүүлэх хөтөлбөр.....	8-23
Зураг 8.3.2	Бүсчилсэн хөгжлийг тэтгэх хотуудын чиг үүрэг, тэдгээрийн уялдаа холбоо.....	8-26
Зураг 8.5.1	“Enterprise Mongolia” үзэл баримтлал.....	8-44
Зураг 8.5.2	Монгол Улсын инфляцийн түвшин, хэрэглээний үнийн индексээр, 1991-2018 он.....	8-45
Зураг 8.5.3	Монгол Улсын сүүлийн 10 жилийн инфляцийн түвшин, хэрэглээний үнийн индексээр.....	8-46
Зураг 8.5.4	Төгрөгийн ам.доллартай харьцах ханш.....	8-47
Зураг 8.5.5	Удирдагч, санал сонгох процесс.....	8-50
Зураг 8.5.6	Бүлгийн динамикийг сайжруулах.....	8-51
Зураг 8.6.1	ЗДТГ-ын бүтэц, зохион байгуулалт.....	8-60
Зураг 9.1.1	Төслийн Хамтарсан зохицуулах хороо, Дэд ажлын хэсэг бүхий төслийн хэрэгжилт болон удирдлагын бүтэц.....	9-3
Зураг 9.1.2	ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан төлөвлөлтийн хувилбарын үйл явц.....	9-3
Зураг 9.1.3	Монгол Улсын хөгжлийн загварын өөрчлөлт.....	9-18
Зураг А.	Улаанбаатар хотын газрын доорх усны эх үүсвэр.....	10-130
Зураг В.	Туул-Улаанбаатар харуулын усны зарцуулгын ажиглалтын гидрограф.....	10-132
Зураг С.	Туул-Улаанбаатар харуулын зарцуулга үргэлжлэлийн муруй.....	10-132
Зураг D.	Туул-Улаанбаатарын ажиглалтын ай савд газрын доорх усны дахин сэлбэгдэх байдлын симуляци, танк загвараар.....	10-132
Зураг Е.	Туул усан цогцолбор төсөлтэй холбоотойгоор хийгдэж төлөвлөгөө, судалгаанууд.....	10-133
Зураг F.	Далан барьж байгуулах боломжтой байршил.....	10-134

Зураг G. Улирлын температур, хур тунадасны ирээдүйн өөрчлөлт	10-135
Зураг H. Олон жилийн дундаж урсац, Туул-Улаанбаатар харуулаар	10-135
Зураг A. Шүрэнгийн УЦС-ын байршил	10-148
Зураг 11.1.1 Төсөл, хөтөлбөрүүд, хөгжлийн гурван зорилт бүхий ҮХЦТ-ний бүтэц	11-2

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ТАЙЛБАР

ЕРӨНХИЙ НЭР ТОМЪЁО

АББ	Ашгийн бус байгууллага	ГМС	Газар зүйн мэдээллийн систем
АЖХҮХ	Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр	ГНС	Газрын нэгдмэл сан
Алсын хараа 2050	“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого	ГТХБ	Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс	ГШХО	Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт
АНЭУ	Арабын Нэгдсэн Эмират Улс	ГЭМ	Гамшгийн эрсдэлийн менежмент
АУ	Ажлын удирдамж	ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
АХИЕК	Ажиллах хүчний идэвхийн ерөнхий коэффициент	ДӨЧҮ	Дэлхийн өрсөлдөх чадварын үзүүлэлт
АХОТ	Ажиллах хүчний оролцооны түвшин	ДТД	Далайн түвшнээс дээш
АХС	Ажиллах хүчний судалгаа	ДХТ	Дунд хугацааны тайлан
АЧБ	"Алтанбулаг" чөлөөт бүс	ДЦС	Дулааны цахилгаан станц
БГЧД	Бетон гадаргатай чулуун далан	ЕТ	Ерөнхий төлөвлөгөө
БНБОУ	Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээ	ЖДҮ	Жижиг, дунд үйлдвэрлэл
БНДНБ	Бүс нутгийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн	ЗСБНХУ	Зөвлөлт Социалист Бүгд Найрамдах Холбоот Улс
БНХТ	Бүрэн найрлагат хүчит тэжээл	ЗТ	Захиргааны төлөөлөгч
БНХХ	Бүс нутгийг хөгжүүлэх хөтөлбөр	ЗҮШС	Зөвлөлдөх үе шаттай сонгууль
БОГУ	Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээ	ИБУИНВУ	Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улс
БОНБУ	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ	ЛАН	Либерал ардчилсан нам
БОННУ	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээ	ЛГИ	Логистикийн гүйцэтгэлийн индекс
БОСҮ	Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ	МВт	Мегаватт
БООТ	Бүсийн оношилгоо эмчилгээний төв	МСҮТ	Мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төв
БСДХХТ	Боловсролын салбарын дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөө	МТ	Мэдээллийн технологи
БУЦБ	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж	МТЗ	Монголын төмөр зам
БХАХ	Бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа	МУГНС	Монгол улсын газрын нэгдмэл сан
БХБ	Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого	МХЕГ	Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар
БХЗ	Бүсийн хөгжлийн зөвлөл	МХЗ	Мянганы хөгжлийн зорилт
БХХ	Биохимийн хүчилтөрөгчийн хэрэгцээ	МХХТ	Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи
БШУСЯ	Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын яам (хуучин)	НЗТ	Нарийвчилсан зураг төсөл
БЭҮ	Бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлт	НИТАЖ	Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлал
		НЭТ	Нялхсын эндэгдлийн түвшин

ОНБЗ	Олон нийтийн боловсролын зөвлөл	УТДФ УХ	Улс төрийн дээд форум Ухаа Худаг
ОӨЭ	Оюуны өмчийн эрх	УЦС	Усан цахилгаан станц
ОТ	Оролцогч талууд Олон улсын	ҮНО	Үндэсний нийт орлого Үйлдвэрлэлийн осол,
ОУСБ	стандартчиллын байгууллага	ҮОМШӨ	мэргэжлээс шалтгаалсан өвчин
ОҮМО	Орчин үеийн мөнгөний онол	ҮСДИ	Үндэсний сайн дурын илтгэл
ӨЭМТ	Өрхийн эрүүл мэндийн төв	ҮСХ	Үндэсний статистикийн хороо
сая м3	сая метр куб	ҮТ	Үнэлгээний тайлан
СДТДИ	Системийн дундаж тасалдлын давтамжийн индекс	ҮХББ	Үйлчилгээний хүртээмж болон бэлэн байдал
СМШ	Санхүүгийн мэргэшсэн шинжээч	ҮХХОС	Үл хөдлөх хөрөнгө оруулалтын сан
СТОУТХ	Санхүүгийн өр төлбөрийг өмчийн хэрэгслээр төлж барагдуулах	ҮХЦТ	Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө
ТАХ	Төслийн ажлын хэсэг	ХААМТП төсөл	Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн парк төсөл
ТББ		ХАЁТ	Хөгжлийн албан ёсны тусламж
ТНК	Төрийн бус байгууллага Төрөлтийн нийлбэр коэффициент	ХАНСХЕТ	Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл
ТУЗТ	Техникийн урьдчилсан зураг төсөл	ХДХВ	Хүний дархлал хомсдолын вирус
ТУХН	Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөл	ХОУ	Хиймэл оюун ухаан
ТХЗ	Тогтвортой хөгжлийн зорилт	ХТ	Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл
ТХН	Төсөл хэрэгжүүлэх нэгж	ХХ	Хүлэмжийн хий
ТХҮБ 2030	Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030	ХХИ	Хүний хөгжлийн индекс
ТХХТ	Төр, хувийн хэвшлийн түншлэл	ХХК	Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани
ТЭЗҮ	Техник эдийн засгийн үндэслэл	ХХТ	Хязгаарлагдмал хариуцлагатай түншлэл
УБТЗ	Улаанбаатар төмөр зам Улаанбаатар хотын 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөө, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлага	ХЧБ ЧХ	Худалдааны чөлөөт бүс Чанарын хяналт
УБХЕТ	Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудал	ШУТИС	Шинжлэх Ухаан, Технологийн их сургууль
УБХОУ- НОШБ	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө	ЭЗТБ	Эдийн засгийн тусгай бүс
УГЗБЕТ	Усжуулалтын мастер төлөвлөгөө	ЭЗЧБ	Эдийн засгийн чөлөөт бүс
УМТ	Усжуулалтын мастер төлөвлөгөө	ЭМАШТ	Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж
УНИ	Ургамалжилтын нормчлолын индекс	ЭНЭ	Эх, нялхсын эндэгдэл
УННМТ	Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө	ЭТ	Эхлэлийн тайлан
урьдчилсан ТЭЗҮ	Урьдчилсан техник эдийн засгийн үнэлгээ	ЭТТ	Эцсийн тайлангийн төсөл
		ЭХЭМҮТ	Эх хүүхдийн эрүүл мэндийн үндэсний төв
		ЯТ	Явцын тайлан
		АНР	Аналитик шаталсан процесс

B/C	Үр ашиг-Ашиг	MOL	Үйл ажиллагаа явуулах хамгийн бага үе
CBM	Нүүрсний давхаргын метан	O&M	Үйл ажиллагаа ба засвар үйлчилгээ
CCT	Цэвэр нүүрс технологи	PISA	Боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээ
COI	Идэвхгүй (эс үйлдэл) байдлын зардал	R&D	Судалгаа ба хөгжүүлэлт
COVID-19	Шинэ Коронавирус халдварт өвчин 2019	RCC	Хөндлүүртэй булдаж нягтруулсан бетон
EV	Цахилгаан тээврийн хэрэгсэл	RCP	Өтгөрөлтийн загвар зам
IC	Нэгдсэн схем(ухаалаг)	RIRS	Японы Гудамж замын судалгааны институт
IoT	Зүйлсийн интернет	TBS	Чичиргээт ширээ
IQ	Оюуны өндөр чадамж	TEU	20 тонны чингэлэгтэй тэнцэх нэгж
M/M	Хурлын тэмдэглэл	TOT	Сургагч бэлтгэх
MINIS(МИН ИС)	Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих төсөл	UCG	Газрын гүнд нүүрсийг хийжүүлэх технологи
M-JEED	Монгол-Японы "Инженер, технологийн дээд боловсрол" төсөл	UFMR	5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэл
MODIS	Дунд ялгах чадварын спектрорадиометр	5G	Хөдөлгөөнт холбооны 5 дахь үеийн технологи
		₪	Төгрөг

БАЙГУУЛЛАГЫН НЭРС

АЗАИ	Азийн зөвлөлдөх ардчиллын институт	ЖТБ	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
АСЕАН	Зүүн Өмнөд Азийн бүс нутгийн хамтын ажиллагааны нийгэмлэг	ЗБЭХС	Зүүн бүсийн эрчим хүчний сүлжээ
АУГХ	Азийн үлэг гүрвэлийн холбоо	ЗТХЯ	Зам тээвэр, хөгжлийн яам
АХ	Ажлын хэсэг	ИРИМ	Монголын Хараат бус судалгааны хүрээлэн
АХАҮТ	Аймгийн худалдаа аж үйлдвэрийн салбар танхим	МАЖХ	Монголын Аялал жуулчлалын холбоо
АХБ	Азийн хөгжлийн банк	МАОЭНХ	Монголын Ажил олгогч эздийн нэгдсэн холбоо
БМДС	Багшийн мэргэжил дээшлүүлэх институт	МСК	АНУ-ын Мянганы сорилтын корпораци
БОАЖЯ	Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам	МУБХ	Монгол улсын Боловсролын хүрээлэн
БОНХЯ	Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин)	МҮХАҮТ	Монголын Үндэсний Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим
БОЯ	Байгаль орчны яам (хуучин)	МШУАПГХ	Монголын ШУА-ийн Палеонтологи, геологийн хүрээлэн
БСШУСЯ	Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын яам (хуучин)	НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
БХБЯ	Барилга, хот байгуулалтын яам	НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр
БХТ	Барилгын хөгжлийн төв	НҮБ-ын ДАЖБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Дэлхийн аялал жуулчлалын байгууллага
ГЗБГЗЗГ	Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар	ОБЕГ	Онцгой байдлын ерөнхий газар
ДАХ	Дэд ажлын хэсэг	ОУВС	Олон Улсын Валютын Сан
ДБ	Дэлхийн Банк	ОУЦХБ	Олон улсын Цахилгаан холбооны байгууллага
ДСХ	Монголын Динозавр судлалын хүрээлэн	СЯ	Сангийн яам
ДЭЗФ	Дэлхийн эдийн засгийн форум	ТУХ	Төслийн Удирдах Хороо
ДЭМБ	Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага	УАӨЗГМХ	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн олон улсын Засгийн газар хоорондын мэргэжилтний хороо
ЕАЭЗК	Евразийн Эдийн Засгийн комисс	УСУГ	Ус сувгийн удирдах газар
ЕТБ	Европын Төв Банк	УУХҮЯ	Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам
ЕХ	Европын Холбоо	ҮХГ	Үндэсний хөгжлийн газар
ЖАЙКА	Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллага		

ХАБ	Хамтран ажиллагч байгууллага	ЮНЕСКО	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын байгууллага
ХНХЯ	Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам		
ХӨСҮТ	Халдварт өвчин судлалын үндэсний төв	CGD	Бүлгийн динамикийн төв
ХХААХҮЯ	Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам	GMIT	Монгол-Германы хамтарсан ашигт малтмал, технологийн их сургууль
ХХМТГ	Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газар	JAICAF	Японы Хөдөө аж ахуй, ойн олон улсын хамтын ажиллагааны нийгэмлэг
ХЧГКХ	Хилийн чанадын гэрээлэгч компаниудын холбоо	KOICA MAFF	БНСУ-ын Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллага Японы Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загасчлалын яам
ЦУОШГ	Цаг уур, орчны шинжилгээний газар	MLIT	Япон улсын Газар, дэд бүтэц, зам тээврийн яам
ЭМХТ	Эрүүл мэндийн хөгжлийн төв		Японы Шинэ эрчим хүч, үйлдвэрлэлийн технологи
ЭМЯ	Эрүүл мэндийн яам	NEDO	хөгжүүлэх байгууллага
ЭХЭМҮТ	Эх хүүхдийн эрүүл мэндийн үндэсний төв	RIRS	Японы Гудамж замын судалгааны институт

Бүлэг 1 Төслийн танилцуулга

Тус бүлэгт Монгол Улсын Засгийн газар болон Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын хэрэгжүүлэхээр хэлэлцэн тохиролцсон Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийн 2019 оны 1 дүгээр сард боловсруулж гаргасан Эхлэлийн тайланд тусгагдсан зарим хэсгийг дахин боловсруулж оруулав. Түүнчлэн 2019 оны 11 дүгээр сард боловсруулсан төслийн эхний үе шатны ажлын явц, одоогийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ, Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ)-ний эхний төсөл, 2020 оны 6 дугаар сард боловсруулсан Эцсийн тайлангийн төсөл 1, 2021 оны 2 дугаар сард боловсруулсан Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т тусгасан туршилтын төслүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, сурталчлан таниулах чиглэлээр хийж буй үйл ажиллагааны явц болон түүнээс хойш хийгдсэн ажлуудыг хураангуйлж танилцуулав. Семинар, ажлын хэсгийн хурлууд болон Япон улсад зохион байгуулсан чадавхыг бэхжүүлэх сургалтыг тус бүлгийн хавсралт хэсэгт нэгтгэн орууллаа. Мөн Эцсийн тайлангийн төсөл 3-ын бүтэц, агуулгыг тайлбарлав.

1.1 Үндэслэл

1.1.1 Төслийн үндэслэл

Монгол Улсын эдийн засаг 2006-2013 онд уул уурхайн салбарын түлхүү хөгжлийн улмаас хурдацтай өссөн. Энэ хугацаанд нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хэмжээ 4 дахин өссөн. Нийслэл Улаанбаатар хот болон түүний орчимд хүн ам төвлөрч, аж ахуйн нэгж байгууллагуудын ихэнх нь байршиж байна. 2017 оны байдлаар Монгол Улсын нийт 3.18 сая хүн амын 1.46 сая буюу 46% нь нийслэл хотод амьдарч байна. Мөн идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж байгууллагуудын 62 хувь буюу 37,000 орчим нь нийслэл хотод байршдаг. Улаанбаатар хотын эдийн засаг болон хүн амын хэт төвлөрөл нь агаар, усны бохирдол, замын түгжрэл, инженерийн дэд бүтцийн хомсдол зэрэг тулгамдсан асуудлуудыг үүсгэж байна.

Улаанбаатар хотын эдийн засаг, хүн амын хэт төвлөрөл нь хот болон хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдалд хүргэсэн. 2017 онд хот, суурин газарт ажил эрхлэхэд сарын дундаж орлого 1,12 сая төгрөг байсан бол тухайн жилд хөдөө орон нутагт 230 мянган төгрөгөөр бага буюу дунджаар 890 мянган төгрөг байсан байна. Мөн 2014 оны байдлаар ядуурлын түвшин хотод 18.8 хувь, хөдөө орон нутагт 26.4 хувь байсан бөгөөд 2016 онд хот, суурин газарт 27,1 хувь болж харин хөдөө, орон нутагт 34,9 хувь болж өссөн байна.

1990 оноос хойш ардчилал, зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэний дараа бүс нутгийн хэмжээнд нийгмийн дэд бүтцийг стандартын шаардлагад нийцүүлэн сайжруулах ажлууд хийгдсэн ч чанар, хүртээмж нь орон нутгийн санхүүгийн хязгаарлагдмал байдал мөн ашиглалтын өндөр зардал зэргээс үүдэн улам шаардлага хангахгүй болсон байна. Сүүлийн жилүүдэд дээрх шалтгаан болон уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн ажил эрхлэх боломж хайх, илүү сайн үйлчилгээ авахын тулд нийслэлийг зорих хүмүүс шилжилт хөдөлгөөнд тодорхой хувь нэмэр оруулсан.

Хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны тэнцвэргүй хуваарилалтаас үүдсэн эдгээр болон бусад асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Монгол Улсын хэмжээнд хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах шаардлага тулгарсан. Тиймээс Монгол Улсын Засгийн газраас Япон улсын Засгийн газарт хандан Япон улсын туршлагыг ашиглан хот, хөдөөгийн илүү тэнцвэртэй, хүртээмжтэй хөгжлийг дэмжих Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулахад туслалцаа үзүүлэх хүсэлт тавьсан.

Энэхүү хүсэлтийн дагуу 2015 оны 3 дугаар сараас 2016 оны 10 дугаар сар хүртэлх хугацаанд холбогдох мэдээллийг цуглуулах, хэрэгцээ шаардлагыг судлах зорилгоор ЖАЙКА-гийн "Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгаа" төсөл хэрэгжсэн. Тус судалгаагаар Монгол Улсын одоогийн нөхцөл байдал, тулгарч буй асуудал, хэрэгцээ шаардлагыг тодруулж, хөгжлийн боломжуудад дүн шинжилгээ хийн, хамтын ажиллагааны хамрах хүрээг тодорхойлсон. Дараа нь ЖАЙКА 2018 оны 5 дугаар сард "Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийн нарийвчилсан судалгаа"-г хийж, 2018 оны 8 дугаар сарын 22-нд Монгол Улсын Засгийн газар болон ЖАЙКА-гийн төлөөлөл Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах, төлөвлөгөө боловсруулах, өөрчлөн сайжруулах чиглэлээр Монголын талын чадавхыг бэхжүүлэх техникийн хамтын ажиллагааны Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд гарын үсэг зурсан.

1.1.2 Төслийн зорилго ба хамрах хүрээ

(1) Төслийн нэр, зорилго, зорилт

Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгаснаар төслийн нэр нь "Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл" бөгөөд тус төлөвлөгөөг хэрэгжүүлснээр дор дурдсан үр дүнд хүрнэ. Үүнд:

Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл (ХАНСХЕТ) болон Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого (БХБ)-ыг багтаасан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ)-г боловсруулан, хэрэгжүүлснээр хот, хөдөөгийн ялгаатай байдлыг бууруулан, тэнцвэртэй, хүртээмжтэй хөгжлийг дэмжих замаар хот, тосгон, бусад сууринд тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэж, Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030-ын (ТХҮБ 2030) зорилтыг хангана.

ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зорилтуудын хэрэгжилтийг хангахын тулд Монгол Улсын Засгийн газар "Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль" (2020) болон "Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын тухай хууль" (2003)-д үндэслэн БХБ-ыг, "Хот байгуулалтын тухай хууль" (2008)-д үндэслэн ХАНСХЕТ-ийг тус тус боловсруулахаар шийдвэрлэсэн. Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тохиролцсоны дагуу энэхүү төслийн зорилго нь Үндэсний хөгжлийн газарт (ҮХГ) БХБ-ыг боловсруулахад, Барилга, хот байгуулалтын яаманд (БХБЯ) ХАНСХЕТ-ийг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлнэ.

Зорилгод нийцүүлэн дараах үр дүнд хүрнэ. Үүнд:

- (a) ҮХЦТ-г боловсруулна.
- (b) ҮХЦТ-г боловсруулах, өөрчлөн сайжруулах чиглэлээр Монголын талын чадавхыг бэхжүүлнэ.

Төслийг хэрэгжүүлж эхэлсний дараа Монгол Улсын Засгийн газар урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахаар шийдэж, 2019 оны 4 дүгээр сарын 30-ны өдөр Монгол Улсын Ерөнхий сайд захирамж гаргаж, 2050 он хүртэлх урт болон дунд хугацааны хөгжлийн бодлогыг боловсруулах ажлын хэсгийг ҮХГ-г

оролцуулан байгуулсан. ҮХГ болон холбогдох байгууллагууд энэхүү урт хугацааны хөгжлийн баримт бичгийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн барьснаар “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого” батлагдсан.

ЖАЙКА болон Монголын талын тохиролцсоны дагуу ҮХЦТ-ний төлөвлөлтийн хугацааг ТХҮБ 2030, ХАНСХЕТ, БХБ-ын баримт бичигтэй нийцүүлэн 2030 он байхаар тогтсон байсан боловч Монголын талын хүсэлтээр төлөвлөлтийн хугацааг 2040 он болгож өөрчилсөн. ҮХЦТ нь “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх баримт бичиг болно.

(2) Төслийн хамрах хүрээ

Төслийн хүрээнд боловсруулах ҮХЦТ нь “Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл” (ХАНСХЕТ) болон “Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого”-ыг (БХБ) агуулна. ҮХЦТ-нд үндэслэн ХАНСХЕТ-ийг БХБЯ, БХБ-ыг ҮХГ тус тус боловсруулна. ХАНСХЕТ болон БХБ боловсруулах аргачлал, хамрах хүрээ, үйл ажиллагааг Зураг 1.1.1-д үзүүлэв. ҮХЦТ-ний төслийг боловсруулахдаа БХБЯ болон ҮХГ-тай хэлэлцэж, Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгагдсан шаардлагууд болон Монгол Улсын холбогдох хуулиудыг дагаж мөрдөнө.

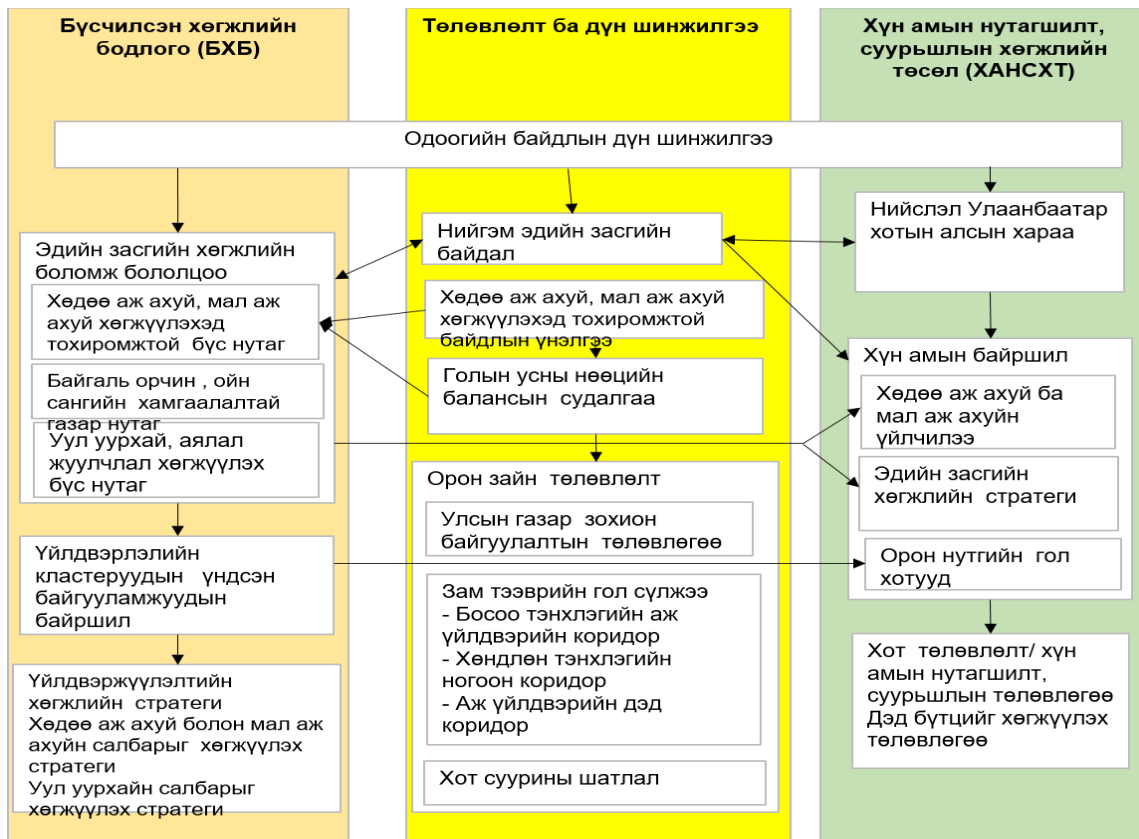
1.1.3 Төслийн хэрэгжилт ба удирдлагын бүтэц

Төслийг ЖАЙКА-гийн Төслийн баг болон Монгол Улсын хамтран ажиллагч байгууллагууд хамтран хэрэгжүүлнэ. Монгол Улсын хамтран ажиллагч гол байгууллагууд нь БХБЯ болон ҮХГ байна. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хороо нь төслийн хэрэгжилтийг удирдан чиглүүлэх бөгөөд ТХЗХ-ны даргаар Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга, дэд даргаар БХБЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн дарга, ҮХГ-ын дарга, ЖАЙКА-гийн Монгол дахь Төлөөлөгчийн Газрын дарга нар тус тус ажиллана. ТХЗХ-ны гишүүдийг төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусган оруулсан.

ЖАЙКА-гийн Төслийн багтай өдөр тутамд хамтран ажиллах Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын төлөөллөөс бүрдсэн Төслийн Ажлын хэсэг (ТАХ) байгуулагдана. ТАХ-ийн бүрэлдэхүүнд БХБЯ, ҮХГ болон Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар (ГЗБГЗЗГ), Барилгын хөгжлийн төв (БХТ), Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам (БОАЖЯ), Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам (ХХААХҮЯ) болон Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар (НЗДТГ) болон бусад холбогдох яам, агентлагуудын төлөөлөл багтана. Өдөр тутам нягт хамтран ажиллахын тулд ТАХ нь дэд ажлын хэсгүүдэд хуваагдаж үйл ажиллагаагаа явуулна. Үүнд: 1) хөдөө аж ахуй ба мал аж ахуй, 2) аж үйлдвэр, 3) байгаль орчин, аялал жуулчлал, 4) нийгмийн салбар ба 5) хотын дэд бүтэц ба зам тээврийн дэд бүтэц зэрэг болно. Эдгээр дэд ажлын хэсгүүд нь хуралд оролцогчдод чөлөөтэй, нээлттэй хэлэлцүүлэг өрнүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлнэ.

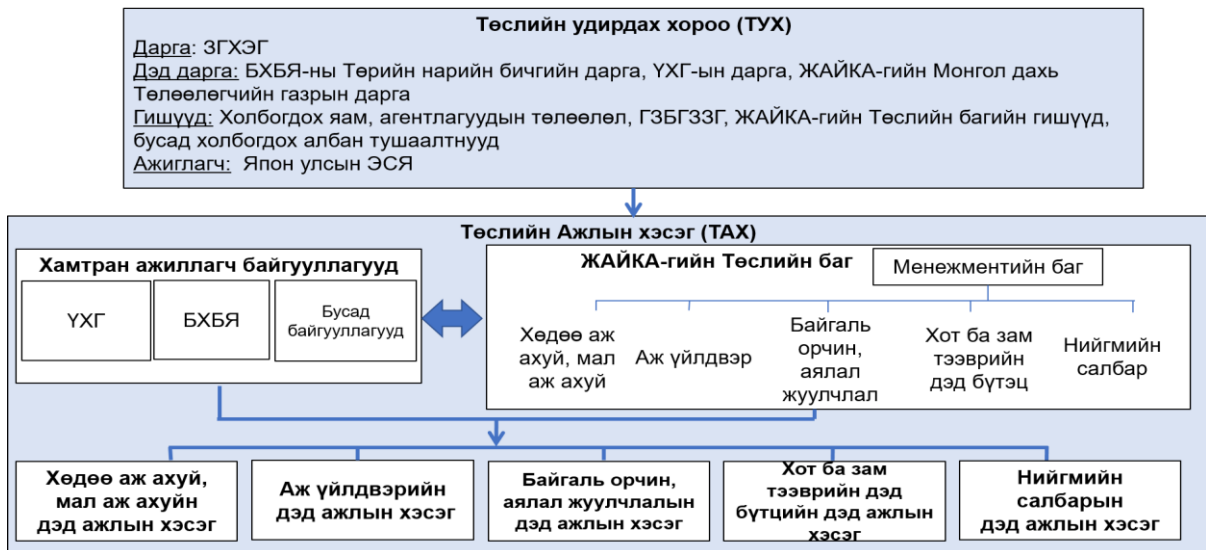
ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь төслийн удирдлага, хэрэгжилтийн доорх бүтцийг хэрэгжүүлэхээр санал болгосон. Төслийн удирдлага, хэрэгжилтийн ерөнхий бүтцийг Зураг 1.1.2-т харуулав.

Зураг 1.1.1 ХАНСХЕТ болон БХБ боловсруулах үйл явц ба үр дүн

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 1.1.2 Дэд ажлын хэсэг бүхий төслийн хэрэгжилт ба удирдлагын бүтэц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Тайлбар: Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн Дэд ажлын хэсэг: БХБЯ, ҮХГ, БХТ, ГЗБГЗЗГ, ХХААХҮЯ;

Аж үйлдвэрийн Дэд ажлын хэсэг: БХБЯ, ҮХГ, БХТ, ГЗБГЗЗГ, УУХҮЯ, ХХААХҮЯ;

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Дэд ажлын хэсэг: БХБЯ, ҮХГ, БХТ, ГЗБГЗЗГ, БОАЖЯ;

Хотын дэд бүтэц ба зам тээврийн дэд бүтцийн Дэд ажлын хэсэг: БХБЯ, ҮХГ, БХТ, ГЗБГЗЗГ, ЗТХЯ

Нийгмийн салбарын Дэд ажлын хэсэг: БХБЯ, ҮХГ, БХТ, ГЗБГЗЗГ, БСШУСЯ, ХНХЯ, ЭМЯ-ны төлөөллүүд.

1.2 Төслийн үйл ажиллагааны явц

1.2.1 Төслийн үйл ажиллагааны эхний шатны ажлууд

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагатай төсөл хэрэгжүүлэх гэрээ байгуулсны дараа 2018 оны 12 дугаар сараас Япон Улсад төслийн үйл ажиллагааг эхлүүлсэн. Түүний өмнө 11 дүгээр сарын 14-нд Төслийн багийн анхны хурлаар төслийн хамрах хүрээ, хэрэгжилтийн явц, аргачлал болон ажлын төлөвлөгөөг хэлэлцэн, баталгаажуулсан бөгөөд Төслийн баг нь статистик тоо баримт, мэдээлэл, судалгааны тайланг нарийвчлан судалж эхэлсэн. Судалгаа, дүн шинжилгээнд үндэслэн хөгжлийн асуудлуудыг салбаруудаар урьдчилсан байдлаар тодорхойлж, цуглуулах шаардлагатай нэмэлт мэдээллийн жагсаалтыг гаргасан.

Төслийн багийн гишүүд 2019 оны 1 дүгээр сарын 9-ний өдрөөс Монгол Улсад томилогдон ажилласан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Японд боловсруулсан Эхлэлийн тайлангийн төслийг танилцуулж, Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэд хэдэн уулзалтуудыг зохион байгуулсан. Төслийн хамтарсан зохицуулах хорооны (ТХЗХ) хурлыг 1 дүгээр сарын 18-нд зохион байгуулж, Эхлэлийн тайлангийн төслийг танилцуулсан. Эхлэлийн тайланд ТХЗХ-ны гишүүдийн санал, зөвлөмжийг тусган, эцэслэн боловсруулсан бөгөөд хурлын дараа ирүүлсэн саналуудыг Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусган оруулсан болно. ТХЗХ-ны хурлын Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд БХБЯ, ҮХГ, ЖАЙКА болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн төлөөлөл гарын үсэг зурсан. Хурлын Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлийг тус бүлэгт хавсаргав.

Төслийн үйл ажиллагааны эхний шатанд Төслийн баг нь “Төлөвлөлтийн

хувилбарууд, ТХЗ болон хөгжлийн чиг хандлага” сэдэвт семинарыг зохион байгуулж, төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдийг урьж оролцуулсан.

1.2.2 Одоогийн байдлын дүн шинжилгээ

ТХЗХ-ны хурлын дараа хот байгуулалт, зам тээвэр, нийгэм-эдийн засгийн салбарын одоогийн байдлын судалгааны ажлыг үргэлжлүүлэн хийсэн. 2019 оны 2 дугаар сарын сүүлээр Төслийн багийн гишүүд Монгол Улсад томилогдон ажилласан. ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн зөвлөхүүд урьдчилсан байдлаар тодорхойлсон хөгжлийн асуудлуудыг өөрсдийн хариуцсан салбар тус бүрээр Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын мэргэжилтнүүд, бусад холбогдох яам, агентлагуудын мэргэжилтнүүдтэй хэлэлцсэн. Уулзалтын хүрээнд ҮХЦТ боловсруулахад шаардлагатай нэмэлт мэдээллийг авсан бөгөөд хэлэлцүүлгийг үр дүнтэй зохион байгуулах үүднээс төслийн дэд Ажлын хэсгийн хурлуудыг зохион байгуулсан.

Мөн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Япон улсын Газар, дэд бүтэц, зам тээвэр, аялал жуулчлалын яамны мэргэжилтнүүдтэй хамтарч нэмэлт семинарыг зохион байгуулсан. Тус бүлэгт ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн зохион байгуулсан семинар, дэд Ажлын хэсгийн хурлуудтай холбоотой мэдээллийг нэгтгэн, оруулсан болно.

Одоогийн байдлын дүн шинжилгээний хүрээнд БХБЯ болон ҮХГ-тай хамтран аймгуудын хөгжлийн асуудлуудын талаарх хэлэлцүүлгийг зохион байгуулсан. 2019 оны 5 дугаар сарын эхэн үеийн байдлаар нийт 11 аймагт томилолтоор ажилласан байв. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг аймаг, орон нутгийн төрийн албан хаагчид болон бусад төлөөллүүдэд ҮХЦТ боловсруулах төсөл болон тухайн аймгийн хөгжлийн асуудлуудыг урьдчилсан байдлаар тодорхойлсноо танилцуулж, аймгийн хөгжлийн тулгамдаж буй асуудал, хөгжлийн хэтийн төлвийн талаар хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан.

Салбар тус бүрийн одоогийн байдлын дүн шинжилгээ, хөгжлийн асуудлуудад үндэслэн Монгол Улсын урт хугацаанд баримтлах хөгжлийн чиг хандлагыг нарийвчлан судалж, макро эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудыг боловсруулан, урьдчилсан байдлаар үнэлгээ хийсэн. ҮХЦТ-г боловсруулах ажлын хүрээнд нийгэм-эдийн засгийн болон нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн нөөц боломжийн талаарх урьдчилсан дүн шинжилгээг хийж гүйцэтгэсэн.

1.2.3 Төслийн явцын тайлан

Төслийн хүрээнд 5 дугаар сарын эхэн үе хүртэл хийж гүйцэтгэсэн ажлын үр дүнг нэгтгэн, Явцын тайланг боловсруулж 2019 оны 5 дугаар сарын 10-нд ЖАЙКА-д хүргүүлсэн. 5 дугаар сарын 23-нд ЖАЙКА-гийн Төв байгууллагад ЖАЙКА-гийн Зөвлөлдөх хорооны эхний хурлыг зохион байгуулж, Явцын тайлангийн төслийг таницуулсан. Зөвлөлдөх хорооны хурлын санал, зөвлөмжийг Явцын тайланд тусган, Монголын талд хүргүүлсэн болно. 2019 оны 6 дугаар сарын 7-нд төслийн явцын тайланг Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны хоёрдугаар хурлаар хэлэлцүүлсэн. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны хоёрдугаар хурлын үеэр хэлэлцсэн асуудал, санал, зөвлөмжийг хурлын тэмдэглэлд эмхэтгэн тусгаж Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга, БХБЯ, ҮХГ, ЖАЙКА болон ЖАЙКА-гийн төслийн багийн төлөөлөгчид гарын үсэг зурж баталсан (Хавсралт 2). Нэмэлт санал хүсэлтийг 2019 оны 6 дугаар сарын 24-ний дотор хүлээн авсан.

1.2.4 ҮХЦТ-ний эхний төслийг боловсруулах үйл ажиллагаа

Шаардлагатай нэмэлт мэдээллийг салбаруудаар цуглуулах зорилгоор төслийн багийн газар дээр нь очиж танилцах ажлууд, Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагууд болон холбогдох байгууллагуудын мэргэжилтнүүд, хувийн хэвшлийн төлөөлөлтэй хийх уулзалтууд үргэлжилсэн. Төслийн дэд Ажлын хэсгүүдийн хурлууд, хэлэлцүүлгүүдийг ойр ойрхон зохион байгуулсан. Түүнчлэн ЖАЙКА-гийн Төслийн багаас нэмэлт семинаруудыг зохион байгуулсан. Төслийн өмнөх үе шатанд эхлүүлсэн аймгийн хэлэлцүүлгийг үргэлжлүүлэн зохион байгуулсан ба 8 дугаар сарын дунд үе хүртэл бүх аймагт хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж дууссан.

Төслийн үйл ажиллагааны эхний шатны үр дүнг танилцуулж, түгээхийн тулд улс төрчид, эрдэмтэн судлаачид, манлайлагчид болон хувийн хэвшлийн төлөөлөгчдийг хамруулж хэд хэдэн хурал, уулзалтыг зохион байгуулсан. Эдгээр хурал, уулзалтуудыг нэгтгэж "Оролцогч талуудын нэгдсэн хурал"-ыг хуралдуулахаар төлөвлөж байсан ч салбар тус бүрээр нь зохион байгуулсан. Тухайлбал хөнгөн үйлдвэрийн салбарын оролцогч талуудыг оролцуулсан хурлыг зохион байгуулсан ба тус хурлын үеэр төслийн явцын тайланг танилцуулж, тэдний санал, хүсэлтийг хүлээн авсан.

Хөгжилд тулгарч буй асуудлуудыг судалсны дүнд хөгжлийн зорилт, стратегийг салбар тус бүрээр тодорхойлж, хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг боловсруулсан болно. Салбарын эдгээр зорилт, стратегийг макро түвшний хөгжлийн зорилтууд, үндсэн стратеги, нутаг дэвсгэрийн орон зайн бүтэц болон нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийн хүрээнд боловсруулав. Хөгжлийн хувилбаруудыг олон талаас нь судалж, хамгийн оновчтой хувилбарыг сонгон нарийвчлан судалж, боловсруулсан. Ийнхүү хөгжлийн хамгийн оновчтой хувилбарт үндэслэн ҮХЦТ-ний эхний төслийг боловсруулсан болно.

1.2.5 Төслийн дунд хугацааны тайлан 1

2019 оны 10 дугаар сар хүртэлх хугацаанд хийж гүйцэтгэсэн ажлуудын үр дүнг нэгтгэн, Дунд хугацааны тайлан 1-ийн төслийг боловсруулж, 2019 оны 10 дугаар сарын 31-нд ЖАЙКА-д хүргүүлсэн. ЖАЙКА-гийн Зөвлөлдөх хорооны хоёрдугаар хурал 11 дүгээр сарын 15-нд ЖАЙКА-гийн Токио дахь Төв оффист хуралдаж, төслийн Дунд хугацааны тайлан 1-ийн агуулгын талаар хэлэлцэв. Зөвлөлдөх хорооны хурлаас гарсан зөвлөмжийг тайланд тусган, эцэслэн боловсруулж Монголын талд хүргүүлсэн.

1.2.6 ҮХЦТ-ийг шинэчлэн боловсруулах үйл ажиллагаа

2019 оны 11 дүгээр сарын 25-д зохион байгуулсан төслийн ХЗХ-ны 3 дугаар хуралд төслийн Дунд хугацааны тайлан 1-ийг танилцуулсан (Хавсралт 3). Хуралдааны үеэр ХЗХ-ны гишүүд асуулт асууж, санал бодлоо илэрхийлсэн. Холбогдох байгууллагууд саналаа бичгээр төслийн багт 2019 оны 12-р сард багтаан ирүүлсэн. ХЗХ-ны 3 дугаар хурал, төслийн Дунд хугацааны тайлан 1-ийг холбогдох байгууллагуудад хүргүүлсний дараа төслийн үйл ажиллагаа ажлын төлөвлөгөөний дагуу үргэлжилж байна.

2020 оны 1 дүгээр сараас төслийн зөвлөхүүд Улаанбаатар хотод томилолтоор ажилласан. ҮХЦТ-ий төслийг өргөн хүрээнд сурталчлан танилцуулах зорилгоор 2020 оны 1 дүгээр сарын 22-нд оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион

байгуулсан. Хуралд эрдэмтэн судлаачид, хэвлэл мэдээллийн байгууллага, хувийн хэвшлийн төлөөлөл, 21 аймгийн Засаг дарга, ИТХ-ын дарга нар, төслийн Ажлын хэсгийн гишүүд зэрэг нийт 162 оролцогч оролцлоо. Төслийн багаас ҮХЦТ-ний төслийг танилцуулж, илтгэл тавьсаны дараа хуралд оролцогчид 1) хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилт, стратеги 2) нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалт, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө сэдвээр хэлэлцүүлэг хийсэн.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Хөгжлийн хөтөлбөрийн нам, Дэлхийн Монголчууд нам, Монголын Ардчилсан хөдөлгөөний нам зэрэг улс төрийн намуудын төлөөлөлтэй уулзаж, ҮХЦТ боловсруулах төслийн талаар танилцуулж, тэдний саналыг хүлээн авсан. Төслийн зүгээс хамтран ажиллагч байгууллага, төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдтэй нягт хамтран ажиллаж байгаа ба тухайлбал төслийн Дунд хугацааны тайлан 1-д тусгасан нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалт, газар ашиглалтын төлөвлөгөөний талаар нарийвчлан хэлэлцэж, шинэчлэн өөрчилсөн болно. Мөн эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа, стратегийг боловсруулж хамтран ажиллагч байгууллагуудад хүргүүлсэн. 1 дүгээр сарын 20-24-ний өдрүүдэд БХТ-ийн мэргэжилтнүүдэд зориулан ГМС-ийн талаарх анхны сургалтыг зохион байгуулсан. Энэ оны 3 дугаар сарын эхээр аж үйлдвэр, аялал жуулчлал, усны салбарын асуудлыг хариуцсан зөвлөхүүд Улаанбаатар хотод томилогдон ажиллаж, ажил үүргээ хийж гүйцэтгэсэн. Дэлхий даяар дэгдсэн COVID-19 цар тахлын улмаас Монгол Улсад ажиллах томилолт цуцлагдсан.

1.2.7 Эцсийн тайлангийн төсөл 1

1 дүгээр сард Улаанбаатар хотод ажиллаж байх үед хамтран ажиллагч байгууллагаас төслийн ажлын төлөвлөгөөнд тусгасан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж, Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиас өмнө 2020 оны 6 дугаар сард төслийн Дунд хугацааны тайлан 2-ын оронд Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг боловсруулан ирүүлэх хүсэлт гаргасан. ЖАЙКА-гийн зүгээс тус саналыг хүлээн авсан. Энэхүү шийдвэр гарсны дараа Монгол Улсад ажиллах томилолт цуцлагдсан тул ЖАЙКА-гийн төслийн зөвлөхүүд нь Монгол Улсын холбогдох байгууллага, мэргэжилтнүүдтэй шууд болон төслийн багийн Монгол гишүүдээр дамжуулан харилцаж, Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг Японд боловсруулахаар шийдсэн.

Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийн хүрээнд ЖАЙКА-гийн төслийн зөвлөхүүд Дунд хугацааны тайлан 1-д тусгасан төсөл, хөтөлбөрийг нэмэлт тоо баримт мэдээлэлд үндэслэн дүн шинжилгээ хийж шинэчилсэн ба ҮХЦТ-ий бүрэлдэхүүн хэсэг болох салбарын тайланг боловсруулсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа, стратегитай холбоотой нэмэлт судалгаа хийж, шинээр тодорхойлсон 6 бүсийг хөгжүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулсан. Төслийн баг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийг санал болгосон. Дээр дурдсан бүхий л ажлыг нэгтгэн Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг боловсруулж, 2020 оны 5 дугаар сарын 15-нд ЖАЙКА-д хүргүүлсэн. ЖАЙКА-гийн Зөвлөлдөх хорооны 4-р хурал 2020 оны 5 дугаар сарын 28-нд цахимаар хуралдсан.

6 дугаар сарын 11-д төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны 4-р хурлыг Zoom видео хурлын програм ашиглан зохион байгуулж, төслийн Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг танилцуулсан (Хавсралт 4). Монголын тал УИХ-ын ээлжит сонгууль болохтой холбогдуулан зав чөлөөгүй байсан хэдий ч хуралд идэвхтэй оролцож, хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн. ЖАЙКА болон Монголын талаас ирүүлсэн саналыг тусган, Эцсийг тайлангийн төсөл 1-ийг 6 дугаар сард эцэслэн боловсруулав.

Улсын Их Хурлын 2020 оны 5 дугаар сарын 13-ний өдрийн 52 дугаар тогтоолоор “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ыг батласан. Уг тогтоолоор “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа” болон “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хяналт шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшин”-г баталсан. Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт нь 2020 оны 5 дугаар сард хүчин төгөлдөр болсноор төрийн захиргааны төв байгууллагаар дамжуулан хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн залгамж чанарыг хадгалахыг баталгаажуулсан. Мөн Монгол Улсын Их хурлын 2020 оны 8 дугаар сарын 28-ны өдрийн 23-р тогтоолоор “Монгол Улсыг 2021-2025 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”, “Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийг тус тус баталсан. Эдгээр бодлогын баримт бичгүүдийг ҮХЦТ боловсруулах ажлын хүрээнд нягталж үзсэн.

1.2.8 ҮХЦТ-г сайжруулан боловсруулах, туршилтын төслүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, сурталчлан таниулах үйл ажиллагааны явц

Монгол талаас буюу ЗГХЭГ, БОАЖЯ, ХХААХҮЯ, ХНХЯ, УУХҮЯ, ЭХЯ, ЗТХЯ, БХБЯ, ҮХГ-аас ирүүлсэн саналууд, ТХЗХ-ны 4 дүгээр хурлын үеэр өгсөн саналуудыг тусгаж ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг сайжруулан боловсруулсан. 2020 оны 8-р сарын 17-ны өдөр залуучуудын төлөөллийг оролцуулсан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг онлайнаар зохион байгуулж, ҮХЦТ-г танилцуулав. 100 гаруй монгол залуус Улаанбаатар хотоос, орон нутгаас, мөн гадаадын 12 улсаас холбогдож, оролцсон. Тус хурлын дараа 100 гаруй санал, сэтгэгдэл хүлээж авсан бөгөөд Төслийн баг (ЖТБ) тэдгээрт хариу өгч, үүнийгээ онлайнаар нээлттэй байршуулсан. Дараагийн хурлыг 9 дүгээр сарын 7-ны өдөр зохион байгуулж, тус хуралд өмнөх хурлын оролцогчид оролцож, онлайнаар багийн хэлэлцүүлэг хийсэн.

ЖАЙКА нь ҮХЦТ-д тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүдийн эрт хэрэгжилтийг хангах, гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтэд оролцох өргөн хүрээний оролцогч талуудад ҮХЦТ-г таниулах, түүнчлэн ҮХЦТ-ний ерөнхий хэрэгжилтийг хангах зорилгоор хэд хэдэн туршилтын төслүүдийг хэрэгжүүлэх шийдвэр гаргасан. ЖТБ нь 2019 оны 12-р сараас хойш ҮХЦТ боловсруулах төслийн хүрээнд хэрэгжүүлж болох туршилтын төслүүдийг ЖАЙКА-тай хамтарч судалсан. ЖТБ-ийн мэргэжилтнүүдийн саналд үндэслэн 17 туршилтын төслийн танилцуулгыг боловсруулсан ба эдгээр төслүүдийг ЖАЙКА болон Монголын талтай хэлэлцсэн. ЖАЙКА 2020 оны 4 дүгээр сард эдгээр 17 туршилтын төслөөс 4 төслийг, 2020 оны 10 дугаар сард 1 төслийг нэмж батлав. Мөн туршилтын төслийн хэмжээнд биш ч судалгааны түвшинд хийх төслүүдийг нэмэлтээр баталсан.

ҮХЦТ-нд тусгасан Монгол Улсын хөгжлийн алсын хараа, стратеги, төсөл, хөтөлбөрүүдийн саналууд, төлөвлөгөөг боловсруулах оролцогч талуудын оролцоонд суурилсан арга зүйг сурталчлан таниулах зорилгоор видео танилцуулгыг бэлтгэсэн. Түүнчлэн ҮХЦТ-тэй холбоотой нийтлэлүүдийг медиа компанийн цахим хуудас дээр нийтлүүлсэн.

1.2.9 Эцсийн тайлангийн төсөл 2

ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг боловсруулахын тулд ЖТБ-ийн салбарын мэргэжилтнүүд 2020 онд нийтлэгдсэн Статистикийн эмхэтгэл 2019-ийн

мэдээллээр салбарын тайлангуудаа шинэчлэн боловсруулсан. Төслийн баг нь ТХЗХ-ны гишүүд, холбогдох байгууллагууд болон ЖАЙКА-гийн саналыг тусгахын тулд байгууллагуудтай онлайнаар холбогдож, ЖТБ-ийн монгол ажилтнуудаар дамжуулж ажиллалаа. ЖТБ нь усны балансын шинжилгээ, уур амьсгалын өөрчлөлтийн дүн шинжилгээг хийж дууссан ба үр дүнг Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т тусгав. Олон улсын байгууллагуудын мэдээ, тайланд үндэслэн COVID-19-ийн болзошгүй нөлөөллийг тодорхойлж, тайлангийн хэсгүүдэд нэгтгэв.

2020 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдөр ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг эхний байдлаар ЖАЙКА-д хүргүүлж, 2020 оны 12-р сарын 25-ны өдөр ЖАЙКА-гийн Зөвлөлдөх хорооны дөрөвдүгээр хурлыг онлайнаар хуралдуулав. Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг танилцуулах ТХЗХ-ны хурлыг зохион байгуулаагүй боловч Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т ЖАЙКА-гийн салбар хэлтэсүүд болон Монголын талаас 300 гаруй саналуудыг ирснийг 2021 оны 2 дугаар сарын эцэс хүртэл хүлээн авсан.

1.2.10 ҮХЦТ-г ХАНСХЕТ болон БХБ-ын баримт бичигтэй уялдуулах үйл ажиллагаа болон Төслийн хүрээнд хийсэн туршилтын төсөл, судалгааны хэрэгжилт

ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг боловсруулахын сацуу ҮХЦТ-г ХАНСХЕТ болон БХБ-тэй хэрхэн уялдуулах тал дээр анхаарч ажилласан. БХБЯ, БХТ-тэй ХАНСХЕТ-тэй уялдуулах талаар, ҮХГ-тай БХБ-ын баримт бичигтэй уялдуулах талаар хэд хэдэн удаа уулзалт, хэлэлцүүлэг хийсэн. Эхний ээлжинд ЖАЙКА-гийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газрын санаачилгаар 2 дугаар сарын 19-ний өдөр ҮХГ-тай, 2 дугаар сарын 23-ны өдөр БХБЯ, БХТ-тэй уулзалт зохион байгуулсан. ҮХГ-тай хийсэн уулзалтын үеэр БХБ-ыг боловсруулах ажлын явц, ҮХЦТ-тэй хэрхэн уялдуулах талаар хэлэлцсэн. БХБЯ, БХТ-тэй хийсэн уулзалтын үеэр ХАНСХЕТ-ийг боловсруулах ажлын явцыг БХТ-өөс танилцуулж, мөн ҮХЦТ-тэй хэрхэн уялдуулах талаар хэлэлцсэн.

Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т ЗГХЭГ, ЭМЯ, УУХҮЯ, ЗТХЯ, ХХААХҮЯ, СЯ, ХНХЯ, БШУЯ, БХБЯ, ҮХГ, ГЗБГЗЗГ, БХТ болон эрдэмтэн судлаачид, ХАНСХЕТ-ийг боловсруулах зөвлөх багийн зөвлөхүүдээс саналууд хүлээн авсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ирүүлсэн саналуудыг сайтар нягталж, тэдгээрийг тусгах боломжтой эсэх талаар тодруулж хариу илгээсэн. Тодруулбал Төслийн баг нь бусад баримт бичгүүдтэй уялдуулах, шийдвэрлэх гол асуудлуудтай холбоотой саналыг хүлээн авсан ба төслийн ажлын хамрах хүрээнд багтаагүй цөөн саналыг ҮХЦТ-нд тусгагдах боломжгүй гэсэн тайлбар, тодруулгыг илгээсэн.

Бүх саналыг хүлээн авч, хянасны дараа БХБЯ, БХТ болон ҮХГ-тай хамтарсан уулзалт зохион байгуулж, Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т Монголын талаас гаргасан саналуудын гол гол асуудлуудыг хэлэлцсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг 4 дүгээр сарын 15-ны өдөр зохион байгуулсан хурлын үеэр Монголын талаас тавьсан дараах гол асуудлуудад тайлбар хийсэн. Үүнд:

- (a) Хүн амын хэтийн төлөв,
- (b) Эдийн засгийн хэтийн төлөв,
- (c) Хотын зэрэглэл,
- (d) Тойрог коридор,
- (e) Нийслэл хотын чиг үүргийг шилжүүлэх,

- (f) Эдийн засгийн бүсчлэл болон
- (g) Эдийн засгийн кластерийг хөгжүүлэх.

Хуралд оролцогчдод дээрх гол асуудлуудтай холбоотой ҮХЦТ-ний хүрээнд дэвшүүлж буй саналыг тайлбарлаж, оролцогчидтой хэлэлцүүлэг өрнүүлж, цаашид хэлэлцэх асуудлуудыг тодруулсан. Ялангуяа нийслэлийн чиг үүргийг шилжүүлэх, эдийн засгийн бүсчлэлийг шинэчлэн тогтоох талаар хэлэлцүүлэг цаашид ч үргэлжилнэ. Хурлын дараа хэлэлцсэн асуудлуудтай холбоотой саналыг оролцогчдоос бичгээр хүлээн авсан.

4 дүгээр сарын 23-ны өдрийн хурлаар БХТ-өөс ХАНСХЕТ-ийг боловсруулах ажлын явцыг танилцуулж, хэлэлцүүлгийг үргэлжлүүлсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Алсын хараа 2050 баримт бичиг болон ҮХЦТ-ний зөрүүтэй байдлыг хэрхэн нийцүүлэх талаар хэлэлцэж, оролцогчдоос санал хүлээн авч, хариу тайлбар өгсөн. Төслийн баг хурлын дараа мөн хэлэлцүүлэгтэй холбоотойгоор санал хүлээн авч, бичгээр хариу тайлбар илгээсэн.

Мөн 5 дугаар сарын 14-ний өдрийн хамтарсан хурлаар ЖАЙКА-гийн Төслийн баг “Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хэрэгжилтэд дэмжлэг үзүүлэх ҮХЦТ” сэдвээр танилцуулга хийсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ҮХЦТ болон Алсын Хараа 2050 баримт бичгийн ижил төстэй төлөвлөлтүүдийг онцлон тэмдэглэж, ХАНСХЕТ болон БХБ-ын баримт бичигт тусгагдах шаардлагатай зарим ялгаатай төлөвлөлтүүдийг онцолсон. Талууд ихэнх асуудлууд дээр ижил байр суурьтай байсан ч ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн бүсчлэл, Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр, Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн талаар дахин хэлэлцэх шаардлагатай гэж үзсэн.

Туршилтын төслүүд болон нэмэлт судалгааг хийж дууссан ба төсөл, судалгаа бүр эцсийн тайлангаа гаргасан. Эдгээр тайлангуудыг нэгтгэн Эцсийн тайлангийн төсөл 3-ыг дагалдуулж тусад нь тайлан бэлтгэсэн.

ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 2-г боловсруулснаас хойш хийсэн ажлуудыг Эцсийн тайлангийн төсөл 3-т тусган боловсруулж 2021 оны 5 дугаар сарын 20-ны өдөр тайланг ЖАЙКА-д хүлээлгэн өгсөн. Эцсийн тайлангийн төсөл 2-той холбоотой саналууд болон саналуудын тайлбаруудыг Эцсийн тайлангийн төсөл 3-т тусгасан болно.

1.3 ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 3

ҮХЦТ-ний Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ын агуулгыг сайжруулан боловсруулж Эцсийн тайлангийн төсөл 3-ыг боловсруулсан ба тус тайланд туршилтын төсөл, нэмэлт судалгааны үр дүнгийн тайлан дагалдаж байна. Мөн үндсэн тайлангийн Бүлэг 9-д Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал болон төслийн эхний үе шатны үнэлгээний Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ гэсэн нэмэлт бүлэг орсон. Үндсэн тайлангийн Бүлэг 1, Бүлэг 2-11-д ҮХЦТ-ний үндсэн тайлангийн агуулгыг шинэчилж оруулсан. Салбарын тайлангууд нь “Газар тариалан, мал аж ахуй, уул уурхай, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбар”, “Байгаль орчин, нийгэм, усны салбар” болон “Тээвэр, логистик, дэд бүтэц, дижитал шилжилт ба мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, хот байгуулалтын салбар” гэсэн багц тайлангаас бүрдэнэ.

Үндсэн тайлангийн агуулгыг дор дурдав. Бүлэг 2-т Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн макро түвшний тойм, Монгол Улсын ТХҮБ 2030-ын биелэлтийн тоймыг

тусгасан. Дараах гурван бүлэгт салбаруудын одоогийн нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ, тулгарч буй асуудлууд, бодлогын чиглэлийг танилцуулав. Бүлэг 3-т хөгжлийн чиг хандлагын хувилбар, ҮХЦТ-ний макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги, салбарын хөгжлийн зорилт, стратегийг тусгасан. Бүлэг 4-т хотын зэрэглэл, гол коридор, газар зохион байгуулалтыг хамарсан нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтын асуудлыг тусгасан.

Бүлэг 4-т ҮХЦТ-ний нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, эдийн засаг, хүн амын хэтийн төлвийн хувилбарын тооцоог тусган оруулсан. Хөгжлийн хувилбаруудыг үнэлж, хамгийн сайн хувилбарыг санал болгож, нарийвчлан боловсруулав. Бүлэг 5-д хотын зэрэглэл, авто замын сүлжээ, газар зохион байгуулалтыг хамруулсан нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтын төлөвлөлтийг тусгав. Усны балансын шинжилгээ, уур амьсгалын өөрчлөлтийн дүн шинжилгээний үр дүнг тус бүлэгт нэгтгэв. Бүлэг 6-д эдийн засгийн шинэ 6 бүс, бүс тус бүрийн хөгжлийн алсын хараа, стратегийг санал болгосон. Бүлэг 7-д 2019 оны 3 дугаар сараас 8 дугаар сарын хооронд зохион байгуулсан 21 аймгийн хэлэлцүүлгийн үр дүнг танилцууллаа.

Бүлэг 8-д ҮХЦТ-ний үе шаттай хөгжлийн төлөвлөгөөг хөгжлийн хувилбараар танилцуулж, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг 4 ангилалд хуваасан гол төсөл, хөтөлбөрийн хамт санал болгосон ба эдийн засгийн шинэ 6 бүсэд хэрэгжүүлэхээр санал болгож буй бүсчилсэн хөгжлийн цогц төсөл, хөтөлбөрүүдийг тусгасан. Бүлэг 9-д ҮХЦТ-ний төлөвлөлтийн хувилбарууд болон төслийн байгаль орчны стратегийн үнэлгээний талаар нэгтгэн оруулсан. Мөн ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээг оруулсан. Бүлэг 10-т ҮХЦТ-г хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийн хамт тусган орууллаа. Эцэст нь Бүлэг 11-д ҮХЦТ-ний хэрэгжилтийн төлөвлөгөө, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний аргачлалыг танилцуулсан.

1.4 Төслийн ажлын төлөвлөгөө, төлөвлөгдөж буй үйл ажиллагаа

Дээр дурдсанаар Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагын хүсэлтээр төслийн ажлын төлөвлөгөөнд тусгасан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулиас өмнө 2020 оны 6 дугаар сард төслийн Дунд хугацааны тайлан 2-ын оронд Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг боловсруулан хүргүүлсэн бөгөөд Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг 2021 оны 2 дугаар сард хүргүүлсэн.

Туршилтын төслүүдийг 2021 оны 4 дүгээр сард хэрэгжүүлж дуусгасан. Нэмэлт судалгааг мөн 2021 оны 3 дугаар сард багтаан дуусгасан. COVID-19 цар тахлын хөл хорионы улмаас төслийн багийн мэргэжилтнүүд Монголын талын байгууллагуудтай онлайнаар хамтарч ажилласан. ТХЗХ-ны хурлыг 7 дугаар сард онлайнаар зохион байгуулахаар төлөвлөж байна. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг төслийн хугацаа дуусахаас өмнө ҮХЦТ-г таниулах, сайжруулан боловсруулах зорилгоор салбар бүрийн оролцогч талуудыг хамруулсан хэлэлцүүлгийг үргэлжлүүлэн зохион байгуулна.

Бүлэг 1-ийн нэмэлт хэсэг: Чадавхыг бэхжүүлэх үйл ажиллагаа

Төслийн чадавхыг бэхжүүлэх үйл ажиллагаа нь хөгжлийн хувилбарыг төлөвлөх үйл ажиллагаатай нягт уялдаатай. Энэхүү үйл ажиллагаа нь Монгол Улсад зохион байгуулах сургалт, семинарууд, Япон улсад зохион байгуулах сургалт, ажлын байран дээрх дадлага, сургалтаас бүрдэнэ.

S1.1 Семинар

ҮХЦТ-ний төлөвлөлтийн хувилбаруудын хүрээнд Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагууд болон бусад холбогдох мэргэжилтнүүдэд цуврал семинаруудыг зохион байгуулсан. Одоогийн байдлаар семинарт оролцогчид нь зөвхөн төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдээр хязгаарлагдаж байна. Төлөвлөлтийн хувилбарыг бодитой, илүү үр дүнтэй боловсруулахын тулд бусад холбогдох мэргэжилтнүүдийг урьж оролцуулах шаардлагатай байна. Семинарын хүрээнд Монголын талын хамтран ажиллагч мэргэжилтнүүдэд асуудлыг өөр өнцгөөс харах, дүн шинжилгээ хийх болон төлөвлөлтийн аргачлалын талаар танилцуулж, тэдний мэдлэг мэргэжлийг дээшлүүлэх зорилготой. Хүснэгт S1.1-т төслийн эхэн үед зохион байгуулсан семинаруудыг нэгтгэж үзүүлэв.

Хүснэгт S1.1 Төслийн хүрээнд зохион байгуулсан семинарууд

Огноо	Семинарын нэр	Илтгэгч	Хариуцан ажилласан	Оролцогч -дын тоо
2019 оны 1 дүгээр сарын 15	Төлөвлөлтийн хувилбарууд, ТХЗ ба хөгжлийн чиг хандлага	Цүёоши Хашимото	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	35
2019 оны 3 дугаар сарын 05	“Монгол үндэстний аз жаргалын тухай” Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үндэс - иргэдийн аз жаргалтай амьдрал	Харүо Яманэ	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	24
2019 оны 3 дугаар сарын 11	Япон улсын Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулсан туршлага	Тошиясү Нода	Япон улсын Сэйнан Гакуин Их сургууль	38
	Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, олон улсын туршлагын харьцуулалт	Саторү Оба	Япон улсын Хот, байгаль орчны хөгжлийн судалгааны хүрээлэн	
	Орон зайн төлөвлөлтийн платформ ба газрын мэдээллийн санг ашиглан улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах нь	Эико Тояама	Япон улсын Газар, дэд бүтэц, зам тээвэр, аялал жуулчлалын яам	
2019 оны 3 дугаар сарын 18	Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ): Төлөвлөлтийн хувилбарууд; Макро түвшний хөгжлийн хувилбарууд	Цүёоши Хашимото	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	20
2019 оны 6 дугаар сарын 19	Ази-Европын бүс нутгийн логиستيкийн чиг хандлага ба Монгол Улсын тээврийн салбарын үүрэг, оролцоо	Риючи Шибасаки Б. Гэрэлням Б. Гүнболд	Токиогийн Их сургууль ЗТХЯ БХБЯ	50

		Ёошия Накагава	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	
2019 оны 8 дугаар сарын 21	Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд, ТХҮБ-2030 ба хөгжлийн шинэ загвар	Ёожи Кавамура	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	33
	Дэлхийн улс орнуудын орон зайн төлөвлөлтийн туршлага	Масару Токура		
2019 оны 10 дугаар сарын 9	Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд, ТХҮБ-2030 ба хөгжлийн шинэ загвар (хоёр дахь удаагийн семинар)	Ёожи Кавамура	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг	19
	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт	Харүо Яманэ		

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

S1.2 Дэд Ажлын хэсгийн хурлууд

Тус бүлгийн 1.1.3-т тайлбарласны дагуу ЖАЙКА-гийн Төслийн багтай өдөр тутамд хамтран ажиллах Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагаар ТХЗХ-ны удирдлаган дор төслийн Ажлын хэсэг (ТАХ) байгуулагдсан бөгөөд ТАХ нь таван Дэд ажлын хэсэгт хуваагдсан болно. 2019 оны 10 дугаар сарын эхэн үеийн байдлаар зохион байгуулсан Дэд ажлын хэсгийн хурлыг Хүснэгт S1.2-т үзүүлэв. Түүнчлэн дэд ажлын хэсгийн хурлын сэдвийг дор нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт S1.2 Дэд ажлын хэсгүүдийн хурлууд

No.	Салбар	Огноо	Сэдэв	Оролцогч- дын тоо
1	Хотын дэд бүтэц болон зам, тээврийн дэд бүтэц	2019 оны 3 дугаар сарын 12	Дэд бүтцийн салбарын судалгааны ерөнхий аргачлал, хоёрдогч хотуудын судалгаа, хот, тосгон, бусад суурины зэрэглэл, замын хөдөлгөөний эрчмийн судалгаа ба эрчмийн тооцоолол	17
2	Байгаль орчин, аялал жуулчлал Нийгмийн хөгжил (Хамтарсан хурал)	2019 оны 3 дугаар сарын 13	ҮХЦТ-ний хүрээнд хийсэн нийгэм, аялал жуулчлалын салбарын одоогийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ болон аргачлал	21
3	Аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй (Хамтарсан хурал)	2019 оны 4 дүгээр сарын 16	ҮХЦТ-ний хүрээнд хийсэн аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн салбарын одоогийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ болон аргачлал	18
4	Хотын дэд бүтэц ба зам тээврийн дэд бүтэц (Хоёрдугаар хурал)	2019 оны 4 дүгээр сарын 17	Нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн дүн шинжилгээний арга зүй, эдийн засгийн коридорын хөгжил болон хотуудын чиг үүрэг	25
5	Нийгмийн салбар (Хоёрдугаар хурал)	2019 оны 5 дугаар сарын 28	ҮХЦТ-ний Явцын тайланд тусгагдсан нийгмийн салбарын асуудлууд	10
6	Нийгмийн салбар (Гуравдугаар хурал)	2019 оны 10 дугаар сарын 09	ТХЗ-ын хэрэгжилтийн талаарх Үндэсний сайн дурын тойм тайлан, ҮХЦТ-д тусгасан урьдчилсан зөвлөмж	19

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(1) Хотын дэд бүтэц болон зам, тээврийн дэд бүтцийн дэд Ажлын хэсгийн хурлууд

Дэд ажлын хэсгийн хурлаар хэлэлцсэн асуудлууд:

- (a) Хот, тосгтн, бусад суурины шатлалын одоогийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийснээр судалгаа хийх бүс болон хотуудыг тогтоож, судалгааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх;
- (b) “Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030”, “Тогтвортой хөгжлийн зорилтууд”-тай уялдуулан салбар тус бүрийн болон бусад салбар хоорондын харилцан хамаарлыг хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлэх;
- (c) Дэд бүтцийг хөгжүүлэх замаар Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтыг оновчтой шийдвэрлэхийн тулд эдийн засгийн хөгжлийн коридор зэрэг орон зайн хөгжлийн стратегийг хөгжүүлэх, авах арга хэмжээг тодорхойлох,
- (d) Төлөвлөлтийн үйл явц болон арга зүйн талаар мэдээлэл хуваалцаж, хэлэлцэх замаар чадавхыг бэхжүүлэх.

2019 оны 3 дугаар сарын 12-нд ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн дэд бүтцийн салбарын асуудал хариуцсан мэргэжилтнүүд дэд Ажлын хэсгийн хурлыг зохион байгуулсан. Хурлаар судалгаа хийх зорилтот хотуудыг сонгох, хот, суурины зэрэглэл, замын хөдөлгөөний судалгаа ба замын хөдөлгөөний эрчмийн тооцоо хийх аргачлалын талаар танилцуулсан. Хурлын дараа зарим оролцогчид ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн гишүүдтэй тухайн сэдвийн талаар үргэлжлүүлэн ярилцсан бөгөөд цахим шуудангаар дамжуулан санал, бодлоо солилцсон.

Дэд ажлын хэсгийн 2-р хурлыг 2019 оны 4 дүгээр сарын 17-нд зохион байгуулсан. Хурлаар ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн зүгээс боловсруулсан эдийн засгийн хөгжлийн коридорын газрын зурагт тулгуурлан эдийн засгийн хөгжлийн коридорын талаар хэлэлцсэн. Монголын талаас төрөөс баримтлах бодлоготой уялдуулан эдийн засгийн хөгжлийн коридорыг хөгжүүлэх талаар танилцуулсан.

Фото зураг: Хотын дэд бүтэц болон зам, тээврийн дэд бүтцийн дэд Ажлын хэсгийн 1 ба 2-р хурал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Байгаль орчин, аялал жуулчлал, нийгмийн салбарын хамтарсан дэд Ажлын хэсгийн хурал

Байгаль орчин, аялал жуулчлал, нийгмийн салбарын дэд Ажлын хэсгийн хамтарсан хурлыг зарим нэг ижил асуудал болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн зөвлөхүүдийн томилолтын хугацааг харгалзан 2019 оны 3 дугаар сарын 13-нд ҮХГ-ын хурлын танхимд зохион байгуулсан. Тухайн дэд Ажлын хэсгүүдийн дараагийн хурлыг тус тусад нь зохион байгуулна. ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн байгаль орчны асуудал хариуцсан мэргэжилтэн Монголд томилогдон ирээгүй байсан тул тус хурлаар байгаль орчны асуудлаар хэлэлцүүлэг хийгдээгүй болно.

Дэд ажлын хэсгийн хурлаар хэлэлцсэн асуудлууд:

- (a) Аялал жуулчлал болон нийгмийн салбарын одоогийн байдлын дүн шинжилгээг урьчилсан байдлаар танилцуулах,
- (b) Тухайн салбарын хувьд ҮХЦТ-ий хүрээнд боловсруулах аргачлалыг танилцуулах,
- (c) (a) болон (b)-д дурдсан сэдвийн хүрээнд дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн саналыг авах

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь ҮХЦТ-ий хүрээнд аялал жуулчлал болон нийгмийн салбарын одоогийн байдлын дүн шинжилгээ, аргачлал, хүлээгдэж буй үр дүнгийн талаар илтгэл тавьсан. Илтгэлийн дараа хуралд оролцогчдын зүгээс асуулт тавьж, санал бодлоо солилцсон. Доор дурдсан асуудлуудыг хөндсөн. Үүнд:

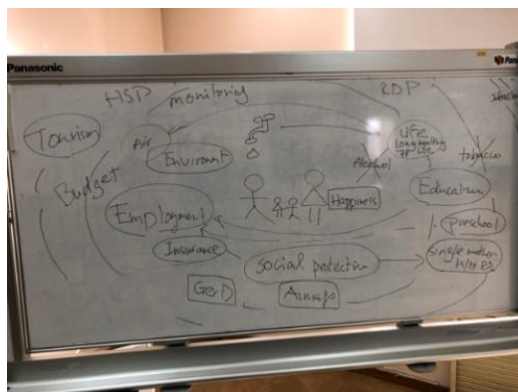
- (i) Монголын Талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын мэргэжилтнүүдийн цагийг хэмнэх үүднээс 5 дэд Ажлын хэсгийн хурлыг нэгтгэн нэг өдөр зохион байгуулах,
- (ii) Татах, түлхэх хүчин зүйлсийг харгалзан хөдөө, орон нутгаас хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөний авч үзэх,
- (iii) Хөгжих ирээдүйтэй аймаг, сумдыг харгалзан хөрөнгө оруулалтыг хуваарилах,
- (iv) Монголын талаас шаардлагатай мэдээллээр хангах, зөвлөгөө өгөх,
- (v) Бүсчилсэн хөгжлийн бодлоготой уялдуулан аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн хэтийн төлвийг тодорхойлох,
- (vi) Өвлийн улирлын аялал жуулчлалын талаар сурталчлах,
- (vii) Сүүлийн үед залуу малчид уламжлалт аргаар мал маллахгүй байгааг харгалзан Монголын уламжлалт амьдралын хэв маягийг хадгалан үлдэх талаар анхаарах,
- (viii) ТХҮБ 2030-д тусгасны дагуу 2020 онд 1 сая гадаадын жуулчдыг хүлээн авах нөөц боломжийг үнэлэх,
- (ix) ҮХЦТ-г боловруулахдаа тоон болон чанарын судалгааны аргыг нэгтгэн хэрэглэх.

Фото зураг: Байгаль орчин, аялал жуулчлал, нийгмийн салбарын хамтарсан дэд Ажлын хэсгийн хурал

Байгаль орчин, аялал жуулчлал, нийгмийн салбарын хамтарсан дэд Ажлын хэсгийн хурал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Аялал жуулчлал, нийгмийн салбарын холбогдох хүчин зүйлсийг харуулсан схем

2019 оны 4 дүгээр сарын 16-нд БХБЯ-ны хурлын танхимд Аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн салбарын дэд Ажлын хэсгийн хамтарсан хурлыг зохион байгуулсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн Хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр болон институци, хууль эрх зүйн асуудал хариуцсан зөвлөхүүд тус тусын хариуцсан салбарын хүрээнд илтгэл тавьсан бөгөөд дараа нь хэлэлцүүлэг хийж, санал бодлоо солилцсон.

Дэд ажлын хэсгийн хурлаар хэлэлцсэн асуудлууд:

- (a) Аж үйлдвэрийн хөгжлийн хэтийн төлөв,
- (b) Эдийн засгийн чөлөөт бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийн талаарх гадаад улс орны амжилттай хэрэгжүүлсэн жишээ, чиг хандлага,
- (c) Хөрөнгө оруулалтыг дэмжих хууль, дүрэм журам, байгууллага, маркетинг болон чанарын менежмент,
- (d) Холбогдох яамдын аж үйлдвэрийн хөгжлийн платформ,
- (e) Бие даасан хөгжил, байгаль орчинд ээлтэй байдал, зах зээл, аж үйлдвэрийн кластер зэрэг хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн үзэл баримтлал,
- (f) Үр дүнтэй усжуулалтын технологи, хөрс элдэншүүлэлтгүй газар тариалан зэрэг хөдөө аж ахуйн салбарын шинэ технологи зэрэг болно.

(3) Нийгмийн салбарын дэд Ажлын хэсгийн 2, 3-р хурлууд

Нийгмийн салбарын ДАХ-ийн 2-р хурлаар хэлэлцсэн асуудлуудыг дор дурдав. Үүнд:

- (a) Төслийн явцын тайланд тусгагдсан нийгмийн салбарын хүрээнд судалсан асуудлууд;
- (b) ТХҮБ 2030-ын хэрэгжилтийн явцын талаарх БСШУСЯ, ЭМЯ, ХНХЯ-ны мэдээлэл;

- (с) Боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын чиглэлээр ҮХЦТ-д оруулах санал, зөвлөмжүүд.

Хурлаас гарсан санал, зөвлөмжийг дараах байдлаар нэгтгэв. Үүнд,

- (а) Улсын төсвийн 25%-ийг энэ салбарт хөрөнгө оруулж байгаа нь ҮХЦТ-нд тусгагдсан нийгмийн салбарын зорилтуудад ач холбогдол өгч буйг онцоллоо. ҮХЦТ-ний хүрээнд зөв стратегийг тодорхойлох шаардлагатай. Түүнчлэн Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны 2-р хурлын талаар дурдав.
- (b) Нэгдүгээр үе шат болох 2016-2020 онуудад ТХҮБ 2030-ын боловсрол, эрүүл мэнд, хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын салбарын зорилтуудыг хэлэлцсэний дараа зарим санал, асуултууд гарсан.
- (с) Хувийн хэвшлийн оролцоог хангах, нийгмийн салбарын дэд салбаруудын нягт уялдаа холбоог хангах шаардлагатай байгаа талаар дурдав.
- (d) Нийгмийн салбарт буй олон тооны судалгаа, мэдээлэл, түүний дотор Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэнгээс Төвийн болон Зүүн аймгуудад олон жилийн турш хийж буй малчдын амьжиргааны талаарх судалгааны талаар дурдсан. Энэ судалгаагаар дотоодын шилжилт хөдөлгөөний шалтгаанд нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийсэн нь ҮХЦТ-нд чухал ач холбогдолтой байх болно.
- (e) Боловсролын салбарт хувийн хэвшлийн оролцоо их байгаагаас үүдэн төгсөгчдийн мэдлэг, боловсрол шаардлага хангахгүй байгаа нь чанаргүй их, дээд сургуулиудын тоо хэт олширч, хувийн их, дээд сургуулиудын мөнгө хөөсөн курс дамжаа зэргээс шалтгаалж буй бөгөөд хэрэв энэ байдлыг засч залруулахгүй бол төгсөгчид ажлын байрны шаардлага хангахгүй байх явдал хэвээр байх болно.
- (f) Залуучуудыг ур чадварт сургах, ажлын байранд таарч тэнцэхүйц болгох асуудалд үйлдвэрлэлийн салбарын тэргүүлэх үүргийг дурдав. Үүний зэрэгцээ монгол оюутнуудын давуу тал болон ур чадварыг тухайлбал тэдний математикийн өндөр ур чадварыг таниулах, хүлээн зөвшөөрүүлэх шаардлагатай байна.

2019 оны 10 дугаар сарын 9-ний өдөр хуралдсан нийгмийн салбарын ДАХ-ийн 3-р хурлаар хэлэлцсэн асуудлуудыг дор дурдав. Үүнд:

- (а) ТХЗ-уудын биелэлтийг тайлагнасан “Үндэсний сайн дурын илтгэл” тайлангийн талаар;
- (b) ҮХЦТ-ний хүрээнд судлагдсан нийгмийн салбарын асуудлууд;
- (с) ҮХЦТ-ний хүрээнд урьдчилсан байдлаар боловсруулсан саналууд;
- (d) ДАХ-ийн гишүүдийн санал, зөвлөмжүүд.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Үндэсний сайн дурын илтгэл тайлангийн талаар тоймлож танилцуулсан. Тайланд эдийн засаг өсөлттэй байгаа хэдий ч ядуурал, ажилгүйдэл байсаар байгааг онцолсон байна.

ДАХ-ийн гишүүдийн санал, хүсэлтээр дотоодын шилжилт хөдөлгөөний шалтгаан, нүүдэлчин амьдралын хэв маягийг хэрхэн хадгалах талаар танилцуулсан. Түүнчлэн хурлын үеэр нийгмийн салбарын хүрээнд урьдчилсан байдлаар боловсруулсан санал болох зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээ, орон сууц, нийгмийн халамжийг авах боломжийг олгох үүднээс Улаанбаатарт шилжин ирэгсдийг албан ёсоор бүртгэх тухай танилцуулав. Хөдөлмөрийн оролцоо, бүтээмжийг нэмэгдүүлэхийн тулд ажлын ёс зүй, зохистой хөдөлмөрийн соёлыг дэмжих шаардлагатай байгааг онцлон тэмдэглэв.

S1.3 Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалт

(1) Сургалтын зорилго, агуулга

2019 оны 6 дугаар сарын 26-наас 7 дугаар сарын 2-ны хооронд Япон улсад удирдах албан тушаалтны сургалтыг зохион байгуулав. Энэхүү сургалтын зорилго нь Японы Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний талаарх мэдлэг, туршлагыг Монголын талын мэргэжилтэн, албан тушаалтнуудтай хуваалцах, ҮХЦТ боловсруулах, хэрэгжүүлэх үйл явцыг танилцуулах, хэлэлцүүлэх явдал байв. ҮХЦТ боловсруулах үйл ажиллагаатай холбоотой байгууллагуудын уялдааг хангасан төлөвлөлтийн үзэл баримтлалын талаар нийтлэг ойлголттой болоход тус сургалт чухал үүрэг гүйцэтгэв.

Доорх сургалтын сэдвүүдийг сонгохдоо Төслийн төлөвлөгөөтэй уялдуулсан.

- (a) Япон улсын үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөө;
- (b) Япон улсын бүсчилсэн хөгжил.

Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын удирдах албан тушаалтнуудаас сургалтанд оролцогчдыг сонгосон (Хүснэгт S1.3).

Хүснэгт S1.3 Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалтад оролцогчид

No.	Байгууллага	Албан тушаал
1	БХБЯ	Дэд сайд
2	ҮХГ	Дэд дарга
3	БХБЯ	Хот байгуулалт, газрын харилцааны бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын дарга
4	БХБЯ	Хот байгуулалт, газрын харилцааны бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын зөвлөх
5	ҮХГ	Салбарын хөгжлийн бодлого зохицуулалтын газрын дарга
6	ҮХГ	Салбарын хөгжлийн бодлого зохицуулалтын газрын ахлах мэргэжилтэн
7	БХТ	Хот суурин, дэд бүтцийн судалгаа, төлөвлөлтийн хэлтсийн дарга
8	БХТ	Хүн амын нутагшилт, бүс нутгийн судалгаа төлөвлөлтийн хэлтсийн дарга
9	ГЗБГЗЗГ	Хот төлөвлөлтийн хэлтсийн дарга
10	ЗГ-ын ХЭГ	Стратегийн удирдлага, зохицуулалтын газрын ахлах мэргэжилтэн
11	ЗГ-ын ХЭГ	Стратегийн удирдлага, зохицуулалтын газрын мэргэжилтэн
12	МУИС	Шинжлэх ухааны сургуулийн профессор

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Сургалтын агуулга нь нийт оролцогчдын төлөөлж буй салбаруудыг бүхэлд нь хамарсан үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөөний өргөн цар хүрээтэй байв. Сургалтын агуулгын хүрээнд очиж үзэж, танилцах газруудыг сонгосон. Сургалтын сэдэв, агуулгыг Хүснэгт S1.4-т харуулав.

Хүснэгт S1.4 Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалтын сэдэв ба агуулга

Сэдэв	Судлах зүйлс	Агуулга
Сэдэв 1 : Үндэсний хөгжлийн төлөвлөлт	1. Японы туршлагыг ҮХЦТ-нд тусгах; 2. ҮХЦТ-д суурилсан хот, суурины төлөвлөлт, газар зохион байгуулалт.	(1) Хичээл 1) Японы ҮХЦТ-ий ерөнхий тойм, батлах, хэрэгжүүлэх процесс; 2) Монголын хөгжилд тусгаж болох Японы жишээний талаарх хэлэлцүүлэг. (2) Очиж танилцах газар 1) Цүкүба хотын төлөвлөлт.
Сэдэв 2 Бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөгөө	1. Өргөн хүрээтэй дэд бүтцийн үүрэг; 2. Орон нутгийн төрөл бүрийн эх үүсвэрийг аялал жуулчлалд ашиглах нь; 3. Бүс нутгийн хөгжилд зориулсан дэвшилтэт технологи.	(1) Хичээл 1) Нисэх буудлын дагуул хотын төлөвлөлт; 2) Үйлдвэрийн байршил сонгох арга, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих нь. (2) Очиж танилцах газрууд 1) Түүхийн дурсгалд суурилсан аялал жуулчлалын төвтэй танилцах; 2) Нисэх буудлын дагуул хоттой танилцах; 3) Хувийн компанийн логистикийн төвтэй танилцах; 4) Аж үйлдвэрийн жижиг төвтэй танилцах.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Үр дүн

Япон улсад зохион байгуулсан сургалт маш үр дүнтэй болсон. Японы туршлагаас суралцах, туршлагыг ҮХЦТ-д тусгах боломжийн талаарх бүх оролцогчид идэвхтэй хэлэлцүүлэг өрнүүлж, оролцлоо. Лекц, хэлэлцүүлэг, газар дээр нь очиж үзэх дадлага, асуулт, хариултыг оролцогчид сайнаас үр дүнтэй гэсэн үнэлгээгээр үнэлэв. Санал асуулгаас үзэхэд 11 оролцогч уг сургалтыг маш үр дүнтэй байсан гэж үнэлсэн байна.

Япон улсын Газар, дэд бүтэц, тээвэр, аялал жуулчлалын яаман дээр сургалтанд оролцогчдод хандан тус яамны дэд сайд үг хэлж халуун дотно хүлээн авсныг онцлох хэрэгтэй. ГДБТАЖЯ-нд зохион байгуулсан уулзалтын үеэр Монгол, Японы хооронд цаашид хэрхэн хамтран ажиллах талаар ярилцсан. Сургалтын явцад ярьж хэлэлцсэн асуудлууд, оролцогчдын санал хүсэлтийг чадавхыг бэхжүүлэх дараагийн үйл ажиллагаанд, ялангуяа Япон улсад зохион байгуулах хоёр дахь сургалтад, түүнчлэн ҮХЦТ-г боловсруулахад ашиглана.

Фото зураг: Япон улсад зохион байгуулсан удирдах албан тушаалтны сургалт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

S1.4 ГМС-ийн мэдлэг олгох сургалт

ҮХЦТ боловсруулах төслийн чадавхыг бэхжүүлэх зорилтын хүрээнд Монголын талын холбогдох байгууллагын сонгогдсон мэргэжилтнүүдэд ГМС-ийн мэдлэг олгох сургалтыг зохион байгуулав. Монголын талын мэргэжилтнүүд ГМС-ийн мэдлэг олгох сургалтыг ихээхэн сонирхож байгаа бөгөөд бүсчилсэн хөгжил, орон зайн төлөвлөлтөд ГМС-ийн дүн шинжилгээ чухал байр суурийг эзэлдэг. ҮХЦТ-ний хүрээнд ГМС-ийн дүн шинжилгээнд үндэслэн төлөвлөлтийн зарим шийдлүүдийг гаргасан ба төслийг хэрэгжүүлж дууссаны дараа ч хамтран ажиллагч байгууллагын мэргэжилтнүүд шинэ мэдээлэл, өгөгдөлд үндэслэн төлөвлөлтийн шийдлийг боловсруулах боломжтой юм. Тиймээс мэргэжилтнүүдэд ГМС-ийн мэдлэг олгох, ГМС-ийн хэрэглээний үр чадварыг сайжруулах зорилгоор уг сургалтыг зохион байгуулсан. Сургалтаар Arc GIS програмыг эзэмшин, судалгаа хийх, ашиглах мэдлэг олгоно.

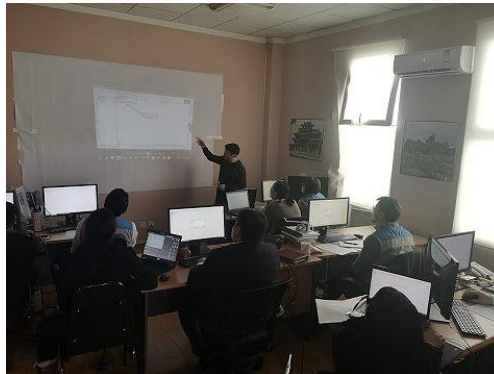
Анхан болон ахисан шатны мэдлэг олгох 2 удаагийн сургалт зохион байгуулахаар төлөвлөсөн. БХТ-ийн залуу мэргэжилтнүүдээс сонгон сургалтад хамруулсан ба Монгол багшийг гэрээгээр ажиллуулсан. Сургалтын агуулгыг ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, багш, оролцогчдын төлөөлөл хэлэлцэн тохиролцож, боловсруулсан. Сургалтыг видео хичээл, зааврын дагуу дасгал ажиллах зэргээр хослуулан зохион байгуулсан.

ГМС-ийн анхан шатны мэдлэг олгох сургалтыг 1 дүгээр сард зохион байгуулсан. ГМС-ийн ахисан шатны мэдлэг олгох сургалтыг 3 дугаар сард зохион байгуулахаар төлөвлөсөн байсан боловч COVID-19-ын цар тахлын улмаас хойшлогдсон.

ГМС-ийн анхан шатны мэдлэг олгох сургалтын талаарх мэдээллийг дор дурдав. Сургалтын үр дүнгийн талаар онлайн санал асуулга авсан. Сургалтанд хамрагдагсадын олонх нь зорилгодоо хүрсэн гэж хариулжээ.

Хугацаа	2020 оны 1 дүгээр сарын 20 – 24, (13:00 ~ 16:00)
Оролцогчдын тоо	БХТ-ийн 8 залуу мэргэжилтэн + 1 төслийн багийн ажиглагч
Агуулга	(i) Программыг эхлүүлэх, (ii) Хүснэгтэн мэдээлэл (iii). Координатын систем, (iv) Шэп файлын таних тэмдэг, (v) ШФ-ын тоон хэмжээ, (vi) ШФ-ын засвар, (vii) Мэдээллийг танилцуулах, хэвлэлийн эх бэлтгэх

Фото зураг: Сургалт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хавсралт 1: Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны анхдугаар хурлын тэмдэглэл

**БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛЛАЛТЫН ЯАМ БОЛОН ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН
ГАЗАР**

ЯПОНЫ ОЛОН УЛСЫН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ БАЙГУУЛЛАГА

ХООРОНД БАЙГУУЛСАН

“ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ БОДЛОГО БОЛОВСРУУЛАХ ТӨСӨЛ”-ИЙН

ТӨСЛИЙН УДИРДАХ ХОРООНЫ АНХДУГААР ХУРЛЫН ТЭМДЭГЛЭЛ

2019 оны 01 дүгээр сарын 18-ны өдөр

Улаанбаатар хот

ТАМУРА Эрико
ЖАЙКА-гийн Монгол дахь
Төлөөлөгчийн газрын орлогч дарга

Сандаг МАГНАЙСҮРЭН
Барилга, хот байгууллалтын
яамны Төрийн нарийн
бичгийн дарга

ХАШИМОТО Цүёоши
ЖАЙКА-гийн төслийн багийн ахлагч

Банзрагч БАЯРСАЙХАН
Үндэсний хөгжлийн газрын
дарга

Идэш БАТХҮҮ
Сангийн яамны Хөгжлийн
санхүүжилтийн газрын дарга

“Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого боловсруулах төсөл”-ийн Төслийн удирдах хороо (ТУХ)-ны анхдугаар хурлыг 2019 оны 01 дүгээр сарын 18-ны өдөр Барилга, хот байгууллалтын яам (БХБЯ), Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ), Монгол Улсын бусад холбогдох байгууллагууд, мөн Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллага (ЖАЙКА)-ын төлөөллүүдийн оролцоотойгоор зохион байгуулсан.

ТУХ-ны анхдугаар хуралд ЖАЙКА-гийн Төслийн баг уг төслийн агуулга, хэрэгжүүлэх механизмын талаар танилцуулсан. ТУХ-ны анхдугаар хурлын шийдвэрээр төсөл хэрэгжүүлэх хугацаанд төслийн үндсэн зорилго, үр дүнд хүрэхийн тулд төсөлд оролцогч талууд идэвхи санаачлагатай хамтран ажиллаж, төслийг ямар нэгэн саадгүйгээр хэрэгжүүлэхээр тохиролцсон.

1. Төслийн эхлэлийн тайлан:

- 1) Хавсралт (2), (3)-д тусгасан ЖАЙКА-гийн Төслийн багаас танилцуулсан “Төслийн эхлэлийн тайлангийн төсөл”-ийн талаар төсөлд оролцогч талуудын ойлголт нэгдсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь шаардлагатай тохиолдолд ТУХ-ны гишүүдийн саналын дагуу “Төслийн эхлэлийн тайлангийн төсөл”-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж Монголын талд танилцуулна. ТУХ-ны гишүүд ямар нэгэн санал эсхүл нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хүсэлтэй байвал 2019 оны 01 дүгээр сарын 25-ны өдрийн дотор багтаан төслийн багт саналаа ирүүлнэ.
- 2) “Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд” тохиролцсоны дагуу ЖАЙКА-гийн Төслийн багаас танилцуулсан төсөл хэрэгжүүлэх бүтэц болон холбогдох бусад байгууллагуудыг хооронд нь хэрхэн зохицуулах тал дээр талууд санал нэгдсэн.

2. Санал нэгдсэн гол саналууд:

- 1) Монголын талаас ТУХ-ны даргыг томилж, ЖАЙКА-гийн талд мэдэгдэнэ.
- 2) ЖАЙКА-гийн Төслийн багаас тавьсан хүсэлтийн дагуу гаргасан мэдээллийн жагсаалтад тулгуурлан Монголын тал боломжтой мэдээллээр шуурхай хангана.
- 3) 2019 оны 01 дүгээр сарын 31-ний өдрийн дотор Төслийн ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнийг эцсийн байдлаар баталгаажуулна.
- 4) 2019 оны 10 дугаар сард “Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого” (БХБ) болон “Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл”-ийн (ХАНСХЕТ) хэрэгжилттэй холбоотой гол түлхүүр хөгжлийн төслүүдийг “Дунд хугацааны тайлан 1”-т тусгаж, эцэслэн боловсруулна.

- 5) “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” (ҮХЦБ)-д нийгмийн салбарыг хамруулна. Нийгмийн салбарт боловсрол, эрүүл мэнд, мөн бусад холбогдох салбаруудыг багтаасан байна.
- 6) Талууд Төслийн ажлын хэсгийн доор Дэд ажлын хэсгүүдийг байгуулна. Монголын талын хүсэлтээр Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн дэд ажлын хэсэг, Аж үйлдвэрийн дэд ажлын хэсэг, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын дэд ажлын хэсэг, Хот болон тээврийн дэд бүтцийн дэд ажлын хэсэг дээр Нийгмийн салбарын дэд ажлын хэсгийг нэмж байгуулна.
- 7) Төслийн хүрээнд ашиглаж буй нэр томъёог Монгол Улсын хууль тогтоомж болон бодлогын баримт бичгүүдтэй нийцүүлнэ.
- 8) ЖАЙКА-гийн төслийн багаас “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” боловсруулах ажлын хүрээнд “Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”, “Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл” бодлогын баримт бичгүүдийг боловсруулах нэгдсэн арга зүй, аргачлалыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, онолын түвшинд тодорхойлж БХБЯ, ҮХГ-т танилцуулна.
- 9) ЖАЙКА-гийн төслийн баг ОХУ, БНХАУ, Казакстан, Австрали, Канад, Франц гэх мэт бүсчилж хөгжсөн улс орнуудын туршлагыг судалж, Монгол Улсад тохирох 2-3 хувилбарыг арга зүйн хувьд сонгож, БХБЯ, ҮХГ-т танилцуулна.
- 10) ЖАЙКА-гийн төслийн баг нь холбогдох хороод болон бусад талуудтай хамтран ҮХЦБ, БХБ ба ХАНСХЕТ-г боловсруулахтай холбоотой үйл ажиллагааны уялдааг ханган ажиллана.
- 11) ЖАЙКА-гийн төслийн багаас 2019 оны 05 дугаар сард “Төслийн явцын тайлан”-г боловсруулж хүлээлгэн өгнө. Тус тайланд Монгол Улсын хэмжээнд салбар тус бүрийн одоогийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж, тулгамдаж буй хөгжлийн асуудлуудыг тусгана.
- 12) ТУХ-ын хоёрдугаар хурлыг 2019 оны 05 дугаар сард зохион байгуулах бөгөөд тус хурлаар “Төслийн явцын тайлан”-гийн агуулгыг хэлэлцэнэ.

Төгсөв.

Хавсралт:

- (1) Төслийн танилцуулга
- (2) Эхлэлийн тайлангийн төслийн хураангуй

- (3) Эхлэлийн тайлангийн төсөл
- (4) Хуралд оролцогчдын нэрсийн жагсаалт
- (5) Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл (R/D)

Хавсралт 2: Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны хоёрдугаар хурлын
тэмдэглэл

**БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛЛАЛТЫН ЯАМ БОЛОН ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН
ГАЗАР**

ЯПОНЫ ОЛОН УЛСЫН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ БАЙГУУЛЛАГА

ХООРОНД БАЙГУУЛСАН

**“ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ ТӨСӨЛ”-
ИЙН**

**ТӨСЛИЙН ХАМТАРСАН ЗОХИЦУУЛАХ ХОРООНЫ ХОЁРДУГААР ХУРЛЫН
ТЭМДЭГЛЭЛ**

2019 оны 6-р сарын 7

Улаанбаатар хот

Eriko TAMURA
ЖАЙКА-гийн Монгол дахь Төлөөлөгчийн
газрын дарга

Л. Оюун-Эрдэнэ
Монгол Улсын сайд, Засгийн газрын
Хэрэг эрхлэх газрын дарга

Tsuyoshi HASHIMOTO
ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн ахлагч

С. Магнайсүрэн
Барилга, хот байгуулалтын яамны
Төрийн нарийн бичгийн дарга

Б. Баярсайхан
Үндэсний хөгжлийн газрын дарга

“Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл”-ийн Төслийн хамтарсан зохицуулах хорооны (ТХЗХ) хоёрдугаар хурлыг 2019 оны 06 дугаар сарын 07-ны өдөр Барилга, хот байгууллалтын яам (БХБЯ), Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ), Монгол Улсын бусад холбогдох байгууллагууд мөн Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын (ЖАЙКА) төлөөллүүдийн оролцоотойгоор зохион байгуулав.

ТХЗХ-ны хуралд ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн (ЖТБ) зүгээс макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги, хөгжлийн хүрээ болон макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг агуулсан Явцын тайлангийн талаар танилцуулсан болно. ТХЗХ-ны хурлаар төсөл хэрэгжүүлэх хугацаанд төслийн үндсэн зорилго, үр дүнд хүрэхийн тулд төсөлд оролцогч талууд идэвхи санаачлагатай хамтран ажиллаж, төслийг амжилттай хэрэгжүүлэхээр тохиролцсон.

1. Явцын тайлан болон цаашид хийж гүйцэтгэх ажлууд

- (1) ЖТБ нь макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги, хөгжлийн хүрээ болон макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг Төслийн Ажлын хэсэг болон дэд Ажлын хэсгийн гишүүдээр хэлэлцүүлэн, Явцын тайланд тусгасан бөгөөд бусад оролцогч талуудад танилцуулан, хэлэлцүүлэх болно.
- (2) Макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги, хөгжлийн хүрээ болон макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдээс гадна бусад холбогдох мэргэжилтнүүд, байгууллагуудын төлөөллөөр хэлэлцүүлэх талаар хоёр тал санал нэгдэв. Энэхүү зорилгоор ойрын хугацаанд Эхлэлийн тайланд санал болгосон Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион байгуулна. Оролцогч талуудын дараагийн хурлын сэдэв, товыг анхны хурлаар хэлэлцэн, шийдвэрлэнэ.
- (3) ТХЗХ-ны гишүүд нь Явцын тайлангийн талаарх санал, зөвлөмжөө 2019 оны 6-р сарын 24-ний дотор БХБЯ-нд бичгээр хүргүүлнэ.
- (4) 2019 оны сүүлээр ҮХЦТ-ний төслийг эхний байдлаар боловсруулж, Дунд хугацааны 1 дүгээр тайланд нэгтгэн оруулах үүднээс ТХЗХ-ны гишүүн байгууллагууд болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хамтын ажиллагааг ирэх саруудад улам эрчимжүүлэх шаардлагатай гэдэг дээр талууд санал нэгдэв. Талуудын хамтын ажиллагааны хүрээнд ТХЗХ-ны гишүүд байгууллагуудын дэмжлэгтэйгээр ГЗБГЗЗГ, ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хамтран ГМС-ийг ашиглаж, орон зайн судалгаа, төлөвлөлтийг хийх ажил багтаж байгааг онцлов.
- (5) 2019 оны 6 дугаар сарын сүүлээр ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь БХБЯ, ҮХГ-ын боловсруулсан ХАНСХЕТ, БХБ-ын агуулгад үндэслэн ҮХЦТ-ний агуулгыг эцэслэн боловсруулна.

- (6) ЖАЙКА-гийн төслийн хүрээнд нийлүүлэх тоног төхөөрөмжийн жагсаалтыг эцэслэн гаргаж, ойрын ирээдүйд худалдан авах үйл ажиллагааг эхлүүлнэ.

2. Гол санал, зөвлөмжүүд

ТХЗХ-ны хурлын үеэр дэвшүүлсэн гол санал, зөвлөмжүдийг доор дурдав. Үүнд:

- (1) Төслийн хэрэгжилтэд Гадаад харилцааны яамны төлөөллийг оролцуулах шаардлагатай. Гадаад харилцааны яамны төлөөллийг ТХЗХ-ны гишүүнээр эсвэл Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцуулах нь зүйтэй.
- (2) Монгол Улсын эдийн засгийн голлох салбар нь хөдөө аж ахуй тул хөдөө аж ахуйн тогтвортой өсөлтийг хангах, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд гаргах шаардлагатай.
- (3) Ажиллах хүчний хомсдолоос сэргийлэхэд хүн амын өсөлт чухал ач холбогдолтой.
- (4) Газар зүйн байршлын сул талыг давуу тал болгон ашиглах боломжтой. Жишээлбэл: далайд гарцгүй байдал нь хөрш орнуудад хялбар нэвтрэх боломжийг олгодог.
- (5) ҮХЦТ-д эрүүл мэндийн салбарыг багтаасан нийгмийн салбарын хүний нөөц, боловсон хүчний асуудлыг сайтар тусгах шаардлагатай.
- (6) Хөгжлийн хувилбаруудыг үнэлэх, оновчтой хувилбарыг сонгохдоо уул уурхайн салбарын хамаарлаас зайлсхийх нь зүйтэй.
- (7) Нөөцөд тулгуурласан бус оюунаа ашигласан хөгжлийн бодлогыг боловсруулах ба бид ямар салбарт дэлхийд өрсөлдөх чадвартайг тодорхойлох шаардлагатай.
- (8) ҮХЦТ-ий төслийг Монгол Улсын хөгжлийн урт хугацааны бодлоготой 2045 уялдуулан боловсруулах ба тэдгээрийн уялдаа холбоо, зохицуулалт нь 2019 оны 11-р сард хүргүүлэх тайлангийн үр дүнгээр баталгаажина.
- (9) ҮХЦТ-нд ногоон хөгжлийн бодлогын зарчмыг тусгах нь зүйтэй.
- (10) Цаашдын усны эрэлтийг тооцоход Усны сав 21 газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөг ашиглах шаардлагатай.
- (11) 2018 онд Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоолоор Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг баталсан бөгөөд түүнийг ҮХЦТ боловсруулахад ашиглах нь зүйтэй.

- (12) ГЗБГЗЗГ нь Төслийн багт геоморфологийн мэдээлэл, дэд бүтцийн хангамж, холбогдох тоо баримт, мэдээлэл, газрын зургийг өгнө.
- (13) Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарилалтыг дахин авч үзэх нь нэн чухал ач холбогдолтой боловч засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж нь төрийн үйлчилгээ үзүүлэх чадавхтай байх шаардлагатай.
- (14) Бүсийн тулгуур төв хотууд, улсын зэрэглэлтэй хотуудыг тоон үнэлгээний аргад тулгуурлан тодорхойлох нь зүйтэй.
- (15) Монгол Улсын хөгжлийн урт хугацааны бодлогын баримт бичиг нь бодлогын зорилго, зорилтыг тогтоон, түүнийг хэрэгжүүлэх богино болон дунд хугацааны төлөвлөгөө бүхий нэгдмэл цогц, залгамж чанарыг агуулсан байх бөгөөд ТХҮБ-ын 2030 хэрэгжилтийг үргэлжлүүлэх тогтвортой хөгжлийг хангах үндсэн баримт бичиг байна.
- (16) Монгол Улсын хөгжлийн урт хугацааны бодлого нь төслийн хүрээнд тодорхойлох гол төслүүдэд нөлөөлөхгүй бөгөөд тус төслүүд нь бодлогын хэрэгжилтийг дэмжих болно.
- (17) Явцын тайланд урьдчилсан саналуудыг тусгасан ба цаашид нарийвчлан боловсруулна.
- (18) Ур чадвар бүхий хүний нөөц хангалтгүй байгаа нь хөгжилд саад болох ёсгүй ба мэдлэгт суурилсан эдийн засгийн хөгжлийг хангах технологийн шинэчлэлийг хийх шаардлагатай.

3. ТХЗХ-ны дараагийн хурал

- (1) ТХЗХ-ны гуравдугаар хурлыг 2019 оны 11-р сард зохион байгуулж, Дунд хугацааны 1 дүгээр тайлангийн талаар хэлэлцүүлнэ.
- (2) Шаардлагатай тохиолдолд ТХЗХ-ны даргын шийдвэрээр хугацаанаас өмнө хуралдуулж болно.

Төгсөв.

Хавсралт:

- (1) Явцын тайлангийн хураангуй
- (2) Хуралд оролцогчдын жагсаалт
- (3) Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл
- (4) ТХЗХ-ны нэгдүгээр хурлын тэмдэглэл

Хавсралт 3: Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны гуравдугаар хурлын
тэмдэглэл

БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМ, ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ГАЗАР

ЯПОНЫ ОЛОН УЛСЫН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ БАЙГУУЛЛАГА

ХООРОНД БАЙГУУЛСАН

**“ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ ТӨСӨЛ”-
ИЙН**

**ТӨСЛИЙН ХАМТАРСАН ЗОХИЦУУЛАХ ХОРООНЫ ГУРАВДУГААР ХУРЛЫН
ТЭМДЭГЛЭЛ**

2019 оны 11-р сарын 25-ны өдөр
хот

Улаанбаатар

Eriko TAMURA
ЖАЙКА-гийн Монгол дахь Төлөөлөгчийн
газрын дарга

Л.Оюун-Эрдэнэ
Монгол Улсын сайд, Засгийн газрын
Хэрэг эрхлэх газрын дарга

Tsuyoshi HASHIMOTO
ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн ахлагч

С.Магнайсүрэн
Барилга, хот байгуулалтын яамны
Төрийн нарийн бичгийн дарга

Б.Баярсайхан
Үндэсний хөгжлийн газрын дарга

“Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл”-ийн Төслийн хамтарсан зохицуулах хорооны (ТХЗХ) гуравдугаар хурлыг 2019 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдөр Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ), Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ), холбогдох яамны бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга, ахлах мэргэжилтэн, мөн Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын (ЖАЙКА) төлөөллүүдийн оролцоотойгоор зохион байгуулав.

ТХЗХ-ны хуралд ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн (ЖТБ) зүгээс хөгжлийн алсын хараа, макро түвшний болон салбарын хөгжлийн зорилт, стратеги, Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлт, нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, хөгжлийн хувилбарууд, хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг тусгасан “Дунд хугацааны тайлан 1”-ийн талаар танилцуулсан. ТХЗХ-ны хурлаар “Дунд хугацааны тайлан 1”-д тусгах “Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний төсөл”-ийг цаашид нарийвчлан боловсруулах зорилгоор оролцогч талууд хэлэлцүүлэг өрнүүлж, хамтран ажиллахаар тохиролцов.

1. Доорх асуудлуудыг хэлэлцэн, тохиролцов. Үүнд:

- (1) ЖТБ нь Дунд хугацааны тайлан 1-д тусгагдсан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний төслийг Төслийн Ажлын хэсэг болон дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн хэлэлцүүлгийн үр дүнд үндэслэн боловсруулсан бөгөөд ЖТБ, Төслийн Ажлын хэсэг үргэлжлүүлэн хамтран ажиллаж ҮХЦТ-г цаашид нарийвчлан боловсруулна.
- (2) Монгол Улсын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох ҮХЦТ-г боловсруулах зорилгоор Дунд хугацааны тайлан 1-ийг өргөн хүрээний оролцогч талуудыг хамруулан хэлэлцүүлэх шаардлагатай талаар хоёр тал санал нэгдэв. Энэхүү зорилгоор оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг 2020 оны 6 дугаар сар хүртэл тогтмол хуралдуулах шаардлагатай байна.
- (3) ҮХЦТ-г боловсруулах хугацаа нь “Алсын хараа-2050: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ын төслийг боловсруулах хугацаатай уялдах ба нэгдсэн үр дүнд хүрэхийн тулд тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоо, зохицуулалтыг хангах шаардлагатай байна.
- (4) ТХЗХ-ны гуравдугаар хурлын дараа ҮХЦТ-ний төслийг нарийвчлан боловсруулахад шаардлагатай чухал асуудлуудыг тодруулах зорилгоор оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион байгуулж, өргөн хүрээнд уулзалт, хэлэлцүүлэг өрнүүлнэ. Оролцогч талуудын дараагийн хурлын сэдэв, товыг анхны хурлаар хэлэлцэн, шийдвэрлэнэ.
- (5) ТХЗХ-ны гишүүд нь “Дунд хугацааны тайлан 1”-ийн талаарх санал, зөвлөмжөө 2019 оны 12 дугаар сарын 16-ны дотор БХБЯ-нд бичгээр хүргүүлнэ.
- (6) Япон улсад зохион байгуулах хоёр дахь сургалтыг 11 дугар сарын 27-ны өдрөөс 12 дугаар сарын 6-ны өдрийн хооронд зохион байгуулж, Монголын талаас 9 оролцогч хамрагдана.

(7) ЖАЙКА-гийн төслийн хүрээнд нийлүүлэх тоног төхөөрөмжийг худалдан авах үйл ажиллагааг дуусгаж, БХБЯ болон ҮХГ-т хүргүүлсэн. ҮХГ, БХБЯ, БХТ, ГЗБГЗЗГ зэрэг бусад холбогдох байгууллагууд холбогдох ажилтныг томилж, шинэ тоног төхөөрөмжийг ашиглах чадавхыг бэхжүүлэх ажлын байран дээрх дадлага, сургалтад хамруулна.

2. Санал, зөвлөмж, асуулт, хариулт:

ТХЗХ-ны хурлын үеэр дэвшүүлсэн гол санал, зөвлөмжийг доор дурдав.

Үүнд:

- (1) “Дунд хугацааны тайлан 1”-д тусгасан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний (ҮХЦТ) төслийн агуулга нь ҮХГ-аас боловсруулсан “Алсын хараа-2050: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ын баримт бичигтэй 90% нийцэж байна. Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын дарга Л.Оюун-Эрдэнэ эдгээр баримт бичгийг нэгтгэн боловсруулах талаар үүрэг чиглэл өгсөн.
 - (2) “Алсын хараа-2050: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ын баримт бичгийн хүрээнд бүх яамд, ажлын хэсгээс боловсруулсан төсөл, хөтөлбөрүүдийн жагсаалтыг ЖАЙКА-гийн Төслийн багт ҮХГ хүргүүлж, санал авах, үнэлгээ хийлгэх, эрэмбэлүүлэх юм. Үүний үр дүнд төсөл, хөтөлбөрийн жагсаалт илүү дэлгэрэнгүй тодорхой болох юм.
 - (3) Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдээр ажиллах хүчний эрэлт, хэрэгцээг тодорхойлох нь зүйтэй.
 - (4) ҮХЦТ-г бодлогын хувилбар, үр нөлөөг харгалзан цаашид нарийвчлан боловсруулах шаардлагатай байна.
 - (5) Асуулт: ҮСХ-ны тооцоогоор Монгол Улсын хүн ам 2040 он гэхэд 4,6 саяд хүрэх бол Улаанбаатар хотын хүн ам хэд болох вэ?
Хариулт: Улаанбаатар хотын хүн амын улсын нийт хүн амд эзлэх хувь 45 буюу одоогийн түвшинтэй адил түвшинд байна.
 - (6) Улаанбаатар хотын хүн амын төвлөрлийг сааруулж, хөдөө орон нутгаас нийслэлд ирэх шилжилт хөдөлгөөнийг бууруулах санал боловсруулах шаардлагатай байна.
- Баруун бүсийн Завхан, Говь-Алтай аймгийн хувьд бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот байхгүй болсон байна.
 - Матад сумын газрын тосны ордын ашиглалтаас бусдаар Зүүн бүсийн хувьд хөгжлийн ямар боломж байгааг тодорхойлох хэрэгтэй.
 - Өрнө-Дорныг хамгийн дөт маршрутаар холбох шаардлагатай.
Хариулт: ҮХЦТ баримт бичгийн төсөлд хүн амын нутагшилт, суурьшлыг оновчтой болгох үүднээс хөдөө орон нутагт ажлын байрыг бий болгохоор тусгасан. Санал болгож буй тойрог коридор нь эдийн засгийн үйл

ажиллагаа, хүн амыг илүү тэнцвэртэй суурьшуулах үүднээс баруун бүсэд хотуудын хөгжлийг дэмжих болно.

(7) Асуулт: Улиастайг Улаанбаатар хоттой холбох нь чухал хэдий боловч одоогийн байдлаар тухайн авто зам нь 2,3-р зэрэглэлийн зам юм. Баян-Өлгийг Новосибирск төдийгүй Төв Азитай холбох нь чухал.

Хариулт: Зам тээвэр, ложистикийн судалгаанд үндэслэн гол авто замын сүлжээг боловсронгуй болгоно.

(8) Хэт төвлөрлийг сааруулах үүднээс нийслэл хотыг нүүлгэх талаар дорвитой алхам хийх нь зүйтэй.

(9) ҮСХ-ны хүн амын хэтийн төлвийн тооцоог ашиглах нь учир дутагдалтай байгаа тул санал болгож буй нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалт, төсөл, хөтөлбөрүүдтэй нийцүүлэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөний тооцоог хийх шаардлагатай байна.

(10) Бодлогын тэргүүлэх арга хэмжээний нэг нь макро эдийн засгийн хувьд өрийн дарамтыг бууруулах явдал тул “Эдийн засгийг төрөлжүүлэхийн тулд шаардлагатай дэд бүтцийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулалт хийх зорилгоор уул уурхайн салбараас олсон орлогыг хуримтлуулах” хөгжлийн зорилт нь Засгийн газрын бодлоготой нийцэж байна. Мөн эдийн засгийн салбарт хэрэгжүүлэхээр санал болгож буй арга хэмжээ нь Монгол Улсын хөгжлийн бодлоготой, ялангуяа хөдөө аж ахуйн салбарын бодлоготой уялдаж байна.

(11) Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалахад чухал шаардлагатай урьдчилан сэргийлэх, эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээнд илүүтэй анхаарал хандуулжээ.

(12) Асуулт: Хотуудын зэрэглэлтэй уялдуулан эмнэлгийн яаралтай тусламж, үйлчилгээг төлөвлөсөн үү?

- Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудаар шинээр тодорхойлогдсон хотуудад Бүсийн оношлогоо, эмчилгээний төвүүдийг ямар үе шатанд байгуулахаар төлөвлөж байна вэ?

- Говь-Алтай аймгийн Нэгдсэн эмнэлгийг түшиглэн эрүүл мэндийн салбарын ажилтнуудыг бэлтгэх сургалтын төвийг байгуулахад нэлээдгүй хугацаа шаардагдахаар байна.

- Орхон аймгийн Бүсийн оношлогоо, эмчилгээний төвд түшиглэн эрүүл мэндийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв Эрдэнэт хотод эрүүл мэндийн ямар тусламж, үйлчилгээг хүргэхээр төлөвлөсөн бэ?

Хариулт: Хотуудын зэрэглэлд нийцүүлэн эмнэлгийн яаралтай тусламж, үйлчилгээг бэхжүүлснээр эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанарыг сайжруулах боломжтой.

- (13) ДНБ өсөлт, эрчим хүчний хэрэглээ харилцан уялдаатай байдаг ч эрчим хүчний салбарыг хөгжүүлэх тодорхой төлөвлөгөө байхгүй байна.
Хариулт: Монгол Улсад нүүрсэнд суурилсан эрчим хүчийг сэргээгдэх эрчим хүчтэй хослуулан хөгжүүлэх шаардлагатай тул ҮХЦТ-ний хүрээнд сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэхэд анхаарал хандуулна.
- (14) Төлөвлөгөөний төсөлд микро түвшний төлөвлөгөө/төслүүдийг тусгасан байна.
- (15) Санал болгож буй эрдэс баялгийн салбарын мэдээллийн санг Монголын Үндэсний геологийн алба хариуцах боломжтой.
- (16) Эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн үндсэн үзэл баримтлал юу вэ?
Хариулт: Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл нь “орон нутгийн нөөц баялгийг тухайн орон нутагт амьдарч буй иргэдийн тусын тулд ашиглан бүс нутгийн эдийн засгийг хөгжүүлэх” үзэл санаанд тулгуурладаг.
- (17) Монгол Улсаас ажиллах хүч гадаадад гарч байгааг зогсоохын тулд юу хийх шаардлагатай вэ?
Хариулт: Бүс нутгийг хөгжүүлэн ажлын байрыг боломжит дээд хэмжээгээр нэмэгдүүлснээр гадаадад ажиллаж, амьдарч буй монгол иргэд буцаж ирнэ.
- (18) Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурлан боловсруулах шаардлагатай. Ялангуяа Баянхонгор, Говь-Алтайд эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэхэд газрын нөөц, даац хүрэлцэх үү?
Хариулт: Баянхонгор аймгийн төвийн ойролцоо, Арвайхээр хоттой холбосон авто зам дагуу эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэхэд тохиромжтой газар нутаг бий.
- (19) Химийн бордоо, пестицид, ялзмагийг хязгаарлалттай хэрэглэдэг Монгол Улсад тэг элдэншүүлэлтийн технологи тохиромжгүй. Түүний оронд усалгаатай газар тариалан хөгжүүлэх нь зүйтэй.
- (20) Монгол Улс хүнсний ногооны 70%-ийг импортоор хангадаг тул хүнсийг дотоодын хэрэгцээгээр хангахад анхаарал хандуулах шаардлагатай. Түүний дараа чацаргана, малын тэжээлийн асуудлыг шийдвэрлэх хэрэгтэй.
- (21) “Орхон голын усыг говь руу татах” төсөл байгаль орчинд маш хохиролтой төсөл юм.
- (22) Дэд бүтцийн төслүүдийг хэрэгжүүлэх хөрөнгө санхүүгийн тооцоо, үндэслэл юу вэ?
- (23) Төлөвлөгөөний төсөлд тусгасан мал аж ахуй, газар тариалангийн төслүүдээс илүүтэй бага хөрөнгө оруулалт оруулан, үр ашиг түргэн хугацаанд олох МХХТ-ийн төслүүдийг тусгах шаардлагатай.
- (24) Зах зээлийн судалгаа, ялангуяа дэлхийн зах зээлийн өөрчлөлтийн талаар судлах шаардлагатай.

(25) ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь эдийн засгийн макро, мезо, микро бүсүүдийн хоорондын ялгаа, бүс тус бүрийн тодорхойлолт, тэргүүлэх чиглэл, тухайн бүсийн зохицуулалт, чиг үүрэг, хуваарилалтын үндэслэлийг тодорхойлно.

(26) ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь эдийн засгийн макро, мезо, микро бүс тус бүрт хэрэгжүүлэх төслүүдийн жагсаалтыг нарийвчлан тодорхойлно.

3. ТХЗХ-ны дараагийн хурал

(1) ТХЗХ-ны дөрөвдүгээр хурлыг Монгол Улсын 2020 оны УИХ-ын сонгуулиас өмнө 2020 оны 06-р сард зохион байгуулж, сайжруулан боловсруулсан Дунд хугацааны 2 дугаар тайлангийн талаар хэлэлцүүлнэ.

(2) Шаардлагатай тохиолдолд ТХЗХ-ны даргын шийдвэрээр хугацаанаас өмнө хуралдуулж болно.

Төгсөв.

Хавсралт:

- (1) Дунд хугацааны тайлан 1-ийн хураангуй
- (2) Хуралд оролцогчдын нэрсийн жагсаалт
- (3) Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл
- (4) ТХЗХ-ны хоёрдугаар Хурлын тэмдэглэлийн хуулбар

Хавсралт 4: Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны дөрөвдүгээр хурлын
тэмдэглэл

БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМ, ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ГАЗАР

ЯПОНЫ ОЛОН УЛСЫН ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ БАЙГУУЛЛАГА

ХООРОНД БАЙГУУЛСАН

**“ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ ТӨСӨЛ”-
ИЙН**

**ТӨСЛИЙН ХАМТАРСАН ЗОХИЦУУЛАХ ХОРООНЫ ДӨРӨВДҮГЭЭР ХУРЛЫН
ТЭМДЭГЛЭЛ**

2020 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдөр
Улаанбаатар хот

Эрико ТАМУРА
ЖАЙКА-гийн Монгол дахь Төлөөлөгчийн
газрын дарга

Л.Оюун-Эрдэнэ
Монгол Улсын сайд, Засгийн газрын
Хэрэг эрхлэх газрын дарга

Цүёоши ХАШИМОТО
ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн ахлагч

С.Магнайсүрэн
Барилга, хот байгуулалтын яамны
Төрийн нарийн бичгийн дарга

Б.Баярсайхан
Үндэсний хөгжлийн газрын дарга

“Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл”-ийн Төслийн хамтарсан зохицуулах хорооны (ТХЗХ) дөрөвдүгээр хурлыг 2020 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдөр Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ), Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ), холбогдох яамны бодлого төлөвлөлтийн газрын дарга, ахлах мэргэжилтэн, мөн Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын (ЖАЙКА) төлөөллүүдийн оролцоотойгоор зохион байгуулав.

ТХЗХ-ны хурал дээр ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЖТБ) нь “Дунд хугацааны тайлан 1”-д тусгасан “Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө”-ний төслийг шинэчилэн боловсруулж тусгасан “Эцсийн тайлангийн төсөл 1”-ийг танилцуулсан. Хурлын үеэр оролцогч талуудад “Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө”-ний шинэчилсэн төслийг танилцуулах, төслийн талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор Монгол, Япон талууд хамтарч, өргөн хүрээний оролцогч талуудыг хамруулж, цахим болон бусад хэлбэрээр хэлэлцүүлгүүдийг зохион байгуулахаар тохиролцов.

1. Доорх асуудлуудыг хэлэлцэн, тохиролцов. Үүнд:

- (1) ЖТБ нь Эцсийн тайлангийн төсөл 1-д тусгагдсан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний шинэчилсэн төслийг Төслийн багийн мэргэжилтнүүдийн 2020 оны 1 дүгээр сараас 3 дугаар сарын эхэн хүртэл Монгол Улсад хийсэн ажил, Монгол, Япон талуудын COVID-19-ийн дэгдэлтийн дараа зайнаас хамтарч ажилласан ажлуудын үр дүнд үндэслэн боловсруулсан.
- (2) ЖТБ нь 2020 оны 1 дүгээр сарын 29-нд зохион байгуулсан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын үеэр хэлэлцүүлсэн 1) хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилт, стратеги, 2) нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийн талаарх багийн хэлэлцүүлгийн үр дүнг Эцсийн тайлангийн төсөл 1-д тусгасан.
- (3) Монголын тал Эцсийн тайлангийн төсөл 1-д тусгасан хөгжлийн загвар, алсын харааг ерөнхийд нь дэмжиж, хөгжлийн хувилбаруудыг илүү боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж буйгаа илэрхийлсэн.
- (4) Монгол Улсын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох ҮХЦТ-г боловсруулах зорилгоор Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг өргөн хүрээний оролцогч талуудыг хамруулан хэлэлцүүлэх, ҮХЦТ-ний төсөлд тусгасан саналуудыг танилцуулж, санал болгож буй хөгжлийн шинэ загварын талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлж, гүнзгийрүүлэх талаар хоёр тал санал нэгдэв.
- (5) УИХ-ын сонгуулийн дараа ҮХЦТ-ний төслийг таниулах, төслийн талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор туршилтын төслүүдийг төлөвлөн хэрэгжүүлж, ҮХЦТ-д санал болгож буй зарим гол төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж эхлүүлэх талаар хоёр тал санал нэгдэв.
- (6) ҮХЦТ-г боловсруулах хугацаа нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”, Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого (БХБ) болон Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төслийг

боловсруулах хугацаатай уялдах ба нэгдсэн үр дүнд хүрэхийн тулд тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоо, зохицуулалтыг хангах шаардлагатай байна.

- (7) ТХЗХ-ны гишүүд Эцсийн тайлангийн төсөл 1-тэй холбоотой санал, зөвлөмжөө 2020 оны 6 дугаар сарын 22-ны дотор БХБЯ-нд бичгээр хүргүүлнэ.
- (8) ҮХЦТ боловсруулах төслийн Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг шинээр эмхлэн байгуулагдсан Засгийн газарт танилцуулах ба Монгол, Япон талууд ҮХЦТ-г илүү боловсронгуй болгох тал дээр хамтарч ажилласаар байна.

2. Санал, зөвлөмж, асуулт, хариулт:

ТХЗХ-ны хурлын үеэр дэвшүүлсэн гол санал, зөвлөмжийг доор дурдав. ЖТБ-ын хариултуудыг “→” тэмдэгээр тэмдэглэв.

- (1) Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын дагуу Монгол Улсын Засгийн газар “Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-ийн төслийг 9 дүгээр сарын 1-ний дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ. ҮХЦТ дэх хөгжлийн үе шат нь “Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-тэй цаг хугацааны хувьд давхцаж байвал тус баримт бичигт тусгагдах боломжтой.
→ ЖТБ энэ тал дээр хамтарч ажиллана.
- (2) ҮХЦТ боловсруулах төсөл нь 2019 оноос буюу Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль батлагдахаас өмнө хэрэгжээд явж байгаа ба Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг танилцуулж байна. Тус тайланд санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийг хангах зорилгоор туршилтын төслүүдэд санал авч байгааг оролцогчид анхаарна уу. Түүнчлэн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын зардлыг тоймлон илтгэлийн үеэр танилцуулсан.
→ ҮХЦТ дэх хөгжлийн үе шат нь “Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-тэй цаг хугацааны хувьд давхцаж байвал тус баримт бичигт ҮХЦТ-д санал болгож буй саналуудыг тусгах талаас нь ажиллах нь зүйтэй гэж үзэж байна. ҮХЦТ-д тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын зардлыг ерөнхий байдлаар боловсруулсан. Туршилтын төслийн тухайд БХБЯ саналаа ирүүлсэн байгаа ба бусад байгууллагуудаас санал хүлээж авах болно.
- (3) ҮХГ “Малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл”-ийг туршилтын төслөөр хамтарч хэрэгжүүлэх саналаа ЖТБ-т бичгээр хүргүүлнэ.

- (4) БХБЯ “Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл”-ийн хүрээнд Батарей дахин боловсруулах үйлдвэр байгуулах төслийн саналыг ирүүлсэн.
- (5) ҮХЦТ нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-тай уялдаж байгаа юу? ҮХЦТ-г батлах уу? Хэрхэн баталгаажуулах вэ?
- Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-д тусгагдсан Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого болон Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төслийг (ХАНСХЕТ) боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор ҮХЦТ-г боловсруулж байна. Дээр дурдсан хоёр баримт бичгийг холбогдох байгууллагууд батлах юм.
- (6) Санал болгож буй бүсийн шинэ төвүүдэд бүсийн оношилгоо, эмчилгээний төвүүд хэрхэн төлөвлөгдсөн байна вэ? Энэ талаар ҮХЦТ-д тусгасан уу?
- Бүсийн шинэ төвүүдийг тодорхойлсон ч одоо үйл ажиллагаагаа явуулж буй бүсийн оношилгоо, эмчилгээний төвүүд нь хэвээр үлдэж болох юм. Түүнчлэн шаардлагатай үйлчилгээг үзүүлэх үүднээс бүсийн оношилгоо, эмчилгээний төвийг нэмж байгуулах хэрэгцээ, шаардлага үүсч болно.
- (7) ҮХЦТ-д санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийг хэрхэн эрэмбэлсэн бэ? Төсөл, хөтөлбөрүүдийг аль үе шатанд, ямар эрэмбэ, дараатайгаар хэрэгжүүлэх вэ? Эдийн засаг, орон зайн зохион байгуулалттай холбоотой төслүүд тодорхой харагдаж байгаа боловч нийгмийн салбарын төслүүдийн тухайд тодорхой биш байна.
- ҮХЦТ-д санал болгож буй нийгмийн салбарын төсөл, хөтөлбөрүүдийг “Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”-тэй уялдуулах шаардлагатай гэж үзэж байна.
- (8) “Алсын хараа 2050”-д санал болгосон шинэ бүсүүдтэй нийцэж байгаа ҮХЦТ-д тусгагдсан эдийн засгийн шинэ бүсүүдийг газар нутгийн хэмжээ, газарзүйн байршил, нийгэм, эдийн засгийн таталцал, түүх соёл, үндэсний өв уламжлал зэргийг хэрхэн авч үзэж, тодорхойлсон бэ? “Алсын хараа 2050”-д санал болгосон шинэ бүсүүдийг батлаагүй үлдээсэн.
- Хөрш зэргэлдээ оршиж буй аймгуудыг 30 үзүүлэлт ашиглан “ижил төстэй” байдлаар нь харьцуулж, бүлэг болгож, бүсүүдийн хуваарийг боловсруулсан. Ийнхүү аймгуудыг ижил төстэй байдлаар нь харьцуулсны дүнд зөвхөн Завхан болон Өмнөговь аймгуудыг хөрш зэргэлдээ аймгуудтай нь харьцуулахад ижил төстэй байдал нь бага байсан.
- (9) ҮХГ болон Монгол Улсын эрдэмтэн, судлаачдын боловсруулсан шинэ бүс болон ЖТБ-ын боловсруулсан эдийн засгийн шинэ бүсүүдийн үр дүн ижил байсан. Бүсийн хуваарийг боловсруулахад ашигласан аргачлалыг ҮХГ,

ЖТБ нь БХБЯ, БХТ-тэй хэлэлцэж, нэгдсэн шийдвэрт хүрнэ гэж найдаж байна.

(10) ЖАЙКА-гийн асуулт: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050” батлагдсантай холбоотойгоор Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 болон тус баримт бичгийн алийг нь тэргүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх вэ?

→ “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын үр дүнг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд, Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн зорилтууд нь “Алсын хараа 2050”-д тусгагдсан тул “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030”-ыг Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор хүчингүй болсонд тооцсон.

(11) ҮХЦТ-д нийгэм, эдийн засаг болон нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийн саналуудыг тусгаж байгаа ба Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт “Алсын хараа 2050”-д тусгагдсан. Харин нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлт буюу эдийн засгийн шинэ бүсийг ХАНСХЕТ-тэй уялдуулж боловсруулна. Бүсийн оношилгоо, эмчилгээний төв зэргийг хүн ам, хот, суурингийн төлөвлөлттэй уялдуулж төлөвлөнө.

(12) ЖАЙКА-гийн санал: Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зохион байгуулалтын саналтай холбоотойгоор Монголын талаас саналаа хэлнэ гэж найдаж байна. Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийг хэрхэн байгуулах, зөвлөл нь ямар чиг үүрэгтэй байх зэргийг тодорхой болгох шаардлагатай.

→ Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын тухай хуулийн дагуу Үндэсний хороо, Бүсийн зөвлөлийг байгуулж, ажиллуулж болдог. Тиймээс ЖТБ-ын санал нь хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй хуулийн зохицуулалттай нийцэж байна гэж үзэж байна.

3. ТХЗХ-ны дараагийн хурал

(1) ҮХЦТ боловсруулах төслийн Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг шинээр эмхлэн байгуулагдсан Засгийн газарт танилцуулах ба ҮХЦТ-д Монгол талын саналыг тусгаж, шинэчлэн сайжруулна.

(2) ҮХЦТ-г шинэчлэн сайжруулж, Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг боловсруулна.

(3) ТХЗХ-ны тавдугаар хурлыг хуралдуулж, Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг танилцуулна.

(4) ТХЗХ-ны тавдугаар хурлыг 2021 оны 2 дугаар сард хуралдуулахаар урьдчилсан байдлаар төлөвлөж байгаа ба ЖАЙКА болон Монгол Улсын Засгийн газрын хэлэлцэн тохиролцсоны дагуу хурлын товыг өөрчилж болно.

Төгсөв.

Хавсралт:

- (1) Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийн хураангуй
- (2) Хуралд оролцогчдын нэрсийн жагсаалт
- (3) Төслийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл
- (4) ТХЗХ-ны гуравдугаар хурлын тэмдэглэлийн хуулбар

Бүлэг 2 Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 (ТХҮБ 2030) баримт бичгийн зорилтуудын хэрэгжилтийн үнэлгээ болон “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын тойм

Тус тайлангийн 4 дүгээр бүлэгт Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг тодорхойлохын тулд нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны макро түвшний асуудлуудыг дүгнэв. Ийнхүү дүгнэхийн тулд тус бүлэгт Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд, Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 (ТХҮБ 2030)-ын үзүүлэлтүүдийн дагуу нийгэм, эдийн засгийн асуудлуудыг авч үзэв. Нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны асуудлуудад эдийн засгийн өсөлт, нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ), хүний хөгжлийн индекс, хүн ам, шилжилт хөдөлгөөн, дундаж наслалт, ядуурлын түвшин, орлогын хуваарилалт, дэлхийн өрсөлдөх чадварын индекс, бизнес эрхлэх үзүүлэлт, тусгай хамгаалалттай газар нутаг, нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдал, эх, нялхсын эндэгдэл гэх мэт эрүүл мэндийн үзүүлэлтүүд, аялал жуулчлал, цахилгаан эрчим хүчний эх үүсвэрээр хангагдсан байдал зэрэг өргөн хүрээний асуудлуудыг хамруулж авч үзэв. ТХҮБ 2030 баримт бичгийн үр дүнг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд нь агуулгаараа “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тусгагдсан тул ТХҮБ 2030-ыг хүчингүйд тооцсон. Тиймээс “Алсын хараа-2050” баримт бичгийг ҮХЦТ-тэй харьцуулан нягталж үзэв. Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудтай уялдуулан тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийг бий болгохтой холбоотой асуудлуудыг тодруулах зорилгоор Монгол Улсын ТХҮБ 2030, “Алсын хараа-2050”-ийн үнэлгээг хийж, 3 дугаар бүлэгт тусгасан болно.

2.1 Хүн ам зүй

2.1.1 Сүүлийн жилүүдийн хүн амын өсөлт, өөрчлөлт

(1) Хүн амын өсөлт, өөрчлөлт

Монгол Улсад зургаан сар ба түүнээс дээш хугацаагаар оршин суугаа хүн амын тоо 2019 оны байдлаар 3,296,900 байсан (Хүснэгт 2.1.1). 2010 оныг хүртэл хүн амын өсөлт буурч байсан бөгөөд 2005-2010 онд жилийн дундаж өсөлт 0.9%-тай байв. 2010-2016 онд хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2.4%-д хүрсэн бол 2017, 2018 онд өмнөх онуудынхаас бага зэрэг буурсан. 2019 онд хүн ам өсөлттэй байсан нь Улаанбаатар хотын хүн амын өсөлттэй хамааралтай байна. 1990-ээс 2019 оны хооронд буюу 29 жилийн хугацаанд хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1.7% байв. Өнгөрсөн 29 жилийн хугацаанд бүс, нутгуудийн хүн амын өсөлт хэлбэлзэлтэй байсан ч Баруун бүсээс бусад бүх бүс, нутгийн хүн ам тодорхой хэмжээнд өссөн байна. Зураг 2.1.1-д Монгол Улсын эдийн засгийн бүсүүдийг харуулав.

Хүснэгт 2.1.1 Монгол Улсын хүн ам

Монгол Улсын хүн ам (1,000)										
Бүс/аймаг	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Баруун бүс	422.3	444.7	425.7	410.6	352.4	386.9	393.6	401.1	407.2	412.0
Хангайн бүс	469.9	535.7	546.3	545.5	515.2	573.1	585.7	593.6	600.4	605.2
Төвийн бүс	421.3	435.8	435.9	431.4	442.0	477.2	492.1	502.8	511.4	516.6
Зүүн бүс	199.9	206.1	198.0	193.5	185.5	207.5	211.4	216.8	222.6	223.3
Улаанбаатар-ын бүс	536.6	612.1	773.6	952.4	1,158.7	1,345.5	1,380.8	1,417.1	1,444.7	1,539.8
Монгол Улс	2,050.0	2,234.4	2,379.5	2,533.4	2,653.8	2,990.2	3,063.6	3,131.7	3,186.3	3,296.9
Бүс/аймаг	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	1990-2019
Баруун бүс	1.0	-0.9	-0.7	-3.0	1.9	1.7	1.9	1.5	1.2	0.0
Хангайн бүс	2.7	0.4	0.0	-1.1	2.2	2.2	1.3	1.2	0.8	0.9
Төвийн бүс	0.7	0.0	-0.2	0.5	1.5	1.5	2.2	1.7	1.0	0.7
Зүүн бүс	0.6	-0.8	-0.5	-0.8	2.3	2.3	2.6	2.7	0.3	0.4
Улаанбаатар-ын бүс	2.7	4.8	4.2	4.0	3.0	2.6	2.7	2.0	6.6	3.7
Монгол Улс	1.7	1.3	1.3	0.9	2.4	2.5	2.2	1.7	3.5	1.7

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

Зураг 2.1.1 Монгол Улсын эдийн засгийн бүсүүд

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

1990 оноос ардчилал, зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэний дараа Монгол Улсын хүн ам өссөөр ирсэн бөгөөд Хүснэгт 2.1.2-т харуулсан хугацаанд хүн амын өсөлт эрчимжсэнийг харж болно. Хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1990-2000 онд 1.10%-иар, 2000-2010 онд 1.40%-иар, 2010-2018 онд 2.01%-иар тус тус өссөн байна.

Хүснэгт 2.1.2 Хүн амын жилийн дундаж өсөлт (1990-2019)

Он	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Хүн ам	2,153.4	2,243.0	2,403.1	2,551.1	2,761.0	3,057.8	3,119.2	3,177.9	3,238.5	3,296.9
Хугацаа	1990-2000			2000-2010			2010-2019			
Өсөлт, %	1.10			1.40			1.99			

(2) Шилжилт хөдөлгөөн

Шилжилт хөдөлгөөн, бүсээр

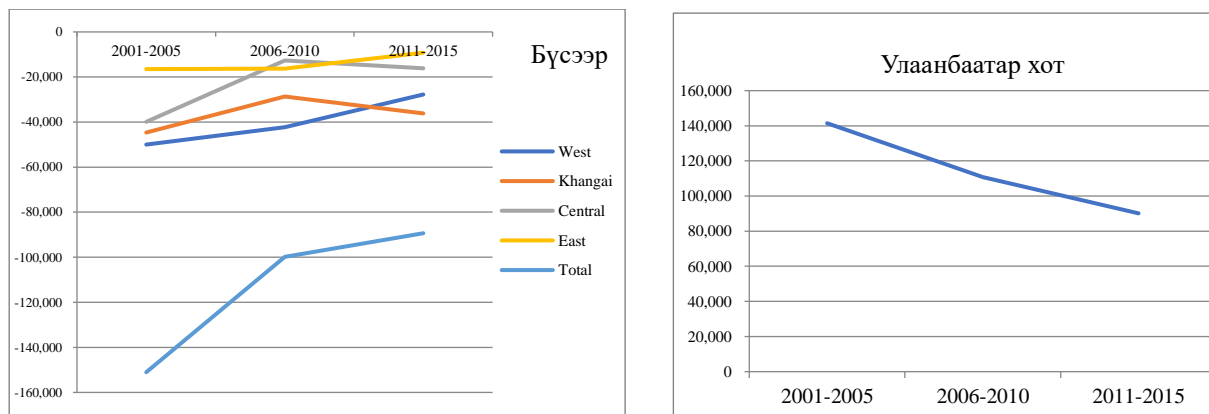
Хүснэгт 2.1.3-т бүс нутгууд дахь шилжилт хөдөлгөөнийг ҮСХ-ны цахим өгөгдлийг ашиглаж үзүүлэв.

Хүснэгт 2.1.3 Шилжилт хөдөлгөөнд оролцсон хүмүүсийн тоо, бүсээр, 5 жилээр

Бүс, аймаг	Нэгж	2001-2005	2006-2010	2011-2015
Баруун бүс	Хүн	-49,991	-42,301	-27,759
Хангайн бүс		-44,649	-28,669	-36,209
Төвийн бүс		-39,905	-12,669	-16,171
Зүүн бүс		-16,492	-16,242	-9,210
4 бүсийн нийт		-151,037	-99,881	-89,349
Улаанбаатар		141,446	110,764	90,135

Эх сурвалж: ҮСХ-ны цахим өгөгдөл

Зураг 2.1.2 2001-2015 оны хооронд шилжилт хөдөлгөөнд оролцсон хүмүүсийн тоо, бүсээр

Эх сурвалж: http://www.1212.mn/tables.aspx?TBL_ID=DT_NSO_0300_040V1

2016 онд Нийслэлийн Засаг даргын захирамжийн дагуу хөдөө, орон нутгаас нийслэлд байнга оршин суухаар ирэх иргэдийн шилжилт хөдөлгөөнийг түр хугацаанд зогсоосонтой холбоотойгоор 2016, 2017, 2018 оны тоон мэдээг хамруулаагүй болно. Тус захирамжийн хүрээнд нийслэл рүү чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөний албан ёсны тоон мэдээ 2016, 2017, 2018 онд буурсан ч нийслэл рүү чиглэсэн албан ёсоор бүртгүүлж, шилжилт хийлгээгүй иргэдийн шилжилт хөдөлгөөн байсаар байна. Эдгээр иргэдийн ихэнх нь гэр бүл, садан төрлийнхөө хашаанд гэр барьж буудаг байна. Хэдийгээр эдгээр иргэд нь тэтгэвэр, тэтгэмж авах боломжгүй ч эрүүл мэндийн үйлчилгээ авч, түр оршин суух бүртгэлтэйгээр хүүхдээ сургуульд явуулах боломжтой байдаг.

Хангайн болон Зүүн бүсээс бусад бүсийн гадагш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн 2006 оноос хойш ерөнхийдөө буурсан байна. Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн 2001 оноос хойш буурч эхэлсэн. Эдгээр тоон мэдээ нь албан ёсны буюу бүртгэлгүй иргэдийн шилжилт хөдөлгөөнийг тооцоогүй тоон мэдээ тул бодит байдал дээр шилжилт хөдөлгөөн илүү их байх магадлалтай талаар мэргэжилтнүүдийн санал нэгддэг. Хөдөө, орон нутагт амьдрах орчин, нөхцөл сайжирч, эдийн засаг сэргэж байгаатай холбоотойгоор шилжилт хөдөлгөөн саарч

байна.

Гадаадад амьдардаг Монгол иргэд

ҮСХ-ны статистикийн мэдээллээр Монгол Улсын (МУ) хүн ам гэж МУ-ын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугаа МУ-ын харьяат иргэд болон гадаадад амьдарч байгаа МУ-ын харьяат иргэдийн нийлбэр дүн юм. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт оршин суугаа хүн ам гэж МУ-ын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугаа МУ-ын харьяат иргэд, гадаадын харьяат болон харьяалалгүй иргэдийн нийлбэр дүн юм. ҮСХ-ны статистикийн мэдээлэлд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт оршин суугаа гадаадын харьяат иргэдийн тоог хөдөлмөрийн гэрээгээр ажил эрхэлж буй гадаадын иргэдийн тоонд үндэслэн гаргадаг хэдий ч энэ нь бодит байдлаас доогуур үзүүлэлт юм. Хүснэгт 2.1.4-т үзүүлснээр гадаадад амьдарч байгаа МУ-ын харьяат иргэдийн тоог Монгол Улсын нийт хүн амын тооноос Монгол Улсад амьдарч буй нийт хүний тоог хасаж ойролцоогоор тооцдог. Энэхүү үр дүнгээс харахад гадаадад амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэдийн тоо 50,000-142,000 байна. НҮБ-ын Шилжилт Хөдөлгөөний Байгууллага 2016 оны байдлаар гадаадад амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэдийн тоог 130,000 гэж тооцсон нь ойролцоо үзүүлэлт юм.

Хүснэгт 2.1.4 Гадаадад амьдардаг Монгол иргэд

Жил	Монгол Улсын нийт хүн амын тоо (a) (1,000 хүн)	Монгол Улсад амьдарч буй нийт хүний тоо(b) (1,000 хүн)	Зөрүү (a)-(b)= (c) (1,000 хүн)	Бүртгэлтэй гадаад иргэдийн тоо (d) (1,000 хүн)	Гадаадад амьдардаг Монгол иргэдийн тоо (c)+(d) (1,000 хүн)
2016	3,199.9	3,063.6	136.3	5.9	142.2
2017	3,177.9	3,131.7	46.2	4.7	50.9
2018	3,238.5	3,186.3	52.2	4.5	56.7
2019	3,296.9	3,197.0	99.9	4.6	104.5

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо 2019, ҮСХ

2.1.2 Хүн ам зүйн үзүүлэлтүүд

(1) Төрөлт, нас баралтын тоо

1990 онд ардчилсан тогтолцоо руу шилжсэнээс хойш 2005 оныг хүртэл төрөлтийн тоо буурсан бол 2005 оноос хойш өссөн. Дээрх хугацаанд нас баралтын тоо тогтмол буурсан бол 2010 онд ялимгүй өссөн үзүүлэлттэй гарсан. Тиймээс хүн амын ердийн өсөлт 2005 оныг хүртэл буурсан үзүүлэлттэй байснаа 2005 оноос хойш өсч эхэлсэн. Сүүлийн жилүүдэд хүн амын ердийн өсөлт дунджаар 2.0%-тай байна (Хүснэгт 2.1.5).

Хүснэгт 2.1.5 Хүн амын төрөлт, нас баралт, ердийн өсөлтийн тоо

Он	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
1,000 хүнд ногдох төрөлтийн тоо	34.4	24.4	20.4	17.8	23.1	27.1	25.9	23.9	24.5	24.4
1,000 хүнд ногдох нас баралтын тоо	8.3	7.5	6.5	6.5	6.7	5.8	5.8	5.5	5.6	5.6
Хүн амын ердийн өсөлт, жилээр, %	2.61	1.69	1.39	1.13	1.64	2.13	2.01	1.84	1.89	1.88

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

Саяхныг хүртэл Монгол Улсын хүн амын өсөлт нь хүн амын ердийн өсөлтөөс доогуур үзүүлэлттэй байсан. Зөвхөн сүүлийн жилүүдэд хүн амын өсөлт нь хүн амын ердийн өсөлттэй ойролцоо үзүүлэлттэй болсон.

(2) Хүн амын насны бүтэц ба хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлтүүд

Ардчилсан тогтолцоо руу шилжсэний дараа буюу 1990-2005 оны хооронд төрөлт багассан тул насны бүлэгт эзлэх залуу хүн амын тоо (10-29 насны) харьцангуй бага байна. 2000-2010 оны хооронд төрөлт нь өмнөх болон дараах үеэсээ бага байгааг Хүснэгт 2.1.5-аас харж болно.

1990-2010 оны хооронд нийт хүн ам эсвэл ажиллах хүчний идэвхийн коэффициентэд ногдох 15-аас 64 настай хөдөлмөрийн насны хүн амын харьцаа тасралтгүй өсч байснаа 2018, 2019 онд буурсан байна. Хүснэгт 2.1.6-г харна уу. 2019 оны байдлаар хөдөлмөрийн насны хүн ам 2,034,700 байсан нь ажиллах хүчний идэвхийн коэффициентийг 63.6%-д хүргэв. Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам хурдтай өсч, 2018 оны байдлаар 1,358,600 байснаас 1,253,000 нь ажилтай, 105,600 нь эрхэлсэн ажилгүй байв. Үүнээс харахад 2018 оны байдлаар ажиллах хүчний оролцооны түвшин 65.9%-тай байсан байна. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2000 онд 57.3% байсан бол 2010 онд 63.4% болж өссөн байна. Ажиллах хүчний идэвхийн тусгай коэффициент (АХИТК) нь хүн амын насны бүтцийн үзүүлэлт бол Ажиллах хүчний оролцооны түвшинд (АХОТ) нь хөдөлмөрийн зах зээл дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоо, их, дээд сургуульд суралцаж буй хөдөлмөрийн насны хүн ам зэрэг нийгмийн үзүүлэлтүүд туссан байдаг.

Хүснэгт 2.1.6 Хүн амын насны бүтцийн өөрчлөлт

Нэгж: 1000 хүн

Насны бүлэг	1990	2000	2010	2017	2018	2019
0-14	853.4	813.1	743.3	946.5	995.2	1,026.5
15-64	1,115.1	1,481.5	1,808.7	2,060.6	2,061.8	2,034.7
65-аас дээш	81.5	84.9	101.9	124.6	129.3	135.8
Нийт	2,050.0	2,379.5	2,653.9	3,131.7	3,186.3	3,197.0
Ажиллах хүчний оролцооны түвшин (%)	54.4	62.2	68.2	65.8	64.7	63.6

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2019, Үндэсний статистикийн хороо

2.2 Макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүд

2.2.1 Эдийн засгийн өсөлтийн чиг хандлага

(1) Сүүлийн жилүүдийн үзүүлэлтүүд

1995-2017 оны хооронд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт ихээхэн хэлбэлзэлтэй байсаар ирсэн бөгөөд 1995-2000 онд эдийн засгийн өсөлт 2.7% байсан бол 2005-2010 онд 10.2% хүрч байсан. Хүснэгт 2.2.1-ийг харна уу.

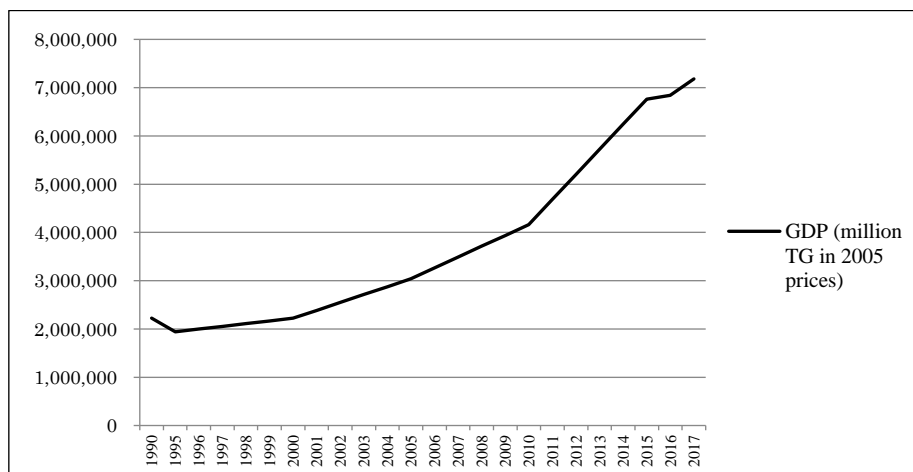
Хүснэгт 2.2.1 Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт, хувиар

ДНБ, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр		Жилийн дундаж өсөлт (%/жил)	
Он	(сая төгрөг)	Он	(%/жил)
1990	2,227,311	1990-1995	-0.27
1995	1,941,470	1995-2000	2.7
2000	2,221,690	2000-2005	6.5
2005	3,041,406	2005-2010	6.5
2010	4,162,785	2010-2015	10.2
2015	6,762,785	2015-2016	1.2
2016	6,841,925	2016-2017	5.1
2017	7,189,074	2017-2018	7.2
2018	7,705,331	2018-2019	5.1
2019	8,100,470	2010-2019	7.7
-	-	1990-2019	4.6

Эх сурвалж: (1) Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019, Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо, (2) Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн байдал, 2019 оны 2-р сар, Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо

Ардчилсан тогтолцоонд шилжсэний дараах Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжлийг 3 үед хувааж, авч үзэж байна. Үүнд, (i) эдийн засаг хумигдсан үе (1990 оны дунд хүртэл), (ii) зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, эдийн засаг сэргэсэн үе (1995-2015), (iii) эдийн засгийн өсөлт удааширсан үе (2016 оноос хойш).

Зураг 2.2.1 Монгол Улсын ДНБ (сая төгрөг, 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр)

Эх сурвалж: (1) ДНБ, 2005, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр, Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2013, (2) Бусад мэдээллийг Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017-гоос.

Тайлбар: 1995-2000 оны хоорондох онуудын (1996, 1997, 1998, 1999) ДНБ-ийг интерполяц хийж гаргав.

(2) Эдийн засаг хумигдсан үе (1990-1995)

Монгол Улсын эдийн засаг Зөвлөлт Холбоот Улсаас (ЗХУ) ихээхэн хамааралтай байсан бөгөөд нийт гадаад худалдааны 80%-ийг нь ЗХУ-аас импортлон оруулж ирдэг байсан машин механизм, нефть, хувцас, барилгын материал зэрэг эзэлж байв. ЗХУ-ын задрал нь зах зээлийн болон түүхий эдийн нийлүүлэлтийн сүлжээг унахад хүргэж, Монгол Улсын эдийн засгийг их хэмжээгээр доройтуулсан. Тиймээс Монгол Улсын Засгийн газар 1980-аад оны сүүлээр жижиг болон томоохон аж ахуйн нэгж, байгууллагуудыг хувьчлах, үнэ чөлөөлөх, татварын шинэчлэл хийх, бартерийн болон валютын системийн зохицуулах зэрэг хэд хэдэн эдийн засгийн шинэчлэлийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн.

Ийнхүү арга хэмжээнүүдийг авч байсан хэдий ч үр дүн нь төдийлөн хурдан гараагүй бөгөөд 1992 оныг хүртэл Монгол Улсын эдийн засаг хумигдсаар байсан. 1993 оноос Монгол Улсын эдийн засаг сэргэж эхэлсэн ба 2005 оны зэрэгцүүлэх үнээр 1995 онд ДНБ 1,941 тэрбум төгрөг байсан нь 1990 оныхоос (2,227 тэрбум төгрөг) бага хэвээр байв. Эдийн засгийн энэ үед инфляцийн түвшин гурван оронтой тоонд хүрч, ажилгүйдэл газар авч, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн, хүнс хомсдох зэрэг асуудлууд тулгарсан.

(3) Эдийн засгийн сэргэлтийн үе (1995-2015)

1995-2015 оны хооронд зах зээлийн эдийн засгийн шинэчлэлийн хэд хэдэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсний үр дүнд эдийн засаг сэргэж эхэлсэн. Монгол Улсын эдийн засаг дараахь байдлаар өссөн байна. Үүнд:

- 1995-2000 онд жилд 2.7%-иар;
- 2000-2005 онд жилд 6.5%-иар;
- 2005-2010 онд жилд 6.5%-иар;
- 2010-2015 онд жилд 10.2%-иар;
- 1995-2015 онд жилд 6.4%-иар тус тус өссөн.

2010-2015 онд эдийн засаг жилд 10.2%-иар өссөн нь маш өндөр үзүүлэлт байв. 2013 оноос Оюу Толгойн зэсийн ордыг олборлох ажил эхэлснээс хойш уул уурхайн салбарын өсөлт нь эдийн засаг өсөх гол хүчин зүйл болж, эдийн засгийн жилийн өсөлтийг 13.5%-д хүргэсэн байна. Энэ хугацаанд өсөлттэй гарсан бусад салбаруудыг дурдвал, хөдөө аж ахуй, ой, загас агнуур 12.6%, барилгын салбар 18.6%, бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар үйлчилгээ 10.9%, санхүү, даатгалын үйл ажиллагаа 33.4%-иар тус тус өссөн байна.

Дэлхийн зах зээл дээрх зэс, нүүрсний үнийн хэлбэлзэл, БНХАУ-аас ихээхэн хамааралтай экспорт, байгаль, цаг агаарын нөхцөл байдал, Азийн санхүүгийн хямрал, ОХУ-ын санхүүгийн хямрал зэрэг гадаад, дотоодын хүчин зүйлсээс үүдэн 1995-2015 оны хооронд эдийн засаг уналт, сэргэлттэй байв.

2010-2015 оны хооронд Монгол Улсын зэс, нүүрсний экспорт огцом өсч эхэлсэн. Экспортын мэдээллийг Хүснэгт 2.2.2-оос харна уу. Мөн энэ үеэр Зураг 2.2.2, 2.2.3-т үзүүлсэнчлэн америк долларын ханшийн уналт, америкийн ипотекийн зээлийн хямралаас үүдэн хөрөнгийн худалдан авалт буурсан зэрэг санхүүгийн хүчин зүйлстэй холбоотойгоор ашигт малтмалын үнэ дэлхийн зах зээл дээр өсч эхэлсэн.

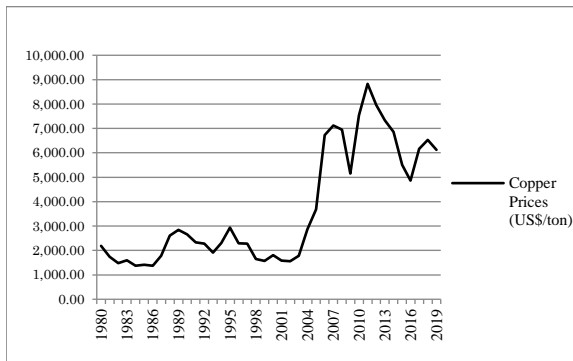
Хүснэгт 2.2.2 Монгол Улсын нүүрс, зэсийн баяжмалын экспорт

Нэгж: сая тонн

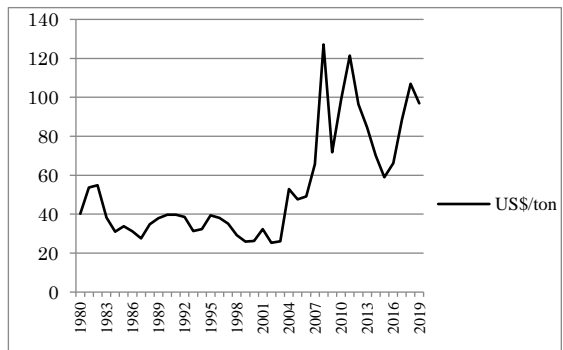
Он	Зэсийн экспорт	Нүүрсний экспорт
2005	0.6	2.2
2010	0.6	16.7
2010	0.6	16.7
2015	1.5	14.5
2016	1.6	25.8
2017	1.4	33.4
2018	1.4	36.2
2019	1.4	36.6

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

Зураг 2.2.2 Зэсийн үнэ

Зураг 2.2.3 Нүүрсний үнэ (Австрали)

Эх сурвалж: <https://ecodb.net/commodity/copper.html>; https://ecodb.net/commodity/group_coal.html.

Дэлхийн зах зээл дээр зэс, нүүрсний үнэ өсч байх үед байгалийн баялгаа экспортолж эхэлсэн нь Монгол Улсад ашигтай байсан ч үнийн хэлбэлзэл нь яваандаа Монгол Улсын ДНБ, экспортын орлогод нөлөөлж, эдийн засгийн тогтворгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйл болсон. Ашигт малтмалын үнэ өсөхөд эдийн засгийн суурь хүчин зүйлс бус санхүүгийн бусад хүчин зүйлс нөлөөлсөн нь цаашид ашигт малтмалын үнэ гадны хүчин зүйлсээс хамаарч хэлбэлзэх магадлалтайг харуулж байгаа ба энэ нь эдийн засгийн тогтворгүй байдалд хүргэх эрсдэлтэй.

2000-2005 оны хооронд Монгол Улсын нийт экспортод БНХАУ-ын эзлэх экспортын хэмжээ эрчимтэйгээр нэмэгдэж 50%-д хүрсэн ба 2010 онд улам нэмэгдэж 85%-д хүрсэн. Ийнхүү нэмэгдсэн нь БНХАУ-руу экспортолж буй нүүрсний хэмжээтэй холбоотой юм. Хүснэгт 2.2.3-ыг харна уу.

Хүснэгт 2.2.3 Монгол Улсын нийт экспортод БНХАУ-ын эзлэх экспортын хувь хэмжээ

Он	Монгол Улсын нийт экспортод БНХАУ-ын эзлэх хувь
1990	1.7
1995	17.1
2000	51.2
2005	48.2
2010	84.8
2015	83.7
2016	79.4
2017	85.6
2018	93.3
2019	89.1

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

БНХАУ-ын эдийн засгийн өсөлт нь Монгол Улсын экспортод эерэг ба сөрөг нөлөөг үзүүлж байна. Ирээдүйд БНХАУ-ын эдийн засгийн өсөлтийн эрч буурах тусам, Хятад руу гаргаж буй экспортын хэмжээ хумигдах нь дамжиггүй юм.

Түүнчлэн Монгол Улсын эдийн засагт байгаль, цаг уурын нөхцөл байдал нөлөөлсөөр ирсэн. 2000 онд зудаас үүдэн нийт мал сүргийн 30% буюу 8.98 сая толгой мал хорогдсон бол 2010 онд нийт мал сүргийн 45% буюу 32.3 сая толгой мал хорогдсон байна. Мөн 2009, 2010 онд болсон зудаас үүдэн мах, сүү төдийгүй ноолуурын үйлдвэрлэл буурсан байна.

(4) Эдийн засгийн өсөлт удааширсан үе (2016-Одоог хүртэл)

Ашигт малтмалын үнэ, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ГШХО) буурсантай холбоотойгоор 2016 онд ДНБ зөвхөн 1.2%-иар өссөн байна. ГШХО буурсан шалтгаан нь хөрөнгө оруулагчид Монгол Улсын хууль, эрх зүйн орчинд эргэлзэж эхэлсэн, уул уурхайн компаниудтай байгуулсан гэрээтэй холбоотой маргаан, 2014 оноос хойш хэрэгжсэн тусгай зөвшөөрөл олгох үйл ажиллагаа зэрэгтэй холбоотой.

2017 онд ДНБ-ий өсөлт 5.3% байсан нь эдийн засаг сэргэж буйг харуулсан. Уул уурхайн салбар 5.5%-иар буурсан үзүүлэлттэй гарсан ч бусад салбарууд эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлсөн. Үүнд боловсруулах үйлдвэрлэл 19.9%, бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклын засвар үйлчилгээ 6.8%, тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа 14.2%, мэдээлэл, харилцаа холбоо 13.3%-ийг тус тус эзэлж байна.

2018 онд ДНБ 7.3%, 2019 онд 5.1%-иар өссөн байна. Хүснэгт 2.2.4-т харуулсанчлан энэхүү өсөлтөд экспорт, боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт нөлөөлсөн байна.

Хүснэгт 2.2.4 Монгол Улсын экспорт ба боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар, 2017, 2018, 2019 он

Он	Экспорт		Боловсруулах үйлдвэрлэл	
	Мянган ам.доллар	Жилийн өсөлт (%/жил)	Сая төгрөг	Жилийн өсөлт (%/жил)
2017	6,200.6	-	6,780,347	-
2018	7,011.8	13.1	8,635,069	27.4
2019	7,619.6	8.7	9,873,603	14.3

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2019

Тайлбар: Инфляцийн түвшин 2018, 2019 онуудад 8.1% ба 5.2% байсан нь үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт өндөр байсныг харуулж байна.

2.2.2 ДНБ, салбараар

2000 оноос хойш уул уурхайн томоохон төслүүдэд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалттай холбоотойгоор Монгол Улсын эдийн засаг хурдацтай өсч эхэлсэн. Монгол Улсын ДНБ 2005-2010 оны хооронд жилд 6.5%-иар өсч, 2010-2015 оны хооронд жилд 10.2%-иар өссөн байна. Тухайлбал 2012 онд ДНБ-ий өсөлт 13.2%-д хүрсэн нь дэлхийн бусад улс, орнуудтай харьцуулахад маш өндөр үзүүлэлт байлаа. Үүний дараа Хятадын эдийн засгийн өсөлт саарч, дэлхийн зах зээл дээр ашигт малтмалын үнэ буурснаар ДНБ-ий өсөлт буурч эхэлсэн. 2005-2019 оны хооронд ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт 8.2% байв.

Хүснэгт 2.2.5 ДНБ, салбараар, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр

сая төгрөг, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр

Салбар	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Хөдөө аж ахуй	1,248,468	1,144,698	2,071,966	2,200,717	2,240,489	2,340,627	2,536,122
Уул уурхай	1,331,306	2,102,158	3,957,728	3,964,084	3,745,575	3,936,676	3,950,523
Боловсруулах үйлдвэр	363,168	664,815	919,391	912,053	1,093,302	1,267,064	1,404,048
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалтын хангамж	185,978	221,423	280,096	284,420	298,765	323,342	347,350
Барилга	168,971	250,231	586,940	558,131	621,858	568,861	689,377
Санхүү, даатгалын үйл ажиллагаа	232,943	239,607	1,011,837	1,035,154	1,128,919	1,267,883	1,313,309
Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	332,827	687,698	802,870	812,869	867,475	905,615	944,841
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	1,796,029	3447606	4831894	4873040	5,241,678	5,463,024	5,760,606
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	646,357	998,362	1,388,004	1,395,457	1,653,707	1,986,392	2,093,434
Бүгд	6,306,047	9,756,598	15,850,726	16,035,925	16,891,768	18,059,484	19,039,610
	ДНБ-д эзлэх хувь (%)						
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Хөдөө аж ахуй	19.8	11.7	13.1	13.7	13.3	13.0	13.3
Уул уурхай	21.1	21.5	25.0	24.7	22.2	21.8	20.7
Боловсруулах үйлдвэр	5.8	6.8	5.8	5.7	6.5	7.0	7.4
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалтын хангамж	2.9	2.3	1.8	1.8	1.8	1.8	1.8
Барилга	2.7	2.6	3.7	3.5	3.7	3.1	3.6
Санхүү, даатгалын үйл ажиллагаа	3.7	2.5	6.4	6.5	6.7	7.0	6.9
Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	5.3	7.0	5.1	5.1	5.1	5.0	5.0
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	28.5	35.3	30.5	30.4	31.0	30.3	30.2
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	10.2	10.2	8.8	8.7	9.8	11.0	11.0
Бүгд	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	Жилийн дундаж өсөлт (%/жил)						
	2005-10	2010-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19	2005-19
Хөдөө аж ахуй	-1.7	12.6	6.2	1.8	4.5	5.0	5.2
Уул уурхай	9.6	13.5	0.2	-5.5	5.1	8.7	8.1
Боловсруулах үйлдвэр	12.9	6.7	-0.8	19.9	15.9	10.1	10.1
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалтын хангамж	3.6	4.8	1.5	5.0	8.2	4.3	4.6
Барилга	8.2	18.6	-4.9	11.4	-8.5	9.8	10.6
Санхүү, даатгалын үйл ажиллагаа	0.6	33.4	2.3	9.1	12.3	13.9	13.1
Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	15.6	3.1	1.2	6.7	4.4	8.0	7.7
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	13.9	7.0	0.9	7.6	4.2	8.9	8.7
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	9.1	6.8	0.5	18.5	20.1	9.0	8.8
Бүгд	9.1	10.2	1.2	5.3	6.9	8.4	8.2

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

1990 онд ардчилсан тогтолцоо руу шилжсэний дараа хөдөө аж ахуйн салбар зогсонги байдалд орсон ч 2000 оноос сэргэж эхэлсэн. Байгаль, цаг уурын нөхцөл байдал, малын тоо толгойн өөрчлөлт зэргээс үүдэн ДНБ-ий хөдөө аж ахуйн салбарын өсөлт жил бүр өөр байна. 2010-2015 оны хооронд хөдөө аж ахуйн салбар өндөр өсөлттэй гарсан нь ямааны тоо толгой өсч, ноолуурын үйлдвэрлэл нэмэгдсэнтэй холбоотой. Сүүлийн жилүүдэд салбарын өсөлт удааширсан нь байгаль, цаг агаарын хатуу ширүүн нөхцөл, ямааны тоо толгой өссөнөөс үүдэн бэлчээрийн даац хэтэрсэн зэрэгтэй холбоотой. 2005-2019 оны хооронд ДНБ-ий хөдөө аж ахуйн салбарын жилийн дундаж өсөлт 5.2% байв.

2000 оноос хойш уул уурхайн салбарын өсөлт Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг тодорхойлсоор байна. 2010-2015 оны хооронд ДНБ-ий уул уурхайн салбарын өсөлт хамгийн өндөр буюу 13.5%-д хүрсэн ба мөн энэ хугацаанд ДНБ хамгийн өндөр өсөлттэй байв. 2005-2017 оны хооронд ДНБ-ий уул уурхайн салбарын жилийн дундаж өсөлт 8.7%-тай байв. Түүнчлэн хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбар өссөн ч боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар тодорхой цаг хугацааны дараа өссөн үзүүлэлттэй гарч байна. 2005-2010 оны хооронд ДНБ-ий өсөлт их байсан нь уул уурхайн салбарын өсөлттэй холбоотой ба сүүлийн жилүүд дэх хөдөө аж ахуйн салбарын өсөлт нь ДНБ-д боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын эзлэх хувь нэмэгдэхэд нөлөөлсөн байна. 2005-2019 оны хооронд ДНБ-ий боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын жилийн дундаж өсөлт 10.1%-тай байв.

2.2.3 ДНБ-ий өсөлт, салбараар

1990 оноос хойш эдийн засгийн бүтцэд ихээхэн өөрчлөлт гарсан. 1995 оны байдлаар ДНБ-д хөдөө аж ахуйн салбарын эзлэх хувь 32.5% байсан бол 2018 онд 13%, 2019 онд 13.3% болж буурсан. 2000 оноос хойш ДНБ-д уул уурхайн салбарын эзлэх хувь өссөөр 2019 онд 20.8%-д хүрсэн. 2005 оноос хойш боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт тогтвортой байсан ба 2016 оноос өсч эхлэн 2019 онд ДНБ-ий 7.4%-д хүрсэн байна.

Ерөнхийд нь авч үзвэл 1995 оноос хойш ДНБ-д хөдөө аж ахуйн салбарын эзлэх хувь багасаж, үйлчилгээний салбарын эзлэх хувь өссөн байна. 2000 оноос хойш ДНБ-д үйлчилгээний салбарын эзлэх хувьд томоохон өөрчлөлт гараагүй ч, санхүү, даатгал, үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа ихээхэн өргөжиж, 2015 оны байдлаар нийлээд ДНБ-ий 10%-ийг бүрдүүлж эхэлсэн. Энэ нь уул уурхайн салбарт оруулж буй гадаадын хөрөнгө оруулалт, эдийн засгийн огцом өсөлттэй холбоотой.

2.3 Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 баримт бичгийн хэрэгжилт болон “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын зорилтууд

2.3.1 ДНБ болон нэг хүнд ногдох ДНБ

ТХҮБ 2030 баримт бичигт 2030 он хүртэл эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлтийг 6.6%-иас доошгүй байлгах зорилт тавьсан бол “Алсын хараа-2050”-д урт хугацааны эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлтийг 6% байхаар тогтоосон. 1990 оноос хойш Монгол Улсын эдийн засаг 4.4%-ийн өсөлттэй байсан ба 2010-2017 оны хооронд эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт 8.1%-д хүрч ТХҮБ 2030-ын зорилтыг давж байв. Хүснэгт 2.2.1-ийг харна уу.

ТХҮБ 2030-д нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг 2030 онд 17,500 ам.долларт хүргэх зорилт тавьсан. Харин “Алсын хараа-2050”-д энэхүү зорилтыг илүү бодитоор үнэлж 2030 онд 8,299 ам.доллар, 2040 онд 12,000 ам.доллар, 2050 онд 15,000 ам.долларт хүргэх зорилт тавьсан. ТХҮБ 2030 дахь зорилт нь Чех (18,160 ам.доллар), Эстони (18,980 ам.доллар), Грек (18,090 ам.доллар), Словак (16,610 ам.доллар) улсуудын нэг хүнд ногдох ДНБ-тэй тэнцэх үзүүлэлт юм.

Хүснэгт 2.3.1-д 1995 оноос хойших Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг үзүүлэв. Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ 2015 оныг хүртэл байнга өссөн үзүүлэлттэй байсан бөгөөд 2000-2005 оны хооронд жилд 16%-иар, 2005-2010 оны хооронд жилд 24.4%-иар өссөн байдаг. Нэг хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлт 2016 онд 19%-иар буурсан бол 2017, 2018 онд тодорхой хэмжээнд сэргэж 2017 онд 3,574, 2018 онд 4,073 ам.долларт хүрсэн байна. 1995-2018 оны хооронд Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт 8.6% байв. 2030 оныг хүртэл энэ өсөлтийг хадгалж чадвал нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг 10,961 ам.долларт хүргэж, ТХҮБ 2030-ын зорилтын 63%-д хүрнэ. Гэвч КОВИД-19 цар тахлын дараа энэ түвшинд хүрэх магадлал бага байна.

Хүснэгт 2.3.1 Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ

Он	Валютын ханш (жилийн дундаж, төгрөг, ам.д)	ДНБ, оны үнээр (сая төгрөг)	ДНБ, оны үнээр (сая ам.д)	Хүн ам (мянга)	1 хүнд ногдох ДНБ (ам.д)	Жилийн дундаж өсөлт (%/жил)
1995	473.48	651,456	1,376	2,234.4	616	-
2000	1,097.00	1,224,062	1,116	2,379.5	469	(1995-2000) -5.3
2005	1,221.00	3,041,406	2,491	2,533.4	983	(2000-05) 16.0
2010	1,257.18	9,756,588	7,761	2,653.9	2,924	(2005-10) 24.4
2015	1,995.51	23,150,286	11,601	2,990.2	3,880	(2000-15) 5.8
2016	2,489.53	23,942,866	9,617	3,063.6	3,193	(2015-16) 19.1
2017	2,427.13	27,167,035	11,193	3,131.7	3,574	(2016-17) 13.9
2018	2,472.67	32,093,615	12,979	3,186.3	4,073	(2017-18) 14.0
2019	2,664.41	36,897,640	13,858	3,296.9	4,203	(2018-19) 3.2

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

Монгол Улсын ТХҮБ 2030-д тусгасан эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт, нэг хүнд ногдох ДНБ-ий зорилтууд болон Үндэсний статистикийн хорооноос 2017 онд гаргасан “Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо”-ны тооцоолол зөрүүтэй байна. Ийнхүү зөрүүтэй байгаа нь Хүснэгт 2.3.2-т үзүүлсэн 2030 оны

ДНБ-ий болон 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлтийн зорилт нь эдийн засгийн хэтийн төлвөөс давсан байгаатай холбоотой юм.

Хүснэгт 2.3.2 Хүн ам, ДНБ-ий өсөлтийн таамаг 1

Нэр	Таамаг
(a) Хүн амын тоо (2030)	3,862,808
(b) 1 хүнд ногдох ДНБ, 2030 оны зорилт	17,500 ам.доллар
(c) ДНБ, 2030 оны зорилт = (a*b)	67,599 сая ам.доллар
(d) 11 жилийн хугацаанд 13,858 сая ам.доллараас 67,599 сая ам.долларт хүрэх	2018-аас 2030 оны хооронд 15.5% (ТХҮБ 2030-ын зорилт болох 6.6%-иас хэд дахин өндөр)

Эх сурвалж: Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо, Үндэсний статистикийн хороо

Нөгөө талаар 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлтийг ДНБ-ий өсөлтөөс илүү гарч, хүн ам өсөлтгүй байна гэж тооцоолсонтой холбоотой байж болох юм.

Хүснэгт 2.3.3 Хүн ам, ДНБ-ий өсөлтийн таамаг 2

Нэр	Таамаг
(a) 1 хүнд ногдох ДНБ, 2030 оны зорилт	17,500 ам.доллар
(b) ДНБ, 2019	13,858 сая ам.доллар
(c) Эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт	6.6%
(d) ДНБ, 2030 оны зорилт b)-гээс e) хүртэл	27,991 сая ам.доллар
(e) Хүн амын тоо (2030) = d) / a)	1,599,528 хүн (2019 оны суурин хүн амын 49%)

Эх сурвалж: Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо, Үндэсний статистикийн хороо

Одоогоор Монгол Улсын хүн ам өсөх хандлагатай байгаа тул 2030 оныг хүртэл хүн амын тоо их хэмжээгээр буурна гэж тооцоолол хийх нь бодит бус юм. Ийнхүү зөрүүтэй үр дүнд гарч байгаагийн шалтгаан нь ДНБ-ий өсөлтөөс их 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлтийн зорилт тавьсан явдал юм. 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлтийг тодорхойлох нэг арга нь ДНБ-ий өсөлтөөс хүн амын өсөлтийг хасах юм. Хэрэв 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлт нь ДНБ-ий өсөлтийг давсан тохиолдолд хүн ам өсөлтгүй байна гэсэн үг. Тиймээс ТХҮБ 2030-ын ДНБ болон 1 хүнд ногдох ДНБ-ий өсөлтийн зорилтыг илүү бодит болгох үүднээс тооцоо хийн, өөрчлөх шаардлагатай. “Алсын хараа-2050”-д тодорхойлсон шинэ зорилтод хүрэх магадлал илүү өндөр байна.

2.3.2 Хүний хөгжлийн индекс

Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) нь хүн амын дундаж наслалтын индекс, боловсролын түвшний индекс, нэг хүнд ногдох орлогын индексээс бүрддэг. Хүний хөгжлийн эдгээр суурь үзүүлэлтүүд нь тухайн улс, орны хөгжлийн нэг хэмжигдэхүүн болдог. ХХИ-ийг 0-оос 1 оноогоор үнэлдэг. 2018 оны байдлаар хамгийн өндөр оноотой улс нь 0.953, хамгийн бага оноотой улс нь 0.354 оноотой байна. ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын дундаж оноо 0.895 байна.

2010 он хүртэл Монгол Улсын ХХИ тогтвортойгоор өсч байсан бол 2010 оноос хойш ХХИ бага багаар буурсан үзүүлэлттэй байна. ТХҮБ 2030-д Монгол Улсыг хүний хөгжлийн өндөр үзүүлэлт бүхий эхний 70 орны нэг болгох зорилт тавьсан. Монгол Улс тус үзүүлэлтээр 2014 онд 90, 2018 онд 92-р байрт эрэмбэлэгдсэн байдаг. 2019 онд Монгол Улсын ХХИ 0.74 байсан бөгөөд “Алсын хараа-2050”-д

энэхүү үзүүлэлтийг 2030 онд 0.8, 2040 онд 0.85, 2050 онд 0.9-д хүргэх зорилт тавьсан. Дээрх 3 индексээс дундаж наслалтын индекс болон нэг хүнд ногдох орлогын индекс 2000 оноос хойш тогтвортойгоор өсч байгаа ба боловсролын түвшний индекс буурсан үзүүлэлттэй байна. “Алсын хараа-2050”-д тодорхойлсон зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд боловсролын түвшний индексийг тогтмол нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Хүснэгт 2.3.4 Хүний хөгжлийн индексийн өөрчлөлт, бүсээр

	Он					
	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Нийт	0.756	0.736	0.734	0.734	0.740	0.744
Баруун бүс	0.697	0.667	0.664	0.659	0.664	0.667
Хангайн бүс	0.747	0.677	0.682	0.680	0.682	0.689
Төвийн бүс	0.735	0.695	0.693	0.690	0.693	0.704
Зүүн бүс	0.706	0.689	0.695	0.691	0.695	0.704
Улаанбаатарын бүс	0.776	0.813	0.814	0.814	0.822	0.823

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018

*2016-2018 оны ХХИ-г шинэчилсэн аргачлалын дагуу тооцоолов.

2.3.3 Хүн амын дундаж наслалт

2018 онд хүн амын дундаж наслалт 70.19 буюу эрэгтэй хүний дундаж наслалт 66.11, эмэгтэй хүний дундаж наслалт 75.78 байв. Өнгөрсөн 28 жилийн хугацаанд эмэгтэй хүний дундаж наслалт 9.22 жилээр, эрэгтэй хүний дундаж наслалт 5.74 жилээр өссөн байна. ТХҮБ 2030-ын дундаж наслалтыг 78-д хүргэх зорилтод хүрэхийн тулд хүн амын дундаж наслалтыг жилд 0.65 жилээр нэмэгдүүлэх шаардлагатай. “Алсын хараа-2050”-д энэхүү зорилтыг илүү бодитоор үнэлж дундаж наслалтыг 2030 онд 71.2, 2040 онд 72.9, 2050 онд 15,000 73.5-д хүргэх зорилт тавьсан. 2005-2010 оны хооронд хүн амын дундаж наслалт жилд 0.57 жилээр өссөн нь өнгөрсөн 28 жилийн хамгийн өндөр үзүүлэлт байв. Зарим бүс, нутгуудад хүн амын дундаж наслалт жилд 0.62-оос ихээр өссөн үзүүлэлтүүд байна. Тухайлбал хүн амын дундаж наслалт жилд Баруун бүсэд 0.69, Төвийн бүсэд 0.67, Зүүн бүсэд 0.81, Улаанбаатар хотод 0.69 жилээр тус тус өсч байсан үзүүлэлтүүд байна.

Хүснэгт 2.3.5 Хүн амын дундаж наслалт

Он	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Дундаж наслалтын зөрүү	Дундаж наслалтын өөрчлөлт (жил)
1990	63.37	60.37	66.22	-5.85	-
1995	63.78	62.01	65.43	-3.33	0.08
2000	63.18	60.40	66.10	-5.70	-0.12
2005	65.21	62.11	68.61	-6.50	0.41
2010	68.05	64.93	72.26	-7.33	0.57
2015	69.89	66.02	75.84	-9.82	0.37
2016	69.57	65.58	75.10	-9.52	-0.32
2017	69.89	65.88	75.44	-9.56	0.32
2018	70.19	66.11	75.78	-9.67	0.45
2019	70.41	66.38	75.96	-9.58	0.22
1990-2019 өөрчлөлт	7.04	6.01	9.74	-3.73	0.37

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2019, Үндэсний статистикийн хороо

2.3.4 Ядуурлын түвшин ба орлогын хуваарилалт

(1) Ядуурлын түвшин

ТХҮБ 2030-д ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгох зорилт тавьсан. “Алсын хараа-2050”-д ядуурлын түвшинг 2030 онд 15%, 2040 онд 10%, 2050 онд 5%-д хүргэн бууруулах илүү бодитой зорилт тавьсан. Үндэсний статистикийн хорооны 2018 оны тоон мэдээгээр Монгол Улсын бүсүүдийн ядуурлын шугамыг дараах байдлаар гаргасан байна.

- Баруун бүс: 1 хүний сарын орлого 178,000 төгрөг;
- Хангайн бүс: 1 хүний сарын орлого 182,600 төгрөг;
- Төвийн бүс: 1 хүний сарын орлого 175,600 төгрөг;
- Зүүн бүс: 1 хүний сарын орлого 174,000 төгрөг;
- Улаанбаатар: 1 хүний сарын орлого 198,600 төгрөг.

Хот, суурин газрын тодорхойлолтыг Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хуулинд “Хот нь 15000-аас доошгүй оршин суугчтай, тэдгээрийн дийлэнх хувь нь голлон үйлдвэр, үйлчилгээний салбарт ажилладаг, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, өөрийн удирдлага бүхий төвлөрсөн суурин газар юм” гэж заасан байдаг.

Хүснэгт 2.3.6-д үзүүлсэн сүүлийн жилүүдийн ядуурлын түвшний өөрчлөлтөөс дараах ажиглалтыг хийв. Үүнд:

- 2018 онд Монгол Улсын ядуурлын түвшин 28.4 хувь байсан. Ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгох ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэхийн тулд 2030 оныг хүртэл ядуурлын түвшинг жилд 2.4%-иар бууруулах шаардлагатай. Гэвч доор тайлбарласан гүйцэтгэлийг харахад энэ зорилтод хүрэхэд хүндрэлтэй байна.
- Монгол Улсын ядуурлын түвшин 2014 оныг хүртэл буурч байснаа эдийн засгийн өсөлт удааширсантай холбоотойгоор 2016 онд өссөн байна. Үүнээс харахад эдийн засгийн өсөлтийн удаашрал нь ядуурлын түвшин нэмэгдэхэд нөлөөлж, бага орлоготой өрхүүдэд илүү хүнд нөлөө үзүүлж байна. 2018 онд эдийн засгийн өсөлт 7.2% байхын хажуугаар ядуурлын түвшинд бага зэрэг сайжирсан үзүүлэлт харагдаж байна.
- Хотод болон хөдөөд ядуурлын түвшний чиг хандлага ижил байна. Хөдөөд ядуурлын түвшин илүү өндөр ч, 2010 онд 15.8%-тай байсан ядуурлын түвшин, 2018 онд 3.6% болж буурсан байна.
- Таван бүсэд ядуурлын түвшний чиг хандлага ижил байна. 2010 онд Баруун бүсэд, 2012 онд Хангайн бүсэд, 2014, 2016, 2018 онд Зүүн бүсэд ядуурлын түвшин хамгийн өндөр байв.
- Аймаг, сумдын төв болон хөдөө орон нутагт мөн ижил чиг хандлагатай байгаа нь ажиглагдсан. Аймаг, сумдын төвийн ядуурлын түвшний ялгаа багасч байгааг 2010 онд аймаг, сумдын төвийн ядуурлын түвшний ялгаа 2.4% байснаа 2018 онд 1.2% болсноос харж болно. Харин 2012 онд сумын төвийн ядуурлын түвшин аймгийн төвийнхөөс бага байсан байна.

- 2018 онд Улаанбаатарын бүсээс бусад бүх бүсэд ядуурлын түвшин буурсан үзүүлэлттэй байна. Энэ нь нийслэлд байнга оршин суух шилжилт хөдөлгөөнийг 2016 онд зогсоосон шийдвэрийн дараа албан ёсоор бүртгүүлж, шилжилт хийлгээгүй иргэдийн тоо өсч, эдгээр иргэд эрхэлсэн ажилгүй байгаатай холбоотой байж болох юм.

Хүснэгт 2.3.6 Ядуурлын түвшний өөрчлөлт, бүсээр, аймаг, сумын төвөөр

хувиар (%)

	Он				
	2010	2012	2014	2016	2018
Нийт	38.8	27.4	21.6	29.6	28.4
Хот, тосгон, бусад суурин	33.2	23.3	18.8	27.1	27.2
Хөдөө орон нутаг	49.0	35.4	26.4	34.9	30.8
Баруун бүс	52.7	32.3	26.0	36.0	31.8
Хангайн бүс	51.9	38.5	25.3	33.6	30.8
Төвийн бүс	29.9	28.2	22.2	26.8	26.1
Зүүн бүс	42.3	33.4	31.4	43.9	37.4
Улаанбаатарын бүс	31.2	19.9	16.4	24.8	25.9
Аймгийн төв	37.3	30.4	23.8	31.8	30.1
Сумын төв	39.7	27.5	24.7	32.3	28.9
Хөдөө	56.1	29.6	27.9	38.0	32.9

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018

Тайлбар: Ядуурлын шугам (1 хүний сарын орлого): Баруун бүсэд 178,000 төгрөг, Хангайн бүсэд 182,600 төгрөг, Төвийн бүсэд 175,600 төгрөг, Зүүн бүсэд 174,000 төгрөг, Улаанбаатарын бүсэд 198,600 төгрөг.

(2) Орлогын хуваарилалт

ТХҮБ 2030-д орлогын тэгш бус байдлын коэффициентийг 2030 он гэхэд 0.30-д хүргэх зорилт тавьсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Монгол Улсын сүүлийн жилүүдийн орлогын хуваарилалтын үзүүлэлтийг үнэлэхийн тулд Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019-ийн орлогын хуваарилалтын мэдээллийг ашиглаж, орлогын тэгш бус байдлын коэффициентийг хялбар аргаар тооцов. Хүснэгт 2.3.7-г харна уу.

Хүснэгт 2.3.7 Монгол Улсын орлогын тэгш бус байдлын коэффициент

хувиар (%)

Он	Нийт	Хот	Хөдөө
2010	0.433	0.421	0.390
2015	0.419	0.398	0.421
2016	0.412	0.394	0.418
2017	0.424	0.410	0.418
2018	0.423	0.408	0.416
2019	0.432	0.421	0.438

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019-ийн орлогын хуваарилалттай холбоотой мэдээллийг ашиглаж, ЖАЙКА-гийн Төслийн баг тооцоолов.

Тайлбар: 2010, 2015, 2016, 2017, 2018 оны орлогод 2010 оны зэрэгцүүлэх үнийг, 2019 оны орлогод 2015 оны зэрэгцүүлэх үнийг ашиглав.

Хүснэгт 2.3.7-гоос 2010-2018 оны хооронд орлогын тэгш бус байдлын коэффициент хот болон хөдөө, орон нутагт их зөрүүгүй буюу 0.39-өөс 0.43-ын хооронд хэлбэлзэж байгааг харж болно.

Хүснэгт 2.3.8-д ТХҮБ 2030-ын зорилт болох орлогын тэгш бус байдлын коэффициент 0.30 байх үеийн орлогын хуваарилалтыг 2018 оны хуваарилалттай харьцуулж үзүүлэв. Энэ тохиолдолд хамгийн бага орлоготой хоёр орлогын бүлэг (сарын орлого нь 300,000 хүртэлх болон 300,001-500,000 төгрөгийн орлоготой өрхүүд) болон хамгийн их орлоготой дөрвөн орлогын бүлгийн (сарын орлого нь 900,000 төгрөгөөс дээш орлоготой өрхүүд) харьцааг багасгаж, дунд орлогын бүлгийн (300,001-ээс 900,000 төгрөгийн орлоготой өрхүүд) харьцааг нэмэгдүүлж орлогын хуваарилалт илүү тэгш болох нөхцөл бүрдэж байна. ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэхийн тулд бага орлоготой өрхүүдийн амьжиргааг сайжруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Хүснэгт 2.3.8 ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэх орлогын хуваарилалтын жишээ

хувиар (%)

Өрхийн сарын орлого, төгрөгөөр, 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр	Орлогын хуваарилалт	
	Орлогын тэгш бус байдлын коэффициент = 0.43 (2019 оны байдлаар)	Орлогын тэгш бус байдлын коэффициент = 0.30 (ТХҮБ 2030-ын зорилт)
-300,000	6.0	1.0
300,001-500,000	14.3	24.0
500,001-700,000	16.3	32.0
700,001-900,000	14.2	21.0
900,001-1,100,000	11.8	11.0
1,100,001-1,600,000	19.4	6.0
1,600,001-2,100,000	9.5	3.0
2,100,001-	8.5	2.0
Нийт	100.0	100.0

Эх сурвалж: 2017 онд харгалзах утгуудыг Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018-аас авсан ба, ЖАЙКА-гийн Төслийн баг орлогын тэгш бус байдлын коэффициент 0.30 байх үеийн харгалзах утгуудыг тооцож гаргав.

2.3.5 Дэлхийд өрсөлдөх чадварын үзүүлэлт

Өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтийг байгууллагууд, дэд бүтэц, макро эдийн засгийн орчин зэрэг 12 суурь үзүүлэлтээр үнэлдэг. Дэлхийн Эдийн засгийн форумаас эрхлэн гаргадаг “Дэлхийн улсуудын өрсөлдөх чадварын индекс”-ийн 2016-2017 оны тайланд Монгол Улс 138 орноос 102-т жагссан байна. Монгол Улс 2016 онд макро эдийн засгийн орчин, санхүүгийн зах зээлийн бүтээмж, технологийн бэлэн байдал, дээд боловсрол, сургалт гэсэн 4 үзүүлэлт дээр ахиц гаргасан байна. Эдгээр үзүүлэлтүүд ахихад нөлөөлсөн хүчин зүйлсэд гар утас хэрэглэгчдийн тоо, интернетийн хурд болон интернет хэрэглэгчдийн тоо нэмэгдсэн зэрэг багтана. Түүнчлэн инфляцийн түвшин буурч 5.9% болсон нь макро эдийн засгийн орчны үзүүлэлтэд эерэгээр нөлөөлсөн байна. Монгол Улсын хувьд бизнесийн ур чадвар, хөдөлмөрийн зах зээлийн бүтээмж, зах зээлийн багтаамж, байгууллагууд гэсэн 4 үзүүлэлт дээр буурсан үзүүлэлттэйгээр үнэлэгдсэн байна.

Дэлхийн Эдийн засгийн форумаас гаргасан “Дэлхийн улсуудын өрсөлдөх чадварын индекс”-ийн 2019 оны тайланд Монгол Улс өмнөх оныхоос 0.1 оноогоор буурч 52.6 оноотойгоор 141 орноос 102-т жагссан байна. Энэ нь өмнөх оныхоос 3 байр ухарсан үзүүлэлт юм.

ТХҮБ 2030-д Монгол Улсыг өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтээр эхний 70 орны нэг

болгох зорилт тавьсан. Монгол Улс тус үзүүлэлтээр 2014 онд 104, 2019 онд 102-р байрт эрэмбэлэгдсэн байна. Өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтэд сүүлийн жилүүдийн чиг хандлагаар өөрчлөлт гарсан тохиолдолд ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэхэд хүндрэл үүснэ.

2.3.6 Бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлт

Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэхүй” тайлангийн мэдээллээс харахад бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлт өндөр байна гэдэг нь шинээр бизнес эхлүүлж, эрхлэхэд бизнесийн орчин таатай байна гэсэн үг юм. Бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлт нь хэд хэдэн шалгуур үзүүлэлт бүхий 10 суурь үзүүлэлтээс бүрдэнэ.

2018 онд Монгол Улс 190 орноос эдгээр 10 суурь үзүүлэлтийн барилгын зөвшөөрөл авах үзүүлэлтээр 23-т, цахилгаан эрчим хүчээр хангагдах үзүүлэлтээр 148-д, хөрөнгө бүртгүүлэх үзүүлэлтээр 49-т, зээл авах үзүүлэлтээр 22-т, жижиг хувьцаа эзэмшигчдийг хамгаалах үзүүлэлтээр 33-т, татвар төлөх үзүүлэлтээр 61-д, хил дамнасан худалдаа эрхлэх үзүүлэлтээр 117-д, гэрээний хэрэгжилтийг сайжруулах үзүүлэлтээр 66-т, төлбөрийн чадваргүй байдлыг шийдвэрлэх 152-т тус тус жагссан байна. Монгол Улсын хувьд шинээр бизнес эхлүүлэх, хөрөнгө бүртгүүлэх, гэрээний хэрэгжилтийг сайжруулах үзүүлэлтээр сайн байгаа ч цахилгаан эрчим хүчээр хангагдах, төлбөрийн чадваргүй байдлыг шийдвэрлэх үзүүлэлтүүд нь байр ухрахад нөлөөлж байна.

Хүснэгт 2.3.9-с бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж байгууллагуудын тоо бүсүүдэд жигд нэмэгдэж байгааг харж болно.

Хүснэгт 2.3.9 Бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо, бүсээр

	Он					
	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Нийт	73,795	126,560	141,502	155,065	170,166	187,126
Баруун бүс	4,382	7,867	8,462	9,197	9,801	10,315
Хангайн бүс	5,964	10,812	11,758	12,792	13,633	14,340
Төвийн бүс	7,685	11,700	12,587	13,804	15,258	16,304
Зүүн бүс	2,138	3,815	4,217	4,600	5,037	5,445
Улаанбаатарын бүс	53,626	92,366	104,478	114,672	126,437	140,722

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019

Хэдийгээр ТХҮБ 2030-д Монгол Улсыг бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлтээр дэлхийн эхний 40 орны нэг болгох зорилт тавьсан ч 2014 онд 56-р байрт жагсаж байсан Монгол Улс 2015 онд 64-р байрт, 2016, 2017 онд 62-р байрт, 2018 онд 74-р байрт ухарч жагссан байна. Уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалттай холбоотой хэд хэдэн хүчин зүйлс үүнд нөлөөлсөн байх талтай. Монгол Улс 2019 онд бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлтээр 67.74 оноогоор 74-р байрт жагссан байна. Энэ нь өмнөх оныхоос 0.27 оноогоор ахисан үзүүлэлт юм. 2019 онд 40 дүгээр байрт Словен улс 75.61 оноогоор жагссан байна. 2019 оны бизнес эрхлэлтийн үзүүлэлтийн хувьд Монгол Улс хөрөнгө оруулалтын орчноо жил бүр 0.716 хувиар тогтвортойгоор сайжруулж байж 2030 онд дэлхийн эхний 40 орны нэг болох нөхцөл бүрдэнэ. ТХҮБ 2030-ын зорилтот түвшинд хүрэхийн тулд сүүлийн жилүүдийн үзүүлэлтүүдээс илүү үзүүлэлтүүдийг гаргах шаардлагатай.

Монгол Улсын бизнесийн орчны үнэлгээг Хүснэгт 2.3.10-аас харна уу.

Хүснэгт 2.3.10 Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэхүй-2018” тайлан

Үзүүлэлт	Оноо	Байр
Бизнес эхлүүлэх	86.90	87
Барилгын зөвшөөрөл авах	78.19	23
Цахилгаан эрчим хүчээр хангагдах	54.88	148
Хөрөнгө бүртгүүлэх	74.14	49
Зээл авах	80.00	22
Жижиг хувьцаа эзэмшигчдийг хамгаалах	68.33	33
Татвар төлөх	77.32	61
Хил дамнасан худалдаа эрхлэх	66.89	117
Гэрээний хэрэгжилтийг сайжруулах	61.36	66
Төлбөрийн чадваргүй байдлыг шийдвэрлэх	29.39	152
Нийт дүн	67.74	74

Эх сурвалж: “Бизнес эрхлэхүй 2019: Шинэтгэлийн төлөө суралцах нь” тайлан, Дэлхийн банк

Нийт дүнгээс доогуур оноо авсан хүчин зүйлсэд “цахилгаан эрчим хүчээр хангагдах” (148), “хил дамнасан худалдаа эрхлэх” (117), “төлбөрийн чадваргүй байдлыг шийдвэрлэх” (152) зэрэг орж байна. Цахилгаан эрчим хүчний дэд бүтцийг шийдэж, сайжруулснаар эрчим хүчээр хангагдахтай холбоотой тулгарч буй бэрхшээлийг шийдвэрлэх боломжтой. Харин хил дамнасан худалдаа эрхлэлтийг сайжруулах нь илүү нарийн төвөгтэй асуудал бөгөөд тус үзүүлэлтийг хангахын тулд тээвэр, логистикийн дэд бүтцийг сайжруулах, хууль, эрх зүйн орчныг шинэчлэх, хөрш орнуудтай зөвшилцөлд хүрэх шаардлагатай. “Төлбөрийн чадваргүй байдлыг шийдвэрлэх”-тэй холбоотой асуудлыг хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, хэрэгжилтийг сайжруулснаар шийдвэрлэх боломжтой. ТХҮБ 2030-ын зорилтуудад хүрэхийн тулд эдгээр бага үнэлгээ авсан хүчин зүйлсийг сайжруулахаар тогтмол хүчин чармайлт гаргаж, ТХҮБ 2030-ын зорилтыг давсан үнэлгээ авсан “барилгын зөвшөөрөл авах” (23), “зээл авах” (22), “жижиг хувьцаа эзэмшигчдийг хамгаалах” (33) зэрэг хүчин зүйлсийг хадгалж авч үлдэх нь чухал.

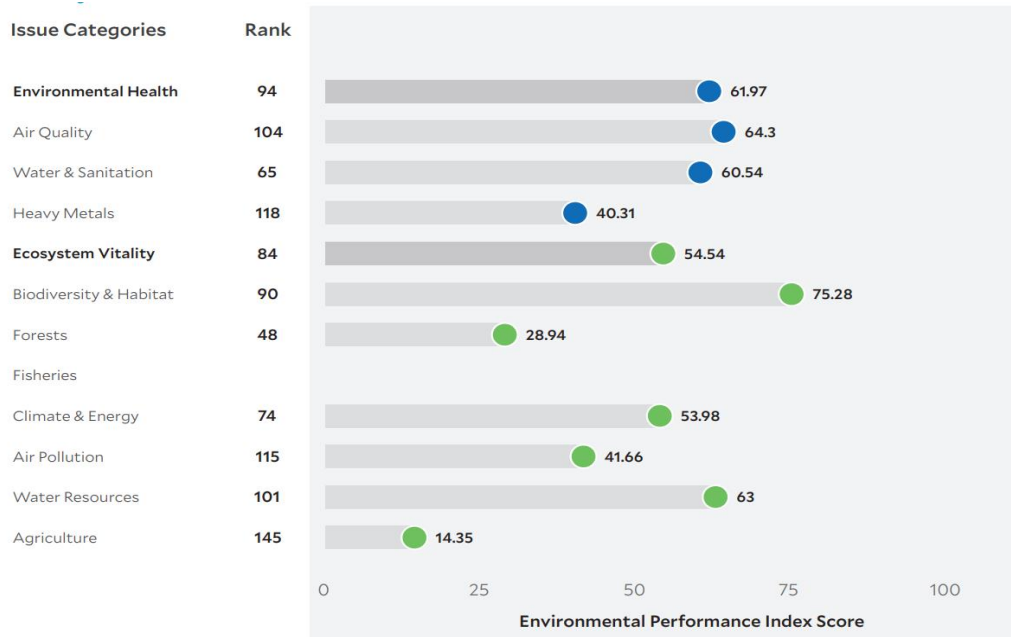
2.3.7 Байгаль орчны үзүүлэлт

Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээ (БОГҮ) нь улс орнуудын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй байгаль орчны бодлогын хэрэгжилтийг хянадаг арга хэрэгсэл юм. БОГҮ нь орчны эрүүл мэнд, байгалийн экосистемийн бүрэн бүтэн байдлын гэсэн үндсэн хоёр үнэлгээ, агаарын бохирдол, байгалийн болзошгүй аюулд өртөмтгий байдал, шаардлага хангаагүй ус, ариун цэврийн байгууламж зэрэг хэд хэдэн шалгуур үзүүлэлтүүдээс бүрдэнэ.

ТХҮБ 2030-д Монгол Улсыг байгаль орчны багц үзүүлэлтээр эхний 90 орны нэг болгох зорилт тавьсан. 2018 оны байдлаар Монгол Улс тус үзүүлэлтээр 83-т эрэмбэлэгдэж байгаа ба дээрх зорилтод хүрсэн байна. “Алсын хараа-2050”-д БОБҮ-ний одоогийн 57.2 оноог 2030 онд 59, 2040 онд 60, 2050 онд 61-ээс дээш гаргахаар зорилт тавьсан.

Зураг 2.3.1-д үзүүлсэнчлэн ХАА-ын салбарын үзүүлэлт бусад үзүүлэлттэй харьцуулахад маш доогуур байна. ХАА-ын салбар нь аж амьдралтай салшгүй холбоотой ч зөв менежментгүй тохиолдолд байгаль орчинд ихээхэн хор хөнөөлтэй байгааг харж байна. БОГҮ-г сайжруулахын тулд тэг элдэншүүлэлтийн технологийг нэвтрүүлэх зэргээр ХАА-ын салбарын үйл ажиллагааг сайжруулах шаардлагатай.

Зураг 2.3.1 2018 оны Монгол Улсын байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээний оноо

Эх сурвалж: <https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-country-report/MNG>, Yale University

2.3.8 Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдал

ТХҮБ 2030-д эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын нийгмийн даатгалд хамрагдалтыг 99%-д хүргэнэ гэсэн зорилт тавьсан. 2014 оны байдлаар энэ хувь дөнгөж 84.4% байсан байна. ТХҮБ 2030-ын дээрх зорилтод хүрэх нь Монгол Улсын хувьд сорилт болох ба энэ зорилтод хэрхэн хүрэх арга зам нь тодорхойгүй байна. 16 жилийн хугацаанд 14.6%-ийн өсөлт буюу жилд 0.91%-ийн өсөлтийг үзүүлж байж тус зорилтод хүрэх нөхцөл бүрдэнэ.

ЖАЙКА 4 жилийн хугацаатай “Нийгмийн даатгалын үйл ажиллагааны чадавхыг бэхжүүлэх төсөл”-ийг 2016 оноос хэрэгжүүлж байна. Тус төслийн зорилго нь НДЕГ-ын нийгмийн даатгалын хамруулалт, шимтгэл хураалт болон даатгал олгох үйл ажиллагааг сайжруулах зорилготой. Төслийн үйл ажиллагаагаар дамжуулж нийгмийн даатгалын салбарын менежментийг сайжруулах ажилд хувь нэмэр оруулах боломжтой.

2.3.9 Эрүүл мэнд

(1) Нялхсын эндэгдэл

ТХҮБ 2030-д нялхсын эндэгдлийн түвшинг 1000 амьд төрөлтөд 8 болгож бууруулах зорилт тавьсан. Хүснэгт 2.3.11, Зураг 2.3.2-т 1990 оноос хойших нялхсын эндэгдлийн түвшний өөрчлөлтүүдийг бүсээр харуулав. “Алсын хараа-2050”-д нялхсын эндэгдлийн түвшинг 2040 онд 4.5%, 2050 онд 2.3%-д барихаар зорилт тавьсан.

Нялхсын эндэгдлийн түвшинтэй холбоотойгоор дараахь дүгнэлтүүдийг хийв. Үүнд:

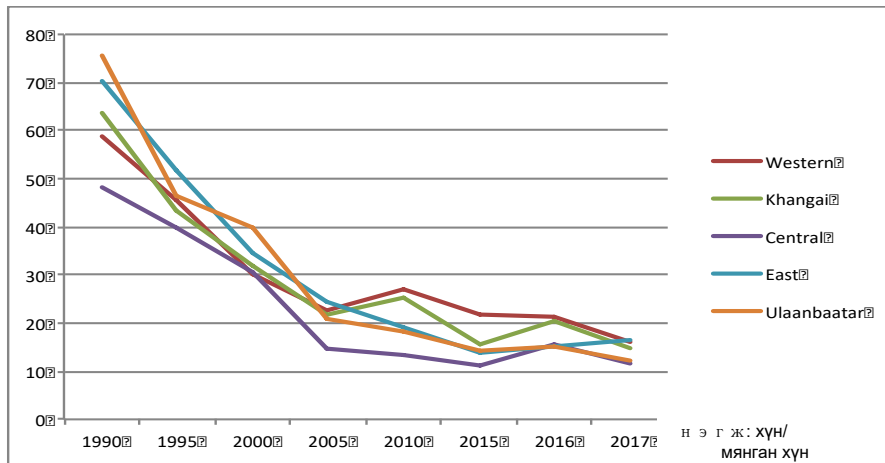
- 2019 оны байдлаар нялхсын эндэгдлийн түвшин 1000 амьд төрөлтөд 13.0 байгаа нь Дэлхийн банкны тодорхойлсон дундаж орлоготой буюу нэг хүнд ногдох ҮНО нь 996 ам.доллараас 3,895 ам.доллар байдаг улс, орнуудын нялхсын эндэгдлийн дундаж түвшний талтай тэнцүү байна. ТХҮБ 2030-ын нялхсын эндэгдлийн түвшинг 1000 амьд төрөлтөд 8 болгож бууруулах зорилт нь дундаас дээш орлоготой улс, орнууд (1000 амьд төрөлтөд 12) болон өндөр орлоготой улс, орнуудын (1000 амьд төрөлтөд 5) нялхсын эндэгдлийн түвшний хооронд байна.
- 2005 оныг хүртэл бүх бүс нутагт нялхсын эндэгдлийн түвшин огцом буурсан ба түүнээс хойш сайжрах явц удаашралтай байна.
- Улаанбаатарын болон Зүүн бүсэд нялхсын эндэгдлийн түвшинг хамгийн ихээр бууруулж чадсан бөгөөд 1990-2019 оны хооронд эндэгдлийг 1000 амьд төрөлтөд 62.6, 59.3-аар тус тус бууруулсан байна.
- 2016 онд нялхсын эндэгдлийн түвшин Баруун бүсээс бусад бүсүүдэд нэмэгдсэн ч дараагийн жилүүдэд буурсан үзүүлэлттэй байна.
- 1990-2019 оны хооронд нялхсын эндэгдлийн түвшин жилд дунджаар 5.4%-иар буурсан бөгөөд энэ хувийг цаашид тогтвортой баривал 2030 он гэхэд нялхсын эндэгдлийн түвшинг 1000 амьд төрөлтөд 6.9-д хүргэж, ТХҮБ 2030-ын зорилтыг давуулах юм. 2005-2019 оны хооронд нялхсын эндэгдлийн түвшин жилд дунджаар 3.2%-иар буурсан бөгөөд 2030 оныг хүртэл энэ хувиар эндэгдлийн түвшинг бууруулбал нялхсын эндэгдлийн түвшин 1000 амьд төрөлтөд 9.0 болох ба ТХҮБ 2030-ын зорилтод хараахан хүрэхгүй.

Хүснэгт 2.3.11 Нялхсын эндэгдлийн түвшин, бүсээр

Он	Нялхсын эндэгдлийн түвшин (1000 амьд төрөлт тутамд)						Хамгийн их/ хамгийн бага	
	Баруун	Хангай	Төв	Зүүн	Улаан баатар	Монгол		
1990	58.8	63.5	48.1	70.3	75.6	64.4	1.57	
1995	45.4	43.3	39.8	51.7	46.6	44.4	1.30	
2000	30.3	31.8	30.6	34.4	39.9	32.8	1.32	
2005	22.7	21.9	14.7	24.4	20.8	20.7	1.66	
2010	26.9	25.3	13.5	19.3	18.2	20.2	1.99	
2015	21.6	15.8	11.2	13.8	14.3	15.0	1.93	
2016	21.3	20.5	15.7	15.3	15.0	16.8	1.42	
2017	16.1	14.8	11.4	16.3	12.2	13.6	1.43	
2018	15.6	14.0	11.7	8.3	13.6	13.4	1.88	
2019	17.0	14.0	11.0	11.0	13.0	13.0	1.55	
1990-2019 өөрчлөлт	Тоогоор	-41.8	-49.5	-37.1	-59.3	-62.6	-51.4	-
	%/жил	-4.2	-5.3	-5.0	-6.2	-5.9	-5.4	-

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019 Үндэсний статистикийн хороо

Зураг 2.3.2 Нялхсын эндэгдлийн түвшин, бүсээр

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2019 Үндэсний статистикийн хороо

(2) Эхийн эндэгдэл

ТХҮБ 2030-д эхийн эндэгдлийн түвшинг 100,000 амьд төрөлтөд 15 болгож бууруулах зорилт тавьсан. Монгол Улсад эхийн эндэгдлийн түвшин 100,000 амьд төрөлтөд 2018 онд 26.6, 2019 онд 23.0 байсан нь Дэлхийн банкны 2015 оны судалгаа дахь Зүүн Ази, Номхон далайн орнууд (59.0), дундаж орлоготой орнуудынхаас (180.0) хэд дахин бага байв. Эхийн эндэгдлийн түвшин 2016 онд нэмэгдэж, 2017 онд буурсан нь нялхсын эндэгдлийн түвшинтэй ижил байв. Хүснэгт 2.3.11-ийг харна уу. “Алсын хараа-2050”-д эхийн эндэгдлийн түвшинг 2040 онд 100,000 амьд төрөлтөд 10, 2050 онд 100,000 амьд төрөлтөд 5 болгож бууруулах зорилтыг тодорхойлсон.

Дэлхийн банкны судалгаанаас харахад 1990 онд Монгол Улсад эхийн эндэгдлийн түвшин 100,000 амьд төрөлтөд 186 байсан байна. Эхийн эндэгдлийн түвшин буурсан тоог хувиар авч үзвэл 1990-2019 оны хооронд жилд дунджаар -7.0% байна. Цаашид ийм хувиар эндэгдлийн түвшин буурна гэж үзвэл 2030 он гэхэд эхийн эндэгдлийн түвшин 100,000 амьд төрөлтөд 11.5 болж, ТХҮБ 2030-ын зорилт 10.4-т хүрэх юм. Түүнчлэн өндөр орлоготой улс орнуудын эхийн эндэгдлийн түвшингээс (2015 оны байдлаар 13.0) бага эндэгдэлтэй болно. 2014-2018 оны хооронд эндэгдлийн түвшин жилд дунджаар 5.6%-иар буурсан ба 2030 хүртэл энэ хувиар буурвал, эхийн эндэгдлийн түвшин 100,000 амьд төрөлтөд 12.2 болж ТХҮБ 2030-ын зорилтод (15.0) хүрнэ.

Хүснэгт 2.3.12 Эхийн эндэгдлийн түвшин

Он	Эхийн эндэгдлийн түвшин /100,000 амьд төрөлт тутамд/
2014	30.6
2015	26.6
2016	49.0
2017	27.0
2018	26.6
2019	23.0
2030 оны зорилт	15.0

Эх сурвалж: (1) Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019, Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо, (2) Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн байдал, 2019 оны 2-р сар

(3) Эрүүл мэндийн үйлчилгээ, зардал

2015 онд 100,000 амьд төрөлтөд 26.0 байсан эхийн эндэгдлийн түвшин мөн 1000 амьд төрөлтөд 15.0 байсан нялхсын эндэгдлийн түвшин 2016 онд 49.0, 16.8 болж тус тус өссөн байна. Харин 2017 онд эх, нялхасын эндэгдлийн түвшин 2015 оныхоос ч буурсан байна. 2016 онд эрүүл мэндийн үзүүлэлтүүд тийнхүү буурсан нь тус онд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт дөнгөж 1.2% байсантай холбоотой. Эдийн засгийн өсөлт бага байсны дүнд 2015 оноос 2016 оны хооронд ядуурлын түвшин 21.6%-иас 29.6%-д хүрч, орлогын тэгш бус байдлын коэффициент 0.37-гоос 0.42 болж өссөн байна. Түүнчлэн 2015 онд иргэд нэг сард дунджаар 13,505 төгрөгийг эрүүл мэнддээ зарцуулдаг байсан бол 2016 онд 15.7%-иар буурч, 11,383 төгрөг болсон байна. Хүснэгт 2.3.13-т үзүүлсэн онуудад эрүүл мэндийн салбарын нөөц, зардлын хэмжээ өссөн ч өрхийн эрүүл мэнддээ зарцуулж буй төсөв багассан нь эх, нялхсын эндэгдлийн түвшин нэмэгдэхэд нөлөөлөх хүчин зүйл болсон байна. Энэ нь эдийн засгийн тогтворгүй байдал иргэдийн амьдралын чанарт шууд нөлөөлж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 2.3.13 Эрүүл мэндийн салбарын зардал, эмнэлгийн хүчин чадал

Он	Эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн зардал (сая төгрөг)	Эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн зардлын эзлэх хувь (%)		Эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн зардал, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр (сая төгрөг)	Эмнэлгийн хүчин чадал	
		Улсын төсвийн зарлагад эзлэх хувь	ДНБ-д эзлэх хувь		Эмнэлгийн орны тоо	Их эмчийн тоо
2005	15,947	2.1	0.5	15,947	18,285	6,788
2010	42,014	1.4	0.4	23,368	17,821	7,497
2015	86,008	1.2	0.4	30,285	21,720	9,563
2016	117,933	1.2	0.5	41,007	22,960	10,000
2017	118,944	1.3	0.4	38,860	23,897	10,576
2018	137,979	1.5	0.4	байхгүй	24,884	11,169
2019	151,322	1.4	0.4	78,084	25,661	11,788

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019 Үндэсний статистикийн хороо

Бусад хөгжиж буй орнуудын эрүүл мэндийн үйлчилгээтэй харьцуулахад Монгол Улсын эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж өндөр байна. Тухайлбал Монгол Улсад 1 эмчид ногдох хүний тоо 2017 оны байдлаар 296 байсан нь Австрали (286), Дани (270), Франц (312) зэрэг улсуудтай ойролцоо, Япон (397), Солонгосоос (434) бага байв. Гэвч эх, нялхсын эндэгдлийн түвшний үзүүлэлтүүдийг авч үзвэл Монгол Улсын эрүүл мэндийн салбар нь үйлчилгээ авч буй хүмүүсийн тооноос илүү, чанарт анхаарах шаардлага тулгарч байгаа нь харагдаж байна.

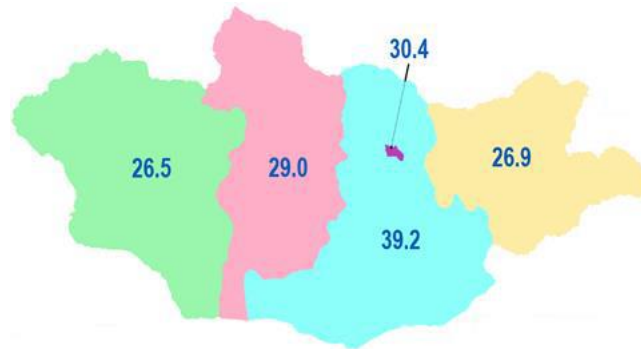
(4) Эрүүл мэнд ба амьдралын хэв маяг

Халдварт бус өвчний тархалт буюу таргалалт, зүрх судасны өвчин, цусны даралт ихсэх, чихрийн шижин, согтууруулах ундаа, тамхины хэрэглээ зэрэг амьдралын хэв маягтай холбоотой эрүүл мэндийн асуудал байсаар байгаа бөгөөд энэ нь 2013¹ оноос хойш өөрчлөгдөөгүй эсвэл нэмэгдсэн байна. Тамхины хэрэглээнээс татгалзах талаар зөвлөгөө авсан иргэдийн хувь 38.5 байгаа нь 1.3 дахин буюу бага зэрэг өссөн үзүүлэлт бөгөөд халдварт бус өвчин, эрүүл хооллолт, идэвхтэй

¹ Халдварт бус өвчний эрсдэлт хүчин зүйлийн тархалтын үндэсний 4-р судалгаа, 2019

дасгал хөдөлгөөн хийх талаар зөвлөгөө авсан иргэдийн хувь 57.6 - 64.4 байна. Эрүүл мэндийн даатгалын хамрах хүрээ 2013 онд 13.5%, 2019 онд 78.6%-иар буурч 2019 онд иргэдийн хувиас эрүүл мэнддээ зарцуулсан дундаж зардал 131.837 төгрөг болсон нь асуудал үүсгэж байна. Цаашид COVID-19 цар тахлын нөлөөгөөр орлого багасах, аялал жуулчлалыг хязгаарласнаас идэвхтэй дасгал хөдөлгөөн буурах, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ авах, эмчилгээ хийлгэх зэрэгт хүндрэл учирч болзошгүй юм. Цаашид эрүүл мэндийн даатгалын менежмент болон хяналтыг сайжруулах шаардлагатай.

Зураг 2.3.3 Халдварт бус өвчнөөр өвчлөх эрсдэлтэй хүн ам, бүсээр

Эх үүсвэр: Халдварт бус өвчний эрсдэлт хүчин зүйлийн тархалтын үндэсний 4-р судалгаа 2019

Хүснэгт 2.3.14 Архи, согтууруулах ундааны хэрэглээ

15-69 насны Монгол Улсын иргэд (95%-иас дээш)	Бүгд	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Архи, согтууруулах ундаа хэрэглэдэггүй	30.6 (28.4 - 32.7)	25.0 (22.4 - 27.7)	36.0 (33.5 - 38.4)
Сүүлийн 12 сарын хугацаанд архи, согтууруулах ундаа хэрэглээгүй	12.0 (11.0 - 13.1)	9.6 (8.3 - 11.0)	14.4 (12.9 - 16.0)
Сүүлийн 1 сарын хугацаанд хэрэглэсэн архи, согтууруулах ундаа	34.8 (32.8 - 36.7)	44.9 (42.2 - 47.6)	24.8 (22.7 - 27.0)
Сүүлийн 1 сарын хугацаанд байнга хэрэглэсэн архи, согтууруулах ундаа	4.8 (4.4-5.3)	5.7 (5.0-6.3)	3.3 (3.0-3.7)
Сүүлийн 1 сарын хугацаанд 1 удаа хэрэглэсэн архи, согтууруулах ундаа: 1 удаа хэрэглэх согтууруулах ундааны стандарт хэмжээ (стандарт хэмжээ = 25 мл архи буюу 100 мл вино)	9.3 (8.7-9.9)	11.4 (10.6-12.2)	5.7 (5.2-6.2)
Сүүлийн 1 сарын хугацаанд хэтрүүлэн хэрэглэсэн архи, согтууруулах ундаа (1 удаа стандарт хэмжээнээс 6 дахин их)	19.8 (18.4 - 21.2)	28.2 (26.1 - 30.3)	11.5 (10.1 - 12.9)

Эх үүсвэр: Халдварт бус өвчний эрсдэлт хүчин зүйлийн тархалтын үндэсний 4-р судалгаа

Архи, согтууруулах ундааны хэрэглээ нь хүн амын эрүүл мэндийн байдал, халдварт бус өвчний тархалтад нөлөөлдөг хүчин зүйл болдог. 2016 онд Монгол Улсад эрэгтэйчүүдийн архи, согтууруулах ундааны хэрэглээ 27.6 литр, эмэгтэйчүүдийнх 9.9 литр байсан ба насанд хүрсэн нэг хүний жилийн дундаж хэрэглээ 21.9 литр байсан байна. Энэ нь дэлхийн болон Номхон далайн Баруун бүс нутгийн дунджаас их үзүүлэлт юм. Нийт архи, согтууруулах ундаа хэрэглэсэн эрэгтэйчүүдийн 27.9%, эмэгтэйчүүдийн 5.3% (дунджаар 16.4%) нь 30 хоногийн хугацаанд хамгийн багадаа нэг удаа 60 граммаас дээш согтууруулах ундаа хэрэглэсэн байв.

2.3.10 Тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Уур амьсгалын өөрчлөлт, хүний үйл ажиллагаа байгаль орчин доройтож, байгалийн нөөц шавхагдахад ихээхэн нөлөөлөх болсон. Тиймээс байгалийн нөөц баялгийг хамгаалж, экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалахын тулд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тоог нэмэгдүүлэх хэрэгцээ шаардлага урьд урьдынхаас их байна. Үүнтэй холбогдуулан Монгол Улсын Засгийн Газар 2019 оны 5-р сарын 2-ны өдөр улсын хэмжээнд 22 газрыг улсын тусгай хамгаалалтад авах шийдвэрийг гаргасан бөгөөд үүний дүнд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ 2.1%-иар нэмэгдэж 314 сая га талбайг хамарч, Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 19.8 хувь нь тусгай хамгаалалтанд багтах юм. “Алсын хараа-2050”-д тусгай хамгаалалттай газар нутаг нь 2030 онд улсын нийт газар нутгийн 30%, 2040 онд 33%, 2050 онд 35%-ийг эзэлнэ гэж тодорхойлсон.

Хүснэгт 2.3.15-т ТХҮБ 2030-ын зорилт болон тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн хэмжээг оноор үзүүлэв. ГЗБГЗЗГ-ын боловсруулж, батлуулсан Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд мөн тусгай хамгаалалтад авах газар нутгийг багтаасан. Тиймээс ТХҮБ 2030, “Алсын хараа-2050”-ийн зорилтод хүрэх боломжтой.

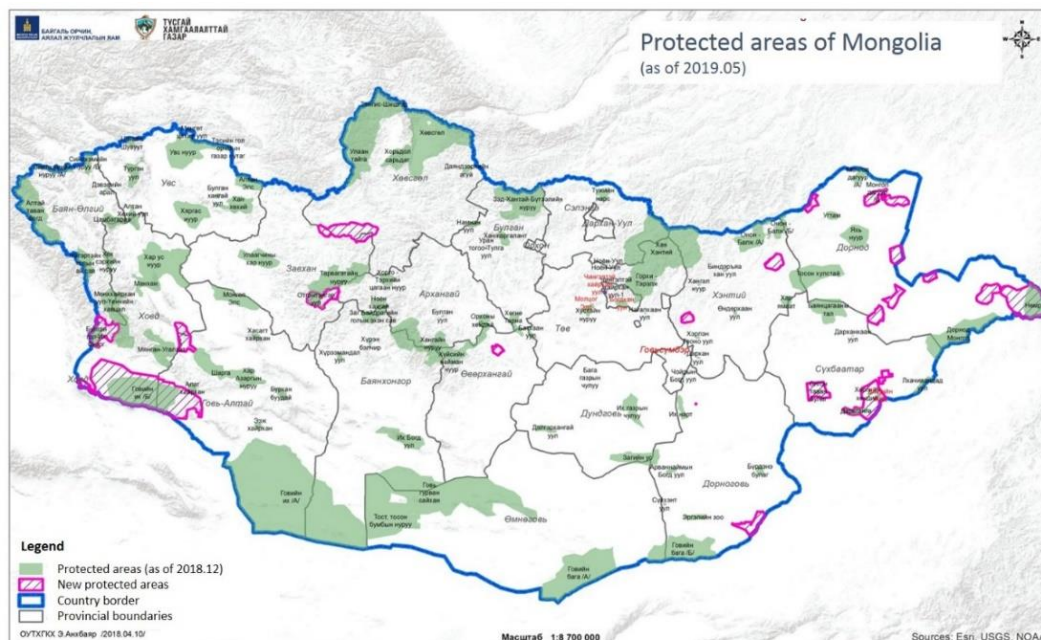
Хүснэгт 2.3.15 ТХҮБ 2030-ын байгаль орчны зорилтын шалгуур үзүүлэлт

Шалгуур үзүүлэлт	Нэгж	2014*	2015	2016	2017	2019**	2030***
Тусгай хамгаалалтад авсан газар нутгийн хэмжээ	%	3.5	13.5	13.5	13.5	19.8	30.0

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017.

Тайлбар: * суурь; ** http://mongolia.panda.org/en/how_you_canhelplatest_news/?uNewsID=346744, WWF тайлан; *** зорилтот түвшин.

Зураг 2.3.4 Монгол Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг

Эх сурвалж: WWF Mongolia

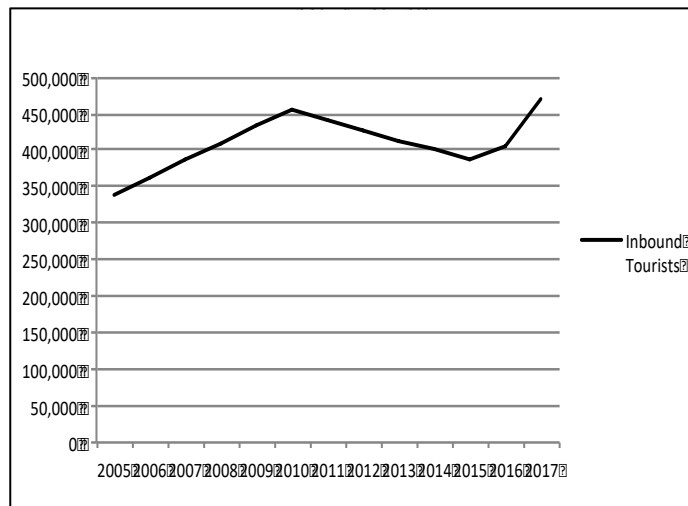
2.3.11 Аялал жуулчлал

Монгол Улсын ТХҮБ 2030-д хүлээн авах гадаадын жуулчдын тоог 2.0 саяд хүргэх

зорилт тавьсан. Хүснэгт 2.3.16-д сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад ирсэн гадаадын жуулчдын тоог харуулав. Гадаадын жуулчдын тоо 2015 онд багассан ч 2016-2018 онд жуулчдын тоо нэмэгдсэн байна. 2019 оны жилийн эцсээр жуулчдын тоо 577,300-д хүрч, 2018 оноос 9.1%-иар өссөн. “Алсын хараа-2050”-д гадаадын жуулчдын тоог 2030 онд 2.0 сая, 2040 онд 4 сая, 2050 онд 6 саяд хүргэх зорилт тавьсан. Гэхдээ КОВИД-19-ийн дэгдэлттэй холбоотойгоор энэ зорилтод хүрэх нь хүндрэлтэй тулгарч байна.

Хүснэгт 2.3.16 Гадаадын жуулчдын тоо

Он	Гадаадын жуулчдын тоо	Өсөлт (%/жил)
2005	338,768	-
2010	456,090	6.1
2015	368,204	-3.3
2016	404,163	4.7
2017	469,309	16.1
2018	529,370	12.8
2019	577,300	9.1

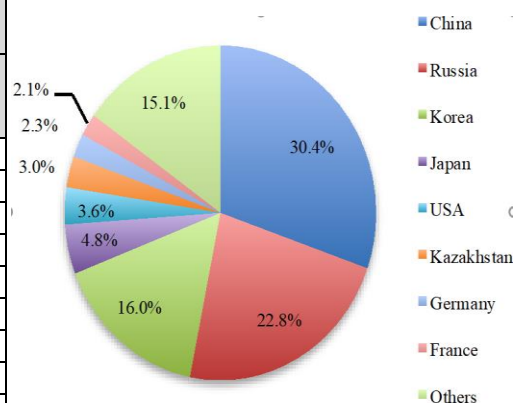
Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019, Үндэсний статистикийн хороо

Тайлбар: 2005, 2010, 2015 оны хоорондох завсрын онуудын үзүүлэлтийг интерполяц хийж гаргав.

Хүснэгт 2.3.17-оос харахад жуулчид ихэвчлэн БНХАУ, ОХУ, Солонгос, Япон, АНУ, Казакстан, Герман, Францаас ирж байгааг харж болно.

Хүснэгт 2.3.17 Гадаадын жуулчдын тоо, улсаар

Улс	Гадаад жуулчид			Харьцаа (%)	
	2005	2019	Өөрчлөлт (2005-19) (%/жил)	2005	2019
БНХАУ	170,345	168,298	0.0	50.3	29.2
ОХУ	57,926	141,927	6.6	17.1	24.6
Солонгос	30,787	101,279	8.9	9.1	17.5
Япон	12,952	24,419	4.6	3.8	4.2
АНУ	10,153	18,838	4.5	3.0	3.3
Казакстан	3,928	16,264	10.7	1.2	2.8
Герман	8,168	12,405	3.0	2.4	2.1
Франц	5,822	10,572	4.3	1.7	1.8
Бусад	38,687	83,298	5.6	11.4	14.4
Нийт	338,768	577,300	3.9	100.0	100.0

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019 Үндэсний статистикийн хороо

БНХАУ-ын жуулчдын тоо буурсан үзүүлэлттэй байгаа ч ОХУ, Солонгос, Япон, АНУ, Казакстан, Франц зэрэг орнуудаас ирдэг жуулчдын тоо жилээс жилд нэмэгдэж байна. 2019 оны байдлаар гадаадын жуулчдын тоо 577,300 байсан нь Монгол Улсын ТХҮБ 2030-ын зорилт болох 2030 он гэхэд Монгол Улсад ирэх жуулчдын

тоог 2 саяд хүргэнэ гэснээс 1,423,000-аар зөрүүтэй байна. Энэ зорилтод хүрэхийн тулд жуулчдын тоог жилд 129,000-аар буюу 12.0%-иар өсгөх шаардлагатай.

ТХҮБ 2030-ын зорилтод хүрэхийн тулд дараах арга хэмжээг авах шаардлагатай. Үүнд:

- Жуулчин хүлээн авах хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх;
- Олон улсын нислэг, боомтуудыг нэмэгдүүлэх
- Аялал жуулчлалын салбарын хүний нөөцийг хөгжүүлэх (тоо болон чанар);
- Үйлчилгээний чанарыг сайжруулах;
- Аялал жуулчлалын салбарын дэд бүтцийг сайжруулах;
- Аялал жуулчлалын улирлын хугацааг уртасгах чиглэлээр бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг нэмэгдүүлэх,
- Аялал жуулчлалын тусгай бүсийг тогтоох.

Жуулчин хүлээн авах хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, аялал жуулчлалын салбарын улирлын хамаарлыг бууруулахад чиглэсэн үйл ажиллагааг уялдаатайгаар төлөвлөж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Жуулчдыг хүлээн авах одоогийн хүчин чадлыг хамгийн их түвшинд хүргэх үеийн доорх тооцооллыг харна уу.

- Жуулчдыг хүлээн авах одоогийн хүчин чадал буюу зочид буудлын өрөөний тоо: 6,726 (НҮБ Дэлхийн аялал жуулчлалын байгууллага, eLibrary)
- Зочид буудлын өрөө ашиглалт жилд дунджаар 70% (255 өдөр/жил);
- 1 өрөөнд буудаллах хүний дундаж тоо: 1.5 хүн;
- Зочид буудалд буудаллах боломжтой хүний тоо: 2,572,000/жил

2 сая жуулчин хүлээн авахын тулд гадаадын жуулчид жилийн турш тогтмол тоогоор Монгол Улсад ирнэ гэж үзээд дараах тооцооллыг хийв. Бодит байдал дээр гадаадын жуулчид ихэвчлэн зуны улиралд Монгол Улсад жуулчилж ирдэг. Улирлаас хамааралтай нөхцөл байдлыг харгалзаж үзвэл одоогийн хүчин чадлаар 6-аас 9 дүгээр сарын хооронд 859,000 жуулчныг хүлээн авах боломжтой. 6-аас 9 дүгээр сарын хооронд 2 сая жуулчин хүлээн авахын тулд ойролцоогоор 15,900 өрөө шаардлагатай болж байгаа нь 2018 оны хүчин чадлыг 2.4 дахин ихэсгэх шаардлагатай болж байна.

Шаардлагатай зочид буудлын өрөөний тоо = 2,000,000 зочин/4 сарын туршид (120 өдөр) жуулчид хүлээн авах /1 өрөөнд 1.5 хүн/70%-ийн ашиглалт = 15,873 өрөө

Аялал жуулчлалын салбарын улирлын хамаарлыг багасгаж, 6 сарын турш жуулчид хүлээн авах тохиолдолд одоогийн хүчин чадлыг 29%-иар нэмэгдүүлж, ойролцоогоор 10,600 өрөөтэй болох шаардлагатай.

Шаардлагатай зочид буудлын өрөөний тоо = 2,000,000 зочин / 6 сарын туршид (180 өдөр) жуулчид хүлээн авах / 1 өрөөнд 1.5 хүн / 70%-ийн ашиглалт = 10,582 өрөө

2.3.12 Цахилгаан эрчим хүчний найдвартай эх үүсвэрээр хангагдсан байдал

ТХҮБ 2030-д цахилгаан эрчим хүчний найдвартай эх үүсвэрээр хангагдсан өрхийг 100%-д хүргэнэ гэсэн зорилт тавьсан. 2016 оны байдлаар Монгол Улс хэдийнэ тус зорилтын 99.2%-д хүрсэн. Алслагдсан хөдөө, орон нутаг дахь өрхүүдийг цахилгаан эрчим хүчний эх үүсвэрээр хангагдаагүй үлдсэн 0.8%-д багтаагүй гэж

тооцоолж байна.

Системийн дундаж тасалдлын давтамжийн индексээр (SAIFI) цахилгаан эрчим хүчний эх үүсвэрийн найдвартай байдлыг үнэлдэг. Тус индекс нь жилийн хугацаанд нэг хэрэглэгчид ногдох тасалдлын дундаж тоог илтгэнэ. Өнгөрсөн 10 жилийн хугацаанд тус индексийн Монгол Улсын үзүүлэлт эрс сайжирсан. Нэн ялангуяа төвийн бүсэд SAIFI индекс 2.0-3.0 хооронд хэлбэлзэж байна. Тиймээс Монгол Улс дээрх зорилтод хүрэх бүрэн боломжтой.

2.3.13 Эдийн засгийн хөгжилд тулгарч буй сорилтууд

Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжилд тулгарч буй сорилтуудыг доор дурдав. Үүнд:

- БНХАУ болон уул уурхай, олборлох салбараас ихээхэн хамааралтай эдийн засгийг төрөлжсөн, олон түнш бүхий эдийн засгийн бүтэцтэй болгож, эдийн засгийн тогтворгүй байдлыг бууруулах;
- Гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг татаж, эдийн засгийг төрөлжүүлэхийн тулд хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулах;
- Төсвийн хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг нэмэгдүүлэхийн тулд байгууллага, мэргэжилтний түвшинд чадавхыг дээшлүүлэх;
- Эдийн засгийн хэтийн төлөвт үндэслэж эдийн засгийн хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох;
- Эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилгоор аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх;
- Хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулж, хөрөнгө оруулагчдын итгэлийг сэргээх;
- Хөрөнгө оруулалт, төсвийн зарцуулалтын оновчтой шийдвэр гаргах.

Ойрын жилүүдэд уул уурхай, олборлох салбар Монгол Улсын эдийн засгийн томоохон хэсгийг бүрдүүлсэн хэвээр байх төлөвтэй хэдий ч хөдөө аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэл болон аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлж, тэдгээрийн ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээг нэмэгдүүлж, дэлхийн зах зээлийн өөрчлөлтөд тэсвэртэй эдийн засгийн бүтцийг бий болгохоор зорих нь чухал.

Хүснэгт 2.3.18 ДНБ-д УУ, ХАА, боловсруулах үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын салбарын эзлэх хувийн өөрчлөлт

Салбар	ДНБ-д эзлэх хувь (%)		
	2000	2010	2019
Уул уурхай	19.5	21.5	20.7
Хөдөө аж ахуй	27.8	11.7	13.3
Боловсруулах үйлдвэрлэл	5.1	6.8	7.4
Аялал жуулчлал	0.7	0.5	0.5

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2019, Үндэсний статистикийн хороо
Тайлбар: Аялал жуулчлалын салбарт зочид буудал, зоогийн газрыг голчилж авч үзэв.

2018 оны байдлаар Монгол Улсаас БНХАУ руу экспортолсон нүүрс нийт экспортын 93%-ийг бүрдүүлж байв. БНХАУ-ын эдийн засгаас хэт хамааралтай байдлыг бууруулж, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд бусад улс, орнууд руу бараа бүтээгдэхүүнийг экспортлох шаардлагатай. Хүснэгт 2.3.19-д үзүүлсэн улс орнууд руу чиглэсэн экспортыг нэмэгдүүлэх боломжтой. Эдгээр улс орнуудтай хийсэн экспорт 2010-17 эсвэл 2010-18 оны хооронд нийт экспортын жилийн дундаж өсөлтийн үзүүлэлтээс давсан ба цаашид БНХАУ (2018 оны нийт

экспортын 93%), ОХУ (1.2%), БНСУ-аас (0.3%) гадна эдгээр улсууд руу экспортыг нэмэгдүүлэх боломжтой.

Хүснэгт 2.3.19 Монгол Улсын экспортын өсөлт, улсаар, 2010, 2017-2019 он

Улс	Экспорт (сая ам.доллар)				(%/жил)	
	2010	2017	2018	2019	Өсөлтийн хувь, жилээр (2010-2018)	Өсөлтийн хувь, жилээр (2010-2019)
Австрали	0.3	3.5	1.3	39.6	20.1	72.0
АНЭУ	0.5	2.9	0.5	1.1	0.0	9.1
Бельги	0.5	1.3	0.3	0.5	-6.2	0.0
Индонез	0.0	3.3	0.2	0.0	-	-
Их Британи	67.4	660.5	172.9	291.1	12.5	17.7
Нидерланд	0.2	0.9	1.3	0.8	26.4	16.6
Сингапур	2.5	26.1	30.0	154.5	36.4	58.1
Турк	0.2	2.8	4.5	2.4	47.6	31.8
Швед	0.1	0.6	0.1	0.8	0.0	26.0
Энэтхэг	0.7	1.8	1.0	1.2	4.6	6.2
Япон	2.7	14.8	26.5	15.5	33.0	21.4
БНХАУ	2,466.4	5,307.4	6,542.8	6,789.7	13.0	11.9
ОХУ	82.7	67.7	85.9	68.1	0.5	-2.1
БНСУ	30.5	11.6	21.2	27.8	-4.4	-1.0
Нийт	2,908.5	6,200.6	7,011.8	7,619.6	11.6	11.3

Эх сурвалж: Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018, 2019, Үндэсний статистикийн хороо

Хязгаарлагдмал төсөв хөрөнгө, санхүүгийн нөөц бололцоог үр дүнтэйгээр зарцуулах нь эдийн засгийн хөгжлийг зөв залж, чиглүүлэх чухал хүчин зүйл болдог. Дэлхийн банкнаас 2018 оны 7 дугаар сард гаргасан “Монголын эдийн засгийн тойм: Улсын хөрөнгө оруулалтын үр ашиг” тайланд дурдсанаар Монгол Улс дэлхийн өрсөлдөх чадварын индексийн үзүүлэлт болох төсвийн зарлагын үр өгөөжийн үзүүлэлтээр 124 дүгээр байрт орсон байна. ОУВС-гийн 2016 оны Төсвийн хөрөнгө оруулалтын удирдлагын үнэлгээгээр Монгол Улс бусад хөгжиж буй улс орнуудаас харьцангуй бага оноо авсан байна. Улсын төсвийн үр дүнтэй удирдлага, зохицуулалтыг хангахын тулд Монгол Улсын Засгийн газар (i) хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийг улс төрийн бус техник, төлөвлөлтийн талаас нь үнэлэх, (ii) төсвийн удирдлагыг нэгдсэн болгож, төсөвтэй холбогдолтойгоор бие даасан, тусдаа байдлаар шийдвэр гаргахгүй байх, (iii) төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх, үнэлэх чадавхыг сайжруулах зэрэг арга хэмжээг авах шаардлагатай.

2.3.14 Нийгмийн хөгжилд тулгарч буй сорилтууд

Нийгмийн хөгжилтэй холбоотойгоор иргэдэд үзүүлж буй нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах үйл ажиллагаанд тулгарч буй дараах сорилтуудыг тодорхойлов. Үүнд:

- Хот, суурин газруудад ажлын байрыг бий болгож, аймаг, сумдаас шилжин явагсдын тоог хамгийн бага түвшинд байлгах;
- Эрүүл бус амьдралын хэв маягаас үүдэлтэй өвчинтэй тэмцэж, урьдчилан сэргийлж, дундаж наслалтыг уртасгах;
- Орон нутаг дахь бизнес эрхлэгчдийг дэмжиж, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх замаар ядуурлын шугамын доогуур орсон иргэдийг ядуурлаас гаргаж, орлогын илүү тэгш хуваарилалтыг хангах;

- Эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах замаар эх, нялхсын эндэгдлийг бууруулж, эрүүл мэндийн салбарын нөхцөл байдлыг сайжруулах.

2.3.15 Байгаль орчны менежменттэй холбоотой тулгарч буй сорилтууд

Монгол Улсад байгаль орчин болон хүмүүсийн уламжлалт ахуйг хамгаалж, амьдрахад таатай нөхцөлийг бүрдүүлж, тогтвортой хөгжлийн менежментийг нэвтрүүлэхэд дараах сорилтууд тулгарч байна. Үүнд:

- Олборлох салбарын үйл ажиллагаатай уялдуулан тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээг бодитойгоор тэлж, нэмэгдүүлэхийн тулд зорилтот хэмжээг тогтоох, байгаль орчны доройтолтой тэмцэж, байгалийн нөөц баялгийн хэрэглээг зохицуулах;
- Бэлчээрийг доройтохоос урьдчилан сэргийлэх зорилгоор бэлчээрийн зохистой менежментийг хэрэгжүүлэх,
- Мал аж ахуй эрхлэлтээс үүдсэн хөрсний эвдрэл, усны бохирдлыг хянах,
- Цөлжилтийг бууруулж, үүний зэрэгцээ ойн санг нэмэгдүүлэх;
- Тэг элдэншүүлэлтийн зэрэг дэвшилтэт технологийг ашиглаж газар тариалангийн салбарын үйл ажиллагааг сайжруулж, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөг бууруулах.

2.4 “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө

2.4.1 “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө

Монгол Улсын Засгийн газар болон Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын төлөөлөл 2018 оны 8-р сарын 22-нд тохиролцсон Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд үндэслэн Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ) боловсруулах төсөл нь 2019 оны 1-р сараас хэрэгжиж эхэлсэн. Нэгдсэн үндэсний байгууллагаас (НҮБ) санаачилсан дэлхийн Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудын (ТХЗ) хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газар нь Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 (ТХҮБ) баримт бичгийг боловсруулан баталсан бөгөөд Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө тус баримт бичгийн хэрэгжилтийг хангахад дэмжлэг үзүүлэх зорилготой байсан. Монгол Улсын Ерөнхий сайдын 2019 оны 4-р сарын 30-ны өдрийн 52 дугаар захирамжаар Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх дунд хугацааны төлөвлөгөө боловсруулах Ажлын хэсгийг байгуулсан. Ийнхүү Ажлын хэсэг “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн барьсан бөгөөд УИХ-ын 2020 оны 5-р сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоор “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг баталж, ТХҮБ 2030 баримт бичгийг хүчингүй болгосон.

Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгасны дагуу хууль эрх зүйн үндэслэл бүхий Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл (БХБЯ боловсруулах) болон Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг (ҮХГ боловсруулах) тус тус боловсруулахад ҮХЦТ-ний баримт бичгийг ашиглана. ХАНСХЕТ болон БХБ-ын төслийг 2020 онд боловсруулж дуусган, 2021 онд УИХ-аар батлуулахаар төлөвлөж байсан боловч ХАНСХЕТ-ыг 2021 оны эцсээр эцэслэн боловсруулах төлөвтэй байна. ҮХГ нь БХБ-ын үзэл баримтлалыг боловсруулан 2021 оны эхний хагаст УИХ-д өргөн барьж, батлагдсаны дараа бүс тус бүрээр Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг боловсруулна. Хэдийгээр ҮХЦТ нь хууль тогтоомжид томъёологдоогүй боловч “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл, Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын баримт бичигтэй уялдуулан боловсруулна.

Энэхүү хэсэгт “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого болон ЖАЙКА-гийн Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийн Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийн уялдаа холбоог судална. 2019 оны 12-р сард боловсруулсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг (бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлэх төслийн хамт) өөрчилж эцэслэн боловсруулсан. Түүнчлэн Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хэрэгжүүлэх Монгол Улсын 2021-2025 оны Хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийг 2020 оны 9-р сард боловсруулсан. Эдгээр баримт бичгийн төсөлд үндэслэн энэхүү дүгнэлтийг боловсруулав. ХАНСХЕТ, БХБ-ын баримт бичгийн төслийг эцэслэн боловсруулж 2021 оны УИХ-ын намрын чуулганд өргөн барихаар төлөвлөсөн. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг япон хэл дээр орчуулсан хувилбарт дүн шинжилгээ хийсэн бөгөөд ЖАЙКА-гийн Төслийн баг англи хэл дээр боловсруулсан.

2.4.2 “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын тойм

(1) Монгол Улсын хөгжлийн загвар: Урт хугацааны хөгжлийг тэтгэх үндэсний үнэт зүйлс

“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт тусгасан суурь үнэт зүйлс нь хүн-байгалийн харилцан шүтэлцээт нүүдлийн соёл иргэншлийн үнэт зүйлээр төлөвшсөн “оюун санаа”, зам тээвэр, харилцаа холбооны дэд бүтцээр тэтгэгдэж эдийн засгийн үйл ажиллагаагаар хэрэгжсэн “бүтээмж”, Пакс Монголика (Монголын энх тайван) зэрэг түүхэн хөгжил дэвшлийг авчирсан “мөн чанар”-т оршино.

Тодорхой тусгаагүй боловч Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод социалист нийгмийн үеийн нийгмийн халамжийн бодлогоос хүн төвтэй хөгжил рүү шилжиж, дундаж давхаргыг нийт хүн амын 80%-д хүргэхээр тусгасан. Урт хугацааны хөгжлийн бодлогын эрхэм зорилгын нэг нь хүчирхэг дундаж давхаргыг бий болгох боловч энэ нь дундаж давхаргын тодорхойлолтоос үл хамааран зорилго, ач холбогдлыг өөрчлөх замаар хэрэжүүлэх хөгжлийн үр дүн юм. ҮХЦТ-ний хүрээнд 1990 оноос өмнөх социализм, сүүлийн жилүүдийн капитализмын загвар болох байгалийн нөөц баялгийг зүй бусаар ашигладаг, зөвхөн эдийн засгийн үр ашигт чиглэсэн 20-р зууны хөгжлийн загвараас хөгжлийн шинэ загвар болох нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар руу шилжих шаардлагатайг санал болгож байна.

“Алсын хараа-2050” баримт бичигт Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийг байгалийн баялаг нөөц, байршлын давуу талд тулгуурлан 1) ногоон хөгжил 2) эдийн засгийн хөгжил 3) нийгмийн хөгжлийг даяаршлын үзэл баримтлалтай уялдуулан хөгжүүлэхээр тусгасан. Бүсчилсэн хөгжил нь баялгийг илүү тэгш хуваарилах замаар эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд байгалийн нөөц баялгийг нутгийн захиргааны байгууллага, орон нутгийн иргэдийн зохистой менежментийн дагуу үр ашигтай ашиглах боломж олгодог. ОХУ, БНХАУ-тай хиллэн орших газар зүйн байршлын давуу талыг ашиглан худалдаа арилжаа, аялал жуулчлал зэрэг байгалийн нөөц баялагт түшиглэсэн бус эдийн засгийн үйл ажиллагааг хөгжүүлэх боломжтой. Эдгээрийн аль нь ч ногоон хөгжлийг хангана. Алсын харааны энэхүү тайлбар нь ҮХЦТ-ний алсын хараатай бүрэн нийцэж байна.

(2) Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг

“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт тулгарч буй хүндрэл бэрхшээлийг зөв тодорхойлсон. Үүнд авилгал, засаглал сул, улс төрийн намуудын бодлого оновчгүй, шүүх, хууль тогтоомжийн хэрэгжилт сул, засаглал тогтворгүй, сонгуулийн тогтолцоо зохисгүй, импортоос хамааралтай эрчим хүчний салбар, уул уурхай, уламжлалт мал аж ахуйгаас хамааралтай төрөлжөөгүй эдийн засаг зэрэг орно. Одоогийн байдлаар Улаанбаатар хотод хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хөрөнгийн хэт төвлөрөл бий болсон. Нийслэл Улаанбаатар хот болон хөдөө, орон нутгийн хөгжлийн ялгаатай байдал нь зөвхөн орлогын түвшнээс хамаарч байгаа бус хамгийн чухал нь чадварлаг хүний нөөц, санхүүгийн эх үүсвэр зэрэг хөгжлийн нөөц боломжоос хамаарч байна. ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй бүсчилсэн хөгжил нь (орон нутгийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх) үнэн хэрэгтээ хөгжлийн нөөц боломжийг дахин хуваарилах арга юм.

“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт дурдсан зарим тоо баримтууд нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж байна. Үүнд: ядуурлын түвшин 28.4%, нийт ажилгүйчүүдийн тоо 100,000; 221,000 ажил, үйлчилгээ эрхлэгчид татвар төлдөггүй зэрэг болно. Нийгмийн халамж үйлчилгээний хувьд 4 хүн тутмын нэгд төрөөс халамж үзүүлж байгаа нь ДНБ-ий 4%-тай тэнцэж байгаа бол шинжлэх ухаан, инновацид зарцуулж буй төсвийн хэмжээ нь ДНБ-ий 0.25%-тай (дэлхийн дундаж 1.7%) тэнцэж байна. Монгол Улсын иргэдийн 70% нь 900,000 хүртэлх төгрөгийн цалин авдаг ба өр зээлээ төлж 306,000 төгрөгөөр амьдардаг. Өрхийн секторын өр ДНБ-ий 40%, Монгол Улсын гадаад өр ДНБ-ий 220%-тай тус тус тэнцэж байна.

Нийт 175,000 өрх орон сууцны хороололд, 343,000 өрх инженерийн дэд бүтцийн хангамжгүй гэр хороололд оршин сууж байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгаснаар Монгол Улсын хүн амын тоо 2045 он гэхэд 5.4 саяд хүрэх бөгөөд энэхүү нөхцөл байдал нь ноцтой бэрхшээл учруулахаар байна.

“Алсын хараа-2050” баримт бичигт “Орлогын голчийн 67-200 хувьтай тэнцэх хэмжээний орлоготой, байнгын хөдөлмөр эрхэлдэг, орон сууцанд амьдардаг, жилд ядаж нэг удаа эрүүл мэндийн үзлэгт бүрэн хамрагдаж чаддаг, жилд ядаж нэг удаа гэр бүлээрээ өөрсдийн хүссэн улс орон руу аяллаар явах боломжтой, хадгаламж хуримтлалтай (хүүхдийнхээ ирээдүйд зориулсан эсвэл өрхийн санхүүгийн эрсдэлт байдлыг даван туулах хэмжээний), нийгмийн идэвх оролцоо сайтай” хүн амыг “дундаж давхарга гэж тодорхойлсон.

Энэхүү тодорхойлолтод ажлын байр, орон сууц, нийгмийн үйлчилгээ зэрэг төрөөс шийдвэрлэх асуудал болон хувь хүн өөрөө шийдвэрлэн хийж гүйцэтгэх ажлыг хольж тусгасан байна. Хүн төвтэй хөгжлийн бодлогыг үл харгалзан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод боловсрол, сургалт, бусад дэмжлэг бүхий хүний хөгжилд хандуулж байгаа анхаарал сул байгаа нь харамсалтай байна.

(3) “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын тойм

“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого нь эрхэм 9 зорилготой, 50 зорилттой бөгөөд 3 үе шаттайгаар хэрэгжинэ (2020-2030, 2031-2040, 2041-2050).

- (a) Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл: Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийн гүн ухамсар дархлаатай улс үндэстэн болно.
- (b) Хүний хөгжил: Монгол Улсын Хүний хөгжлийн индексийг 0.9-д хүргэж, аз жаргалын индексээр дэлхийн эхний 10 орны тоонд багтана.
- (c) Амьдралын чанар ба дундаж давхарга: Сэтгэл хангалуун амьдрах нөхцөлөөр тэтгэгдсэн дундаж давхаргыг 2050 он гэхэд нийт хүн амын 80 хувьд хүргэнэ.
- (d) Эдийн засаг: ДНБ 6.1 дахин нэмэгдэж нэг хүнд ногдох ДНБ 3.6 дахин өсөж, 15,000 ам. долларт хүрч, дэлхийн өндөр хөгжилтэй орнуудын босгыг давна.
- (e) Сайн засаглал: Тогтвортой засаглал тогтож, хүний эрхийг бүрэн хангасан, шударга ёсны тогтолцоо төлөвшсөн, авлигагүй улс болно.

- (f) Ногоон хөгжил: Ногоон хөгжлийг эрхэмлэн байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангана.
- (g) Амар тайван, аюулгүй нийгэм: Үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хамгаалах гадаад дотоод таатай орчин бүрдэнэ.
- (h) Бүсчилсэн хөгжил: Бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцад нэгдсэн, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтвортой тогтолцоотой, өрсөлдөх чадвартай улс доторх бүсүүдийг хөгжүүлнэ.
- (i) Улаанбаатар ба дагуул хот: Амьдрахад таатай, байгаль орчинд ээлтэй, хүн төвтэй хот болгон хөгжүүлнэ.

Эдгээр зорилгууд нь харилцан бие биенээ нөхөхийн зэрэгцээ нэг зорилгод хүрэх нь өөр зорилгод хүрэх урдчилсан нөхцөл болох шаталсан бүтэцтэй байдаг. “Амьдралын чанар ба дундаж давхарга” зорилго нь “Эдийн засаг”-ийн зорилгод хүрэх урдчилсан нөхцөл болох бөгөөд энэ нь мөн “Амар тайван, аюулгүй нийгэм”-ийн зорилгод хүрэх нөхцлийн нэг байж болох юм. “Бүсчилсэн хөгжил” зорилго нь “Эдийн засаг” болон “Ногоон хөгжил” зорилгуудыг хэрэгжүүлэх арга зам бөгөөд үүнд “Хүний хөгжил”, “Сайн засаглал”-ын зорилгууд нь зайлшгүй чухал нөхцөл юм. “Улаанбаатар ба дагуул хот” зорилго нь “Бүсчилсэн хөгжил” зорилгод хүрэх нэмэлт нөхцөл болно. “Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл” зорилго нь эдгээр зорилгод хүрэхийн тулд иргэдэд хүчин чармайлтаа нэгтгэхэд тусална.

ҮХЦТ-нд эдийн засгийг төрөлжүүлэх, ногоон хөгжлийг дэмжих зорилгоор экспортын зах зээлд чиглэсэн орон нутгийн баялаг нөөцөд тулгуурласан бүсчилсэн хөгжлийг санал болгож байна. Үүнийг хэрэгжүүлэх чухал нөхцөл нь сургуулийн өмнөх боловсролоос дээд сургуулийн боловсрол, насан туршийн боловсролыг хамруулсан өргөн цар хүрээтэй хүний хөгжил юм. Нийгэм, эдийн засгийн хувилбар бүхий хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд дэмжлэг үзүүлэх үнэт зүйлийг хөгжүүлэх нь сургуулийн өмнөх боловсролын түвшингээс хэрэгжиж эхлэх шаардлагатай бөгөөд ингэснээр хүүхдүүд нийгмийн сэтгэлгээг өөрчлөх хүч болно. Өөр нэг чухал зүйл нь сайн засаглалын хүрээнд эрх мэдлийг орон нутагт үе шаттайгаар шилжүүлэх явдал юм. Алсын харааг хэрэгжүүлэх эдгээр тодорхой арга хэмжээнд анхаарал хандуулан “Алсын хараа-2050” баримт бичгийг цаашид боловсронгуй болгож болох юм.

2.4.3 9 зорилго, 50 зорилт бүхий “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого

(1) Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл

Тус зорилгын хүрээнд орчин үеийн шинжлэх ухааны арга зүйгээр нарийвчлан судалсан, хөдөлшгүй бодит баримтад үндэслэсэн эх хэл, түүх, өв соёлыг нийт хүн амд төлөвшүүлж, үндэсний ижилсэл, ондоошлын гүн ухамсар, дархлаатай үндэстэн-улс байгуулахад тулгуур болохуйц нэгдмэл үнэт зүйлсийг цогцлоох ба доорх 5 зорилтыг хэрэгжүүлнэ. Үүнд,

Зорилт 1.1. Дэлхий дахинд Монгол үндэсний үнэт зүйлсийн дархлаа тогтож, монгол соёлыг түгээн дэлгэрүүлж, гадаад нэр хүнд, үнэлэмжийг дээшлүүлэх, хилийн чанад дахь монголчууд, монгол угсаатны хамтын ажиллагаа төлөвшинө.

Зорилт 1.2. Үндэсний оюун санаа, өв соёл, сэтгэлгээнд тулгуурласан бүтээгч монгол хүн төвтэй нүүдлийн соёл иргэншлийг хадгалсан тэргүүлэх улс болно.

Зорилт 1.3. Монгол хэл, бичгээ үндэсний үнэт зүйлийн бүрдэл болгон иргэн бүр чанартай эзэмшиж хэрэглэж хэвшинэ.

Зорилт 1.4. Төрт ёсны уламжлал, түүх соёлын дурсгал, утга зохиол, урлагийн бүтээлээр үндэсний бахархал төлөвшүүлж, эх оронч үзэл, эв нэгдлийг нягтруулна.

Зорилт 1.5. Үнэт зүйлийн судалгаа болон олон улсын монгол судлалын тэргүүлэх чиглэл болсон нүүдлийн соёл иргэншил, Монголын түүх, хэл соёл, ёс заншил, шашин, гүн ухааны судалгаа хийж нийтийн хүртээл болгон хэвшүүлж, нийгмийн соён гэгээрлийг өндөр түвшинд хүргэнэ.

Зорилт 1.1 нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын үндэс суурь буюу гол зорилго юм. Зорилт 1.2-оос 1.4-т нүүдлийн соёл иргэншил, хэл, бичиг үсэг, уламжлал, түүхийг хамруулсан үнэт зүйлийн бүрдлийг тодорхойлж, холбогдох зорилтуудыг тусгасан. Зорилт 1.5-д дээрх үнэт зүйлийн бүрдэлд судалгаа хийж, нийгмийн соён гэгээрлийг өндөр түвшинд хүргэнэ гэж заасан байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт үндэстний эх орон, газар нутаг, тусгаар тогтнолоороо бахархах үзлийг сэргээж, Чингис хааны тахилгыг сэргээн, иргэн бүр эрхэмлэн дээдэлсэн нэр төр, бахархалтай байна гэсэн нь ҮХЦТ-ний хөгжлийн алсын харааны Монголчуудын үнэл зүйлстэй нийцэж байна.

Байгалийг шүтэх, хүн, байгаль харилцан шүтэлцээтэй байх нь Монголчуудын эртнээс уламжилсан шүтлэг, үнэт зүйл (бөө мөргөл, анимизм, Төвдийн Буддын шашин) юм. Төвдийн Буддын шашинд ертөнцийн үүсэл, мөн чанарын зүй тогтлыг хоосон чанараар тайлбарладаг. Анимизм буюу сүнс шүтэх шүтлэг нь байгалийн бүх элементийг сүнстэй гэж үзэж үүнд хүн хүндэтгэлтэй хандах ёстой гэж үздэг бол бөө мөргөл нь өвөг дээдсийнхээ сүнстэй холбогдож, харилцаа үүсгэдэг сүсэг бишрэл юм.

Чингис хааны үеэс уламжилж ирсэн уламжлалт зан үйлүүд нь эдгээр шашин шүтлэгийн сургаал, номлолтой нийцдэг. Монголчууд эрт дээр үеэс газар ухах, ус, гол мөрөн бохирдуулахыг цээрлэдэг байсан ба малынхаа түүхий эдийг хаягдалгүй, бүрэн ашиглахыг эрмэлздэг байсан. ҮХЦТ-д санал болгож буй нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар нь энэ үзэл баримтлалтай нийцэж байна.

(2) Хүний хөгжил

“Алсын хараа-2050” баримт бичигт “чанартай амьдралын баталгаа бүхий нийгмийн хамгаалалтай, аз жаргалтай амьдралын ээлтэй орчинд, гэр бүлийн амьдралын баталгаа, улс орны хөгжлийн суурь болсон чанартай боловсролыг хүн бүр эзэмших боломжийг бүрдүүлэн нийгмийн идэвхтэй Монгол хүнийг хөгжүүлж, Хүний хөгжлийн индексийг 0.9-д хүргэж, аз жаргалын индексээр эхний 10 орны тоонд багтах” зорилго тавьсан. Тус зорилгын хүрээнд боловсрол, эрүүл мэнд, хүн амын өсөлт, судалгаа, хөгжүүлэлт, нийгмийн үйлчилгээ, хөдөлмөр эрхлэлт, өв залгамжлал зэргийг хамруулсан доорх зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ.

Зорилт 2.1. Хүн бүрт чанартай боловсрол эзэмших тэгш боломж бүрдүүлж, боловсролыг хувь хүний хөгжил, гэр бүлийн амьдралын баталгаа, улс орны хөгжлийн суурь болгон насан туршдаа суралцахуйн тогтолцоог бэхжүүлнэ.

Зорилт 2.2. Эрүүл дадал хэвшилтэй, идэвхтэй амьдралын хэв маягтай иргэн төлөвшүүлэн эрүүл мэндийн чанар, хүртээмж, үр дүнтэй тогтолцоог хөгжүүлнэ.

Зорилт 2.3. Хүн амын тогтвортой өсөлтийг дэмжиж идэвхтэй, бүтээлч иргэн, гэр бүлийг төлөвшүүлнэ.

Зорилт 2.4. Олон улсад өрсөлдөх чадвар бүхий үндэсний шинжлэх ухаан, инновацийн тогтолцоог хөгжүүлнэ.

Зорилт 2.5. Амьдралын хэрэгцээ хангасан эрүүл, ая тухтай, таатай орчин бүрдүүлж баталгаат хүнсээр хангана.

Зорилт 2.6. Хөдөлмөрийн эдийн засгийн тэнцвэрийг хангаж, мэдлэгийн эдийн засгийг бүрдүүлж, иргэн бүрийг ажилтай, орлоготой болгоно.

Зорилт 2.7. Монгол хүний удмын санг хамгаалж, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх чадавхыг бэхжүүлж, монгол хүний хөгжлийг дэмжинэ.

Зорилт 2.1-д хүний хөгжилд чанартай боловсрол, насан туршдаа суралцахуйн тогтолцоог чухалчилсан. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт нээлттэй, хүртээмжтэй, ерөнхий болон насан туршийн боловсрол, хос хэлний боловсрол, зайн болон онлайн сургалт, багш нарын цалин, хөлсийг нэмэгдүүлэх, тэднийг сургах, багш, суралцагчдад сэтгэл зүйн үйлчилгээ үзүүлэх талаар тусгасан.

Харин боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээд /PISA/ нийцсэн боловсролын тогтолцооны шинэчлэл хийх талаар зорилт тусгагдаагүй байна. ҮХЦТ-ний боловсролын салбарын төлөвлөлтийг 2021 онд Монгол Улс PISA үнэлгээнд хамрагдана гэсэн үндэслэлд тулгуурлан боловсруулсан бөгөөд одоо хэрэгжиж буй боловсролын салбарын шинэчлэлд санхүүгийн болон техникийн дэмжлэгийг авахаар болсон. Тус үнэлгээнд хамрагдахын тулд 1) бүх сургуулийг 2 ээлжтэй болгох (ингэхийн тулд багш нарын тоог нэмэх, зарим сургуулиудыг сэргээн засварлах шаардлагатай), 2) малчдын амьдралын хэв маягт зохицсон ерөнхий боловсрол олгох үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх гэсэн 2 нөхцөлийг юуны түрүүнд хангах шаардлагатай юм.

Зорилт 2.4-т үндэсний судалгааны их сургуультай болох талаар дурдсан ч одоо байгаа их сургуулиудын үүрэг ролийг авч үзэж, тодруулаагүй. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгаснаар чанартай, хүртээмжтэй боловсрол олгохын тулд сургууль, цэцэрлэгийн тоог нэмж, сургуулиудыг 1 ээлжээр хичээллэх нөхцөлийг хангах хүртэл ихээхэн хугацаа шаардагдах буюу 2050 он хүртэл үргэлжлэх төлөвтэй байна. Дижитал эринд шаардагдах ур чадварыг эзэмшүүлэх, хөгжүүлэхэд чиглэсэн хөрөнгө оруулалтыг нэлээд хожуу буюу 2040 оноос нэмэгдүүлж эхлэхээр байна. Түүнчлэн Зорилт 2.4-тэй холбоотойгоор авч үзэхэд шинжлэх ухаан, технологи, инновацийн салбарын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувийг 2%-д хүргэнэ гэсэн нь харьцангуй бага юм.

Зорилт 2.2-той холбоотойгоор эрүүл мэндийн салбарын санхүүгийн бие даасан байдлыг хангана, иргэн бүрийг 2 жил тутамд урьдчилан сэргийлэх, эрт илрүүлэх үзлэг, оношилгоо, шинжилгээнд заавал хамрагддаг болгож хэвшүүлнэ (дундаж давхаргын тодорхойлолтоос зөрүүтэй), зайн үзлэг, оношилгоог нэвтрүүлнэ, хүн амын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх архи, тамхи, эм, чихэрлэг ундааны онцгой албан татварын тодорхой хувийг эрүүл мэндийг дэмжих санд төвлөрүүлнэ гэсэн зорилтуудыг тусгасан. Залуу гэр бүлд сэтгэл зүйн чиглэлээр зөвлөгөө өгөх үйлчилгээг нэвтрүүлнэ гэж заасан ч гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх зорилтууд дутмаг байна.

Зорилт 2.6-гийн хүрээнд иргэн бүрийг ажилтай, орлоготой болгож, мэдлэгийн эдийн засгийг бүрдүүлнэ. Мөнгөний бодлогоор ажлын байрыг нэмэгдүүлж, ажлын байр олноор бий болгож буй салбаруудыг хөгжүүлж, ААН, байгууллагуудыг урамшуулна. Энэ зорилтод хүрэхийн тулд хөдөлмөрийн эрэлтэд нийцсэн хүний нөөцийг бүрдүүлэх нь шалгуур болох ба хөдөлмөрийн нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх

хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхээс илүүтэйгээр чанартай хүний нөөцийг бэлдэхэд анхаарах шаардлагатай. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгаснаар 2050 он гэхэд хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшинг 56.3 хувиас 80 хувьд хүргэх зорилт тавьсан.

Зорилт 2.3-ын хүрээнд идэвхтэй, бүтээлч иргэн, гэр бүлийг төлөвшүүлэхийн тулд шаардлагатай арга хэмжээ авах, үйлчилгээ үзүүлэх зорилтот хүн амыг тодорхойлсон.

Зорилт 2.5 нь хүний хөгжлийн суурь нөхцөл болох амьдрах орчин, хүнсний аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдсэн зорилт юм.

(3) Амьдралын чанар ба дундаж давхарга

Зорилго 3-ын хүрээнд хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжин өрхийн орлогыг тогтвортой нэмэгдүүлж, идэвхтэй бүтээлч гэр бүлийг төлөвшүүлэн, хэрэгцээндээ нийцсэн байр сууц бүхий, хөрөнгө оруулалтын таатай орчин, нөхцөлд өрсөлдөхүйц бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэн өрх, гэр бүл, өөрийгөө тэтгэн амьдрах боломжтой, сэтгэл хангалуун амьдрах нөхцөлөөр тэтгэгдсэн дундаж давхаргыг 2050 он гэхэд нийт хүн амын 80 хувьд хүргэх болно. 2050 он гэхэд нийт хүн амын 80 хувьд хүргэх нь “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн гол зорилго мэт харагдаж байгаа ч энэ нь үнэндээ орлогын тэгш бус байдлыг бууруулахад чиглэгдсэн зорилго юм. Үүнийг дараах 6 зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Зорилт 3.1. Амьдралын баталгааг хангах нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг хөгжүүлнэ.

Зорилт 3.2. Өрх, гэр бүлийн худалдан авах чадварт нийцсэн өртөгтэй, эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн байр сууцаар хангах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Зорилт 3.3. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, бизнес эрхлэх арга, ур чадварыг хөгжүүлж, жижиг, дунд бизнес эрхлэлтийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлнэ.

Зорилт 3.4. Дундаж давхаргыг дэмжсэн санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлж эрсдэлээс хамгаална.

Зорилт 3.5. Идэвхтэй амьдралын хэвшилтэй иргэн, гэр бүлийг дэмжиж, биеийн тамир, спортын ээлтэй орчин бүрдүүлнэ.

Зорилт 3.6. Ухаалаг, иргэн төвтэй газрын нэгдмэл удирдлага, менежментийн тогтолцоог хэрэгжүүлэх замаар тэгш байдал, шударга ёс, үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжлийг хангана.

Эдгээр зорилтууд нь нийгмийн хамгаалал, төлбөрийн чадварт нийцсэн орон сууц, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдэд чиглэсэн дэмжлэг, санхүүгийн үйлчилгээнүүд, газар зохион байгуулалт, түүнчлэн хүн амын бие бялдрыг хөгжүүлэх үйл ажиллагаагаар дамжуулж хувь хүн болон бизнесүүдийг дэмжиж, чинээлэг-дундаж давхаргыг бий болгоно. Үүнд төрийн байгууллагууд өөрсдийн чиг үүргийг гүйцэтгэж оролцоно. Амьдралын баталгааг хангах нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг хөгжүүлэх (3.1), ухаалаг, иргэн төвтэй газрын нэгдмэл удирдлага, менежментийн тогтолцоог хэрэгжүүлэх (3.6) зэрэгт төр шууд оролцоотой байж, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдэд дэмжлэг үзүүлэхэд (3.3) төр дэмжих, хөнгөвчлөх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж болох юм. Санхүүгийн үйлчилгээ үзүүлэх (3.4), хүн амын бие бялдрыг хөгжүүлэх арга хэмжээг авахад (3.5) төрийн оролцоо давамгайлах шаардлагагүй.

Олон тооны тусгай сантай байх нь давуу болон сул талуудтай байна. Засгийн газрын 29 тусгай сан байдаг бөгөөд тухайлбал нийгмийн даатгалын сангийн

зарлага 700 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн дүнтэй байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт дурдсанчлан 2030 оноос нийгмийн даатгалын сангийн хөрөнгө оруулалтын бодлогыг тодорхойлох бөгөөд 2040 оноос тэтгэврийн даатгалын тогтолцоог бүрэн хуримтлалын тогтолцоонд шилжүүлэх үе шаттай үйл ажиллагааг эхлүүлнэ. Орон сууцны хуримтлалын сан бүрдүүлснээр хөдөлмөр эрхлэгч нь цалингийнхаа 30%-ийг хүүтэй хуримтлуулж, орон сууцтай болох боломжтой. Харин 2050 он гэхэд инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцаар хангагдсан өрхийн эзлэх хувь 49.8 болно гэсэн нь 2050 онд сэтгэл хангалуун амьдрах нөхцөлөөр тэтгэгдсэн дундаж давхаргыг нийт хүн амын 80 хувьд хүргэнэ гэснээс бага байна.

Түүнчлэн тус баримт бичигт экспортыг дэмжих нийлүүлэлтийн сүлжээг байгуулж, мэдээлэл, маркетингийн нэг цэгийн үйлчилгээ үзүүлж, жижиг, дунд бизнесүүдийг дэмжих талаар тусгасан ч жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх санг шинэчлэх талаар санал тусгагдаагүй байна. ҮХЦТ-д ЖДҮ-т ажиллагсдыг сургахад дэмжлэг үзүүлэх, ЖДҮ-ийн техник, технологийг сайжруулах арга хэмжээ авах, ЖДҮ эрхлэгчдэд зээл олгох нөөц, боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд тусгай сан (төр), арилжааны банкуудын хамтын ажиллагааны уялдааг хангах зэрэг саналыг тусгасан.

(4) Эдийн засаг

Тус баримт бичигт 2030 хүртэлх эдийн засгийн хөгжлийн тооцоолол, төсөөллийг 1) суурь хувилбар буюу эдийн засгийн хөгжлийн өнөөгийн хандлага цаашид хэвээр хадгалагдах, 2) “ногоон эдийн засаг” хувилбар буюу малын тоо толгойн өсөлтийг бэлчээрийн даацад нийцүүлэх, 3) “томоохон төсөл хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх нөхцөлийг тооцсон хувилбар” гэсэн гурван хувилбараар хийж гүйцэтгэсэн. Үүнд бүх боломжит хувилбарыг хамруулахаас илүүтэйгээр уул уурхайн салбарт түшиглэж эдийн засгийн хөгжлийг хангах хувилбаруудыг чухалчилсан байна. ҮХЦТ-нд боловсруулах үйлдвэрлэл (анхдагч бүтээгдэхүүнийг нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн болгох), аялал жуулчлал, худалдаа, үйлчилгээний салбарыг эдийн засгийн хөгжлийг хангах боломжит хувилбаруудаар судалсан.

“Алсын хараа-2050” баримт бичигт төсвийн алдагдлыг бууруулах, Засгийн газрын өрийн ДНБ-д эзлэх хэмжээг 40-өөс доош хувьд хүргэх, 2030 он гэхэд 110 мянган ажлын байрыг шинээр бий болгох, мөнгө угаахтай тэмцэх тогтолцоог боловсронгуй болгох зэрэг оновчтой зорилтуудыг дэвшүүлсэн. Харин эдгээр зорилтуудад хүрэх тодорхой алхамуудыг дурдаагүй. Түүнчлэн 2050 онд инфляцийн түвшинг 2%-д хүргэх, ядуурлын түвшинг 5%-д хүргэх, нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээг 15,000 ам.доллар болгох зорилтуудыг тавьсан.

Тус баримт бичигт боловсруулах аж үйлдвэр, олборлох болон боловсруулах үйлдвэрлэл бүхий уул уурхайн салбар, эрчим хүч, тээвэр, логистикийн салбар, аялал жуулчлал, мэдлэгжсэн, бүтээлч эдийн засгийн салбарыг /creative industry/ эдийн засгийн үндсэн салбарууд гэж тодорхойлсон. Хөдөлмөр эрхлэгчдийн 30% нь ХАА-н салбарт ажилладаг ч салбарын бүтээмж бага байдаг. Тиймээс мах, ноос, ноолуур, арьс шир, органик хүнс зэрэг хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх зорилгоор дотоодын боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх бодлого баримтална.

Макро эдийн засаг, эдийн засгийн үндсэн салбарууд, санхүүгийн салбар, бүс нутгийн эдийн засаг, худалдаа, ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх зорилгод хүрэхийн тулд

дараах зургаан зорилтыг тодорхойлж, шинэ сан байгуулах саналыг дэвшүүлсэн.

Зорилт 4.1. Макро эдийн засгийн тогтвортой орчинг бүрдүүлж, дундаж давхаргыг нийгмийн зонхилох бүлэг болгоно.

Зорилт 4.2. Эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгоно.

Зорилт 4.3. Олон улсын санхүүгийн зах зээлтэй холбогдсон, олон тулгуурт, хүртээмжтэй санхүүгийн системийг хөгжүүлнэ.

Зорилт 4.4. Бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцад нэгдэж, худалдааг хөнгөвчилнө.

Зорилт 4.5. Олон улсад өрсөлдөх чадвартай бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг хөгжүүлж, ажлын байрыг нэмэгдүүлнэ.

Зорилт 4.6. Эдийн засгийн төрөлжилт, инноваци, шинэ технологи, хүний хөгжил, ногоон хөгжлийн зорилтуудыг дэмжих чадавхтай олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн баялгийн санг бий болгоно.

“Алсын хараа-2050”-д дурдсанаар эрчим хүчний хараат байдлаас гарах зорилгоор тус салбарт томоохон хөрөнгө оруулалтуудыг хийнэ. Одоогийн байдлаар цахилгаан, эрчим хүчний 20%-ийг, шатахууныг бараг 100% ОХУ-аас импортолж байна. Жилд 1.5 сая тонн газрын тос боловсруулах хүчин чадал бүхий үйлдвэрийг барьж байгуулбал дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангах боломж бүрдэнэ. Түүнчлэн Тавантолгойн нүүрсний ордыг түшиглэн 450 МВт-ын цахилгаан станц, Шивээ-Овоогийн хүрэн нүүрсний ордыг түшиглэн 5280 МВт-ын чадал бүхий цахилгаан станц барьж байгуулснаар эрчим хүчний хангамжийг нэмэгдүүлнэ. Тээвэр, дэд бүтцийн салбарт 16 их наяд төгрөгийн өртгөөр одоо байгаа 1,933 км төмөр замын сүлжээг сайжруулж, 6,600 км урт төмөр замыг шинээр барих хөрөнгө оруулалт хийгдэнэ.

“Алсын хараа-2050”-д уул уурхайн салбараас тодорхой хувийг төвлөрүүлэн Үндэсний баялгийн сан байгуулж, томоохон дэд бүтцийн төслүүдийг хэрэгжүүлэх санхүүжилтийг бүрдүүлэх заалт орсон нь дээрх цахилгаан станц, төмөр замын төслүүд юм. Үндэсний баялгийн сан байгуулж, мөнгийг эргэлтэд оруулах нь санхүүжилт босгохын тулд гадаад валют зээлэхээс илүү санаачилга юм. Энэ нь ҮХЦТ-нд тусгасан “хөрөнгийн валют” гаргах саналтай уялдаж, нийцнэ. Сангийн эх үүсвэр, зарцуулалтын удирдлагад анхаарч, гадаад валютын өрийг нэмэгдүүлэхгүй байх нь чухал юм. Дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд хувийн хэвшлийг татан оролцуулах зорилгоор ҮХЦТ-нд Олон нийтийн хөгжлийн сан байгуулах саналыг тусгасан ба уул уурхай, аялал жуулчлалын томоохон төслүүдээс хөрөнгө бүрдүүлж, орон нутгийн авто зам, нийгмийн байгууламжийг сайжруулах ажлыг санхүүжүүлэх юм.

(5) Засаглал

Зорилго 5-ын хүрээнд Монгол хүний хөгжлийг хангасан ухаалаг, тогтвортой засаглал тогтож, захиргааны оновчтой бүтэц зохион байгуулалт бүхий төрийн алба төлөвшин, цахим технологид тулгуурласан иргэн төвтэй төрийн үйлчилгээнд бүрэн шилжиж, төр-хувийн хэвшил-иргэний нийгмийн хамтын ажиллагаа бүх хүрээнд өргөжин, хүний эрхийг бүрэн хангасан, шударга ёсны тогтолцоо төлөвшсөн, авлигагүй улс болохоор зорьж байгаа ба доорх зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Зорилт 5.1. Эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт, тэнцлийг оновчтой болгож, засаглалын тогтвортой байдлыг хангана.

Зорилт 5.2. Төрийн захиргааны байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой тодорхойлох замаар чиг үүрэг, эрх мэдлийн хуваарилалтыг нарийвчилна.

Зорилт 5.3. Хүний хөгжлийг дэмжсэн, үр дүн, үр нөлөөтэй цахим засаглалыг төлөвшүүлнэ.

Зорилт 5.4. Иргэндээ үйлчилдэг, мэргэшсэн, чадварлаг, ил тод, үр нөлөөтэй, ухаалаг төрийн албыг төлөвшүүлнэ.

Зорилт 5.5. Иргэний нийгэм-Хувийн хэвшил-Төрийн түншлэлийг бэхжүүлэх замаар үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилтэд хамаарал бүхий талуудын оролцоог хангасан зохистой тогтолцоо бүрдүүлнэ.

Зорилт 5.6. Үндэсний шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэх замаар авлига, албан тушаалын гэмт хэргийг бууруулна.

“УИХ-д Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн байнгын хороо, Засгийн газрын бүтцэд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагыг байгуулж, аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хөрөнгө оруулалт хариуцсан нэгжийг бий болгоно” гэсэн зорилт нь Зорилт 5.1-ийн цомхон, үр ашигтай төрийн албыг төлөвшүүлнэ гэсэн саналтай зөрчилдөж байна. Түүнчлэн ҮХЦТ-нд хөгжлийн удирдлагыг үе шаттайгаар төрийн захиргааны төв байгууллагаас орон нутгийн захиргааны байгууллагуудад хуваарилах саналыг боловсруулсан нь дэлхийн улс орнуудын өнөөгийн чиг хандлага юм. Зорилт 5.2, 5.5-ын хүрээнд иргэдийн оролцоог хангасан, илүү хүчирхэг чиг үүрэг бүхий орон нутгийн захиргааны байгууллагуудаас бүрдсэн, нээлттэй, хариуцлагатай, хяналттай засаглалыг төлөвшүүлнэ. Цахим засаглалыг төлөвшүүлэх зорилгын хүрээнд төрийн захиргааны төв байгууллага болон орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааны уялдааг хангана. Мөн төр-хувийн хэвшил-иргэний нийгмийн хамтын ажиллагааг сайжруулж, төрийн байгууллагын зарим чиг үүргийг төрийн бус байгууллагад шилжүүлэх талаар тусгасан нь оновчтой юм.

(6) Ногоон хөгжил

Тус зорилго нь 2.(1)-д дурдсанчлан “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн гол зорилго ба тус зорилгын хүрээнд доорх зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ.

Зорилт 6.1. Байгалийн үнэ цэнэ, өгөөжийг үнэлэн хамгаалж, анхдагч экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгална.

Зорилт 6.2. Байгалийн нөөц баялгийг нөхөн сэргээж, хомсдолыг бууруулан, ашиглалтын нөөц бий болгож, байгалийн үр өгөөжийг ирээдүй хойч үедээ өвлүүлнэ.

Зорилт 6.3. Усны нөөцийн хомсдолоос сэргийлж хуримтлуулан, хэрэгцээг хүртээмжтэй хангах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Зорилт 6.4. Нүүрстөрөгч багатай, бүтээмжтэй, хүртээмжтэй ногоон эдийн засгийг хөгжүүлж уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах олон улсын хүчин чармайлтад хувь нэмэр оруулна.

Тус баримт бичигт “2050 он гэхэд газар нутгийн 35%-ийг улсын тусгай хамгаалалтад авна, улсын тусгай хамгаалалтад авсан гол мөрний урсац бүрэлдэх

эхийн талбайн эзлэх хувийг 75%-д хүргэнэ, улсын тусгай хамгаалалтад авсан ойн сан бүхий газрын талбайн эзлэх хувийг 60%-д хүргэнэ, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тархац нутаг, амьдрах орчныг нь тэтгэж хомсдолоос сэргийлэх, ашигт зүйлийг үржүүлэх, тарималжуулах, ойн агропарк байгуулна” гэж тусгасан. Түүнчлэн ойгоор бүрхэгдсэн талбайн хэмжээг 9%-д хүргэж, гадаргын усны харуулын тоог 150-иас 450 болгож, менежментийг үр дүнтэй болгоно.

ҮХЦТ-ний газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд ойгоор бүрхэгдсэн талбайн хэмжээг 11.7%, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн талбайг 8.9%, хяналттай бэлчээрийг 8.2% байхаар тусгасан. Мөн усны нөөцийн ашиглалт, менежментийн зохистой тогтолцоог бүрдүүлж, ногоон эдийн засгийг хөгжүүлэх санал тусгагдсан. Эдгээр санал нь “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгасан саарал усны хэрэглээг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрийн хаягдал усны 80%-ийг дахин ашиглах, томоохон гол мөрөнд урсацын тохируулгатай усан сан байгуулах 11.4 их наяд төгрөгийн өртөг бүхий Хөх морь төслийг хэрэгжүүлэх зэрэг зорилтуудтай уялдаж байна.

“Алсын хараа-2050”-д хог хаягдалыг эх үүсвэр дээр нь бууруулах, дахин ашиглах, дахин боловсруулах 3R цогц менежментийг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэх, аюултай хог хаягдлын менежментийн тогтолцоог бий болгох зорилтууд багтсан. ҮХЦТ-нд санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдэд хог хаягдлын менежментийн хэд хэдэн төсөл багтсан. Мөн урт хугацааны хөгжлийн бодлогод салбаруудын хүлэмжийн хийн ялгарлыг хэмжих, тооцоолох чадавхыг бий болгох, татвараар уур амьсгалын ногоон санхүүжилтийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэх, байгальд ээлтэй технологийг дэмжиж, татварын хөнгөлөлт бий болгох зэрэг саналууд тусгагдсан байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт 2019 онд батлагдсан АХБ-ны 145 сая ам.долларын санхүүжилттэй сэргээгдэх эрчим хүч, гэр хорооллыг хөгжүүлэх төсөл багтсан. ҮХЦТ-нд мөн сэргээгдэх эрчим хүч, гэр хорооллыг хөгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд тусгагдсан.

(7) Амар тайван, аюулгүй нийгэм

Зорилго 7-гийн хүрээнд улсын батлан хамгаалах чадавхыг бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, нийгмийн дэг журам, иргэдийн амьдрах орчны аюулгүй байдлыг хангах, гамшгийн эрсдлийг бууруулах замаар хүн, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахаар зорьж байгаа ба доорх зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ. Үүнд,

Зорилт 7.1. Улс орны батлан хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгож, чадавхыг бэхжүүлнэ.

Зорилт 7.2. Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг хангаж, хил хамгаалалтын чадавхыг дээшлүүлнэ.

Зорилт 7.3. Уламжлалт бус аюулын эрсдлийг бууруулах, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох чадавхыг бэхжүүлж, хүн-нийгмийн амар тайван орчныг бэхжүүлнэ.

Зорилт 7.4 Хууль сахиулах салбарын эрх зүйн орчинг сайжруулан, бүтээн байгуулалтыг дэмжих, ажиллах нөхцөлийг сайжруулах, мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцийг бэлтгэн өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлнэ.

Зорилт 7.5. Төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулж, өрсөлдөх чадвар бий болгоно.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд батлан хамгаалахын салбарын эзлэх хувийг тасралтгүйгээр өсгөж 2%-д хүргэнэ гэсэн нь шинжлэх ухаан, инновацийн төсөвтэй

ижил байна.

“Оюуны өмчийн газрын байр, сургалтын төв, хөгжлийн төвийн цогцолбор барилгыг барьж олон улсын стандартад нийцсэн үйлчилгээг хөгжүүлнэ” гэсэн заалт нь цагаа олсон шийдэл болон улс орнууд оюуны өмчийг хамгаалж, хөгжүүлэхийн тулд өмчийн бусад хэлбэрүүдтэй адил авч үздэг болсон. Энэ зорилтод хүрэхийн тулд бусад зорилтуудын уялдааг хангана.

Зэвсэгт хүчнийг бэхжүүлж, хилийн дархан байдлыг хангахаас гадна Монгол Улсын өргөн уудам газар нутаг, маш их хүйтэрдэг цаг агаарыг харгалзан шинэ техник технологийг нэвтрүүлж, ашиглах эсвэл энэ нөхцөл байдалд зохицсон технологийн туршилт хийх зорилтуудыг тусгах нь чухал юм. Тухайлбал өргөн уудам газар нутгийг хянах дрон, хүйтэнд тэсвэртэй батарей зэргийг хөгжүүлж болно. Ийнхүү шинэ технологи, бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлсэнээр цаашид экспортод гаргаж болох тул ШУ, технологи, инновацийн салбарын төсвийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

(8) Бүсчилсэн хөгжил

Энэ нь 2.(1)-т тайлбарласан “Алсын хараа-2050”-ын бас нэгэн үндсэн зорилго юм. “Алсын хараа-2050”-д шинээр 6 бүсийг тодорхойлсон. Эдгээр нь ҮХЦТ-нд санал болгосон бүсчлэлтэй ихээхэн нийцэж байна. Шинээр тодорхойлсон 6 бүс тус бүрт дараах зорилтуудыг тодорхойлсон болно.

Зорилт 8.1 Дорнод Монголын талын экосистемийн унаган төрхийг хадгалж, Зүүн хойд Азийн эдийн засгийн интеграцад идэвхтэй оролцсон, ногоон технологид суурилсан хөдөө аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын зохистой хослол бүхий бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Зорилт 8.2 Говийн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, Зүүн Азийн эдийн засгийн хамтын ажиллагаанд идэвхтэй оролцдог, хариуцлагатай уул уурхай, өндөр технологид суурилсан үйлдвэрлэл, үйлчилгээ хөгжсөн бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Зорилт 8.3 Говийн уулс, тал хээрийн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, бүс нутгийн интеграцид идэвхтэй оролцдог, мал аж ахуй, аялал жуулчлал рекреацийн бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Зорилт 8.4 Монгол Алтай, Их нууруудын хотгорын экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, өндөр уулын мал аж ахуй, Өрнө-Дорныг холбосон олон улсын тээвэр, логистик, аялал жуулчлалын бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Зорилт 8.5 Хангай-Хөвсгөлийн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, хүн төрөлхтөний цэнгэг усны нөөцийг хамгаалсан, хөрш орон, олон улсын хамтын ажиллагаанд идэвхтэй оролцдог, аялал жуулчлал, эрчимжсэн хөдөө аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэлийн зохистой хослол бүхий бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Зорилт 8.6 Улаанбаатар хот, Төвийн бүсэд бий болсон хүн ам, нийгэм, эдийн засгийн төвлөрлийг төлөвлөлттэйгөөр задлах, төв, дагуул хотуудын зохистой бүтцийг бүрдүүлж, мэдлэгт суурилсан эдийн засаг бүхий, олон улсын түвшинд өрсөлдөх чадвартай бүс нутаг болгон хөгжүүлнэ.

Эдгээр зорилтууд нь ерөнхий утгаараа ҮХЦТ-нд туссан бүсийн хөгжлийн стратегитай нийцэж байна. ҮХЦТ-нд бүс тус бүрийн хөгжлийн стратегид суурилан Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр (БХНХ)-үүдийг боловсруулсан бөгөөд бүс тус бүрийн БХНХ-ийг уялдуулан хэрэгжүүлэх зорилгоор Бүсийн хөгжлийн зөвлөл (БХЗ) байгуулахыг санал болгосон. ҮХЦТ-нд санал болгосноор БХНХ тус бүр нь

олон төрлийн үйлдвэрлэлийн кластерыг байгуулахад шаардлагатай гол дэд бүтэц, хот, суурин газар дахь бүтээн байгуулалт болон орон нутгийн онцлог шинж чанарт суурилсан хөгжих ирээдүй бүхий үйлдвэр, үйлчилгээний үйл ажиллагааг дэмжих арга хэмжээнүүдээс бүрдэнэ. Бүсийн хөгжлийн энэ хандлага нь эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих төдийгүй нийгмийн олон төрлийн үйлчилгээг илүү үр дүнтэй хүргэхэд дэмжлэг болно. БХНХ-үүдийг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх зорилгоор БХЗ-ийн үйл ажиллагаагаар дамжуулан хөтөлбөрүүдийг цаашид улам дэлгэрүүлэх шаардлагатай.

(9) Улаанбаатар ба дагуул хот

“Алсын хараа-2050”-д тусгаснаар Улаанбаатар хотыг амьдрахад таатай, байгаль орчинд ээлтэй, хүн төвтэй ухаалаг хот болгон хөгжүүлэхээр зорьж байна. Энэ нь ҮХЦТ-ний зорилготой мөн нийцэж байна. Энэхүү зорилгын хүрээнд дараах 5 зорилтыг дэвшүүлсэн байна.

Зорилт 9.1 Иргэдийнхээ хөгжих боломжийг хангасан эрүүл чийрэг, бүтээгч, хөдөлмөрийн үнэлэмж өндөртэй иргэдтэй хот болно.

Зорилт 9.2 Иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлж, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангасан, хүлэмжийн хийн ялгарал багатай ногоон технологи бүхий амьдралын таатай орчинтой болж хөгжинө.

Зорилт 9.3 Орон зайн оновчтой төлөвлөлт бүхий суурьшлын зөв тогтолцоотой, эрчимтэй хөгжиж буй дагуул хотуудтай олон улсад өрсөлдөгч метрополитан болж хөгжинө.

Зорилт 9.4 Сайн засаглалтай, хууль эрх зүйн тогтвортой орчинтой, орчны стандартыг хангасан хот болж хөгжинө.

Зорилт 9.5 Үндэсний онцлог бүхий аялал жуулчлал, соёлын үйлчилгээг бий болгосон, Зүүн хойд Азийн тээвэр, логистикийн болон олон улсын харилцааны зангилаа төв хот болсон дагуул хотуудыг хөгжүүлнэ.

“Алсын хараа-2050” нь Улаанбаатар хотыг өмнөд хэсгийн залгаа дагуул хотуудыг хамарсан нийслэлийн бүс болгон хөгжүүлэх ҮХЦТ-ний үндсэн санааг мөн агуулж байна. ҮХЦТ нь Улаанбаатар хотыг ирээдүйд улс төр, засаг захиргааны гол төв, нийслэлийн бүс, олон улсын бизнесийн төв болсон дэлхийн хэмжээний хот, чанартай ногоон байгууламж, тохилог орчин бүхий ногоон хөгжлийн загвар мега хот, МХХТ-д суурилсан, метроны сүлжээ бүхий нийтийн тээврийн дэвшилтэт системтэй гол зангилаа хот болно гэж тодорхойлж байна. Түүнчлэн ҮХЦТ нь өөрийн чиг үүрэг бүхий дагуул хотуудыг тодорхойлсон. Үүнээс гадна ҮХЦТ-ний хүрээнд Улаанбаатар хот болон Төв аймгийг хамруулсан нийслэлийн бүсийн засаг захиргааг нийслэлд байхаар санал болгож байна.

“Алсын хараа-2050”-д дагуул хотуудыг өөртөө нэгтгэсэн ирээдүйн Улаанбаатар хотын удирдлагын асуудал тодорхойгүй байна. Түүнчлэн “Алсын хараа-2050” нь зарим чамин дэд бүтцийн байгууламжуудыг санал болгон материаллаг хөрөнгийг бүтээхэд илүү чиглэсэн байна. Эдгээрийг иргэдийн эрх ашигт нийцүүлэхийн тулд бүс нутагт суурилсан хотын удирдлагыг онцлох хэрэгтэй. “Алсын хараа-2050” нь хотын түүх, соёлын өв болсон барилга байгууламжийг хүчитгэх, сэргээх бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэхийг санал болгож байгаа нь сайшаалтай.

2.4.4 Төсөл, хөтөлбөрүүд

(1) “Алсын хараа-2050” ба ҮХЦТ-ний хамрах хүрээ, ялгаа

“Алсын хараа-2050” болон ҮХЦТ аль аль нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөө хэдий ч төлөвлөлтийн хамрах хүрээ нь хоорондоо харилцан адилгүй байна. “Алсын хараа-2050” нь зөвхөн улсын төсвийн хөрөнгө оруулалт төдийгүй томоохон хэмжээний уул уурхайн хөгжил зэрэг үндэсний нийгэм, эдийн засагт чухал нөлөөтэй хувийн хэвшлийн томоохон хөрөнгө оруулалтын бүхий л салбар, асуудлуудыг хамарсан илүү өргөн цар хүрээтэй юм. Харин ҮХЦТ-ний хамрах хүрээ нь Монгол Улсын Засгийн газар болон ЖАЙКА-гийн төлөөлөл хэлэлцэн техникийн хамтын ажиллагааны Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд гарын үсэг зурж баталсан цар хүрээгээр тодорхойлогдоно. Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгаснаар ҮХЦТ-ий зорилтот он 2030 байсан хэдий ч Монгол Улсын Засгийн газрын хүсэлтээр 2040 он болгож өөрчилсөн.

Тодруулбал ҮХЦТ нь төрийн бодлого төлөвлөлтийг багтаах бөгөөд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг хамрахгүй. Төрийн бодлого төлөвлөлтийн хувьд ч гэсэн зарим дэд салбарууд, асуудлуудыг бүрэн хамрахгүй. Тухайлбал хот байгуулалтын хувьд зөвхөн ус хангамж, ариутгах татуурга, дулаан хангамж, хатуу хог хаягдлын менежмент зэрэг хот, суурин нийтийн аж ахуйн үйлчилгээг хамран судлах боловч хотын зам, явган хүний зам байгууламж зэрэг хотын байгууламжийг багтаахгүй. Эрчим хүчний салбарын хувьд ҮХЦТ нь сэргээгдэх эрчим хүчний төслүүдийг санал болгож байгаа боловч дулааны эрчим хүч үйлдвэрлэх томоохон төслүүд эсвэл цахилгаан, эрчим хүчийг улсын хэмжээнд дамжуулах сүлжээг санал болгохгүй.

(2) Хөгжлийн загвар, хувилбаруудын ялгаа

3. (1)-д тодруулсны дагуу “Алсын хараа-2050” болон ҮХЦТ нь үндсэндээ ижил хэтийн төсөөлөлтэй байна. Гэхдээ “Алсын хараа-2050” болон ҮХЦТ-ний сонгосон хөгжлийн загварууд нь хоорондоо ялгаатай. 1. (2)-д тодруулсанаар ҮХЦТ нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загварыг сонгосон. Харин “Алсын хараа-2050” нь нөөц баялгийг тэр дундаа ашигт малтмалыг эрчимтэй ашиглаж, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих томоохон дэд бүтцийн төслүүдэд хөрөнгө оруулалт хийх замаар эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд тэмүүлсэн 20-р зууны хөгжлийн загварыг хэрэгжүүлэхээр байна.

Хөгжлийн хувилбаруудыг тодорхойлоход дээрх ялгаа нь илүү тод харагдаж байна. “Алсын хараа-2050” нь эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудыг явцуу хүрээнд тодорхойлсон байна. Үүнд: суурь хувилбар, ногоон эдийн засгийн хувилбар, томоохон төсөл хөтөлбөрүүдийн нөхцөлийг оруулан тооцсон хувилбар. Дэд бүтцийн томоохон төслүүдийг хэрэгжүүлснээр эдийн засгийн хөгжлийн хөдөлгөгч хүч нь уул уурхай хэвээр байх болно гэж харагдаж байна. Энэ утгаараа “Алсын хараа-2050”-д тодорхойлсон гурван хувилбар нь 20-р зууны хөгжлийн загварт багтаж байна. ҮХЦТ нь үйлдвэрлэл, ялангуяа анхан шатны бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэр, аялал жуулчлал, худалдаа, холбогдох үйлчилгээг уул уурхайтай хослуулахыг эдийн засгийн хөгжлийн өөр нэгэн хөдөлгөгч хүч гэж үзэж байна. Эдгээр салбаруудыг уул уурхайн салбартай хослуулж уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээг нь бууруулсан ч эдийн засгийн ижил түвшний өсөлтийг бий болгож болно.

(3) “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгагдсан томоохон төслүүд

УИХ-д өргөн барьсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төсөлд бүсчилсэн хөгжлийн зорилгын хүрээнд хэрэгжүүлэх олон төсөл багтсан. Гэсэн ч “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого нь тухайн төсөлгүйгээр батлагдсан. Анх баримт бичгийн төсөлд санал болгосон төслүүдийг энд нягталж үзэв. Уг төсөлд олон тооны томоохон төслүүд багтсан байна. 1 их наяд төгрөгөөс дээш төсөвтэй бүх төслийг Хүснэгт 2.4.1-д жагсаав. Эдгээр нь томоохон цахилгаан станц, төмөр зам, авто зам, уул уурхайн томоохон бүтээн байгуулалт болон бусад төслүүд болно.

Хүснэгт 2.4.1 “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд тусгагдсан томоохон төслүүд

Төсөл	Төсөвт өртөг (их наяд төг)	ТЭЗҮ
Эрчим хүчний салбарын төслүүд		
Шивээ овоогийн цахилгаан станц төсөл	17.5	5,280 МВт
Таван Толгойн цахилгаан станц төсөл	2.7	450 МВт
Багануурын цахилгаан станц төсөл	2.6	700 МВт
Эгийн голын УЦС төсөл	2.3	315 МВт
Бөөрөлжүүт цахилгаан станц төсөл	1.1	300 МВт
ТЭЦ3 өргөтгөл төсөл	1	250 МВт
ТЭЦ2 өргөтгөл төсөл	1	300 МВт
Төмөр зам, авто замын төслүүд		
Богдхаан төмөр зам (Төв)	5.7	
Эрдэнэт-Овоот чиглэлийн төмөр замын төсөл	5.7	
Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлийн төмөр замын төсөл	3	415 км
Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн төмөр замын төсөл	2.9	
Тавантолгой - Гашуунсухайт чиглэлийн төмөр замын төсөл	1	
Тавантолгой - Гашуунсухайт чиглэлийн авто замын төсөл	1	
Уул уурхайн төслүүд		
Тавантолгойн нүүрсний ордыг ашиглах төсөл (Өмнөговь аймаг, Цогтцэций сум)	8.3	
Овоотын нүүрсний ордыг ашиглах төсөл (Хөвсгөл аймаг, Цэцэрлэг сум)	7.2	
Нүүрснээс нийлэг байгалийн хий үйлдвэрлэх үйлдвэрийн төсөл (Улаанбаатар, Багануур дүүрэг)	6.8	
Зэсийн баяжмал боловсруулах үйлдвэр (Өмнөговь аймаг, Ханбогд сум)	5.7	
Дархан-Сэлэнгийн бүсэд хар төмөрлөгийн цогцолборыг дэд бүтцийн хамт байгуулах төсөл (Дархан-Уул аймаг, Дархан хот)	4	
Дулаан уул, Зөөвч Овоо ураны ордыг ашиглах төсөл (Дорнод аймаг, Улаанбадрах сум)	3	
Газрын тос боловсруулах үйлдвэрийн төсөл (Дорноговь аймаг, Алтанширээ сум)	3	
Цагаан суваргын зэс-молибдены төсөл (Дорноговь аймаг, Мандах сум)	1.7	
Бусад төслүүд		
Багануур дахь шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэл технологийн цогцолбор төсөл /Их сургуулиудын хотхон/	11.7	
Усны нөөцийг хуримтлуулах Хөх морь төсөл /урсацын тохируулгатай усан сангууд/, Хөх сувд төсөл /хөв цөөрмүүд/	11.4	
Төрийн орон сууцны төсөл (Улаанбаатар)	1.5	
Шинжлэх ухааны парк байгуулах төсөл (Төв аймаг, Сэргэлэн сум)	1	

Хүснэгт 2.4.1-д тусгасан эрчим хүчний төслүүдийг хэрэгжүүлж, эрчим хүч үйлдвэрлэх хүчин чадлыг 7595 МВт-аар нэмэгдүүлэхийн тулд нийт 28.2 их наяд төгрөгийг төсөвлөсөн байна. Дэлхий нийтээрээ сэргээгдэх эрчим хүч рүү шилжиж байгаа энэ үед нүүрсний цахилгаан станцуудын үйлдвэрлэсэн цахилгаан, эрчим хүчийг зарж борлуулахад хүндрэлтэй байж магадгүй юм. Зарим станцууд эрт оройгүй “stranded assets” буюу “үр ашиггүй хөрөнгө” болж хувирна. Төмөр замын төслүүдийг хэрэгжүүлж нийт 6,600 км шинэ төмөр замыг барихад нийт 16 их наяд төгрөгийг төсөвлөсөн байна. Хүснэгт 2.4.1-д жагсаасан уул уурхайн төслүүд нь нийтдээ 39.7 их наяд төгрөгийн өртөгтэй болж байна. “Алсын хараа-2050”-д төлөвлөсөн нийт 145 их наяд төгрөгийн хөрөнгө оруулалтаас 83.9 их наяд төгрөгийг эдгээр томоохон төслүүдэд зарцуулахаар байна. Хүснэгт 2.4.1-д жагсаасан авто зам болон бусад төслүүдийг оруулаад бүх томоохон төслүүдийн нийт өртөг 110.5 их наяд төгрөг болж байна. Харин үлдсэн 34,6 их наяд төгрөг бусад төслүүдэд хуваарилагдаж байна.

(4) “Алсын хараа-2050” ба ҮХЦТ-ний төслүүдийн нийцэл, давхцал

“Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд ба ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн нийцэл, давхцалыг нягтлахаар “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд анх санал болгосон төсөл, хөтөлбөрүүдийг ҮХЦТ-нд тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүдтэй харьцуулав. “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд тусгасан бүх төсөл, хөтөлбөрүүд болон Монгол Улсын 2021-2025 оны хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрт багтсан төслүүдийг судалж үзсэн. “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөлд санал болгосон хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх төслүүд Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгаснаар ҮХЦТ-ний хамрах хүрээнд багтахгүй тул харьцуулалтаас хасагдсан. Үр дүнг Хүснэгт 2.4.2-т хураангуйлав.

Хүснэгт 2.4.2 “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн төсөл, ҮХЦТ-нд тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүд

Төсөл	Төсөвт өртөг (тэрбум төг.)	ҮХЦТ-д тусгасан ижил төстэй төсөл
Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл хөтөлбөр	177	ҮХЦТ-ний алсын хараатай нийцэж байна
Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэр		
Хөдөө аж ахуй, хөдөөгийн хөгжлийн төсөл	142	Төслийн дугаар. 14.1, Төслийн дугаар. 14.2, Төслийн дугаар. 15.1, Төслийн дугаар. 15.2, Төслийн дугаар. 15.3, Төслийн дугаар. 16.1
Мал аж ахуйн салбарын эдийн засгийн эргэлтийг нэмэгдүүлэх төсөл	86	Мал аж ахуйг кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. 12
Хүнсний ногооны тариалалт, усалгаатай газар тариаланг дэмжих төсөл	114	Төслийн дугаар. 15.1
Сүү, сүүний ферм байгуулах төсөл	98	Мал аж ахуйг кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. 16.4
Махны үйлдвэр, хорио цээрийн бүс бүхий цогцолбор байгууламж барих техникийн шинэчлэл хийх төсөл	221	Мал аж ахуйг кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. 13.3

Экспортыг дэмжих төсөл	56	Мал аж ахуйг кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. I2
Цаг уурын өөрчлөлтөд тэсвэртэй мал аж ахуй эрхлэх төсөл	85	Төслийн дугаар. I4.1, Төслийн дугаар. I4.2, Төслийн дугаар. I6.1
Жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих бизнес инкубацийн төсөл	142	Төслийн дугаар. II3, Төслийн дугаар. II4, Төслийн дугаар. II5
Дөрвөн улирлын хүлэмж төсөл	101	Төслийн дугаар. I3.2
Эрүүл малын тусгаарласан аж ахуй бүхий махны үйлдвэр байгуулах төсөл	169	Зүүн бүсэд мал аж ахуйг кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан
Экспортын санхүүжилт төсөл	212	Кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. I2
Зээлийн баталгаа, эдийн засгийн төрөлжилт, ажил эрхлэлтийг бий болгох төсөл	170	Кластераар хөгжүүлэх саналд тусгасан; Төслийн дугаар. I2
Улаанбаатар хотод төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, махны хадгалалт, борлуулалтын цогцолбор төв байгуулах төсөл	69	Төслийн дугаар. I2
Алслагдсан орон нутагт сүүн бүтээгдэхүүнийг кластерын зарчмаар үйлдвэрлэж, импортыг орлож, экспортыг нэмэгдүүлэх төсөл	117	Төслийн дугаар. I2
Дүн	1,782	
Аж үйлдвэр ба логистик		
Эмээлтийн хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл технологийн парк байгуулах төсөл	479	ҮХЦТ-д нэн даруй хөгжүүлэхийг зөвлөсөн
Хилийн боомтын дэд бүтцийг хөгжүүлэх төсөл	141	Төслийн дугаар. I1.1
Эдийн засгийн чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх төсөл	85	Төслийн дугаар. I1.1
Алтанбулаг, Сайншанд, Хөшигийн хөндий, Цагааннуур тээвэр логистикийн төв байгуулж, хуурай боомтын статустай болгох төсөл	200	Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрт тусгасан
Дүн	905	
Аялал жуулчлал		
Аялал жуулчлалын гол чиглэлийн автозам дагуух үйлчилгээний цогцолбор	84	Төслийн дугаар. I10.2
Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих төсөл-1	108	Аялал жуулчлалын салбарын зөвлөмжид тусгасан; Төслийн дугаар. I10.6
Дүн	192	
Нийгмийн хөгжил		
Бага дунд боловсролын орчин нөхцөл тоног төхөөрөмжийг сайжруулах төсөл	208	Төслийн дугаар. II6-д багтаасан
Асрамжийн газраас 18 нас хүрсэн залуучуудыг бие даан амьдрахад дэмжлэг үзүүлэх төсөл	100	Төслийн дугаар. II3
Ахмад настны тусламж, үйлчилгээний тогтолцоог бүрдүүлэх төсөл	72	Нийгмийн салбарын зөвлөмжид тусгасан
Эмзэг бүлгийн иргэдийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийн 1 дүгээр үе шатны төсөл	227	Эрүүл мэндийн салбарын зөвлөмжид тусгасан
200 сургууль, 273 цэцэрлэг барих төсөл	997	Санал болгосны дагуу Олон улсын суралцагчдын үнэлгээний хөтөлбөр /PISA/-т хамрагдах ажлын нэг хэсэг

		болгон тусгасан
Боловсролын чанарын шинэчлэл төсөл	77	Төслийн дугаар. II6
Өрсөлдөх чадвартай дээд боловсрол төсөл	71	Боловсролын салбарын зөвлөмжид тусгасан
Инженер технологийн дээд боловсрол төсөл	200	Боловсролын салбарын зөвлөмжид тусгасан
Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн бие даан амьдрах үйлчилгээг дэмжих төсөл	300	Нийгмийн салбарын зөвлөмжид тусгасан
Ахмадуудыг дахин мэргэшүүлэх төсөл	50	Нийгмийн салбарын зөвлөмжид тусгасан
Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг сайжруулах төсөл	200	Нийгмийн салбарын зөвлөмжид тусгасан
Дүн	2,502	
Дэд бүтэц		
Тавантолгой - Гашуунсухайт чиглэлийн 250 км хүнд даацын хатуу хучилттай авто зам төсөл	1,086	Өмнөд бүсийн хариуцлагатай уул уурхай, олон нийтийн хөгжлийн хөтөлбөрүүдэд багтсан; Төслийн дугаар. III3 (2-р үе шат)
Өмнөговь аймгийн Ханхонгор сумын Тавантолгой-Барууннаран чиглэлийн 32 км авто замын төгсгөлөөс “Цагаандэл уул” хилийн боомт хүртэлх 270 км авто зам	733	Өмнөд бүсийн хариуцлагатай уул уурхай, олон нийтийн хөгжлийн хөтөлбөрүүдэд багтсан
Тавантолгой-Манлай-Ханги чиглэлийн авто зам төсөл	1,422	Төслийн дугаар. III2 (Хоёрдахь тэргүүлэх чиглэл)
Улаанбаатар-Дархан чиглэлийн замын шинэчлэл, Дархан-Алтанбулаг чиглэлийн авто замын засвар арчлалт, Улаанбаатар-Арвайхээр чиглэлийн 58 км замын их засварын ажил	336	Төслийн дугаар. III1
Баруун бүсийн босоо тэнхлэгийн автозамыг хөгжүүлэх 2 дахь шатны төсөл /Азийн авто замын сүлжээний АН-4 - Ховд-Өлгий-Улаан байшинт чиглэлийн 189.7 км авто зам төсөл	355	Баруун бүсийн ногоон хөгжлийн загвар хөтөлбөрүүдэд багтсан
Хархорин сум-Шанхын хийд-Бат-Өлзий сум-Улаан цутгалан хүрхрээ-Төвхөн хийд чиглэлийн 91 км авто зам төсөл	86	Төслийн дугаар. III3
Баруун-Урт-Бичигт чиглэлийн 272 км цемент бетон хучилттай их даацын авто зам төсөл	220	Төслийн дугаар. III3 (одоо хэрэгжиж буй)
Жаргалтхаан сум-Өмнөдэлгэр сум-Рашаан хад-Өглөгчийн хэрэм-Биндэр сум-Баян-Адарга сум-Дадал сумыг холбосон 290 км авто зам төсөл	276	Төслийн дугаар. III3 (2-р үе шат~3-р үе шат)
Чойбалсан хотоос Ульхан боомт чиглэлийн 223.48 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	221	Төслийн дугаар. III3 (1-р үе шат)
Чойбалсан хотоос Хавиргын боомт чиглэлийн 124.5 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	119	Төслийн дугаар. III3 (1-р үе шат)
Чойбалсан-Эрээнцав чиглэлийн 242 км авто зам төсөл	232	Төслийн дугаар. III3 (2-р үе шат)
Өндөрхаан - Норовлин чиглэлийн 200 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	190	Төслийн дугаар. III2 (Хоёрдахь тэргүүлэх чиглэл)
Дархан – Сэлэнгийн авто замаас Шаамар – Зүүнбүрэн – Цагааннуур – Түшиг - Зэлтэрийн боомт чиглэлийн 120,85 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	215	Төслийн дугаар. III2 (Хоёрдахь тэргүүлэх чиглэл)
Улаанбаатар-Дархан чиглэлийн 204.6 км	455	Төслийн дугаар. III1

автозамын шинэчлэлийн төсөл		
Даланзадгад-Баяндалай -Гурвантэс чиглэлийн 220 км хатуу хучилттай авто замын барилгын ажлыг үргэлжлүүлэн дуусгах төсөл	209	Төслийн дугаар. III3 (3-р үе шат)
Тавантолгой-Барууннаран чиглэлийн 32 км замын төгсгөлөөс "Цагаан дэл" уул хилийн боомт хүртэлх 270 км авто зам төсөл	710	Төслийн дугаар. III3 (3-р үе шат)
Булган аймаг-Хишиг Өндөр- Гурван булаг чиглэлийн 133.7 км хатуу хучилттай авто замын барилгын ажил	126	Төслийн дугаар. III3 (3-р үе шат)
Дашинчилэн-Орхоны гүүр чиглэлийн авто замаас Өлзийт сум Мөрөн-Тариалан чиглэлийн авто замын төгсгөлийг холбох 120 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	107	Төслийн дугаар. III2 (Хоёрдахь тэргүүлэх чиглэл)
Өлгий (БӨ)-Улаанхус сум-Алтай таван богд уул чиглэлийн 118 км авто зам төсөл	112	Төслийн дугаар. III3 (3-р үе шат)
Улиастай-Алтай чиглэлийн 194 км хатуу хучилттай авто замын барилгын ажил	150	Төслийн дугаар. III1
Ховд-Улаангом чиглэлийн 163 км хатуу хучилттай авто зам төсөл	155	Төслийн дугаар. III2 (2-р үе шат)
Багануур үйлдвэрлэл, технологийн парк /дэд бүтэц/ байгуулах төсөл	161	ҮХЦТ-д нэн даруй хөгжүүлэхийг зөвлөсөн
Зургаан бүсийн нисэх буудлыг олон улсын нисэх буудал болгон өргөжүүлж, хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл	580	Төслийн дугаар. III10 (Ховд, Чойбалсанд голлон анхаарсан)
Дүн	8,256	
Байгаль орчин		
Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламжийн төсөл	743	Төслийн дугаар. IV8.1
Улаанбаатар хотын ус хангамжийг урт хугацаанд тогтвортойгоор нэмэгдүүлэх төсөл	1,311	Төслийн дугаар. IV6
Туул, Сэлбэ голын урсацыг нэмэгдүүлж, орчныг сайжруулах төсөл	178	Төслийн дугаар. IV6
Сэргээгдэх эрчим хүчийг нэмэгдүүлэх төсөл	172	Алтайн бүсийн хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, эрчим хүчний нөөцийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрүүдэд багтсан
Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станц барих төсөл, 90МВт	854	Баруун бүсийн ногоон хөгжлийн загвар хөтөлбөрүүдэд багтсан
Газрын доройтол, цөлжилтөөс урьдчилан сэргийлэх, ойжуулалт хийх төсөл	189	Төслийн дугаар. IV1
Хатуу хог хаягдлыг боловсруулах замаар эрчим хүчийг дахин боловсруулах төсөл	472	Төслийн дугаар. IV2.3
Гэр хорооллын дундын бүсэд хэсэгчилсэн инженерийн хангамжийг нэвтрүүлэх "Дэд бүтцийн төв" төсөл	460	Төслийн дугаар. IV3
Гэр хорооллын газрыг дахин төлөвлөн барилгажуулах төсөл /гадна шугам сүлжээ/	298	Төслийн дугаар. IV3.1, Төслийн дугаар. IV3.2
Эко яармаг-1 гэр хорооллын дахин төлөвлөлтийн төсөл	212	Төслийн дугаар. IV3.1, Төслийн дугаар. IV3.2
Дүн	4,889	
Нийт дүн	18,703	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 2.4.2-т жагсаасан бүх төсөл, хөтөлбөрийн нийт өртөг нь 18.7 их наяд төгрөг буюу 6.58 сая ам.доллар (1 доллар = 2.840 төгрөг) болно. Эдгээр төсөл, хөтөлбөрүүдийн нийт өртөг нь 6,12 их наяд доллараар хэмжигдсэн ҮХЦТ-ний 2021-2040 онуудад хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн нийт өртөгтэй нилээд ойролцоо байна (Бүлэг 11). Үлдсэн 15.9 их наяд төгрөг нь ҮХЦТ-д багтаагүй бусад салбарын төсөл, хөтөлбөрт зориулагдахаар байна. Үүнд номын сан, төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг, лаборатори, музей, театр, орон сууц, цахилгаан дамжуулах шугам, хотын барилга байгууламж зэрэг олон нийтийн барилга байгууламжийн бүтээн байгуулалт багтаж байна.

(5) “Алсын хараа-2050” ба ҮХЦТ хоорондын нийцэл, давхцал

“Алсын хараа-2050” ба ҮХЦТ баримт бичигт тусгасан хөгжлийн алсын хараа нь үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлс болон хүн төвтэй хөгжилд суурилсан байна. Мөн 1. (2)-т тайлбарласнаар “Алсын хараа-2050” ба ҮХЦТ аль аль нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийг бүс нутгийн хөгжил болон ногоон хөгжилд тулгуурлах нь үр дүнтэй гэж үзэж байна. ҮХЦТ-нд социалист, капиталист хөгжлийн загвараас нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвар руу шилжих талаар тодорхой тусгасан. Харин “Алсын хараа-2050” баримт бичигт хөгжлийн 3 хувилбарыг үнэлж, эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүчийг уул уурхайн салбар гэж тодорхойлсон нь 20-р зууны хөгжлийн загварыг үргэлжлүүлэхээр харагдаж байна. “Алсын хараа-2050” нь төмөр замын сүлжээг нэмэгдүүлэх, нүүрсээр ажилладаг дулааны цахилгаан станцуудыг өргөтгөх замаар эрчим хүчний хангамжийг сайжруулж уул уурхайд түшиглэсэн хөгжлийг дэмжиж буйг мега төслүүдэд түшиглэсэн хөгжил гэж нэрлэж болох юм. Энэ нь экспортыг нэмэгдүүлж, импортын цахилгаан эрчим хүчээс хараат байдлыг бууруулах хэдий ч хүрээлэн буй орчны бохирдол, доройтолд хүргэнэ. Түүнчлэн эдийн засаг, экспортын бүтээгдэхүүнийг хэрхэн төрөлжүүлэх нь тодорхойгүй байна.

ҮХЦТ-ний хүрээнд үйлдвэрлэл, түүний дагалдах үйлчилгээг аж үйлдвэрийн кластер зэрэг дэд бүтцийн хөгжилтэй уялдуулан дэмжиж, өрхийн амьжиргааг экспортод чиглэсэн орон нутгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлтэй уялдуулахыг санал болгож байна. Энэ нь эдийн засаг болон экспортын бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлж, Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийг хямралд тэсвэртэй болгоно. “Алсын хараа-2050” баримт бичгийн дагуу Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг олон улсын санхүүгийн хямрал, цар тахал зэрэг гадны хүчин зүйлсэд өртөмтгий хэвээр байх болно. ҮХЦТ-нд санал болгосноор нөөцийг хог хаягдалгүйгээр бүрэн ашиглах нь ногоон хөгжилд хувь нэмэр оруулна.

ҮХЦТ-нд эрчим хүчний салбарын хувьд алслагдсан хөдөө орон нутгийг хамарсан томоохон хэмжээний цахилгаан станцыг барьж байгуулах, нэгдсэн сүлжээг өргөтгөхийг санал болгоогүй. Харин орон нутгийн эрчим хүчний хангамжийн сүлжээг бий болгохын тулд тухайн орон нутгийн эрчим хүчний эх үүсвэрийг, тэр тусмаа сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцийг аль болох их ашиглахыг санал болгож байна. Орон нутгийн эрчим хүчний хангамжийг зарим бүс нутагт байгуулах бүс нутгийн эрчим хүчний компаниуд хэрэгжүүлэх боломжтой.

“Алсын хараа-2050”-д санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл нь ҮХЦТ-ний хүрээнд хийгдсэн хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлын дүн шинжилгээгээр бүрэн дэмжигдэж байна. Уг дүн шинжилгээг байгаль орчин, нийгэм, эдийн засаг, газар ашиглалт, санхүү зэрэг 30 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу хийсэн. “Алсын хараа-2050” болон ҮХЦТ-нд тусгагдсан эдийн засгийн 6 бүсийг хөгжүүлэх үндсэн стратеги нь хоорондоо нийцэж байгаа хэдий ч зарим бүсийн нэр болон

зарим стратегийн илэрхийллийг нэгтгэх нь зүйтэй.

Эдийн засгийн хурдацтай өсөлтийг дэмжихийн тулд гадаад валютаар зээл авахад найдахгүйгээр дотоодын мөнгөн тэмдэгтийн гүйлгээг нэмэгдүүлэх тухайд “Алсын хараа-2050” болон ҮХЦТ ижил үзэл бодолтой байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт Үндэсний баялгийн сан байгуулахыг санал болгож байгаа бол ҮХЦТ-д олон нийтийн зориулалт бүхий дэд бүтцийг хөгжүүлэх Олон нийтийн хөгжлийн сан байгуулахыг зөвлөж байна. Үндэсний баялгийн сан байгуулах нь үндэслэлтэй байж болох ч сангийн эх үүсвэр, ашиглалтыг сайтар нягталж, засгийн газар болон Монгол Улсын ард иргэдэд өр нэмэхгүй байхыг анхаарах хэрэгтэй.

Хөгжлийн удирдлагын хувьд ихээхэн ялгаатай байна. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгасан хөгжлийн удирдлага нь Засгийн газрын шийдвэрээс ихээхэн хамааралтай хэвээр байна. Харин ҮХЦТ-нд хөгжлийн удирдлагыг тухайн орон нутагт нь шилжүүлэхийг зөвлөж байна. ҮХЦТ-нд бүсийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн, орон нутгийн нөөцөд тулгуурласан төслүүдийг төлөвлөх, зохицуулах, хэрэгжүүлэх чиг үүрэг бүхий Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийг (БХЗ) байгуулахыг санал болгож байна (Бүлэг 8). Энэ нь хүчин төгөлдөр мөрдөж буй Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын тухай хуулийн дагуу байгуулагдсан Бүсийн зөвлөлөөс өөр юм.

БХЗ нь эхний ээлжинд ҮХЦТ-нд санал болгож буй БХНХ-үүдэд төсвийн хөрөнгийг зохистой хуваарилах, хэрэгжилтийг түргэтгэх зорилгоор аймаг, хот, яамд болон орон нутгийн бусад байгууллагын төлөөллөөс бүрдсэн, ҮХГ-ын дэмжлэгтэй, аймгийн Засаг дарга нартай нягт хамтран ажилладаг түр байгууллага байж болох юм. Энэ нь хөгжлийн удирдлагыг орон нутагт нь шилжүүлэхэд чиглэсэн анхны бодит алхам бөгөөд аймаг, орон нутгийн удирдлага болон яамдын ажлын уялдаа холбоог хангах чадавхыг бэхжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

(4)-т хийсэн харьцуулалтын дагуу төмөр замын сүлжээг өргөтгөх, нүүрсээр ажилладаг дулааны станцуудын үйл ажиллагааг дэмжин эрчим хүчний хангамжийг нэмэгдүүлэх, уул уурхайн хөгжлийг дэмжих томоохон дэд бүтцийн төслүүдийг эс тооцвол “Алсын хараа-2050” баримт бичиг нь ҮХЦТ-тэй ихээхэн нийцэж байна. ҮХЦТ-тэй нийцэж буй “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгагдсан хөрөнгө оруулалтын зардлыг Хүснэгт 2.4.3-т үзүүлэв.

Хүснэгт 2.4.3 ҮХЦТ-тэй нийцэж буй “Алсын хараа-2050” баримт бичигт тусгагдсан хөрөнгө оруулалтын зардал

Нэр	Төсөвт өртөг (тэрбум төг.)	Эзлэх хувь (%)
Үндэсний нэгдсэн үнэт зүйл	177	0.9
Хөдөө аж ахуй ба хөдөө аж ахуйн боловсруулалт	1,782	9.5
Аж үйлдвэр болон логистик	905	4.8
Аялал жуулчлал	192	1.0
Нийгмийн салбар	2,502	13.4
Дэд бүтэц	8,256	44.1
Байгаль орчин	4,889	26.1
Дүн	18,703	100.0

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 2.4.3-т үзүүлснээр хөрөнгө оруулалтын хуваарилалт тэнцвэртэй байна. Үүнд хөдөө аж ахуй, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт, аж үйлдвэр, логистик, аялал жуулчлал зэргийг багтаасан эдийн засгийн салбарт 15.4%, нийгмийн салбарт 13.2%, дэд бүтцэд 44.1%, байгаль орчинд 26.1% тус тус ногдож байна. Хэрэв эдийн засгийн салбарын хөрөнгө оруулалт нь шаардлагатай дэд бүтэц бүхий анхдагч бүтээгдэхүүнд суурилсан олон төрлийн аж үйлдвэрийн кластеруудыг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн тохиолдолд эдийн засгийн өсөлт, эдийн засаг болон экспортын бүтээгдэхүүний төрөлжилтийг дэмжиж чадна. Ойрын ирээдүйд уул уурхай нь эдийн засгийн хөгжлийн хөдөлгөгч хүч хэвээр хадгалагдвал ашигт малтмалын боловсруулалтын түвшинг эрс нэмэгдүүлж (үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж), уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээг бууруулах болно. Нийгэм, байгаль орчны салбарт хөрөнгө оруулалтыг зохистой хуваарилах аваас хүн төвтэй хөгжлийн урьдач нөхцөл болох амьдрах орчны чанарыг сайжруулах боломжтой.

Бүлэг 3 Хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилт, стратеги

Энэхүү бүлэгт ирэх хэдэн арван жилд Монгол Улсын дагаж мөрдөх Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд (ТХЗ), Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 (ТХҮБ 2030), “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигтэй уялдуулсан хөгжлийн загварын эхний хувилбарыг авч үзнэ. “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн зорилтод хүрэх чухал нөхцөл нь дэвшилтэт технологи, хүний нөөцийн асуудал юм. Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны байгууллагын (ЖАЙКА) Төслийн багийн (ЖТБ) зохион байгуулсан семинарт үндэслэн өргөн цар хүрээг хамарсан хөгжлийн хувилбаруудыг тодорхойлох аргачлалыг тайлбарлаж, хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгах зарим саналыг танилцуулна. Илүү чухал санал зөвлөмжийг тусгасан хөгжлийн алсын харааг дэвшүүлнэ. Түүнчлэн тус бүлэгт макро түвшний хөгжлийн зорилтын тодорхойлолт, бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөлтийн үр дүнтэй арга болох асуудлын бүтцийн шинжилгээнд суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний (ҮХЦТ) үндсэн стратегийг танилцуулна. Дараа нь эдийн засаг, дэд бүтэц, байгаль орчны салбарын хөгжлийн зорилт, стратегийг макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратегитэй уялдуулан тодорхойлно.

3.1 ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдэд үндэслэсэн хөгжлийн загвар

3.1.1 Үндэслэл

(1) ТХЗ ба ТХҮБ 2030

Нэгдсэн үндэсний байгууллагаас (НҮБ) санаачилсан дэлхийн Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудын (ТХЗ) хүрээнд НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр Монгол Улсын Засгийн газар нь Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 (ТХҮБ) баримт бичгийг соёрхон баталж, үе үеийн Засгийн газар тогтвортой хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд бүхий л оролцогч талууд улс төрийн байр сууриас үл хамааран хөгжлийн алсын хараа хэмээн хүлээн зөвшөөрсөн билээ. Тиймээс энэ нь Монгол Улсыг тогтвортой хөгжүүлэх үндсэн баримт бичиг юм. УИХ-ын 2020 оны 5-р сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоор “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг баталж, ТХҮБ 2030 баримт бичгийг хүчингүй болгосон. “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зорилтуудыг тусгасан бөгөөд хэрэгжүүлэх хугацааг сунгасан.

Уур амьсгалын дулааралт, тогтвортой хөгжлийн төдийгүй хүн төрөлхтөний оршин тогтнохтой холбоотой олон асуудал дэлхий нийтийн өмнө тулгамдаж байгаатай холбогдуулан НҮБ-ын санаачилсан ТХЗ-ын өмнөх Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг амжилттай хэрэгжүүлж, дууссан. Тиймээс НҮБ-ын бүх гишүүн орнууд болох хөгжиж буй болон хөгжингүй орнууд ТХЗ -уудыг баталсан. Энэ нь нөөц баялгийг эрчимтэй ашигладаг (зүй бусаар) 20-р зууны хөгжлийн загвараас эдийн засгийн үр ашигт тулгуурласан үйл ажиллагаа явуулдаг шинэ үед шилжих шаардлагатай болсоныг харуулж байна.

ТХЗ нь улс орныг тогтвортой хөгжүүлэх үүднээс ямар төрлийн хөгжлийн загварыг мөрдөх шаардлагатайг тулгаагүй. НҮБ-ын ТХЗ-ын хүрээнд Монгол Улсын ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийг боловсруулсан бөгөөд хөгжлийн шинэ загвараар хөгжих шаардлагатай хэдий ч тухайн загварыг хараахан тодорхойлоогүй байна. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт тусгасан тогтвортой хөгжлийн зорилтыг хэрэгжүүлэх үүднээс Монгол орны өвөрмөц нөөц баялагт үндэслэн хөгжлийн загварыг тодорхойлно.

(2) Монгол Улсын хөгжлийн одоогийн нөхцөл байдал болон ТХЗ

2010-2015 онуудад Монгол Улсын эдийн засгийн дундаж өсөлт 10% байсан ба энэхүү эдийн засгийн өсөлтийн үр шимийг олон хүн хүртсэн. Уул уурхайгаас үүдэлтэй эдийн засгийн өндөр өсөлт нь нөөц баялгийг эрчимтэй ашиглах тодорхойлолтод багтаж байна. Уул уурхайгаас хамааралтай эдийн засгийн өндөр өсөлтийг үргэлжлүүлэх нь ашигт малтмалыг үргэлжлүүлэн олборлоно гэсэн үг бөгөөд дэлхийн ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-д тусгагдсан тогтвортой байдлын үзэл санаатай нийцэхгүй байна гэсэн үг юм. Монгол Улсын нийгэм-эдийн засгийн энэхүү хандлагыг Хүснэгт 3.1.1.-д нэгтгэн үзүүлэв. “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгийн зорилго нь Монгол Улсыг хөгжингүй орнуудын жишигт хүрсэн эдийн засгийн өсөлт, бүс нутгийн түвшинд өрсөлдөх чадвар бүхий тогтвортой хөгжлийг хангасан улс болгож хөгжүүлэх юм.

Монгол Улсын хөгжлийн одоогийн нөхцөл байдал нь Тогтвортой хөгжлийн зорилго, зорилтуудтай зөрчилдөж буйг Хүснэгт 3.1.1-д үзүүлэв. Хэрэв одоогийн хөгжлийн чиг хандлага хэвээр хадгалагдвал ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-ын хэрэгжилт хангагдахгүй байх магадлалтай байна. Өөрөөр хэлбэл (Хүснэгт 3.1.1) Монгол Улс нь хөгжлийн шинэ загвараар хөгжих шаардлагатайг харуулж байна.

Хүснэгт 3.1.1 Монгол Улсын хөгжлийн одоогийн байдал Тогтвортой хөгжлийг зорилго, зорилтуудын харьцуулалт

Салбар	Зүйл	Монгол Улсын хөгжлийн одоогийн нөхцөл байдал	Тогтвортой хөгжлийг зорилго, зорилт
Эдийн засаг	Аж үйлдвэрийн төрөлжилт, хөдөлмөр эрхлэлт	Ашигт малтмал, мал аж ахуйгаас хэт хамааралтай байдлаас үүдэн сүүлийн жилүүдэд ажилгүйдлийн түвшин нэмэгдсэн.	Нэмүү өртөг шингэсэн, ажиллах хүч их шаарддаг салбаруудад анхаарал хандуулан бүтээмжийг дээшлүүлэх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх.
	Аж үйлдвэр, орлого	Сүүлийн жилүүдэд ядуурлын түвшин нэмэгдсэн. Хөдөө аж ахуйн бүтээмж бага, малын тоо толгойг хязгаарлах шаардлагатай.	Ядуурлын бүх хэлбэрийг бүрэн устгах, зохистой арга хэмжээ авах.
	Орлогын хуваарилалт	Сүүлийн жилүүдэд Жини коэффициент 32, 33 байна (дэлхийн хэмжээнд дундуур байр).	Бүх нийтээрээ бүрэн, бүтээмжтэй, зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих.
Нийгэм	Нийгмийн хөгжил	Боловсрол, бичиг үсгийн түвшин ахисан.	Хүн бүр чанартай боловсролыг ижил тэгш, хүртээмжтэй эзэмших нөхцөлийг бүрдүүлэх, насан турш сурч боловсрох боломжийг дэмжих.
	Хүний хөгжлийн индекс	Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) 0.74 байгаа нь 189 улсаас 92-р байранд орсон.	Бүх нийтээрээ насан турш эрүүл энх, сайн сайхан амьдрах нөхцөлөөр хангах.

Байгаль орчин	Байгалийн нөөц баялаг, байгаль орчныг хадгалан, хамгаалах	Эдийн засгийн өсөлтийг хангах үүднээс эрдэс баялгийг зүй бусаар ашиглаж байгаа ба зарим газарт бэлчээрийн талхлалтын улмаас хөрсний доройтол үүссэн.	Хариуцлагатай, тогтвортой хэрэглээ болон үйлдвэрлэлийг дэмжих, газрын доройтлыг бууруулах, биологийн олон янз байдлыг мөхөж, устахаас сэргийлэх.
	Амьдрах орчин	Агаарын бохирдол, авто замын ноцтой түгжрэл, хөрсний бохирдол нь хот, суурин газрын байгаль орчны чанарыг доройтуулж байна.	Хот, суурин газруудын аюулгүй, хүртээмжтэй, найдвартай, тогтвортой хөгжлийг дэмжих.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Хөгжлийн шинэ загварыг тодорхойлох хэрэгцээ, шаардлага

Төрөл бүрийн салбарын нэмэлт онцлогийг тусгах замаар ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн зорилтуудыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх үүднээс Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөг (ҮХЦТ) боловсруулна. Энэхүү зорилгоор салбар тус бүрийн асуудал хариуцсан оролцогч талуудын салбар хоорондын хамтын ажиллагааг хангах хөгжлийн загварыг тодорхойлох шаардлагатай.

ТХЗ нь НҮБ-аас баталсан хөгжлийн зорилго боловч хөгжлийн ямар зорилго, зорилт бүхий хөгжлийн загварыг томъёолох нь тухайн бүс нутаг, улс орноос хамааран харилцан адилгүй байна. ТХҮБ 2030 болон “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлоготой нийцүүлэн Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого (БХБ), Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл (ХАНСХЕТ), Бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа (БХАХ) зэрэг холбогдох бодлого, төлөвлөгөөг боловсруулж, Монгол Улсын хөгжлийн өвөрмөц загварыг тодорхойлох шаардлагатай. ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдаа холбоо бүхий ХАНСХЕТ, БХБ, БХАХ-ны харилцан хамаарлыг Зураг 3.1.1-д үзүүлэв.

Зураг 3.1.1 ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдаа холбоо бүхий ХАНСХЕТ, БХБ, БХАХ-ны харилцан хамаарал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Монголын талтай хамтран 2019 оны 1-р сард “ТХЗ, ТХҮБ 2030 ба хөгжлийн загвар” сэдэвт семинар болон Оролцогч талуудын

нэгдсэн хурлыг зохион байгуулсан. Төлөвлөлтийн хувилбарууд, ТХЗ болон ТХҮБ 2030 баримт бичиг хоорондын уялдаа зэрэг олон талын оролцогч талуудын хамтын хүчин чармайлтын үр дүнд хөгжлийн загварыг тодорхойлох талаар хэлэлцсэн. Олон талын оролцогчдын нэгдсэн хурлаар (ОТОНХ) төлөвлөлтийн хувилбаруудыг хэлэлцэн, тодорхойлно. Түүнчлэн 2019 оны 3-р сард “Аз жаргалын үзүүлэлтүүд: баяр баясал, зорилго, бахархал” сэдэвт семинарыг зохион байгуулсан бөгөөд энэхүү семинар нь хөгжлийн загварыг томъёолоход чиглэгдсэн. Эдгээр семинарууд хөгжлийн шинэ загварын талаар цаашид хэлэлцэх үндэс суурь болсон билээ.

Монгол Улсын хөгжлийн загварыг 1) ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-д үндэслэсэн аргачлал ба 2) Монголын хамтран ажиллагч байгууллагуудтай семинар, хэлэлцүүлэг хийх замаар оролцооны аргыг хослуулан тодорхойлно.

3.1.2 Монгол Улсын хөгжлийн загварыг тодорхойлох үйл ажиллагаа

Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагууд болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хамтын ажиллагааны хүрээнд хөгжлийн загварыг тодорхойлох бөгөөд ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь хэлэлцүүлэг өрнүүлэх үүднээс дүн шинжилгээ хийн, танилцуулах болно. Хүснэгт 3.1.2-т үйл ажиллагаа, огноо, хариуцах байгууллагыг нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 3.1.2 Хөгжлийн загварыг тодорхойлох ажлын төлөвлөгөө

Үйл ажиллагаа	Огноо	Хариуцах байгууллага
ТХЗ-тай холбоотой макро түвшний асуудлуудыг тодруулах	2019 оны 7-р сарын сүүлээр	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
ТХЗ, ТХҮБ 2030-тай холбоотой макро түвшний дүн шинжилгээ	2019 оны 8-р сарын сүүлээр	Монголын тал болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хамтарсан семинар
ТХҮБ 203-тай холбоотой салбаруудын хөгжлийн гол асуудлуудад дүн шинжилгээ хийх	2019 оны 9-р сарын эхээр	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
Салбарын өнөөгийн байдлын болон ТХЗ, ТХҮБ 2030-ын хүрээнд хүлээгдэж байгаа үр дүнд дүн шинжилгээ хийх	2019 оны 9-р сарын эхээр	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
Хөгжлийн шинэ загвартай холбоотой үзэл санаа, санал боловсруулах	2019 оны 10-р сарын эхээр	Монголын тал болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хамтарсан семинар
Хөгжлийн загварыг томъёолох	2019 оны 12-р сарын дунд, сүүлээр	Монголын тал болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хамтарсан семинар
Хөгжлийн загварыг нарийвчлан боловсруулах	2020 оны 1-5-р сар	Оролцогч талуудын нэгдсэн хурал
“Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигтэй уялдуулан ҮХЦТ, хөгжлийн загварыг нарийвчлан боловсруулах	2020 оны 6-р сараас 2021 оны 1-р сар хүртэл	Монголын тал болон ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (онлайнаар хамтарч ажиллана)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(1) ТХЗ-той холбоотой макро түвшний асуудлуудыг тодруулах нь

Макро түвшний дүн шинжилгээ хийхэд НҮБ-ийн Улс төрийн дээд форумд зориулан 2019 онд боловсруулсан Үндэсний сайн дурын тайланг ашиглана. Түүнчлэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь ҮХЦТ боловсруулах төслийн Явцын тайланд үндэслэн асуудлын дүн шинжилгээ хийнэ.

1) Монгол Улсын Үндэсний сайн дурын тайлан 2019

Монгол Улсын Үндэсний сайн дурын тайланд ТХЗ, зорилгуудыг хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй бэрхшээл, хүчин чармайлтыг дараах байдлаар харуулав. Үүнд:

- Монгол Улс нь ТХЗ-ыг батлагдсан эхэн үеэс хэрэгжүүлж эхэлсэн улс боловч хэрэгжилтийн үр дүн хангалтгүй байна.
- Хөгжлийн цогц зорилтыг тусгасан дунд, богино хугацааны хөгжлийн бодлогыг эрэмбэлэн, улсын төсвийг Монгол Улсын дотоодын нөхцөл байдалд нийцүүлэн боловсруулах ажил үргэлжилж байна.
- Уул уурхай, нөөц баялаг, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбараас ихээхэн хамааралтай эдийн засаг нь түүхий эдийн үнийн хэлбэлзэл зэрэг гадаад хүчин зүйлийн нөлөөнд тэсвэртэй бус байна. Түүнчлэн хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй эрхлэлт байгалийн гамшгийн аюулд өртөмтгий байна.
- Ажлын байр хомс, бүс нутгийн нийгмийн үйлчилгээний ялгаатай, тэгш бус байдал нь зарим иргэдийн амьдрах нөхцлийг дордуулж байна.
- Агаарын чанарын үзүүлэлт ялануяа Улаанбаатар хотод өмнөхөөс хавьгүй дордсон. Байгалийн гамшиг ойр ойрхон давтагдах нь иргэдийн амьжиргаанаас гадна хүрээлэн буй орчны чанарт шууд нөлөөлдөг бөгөөд эдийн засгийн нөхцөл байдлыг муутгах шалтгаан болдог.

Эдгээр асуудлуудыг шийдвэрлэхийн тулд хүртээмжтэй, тогтвортой байдлыг тусгасан хөгжлийн бодлогыг боловсруулан, хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Тиймээс Монгол Улс нь ТХЗ-ыг Засгийн газар болон бусад оролцогч талуудыг зөвшилцөлд хүргэх үндсэн баримт бичиг болгон ашиглах боломжтой. Төрийн захиргааны бүх шатны байгууллага, нийгмийн бүхий л давхарга оролцсон “нийт Монгол” арга хандлага нь хамтран ажиллах, хүртээмжтэй, тогтвортой зорилтуудыг хангахад чухал ач холбогдолтой.

2) Макро түвшний асуудлуудын дүн шинжилгээ

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь ТХЗ-ыг хэрэгжүүлэхтэй шууд холбоотой дараах асуудлуудыг тодорхойлсон. 6.3-р хэсэгт илүү дэлгэрэнгүй тусгасан. Үүнд:

- Ажилгүйдлийн түвшин өндөр, хөдөлмөр эрхлэлт тогтвортой бус,
- Хөдөө орон нутагт ажлын байр хомс,
- Эдийн засаг болон экспортын бараа бүтээгдэхүүн төрөлжөөгүй,
- Улаанбаатар хотын эдийн засаг, хүн амын хэт төвлөрөл,
- Хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа их,
- Ядуурлын түвшин өндөр, тогтвортой хэвээр,
- Капиталын хуримтлал ханалтгүй.

(2) ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдийн макро түвшний дүн шинжилгээ

Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудыг биелүүлэхэд ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” нийцэж буй эсэхийг нягтлах үүднээс “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангаж” буй талаарх макро түвшний дүн шинжилгээг хийнэ. Дараах үйл ажиллагаа багтана. Үүнд:

- ТХЗ-аас ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-д тусгагдаагүй хүчин зүйлсийг тодорхойлох,

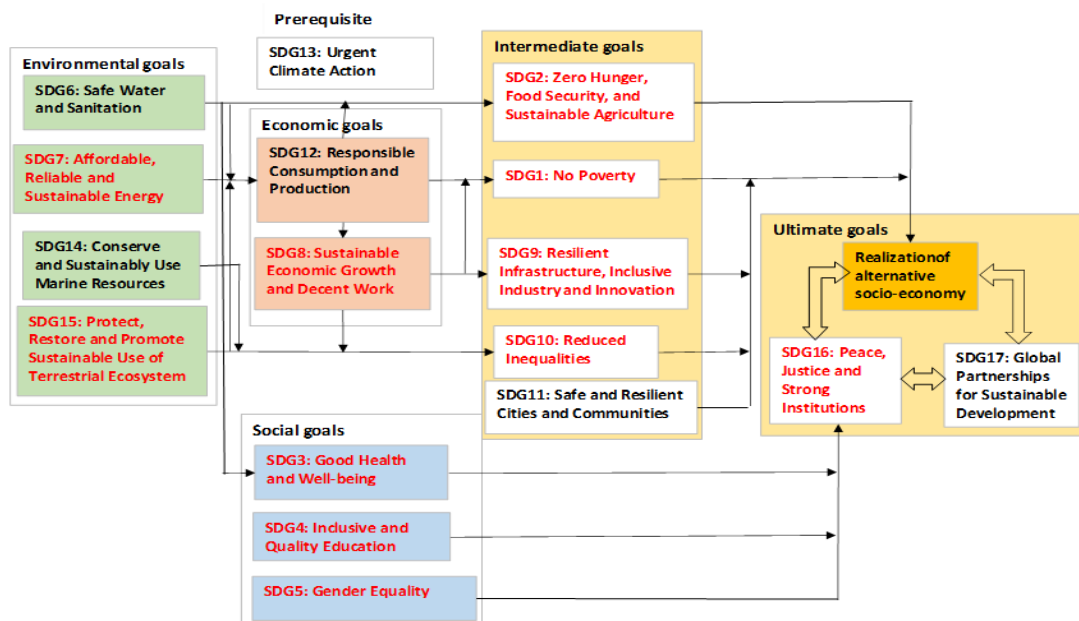
- Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудыг биелүүлэхэд шаардлагатай ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-д тусгагдаагүй хүчин зүйлсийг тодорхойлох,
- ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-ын бүтцийн дүн шинжилгээгээр салбар тус бүрт тулгарч буй хүндрэлтэй асуудлыг тодорхойлон, танилцуулах.

1) ТХЗ-ын бүтцийн эхний дүн шинжилгээ

ТХЗ-ын бүтцийн эхний дүн шинжилгээг Зураг 3.1.2-т үзүүлэв. Уг бүтцээс үзэхэд ТХЗ-ын туйлын зорилго нь 20-р зууны хөгжлийн загвараас илүүтэйгээр нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн өөр хувилбар болох “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг” хангах явдал юм. Энэхүү хөгжлийг хангахын тулд “16. Энх тайван, шударга ёсыг цогцлоох”, “17. Хөгжлийн төлөөх түншлэлийг бэхжүүлэх” зорилгууд хоорондоо уялдах шаардлагатай.

Эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны зорилгуудыг дунд хугацааны зорилгод багтаасан. Үүнд: “1. Ядуурлыг устгах”, “Тэгш бус байдлыг бууруулах” болон бусад холбогдох зорилгууд багтана. ТХЗ-ын үндсэн философи болох “Хөгжлөөс хэнийг ч орхигдуулахгүй байх” зарчим нь дунд хугацааны зорилгуудаар хэрэгжих ба цаашид “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг” хангахад чиглэгддэг.

Зураг 3.1.2 ТХЗ-ын бүтэц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

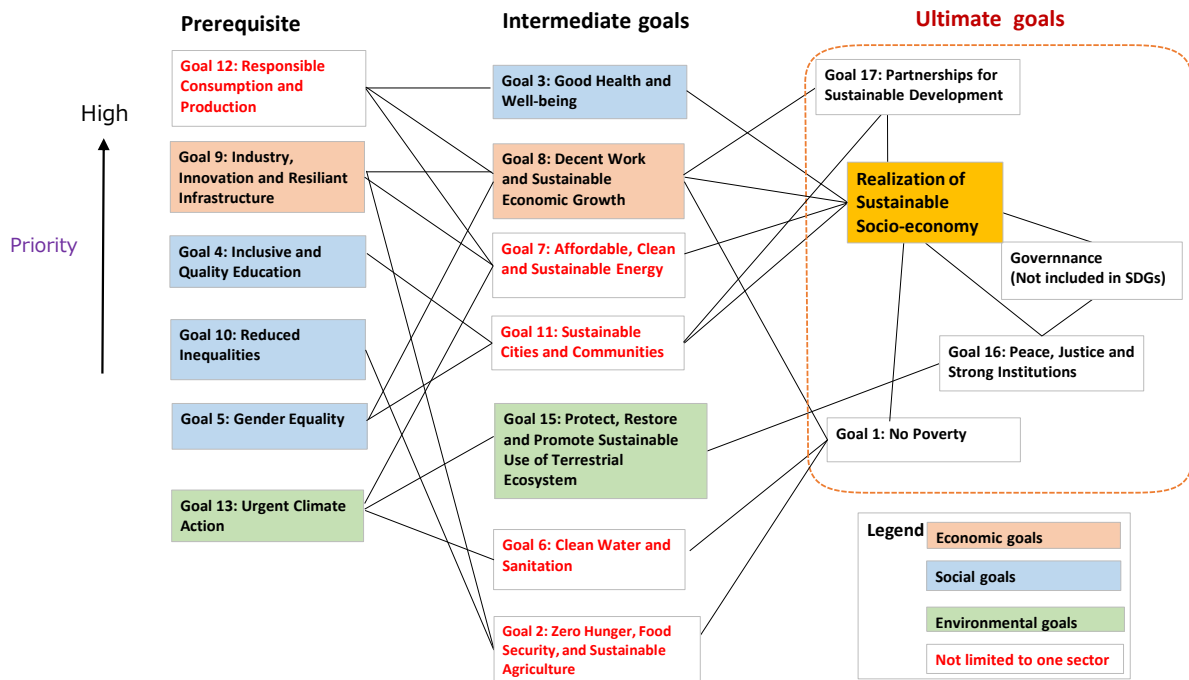
Тайлбар: ТХЗ-ын улаанаар тэмдэглэсэн зорилтууд ТХҮБ 2030-д тусгагдсан.

2) Эхний Ажлын хэсгийн хэлэлцүүлгийн үр дүнд шинэчилсэн дүн шинжилгээ

ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн боловсруулсан ТХЗ-ын бүтцийн дүн шинжилгээний төсөлд эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны зорилгууд болон урьдчилсан нөхцөл, дунд хугацааны болон эцсийн зорилгууд хоорондын шалтгаан-үр дагаврын харилцан хамаарлыг тусгав. 2019 оны 8-р сарын 21-нд зохион байгуулсан Ажлын хэсгийн (АХ) анхны хурлаар ажлын хэсгийн гишүүдтэй хамтран, зарим зорилгууд нь эдийн засаг, байгаль орчны зорилгуудын аль алинтай нь хамааралтай болохыг тогтоож, урьдчилсан нөхцөл, дунд хугацааны болон эцсийн зорилгууд хоорондын харилцан хамаарлаас шалтгаалан зорилгуудыг эрэмбэлсэн.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь эдгээр асуудлуудыг тусган, ТХЗ-ын бүтцийг өөрчлөн Зураг 3.1.3.-т үзүүлэв. Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт хөгжлийн зорилтуудыг эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, нийгмийн тогтвортой хөгжил, байгаль орчны тогтвортой хөгжил, тогтвортой хөгжлийн засаглалын хүрээнд тодорхойлсон тул ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” болон ТХЗ-ыг харьцуулахад хялбар байна. Түүнчлэн энэхүү бүтэц нь хөгжлийн загварыг боловсруулахад ТХЗ тус бүрийн эрэмбийг тодорхой харуулна.

Зураг 3.1.3 ТХЗ-ын бүтэц (шинэчилсэн байдлаар)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн дагуу салбаруудад тулгамдаж буй асуудлуудын дүн шинжилгээ

- 1) ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичиг: Эдийн засгийн салбарын хөгжил

ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн боловсруулсан ТХЗ-ын бүтцийн дүн шинжилгээний бүрэлдэхүүн хэсэг болгон ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн салбар тус бүрийн зорилтуудын шаталсан бүтцийг тодруулах үүднээс судалсан. ТХЗ-ыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан боловсруулан, баталсан Монгол Улсын ТХҮБ 2030-ын үр дүнг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд, зорилтууд нь “Алсын хараа 2050”-д мөн тусгагдсан. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт засаглалын зорилтуудыг эдийн засаг, нийгэм (хүний хөгжил), байгаль орчны (ногоон хөгжил) зорилтуудын адилаар чухалчилж авч үзсэн. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн зорилтод дүн шинжилгээ хийн, үр дүнг Хүснэгт 3.1.3 болон Зураг 3.1.4-д үзүүлэв.

ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн зорилт нь “Урт хугацааны эдийн засгийн дундаж өсөлтийг тогтвортой хадгалах” явдал юм. Энэ нь салбар тус бүрээр дэлгэрэнгүй дүн шинжилгээ хийх

үндэс суурь болсон бөгөөд тэдгээрийг дараагийн хэсэгт тусган, оруулсан.

Хүснэгт 3.1.3 ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдийн зорилтуудын харилцан хамаарал

(1) Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030

Салбар	ТХҮБ 2030 Гол зорилтууд	ТХЗ-тай харилцан хамаарал	ТХЗ-тай нийцэж буй эсэх
Хөдөө аж ахуйн салбар (мал аж ахуй)	Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоод эх үүсвэрээр бүрэн хангана.	Энэ нь Зорилго ②, Зорилго ③, Зорилго ⑫-ын үр дүнтэй холбоотой бөгөөд “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг” хангахтай шууд холбоотой. Зорилго ⑫ нь Зорилго ⑧-ын үр дүнд хувь нэмэр оруулна.	Сайн нийцэж байна
	Олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлнэ.	Энэ нь Зорилго ③, Зорилго ⑧-тай холбоотой бөгөөд эдгээр нь Зорилго ① болон “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг” хангахад хувь нэмэр оруулна. Зорилго ⑨ нь урьдчилсан нөхцөлд чухал ач холбогдолтой.	Сайн нийцэж байна
Аж үйлдвэр-ийн салбар	Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг нэмэгдүүлнэ.	Энэ нь “Нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг” хангахад хувь нэмэр оруулах ба Зорилго ⑧-аас ТХЗ-ын нийтлэг зорилгыг харах боломжтой.	Сайн нийцэж байна
	Хот, суурин газрын бүсэд хөдөө аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлнэ.	Хэдийгээр Зорилго ⑪-тэй ойролцоо боловч агуулга нь бага зэрэг ялгаатай. Зорилго ①-ын үр дүнд хувь нэмэр оруулна.	Нийцэж байна
Эрдэс баялагийн салбар	Ил тод, хариуцлагатай олборлох үйлдвэрлэлийг төлөвшүүлж, уул уурхайн салбарын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлнэ.	Энэ нь Зорилго ⑦, Зорилго ⑨, Зорилго ⑧, Зорилго ⑮-тай хамааралтай. Түүнчлэн Зорилго ⑯-ын үр дүнд хувь нэмэр оруулна. Мөн Зорилго ⑰-д шууд бусаар нөлөөлнө.	Нийцэж байна
Аялал жуулчлалын салбар	Монгол Улс нүүдлийн соёл, аялал жуулчлалын олон улсын төв болно.	Энэ нь Зорилго ⑧, Зорилго ⑰-д ихээхэн хувь нэмэр оруулна. Мөн байгаль орчныг хамгаалах үүднээс Зорилго ⑮-тай хамааралтай.	Сайн нийцэж байна
Эрчим хүчний салбар	Эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын найдвартай, тогтвортой эх үүсвэрээр бүрэн хангаж, цахилгаан эрчим хүч экспортолно.	Энэ нь голчлон Зорилго ⑦-той хамааралтай. Мөн Зорилго ⑧, Зорилго ⑨-тэй хамаатай.	Нийцэж байна

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого

Дугаар	“Алсын хараа 2050”-ын зорилтууд	ТХЗ-тай харилцан хамаарал	ТХЗ-тай нийцэж буй эсэх
4.1	Макро эдийн засгийн тогтвортой орчинг бүрдүүлж, дундаж давхаргыг нийгмийн зонхилох бүлэг болгоно.	Энэхүү зорилт нь “Алсын хараа 2050”-ын ерөнхий зорилго, түүнчлэн Зорилго 1, 2, 8, 12-той хамааралтай.	Макро түвшинд нийцэж байна.
4.2	Эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгоно.	Энэхүү зорилт нь Зорилго 2, 8-тай хамааралтай.	Эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилтуудыг хэрэгжүүлж уялдуулна.

4.3	Тогтвортой эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд санхүүгийн системийг бэхжүүлнэ.	Энэхүү зорилт нь эдийн засгийн хөгжлийг дэмжиж, хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулах замаар Зорилго 8, 12-ын хэрэгжилтэд хувь нэмэр оруулна.	ТХЗ-тай нийцэж байна
4.4	Бүс нутгийн эдийн засаг, худалдааны интеграцад нэгдэж, худалдааг хөнгөвчилнө.	Энэхүү зорилт нь Зорилго 9, 11, 12-той хамааралтай.	Бүс нутгийг хөгжүүлэх зорилтуудыг хэрэгжүүлж уялдуулна.
4.5	Олон улсад өрсөлдөх чадвартай бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг хөгжүүлж, ажлын байрыг нэмэгдүүлнэ.	Энэхүү зорилт нь Зорилго 1, 8, 12-той хамааралтай.	Зорилт 4.4-ийн хамт хэрэгжүүлж уялдуулна.
4.6	Эдийн засгийн төрөлжилт, инновац, шинэ технологи, хүний хөгжил, ногоон хөгжлийн зорилтуудыг дэмжих чадавхтай олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн баялгийн санг бий болгоно.	Энэхүү зорилт нь бүх зорилгын хэрэгжилтийг дэмжих ба ялангуяа Зорилго 16, 17-той хамааралтай.	ТХЗ-тай нийцэж байна

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2) Эдийн засгийн салбар

ТХЗ-ын философийг ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгагдсан эдийн засгийн хөгжлийн асуудлуудад зүй зохистойгоор тусган оруулжээ. Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, аялал жуулчлалын салбарын зорилтуудыг эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны тогтвортой хөгжлийн тэнцвэрийг хадгалан, тодорхойлсон байна. Түүнчлэн Монгол Улсын бүс нутгийн онцлог, уламжлал, соёлыг тусгасан эдгээр зорилтууд нь эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэгдэж байна. Нөгөө талаар уул уурхай, эрчим хүчний салбарын зорилтууд нь агуулгын хувьд хязгаарлагдмал байна.

“Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгийн зорилтуудын хүрээнд макро эдийн засгийн тогтвортой байдал, хөрөнгө оруулалтын таатай орчин бүхий санхүүгийн найдвартай системийг бүрдүүлж эдийн засгийн бүтцэд динамик, цогц өөрчлөлтийг хийнэ. Цаашид эдийн засгийн өсөлт уул уурхайн салбараас хамааралтай хэвээр төлөвтэй ба анхан шатны бүтээгдэхүүний боловсруулалтыг нэмэгдүүлж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн болгон экспортод гаргана. Хөдөө аж ахуй, газар тариалангийн салбарын тухайд экспортод гаргах анхдагч бүтээгдэхүүнийг нийлүүлж, гол нэр төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэж, импортыг орлуулна. “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт МХХТ болон дэвшилтэт технологид тулгуурласан бүтээлч эдийн засаг, өвөрмөц өв соёл, нөөцөд түшиглэсэн олон улсын аялал жуулчлал, ОХУ, БНХАУ-тай хийх худалдааг өргөжүүлэх замаар тогтвортой олон улсын харилцааг хөгжүүлэхтэй холбоотой зорилтууд тусгагдсан. Бүх салбарт инноваци, брэндийг хөгжүүлэх талаар онцолсон.

Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбар

ТХҮБ 2030 баримт бичгийн бүтцийн дүн шинжилгээгээр хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарт тулгамдаж буй асуудал нь үр тариа, төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоод эх үүсвэрээр бүрэн хангах, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх, малын гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Үр тариа,

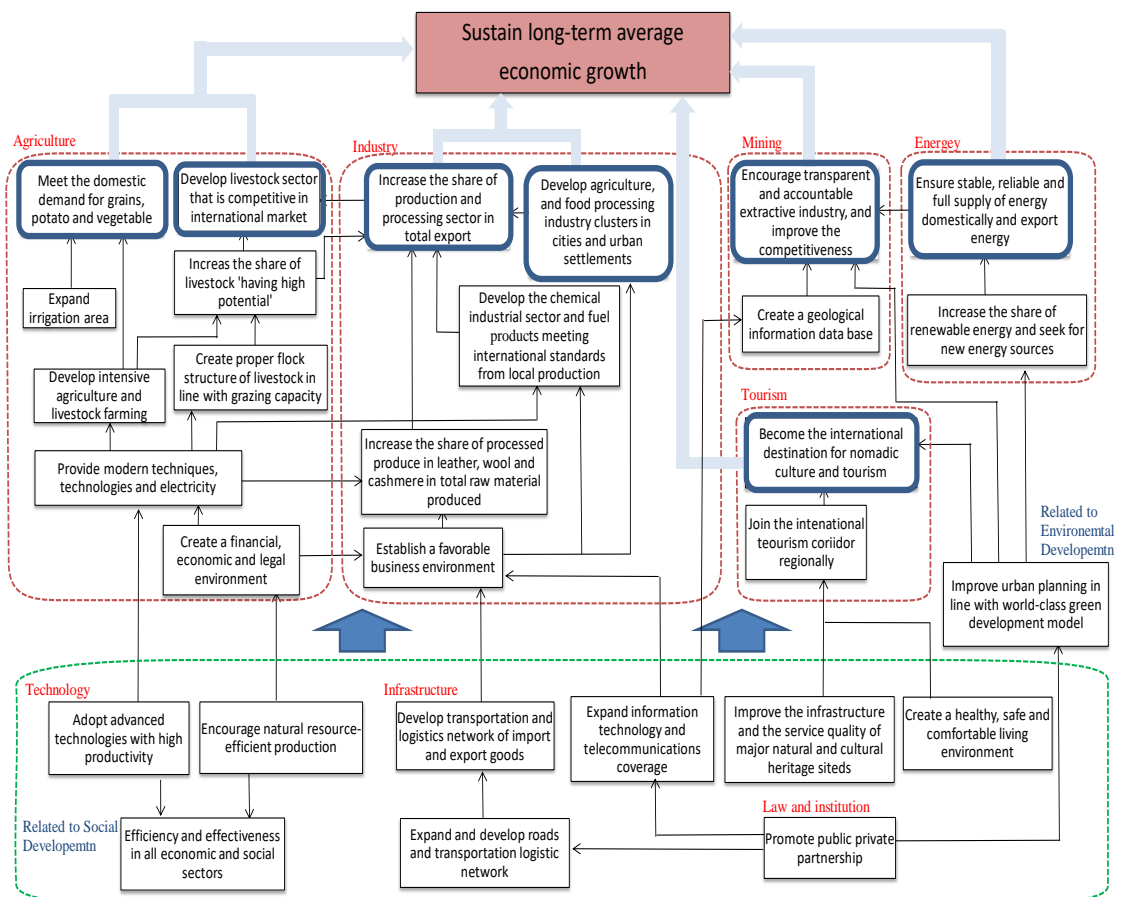
төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоодын эх үүсвэрээр бүрэн хангах үйл ажиллагааны хүрээнд тариалангийн газрын хөрсний үржил шимийг нэмэгдүүлэх, байгаль, цаг уурын гамшигт үзэгдэлд тэсвэртэй, дасан зохицох чадвартай байх, байгаль орчинд ээлтэй технологийг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэн, малын гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх нь малчдын орлого, ажлын байрыг нэмэгдүүлнэ гэсэн үг бөгөөд нөөц баялгийг хэмнэлттэй, зохистой ашиглахад хувь нэмэр оруулна.

ТХЗ нь нэмүү өртөг өндөртэй, хөдөлмөр шингээлт ихтэй салбарыг хөгжүүлэхэд түлхүү анхаарах шаардлагатайг онцолсон ба хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх орон нутгийн үйлдвэрийг хөгжүүлэх нь тус зорилтод нийцэж байна. Энэхүү зорилтод технологийг шинэчлэх, эдийн засаг, санхүү хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулах асуудлууд багтана.

ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгагдсан чухал зорилтуудын нэг нь бэлчээрийн менежментийн асуудал юм. Монгол орны өргөн уудам бэлчээрийг тухайн орон нутгийн иргэд, олон нийтийн оролцоотойгоор байгалийн нөөцийн менежментийн тогтолцоог бүрдүүлэх нь зүйтэй.

Мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйд суурилсан экспортын баримжаатай боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нь аж үйлдвэрийн салбарын томоохон зорилт бөгөөд энэ нь мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагааг сайжруулахад тус дэм үзүүлнэ. Эдгээр уялдаа холбоотой үйл ажиллагаа нь экспортын бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх 6 дахь салбар хэмээн нэрлэгдэх болно.

Зураг 3.1.4 ТХҮБ 2030 бүтэц (эдийн засгийн салбараар)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Аж үйлдвэр, уул уурхай, аялал жуулчлалын салбар

ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгагдсан аж үйлдвэрийн салбарын гол зорилт нь химийн аж үйлдвэрийн салбар, нүүрс боловсруулах үйлдвэрлэл, хөдөө аж ахуй болон хүнсний үйлдвэрлэл, ноос ноолуур, арьс шир зэрэг түүхий эдийг бүрэн боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх явдал юм. Түүнчлэн экспортын баримжаатай нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ. Эдгээр зорилтууд нь “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичигт тусгагдсан.

ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт ил тод, хариуцлагатай олборлох үйлдвэрлэлийг төлөвшүүлэх зорилтууд тусгагдсан. Аж үйлдвэрийг дэвшилтэт техник технологи, МХХТ-д суурилан хөгжүүлж, найдвартай, тогтвортой эрчим хүчний эх үүсвэрээр хангана. Эрдэс баялгийн нөөцийн ашиглалтыг багасгаж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн, уул уурхайн салбарын тогтвортой хөгжлийг дэмжинэ.

ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт тусгасан Монгол Улс нүүдлийн соёл, аялал жуулчлалын олон улсын төв болох зорилтын хүрээнд олон улсын аялал жуулчлалын коридорыг байгуулна.

Эрчим хүчний салбар

Эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын найдвартай, тогтвортой эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангах сорилт тулгарч байна. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичигт нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг нэмэгдүүлж, эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрийг ашиглан найдвартай, тогтвортой эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангахаар тусгагдсан.

Технологи, хууль эрх зүй, институци, дэд бүтцийн салбар

Дээр дурдсанаар ТХҮБ 2030 баримт бичигт төрөл бүрийн салбарын хөгжлийг дэмжих дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, дэд бүтэц, институци, хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зорилтуудыг тусгасан. Тус баримт бичигт дэд бүтцийн салбарын хувьд эдийн засгийн өсөлтийг хангах зам, тээвэр, логистикийн сүлжээг хөгжүүлэхээр тусгасан. Институцийн хувьд төр хувийн хэвшлийн түншлэлийг хангаснаар (ТХХТ) хот байгуулалт, дэд бүтцийн хөгжлийг дэмжин, дэвшилтэт технологид суурилсан боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлэхээр тусгасан.

(4) ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-ын одоогийн байдал, хүлээгдэж буй үр дүнгийн дүн шинжилгээ (салбаруудаар)

Монгол Улсын ТХҮБ 2030-ын үр дүнг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд, зорилтууд нь “Алсын хараа 2050”-д тусгагдсан тул ТХҮБ 2030-ын зорилтуудад хүрснээр “Алсын хараа 2050”-ын зорилтуудын хэрэгжилтийг хангах юм. Тиймээс ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь ТХҮБ, “Алсын хараа 2050”-ын зорилтууд болон ТХЗ-ыг салбар тус бүрээр харьцуулан, хүснэгтэд нэгтгэн үзүүлэв. Тоон мэдээлэлд үндэслэсэн үнэлгээг голчлон хийхийн зэрэгцээ чанарын үнэлгээг хийх шаардлагатай. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн зорилтууд нь ТХЗ-тай нийцэж буй эсэхийг судалсан. Энэхүү дүн шинжилгээ нь ТХҮБ 2030/“Алсын хараа 2050” баримт бичгийн зорилтуудыг өөрчлөх зорилгоор хийгдээгүй болно. Харин ТХҮБ 2030/“Алсын хараа 2050” баримт бичгийн зорилтуудад үндэслэн Монгол Улсын хөгжлийн шинэ загварыг тодорхойлохоор зорьсон.

Салбар тус бүрийн гол зорилтуудыг үр дүнтэй хангах арга, хандлагыг тодруулна. Энэ нь “Алсын хараа 2050” баримт бичигт тусгах зарим нэмэлт нөхцлийг тодорхойлоход хүргэж болзошгүй юм.

1) Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбар

Хүснэгт 3.1.4-т ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зорилтууд болон хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарын зорилтуудад хүрэх хэтийн төлвийг үзүүлэв.

ТХЗ-ын ядуурлыг устгах, өлсгөлөнг зогсоох зорилго, зорилтуудтай хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарын зорилтууд нягт холбоотой байна. ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зорилтууд ерөнхийдөө ТХЗ-ын зорилго, зорилтуудтай нийцдэг. Жишээлбэл үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэлтийн технологи нэвтрүүлэх нь хөрс хамгаалах, ган гачгийн хохирлыг бууруулах үр дүнтэй арга технологи юм. Тэг элдэншүүлэлтийн технологи зэрэг бодит технологиос гадна хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарт МХТ-ийг нэвтрүүлэхээр тусгасан. Ийм дэвшилтэт технологи нэвтрүүлсэнээр уур амьсгалын өөрчлөлт, ган, зудын аюулыг даван туулахад тус дөхөмтэй. Тогтвортой хөгжлийн үндсэн зарчим нь эдийн засгийн үр дүнтэй үйл ажиллагаа явуулах ба байгаль орчныг хамгаалах явдал юм.

ТХҮБ 2030 баримт бичигт эдийн засгийн даяаршлын хүрээнд үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэн дэлхий нийтийн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэхээр тусгасан. Энэхүү нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд нэгдсэнээр нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажлын байрыг ихээхэн нэмэгдүүлэх боломж олдохгүй байж болзошгүй ба Монгол Улсын гадна эдгээр үйл ажиллагаа явагдах боломжтой. Үүнээс зайлсхийхийн тулд үйлдвэрлэлийн кластерыг хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг сайжруулах, орон нутгийн үйлдвэрлэлийг экспортын чиг баримжаатайгаар хөгжүүлэх зэрэгтэй уялдуулан, нэмүү өртгийн гинжин хэлхээг дотооддоо бий болгох нь чухал юм.

Мэдээлэл хангалтгүй байгаагаас үүдэн ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгагдсан зорилтыг хангах цаашдын үр дүн тодорхойгүй байна. ТХЗ “12.3 хүнсний хаягдлыг бууруулах”-аар тусгагдсан боловч ТХҮБ 2030 баримт бичигт дахин боловсруулах, хаягдал бууруулахтай холбоотой зорилт тусгагдаагүй байна. Энэ нь үр дүнтэй хэрэгжүүлэх чухал зорилтын нэг юм.

**Хүснэгт 3.1.4 ТХҮБ 2030 баримт бичиг
Мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн салбарын зорилтуудын хэрэгжилт**

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
Ядуурлыг устгах	1.4	Шинэ технологи нэвтрүүлэх	2.1.1	4	Малчин, тариаланчдын 75 хүртэл хувийг цахилгааны эх үүсвэр, техник, технологиор хангана.	Өндөр	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй
	1.4	Санхүүгийн үйлчилгээнд хамрагдах	2.1.1	4	Малчин, тариаланчдын 75 хүртэл хувьд хөнгөлөлттэй зээл, бусад төрлийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
Өлс-гөлөнг зогсоох	2.1	Ядуу, эмзэг нөхцөлд амьдарч байгаа хүмүүсийг шим тэжээллэг, хангалттай хэмжээний хүнсээр хангах	2.1.1	3	Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг хангах хүрээнд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэн хөгжүүлнэ.	Өндөр	2020 оны байдлаар хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээний 60%-ийг хангаж байна (ХХААХҮЯ).	Өндөр
	2.3	Санхүүгийн үйлчилгээ авах	2.1.1	4	Малчин, тариаланчдын 75 хүртэл хувьд хөнгөлөлттэй зээл, бусад төрлийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	2.3	Малын гаралтай, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх	2.1.1	2	Нийт мал сүрэгт өндөр ашиг шимт мал, амьтны эзлэх хувийг 8 %-д хүргэнэ.	Өндөр	Сүүлийн жилүүдэд эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгчдийн тоо нэмэгдсэн.	Өндөр
	2.3	Хүнсний ногооны нэмүү өртгийг нэмэгдүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Агро-Мэдээллийн Технологийн (МТ) паркийн төлөвлөгөө боловсруулсан.	Дунд зэрэг
	2.3	Хүнсний ногооны нэмүү өртгийг нэмэгдүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Мах, махан бүтээгдэхүүн, арьс шир зэрэг бусад малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулалтгүйгээр буюу зөвхөн анхан шатны боловсруулалт хийн худалдаалж байна.	Дунд зэрэг
	2.4	Хөдөө аж ахуйг тогтвортой хөгжүүлэх	2.1.3	2	Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоод эх үүсвэрээр бүрэн хангана.	Өндөр	Үр тариа, төмсний дотоодын хэрэгцээг 100 %, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээний 60%-ийг хангаж байна (ХХААХҮЯ).	Өндөр
	2.4	Газрын болон хөрсний чанарыг сайжруулах	2.1.1	3	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэлтийн технологи нэвтрүүлэх ажлыг 90% хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар хөрс хамгаалах арга хэмжээг 8 аймагт хэрэгжүүлж, нийт 123,000 га (тариалан талбайн 24%) талбайг хамруулсан (ХХААХҮЯ).	Дунд зэрэг
	2.4	Газрын болон хөрсний чанарыг сайжруулах	2.1.1	3	Мал, амьтны өвчингүй статустай нутгийн хэмжээг нийт газар нутгийн 60-аас доошгүй хувьд хүргэнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй
	2.4	Хөдөө аж ахуйн найдвартай арга туршлагыг хэрэгжүүлэх	-	-	Байхгүй	-	-	-

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
Баталгаат ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах	6.4	Ус ашиглалтын үр ашгийг сайжруулах	2.1.1	3	Усалгаатай тариалангийн талбайг 120 мянган га-д хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар 57 мянган га усалгаатай тариалангийн талбай байна (ХХААХҮЯ).	Өндөр
Зохистой хөдөлмөр ба эдийн засгийн өсөлтийг хангах	8.2	Нэмүү өртөг өндөртэй, хөдөлмөр шингээлт ихтэй салбарыг хөгжүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Агро-МТ паркийн төлөвлөгөө боловсруулсан.	Өндөр
	8.2	Нэмүү өртөг өндөртэй, хөдөлмөр шингээлт ихтэй салбарыг хөгжүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Мах, махан бүтээгдэхүүн, арьс шир зэрэг бусад малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулалтгүйгээр буюу зөвхөн анхан шатны боловсруулалт хийн худалдаалж байна.	Дунд зэрэг
Аж үйлдвэр, инноваци, дэд бүтцийг хөгжүүлэх	9.3	Зах зээлийн сүлжээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх	2.1.1	4	Малчин, тариаланчдын 75 хүртэл хувийг цахилгааны эх үүсвэр, техник, технологиор хангана.	Дунд зэрэг	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	9.3	Нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Агро-МТ паркийн төлөвлөгөө боловсруулсан.	Өндөр
	9.3	Нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх	2.1.3	1	Үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Мах, махан бүтээгдэхүүн, арьс шир зэрэг бусад малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулалтгүйгээр буюу зөвхөн анхан шатны боловсруулалт хийн худалдаалж байна.	Дунд зэрэг
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх	2.1.1	3	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэлтийн технологи нэвтрүүлэх ажлыг 90% хүргэнэ.	Дунд зэрэг	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй
Хариуцлагатай хэрэглээ, үйлдвэрлэлийг дэмжих	12.3	Хүнсний хаягдлыг бууруулах	-	-	Байхгүй	-	-	-

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үр нөлөөг багасгах	13.1	Уур амьсгалтай холбоотой бэрхшээлийг даван туулах	2.1.1	1	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон бэлчээрийн малын удмын сан, тэсвэрт чанарыг хадгална.	Өндөр	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй
Хуурай газрын экосистемийг хамгаалах	15.3	Газар, хөрсийг нөхөн сэргээх	2.1.1	3	Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэлтийн технологи нэвтрүүлэх ажлыг 90% хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар хөрс хамгаалах арга хэмжээг 8 аймагт хэрэгжүүлж, нийт 123,000 га (тариалсан талбайн 24%) талбайг хамруулсан (ХХААХҮЯ).	Дунд зэрэг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2) Аж үйлдвэр, уул уурхай, аялал жуулчлалын салбар

Энэхүү тайлангийн Бүлэг 8-д ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичгийн зорилтуудтай уялдуулан, бодит төсөөлөлд тулгуурлан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг тодорхойлсон. 2017-2019 оны хооронд ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт 6.2% байгаа нь ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгасан зорилтоос доогуур үзүүлэлттэй байна (2016-2030 оны хооронд дунджаар 6.6%). Энэхүү зорилтод хүрэхийн тулд аж үйлдвэр, уул уурхайн салбарын бүтээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Мөн нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг нэмэгдүүлэх зорилтыг тусгасан.

Зөвхөн арьс шир, ноос ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх бус мах, сүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх нь экспортыг нэмэгдүүлэх, төрөлжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм. Ил тод, хариуцлагатай олборлох үйлдвэрийг төлөвшүүлж, эрдэс баялгийн нөөцийг зүй зохистой ашиглах шаардлагатай. ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхээр тусгасан хэдий ч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ тодорхойгүй байна.

ТХЗ 9.3-ын тогтвортой үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилт болох үйлдвэр, аж ахуйнуудаа нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ болон зах зээлийн сүлжээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх талаар ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт мөн тусгасан. Гэвч мах, сүү, нүүрсийг боловсруулан нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл дорвитой хөгжөөгүй байгаа тул энэхүү зорилтыг хангахад хүндрэлтэй.

Эко аялал жуулчлал, аялал жуулчлалын коридор, нүүдлийн соёлын давуу талаа ашиглан гадаадын жуулчид зорин ирэх чиглэл болгон хөгжүүлэх нь ТХЗ-ын Зорилт 11.4-тэй бүрэн нийцэж байна. Өв уламжлал, соёл, байгалийн унаган төрхийг хадгалан, хамгаалах нь чухал юм. Орон нутгийн соёл, бүтээгдэхүүнийг хөхүүлэн дэмждэг тогтвортой аялал жуулчлалд тогтвортой хөгжлийн үзүүлж буй нөлөөнд хяналт шинжилгээ хийх арга хэрэгслийг боловсруулж, нэвтрүүлэхэд чиглэсэн ТХЗ-ын 8.9 ба 12.b-д тусгасан зорилтын хувьд Монгол Улс нь аялал жуулчлалын салбарын эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд ач холбогдол өгч буйг илтгэж байна. Гэвч хэрэгжүүлэлтэд илүү анхаарал хандуулах шаардлагатай.

Хүснэгт 3.1.5 ТХҮБ 2030 баримт бичиг
Уул уурхай, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбарын
зорилтуудын хэрэгжилт

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэс-лэл		түвшинд
							хүрэх хэтийн төлөв	
Зохистой хөдөлмөр ба эдийн засгийн өсөлтийг хангах	8.1	Эдийн засгийн өсөлтийг хадгалах	2.1		ДНБ-ий бодит өсөлтийг 6.6%-д хүргэнэ (2016-30 дунджаар).	Өндөр	ДНБ-ий бодит өсөлт 5.3% (2017), 7.1% (2018) ба 5.1% (2019) байна.	Дунд зэрэг
	8.2	Нэмүү өртөг өндөртэй салбарыг хөгжүүлэн, эдийн засгийн бүтээмжийг өндөр түвшинд хүргэх	2.1.3	1	Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 15%-д хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жин 14.7% байна. (Статистикийн эмхэтгэл 2019)	Өндөр
Зохистой хөдөлмөр ба эдийн засгийн өсөлт	8.9	Тогтвортой аялал жуулчлалыг хөгжүүлэн дэмжих бодлогыг боловсруулж, хэрэгжүүлэх	2.1.2	1	Гадаадын жуулчдын тоог 2 саяд хүргэнэ.	Өндөр	2018 оны байдлаар гадаадын жуулчдын тоо 500,000 гаруй байна. Аялал жуулчлалын салбар нь эдийн засгийн гуравдахь чухал салбар хэдий ч хууль эрх зүйн орчныг боловсрон-гуй болгох шаард-лагатай байна.	Дунд зэрэг
Аж үйлдвэр, инноваци, дэд бүтцийг хөгжүүлэх	9.2	Тогтвортой аж үйлдвэр-жилтийг дэмжих	2.1.3	1	Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 15%-д хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 14.7% байна.	Өндөр
	9.2	Тогтвортой аж үйлдвэр-жилтийг дэмжих	2.1.3	1	Арьс шир, ноос ноолуур зэрэг түүхий эдийн бүрэн боловсруу-лалтыг 80%-д хүргэнэ.	Өндөр	Сүүлийн жилүүдэд хувцас, арьсан эдлэлийн үйлдвэрлэл өссөн байна.	Дунд зэрэг
	9.2	Тогтвортой аж үйлдвэр-жилтийг дэмжих	2.1.4	2	Уул уурхайн салбарын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлнэ.	Өндөр	Монгол Улс нь нүүрсний давхаргын метан, нүүрс хийжүүлэх технологийг судлан, үзэж байна.	Дунд зэрэг
	9.3	Нэмүү өрт-гийн гинжин хэлхээ болон зах зээл-ийн сүлжээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх	2.1.3	2	Хүн амын хэрэг-цээнд нийлүүлж байгаа махны 70 %, сүүний 80 %-ийг үйлдвэрлэлийн аргаар боловсруулна.	Өндөр	Мах, сүүний анхан шатны боловсруу-лалтыг хийж байна. Дараагийн шатны боловсруу-лалтын нөхцөл байдал тодорхойгүй байна.	Дунд зэрэг
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх	2.1.3	3	Гол нэр төрлийн шатахууны хэрэгцээг Евро 5 стандартад нийц-сэн дотоодын үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүнээр 100% хангана.	Дунд зэрэг	Одоогийн байдлаар хэрэгжилт 0%-тай байна.	Бага

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэс-лэл		хүрэх хэтийн төлөв
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх	2.1.4	2	Ил тод, хариуцлагатай олборлох үйлдвэрийг төлөвшүүлнэ.	Өндөр	Багануур хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулан, батлуулсан ба нүүрс хийжүүлэх технологийг нэвтрүүлэн, хаягдлыг дахин боловсруулан, нүүрстөрөгч бага ялгаруулахаар зорино.	Дунд зэрэг
	9.5	Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг өргөжүүлэх	2.2.3	5	Шинжлэх ухаан, технологийн судалгаа, туршин нэвтрүүлэх санхүүжилтийг ДНБ-ий 3%-д хүргэнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Бага
Ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих	11.4	Дэлхийн соёлын болон байгалийн өвийг хадгалан хамгаалах үйл хэргийн хүчин чармайлтыг бэхжүүлэх	2.1.2	1	Монгол Улс нүүдлийн соёл, аялал жуулчлалын олон улсын төв болон, эко аялал жуулчлал, аялал жуулчлалын коридорыг хөгжүүлнэ.	Өндөр	Соёлын өвийн үндэсний төв нь 2017 онд “Монголын соёлын өвийн хадгалалт хамгаалал-тад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн газарзүйн зурагт лавлах” төслийг хэрэгжүүлсэн.	Дунд зэрэг
Хариуцлагатай хэрэглээг дэмжих	12.b	Шинээр ажлын байр бий болгодог, орон нутгийн соёл, бүтээгдэхүүнийг хөхүүлэн дэмждэг тогтвортой аялал жуулчлалд тогтвортой хөгжлийн үзүүлж буй нөлөөнд хяналт шинжилгээ хийх арга хэрэгслийг боловсруулж, нэвтрүүлэх	2.1.2	1	Монгол Улс нь нүүдлийн соёл, аялал жуулчлалын хувьд олон улсын жуулчдын зорьж очих газар болно: Эко-аялал жуулчлалын бүсийг хөгжүүлэх, байгаль орчин, эрүүл мэндийн шаардлагад нийцсэн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг хөгжүүлэх, аялал жуулчлалын салбараас олох орлогыг нэмэгдүүлэх.	Өндөр	Бодлогын баримт бичигт аялал жуулчлалын салбарыг нэн тэргүүний салбараар эрэмбэлсэн боловч хэрэгжүүлэлт хангалтгүй байна.	Дунд зэрэг
Хөгжлийн төлөөх түншлэлийг бэхжүүлэх	17.3	Нэмэгдэл санхүүгийн нөөц хөрөнгийг дайчлах	-	-	Байхгүй	-	-	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

3) Зам, тээвэр, хот байгуулалт, дэд бүтцийн салбар

ТХЗ-ын аж үйлдвэр, инноваци, дэд бүтцийг хөгжүүлэх болон ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих зорилтуудтай зам, тээвэр, хот байгуулалтын салбар нягт уялдана. Зам, тээврийн салбарт авто зам, төмөр зам, нисэх буудлыг хамруулан бүтээн байгуулалтын ажил хийгдэж байна. Зам, тээврийн бүтээн байгуулалт нь нүдэнд харагдахуйц бөгөөд удаан ашиглагддаг тул ТХЗ-ын зорилтуудтай нийцэж буй эсэх нь ойлгомжтой байдаг.

Хот байгуулалтын үйл ажиллагааг хүн амын нутагшилт, суурьшлын зохистой тогтолцоонд тулгуурлан явуулна. Гэвч ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт тогтвортой хот байгуулалтын талаар тодорхой тусгаагүй байна. Нөгөө талаар ТХЗ-д хүн амын суурьшлын цогц, зохистой төлөвлөлт, менежментийг хэрэгжүүлэх талаар тусгасан. Одоогийн байдлаар Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний тодотгол, 2030 он хүртэлх хөгжлийн чиг хандлагын баримт бичгийн хэрэгжилтийн хугацаа дуусаж байгаа тул Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулж эхэлсэн бөгөөд аймгийн нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгож байна. Тиймээс Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хот байгуулалттай холбоотой зорилтуудад эдгээрийг тусгах шаардлагатай. Мөн Нийслэлийн бүс болох дагуул хотууд бүхий Улаанбаатар хотын чиг үүргийг тодруулах шаардлагатай. ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт байгаль орчны зарим асуудлууд тухайлбал тодорхой нутаг дэвсгэрийн хөрсний ноцтой бохирдол, экосистемийн доройтлыг бууруулах асуудал орхигдсон байна. Алсын хараа 2050 баримт бичигт байгаль орчны менежмент, бохир ус цэвэрлэх, хог хаягдлын менежментийн тогтолцоог сайжруулах зорилтууд тусгагдсан боловч томоохон хот, тосгон, бусад суурин газруудад хэрэгжүүлэх тодорхой арга хэмжээг эрт тодорхойлох шаардлагатай.

ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт орон нутагт өндөр хурдны сүлжээ нэвтрүүлэх, орон нутгийн иргэд өндөр хурдны интернет, гар утсыг ашиглан мэдээллийг шуурхай авах нь орон нутгийн хөгжил, дэвшилд ихээхэн ач холбогдолтойг зөв тусгасан.

**Хүснэгт 3.1.6 ТХҮБ 2030 баримт бичиг
Зам, тээвэр, хот байгуулалт, дэд бүтцийн салбарын
зорилтуудын хэрэгжилт**

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		түвшинд
								хүрэх хэтийн төлөв
Аж үйлдвэр, инноваци, дэд бүтцийг хөгжүүлэх	9.1	Чанартай, найдвартай, тогтвортой, эрсдэлд тэсвэртэй дэд бүтцийг хөгжүүлэх	2.1.5	3	Эдийн засгийн өсөлтийг хангах зам, тээвэр, ложистикийн сүлжээг хөгжүүлнэ.	Өндөр	Ухаа худаг- Гашуун сухайт чиглэлийг өөрчлөн Ухаа худаг-Зүүнбаян чиглэлийн 430 км төмөр замыг барьж эхлүүлсэн.	Өндөр
	9.2	Хүртээмжтэй, тогтвортой аж үйлдвэр-жилтийг дэмжих	2.1.5	3	Аж үйлдвэрийн салбарт түшиглэсэн тээвэр, ложистикийн шинэ төвүүдийг барьж байгуулна.	Дунд зэрэг	Замын-Үүд, Алтанбулагт тээвэр ложистикийн төв байгуулна.	Өндөр

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
	9.3	Жижиг оврын үйлдвэр, аж ахуйнуудад санхүү, нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ болон зах зээлийн сүлжээнд нэгдэх боломжийг нэмэгдүүлэх	2.1.5	4	Тээврийн зардлыг бууруулна.	Дунд зэрэг	1) Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын үйл ажиллагааг эхлүүлэх хугацааг 2021 оны 4-р сар хүртэл хойшлуулсан 2) Замын-Үдийн Логистикийн төвийг 2019 онд ашиглалтад оруулж, төмөр замын хуучин терминалын үйл ажиллагааг өөрчилсөн. (2020 оны 10-р сар) 3) Улаанбаатар хот дахь төмөр замын чингэлэг/ачаа тээврийн терминалууд шинэчлэгдээгүй бөгөөд УБТЗ нь дан шугамтай учраас нэвтрүүлэх чадвар бага түгжрэл үүсдэг.	Дунд зэрэг
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх замаар дэд бүтцээ шинэчлэх	2.1.5	3	Төмөр замуудыг барьж байгуулна.	Өндөр	Ухаа худаг- Гашуун сухайт төмөр замын чиглэлийг өөрчилсөн.	Өндөр
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх замаар дэд бүтцээ шинэчлэх	-	-	Байхгүй	-	Хот, суурин газрын ариутгах татуурга, хог хаягдлын менежмент хангалтгүй байна.	-
	9.a	Санхүүгийн туслалцааг өргөжүүлэх замаар тогтвортой, найдвартай дэд бүтцийг хөгжүүлэх	2.1.5	4	Гадаад, дотоодын худалдаа, хилийн боомтын барилга байгууламжийг барьж байгуулна.	Өндөр	Замын-Үүд боомтын шинэчлэлийн ажил, боомтын ачаа тээврийн терминалын барилга угсралтын ажлыг 2021 оны 4-р улиралд бүрэн дуусгана. (2020 оны 10-р сар) (https://www.montsame.mn/mn/read/240695)	Дунд зэрэг
Найдвартай дэд бүтцийг дэмжих	9.c	Мэдээлэл, харилцааны технологийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэн, интернетийн	2.1.5	7	Нийт хүн амын 95%-ийг өндөр хурдны интернетийн сүлжээнд холбож,	Өндөр	311 сумын иргэд интернетийн сүлжээнд холбогдсон ба бараг 100% гар утас ашигладаг.	-

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
		хэрэглээг бүх нийтийн хүртээл болгох			төрөөс иргэдэд чиглэсэн үйлчилгээний 85-аас доошгүй хувийг цахим хэлбэрт шилжүүлнэ.			
Ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих	11.3	Бүх нийтийн оролцоотой хүн амын суурьшлын цогц, зохистой төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх	-	-	Байхгүй	-	Улаанбаатар хотыг 2040 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулна. Аймгийн нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгож байна.	-
	11.5	Гамшгийн улмаас хохирсон хүмүүсийн тоог үлэмж хэмжээгээр бууруулах	-	-	Байхгүй	-	Даван туулах, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх нь чухал.	-
	11.7	Хүртээмжтэй, ногоон нийтийн эзэмшлийн орон зайгаар хангагдах	2.1.5	6	Байхгүй	-	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгаснаар 2020 онд Улаанбаатар хотын нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийг 20 м2-д хүргэнэ.	Өндөр
	11.a	Үндэсний болон бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах	2.1.5	5	ХАНСХЕТ боловсруулна.	Өндөр	Хэрэгжүүлж байна.	Өндөр
	11.b	Гамшгийн эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэх	-	-	Байхгүй	-	-	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

4) Уур амьсгалын өөрчлөлт

ТХЗ-д цаг ууртай холбоотой аюул осол, байгалийн гамшгийг даван туулах, тэдгээрт зохицох чадавхыг бэхжүүлэх талаар тодорхой тусгасан. Тиймээс Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хүрээнд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах тогтолцоо, гамшгийн эрсдэлийн менежментийн чадавхыг бэхжүүлэх стратегийг боловсруулах шаардлагатай.

Алсын хараа 2050 зорилтод уур амьсгалын өөрчлөлтийн менежментийн чиглэлээр дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэхээр тусгасан. Жишээлбэл Монгол

Улсад интернет, гар утас ашиглан болзошгүй гамшгийг урьдчилан мэдээлэх тогтолцоог боловсронгуй болгох боломжтой.

Хүснэгт 3.1.7 ТХҮБ 2030 баримт бичиг
Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох зорилтуудын хэрэгжилт

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		
Ядуурлыг устгах	1.5	Ядуу болон эмзэг бүлгийн хүн амын аливаа эрсдэлийг даван туулах чадавхыг нэмэгдүүлэх	2.3.2	1	Байгалийн аюулт үзэгдэл, болзошгүй гамшгийг эрт илрүүлэх тогтолцоог боловсронгуй болгоно.	Өндөр	137/152 (уур амьсгал/усны түвшний ажиглалт)	Өндөр
	1.5	Байгалийн гамшиг, аюулд өртөх эмзэг байдлыг бууруулах	2.3.2	1	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох стратеги боловсруулж, хэрэгжүүлнэ.	Өндөр	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулсан (2021).	Өндөр
	1.5	Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдсэн гамшигт үзэгдэл, аюулд өртөх эмзэг байдлыг бууруулах	2.3.2	1	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох жишиг төслүүдийг хэрэгжүүлнэ.	Өндөр	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох 2 туршилтын төслийг хэрэгжүүлсэн.	Тодорхойгүй
	1.5	Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдсэн гамшигт үзэгдэл, аюулд өртөх эмзэг байдлыг бууруулах	2.3.2	1	Гамшгийн эрсдэлийн менежментийн чадавхыг бэхжүүлнэ.	Өндөр	Онцгой байдлын ерөнхий газар байгуулагдсан.	Дунд зэрэг
Өлсгөлөнг зогсоох	2.4	Уур амьсгалын өөрчлөлт ийг даван туулж, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх	2.3.2	1	Байгалийн аюулт үзэгдэл, болзошгүй гамшгийг эрт илрүүлэх тогтолцоог боловсронгуй болгоно.	Өндөр	137/152 (уур амьсгал/усны түвшний ажиглалт)	Өндөр
	2.4	Гамшигт үзэгдлийг даван туулж, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх	2.3.2	1	Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах стратеги боловсруулна.	Өндөр	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулсан (2021).	Өндөр
	2.4	Уур амьсгалын өөрчлөлтийг даван туулж, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх	2.3.2	1	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох жишиг төслүүдийг хэрэгжүүлнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Өндөр
	2.4	Уур амьсгалын өөрчлөлтийг даван туулж, дасан зохицох	2.3.2	1	Гамшгийн эрсдэлийн менеж-ментийн чадавхыг бэхжүүлнэ.	Өндөр	Онцгой байдлын ерөнхий газар байгуулагдсан.	Дунд зэрэг

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		
Ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих	11.5	Гамшгийн улмаас нас барсан хүмүүсийн тоог үлэмж хэмжээгээр багасгах	2.3.2	1	Гамшгаас үүдэлтэй хохирлыг бууруулна.	Өндөр	Томоохон газар нутгийг хамарсан цасан шуурга, зуд болдог.	Дунд зэрэг
	11.b	Гамшгийн эрсдэлийн менеж-ментийг боловсруулан хэрэгжүүлэх	2.3.2	1	Гамшгаас үүдэлтэй хохирлыг бууруулна.	Өндөр	Зудын эрсдэлийн зураглалыг боловсруулсан.	Дунд зэрэг
Уур амьсгалын нөлөөг багасгах	13.1	Уур амьсгалтай холбоотой элдэв бэрхшээлийг даван туулж, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх	2.3.2	1	Гамшгаас үүдэлтэй хохирлыг бууруулна.	Өндөр	3,400,000 / 2,400,000 мал хорогдсон. (1999/2003)	Дунд зэрэг
	13.1	Уур амьсгалтай холбоотой элдэв бэрхшээлийг даван туулж, дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх	2.3.2	1	Гамшгаас үүдэлтэй хохирлыг бууруулна.	Өндөр	Зудын эрсдэлийн зураглалыг боловсруулсан.	Дунд зэрэг
	13.2	Үндэсний хөгжлийн бодлогод уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой арга хэмжээ тусгах	2.3.2	1	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох жишиг төслүүдийг хэрэгжүүлнэ.	Өндөр	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулсан	Өндөр
	13.2	Үндэсний хөгжлийн бодлогод уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой арга хэмжээ тусгах	2.3.2	1	Гамшгийн эрсдэл, эмзэг байдлыг бууруулах ажлыг үндэсний хэмжээнд тогтмол зохион байгуулна.	Өндөр	Тодорхойгүй	Өндөр
	13.3	Хүний болон институцийн чадавхыг дээшлүүлэх	2.3.2	1	Гамшгаас хамгаалах мэдлэгийг насан туршийн боловсролын тогтолцоогоор олгоно.	Өндөр	Тодорхойгүй	Өндөр

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5) Усны нөөц, байгаль орчны салбар

Усны нөөц нь эрүүл мэнд, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, аж үйлдвэр, байгаль орчны асуудлуудтай салшгүй холбоотой. Тиймээс ТХЗ нь аюулгүй ундны усаар хангах, усаар дамжин халдварладаг өвчинтэй тэмцэх, хөрсний бохирдолыг бууруулах зэрэг зорилтуудыг агуулсан. Алсын хараа 2050 баримт бичгийн зорилтууд ТХЗ-ын шаардлагатай нийцэж байна. Монгол Улс нь далайд гарцгүй орон тул

тогтвортой хөгжлийн хангахын тулд хуурай газрын экосистем, усны нөөцийг хамгаалах нь онц чухал ач холбогдолтой юм.

Алсын хараа 2050 баримт бичгийн байгаль орчны тогтвортой хөгжлийн зорилтууд, байгаль орчны мониторингийн зорилтуудыг ТХЗ-д нийцүүлэн, сайтар тодорхойлсон. Гэвч зорилтот түвшинд хүрэхийн тулд хэрэгжүүлэх арга хэмжээ болон хэтийн төлөв ч тодорхойгүй байна. Цөлжилтийг сааруулах, экосистемийн доройтлыг бууруулахад сорилтууд тулгарсаар байна.

Хүснэгт 3.1.8 ТХУБ 2030 баримт бичиг
Усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, байгаль орчны салбарын
зорилтуудын хэрэгжилт

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Эрүүл мэндийг дэмжих	3.3	Усаар дамжин халдварладаг өвчинтэй тэмцэх	2.3.1	2	Баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг 90%-д хүргэнэ.	Өндөр	2010 оны байдлаар баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь 50% байна. (Хүн амын ундны усны аюулгүй байдлын төлөвлөгөө 2015)	Өндөр
	3.3	Усаар дамжин халдварладаг өвчинтэй тэмцэх	2.3.1	2	Хүн амын 60%-ийг сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай болгоно.	Өндөр	2010 оны байдлаар хүн амын 31% нь сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай байна.	Дунд зэрэг
	3.9	Агаар, ус, хөрсний бохирдол, халдвараас үүдэлтэй өвчлөлийн тоог үлэмж хэмжээгээр бууруулах	2.3.1	2	Баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг 90%-д хүргэнэ.	Өндөр	2010 оны байдлаар баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь 50 байна. 2016 оны байдлаар агаар, ус, хөрсний бохирдол, халдвараас үүдэлтэй өвчлөлийн нас баралтын түвшин 1.7% байна (ҮСДТ).	Өндөр
	3.9	Агаар, ус, хөрсний бохирдол, халдвараас үүдэлтэй өвчлөлийн тоог үлэмж хэмжээгээр бууруулах	2.3.1	2	Хүн амын 60%-ийг сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай болгоно.	Өндөр	2010 оны байдлаар хүн амын 31% нь сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай байна.	Дунд зэрэг
Баталгаат ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах	6.1	Хүн амыг аюулгүй ундны усаар хангах	2.3.1	2	Баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг 90%-д хүргэнэ.	Өндөр	Хүн амын 30% нь төвлөрсөн ус хангамжаас, 25% нь зөөврийн ус ашигладаг ба 35%-аас илүү нь ус түгээх байраас ус авч ашигладаг. Хүн амын 10%-	Өндөр

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		
							аас доошх нь булаг шанд, гол, цас мөсний усыг ахуйдаа ашиглаж байна (2018).	
	6.2	Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжийг ижил тэгш хүртээмжтэй болгох	2.3.1	2	Хүн амын 60%-ийг сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай болгоно.	Өндөр	2012 оны байдлаар хүн амын 51% нь сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай байна.	Дунд зэрэг
	6.3	Усны бохирдлыг багасгах	2.3.1	2	Хүн амын 60%-ийг сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай болгоно.	Өндөр	2012 оны байдлаар Хүн амын 51% нь сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай байна.	Дунд зэрэг
	6.3	Эрсдэлгүйгээр дахин ашиглах хаяг-дал усны хэмжээг нэмэгдүүлэн, ундны усны чанарыг сайжруулах	2.3.1	1	Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 60-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалтад авна.	Өндөр	2020 оны байдлаар усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 21% нь тусгай хамгаалалттай байна.	Дунд зэрэг
	6.3	Ундны усаар тогтвортой хангах	2.3.1	1	Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 60-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалтад авна.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	6.3	Ундны усаар тогтвортой хангах	2.3.1	1	Хур тунадас, гадаргын ус хуримтлуулах улсын хэмжээний томоохон усан сан байгуулна.	Өндөр	10 бага оврын усан цахилгаан станц, 2 усан цахилгаан станц байна.	Дунд зэрэг
	6.5	Усны нөөцийн цогц менежментийг бүх түвшинд хэрэгжүүлэх	2.3.1	1	Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 60-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалтад авна.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	6.6	Усны экосистемийг хамгаалах	2.3.1	1	Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 60-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалтад авна.	Өндөр	Тодорхойгүй	Тодорхойгүй
	6.a	Ариун цэврийн байгууламжтай холбоотой олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх	2.1	-	Олон улсын санхүүгийн байгууллагуудтай хамтарч ажиллана.	Бага	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	6.b	Ундны ус, ариун цэврийн байгууламжийн	-	-	-	-	-	-

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		
		менеж-ментийг сайжруулахад орон нутгийн ард иргэдийн дэмжлэг оролцоог нэмэгдүүлэх						
Аж үйлдвэр, инноваци, дэд бүтцийг хөгжүүлэх	9.4	Нөөц баялгийнхаа хэрэглээ үр ашгийг нэмэгдүүлэх	2.3.2	2	Хүлэмжийн хийн ялгарлыг өнөөгийн төсөөллөөр тооцсон хэмжээнээс 14%-иар бууруулна.	Өндөр	Хүлэмжийн хийн ялгаруулалт 1990-2012 оны хооронд 3.7 (7%)-иар нэмэгдсэн.	Дунд зэрэг
	9.4	Байгаль орчинд ээлтэй цэвэр технологи нэвтрүүлэх	2.3.2	2	Байгаль орчны удирдлагын MNS Олон улсын стандартчиллын байгууллага (ISO) 14001 багц стандарт нэвтрүүлнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
Хариуцлагатай хэрэглээ, үйлдвэрлэлийг дэмжих	12.4	Химийн бодис болон бүх төрлийн хаягдлыг багасгах	2.3.3	2	Хог хаягдлыг дахин боловсруулах хэмжээг нийт хог хаягдлын 40%-д хүргэнэ.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
Хуурай газрын эко-системийг хамгаалах	15.1	Хуурай газрын цэнгэг усны экологийн тогтолцоог хамгаалах	2.3.1	1	Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 60-аас доошгүй хувийг тусгай хамгаалалтад авна.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	15.1	Хуурай газрын цэнгэг усны экологийн тогтолцоог хамгаалах	2.3.3	1	Эко-системийн үйлчилгээний тогтвортой байдлыг хадгална.	Өндөр	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
	15.3	Цөлжилттэй тэмцэх	2.3.3	1	Цөлжилтийг сааруулна.	Өндөр	Улсын нутаг дэвсгэрийн 77% нь цөлжилтөд өртсөн.	Дунд зэрэг
	15.3	Хөрсийг нөхөн сэргээх, газрын доройтлыг саармагжуулах	2.3.3	1	Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээг 30%-д хүргэнэ.	Бага	2012 оны байдлаар улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ 13.78% байна.	Дунд зэрэг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

6) Эрчим хүчний салбар

ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт эрчим хүчний салбарын зорилтуудыг ТХЗ-д нийцүүлэн зүй зохистой тодорхойлсон. Эдийн засгийг тогтвортой хөгжүүлэхэд тулгамдаж буй гол сорилт нь эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын найдвартай, тогтвортой эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангах явдал юм. Эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын найдвартай, тогтвортой эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангахын тулд нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг

нэмэгдүүлж, эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрийг ашиглахаар тусгасан боловч Алсын хараа 2050 баримт бичигт эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын эх үүсвэрээр хангах бодлого тодорхой тусгагдаагүй. Гэвч нар салхины эх үүсвэрүүдийн эрчим хүч үйлдвэрлэл нь байгаль цаг уураас хамаараад тогтворгүй байдаг тул нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг 30-д хүргэх зорилтын хангахад хүндрэлтэй. Тиймээс газрын гүний дулааныг ашиглах өөр нэг сонголт байж болох юм.

Газрын гүний дулааныг ашиглах нөөцийн судалгааг ихэвчлэн Баянхонгор, Архангай аймагт хийсэн ба нийт 40 байршилд 230 МВт нөөц байгааг тогтоожээ. Бусад улс орнуудын газрын гүний дулааны эрчим хүчний нөөцийг доор дурдав. Үүнд: АНУ 39,000 МВт, Индонез 27,000 МВт, Япон 23,000 МВт, Филиппинн, Мексик 6,000 МВт. Газрын гүний дулааны станцын суурилуулсан хүчин чадал АНУ-д 3,570 МВт, Индонезид 2,130 МВт, Филиппинд 2,130 МВт байна. Газрын гүний дулааны станцын суурилуулсан хүчин чадал Японд 601 МВт байгаа нь дэлхийд 10-р байранд орж байна.

Хүснэгт 3.1.9 ТХҮБ 2030 баримт бичиг Эрчим хүчний салбарын зорилтуудын хэрэгжилт

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд хүрэх хэтийн төлөв
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		
Сэргээгдэх эрчим хүчийг нэвтрүүлэх	7.1	Орчин үеийн эрчим хүчний үйлчилгээгээр хүн бүрийг хангах	2.1.5	1	Эрчим хүчний хэрэгцээг дотоодын найдвартай, тогтвортой эх үүсвэрээр бүрэн хангана.	Өндөр	Эрчим хүчний хэрэгцээний 80.46% дотоодын эх үүсвэрээр хангаж байна. (2015, ЭХЯ)	Өндөр
	7.2	Эрчим хүчний хэрэглээнд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг үлэмж хэмжээгээр нэмэгдүүлэх	2.1.5	2	Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг 30-д хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь 20% байна.	Дунд зэрэг
	7.3	Эрчим хүчний үр ашиг, хэмнэлтийн хурдыг дэлхийн түвшинд хоёр дахин нэмэгдүүлэх	-	-	-	-	Эрчим хүчний үр ашиг 61.14% байна.	-
	7.a	Цэвэр эрчим хүчний технологид оруулах хөрөнгө оруулалтыг хөхүүлэн дэмжих	-	-	-	-	-	-
	7.b	Тогтвортой эрчим хүчний үйлчилгээгээр хангах дэд бүтцийг өргөжүүлж, технологийг шинэчлэх	2.1.5	2	Цөмийн эрчим хүч ашиглах бэлтгэл ажлыг хангана.	-	0% (2019)	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

7) Нийгмийн тогтвортой хөгжил

ТХҮБ 2030 баримт бичигт ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгохоор тусгасан нь харьцангуй ерөнхий зорилт юм. Харин “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт

бичигт ядуурлын түвшинг 2030 онд 15%, 2040 онд 10%, 2050 онд 5%-д хүргэж бууруулах илүү бодитой зорилтуудыг тавьсан. Энэхүү зорилтод хүрэхийн тулд ажлын байраар хангах, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх зэрэг бүхий л салбарын үйл ажиллагааг уялдуулан, дэмжин ажиллах шаардлагатай. Ядуурлыг устгах нь “Хөгжлөөс хэнийг ч орхигдуулахгүй байх” туйлын зорилгыг хангана.

ТХЗ-д нийгмийн тогтвортой хөгжлийг боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, эрүүл мэндийн салбарт төрөөс хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, төсвийн хуваарилалтаар дэмжиж, ажиллахаар тусгасан. ТХҮБ 2030/Алсын хараа 2050 баримт бичигт нийгмийн тогтвортой хөгжлийн зорилтуудыг ТХЗ-д нийцүүлэн зүй зохистой тодорхойлсон. ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зарим зорилтуудад хүрэхээр ихээхэн хүчин чармайлт гарган ажиллаж байна. Ялангуяа нийгмийн даатгалын тогтолцоо сайжирч байгаа бөгөөд 2016 оноос “Нийгмийн даатгалын үйл ажиллагааны чадавхыг бэхжүүлэх” ЖАЙКА-гийн техникийн хамтын ажиллагааны төслийг хэрэгжүүлсэнээр цаашид улам сайжрах болно.

2017 оны байдлаар Монгол Улсын ажилгүйдлийн түвшин 8.8%-тай байсан байна. Алсын хараа 2050 баримт бичигт ажилгүйдлийн түвшинг 2030 онд 7%, 2040 онд 5%, 2050 онд 3 хувьд хүргэх харьцангуй өндөр зорилт тавьсан. ТХЗ-д тусгаснаар бүх нийтээрээ бүрэн бүтээмжтэй, зохистой хөдөлмөр эрхлэх нь чухал юм.

Хүснэгт 3.1.10 ТХҮБ 2030 баримт бичиг Нийгмийн салбарын зорилтуудын хэрэгжилт

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		түвшинд
							хүрэх хэтийн төлөв	
Ядуурлыг устгах	1.2.	Ядуу амьдарч байгаа бүх насны эрэгтэй, эмэгтэй хүүхдийн хувийн жинг наад зах нь хоёр дахин бууруулах	2.1.2	1	Ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгоно.	Өндөр	28.4% (2018)	Дунд зэрэг
	-	-	2.1.2	1	2030 он гэхэд нийгмийн дундаж давхаргын хүн амд эзлэх хувийг 80%-д хүргэнэ.	Дунд зэрэг	Тодорхойгүй	Дунд зэрэг
Нийгмийн хамгаалал /Хөдөлмөр эрхлэлт	1.3, 8.b.	Нийгмийн хамгааллын тогтолцоог бүрдүүлж, нийгмийн хамгааллын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийн стратегийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх	2.1.2	3	Нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэлийг хэрэгжүүлж, сангуудын бие даасан байдал, удирдлага, засаглалыг сайжруулна.	Өндөр	Хүүхдийн 88.9%, ахмад настны 97.5%, ажилгүйдлийн 44.7% нь нийгмийн хамгааллын үйлчилгээнд хамрагдсан.	Өндөр
Эрүүл мэндийг дэмжих	-	-	2.1.2	1	Урьдчилан сэргийлэх үндэсний тогтолцоог бүрдүүлэн, оношилгоо үйлчилгээний	Өндөр	2019 оны байдлаар хүн амын дундаж наслалт 70.41 байна.	Дунд зэрэг

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
					чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлж, хүн амын дундаж наслалтыг уртасгана.			
	3.1	Нялхсын болон 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг арилгах	2.2.2	2	Эхийн эндэгдэл, тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг бууруулна.	Өндөр	2019 оны байдлаар эхийн эндэгдэл 100,000 амьд төрөлтөд 23, тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгд-лийн түвшин 1,000 амьд төрөлтөд 16.0 байна.	Тодорхойгүй
	3.4	Зүрх судасны өвчин, хорт хавдар, чихрийн шижин болон амьсгалын замын архаг өвчний шалтгаант нас баралтыг бууруулах	2.2.2	3	10,000 хүн амд ногдох зүрх, судасны өвчлөлөөс шалтгаалсан нас баралтыг 14, хорт хавдраас шалтгаалсан нас баралтыг 8 хүртэл бууруулна.	Өндөр	2019 оны байдлаар 10,000 хүн амд ногдох зүрх судасны өвчнөөр нас барсан хүний тоо 17.3, 10,000 хүн амд ногдох хорт хавдраар нас барсан хүний тоо 14.4 байна.	Тодорхойгүй
	3.3	Сүрьеэ өвчний тохиолдлын түвшин (1,000 хүн амд ногдох), В вирус гепатит өвчний тохиолдлын түвшинг (100, 000 хүн амд ногдох) бууруулах	2.2.2	4	10,000 хүн амд вирус гепатитын өвчлөлийг 2, сүрьеэгийн тохиолдлыг 13 болгон бууруулна.	Өндөр	2019 оны байдлаар 1,000 хүн амд ногдох сүрьеэгийн өвчлөлийн тохиолдол 11.2, 10,000 хүн амд ногдох гепатит В-гийн тохиолдол 0.7 байна.	Өндөр
Чанартай боловсролыг дэмжих	4.2	Бага насны хүүхдүүдийг сургуулийн өмнөх боловсролд хамруулах	2.2.3	1	Сургуулийн өмнөх боловсролын нэг багшид ногдох хүүхдийн тоог 20 хүртэл бууруулж, сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээнд сургуулийн өмнөх насны нийт хүүхдийн 90%-ийг хамруулах нөхцөл бүрдүүлнэ.	Өндөр	2019/2020 оны хичээлийн жилд сургуулийн өмнөх боловсролын үйлчилгээнд сургуулийн өмнөх насны нийт хүүхдийн 81.5% хамрагдсан.	Өндөр
	4.а, 4.с	Үр дүнтэй суралцах орчин нөхцлийг бүрдүүлэх, мэргэжилтэй багш нарын тоог нэмэгдүүлэх	2.2.3	2	Боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээнд /PISA/ хамрагдах бэлтгэлийг хангана.	Өндөр	Боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээнд /PISA/ хамрагдах бэлтгэлийг хангана. Зарим сургуулиуд 3 ээлжээр хичээллэдэг.	Тодорхойгүй
	4.3	Нийт эрэгтэй, эмэгтэйчүүд мэргэжлийн	2.2.3	3	Хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлүүдэд	Өндөр	Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын	Тодорхойгүй

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд			Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030				Одоогийн байдал	Зорилтот түвшинд
Зорилго	№	Зорилт	№	№	Зорилт	Үндэслэл		хүрэх хэтийн төлөв
		сургалт, их, дээд сургуулиудад адил тэгш хамрагдах			нийцүүлэн мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгоно.		багшлах боловсон хүчнийг чадваржуулах шаардлагатай. Суралцагчдын тоо 60,000-аас доош байна.	
	4.3, 4.6	Нийт эрэгтэй, эмэгтэйчүүд мэргэжлийн сургалт, их, дээд сургуулиудад адил тэгш хамрагдах, Бичиг үсэгт тайлагдсан байх	2.2.3	4	Дээд боловсролын тогтолцоог хөгжүүлж, насан туршийн боловсролын тогтолцоог боловсронгуй болгоно.	Өндөр	Сургуулиас завсардсан (малчдын хүүхдүүд) хүүдүүдийг давтан сургах шаардлагатай байна.	Тодорхойгүй
	-	-	2.2.2	5	Шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэлийн харилцан уялдааг хангаж, мэдлэгт суурилсан нийгмийг хөгжүүлнэ.	Дунд зэрэг	Шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэлийн уялдаа, холбоо тодорхойгүй байна.	Тодорхойгүй
Жендер-ын эрх тэгш байдлыг хангах	5.2	Охид, эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийг бүрэн устгах	2.2	-	Нийгмийн хөгжил дэвшилд жендэрийн эрх тэгш оролцоог хангана.	Өндөр	17.3% (2017)	Байхгүй
	5.5	Улс төр, эдийн засаг, нийгмийн амьдралын шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд оролцох	2.2	-	Нийгмийн хөгжил дэвшилд жендэрийн эрх тэгш оролцоог хангана.	Өндөр	17.1% (2016)	Байхгүй
	5.5	Улс төр, эдийн засаг, нийгмийн амьдралын шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд оролцох	2.2	-	Нийгмийн хөгжил дэвшилд жендэрийн эрх тэгш оролцоог хангана.	Өндөр	43 % (2019)	Байхгүй
Зохистой хөдөлмөр ба эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих	8.5	Бүтээмжтэй, зохистой хөдөлмөр эрхлэх боломж бүрдүүлэх	2.1.2	2	Хөдөлмөрийн насны хүн амын эдийн засгийн идэвхтэй байдлыг 70%-д, ажилгүйдлийн түвшинг 3%-д хүргэнэ.	Өндөр	2019 оны байдлаар ажиллах хүчний оролцооны түвшин (АХОТ) 60.5%, ажилгүйдлийн түвшин 10% байна.	Өндөр

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Хөгжлийн загвар, алсын хараа

3.2 Хөгжлийн загвар, алсын хараа

3.2.1 Хөгжлийн загварыг томъёолох нь

(1) ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” бодлогын баримт бичгүүдэд нийцүүлэн хөгжлийн загварыг томъёолох нь

“Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг нь ТХЗ-д нийцүүлэн боловсруулсан Монгол Улсын ТХҮБ 2030-ын зорилтуудыг багтааж байгаа бөгөөд ҮХЦТ-г тус баримт бичгүүдэд тулгуурлан боловсруулна. ҮХЦТ нь ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050” баримт бичгүүдийн зорилтуудыг хангахад дэмжлэг үзүүлнэ. ТХЗ, ТХҮБ 2030, “Алсын хараа 2050”-ын зорилго, зорилтуудын талаар дүн шинжилгээ хийж, Бүлэг 3.1-д тусгасан. Хүртээмжтэй, тогтвортой хөгжлийг хангах ерөнхий зорилгод хүрэхэд зарим нэг зорилго, зорилтыг биелүүлэхэд хүндрэл учирч болзошгүй байна. “Тодорхойгүй” буюу “Бага” үнэлгээ авсан зорилтуудыг доор дурдав. Үүнд:

- (a) Ядуурлыг бууруулахын тулд зохих шинэ технологи, санхүүгийн үйлчилгээнд хамрагдах боломжийг бүрдүүлэх,
- (b) Шинэ технологи нэвтрүүлэн бэлчээрийн газрын доройтлыг бууруулж, нөхөн сэргээх, газар тариалан хөгжүүлэх, мал, амьтны өвчний хяналтыг сайжруулах,
- (c) Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, даван туулах,
- (d) Гол нэр, төрлийн шатахууны хэрэгцээг олон улсын стандартад нийцсэн дотоодын үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүнээр бүрэн хангах
- (e) Байгаль орчинд ээлтэй технологи нэвтрүүлэн ил тод, хариуцлагатай олборлох үйлдвэрлэлийг төлөвшүүлэх,
- (f) Аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэхийн тулд шинжлэх ухаан, технологи, инновацийг хөгжүүлэх,
- (g) Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг тусгай хамгаалалтад авах,
- (h) Эхийн эндэгдэл, тав хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах,
- (i) Хүн амын зүрх, судасны өвчлөл, хорт хавдраас шалтгаалсан нас баралтыг бууруулах,
- (j) Хүн амын вируст гепатитын өвчлөлийг бууруулах,
- (k) Боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээний /PISA/ дагуу ерөнхий боловсролын чанарыг сайжруулах,
- (l) Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох,
- (m) Дээд боловсролын тогтолцоог хөгжүүлж, насан туршийн боловсролын тогтолцоог боловсронгуй болгох,
- (n) Шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэлийн харилцан уялдааг хангаж, мэдлэгт суурилсан нийгмийг хөгжүүлэх.

Эдгээр зорилтуудын ихэнх нь техник, технологитой холбоотой байна. Бусад нь хүний нөөцтэй холбоотой зорилтууд байна. Эдгээр нь хөгжлийн шинэ загварыг томъёолоход анхаарах хамгийн чухал асуудлууд юм. ТХҮБ 2030, “Алсын хараа

2050” баримт бичгийн зорилтуудыг хангахад ямар техник, технологийг нэвтрүүлэх нь зүйтэйг анхаарах хэрэгтэй. “Алсын хараа 2050” баримт бичгийн хэрэгжилтийг хангахад дэмжлэг үзүүлэх боловсрол, сургалт нь шинэ мэдлэг, ур чадвар олгоход чиглэгдэнэ.

Зохистой техник, технологийг нэвтрүүлэх, хүний нөөцийг хөгжүүлэх үүднээс “Алсын хараа 2050” баримт бичгийг боловсронгуй болгох хэрэгтэй. Салбаруудын дүн шинжилгээний үр дүнг техник, технологи, хүний нөөцийн хөгжилтэй уялдуулан, Монгол Улсын хувьд өвөрмөц хөгжлийн загварыг томъёолно. Энэхүү бүлэгт тус уялдаа, холбоог хангах загварын талаар танилцуулна.

(2) Бүсчилсэн хөгжлийн загвар

ҮХЦТ боловсруулах эхний үе шатанд ирэх хэдэн арван жилд Монгол Улсын дагаж мөрдөх хөгжлийн чиг хандлагыг авч үзлээ. Тус үйл ажиллагаанд түлхэц болох үүднээс 2019 оны 1-дүгээр сарын 15-нд зохион байгуулсан семинарын үеэр ЖТБ нь хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох аргуудыг танилцуулсан. Өргөн цар хүрээтэй хөгжлийн хувилбаруудыг тодорхойлдог ерөнхий арга болох бүсчилсэн хөгжлийн загварыг танилцуулсан. Энэхүү арга нь Зураг 3.2.1-д харуулсанаар байгалийн нөөц баялаг болон зах зээлийг хооронд нь холбох аргаар хөгжлийн бусад чиг хандлагуудыг тодорхойлдог.

Зураг 3.2.1 Бүсчилсэн хөгжлийн өргөн цар хүрээ бүхий хувилбарууд

		Зах зээл	
		Дотоод	Экспорт
Нөөц	Дотоод	A	B
	Импорт	C	D

Хувилбарууд: A: Импортыг орлуулах
B: Экспортыг дэмжих
C: Импортын үйлдвэрлэл
D: Экспортын үйлдвэрлэл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

А хувилбар нутагшуулах загварт хамаарна. Дотоодын бүтээгдэхүүнийг дотооддоо хэрэглэн хөгжих санааг агуулж байгаа боловч доор харуулснаар зөвхөн хязгаарлагдмал нэр төрлийн бүтээгдэхүүнд хамаарна. Дотоодын зах зээл том бол C хувилбар тохирно. Энэ хувилбар Монгол Улсад тохирохгүй. D хувилбар экспортын нийтлэг үйлдвэрлэлийг илтгэх боловч тухайн орон нутгийн аж үйлдвэрийг автоматаар дэмжинэ гэсэн үг биш юм. Бие даасан бүсчилсэн хөгжлийн хувьд B хувилбар хамгийн үр дүнтэй. Тус хувилбарын амжилтын гол түлхүүр нь өрсөлдөх чадвар өндөртэй экспортын онцлог бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх явдал юм.

Монгол Улс нь байгалийн болон соёлын арвин нөөц баялагтай боловч хүн амын тархай бутархай суурьшлын улмаас дотоодын зах зээл харьцангуй жижиг тул хөгжлийн ерөнхий чиг хандлагын хувьд B хувилбар хамгийн тохиромжтой. Тус хувилбар нь дотоодын бүтээгдэхүүнүүдийг дотооддоо хэрэглэх буюу нутагшуулах загвартай зөрчилдөхгүй. Тус санааны цар хүрээг тэлж болох боловч Монгол Улсын нөхцөл байдалд нийцүүлэн, сайтар судлах шаардлагатай.

Жишээ нь ус хангамжийн хувьд томоохон усан сан барьж байгуулах, алсаас ус зөөвөрлөх зэрэг өртөг өндөртэй үйл ажиллагаанаас зайлсхийхийн тулд газрын доорх ус олборлох болон гол, мөрний усыг ашиглах талаар сайтар судлах хэрэгтэй. Дотоодын эрчим хүчний нөөц болох биомасс, бага оврын усан цахилгаан станц, салхи болон нарны эрчим хүч зэрэг сэргээгдэх эрчим хүчийг ашиглах шаардлагатай. Монгол Улсад газрын гүний дулааныг ашиглаж болох

хувилбар байна. Цаашид тухайн орон нутгийн нийгэм, соёл, соёлын өвтэй холбоотой нөөц баялгийг аялал жуулчлал болон онцлог бүтээгдэхүүний тусгай зах зээл бий болгоход ашиглах хэрэгтэй. Эдгээр нөөц нь бүс нутгийн нийгэм эдийн засгийг идэвхжүүлэх үүднээс орон нутгийн засаг захиргаа болон иргэдийн дэмжлэгтэйгээр гадагш чиглэсэн хөгжилд ашиглагдаж болно.

(3) Хөгжлийн загварын хувилбар

Хөгжлийн өргөн цар хүрээ бүхий хувилбаруудыг тодорхойлохдоо хөгжлийн хоёр ялгаатай загварыг авч үзлээ. Үүнд: 20-р зууны хөгжлийн загвар болон нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарууд болно. Тус хоёр загварыг Хүснэгт 3.2.1-д өөр өөр өнцгөөс харьцуулан үзүүлээ. Түүхэндээ 20-р зууны хөгжлийн загварыг аж үйлдвэрийн хувьсгалаас хойш ихэнх хөгжингүй орнууд 20-р зууны турш дагаж мөрдсөөр ирсэн. Нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарыг сүүлийн үед зарим хөгжингүй болон хөгжиж буй орнууд хэрэгжүүлж эхэлсэн.

20-р зууны хөгжлийн загвар нь нөөц баялгийг орлого эсвэл хурдан ашиг өгөх зүйл гэж үздэг. Үүнд шатах ашигт малтмал болон бусад газрын доорхи нөөц баялаг багтана. Тус үзэл бодол нь нөөц баялгийг хэтрүүлэн ашиглах байдлыг дэмжих хандлагатай байдаг. Нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар нь нөөц баялгийг хөгжлийн үндэс суурь болох хөрөнгө хэмээн үздэг. Тасралтгүй хөгжлийг дэмжих үүднээс хөрөнгийг аль болох хадгалан, хамгаалах шаардлагатай. 20-р зууны хөгжлийн загварын гол шалгуур үзүүлэлт нь эдийн засгийн үр ашиг харин нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын хувьд нийгэм болон байгаль орчинд чухал ач холбогдол өгдөг.

Хүснэгт 3.2.1 Өргөн цар хүрээ бүхий хөгжлийн хувилбаруудын харьцуулалт

	20-р зууны хөгжлийн загвар	Нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар
Түүх	Ихэнх хөгжингүй орнууд дагадаг.	Зарим хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнууд сүүлийн үед хэрэгжүүлж эхэлсэн.
Нөөц баялаг	Орлого → Хэтрүүлж ашиглах	Хөрөнгө → Хадгалалт, хамгаалалт
Шалгуур үзүүлэлт	Эдийн засгийн үр ашиг	Байгаль орчны болон нийгмийн асуудлууд
Үр дүн	Орлогыг максимаар нэмэгдүүлэх.	Ажил эрхлэлтийг максимаар нэмэгдүүлэх.
Технологи	Орчин үеийн технологи	Зохистой (дундын) технологи

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Түүхээс үзэхэд 20-р зууны хөгжлийн загвар нь орлогыг максимаар нэмэгдүүлдгээрээ үр дүн өндөртэй. Нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар нь ажил эрхлэлтийг максимаар нэмэгдүүлэхэд илүү их анхаарал хандуулдаг. Тус загвар нь ажил эрхлэлтийн боломжийг бий болгохын тулд эдийн засгийн өсөлтийг орхигдуулна гэсэн үг биш юм. Орлогын өндөр түвшинд хүрэх аргууд нь тус 2 хувилбарын хувьд харилцан адилгүй байдаг.

20-р зууны хөгжлийн загвар нь аж үйлдвэрийн хувьсгалаас эхлэн хөгжингүй орнуудад нэвтэрсэн дэвшилтэт технологид түшиглэж ирсэн. 20-р зууны үед дэвшилтэт технологийн тусламжтайгаар нөөц баялгийг эрчимтэй ашигласнаар эдийн засгийн үр ашигт тэмүүлэх боломжийг олгосон. Технологийн шинэчлэл нь саяхнаас хязгаарлагдмал нөөц баялгийг дахин боловсруулах, хадгалан үлдэх тал

дээр анхаарал хандуулж эхэлсэн билээ. Нөөц баялгийг хадгалан хамгаалах аргын хувьд уламжлалт ур чадвар, мэдлэг, оюун ухаанаас бүрдсэн хүн төрөлхтний хамтын мэргэн ухаанаас их зүйлийг сурч болно. Монголчууд эрт дээр үеэс газар ухах, ус гол мөрөн бохирдуулахыг цээрлэдэг ард түмэн билээ. Малынхаа түүхий эдийг хаягдалгүй, бүрэн дүүрэн ашиглахыг эрмэлздэг бөгөөд Монголын ард түмэн Чингис хааны сургааль гэж үздэг. Эдгээр үзэл санааг дэвшилтэт технологи ашиглан хэрэгжүүлж болно. Чухамдаа нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарыг дэмжих зохистой эсвэл дундын технологийг хөгжүүлэх үүднээс уламжлалт ур чадвар, мэдлэг, оюун ухааныг дэвшилтэт технологиор бэхжүүлэх хэрэгтэй.

3.2.2 Хөгжлийн алсын харааны үзэл санаа, үнэт зүйл

(1) Семинарын хэлэлцүүлгийн үеэр тодорхойлсон аз жаргалын тухай ойлголтууд

ЖТБ-ийн зүгээс хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох Монгол үндэстний аз жаргалын тухай семинарыг 2019 оны 3-р сарын 5-нд зохион байгуулсан. Тус семинарын зорилго нь хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгагдах санал санаа, үнэт зүйлсийн талаар санал бодлоо уралдуулахад чиглэгдсэн юм. Семинарт оролцогчид монголчуудын үнэт зүйлсийн талаар хэлэлцүүлэг хийж, санал бодлоо уралдуулан 3 P-г тодорхойлсон. Үүнд: Баяр басал (Pleasure), Зорилго (Purpose), Бахархал (Pride) зэрэг юм. Хэлэлцүүлгийн үр дүнг Хүснэгт 3.2.2-т нэгтгэн дүгнэв.

Хүснэгт 3.2.2 Хөгжлийн алсын хараанд тусгах монголчуудын үнэт зүйлс

Баг 1				
Оролцогчид	Баяр баясал (Pleasure)	Зорилго (Purpose)	Бахархал (Pride)	Бусад
Эмэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Гэр бүл - Өргөн уудам тал нутаг - Ойр дотны хүмүүстэйгээ цагийг өнгөрүүлэх - Мөнгө, дэлгүүр хэсэх - Найз нөхөд - Чөлөөт цаг 	<ul style="list-style-type: none"> - Нүүдлийн соёлд тулгуурласан дэлхийн аялал жуулчлалын үүд хаалга болсон улсад амьдрах - Аялал - Эрүүл амьдрал - Албан тушаал ахих - Ажлын үүрэг даалгаврыг зохицуулах чадвартай байх 	<ul style="list-style-type: none"> - Эх, эхнэр, охидоо хүндэлдэг Монгол эрчүүд - Ажил хөдөлмөр - Ажлын ололт амжилт - Гэр бүл - Боловсрол - Ажил, ажлын хамт олон, найз нөхөд, гэр бүл 	<ul style="list-style-type: none"> - Манай улсын оюуны өндөр чадамжтай (IQ) хүүхдүүдийн мэдлэг боловсролд тулгуурлан хиймэл оюун ухааныг (ХОУ) хөгжүүлэх - Шинэ зүйлс сурах
Эрэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тогтвортой байдал - Гэр бүл - Найз нөхөд - Амьдралын таатай нөхцөл (байр сууц, аюулгүй байдал г.м) 	<ul style="list-style-type: none"> - Засаглал - Боловсрол - Мөрөөдөл - Ур чадвар, мэдлэг эзэмших 	<ul style="list-style-type: none"> - Түүх - Соёл - Өөрийн мэдлэг, ур чадвар 	<ul style="list-style-type: none"> - Орлогын ялгаатай байдлыг багасгах

Баг 2

Оролцог-чид	Баяр баясал (Pleasure)	Зорилго (Purpose)	Бахархал (Pride)	Бусад
Эмэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тус хүргэсний дараа хүмүүсийн царайнд илрэх инээмсэглэл - Ээжтэйгээ хамт байх - Чөлөөт цаг - Хобби - Экологийн тэнцвэрт байдал - Өөрөөрөө байх - Эрүүл байх - Гэр бүл (миний гурван хүүхэд, нөхөр) - Эрүүл, эрх чөлөөтэй амьдрах, гэр бүлийн гишүүдийн эрүүл мэнд (эцэг эх, хүүхдүүд, ач зээ) - Аюулгүй, эрүүл орчинд амьдрах - Ажилтай байх - Дуртай зүйлээ хийх боломжтой байх 	<ul style="list-style-type: none"> - Санхүүгийн мэргэшсэн шинжээч болох - Мөрөөдлөө биелүүлэх - Улс эх орныхоо хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулах - Боловсрол - Мөрөөдлөө биелүүлэх - Санхүүгийн боломж, боллоцоотой байх - Мэдлэг - Спортоор хичээллэх - Дэлхийг тойрон аялах - Дуртай зүйлээ хийх (зураг зурах, керамик урлал) 	<ul style="list-style-type: none"> - Миний эцэг, эх - Эх орны түүх, соёл - Эх орон, гэр бүл - Өөрийн эзэмшсэн мэргэжил - Амлалтаа биелүүлэх - Монгол Улсын аз жаргалтай иргэн байх - Итгэл даах 	<ul style="list-style-type: none"> - Аялал - Аюулгүй, эрүүл орчин - Гамшиг, эрсдэлгүй орчин
Эрэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тэтгэвэрт эрт гарах - Гэр бүл - Эрүүл мэнд 	<ul style="list-style-type: none"> - Хүүхдүүдийн боловсрол - Боловсрол - Монгол Улсаа хөгжүүлэх 	<ul style="list-style-type: none"> - Аз жаргалын индекс - ҮХЦТ-д оролцож байгаа нь - Түүх - Монгол эр хүн 	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
Тайлбар: IQ- оюуны хөгжил

(2) Аз жаргалын индекс

“Монгол Улсын аз жаргалын индекс”-ийг албан ёсоор тооцдоггүй бөгөөд статистикийн мэдээлэл хэрэглэгчдэд зориулж Үндэсний Статистикийн хороо “Монгол Улсын аз жаргалын индексийг олон улсын түвшинтэй харьцуулсан судалгаа”, “Монгол Улсын аз жаргалын индекс” гэсэн 2 судалгааг 2016 оны байдлаар хийсэн. Аз жаргалын 2016 оны тайланд нийт 140 орны аз жаргалын индексийг тооцоолж, эрэмбэлсэн бөгөөд Монгол Улс (дэлхийн дундаж индекс 26.4) 14.3 гэсэн үнэлгээгээр 136 дугаар байранд эрэмбэлэгджээ. АЖИ-ийн үр дүнгээр нэгдүгээрт эрэмбэлэгдэж байгаа Коста Рика улс 44.7, Мексик, Колумб улсууд 40.7 үнэлгээтэй байна.

Аз жаргалын индексийн үзүүлэлт тус бүрээр авч үзэхэд тогтвортой сайн сайхан байдал 4.9 (дэлхийн дундаж 5.4) гэсэн үнэлгээгээр 90, хүн амын дундаж наслалт 68.6 нас (2012) үнэлгээгээр 95 дугаар байранд тус тус эрэмбэлэгджээ. Харин Швейцари улсын сайн сайхан байдал хамгийн өндөр буюу 7.8, Япон улс болон БНСУ 6.0, БНХАУ 5.1 үнэлгээтэй байна.

Монгол Улс нь нэг хүнд ногдох экологийн нөөцийн хувьд дэлхийд дээгүүр ордог.

Экологийн нөөцийн ихэнх хувийг бэлчээр, ой хээрийн нөөц эзлэдэг бөгөөд нийт экологийн нөөц эрэлтээсээ их байна. Япон, БНХАУ, БНСУ орнууд болон дэлхий нийтээр өөрсдийн нөөцөөс илүү их хэрэглээтэй байгаа нь харагдаж байна. Монгол Улсын нэг хүнд ногдох экологийн нөөцийн хэмжээ 15.6 га байгаа нь дэлхийн дундаж 1.7 га-аас хамаагүй өндөр үзүүлэлт юм.

Аз жаргалын индексийг цөөн хэдэн үзүүлэлтээр үнэлдэг нь хангалтгүй юм. Ялангуяа сайн сайхан байдал буюу амьдралын сэтгэл ханамжийн түвшин нь субъектив шинж чанартай бөгөөд аз жаргалын хүчин зүйлсэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн зүгээс өндөр ач холбогдол өгсөн нийгэм, соёл, уламжлалын үнэ цэнийг оруулаагүй болно (Хүснэгт 3.2.2). Монгол Улс нь хүн амын дундаж наслалтыг нэмэгдүүлэх, орлогын тэгш бус байдлыг бууруулах, байгаль экологийн нөөц баялгийг хэмнэлттэй, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх шаардлагатай байна.

3.2.3 Хөгжлийн алсын хараа

(1) Санал болгож буй алсын хараа

Бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжилд тулгуурлан Монгол Улсын үндэсний хөгжлийн алсын харааг тодорхойлно. Энэхүү алсын харааг иргэд, угсаатны бүлэг, ТББ, төрийн төв байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллагууд зэрэг бүхий л оролцогч талуудын оролцоотойгоор тодорхойлно. Энэ нь улс, бүс нутгийн хөгжлийг хангах талаар нийтлэг ойлголт, үзэл баримтлалыг бий болгох, нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд оролцогч талуудын хүчин чармайлтыг нэгтгэх ач холбогдолтой юм. Монгол Улсын онгон дагшин байгаль, нүүдлийн өв соёл бүхий өвөрмөц онцлогийг тусган, бүсчилсэн хөгжил ба нийгэм, эдийн засгийн хувилбарын (Бүлэг 3.2.1) үзэл баримтлал, үзэл санаанд нийцүүлэн доор дурдсан алсын харааг санал болгож байна. Энэхүү алсын харааг Монгол Улсын иргэд, олон нийтийн оролцоотойгоор тодорхойлсон бол Алсын хараа 2050 баримт бичгийн алсын хараа нь дундаж давхаргыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн Засгийн газрын түвшинд тодорхойлсон алсын хараа юм.

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа

Байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашигладаг, эдийн засгийн бүх төрлийн үйл ажиллагааг ажлын байр бий болгох үйл явцтай нягт уялдуулсан, олон нийтийн оролцоог хангасан ил тод, хариуцлагатай засаглалтай, баялаг өв соёлтой, олон ястан амьдардаг, бүх салбарт дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн, өөрийгөө шинэ мэдлэг, боловсролоор тасралтгүй хөгжүүлдэг хүний нөөц бүхий нэг талаас дэлхий нийтэд нээлттэй, өөрчлөгдөж буй дэлхий ертөнцийн үр нөлөөнд дасан зохицох чадвартай хүчирхэг, уян хатан нийгэм, эдийн засагтай, нөгөө талаас тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийг хангана.

Энэхүү алсын харааг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын хүрээнд хэрэгжүүлэхэд доор дурдсан нөхцөл, үйл ажиллагаагаар дэмжих боломжтой. Үүнд:

- (a) Байгалийн нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглах эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжих,
- (b) Байгаль орчинд сөрөг нөлөө харьцангуй бага үзүүлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжих,

- (с) Ажлын байр, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг ихээхэн нэмэгдүүлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжих,
- (d) Орон нутгийн иргэд, олон нийт төрөлх нутгийнхаа нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглах, хамгаалах механизмыг нэвтрүүлэх,
- (e) Уламжлалт арга ухааныг дэвшилтэт техник, технологитой хослуулсан шинэ технологийг боловсруулах, тогтолцоо бүрдүүлэх.

Эдгээр нөхцлүүд нь өөр хоорондоо харилцан холбоотой байна. Нөхцөл 1) байгалийн нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглах эдийн засгийн үйл ажиллагаа нь нөхцөл 2) нөөц баялагийг үр ашигтай, хаягдал багатайгаар ашиглан байгаль орчинд сөрөг нөлөө харьцангуй бага үзүүлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааг хангахад хувь нэмэр оруулна. Эдгээр нөхцлийг хангах эдийн засгийн үйл ажиллагаа нь иргэд, олон нийтийг хаягдал, дайвар бүтээгдэхүүнийг ашиглах үйл ажиллагаанд татан оролцуулсанаар нөхцөл 3)-ыг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулна.

Эдгээр эдийн засгийн үйл ажиллагааг бүхэлд нь хэрэгжүүлэхэд нөхцөл 4)-д тусгасан орон нутаг, орон нутгийн иргэдэд ашиг тус өгөх нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглах, хамгаалах механизмыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй. Энэхүү нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарыг хэрэгжүүлэхэд нөхцөл 5) уламжлалт арга ухааныг дэвшилтэт техник, технологитой хослуулсан шинэ технологийг боловсруулах, тогтолцоо бүрдүүлэх шаардлагатай.

Алсын харааг дараах үйл ажиллагааг хийж, гүйцэтгэснээр хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Улаанбаатар хот, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудыг хөрш орнуудтай холбосон чанартай, тээвэр, логистикийн дэд бүтцийн сүлжээг хөгжүүлэх,
- (b) Ядуу, бага орлоготой иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх үйл ажиллагаатай уялдуулан газар тариалан, мал аж ахуйн түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийж, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд тулгуурласан үйлдвэрлэлийн босоо кластеруудыг хөгжүүлэх, орон нутгийн үйлдвэрүүдийг дэлхийн зах зээлд гаргах экспортын төрөл бүрийн бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг үйлдвэрүүдтэй холбох,
- (c) Байгаль орчинд ээлтэй, нөөц баялгийн зохистой ашиглалт, ард түмний уламжлалт арга ухааныг орчин үеийн дэвшилтэт технологитой хослуулсан хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх,
- (d) Иргэдийн бахархал, зочид жуулчдын талархалыг хүлээсэн уламжлалт соёлын үйл ажиллагааг сэргээн, олон ястан зэрэгцэн оршсон тайван, цэцэглэн хөгжсөн нийгмийг цогцлоох,
- (e) Нутгийн захиргааны байгууллага, орон нутгийн иргэд төрөлх нутгийнхаа нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглаж, хамгаалсанаар энх тайван, амар амгалан, цэцэглэн хөгжсөн нийгмийг цогцлоох болно.

Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийг хангах нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын үзэл санаа нь нөхцөл 2) ба 3)-аар баталгаажсан. Нөхцөл 1) нь Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгагдсан хөрш орнуудтай

харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн. Нөхцөл 4) нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын хэрэгжилтийн үр дүнг илэрхийлэх ба нөхцөл 5) нь тогтвортой менежмент, байгалийн нөөц баялгийг үр ашигтай ашиглах нь Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үндэс суурь болох юм.

Аймгуудад зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт үндэслэн аймгийн хөгжлийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, аймгийн хөгжлийн хэтийн зорилтыг тодорхойлсон. Бүлэг 7-д аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээг тусган, оруулав.

(2) Алсын харааг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай чухал үзэл баримтлал

Бүх оролцогч талуудын хүчин чармайлтын үр дүнд хөгжлийн загварыг томьёолон, бүгд хүлээн зөвшөөрсөн хөгжлийг хангах талаар нийтлэг ойлголтыг бий болгох нь ач холбогдолтой юм. Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийг хангах бүх оролцогч талуудын хүлээн зөвшөөрсөн нийтлэг ойлголт, үзэл баримтлалыг Зураг 3.2.2-т үзүүлэв. Эдгээр үзэл баримтлалыг салбаруудын одоогийн байдлын дүн шинжилгээний үр дүнд тодорхойлсон Монгол Улсын онцлогийг тусган, Ажлын хэсгийн гишүүдийн хэлэлцүүлэгт үндэслэн боловсруулсан. Үзэл баримтлал тус бүрийг доор тайлбарлав.

Зураг 3.2.2 Монгол Улсын үндэсний хөгжлийн гол үзэл баримтлал

<p style="text-align: center;">Монгол Улсын үндэсний цогц хөгжлийг</p> <p>Олон хэл, соёлтой ястан хамтран амьдрах Хүчирхэгжилтийн төлөөх нэгдмэл байдлыг хангах Нүүдлийн соёл, уламжлал бүхий харилцаа холбооны технологи нэвтрүүлэх Дэлхийн чиг хандлагад нийцсэн сайн засаглалыг бэхжүүлэх Хөрш орнуудтай харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх Өрнө, Дорныг холбох, зохицуулах МХХТ-ийг нэвтрүүлсэн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн дэвшилтэт хувилбарыг хэрэгжүүлэх</p> <p style="text-align: center;">үйл ажиллагаагаар дамжуулан хангана.</p>
--

Нийгэмд эзлэх байр суурь, оюун санаа, сэтгэхүй, шашин шүтлэг, соёлоороо ялгаатай, олон ястан хамтран амьдарч байгааг **олон хэл, соёлын нийгэм** хэмээн тодорхойлж болох юм. Энэ нь хүний нөөц, эдийн засгийн төрөлжилт, нийгмийн тогтолцоо, дэд бүтцийн хөгжил болон Монгол Улсын бүс нутгийн уян хатан, тогтвортой хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

Иргэдийн сайн сайхны төлөө улс орон хөгжин дэвшихэд **хүчирхэгжилтийн төлөөх нэгдмэл байдал** чухал ач холбогдолтой юм. Энэ нь Монгол Улсын өвөрмөц өв соёлын онцлогийг тусгасан, улс төр болон санхүүгийн хувьд бие даасан, хариуцлагатай, олон нийтийн оролцоог хангасан, ил тод засаглалын хүрээнд хүний эрхийг дээдэлсэн, энх тайван, амар амгалан, цэцэглэн хөгжсөн нийгмийг цогцлооход оршино.

Нүүдлийн соёл, уламжлал бүхий харилцаа холбооны технологи нэвтрүүлэх нь алслагдсан бүс нутгийн малчид болон өргөн уудам нутаг дэвсгэрт тархан суурьшин, амьдарч буй иргэдийг мэдээлэл харилцаа холбооны үйлчилгээнд хамруулсанаар илэрхийлэгдэнэ. Энэ нь нийгэмд эзлэх байр суурь, оюун санаа, сэтгэхүйгээрээ ялгаатай хүмүүс өөрсдийн өв уламжлалыг хадгалахын зэрэгцээ

орчин үеийн үйлчилгээнд хамрагдах боломжийг олгож байна.

Дэлхийн чиг хандлагад нийцсэн сайн засаглал нь 2 үр дагавартай. Нэгдүгээрт нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангах үүднээс байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, сайн засаглалыг бүрдүүлэх шаардлагатай. Хоёрдугаарт Төв Азийн бүс нутгийн улс орнуудтай эдийн засгийн харилцаагаа гүнзгийрүүлэх замаар дэлхийн эдийн засаг болон дэлхий нийтийн засаглалд хувь нэмэр оруулах боломжтой. Монголын эзэнт гүрэнд харьяалагдаж байсан нүүдэлчин орнуудын либерал нийгмийн загвараас сургамж авч болно. Олон улс орнуудыг хамарсан ийм маягийн дэглэм нь Европ болон Ойрхи Дорнодод хэрэглэж болохуйц дэлхийн засаглалын ирээдүйн хэлбэрийг төлөөлж болно.

Монгол Улсын дотоод зах зээлийн багтаамж бага тул **хөрш орнуудтай харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх** зайлшгүй шаардлагатай. ОХУ, БНХАУ-тай хөрш зэргэлдээ орших Монгол Улс нь газар зүйн стратегийн байршлын давуу талыг ашиглан бусад улс оронтой холбогдох боломжтой. Байгалийн нөөц баялгийн зохистой ашиглалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл бүхий эдийн засгийн үйл ажиллагаа нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн үзэл баримтлалтай бүрэн нийцэж байгаа бөгөөд олон улсын худалдаатай холбоотой үйлчилгээгээр илэрхийлэгддэг.

Өрнө Дорныг холбох, зохицуулах нь Монгол Улсын олон улсын болон дипломат харилцаанд гүйцэтгэх үүргийг илэрхийлнэ. Өрнө Дорныг холбосноор Монгол болон Төв Азийн бүсийн бусад улс орнуудын хооронд төрөл бүрийн соёл, нийгмийн солилцоо болон харилцан ойлголцолыг нэмэгдүүлэх юм. Жишээ нь бүс нутагт өргөн тархсан буддын шашинтай холбогдолтой түүх, соёлын дурсгалыг нээн илрүүлэх, нөхөн сэргээхэд хамтран ажиллах явдал юм. Мөн аялал жуулчлалын хөгжлөөр дамжуулан нийгэм, соёлын солилцоог дэмжих боломжтой болно.

Анхан шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд түшиглэсэн, **МХХТ-г нэвтрүүлсэн үйлдвэрлэлийн кластерыг** хөгжүүлсэнээр өргөн хүрээг хамарсан, хүртээмжтэй хөгжил, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар, байгалийн нөөц баялгийн зохистой менежмент бүхий бүс нутгийн бие даасан хөгжлийг хангах боломжийг олгоно. Ингэснээр ядуу, бага орлоготой иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх үйл ажиллагаатай уялдуулан орон нутгийн үйлдвэрүүдийг экспортын бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг үйлдвэрүүдтэй холбох, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын үзэл баримтлалтай нийцүүлэн байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүйгээр ажлын байр, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг ихээхэн нэмэгдүүлэх болно. Үйлдвэрлэлийн кластер тус бүрийг холбох МХХТ нь кластеруудын хөгжил, үйл ажиллагааг дэмжих болно.

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн дэвшилтэт хувилбарыг доор дурдсан үйл ажиллагаагаар хэрэгжүүлнэ. Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангах зохих технологийг ард түмний уламжлалт арга ухааныг орчин үеийн дэвшилтэт технологитой хослуулан хөгжүүлэх замаар хэрэгжүүлэх нь хамгийн үр дүнтэй юм.

3.3 Макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги

3.3.1 Асуудлын бүтцийн шинжилгээ

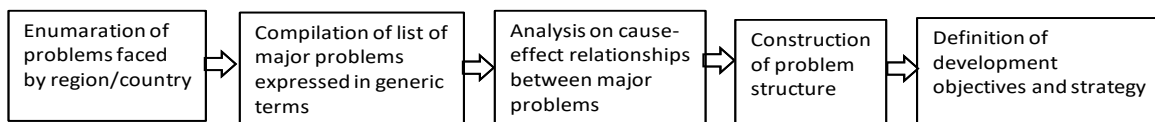
(1) Аргачлал ба үйл ажиллагаа

Монгол Улсын одоогийн нөхцөл байдлын макро түвшний дүн шинжилгээг үндсэн тайлангийн Бүлэг 2 болон 3 ботиос бүрдэх Салбарын тайланд нэгтгэн тусгав. Хэдийгээр Монгол Улс хөгжлийн потенциал өндөртэй боловч үндэсний болон бүсчилсэн хөгжилд тулгамдаж буй олон асуудал байна. Эдгээр асуудлуудын олонхи нь өөр хоорондоо уялдаа холбоотой бөгөөд одоогийн тулгарч буй сөрөг үзэгдлүүдийн учир шалтгаан нь болж байдаг. Асуудлын бүтцийн шинжилгээ нь тухайн харилцан уялдааг нүдэнд харагдахуйц болгон тодруулах арга юм. Энэхүү дүн шинжилгээг ихэнхдээ төлөвлөлтийн эхний үе шатанд хийдэг бөгөөд төлөвлөлтийн шийдлээр дамжуулан гол бэрхшээлүүд болон чухал хүчин зүйлсийг тодорхойлох үүднээс нарийвчилж үзэлгүйгээр өргөн цар хүрээ бүхий хэтийн төлвийг хадгалж үлдэх боломжийг олгодог.

Асуудлын бүтцийн шинжилгээг ихэвчлэн оролцооны аргад тулгуурлан, цуврал семинарын тусламжтайгаар үндэсний эсвэл бүсчилсэн хөгжлийн зорилт, үндсэн стратегийг тодорхойлох зорилгоор хийдэг. Эхлээд улс орон ба бүс нутгийг хөгжүүлэхэд тулгарч буй асуудлуудыг тодорхойлон, жагсаана. Ижил төстэй асуудлуудыг нэгтгэн, харьцангуй ноцтой асуудлуудыг тодорхойлох ба үүгээрээ хэт нарийвчилсан дүн шинжилгээнээс зайлсхийнэ. Холбогдох салбарын асуудлуудыг тодорхойлохын тулд ихэнх асуудлуудыг ерөнхийд нь илэрхийлнэ.

Бүхий л гол чухал асуудлыг тодорхойлсоны дараа улсын эсвэл бүс нутгийн хэмжээнд асуудлын бүтцийн шинжилгээг хийнэ. Асуудлын бүтцийн шинжилгээнд ажиглагдсан асуудлын феноменыг баруун талд байрлуулах бол олон тооны харилцан хамааралтай асуудлуудын үндэс болсон хүчин зүйлсийг зүүн талд байрлуулна. Асуудлын бүтцийн шинжилгээ нь тодорхой бүс нутгийн эсвэл олон тооны нарийн асуудлуудыг харуулахын тулд асуудлын гол хүчин зүйлүүд болон нөхцөл байдлыг ерөнхийд нь тодотгоно. Зөвхөн гол уялдаа холбоонд анхаарал хандуулснаар өмнө нь тодорхойлсон асуудлууд хоорондын шалтгаан-үр дагаврын харилцан хамаарлыг харуулна. Асуудлын бүтцийн шинжилгээнд үндэслэн макро түвшний хөгжлийн зорилтыг асуудлын феноменыг харгалзан тодорхойлох ба үндсэн стратегийг асуудлын хүчин зүйлсийг харгалзан тодорхойлно. Үйл явцыг Зураг 3.3.1-т харуулав.

Зураг 3.3.1 Хөгжлийн зорилт ба үндсэн стратегийг тодорхойлох асуудлын бүтцийн шинжилгээний үйл явц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Монгол Улсын хөгжлийн үндсэн стратеги болон макро түвшний хөгжлийн зорилтыг тодорхойлоход асуудлын бүтцийн шинжилгээг ашиглах нь үр дүнтэй. Тус дүн шинжилгээ нь нөхцөл байдлын шинжилгээний нэг төрөл бөгөөд олон салбарыг хамарсан төлөвлөлтийн эхний үе шатанд оролцооны аргад тулгуурлан

хийдэг. ЖТБ нь асуудлын бүтцийн шинжилгээг одоо байгаа судалгааны тайлан, тоо баримт болон зарим оролцогч талуудаас хүлээн авсан мэдээлэлд үндэслэн боловсруулж байна.

(2) Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй асуудлууд

Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй асуудлуудыг одоо байгаа судалгааны тайлан, тоо баримт мэдээлэлд тулгуурлан тодорхойлсон. Жижиг асуудлуудыг орхиж ижил төстэй асуудлуудыг нэгтгэн харьцангуй ноцтой асуудлуудыг тодорхойлж ерөнхий байдлаар илэрхийлнэ. Хүснэгт 3.3.1-т 40 макро түвшний асуудлыг салбаруудаар тодорхойлон үзүүлэв. Үүнд үндэслэн Зураг 3.3.2-т харуулснаар асуудлын бүтцийн шинжилгээг хийв.

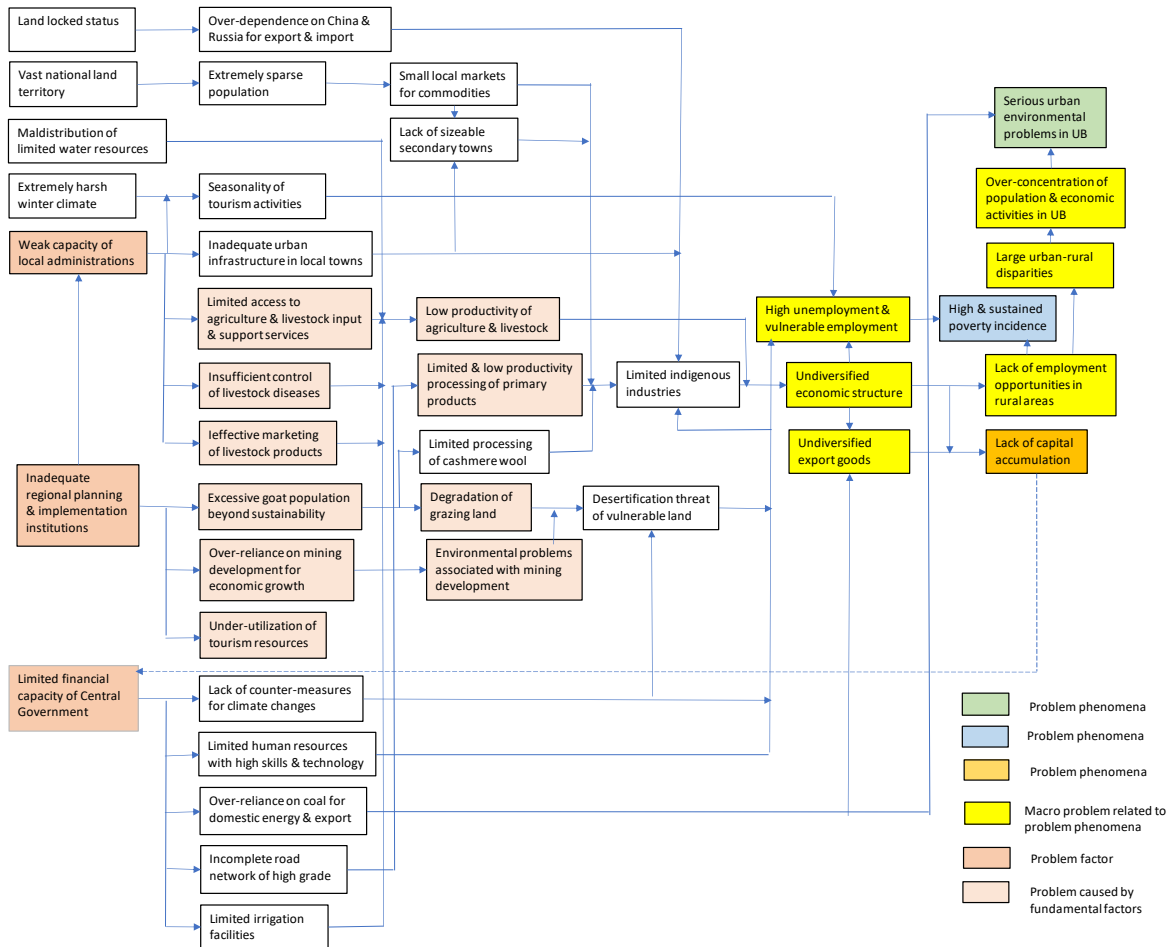
Хүснэгт 3.3.1 Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй асуудлууд

Үндсэн асуудлууд
1) Өргөн уудам газар нутаг 2) Өвлийн хатуу ширүүн уур амьсгал 3) Хязгаарлагдмал усны нөөцийн тэгш бус тархац 4) Далайд гарцгүй байдал
Эдийн засгийн асуудлууд
5) Уул уурхайд хэт түшиглэсэн эдийн засгийн өсөлт 6) ХАА, МАА-н салбарын бүтээмж бага 7) Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй эрхлэлтэнд үзүүлэх дэмжлэг хангалтгүй 8) Анхан шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал 9) Ямааны тоо толгойн хэт өсөлт 10) Малын өвчнийг хянах хяналт сул 11) Малын гаралтай бүтээгдэхүүний борлуулалт хангалтгүй 12) Ноос, ноолуурын боловсруулалт хязгаарлагдмал 13) Дотоодын үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал 14) Хөрөнгийн хуримтлал хангалтгүй 15) Экспортын бүтээгдэхүүн төрөлжөөгүй 16) Эдийн засгийн бүтэц төрөлжөөгүй 17) Бараа, бүтээгдэхүүний дотоодын зах зээл жижиг 18) Аялал жуулчлалын нөөц бололцоог бүрэн дүүрэн ашигладаггүй 19) Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа улирлын чанартай
Байгаль орчны асуудлууд
20) Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой байгаль орчны асуудлууд 21) Улаанбаатар хотын хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны хэт төвлөрөл 22) Бэлчээрийн доройтол 23) Улаанбаатар хотын байгаль орчны ноцтой асуудлууд 24) Газар нутгийн эмзэг байдал, цөлжилтөд өртөх аюул
Институцийн асуудлууд
25) Засгийн газрын хөрөнгө, санхүүгийн чадавх хязгаарлагдмал 26) Нутгийн удирдлагын байгууллагуудын чадавх сул 27) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг арга хэмжээ хангалтгүй 28) Бүсчилсэн төлөвлөлт хийх, хэрэгжүүлэх институци дутмаг 29) Экспорт, импорт нь БНХАУ, ОХУ-аас хэт хамааралтай
Нийгмийн асуудлууд
30) Хүн амын нягтрал бага 31) Хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа их 32) Хоёрдогч томоохон хотуудын тоо цөөн 33) Ажилгүйдэл болон хөдөлмөр эрхлэлт тогтворгүй 34) Ядуурлын түвшин өндөр, энэ түвшин хадгалагдсаар байна 35) Хөдөө, орон нутгийн хөдөлмөр эрхлэлтийн боломж дутмаг

36) Ур чадвар сайтай хүний нөөц, технологи хязгаарлагдмал
Дэд бүтцийн асуудлууд
37) Дотоодын эрчим хүчний нөөц нүүрсэд түшиглэсэн, эрчим хүч экспортолдог
38) Чанартай авто замын сүлжээ дутмаг
39) Усжуулалтын байгууламж хязгаарлагдмал
40) Орон нутгийн хотуудын дэд бүтэц хангалтгүй

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 3.3.2 Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжилд тулгарч буй макро түвшний асуудлын бүтцийн шинжилгээ

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 3.3.2-т гурван асуудлуудын феноменыг тодорхойлсон. Үүнд: 1) Улаанбаатар хотод байгаль орчны ноцтой асуудлууд тулгарсан 2) ядуурлын түвшин өндөр, тогтвортой хэвээр байна 3) хөрөнгийн хуримтлал хангалтгүй байна. Тэдгээр асуудлуудын феноментэй холбогдолтой макро түвшний асуудлууд нь ажилгүйдлийн түвшин өндөр, хөдөлмөр эрхлэлт тогтвортой бус, эдийн засаг төрөлжөөгүй, экспортын бараа бүтээгдэхүүн төрөлжөөгүй, хөдөө орон нутаг ажлын байр хомс, хот хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа их ба Улаанбаатар хотын эдийн засаг, хүн амын хэт төвлөрөл зэрэг болно.

Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй дөрвөн асуудлуудыг Зураг 6.3.2-т үзүүлэв. Үүнд: далайд гарцгүй, өргөн уудам газар нутаг, хязгаарлагдмал усны нөөцийн хуваарилалт, өвлийн хатуу ширүүн уур амьсгал зэрэг болно. Шийдвэрлэхэд бэрхшээлтэй эдгээр асуудлуудаас гадна гурван үндсэн хүчин

зүйлс байна. Үүнд: 1) Нутгийн удирдлагын байгууллагуудын чадавх сул, 2) Бүс нутаг төлөвлөлт болон хэрэгжүүлэх институци хангалтгүй, 3) Засгийн газрын хөрөнгө, санхүүгийн боломж хязгаарлагдмал зэрэг болно.

Эдгээр хүчин зүйлс нь олон чухал асуудлуудын феномен үүсгэх шалтгаан болдог. Нутгийн удирдлагын байгууллагуудын чадавх сул байгаа нь хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй эрхлэлтэнд үзүүлэх дэмжлэг хязгаарлагдмал, малын өвчнийг хянах хяналт сул, малын гаралтай бүтээгдэхүүний борлуулалт хангалтгүй, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарын бүтээмж бага, анхан шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал, бүтээмж бага зэрэг асуудлыг үүсгэж байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөлт болон хэрэгжүүлэлтийн чадавх хангалтгүй байгаа нь ямааны болон бусад малын тоо толгой хэт өсөх, эдийн засгийн өсөлтийг уул уурхайн үйл ажиллагаанд хэт найдах, аялал жуулчлалын нөөц бололцоог дутуу ашиглах, уул уурхайн хөгжилтэй холбоотойгоор байгаль орчин, бэлчээр доройтох зэрэг асуудал үүсгэж байна. Эдгээр асуудлуудыг бүс нутгийн түвшинд шийдвэрлэнэ.

Дэд бүтцийн хөгжил, технологи, хүний хөгжилтэй холбогдолтой бусад асуудлуудыг үндэсний түвшинд шийдвэрлэнэ. Эдгээрт уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг хариу арга хэмжээ хангалтгүй, өндөр ур чадвар бүхий хүний нөөц болон технологи хязгаарлагдмал, дотоодын эрчим хүч болон экспорт зөвхөн нүүрснээс хамааралтай, чанарын шаардлага хангасан замын сүлжээ дутмаг, усжуулалтын байгууламж хангалтгүй зэрэг орно.

3.3.2 Макро түвшний хөгжлийн зорилт ба үндсэн стратеги

(1) Макро түвшний хөгжлийн зорилт

Дээр тайлбарласны дагуу макро хөгжлийн зорилтуудыг асуудлын феноменыг харгалзан тодорхойлох ба асуудлын хүчин зүйлсийг үндэслэн үндсэн стратегийг боловсруулна. Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхэд тулгарч буй макро түвшний асуудлууд болон гурван асуудлын феноменд үндэслэн макро хөгжлийн зорилтыг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- (a) Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэхийн тулд эдийн засгийн бүтэц, экспортын бараа, бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх (эдийн засгийн зорилт);
- (b) Ядуурал, хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдлыг бууруулахын тулд хөдөө, орон нутагт үр өгөөжтэй, тогтвортой ажлын байрыг бий болгох (нийгмийн зорилт);
- (c) Улаанбаатар хотын эдийн засаг, хүн амын хэт төвлөрлийг сааруулж, хотын байгаль орчинтой холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх (байгаль орчны зорилт).

(2) Үндсэн стратеги

Асуудлуудад нөлөөлж буй хүчин зүйлс болон ажиглагдсан олон асуудлуудын уг үндсийг харгалзан үзэж, Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үндсэн стратегийн талаар дараах асуудлуудыг авч үзэж болно. Үүнд:

Эдийн засгийн стратеги

- (a) Үр ашигтай анхдагч бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийн тулд байгалийн баялгийг үр дүнтэй, ухаалгаар ашиглах;
- (b) Экспортын анхдагч бүтээгдэхүүнийг нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн болгох.

Орон зайн хөгжлийн стратеги

- (a) Дэлхийн зах зээлд гарахын тулд хөрш орнуудын байршлын онцлог байдлыг ашиглах;
- (b) Ногоон хөгжлийг хангахын тулд усны нөөцийг хөгжүүлэх, нөөцийн менежмент хийх.

Институцийн стратеги

- (a) Хөгжлийн удирдлагын тогтолцооны төвлөрлийг тасралтгүйгээр сааруулж, нутгийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааг бэхжүүлэх.

Түүнчлэн дараах стратеги, бодлогын хүрээнд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, үр ашигтай дэд бүтцийн хөгжлийг нэгтгэх байдлаар үйлдвэрлэлийг кластераар хөгжүүлнэ.

Үйлдвэрлэлийн кластерын хөгжлийн стратеги

- (a) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, үр ашигтай дэд бүтцийн хөгжлийг хангахын тулд анхан шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд тулгуурласан үйлдвэрлэлийн босоо кластеруудыг хөгжүүлэх.

Анхан шатны бүтээгдэхүүнд суурилсан аж үйлдвэрийн босоо кластер нь уламжлалт мал аж ахуй зэрэг орон нутгийн ядуу иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх, мах, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл зэрэг дотоодын үйлдвэрлэлийг холбох, цаашлаад чанартай хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл зэрэг экспортын аж үйлдвэрийг холбоно. Олон улсын зах зээл дээр борлуулагдах боломжтой экспортын бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэснээр аж үйлдвэрийн кластер тэдэнтэй холбогддог. Энэ нь ядуурлыг бууруулах үр дүнтэй арга хэмжээ болох юм.

Монгол Улсад үйлдвэрлэлийг кластераар хөгжүүлэх стратегийг хэрэгжүүлж болох жишээг чацаргана жимсний үйлдвэрлэлийн кластерын жишээгээр Зураг 3.3.3-т харуулав. Бусад боломжит үйлдвэрлэлийн кластерын жишээнүүдийг Бүлэг 3.4.8-д үзүүлсэн (Хүснэгт 3.4.19).

Зураг 3.3.3 Анхан шатны бүтээгдэхүүнд суурилсан үйлдвэрлэлийн босоо кластерын жишээ: Чацаргана жимсний үйлдвэрлэлийн кластер

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

3.4 Эдийн засгийн салбаруудын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги

3.4.1 Газар тариалангийн салбар

(1) Газар тариалангийн салбарын хөгжлийн зорилтууд

Бодлогын баримт бичгийг судалж, хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг хийсний үр дүнд газар тариалангийн салбарын хөгжлийн гол асуудлуудыг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- Гол нэр төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр хангах;
- Эдийн засгийн төрөлжүүлэхийн тулд хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх;
- Импортыг орлуулж, экспортод гаргах хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх;
- Ногоон хөгжлийг хангах байгаль орчинд ээлтэй хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- Үр тариа, төмс, зарим хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоод эх үүсвэрээр бүрэн хангах,
- Хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, цогц арга хэмжээ авах,
- Иргэдийн амьжиргааг сайжруулах зорилгоор хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, зах зээлд гаргах,
- Нийгэм, байгаль орчинд ээлтэй хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх.

(2) Газар тариалангийн салбарын хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудын хүрээнд Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх зохистой технологи нэвтрүүлэх,
- (b) Мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хослуулсан нэгдсэн фермерийн аж ахуйг хөгжүүлэх,
- (c) Хүнсний аюулгүй байдал, байгаль орчны тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулах,
- (d) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хэрэглэгчдийн сэтгэл ханамж, зах зээлийн орчинг сайжруулах,
- (e) Хөдөө аж ахуйн тогтвортой хөгжлийг хангах үүднээс байгаль орчинд ээлтэй газар тариалангийн арга, технологи нэвтрүүлэх.

3.4.2 Мал аж ахуйн салбар

(1) Мал аж ахуйн салбарын хөгжлийн зорилтууд

Монгол Улсад мал аж ахуйн салбар нь эдийн засгийн хөгжлийн нэгэн хөшүүрэг болоод зогсохгүй уламжлалт, нүүдлийн мал аж ахуй нь олон зуун жилийн туршид нийгэм соёл, эдийн засгийн хөгжлийн тулгуур байсаар ирсэн. Салбарын холбогдох бодлогын баримт бичгүүдийг судалж, хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг хийсний үр дүнд мал аж ахуйн салбарын хөгжлийн гол асуудлуудыг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Бэлчээрийн газрын доройтлыг бууруулах байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээг авах;
- (b) Зудыг хохирол багатай даван туулах;
- (c) Халдварт өвчин, ариун цэвэр, чанарын хяналтын аюулгүй байдал, хяналтыг хангах;
- (d) Малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрт нийлүүлэх;
- (e) Нүүдэлчин соёлыг сурталчлах аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Малын гаралтай түүхий эдийг хаягдалгүй боловсруулж хэрэглэн, органик хөдөө аж ахуйг эрхэлж мал аж ахуйн салбарын хөгжлөөр дэлхийд тэргүүлэгч улс болох,
- (b) Дотоод болон гадаадын зах зээлд дээд зэргэлэлийн мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн зэрэг мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн нийлүүлэх,
- (c) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, ажлын байрыг дорвитой нэмэгдүүлэх мал аж ахуйн нөөцөд түшиглэсэн боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх үндэс суурийг бүрдүүлэх,

- (d) Монгол Улсын соёлын өв уламжлал болох нүүдэлчдийн ахуй, соёлыг хамгаалах, олон улсын жуулчдыг татах хүчин зүйл болгох.

(2) Мал аж ахуйн салбарын хөгжлийн стратеги

Салбарын тайланд тусгасан эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, чиглэлтэй нийцүүлэн дээрх зорилтуудын хүрээнд мал аж ахуйн салбарын хөгжлийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Хүн амын төвлөрөл, экспортын зах зээлийн эрэлтэд нийцүүлэн мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, тогтвортой хангах, эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг түлхүү хөгжүүлэх,
- (b) Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарт тусгасан уламжлалт мал аж ахуйд түшиглэсэн малчдын бүлэг, хоршоог сэргээх, соёлын өвийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, экосистемийг хадгалан, хамгаалах,
- (c) Бэлчээрийг талхагдлаас сэргийлэх зорилгоор бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрыг тодорхойлох,
- (d) Үнэ цэнийн сүлжээг хөгжүүлэх замаар мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг хаягдалгүй бүрэн боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх,
- (e) Экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх үүднээс мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх,
- (f) Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний боловсруулалт, үйлдвэрлэл, борлуулатад МХХТ зэрэг дэвшилтэт технологийг ашиглах.

3.4.3 Уул уурхайн салбар

(1) Уул уурхайн салбарын хөгжлийн зорилтууд

Монгол Улс нь нүүрс, зэс, алт, уран, ховор металл, газрын тос зэрэг байгалийн баялаг ихтэй. Уул уурхайн салбар сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг хангах тэргүүлэх салбар байсан ч тус салбарын байгаль орчин, нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийн асуудал анхаарал татаж эхэлсэн. Монгол Улс нь ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг, далайд гарцгүй орон тул гуравдагч улс руу бүтээгдэхүүн экспортлохын тулд олон асуудалтай тулгардаг. Монгол Улсын Засгийн газар олон жилийн турш нэмүү өртөг шингэсэн уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэхээр ажиллаж байна. Тухайлбал нүүрсийг хийжүүлж, шингэрүүлэх үйлдвэр, нүүрсний уурхайг түшиглэсэн цахилгаан станц барьж, байгуулах ажлуудыг төлөвлөөд байна.

Холбогдох бодлогын баримт бичгийг судалж, хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг хийсний үр дүнд уул уурхайн салбарыг хөгжүүлэх дараах зорилтуудыг тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Уул уурхайн салбарыг Монгол Улсын эдийн засгийн тасралтгүй өсөлтийг хангах, экспортыг нэмэгдүүлэх тэргүүлэх салбар болгон хөгжүүлэх,

- (b) Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэл, эдийн засгийн бусад үйл ажиллагаа болон эдийн засгийг төрөлжүүлэхийн тулд шаардлагатай дэд бүтцийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулалт хийх зорилгоор уул уурхайгаас олсон илүүдэл орлогыг хуримтлуулах,
- (c) Иргэдийн амьдрах орчин нөхцлийг сайжруулах, байгаль орчныг хадгалан, хамгаалах үүднээс нийгэм, байгаль орчинд ээлтэй, хариуцлагатай уул уурхай хөгжүүлсэн загвар улс болох.

(2) Уул уурхайн салбарын хөгжлийн стратеги

Салбарын тайланд тусгасан эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, чиглэлтэй нийцүүлэн дээрх зорилтуудын хүрээнд уул уурхайн салбарын хөгжлийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Тогтвортой өсөлтийг хангах уул уурхайн үйл ажиллагааны бодлого, зохицуулалт хийх
 - ✓ Нүүрсийг баяжуулан, нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, дотоодын болон гадаадын зах зээлд нийлүүлэх,
 - ✓ Эрдэс түүхий эдийг дотооддоо боловсруулан, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортод гаргах үйл ажиллагааг дэмжих,
 - ✓ Цахилгаан, эрчим хүчийг дотооддоо тогтвортой үйлдвэрлэх.
- (b) Уул уурхайн салбарын тогтвортой өсөлтийг хангах зорилгоор эрдэс баялгийн мэдэллийн сан бүрдүүлэх
 - ✓ Геологи, эрдэс баялгийн судалгаа, эрэл, хайгуулын ажлыг хийх,
 - ✓ Геологийн судалгаа, эрдэс баялгийн эрэл хайгуулын ажил, дүн шинжилгээ, ашигт малтмалын олборлолтод дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх,
 - ✓ МХХТ-ийг ашиглан, мэдээллийн сан бүрдүүлэх.
- (c) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх
 - ✓ Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмших, гэрээ байгуулах зэрэг уул уурхайн үйл ажиллагаанд баримтлах зарчмыг сайжруулан, томъёолох,
 - ✓ Уул уурхайн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж байгууллагууд, хөрөнгө оруулагчдад зориулан гэрээний стандарт, загварыг боловсруулах,
 - ✓ Хөгжлийн менежментийн хүрээнд орон нутгийн санаачилгаар байгаль орчны хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх.

3.4.4 Аж үйлдвэрийн салбар

(1) Аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн зорилтууд

Бодлогын баримт бичгийг судалж, хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг хийсний үр дүнд аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн гол асуудлуудыг ҮХЦТ-д дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн судалгаанд үндэслэн хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйд суурилсан ирээдүйтэй аж үйлдвэрийн

кластеруудыг байгуулах, экспортын зах зээлийг өргөжүүлэх үйл ажиллагааг дэмжих;

- (b) Чөлөөт бүсүүд, хил орчмын нутаг дэвсгэрийг хөгжүүлэх;
- (c) Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, эдийн засгийн салбаруудын холбоог сайжруулах;
- (d) Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын импортыг орлох үйлдвэрлэлийг дэмжих, технологийг шинэчлэх;
- (e) Хөдөлмөр эрхлэлт, тохирсон ажлын байрны зуучлалыг (job matching) нэмэгдүүлэхийн тулд ур чадварын сургалт зохион байгуулах;
- (f) Холбогдох мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтарч мэдээллийн болон инкубатор төв байгуулах.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Ашигт малтмал, газар тариалан, мал аж ахуйн түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн, хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулах,
- (b) Эдийн засаг болон экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах,
- (c) Хөдөө, орон нутагт ажлын байр бий болгох замаар эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амыг нутаг дэвсгэртээ тэнцвэртэй, оновчтой суурьшуулан, нийслэл Улаанбаатар хот болон бүс нутгийн иргэдийн орлогын ялгаатай байдлыг бууруулах.
- (d) Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбартай уялдуулан байгалийн нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглахад чиглэсэн нийгэм, эдийн засгийн өргөн хүрээний үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор МХХТ-ийг нэвтрүүлэх.

(2) Аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн стратеги

Салбарын тайланд тусгасан эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, чиглэлтэй нийцүүлэн дээрх зорилтуудын хүрээнд аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын чиг үүргийг ялган зааглаж, тодорхой болгох,
- (b) Аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх үүднээс тогтвортой, ил тод бодлого, хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэх,
- (c) Хувийн хөрөнгө оруулагчдад технологи боловсруулан, шинэ бүтээгдэхүүн хөгжүүлж, экспортыг зах зээлд нийлүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх.

3.4.5 Аялал жуулчлалын салбар

(1) Аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн зорилтууд

Жуулчдын очих газрын үнэлэмж нь тухайн газрын байгаль, соёлын онцлог шинж

чанар болон тэдгээр нь нутгийн иргэдийн аж байдалтай хэрхэн нийцэж байгаагаар тодорхойлогддог тул аялал жуулчлалын салбарын өрсөлдөх чадвар, тогтвортой байдал нь нэг зорилгын хоёр гол бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Монгол улс нь ардчиллаар замнаж, соёл, нийгмийн өв уламжлалаа дахин сэргээж буй улсын хувьд байгалийн өвөрмөц онцлог, хүний гар хүрээгүй онгон зэлүүд нутаг, нүүдэлчин ахуй, соёлын өв уламжлалаа сурталчлах замаар илүү их жуулчдыг татах боломжтой. Ингэхийн тулд аялал жуулчлалын чиглэл, олон улсад нээлттэй байдал, оролцогч талуудын хамтын ажиллагаа, аялал жуулчлалын үйлчилгээний дэд бүтэц, байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах тогтолцооны систем зэргийг сайжруулах шаардлагатай.

Аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Аялал жуулчлалын салбарыг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын шинэ загварыг дэмжих гол салбар болгон хөгжүүлэх (нөөцийн ашиглалтаас үл хамааран),
- (b) Эдийн засгийн өсөлтийг хангах, ажлын байрыг бий болгохоос гадна байгаль орчин, өв соёл, түүх соёлын дурсгалт барилга байгууламжийг хадгалж, хамгаалахад хувь нэмэр оруулах,
- (c) Үзэсгэлэнт байгаль, баялаг соёл, өв уламжлал бүхий Монгол Улсын нэр хүндийг олон улсын түвшинд нэмэгдүүлэх,
- (d) Олон улсын аялал жуулчлалыг шинэ эриний хөгжил дэвшил, эрдэм мэдлэгийн төлөө бусад улс оронтой харилцаа холбоогоо бэхжүүлэх боломж болгон ашиглах, Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудалд MICE-ын (хурал цуглаан, урамшуулалт хөтөлбөр, чуулга уулзалт, үзэсгэлэн яармаг) үйл ажиллагааг зохион байгуулах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвартай уялдуулан шинэ дэвшилтэт технологийг судлах, хөгжүүлэх.

(2) Аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн стратеги

Салбарын тайланд тусгасан эдийн засгийн хөгжлийн бодлого, чиглэлтэй нийцүүлэн дээрх зорилтуудын хүрээнд аялал жуулчлалын салбарын хөгжлийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Онгон дагшин байгаль, нүүдлийн өв соёл бүхий өвөрмөц онцлогт түшиглэн гадаадын жуулчдыг татах, аялал жуулчлалын маршрутыг бий болгох, тэлэх,
- (b) Бүс нутгийн болон олон улсын аялал жуулчлалын хамтын ажиллагаанд тулгуурлан аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх чиглэлээр идэвх, санаачилга гаргах,
- (c) Бүс нутаг руу шууд нислэг үйлдэх нээлттэй агаарын зайн бодлого баримтлах, виз олгох нөхцлийг хялбаршуулах,

- (d) Аялал жуулчлалын нөөцийг хамгаалах, ашиглах, жуулчдын зорьж очдог бүс нутаг, газрыг тогтвортой хөгжүүлэх зорилгоор хамтран идэвх санаачилгатай маркетинг хийх,
- (e) Нисэх онгоцны буудал, авто зам зэрэг зам тээврийн дэд бүтэц, зочид буудал, ресторан зэрэг аялал жуулчлалын байгууламжийг сайжруулах,
- (f) Орон нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор аялал жуулчлалын гол маршрутын дагуу зохих үйлчилгээг хөгжүүлэх, аялал жуулчлалын мэдээлэл, чанартай үйлчилгээг үзүүлэх,
- (g) Аялал жуулчлалаас олсон орлогын тодорхой хэсгийг ундны ус, хог хаягдлын менежмент зэрэг тухайн орон нутагт тулгамдаж буй асуудлуудыг шийдвэрлэхэд зарцуулах механизмыг нэвтрүүлэх.

3.5 Дэд бүтцийн салбарын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги

3.5.1 Зам, тээвэр, логистикийн дэд бүтэц

(1) Зам, тээвэр, логистикийн дэд бүтцийн хөгжлийн зорилтууд

XXI зуунд дэлхий нийтэд логистикийн үйл ажиллагаа хөгжихийн зэрэгцээ Монгол Улсын хөрш зэргэлдээ орнуудаа холбох байр суурь улам ач холбогдолтой болж байна. Тээвэр, логистикийн салбар дахь өнөөгийн нөхцөл байдал, чухал асуудлуудад дүн шинжилгээ хийж, дамжин өнгөрөх худалдаа, логистикийн дэд бүтцийн хэтийн төлвийг авч үзсэний үндсэн дээр дараах төлөвлөлтүүдийг салбарын хувьд чухал ач холбогдолтой гэж үзэв. Үүнд:

- (a) Нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлж, авто замын сүлжээнд түшиглэн орон нутгийн авто замыг хөгжүүлж, хот байгуулалт ба нийгмийн үйлчилгээг сайжруулж үйлчилгээний тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх;
- (b) Экспорт ба дамжин өнгөрөх худалдааны логистикийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх;
- (c) Эдийн засгийг төрөлжүүлэх бүсийн авто замыг хөгжүүлэх.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлтийг сайжруулах,
- (b) Эдийн засаг болон экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх,
- (c) Хот, суурин, хөдөө орон нутагт нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэхэд дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх.

(2) Зам, тээвэр, логистикийн дэд бүтцийн хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс зам, тээвэр, логистикийн дэд бүтцийн хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Улсын чанартай гол авто замуудыг үе шаттайгаар барьж байгуулах,

- (b) Орон нутгийн чанартай авто замуудыг ач холбогдлоор нь эрэмбэлэн, сайжруулах,
- (c) Түүхий эд бэлтгэл, анхан шатны боловсруулалт, экспортын зах зээлийг холбосон авто замыг барьж байгуулан, үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх,
- (d) Транзит тээвэр, экспортыг нэмэгдүүлэх төмөр замын шугамыг барьж байгуулах,
- (e) Хот, хоорондын агаарын тээврийн үйлчилгээг хөгжүүлэх,
- (f) Улаанбаатар хот болон гол хотуудын чиг үүргийг сайжруулах,
- (g) Транзит тээвэр, экспортыг нэмэгдүүлэх хилийн боомтын дэд бүтцийг сайжруулах,
- (h) Аялал жуулчлалын гол бүс нутагт хүрэх боломжийг сайжруулах,
- (i) Төмөр замын тээврээр зорчих зорчигчдын тоог нэмэгдүүлэх нөхцлийг бүрдүүлэх,
- (j) Нүүрс болон экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг тээвэрлэхэд тулгарч буй бэрхшээлийг шийдвэрлэх,
- (k) Төрийн үйлчилгээг шуурхай хүргэх үүднээс хөдөө орон нутгийн авто замыг сайжруулах,
- (l) Хөдөө орон нутгийн авто замыг сайжруулах үр дүнтэй механизмыг нэвтрүүлэх.

3.5.2 Цахилгаан эрчим хүч, дулааны эрчим хүчний хангамж

(1) Цахилгаан эрчим хүч, дулааны эрчим хүчний салбарын хөгжлийн зорилтууд

Монгол Улсад дотоодын эрчим хүчний эх үүсвэрийн хүчин чадал дутагдалтай байдаг ба хэрэглээг хангах үүднээс ОХУ-ын Сибирь болон БНХАУ-ын Өвөр Монголоос эрчим хүч импортоор авч байна. Улсын хэмжээнд цахилгаан үйлдвэрлэлийн ихэнх хувийг нүүрсээр ажилладаг дулаан, цахилгааныг хослон үйлдвэрлэх станц, үлдсэн бага хувийг усан цахилгаан станц, салхин парк, нарны болон дизел цахилгаан станц бүрдүүлдэг. Энэ нь байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Дулаан хангамжийн системийн хувьд хөрөнгө оруулалт, урсгал засварын төсөв хөрөнгө хангалтгүйн улмаас төвлөрсөн дулаан хангамжийн сүлжээ хуучирч муудсан, найдваргүй, хүртээмж хангалтгүй байна. Цаашид нүүрсээр ажилладаг дулааны цахилгаан станцад дэвшилтэт техник, технологийг нэвтрүүлэх, орон нутагт сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцийг ашиглах, нийслэл, орон нутгийг нэгдсэн бодлого, зохицуулалтаар хангах, эрэлтийн хэлбэлзлийг тогтворжуулах хэрэгцээ шаардлага байна.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих зорилгоор цахилгаан болон дулааны эрчим хүчний хэрэгцээг чанартай, тогтвортой эх үүсвэрээр хангах;
- (b) Тухайн орон нутгийн эрчим хүчний нөөцөд тулгуурлан бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих;
- (c) Хот, хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьдрах орчныг сайжруулах.

(2) Цахилгаан эрчим хүч, дулааны эрчим хүчний салбарын хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс цахилгаан болон дулааны эрчим хүчний салбарын хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Байгаль орчны сөрөг нөлөөллийг багасгахын тулд нүүрсээр ажилладаг цахилгаан станцад шинэ дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлэх,
- (b) Орон нутгийн сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцөд тулгуурлан орон нутгийн эрчим хүчний хөгжлийг дэмжих,
- (c) Бүс нутгийн хэмжээнд цахилгаан болон дулааны эрчим хүчний асуудал хариуцсан байгууллага, компани байгуулах,
- (d) Цахилгаан болон дулааны эрчим хүчний улирлын, хоногийн эрэлтийн хэлбэлзлийг үнэ тариф, оргил цагаас бусад үеийн цахилгаан хэрэглээний урамшуулал, эрчим хүчний хэмнэлт зэргээр эрэлтийн менежментийн хүрээнд тогтворжуулах.

3.5.3 Дижитал шилжилт, МХХТ

(1) Дижитал шилжилт, МХХТ-ийг хөгжүүлэх зорилтууд

Монгол Улс далайд гарцгүй, өргөн газар нутагтай, хүн ам хамгийн сийрэг суурьшсан улсуудын нэг юм. Монгол Улсын өвөрмөц онцлог нь хөдөөгийн иргэдийн олонх нь нүүдэллэн аж төрдөг ба томоохон хотууд нь гэр хороолол ихтэй. Мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтцийг техник хангамж, дижитал шилжилтийг програм хангамж болгон хөгжүүлэх нь чухал бөгөөд энэ нь сорилт болж байна. Мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтэц нь нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх, эдийн засгийн салбаруудын бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, нутгийн захиргааны байгууллага болон иргэд хоорондын харилцаа холбоог сайжруулах зэрэг бүхий л салбарын хөгжилд дэмжлэг үзүүлэх бөгөөд дижитал шилжилт нь дэд бүтцийн ашиглалтын үр ашгийг дээшлүүлнэ.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбар, төрийн байгууллагад мэдээллийн технологийг нэвтрүүлэх;
- (b) Эдийн засгийн бүхий л салбарт хөдөлмөрийн бүтээмжийг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлэх;

- (с) Иргэдэд төрийн үйлчилгээг хүртээмжтэй хүргэх.
- (d) Мэдээллийн тэгш бус байдал эсвэл дижитал хуваагдлыг бууруулах, хүртээмжийг сайжруулахад хувь нэмэр оруулна.

(2) Дижитал шилжилт, МХХТ-ийн салбарын хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарын хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) ТХЗ-той нийцүүлэн цогц, хүртээмжтэй хөгжлийг хангахын тулд бүхий л салбарт мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи нэвтрүүлэх ажлыг түргэвчлэх,
- (b) 5G, 6G суурилуулахад зориулан МХХТ-ийн дэд бүтцийг шинэчлэх,
- (c) Агро-МТ-ийн парк, аж үйлдвэрийн паркийг Засгийн газар, нутгийн удирдлагын байгууллага, хувийн хэвшлийн хамтран ажиллах талбар болгон хөгжүүлэх,
- (d) Боловсролын салбарт хийгдэж буй шинэчлэлийн хүрээнд бага боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг МХХТ-ийг ашиглан боловсруулах,
- (e) Нутгийн удирдлагын байгууллага болон малчид, орон нутгийн иргэдийн хоорондын харилцаа холбоог сайжруулах зорилгоор холбогдоход хялбар нээлттэй өгөгдлийн систем бүхий орон нутгийн мэдээллийн платформыг хөгжүүлэх.

3.5.4 Хот байгуулалт

(1) Хот байгуулалтын салбарын хөгжлийн зорилтууд

Монгол Улсын хот байгуулалтын салбарын онцлог нь а) хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны хэт төвлөрөл бүхий Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь, б) хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагаа төвлөрөл багатай хоёрдогч хотууд, в) Улаанбаатар хот болон томоохон суурингуудад хөдөө орон нутгаас шилжин ирэгсэд суурьшдаг гэр хороолол бий болсон, г) дэд бүтэц, байгууламж хөгжөөгүй хил орчмын суурин газрууд зэрэг юм. Зарим хот, суурингуудад хүн ам ихээр нэмэгдэж байгааг шийдвэрлэх хот байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах, шинэчлэх нь тус салбарын хувьд сорилт болж байна. Хотын чиг үүрэг өөрчлөгдөж буй өнөө үед харилцан адилгүй хэмжээ, байршилтай хот, суурин газруудын чиг үүргийн хуваарилалтыг тодорхой болгохын тулд хотын зэрэглэлийг ашиглах шаардлагатай гэж үзсэн.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Дэлхийн хот болох нийслэл Улаанбаатар хотын чиг үүргийг сайжруулах,
- (b) Эдийн засгийг төрөлжүүлэх үүднээс бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудын чиг үүргийг сайжруулах,
- (c) Төрийн үйлчилгээ хүргэх, амьдрах таатай орчныг бүрдүүлэх зорилгоор хотуудын харилцаа холбоо, хамтын ажиллагааг сайжруулах.

(2) Хот байгуулалтын салбарын хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс хот байгуулалтын салбарын хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Хотын авто зам болон ХТЗТ (хөнгөн төмөр замт тээвэр), ТЗА (тусгай замын автобус), метро зэрэг нийтийн тээврийн үйлчилгээг нэвтрүүлж, Улаанбаатар хотыг олон төвт хот болгон хөгжүүлэх,
- (b) Улаанбаатар хотын дагуул хотуудыг хөгжүүлэх,
- (c) Улаанбаатар хотын дагуул хотууд болон хоёрдогч хотуудад Улаанбаатар хотын зарим чиг үүргийг шилжүүлэх боломжийн талаар судлах,
- (d) Гэр хорооллын газрыг дахин төлөвлөн барилгажуулах, дахин зохион байгуулах төсөл хэрэгжүүлэх замаар амьдрах орчин нөхцлийг сайжруулах,
- (e) Хот төлөвлөлт, холбогдох норм, дүрэм журмыг боловсронгуй болгох,
- (f) Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах,
- (g) Гэр хороололд орон сууцны хороолол төлөвлөх, барьж байгуулах журам, заавар боловсруулах,
- (h) Цаашид хүн ам нь хурдацтай өсөх бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хотуудын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах, тодотгох.

3.6 Байгаль орчны салбарын хөгжлийн зорилтууд ба стратеги

3.6.1 Байгаль орчны менежмент

(1) Байгаль орчны салбарын хөгжлийн зорилтууд

Салбарын тайланд тусгасан макро түвшний асуудлын дүн шинжилгээний үр дүнд байгаль орчны тулгамдаж буй 5 гол асуудлыг тодорхойлсон. Үүнд:

- (a) Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй байгаль орчны асуудлууд,
- (b) Улаанбаатар хотын эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амын хэт төвлөрөл,
- (c) Бэлчээрийн доройтол,
- (d) Уланбаатар хотын агаарын бохирдол, замын түгжрэл зэрэг экологи, байгаль орчны ноцтой асуудлууд,
- (e) Цөлжилтийн аюул.

Дүн шинжилгээний үр дүнд Монгол Улсад тулгарч буй асуудлуудыг тодорхойлсон. Үүнд: өргөн уудам газар нутаг, өвлийн хатуу ширүүн уур амьсгал, хязгаарлагдмал усны нөөцийн тэгш бус тархац, далайд гарцгүй зэрэг болно. Монгол Улсад тулгамдаж буй сорилтын нэг нь уур амьсгалын өөрчлөлт юм. Байгаль орчны салбарын дүн шинжилгээний үр дүнд хөрсний бохирдол, хатуу хог хаягдлын менежмент, тусгай хамгаалалттай газар нутаг, биологийн төрөл зүйл, ойн сангийн менежментийн асуудлуудыг тодорхойлсон.

Одоогийн нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудлуудыг харгалзан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний хүрээнд байгаль орчны зорилтыг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбартай уялдуулан тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийн нэн чухал хөрөнгө болох хүрээлэн буй орчны чанарыг сайжруулах,
- (b) Иргэдийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, байгаль орчны менежментийн асуудал хариуцсан байгууллагуудыг чадавхжуулах замаар орон нутгийн түүхий эд, нөөц баялгийг тухайн орон нутаг, бүс нутагт эзэмшүүлэх,
- (c) Улсын хэмжээнд хот, хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьдрах орчны таатай нөхцлийг бүрдүүлэх.

(2) Байгаль орчны салбарын хөгжлийн стратеги

Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс байгаль орчны салбарын хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Экологи, байгаль орчны чанарыг сайжруулах шаардлагатай. Үүнд:
 - ✓ Бэлчээрийн зохистой менежментийг хэрэгжүүлэх,
 - ✓ Ойн сан, усны сан бүхий газар, эмзэг экосистемийг хадгалан, хамгаалах,
 - ✓ Уул уурхай, зам, шугам сүлжээний газар, хот, тосгон, суурины нийтийн эдэлбэрийн газрыг хамруулан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэх,

- ✓ Хариуцлагатай уул уурхай, түүхий эд материалыг хаягдалгүй, иж бүрэн боловсруулах зэрэг байгаль орчинд ээлтэй эдийн засгийн үйл ажиллагааг хөхүүлэн дэмжих.
- (b) Орон нутгийн нөөц баялгийг эзэмших, зохистой ашиглах шаардлагатай. Үүнд.
- ✓ Байгалийн нөөц баялагийн талаарх иргэдийн ухамсар, мэдлэгийг дээшлүүлэх,
 - ✓ Нутгийн захиргааны байгууллага, орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор орон нутагт байгаль орчны хяналтын тогтолцоог бий болгох.
- (c) Хот, хөдөөд тав тухтай, таатай амьдрах орчныг бүрдүүлнэ. Үүнд:
- ✓ Хот, суурин газрын хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах,
 - ✓ Ус хангамж, ариутгах татуурга, эрчим хүч, хог хаягдлын менежментийг багтаасан дэд бүтцээр хангах,
 - ✓ Орон нутгийн нөөц баялагт түшиглэсэн зохистой ажлын байрыг бий болгох.

(3) Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга зам, зорилт, стратеги

Монгол Улсад тулгарч буй ноцтой сорилтуудын нэг нь уур амьсгалын өөрчлөлт юм. Бүлэг 5-ын 5.5-д дурдсанчлан уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөгөөр өвлийн улиралд орох хур тунадасны хэмжээ ихэссэн ба агаарын температур нэмэгдсэн. Монгол орон хүйтэн, хатуу ширүүн уур амьсгалтайн хувьд агаарын температурын өсөлт өвлийн улиралд зарим талаар эерэг нөлөө үзүүлдэг. Хэдийгээр өвөл цас их унаж байгаа ч жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ жилийн дундаж орчим байна. Энэ нь зуны улиралд хур тунадас багасч, хуурайшилт ихсэх, ганд нэрвэгдэх эрсдэлтэйг харуулж байна. Илүү ноцтой үзэгдэл нь зудын гамшгийн давтамж ихэссэн явдал юм. Зуны улиралд орох хур тунадасны хэмжээ багассанаар ургамлын гаралт буурч, бэлчээрийн даац хэтрэх эрсдэлтэй. Энэ нь малын тарга тэвээрэгт сөргөөр нөлөөлж, зудын гамшиг, хүйтнийг тэсвэрлэх чадварыг нь бууруулдаг.

Эдгээр нөхцөл байдлыг харгалзан цаг уурын өөрчлөлтөд дасан зохицох, даван туулах үүднээс дараахь зорилтуудыг тодорхойлсон болно. Үүнд:

- (a) НҮБ-ын Европын эдийн засгийн комиссоос Монгол Улсын Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээг хийсэн бөгөөд 2018 оны 8-р сард тус үнэлгээ эмхлэгдэн ном болон хэвлэгдсэн. Тус үнэлгээнд санал болгосноор цаг уурын өөрчлөлтөд дасан зохицох цогц арга хэмжээ авах шаардлагатай.
- (b) Байгалийн аюулт үзэгдэл, болзошгүй ган, зудын гамшгийг тандан судлах, эрт илрүүлэх, орон нутгийн байгууллага болон иргэдийн харилцаа холбоог сайжруулан, малчид, алслагдсан хөдөө орон нутгийн иргэдэд урьдчилан мэдээлэх тогтолцоог боловсронгуй болгох нь зүйтэй.

Монгол Улсын Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үнэлгээний зорилго, зорилт, шаардлагыг Салбарын тайланд тусган, үзүүлэв. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- Бэлчээр ашиглалтыг хянах нутаг дэвсгэрийг тогтоон, бэлчээрийн менежментийг сайжруулах,
- Үр тарианы үйлдвэрлэлийн талбайд тэг элдэншүүлэлтийн технологи ашиглах зэрэг шинэ техник, технологи нэвтрүүлэх,
- Бүс нутгийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн усны нөөцийг зохистой хөгжүүлэх,
- Хөрсний үржил шим, ус барих чадварыг сайжруулах зорилгоор ойн санг хамгаалах, ойжуулах,
- Орон нутгийн байгууллага болон иргэд, алслагдсан хөдөө орон нутгийн малчид хоорондоо харилцах харилцаа холбооны үр дүнтэй тогтолцоо бүрдүүлэх, Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр мэдээллийн сан бүрдүүлэх.

3.6.2 Нийгмийн тогтвортой хөгжил

(1) Нийгмийн тогтвортой хөгжлийн зорилтууд

Нийгмийн орчныг ерөнхийдөө хүн ба байгалийн харилцан үйлчлэл гэж ойлгох ба нийгмийн хөгжил буюу нийгмийн орчны хөгжил нь хүн ба байгалийн харилцан үйлчлэлд нөлөөлдөг бүх хүчин зүйлсийг хамруулна. Энэхүү хүчин зүйлст хүмүүс хоорондын харилцааны ур чадвар, хүний хөгжилд дэмжлэг үзүүлэх институци, хүний харилцан үйлчлэлээр дамжуулан олон нийтийн хөгжлийг дэмжих бодит дэд бүтэц орно.

Энэхүү үзэл баримтлалын хүрээнд ҮХЦТ-ний нийгмийн хөгжлийн зорилтуудыг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Шаардлага хангасан нийгмийн дэд бүтэц, төрийн үйлчилгээ, хөдөлмөр эрхлэлтийн боломжийг нэмэгдүүлсэнээр хот, хөдөөгийн нөхцөл байдлыг сайжруулах,
- (b) Боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, мэргэжлийн сургалт зэрэг нийгмийн үйлчилгээгээр дамжуулан хувь хүний чадавхыг бэхжүүлэх,
- (c) Орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор мал аж ахуйн барилга байгууламж, эмнэлэг, хүүхдийн цэцэрлэг зэрэг олон нийтийн барилга байгууламжийг төлөвлөх, барьж байгуулах замаар олон нийтийг татан оролцуулах, бэхжүүлэх.

(2) Нийгмийн тогтвортой хөгжлийн стратеги

Нийгмийн тогтвортой хөгжлийг хангах зорилтуудыг хэрэгжүүлэх үүднээс нийгмийн хөгжлийн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Боловсролын олон улсын чанарын үнэлгээнд /PISA/ хамрагдах, сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургах түвшинг нэмэгдүүлэх, боловсролын хүртээмжийг сайжруулах, малчин өрхийн онцлог нөхцөл байдалд нийцүүлэн малчдын хүүхдийг сурч, боловсрох боломжоор хангах, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлттэй уялдуулан дээд боловсролын сургалтын хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх зэргээр боловсролын салбарын шинэчлэл хийх,

- (b) Урьдчилан сэргийлэх болон анхан шатны тусламж үйлчилгээнд чиглэсэн эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах, хот, хөдөөгийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний ялгаатай байдлыг бууруулах, эмч, эмнэлгийн мэргэжилтний хүрэлцээ, хангамжийг сайжруулах,
- (c) Нийгмийн хамгаалал, халамжийг зорилтот бүлэг рүү чиглүүлэх,
- (d) Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах, боловсрол, ур чадвартай эмэгтэйчүүдийг цалин хөлс өндөртэй албан тушаалд томилон, ажиллуулах,
- (e) Тасралтгүй суралцах, насан туршийн боловсролын тогтолцоог боловсронгуй болгох,
- (f) Сургалт, боловсрол болон хөдөлмөрийн зах зээлийн уялдаа холбоог сайжруулах,
- (g) Үе шаттайгаар төвлөрлийг сааруулан нутгийн удирдлагын бие даасан байдлыг хангах, орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор олон нийтийн барилга байгууламжийг төлөвлөх, барьж байгуулах,
- (h) COVID19 цар тахлын нийгэм, эдийн засагт үзүүлсэн нөлөөллийн эсрэг хариу арга хэмжээ авах, ялангуяа эмзэг бүлгийг хамгаалах.¹

3.6.3 Усны нөөцийн менежмент, хөгжүүлэлт

(1) Усны нөөцийг хөгжүүлэх зорилтууд

Монгол оронд усны нөөц нийт нутаг дэвсгэрийн хувьд жигд бус, хомс байдаг бөгөөд жилд унах хур тунадас дунджаар 200-400 мм бөгөөд хуурай, хагас хуурай уур амьсгал давамгайлдаг. Өвлийн улиралд хур тунадас ихэнхдээ цас хэлбэрээр орж, жилийн турш өндөр ууланд хуримтлагддаг. Газрын хөрс өвлийн улиралд хөлдөж, газар нутгийн хойд хэсгээр мөнх цэвдэг үүсдэг. Эдгээр нөхцөл байдал нь усны хүртээмж, ашиглалтад нөлөөлдөг. Түүнчлэн хүн ам, бизнесийн үйл ажиллагааны төвлөрлийн улмаас нийслэлд усны эрэлт нэмэгдэж, усны хүртээмж багасахад нөлөөлж байна.

Тус салбарын хөгжлийн зорилтуудыг ҮХЦТ-ний хүрээнд дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- (a) Хүний үйл ажиллагаанаас үүдсэн сөрөг нөлөө, уур амьсгалын өөрчлөлтийг даван туулах, дасан зохицох,
- (b) Ойн сан, ландшафт болон байгалийн нөөц баялгийг хамгаалах, нөхөн сэргээх,
- (c) Чанартай ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах, усны нөөц, түүний ай сав газрыг хамгаалах,

¹ Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, залуус, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд, саяхан шилжин суурьшсан иргэд, малчид, ахмад настнууд (НҮБ, Монгол Улсын COVID19 цар тахлын нийгэм, эдийн засгийн нөлөөллийн үнэлгээ, эмзэг бүлэгт зориулсан хариу арга хэмжээ, 2020 оны 5-р сар)

- (d) Эдийн засгийн өсөлтийг хангах, төрөлжүүлэх үүднээс сэргээдэх эрчим хүчний эх үүсвэр болох усан цахилгаан станц болон бусад холбогдох дэд бүтцийг хөгжүүлэх.

(2) Усны нөөцийг хөгжүүлэх стратеги

ҮХЦТ-ий хүрээнд усны нөөцийн хөгжил, менежментийг үндсэн стратегийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болох ногоон хөгжлийг хангах арга хэрэгсэл болгон авч үзнэ. Дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүднээс усны нөөцийн хөгжил, менежментийн үндсэн стратегийг санал болгон, доор дурдав. Үүнд:

- (a) Усан цахилгаан станц барьж байгуулах бэлтгэл ажлыг хангах, эхлүүлэх,
- (b) Төвлөрсөн шугам сүлжээнд холбосон ус түгээх цэгүүдийг нэмэгдүүлэн, шугам сүлжээг өргөтгөх, засварлах,
- (c) Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хотуудад бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх, шинээр барих,
- (d) Худаг, уст цэгийг сэргээн засварлах, шинээр гаргах,
- (e) Ариутгах татуургын шугам сүлжээг сэргээн засварлах, шинээр барьж байгуулах,
- (f) Хаягдал усыг дахин боловсруулах, сумын төвүүдэд бага оврын бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих,
- (g) Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламж, бохир усны цооногийг сайжруулах,
- (h) Цаашдын усны эрэлтийг хангах үүднээс усны нөөцийг хөгжүүлэх төслүүдийн ТЭЗҮ-ийг боловсруулах,
- (i) Ус хэмнэх, хаягдал усыг дахин боловсруулах чиглэлээр иргэдийн мэдлэг ойлголтыг сайжруулах.

Бүлэг 4 Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт ба хөгжлийн хувилбарууд

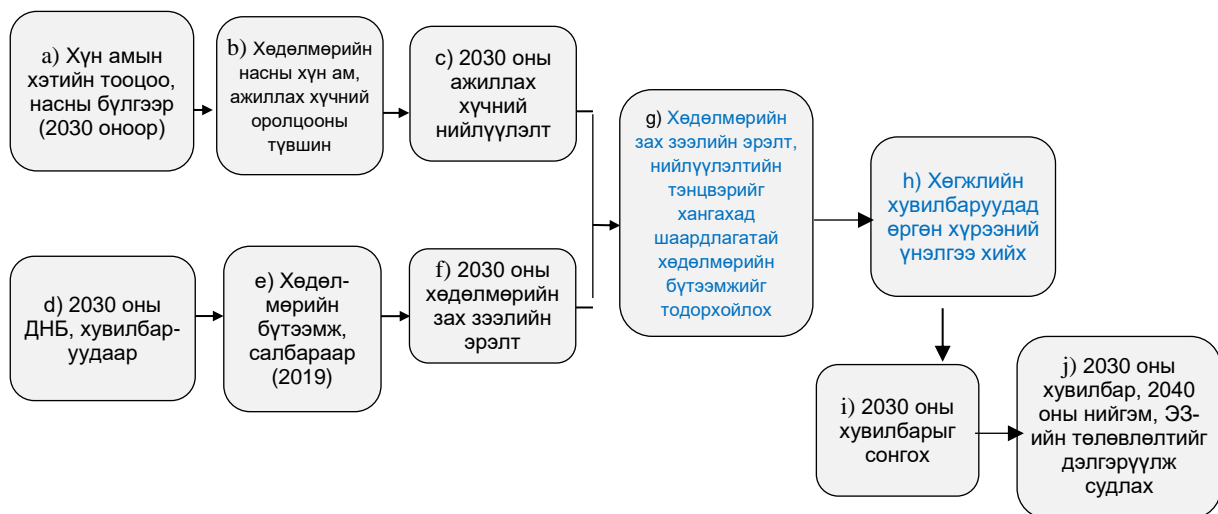
Тус бүлэгт төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдтэй хийсэн хэлэлцүүлэгт үндэслэн боловсруулсан Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт, хөгжлийн хувилбаруудыг тусгав. Дэлгэрэнгүй судалгааны үр дүнг эхний байдлаар 2019 оны 10 дугаар сарын 9-ний өдөр зохион байгуулсан Төслийн Ажлын хэсгийн хурлын үеэр танилцуулав. Төслийн багийн гишүүд хуралд оролцогчдын саналыг цаашдын судалгаанд тусган, шинэчлэн боловсруулж Дунд хугацааны тайлан 1-д нэгтгэн оруулав. Түүнчлэн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг оролцогч талуудад танилцуулсан. Энэхүү бүлэгт тусгасан нийгэм, эдийн засгийн хэтийн төлвийг суурь болгон авсан 2019 оны мэдээлэлд үндэслэн боловсруулсан болно. Олон улсын байгууллагуудын урьдчилсан мэдээлэлд үндэслэн шинэчилсэн хэтийн тооцоонд COVID-19 цар тахлын нөлөөг тусгав.

4.1 Зорилго ба аргачлал

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг 2030, 2040 оны хүн ам, ажиллах хүч, Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний (ДНБ) хэтийн тооцоог судалж, боловсруулав. Энэ төрлийн төлөвлөлт нь Монгол Улсын хөгжлийн зорилтуудыг тодорхойлох, дэд бүтцийн төлөвлөлтийн суурь болох хүн ам, эдийн засгийн төлөвлөлтийн бодлогын чиглэлүүдийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой.

Зураг 4.1.1-д үзүүлсэн схемийн дагуу нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг боловсруулсан ба тус схем нь хүн ам, ажиллах хүч, ДНБ-ий хэтийн тооцооны уялдаатай байдлыг хангасан схем юм. Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг доорх дарааллын дагуу боловсруулав.

Зураг 4.1.1 Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг боловсруулах ажлын дараалал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

- (a) 2030 оны хүн амын хэтийн тооцоог насны бүлгээр тооцож гаргах;
- (b) Хөдөлмөрийн насны хүн ам, ажиллах хүчний оролцооны түвшинг тооцох;
- (c) Ажиллах хүчний нийлүүлэлтийг тооцох;
- (d) 2030 оны ДНБ-ийг хөгжлийн хувилбаруудаар тооцох;
- (e) 2019 оны хөдөлмөрийн бүтээмжийг салбаруудаар гаргах;
- (f) Хөгжлийн хувилбаруудын ДНБ-ий өсөлтийг хангахад шаардлагатай хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтийг 2019 оны хөдөлмөрийн бүтээмжийн түвшинтэй харьцуулж тооцох;
- (g) Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэрийг хангахад шаардлагатай хөдөлмөрийн бүтээмжийг тодорхойлох;
- (h) Хөгжлийн хувилбаруудад өргөн хүрээний үнэлгээ хийх;
- (i) 2030 оноор хамгийн сайн хувилбарыг сонгох;
- (j) Сонгосон хувилбарын хүн ам, ДНБ-ий 2030 оны хэтийн төлвийн тооцоог нарийвчлан гаргах, 2040 оны нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг гаргах.

4.2 Хүн ам, ажиллах хүчний хэтийн тооцоо

4.2.1 Хүн амын хэтийн тооцоо

Хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоог гурван өөр хувилбараар тооцсон байна. Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ) хүн амын албан ёсны хэтийн тооцоог гаргаснаас гадна НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгмийн асуудал эрхэлсэн байгууллагын Хүн амын хэлтсийн хүн амын хэтийн тооцоо бий. Мөн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЖТБ) “Spectrum” програмыг ашиглаж хүн амын хэтийн тооцоог хийсэн. ҮСХ-ны хүн амын хэтийн тооцоогоор 2030 онд хүн амын тоо 3,863,000, НҮБ-ын тооцоогоор 3,635,000-3,797,000, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн тооцоогоор 3,740,000 байна гэж тус тус тооцоолсон. Хүснэгт 4.2.1, Зураг 4.2.1-ээс хэтийн тооцоог харна уу.

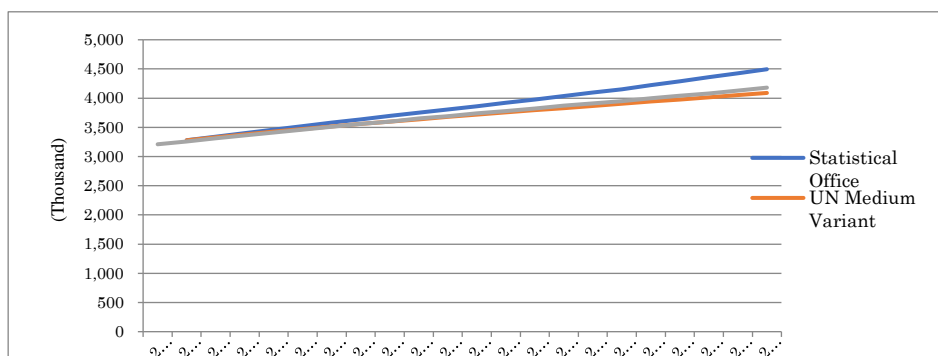
Хүснэгт 4.2.1 ҮСХ, НҮБ, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хүн амын хэтийн тооцоо

Он	Хүн ам (мянга)					Төрөлтийн нийлбэр коэффициент				
	ҮСХ	НҮБ			ЖТБ	ҮСХ	НҮБ			ЖТБ
		Их байх тохиол -долд	Дундаж байх тохиол-долд	Бага байх тохиол -долд			Их байх тохиол -долд	Дундаж байх тохиол-долд	Бага байх тохиол -долд	
2018 (оны байдлаар)	3,186					2.90				
2030	3,863	3,797	3,716	3,635	3,740	3.30	2.99	2.59	2.19	2.90
2040	4,495	4,309	4,089	3,870	4,180	3.40	2.86	2.36	1.86	2.90

Эх сурвалж: (i) ҮСХ-ны Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо, (ii) “Дэлхийн хүн амын төлөв байдал 2019”, НҮБ-ын ЭЗ, нийгмийн асуудал эрхэлсэн байгууллагын Хүн амын хэлтэс, <https://population.un.org/wpp/>, (iii) “Spectrum” програмыг ашиглаж хийсэн ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хэтийн тооцоо.

* Тайлбар: ҮСХ-ны хэтийн тооцоо болон 2018 оны хүн амын тоо нь суурин хүн амын тоо болно. НҮБ болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хэтийн тооцоо нь Монгол Улсын нийт хүн амын хэтийн тооцоо юм.

Зураг 4.2.1 ҮСХ, НҮБ, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хийсэн Монгол Улсын хүн амын хэтийн тооцоо (2040 оноор)

Эх сурвалж: (i) ҮСХ-ны Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо, (ii) “Дэлхийн хүн амын төлөв байдал 2019”, НҮБ-ын ЭЗ, нийгмийн асуудал эрхэлсэн байгууллагын Хүн амын хэлтэс, <https://population.un.org/wpp/>, (iii) “Spectrum” програмыг ашиглаж хийсэн ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хэтийн тооцоо.

Төрөлтийн нийлбэр коэффициент (ТНК) буюу нэг эмэгтэйн нөхөн үржихүйн насныхаа туршид төрүүлсэн хүүхдийн тоо нь хүн амын хэтийн тооцоог хийхэд ашигладаг хүн ам зүйн нэгэн чухал үзүүлэлт юм. Зураг 4.2.2-г үзүүлснээр төрөлтийн нийлбэр коэффициент нь 2005 он хүртэл буурч, 2014 он хүртэл аажмаар нэмэгдсэн ба 2018 оноос хойш 3.0 болж тогтвортой хадгалагдаж байна. ҮСХ төрөлтийн нийлбэр коэффициентийг өснө гэж тооцоолсон бол НҮБ-ын тооцоонд ТНК нь хүн амын хэтийн тоо их, дунд, бага байх тохиолдлуудад харилцан адилгүй байдлаар буурсан байна. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг 2018 онд 2.9 байсан ТНК-ийг ирээдүйд хэвээр хадгалагдана гэж тооцоолов. Зураг 4.2.2-ыг харна уу.

ҮСХ-ны хэтийн тооцоо нь төрийн захиргааны байгууллагуудын төлөвлөлтүүдэд ашиглагддаг албан ёсны статустай тул нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг боловсруулахад тус тооцоог ашиглав. Тус тооцоо нь хүн амыг харьцангуй өндөр байхаар тооцоолсон ба энэ нь Монгол Улсын эдийн засаг өсч тэлэх үеийн төлөвлөлттэй илүү уялдана. Тиймээс цаашид хүн амын хэтийн тооцоог зөвхөн тооцоолол гэх техникийн талаас нь бус бодлогын түвшний зорилт гэж авч үзэх нь чухал юм.

Зураг 4.2.2 Монгол Улсын төрөлтийн нийлбэр коэффициентийн өөрчлөлт

Эх сурвалж: Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл 2016, 2018, ҮСХ

4.2.2 Ажиллах хүчний хэтийн тооцоо

Хүснэгт 4.2.2-т насны бүлгээр үзүүлсэн ҮСХ-ны Монгол Улсын суурин хүн амын 2030 оны хэтийн тооцооноос хөдөлмөрийн насны хүн амын тооцоог харж болно. 2030 оны байдлаар хөдөлмөрийн насны хүн амыг (15-64 насны) 2,404,000 байна гэж тооцсон байна. Энэ нь ажиллах хүчний идэвхийн коэффициент (АХИК) 62.2% байна гэсэн үг юм.

Хүснэгт 4.2.2 ҮСХ-ны Монгол Улсын суурин хүн амын хэтийн тооцоо (2030 оноор, насны бүлгээр)

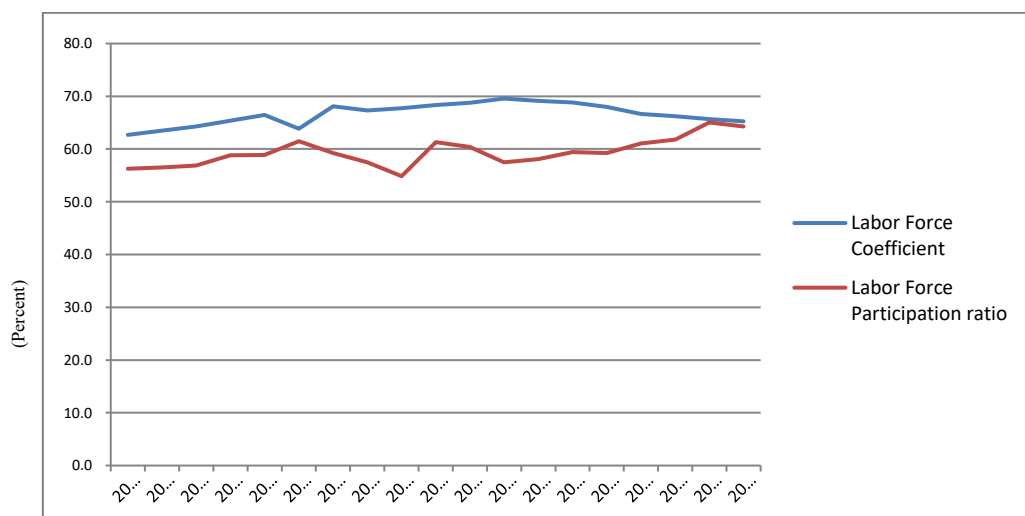
Насны бүлэг	Хүн ам, насны бүлгээр		
	Нийт	Эрэгтэй	Эмэгтэй
0-4	398,462	200,131	198,331
5-9	400,861	200,765	200,097
10-14	405,539	202,367	203,171
15-19	357,070	181,554	175,516
20-24	268,893	135,423	133,470
25-29	200,224	100,912	99,312
30-34	222,478	112,048	110,431
35-39	255,386	128,180	127,206
40-44	292,703	145,976	146,727
45-49	246,081	121,503	124,578
50-54	217,325	105,590	111,735
55-59	189,564	89,732	99,832
60-64	154,322	70,403	83,919
65-69	121,798	53,414	68,384
70+	132,102	51,538	80,564
Нийт	3,862,808	1,899,536	1,963,273
<i>15-65 (хөдөлмөрийн насны хүн ам)</i>	<i>2,404,046</i>	<i>1,191,321</i>	<i>1,212,726</i>

Эх сурвалж: ҮСХ-ны Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо

Зураг 4.2.3-т үзүүлснээр ажиллах хүчний оролцооны түвшинг (АХОТ) тооцохдоо хөдөлмөрийн насны хүн амд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амыг харьцуулдаг. АХОТ 2018 онд 64.3% байв. 2030 он хүртэл ажиллах хүчний оролцооны буурах, нэмэгдэх түвшин тэнцвэртэй байж АХОТ нэг түвшинд хадгалагдана гэж таамаглав. Эмэгтэйчүүд хөдөлмөрийн зах зээлд идэвхтэй оролцох үед ажиллах хүчний оролцооны түвшин нэмэгдэх ба залуу буюу хөдөлмөрийн насны хүн ам их, дээд сургууль, коллежид ихээр хамрагдах тохиолдолд АХОТ буурна. Дээрх хоёр тохиолдлын аль аль нь хэрэгжих боломжтой ч хэр хэмжээнд биелэхийг нь тооцоолоход хүндрэлтэй юм. Тиймээс АХОТ ижил хэмжээнд нэмэгдэж, буурна гэж үзэж 2030 оныг хүртэл ажиллах хүчний оролцоо нэг түвшинд хадгалагдана гэж тооцоолов.

2030 оны хөдөлмөрийн насны хүн ам, ажиллах хүчний оролцооны түвшинг харгалзан үзэж 2030 онд ажиллах хүчний нийлүүлэлт 1,567,400 байна гэж тооцоолов.

Зураг 4.2.3 Монгол Улсын ажиллах хүчний идэвхийн коэффициент, ажиллах хүчний оролцооны түвшний өөрчлөлт

Эх сурвалж: Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл 2016, 2017, 2018, ҮСХ

4.2.3 Монгол Улсын эдийн засгийн хэтийн төлөв

(1) Монгол Улсын эдийн засгийн өнөөгийн байдал болон хэтийн төлөв

Хүснэгт 4.2.3-т Монгол Улсын эдийн засгийн сүүлийн жилүүдийн төлөв байдлыг салбараар харуулав. Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын эдийн засаг нь уул уурхайн салбараас ихээхэн хамааралтай байсан ба уул уурхайн салбарын өсөлт буурч, зогсонги байдалтай болоход эдийн засгийн өсөлт удааширсан байна. Энэхүү чиг хандлагыг харгалзан үзэж уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ 2030 онд 2018 оныхоос буурахгүй гэж үзэв. Энэ нь уул уурхайн салбарын өсөлт ДНБ-ий нийт өсөлттэй ижил түвшинд байх төлөвтэй гэсэн үг юм. Хүснэгт 4.2.3-т үзүүлснээр 2000-2018 оны хооронд хөдөө аж ахуй, аж үйлдвэр (нийтийн аж ахуйг оролцуулаад), үйлчилгээний салбарууд жилд тус бүр 4.7%, 7.0%, 7.5%-иар өссөн байна. (Зураг 4.2.4 ба Зураг 4.2.5).

Хүснэгт 4.2.3 Монгол Улсын ДНБ (салбараар, 2010 оны зэрэгцүүлэх үнээр)

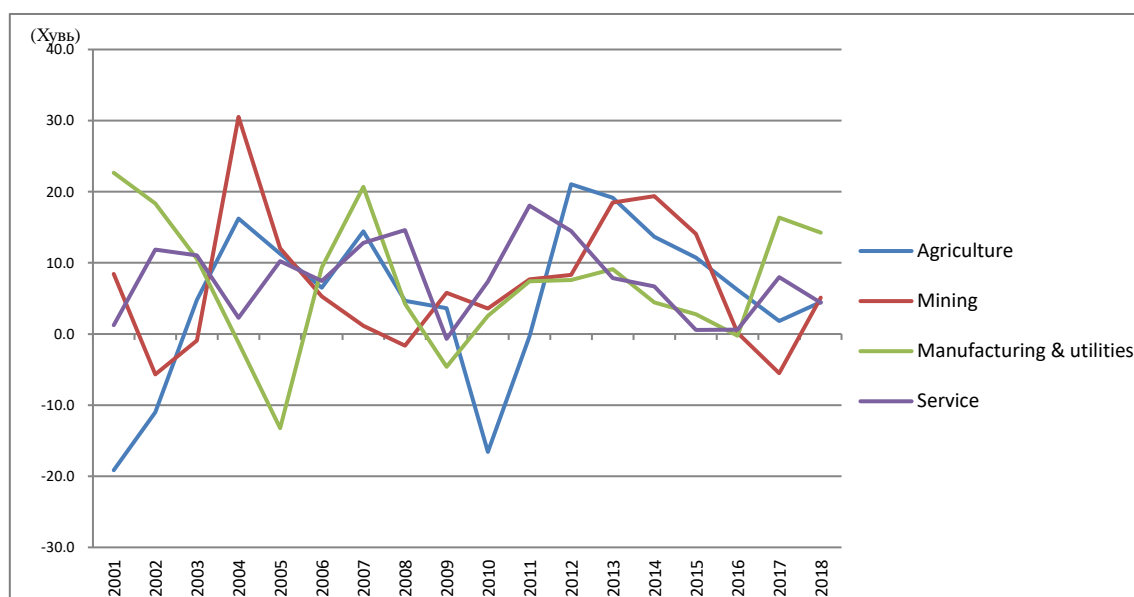
(сая төгрөг)

Он	Хөдөө аж ахуй	Уул уурхай	Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	Үйлчилгээ	ДНБ
2000	1,064,152	1,235,460	478,713	2,200,963	4,979,289
2005	1,037,814	1,831,581	658,392	3,122,175	6,649,962
2010	1,144,698	2,102,158	886,238	4,625,133	8,758,226
2015	2,071,966	3,957,728	1,199,486	7,233,543	14,462,723
2018	2,340,628	3,936,676	1,590,406	8,205,381	16,073,092
2019	2,536,122	3,950,523	1,718,198	8,741,333	16,946,176
ДНБ-д эзлэх хувь (%)					
2000	21.4	24.8	9.6	44.2	100.0
2005	15.6	27.5	9.9	47.0	100.0
2010	13.1	24.0	10.1	52.8	100.0
2015	14.3	27.4	8.3	50.0	100.0
2018	14.6	24.5	9.9	51.1	100.0
2019	14.9	23.3	10.1	51.6	100.0

Жилийн дундаж өсөлт, 5 жилээр (%/жил)					
2000-2005	-0.5	8.2	6.6	7.2	6.0
2005-2010	2.0	2.8	6.1	8.2	5.7
2010-2015	12.6	13.5	6.2	9.4	10.6
2015-2019	5.2	-0.0	9.4	4.8	4.0
Хамгийн их үед	12.6	13.5	9.9	9.4	10.6
Хамгийн бага үед	-0.5	-0.2	6.1	4.3	3.6
2010-2019	9.2	7.3	7.6	7.3	7.6
2000-2019	4.7	6.3	7.0	7.5	6.7

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2016, 2017, 2018-ын мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг тооцоолол хийв

Зураг 4.2.4 2000-2018 оны хоорондох Монгол Улсын ДНБ-ий өсөлт (салбараар)

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2016, 2017, 2018-ын мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг тооцоолол хийв

Хүснэгт 4.2.4-т үзүүлснээр дээрх тооцоонд үндэслэж ДНБ-ийг тооцов. Хэтийн төлвийн тооцоо нь ДНБ-ий өсөлтийн 2000-2019 оны чиг хандлагатай ихээхэн ижил төстэй байна. ДНБ-ий хэтийн төлвийн тооцоог хийхийн тулд 2019 оны үнийг суурь үнэ болгож сонгов.

Хүснэгт 4.2.4 Монгол Улсын 2030 оны ДНБ-ий хэтийн төлөв (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр)

Салбар	2019	2030	сая төгрөг	
			2019-2030 оноор	Жилийн дундаж өсөлт %
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	6,733,250	4.7	
Уул уурхай	8,799,222	17,230,988	6.3	
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,176,313	8,790,520	7.0	
Үйлчилгээ	15,931,144	35,297,185	7.5	
ДНБ	32,846,794	68,051,943	6.8	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 4.2.4-т үзүүлсэн ДНБ-ий хэтийн төлвийн хувьд Монгол Улсын эдийн засагт бүтцийн өөрчлөлт гарахгүй. Өөрөөр хэлбэл:

- (a) Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг ихэвчлэн бүрэн боловсруулалгүйгээр экспортод гаргадаг ба энэ байдал цаашид ижил түвшинд байна;
- (b) Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт одоогийн түвшинд хэвээр байна.

Монгол Улсын эдийн засаг одоогийн бүтцээ хадгалсан хэвээр байх нь дараах үндэслэлээр эдийн засгийн хэтийн төлвийн хамгийн сайн хувилбар байж чадахгүй. Үүнд:

- (a) ДНБ-ий өсөлт уул уурхайн салбараас хамааралтай байна;
- (b) Уул уурхайн олборлолтыг 2.2 дахин нэмэгдүүлэх нь байгаль орчны ноцтой асуудал үүсгэж болзошгүй;
- (c) Уул уурхай, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт хязгаарлагдмал байгаагаас үүдэн хөдөө, орон нутагт ажлын байр хангалтгүй байна;
- (d) Эдийн засгийн өсөлт өндөр хэдий ч нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал тул хөрөнгийн хуримтлал бий болох нөхцөлийг бүрдүүлж чадахгүй.

Дээрх хөгжлийн чиг хандлага сонирхол татахуйц байж болох ч хөдөө аж ахуйн салбар жилд тогтвортойгоор 4.7%-иар өсөх боломжгүй юм. Илүү бодитой байх үүднээс ДНБ-ий хөдөө аж ахуйн салбарын жилийн дундаж өсөлтийг тогтвортой 3.5% байхаар тооцсон. ДНБ-ий аж үйлдвэрийн салбарын жилийн дундаж өсөлт 7.0%-ийн түвшнээ барих болно. Энэ байдлаар Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийн хэтийн төлвийг Хүснэгт 4.2.5-д нэгтгэн үзүүлэв. ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлт 6.7%-д хүрэх ба энэ нь ТХҮБ 2030-д тусгасан эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлтийн зорилтот 6.7%-тай тэнцэж байна. Тиймээс энэхүү 6.7%-ийн эдийн засгийн өсөлтийн түвшинг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн боломжуудыг тооцож, тодорхойлоход ашиглана.

Хүснэгт 4.2.5 Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, хөдөө аж ахуйн салбарын бодит өсөлтийн төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар А)

Салбар	2019	2030	Жилийн дундаж өсөлт % 2019-2030 оноор
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	5,931,371	3.5
Уул уурхай	8,799,222	17,230,988	6.3
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	8,790,520	7.0
Үйлчилгээ	15,931,144	35,297,185	7.5
ДНБ	32,884,996	67,250,064	6.7

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Эдийн засгийн үзүүлэлтүүд

Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг одоо байгаагаас өндөр түвшинд боловсруулсан тохиолдолд уул уурхайн салбарын өсөлт бага байсан ч салбарын ДНБ-д эзлэх

хувийг ижил түвшинд хангаж чадна. Тун онцгой тохиолдолд уул уурхайн салбар өсөлтгүй байсан хэдий ч ДНБ-д эзлэх хувийг ижил түвшинд байлгаж болох юм. Энэхүү тохиолдлыг Хүснэгт 4.2.6 дахь хэтийн төлвийн тооцоогоор үзүүлэв. Хөдөө аж ахуйн салбарын жилийн дундаж өсөлтийг дээрх хэтийн төлвийн тооцоонд тусгасантай ижил хэмжээнд байна гэж үзэв.

Хүснэгт 4.2.6 Монгол Улсын ДНБ-ий 2030 оны хэтийн төлөв, уул уурхайн салбар өсөлтгүй төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр)

сая төгрөг

Салбар	2019	2030	Жилийн дундаж өсөлт % 2019-2030 оноор
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	5,931,371	3.5
Уул уурхай	8,799,222	8,799,222	0.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	17,222,286	14.0
Үйлчилгээ	15,931,144	35,297,185	7.5
ДНБ	32,884,996	67,250,064	6.7

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 4.2.6-д үзүүлснээр ДНБ-ий энэхүү өсөлтийг хангахын тулд аж үйлдвэрийн салбарын жилийн дундаж өсөлтийг маш өндөр буюу 14.0%-д хүргэх шаардлагатай болно. Энэ нь боломжтой хэдий ч бодит бус юм. Тиймээс ДНБ-ий хэтийн төлвийг уул уурхайн салбарын жилийн дундаж өсөлтийг бага зэрэг буюу 5% байхаар тооцов. Үр дүнг Хүснэгт 4.2.7-д нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 4.2.7 Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, уул уурхайн салбар бага зэргийн өсөлттэй төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар В)

сая төгрөг

Салбар	2019	2030	Жилийн дундаж өсөлт % 2019-2030 оноор
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	5,931,371	3.5
Уул уурхай	8,799,222	15,049,656	5.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	10,971,852	9.4
Үйлчилгээ	15,931,144	35,297,185	7.5
ДНБ	32,884,996	67,250,064	6.7

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Дээрх төсөөллүүдийн хувьд эдийн засгийн өсөлтийн гол хөдөлгөгч хүч нь уул уурхай эсвэл аж үйлдвэрийн салбарууд байна. Эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд эдгээр салбарууд нь үйлчилгээний салбарыг өсөхөд нөлөөлнө. Үйлдвэрлэлийн бус үйлчилгээний салбар нь эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх нэмэлт хөдөлгөгч хүч болох тохиолдол бий. 3-р сард зохион байгуулсан семинарт онцлон тэмдэглэснээр Монгол Улсын эдийн засгийн ирээдүйтэй салбарын нэг нь транзит тээвэр юм. БНХАУ-аас бараа бүтээгдэхүүнийг импортолж, Монгол Улсаар дамжуулан тээвэрлэж, ОХУ-д экспортлохоос гадна буцаад бараа бүтээгдэхүүнийг ОХУ-аас Монгол Улсаар дамжуулан тээвэрлэж, БНХАУ руу экспортолно. Зарим импортолж буй бараа бүтээгдэхүүнийг Монгол Улсад боловсруулан, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортын боловсруулалтын загвараар экспортолж болох юм. Бараа бүтээгдэхүүнийг боловсруулахгүй байсан ч Монгол Улсад тээвэрлэлт, хадгалалт, санхүүгийн үйлчилгээ, даатгал, захиргаа болон туслах үйлчилгээний үйл ажиллагаа зэрэг үйлчилгээний салбарт нэмүү өртөг бий

болгох боломжтой.

Транзит тээврийн үйлчилгээг тооцох бодит тоо баримт байхгүй боловч эдгээр үйл ажиллагааны дүнд ДНБ-ий үйлчилгээний салбарын хамгийн өндөр өсөлтийг хангах боломжтой. Хэтийн төлвийн тооцоог хийхдээ үйлчилгээний салбарын дундаж өсөлтийг дээрх төсөөллөөс өндөр буюу 8.0% байхаар тооцов. Хэтийн төлвийн тооцоог Хүснэгт 4.2.8-д нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 4.2.8 Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, транзит тээвэр бүхий төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар С)

сая төгрөг

Салбар	2019	2030	Жилийн дундаж өсөлт % 2019-2030 оноор
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	5,931,371	3.5
Уул уурхай	8,799,222	15,049,656	5.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	9,123,360	7.6
Үйлчилгээ	15,931,144	37,145,677	8.0
ДНБ	32,884,996	67,250,064	6.7

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 4.2.8-аас үзэхэд аж үйлдвэрийн салбарын өсөлт бага зэрэг байсан ч транзит тээврийг хөгжүүлснээр эдийн засгийн ижил өсөлтийг хангаж чадна. Энэ төсөөллийн хувьд уул уурхай болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт бага байх ба ДНБ-ий аж үйлдвэрийн салбарын өсөлт нь хэтийн төлвийн өсөлтийн түвшнээс ердөө бага зэрэг өндөр байна. Анхдагч бүтээгдэхүүнийг одоо байгаагаас өндөр түвшинд боловсруулсан тохиолдолд аж үйлдвэрийн салбар болон ДНБ бүхэлдээ өсөх боломжтой. Энэхүү тохиолдлыг Хүснэгт 4.2.9-д үзүүлэв.

Хүснэгт 4.2.9 Монгол Улсын ДНБ-ий хэтийн төлөв, аж үйлдвэр болон транзит тээврийг хослуулан хөгжүүлэх төсөөллөөр (2019 оны зэрэгцүүлэх үнээр) (Хөгжлийн хувилбар D)

сая төгрөг

Салбар	2019	2030	Жилийн дундаж өсөлт % 2019-2030 оноор
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	5,931,371	3.5
Уул уурхай	8,799,222	15,049,656	5.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	10,971,852	9.4
Үйлчилгээ	15,931,144	38,296,579	8.3
ДНБ	32,884,996	70,249,458	7.1

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

4.3 Хөгжлийн хувилбарууд

4.3.1 Хөгжлийн хувилбарын тодорхойлолт

Тайлангийн 4.2 дугаар хэсэгт нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудын тооцоо судалгааг үзүүлэв. Эдгээр хувилбаруудаас уул уурхайн салбар өсөлтгүй байх нь бодит бус хувилбар байх магадлалтай. Бусад дөрвөн хувилбар нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудыг боловсруулах үндэс болно.

Макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг боловсруулахад нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн хувьд Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь чухал ач холбогдолтой. Тиймээс нэн түрүүнд Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурьтай холбогдолтой боломжуудыг судлан үзсэн. Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурийг Монгол Улсын нийт хүн амд нийслэлийн хүн амын эзлэх хувь нэмэгдэх, ижил түвшинд байх, буурах үзүүлэлтүүдээр тодорхойлов. Тухайлбал 2040 оны байдлаар Монгол Улсын нийт хүн амд Улаанбаатар хотын хүн амын эзлэх хувийг 60%, 46% эсвэл 40% байхаар тооцов. Хүснэгт 4.3.1-д эдгээр хувилбаруудыг харьцуулав.

Хүснэгт 4.3.1 Нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн гурван хувилбарын харьцуулалт

Хувилбар	I	II	III
Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь	Өснө	Хэвээр хадгалагдана	Буурна
Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурийн түвшин, хувиар	60	46	40
Улаанбаатар хотын 2040 оны хүн ам, сая хүнээр	3.0	2.3	2.0
Улаанбаатар хотын хүн амын өсөлт, мянган хүнээр	1,537	837	537
Улаанбаатар хотын хүн амын жилийн өсөлт, хувиар	3.17	1.99	1.37
Бусад аймаг, хотуудын хүн амын өсөлт, мянган хүнээр	296.3	996.3	1,296.3
Бусад аймаг, хотуудын хүн амын жилийн өсөлт, хувиар	0.70	2.01	2.48

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хувилбар I-ийн хувьд Улаанбаатараас бусад орон нутгийн хүн амын жилийн дундаж өсөлт зөвхөн 0.70% байна. Энэхүү хүн амын өсөлтийн хувьд орон нутаг дахь хот, тосгон, бусад суурины хүн ам ердийн өсөлтөөр өсч, хөдөөгийн хүн ам буурах магадлалтай. Улаанбаатар хотын хүн амын жилийн дундаж өсөлт 3.17% байгаа нь сүүлийн үеийн хандлагаас арай доогуур үзүүлэлт юм.

Хувилбар II нь нийслэл хотын тэргүүлэх байр суурь нэмэгдэхээс сэргийлж, хүн амын тэнцвэрт байдлыг хангана. Хувилбар III-ын хувьд Улаанбаатар хотын хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1.37% байгаа нь сүүлийн үеийн хандлагаас нэлээд доогуур үзүүлэлт тул тус хувилбарыг хэрэгжүүлэхэд ихээхэн хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай. Улаанбаатар хот болон бусад бүс нутгийн хүн амын тэнцвэртэй байдлыг сайжруулах үүднээс орон нутгийн хүн амыг хурдан хугацаанд өсгөх шаардлагатай болно. Орон нутгийн хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2.48% байгаа нь Улаанбаатар болон түүний ойр орчмын хот, сууринаас бусад хот, тосгон, суурины хүн амын өсөлтийн хандлагатай ойролцоо байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Тус өсөлт нь 2010-2017 онд 2.49% байсан байна.

2019 оны 3-р сард зохион байгуулсан семинарын үеэр тус хувилбаруудыг танилцуулан, Ажлын хэсгийн гишүүдээр хэлэлцүүлсэн болно. Семинарт оролцогчдын ихэнх нь Улаанбаатар хотын өнөөгийн тэргүүлэх байр суурийг

хэвээр хадгалахыг дэмжсэн. ҮСХ-ны хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоогоор 2015 онд хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2.1% байсан бол 2045 онд 1.57% болон буурч, Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь 2045 оныг хүртэл тогтвортойгоор өсч 57.3% болох төлөвтэй байна. Хэрэв хүн амын өсөлт нь дээрх тооцооллын дагуу өндөр байх тохиолдолд Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь нэмэгдэх бөгөөд энэ нь хүн амын өсөлтийн хувилбаруудаас сайн нь биш юм. Нөгөө талаар Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурийг хүчээр барьж тогтоох нь бодит бус бөгөөд Хувилбар III-т тусгасан Улаанбаатар хотын хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1.37% байгаа нь сүүлийн үеийн хандлагаас ихээхэн доогуур үзүүлэлт юм. Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурь одоогийнхтой ижил түвшинд буюу 45% орчим байх нь бодит хувилбарын нэг юм.

4.3.2 Хөгжлийн хувилбарын тодорхойлолт

Тайлангийн 5.2 дугаар хэсэгт тусгасан дөрвөн тооцоололд үндэслэн хөгжлийн хувилбаруудыг А: уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил, В: боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил, С: транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил, D: өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил гэж тодорхойлов. Дараах дэд хэсэгт үзүүлсэн хөдөлмөрийн эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэрт үндэслэж эдгээр хувилбаруудын нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг тодорхойлов.

4.3.3 Ажиллах хүчний эрэлт, нийлүүлэлтийн тэнцвэр

4.2.3 дугаар хэсэгт үзүүлсэн хөгжлийн хувилбаруудын ДНБ-ий өсөлтийн тооцооллыг Хүснэгт 4.3.2-т нэгтгэж үзүүллээ.

Хүснэгт 4.3.2 ДНБ-ий өсөлт 2030 оны байдлаар, салбараар, хөгжлийн хувилбаруудаар

Салбар	хувь/жил			
	Уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил	Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил	Транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил	Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил
Хөдөө аж ахуй	3.5	3.5	3.5	3.5
Уул уурхай	6.3	5.0	5.0	5.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	7.0	9.4	7.6	9.4
Үйлчилгээ	7.5	7.5	8.0	8.3
ДНБ	6.7	6.7	6.7	7.1

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

4.2.2 дугаар хэсэгт хөдөлмөрийн зах зээлийн шаардлагатай эрэлтийг нийлүүлэлттэй харьцуулж, Хөгжлийн хувилбар тус бүрээр тооцоо хийсэн. Нэн түрүүнд Хүснэгт 4.3.3-т үзүүлснээр 2019 оны хөдөлмөрийн бүтээмж буюу нэгж хөдөлмөрөөс тухайн салбарт орж буй нэмүү өртгийг салбаруудаар тооцов. Хоёрдугаарт хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтийг Хөгжлийн хувилбар тус бүртэй уялдуулан салбараар тооцоолсон бөгөөд 2030 оны хөдөлмөрийн бүтээмжийг мөн салбараар тооцож гаргав. Эцэст нь салбарын ДНБ-ий хэтийн төлвийг салбар тус бүрийн хөдөлмөрийн бүтээмжид хуваан 2030 оны хөдөлмөрийн эрэлтийг тооцоолов. Үр дүнг Хүснэгт 4.3.4-т нэгтгэв.

Хүснэгт 4.3.3 2019 оны хөдөлмөрийн бүтээмж (салбараар)

Салбар	ДНБ (мян. төг)	Ажиллах хүч (мян. хүн)	Хөдөлмөрийн бүтээмж (төг/ажиллах хүч)
Хөдөө аж ахуй	4,062,667	290,160	14,001.5
Уул уурхай	8,799,222	57,923	151,912.4
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4,091,963	109,726	37,292.6
Үйлчилгээ	15,931,144	688,352	23,143.9
Нийт	32,884,996	1,146,161	226,350.3

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 4.3.4 2030 оны хөдөлмөрийн бүтээмж, ажиллах хүч (салбар тус бүрийн хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтийн таамаглалаар, Хөгжлийн хувилбараар, салбараар)

Хэтийн төлвийн хувил - бар	Салбар	Хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт (% жилээр)	Хөдөлмөрийн бүтээмж (төг/ажиллах хүч)	ДНБ (1,000 төг)	ДНБ-д эзлэх хувь (%)	Ажиллах хүч (1,000)	ДНБ-д эзлэх хувь (%)
А	Хөдөө аж ахуй	3.5	20,442	5,931,371	8.8	290.2	18.6
	Уул уурхай	4.0	233,862	17,230,988	25.6	73.7	4.7
	Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4.0	57,410	8,790,520	13.1	153.1	9.8
	Үйлчилгээ	3.5	33,789	35,297,185	52.5	1044.6	66.9
	Нийт			43,065	67,250,064	100.0	1,561.6
В	Хөдөө аж ахуй	3.5	20,442	5,931,371	8.8	290.2	18.6
	Уул уурхай	4.0	233,862	15,049,656	22.4	64.4	4.1
	Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4.5	60,520	10,971,852	16.3	181.3	11.6
	Үйлчилгээ	3.7	34,515	35,297,185	52.5	1022.7	65.6
	Нийт			43,151	67,250,064	100.0	1,558.5
С	Хөдөө аж ахуй	3.5	20,442	5,931,371	8.8	290.2	18.6
	Уул уурхай	4.0	233,862	15,049,656	22.4	64.4	4.1
	Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4.0	57,410	9,123,360	13.6	158.9	10.2
	Үйлчилгээ	4.0	35,629	37,145,677	55.2	1042.6	67.0
	Нийт			43,220	67,250,064	100.0	1556.0
D	Хөдөө аж ахуй	3.5	20,442	5,931,371	8.4	290.2	18.7
	Уул уурхай	4.0	233,862	15,049,656	21.4	64.4	4.1
	Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	4.5	60,520	10,971,852	15.6	181.3	11.7
	Үйлчилгээ	4.5	37,559	38,296,579	54.5	1,019.6	65.6
	Нийт			45,164	70,249,458	100.0	1,555.4

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 4.3.4-т салбар тус бүрийн хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтийг Хөгжлийн хувилбар бүрээр дараах байдлаар тооцов. Хөдөө аж ахуйн салбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт бүх хувилбараар жилд 3.5% байгаа бөгөөд ДНБ-ий хувьд мөн л бүх хувилбараар ижил дүнтэй байна. Энэ нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагсдын тоо одоогийн түвшнээс өөрчлөгдөхгүй гэсэн үг юм. Уул уурхайн салбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт бүх хувилбараар жилд 4.0% байна. Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуйн салбарын тухайд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт А, С хувилбарын хувьд 4.0% байгаа бол боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжлийг илэрхийлэх хувилбар В болон өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийг илэрхийлэх D хувилбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт 4.5% байна. Үйлчилгээний салбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлт А хувилбарын хувьд 3.5%, В хувилбарт 3.7%, С хувилбарт 4.0%, D хувилбарт 4.5% байна. 4.2.2 дугаар хэсэгт 2030 онд бүх хувилбарын хувьд хөдөлмөрийн эрэлт 1,567,400-тэй тэнцэнэ гэж тооцоолсон нь нийт ажиллах хүчний нийлүүлэлтийн 99.2~99.6% байна.

4.3.4 Хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ

Хүснэгт 4.3.5-д хөгжлийн дөрвөн хувилбарыг хотжилт, хүн амын тархалт, байршил, нийгэм, байгаль орчны нөлөөлөл болон хөгжлийн менежментийн үзүүлэлтүүдээр үнэлэв.

Хүснэгт 4.3.5 Макро эдийн засгийн хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ, сонгогдсон үзүүлэлтүүдээр

Хөгжлийн хувилбар	А: Уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил	В: Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил	С: Транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил	D: Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил
Хүн амын 2030 оны хэтийн төлөв (мянган хүн)	3,740			
Эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт, %			6.7	7.1
Нэг хүнд ногдох ДНБ, 2030 оноор (мянган төгрөг)			17,933	18,848
Шаардлагатай хөдөлмөрийн эрэлт (мянган хүн)	1,562	1,559	1,556	1,555
Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт	7.0	9.4	7.6	9.4
Үйлчилгээний салбарын өсөлт	7.5	7.5	8.0	8.3
Хотжилт ба хүн амын тархалт, байршил	-Нийслэлийн тэргүүлэх байр суурь нэмэгдэж, Улаанбаатар хотын хүн амын төвлөрөл үргэлжилнэ.	-Боловсруулах үйлдвэрлэл болон холбогдох үйлчилгээ бүхий орон нутгийн хотууд хөгжинэ. - Нийслэлийн тэргүүлэх байр	- Гол тэнхлэгийн дагуу үйлчилгээний үүрэг функц бүхий орон нутгийн хотууд хөгжинэ. - Үйлчилгээний чиг баримжаатайгаар Улаанбаатар хотын	- Иргэдийн гадаад улс орноос шилжин ирэх хөдөлгөөн ихэснэ. -Улаанбаатар болон орон нутгийн хотууд хөгжинэ. - Улаанбаатар хот

	<ul style="list-style-type: none"> - Иргэдийн гадаад улсад ажиллаж, амьдрах явдал үргэлжилнэ. - Хөдөө, орон нутгийн хүн ам буурна. 	<ul style="list-style-type: none"> суурь хэвээр хадгалагдана. - Иргэдийн гадаад улсад ажиллаж, амьдрах явдал зогсоно. 	<ul style="list-style-type: none"> тэргүүлэх байр суурь бага зэрэг нэмэгдэнэ. - Иргэдийн гадаад улсад ажиллаж, амьдрах явдал зогсоно. 	<ul style="list-style-type: none"> нь өндөр зэрэглэлийн үйлчилгээ бүхий дэлхийн хот болон хөгжинө. - Бүс нутаг хоорондын тэнцвэрт байдал сайжирна.
Нийгмийн нөлөөлөл	<ul style="list-style-type: none"> - Хөдөө, орон нутагт ажлын байр хязгаарлагдмал байгаагаас үүдэлтэй хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал ихэснэ. - Иргэд гадаад улсад ажиллаж, амьдрах болсны улмаас нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа муудна. 	<ul style="list-style-type: none"> -Орон нутгийн хотуудад ажлын байр нэмэгдсэнээр хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа багасна. - Орон нутгийн хотууд болон хөдөө орон нутагт бүтээгдэхүүний анхан шатны үйлдвэрлэл болон хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй эрхлэлт нэмэгдсэнээр нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа сайжирна. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ихэвчлэн гол тэнхлэгийн дагуу хүн ам төвлөрч буйгаас үүдэлтэй хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал үргэлжилнэ. - Орон нутаг хотжилт, үйлчилгээний чиг баримжаатай хөгжлөөс үүдсэн нийгмийн асуудлууд тулгарна. 	<ul style="list-style-type: none"> - Хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал багасна. - Хөдөө орон нутагт анхан шатны бүтээгдэхүүний боловсруулалттай холбоотойгоор ажлын байр нэмэгдэж, нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа сайжирна. - Гадаад улс орноос шилжин ирэгсэдтэй холбоотойгоор нийгмийн зөрчилдөөн үүсч болзошгүй.
Байгаль орчны нөлөөлөл	<ul style="list-style-type: none"> - Уул уурхайн үйл ажиллагааг өргөжүүлэхтэй холбоотой-гоор байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлнэ. - Улаанбаатар хотын хэт төвлөрлөөс үүдэн хотын байгаль орчин доройтно. 	<ul style="list-style-type: none"> - Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ. - Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой байгаль орчны асуудлууд багасна. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар хотын байгаль орчин доройтож болзошгүй. - Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ. - Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой байгаль орчны асуудлууд багасна. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар хотын байгаль орчин доройтож болзошгүй. - Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ.
Хөгжлийн менежмент	<ul style="list-style-type: none"> - Нийгэм, байгаль орчны асуудлуудыг шийдвэрлэх менежментийг сайжруулна. -Хязгаарлагдмал капиталын хуримтлалаас үүдсэн хөгжлийн менежментийн хүндрэл үүснэ. 	<ul style="list-style-type: none"> -Бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх боловсруулах үйлдвэрийг технологи, зах зээлээр дэмжинэ. - Орон нутгийн байгаль орчны асуудлуудыг орон нутгийн захиргаа шийдвэрлэх шаардлагатай. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар болон орон нутгийн хотуудад дэд бүтцийг сайжруулах шаардлагатай. -Улаанбаатар хотын үйлчилгээний өрсөлдөх чадварыг сайжруулахын тулд менежментийг сайжруулна. - Орон нутгийн засаг захиргаа орон нутгийн хотуудын дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар хотыг дэлхийн хот болгох зорилгоор менежментийг сайжруулна. - Боловсруулах үйлдвэрийг технологи, зах зээлээр дэмжинэ. - Орон нутгийн засаг захиргаа орон нутгийн хотуудын дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

4.4 Хөгжлийн хувилбарын санал

4.4.1 Санал болгож буй хөгжлийн хувилбар

4.3 дугаар хэсэгт дурдсан хөгжлийн дөрвөн хувилбар нь хүн ам, ажиллах хүчний хувьд ойролцоо байх боловч технологийн хөгжлийн үр нөлөө нь харилцан адилгүй байна. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжлийг илэрхийлэх В хувилбар болон өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийг илэрхийлэх D хувилбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжийг хамгийн ихээр нэмэгдүүлэхэд технологийн томоохон хөгжил шаардагдана. Хөгжлийн хувилбар В, С болон D-г хэрэгжүүлэхэд үйлчилгээний салбарын технологийн хөгжлийг дэмжих шаардлагатай. Технологийг хөгжүүлснээр аж үйлдвэрийн салбар өсч, үйлчилгээний салбарын өсөлтийг нэмэгдүүлнэ. Тиймээс өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил нь нэг хүнд ногдох ДНБ болон хамгийн их өсөлтийг хангана. Өөрөөр хэлбэл энэ нь хамгийн сайн хувилбар юм. Хүснэгт 4.3.5-д дүгнэсэнчлэн энэ хувилбар нь эдийн засгийн аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарыг төрөлжүүлэх бөгөөд байгаль орчинд ээлтэй хувилбар юм.

4.4.2 Хүн ам, ДНБ-ий 2030 оны хэтийн тооцоо

(1) Хүн ам ба ажиллах хүчний нийлүүлэлт

ҮСХ-ны хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоог нарийвчлан судалж үзэв. Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийн хувилбарын хувьд хүн амын өсөлтийг ийнхүү өндөр байлгахын тулд хөрш орнуудтай харилцаагаа өргөжүүлж, сайжруулах шаардлагатай. Үүний үр дүнд бусад улс, орнуудаас Монгол Улс руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн ихсэх боломжтой. Түүнчлэн ажлын байр бий болгосноор гадаадад ажиллаж, амьдардаг Монголчуудын Монгол Улс руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэнэ. Ингэснээр хүн амын өсөлтийн хэтийн тооцоог өндөр байхаар тооцоолох боломжтой.

Үүнтэй холбогдуулан Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуульд заасан Монгол Улсад цагаачлан амьдрах, оршин суух гадаадын иргэдийн тооны хязгаарлалтын талаарх заалтыг өөрчилж болох юм. Монгол Улсад цагаачлан амьдрах, оршин суух гадаадын иргэдийн тоо нь Монгол Улсын харьяат хүн амын 3 хувиас илүүгүй, үүний дотор нэг улсын иргэн 1 хувь хүртэл байж болно. 2019 оны 10 дугаар сарын байдлаар Монгол Улсад оршин сууж буй гадаадын иргэдийн тоо 25,419 байгаа нь Монгол Улсын харьяат хүн амын 3 хувь болох 97,154 хүнээс доогуур үзүүлэлт юм.

Гадаадад амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэдийн тоог 2.1.1-р хэсэгт 50,000-142,000 гэж тооцсон. ҮСХ-ны мэдээллээр 2018 оны байдлаар гадаадад амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэн 87,300 байгаа бөгөөд энэхүү тоонд үндэслэн тооцов. Хэтийн тооцоонд 2030 оны байдлаар эдгээр 87,300 иргэний хагас нь буюу 44,000 нь Монгол Улсад шилжин ирнэ гэж тооцов. Түүнчлэн хөрш зэргэлдээ орноос ирсэн гадаадын иргэдийн тоог Монгол Улсын хилээр орсон зорчигчдын тоо болон Монгол Улсад хөдөлмөрийн гэрээгээр ажил эрхэлж буй гадаадын иргэдийн тоонд үндэслэж гаргасан. ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгасан зорилтыг хангахын тулд улсын хилээр орсон зорчигчдын тоо 2018 оны байдлаар 598,000 байсан бол 2030 онд 2.0 сая болж 3.34 дахин өсөх боломжтой. Хүснэгт 2.1.4-д үзүүлснээр Монгол Улсад хөдөлмөрийн гэрээгээр ажил эрхэлж буй гадаадын иргэдийн тоо 5,000 байна. Энэ нь гадаадын нийт иргэдийн тоо 15,000-

тай нийцэж байна. Монгол Улсад оршин суух гадаадын иргэдийн тоо улсын хилээр орсон зорчигчдын тооноос илүү буюу 4 дахин нэмэгдэхээр төсөөлсөн. Монгол Улсад оршин суух гадаадын иргэдийн тоо 2030 онд 60,000 орчим болж магадгүй юм.

Гадаадын иргэдийг оролцуулаад нийт 104,000 хүнийг 2030 оны хэтийн тооцоон дээр нэмж тооцов. Ингэснээр хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоо болон ажиллах хүчний нийлүүлэлт дараах байдлаар өөрчлөгдөв.

Хүн амын 2030 оны
хэтийн тооцоо: 3,966,800

Хөдөлмөрийн насны
хүн ам: 2,467,000 (ажиллах хүчний идэвхийн коэффициент 62.2%
хэвээр байх тохиолдолд)

Ажиллах хүчний
нийлүүлэлт: 1,586,000 (ажиллах хүчний оролцооны түвшин 64.3%
хэвээр байх тохиолдолд)

(2) ДНБ, хөдөлмөрийн бүтээмж

ДНБ-ий өсөлтийг салбараар, мөн хөдөлмөрийн бүтээмжийг нарийвчилж тооцов. Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийн хувилбарын хувьд ДНБ-ий зорилтот өсөлтөд хүрэхийн тулд хөдөө аж ахуй, уул уурхай, аж үйлдвэр (нийтийн аж ахуйг оролцуулаад), үйлчилгээний салбаруудын бүтээмжийг 3.5%, 4.0%, 4.5%, 4.5%-иар тус тус нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Бусад улсын туршлага болон Монгол Улсын өмнөх чиг хандлагыг харгалзан үзвэл аж үйлдвэр (нийтийн аж ахуйг оролцуулаад), үйлчилгээний салбаруудын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтийг хангах боломжтой юм. Хүснэгт 4.4.1-д Монгол Улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлт, Хүснэгт 4.4.2-т Япон улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлтийг тус тус харуулав.

Хүснэгт 4.4.1 Монгол Улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлт

Салбар	хувь/жил				
	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2019	2000-2019
Хөдөө аж ахуй	-0.1	2.0	12.3	13.4	6.4
Уул уурхай	-7.1	2.8	12.3	-7.8	0.1
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	6.1	6.1	-5.5	0.7	1.8
Үйлчилгээ	1.6	7.5	10.1	-2.3	4.5
Нийт	3.3	5.6	9.3	1.4	5.0

Эх сурвалж: Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл 2017, 2019-ийн мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг тооцоолол хийв

Хүснэгт 4.4.2 Япон улсын хөдөлмөрийн бүтээмжийн өөрчлөлт, урт хугацаагаар

Он	Хөдөө аж ахуй, загас агнуур	Уул уурхай	Аж үйлдвэр	Барилга	Цахилгаан, хий, ус, дулаан хангамж, тээвэр, харилцаа холбоо	Бөөний болон жижиглэн худалдаа, ресторан, санхүү, даатгал, ҮХХ	Үйлчилгээ	Нийтийн үйлчилгээ
1955-1960	5.8	20.3	7.1	7.6	8.1	5.4	3.5	1.6
1960-1965	4.1	14.5	9.4	4.0	7.6	8.1	0.2	2.9
1965-1970	2.3	11.3	10.9	7.9	8.1	8.7	10.8	3.3
1970-1975	8.5	6.5	4.9	0.6	3.5	4.7	0.5	0.2
1975-1980	0.6	10.7	5.5	-1.4	1.1	5.0	1.2	3.6
1980-1985	4.9	4.0	4.0	-0.1	4.8	2.1	2.7	2.3
1985-1990	3.3	1.4	4.1	5.7	2.9	4.6	-0.3	1.7
1990-1995	1.7	-	1.5	-1.8	-0.4	1.2	1.1	-1.2
1955-1995	3.9	9.7*	5.9	2.8	4.4	5.0	2.4	1.8

Тайлбар: * Уул уурхайн салбарын жилийн өсөлт 9.7% байгаа нь 1955-1990 оны хооронд хамаарна.

Эх сурвалж: Япон улсын Дотоод хэрэг, харилцаа холбооны яамны Статистикийн товчооноос гаргасан Статистикийн мэдээг ашиглаж ЖАЙКА-гийн Төслийн баг боловсруулав.

(3) Хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоо, аймгаар

Доорх төсөөллүүдэд үндэслэж аймгуудын хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоог хийв. Үүнд:

- Төвлөрлийг сааруулж, бүсчилсэн хөгжлийг дэмжих үйл ажиллагааны дүнд 2030 оныг хүртэл Улаанбаатар хотын хүн ам нь нийт хүн амын 45.3% буюу 2018 оныхоор хэвээр хадгалагдана;
- ҮСХ-ны хэтийн тооцоонд үндэслэн аймаг, орон нутгийн хүн амын тархалтыг тооцов.

Хүснэгт 4.4.3-т үзүүлснээр 2030 онд Улаанбаатар хотын хүн ам 1,799,000, аймгуудын хүн амыг 2,168,700 байхаар тооцоолов.

Хүснэгт 4.4.3 Хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоо, аймаг, бүсээр

Бүс, аймаг	ҮСХ-ны хүн амын 2030 оны хэтийн тооцоо					Хүн амын 2030 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо		
	Хүн ам			Эзлэх хувь (%)		2030 Эзлэх хувь (%)	2030 (хэтийн тооцоо)	2018- 2030 (жилийн дундаж өсөлт, %)
	2018	2030 (хэтийн тооцоо)	2018- 2030 (жилийн дундаж өсөлт, %)	2018	2030 (хэтийн тооцоо)			
Улсын хэмжээнд	3,186.3	3,862.8	1.6	100.0	100.0	100.0	3,967.6	1.8
<i>Баруун бүс</i>	407.2	440.6	0.7	12.8	11.4	13.3	526.1	2.2
Баян-Өлгий	103.8	120.2	1.2	3.3	3.1	3.6	143.6	2.7
Говь-Алтай	58.3	58.5	0.0	1.8	1.5	1.8	69.8	1.5
Завхан	73.1	72.4	-0.1	2.3	1.9	2.2	86.1	1.4
Увс	83.6	84.8	0.1	2.6	2.2	2.6	101.6	1.6
Ховд	88.4	104.7	1.4	2.8	2.7	3.2	125.0	2.9
<i>Хангайн бүс</i>	600.4	641.3	0.6	18.8	16.6	19.3	765.4	2.0
Архангай	96.0	100.9	0.4	3.0	2.6	3.0	120.2	1.9
Баянхонгор	88.4	98.6	0.9	2.8	2.6	3.0	117.4	2.4
Булган	61.8	61.8	0.0	1.9	1.6	1.9	73.8	1.5
Орхон	103.2	106.1	0.2	3.2	2.8	3.2	127.0	1.7
Өвөрхангай	116.6	125.9	0.6	3.7	3.3	3.8	150.4	2.1
Хөвсгөл	134.4	148.0	0.8	4.2	3.8	4.5	176.6	2.3
<i>Төвийн бүс</i>	511.4	506.3	-0.1	16.0	13.1	15.2	604.6	1.4
Говьсүмбэр	17.5	22.0	1.9	0.5	0.6	0.7	26.2	3.4
Дархан-Уул	104.2	105.4	0.1	3.3	2.7	3.2	125.8	1.6
Дорноговь	69.6	68.3	-0.2	2.2	1.8	2.1	81.7	1.3
Дундговь	46.8	48.5	0.3	1.5	1.3	1.5	58.3	1.8
Өмнөговь	69.1	69.3	0.0	2.2	1.8	2.1	82.5	1.5
Сэлэнгэ	109.2	104.8	-0.3	3.4	2.7	3.2	125.0	1.1
Төв	95.0	88.0	-0.6	3.0	2.3	2.7	105.1	0.8
<i>Зүүн бүс</i>	222.6	227.9	0.2	7.0	5.9	6.9	271.7	1.7
Дорнод	82.3	81.0	-0.1	2.6	2.1	2.4	96.8	1.4
Сүхбаатар	62.6	67.7	0.7	2.0	1.8	2.0	80.5	2.1
Хэнтий	77.7	79.2	0.2	2.4	2.1	2.4	94.4	1.6
<i>Улаанбаатар</i>	1,444.7	2,046.7	2.9	45.3	53.0	45.3	1,798.9	1.8

Эх сурвалж: (1) Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2018 (2) ҮСХ-ны Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо

4.4.3 Хүн ам, ДНБ-ий хэтийн төлвийн тооцоо, 2040 оноор

2040 оны байдлаар хүн ам, ДНБ-ий хэтийн төлвийн тооцоог 2030 оны шинэчилсэн хэтийн тооцооны аргачлалын дагуу тооцсон болно.

(1) Хүн ам, ажиллах хүч

Хүн ам, ажиллах хүчний нийлүүлэлтийн 2040 оны хэтийн төлвийн тооцоог дараах байдлаар хийв. ҮСХ-ны хэтийн тооцоогоор Монгол Улсын хүн ам 2040 онд 4,495,000-д хүрнэ. 2040 онд 50,000 гадаадад амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэд эргэж ирэхээр тооцлоо. Монгол Улсад оршин суух гадаадын харьяат иргэдийн тоо 2030 онд 60,000 байснаас 1.5 дахин нэмэгдэж 90,000 болох бөгөөд улсын хилээр орох гадаадын зорчигчдын тоо 2030 онд 2.0 сая, 2040 онд 3.0 сая болно. Иймд 2040 оны байдлаар нийт хүн ам, хөдөлмөрийн насны хүн ам, ажиллах хүчний нийлүүлэлтийг тооцов. Үүнд:

- Хүн амын 2040 оны хэтийн тооцоо: 4,635,000
- Хөдөлмөрийн насны хүн ам: 2,883,000 (62.2%)
- Хөдөлмөрийн нийлүүлэлт: 1,854,000 (64.3%)

Хүн амын 2040 оны хэтийн тооцоог хийсэн аргачлалын дагуу Улаанбаатар хот болон аймгуудын хүн амын хэтийн тооцоог хийв. Улаанбаатар хотын хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь 45.3 хэвээр хадгалагдаж, ҮСХ-ны хэтийн тооцоонд үндэслэн аймаг, орон нутгийн хүн амын тархалтыг тооцов. Хүснэгт 4.4.4-ийг харна уу.

Хүснэгт 4.4.4 Хүн амын хэтийн төлвийн тооцоо (2040 оноор, аймаг, бүсээр)

мянган хүн			
Аймаг	Хүн амын 2040 оны хэтийн тооцоо (мян)	Аймаг	Хүн амын 2040 оны хэтийн тооцоо (мян)
Улсын хэмжээнд	4,637.6	<i>Төвийн бүс</i>	686.8
<i>Баруун бүс</i>	636.3	Говьсүмбэр	35.2
Баян-Өлгий	182.7	Дархан-Уул	142.4
Говь-Алтай	77.9	Дорноговь	95.5
Завхан	97.4	Дундговь	65.9
Увс	118.3	Өмнөговь	98.3
Ховд	160.0	Сэлэнгэ	135.9
<i>Хангайн бүс</i>	893.6	Төв	113.6
Архангай	139.6	<i>Зүүн бүс</i>	318.2
Баянхонгор	141.4	Дорнод	110.4
Булган	81.6	Сүхбаатар	97.4
Орхон	144.7	Хэнтий	110.4
Өвөрхангай	176.7	<i>Улаанбаатар</i>	2,102.7
Хөвсгөл	209.6		

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) ДНБ ба хөдөлмөрийн бүтээмж

ДНБ-ий жилийн дундаж өсөлтийг 2030-аас 2040 оны хооронд ТХҮБ 2030-ын зорилтот түвшинд буюу 6.7% байна гэж тооцоход ДНБ-ий өсөлт ба хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагыг харгалзан дараах байдлаар тооцож гаргав. Хүснэгт 4.4.5-г харна уу.

Хүснэгт 4.4.5 2030-2040 оны ДНБ-ий өсөлт ба хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлага

Салбар	ДНБ-ий өсөлт (хувь/жил)	Нэмэгдүүлэх шаардлагатай бүтээмж (хувь/жил)
Хөдөө аж ахуй	3.0	3.0
Уул уурхай	5.0	5/0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	7.5	6.0
Үйлчилгээ	7.0	4.9
ДНБ	6.7	4.7

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Бодлогын зөвлөмж

Дээрх дүн шинжилгээнд үндэслэн дараах бодлогын зөвлөмжүүдийг хураангуйлав. Үүнд:

- Эдийн засгийн өндөр өсөлтийг хангах ажиллах хүчний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх шаардлага үүсч байна. Хангалттай ажиллах хүчний нийлүүлэлтгүйгээр ТХҮБ 2030 дахь зорилтот түвшнүүдэд хүрч эсвэл өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийн хувилбарыг хэрэгжүүлж чадахгүй. Ажиллах хүчний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэхийн тулд бодлогоор Монгол Улсын суурин хүн амын тоог өсгөж, хүн амын ердийн өсөлтийг дэмжиж, гадаадаас Монгол Улс руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Ажиллах хүчний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг авахдаа зөвхөн тоог нэмэгдүүлэхэд анхаараад зогсохгүй илүү сайн боловсрол олгох, ур чадварын сургалтуудыг зохион байгуулах замаар чанарыг сайжруулах үйл ажиллагаанд ач холбогдол өгөх нь чухал юм.
- Хөдөлмөрийн бүтээмж буюу нэгж хөдөлмөрөөс тухайн салбарт оруулж буй нэмүү өртгийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж, түүний үр ашигтай байдлыг сайжруулан, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, бүх түвшний ажилчдын ур чадварыг нэмэгдүүлэх замаар өсгөн, нэмэгдүүлэх шаардлагатай.
- Робот, хиймэл оюун ухаан, блокчейн, нанотехнологи, квант компьютер, биотехнологи, зүйлсийн интернэт, 3D принтер, автомат жолоодлого гэх мэт “аж үйлдвэрийн дөрөв дэх хувьсгал”-ын төрөл бүрийн технологиудыг ашигласнаар хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлж, урт хугацаанд хадгалах хэрэгтэй.
- Хөгжлийн бодлого, зорилго, зорилтуудыг тодорхойлохдоо хүн ам, ДНБ зэрэг чухал үзүүлэлтүүдийн зорилтот түвшнүүдийн хоорондын уялдааг хангах шаардлагатай.

Япон улсын хүн ам, эдийн засгийн өсөлтийн жишээ

Эдийн засгийн өсөлтийг хангахад шаардлагатай хүн амын тоо Монгол Улс, Япон улсын аль алинд нь хангалттай биш байна. Япон улсын хүн амын тоо 2008 оноос хойш буурч байгаа ба хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо 1995 оноос хойш буурсан. 2065 он гэхэд Япон улсын хүн амын тоо 88 сая болж, хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо 45 сая болж буурах төлөвтэй байна.

Японы Эдийн засаг, санхүүгийн зөвлөгөөний мэргэжлийн хорооны гаргасан “Ирээдүйгээ сонгох нь” тайланд хүн амын тоо буурах тохиолдолд хөдөлмөрийн бүтээмжийн түвшний өсөлтөөс хамаарч ДНБ-ий өсөлт жилд 1 болон түүнээс дээш хувийн өөрчлөлттэй байна гэж тооцоолсон.

График дээр харуулснаар 2040 оны байдлаар хүн амын тоо буурсан үзүүлэлттэй байх ч хөдөлмөрийн бүтээмжийн өсөлтөөс үүдэн ДНБ өсөлттэй гарах тооцоолол бий. Хамгийн сайн хувилбар нь улбар шар өнгөөр харуулсан хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо болон хөдөлмөрийн бүтээмж өсч байх үеийн хувилбар юм. Монгол Улсад мөн ижил сорилт тулгарч байна.

Төсөөлөл:

- Хүн амын өсөлт тогтвортой. (i) 2030 он гэхэд ТНК 2.07 болж, түүнээс хойш хэвээр хадгалагдана. (ii) 50 жилийн дараа хүн амын тоо 100 сая байна.
 - Хүн амын тоо буурна. (i) 2024 он гэхэд ТНК 1.33 болж, түүнээс хойш 1.35 болж хэвээр хадгалагдана. (ii) 50 жилийн дараа хүн амын тоо 85 сая байна.
 - Хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэнэ. 2020 онд бүтээмжийн түвшин 1.8% болно.
 - Хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэхгүй. Бүтээмжийн түвшин хэвээр хадгалагдана. (i) 2030 он гэхэд ТНК 2.07 болж, түүнээс хойш хэвээр хадгалагдана. (ii) 50 жилийн дараа хүн амын тоо 100 сая байна.
 - Хөдөлмөрийн бүтээмж буурна. (i) 2024 он гэхэд ТНК 1.33 болж, түүнээс хойш 1.35 болж хэвээр хадгалагдана. (ii) 50 жилийн дараа хүн амын тоо 85 сая байна.
- Хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэнэ. 2020 онд бүтээмжийн түвшин 1.8% болно.
- Хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдэхгүй: Үндсэн хүчин зүйлийн бүтээмж 2020 оны эхээр 1.0% байна

Эх сурвалж: Япон улсын ЗГ-ын Газар, дэд бүтэц, тээвэр, аялал жуулчлалын салбарын мэдээ, 2017 он

4.4.4 COVID-19 цар тахлын нөлөө ба хэтийн төлвийн тооцоо

Энэ бүлэгт Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн дөрвөн хувилбарыг тодорхойлж, хотжилт, хүн амын тархалт, байршил, нийгмийн нөлөөлөл, байгаль орчны нөлөөлөл, хөгжлийн менежментийн үзүүлэлтүүд болон 2019 оны мэдээлэлд үндэслэсэн ДНБ-ий тооцооллын дагуу үнэлэв. 2018 оны хүн амын мэдээлэлд үндэслэсэн ҮСХ-ны албан ёсны хэтийн тооцоог мөн авч үзэв. ДНБ ба хүн амын хэтийн тооцоонд COVID-19 цар тахлын үр нөлөөг тооцож, өөрчлөлт оруулах хэрэгтэй боловч одоогийн байдлаар үүнийг бодитойгоор үнэлэх боломжгүй юм.

Монгол Улсын Засгийн газар сургууль, цэцэрлэгийн үйл ажиллагааг зогсоож, улсын хилийг хаах шийдвэрийг эрт гаргасан бөгөөд хүн амын нягтрал багатай зэргээс шалтгаалан Монгол Улс нь цар тахлын эхэн үед сөрөг үр дагаврыг

амжилттайгаар хязгаарлаж чадсан орнуудын нэгд тооцогдож байна. Гэвч корона вирусын дотоодын халдварын анхны тохиолдол 11 дүгээр сард бүртгэгдсэнээс хойш цар тахал хурдацтай тархаж, Монгол Улсын макро эдийн засаг болон ард иргэдийн амьдралд нөлөө үзүүлж байна. Дэлхийн банк, ОУВС, НҮБ, Азийн хөгжлийн банк болон бусад олон улсын байгууллагуудын 2020 оны эхээр урьдчилан таамагласан цар тахлын үр нөлөө хоорондоо нийцэж байна.

2017-2019 оны 6%-ийн тогтвортой өсөлттэй харьцуулахад 2020 онд ДНБ-ий өсөлт -1.0~2.0%-ийн хооронд хэлбэлзэх төлөвтэй байна. Дэлхийн банкны мэдээлснээр худалдааны эргэлт буурч, эрүүл мэндийн зардал, хөрөнгийн зардал болон санхүүгийн туслалцаа үзүүлэх арга хэмжээ нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор төсөв ихээхэн алдагдалд орохоор байна. Гэхдээ дээрх олон улсын байгууллагууд эдийн засаг ойрын хугацаанд сэргэж 2021 онд ДНБ-ий өсөлт 4.7~8.0%-д хүрнэ гэж өөдрөгөөр таамаглаж байна.

Монгол Улсын эдийн засгийн сэргэлт нь бусад улс орнууд, тэр дундаа БНХАУ, ОХУ-ын эдийн засгийн үзүүлэлтүүдээс шалтгаална. COVID-19 цар тахлын нөлөөг тооцсон ДНБ-ий өсөлтийн урьдчилсан тооцоог сонгосон улс, бүс нутгаар Хүснэгт 4.4.6-д үзүүлэв.

Хүснэгт 4.4.6 COVID-19 цар тахлын нөлөөг тооцсон ДНБ-ий өсөлтийн урьдчилсан тооцоо

Улс/Бүс нутаг	2020	2021
Монгол Улс	-5.2	4.3
БНХАУ	2.0	7.9
ОХУ	-4.0	2.6
Азийн хөгжиж буй орнууд	-0.4	6.8
Хөгжингүй орнууд	-5.1	4.4

Эх сурвалж: ДБ-ны Дэлхийн эдийн засгийн хэтийн төлөв, 2021 оны 1 дүгээр сар (Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ); АХБ-ны Хөгжлийн төлөв, 2020 оны 12 дугаар сар (бусад)

Олон улсад цар тахлын 2, 3 дахь давлагаа дэгдэж байгааг харгалзан үзэж дээрх урьдчилсан тооцоонд өөрчлөлт орох нь зүйн хэрэг боловч одоогийн байдлаар тодорхой тооцоо гаргах боломжгүй юм. БНХАУ-ын эдийн засгийн үзүүлэлт сайн байгаа нь Монгол Улсад давуу талтай. ҮХЦТ-нд санал болгож буй орон нутгийн нөөц баялагт түшиглэн эдийн засаг, экспортын бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх нь Монгол Улсын байр суурийг бэхжүүлнэ.

Хамгийн муу хувилбарын хувьд ч Монгол Улсын эдийн засаг 2020 онд өндөр хөгжилтэй орнуудын адилаар агшихгүй бөгөөд бусад хөгжиж буй улс орнуудтай харьцуулахад 2021 онд эдийн засгийн сэргэлт харьцангуй хурдацтай байх болно. Хамгийн муу хувилбараар төсөөлөхөд 2020-2021 онд COVID-19 цар тахлын нөлөөгөөр эдийн засаг тэг өсөлттэй байна. Энэ нь Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт энэ бүлэгт тусгасан хэтийн тооцооноос ердөө 2 жилээр хоцорно гэсэн үг юм. Тиймээс 2030 онд ДНБ 61,193,432 сая төгрөгт хүрч, 2019-2030 оны хооронд жилийн 5.8%-иар өснө.

Бүлэг 5 Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний орон зайн төлөвлөлт

Энэхүү бүлгийн эхний хэсэгт Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлтийг одоо мөрдөж буй бодлогын баримт бичиг, судалгаа болон бусад орнуудын жишээнд үндэслэн боловсруулж, тусгасан болно. Нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлт нь хотын зэрэглэл, авто замын сүлжээ, газар зохион байгуулалтын асуудлуудыг хамарна. Энэхүү бүлэгт нэмэлтээр зарим орнуудын нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлсэн жишээ болон Монгол Улсын нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит нөхцөлийн талаар тусгав.

Энэхүү бүлгийн хоёрдугаар хэсэгт Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтөд нөлөөлөх усны нөөц, уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой орон зайн дүн шинжилгээг тусгасан. Усны эрэлт, нийлүүлэлтийн балансыг математик тоон загвар ашиглан тооцож, усны хомсдолд орж болзошгүй сумдыг тогтоов. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үр нөлөөг тодорхойлохын тулд температур, хур тунадас, зуд зэрэг цаг уурын эрс тэс үзэгдэл, бусад нөхцөл байдлыг харгалзан усны балансын дүн шинжилгээ хийсэн.

5.1 Үндэсний орон зайн төлөвлөлт

5.1.1 Орон зайн төлөвлөлтийн тогтолцоо

Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт нь үндэсний (макро), бүсийн/аймгийн (мезо), сумын (микро) түвшний төлөвлөлтөөс бүрдэнэ. Орон зайн төлөвлөлт, газар зохион байгуулалтын талаарх төрийн бодлогыг тусгах үүднээс аймаг, орон нутаг нь орон зайн төлөвлөлтийн схем, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөгөө тус бодлогод нийцүүлэн боловсруулах зарчмыг бий болгох шаардлагатай. Энэхүү зарчмыг орон зайн төлөвлөлт, газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичигт тусгах нь зүйтэй. ҮХЦТ-ий орон зайн төлөвлөгөө нь улсын болон бүсийн түвшний орон зайн зохион байгуулалт, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнөөс бүрдэнэ. Хүснэгт 5.1.1-д улсын, бүсийн, аймгийн болон сумын түвшний орон зайн төлөвлөгөөний бүтэц, агуулгыг үзүүлэв.

Хүснэгт 5.1.1 Орон зайн төлөвлөгөөний бүтэц, агуулга

Түвшин	Онцлог	Агуулга
Улсын (Макро)	Ерөнхий	Орон зайн төлөвлөлт, зам, тээврийн тогтолцоо, хотын зэрэглэл, түүний чиг үүрэг, газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, томоохон аж үйлдвэр, олон нийтийн барилга байгууламжийн байршил.
Бүс нутгийн (Мезо)	Ерөнхий	Дээрхтэй ижил.
Аймгийн (Мезо)	Дэлгэрэнгүй	Зам, тээврийн сүлжээний бүрэлдэхүүн ба улсын төлөвлөгөөнд тусгагдсан хотын/аж үйлдвэрийн барилга байгууламж, газар зохион байгуулалтын дэлгэрэнгүй төлөвлөгөө.
Сумын (Микро)	Дэлгэрэнгүй	Газар зохион байгуулалтын нарийвчилсан төлөвлөгөө, аймаг тус бүрийн олон нийтийн барилга байгууламж болон олон нийтийн үйлчилгээний зориулалттай барилга байгууламжийн байршлыг нутгийн захиргааны байгууллага шийдвэрлэнэ.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.1.2 Орон зайн төлөвлөлтийн аргачлал

ҮХЦТ-ний хүрээнд макро түвшний хөгжлийн зорилтыг тайлангийн 3.3 дугаар хэсэгт доорх байдлаар тодорхойлсон. Үүнд:

- (a) Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх замаар эдийн засаг болон экспортыг төрөлжүүлэх;
- (b) Ядуурал, хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдлыг бууруулах зорилгоор хөдөө орон нутаг болон орон нутгийн хот, суурин газруудад орон нутгийн орлогыг нэмэгдүүлэх, тогтвортой ажлын байрыг бий болгох;
- (c) Улаанбаатар хотын эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амын хэт төвлөрлийн сөрөг үр дагаврыг арилгах замаар хотын байгаль орчны асуудлыг шийдвэрлэх.

Макро түвшний хөгжлийн зорилтыг хангах нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтын үндсэн стратегийг тайлангийн 3.3 дугаар хэсэгт доорх байдлаар тусгасан. Үүнд:

- (a) ОХУ, БНХАУ-тай хөрш зэргэлдээ орших газар зүйн байршлаа ашиглан дэлхийн зах зээлд гарах;
- (b) Ногоон хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхийн тулд усны нөөцийг нэмэгдүүлэх, усны менежментийг сайжруулах.

Орон зайн төлөвлөлтөд баримтлах зарчмыг дээр дурдсан макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратегийг хэрэгжүүлэх зорилгоор тодорхойлсон. Үүнд:

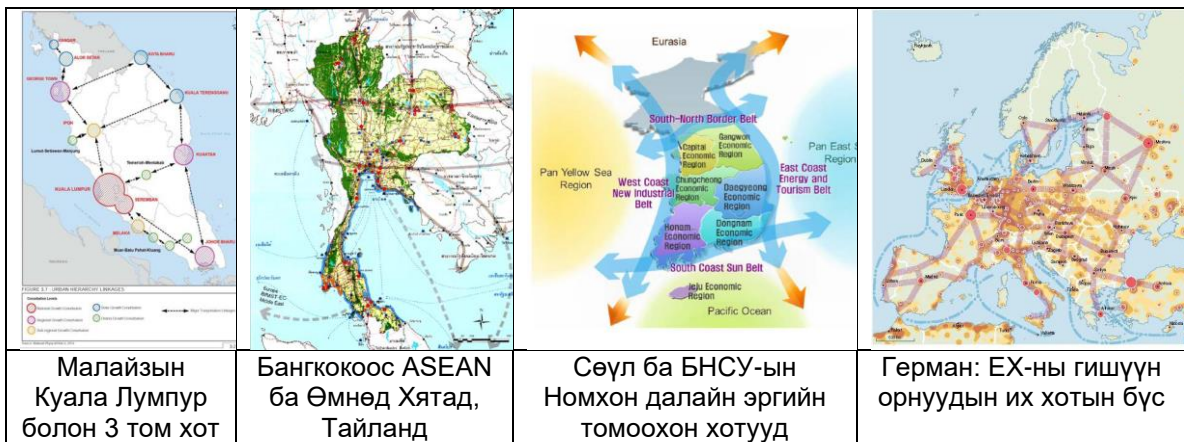
- (a) Монгол Улсын эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилгоор дэлхийн эдийн засгийн интеграцид холбогдох гол зангилаа хот болох Улаанбаатар хотын чиг үүргийг бэхжүүлэх хэрэгтэй. Энэхүү гол зангилаа хот нь эдийн засгийн харьцангуй олон төрлийн үйл ажиллагаа хэрэгжүүлдэг, баялаг соёлтой, амьдрах таатай орчин бүрдүүлсэн, хүн ам ихтэй томоохон хот байх шаардлагатай. Доор тайлбарласнаар бусад улс орнуудад гол зангилаа хотуудаар ихэвчлэн 1.5 саяас дээш хүн амтай хотуудыг тодорхойлдог. Иймд Улаанбаатар хот нь дэлхий нийттэй холбогдох цорын ганц гол зангилаа хот байна. Нийгмийн болон байгаль орчны асуудал үүсгэхгүйгээр улсын нийслэлийн чиг үүргийн (чанартай дэд бүтэц бүхий) хэрэгжилтийг сайжруулах;
- (b) Хөдөө орон нутаг, орон нутгийн хот, тосгон, бусад суурины төрийн үйлчилгээ хүргэх болон эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор улсын нийслэл, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хот, орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотуудын зэрэглэлийг шинээр бий болгох;

- (с) Улсын нийслэл, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хотыг ОХУ болон БНХАУ-тай холбох эдийн засгийн коридорыг бий болгож, эдийн засгийг хөгжүүлэх;
- (д) Хөдөө орон нутаг, орон нутгийн хот, тосгон, бусад суурины төрийн үйлчилгээ хүргэх, хөгжлийн боломжийг сайжруулах зорилгоор хотын зэрэглэл бүхий хот, аймгийн төвүүдийг холбох аймаг хоорондын коридорыг бий болгох зэрэг болно.

Бусад орнуудын орон зайн төлөвлөлтийн жишээ

Малайзын Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөө 2-т тусгаснаар Зүүн өмнөд Ази болон дэлхийд Малайз Улсын эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг сайжруулах үүднээс улсын нийслэл болон 1,5 саяас дээш хүн амтай томоохон хотуудыг гол зангилаа хотуудаар тодорхойлсон. Үндэсний орон зайн хөгжлийн төлөвлөгөөнд (2057 он хүртэлх) Тайланд улсын Бангкок хотыг ASEAN болон БНХАУ-ын өмнөд хэсэгтэй холбох зангилаа хот болгохоор тусгасан. БНСУ-ын Үндэсний орон зайн цогц төлөвлөгөөний 4 дүгээр тодотголд Сөүл болон далайн эргийн томоохон хотуудыг Номхон далайд нэвтрэх зангилаа хотуудаар тодорхойлж, тусгасан. ХБНГУ-ын Нутаг дэвсгэрийн орон зайн хөгжлийн үзэл баримтлал, стратегийн баримт бичигт их хотын бүсүүдийг Европын холбооны гишүүн орнуудын гол бүсүүдээр тодорхойлсон. Эдгээр улс орнуудын хөгжлийн үзэл баримтлал, төлөвлөгөөнөөс харахад 1,5 саяас дээш хүн амтай томоохон хотууд нь улсынхаа эдийн засгийг хөгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байна.

Зураг 5.1.1 Малайз, Тайланд, БНСУ, ХБНГУ-ын Үндэсний орон зайн төлөвлөлт

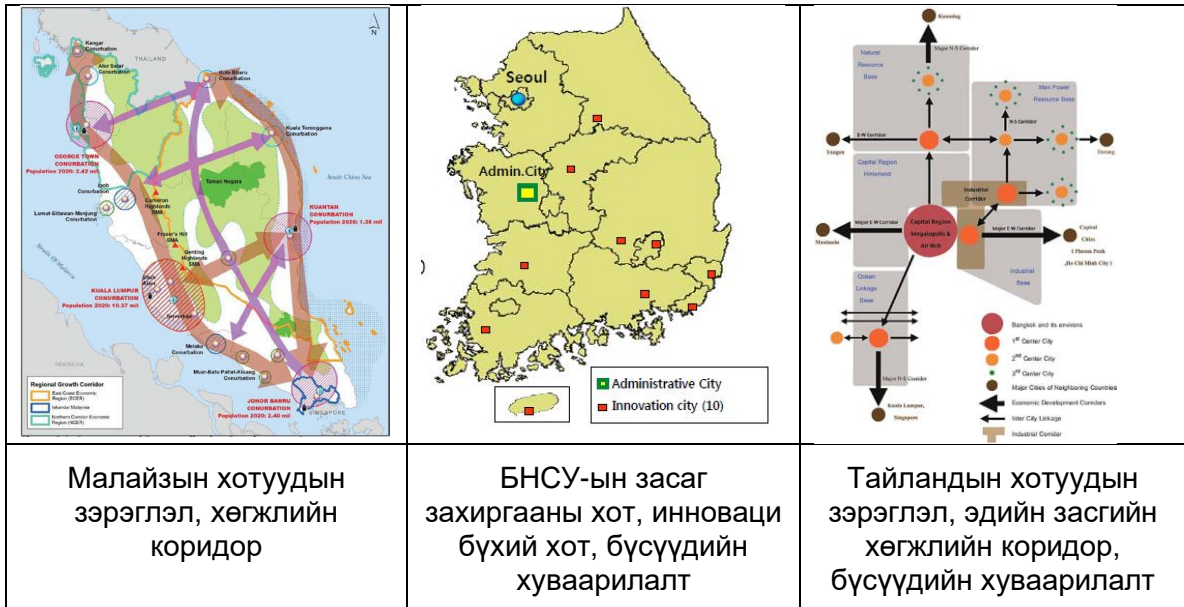

Эх сурвалж: Малайзын Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөө 2, Тайландын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн орон зайн хөгжлийн төлөвлөгөө (2057 он хүртэлх), БНСУ-ын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн цогц төлөвлөгөөний 4 дүгээр тодотгол, ХБНГУ-ын Нутаг дэвсгэрийн орон зайн хөгжлийн үзэл баримтлал, стратегийн баримт бичиг

Малайз улсад улсын, бүсийн, дэд бүсийн, мужийн, дүүргийн түвшинд хотууд нэгдэж томрох байдлыг тогтоодог. Энэ нь хотын зэрэглэлийг тодорхойлдог бөгөөд хөгжлийн гол болон дэд коридороор холбогддог. Эдийн засгийн хөгжлөөр хоцрогдож буй бүсүүдийн төрийн үйлчилгээ, эдийн засгийн үйл ажиллагааг сайжруулах зорилгоор хөгжлийн дэд коридорыг байгуулсан. Тайландад бүсийн төв хотуудаар 3 өөр түвшний/зэрэглэлийн хотуудыг сонгон, хөгжүүлдэг. Эдгээр хотууд улсын нийслэлтэй эдийн засгийн хөгжлийн коридор,

хот хоорондын сүлжээгээр холбогддог. БНСУ-д бүсийн хөгжлийг дэмжих зорилгоор засаг захиргааны чиг үүрэг бүхий хот болон 10 инновацийн хотуудыг тодорхойлсон.

Зураг 5.1.2 Малайз, Тайланд, БНСУ, ХБНГУ-ын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалт

Эх сурвалж: Малайзын Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөө 2, Тайландын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн орон зайн хөгжлийн төлөвлөгөөнд (2057 он хүртэлх), БНСУ-ын Үндэсний нутаг дэвсгэрийн цогц төлөвлөгөөний 4 дүгээр тодотгол

5.1.3 Улсын орон зайн төлөвлөлт ба БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсуудын бодлого, төлөвлөлт

Монгол Улс нь ОХУ, БНХАУ-тай хиллэн оршдог, далайд гарцгүй орон юм. Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлтийг боловсруулахдаа газар зүйн байршлыг харгалзан үзэхийн тулд Монгол Улсын хөрш зэргэлдээ улс орнуудын хөгжлийн нөхцөл байдлыг судалсан.

(1) Орон зайн төлөвлөгөө

БНХАУ

Монгол Улсын хилийн дагуу БНХАУ-ын Өвөр Монголын өөртөө засах орон, Ганьсү муж, Шинжаан Уйгурын өөртөө засах орон оршдог (Зураг 5.1.3). Засаг захиргааны бүс тус бүрт зориулсан орон зайн төлөвлөгөөг боловсруулсан. Өвөр Монголын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичигт (2015-2030 он) зүүн хойд бүсийн түүхий эдийн ханган нийлүүлэлт, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, нутгийн төв, баруун бүсэд түүхий эд нийлүүлэх зорилгоор Монгол Улстай холбогдох гарцыг тодорхой тусгаж оруулсан. Монгол улсаас нүүрс, газрын тосыг нийлүүлэх боломжтой хилийн боомтуудыг тодорхойлсон. Энэхүү бодлоготой уялдуулан хилийн боомт хүрэх төмөр замын шугамыг барьж байгуулсан. Ганьсү мужийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хот байгуулалтын баримт бичигт (2013-2030 он) болон Шинжаан Уйгурын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичигт (2012-2030 он) Монгол Улстай холбоотой тодорхой бодлогыг тусгаагүй байна.

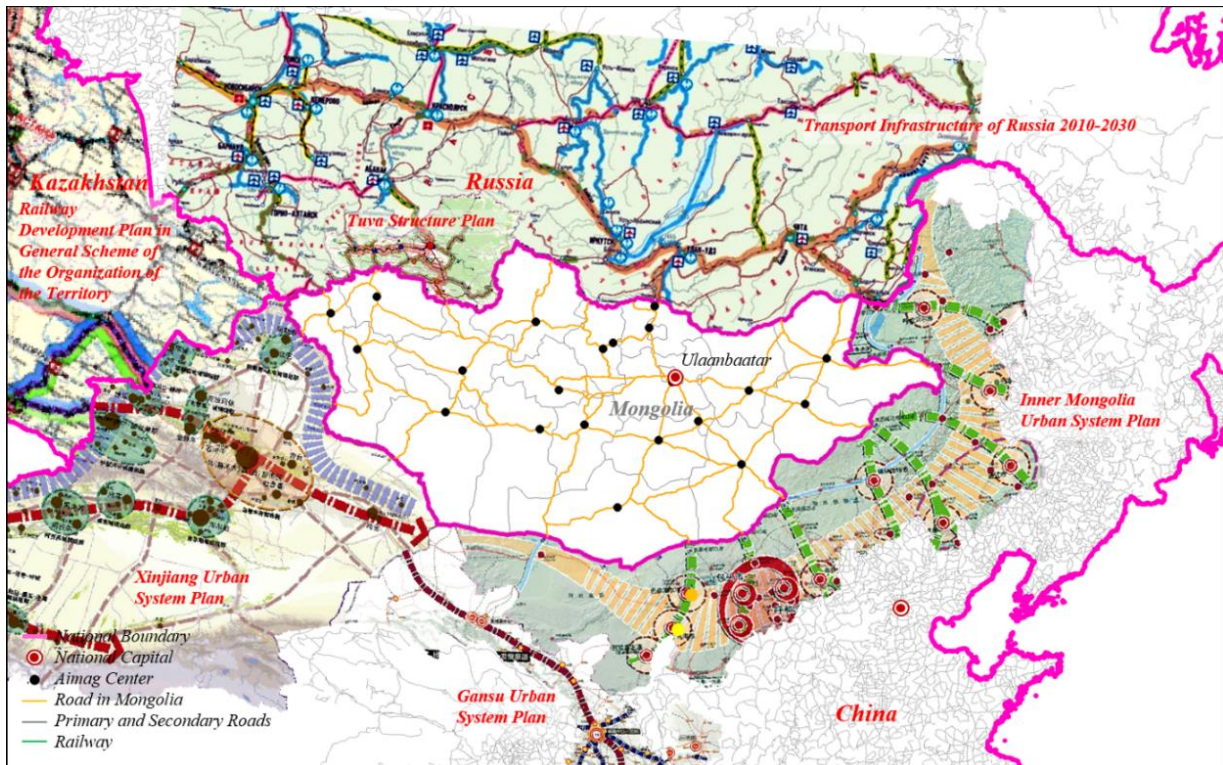
ОХУ

ОХУ-ын “Зам, тээврийн дэд бүтцийг 2010-2030 оноор хөгжүүлэх төлөвлөгөө”-нд олон улсын тээврийн коридорыг Монгол Улсаар дайруулан БНХАУ руу хүргэхээр тусгасан. ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Тува улсын Орон зайн төлөвлөгөөнд Монгол Улсын баруун хойд бүс нутагтай харилцах бүс нутаг хоорондын харилцаа холбоог тусгасан.

Бүгд Найрамдах Казахстан улс

Монгол Улс нь Казахстан улстай хиллэдэггүй. Казахстан улс нь “Улсын нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтын ерөнхий схем”-ийг боловсруулсан (Зураг 5.1.3).

Зураг 5.1.3 БНХАУ, ОХУ, Казахстан Улсын орон зайн төлөвлөгөө

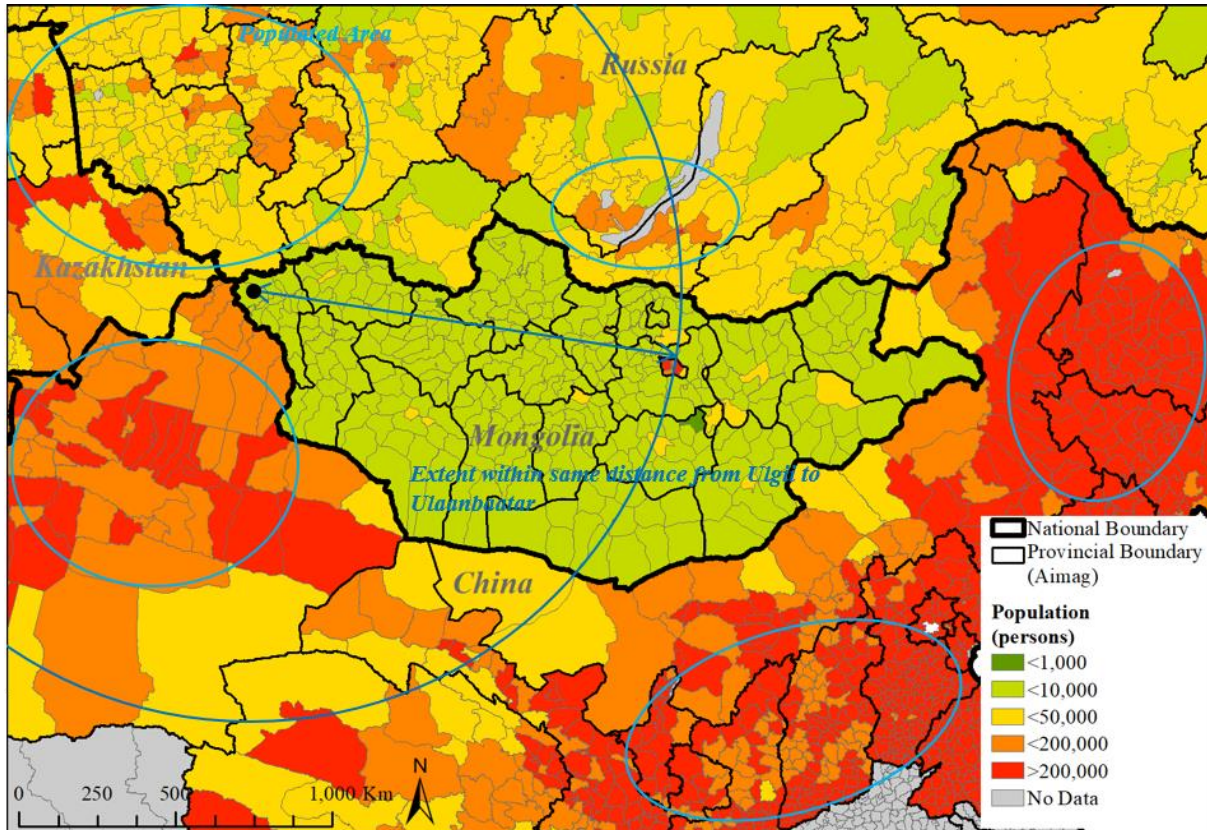
Эх сурвалж: Өвөр Монголын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичиг (2015-2030 он), Ганьсү мужийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хот байгуулалтын баримт бичиг (2013-2030 он), Шинжаан Уйгурын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичиг (2012-2030 он), ОХУ-ын Зам, тээврийн дэд бүтцийг 2010-2030 онд хөгжүүлэх төлөвлөгөө, Бүгд Найрамдах Тува улсын Орон зайн төлөвлөгөө, Казахстан улсын нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтын ерөнхий схем

(2) Хүн амын нутагшилт, суурьшил

Зураг 5.1.4-т Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсын доод түвшний засаг захиргааны нэгжийн хүн амын тоог харуулав. Эдгээр засаг захиргааны нэгж нь Монгол Улсын хувьд сум, дүүрэг, БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсын хувьд хот, дүүргүүд болно. Монгол Улсын Улаанбаатар хотын дүүргүүд болон хоёр сум 50,000-аас дээш хүн амтай байна. Харин хөрш орнуудад 50,000-аас дээш хүн амтай засаг захиргааны нэгж маш олон байна. Эдийн засгаа сайжруулах үүднээс хөрш орнуудын хүн ам ихтэй бүс нутагтай харилцах, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. Жишээлбэл, ОХУ-ын 0.5 саяас дээш хүн амтай хотууд болох Новосибирск (1.6 сая), Томск (0.5 сая), Кемерово (0.5 сая),

Красноярск (1.1 сая) хотууд нь Улаанбаатар хотоос Өлгий орох зайтай ижил зайд оршиж байна.

Зураг 5.1.4 Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ, Казахстан улсын засаг захиргааны зарим нэгжийн хүн амын тоо

Эх сурвалж: www.citypopulation.de сайт дахь мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

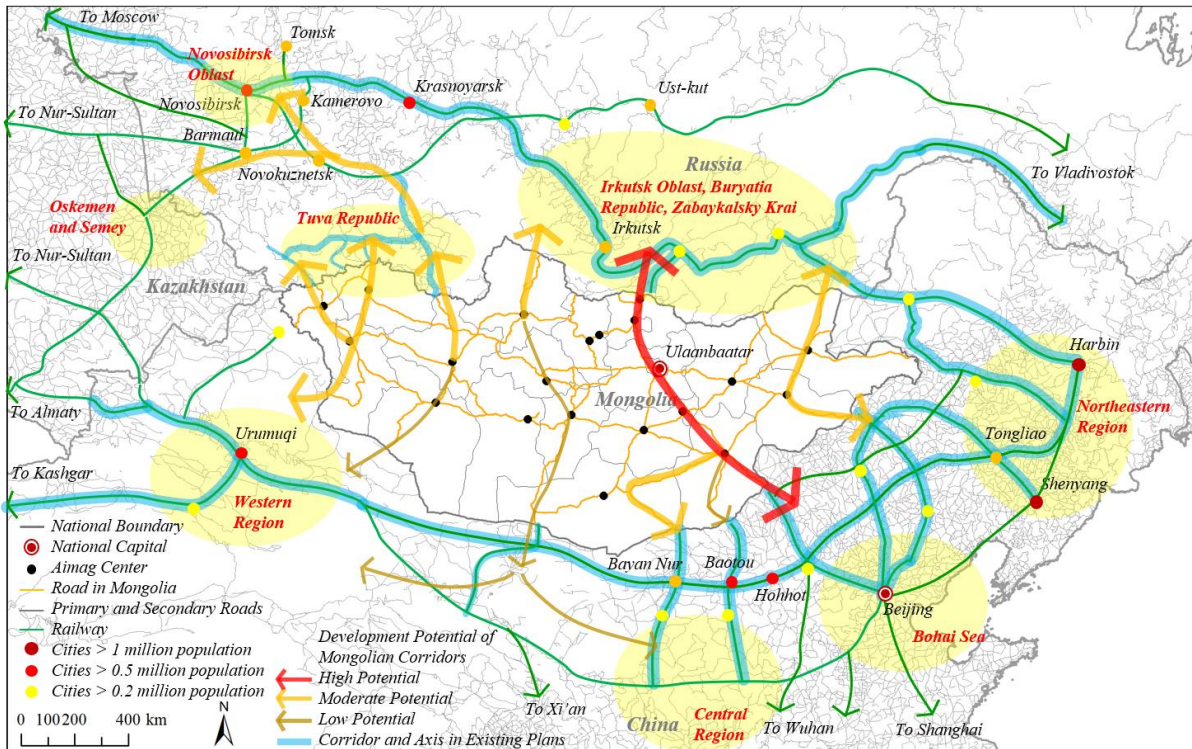
(3) Олон улсын чанартай орц, гарц, холбоос

БНХАУ, ОХУ-тай холбогдох орц, гарцын боломжийн талаар судалсан. Сүхбаатар-Замын-Үүдийг дайрсан олон улсын коридор нь ОХУ, БНХАУ-ын хоорондох ачаа тээвэрлэлтэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Монгол Улсын экспортын гол нэрийн бараа нь түүхий эд, боловсруулсан бүтээгдэхүүн юм. Монгол Улсын баруун хойд хилийн Цагааннуур, Тувагийн Хандагайтын боомтоор ОХУ-тай холбогддог. Тавантолгой-Гашуун сухайт чиглэлийн төмөр замыг барьж ашиглалтад оруулан, нутгийн зүүн өмнөд хилийн Гашуун сухайт боомтоор нүүрс тээвэрлэнэ. ОХУ, БНХАУ-тай Бичигт (зүүн), Эрээнцав (зүүн хойд), Ханх (хойд), Тэс (баруун хойд) боомтоор холбогдон, харилцаа холбоог бэхжүүлнэ.

Замын-Үүд, Гашуун сухайт хилийн боомтын нэвтрүүлэх хүчин чадал нэмэгдсэнээр Ханги (зүүн өмнө) боомтыг хөгжүүлэх боломжтой болно. Үүнийг богино хугацаанд хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байх магадлалтай. БНХАУ-ын баруун хойд бүсийн нийгмийн байдал тогтворжсоны дараа тус бүс нутагтай холбогдох орц, гарцыг тогтоон хэрэгжүүлнэ.

Зураг 5.1.5-т хөгжлийн боломжид үндэслэн Монгол Улс хөрш зэргэлдээ улс орнуудтай холбогдох коридорыг харуулав.

Зураг 5.1.5 Монгол Улсыг хөрш зэргэлдээ улс оронтой холбосон коридор

Эх сурвалж: Өвөр Монголын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичиг (2015-2030 он), Ганьсү мужийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хот байгуулалтын баримт бичиг (2013-2030 он), Шинжаан Уйгурын өөртөө засах орны хот байгуулалтын баримт бичиг (2012-2030 он), ОХУ-ын Зам, тээврийн дэд бүтцийг 2010-2030 онд хөгжүүлэх төлөвлөгөө, Бүгд Найрамдах Тува улсын Нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөгөө, Казахстан улсын нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтын ерөнхий схемд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.2 Хотын зэрэглэл, хот, суурины газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

5.2.1 Хотын зэрэглэл

Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хот, орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотуудын зэрэглэлийг тогтоох үүднээс хотын зэрэглэлийн дүн шинжилгээ хийсэн. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот нь эдийн засаг болон төрийн үйлчилгээг хэд хэдэн аймгуудыг хамран хүргэдэг олон чиг үүрэг бүхий хот юм. Орон нутгийн хөгжлийн төв хот нь орон нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих тусгай чиг үүрэг бүхий хот юм. Орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хот нь төрийн үйлчилгээ хүргэх чиг үүргийг түлхүү хэрэгжүүлнэ. Эдгээр хотуудын дор сумын төвүүд хөдөөгийн үйлчилгээний чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Дараах шаардлагуудын аль нэгийг хангасан байдлыг үндэслэн хотуудыг хотын зэрэглэлийн ангилалд оруулахаар сонгосон. Үүнд: 1) 10,000-аас дээш хүн амтай байх, 2) хүн амын жилийн дундаж өсөлт 4 хувиас дээш ба 6,300-аас дээш хүн амтай байх зэрэг болно. Хүн амын жилийн дундаж өсөлт бага хэдий ч Хархорин хотыг оруулсан болно. Хүснэгт 5.2.1-д хотын зэрэглэлийн ангилалд орсон хотуудыг нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 5.2.1 Хотын зэрэглэлийн ангилалд орсон 30 хотын хүн амын тоо

Хот	Хүн ам, 2018 оноор	Хот	Хүн ам, 2018 оноор
Улаанбаатар+Налайх+Зуунмод	1,428,037	Цэцэрлэг	22,138
Эрдэнэт+Булган	111,251	Өндөрхаан	21,857
Дархан	86,749	Зүүнхараа	20,191
Чойбалсан	46,710	Алтай	18,931
Мөрөн	40,510	Замын-Үүд	18,930
Өлгий	36,024	Баруун-Урт	18,252
Арвайхээр	31,917	Улиастай	16,696
Баянхонгор	31,308	Чойр	12,773
Улаангом	31,279	Мандалговь	12,443
Ховд	30,068	Бор-Өндөр 1)	8,981
Багануур	29,512	Хархорин	8,958
Даланзадгад	25,998	Ханбогд 1)	7,200
Сайншанд	25,023	Цогтцэций 1)	6,800
Сүхбаатар	23,151		

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн хороо
Тайлбар:

- 1) Хүн амын жилийн дундаж өсөлт 4 хувиас дээш ба 6,300-аас дээш хүн амтай
- 2) 100 км-ийн зайд орших хотуудыг багтаасан хотын бүс: Улаанбаатар (1,373,150) + Налайх (37,608) + Зуунмод (17,279) болон Эрдэнэт (98,652) + Булган (12,599)

Хот тус бүрийн хөгжлийн нөөц бололцоонд үнэлэлт, дүгнэлт хийсэн. Үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдэд хүн ам, улсын нийслэл болон гадаад улс оронд хүрэх гарц боломж, эдийн засгийн үйл ажиллагаа, дэд бүтцийн нөхцөл байдал зэрэг 6 үзүүлэлтийг оруулсан. Үүнд:

- Хүн амын тоо,
- Засаг захиргааны нэгжийн статус: Улсын нийслэл, аймгийн төв, бусад,
- Улаанбаатар хотод хүрэх боломж,
- Бүсийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (БДНБ),
- Хилийн боомт хүрэх боломж,
- Дэд бүтэц (гол зам, нисэх буудал, төмөр зам).

Зураг 5.2.1 Зорилтот хотуудыг хүн амын хувьд үнэлсэн байдал

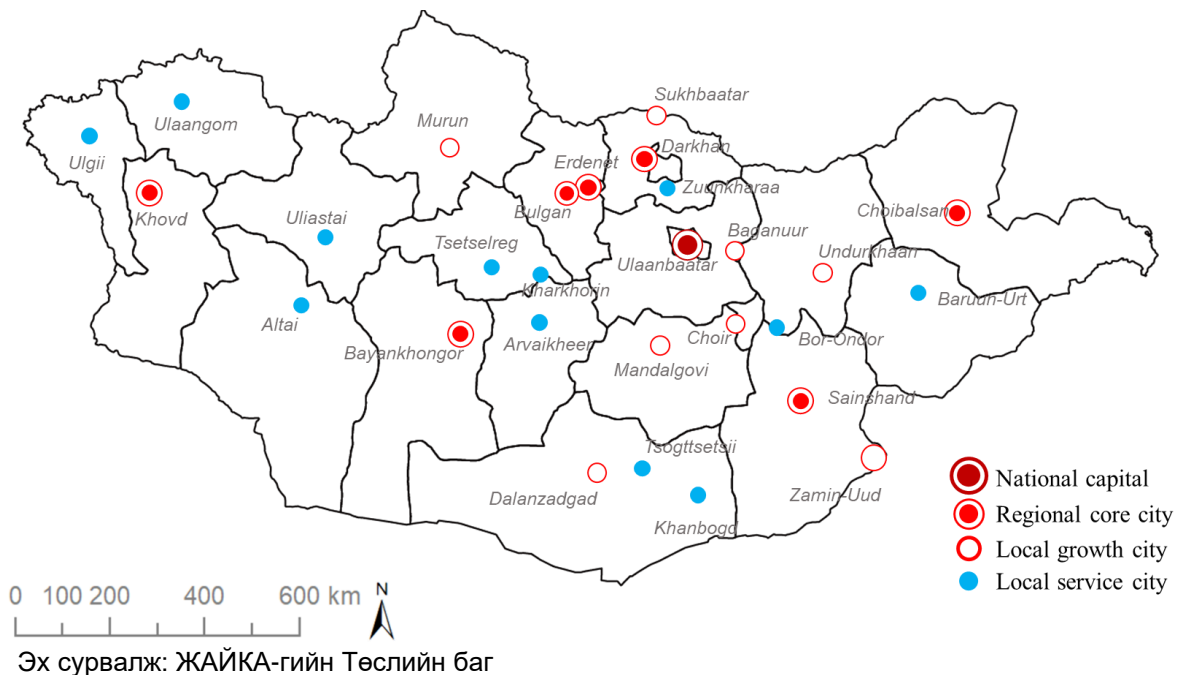

Эх сурвалж: ҮСХ, Статистикийн эмхэтгэл, 2018 оны хүн амын тоонд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зорилтот хотуудыг хүн амын хувьд үнэлсэн байдлыг Зураг 5.2.1-д үзүүлэв. Хотуудыг 6 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлж, оноог нэгтгэсэн. Зураг 5.2.2-т үзүүлснээр хотуудыг нийслэл хот, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хот, орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд зэрэг 4 ангилалд хуваасан. Хүснэгт 5.2.2-т хотуудын зэрэглэл, чиг үүргийг үзүүлэв.

Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийн нэр томъёоны тодорхойлолтод “бүсийн хөгжлийн тулгуур төв”, “орон нутгийн хөгжлийн төв” хотыг зааж оруулсан. Хүснэгт 5.2.3-т ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хотын зэрэглэл болон Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын хуульд заасан хотын зэрэглэлийг тус тус үзүүлэв. Мөн Хүснэгт 5.2.3-т ХАНСХЕТ-ийн хүрээнд хүн ам, ажиллах хүч, эдийн засаг, дэд бүтэц зэрэг 15 шалгуур үзүүлэлтэд үндэслэн боловсруулсан хотуудын хөгжлийн чадавхын үнэлгээг үзүүлэв. ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хотын зэрэглэл болон Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын хуульд заасан хотын зэрэглэл зарим талаар зөрүүтэй байна. Хэрэв Баянхонгор, Сайншанд хотыг улсын зэрэглэлтэй хот болгож статусыг өөрчилсөн тохиолдолд бүсийн хөгжлийн тулгуур төв бүх хотууд улсын зэрэглэлтэй хот болно. Өндөрхаан, Улиастай, Чойр, Хархорин хотыг бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот биш болгож статусыг өөрчилсөн тохиолдолд бүсийн хөгжлийн тулгуур төв бүх хотууд бүсийн хөгжлийн төв хотууд болно. ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хотуудын зэрэглэл нь нэршлээс бусдаар хуульд заасан зэрэглэлтэй нийцэж байна. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудын хөгжлийн чадавхын нэгдсэн индекс Баянхонгор (3.0), Ховдоос (3.1) бусдаар 3.6-аас дээш, орон нутгийн хөгжлийн төв хотын нэгдсэн индекс Мандалговиос (2.9) бусдаар 3.1~3.7 болон орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотын нэгдсэн индекс 2.7~3.3 байна. ҮХЦТ-нд санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн хүрээнд (Бүлэг 6) Баянхонгор, Ховд хотуудыг зэрэглэлийн хувьд Алтай болон Баруун бүсийн хөгжлийн төв хотуудаар тодорхойлсон.

Зураг 5.2.2 Хотын зэрэглэл (бодлогын нөлөө ороогүй)

Хүснэгт 5.2.2 Хотуудын зэрэглэл, чиг үүрэг

Хотын зэрэглэл	Хот	Чиг үүрэг
Улсын нийслэл хот	Налайх, Зуунмод хотыг багтаасан Улаанбаатар хот	Улс төрийн болон захиргааны үйл ажиллагаа, үйлчилгээний төв; олон улсын бизнесийн төв дэлхийн хот; хотын ногоон байгууламж, амралт, чөлөөт цаг өнгөрүүлэх газруудаараа жишиг болсон ногоон хот; МХХТ-ийн бааз, олон улсын тээврийн төв, хотын тээврийн дэвшилтэт систем бүхий хот юм.
Бүсийн хөгжлийн төв хотууд	Булганыг багтаасан Эрдэнэт хот, Дархан, Чойбалсан, Сайншанд, Ховд, Баянхонгор	Эдийн засаг болон төрийн үйлчилгээг хэд хэдэн аймгуудыг хамран хүргэдэг чанартай дэд бүтэц бүхий олон чиг үүрэг бүхий хот юм.
Орон нутгийн хөгжлийн төв хотууд	Багануур, Чойр, Замын-Үүд, Сүхбаатар, Мөрөн, Даланзадгад, Өндөрхаан, Мандалговь	Орон нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих тусгай чиг үүрэг бүхий хот юм.
Орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд	Бусад 12 хот	Төрийн үйлчилгээ хүргэх чиг үүргийг түлхүү хэрэгжүүлнэ.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.2.3 ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хотын зэрэглэл болон Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын хуульд заасан хотын зэрэглэл

Хот	ҮХЦТ	Статус	Хөгжлийн чадавхын индекс
Улаан-баатар+ Налайх	Нийслэл хот	Нийслэл хот/Улсын зэрэглэлтэй хот	УБ 4.6, Налайх 3.8
Эрдэнэт+ Булган	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Улсын зэрэглэлтэй/ Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Эрдэнэт 4.3, Булган 2.8
Дархан	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Улсын зэрэглэлтэй/ Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	4.4
Чойбалсан	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Улсын зэрэглэлтэй	4.0
Баянхонгор	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Аймгийн зэрэглэлтэй	3.0
Ховд	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Улсын зэрэглэлтэй/ Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	3.1
Сайншанд	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Аймгийн зэрэглэлтэй	3.6
Өндөрхаан	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	3.3
Зуунмод	Нийслэлийн бүсэд багтана	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	3.3
Улиастай	Орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	2.8
Чойр	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	3.2

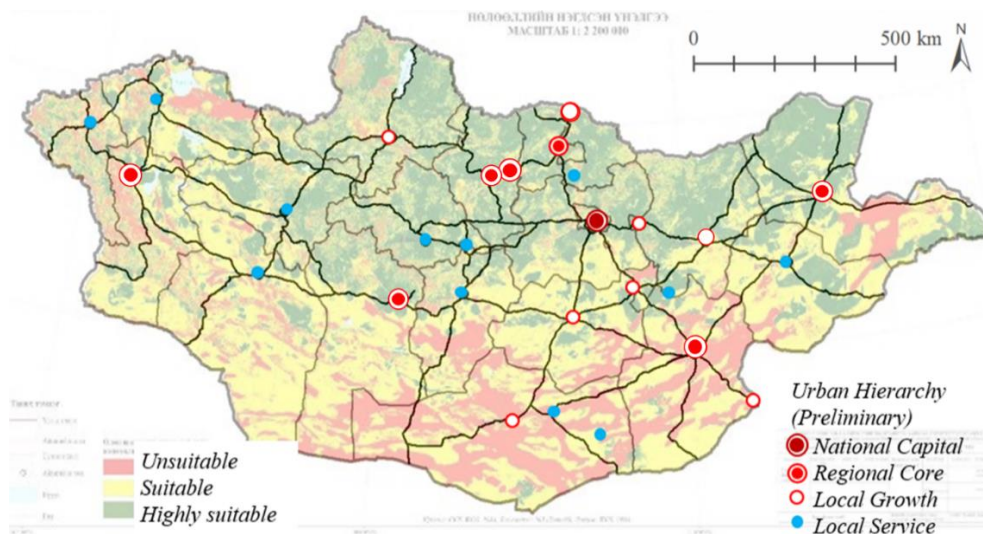
Хархорин	Орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд	Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	2.7
Мөрөн	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Аймгийн зэрэглэлтэй	3.1
Багануур	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот		3.5
Даланзадгад	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Бүсийн төв	3.4
Сүхбаатар	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Аймгийн зэрэглэлтэй	3.5
Замын-Үүд	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Улсын зэрэглэлтэй	3.7
Мандалговь	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Аймгийн зэрэглэлтэй	2.9

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.2.2 Шинэ хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар нь “Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө”-ний хүрээнд хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээг хийсэн. Хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлыг тохиромжтой, хязгаарлагдмал тохиромжтой, тохиромжгүй гэсэн 3 түвшинд үнэлсэн. Зураг 5.2.3-т үзүүлсэнээр дээр дурдсан зорилтот хотууд байршлын хувьд ихэвчлэн хот, суурины эдэлбэр газарт тохиромжтой, хязгаарлагдмал тохиромжтой газарт оршиж байгаа ба цөөн зарим хотууд хот, суурины эдэлбэр газарт тохиромжгүй газар байршиж байна. Эдгээр тохиромжгүй газар байршиж буй хот, сууринууд нь ашигт малтмалын орд газруудтай ойрхон оршиж байна. Хотуудын байршил ерөнхийдөө хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний шалгуурыг хангаж байна.

Зураг 5.2.3 Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний шинэ хот, суурины эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

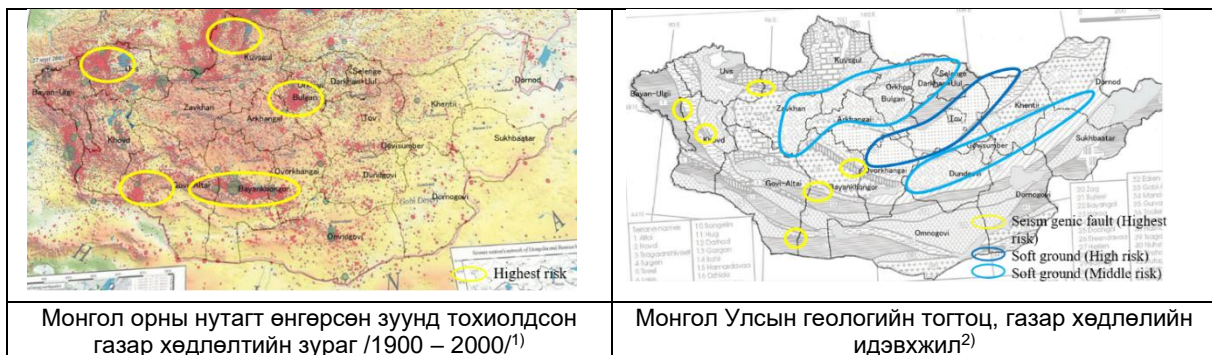
Эх сурвалж: УГЗБЕТ, ГЗБГЗЗГ

Одон орон, геофизикийн хүрээлэн нь Монгол орны нутагт өнгөрсөн зуунд тохиолдсон газар хөдлөлтийн (1900–2000 он) сэдэвчилсэн зургийг боловсруулсан. Тус газрын зурагт Монгол орны баруун хойд, баруун өмнөд бүсэд газар

хөдлөлтийн идэвхжилт өндөр байгааг харуулж байна.

Монгол Улс, ОХУ, олон улсын хамтарсан 60 гаруй жилийн судалгааны геологи, геохими, геохронологийн мэдээллийг агуулсан сэдэвчилсэн зургийг үзүүлэв (Зураг 5.2.4). Энэхүү газрын зурагт Монгол орны баруун хойд, баруун өмнөд хэсэгт газар хөдлөлтийн хагарлуудыг харуулсан байна. Газар хөдлөлт идэвхтэй томоохон хагарлын дагуу явагддаг. Харьцангуй зөөлөн, сул хөрстэй газрын газар хөдлөлтийн эрчим өндөр байдаг. Нутгийн умард, зүүн умард хэсэгт зөөлөн, сул хөрс тархсан байна. Энэхүү хөрс нь улсын нийслэл хот болон хүн ам ихээр суурьшсан газар нутгийг хамран тархсан бөгөөд тухайн газарт шинэ хот суурин байгуулахыг хязгаарлах боломжгүй юм. Газар хөдлөлтөнд тэсвэрлэх чадвартай барилга байгууламжийн норм, дүрэм, институцийн арга хэмжээг боловсруулах, мөрдөх, гамшгаас хамгаалах менежментийн бүтцийг сайжруулах шаардлагатай. Нөгөө талаас, улсын эдийн засагт ноцтой хохирол учруулж болзошгүй улсын хэмжээний онц чухал үйл ажиллагаа, барилга байгууламжийг газар хөдлөлтийн идэвхжил өндөртэй газар нутгийн ойр орчимд байгуулахгүй байх шаардлагатай.

Зураг 5.2.4 Монгол орны газар хөдлөлтийн эрсдэлийн зураг

Эх сурвалж: 1) Одон орон, геофизикийн хүрээлэн, 2) Азийн дэлхийн шинжлэх ухааны сэтгүүл, 2002 оны 11-р сар

5.3 Улсын дэд бүтцийн тэнхлэг, хотын зэрэглэлийг багтаасан орон зайн төлөвлөлт

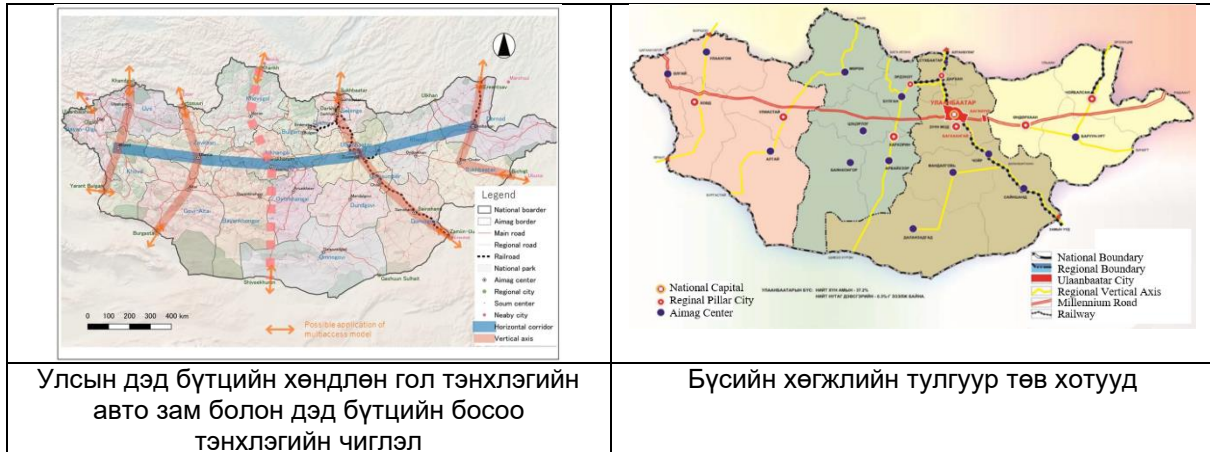
5.3.1 Орон зайн төлөвлөлттэй холбоотой баримт бичиг, судалгаа

ҮХЦТ боловсруулах явцад үндэсний хөгжлийн бодлогын хүрээнд орон зайн төлөвлөлтийг авч үзэхээр хамтран ажиллагч байгуулагуудтай санал нийлсэн. Зураг 5.3.1-д үзүүлснээр улсын дэд бүтцийн хөндлөн тэнхлэгийн авто зам болон дэд бүтцийн босоо 5 тэнхлэгээр хөрш орнуудтай холбогдох явдал юм.

Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт, бүтэцтэй холбоотой баримт бичгийг УИХ-ын тогтолоор баталсан. Эдгээр нь Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэл (УИХ-ын 2001.01.25-ны өдрийн 09 дүгээр тогтоол), Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал (УИХ-ын 2001.06.14-ний өдрийн 57 дугаар тогтоол), Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотыг тогтоох тухай (УИХ-ын 2003.01.02-ны өдрийн 01 дүгээр тогтоол) баримт бичгүүд юм. УИХ-ын 57 дугаар тогтоолоор Монгол Улсад эдийн засгийн Баруун, Хангайн, Төвийн, Зүүн, Улаанбаатарын бүсийг тогтоосон. УИХ-ын 2003 оны 1 дүгээр тогтоолоор бүсийн хөгжлийн 8 тулгуур төв Ховд, Улиастай, Хархорин, Эрдэнэт, Зуунмод, Дархан, Чойбалсан, Өндөрхаан хотуудыг тогтоосон. Зураг 5.3.1-д Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам

болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэл, мөн бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудыг харуулав.

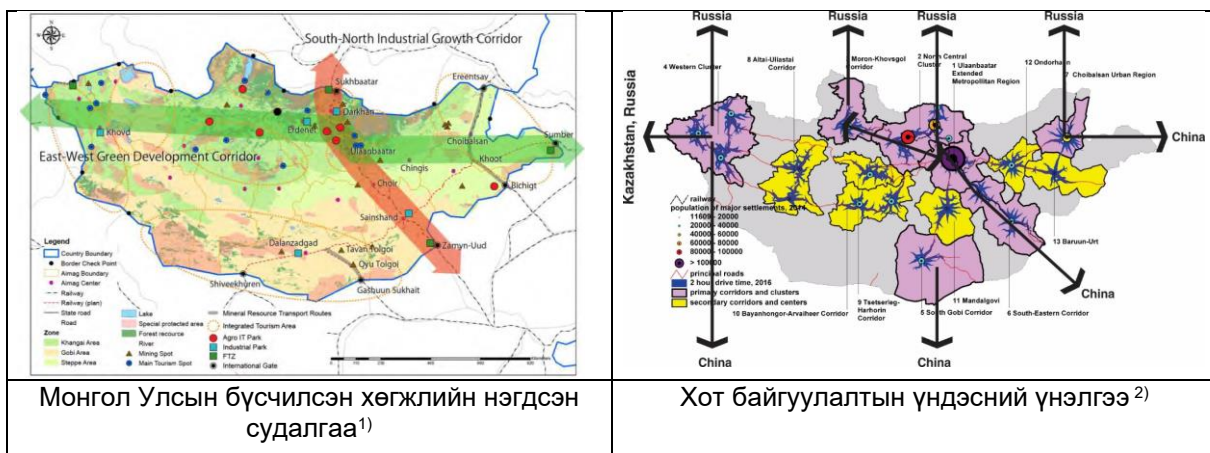
Зураг 5.3.1 Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэл болон бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд

Эх сурвалж: УИХ-ын 2001 оны 09 дүгээр тогтоол ба УИХ-ын 2003 оны 1 дүгээр тогтоол

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал батлагдсаны дараа Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлийн талаарх дүн шинжилгээг багтаасан ЖАЙКА болон АХБ-ны судалгааны ажлууд хийгдсэн. ЖАЙКА-гийн Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн нэгдсэн судалгааны хүрээнд Улаанбаатар хотоор дайрах хойд-өмнөд босоо тэнхлэгийн эдийн засгийн коридор, хөндлөн тэнхлэгийн ногоон хөгжлийн коридор байгуулахаар санал болгосон. АХБ-ны “Монгол Улсын хот байгуулалтын үнэлгээ” төслийн хүрээнд сумын хөгжлийн индексийг тооцоолон гаргасан. АХБ-ны “Монгол Улсын хот байгуулалтын үнэлгээ” төсөл нь олон улсын болон дотоодын коридорыг анхааран авч үзсэн бөгөөд гадаад улстай холбогдох баруун өмнөд гарц, коридорыг тусган оруулаагүй болно. Зураг 5.3.2-т саналуудыг тусгав.

Зураг 5.3.2 Улсын оройн зайн төлөвлөлтийн талаарх өмнөх судалгаанууд

Эх сурвалж: 1) ЖАЙКА, 2) АХБ

Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын баримт бичиг, холбогдох судалгааны санал, дүгнэлтэд үндэслэн ҮХЦТ-д орон зайн төлөвлөлтийн хүрээнд дор дурдсан үзэл санааг тусгав. Үүнд:

- (a) Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд болох Ховд, Улиастай, Хархорин, Өндөрхаан, Чойбалсан хотуудыг холбосон баруун, зүүн чиглэлийн коридорыг байгуулах;
- (b) Байгалийн нөөц баялаг, үр ашигтай хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд тулгуурлан бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих үүднээс умард хөндлөн тэнхлэгийн коридор байгуулах;
- (c) Хөгжлийн потенциалыг харгалзан умард, өмнөдийг олон улстай холбох гарцыг нэмэгдүүлэх зэрэг болно.

5.3.2 Улсын дэд бүтцийн тэнхлэгийг багтаасан орон зайн төлөвлөлт

Сүүлийн үеийн судалгааны үр дүнд санал болгосон орон зайн төлөвлөлт болон УИХ-ын тогтоолоор баталсан баримт бичгүүд нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь зүй зохистой хамрахын хувьд учир дутагдалтай байна. Улаанбаатар хотоор дайрах умард-өмнөд босоо тэнхлэгийн эдийн засгийн коридорын баруун хэсэг, хөндлөн тэнхлэгийн ногоон хөгжлийн коридорын хойд хэсэгт хөгжих ирээдүйтэй бүс нутаг оршиж байна. УИХ-ын 2001 оны 09 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо 5 тэнхлэгээс 4-ийг нь үр дүнтэйгээр барьж байгуулаагүй байна. Нийслэл хотын байршил нь эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амын суурьшилд тэргүүлэх нөлөө үзүүлж байна. Орон зайг оновчтой төлөвлөх зорилгоор улсын нийслэл хотыг Хархорин хотод эсвэл улсын нутаг дэвсгэрийн төв хэсэгт байрлах шинэ хот руу нүүлгэх санал дэвшүүлж байсан.

(1) Дэд бүтцийн босоо 5 тэнхлэг

Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлттэй холбоотой баримт бичиг болох Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо 5 тэнхлэгийн чиглэлийг Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь хамруулан тодорхойлж УИХ-ын 2001.01.25-ны өдрийн 09 дүгээр тогтоолоор баталсан бөгөөд Улаанбаатарын бүсээс бусад эдийн засгийн бүсүүдийн Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв 9 хотыг тогтоосон (Зураг 5.3.1). Одоогийн байдлаар дэд бүтцийн босоо тэнхлэгүүдийн зөвхөн нэг нь буюу Улаанбаатар хотоор дайран өнгөрч буй хойд-өмнөд чиглэлийн тэнхлэг байгуулагдсан бөгөөд бусад босоо 4 тэнхлэгийг барьж байгуулаагүй байна.

Эдгээр тэнхлэгүүд нь хөрш орнуудтай хиллэдэг хилийн боомтууд хүрдэг бөгөөд хилийн боомтуудаар нэвтрэх хөдөлгөөний эрчим ихээхэн ялгаатай байна. Хүснэгт 5.3.1-д хилийн боомтуудыг нэгтгэн үзүүлэв. Хүснэгт 5.3.1-ээс үзэхэд ихэнх хилийн боомтуудын харьяалагдах сумдын хүн ам маш бага байна. Харин Алтанбулаг хилийн боомтын хүн амын нягтрал $450/\text{км}^2$ байгаа бол Замын-Үүдийн хилийн боомтын хүн амын нягтрал $39/\text{км}^2$ байна.

Хилийн боомтуудын байршлаас харахад Баруун бүсэд хойд болон өмнөд хилийн дагуу нэлээд олон хилийн боомтууд үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд Хэнтий, Дорнод аймгийн ОХУ-тай хиллэдэг хил орчимд нэлээд хилийн боомтууд ажиллаж байна.

Хүснэгт 5.3.1 ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг хилийн боомтууд

Аймаг	Хилийн боомт	Сум	Хүн амын нягтрал (2018) (/км)
Баян-Өлгий	Улаан байшинт	Ногоон нуур	1.5
	Даян нуур	Сагсай	1.6
Ховд	Ярант	Булган	1.2
Увс	Боршоо	Давст	0.3
	Шарсуурь	Тэс	1.7
Мөрөн	Ханх	Ханх	0.5
Сэлэнгэ	Сүхбаатар	Түшиг	0.8
	Алтанбулаг	Алтанбулаг	450
Хэнтий	Ульхан	Баян-Уул	0.9
Дорнод	Эрээнцав	Чулуунхороот	0.3
	Хавирга	Чойбалсан	0.3
Сүхбаатар	Бичигт	Эрдэнэцагаан	0.4
Дорноговь	Замын-Үүд	Замын-Үүд	39
Өмнөговь	Гашуунсухайт	Ханбогд	0.5
	Шивээхүрэн Сэхээ	Гурвантэс	0.2
Говь-Алтай	Бургастай	Бугат	0.3

Эх сурвалж: БХТ-ийн Хилийн боомтуудын судалгаа

Ихэнх хилийн боомтуудаар тухайн хил орчмын аймаг болон хөрш орнуудын хооронд орон нутгийн худалдаа арилжаа хийгддэг. Хүснэгт 5.3.2-т хилийн боомтуудын экспорт, импортын бараа бүтээгдэхүүнийг нэвтрүүлдэг хувийг үзүүлэв. Үүнээс үзэхэд Төвийн бүс болон Улаанбаатар хот нь нийт экспортын 90%, импортын 96%-ийг эзэлж байна. Зүүн бүсэд нийт экспортын 7.3%, импортын 2.1% ногдож байгаа бол Баруун бүсэд нийт экспортын 2.5%, импортын 1.3% ногдож байна. Харин Хангайн бүсэд экспорт, импортын маш бага хувь ногдож байна.

Хүснэгт 5.3.2 Хилийн боомтууд болон экспорт, импортод эзлэх хувь, бүсээр, 2018 оноор

Бүс	Хилийн боомт	Экспортын хувь (%)	Импортын хувь (%)
Төвийн бүс	Алтанбулаг, Замын-Үүд, Шивээхүрэн, Гашуунсухайт, Улаанбаатар	44.8	81.9
Нийслэлийн бүс	Улаанбаатар	8.1	51.2
Зүүн бүс	Эрээнцав, Хавирга, Баян хошуу, Бичигт	7.3	2.1
Баруун бүс	Цагаан нуур, Даян нуур, Бургастай, Арцсуурь, Боршоо, Булган	2.5	1.3
Хангайн бүс	Ханх	0.0	0.0

Эх сурвалж: БХТ-ийн Хилийн боомтуудын судалгаа

Гадаад худалдааны хувьд Улаанбаатар хотоор дайран өнгөрч буй хойд-өмнөд эдийн засгийн коридор нь хамгийн найдвартай тээврийн коридор юм. Баруун

бүсийн дэд бүтцийн босоо тэнхлэг нь аймгуудын ОХУ, БНХАУ-тай хийх орон нутгийн худалдаа арилжаанаас хамааран боломжтой байж магадгүй юм. Зүүн бүсийн дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн хувьд ОХУ-тай хиллэдэг хилийн 2 боомт болон Бичигт боомтыг холбосон тэнхлэг байх боломжтой. Завхан, Говь-Алтай аймгийг холбож, Хангайн бүсийг дайран өнгөрөх дэд бүтцийн босоо тэнхлэг нь хөгжлийн потенциал багатай харагдаж байна. Зураг 5.1.5-д үзүүлсэн ОХУ болон БНХАУ-ын орон зайн төлөвлөлтөөс үзэхэд Зүүн бүсийн дэд бүтцийн босоо тэнхлэг нь хойд-өмнөд эдийн засгийн коридороос бусад босоо 3 тэнхлэгтэй харьцуулахад илүү хөгжлийн ирээдүйтэй байна.

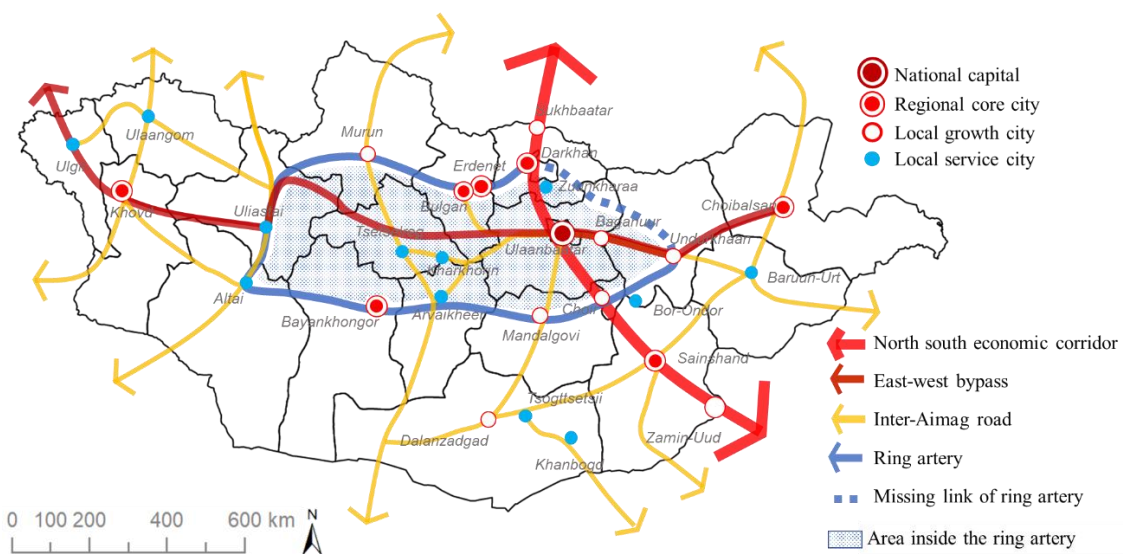
(2) Тойрог коридорын ерөнхий зураглал

Монгол Улсын орон зайг төлөвлөхдөө Улаанбаатар хотын чиг үүргийг сулруулахгүй байх нь зүйтэй. Энэ нь эдийн засгийн үйл ажиллагааны төвлөрөлд суурилсан дэлхийн эдийн засагтай холбогдоход зайлшгүй шаардлагатай. Зураг 5.3.3-д үзүүлснээр Баруун, Хангайн, Төвийн, Зүүн бүсийн хотуудыг үр дүнтэйгээр холбосон шинэ тойрог коридорыг байгуулах нь орон зайн төлөвлөлтийг илүү оновчтой болгоно гэж үзэж байна.

Зураг 5.3.3-д үзүүлснээр улсын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах зорилгоор цаашдаа Ховд, Баянхонгор хотыг орон нутгийн хөгжлийн төв хотын ангиллаас бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотын ангилалд шилжүүлнэ. Энэхүү тойрог коридорт Баруун бүсийн Улиастай хот, Хангайн бүсийн Мөрөн, Баянхонгор, Арвайхээр хотууд, Төвийн бүсийн Чойр, Дархан, Эрдэнэт хотууд, Зүүн бүсийн Өндөрхаан хот зэрэг томоохон хотууд тус тус холбогдоно.

Тойрог коридорыг одоо байгаа авто замын зарим хэсгийг өөрчлөн, сайжруулах замаар барьж байгуулна. Одоо байгаа авто замын сүлжээ нь Улаанбаатар хотыг орон нутгийн томоохон хотуудтай холбодог бол тойрог коридор нь эдгээр томоохон хотуудын өсөлтийг харилцан тэтгэх орон нутгийн хотуудыг холбоно. Иймээс тойрог коридорын хойд, өмнөд хэсэг нь баруун-зүүн хэвтээ тэнхлэгийн нэг хэсэг болно. Баруун, зүүн чиглэлийн авто замын хувилбаруудын дүн шинжилгээнд тусгав.

Зураг 5.3.3 Тойрог коридорыг багтаасан орон зайн төлөвлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Уг тойрог коридор нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн тэнцвэртэй хөгжлийг тэтгэх дараах онцлогуудыг агуулсан. Үүнд:

- (a) Тойрог коридорын дотор орших нутаг дэвсгэр нь 21 дүгээр зуунд Монгол Улсын хөгжлийг тэргүүлэх, чанартай дэд бүтэц бүхий гол бүс нутаг болон хөгжих боломжтой;
- (b) Улаанбаатар хотын зарим чиг үүргийг тойрог коридорын дагуу орших хотууд руу шилжүүлэх, хуваалцах боломжтой болно;
- (c) Тойрог коридорын хамгийн баруун талд орших Улиастай хотын чиг үүргийг сайжруулан, Баруун бүсийг нийслэл хоттой холбох холбоог бэхжүүлнэ;
- (d) Тойрог коридорын хамгийн зүүн талд орших Өндөрхаан хотын чиг үүргийг сайжруулан, Зүүн бүсийг нийслэл хоттой холбох холбоог бэхжүүлнэ;
- (e) Худалдаа, аялал жуулчлалын хөгжлийг тэтгэх үүднээс тойрог коридорын умард хэсэг нь ОХУ-тай хил залгаа орших аймаг, хотуудыг холбоно;
- (f) Тойрог коридорын өмнөд хэсэг нь БНХАУ-тай хил залгаа орших аймгуудын умард бүс рүү нэвтрэх боломжийг сайжруулна.

Энэхүү тойрог коридор нь коридорын дагуу болон ойр орчимд орших хотуудын чиг үүрэгт нөлөө үзүүлнэ. Тойрог коридорыг байгуулснаар эдгээр хотуудын чиг үүргийг тодорхойлон, хэрэгжүүлэх замаар хотын зэрэглэлийг оновчтой болгон, хөгжүүлэх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл сонгогдсон зарим хотуудын чиг үүргийг сайтар тодорхойлон, хөгжүүлэх хэрэгтэй.

(3) Баруун, зүүн чиглэлийн авто замын хувилбаруудын дүн шинжилгээ

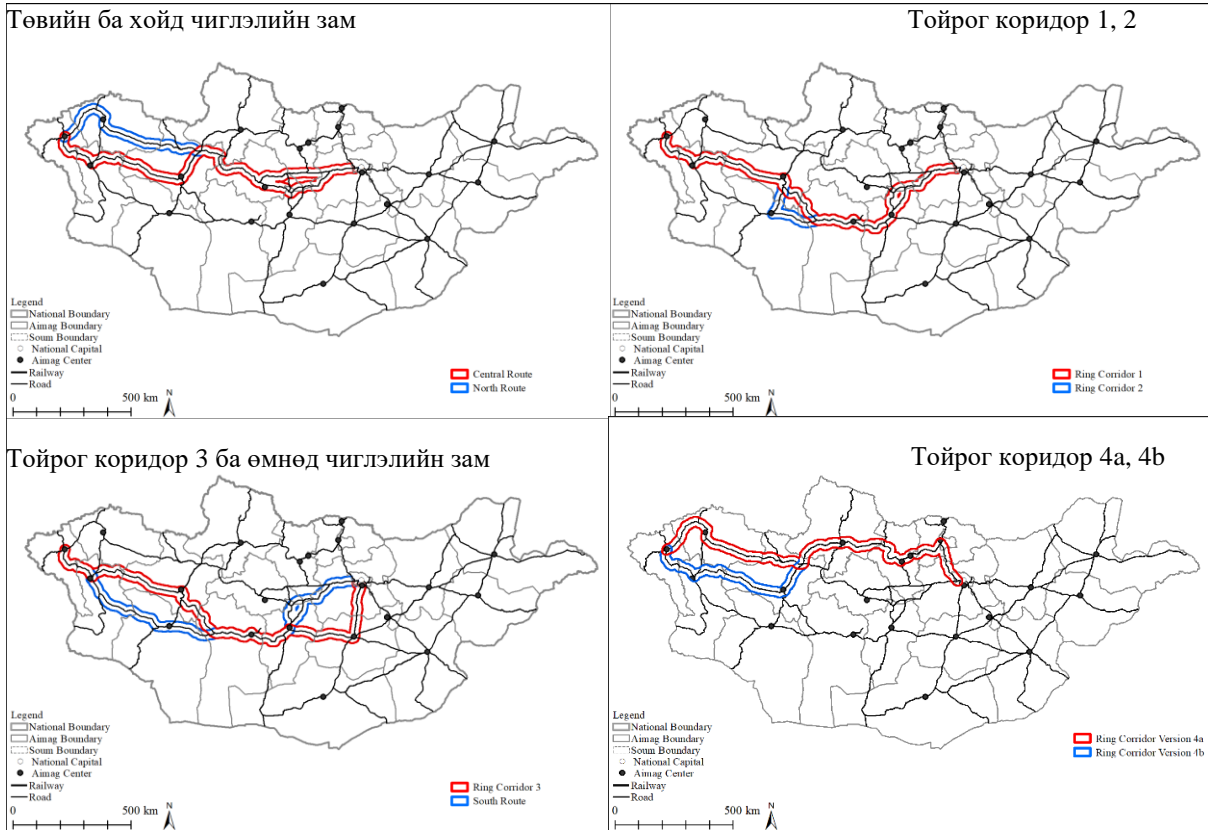
Доор дурдсанаар төсөөлж буй тойрог коридор нь боломжит олон давуу талуудтай хэдий ч өндөр зэрэглэлийн хурдны замыг байгуулахад их хэмжээний хөрөнгө оруулалтыг шаардах тул уг коридорыг ойрын ирээдүйд барьж байгуулах нь бодит бус юм. Авто замын сүлжээг бүхэлд нь сайжруулах ажлын хүрээнд тойрог коридорын хэсэг бүрийг үе шаттайгаар сайжруулах хэрэгтэй. Ялангуяа тойрог коридорын зарим хэсэг нь баруун, зүүн чиглэлийн авто замын хэсгийг бүрдүүлж байна. Тиймээс тойрог коридорын нэн тэргүүнд засаж сайжруулах шаардлагатай хэсгүүдийг тодорхойлох зорилгоор баруун, зүүн чиглэлийн авто замын хувилбаруудыг судалж үнэлсэн болно.

Зураг 5.3.4-т үзүүлснээр улсын баруун хэсгийг Улаанбаатар хоттой холбох авто замын 8 хувилбарыг тодорхойлсон. Замын хувилбар бүрийн дагуу олон сумд байрлах ба зам дагуух хүн амын тоо тухайн замын ач холбогдлыг илэрхийлнэ. Зам дагуух хүн амын нягтралыг тооцохын тулд зам дагуух сумдын хүн амын тоог замын уртад хуваан индексийг тодорхойлсон. Сумдын 2018 оны хүн амын тоо, 2040 оны хүн амын хэтийн тооцоог Зураг 5.3.5-д үзүүлэв. Сумдын төв, замын урт, зам дагуух хүн амын нягтралын мэдээллийг Хүснэгт 5.3.3-д нэгтгэв.

Нэгдсэн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт болон шилжүүлэх илтгэлцүүр бүхий үнэлгээний индексүүдийг Хүснэгт 5.3.4-т үзүүлэв. Үнэлгээний үр дүнг Хүснэгт 5.3.5-т нэгтгэсэн ба хамгийн өндөр үзүүлэлттэй 4 замыг Зураг 5.3.6-д үзүүлэв. Зам дагуух сумдын хүн амын тоог бус замаас 50 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоог үнэлгээнд ашиглахад бага зэрэг өөр үр дүн гарсныг Хүснэгт 5.3.5-т нэгтгэв. Тодруулбал төв замын үнэлгээ буурсан. Хэрэв замаас 120 км-ийн радиус

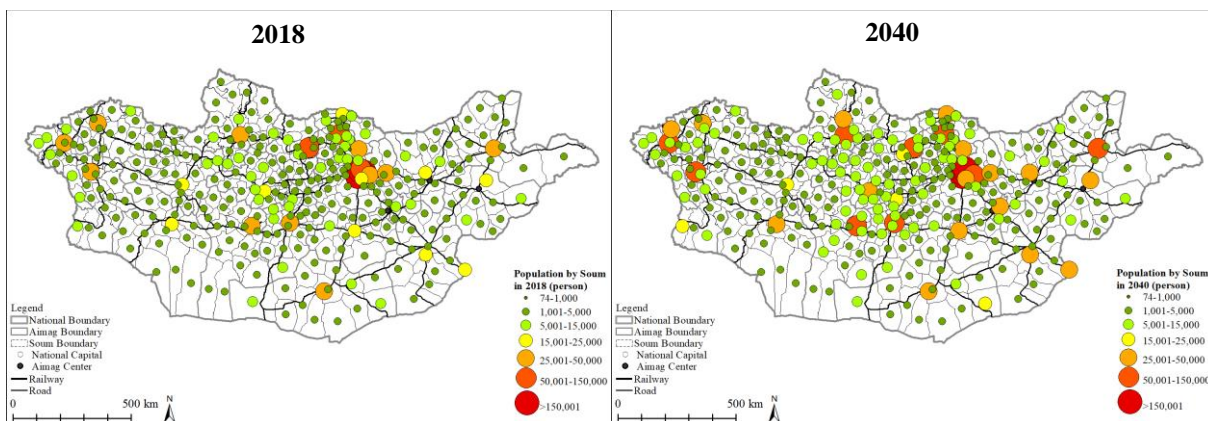
дотор суурьшиж буй хүн амын тоог үнэлгээнд хамааруулан үзвэл Хүснэгт 5.3.6-д үзүүлсэнчлэн тойрог коридор 4а, тойрог коридор 4b-д хамгийн хүн ам хамаарч байна.

Зураг 5.3.4 Баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон замын 8 хувилбар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.3.5 2018, 2040 оны хүн амын тоо, сум тус бүрээр

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.3.3 20 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо, замын урт, зорчих хугацаа, чиглэл тус бүрээр

Чиглэл	Сумын төв	Хүн ам (нягтрал)		Хүн ам (Сумын төвийн хүн ам)		Замын урт (км)	1 км тутамд ногдох хүн ам (хүн/км)		1 км тутамд ногдох хүн ам (хүн/км)		Зорчих хугацаа (цаг)
		2018	2040	2018	2040		2018	2040	2018	2040	
Төвийн чиглэлийн зам	37	186,906	337,200	235,291	387,996	1,657	113	204	142	234	21
Хойд чиглэлийн зам	34	155,037	259,697	175,441	269,582	1,562	99	166	112	173	20
Тойрог коридор 1	36	212,641	399,784	252,690	434,154	1,795	118	223	141	242	22
Тойрог коридор 2	37	219,450	411,516	271,510	465,601	1,899	116	217	143	245	24
Тойрог коридор 3	31	214,280	412,562	252,371	445,622	1,910	112	216	132	233	24
Тойрог коридор 4а	34	362,110 (267,234)	575,664 (438,699)	384,058 (289,182)	564,239 (427,274)	1,764	205	326	218	320	22
Тойрог коридор 4б	37	394,032 (299,156)	653,245 (516,280)	443,908 (349,032)	682,652 (545,687)	1,811	218	361	245	377	23
Өмнөд чиглэлийн зам	34	207,986	395,670	253,527	440,972	1,710	122	231	148	258	21

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.3.4 Шалгуур үзүүлэлт, шилжүүлэх илтгэлцүүр бүхий үнэлгээний индекс, чиглэл тус бүрээр

1) Үнэлгээний шалгуур

Шалгуур	Хүн амын нягтрал			Сумын төвийн хүн ам (нэмэлт мэдээлэл)		
	Их	Дунд	Бага	Их	Дунд	Бага
Сумын тоо (байршил)	37~	~36	~33	37~	~35	~34
20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2018)	250,001~	~200,001	~200,000	300,001~	~250,001	~250,000
20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2040)	450,001~	~400,001	~400,000	500,001~	~450,001	~450,000
1 км тутамд ногдох хүний тоо (2018)	151~	~116	~115	201~	~136	~135
1 км тутамд ногдох хүний тоо (2040)	251~	~225	~225	301~	~251	~250
Зорчих хугацаа (цаг)	~21	~24	~28	~21	~24	~28

2) Шилжүүлэх илтгэлцүүрийн тооцоолол

Шалгуур	Сумын тоо	20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2018)	20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2040)	1 км тутамд ногдох хүний тоо (2018)	1 км тутамд ногдох хүний тоо (2040)	Зорчих хугацаа	Геометрийн дундаж	Шилжүүлэх илтгэлцүүр
Сумын тоо	1	3	6	5	7	3	3.516	0.423
20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2018)	1/3	1	4	3	5	1	1.648	0.198
20 км радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо (2040)	1/6	1/4	1	1/3	3	1/4	0.467	0.056
1 км тутамд ногдох хүний тоо (2018)	1/5	1/4	3	1	4	1/4	0.729	0.088
1 км тутамд ногдох хүний тоо (2040)	1/7	1/4	1/3	1/4	1	1/4	0.301	0.036
Зорчих хугацаа	1/3	1	4	3	5	1	1.648	0.198

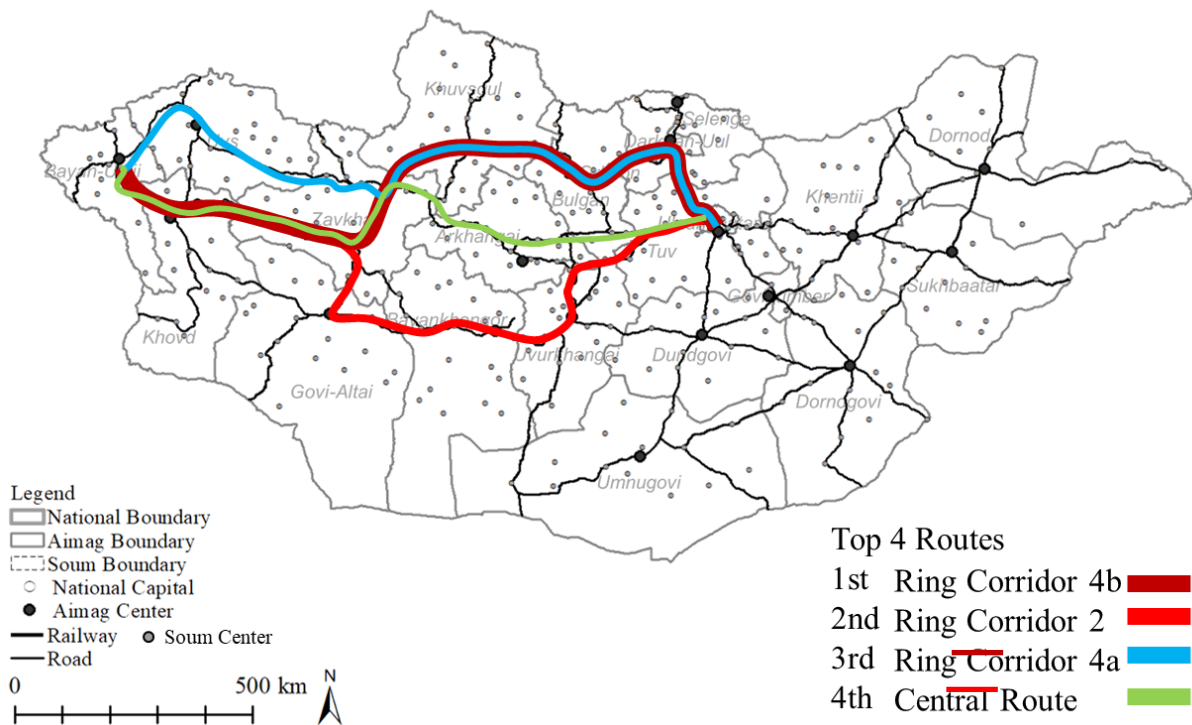
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.3.5 Замын хувилбаруудын үнэлгээний үр дүн

Чиглэл	Хүн амын нягтрал		Сумын төвийн хүн ам (Нэмэлт мэдээлэл)	
	Оноо	Эрэмбэ	Оноо	Эрэмбэ
Төвийн чиглэлийн зам	2.243	4	2.331	4
Хойд чиглэлийн зам	1.820	7	1.820	7
Тойрог коридор 1	1.944	6	2.000	6
Тойрог коридор 2	2.423	2	2.423	2
Тойрог коридор 3	1.489	8	1.453	8
Тойрог коридор 4a	2.379	3	2.379	3
Тойрог коридор 4b	2.802	1	2.802	1
Өмнөд чиглэлийн зам	2.142	5	2.198	5

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.3.6 Баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон хамгийн өндөр үзүүлэлттэй 4 зам

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.3.6 50 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоонд үндэслэсэн замын хувилбаруудын үнэлгээ, чиглэл тус бүрээр

Чиглэл	Хүн амын нягтрал				Сумын төвийн хүн ам			
	Хүн амын тоо (2018)	Хүн амын тоо (2040)	Үнэлгээний оноо	Эрэмбэ	Хүн амын тоо (2018)	Хүн амын тоо (2040)	Үнэлгээний оноо	Эрэмбэ
Төвийн чиглэлийн зам	310,784	517,473	1.876	7	335,027	521,694	1.944	5
Хойд чиглэлийн зам	297,857	472,635	1.908	6	319,914	466,357	1.908	7
Тойрог коридор 1	325,425	563,674	1.912	4	358,606	575,983	1.912	6
Тойрог коридор 2	345,915	598,599	1.912	4	377,885	607,964	2.000	4
Тойрог коридор 3	302,355	542,319	1.255	8	316,834	530,118	1.255	8
Тойрог коридор 4a	520,542 (375,274)	799,738 (600,737)	2.802	1	576,578 (431,310)	813,697 (614,696)	2.802	1
Тойрог коридор 4b	533,985 (388,717)	845,265 (646,264)	2.802	1	591,691 (446,423)	869,034 (670,033)	2.802	1
Өмнөд чиглэлийн зам	331,766	575,183	2.198	3	369,336	592,431	2.198	3

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.3.7 120 км-ийн радиус дотор суурьшиж буй хүн амын тоо, чиглэл тус бүрээр

Чиглэл	2018	2040
Төвийн чиглэлийн зам	213,653	311,418
Хойд чиглэлийн зам	232,195	370,786
Тойрог коридор 1a	244,051	377,953
Тойрог коридор 1b	234,096	361,886
Тойрог коридор 2a	255,263	395,041
Тойрог коридор 2b	245,308	378,974
Тойрог коридор 3	242,097	379,020
Тойрог коридор 4a	611,298 (466,030)	929,113 (730,112)
Тойрог коридор 4b	568,034 (422,766)	828,251 (629,250)
Өмнөд чиглэлийн зам а	309,827	509,334
Өмнөд чиглэлийн зам б	299,872	493,267

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Үнэлгээний үр дүнгээс харахад дараах дүгнэлт гарч байна. Үүнд:

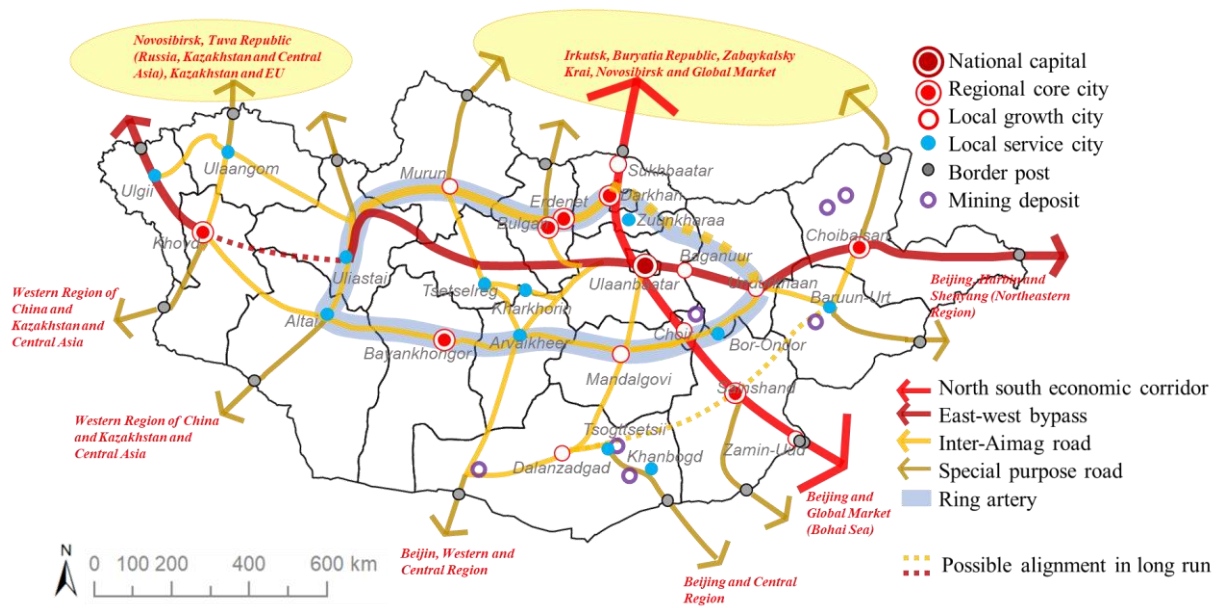
- (a) Тойрог коридор 4а нь улсын баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон баруун, зүүн чиглэлийн хамгийн ач холбогдол бүхий зам байна. Энэ зам нь одоо ашиглагдаж буй гол зам юм.
- (b) Улиастай болон Ховд хотыг холбосон замыг сайжруулсан тохиолдолд Тойрог коридор 4b чиглэлийн замын ач холбогдол нэмэгдэнэ.
- (c) Улиастай болон Ховд хотыг холбосон замыг сайжруулсан тохиолдолд Тойрог коридор 2 нь ач холбогдлоороо хоёрт эрэмблэгдэх зам юм. Гэхдээ ач холбогдлын хувьд зам дагуу суурьшиж буй хүн амын тоогоор Тойрог коридор 4b чиглэлийн замын дараа орно.
- (d) Төвийн чиглэлийн зам нь ач холбогдлын хувьд зам дагуу суурьшиж буй хүн амын тогоор бусад 3 чиглэлийн замын дараа орно. Гэхдээ төвийн чиглэлийн зам нь Улиастай болон Ховд хотыг холбосон замыг сайжруулах нөхцлийг хангана.

(4) Санал болгож буй орон зайн төлөвлөлт

Баруун, зүүн чиглэлийн замын хувилбаруудын дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн 2040 оны улсын орон зайн төлөвлөлтийг Зураг 5.3.7-д харуулсны дагуу санал болгож байна. Дараах зүйлсийг улсын орон зайн төлөвлөлтөд тусгасан болно. Үүнд:

- (a) Хойд-өмнөд босоо тэнхлэгийн эдийн засгийн коридор нь ОХУ-тай хиллэх Сүхбаатар хилийн боомтыг Улаанбаатар хотоор дайран өнгөрч, БНХАУ-тай хиллэх Замын-Үүдийн хилийн боомттой холбосон хэвээр байх болно;
- (b) Шинээр тойрог коридорыг байгуулах боловч уг коридорын зарим хэсэг 2040 он хүртэл сул хэвээр байх болно;
- (c) Баруун, зүүн чиглэлийн өндөр ач холбогдол бүхий хөгжлийн коридорыг байгуулах ба уг зам нь тойрог коридорын зарим хэсэгтэй давхцаж болно;
- (d) Аймаг хоорондын зам нь шинээр байгуулагдах тойрог коридороос салбарлах ба ОХУ, БНХАУ-тай холбогдох орц, гарцын боломжийг нэмэгдүүлнэ.

Зураг 5.3.7 Санал болгож буй Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт, 2040 оноор

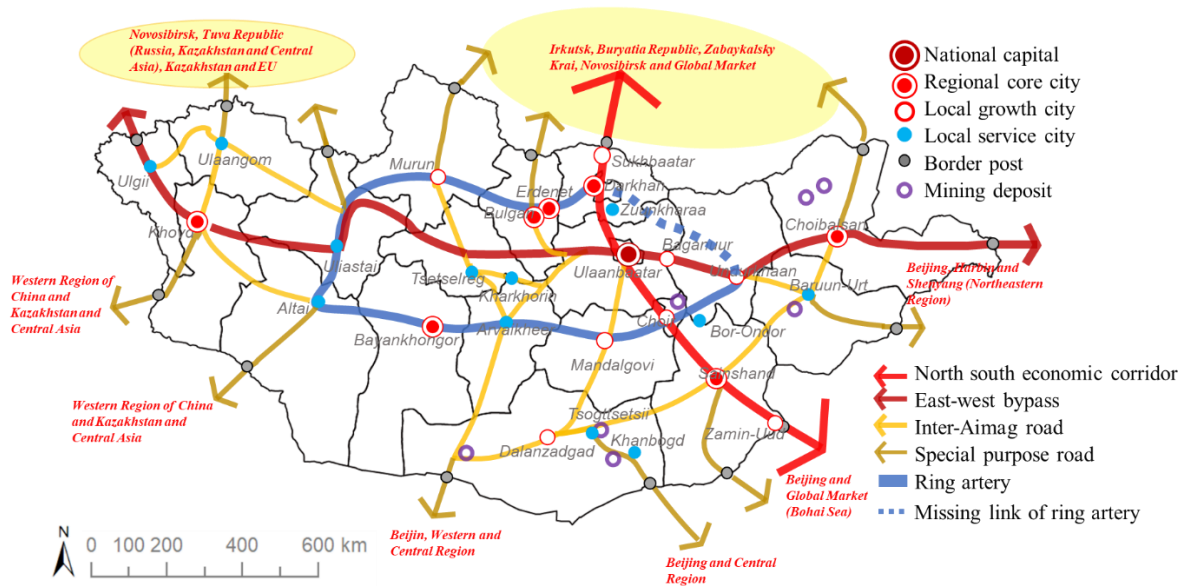
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Эцсийн дүнд Зураг 5.3.8-д үзүүлснээр тойрог коридорыг бүрэн байгуулсны дараа орон зайн зохион байгуулалт улам бэхжинэ. Мөн бодлогын оролцоотой хотын зэрэглэлийг зурагт үзүүлсэн болно. Нийслэл хот, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хотууд нь тойрог коридороор үр ашигтайгаар харилцан холбогдох болно. Тойрог коридорын умард хэсэг нь Хөвсгөл нуурын байгалийн үзэсгэлэнт газар, аялал жуулчлалын бүс, ой, бэлчээрийн газар, хөдөө аж ахуйн бүс нутгаар дайран өнгөрнө. Энэ нь байгалийн нөөц баялгийг ашиглах бус харин худалдаа, аялал жуулчлалын ногоон коридор болон хөгжинө. Тойрог коридорын өмнөд хэсэг нь бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хотуудыг холбох бөгөөд өмнө зүгийн аймгуудын дотоодын үйлдвэрлэлийн бараа бүтээгдэхүүний худалдаа эрхлэх, дээд зэрэглэлийн үйлчилгээ үзүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

Тойрог коридорын умард, өмнөд чиглэлийн тэнхлэгийг өргөжүүлэн, хөгжүүлж БНХАУ, ОХУ, Казахстан улстай холбоно. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хот, орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд нь хоёрдагч авто замууд буюу аймаг хоорондын авто замаар харилцан холбогдоно. Аймаг хоорондын авто зам нь аймгийн төвүүд болон томоохон хотуудыг хөрш орнуудтай холбоно.

Одоогийн байдлаар тойрог коридороор хүрээлэгдсэн бүс нутаг ойролцоогоор 1.8 сая хүн ам (буюу улсын нийт хүн амын 54%) амьдарч байна. Тойрог коридороор хүрээлэгдсэн бүс нутаг нь байгаль, соёл болон ашигт малтмалын нөөцөөр баялаг. Тухайлбал тухайн бүс нутгийн аялал жуулчлалын нөөц бололцоо болон Хархорины өв соёлыг нэгтгэн Хархорин, Цэцэрлэг хотуудыг холбосон соёлын коридор байгуулах боломжтой. Энэхүү коридорыг тойрог коридорын умард хэсгийн худалдаа, аялал жуулчлалын коридортой холбож болох юм. Тухайн бүс нутаг нь 21 дүгээр зуунд Монгол Улсын хөгжлийг тэргүүлэх, чанартай дэд бүтэц бүхий гол бүс нутаг болон хөгжих боломжтой. Ойрын ирээдүйд баруун талаас Улиастай хотыг Улаанбаатар хотоор дайруулан, зүүн талаас Өндөрхаан хоттой холбох өөр нэгэн харилцаа холбооны сүлжээ бий болох боломжтой.

Зураг 5.3.8 Тойрог коридорыг тусгасан Монгол Улсын орон зайн төлөвлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.4 Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөө

5.4.1 Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөөний зорилго, үйл ажиллагаа

Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөөний зорилго нь нутаг дэвсгэрийн зүй зохистой газар ашиглалтыг нэвтрүүлснээр УХЦТ-ий үр дүнтэй хэрэгжилтийг хангах явдал юм.

Энэхүү зорилготой уялдуулан доорх зарчмын дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийг хийж, гүйцэтгэнэ. Үүнд:

- Мал аж ахуйг тогтвортой хөгжүүлэх, хөдөө аж ахуй болон ундны усны нөөцийг хамгаалах зорилгоор байгалийн нөөц баялаг болох бэлчээр, гол мөрөн, нуур, мөнх цэвдэг болон ойн санг хадгалан хамгаалах,
- Хоол, хүнсний дотоодын хэрэгцээг 100 хувь хангах зорилгоор бэлчээр болон тариалангийн эдэлбэр газрыг хамгаалах,
- Аялал жуулчлал, түүнтэй холбогдох үйлдвэрлэлийг дэмжих байгаль орчин, өв соёлоо хадгалах, хамгаалах,
- Усны балансын судалгааны дагуу усны нөөц, эх үүсвэрийг хамгаалах зэрэг болно.

Газар зохион байгуулалтын тойм төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг доор дурдав. Үүнд:

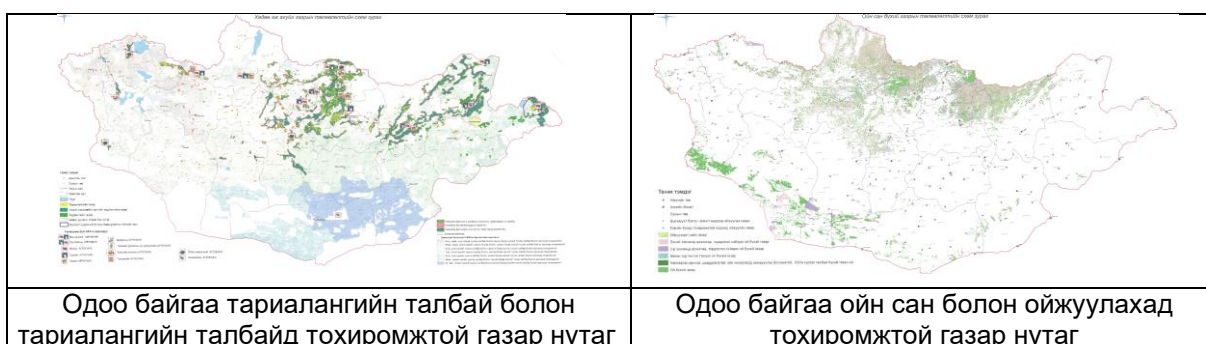
- (i) Байгалийн нөөц, тариалангийн талбай, бэлчээрийн ургамлын ургалтын одоогийн нөхцөл байдлыг харуулсан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах,
- (ii) Хөдөө аж ахуйн салбарын бодлогын хүрээнд тодорхойлсон зорилтот бүтээгдэхүүн тариалах, газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газрын үнэлгээ хийх,
- (iii) Бэлчээрийн тогтвортой менежментийн үнэлгээ хийх,
- (iv) Хүн амын нутагшилт, суурьшилд тохиромжтой нутаг дэвсгэрийг тогтоох зорилгоор Улаанбаатар хот болон аймгийн төвүүдийн эдэлбэр газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх,
- (v) Газар ашиглалтын зориулалтыг өөрчлөх дүрэм, журам боловсруулах,
- (vi) Тухайн дүрэм, журмын дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах зэрэг болно.

5.4.2 Газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтэй холбоотой төлөвлөгөө, судалгаа

(1) Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

ГЗБГЗЗГ нь Улсын газар зохион байгуулалтын 4 жилийн ерөнхий төлөвлөгөө (УГЗБЕТ)-г боловсруулсан. Монгол Улсын Засгийн газар 2018 оны 12 дугаар сард УГЗБЕТ-г баталсан. УГЗБЕТ-ний хүрээнд хөдөө аж ахуйн газар, бэлчээрийн газар, ойн сан бүхий газар, уул уурхайн газар, хот, тосгон, бусад суурин газар, зам, шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийсэн. Энэхүү үнэлгээний үр дүнд газар тариалангийн талбай, хот, суурины эдэлбэр газрыг тэлэх үүднээс нутаг дэвсгэрийг тохиромжтой байдлаар үнэлэхийг зорьсон. Түүнчлэн усны нөөц, тусгай хамгаалалтай газар нутагт тусгай зөвшөөрөл бүхий уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж байгаа тул гадаргын болон газар доорх усны нөөцийг хамгаалах бүс нутгийг тогтоосон.

Зураг 5.4.1 Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, Газар тариалангийн талбай болон ойн сангийн зураг

Эх сурвалж: Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ГЗБГЗЗГ

(2) Бэлчээрийн талхлагдсан байдал

ГЗБГЗЗГ нь УГЗБЕТ-ний хүрээнд бэлчээрийн талхлагдсан байдалд дүн шинжилгээ хийсэн бөгөөд бэлчээрийн талхлагдалын зэрэглэлийн хувьд хэвийн бэлчээр, бага зэрэг талхагдалтай бэлчээр, дунд зэрэг талхагдалтай бэлчээр, их талхагдалтай бэлчээр гэж ангилсан. Монгол Улсын бэлчээр, хадлангийн газрын хэмжээ 2002 онд 126,964,000 га талбай эзэлж байсан бол 2016 оны байдлаар

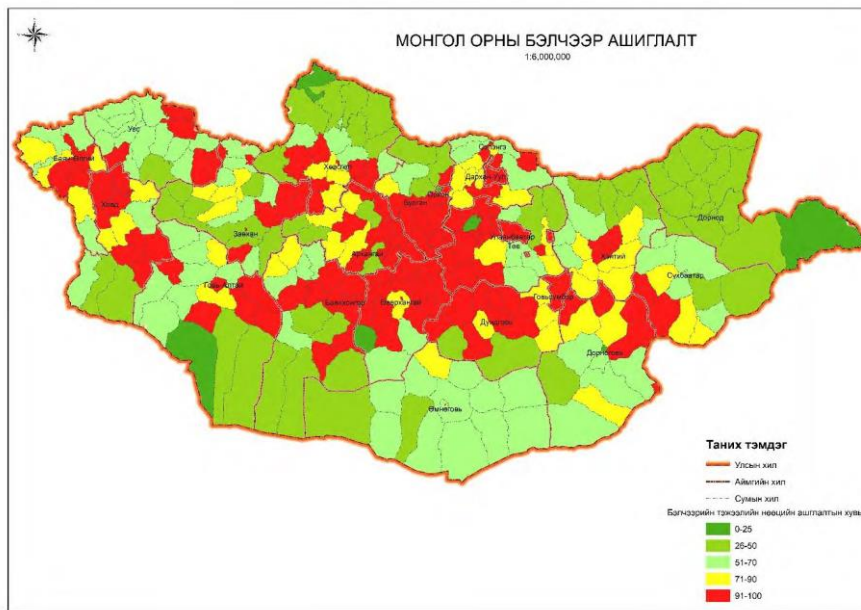
110,490,000 га болж буурсан. Хүснэгт 5.4.1-д үзүүлснээр 2011 оны байдлаар нийт бэлчээрийн газрын 23% нь ямар нэгэн хэмжээгээр талхлагдсанаас их талхагдалтай бэлчээр 3%-ийг эзэлж байна. Зураг 5.4.2-т Монгол Улсын бэлчээрийн талхлагдалын зэрэглэлийн зургийг харуулав. Аймгийн төв орчмын болон гол зам дагуух бэлчээр ихээхэн талхлагдсан байна.

Хүснэгт 5.4.1 Бэлчээрийн талхлагдсан байдал (аймгаар, 2011 оны байдлаар)

Аймаг	Нийт бэлчээрийн газар (1,000 га)	Талхлагдсан бэлчээр (1,000 га)	Бэлчээрийн талхлагдалын зэрэглэл (%)			
			Нийт	Их талхагдалтай	Дунд зэрэг талхагдалтай	Бага зэрэг талхагдалтай
Монгол Улс	111,181.3	24,055.9	23.1	3.1	10.9	9.1
Баруун бүс	28,828.9	4,685.2	19.1	2.8	8.9	7.4
Баян-Өлгий	3,582.0	365.4	10.3	0.8	4.1	8.6
Говь-Алтай	8,810.8	771.0	20.1	0.8	12.1	7.2
Завхан	6,917.4	1,348.9	19.5	4.2	6.7	5.3
Увс	4,341.7	916.1	21.1	4.2	8.9	7.9
Ховд	5,177.0	1,283.9	24.8	4.0	12.9	8
Хангайн бүс	25,222.5	6,993.0	24.4	2.8	14.6	7.0
Архангай	3,739.0	867.4	23.2	4.3	11.8	5
Баянхонгор	8,867.2	2,518.3	28.4	4.2	18.3	7.4
Булган	2,490.0	749.5	30.1	0.0	24.5	5.6
Орхон	39.6	3.6	9.2	0.0	4.2	5.9
Өвөрхангай	5,707.0	1,820.5	31.9	4.8	19.7	7.1
Хөвсгөл	4,379.7	1,033.6	23.6	3.9	9.2	10.5
Төвийн бүс	35,447.3	8,484.2	31.5	4.2	14.2	13.0
Говьсүмбэр	472.6	239.6	50.4	6.7	40.7	4.5
Дархан-Уул	179.3	33.9	18.9	0.0	0.0	3
Дорноговь	9,264.0	1,769.4	19.1	1.1	11.1	8.7
Дундговь	7,164.0	1,425.6	19.9	0.0	5.8	6.9
Өмнөговь	11,458.0	2,463.5	21.5	3.9	8.7	18.9
Сэлэнгэ	1,632.5	320.0	19.6	0.7	10.2	8.9
Төв	5,276.9	2,232.1	42.3	11.2	26.6	14.1
Зүүн бүс	21,451.6	3,754.4	17.7	2.5	5.7	9.3
Дорнод	8,738.8	1,433.2	16.4	4.6	6.5	5.3
Сүхбаатар	7,639.0	1,367.4	17.9	2.9	6.8	8.2
Хэнтий	5,073.8	953.9	18.8	0.2	4.0	14.6
Улаанбаатар	231.0	139.1	60.2	10.1	10.5	39.6

Эх сурвалж: Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ГЗБГЗЗГ

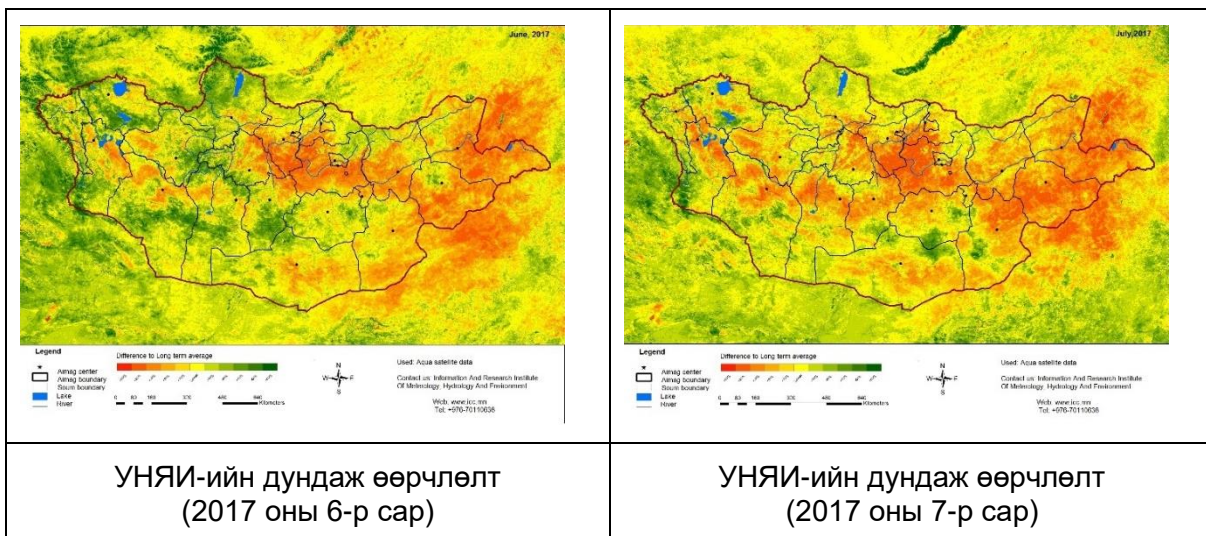
Зураг 5.4.4 ХАНСХЕТ-ний бэлчээр ашиглалтын судалгаа

Эх сурвалж: ГЗБГЗЗГ

Зайнаас тандан судлах үндэсний төв нь MODIS хиймэл дагуулын мэдээг ашиглан ургамалжилтын нормчлолын ялгаврын индексийн (УНЯИ) өөрчлөлтийг 2008 оноос хойш урт хугацааны дунджаар тооцон гаргасан. 2017 оноос архивлагдсан сэдэвчилсэн зургуудаас 6, 7 дугаар сарын ургамалжилтын хазайцын зургуудад УНЯИ-ийн өөрчлөлт тод харагдаж байгаа (Зураг 5.4.5) бол хур тунадасны улмаас 8 дугаар сарын ургамалжилтын хазайцын зураг тод биш байна. Тиймээс 2017-2019 оны 6, 7 дугаар сарын УНЯИ-ийн өөрчлөлтөд үндэслэн УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлтийг тооцсон бөгөөд энэхүү мэдээлэл нь бэлчээрийн ургамлын бүрхэцийн байдлыг илэрхийлж байна. Зураг 5.4.6-д 2017-2019 оны 6, 7 дугаар сарын УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлтийг үзүүлэв.

Зураг 5.4.5 Ургамалжилтын нормчлолын индексийн урт хугацааны дундаж өөрчлөлт

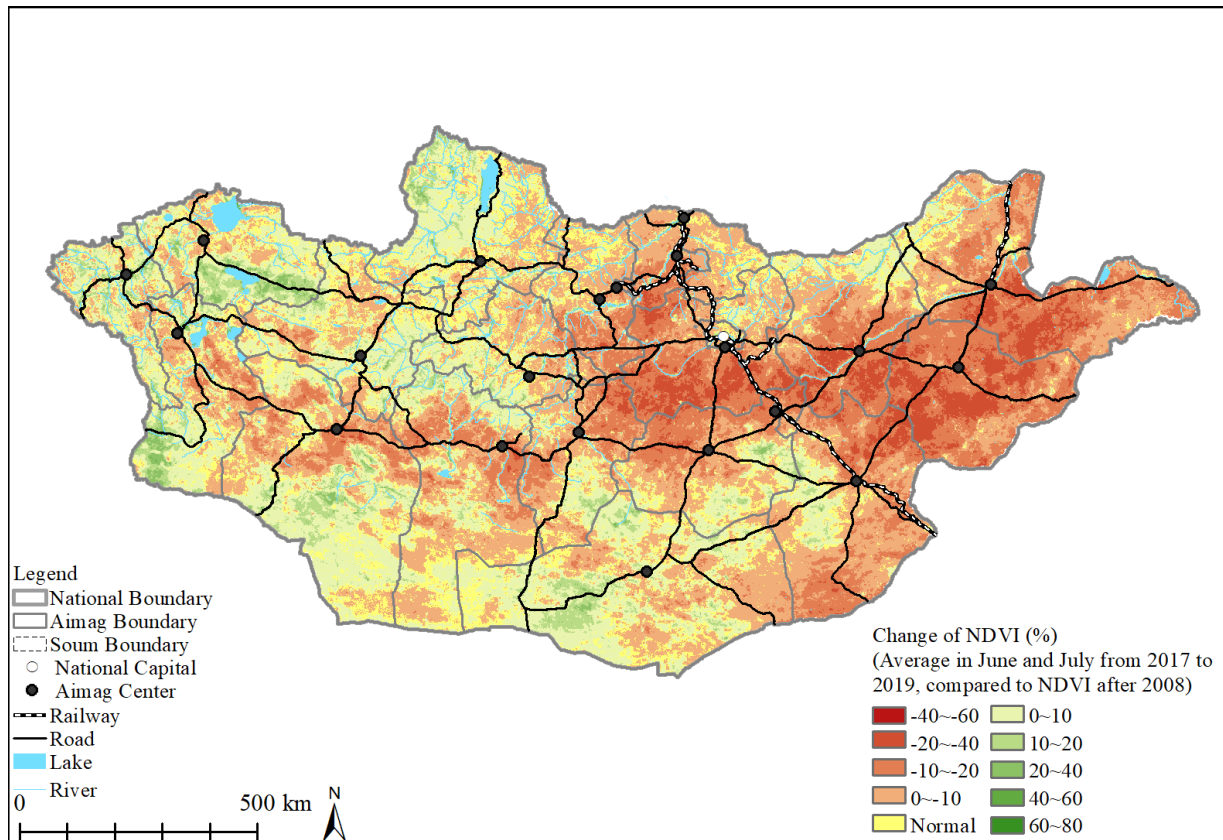

УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлт
(2017 оны 6-р сар)

УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлт
(2017 оны 7-р сар)

Эх сурвалж: Зайнаас тандан судлах үндэсний төв

Зураг 5.4.6 2017-2019 оны 6, 7-р сарын ургамалжилтын нормчлолын индексийн дундаж өөрчлөлт

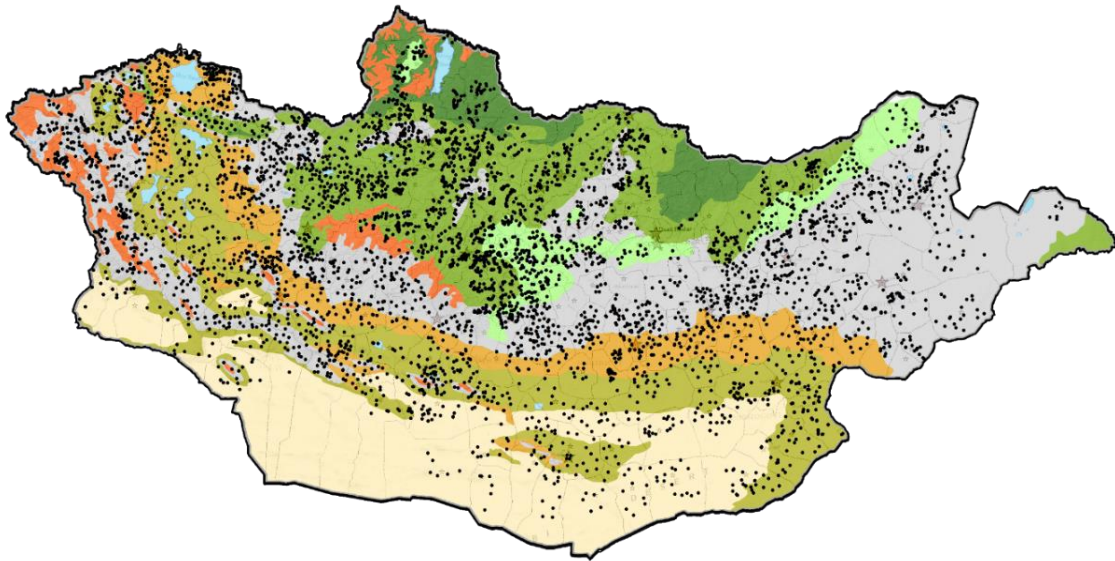

Эх сурвалж: Зайнаас тандан судлах үндэсний төвийн боловсруулсан ургамалжилтын нормчлолын ялгаврын индексийн өөрчлөлтөд үндэслэв. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Бэлчээрийн төлөв байдал, чанарын өөрчлөлтийн явцыг хянах зорилгоор ГЗБГЗЗГ фото-мониторингийн системийг суурилуулсан. 2015 оны байдлаар мониторингийн цэгийн тоо 2,620 байсан бол 2018 онд 4,617 болж нэмэгдсэн. Зураг 5.4.7-д фото-мониторингийн цэгийн байршлыг харуулав. Мониторингийн цэгүүд дэх 2019 оны бэлчээрийн төлөв байдлыг Зураг 5.4.8-д үзүүлэв. Зурагт үзүүлснээр гол зам дагуу болон Төв, Дундговь, Дорноговь, Сүхбаатар, Өвөрхангай, Архангай аймгуудад бэлчээр талхлагдсан байна.

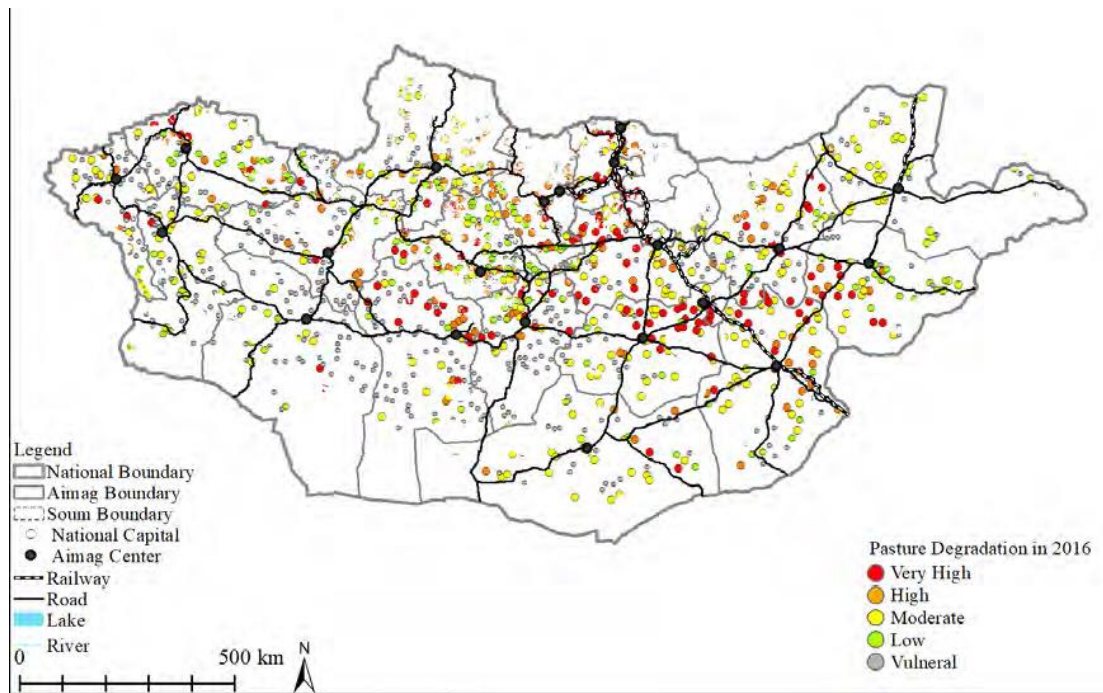
Цаг уур, орчны шинжилгээний газар 2018, 2019 оны бэлчээрийн талхлагдлыг үнэлсэн (Зураг 5.4.9). Зурагт үзүүлснээр Улаанбаатар хотоос Ховд хүрэх гол зам дагуу болон Төв, Архангай, Өвөрхангай, Дундговь, Дорноговь, Өмнөговь, Сүхбаатар аймгуудад бэлчээр талхагдлын эрсдэл өндөр байна.

Зураг 5.4.7 Бэлчээрийн фото-мониторингийн үнэлгээ

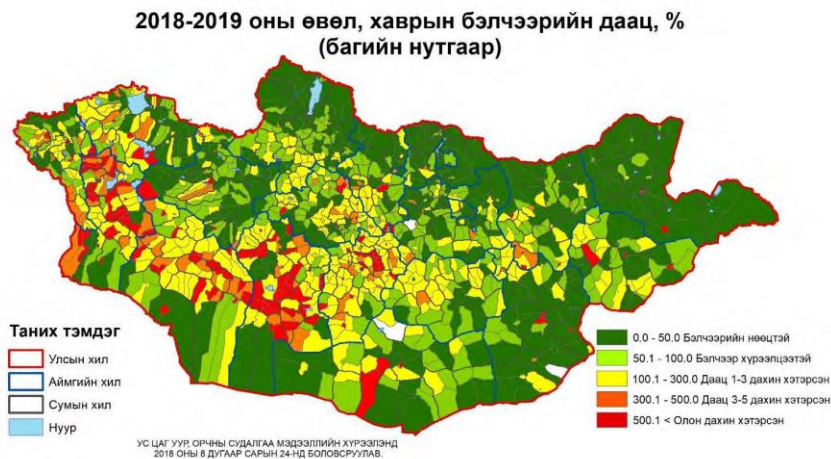
●: Фото-мониторингийн үнэлгээний цэгүүд
Эх сурвалж: ГЗБГЗЗГ-ын мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.4.8 Мониторингийн цэгүүд дэх бэлчээрийн төлөв байдал, 2019 он

Эх сурвалж: ГЗБГЗЗГ-ын мэдээлэлд үндэслэн ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.4.9 2018, 2019 оны бэлчээрийн талхлагдлын үнэлгээ

Эх сурвалж: ГЗБГЗЗГ

Бэлчээрийн талхагдал болон эмзэг байдлын газарзүйн тархалт эх сурвалж тус бүрт ялгаатай байна. Тоймлон үзвэл бэлчээрийн талхагдал дараах газарзүйн байршлуудад тархсан байна.

- (a) Улаанбаатар хотоос Ховд хүрэх гол зам дагуу,
- (b) Төв, Архангай, Өвөрхангай, Дундговь, Дорноговь, Сүхбаатар аймгуудад.

(3) Уур амьсгалын өөрчлөлт

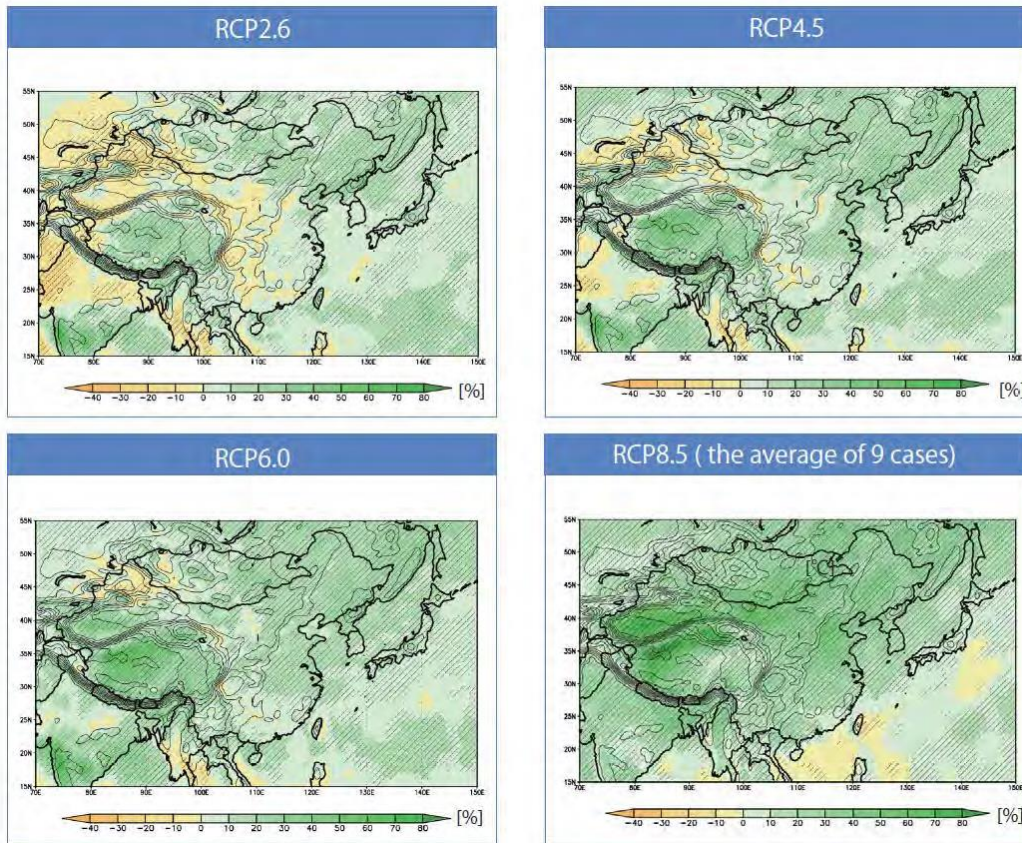
Уур амьсгалын өөрчлөлтийн олон улсын Засгийн газар хоорондын мэргэжилтний хороо (УАӨЗГМХ/ИПСС) 2014 онд Үнэлгээний тавдугаар тайлан (AR5)-гийн нэгдсэн тайланг нийтэлсэн. Байгаль орчны яам нь AR5-д ашиглагдсан урьдчилсан таамаглалын багц мэдээллийг ашиглан уур амьсгалын өөрчлөлтийн урьдчилсан таамаглалын багц мэдээллийг үүсгэсэн. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн урьдчилсан таамаглалыг боломжит дөрвөн хувилбараар гаргасан. Үүнд:

- (a) 1)RCP 2.6: Дэлхийн хэмжээнд хүлэмжийн хийн ялгаруулалт 2010-2020 оны хооронд оргил цэгтээ хүрч, дараа нь буурна.
- (b) 2)RCP 4.5: 2040-өөд онд оргил цэгтээ хүрч, дараа нь буурна.
- (c) 3)RCP 6.0: 2080-аад онд оргил цэгтээ хүрч, дараа нь буурна.
- (d) 4)RCP 8.5: Ялгаруулалт 21 дүгээр зууны турш өссөн хэвээр байна.

RCP хувилбар тус бүрийн жилийн хур тунадасны өөрчлөлтийг Зураг 5.4.10-т харуулав. RCP2.6, RCP4.5, RCP6.0 хувилбарын дагуу улсын баруун хэсгээр жилийн хур тунадас 0~-10%-иар, зарим хэсгүүдэд -10~-20%-иар буурна. RCP 8.5 хувилбарын дагуу жилийн хур тунадас нийт нутгаар нэмэгдэх боловч 6-аас 8-р саруудад буурна (Зураг 5.4.11). Эдгээр сарууд нь ургамал ургах чухал үе байдаг тул хур тунадас багасаж байгаа нь бэлчээрийн ургамлын ургалтад саад учруулна.

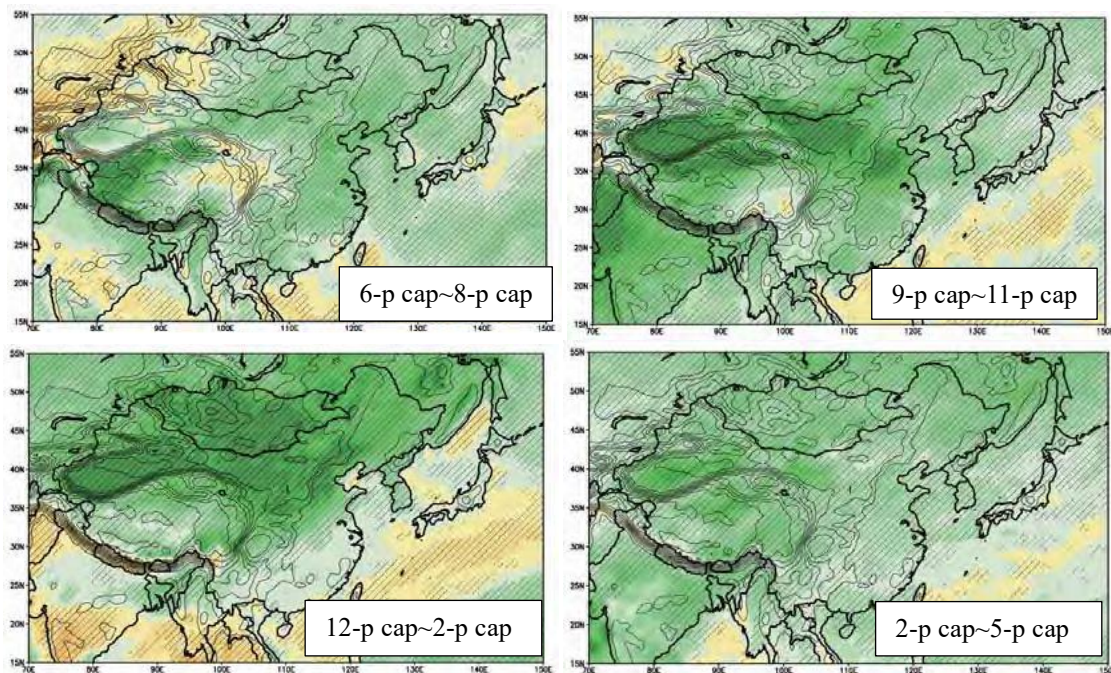
Хувилбар тус бүрийн жилийн дундаж хур тунадасны хамгийн их өөрчлөлтийг Зураг 5.4.12-т харуулав. Жилийн дундаж хур тунадас нутгийн баруун хэсгээр 20% хүртэл буурна. Баруун аймгуудын усны балансыг судалж уур амьсгалын өөрчлөлтийг Хүснэгт 5.4.2-т нэгтгэв. Хүснэгтэд нэгтгэснээр уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн жилийн хур тунадас багассан аймгуудад усны баланс усны эрэлтийг хангахуйц хэвээр байна.

Зураг 5.4.10 RCP хувилбар тус бүрийн жилийн дундаж хур тунадасны өөрчлөлт

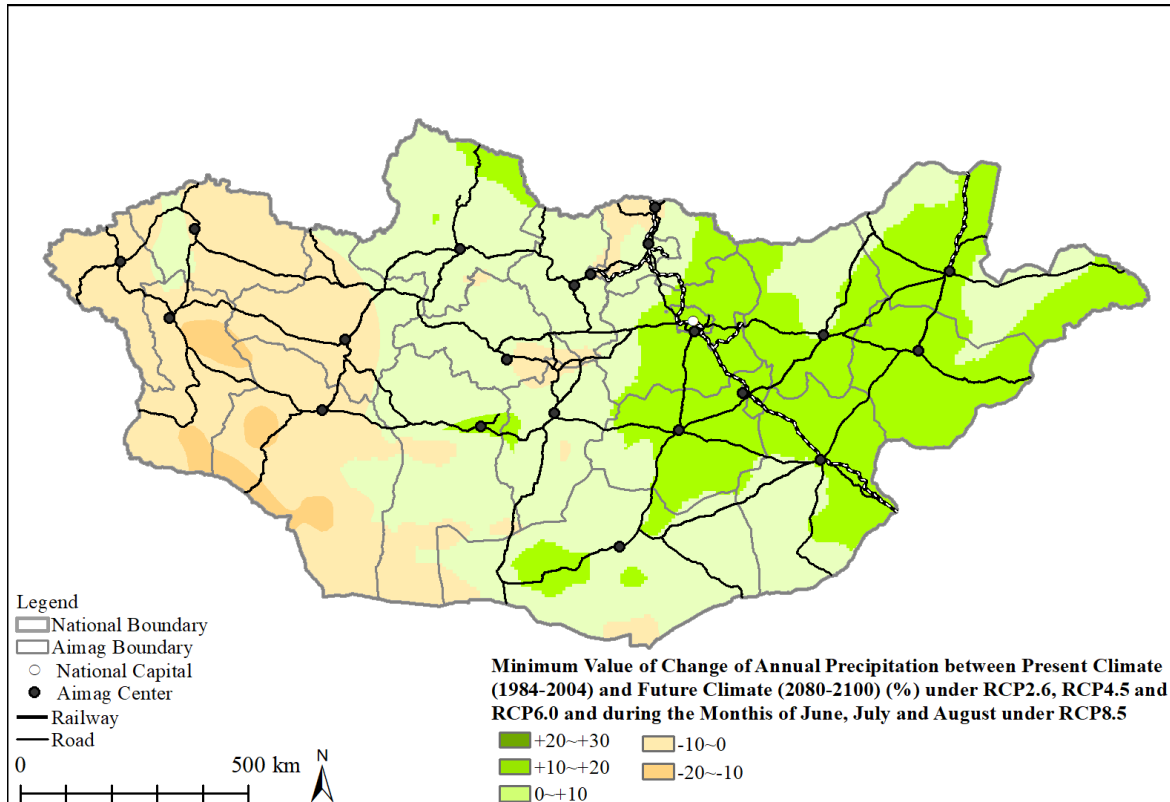
Эх сурвалж: УАӨЗГМХ

Зураг 5.4.11 RCP8.5 хувилбарын хур тунадасны өөрчлөлт, улирлаар

Эх сурвалж: УАӨЗГМХ

Зураг 5.4.12 RCP хувилбар тус бүрийн жилийн дундаж хур тунадасны хамгийн их өөрчлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.4.2 Баруун аймгуудын уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөлөл ба усны баланс

Аймаг	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл (%)	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн дараах усны боломжит нөөц (сая.м ³ /жил)	Усны баланс, 2040 (сая.м ³ /жил)
Баян-Өлгий	-10	3,096	3,070
Говь-Алтай	-10	142	115
Завхан	-10	3,870	3,840
Увс	-10	1,287	1,238
Ховд	-10	1,215	1,184

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(4) Зудын эрсдэл

Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэн нь 1980-2016 оны хооронд 36 жилийн хугацаанд тохиолдсон зудын давтамжийн зургийг боловсруулсан (Зураг 5.4.13). Мөн зудын эрсдлийн түвшинг тогтоосон (Зураг 5.4.14). Зудын гамшигт өртөж болзошгүй бүс нутгийг 21%-иас дээш давтамжтай, зудын эрсдлийн түвшин маш өндөр, өндөр, дунд зэргийг харгалзан тогтоов (Хүснэгт 5.4.3).

Хүснэгт 5.4.3 Зудын эрсдлийн түвшин ба зудын давтамж

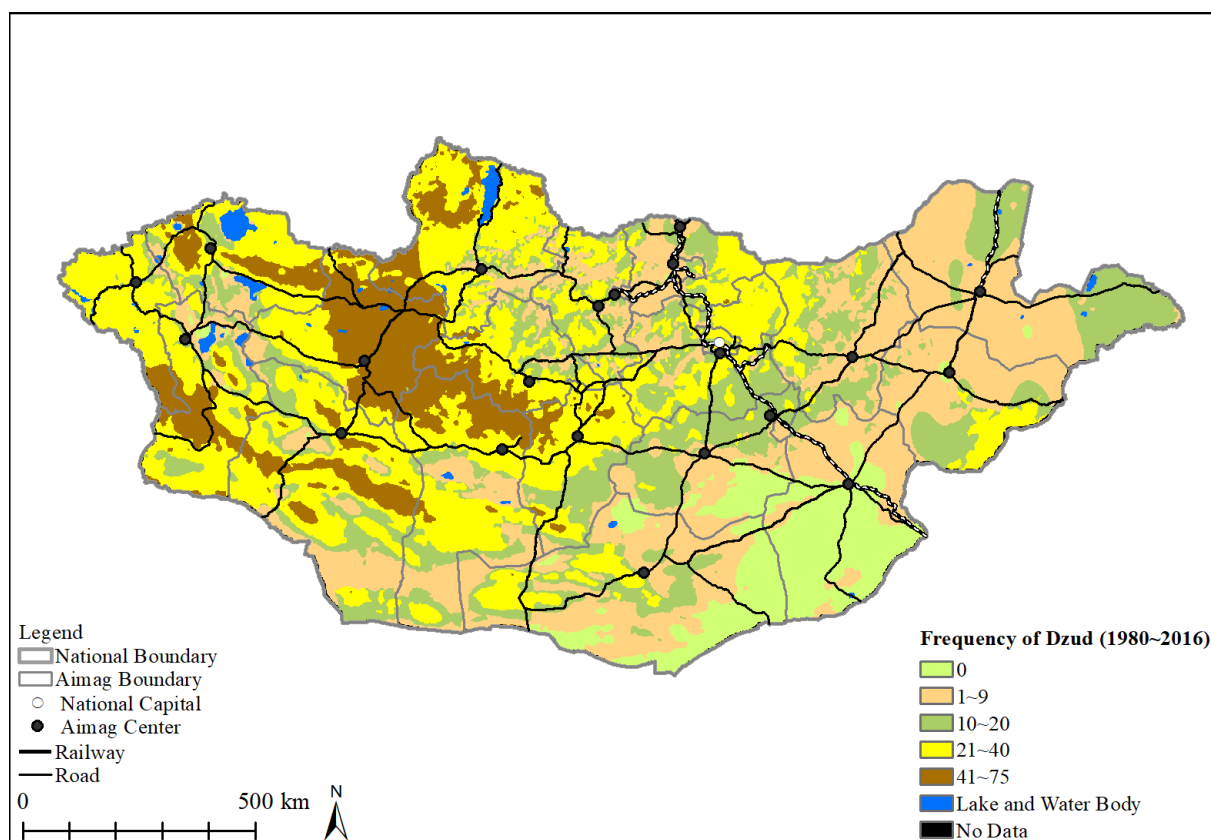
		1980-2016 онуудад тохиолдсон зудын давтамж (%)				
		41~75	21~40	10~20	1~9	0
Эрсдлийн түвшин	Маш өндөр	++	++	++	++	-
	Өндөр	++	++	++	++	-
	Дунд зэрэг	++	++	+	+	-
	Бага	+	+	+	+	-
	Хамгийн бага	+	+	+	+	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Тайлбар: хх: Зудын аюулд өртөх өндөр магадлалтай, зудаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай газар

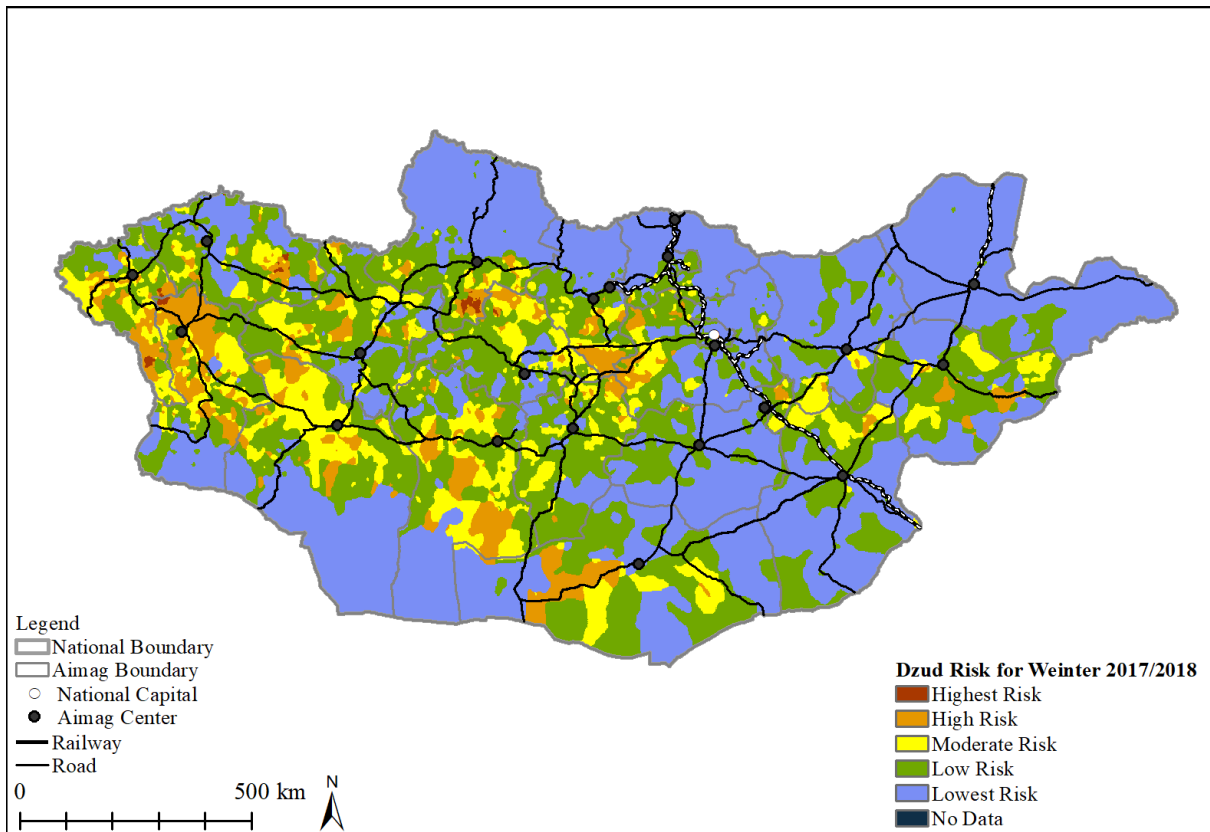
х: Зудын аюулд өртөж болзошгүй газар

Зураг 5.4.13 Зудын давтамж (1980–2016)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн боловсруулсан зудын давтамжийн зурагт үндэслэв

Зураг 5.4.14 Зудын эрсдэл (2017/2018 оны өвөл)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн боловсруулсан зудын давтамжийн зурагт үндэслэв

Зудыг цагаан зуд, харын зуд, шуурган зуд, хүйтэн зуд, төмөр зуд, хавсарсан зуд гэж ангилна. Төмөр зудын үед цасны өнгөн хэсэг, гүнд мөсөн бүрхэвч тогтсоноос мал бэлчээрлэх боломжгүй болдог. Энэ нь бусад сумаас олон мал орж ирснээс бэлчээрийн даац хэтрэхэд хүргэдэг. Зудын гамшгийн голомтын байршил болон зудын төрөл жил бүр өөрчлөгдөж байгаа тул зудын аюулаас эртнээс сэрэмжлүүлэх зэрэг гамшгийн үед хариу арга хэмжээ авах тогтолцоо нь газар ашиглалтыг хянах зэрэг тогтмол арга хэмжээтэй харьцуулахад илүү үр дүнтэй байж болох юм.

(5) Газар хөдлөлт

Одон орон, геофизикийн хүрээлэнгийн 1900-2000 оны газар хөдлөлтийн судалгаанд үндэслэн газар хөдлөлтийн өндөр эрсдэлтэй бүс нутгийг Зураг 5.2.4-т харуулсны дагуу тодорхойлов. Зурагт үзүүлснээр газар хөдлөлтийн өндөр эрсдэлтэй бүс нутаг нь Баянхонгор, Булган, Улаангом орчим, Ховд, Говь-Алтайн урд хил, Хөвсгөлийн уулархаг бүсэд оршиж байна. Мөн газар хөдлөлтийн эрсдлийг геологийн үүднээс авч үзсэн болно (Зураг 5.2.4). Хоёр аргаар газар хөдлөлтийн өндөр эрсдэлтэй бүс нутгуудыг тогтоосон ба эдгээр бүс нутгууд нь зөвхөн зарим хэсгээрээ давхцаж байгаа бөгөөд ийнхүү давхцаж буй бүс нутгууд нь нутгийн баруун хэсгээр төвлөрч байна.

5.4.3 Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө ба газар зохион байгуулалтын одоогийн байдал

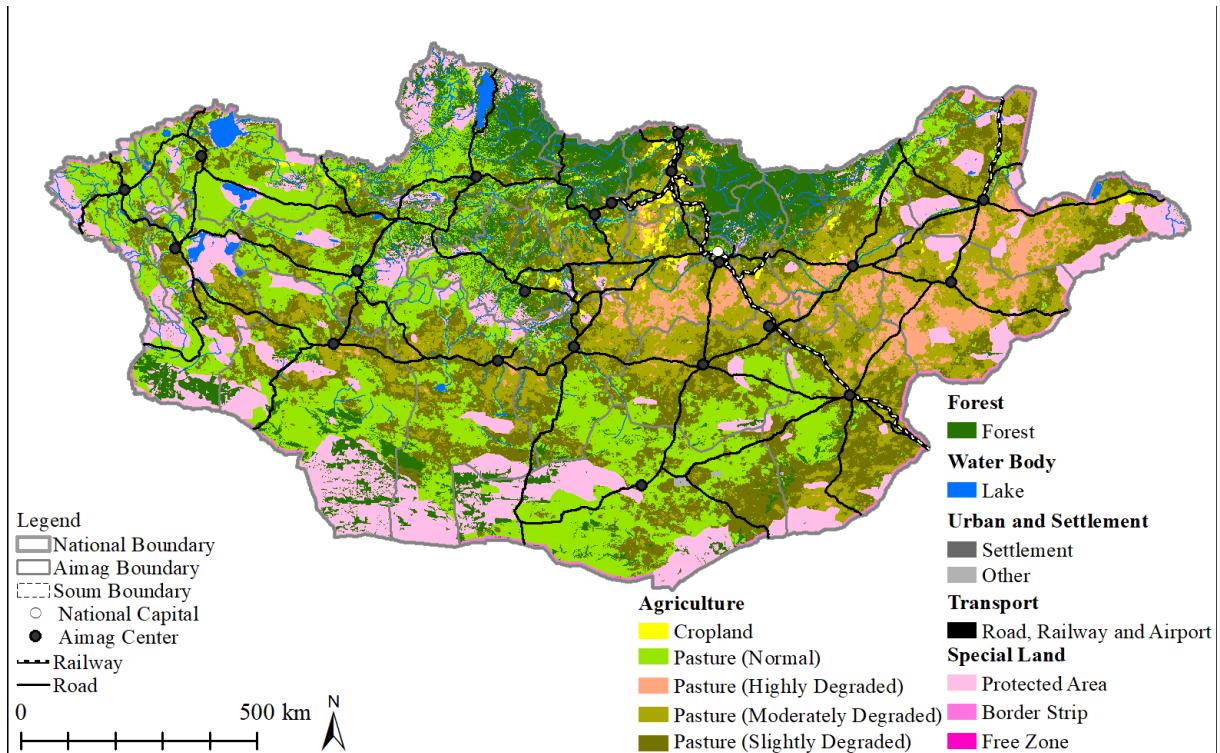
Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдлын газрын зураг нь улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний үндэс суурь болно. Газрын нэгдмэл сангийн ойн сан бүхий газар, усны сан бүхий газар, хөдөө аж ахуйн газрын газар ашиглалтын үндсэн зориулалтыг өөрчлөхөөс хамгаалах нь зүйтэй. Түүнчлэн улсын тусгай хамгаалалттай газар, чөлөөт бүсийн газар, улсын хилийн зурвас газар зэрэг газар нь Газрын нэгдмэл сангийн ангиллын улсын тусгай хэрэгцээний газарт хамаарна. Үүнээс гадна хиймлээр байгуулсан гадаргуутай газрын ашиглалтын ангиллыг хот, тосгон, бусад суурин газар, зам, шугам сүлжээний газар ашиглалтад зориулдаг.

Бэлчээрийн ургамлын бүрхэцийн байдлыг үзүүлсэн хадлан, бэлчээрийн бүсчлэлийн тойм зургийг боловсруулсан. Зураг 5.4.15-д Монгол Улсын газрын нэгдсэн сангийн одоогийн байдлыг үзүүлсэн ба Хүснэгт 5.4.4-д газрын нэгдмэл санг үндсэн ангиллаар, аймгаар нэгтгэн харуулав. Бэлчээрийн газрыг ургамалжилтын нормчлолын ялгаврын индексийн (УНЯИ) дундаж өөрчлөлтийн дагуу 4 ангилдаг. Бэлчээрийн УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлт нэмэгдсэн болон өөрчлөлтгүй тогтвортой байгааг хэвийн гэж үзнэ. Бэлчээрийн УНЯИ-ийн дундаж өөрчлөлт 0-10%-иар багассан бол бага зэрэг талхагдалтай, 10-20%-иар багассан бол дунд зэрэг талхагдалтай, 20-оос дээш хувиар багассан бол их талхагдалтай гэж тус тус ангилан үзнэ.

Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдлын газрын зурагт ойн сан бүхий газар, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн зааг гэж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамнаас тогтоосон хилийг дагаж мөрдөнө. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дархан цаазат газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, дурсгалт газар гэж ангилна. “Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө”-нд газар тариалангийн зориулалттай газар нутгийг тооцож гаргасныг дагаж мөрдөнө. Чөлөөт бүсийн газар, улсын хилийн зурвас газрын хил хязгаарыг Газрын нэгдмэл санд тусгасныг дагаж мөрдөнө.

Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 70%-ийг бэлчээрийн газар эзэлж байна. Бэлчээрийн 62% нь ямар нэгэн байдлаар доройтон талхлагдсан ба 38% нь хэвийн нөхцөлд байна. Аймгийн төв орчмын болон гол зам дагуух бэлчээр ихээхэн талхлагдсан байна. Бэлчээрийн доройтол, талхагдал нийслэл хот орчимд болон нутгийн зүүн бүсэд өргөн тархсан. Мөн Арвайхээрээс Ховд хот хүртэлх гол замын дагуу бэлчээрийн доройтол, талхагдал тархсан байна.

Зураг 5.4.15 Монгол Улсын газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдлын зураг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг. БОАЖЯ, УГЗБЕТ, ГНС-гийн мэдээлэлд үндэслэв.

Хүснэгт 5.4.4 Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдал (1/2)

Аймаг	Хөдөө аж ахуйн газар							Тариалан	Ойн сан бүхий газар	Усны сан бүхий газар	Хот, тосгоны газар
	Дүн	Бэлчээр									
		Дүн	Хэвийн	Их талхагдалтай	Дунд зэрэг талхагдалтай	Бага зэрэг талхагдалтай					
Архангай	39,899	39,278	19,686	73	2,799	16,721	621	10,123	125	6	
Баян-хонгор	85,305	85,302	32,997	724	16,972	34,609	3	5,789	504	11	
Баян-Өлгий	30,744	30,744	24,363	0	510	5,872	0	860	495	19	
Булган	28,411	27,519	6,042	375	9,643	11,458	893	19,333	41	10	
Говь-Алтай	85,281	85,281	45,512	409	12,719	26,642	0	16,980	95	7	
Говь-сүмбэр	5,557	5,557	239	1,111	2,641	1,565	0	0	2	5	
Дархан-Уул	2,434	2,026	173	25	848	980	408	822	1	27	
Дорноговь	96,621	96,621	18,572	6,157	29,020	42,873	0	1,988	106	9	
Дорнод	92,112	91,282	12,893	13,468	33,445	31,476	830	2,472	1,068	16	
Дундговь	70,652	70,652	22,310	1,851	19,740	26,750	0	591	52	8	
Завхан	65,469	64,911	41,945	0	1,916	21,051	558	7,856	531	7	
Орхон	632	591	29	0	234	329	41	179	0	35	
Өвөрхангай	57,266	57,001	17,371	1,655	14,794	23,181	265	3,058	24	11	
Өмнөговь	113,462	113,462	72,819	3	1,960	38,680	0	12,611	41	12	
Сүхбаатар	71,327	71,062	698	22,560	39,258	8,546	265	160	66	9	
Сэлэнгэ	20,677	17,113	2,214	714	5,479	8,706	3,565	19,408	5	11	
Төв	58,356	54,846	1,570	14,959	28,376	9,942	3,509	14,529	23	7	
Увс	51,111	50,605	39,011	0	223	11,371	506	2,372	5,432	13	
Ховд	42,818	42,728	23,460	66	4,724	14,478	89	8,060	2,151	11	
Хөвсгөл	41,530	41,370	31,177	0	120	10,074	159	39,138	3,135	15	
Хэнтий	59,254	58,489	6,961	9,803	26,777	14,948	765	17,889	26	9	
Улаанбаатар	3,123	3,102	857	25	578	1,641	21	1,174	0	230	
Бүгд	1,122,041	1,109,543	420,899	73,979	252,773	361,893	12,498	185,391	13,922	489	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.4.4 Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдал (2/2)

Аймаг	Бусад суурины газар	Зам, шугам сүлжээний газар				Тусгай хэрэгцээний газар				Нийт
		Дүн	Авто зам	Төмөр зам	Нисэх буудал	Дүн	Тусгай хамгаалалттай газар	Улсын хилийн зурвас	Чөлөөт бүс	
Архангай	0	1	1	0	0	0	0	0	5,136	55,285
Баянхонгор	0	1	1	0	1	0	0	1	23,892	115,492
Баян-Өлгий	0	5	5	0	0	0	0	0	14,131	46,235
Булган	0	3	3	0	1	1	0	0	993	48,783
Говь-Алтай	0	5	5	0	0	0	0	0	39,461	141,822
Говьсүмбэр	0	2	2	0	11	6	5	0	39	5,609
Дархан-Уул	0	20	20	0	8	1	6	0	0	3,284
Дорноговь	0	8	8	0	75	32	42	0	12,535	111,332
Дорнод	0	5	5	0	26	9	14	3	32,432	128,114
Дундговь	0	7	7	0	6	5	0	1	3,934	75,240
Завхан	0	3	3	0	3	1	0	2	8,722	82,585
Орхон	0	29	29	0	3	1	1	0	0	843
Өвөрхангай	0	8	8	0	2	1	0	1	2,596	62,953
Өмнөговь	927	940	12	927	9	8	0	1	38,801	165,864
Сүхбаатар	0	3	3	0	23	21	0	2	13,268	84,847
Сэлэнгэ	0	3	3	0	12	4	8	0	1,651	41,756
Төв	0	5	5	0	16	7	9	0	1,602	74,530
Увс	0	9	9	0	0	0	0	0	10,987	69,911
Ховд	0	7	7	0	1	1	0	0	23,461	76,497
Хөвсгөл	0	3	3	0	2	1	0	1	17,187	100,995
Хэнтий	0	2	2	0	16	15	0	1	4,961	82,147
Улаанбаатар	0	72	72	0	9	3	6	0	398	4,776
Бүгд	927	1,141	213	927	221	117	91	12	256,186	1,578,902

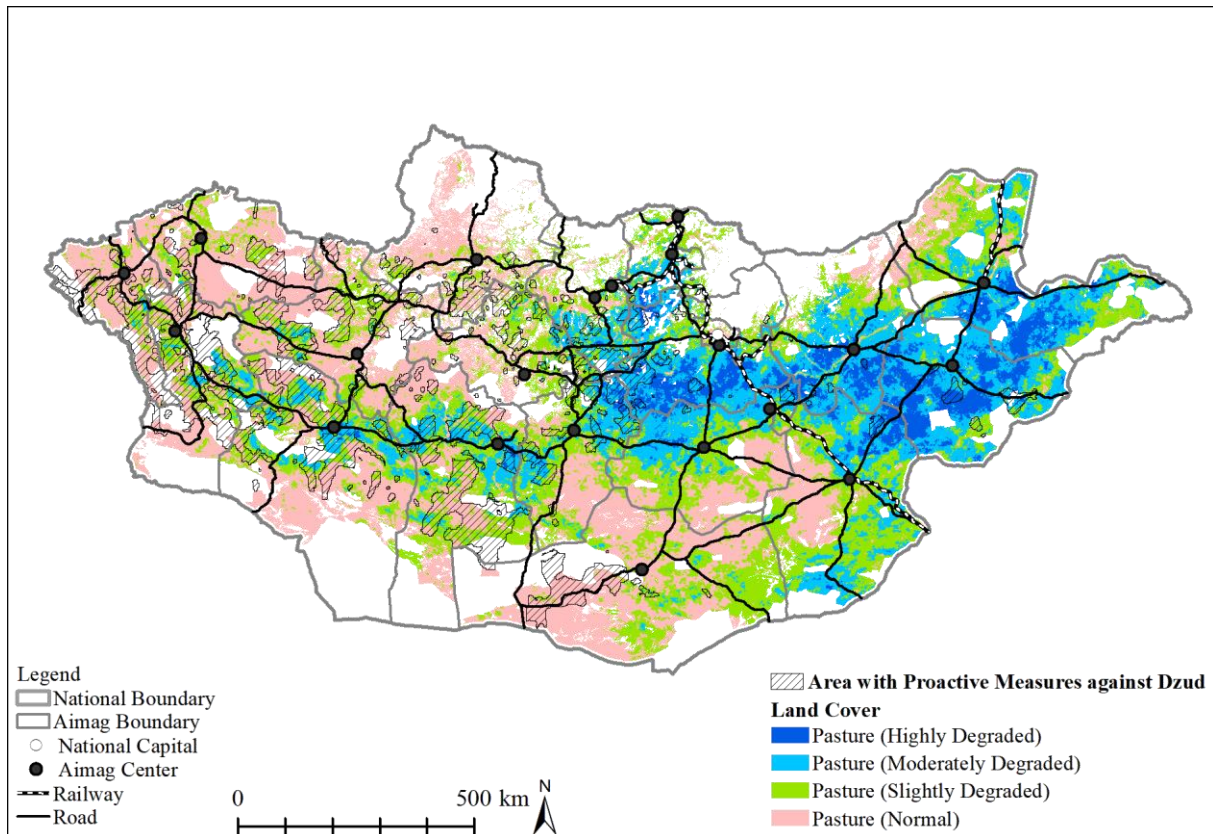
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.4.4 Бэлчээрийн газрын ангилал

(1) Тусгай арга хэмжээ шаардсан бэлчээрийг тодорхойлох нь

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд бэлчээрийн газрыг талхагдалын түвшин, зудад нэрвэгдэх эрсдлээр ангилсан. Зудын аюулд өртөж болзошгүй бүс нутгийн дунд зэрэг талхагдалтай бэлчээр, их талхагдалтай бэлчээрийн газарт ноцтой хохирол учрахаас өмнө урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай. Улаанбаатар хотын эргэн тойронд 100 км-ийн зайд болон бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд, орон нутгийн хөгжлийн төв хотуудын эргэн тойронд 50 км-ийн зайд багтсан бэлчээрийн даац хэтэрсэн байна. “Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө”-нд тухайн газруудад эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй хөгжүүлэхээр тусгасан тул бэлчээрийн доройтлоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай. Зураг 5.4.16-д бэлчээрийн газар болон зудын гамшгийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай газар нутгийг үзүүлэв.

Зураг 5.4.16 Бэлчээрийн газар болон зудын гамшгийн эсрэг урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай газар

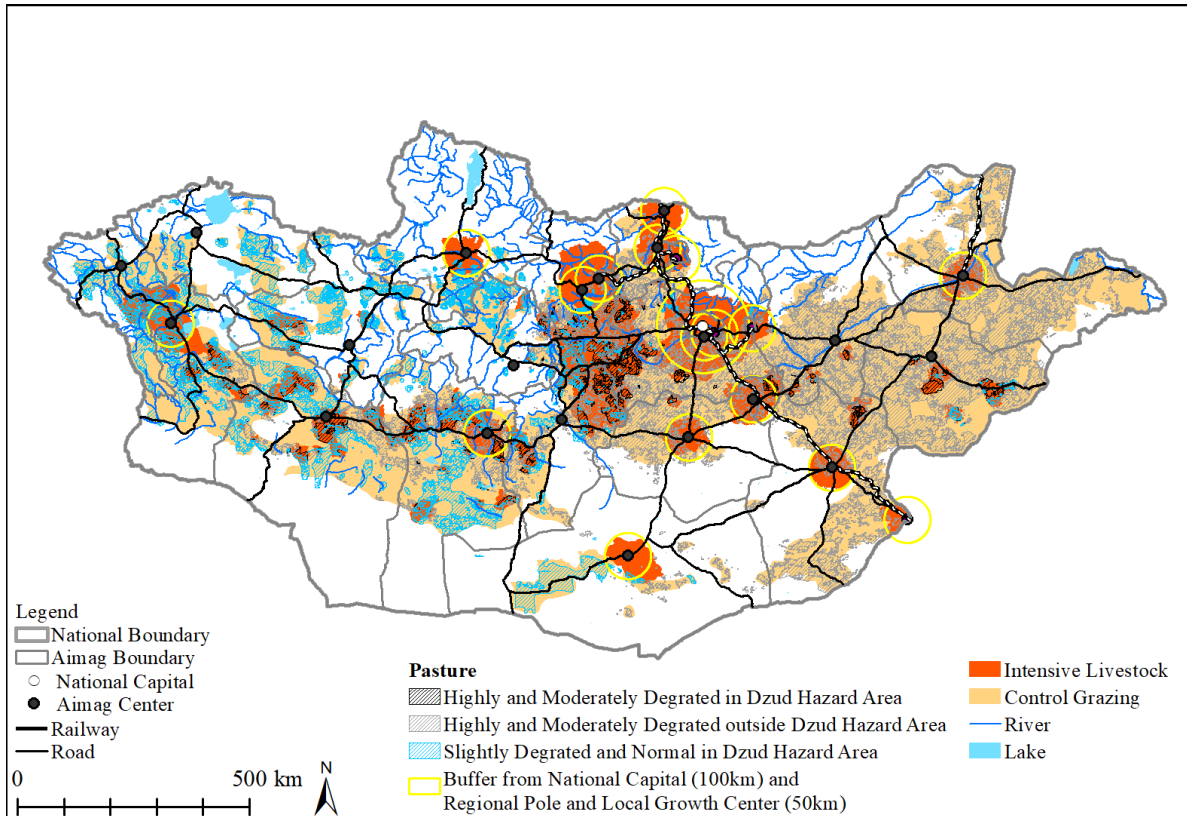
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Бусад дунд зэрэг талхагдалтай болон их талхагдалтай бэлчээрийн газрыг бэлчээр ашиглалтыг зохистой хянах ангилалд багтаана. Зудын аюулд өртөж болзошгүй бүс нутгийн хэвийн бэлчээр, бага зэрэг талхагдалтай бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэхгүйн тулд тухайн бэлчээр ашиглалтыг хянах шаардлагатай. “Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө”-нд эдгээр бэлчээрийн газрыг бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрын ангилалд багтаана.

(2) Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрын хил хязгаар

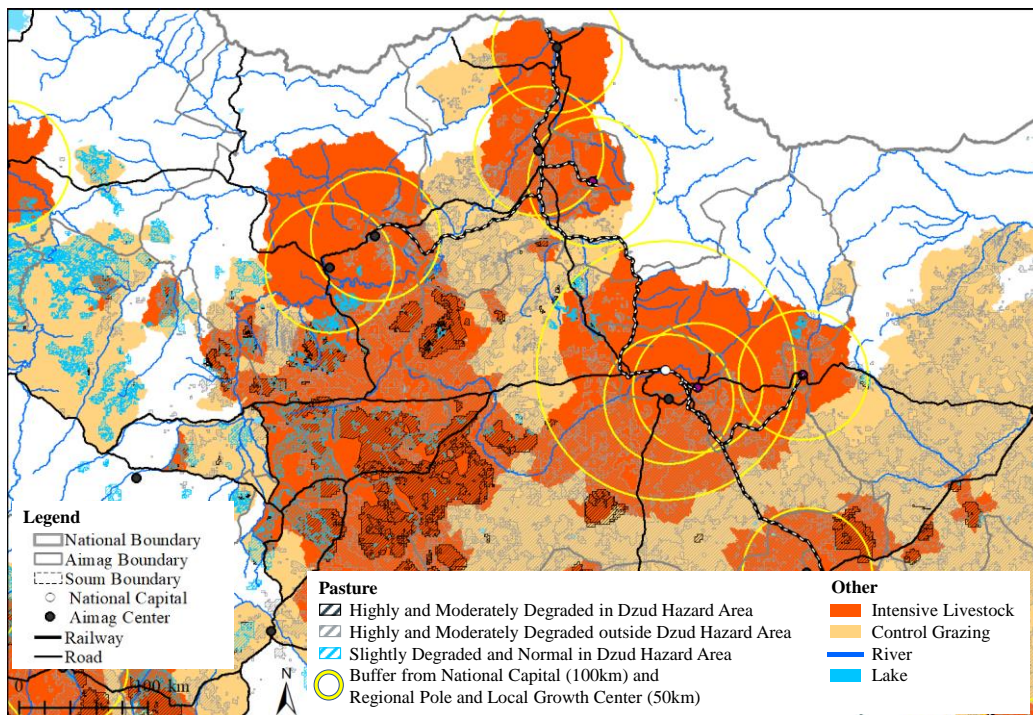
Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрын хил хязгаар нь гол мөрний хөндий болон авто зам дагуу байна. Гол мөрөн, авто зам байхгүй тохиолдолд уул, толгодын хярыг хил хязгаараар тогтооно. Зураг 5.4.17 ба Зураг 5.4.18-д улсын нийт нутаг дэвсгэр болон Улаанбаатар хот орчимд эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрыг тус тус харуулав. Эдгээр газрыг маш ерөнхий байдлаар тусган үзүүлсэн бөгөөд бодит нөхцөл байдалд үндэслэн өөрчлөн сайжруулах болно.

Зураг 5.4.17 Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.4.18 Улаанбаатар хот орчим, Сэлэнгэ, Булган дахь эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх газар болон бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.4.5 Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

(1) Тариалангийн газрын эрэлт, хэрэгцээ

Дотоодын хэрэгцээг хангах үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, малын тэжээлийн ургамлыг тариалахад шаардлагатай тариалангийн талбайн эрэлт, хэрэгцээг 2040 оноор тооцсон. Тооцоогоор тариалалт хийх талбайг 680 км²-аар нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна (Хүснэгт 5.4.5). Газар тариалангийн нийт талбай одоогийн байдлаар 5,079 км² байгаа нь цаашдын эрэлтийн 12,498 км²-ын тал хувиас ч бага байна. Атаршсан газрыг нэмж ашиглавал эрэлт, хэрэгцээг хангах боломжтой.

Хүснэгт 5.4.5 Тариалангийн газрын эрэлт хэрэгцээ (2040 оноор)

Газар тариалангийн бүтээгдэхүүн	Үйлдвэрлэл (тонн)			Газар (га)			2018 оноос хойшх газрын эрэлт хэрэгцээний өсөлт (га)
	2018	2030	2040	2018	2030	2040	
Үр тариа	453,849	476,852	550,214	366,809	366,809	366,809	0
Төмс	168,883	202,838	229,883	12,925	15,025	15,025	2,100
Хүнсний ногоо	100,732	287,338	329,420	8,866	22,987	23,530	14,664
Малын тэжээл	123,840	138,927	152,820	46,309	46,309	46,309	0
Тосны ургамал	34,581	59,194	82,034	69,161	98,657	112,702	43,541
Жимс	1,692			3,873	6,983	11,638	7,765
Бүгд				507,943	556,770	576,013	68,070

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ (хөдөө аж ахуйн зарим бүтээгдэхүүн)

Хөдөө аж ахуйн гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүнээс үр тариа, төмсний дотоодын хэрэглээг 100% хангаж байна. Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн зардал өндөр, бүтээгдэхүүний үнэ өндөр зэргээс шалтгаалан олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадваргүйгээс үр тариа, төмс экспортлох боломж бага байна. Тиймээс үр тариа, төмс тариалах талбайг нэмэгдүүлэх шаардлага байхгүй юм.

Хүнсний ногооны дотоодын хэрэглээгээ хангахын тулд хүнсний ногоо тариалах талбайг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Хүнсний ногоог тарьж ургуулахад арга технологи, арчилгаа шаардагддаг. Хүнсний ногоог одоо ашиглаж буй тариалангийн талбайд тариалан, өргөжүүлэх боломжтой. Тиймээс хүнсний ногоо тариалах талбайг шинээр нэмэгдүүлэх боломж бага байна.

Импортыг орлуулан дотоодын хэрэгцээгээ хангахын тулд малын тэжээл, тосны ургамлын тариалалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх зорилгоор малын тэжээл, тосны ургамлыг тариалах нь зүйтэй. Малын тэжээл, тосны ургамлын тариалалтын хувьд бэлчээрийн газрын үндсэн зориулалтыг өөрчлөн тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Жимс, жимсгэний үйлдвэрлэл нь экспорт болон боловсруулах үйлдвэрийн хөгжлийг дэмжих сонголт юм. Жимс, жимсгэний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхийн тулд бэлчээрийн газрын газар ашиглалтын зориулалтыг өөрчлөн тариалангийн талбайн ангилалд оруулах магадлалтай.

Эдгээр нөхцөлийг харгалзан үзэж, малын тэжээл, тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ тариалах тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийхээр сонгосон болно. Учир нь тэдгээрийг тариалах тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх үүднээс

бэлчээрийн газрын газар ашиглалтын зориулалтыг өөрчлөн тариалангийн талбайн ангилалд оруулах шаардлага гарч магадгүй юм. Малын тэжээлийг царгасаар, тосны ургамлыг наранцэцгээр, жимс, жимсгэнийг чацарганаар төлөөлүүлэн газар тариаланд тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийсэн.

(3) Газрын тохиромжтой байдлыг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтүүд

Газар тариаланд тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийхдээ тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх боломж, нөхцөл болон нийгмийн нөхцөл байдлын шалгуур үзүүлэлтүүдээр үнэлнэ. Тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх боломж, нөхцөлийн шалгуур үзүүлэлтэд хөрсний хэв шинж, гадаргын налуужилт, налуугийн өнцөг, чиг, хур тунадас, агаарын хэм зэрэг орно. Нийгмийн нөхцөл байдлын шалгуур үзүүлэлт нь зах зээл, ажиллах хүчээс хамааран аймгийн төв, улсын чанартай авто замд хүрэх зайгаар тодорхойлогдоно.

Газрын тохиромжтой байдлын түвшинг шалгуур үзүүлэлт тус бүрээр тохиромжгүйгээс (N) нэн тохиромжтой (S1) шалгуураар үнэлнэ. Газрын тохиромжтой байдлын нийт үнэлгээг тохиромжтой байдлын түвшинг шилжүүлэх итгэлцүүрээр үржүүлж тооцно. Шилжүүлэх итгэлцүүрийг аналитик шаталсан процессын (АНР) харьцуулсан матрицаас тооцож, гаргасан (Хүснэгт 5.4.6).

Хүснэгт 5.4.6 Газрын тохиромжтой байдлыг үнэлэх аналитик шаталсан процесс

	Хөрсний хэв шинж	Гадаргын налуужилт	Налуужилтын өнцөг	Хөрсний чийг	Температур	Шилжүүлэх итгэлцүүр
Хөрсний хэв шинж	1	5	7	3	1/3	0.268
Гадаргын налуужилт	1/5	1	3	1/3	1/7	0.065
Налуужилтын өнцөг	1/7	1/3	1	1/7	1/7	0.033
Хөрсний чийг	1/3	3	7	1	1/5	0.141
Температур	3	7	7	5	1	0.493

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.4.7 - Хүснэгт 5.4.10-д шалгуур үзүүлэлтийн дагуу тохиромжтой байдлын түвшинг тодорхойлсныг харуулав. Зураг 5.4.19 - Зураг 5.4.23-д шалгуур үзүүлэлтийн дагуу тохиромжтой байдлын газар зүйн тархалтыг үзүүлэв.

Хүснэгт 5.4.7 Хөрсний хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Таримал ургамал	S1	S2	S3	N
Малын тэжээл	CH	FL, KS, UM	CL, GY, LP	CR
Тосны ургамал	CH	FL, KS, UM	CL	CR, GY, LP
Жимс	CH	FL, KS, UM	GY, LP	CL, CR

Тайлбар: S1: Маш тохиромжтой, S2: Дунд зэргийн тохиромжтой, S3: Бага зэргийн тохиромжтой, N: Тохиромжгүй

CH: Черноземс, CL: Калкизол, CR: Криозол, FL: Флувисол, GY: Гипсизол, KS: Кастаноземс, LP: Лептозол, UM: Умбрисол

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Хүснэгт 5.4.8 Хур тунадасны хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Нэгж: мм/өсөлтийн хугацаа

Таримал ургамал	Чийгшлийн хэлбэлзэл				Зураг 5.4.12-т харуулсан тохиромжтой байдлын түвшин			
	S1	S2	S3	N	S1	S2	S3	N
Малын тэжээл	340-440	220-340	105-220	< 105	>= 3	4	5	<= 6
Тосны ургамал	470-570	340-470	220-340	< 220	>= 2	3	4	<= 5
Жимс	> 340	220-340	105-220	< 105	>= 3	4	5	<= 6

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Хүснэгт 5.4.9 Агаарын температурын хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Нэгж: 10 градусаас өндөр өдрийн дундаж температурын нийлбэр

Таримал ургамал	Температурын хэлбэлзэл				Зураг 5.4.13-т харуулсан тохиромжтой байдлын түвшин			
	S1	S2	S3	N	S1	S2	S3	N
Малын тэжээл	> 1400	1000-1400	400-1000	< 400	>=4	3	2	1
Тосны ургамал	> 2600	2000-2600	1400-2000	< 1400	>=6	5	4	< 3
Жимс	> 2000	1400-2000	1000-1400	< 1000	>=5	4	3	< 2

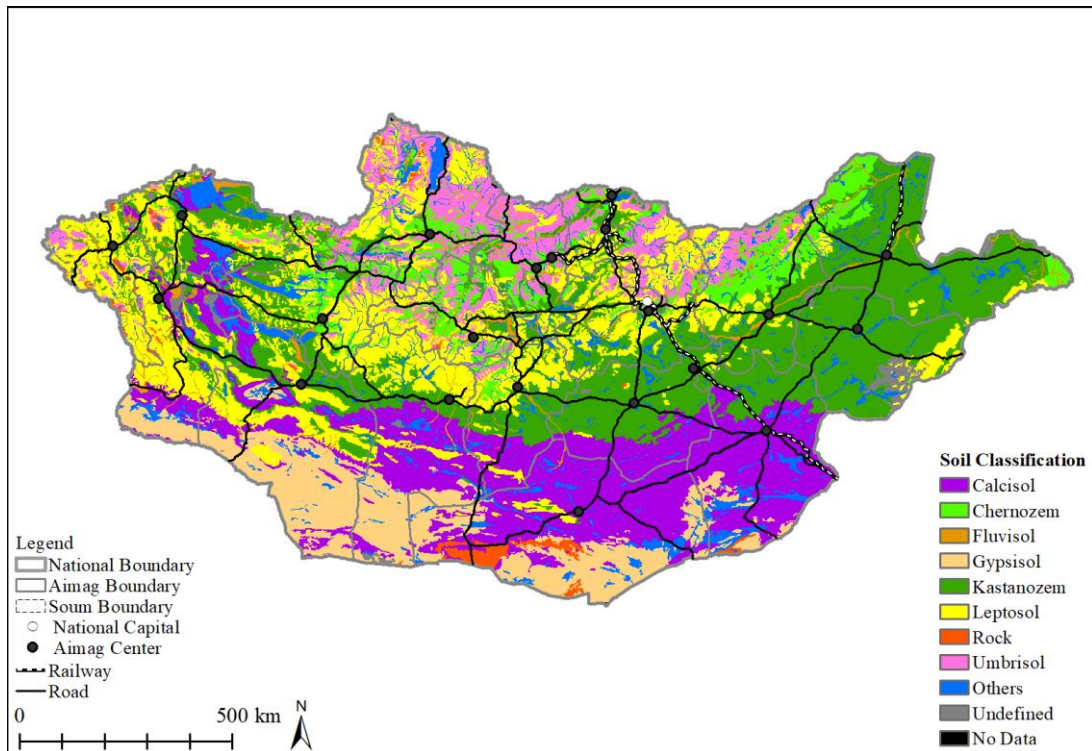
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Хүснэгт 5.4.10 Гадаргын налуужилт, налуужилтын өнцөг, чигийн хувьд тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Шалгуур үзүүлэлт	Нэгж	S1	S2	S3	N
Налуужилт	градус	0~3	3~8	8~15	>15
Налуужилтын өнцөг	градус	135~225	45~135, 225~215	0~45, 315~360	

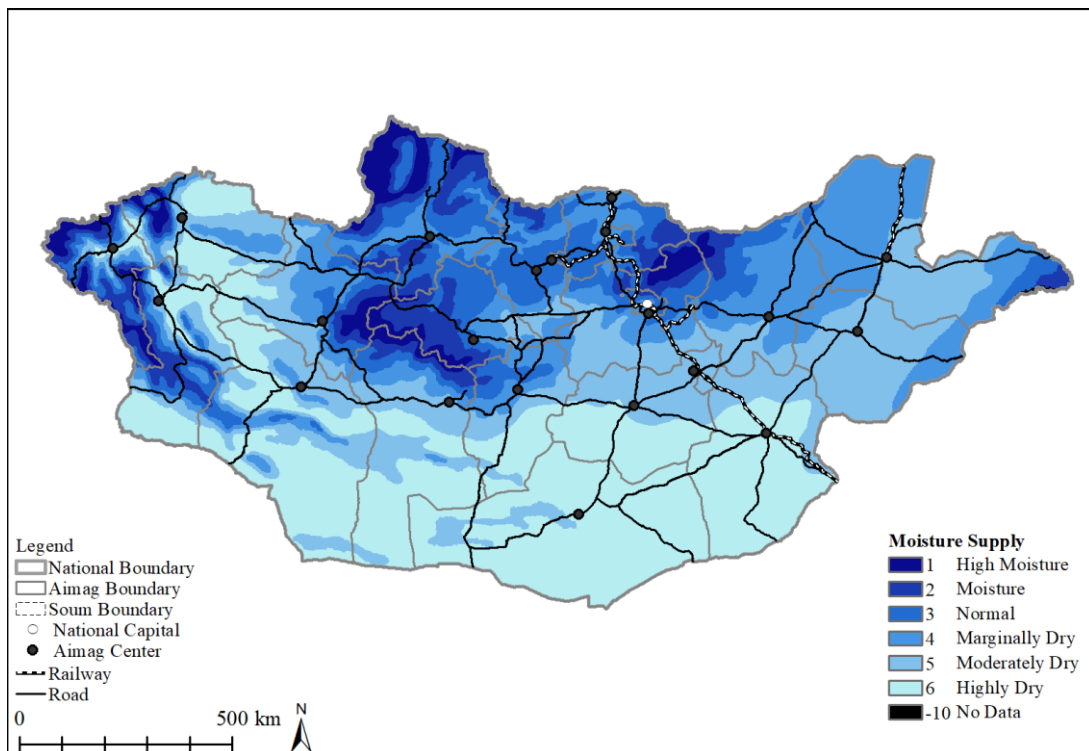
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Зураг 5.4.19 Хөрсөн бүрхэвчийн газар зүйн тархалт

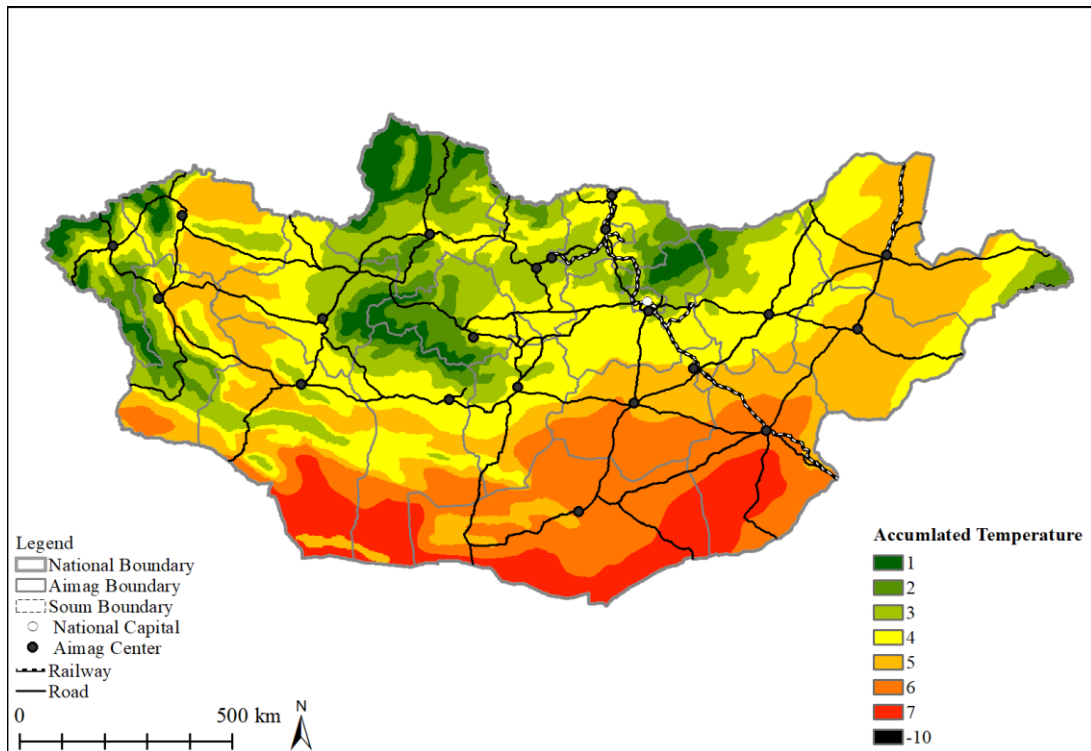
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Газар зүй, геоэкологийн хүрээлэнгийн мэдээлэлд үндэслэв.

Зураг 5.4.20 Хур тунадасны газар зүйн тархалт

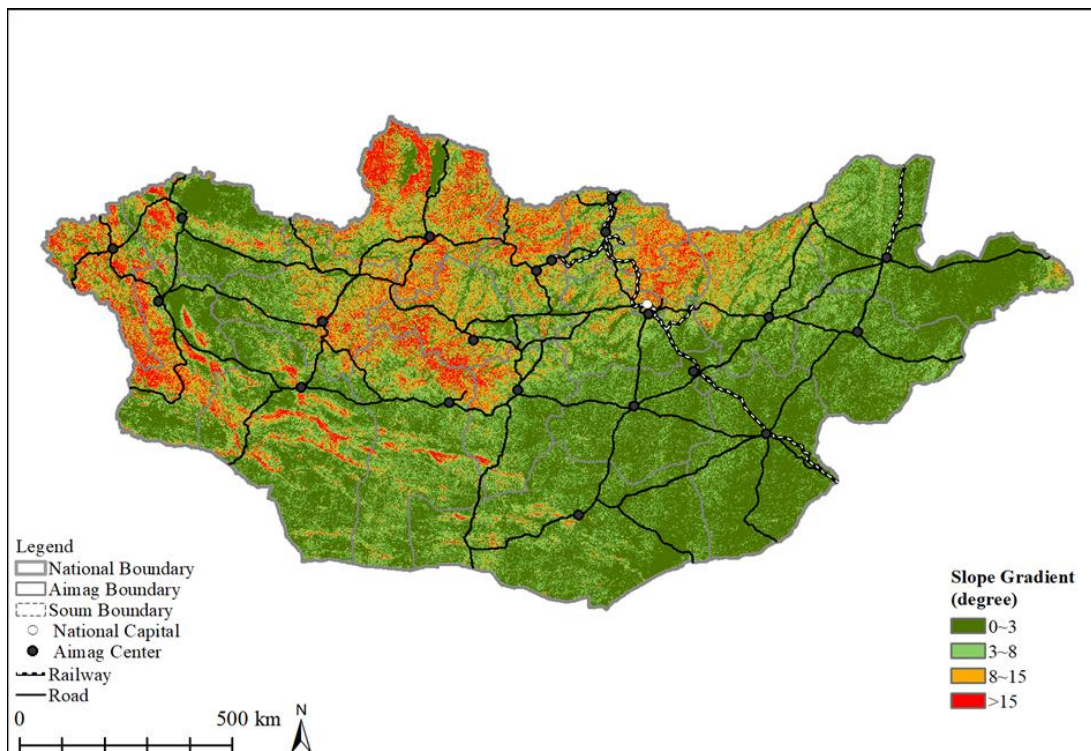
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэв.

Зураг 5.4.21 Агаарын температурын газар зүйн тархалт

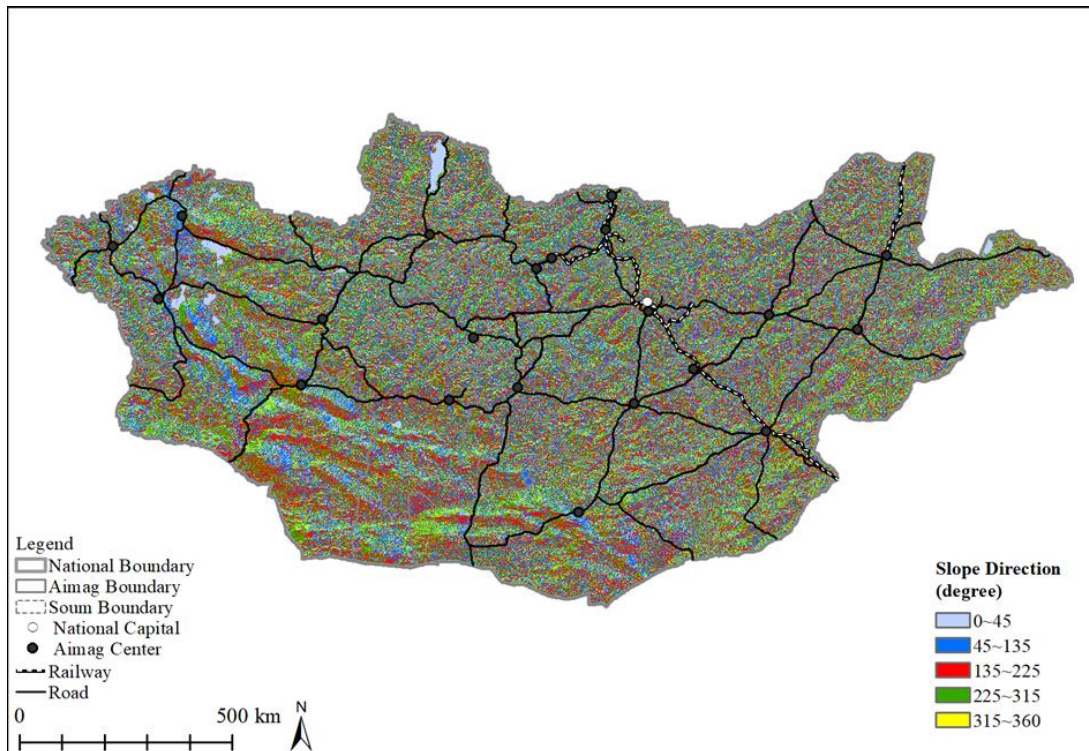
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэв.

Зураг 5.4.22 Гадаргын налуужилтын зонхилох өнцөг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, ASTER DEM дижитал өргөлтийн загварыг ашиглав.
Тайлбар: 115 м-ийн нарийвчлалтай

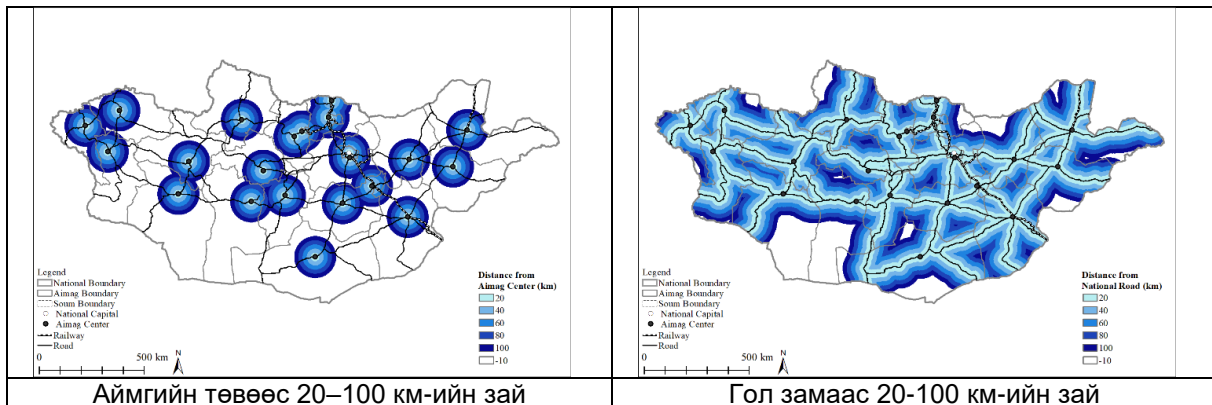
Зураг 5.4.23 Гадаргын налуужилтын зонхилох өнцгийн чиг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг, ASTER DEM дигитал өргөлтийн загварыг ашиглав.
Тайлбар: 115 м-ийн нарийвчлалтай

Нийгмийн нөхцөл байдлын хувьд Зураг 5.4.24-д аймгийн төв болон улсын чанартай авто замаас 20-100 км-ийн зайд хамрагдах нутаг дэвсгэрийг үзүүлэв.

Зураг 5.4.24 Аймгийн төв, улсын чанартай авто замаас 20-100 км-ийн зайд хамрагдах нутаг дэвсгэрийн тохиромжтой байдал

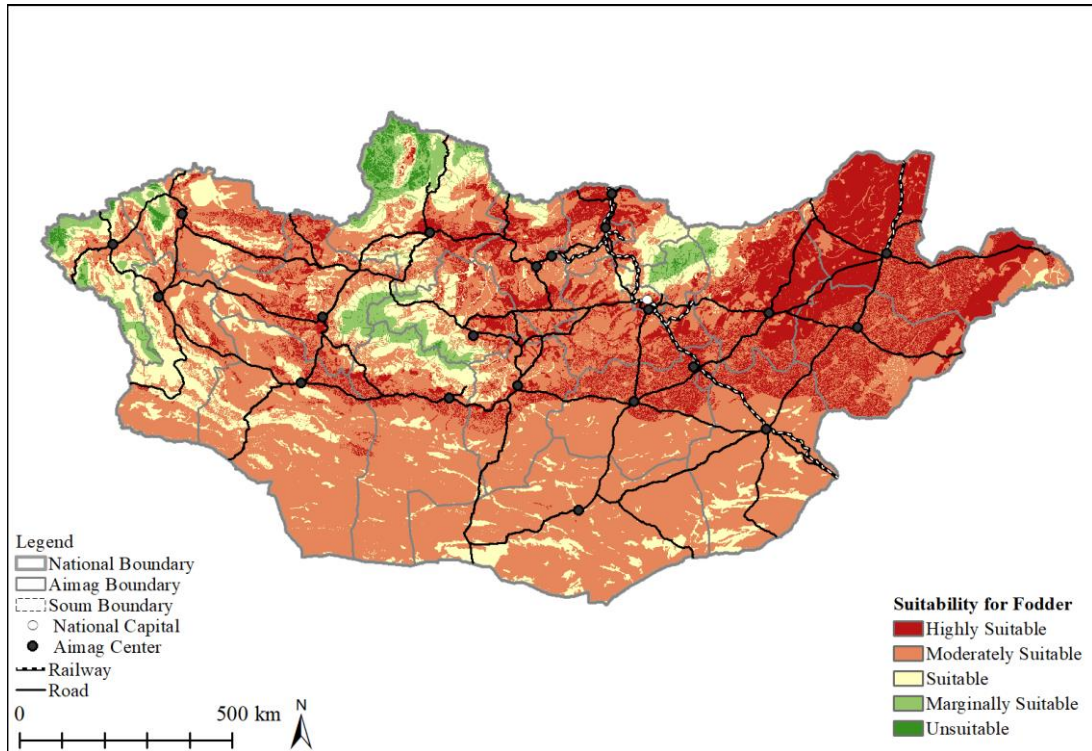

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(4) Малын тэжээл, тосны ургамал, жимс тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ

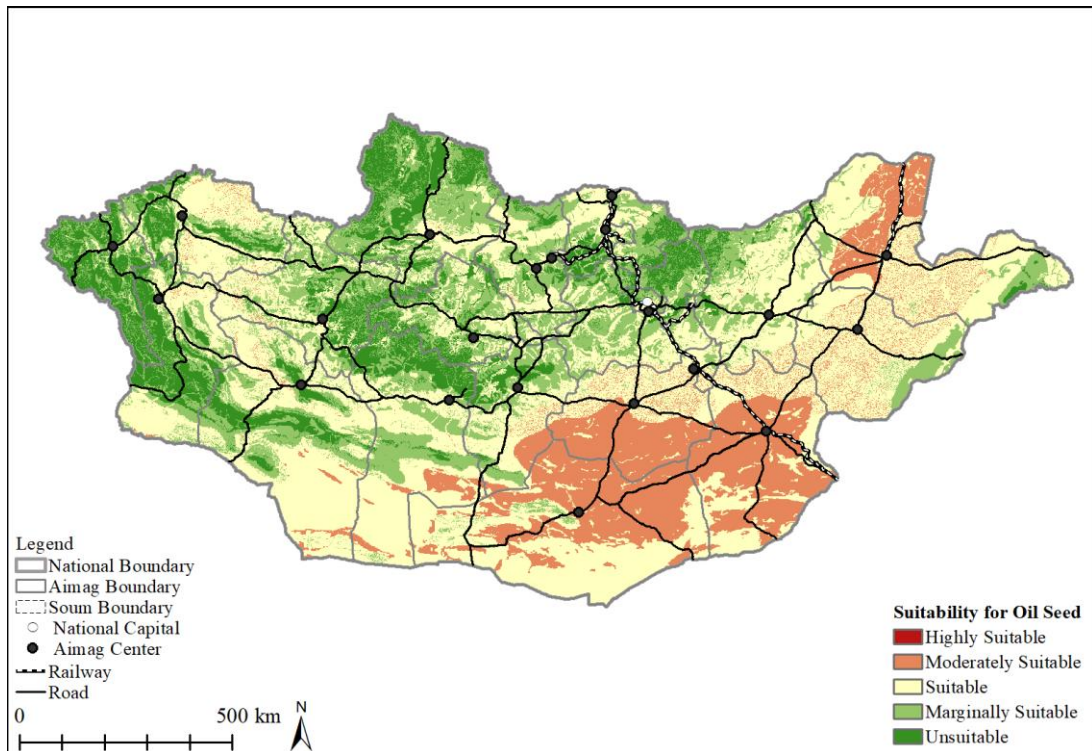
Зураг 5.4.25 - Зураг 5.4.27-д малын тэжээл, тосны ургамал, жимс тариалахад газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээг харуулав. Газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зурагт зөвхөн тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх боломжийг тусгасан ба Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг эцэслэн боловсруулахдаа нийгмийн нөхцөл байдлыг авч үзэх болно.

Зураг 5.4.25 Малын тэжээл тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

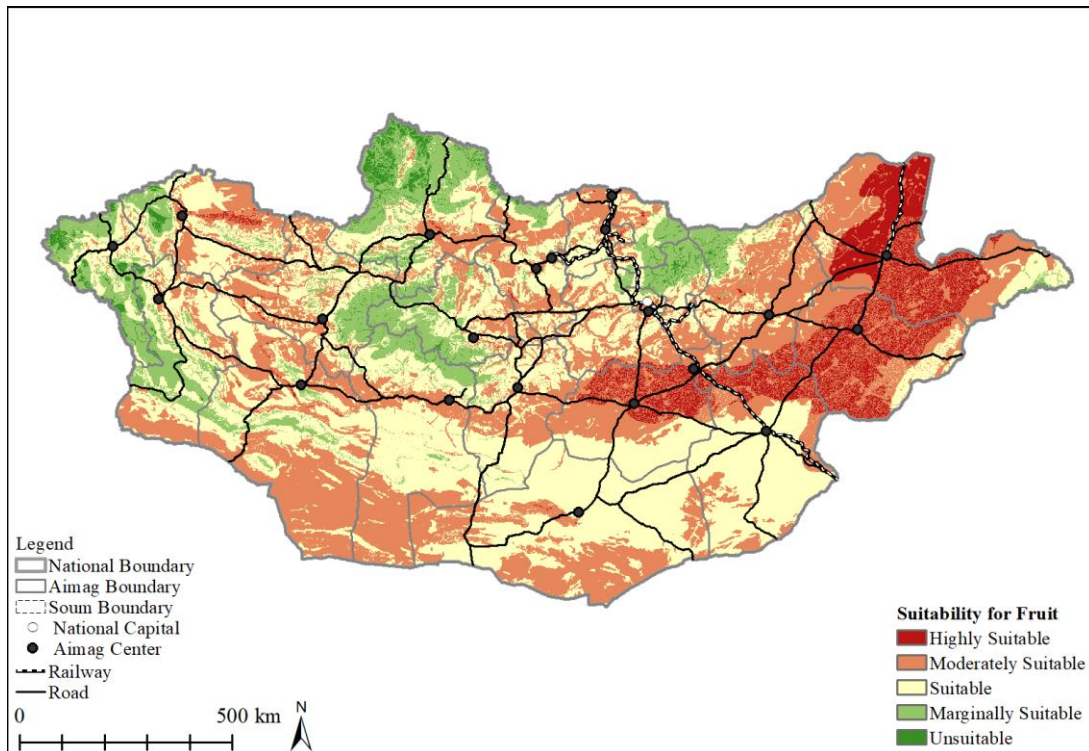
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.4.26 Тосны ургамал тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.4.27 Жимс тариалахад тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.4.6 Монгол Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

(1) ҮХЦТ-ий хүрээнд газар ашиглалтын зориулалтыг өөрчлөх шалгуур үзүүлэлтүүд

Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй эрхлэхэд зориулагдсан бүс нутгийг Улаанбаатар хотоос 100 км-ийн зайд, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хотоос 50 км-ийн зайд хамрагдах нутгаар тодорхойлсон. Хагас эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй эрхлэхэд зориулагдсан бүс нутгийг малын тэжээл тариалахад тохиромжтой нөхцөл бүрдсэн аймгийн төвөөс 50 км-ийн зайд, улсын чанартай авто замаас 20 км-ийн зайд хамрагдах нутгаар тодорхойлсон. Тухайлбал 1) Газрын нэгдмэл сангийн одоогийн байдлын газрын зурагт харуулснаар бэлчээрийн нөхцөл байдал сайн ба 2) 2040 онд усны баланс усны эрэлтийг хангахуйц байна. Эдгээр бүс нутагт мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хослуулсан аж ахуй эрхэлж болно.

2040 онд усны хомсдолд нэрвэгдэх аймгуудын бага зэрэг талхагдалтай бэлчээр, дунд зэрэг талхагдалтай бэлчээр, их талхагдалтай бэлчээр, маш их талхагдалтай бэлчээрийг бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар гэж тогтоосон. Эдгээр аймгууд нь Дорноговь, Өмнөговь болно. Бусад бэлчээрийг хэвийн бэлчээр гэж тодорхойлсон.

Дотоодын үр тарианы хэрэгцээг бүрэн хангах бодлогыг дагаж мөрдөн одоогийн үр тариа тариалж буй тариалангийн талбайг хэвээр нь хадгалж үлдэнэ. Малын тэжээл, жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал тариалж буй тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Ялангуяа, эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх бүсэд малын тэжээлийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Малын тэжээл, жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал тариалахад нэн

тохиромжтой газар нутаг нь аймгийн төвөөс 80 км, улсын чанартай авто замаас 20 км зайд техникийн үйлчилгээ, ажиллах хүч, зах зээлд ойр байрших нь зүйтэй. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний схем зурагт газар тариаланд нэн тохиромжтой бүсийг тусгав.

ТХҮБ 2030 баримт бичигт тусгасны дагуу ойн санг хадгалан хамгаалах шаардлагатай. ТХҮБ 2030 баримт бичгийн зорилтод хүрэхийн тулд ойн сан бүхий хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээг бага зэрэг нэмэгдүүлэх хэрэгтэй. БОАЖЯ-ны санал болгож буй шинээр тусгай хамгаалалтанд хамруулах газар нутгийг газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан.

Зудын аюулд өртөж болзошгүй бүс нутгийн дунд зэрэг талхагдалтай бэлчээр, их талхагдалтай бэлчээрийг ашиглалтаас чөлөөлж, нөхөн сэргээх эсвэл эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэх бүс болгон газар ашиглалтын үндсэн зориулалтыг өөрчлөх шаардлагатай. Мөн зудын аюулд өртөж болзошгүй бүс нутгийн их талхагдалтай бэлчээр, дунд зэрэг талхагдалтай бэлчээр, бага зэрэг талхагдалтай бэлчээр болон хэвийн бэлчээрийн ашиглалтыг хянах нь зүйтэй.

Одоогийн ойн сан бүхий газрыг “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал” (ТХҮБ 2030) баримт бичигт тусгасны дагуу хамгаалах ёстой. “ТХҮБ 2030” баримт бичгийн зорилтыг хангахын тулд улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг өргөтгөнө. БОАЖЯ-ны боловсруулсан улсын тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээнд нэмж оруулах газрыг Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан болно.

ҮХЦТ-ний бодлогын дагуу хариуцлагатай уул уурхайг (газрын тос) хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд уул уурхай, газрын тосны ашиглалтын удирдлагыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. УГЗБТ-д тусгагдсан усны ордуудын усны тэжээгдлийн мужид хамаарах газрыг хамгаалах, тус бүсэд хот, тосгон, бусад суурин, уул уурхайн үйл ажиллагааг хязгаарлана.

Бэлчээр болон газар ашиглалтын бусад зориулалтаас ялгах үүднээс цөл, хэт гандуу цөлийг тодорхойлно.

Хүн амын өсөлттэй холбоотойгоор хот, тосгон, бусад суурин газрууд тэлж, өргөжнө. Хүн амын хэтийн төлөвтэй уялдуулан, хот суурины эдэлбэр газар, орчны бүсийг тогтооно.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд дор дурдсан газар ашиглалтын зориулалтын ангиллыг оруулсан. Үүнд:

- Хөдөө аж ахуйн газар: хадлан, тариалан, хэвийн бэлчээр, эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй эрхлэх бүс, бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар;
- Ойн сан бүхий газар;
- Хот, тосгон, бусад суурины газар: хот, суурины эдэлбэр газар, бусад;
- Зам, шугам сүлжээний газар: авто зам, төмөр зам, нисэх буудал
- Улсын тусгай хэрэгцээний газар: улсын тусгай хамгаалалттай газар, улсын хилийн зурвас газар, чөлөөт бүсийн газар (тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дархан цаазат газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, дурсгалт газар гэж ангилна)

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний схем зурагт усны ордуудын усны тэжээгдлийн мужид хамаарах газар, газар тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэхэд тохиромжтой газрыг тусган оруулав.

Уул уурхайн үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх үүднээс мэдрэг байдлын шинжилгээ хийсэн. Үр дүнг газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тойм зурагт тусгаагүй, харин доор үзүүлсэн болно.

(2) Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
Газрын нэгдмэл сангийн ангиллын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ

Газар ашиглалтын үндсэн зориулалтыг өөрчлөх санал болгож буй шалгуур үзүүлэлтийн дагуу Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тойм зургийг боловсруулж, Зураг 5.4.28-д үзүүлэв. Хүснэгт 5.4.11-д газрын нэгдмэл сангийн ангиллын төрлөөр нутаг дэвсгэрийн хэмжээг тооцож, үзүүлэв.

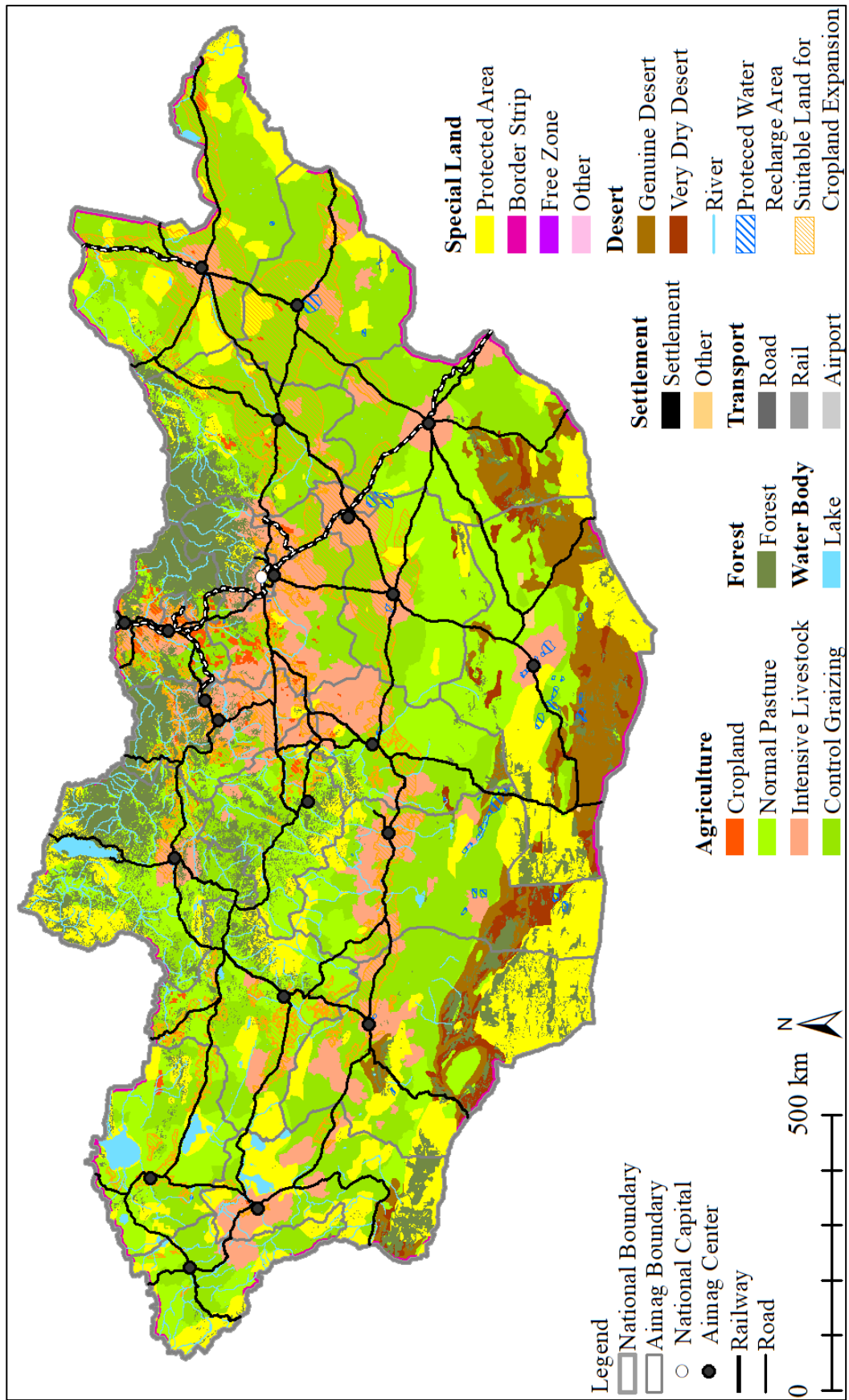
Хүснэгт 5.4.11 Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний
Газрын нэгдмэл сангийн ангиллын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ

Газар	Ангилал	Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ (км ²)	Эзлэх хувь (%)
Хөдөө аж ахуйн газар	Тариалангийн талбай	12,498	0.8
	Хэвийн бэлчээр	634,773	40.2
	Эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй эрхлэх бүс	101,764	6.4
	Хагас эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуй эрхлэх бүс	140,824	8.9
	Бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газар	129,391	8.2
Ойн сан	Ой	185,390	11.7
Усны нөөц	Нуур	13,922	0.9
Хот, суурины газар	Хот, суурин	516	0.0
	Бусад	1,594	0.1
Зам, тээвэр	Авто зам	117	0.0
	Төмөр зам	91	0.0
	Нисэх буудал	12	0.0
Улсын тусгай хэрэгцээний газар	Улсын тусгай хамгаалалттай газар	230,103	14.6
	Хилийн зурвас газар	26,050	1.6
	Чөлөөт бүсийн газар	20	0.0
Цөл	Цөл	79,377	5.0
	Хэт гандуу цөл	22,496	1.4
Бүгд		1,578,901	100

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Тайлбар: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дархан цаазат газар, байгалийн цогцолборт газар, байгалийн нөөц газар, дурсгалт газар гэж ангилна. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээг тооцохдоо тусгай хамгаалалттай газар нутагт байгаа ойг оруулаагүй болно.

Зураг 5.4.28 Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдлын шинжилгээ

Хөдөө аж ахуйн газар, ойн сан, усны нөөц, хот, суурины газар, зам, тээвэр, улсын тусгай хэрэгцээний газар зэрэг газар ашиглалтын зориулалтын ангилал тус бүрээр мэдрэг байдлын түвшинг тодорхойлсон. Хүснэгт 5.4.12-т тухайн газруудыг шууд үнэлгээний аргаар үнэлж, шилжүүлэх итгэлцүүрийг тооцон, гаргав.

Мэдрэг байдлын түвшинг уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж буй газраас хэр зайтай оршиж байгаагаас шалтгаалан, тооцно. Тооцоолсон мэдрэг байдлын түвшинг шилжүүлэх итгэлцүүрээр үржүүлж, нийт мэдрэг байдлын түвшинг тооцож, 7 түвшингээр ангилсан. Зураг 5.4.29-д стратегийн ач холбогдол бүхий орд газрууд болон уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг газруудыг үзүүлэв. Зураг дээр хар ногоон өнгөөр ялгасан газрууд бусад газруудтай харьцуулбал уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдлын хувьд харьцангуй бага байна.

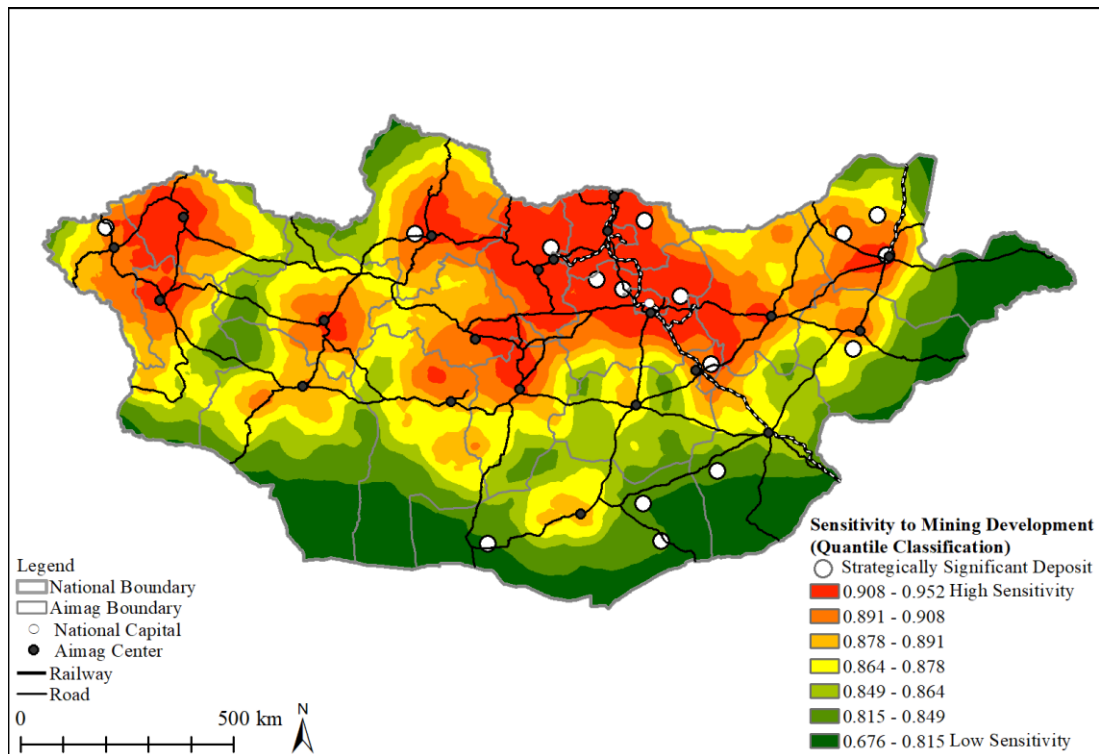
Хүснэгт 5.4.12 Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдлын шинжилгээ Шилжүүлэх итгэлцүүр

Газар	Ангилал	Итгэл- цүүр	Шилжүүлэх итгэлцүүр	Газар	Ангилал	Итгэл- цүүр	Шилжүүлэх итгэлцүүр
Хөдөө аж ахуйн газар	Тариалан- гийн талбай	4	0.0870	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	Улсын тусгай хамгаалалт- тай газар	5	0.1087
	Бэлчээр	3	0.0652		Хилийн зурвас газар	1	0.0217
Ойн сан	Ой	5	0.1087		Чөлөөт бүсийн газар	2	0.0435
Усны нөөц	Нуур	5	0.1087		Бусад	1	0.0217
Хот, суурины газар	Хот, суурин	5	0.1087	Гол мөрөн		5	0.1087
	Бусад	2	0.0435	Усны ордуудын усны тэжээгдлийн мужид хамаарах газар (УГЗБТ)		5	0.1087
Зам тээвэр	Авто зам, төмөр зам, нисэх буудал	3	0.0652	Бүгд		46	1.0000

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Тайлбар: 5: Маш мэдрэг, 4: Дунд зэргийн мэдрэг, 3: Арай бага мэдрэг, 2: Мэдрэг, 1: Бага мэдрэг

Зураг 5.4.29 Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдал, стратегийн ач холбогдол бүхий ордууд

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Мал аж ахуй эрхлэх боломжтой бэлчээрийн газар

Бэлчээрийн даацыг тодорхойлохын тулд газар зохион байгуулалтын тойм газрын зургийн GIS мэдээлэлд үндэслэж аймгуудын мал аж ахуй эрхлэх боломжтой газрыг Хүснэгт 5.4.13-т үзүүлэв.

Хүснэгт 5.4.13 Мал аж ахуй эрхлэх боломжтой бэлчээрийн газар

Хэмжих нэгж: км²

Аймаг	Хэвийн бэлчээр	Эрчимжсэн мал аж ахуй	Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй	Бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий бэлчээрийн газар	Бүгд
Архангай	34,711	0	4,562	0	39,273
Баянхонгор	59,622	8,085	6,233	15	73,955
Баян-Өлгий	25,340	977	308	4,105	30,730
Булган	12,885	8,244	6,346	37	27,512
Говь-Алтай	62,057	0	6,793	336	69,186
Говьсүмбэр	391	4,778	384	0	5,553
Дархан-Уул	36	1,983	0	0	2,019
Борноговь	0	9,006	0	71,891	80,897
Дорнод	58,148	6,516	26,606	0	91,270
Дундговь	50,035	9,928	10,322	0	70,286
Завхан	55,927	0	8,981	0	64,908
Орхон	0	584	0	0	584
Өвөрхангай	47,044	2	8,441	85	55,573
Өмнөговь	0	6,512	0	52,469	58,981
Сүхбаатар	46,671	0	24,385	0	71,056

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Сэлэнгэ	9,244	6,461	1,404	0	17,109
Төв	28,155	20,564	6,104	22	54,844
Увс	45,447	0	5,054	100	50,601
Ховд	29,184	8,785	1,313	329	39,610
Хөвсгөл	32,917	4,903	3,537	1	41,359
Хэнтий	36,921	1,509	20,052	0	58,481
Улаанбаатар	0	2,926	0	0	2,926
Бүгд	634,733	101,764	140,824	129,391	1,006,713

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.5 Усны нөөц, уур амьсгалын өөрчлөлтийн шинжилгээ

5.5.1 Усны балансын шинжилгээ

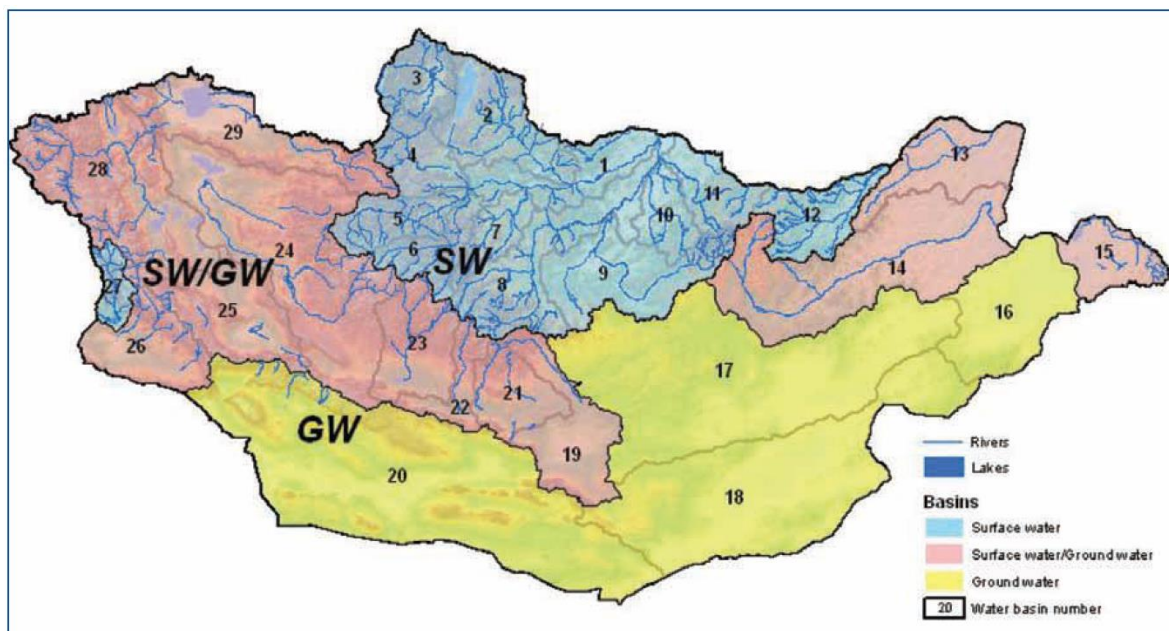
(1) Усны нөөц нь бүс нутгийг хөгжүүлэхэд чухал нөлөөтэй хүчин зүйл

Монгол Улс нь гадаргын болон газрын доорх усны нөөц харьцангуй сайтай боловч газар зүйн болон уур амьсгалын нөхцөл байдлаас хамаарч усны нөөц нь нутаг дэвсгэртээ жигд бус тархсан. Улаанбаатар хотод хүн ам хэт төвлөрч, бусад нутаг дэвсгэрт хүн ам тархай бутархай суурьшиж байгаа нь усны хүртээмжид хүндрэл учруулж байна. Улсын нийгэм, эдийн засгийн болон нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэнцвэрийг хангах бүс нутгийн хөгжлийг төлөвлөхөд усны нөөцийн асуудал хамгийн чухал хүчин зүйлсийн нэгээр тооцогддог. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөлтөд тус болох мэдээллийг бүрдүүлэх зорилгоор усны балансын дүн шинжилгээг хийж гүйцэтгэсэн.

(2) Усны нөөц

Зураг 5.5.1-д харуулсны дагуу Монгол Улсын нутаг дэвсгэр нь Хойд мөсөн далайн, Номхон далайн болон Төв Азийн гадагш урсацгүй ай сав гэсэн эх газрын усны хагалбарын 3 том ай савд хуваагддаг. Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэр усны 29 сав газарт хуваагддаг.

Зураг 5.5.1 Монгол орны усны сав газрууд

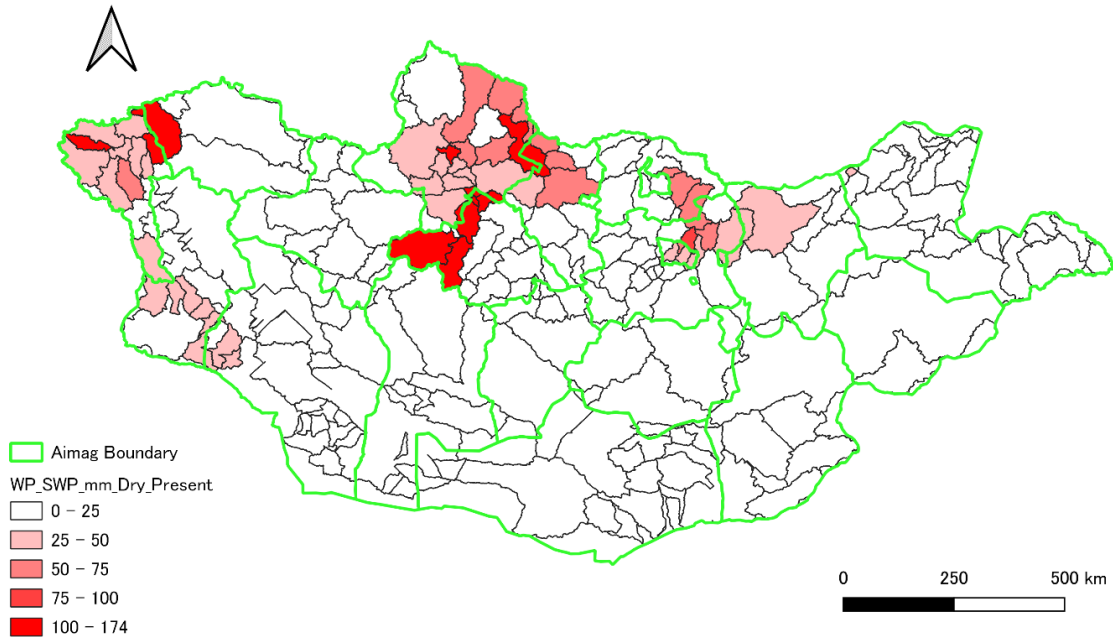

Эх сурвалж: Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучнаар), (2013), “Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө”

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийг математик тоон загвар ашиглан тооцсон бөгөөд Ус, цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэнгийн гидрологийн ажиглалтын станцын урсацын өгөгдөл, хур тунадас, агаарын температурын өгөгдлийг ашиглан тохируулга хийсэн болно. Хур тунадас багатай жил (1989-2018 оны хур тунадас хамгийн бага жил), олон жилийн дундаж орчим хур тунадастай жилээр (1989-2018 оны 30 жилийн дундаж) тусад нь гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийг усны сав газар, дэд сав газраар тооцсон. Зураг 5.5.2-т гадаргын усны жилийн дундаж нөөцийг олон жилийн

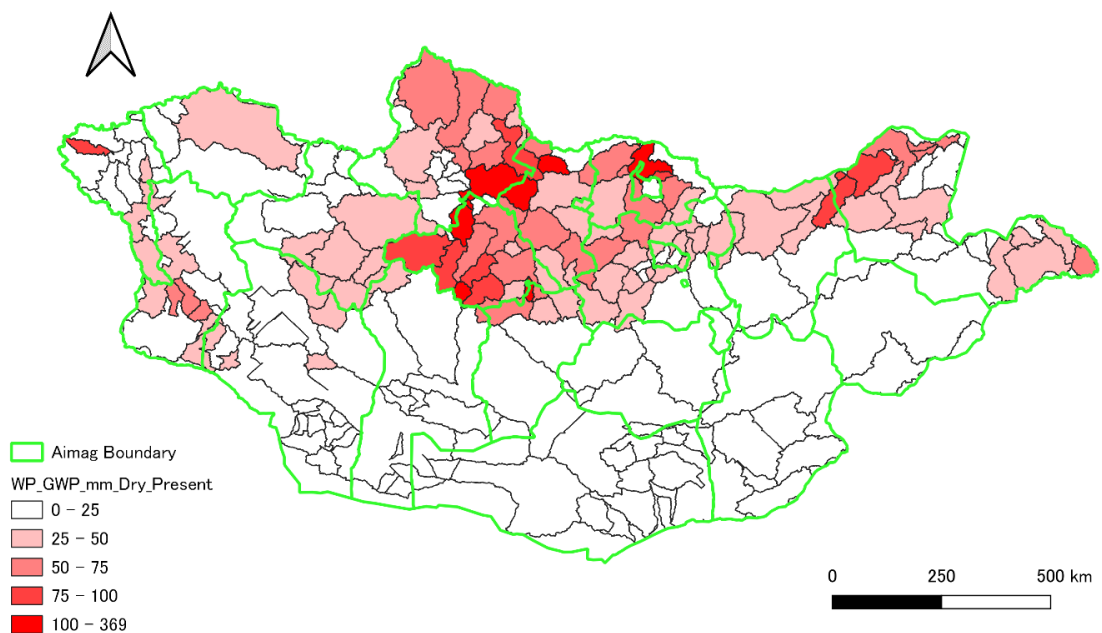
дундаж орчим хур тунадастай жилээр, Зураг 5.5.3-т гадаргын усны нөөцийг хур тунадас багатай жилээр, сумдаар тус тус үзүүлэв. Зурагт үзүүлсэнээр нутгийн хойд, төв, баруун хэсгээр гадаргын ус харьцангуй элбэг байна. Нутгийн хойд хэсэгт газрын доорх усны нөөц харьцангуй их байна. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг усны нөөцийг аймгуудаар, хур тунадас багатай жилээр тооцож Хүснэгт 5.5.1-д үзүүлэв.

Зураг 5.5.2 Гадаргын усны жилийн дундаж нөөц, дэд сав газраар (хур тунадас багатай жил)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.5.3 Газрын доорх усны жилийн дундаж нөөц, дэд сав газраар (хур тунадас багатай жил)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.5.1 ЖТБ-ийн тооцсон гадаргын болон газрын доорх усны нөөц, аймгаар

Нэгж: сая м³/жил

Аймаг/Хот	Усны нөөц (олон жилийн дундаж орчим хур тунадатай жил)			Усны нөөц (хур тунадас багатай жил)		
	ГУ	ГДУ	Нийт	ГУ	ГДУ	Нийт
Монгол Улс	44,209	80,487	124,697	22,081	42,740	64,820
<i>Баруун бүс</i>	<i>15,338</i>	<i>17,828</i>	<i>33,166</i>	<i>7,768</i>	<i>8,987</i>	<i>16,755</i>
Баян-Өлгий	3,423	1,930	5,353	1,716	1,045	2,761
Говь-Алтай	3,618	4,940	8,558	1,692	2,398	4,090
Завхан	2,198	3,838	6,036	1,124	2,078	3,202
Увс	2,988	3,824	6,812	1,643	1,741	3,385
Ховд	3,110	3,297	6,407	1,593	1,724	3,317
<i>Хангайн бүс</i>	<i>17,498</i>	<i>29,615</i>	<i>47,114</i>	<i>9,735</i>	<i>16,709</i>	<i>26,445</i>
Архангай	4,714	7,046	11,760	2,951	4,071	7,022
Баянхонгор	1,728	3,366	5,094	793	1,612	2,405
Булган	2,977	6,151	9,127	1,817	3,515	5,332
Орхон	13	61	74	6	33	40
Өвөрхангай	783	2,652	3,435	319	1,326	1,645
Хөвсгөл	7,284	10,339	17,623	3,850	6,152	10,002
<i>Төвийн бүс</i>	<i>8,135</i>	<i>17,077</i>	<i>25,212</i>	<i>3,194</i>	<i>8,407</i>	<i>11,601</i>
Говьсүмбэр	59	105	164	23	51	73
Дархан-Уул	32	534	566	18	344	362
Дорноговь	896	2,259	3,155	57	855	912
Дундговь	830	2,069	2,899	249	955	1,204
Өмнөговь	1,523	3,660	5,183	342	1,312	1,654
Сэлэнгэ	2,775	4,150	6,925	1,595	2,746	4,341
Төв	2,019	4,301	6,319	909	2,144	3,054
<i>Зүүн бүс</i>	<i>2,827</i>	<i>15,720</i>	<i>18,547</i>	<i>1,202</i>	<i>8,485</i>	<i>9,687</i>
Дорнод	540	9,063	9,602	190	4,999	5,189
Сүхбаатар	533	2,482	3,015	79	1,199	1,278
Хэнтий	1,754	4,176	5,930	933	2,287	3,220
<i>Улаанбаатар</i>	<i>412</i>	<i>246</i>	<i>659</i>	<i>182</i>	<i>151</i>	<i>332</i>

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Усны эрэлтийн хэтийн төлвийн тооцоо

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Үндсэн тайлангийн Бүлэг 4-т тусгасан нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагаатай уялдуулан усны эрэлт хэрэгцээг тооцсон. Усны эрэлтийн хэтийн төлвийг 2030, 2040 оноор тооцож Хүснэгт 5.5.2-т нэгтгэн үзүүлэв. 2030, 2040 оны хүн амын хэтийн төлвийн тооцоонд үндэслэн усны эрэлт хэрэгцээг аймаг, сумдаар тооцсон.

Хүснэгт 5.5.2 Усны эрэлтийн тооцоо 2018, 2030, 2040 оноор

Он	2018	2030	2040
Унд, ахуйн усны хэрэглээ			
Хүн амын өсөлт	2018 оны статистик мэдээлэл	Аймаг:0.8%~3.4%/жил ^{*1} Дундаж: 1.8%/жил ^{*1}	Аймаг:0.8%~3.0%/жил ^{*1} Дундаж: 1.6%/жил ^{*1}
Хот, суурины хүн ам, 2021 оноор, %-иар*	67.40%	75.10% ^{*2}	81.00% ^{*2}
Ус хэрэглээний норм	Орон сууцны хэрэглэгчид: Улаанбаатар хотод 200 л/өдөр/хүн, хөдөө орон нутагт 80 л/өдөр/хүн;	Орон сууцны хэрэглэгчид: Улаанбаатар хотод 160 л/өдөр/хүн ^{*3} , хөдөө орон нутагт 150 л/өдөр/хүн ^{*4} ;	2030 онтой ижил

	Ус түгээх байрнаас ус авдаг хэрэглэгчид: 20 л/өдөр/хүн	Ус түгээх байрнаас ус авдаг хэрэглэгчид: 30 л/өдөр/хүн*3	
Үйлчилгээний салбарын ус ашиглалт			
Нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний салбарын өсөлтийн хэмжээ	-	1.40%*3	1.40%*3
Үйлчилгээний салбарын өсөлтийн хэмжээ	-	1.40%*3	1.40%*3
Аж үйлдвэрийн салбарын ус ашиглалт			
Аж үйлдвэрийн салбарын өсөлтийн хэмжээ	-	4.80%*5	6.00%*5
Хүнд үйлдвэрийн салбарын өсөлтийн хэмжээ	-	4.80%*5	6.00%*5
Барилгын салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлтийн хэмжээ	-	4.80%*5	6.00%*5
Эрчим хүчний салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ	-	6.90%*3	6.90%*3
Одоо ажиллаж буй уурхай болон шинээр нээгдэх уурхай	-	10.5% өсөлт УУХҮЯ-ны тооцоогоор*3	2030 онтой ижил
Мал аж ахуйн салбарын ус ашиглалт			
Малын тоо толгой	2018 оны статистик мэдээлэл	2000-2018 оны статистик мэдээлэлд үндэслэн*6	2000-2018 оны статистик мэдээлэлд үндэслэн*6
Ус хэрэглээний норм	8.80 л/толгой/өдөр	8.80 л/толгой/өдөр*7	8.80 л/толгой/өдөр*7
Усалгаатай тариалан			
Усалгаатай тариалангийн талбай*	2018 оны статистик мэдээлэл	ХХААХҮЯ-наас гаргасан төсөөллөөр	ХХААХҮЯ-наас гаргасан төсөөллөөр
Услалтын норм	CROPWAT программаар ¹	Өөрчлөгдөөгүй	Өөрчлөгдөөгүй
Аялал жуулчлалын салбарын ус ашиглалт			
Усны эрэлтийн өсөлт	-	1.40%*8	9.38%*9
Ногоон байгууламжийн усны хэрэглээ			
Усны хэрэглээний өсөлт	-	1.40%*8	9.38%*9

Тайлбар *: Хот, суурин газрын хүн амын тоо (ҮСХ)

*1: ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн боловсруулсан нийгэм, эдийн засгийн өсөлтийн төсөөлөлд тулгуурласан.

*2: Хот, суурин газрын хүн амын тоо (ҮСХ). Хот, суурин газрын хүн амын хэтийн төлвийг 2005-2018 оны хүн амын тоонд үндэслэн тооцсон. ҮСХ (2018 он), "Статистикийн эмхэтгэл".

*3: БОНХАЖЯ-ны мэдээлэлд үндэслэсэн (2013 он), Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө.

*4: Тайлбар *3-т үндэслэсэн төсөөлөл.

*5: "Аймгуудын аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл"-д үндэслэв, ҮСХ. Улаанбаатар хотын усны хэрэглээ 2015 он (Барилга, усны барилга байгууламжийн бодлого зохицуулалт), Усны нэгдсэн менежментийн үндэсний үнэлгээний тайлан 2 дугаар боть, Улаанбаатар 2012, Улаанбаатар хотын усны эрэлт нийлүүлэлтийн зөрүүг арилгах зорилготой Гидро эдийн засгийн шинжилгээ, 2016 оны 8 дугаар сар.

¹ CropWat нь газар тариалангийн усны хэрэгцээ болон усалгааны шаардлагыг хөрс, уур амьсгал, ХХААБ-аас боловсруулсан газар тариалангийн мэдээлэлд үндэслэн тооцож гаргадаг компьютерын программ

- *6: 2000-2018 оны чиг хандлагад тулгуурласан төсөөлөл, ҮСХ 2018 он, "Статистикийн эмхэтгэл".
*7: Сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөнд тусгасан ус хэрэглээний норм, БОНХАЖЯ 2015 он.
*8: БОНХАЖЯ-ны усны хэрэглээний өсөлтийн мэдээлэлд үндэслэсэн төсөөлөл (2013 он), Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө.
*9: БОНХАЖЯ-ны нийтийн аж ахуй, үйлчилгээ, аялал жуулчлал, ногоон байгууламжид шаардагдах усны хэрэглээний өсөлтийн мэдээлэлд үндэслэв (2013 он), Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (2019)

Хүснэгт 5.5.3-т усны эрэлтийг 2040 оноор, аймгуудаар тооцож, үзүүлэв.

Хүснэгт 5.5.3 Усны эрэлтийн тооцоо, аймгаар, 2040 оноор

Аймаг	Усны эрэлт хэрэгцээ, 2040 оноор (сая м ³ /жил)							
	Хүн амын унд, ахуйн ус	НАА үйлчилгээ, аялал жуулчлал, ногоон байгууламж	Аж үйлдвэр	Бусад үйлдвэрлэл, эрчим хүч, барилга, зам тээвэр	Уул уурхай (олборлолт, боловсруулалт)	МАА (бэлчээрийн, фермийн)	Усалгаатай талбай	Нийт
Монгол Улс	201.80	56.18	28.68	130.70	211.08	388.70	845.52	1,862.7
<i>Баруун бүс</i>	18.20	4.32	1.00	4.01	1.23	87.60	47.70	164.1
Баян-Өлгий	5.90	1.83	0.14	1.20	0.85	11.30	5.31	26.5
Говь-Алтай	2.00	0.32	0.22	0.24	0.00	21.20	3.43	27.4
Завхан	2.20	1.01	0.24	1.91	0.24	20.10	4.21	29.9
Увс	4.00	1.07	0.26	0.65	0.14	16.60	26.66	49.4
Ховд	4.10	0.09	0.14	0.00	0.00	18.50	8.09	30.9
<i>Хангайн бүс</i>	27.70	7.16	2.01	12.48	61.20	148.20	115.61	374.4
Архангай	3.30	2.97	0.01	10.08	55.90	32.80	12.11	117.2
Баянхонгор	4.50	1.07	0.01	0.87	4.92	27.20	1.53	40.1
Булган	1.60	0.57	0.04	0.42	0.10	20.30	54.12	77.2
Орхон	8.20	0.00	1.15	0.00	0.00	0.30	5.08	14.7
Өвөрхангай	4.80	0.32	0.53	0.00	0.00	34.40	17.93	58.0
Хөвсгөл	5.30	2.24	0.27	1.10	0.27	33.20	24.85	67.2
<i>Төвийн бүс</i>	23.60	5.21	9.78	24.64	91.08	89.90	550.74	794.9
Говьсүмбэр	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.90	0.15	4.1
Дархан-Уул	6.60	0.00	1.18	0.00	0.00	1.70	38.38	47.9
Дорноговь	4.30	0.66	5.07	0.00	62.94	11.40	0.62	85.0
Дундговь	1.40	1.67	0.01	3.56	6.66	21.10	0.35	34.8
Өмнөговь	3.30	1.36	0.00	3.85	9.19	14.60	1.59	33.9
Сэлэнгэ	5.00	0.00	3.41	0.00	3.35	9.30	325.60	346.7
Төв	2.00	1.52	0.10	17.23	8.95	28.90	184.05	242.7
<i>Зүүн бүс</i>	9.50	2.18	0.11	13.31	46.31	60.70	128.64	260.8
Дорнод	4.20	0.19	0.08	1.32	27.08	12.60	62.75	108.2
Сүхбаатар	3.00	0.00	0.02	0.00	0.00	20.30	16.41	39.7
Хэнтий	2.30	1.99	0.01	12.00	19.23	27.80	49.48	112.8
<i>Улаанбаатар</i>	122.80	37.31	15.79	76.25	11.27	2.30	2.83	268.5

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.5.2 Усны эрэлт нийлүүлэлтийн зөрүү

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ус хангамжийн эрэлт нийлүүлэлтийн хэтийн төлвийн зөрүү, усны балансыг хур тунадас багатай жилээр, аймгуудаар, 2030, 2040 оноор тооцож Хүснэгт 5.5.4-т үзүүлэв. Энэхүү усны балансын шинжилгээ нь 2040 онд Улаанбаатар хотоос бусад аймгууд хур тунадас багатай жилд ч усны ноцтой хомсдолд орохгүйг харуулж байна. Гэвч Зураг 5.5.4-т гадаргын усны нөөц, Зураг

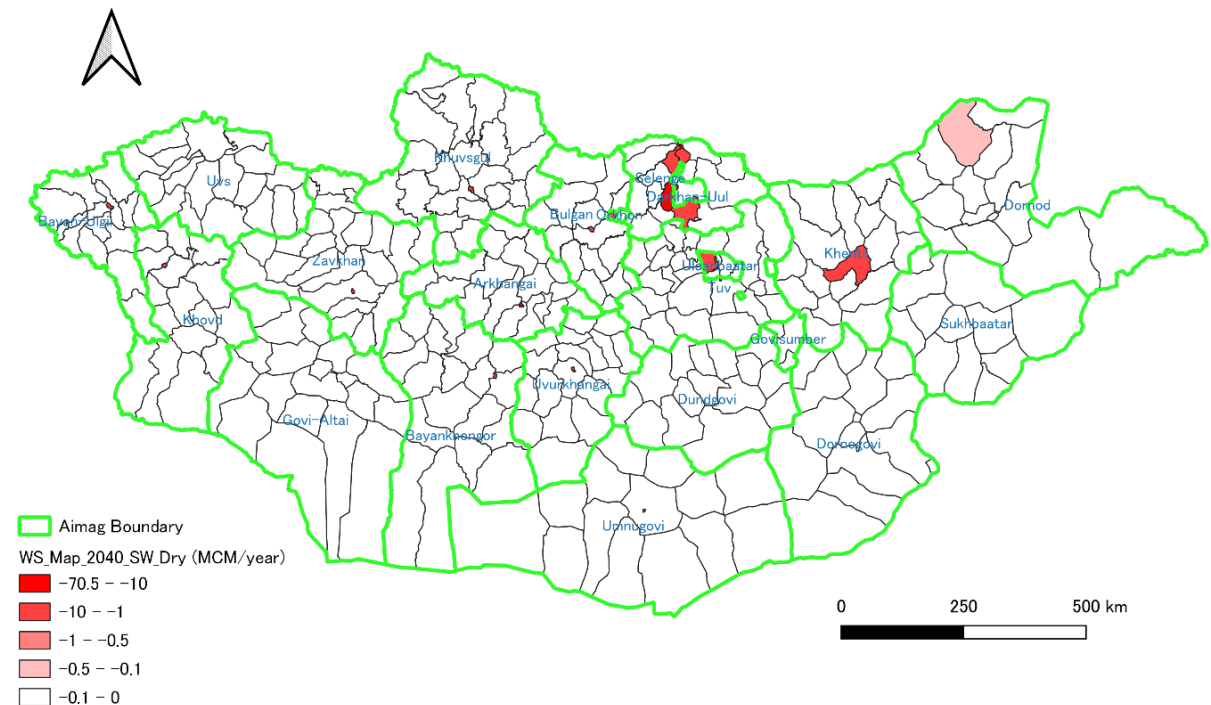
5.5.5-д газрын доорх усны нөөцийг үзүүлсэнээр 2040 онд хур тунадас багатай жилд хэд хэдэн сумд усны нөөцийн ноцтой хомсдолд орж болзошгүй байна.

Хүснэгт 5.5.4 ЖТБ-ын усны балансын тооцоололд үндэслэсэн усны эрэлт нийлүүлэлт, аймгаар (хур тунадас багатай жил)

Aimags Name	Water Availability (Dry Year)			Water Demand in 2018			Gap in 2018			Water Demand in 2030			Gap in 2030			Water Demand in 2040			Gap in 2040		
	SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total	SW	GW	Total
	a	b	c=a+b	d	e	f=d+e	g=c-d	h=c-e	i=c-f	j	k	l=j+k	m=c-j	n=c-k	o=c-l	p	q	r=p+q	s=c-p	t=c-q	u=c-r
Mongolia	22,080.6	42,739.7	64,820.3	352.7	505.0	857.7	21,727.9	42,234.6	63,962.6	896.7	779.9	1,376.6	21,483.9	41,989.8	63,443.7	811.4	1,061.4	1,862.8	21,269.2	41,688.3	62,957.5
Western Region	7,767.3	8,987.0	16,754.3	42.4	38.2	80.5	7,725.4	8,948.8	16,674.3	66.6	39.3	126.1	7,701.2	8,907.5	16,628.7	33.3	73.6	106.2	7,679.3	8,911.4	16,590.6
Bayan-Ulgii	1,716.0	1,045.2	2,761.2	7.7	4.5	12.3	1,708.2	1,040.7	2,748.9	12.5	7.5	19.9	1,703.5	1,037.7	2,741.3	16.5	10.1	26.5	1,699.5	1,035.1	2,734.7
Govi-Altai	1,691.7	2,398.2	4,089.9	1.8	12.1	13.9	1,689.9	2,386.1	4,076.0	3.0	18.6	21.6	1,688.7	2,379.7	4,068.3	4.1	23.3	27.4	1,687.6	2,374.9	4,062.5
Zavkhan	1,124.0	2,077.8	3,201.8	9.7	5.7	15.3	1,114.3	2,072.1	3,186.4	14.6	8.7	23.3	1,109.4	2,069.1	3,178.5	18.9	11.0	29.9	1,105.0	2,066.8	3,171.9
Uvs	1,645.5	1,741.4	3,386.9	18.0	6.9	24.8	1,625.5	1,734.5	3,360.0	26.8	10.6	37.3	1,614.7	1,730.8	3,345.5	35.8	13.5	49.4	1,607.6	1,727.8	3,335.4
Khovd	1,592.7	1,724.4	3,317.1	5.2	9.0	14.2	1,587.5	1,715.4	3,302.9	9.8	14.2	24.0	1,582.9	1,710.2	3,293.1	13.2	17.7	30.9	1,579.5	1,706.7	3,286.2
Khovgot Region	9,783.5	16,709.2	26,492.7	80.6	83.2	163.8	9,654.8	16,624.0	26,278.8	140.9	188.3	379.4	9,594.6	16,570.7	26,165.3	191.0	182.6	374.4	9,543.7	16,526.6	26,070.3
Arkhangai	2,930.8	4,071.1	7,021.9	32.6	12.9	45.4	2,918.2	4,058.3	6,976.5	64.0	20.5	84.5	2,893.8	4,050.6	6,937.4	89.6	27.6	117.2	2,861.2	4,043.5	6,904.7
Bayankhongor	793.0	1,611.7	2,404.7	6.1	11.4	17.6	786.8	1,600.2	2,387.1	10.5	19.8	30.2	782.5	1,591.9	2,374.4	13.8	26.3	40.1	779.2	1,585.4	2,364.6
Bulgan	1,817.1	3,514.7	5,331.7	17.7	19.2	36.9	1,799.3	3,495.5	5,294.8	27.8	30.1	58.0	1,789.2	3,484.5	5,273.8	37.2	39.9	77.2	1,779.8	3,474.7	5,254.6
Orkhon	6.2	33.3	39.6	2.6	3.4	6.0	3.6	30.0	33.6	4.1	7.7	11.8	2.1	25.7	27.8	5.5	9.3	14.7	0.7	24.1	24.8
Uvurkhangai	318.7	1,326.4	1,645.1	12.9	14.1	27.0	305.9	1,312.3	1,618.1	21.3	22.7	44.0	297.5	1,308.7	1,601.1	28.4	29.6	58.0	290.3	1,296.8	1,587.1
Khovsgol	3,849.7	6,152.1	10,001.8	8.7	24.3	33.0	3,841.0	6,127.7	9,968.7	13.3	37.7	51.0	3,836.4	6,114.3	9,950.8	17.3	49.9	67.2	3,832.4	6,102.1	9,934.5
Central Region	3,194.1	8,407.3	11,601.4	176.4	163.0	341.4	3,017.7	8,243.3	11,260.0	296.2	286.8	582.5	2,897.9	8,121.0	11,018.9	404.3	390.4	794.9	2,789.3	8,016.9	10,806.4
Govisumber	22.7	50.5	73.3	0.0	1.9	1.9	22.7	48.7	71.4	0.0	3.1	3.1	22.7	47.4	70.1	0.0	4.1	4.1	22.7	46.5	69.2
Darkhan-Uul	18.2	344.3	362.5	16.3	2.6	18.9	1.9	341.7	343.6	30.5	5.4	35.9	-12.2	338.8	326.6	41.6	6.3	47.9	-23.3	338.0	314.6
Domogovi	57.3	855.0	912.3	0.0	28.8	28.8	57.3	826.3	883.6	0.0	60.0	60.0	57.3	795.0	852.3	0.0	85.0	85.0	57.3	770.0	827.3
Dundgovi	248.8	955.4	1,204.2	0.0	16.8	16.8	248.8	938.6	1,187.4	0.0	26.2	26.2	248.8	929.2	1,178.0	0.0	34.8	34.8	248.8	920.7	1,169.4
Umnugovi	342.2	1,312.0	1,654.1	4.7	9.8	14.5	337.5	1,302.2	1,639.7	8.3	16.8	25.1	333.9	1,295.2	1,629.1	11.1	22.7	33.9	331.0	1,289.2	1,620.2
Selenge	1,595.4	2,745.9	4,341.3	147.2	4.9	152.1	1,448.2	2,741.0	4,189.2	243.7	9.9	253.6	1,351.7	2,736.0	4,087.8	333.7	13.0	346.7	1,261.7	2,732.9	3,994.7
Tuv	909.5	2,144.2	3,053.7	8.2	100.3	108.5	901.3	2,043.9	2,945.2	13.8	164.9	178.7	895.7	1,979.3	2,875.0	18.2	224.6	242.7	891.3	1,919.6	2,810.9
Eastern Region	1,201.6	8,453.4	9,655.0	39.4	73.3	112.6	1,162.2	8,413.1	9,575.3	64.2	136.2	190.4	1,137.4	8,339.2	9,496.6	87.7	173.1	260.8	1,119.9	8,312.3	9,432.2
Darkhan-Uul	189.9	4,999.2	5,189.1	17.4	25.9	43.3	172.5	4,973.3	5,145.8	28.8	48.9	77.7	161.1	4,950.3	5,111.4	39.7	68.5	108.2	150.1	4,930.7	5,080.9
Sukhbaatar	78.7	1,199.2	1,277.9	0.0	19.9	19.9	78.7	1,179.2	1,258.0	0.0	30.2	30.2	78.7	1,169.0	1,247.7	0.0	39.7	39.7	78.7	1,159.4	1,238.1
Khentii	933.0	2,287.0	3,220.0	22.0	26.4	48.4	911.0	2,260.6	3,171.6	35.5	47.0	82.5	897.6	2,239.9	3,137.5	47.9	64.9	112.8	883.1	2,222.1	3,107.2
Ulaanbaatar	181.7	150.8	332.5	14.0	144.8	158.8	167.3	6.4	174.2	28.8	169.4	198.2	132.9	-18.6	134.3	38.9	229.7	268.3	140.8	-78.9	63.9

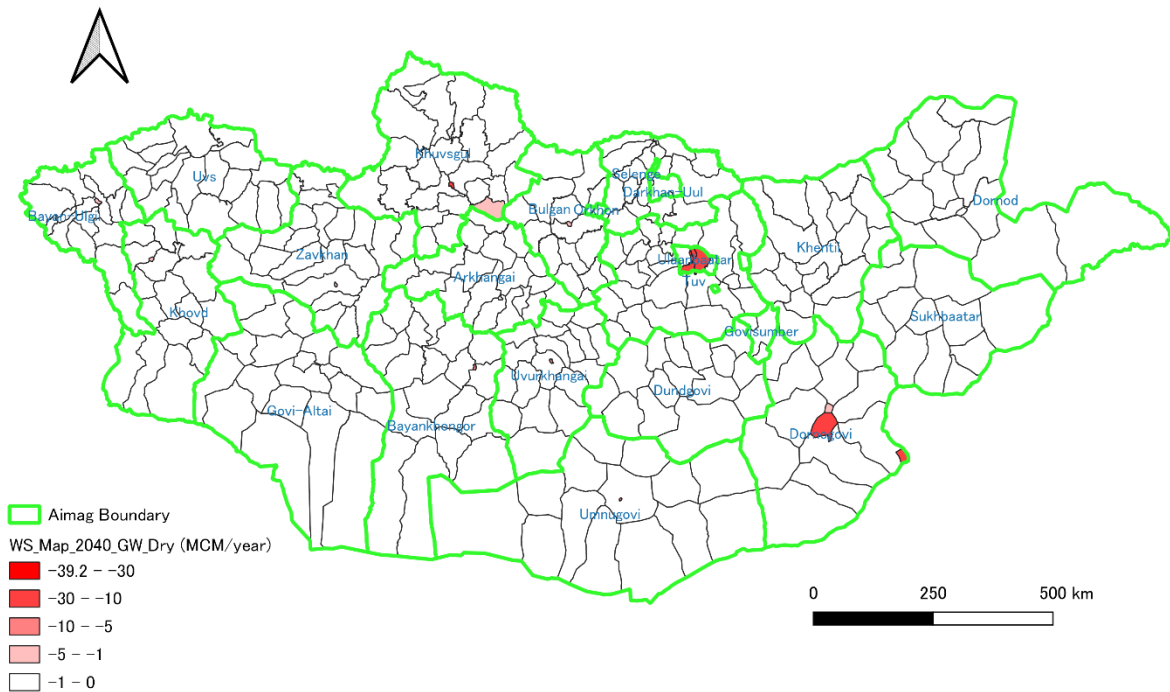
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.5.4 Гадаргын усны хомсдол, сумаар, 2040 оноор (хур тунадас багатай жил)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.5.5 Газрын доорх усны хомсдол 2040 оноор (хур тунадас багатай жил)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 5.5.5-д 2040 онд усны хомсдолд орж болзошгүй сумдыг нэгтгэн үзүүлэв. Усны нөөцийг үе шаттайгаар нэмэгдүүлээгүй тохиолдолд Улаанбаатар хотын 5 дүүрэг усны дутагдалд орохоор байна. Нийт 15 аймгийн 20 суманд гадаргын усны хувьд хомсдол үүсэх бөгөөд зарим суманд усны хомсдолын харьцаа/хувь 60-аас дээш хувьтай байна.

Нийт 10 аймгийн 13 суманд газрын доорх усны хувьд усны дутагдалд орж болзошгүй байна. Тиймээс эдгээр сумдад усны эх үүсвэрийг шинээр бий болгохдоо хөрш зэргэлдээ сумдын хамт цогцоор авч үзэх шаардлагатай.

**Хүснэгт 5.5.5 2040 онд усны хомсдолд орж болзошгүй сумд
(хур тунадас багатай жил)**

Aimag/UB	Soum	Water balance (Dry year) 2040			Water demand 2040			Water deficit ratio 2040 (%)		
		Surface water	Groundwater	Total	Surface water	Groundwater	Total	Surface water	Groundwater	Total
Ulaanbaatar	Bayangol	-5.03	-34.67	-39.70	5.94	35.10	41.05	-84.7	-98.8	-96.7
	Bayanzu'rx	51.54	-25.42	26.12	9.27	54.77	64.04		-46.4	
	Su'xbaatar	4.16	-19.62	-15.46	3.98	23.49	27.47		-83.5	-56.3
	Xan-Uul	14.71	-17.29	-2.57	4.47	26.43	30.90		-65.4	-8.3
	Chingeltei	-0.93	-24.13	-25.06	4.36	25.76	30.13	-21.3	-93.7	-83.2
Dornod	Khelen	-9.25	112.62	103.37	22.30	38.44	60.74	-41.5		
	Dashbalbar	-0.25	609.91	609.66	1.67	2.88	4.56	-15.0		
Khenti	Kherlen	-8.06	54.63	46.57	14.26	19.29	33.56	-56.5		
Tuv	Zuunmod	-3.06	-39.21	-42.27	3.22	39.89	43.11	-94.8	-98.3	-98.0
Selenge	Sukhbaatar	-70.53	8.15	-62.38	70.85	2.76	73.61	-99.5		-84.7
	Bayangol	-2.46	105.98	103.51	17.21	0.67	17.89	-14.3		
	Zuunburen	-1.19	253.47	252.28	8.62	0.34	8.95	-13.8		
	Saikhan	-19.46	50.52	31.06	29.09	1.13	30.22	-66.9		
	Shaamar	-8.46	141.35	132.88	12.61	0.49	13.11	-67.1		
Dornogovi	Sainshand	0.29	-22.76	-22.47	0.00	27.56	27.56		-82.6	-81.5
	Zamin-Uud	0.55	-19.90	-19.35	0.00	21.14	21.14		-94.1	-91.5
	Sainshand	0.04	-3.03	-2.99	0.00	3.67	3.67		-82.6	-81.5
Darkhan-Uul	Darkhan	-33.56	0.19	-33.37	34.31	5.20	39.51	-97.8		-84.5
	Sharingol	-2.88	8.11	5.23	3.40	0.52	3.92	-84.7		
Umnugovi	Dalanzadgad	-4.05	-8.17	-12.23	4.15	8.48	12.63	-97.6	-96.4	-96.8
Orkhon	Bayan-Undur	-3.24	1.94	-1.31	5.26	8.90	14.17	-61.6		-9.2
Uvurkhangai	Arvaikheer	-7.62	-7.21	-14.84	7.70	8.02	15.72	-99.0	-90.0	-94.4
Bulgan	Bulgan	-6.86	-4.44	-11.30	7.54	8.09	15.63	-91.0	-54.9	-72.3
Bayankhongor	Bayankhongor	-4.55	-8.46	-13.01	4.90	9.31	14.20	-93.0	-90.9	-91.6
Arkhangai	Erdenbulgan	-19.94	-0.88	-20.82	20.70	6.38	27.08	-96.3	-13.7	-76.9
Zavkhan	Uliastai	-4.06	-1.34	-5.40	4.34	2.51	6.84	-93.5	-53.4	-78.8
Bayan-Ulgii	Ulgii	-1.58	-1.61	-3.19	5.62	3.45	9.07	-28.2	-46.7	-35.2
Khovd	Jargalant	-2.89	-4.39	-7.27	4.43	5.94	10.37	-65.2	-73.9	-70.1

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.5.3 Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл

(1) Монгол орны уур амьсгалын өөрчлөлтийн болзошгүй нөлөөлөл

Монгол орны өндөрлөг газруудад мөнх цаст уул, мөсөн голууд оршдог бөгөөд хавраас зуны улиралд хайлсан цас, мөстөлийн ус нь жил бүрийн гадаргын усны урсацад нөлөөлдөг. Энэхүү улирлаас шалтгаалах байдал нь уулархаг газруудад өвлийн улиралд унасан хур тунадас цас хэлбэрээр хуримтлагдаж, агаарын температур дулаарахад энэхүү цас нь хур бороо багатай хавар гадаргын усны урсацад нэмэр болдог. Дээрх гидрологийн онцлогийг харгалзан үзвэл уулархаг бүс нутагт уур амьсгалын өөрчлөлтийн болзошгүй нөлөөлөл дараах байдалтай байна. Үүнд:

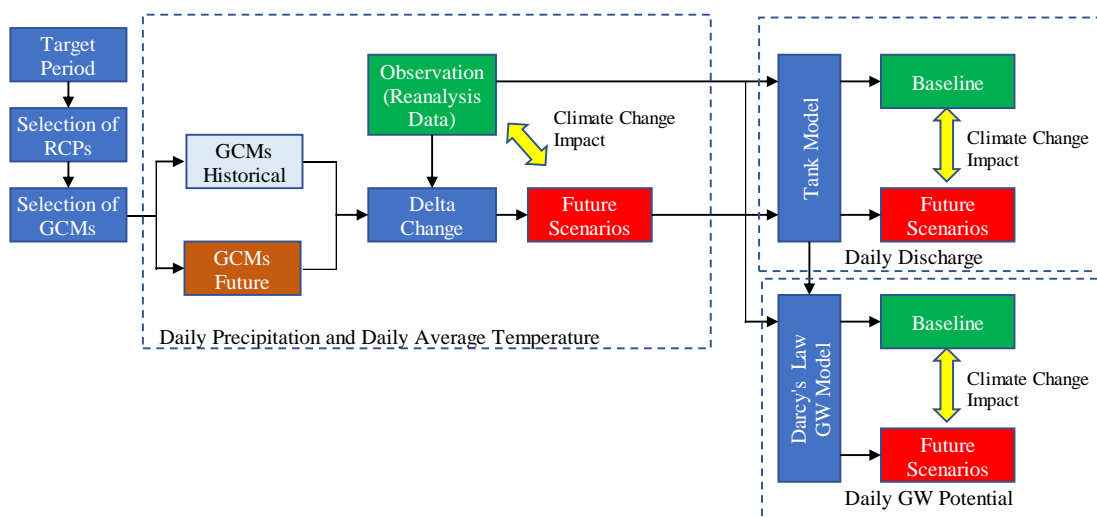
- Хүчтэй аадар борооны улмаас голуудын үерийн эрсдэл нэмэгдэж болзошгүй,
- Хур тунадасны төлвийн өөрчлөлтөөс шалтгаалан сав газрын усны горим өөрчлөгдөж болзошгүй,
- Агаарын температурын өсөлт нь эвапотранспирац (хөрс ургамлаас уурших ууршиц)- ийг ихэсгэж гангийн эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй,
- Агаарын температурын өсөлт нь өвлийн улирлын цасны хуримтлалыг бууруулж эсхүл цас хайлах хугацааг эртэсгэж болзошгүй,

- Агаарын температурын өсөлт нь мөсөн гол, нуурын усны түвшинг нэмэгдүүлж, улмаар мөсөн гол үерлэх (GLOF) зэрэг мөстөлттэй холбоотой аюулыг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлж болзошгүй.

(2) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг үнэлэхэд чиглэсэн уур амьсгалын ирээдүйн төлвийн хувилбарууд

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн үнэлгээний зорилго нь Монгол орны усны нөөцөд уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг тодорхойлох, үнэлэхэд оршино. Зураг 5.5.6-д нөлөөллийн үнэлгээний схемийг харуулав. Үнэлгээнд уур амьсгалын өөрчлөлтийг судалдаг дэлхийн уур амьсгалын загвар (GCMs) болон CMIP5 загварыг агаарын температур, хур тунадасны хэмжээний ирээдүйн өөрчлөлтийн хувилбаруудыг боловсруулахад ашигласан. Үр дүнг мөн загварчилж, усны балансын шинжилгээ хийхэд ашиглав. Үүний дараа уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг зорилтот хугацааны хувьд суурь мэдээлэл болон өөрчлөлтийн хувилбаруудыг харьцуулж үнэлэв.

Зураг 5.5.6 Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн үнэлгээний схем

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.5.4 Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн үнэлгээ

Энэхүү судалгаанд одоогийн болон уур амьсгалын өөрчлөлтийн 4 хувилбарыг үнэлж, Хүснэгт 5.5.6-д хураангуйлж үзүүлэв.

Хүснэгт 5.5.6 Уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбарууд

Суурь нөхцөл	Одоо үе (1979-2016; 38 жилээр)
Кэйс-1	Сонгосон GCM загварын дундаж 2050-RCP4.5 (2038-2062; 25 жилээр)
Кэйс-2	Сонгосон GCM загварын дундаж 2050-RCP8.5 (2038-2062; 25 жилээр)
Кэйс-3	Сонгосон GCM загварын дундаж 2100-RCP4.5 (2076-2100; 25 жилээр)
Кэйс-4	Сонгосон GCM загварын дундаж 2100-RCP4.5 (2076-2100; 25 жилээр)

(1) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн сарын дундаж хур тунадасны хэмжээнд үзүүлэх нөлөөлөл

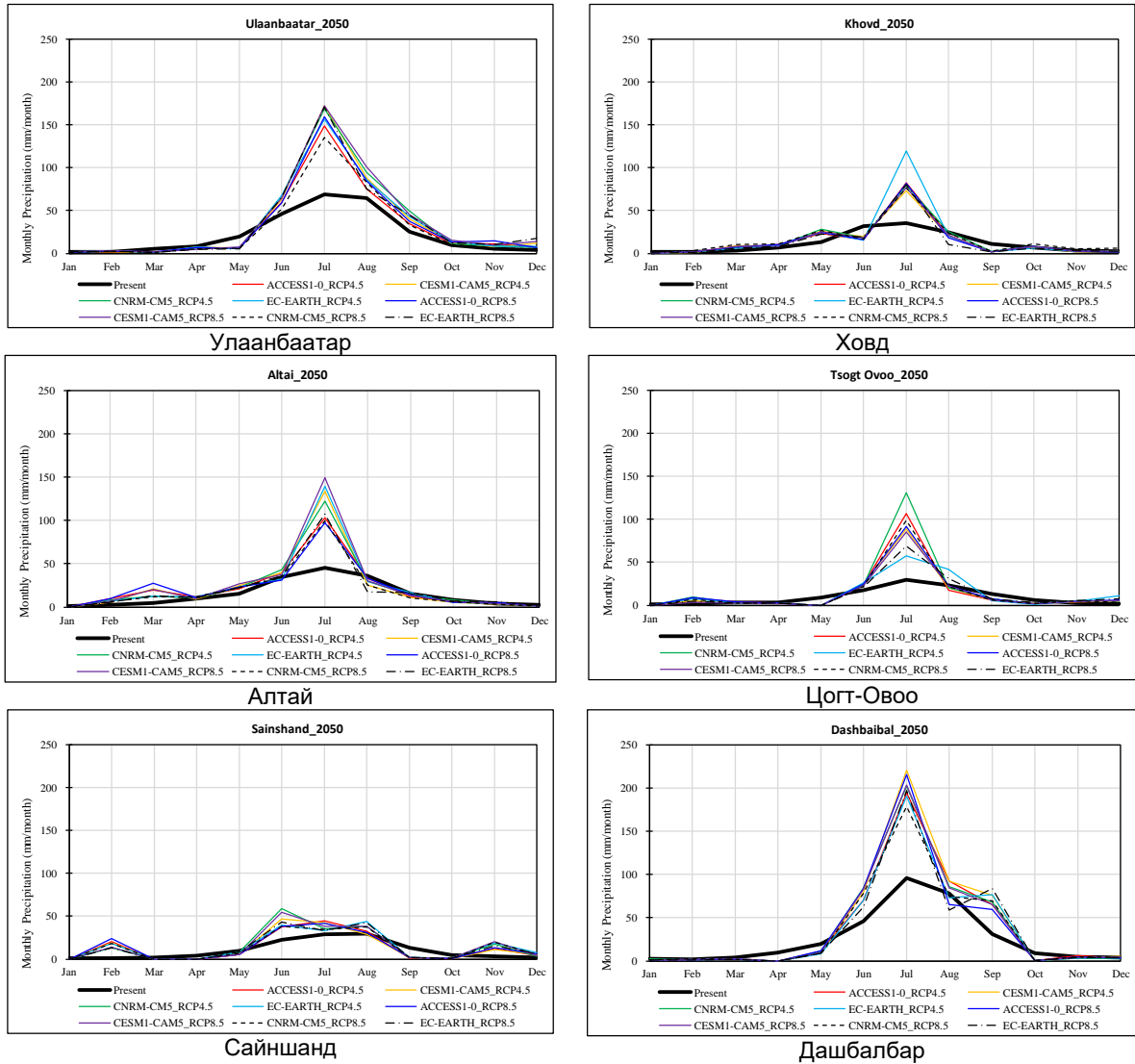
Зураг 5.5.7, 5.5.8-д уур амьсгалын өөрчлөлтийг GCM загвараар тооцоолж, цаг уурын өртөөд дээрх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээнд хэрхэн нөлөөлж болохыг харуулав. 2050 оны зуны улиралд Улаанбаатар хотод сарын дундаж хур тунадасны хэмжээ одоогийнхтой харьцуулахад мэдэгдэхүйц нэмэгдэх хандлагатай байгаа ч 2100 оны зуны улиралд одоогийнхтой харьцуулахад буурах хандлагатай байна. 2050 оны 10-12-р саруудад хур тунадас нэмэгдэх хандлагатай ч 2100 онд буурах хандлагатай байна.

Ховд сумын хувьд дэлхийн уур амьсгалын загвараар 2050 оны 5, 7-р сард хур тунадас ихтэй байх бол бусад сарууд одоогийнхоос бага хур тунадас орох хандлагатай байна. Харин 2100 онд 6-8-р сард хур тунадас нэмэгдэх хандлагатай байгаа боловч бусад саруудад одоогийнхоос буурахаар байна. Алтайн хувьд 2050 оны 3-7-р сард хур тунадасны хэмжээ ихсэх хандлагатай ба 2100 оны 7, 8-р сард хур тунадасны хэмжээ ихээр нэмэгдэх хандлагатай байна.

Цогт-Овоо сумд 2050 оны 7-р сард хур тунадас ихээхэн нэмэгдэхээр байгаа бол бусад саруудад хур тунадас буурах хандлагатай байна. Харин 2100 оны 2-р сард хур тунадас бага зэрэг нэмэгдэх боловч бусад саруудад одоогийн хур тунадасны хэмжээнээс бага байхаар байна. Сайншандын хувьд хур тунадасны хэмжээ сард дунджаар ердөө 30 мм байгаа нь маш бага юм. 2050 оны 2-р сар, зуны улирал болон 11-р сард хур тунадас бага зэрэг нэмэгдэх хандлагатай байна. 2100 онд хур тунадасны хэмжээ одоогийнхоос нэлээд бага байх хандлагатай байгаа бөгөөд цөлжилт, гангийн эрсдэл нэмэгдэж болзошгүй байна.

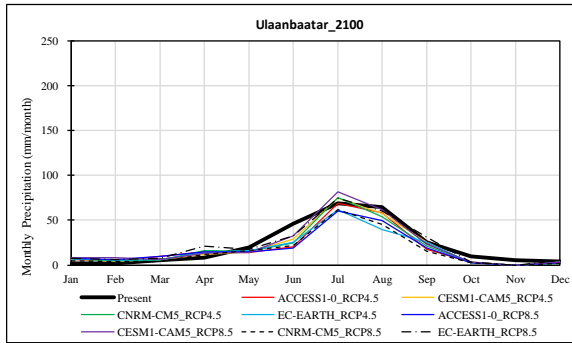
Дашбалбар сумын хувьд 2050 оны зун хур тунадас огцом нэмэгдэж, үер болж болзошгүй ба өвөл, хаврын улиралд орох хур тунадасны хэмжээ одоогийн түвшнээс буурах хандлагатай байна. 2100 оны зуны улиралд хур тунадасны хэмжээ ихээр нэмэгдэхгүй ба тухайн жилийн 8-р сараас өвөл хүртэл хур тунадасны хэмжээ буурах төлөвтэй байна.

Зураг 5.5.7 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2050 он)

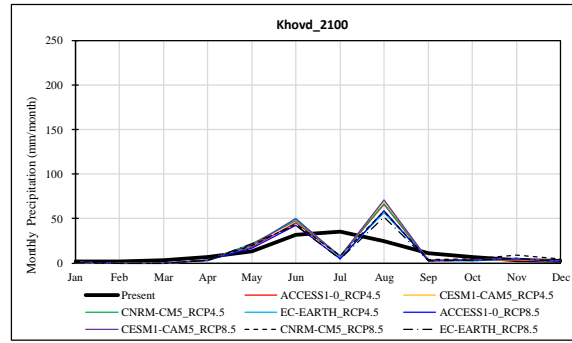

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

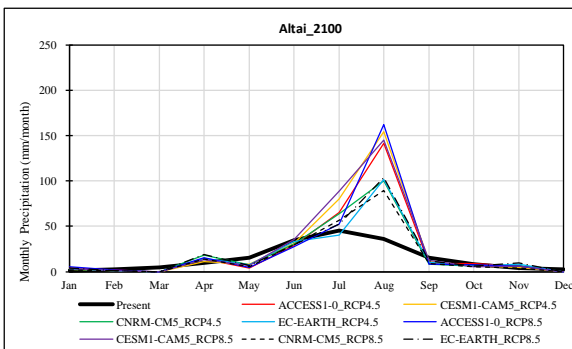
Зураг 5.5.8 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2100 он)

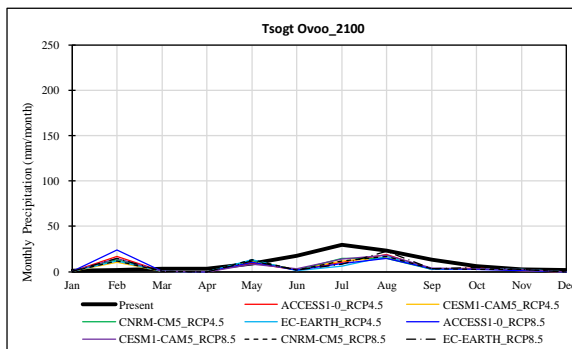
Улаанбаатар

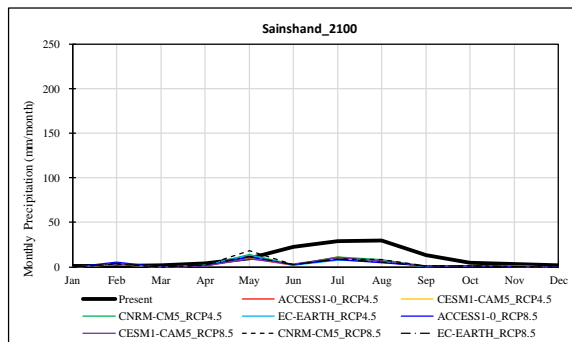
Ховд

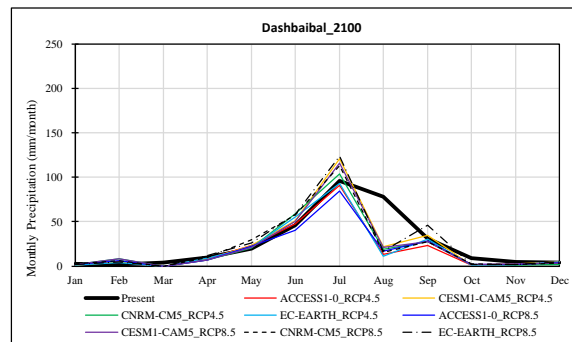
Алтай

Цогт-Овоо

Сайншанд

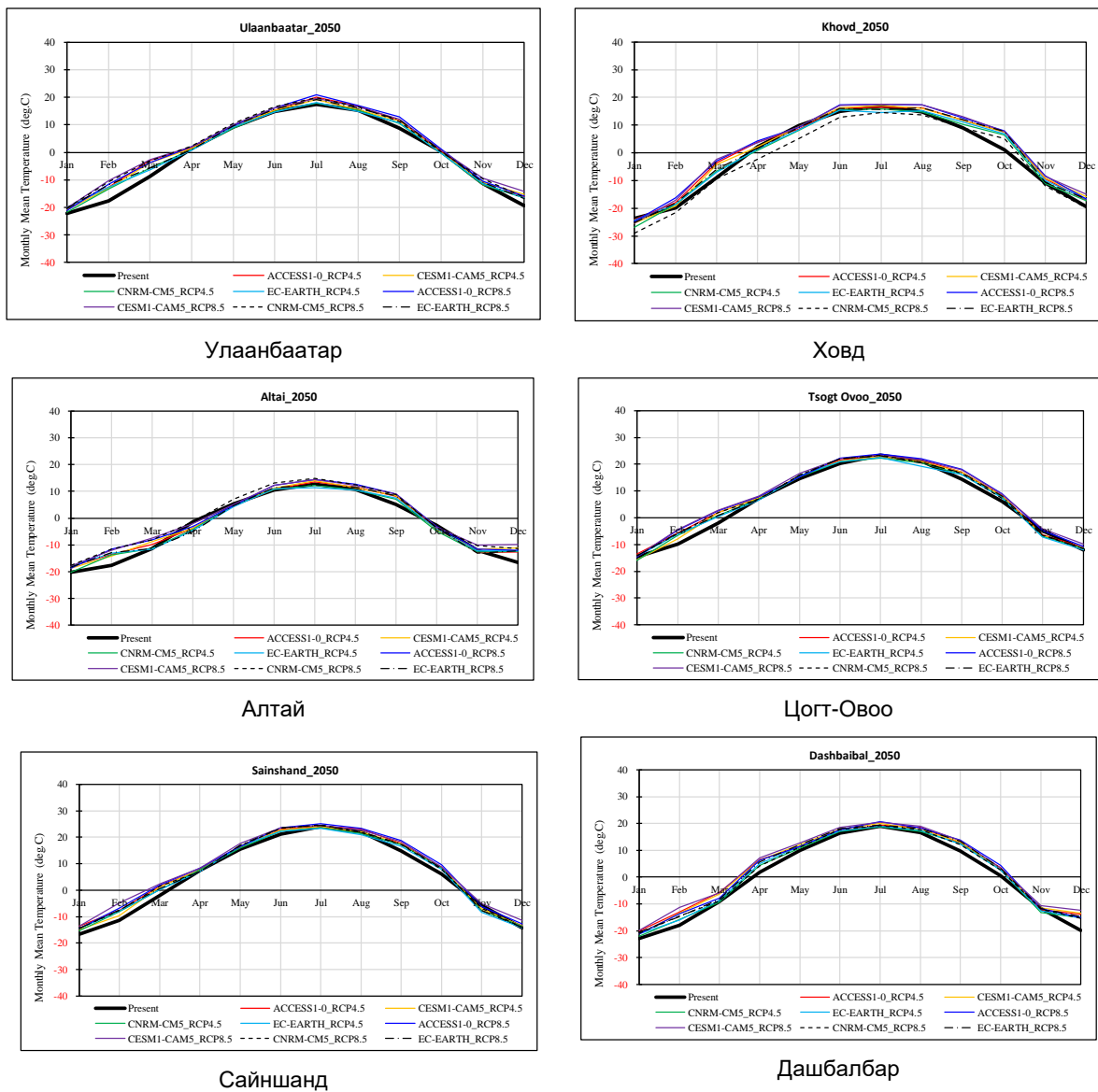
Дашбалбар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн сарын дундаж температурт үзүүлэх нөлөөлөл

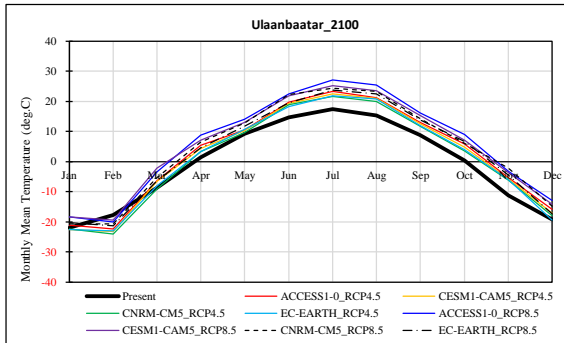
Зураг 5.5.9, 5.5.10-т цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурт нөлөөлөх уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг дэлхийн уур амьсгалын загвараар (GCM) харуулав. 2050 онд дундаж температур нь бүх бүс нутагт, тухайн жилийн бүх сард GCM загвараар тооцоолсон бүх хувилбарт өсөх хандлагатай байна. Харин 2100 оны эхээр сарын дундаж температур Улаанбаатар, Ховд, Алтайд одоогийнхоос бага байх төлөвтэй байна.

Зураг 5.5.9 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2050 он)

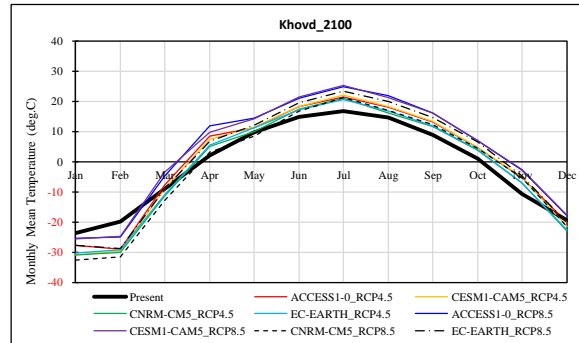

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

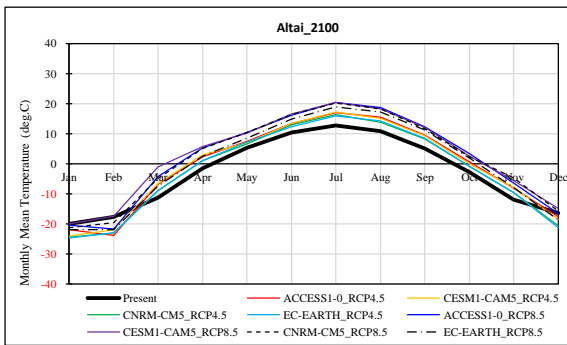
Зураг 5.5.10 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт, GCM загварын тооцооллоор (2100 он)

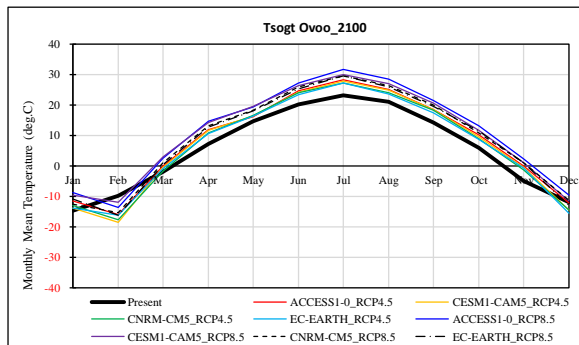
Улаанбаатар

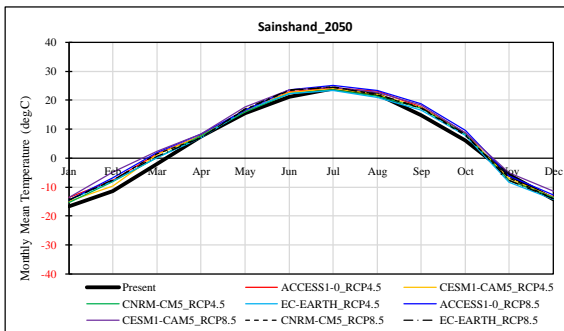
Ховд

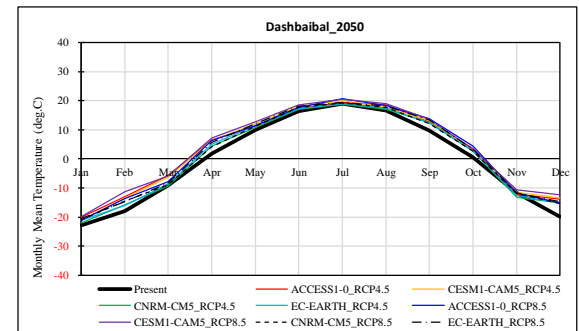
Алтай

Цогт-Овоо

Сайншанд

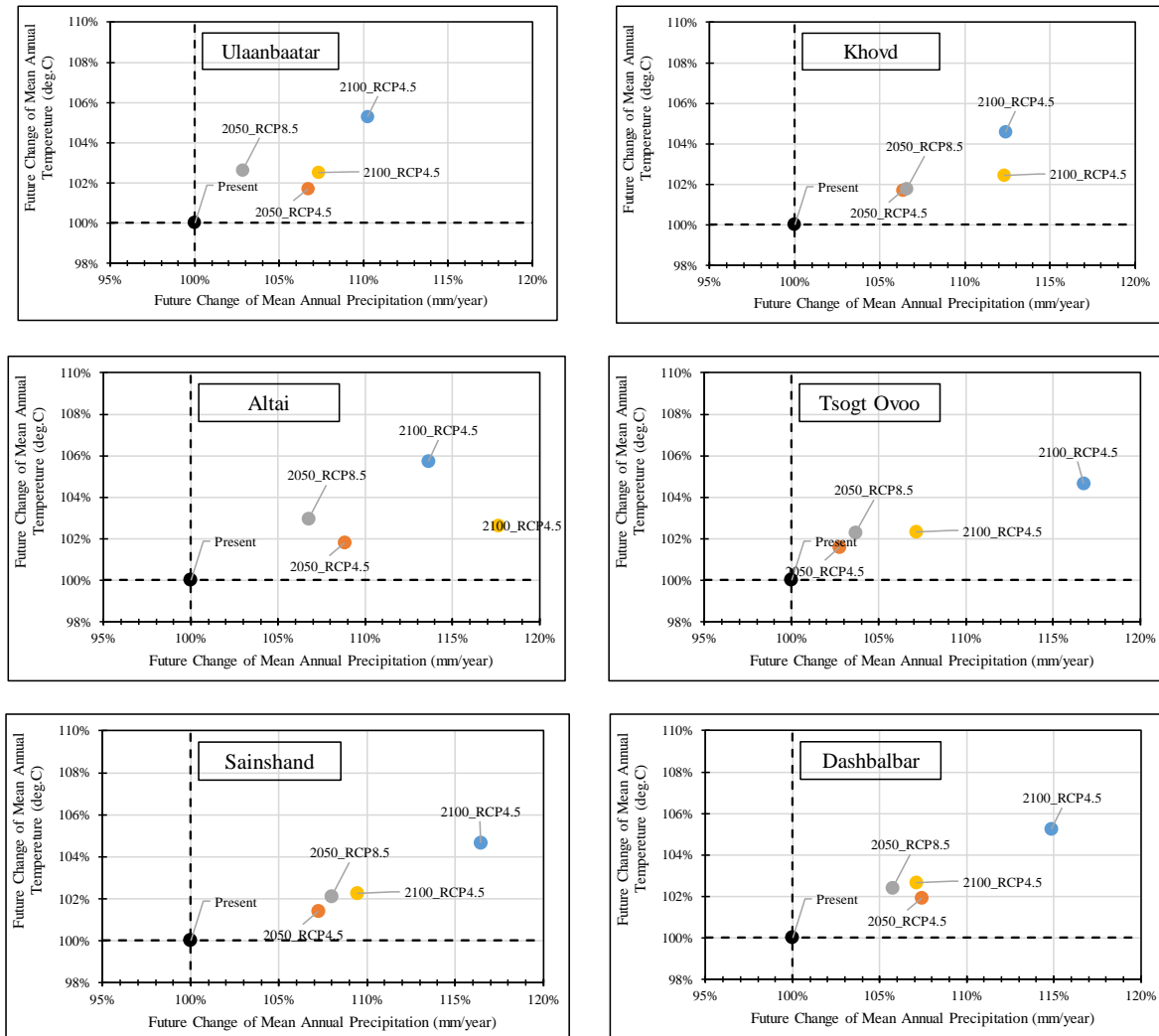
Дашбалбар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн сарын дундаж температур, хур тунадасны хэмжээнд нөлөөлөх харьцуулсан нөлөөлөл

Зураг 5.5.11-5.5.13-т цаг уурын өртөөнүүд дэх жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ, агаарын температурын одоогийн заалтууд болон ирээдүйн өөрчлөлтийг харуулав. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн бүх хувилбарын хувьд жилийн дундаж агаарын температур одоогийн нөхцөлтэй харьцуулахад өсөх төлөвтэй байгаа бол жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ хэтийн хувилбаруудад өөр өөр байна.

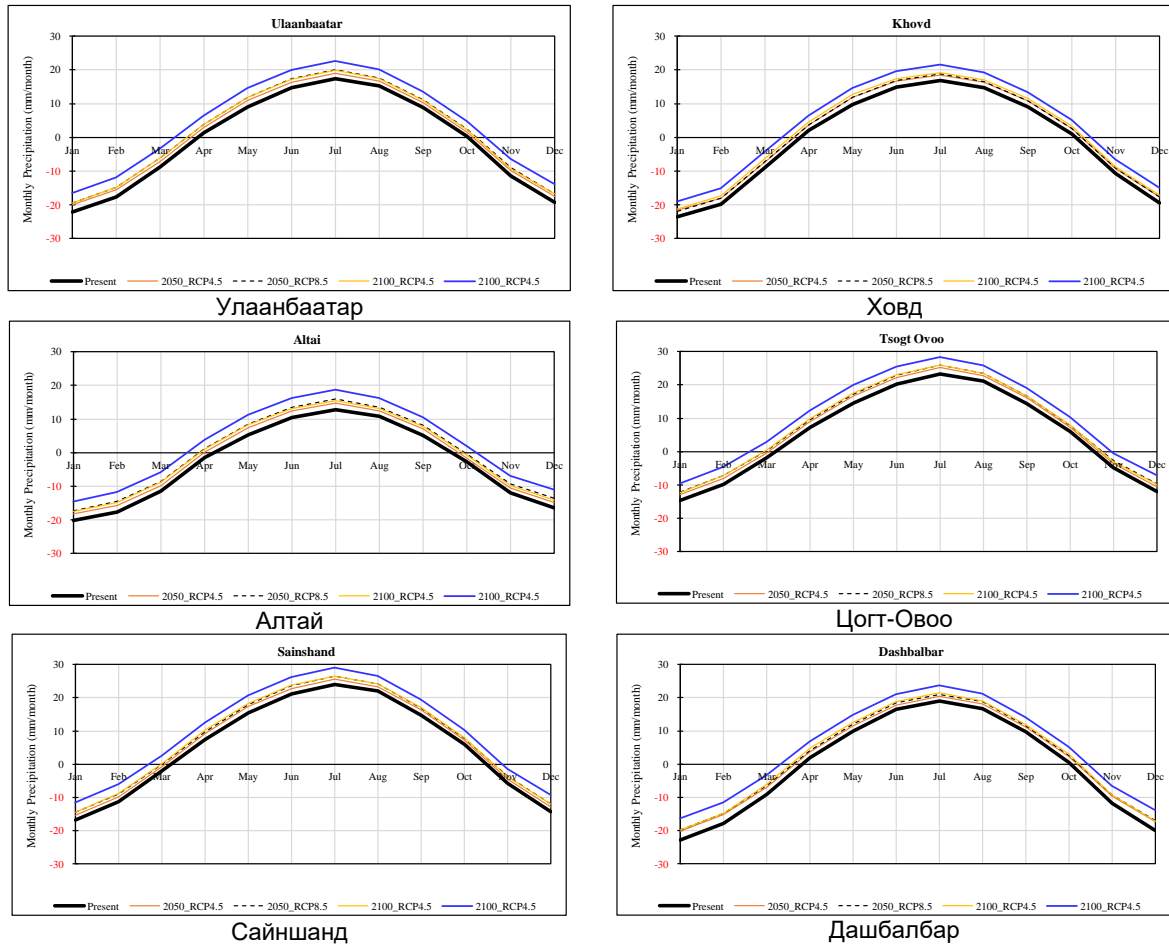
Зураг 5.5.11 Цаг уурын өртөөн дэх жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ, температурын өөрчлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2050, 2100 онд RCP4.5 болон RCP8.5-ын дөрвөн тохиолдол буюу Кэйс-1 (107%), Кэйс-2 (106%), Кэйс-3 (107%), Кэйс-4 (115%) гэсэн тохиолдлуудад жилийн хур тунадасны хэмжээ Улаанбаатар хотын одоогийн хэмжээнээс (100%) өндөр байна гэж тооцоолж байна. Температурын тухайд Кэйс-1 (102%), Кэйс-2 (102%), Кэйс-3 (103%), Кэйс-4 (105%) дөрвөн тохиолдолд жилийн дундаж хэмжээ Улаанбаатар хотын өнөөгийн хэмжээнээс (100%) өндөр байхаар байна. Цаг уурын өртөөнүүд дээр хур тунадас, агаарын температур нэмэгдэх төлөвтэй байна.

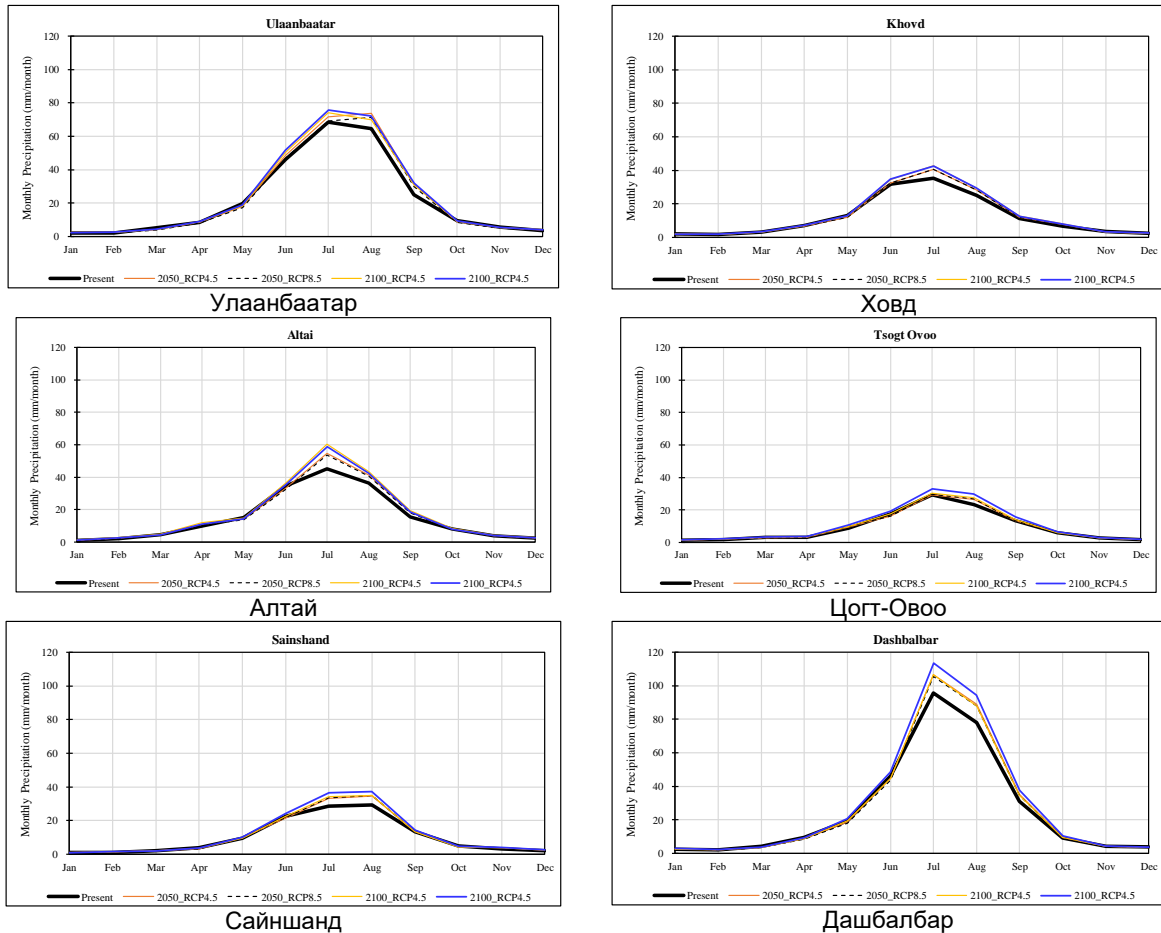
Зураг 5.5.12 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж температурын өөрчлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Сарын дундаж температур бүх сард, бүх цаг уурын өртөөд дээр одоогийнхоос өндөр байх төлөвтэй байна. 2100 оны байдлаарх RCP8.5-ын тохиолдолд агаарын температур одоогийнхоос 5-6 хэм хүртэл нэмэгдэх төлөв ч байна.

Зураг 5.5.13 Цаг уурын өртөөн дэх сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Цаг уурын өртөөд дээр зуны улиралд сарын дундаж хур тунадасны хэмжээ нэмэгдэх төлөвтэй байна. Өвлийн улиралд өөрчлөлт бага байх төлөвтэй байна.

(4) Уур амьсгалын өөрчлөлт нь хур тунадас, агаарын температурын орон зайн тархалтад нөлөөлөх нь

Жилийн дундаж агаарын температур, хур тунадасны хэмжээний орон зайн тархалтад нөлөөлөх уур амьсгалын өөрчлөлтийг загварчилсан. Монголын хойд хэсгээр жилийн хур тунадасны хэмжээ их, харин өмнөд хэсэгт буюу говийн бүсэд бага байна. Цаашид энэ хандлага ихээр өөрчлөгдөхгүй төлөвтэй. Монголын өмнөд хэсгээр жилийн агаарын дундаж температур их хэдий ч уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас хойд бүс нутагт нэмэгдэх төлөвтэй байна. Ирээдүйд жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ улс даяар ялангуяа Монгол орны хойд хэсгээр нэмэгдэх хандлагатай байна. Нөгөөтэйгүүр жилийн агаарын дундаж температур нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд нэмэгдэх хандлагатай байна.

(5) Уурын амьсгалын өөрчлөлтийн цаг агаарын эрс тэс үзэгдэлд үзүүлэх нөлөө

Үер

Жилийн дундаж хүчтэй аадар бороо ордог өдрийн тоог өдөрт 10 мм-ээс илүү

бороо орсон өдрийн тоогоор тооцдог. 2100 онд аадар бороо орох өдрийн дундаж тоо Монгол орны хойд болон төвийн хэсгүүдээр нэмэгдэх хандлагатай байна. Улаанбаатар, Алтай, Сайншанд хотод зуны улиралд сард орох хур тунадасны хэмжээ нэмэгдэх хандлагатай байгаа тул үерлэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй юм.

Ган

Жилийн дундаж агаарын температурын өгөгдлийг ашиглан сүлжээ тус бүрийн эвапотранспирацийн хэмжээг Хамоны томъёогоор тооцоолов. Одоогийн байдлаар нутгийн өмнөд болон зүүн өмнөд хэсэгт эвапотранспирацийн хэмжээ өндөр байгаа боловч 2100 онд бусад нутгуудад мөн нэмэгдэх төлөвтэй байна. Ган болох магадлалтай жилийг тооцоолохдоо стандарт хувьсагчийг ашигласан ба хувьсагч нь зуны улирлын (5-10-р сар хүртэл) хуримтлагдсан дундаж хур тунадасны хэмжээнээс 0.5-аар бага, сарын дундаж температураас 0.5-аар их байхаар тооцоолов. Ирээдүйд гантай жилүүд өмнөд, төв, зүүн бүсүүдэд илүү ажиглагдах төлөвтэй байна.

Цасны зузаан

Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн агаарын температур нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор 2100 он гэхэд Монгол орон даяар орох цасны хэмжээ буурах төлөвтэй байгаа ба хаврын улирлаас зуны улирлын хооронд хайлах цасны хэмжээ буурах эрсдэлтэй байна. Цасны хэмжээг өдрийн дундаж температур 2°C ба түүнээс бага байх үеийн хур тунадасны хэмжээгээр тооцоолов.

Жилийн хамгийн бага температур

Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалж жилийн хамгийн бага температур бүх нутаг дэвсгэрт өсөх хандлагатай байна. Тиймээс хэт хүйтрэлээс үүсэх эрсдэл тодорхой хэмжээнд буурна. Хамгийн бага температур уур амьсгалын өөрчлөлтийн хэлбэлзлээс шалтгаалан нэмэгдэх хандлагатай байгаа бөгөөд жилийн туршид тохиолдох давтамж нь буурах төлөвтэй байна.

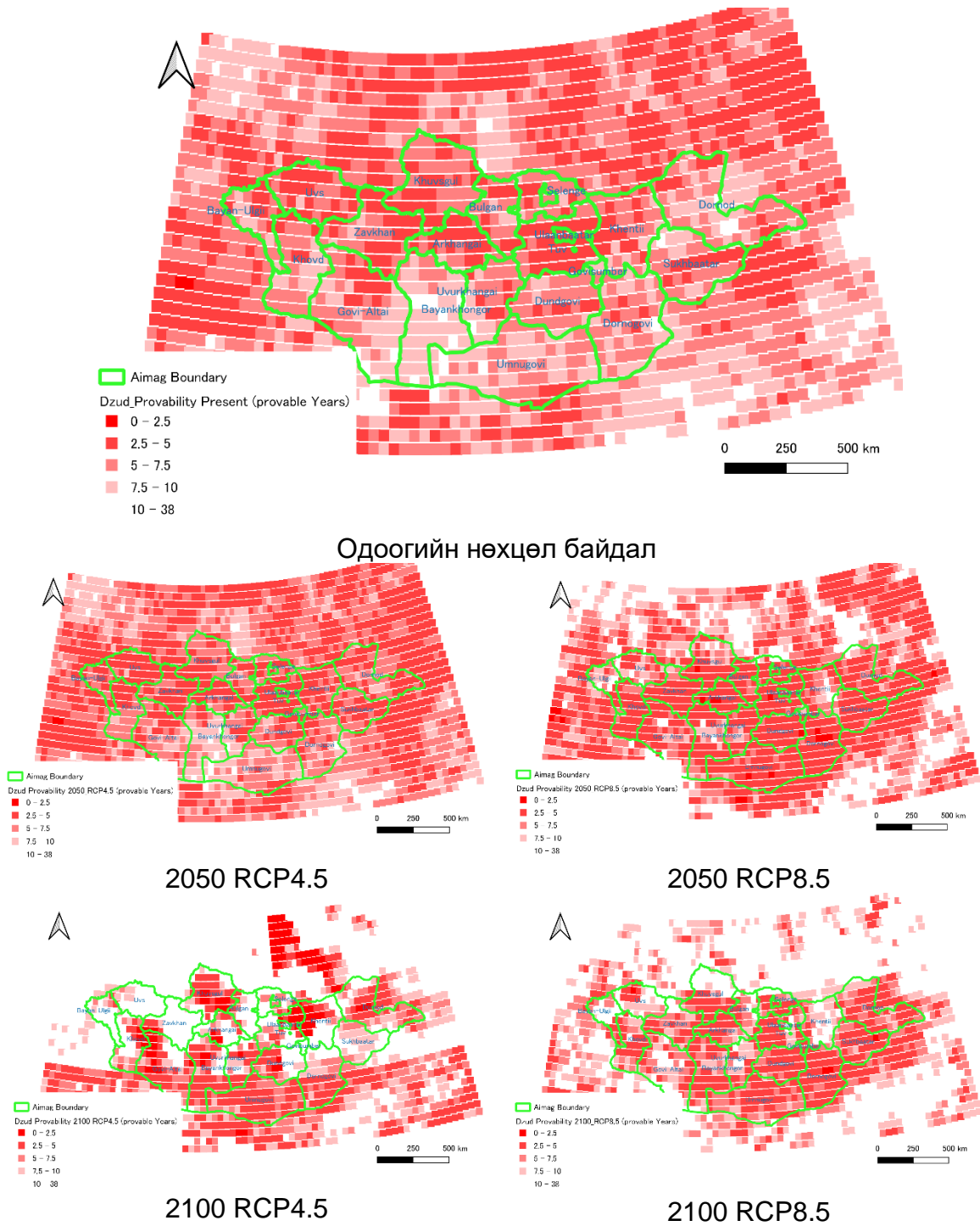
Зуд

Зудын давтамжийг үнэлдэг стандартчлагдсан хувьсагчийг ашиглан дараах байдлаар үнэлэв.

- Стандарт хувьсагч нь өмнөх зуны улирлын (5-10-р сар хүртэл) хуримтлагдсан дундаж хур тунадасны хэмжээнээс 0.5-аар бага байгаа ба сарын дундаж температураас 0.5-аар их байна.
- Стандарт хувьсагч нь өвлийн дундаж температураас 2.0-оор бага байна.
- Стандарт хувьсагч нь хуримтлагдсан цасны зузааны дунджаас 2.0-оор их байна.
- Стандарт хувьсагч нь хаврын хур тунадасны дундаж хэмжээнээс 2.0-оор бага байна.

Зураг 5.5.14-т одоогийн нөхцөл байдал болон уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөтэй байдалд зуд болж болзошгүй жилүүдийн зургийг харуулав. Ирээдүйд зуд болж болзошгүй жилүүд буурах ч говь бүхий өмнөд, төв, зүүн хэсгүүдэд зудын эрсдэлтэй хэвээр байна.

Зураг 5.5.14 Зудын гамшиг болж болзошгүй жилийн орон зайн тархалт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

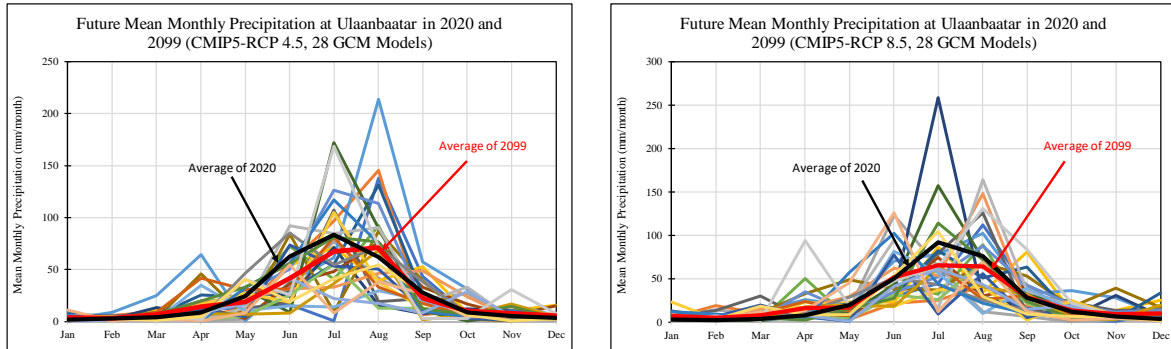

(6) Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Улаанбаатар хотын орчимд үзүүлэх нөлөө

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Улаанбаатар хотын орчимд үзүүлэх нөлөөг тооцоолсон. Улаанбаатар хотод өвөл орох хур тунадасны хэмжээ нэмэгдэх ч зуны улиралд төдийлөн өөрчлөлт байхгүй байх төлөвтэй байна. Зураг 5.5.15-д Улаанбаатар хотод сард орох хур тунадасны хэмжээг ирээдүй (2099) болон одоогийн (2020) хэмжээгээр харьцуулж харуулав. Үүнээс харахад зуны улиралд

сарын хугацаанд орох хур тунадасны хэмжээ 2099 онд буурахаар байна. Түүнчлэн Улаанбаатар хотод агаарын жилийн болон сарын дундаж температур ихээр өсөх төлөвтэй байна.

Зураг 5.5.15 Улаанбаатар хот орчмын сарын дундаж хур тунадасны хэмжээний өөрчлөлт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

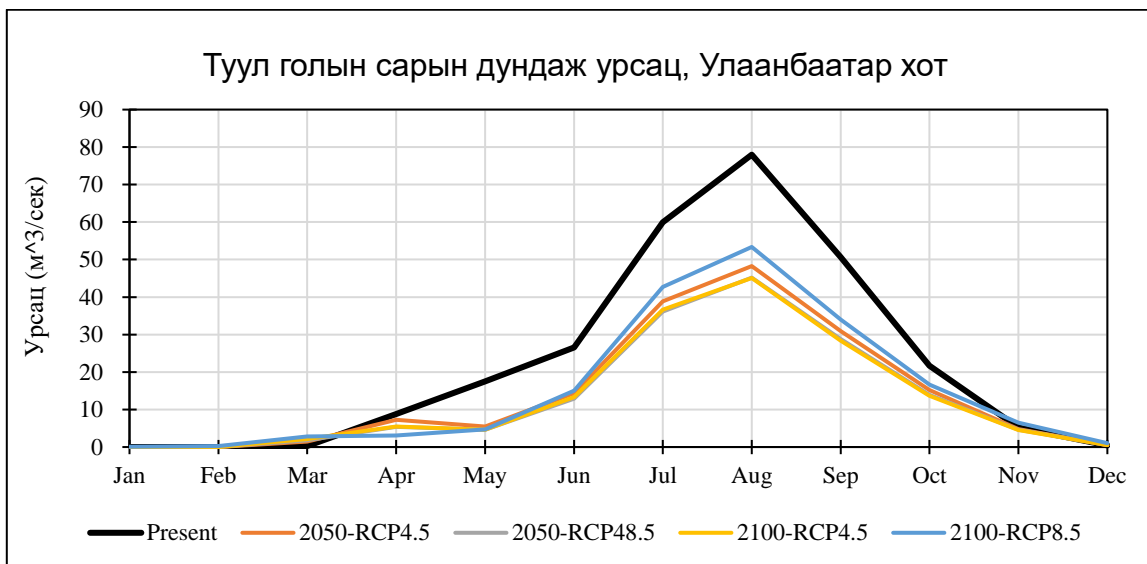
Сарын хур тунадасны хэмжээ (RCP4.5)

Сарын хур тунадасны хэмжээ (RCP8.5)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (Nippon Koei ClimVault beta, <https://nk-climvault.com/>)

Туул голын сав газрын гадаргын усны нөөцөд үзүүлэх уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг загварчилсан. 4-р сараас 10-р саруудад хур тунадасны хэмжээ ихээр өөрчлөгдөхгүй ч цаг уурын өөрчлөлт, агаарын температурын өсөлт (ууршилт нэмэгдсэнээс) зэргээс шалтгаалан голын урсац багасах төлөвтэй байна.

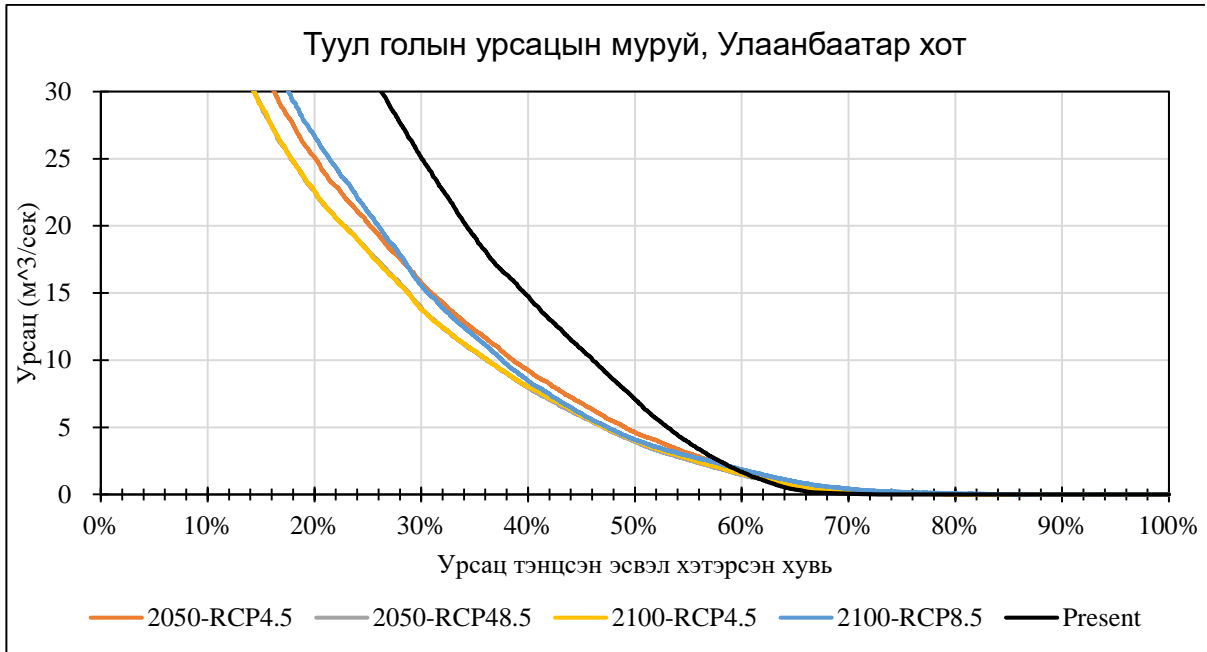
Зураг 5.5.16 Туул голын сарын дундаж урсацын ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Одоогийн байдалтай харьцуулахад ирээдүйд жилийн 60 орчим хувьд нь Туул голын урсац бага байна. Хур тунадас багатай (өвлийн) улиралд голын урсацад мэдэгдэхүйц өөрчлөлт орохгүй.

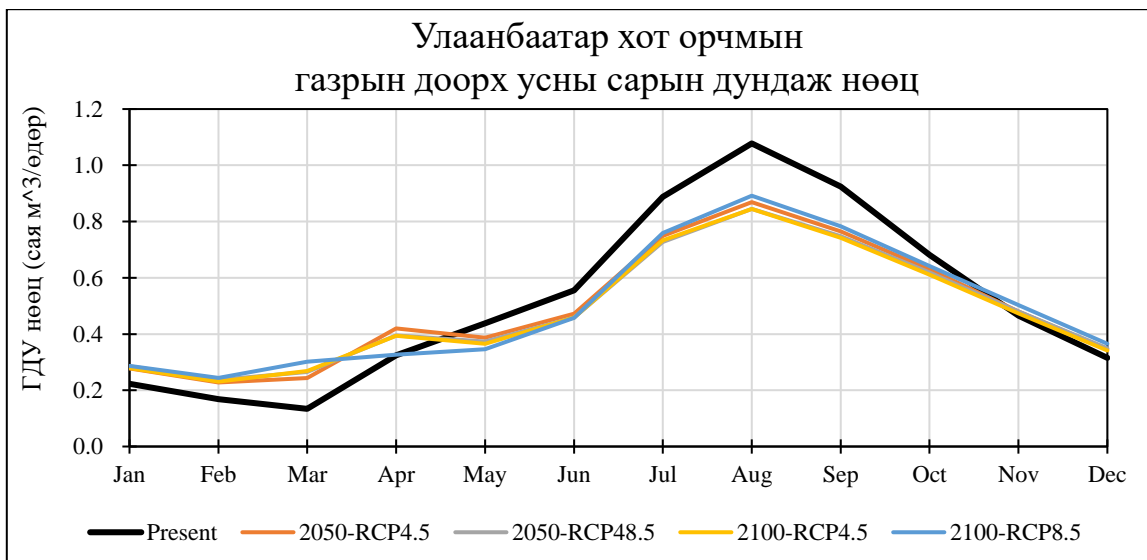
Зураг 5.5.17 Туул голын урсацын муруйн ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Өвлийн улиралд 11-ээс 4 дүгээр саруудад газрын доорх усны нөөц бага зэрэг нэмэгдэнэ. Зуны улиралд 5-аас 10 дугаар саруудад газрын доорх усны нөөц бага зэрэг буурна.

Зураг 5.5.18 Улаанбаатар хот орчмын газрын доорх усны нөөцийн ирээдүйн төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

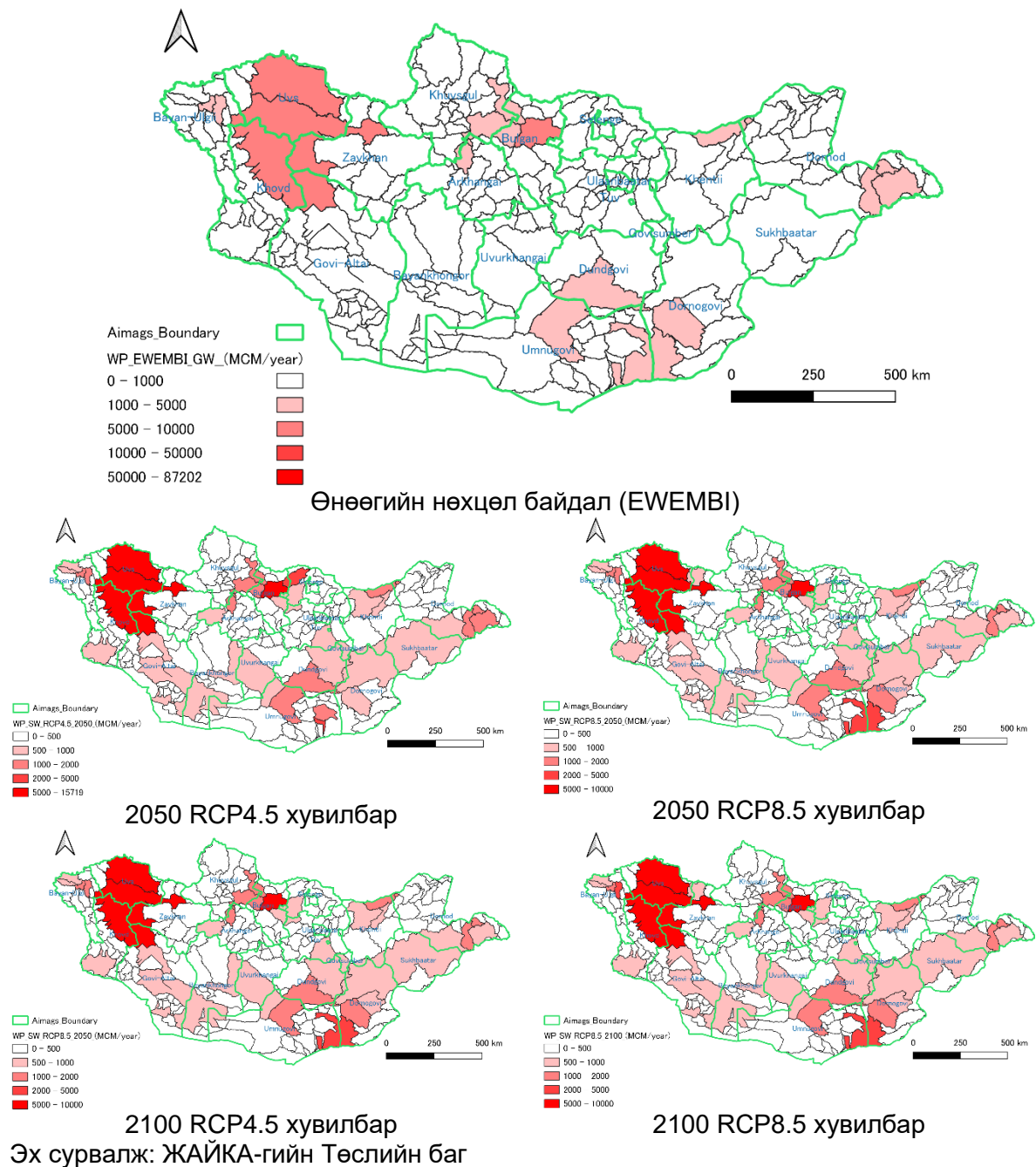
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.5.5 Уур амьсгалын өөрчлөлт усны балансд нөлөөлөх нь

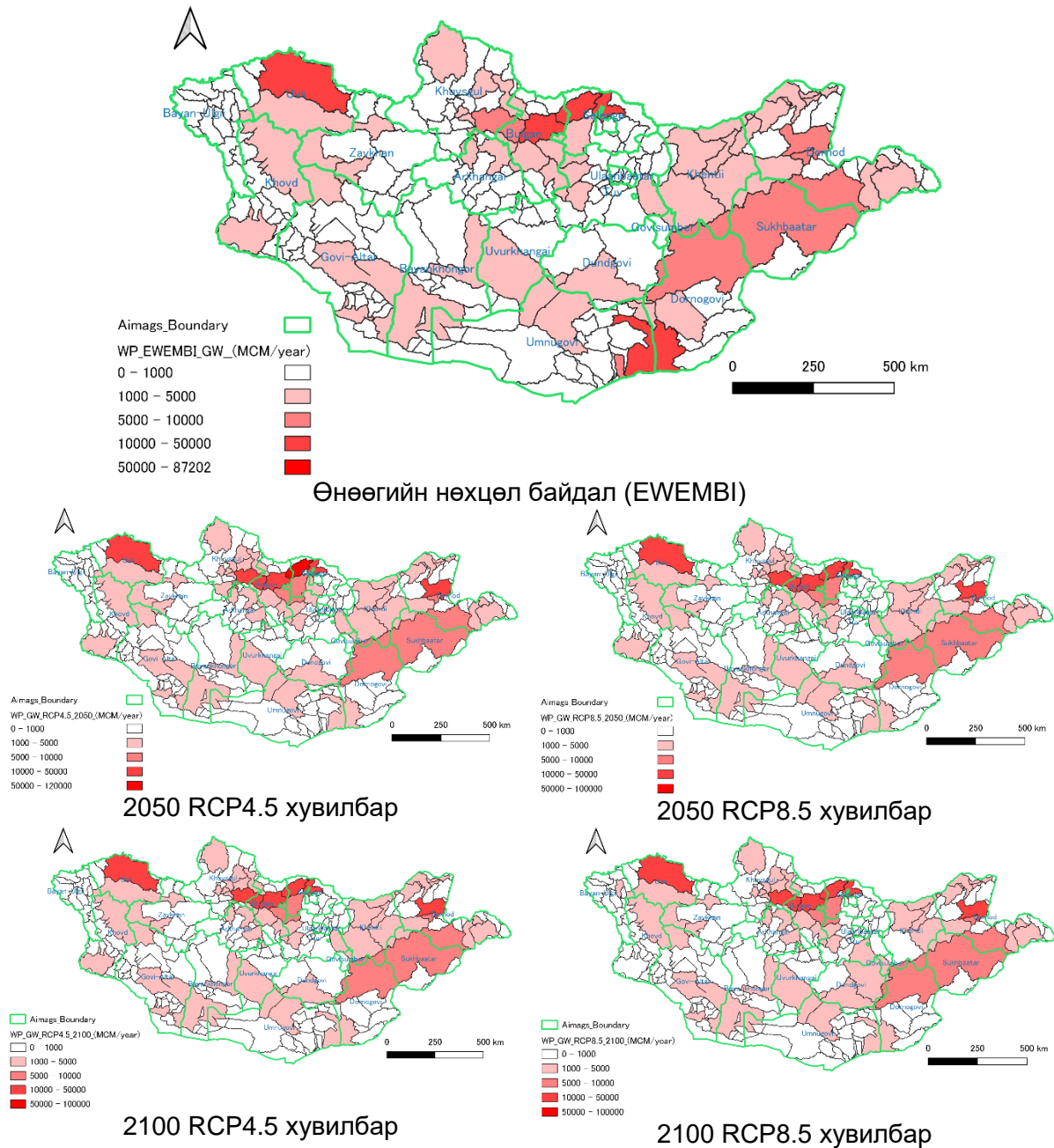
(1) Усны нөөц

Хоногийн хур тунадасны хэмжээ, агаарын температур зэрэг уур амьсгалын одоогийн болон ирээдүйн нөхцөл байдлын тооцооллыг ашиглан гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийн таамаглалыг гаргасан. Зураг 5.5.19, Зураг 5.5.20-д гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийг дэд сав газраар үзүүлэв. Гадаргын усны нөөц ихтэй нутаг нь улсын баруун хойд, төв, зүүн өмнөд хэсэгт байна. Харин газрын доорх усны нөөц ихтэй нутаг нь улсын баруун хойд, төв, зүүн хэсэгт байна.

Зураг 5.5.19 Гадаргын усны нөөц, дэд сав газраар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

Зураг 5.5.20 Газрын доорх усны нөөц, дэд сав газраар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар

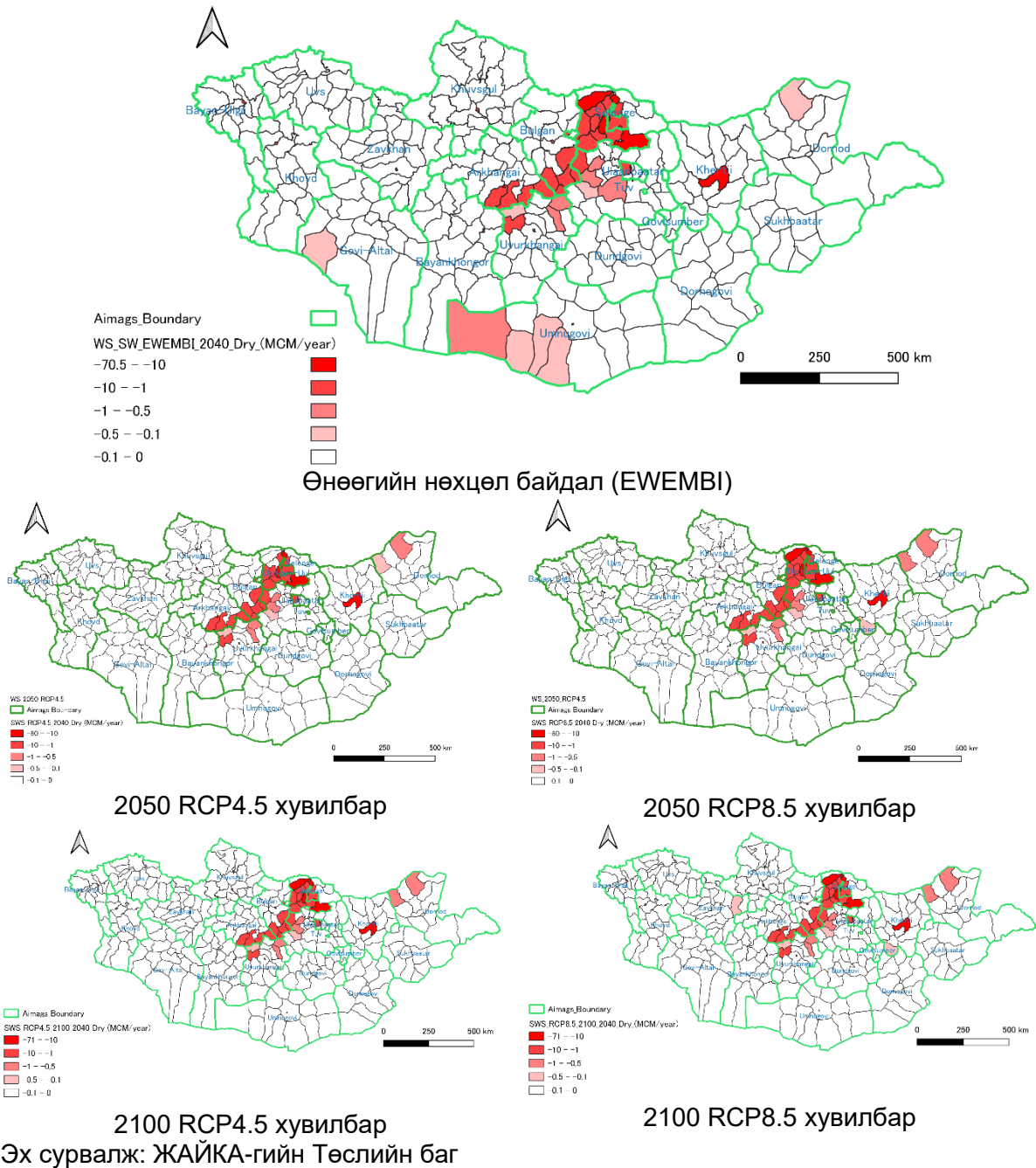

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Усны балансын шинжилгээ, сумын түвшинд

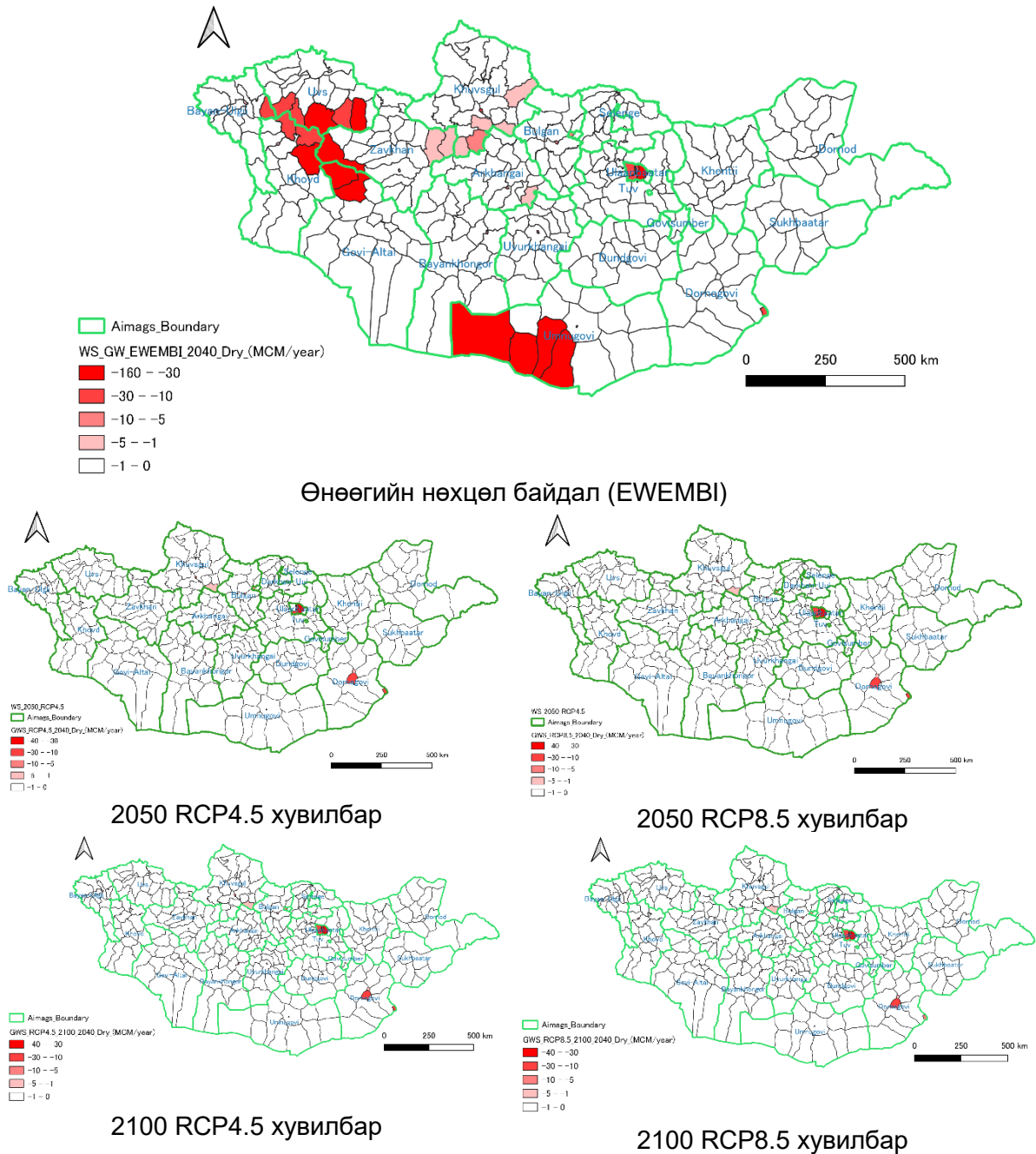
Дээр тооцоолон гаргасан 2030, 2040 оны усны эрэлт хэрэгцээ, одоогийн усны нөөц болон ирээдүйн усны нөөц, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг үзүүлэлтүүдийг ашиглаж усны балансын шинжилгээг хийсэн. Зураг 5.5.21, Зураг 5.5.22-д сумын түвшинд хур тунадас багатай жилийн гадаргын болон газрын доорх усны хомсдолыг үзүүлэв.

Зураг 5.5.21 2040 оны гадаргын усны хомсдол, сумаар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар (хур тунадас багатай жил)

Зураг 5.5.21-д үзүүлснээр 2040 онд Улаанбаатар, Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Хэнтий, Булган, Өвөрхангай, Дорнод, Архангай аймгуудын зарим сумдад гадаргын усны хомсдол үүсэхээр байна.

Зураг 5.5.22 2040 оны газрын доорх усны хомсдол, сумаар, уур амьсгалын өөрчлөлтийн хувилбараар (хур тунадас багатай жил)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 5.5.22-д үзүүлснээр 2040 онд Улаанбаатар, Дорноговь, Хөвсгөл, Архангай, Өвөрхангай, Өмнөговь аймгуудын зарим сумдад газрын доорх усны хомсдол үүсэхээр байна. Ерөнхий зураглалаар харахад газрын доорх усны хомсдол их биш байх боловч Улаанбаатар хот, Дорноговь аймагт газрын доорх усны хомсдол илүү өндөр байхаар байна.

Бүлэг 5-ын нэмэлт хэсэг 1: Улсын нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлсэн жишээ, судалгаа

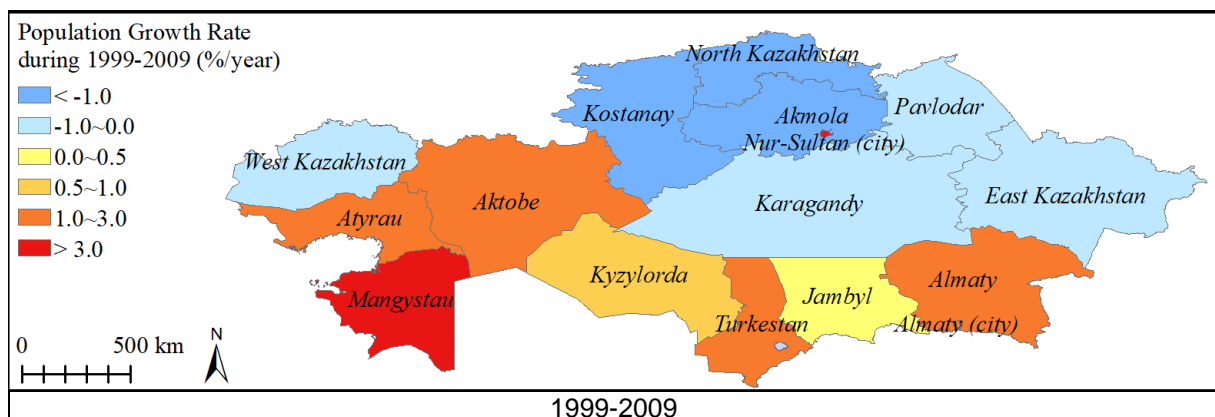
2017 онд Япон улсын Газар, дэд бүтэц, зам тээврийн яам нь гадаадын улс орнууд дахь нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлсэн туршлагыг дүгнэж үзэхээр судалгаа хийсэн. Судалгаанд дараах улс орнуудын туршлагыг багтаасан. Улсын нийслэл хотоо нүүлгэн шилжүүлсэн улс орнууд: **БНСУ**, **ХБНГУ**, **Малайз**, **МХБНУ**, **БНКУ**, **БНИУ**, **ИБУИНВУ**, **ҮХАУ**, **ХБНБУ**, **ИБНПУ**, **ХБННУ**, Шри-Ланка, ЧБНУ. Улсын нийслэл хотоо нүүлгэн шилжүүлэхээр төлөвлөж буй улс орнууд: **АБНЕУ**, **БНХАУ**, **ОХУ**, **БНИУ**, **ЛБНИУ**, **БНАУ**. ЖТБ дээрх тодоор тэмдэглэсэн улс орнуудын туршлагад нэмэлт судалгаа явуулсан.

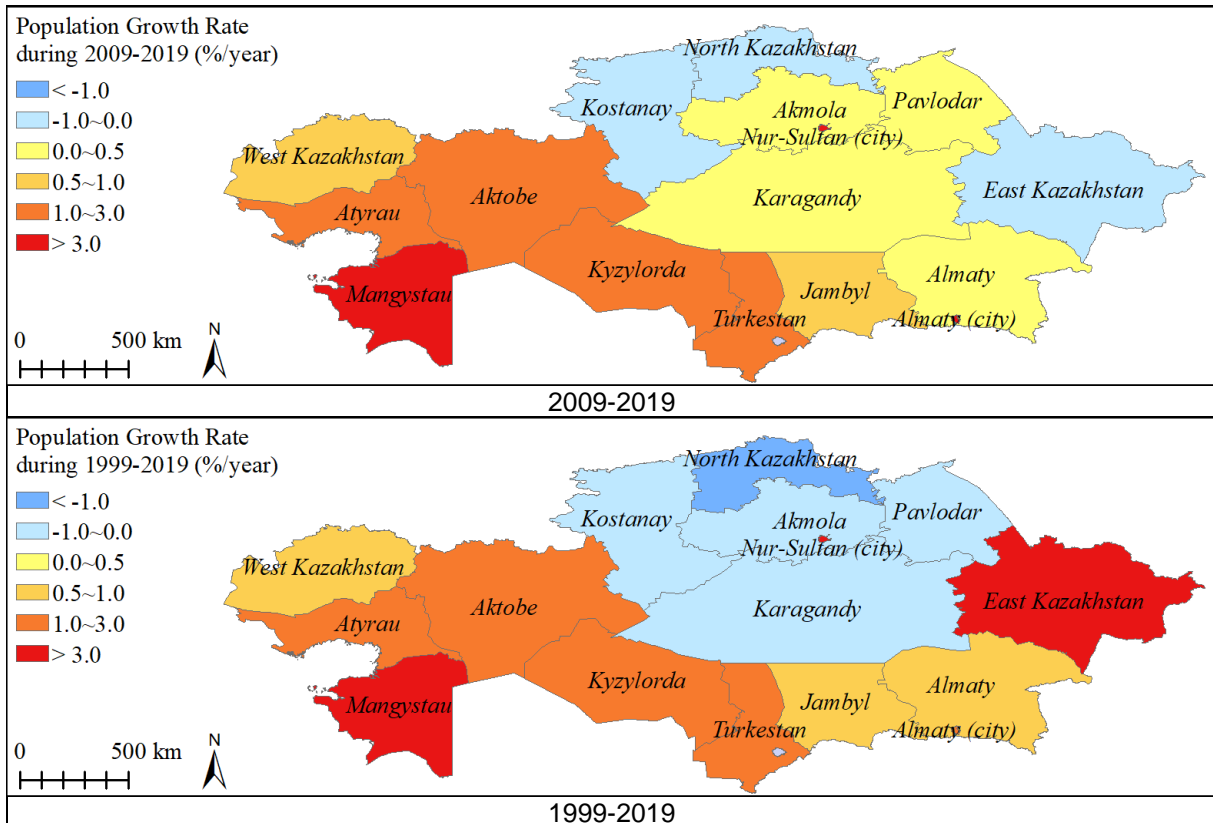
(1) Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлсэн нь тухайн улс орны бүс нутгийн тэнцвэрт хөгжлийг хангасан уу?

Энэ асуултын хариулт “Үгүй”. Шинэ нийслэл хотыг байгуулсан нь бүтээн байгуулалт хийж буй тухайн дэвсгэр газар болон зэргэлдээх мужийн хөгжилд дараах байдлаар нөлөөлсөн. Үүнд

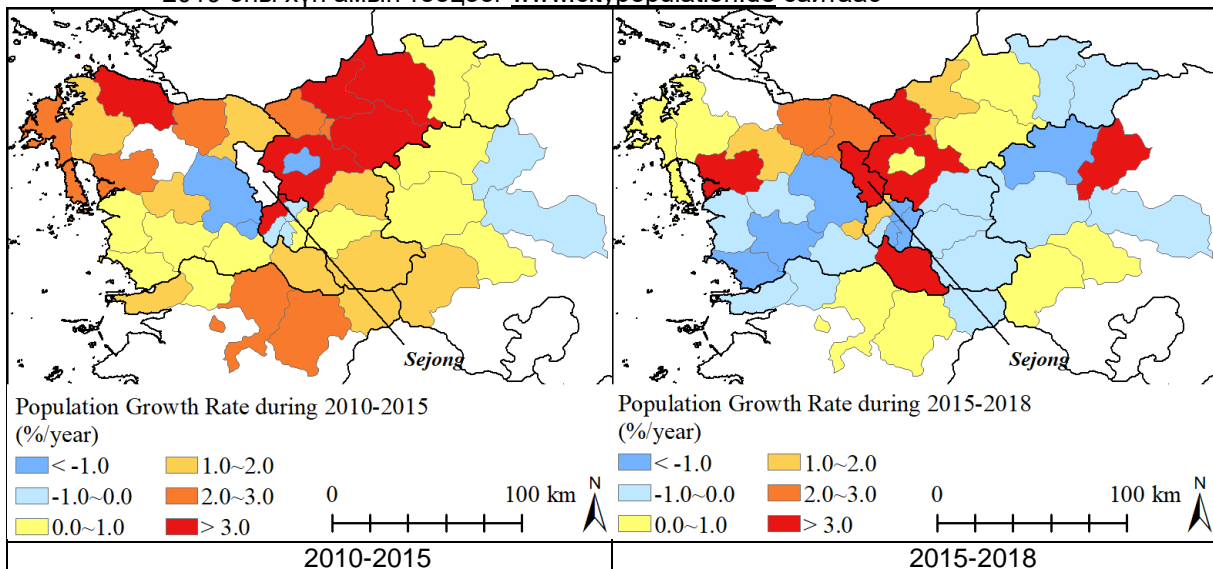
- (a) Хэрэв шинэ нийслэл хотыг байгуулахаас өмнө зэргэлдээх мужийн хөгжил сул байсан бол Казахстан, БНСУ-ын жишээнээс харахад тэдгээр мужийн хүн ам буурч сөрөг нөлөөлөл үзүүлсэн байна (Зураг S5.1.1);
- (b) Казахстан, Мьянмар, Нигер, Пакистан улсуудын нийслэл хотоо нүүлгэн шилжүүлсэн нь нийгмийн үймээн самуун, гадны довтолгооноос урьдчилан сэргийлэх үндэсний аюулгүй байдлыг хангах зорилготой бөгөөд бүс нутгийг тэнцвэртэй хөгжүүлэх зорилгыг агуулаагүй;
- (c) БНСУ, Бразил улс нь нутаг дэвсгэрийнхээ төв хэсэгт шинэ нийслэл хотыг байгуулан бүс нутгийн тэнцвэрт хөгжлийг хангахаар зорьсон.

Зураг S5.1.1 Казахстан улс, БНСУ-ын шинэ нийслэл хотын хөрш зэргэлдээ бүсийн хүн амын өсөлт

Эх сурвалж: 1999, 2009 оны улсын хүн амын тооллого, Статистикийн газар, 2019 оны хүн амын тооцоог www.citypopulation.de сайтаас

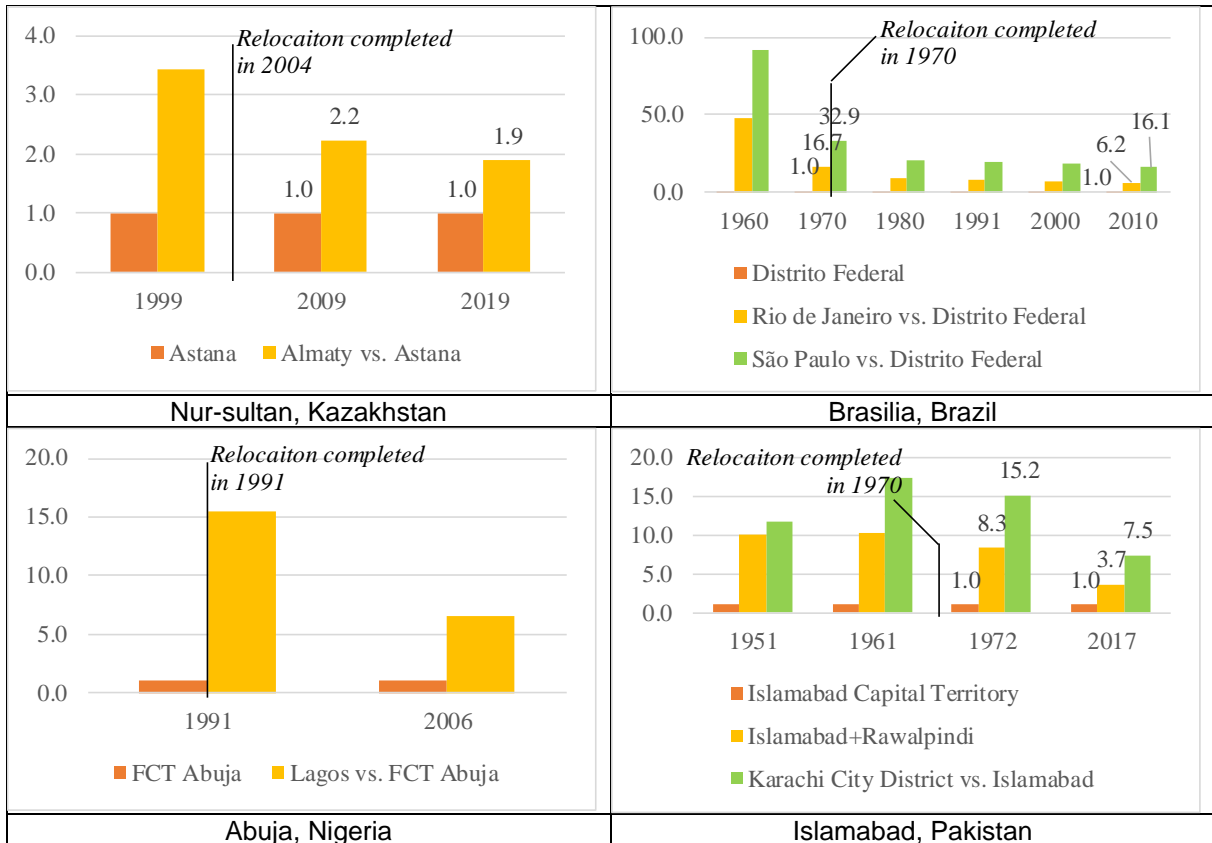

Эх сурвалж: 2015, 2018 оны хүн амын тооллого, БНСУ-ын Статистикийн мэдээллийн алба

(2) Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлснээр хэт төвлөрлийг бууруулсан уу?

Энэ асуултын хариулт “Тийм. Тодорхой хэмжээнд бууруулсан”. Шинээр байгуулсан нийслэл хотын үйл ажиллагаа хүн ам, эдийн засгийн цар хүрээнээс хамаарч хуучин нийслэл хот, агломерацитай харьцуулахад бага байгаа тул төвлөрлийг сааруулахад үзүүлэх үр нөлөө хязгаарлагдмал байна (Зураг S5.1.2).

Зураг S5.1.2 Бразил, Казахстан, Нигери, Пакистан улсын хуучин болон шинэ нийслэл хотын хүн амын тоо

Эх сурвалж: Бразил, Казахстан, Нигери, Пакистан улсын Статистикийн газраас гаргасан хүн амын тооллого, хэтийн тооцоолол

(3) Дүгнэлт

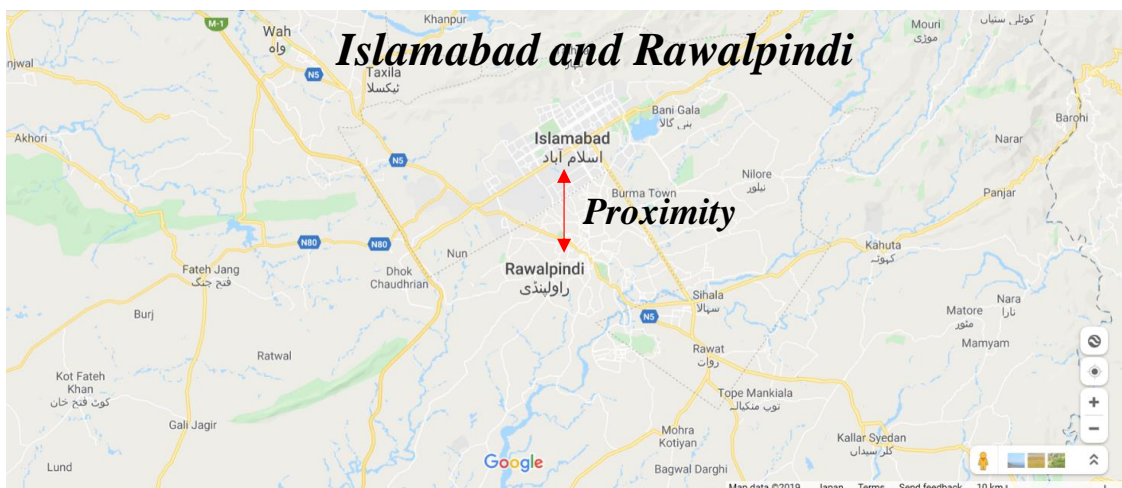
Дээрх судалгаанаас дараах дүгнэлтүүд гарч байна.

- Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлснээр бүс нутгийн тэнцвэрт хөгжлийг тэтгэхэд үзүүлэх нөлөө нь тодорхой бус байна.
- Хуучин нийслэл дэх хэт төвлөрөл тодорхой хэмжээнд буурсан.
- Эдийн засагт хязгаарлагдмал нөлөө үзүүлсэн.
- Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлэх нь зарим талаар давуу талтай боловч сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх зорилгоор дараах нөхцлүүдийг харгалзан үзэх шаардлагатай (Зураг S5.1.3). Үүнд:
 - ✓ Шинэ нийслэлийг хуучин нийслэлтэй ойр байгуулж, тус хоёр хотын хооронд хүндрэлгүй зорчих боломжоор хангах. (Жишээ нь: Путражая хот)
 - ✓ Шинэ нийслэл хотын зэргэлдээ мужид үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах зорилгоор шинэ нийслэлийг хоёрдогч, гуравдагч том хотуудад байршуулах. (Жишээ нь: Исламабад ба Равалпинди хотууд)

Зураг S5.1.3 Малайз, Пакистан улсын шинэ нийслэл, хуучин нийслэлийн байршил

Эх сурвалж: google

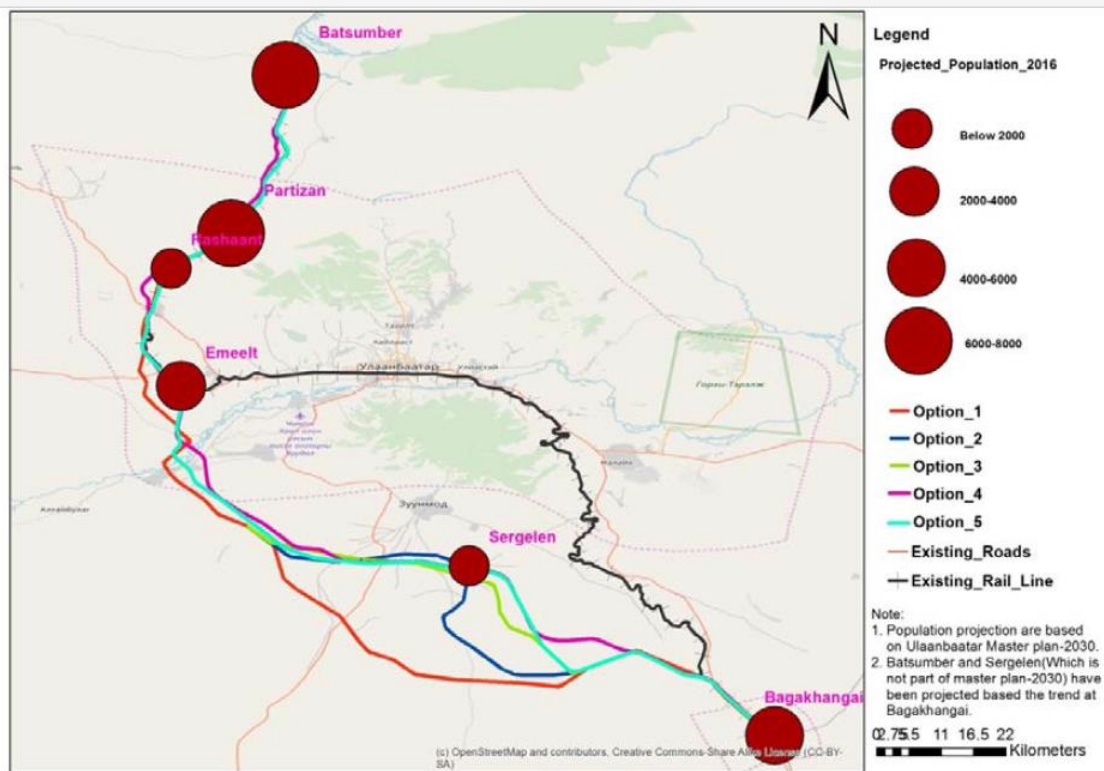
Эх сурвалж: google

Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлэх урьдчилсан нөхцөл нь дараах болно. Үүнд:

- (a) Нийслэл хотыг шилжүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хүчтэй, тогтвортой Засгийн газар
- (b) Бразил, Казахстан, Мьянмар, Нигер, Пакистан улс нь нийслэл хотоо нүүлгэн шилжүүлэх асуудлыг цэргийн дэглэм, ерөнхийлөгчийн удирдлага дор шийдвэрлэсэн.
- (c) Нийслэл хотыг шилжүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх найдвартай хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэр

Казахстан улс хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэрийг газрын тос, эрдэс баялгийн орлогоос бүрдүүлсэн. Нигер улсын гадаад өрийн хэмжээ их байсан хэдий ч тус улсын эдийн засаг газрын тостой холбоотой санхүүгийн эх үүсвэрт түшиглэж байсан. Бразил улсын ДНБ-ий жилийн өсөлт өндөр байсан. Үүнд: 1950-1961 онд

Зураг S5.2.2 Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит байршил Богдхаан төмөр зам дагуу

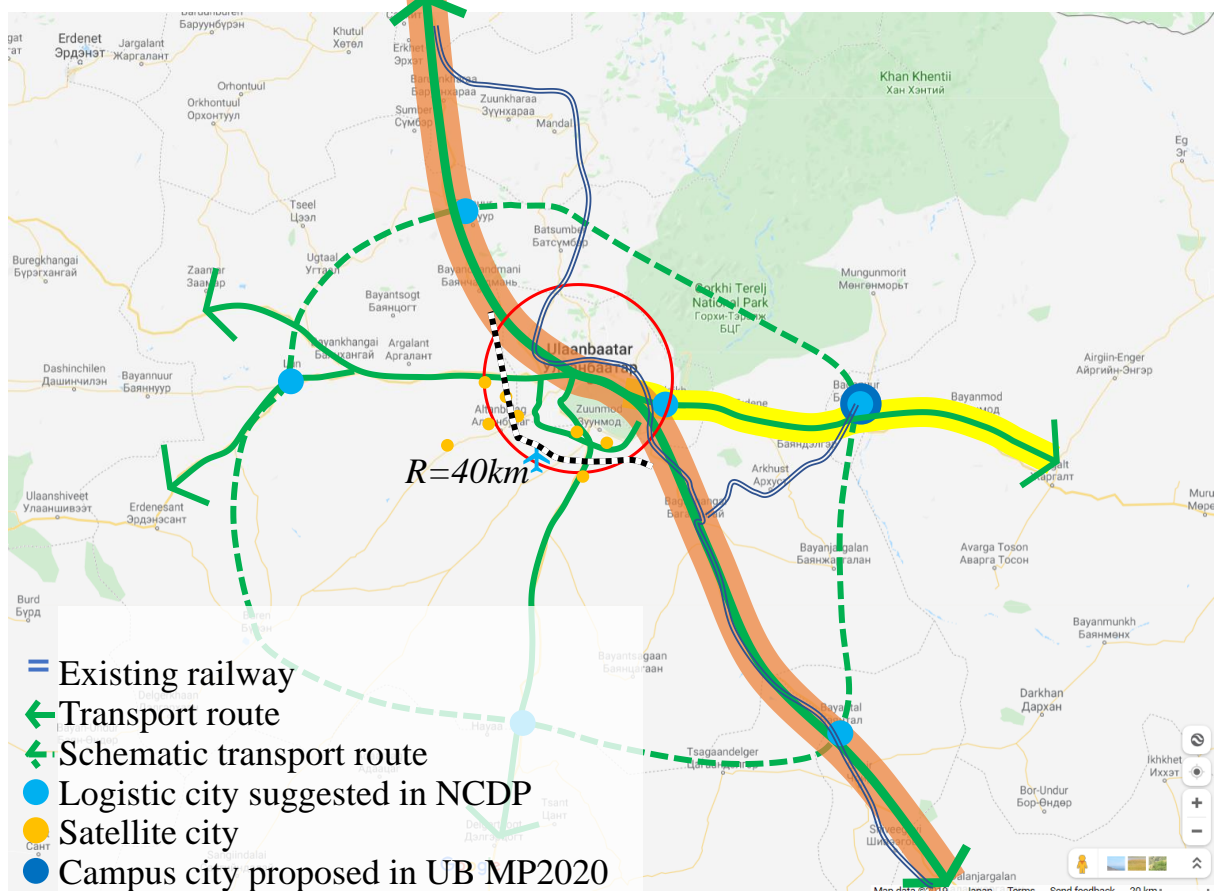

Эх сурвалж: АХБ-ны Богдхаан төмөр замын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Улаанбаатар хотоос нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэхэд дараах нөхцөлийг харгалзан үзэх шаардлагатай (Зураг S5.2.3). Үүнд:

- Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих зорилгоор ОХУ, БНХАУ-тай холбосон хойноос урагш чиглэсэн босоо тэнхлэгийг бүрэн дүүрэн ашиглах;
- Улаанбаатар-Налайх чиглэлийн төмөр замыг нүүрс тээвэрлэлтэд бүрэн хүчин чадлаар нь ашиглаж байна. Төмөр замын шугам нь өндөр хурдаар явахад тохиромжгүй;
- Үр ашигтай зам, тээврийн систем нь Улаанбаатар хот болон шинэ хотын чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай ба төмөр замаар тусгаарлагдсан хойноос урагш чиглэсэн босоо тэнхлэгийн зүүн талын дэвсгэр газар тохиромжгүй;
- Шинэ, хуучин хот хоорондын зорчих хугацааг богино байлгахын тулд хуучин нийслэл хотоос 30-40 км-ийн зайд шинэ нийслэл хотыг байршуулах нь оновчтой.

Зураг S5.2.3 Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит байршлын хүрээ

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

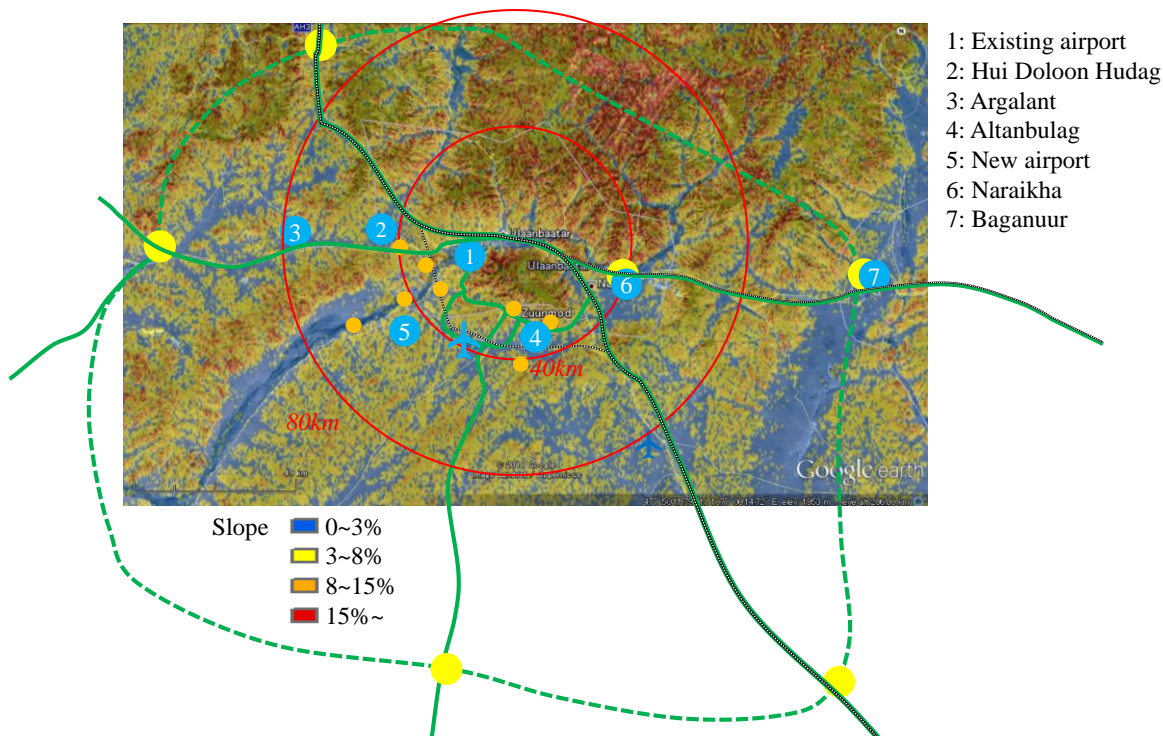
Нийслэл хотоос шинэ нийслэл, бизнесийн шинэ дүүрэг хүртэлх зайг бусад улс орнуудад дараах байдлаар шийдсэн байна. Үүнд:

- Путражаяа хотоос Куала Лумпур: 33 км,
- Ёкохама MM21, Макухаригаас Токио: 30 км,
- Сежоноос Сөүл: 120 км,
- Ла Дефенсээс Парис хотын төв: 10 км,
- Засгийн газрын шинэ хотоос Каир: 49 км (хэрэгжүүлээгүй байна).

Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршлуудыг Зураг S5.2.4-д үзүүлэв. Эдгээрийг шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн болно. Шалгуурын шилжүүлэх итгэлцүүрийг шалгууруудыг хосоор нь харьцуулах байдлаар тооцон гаргаж, Хүснэгт S5.2.1-т нэгтгэв. Үнэлгээний үр дүнг Хүснэгт S5.2.2-д үзүүлэв.

Үүнээс үзэхэд хотын баруун хэсэгт байрлаж байгаа одоо ашиглагдаж буй нисэх онгоцны буудал болон Налайх хамгийн өндөр оноо авсан бол Алтанбулаг, Хүй долоон худаг удаах байранд орсон байна. Нийслэл хотыг нүүлгэн шилжүүлэх байршлыг тодорхойлоход усны нөөцийн асуудал чухал ач холбогдолтой юм. Тоон мэдээлэл хангалтгүйн улмаас энэхүү дүн шинжилгээнд тусгаагүй болно.

Зураг S5.2.4 Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт S5.2.1 Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршлыг үнэлэх шалгуурууд

	Газрын тохиромжтой байдал	Байр зүй	Зам тээвэр ¹⁾	Одоо байгаа агломераци-тай дөт байдал ²⁾	Агаарын зам ³⁾	Геометрийн дундаж	Шилжүүлэх итгэлцүүр
	a	b	c	d	e	$f = (a * b * c * d * e)^{1/5}$	$g = f / \sum f_i$
Газрын тохиромжтой байдал	1	3	1	1/3	5	0.89	0.199
Байр зүй	1/3	1	1	1/5	3	0.72	0.105
Зам тээвэр ¹⁾	1	3	1	1/3	5	1.38	0.199
Одоо байгаа агломераци-тай дөт байдал ²⁾	3	5	3	1	7	2.14	0.456
Агаарын зам ³⁾	1/5	1/3	1/5	1/7	1	1.18	0.041

Тайлбар: 1) Нийтийн тээврийн боломж, 2) 40 км-ийн хүрээнд одоо байгаа агломераци-тай дөт байдал²⁾, 3) Одоо ашиглагдаж байгаа ба нисэх онгоцны шинэ буудал хүрэх агаарын замтай давхцаж байгаа байдал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт S5.2.2 Нийслэл хотын чиг үүргийг нүүлгэн шилжүүлэх боломжит бусад байршлын үнэлгээний үр дүн

Зураг S5.2.4-ийн жишээ	Шилжүүлэх итгэлцүүр	Ж. 1	Ж. 2	Ж. 3	Ж. 4	Ж. 5	Ж. 6	Ж. 7
Газрын тохиромжтой байдал	0.199	2	1	2	2	2	2	2
Байр зүй	0.105	2	2	2	1	1	2	2
Зам, тээвэр	0.199	2	2	0	2	0	2	2
Одоо байгаа агломерацитай дөт байдал	0.456	2	2	0	2	0	2	0
Агаарын зам	0.041	0	0	0	-1	-1	0	0
Оноо		1.918	1.718	0.607	1.772	0.462	1.918	1.006
Эрэмбэ		1	4	6	3	7	1	5

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Бүлэг 6 Бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа ба стратеги

Энэхүү бүлэгт тэнцвэртэй, тогтвортой хөгжил болон бүсчилсэн хөгжлийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх зорилгоор ҮХЦТ-ний бүрэлдэхүүн хэсэг болох эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийг санал болгон, танилцуулж байна. Хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдалд нийгэм, эдийн засгийн болон бусад шалгуур үзүүлэлтийн дагуу дүн шинжилгээ хийж, ижил төстэй аймгуудыг нэг бүсэд оруулан бүлэглэв. Бүс тус бүрээр бүсийн хөгжлийн алсын хараа, хөгжлийн стратегийг эдийн засаг, дэд бүтэц, хотын чиг үүрэг, институцийн арга хэмжээний хамт тодорхойлсон.

6.1 Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл

6.1.1 Эдийн засгийн бүсчлэлийн үндэслэл, нөхцөл

(1) Монгол Улсын эдийн засгийн бүсчлэл

Монгол Улс засаг захиргааны хувьд 21 аймагт хуваагддаг. Өргөн уудам газар нутаг, баялаг түүхтэй тул 21 аймаг нь байгаль орчин, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хувьд ялгаатай байдаг. Монгол Улсын Засгийн газраас баримталж буй хөгжлийн бодлого нь бүс нутгуудад өөр өөр нөлөө үзүүлэх хандлагатай байна. Тиймээс бүс нутгуудад харилцан адилгүй хөгжлийн бодлогыг боловсруулан хэрэгжүүлэх нь үр дүнтэй юм.

Аймгууд ихэвчлэн хүн ам цөөнтэй, жижиг, төрөлжөөгүй эдийн засагтай байна. Хүний нөөц, соёл, байгалийн хязгаарлагдмал нөөц баялагтайгаас үүдэн ихэнх аймаг эдийн засгаа төрөлжүүлэн, бие даан хөгжих боломж хомс байна. Хөрш зэргэлдээ аймгууд нэгдэн, хөгжлийг эрчимжүүлэх үйл ажиллагааг хамтран төлөвлөж хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Улс орон, бүс нутаг нь даяаршиж буй дэлхийн эдийн засгийн хувьд өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэх нь улам бүр чухал ач холбогдолтой болж байна.

Монгол Улсад эдийн засгийн 5 бүсийг тогтоосон. Бүс нутаг нь засаг захиргааны нэгж биш юм. Улаанбаатарын бүсээс бусад эдийн засгийн бүс бүрд гурваас долоон аймаг хамаарна. Эдийн засгийн бүсүүдийг тогтоох үзэл санаа нь бүс нутаг бүрд (хамаарах аймагт) тохиромжтой бүсийн хөгжлийн нийтлэг бодлогыг хэрэгжүүлэх явдал юм. Жишээлбэл тухайн бүс нутагт харьцангуй давуу тал бүхий тодорхой салбарт хөрөнгө оруулалтыг дэмжих зорилгоор бүсийн урамшуулал, хөнгөлөлт үзүүлэх нь зүйтэй. Мөн төрийн үйлчилгээг чанартай, үр ашигтай хүргэхэд аймгийн жижиг байгууламжаас илүүтэй аймаг дундын томоохон байгууламж илүү үр дүнтэй.

Одоогийн байдлаар Монгол Улсад эдийн засгийн 5 бүсийг тогтоосон. Үүнд: Улаанбаатарын бүс, Баруун бүс, Хангайн бүс, Төвийн бүс, Зүүн бүс зэрэг болно. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг УИХ-ын 2001 оны 57-р тогтоолоор баталсан бөгөөд одоо шинэчлэн боловсруулж байна. Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл нь тогтвортой, хүчирхэг нийгэм, эдийн засаг, орон зайн бүтэц болон бүс нутгуудын тэнцвэртэй хөгжлийг хангахад дэмжлэг үзүүлж буй эсэхийг судална.

2020 оны 5-р сард УИХ-д өргөн барьсан Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050 баримт бичигт эдийн засгийн 6 бүсийг шинээр санал болгосон нь энэхүү бүлэгт тусгасан эдийн засгийн шинэ бүсчлэлтэй нийцэж байна. Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хүрээнд санал болгосон Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, эдийн засгийн бүсийн хуваарийг УИХ-аар батлаагүй.

(2) Эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийг тогтоох нөхцөл

Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл нь үндсэн тодорхой нөхцлийг хангасан байх шаардлагатай. Нэгдүгээрт аймгийн нутаг дэвсгэрийг аль нэг бүс нутгийг бүрдүүлэх нэгж болгон авч үзнэ. Өөрөөр хэлбэл аймгийн нутаг дэвсгэрийг хуваахгүй. Хоёрдугаарт бүс нутаг нь хөрш зэргэлдээ аймгуудын нутаг дэвсгэрийг хамарна.

Монгол Улсын Засгийн газар нь хөгжлийн бодлогыг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх зорилгоор эдгээр үндсэн нөхцөлийг харгалзан эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийг тогтоож байна. Улаанбаатарын бүсээс бусад эдийн засгийн бүсүүдийн нутаг дэвсгэр нь умардаас өмнийг дамнаж оршдог. Эдийн засгийн 4 бүс нь хойд талаараа ОХУ-тай, өмнөд талаараа БНХАУ-тай хиллэдэг бөгөөд байгаль, газар зүйн хувьд ялгаатай. Энэ нь ялангуяа Хангай, Төвийн бүсэд хамааралтай.

Эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн саналыг байгаль орчин, эдийн засаг, нийгэм, соёлын индекс, шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлэх шаардлагатай. Зарчмын хувьд ижил үзүүлэлт, шинж чанар бүхий аймгуудыг бүс нутагт хамруулах бөгөөд үр ашгийг дээшлүүлэхийн тулд хөгжлийн нийтлэг бодлогыг тухайн бүс нутагт хэрэгжүүлэх боломжтой.

6.1.2 Хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлын дүн шинжилгээ

(1) Аймгуудыг шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлэх нь

Аймаг хоорондын ялгааг төрөл бүрийн шалгуур үзүүлэлтээр үнэлж гаргасан. Аймгийн мэдээллийг албан ёсны статистикийн тоо баримтаас авч Хүснэгт 6.1.1-д нэгтгэн үзүүлэв. Эдгээр тоо баримт, мэдээллээс нийт 30 үзүүлэлтийг тодорхойлж, доор дурдав.

- Эдийн засаг	- Аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын ДНБ-д эзлэх хувь - Нэг хүнд ногдох БДНБ - Ажилгүйдлийн түвшин	- Хөдөлмөрийн бүтээмж - Нэг хүнд ногдох капиталын зардал - Аймгийн нэг хүнд ногдох орлого
- Байгаль орчин	- Ойн сангийн эзлэх хувь - Тариалангийн талбай - Бэлчээр ашиглалтын хяналт	- Зудын гамшигт өртөж болзошгүй газар нутаг - Их болон дунд зэргийн хуурайшилт - Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдал
- Газрын тохиромжтой байдал	- Эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэхэд тохиромжтой байдал - Малын тэжээлийн тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал - Тосны ургамлын тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал	- Жимс, жимсгэнэ тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал - Малчин нэг өрхөд ногдох малын тоо - 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо

- Нийгмийн үйлчилгээний түвшин	- Цэцэрлэгт хамрагдалт	- 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо
	- Бага ангийн нэг багшид ногдох сурагчийн тоо	- Ядуурлын түвшин
	- Нялхсын эндэгдлийн түвшин	- 1,000 хүн тутамд ногдох МСҮТ-д суралцагчдын тоо
	- Нэг эмчид ногдох хүний тоо	- 1,000 хүн тутамд ногдох МСҮТ-ийн багшийн тоо

Үзүүлэлт тус бүрийн хувьд дээгүүр эрэмбэлэгдсэн 6, доогуур эрэмбэлэгдсэн 6 аймгийг Хүснэгт 6.1.2-т үзүүлэв. Хүснэгт 6.1.2-т хамгийн өндөр үнэлгээтэй 6 аймгийг ногооноор хамгийн муу үнэлгээтэй 6 аймгийг улаанаар тус тус тэмдэглэсэн. Энэхүү аргаар нийт 21 аймгийг үнэлэн, сайн, дунд, хангалтгүй ангилалд хуваав.

Хүснэгт 6.1.1 21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (1/3)

Бүс/аймаг	Нутаг дэвсгэр (км2)	Хүн ам 2017	Хүн ам 2015	Хүн ам 2010	Хүн амын нягтрал (/км2)	Хүн амын өсөлт 2010-15 (% р.а.)	Хүн амын өсөлт 2015-17 (% р.а.)	Хүн амын өсөлт 2010-17 (% р.а.)	Хожилтын хувь (%)	ХАА БДНД	Аж үйлдвэр БДНБ	Үйлчилгээ БДНБ	Аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын БДНБ-д эзлэх хувь (%)	Нэг хүнд ногдох БДНБ (MNT103)
Баруун бүс	415,300	400,800	390,600	357,100	0.97	1.81	1.30	1.66	32.8	41.4	19.7	38.8	58.5	3,827
Баян-Өлгий	45,700	102,600	100,200	88,200	2.25	2.58	1.19	2.18	36.1	37.2	17.0	45.8	62.8	3,109
Говь-Алтай	141,400	57,500	56,200	53,500	0.41	0.99	1.15	1.04	32.5	46.5	23.0	30.5	53.5	4,677
Завхан	82,500	71,600	69,900	65,400	0.87	1.34	1.21	1.30	22.6	44.9	15.5	39.7	55.2	4,357
Увс	69,600	82,700	80,800	73,200	1.19	2.00	1.17	1.76	36.4	36.7	24.7	38.6	63.3	3,789
Ховд	76,100	86,400	83,500	76,800	1.14	1.69	1.72	1.70	34.1	42.6	19.0	38.4	57.4	3,703
Хангайн бүс	384,300	593,700	577,300	521,700	1.54	2.05	1.41	1.86	39.5	26.1	54.6	19.3	73.9	6,450
Архангай	55,300	95,100	92,100	84,600	1.72	1.71	1.62	1.69	22.8	59.1	17.9	23.0	40.9	4,328
Баянхонгор	116,000	86,600	83,900	76,200	0.75	1.94	1.60	1.84	35.5	46.6	24.0	29.4	53.4	4,355
Булган	48,700	61,300	60,000	53,700	1.26	2.24	1.08	1.91	19.8	50.9	23.5	25.7	49.2	4,529
Орхон	800	104,000	100,700	90,900	130.00	2.07	1.63	1.94	96.2	0.6	89.3	10.1	99.4	17,917
Өвөрхангай	62,900	115,100	112,400	101,400	1.83	2.08	1.19	1.83	25.4	50.7	20.6	28.7	49.3	3,769
Хөвсгөл	100,600	131,600	128,200	114,900	1.31	2.21	1.32	1.96	32.2	41.4	28.6	30.0	58.6	3,780
Төвийн бүс	473,600	504,300	485,500	450,700	1.06	1.50	1.92	1.62	45.5	26.5	41.0	32.5	73.5	5,336
Говьсүмбэр	5,500	17,400	16,500	13,300	3.16	4.41	2.69	3.91	40.9	20.4	38.2	41.3	79.5	5,015
Дархан-Уул	3,300	104,100	100,900	94,900	31.55	1.23	1.57	1.33	82.3	7.8	49.3	43.0	92.3	4,296
Дорноговь	109,500	68,100	65,300	58,900	0.62	2.08	2.12	2.10	63.1	27.2	22.1	50.7	72.8	4,393
Дундговь	74,700	45,800	44,400	38,700	0.61	2.79	1.56	2.44	26.6	58.5	13.4	28.1	41.5	5,442
Өмнөговь	165,400	65,300	61,700	61,600	0.39	0.03	2.88	0.84	38.2	19.7	53.3	27.0	80.3	8,237
Сэлэнгэ	41,200	109,600	106,300	97,900	2.66	1.66	1.54	1.63	37.2	19.1	53.2	27.7	80.9	5,290
Төв	74,000	94,000	90,400	85,400	1.27	1.14	1.97	1.38	17.9	43.6	31.8	24.6	56.4	5,185
Зүүн бүс	286,200	216,200	208,100	186,900	0.76	2.17	1.93	2.10	41.9	28.9	53.2	17.9	71.1	7,207
Дорнод	123,600	79,400	76,500	69,600	0.64	1.91	1.88	1.90	56.4	13.7	72.0	14.3	86.3	10,229
Сүхбаатар	82,300	61,100	59,000	51,400	0.74	2.80	1.76	2.50	30.2	33.8	49.4	16.9	66.3	6,744
Хэнтий	80,300	75,700	72,600	65,900	0.94	1.96	2.11	2.00	36.1	59.7	12.5	27.8	40.3	4,419
Улаанбаатар	4,700	1,463,000	1,396,300	1,244,400	311.28	2.33	2.36	2.34	100.0	0.4	36.4	63.2	99.6	12,387
Монгол	1,564,100	3,178,000	3,057,800	2,760,800	2.03	2.06	1.95	2.03	67.2	10.6	39.4	50.0	89.4	8,675

Хүснэгт 6.1.1 21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (2/3)

Бүс/аймаг	Ойн сан (%)	Тариалсан талбай (га)	Бэлчээр ашиглалтын хяналт (%)	Эрчимжсэн мал аж ахуй (%)	Зудын гамшигт өртөж болзош- гүй газар нутаг (км2)	Их ба дунд зэргийн хуурай- шилт (%)	УУ-н үйл ажиллагаанд мэдрэг байдал (%)	Малын тэжээлийн тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Тосны ургамал тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Жимс, жимсгэнэ тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо	100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо
Баруун бүс	23,121	18,437										
Баян-Өлгий	226	1,222	37	7	4,806	15	80	789	0	1,675	240	99
Говь-Алтай	12,213	1,320	30	10	20,479	88	18	7,077	3,657	77,815	529	57
Завхан	4,906	1,863	26	5	52,047	40	47	14,262	818	30,736	394	82
Увс	1,102	11,775	25	0	13,492	68	72	7,636	1,954	27,105	350	109
Ховд	4,674	2,257	27	18	14,632	58	40	2,865	715	20,433	438	102
Хангайн бүс	74,904	92,675										
Архангай	10,826	11,509	23	9	13,477	6	89	8,667	28	12,464	349	279
Баянхонгор	3,307	754	38	16	22,802	75	25	7,939	7,303	41,501	388	77
Булган	19,050	48,559	6	39	6	9	100	16,387	192	21,751	396	241
Орхон	159	2,603	0	70	0	0	100	369	0	509	139	734
Өвөрхангай	1,508	10,536	32	26	5,981	61	52	9,456	6,940	23,082	357	163
Хөвсгөл	40,054	18,714	8	5	19,908	0	58	10,409	112	15,371	318	200
Төвийн бүс	31,599	340,772										
Говьсүмбэр	0	39	5	85	0	100	100	3,010	411	4,615	616	133
Дархан-Уул	720	22,528	0	61	1	0	100	1,750	22	2,016	227	351
Дорноговь	1,585	122	43	10	0	100	7	10,884	69,430	38,451	480	35
Дундговь	687	92	29	14	0	100	13	16,414	43,648	50,532	513	69
Өмнөговь	7,537	185	5	4	62	100	4	77	77,912	61,809	456	33
Сэлэнгэ	15,339	208,968	18	17	106	0	100	12,605	55	14,896	323	180
Төв	5,731	108,839	29	44	11	39	89	19,609	364	29,556	394	158
Зүүн бүс	13,048	71,608										
Дорнод	1,746	34,246	50	5	0	33	35	90,116	36,698	111,756	409	48
Сүхбаатар	1	9,219	76	8	0	74	24	43,763	10,485	75,470	463	85
Хэнтий	11,301	28,143	52	5	0	19	83	44,168	1,048	54,048	562	145
Улаанбаатар	741	825	0	65	18	0	100	1,184	16	1,422		
Монгол	143,413	524,318				57	43	329,395	261,808	717,098		

Хүснэгт 6.1.1 21 аймгийг шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулсан байдал (3/3)

Бүс/аймаг	Нийт ажиллагса дын тоонд малчдын эзлэх хувь (%)	Ажилгүйд лийн түвшин (2017) (%)	Хөдөлмөр ийн бүтээмж (2017) (MNT103)	Цэцэрлэгт хамрагдал т (%)	Нэг бага ангийн багшид ногдох сурагчдийн тоо	Нялхсын эндэглэ- лийн түвшин 2017 (/1,000 төрөлт)	Нэг их эмчид ногдох хүний тоо 2017	10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо	Ядуурлын түвшин 2017 (%)	1000 хүн тутамд ногдох МСҮТ-д суралцагчдын тоо	1000 хүн тутамд ногдох МСҮТ- ийн багшийн тоо	Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал (MNT106)	Нэг хүнд ногдох аймгийн төсөв (MNT103)
Баруун бүс		10.7				16.1	409		10.7	10.1	0.88	221	744
Баян-Өлгий	37	12.4	6,777	68	20	13.3	495	33	12.4	7.1	0.56	87	706
Говь-Алтай	50	8.6	10,366	90	22	16.4	305	137	8.6	6.6	0.75	172	732
Завхан	51	4.4	9,490	101	27	16.6	395	63	4.4	14.6	1.48	725	842
Увс	52	13.0	9,427	87	25	18.7	485	86	13.0	10.9	0.86	122	758
Ховд	44	13.5	9,436	82	28	16.7	374	59	13.5	11.4	0.86	86	701
Хангайн бүс		9.8				14.8	449		9.8	9.7	0.57	238	737
Архангай	63	5.4	9,596	82	27	16.8	548	52	5.4	11.5	0.64	115	698
Баянхонгор	54	5.6	9,285	91	29	15.5	461	129	5.6	12.2	0.67	311	763
Булган	53	10.7	10,211	78	26	10.8	505	77	10.7	8.2	0.52	337	874
Орхон	4	23.5	56,589	88	34	5.0	313	66	23.5	10.9	0.77	335	843
Өвөрхангай	51	7.6	7,900	83	28	16.1	445	96	7.6	12.7	0.59	260	641
Хөвсгөл	56	8.5	8,869	80	29	22.0	526	116	8.5	3.7	0.30	141	687
Төвийн бүс		8.3				11.4	369		8.3	13.6	0.89	1,634	941
Говьсүмбэр	16	7.8	12,289	92	31	7.2	301	134	7.8	34.6	2.41	219	1,419
Дархан-Уул	6	14.2	11,995	85	32	10.6	368	92	14.2	19.2	1.28	381	563
Дорноговь	23	6.1	9,541	79	31	12.8	304	101	6.1	8.8	0.50	1,396	826
Дундговь	54	4.4	11,173	81	24	9.1	326	106	4.4	11.8	0.80	172	847
Өмнөговь	38	16.4	21,358	83	30	16.1	342	109	16.4	9.6	0.67	8,577	2,252
Сэлэнгэ	19	6.6	13,230	82	28	11.0	438	71	6.6	7.1	0.56	769	703
Төв	40	3.2	10,082	84	27	10.0	430	85	3.2	18.2	1.08	309	754
Зүүн бүс		10.4				16.3	415		10.4	10.8	0.65	178	741
Дорнод	31	10.1	28,734	87	30	13.4	430	367	10.1	17.3	0.86	146	693
Сүхбаатар	57	10.9	15,838	90	30	17.3	397	208	10.9	4.9	0.36	130	784
Хэнтий	45	10.3	11,702	89	27	19.4	416	91	10.3	8.8	0.66	249	756
Улаанбаатар		7.5				12.7	218		7.5	11.9	0.67	1,098	749
Монгол		8.8				13.6	293		8.8	152.9	0.71	1,103	776

Тайлбар: Энэхүү хүснэгтэнд аймгуудыг бүс бүрт (одоогийн) хамаарах хуваарийн дагуу үзүүлсэн болно.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 6.1.2 Аймгуудыг 30 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн байдал (1/2)

Бүс/аймаг	Нутаг дэвсгэр (км2)	Хүн ам 2017	Хүн амын нягтрал	Хүн амын өсөлт 2015-17	Хожилтын хувь	Аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын БДНБ-д эзлэх хувь	Нэг хүнд ногдох БДНБ	Ойн сан	Тариалсан талбай	Балчээр ашиглагдсан хяналт	Эрчимжсэн мал аж ахуй	Зудын гамшигт өргөж болзошгүй газар нутаг	Их дунд зэргийн хуурайшилт	УУ-н үйл ажиллагаанд мэдэрдэг байдал	Мальн тэжээлийн тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал	Тосны ургамалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал	Жимс, жимсгэнэ тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал
			(/km2)	(% p.a.)	(%)	(%)	(MNT103)	(%)	(ha)	(%)	(%)	(km2)	(%)	(%)	(km2)	(km2)	(km2)
Баруун бүс	415,300	400,800	0.97	1.66	32.8	58.5	3,827	23,121	18,437								
Баян-Өлгий	45,700	102,600	2.25	2.18	36.1	62.8	3,109	226	1,222	37	7	4,806	15	80	789	0	1,675
Говь-Алтай	141,400	57,500	0.41	1.04	32.5	53.5	4,677	12,213	1,320	30	10	20,479	88	18	7,077	3,657	77,815
Завхан	82,500	71,600	0.87	1.30	22.6	55.2	4,357	4,906	1,863	26	5	52,047	40	47	14,262	818	30,736
Увс	69,600	82,700	1.19	1.76	36.4	63.3	3,789	1,102	11,775	25	0	13,492	68	72	7,636	1,954	27,105
Ховд	76,100	86,400	1.14	1.70	34.1	57.4	3,703	4,674	2,257	27	18	14,632	58	40	2,865	715	20,433
Хангайн бүс	384,300	593,700	1.54	1.86	39.5	73.9	6,450	74,904	92,675								
Архангай	55,300	95,100	1.72	1.69	22.8	40.9	4,328	10,826	11,509	23	9	13,477	6	89	8,667	28	12,464
Баянхонгор	116,000	86,600	0.75	1.84	35.5	53.4	4,355	3,307	754	38	16	22,802	75	25	7,939	7,303	41,501
Булган	48,700	61,300	1.26	1.91	19.8	49.2	4,529	19,050	48,559	6	39	6	9	100	16,387	192	21,751
Орхон	800	104,000	130.00	1.94	96.2	99.4	17,917	159	2,603	0	70	0	0	100	369	0	509
Өвөрхангай	62,900	115,100	1.83	1.83	25.4	49.3	3,769	1,508	10,536	32	26	5,981	61	52	9,456	6,940	23,082
Хөвсгөл	100,600	131,600	1.31	1.96	32.2	58.6	3,780	40,054	18,714	8	5	19,508	0	58	10,409	112	15,371
Төвийн бүс	473,600	504,300	1.06	1.62	45.5	73.5	5,336	31,599	340,772								
Говьсүмбэр	5,500	17,400	3.16	3.91	40.9	79.5	5,015	0	39	5	85	0	100	100	3,010	411	4,615
Дархан-Уул	3,300	104,100	31.55	1.33	82.3	92.3	4,296	720	22,528	0	61	1	0	100	1,750	22	2,016
Дорноговь	109,500	68,100	0.62	2.10	63.1	72.8	4,393	1,585	122	43	10	0	100	7	10,884	69,430	38,451
Дундговь	74,700	45,800	0.61	2.44	26.6	41.5	5,442	687	92	29	14	0	100	13	16,414	43,648	50,532
Өмнөговь	165,400	65,300	0.39	0.84	38.2	80.3	8,237	7,537	185	5	4	62	100	4	77	77,912	61,809
Сэлэнгэ	41,200	109,600	2.66	1.63	37.2	80.9	5,290	15,339	208,968	18	17	106	0	100	12,605	55	14,896
Төв	74,000	94,000	1.27	1.38	17.9	56.4	5,185	5,731	108,839	29	44	11	39	89	19,609	364	29,556
Зүүн бүс	286,200	216,200	0.76	2.10	41.9	71.1	7,207	13,048	71,608								
Дорнод	123,600	79,400	0.64	1.90	56.4	86.3	10,229	1,746	34,246	50	5	0	33	35	90,116	36,698	111,756
Сүхбаатар	82,300	61,100	0.74	2.50	30.2	66.3	6,744	1	9,219	76	8	0	74	24	43,763	10,485	75,470
Хэнтий	80,300	75,700	0.94	2.00	36.1	40.3	4,419	11,301	28,143	52	5	0	19	83	44,168	1,048	54,048
Улаанбаатар	4,700	1,463,000	311.28	2.34	100.0	99.6	12,387	741	825	0	65	18	0	100	1,184	16	1,422
Монгол	1,564,100	3,178,000	2.03	2.03	67.2	89.4	8,675	143,413	524,318		12		57	43	329,395	261,808	717,098

Хүснэгт 6.1.2 Аймгуудыг 30 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлсэн байдал (2/2)

Бүс/аймаг	Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо	100 га хадлан, бэлчээрийн н талбайд ногдох малын тоо	Нийт ажиллагсадын тоонд малчдын эзлэх хувь	Ажилгүйдлийн түвшин (2017)	Хөдөлмөрийн бүтээж (MNT103)	Цэцэрлэгт хамрагдалт	Нэг багаангийн багшид ногдох суралт	Нялхсын эндэгдлийн түвшин 2017	Нэг их эмчид ногдох хувийн тоо 2017	10,000 хүнд халдварт өвчний тоо	Ядуурлын түвшин 2017	1000 хүн тутамд ногдох МСҮТ-д суралцагчдын тоо	1000 хүн тутамд ногдох МСҮТ-ийн багшийн тоо	Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал	Нэг хүнд ногдох аймгийн төсөв
			(%)	(%)	(MNT103)	(%)	(/1,000bit/h)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(MNT106)	(MNT103)
Баруун бүс				10.7			16.1	409			10.7	10.1	0.88	221	744
Баян-Өлгий	240	99	37	12.4	6,777	68	20	13.3	495	33	12.4	7.1	0.56	87	706
Говь-Алтай	529	57	50	8.6	10,366	90	22	16.4	305	137	8.6	6.6	0.75	172	732
Завхан	394	82	51	4.4	9,490	101	27	16.6	395	63	4.4	14.6	1.48	725	842
Увс	350	109	52	13.0	9,427	87	25	18.7	485	86	13.0	10.9	0.86	122	758
Ховд	438	102	44	13.5	9,436	82	28	16.7	374	59	13.5	11.4	0.86	86	701
Хангайн бүс				9.8			14.8	449			9.8	9.7	0.57	238	737
Архангай	349	279	63	5.4	9,596	82	27	16.8	548	52	5.4	11.5	0.64	115	698
Баянхонгор	388	77	54	5.6	9,285	91	29	15.5	461	129	5.6	12.2	0.67	311	763
Булган	396	241	53	10.7	10,211	78	26	10.8	505	77	10.7	8.2	0.52	337	874
Орхон	139	734	4	23.5	56,589	88	34	5.0	313	66	23.5	10.9	0.77	335	843
Өвөрхангай	357	163	51	7.6	7,900	83	28	16.1	445	96	7.6	12.7	0.59	260	641
Хөвсгөл	318	200	56	8.5	8,869	80	29	22.0	526	116	8.5	3.7	0.30	141	687
Төвийн бүс				8.3			11.4	369			8.3	13.6	0.89	1,634	941
Говьсүмбэр	616	133	16	7.8	12,289	92	31	7.2	301	134	7.8	34.6	2.41	219	1,419
Дархан-Уул	227	351	6	14.2	11,995	85	32	10.6	368	92	14.2	19.2	1.28	381	563
Дорноговь	480	35	23	6.1	9,541	79	31	12.8	304	101	6.1	8.8	0.50	1,396	826
Дундговь	513	69	54	4.4	11,173	81	24	9.1	326	106	4.4	11.8	0.80	172	847
Өмнөговь	456	33	38	16.4	21,358	83	30	16.1	342	109	16.4	9.6	0.67	8,577	2,252
Сэлэнгэ	323	180	19	6.6	13,230	82	28	11.0	438	71	6.6	7.1	0.56	769	703
Төв	394	158	40	3.2	10,082	84	27	10.0	430	85	3.2	18.2	1.08	309	754
Зүүн бүс				10.4			16.3	415			10.4	10.8	0.65	178	741
Дорнод	409	48	31	10.1	28,734	87	30	13.4	430	367	10.1	17.3	0.86	146	693
Сүхбаатар	463	85	57	10.9	15,838	90	30	17.3	397	208	10.9	4.9	0.36	130	784
Хэнтий	562	145	45	10.3	11,702	89	27	19.4	416	91	10.3	8.8	0.66	249	756
Улаанбаатар				7.5			12.7	218			7.5	11.9	0.67	1,098	749
Монгол				8.8			13.6	293			8.8	152.9	0.71	1,103	776

■ : Х.өндөр оноо авсан 6 аймаг ■ : Х.бага оноо авсан 6 аймаг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 6.1.3 Хөрш зэргэлдээ 2 аймаг тус бүрийн ижил төстэй байдлын үнэлгээ, 30 шалгуур үзүүлэлтээр

Бүс/аймаг	Баян-Өлгий	Говь-Алтай	Завхан	Увс	Ховд	Архангай	Баянхонгор	Булган	Орхон	Өвөрхангай	Хөвсгөл	Говьсүмбэр	Дархан-Уул	Дорноговь	Дундговь	Өмнөговь	Сэлэнгэ	Төв	Сэлэнгэ	Дорнод	Сүхбаатар	Хэнтий
Ижил төстэй байдал	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт	Их Бага Нийт
Баян-Өлгий																						
Говь-Алтай	21	3	18	24	1	23	24	2	22													
Завхан	14	4	10	12	5	7	19	4	15	20	2	18										
Увс				14	0	14																
Ховд																						
Архангай																						
Баянхонгор									15	5	10	22	3	19								
Булган									19	0	19											
Орхон									19	2	17	22	2	20								
Өвөрхангай																						
Хөвсгөл																						
Говьсүмбэр																						
Дархан-Уул																						
Дорноговь																						
Дундговь																						
Өмнөговь																						
Сэлэнгэ																						
Төв																						
Дорнод																						
Сүхбаатар																						
Хэнтий																						

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Хөрш зэргэлдээ 2 аймгийн харьцуулалт

Хүснэгт 6.1.2-т үзүүлсэн мэдээлэлд үндэслэн хөрш зэргэлдээ оршиж буй 2 аймаг тус бүрийг 30 үзүүлэлт ашиглан “ижил төстэй” байдлаар нь харьцуулсан. Хэрэв тухайн 2 аймаг үзүүлэлт тус бүрээр хоёулаа сайн үнэлгээ (ногоон) авсан эсвэл нэг аймаг нь сайн, нөгөө аймаг нь дунд үнэлгээ авсан бол тус 2 аймагт “1” оноо өгнө. Бусад үнэлгээг мөн ижил аргаар хийнэ. Хэрэв 2 аймаг хоёулаа дунд үнэлгээ авсан бол “0” оноо өгнө. Хэрэв нэг аймаг нь муу үнэлгээ (улаан), нөгөө аймаг нь сайн (ногоон) үнэлгээ авсан бол “-1” оноо өгнө. Тухайн 2 аймгийн ижил төстэй байдлыг бүх 30 индексийн оноог нэмэх замаар үнэлнэ. Хүснэгт 6.1.3-т үр дүнг нэгтгэн үзүүлсэн ба “Аймгийн ижил төстэй байдлын матриц” хэмээн нэрлэж болох юм.

Хүснэгт 6.1.3-аас үзэхэд хөрш зэргэлдээ 2 аймаг нийт 41-ийг тодорхойлсон. Ижил төстэй байдлын нийт оноо 9-23-ын хооронд хэлбэлзэж байна. Орхон, Дархан-Ул аймаг үнэлгээнд хамрагдаагүй боловч тус тусын хөрш зэргэлдээ аймгуудтай нягт холбоотой байна.

6.1.3 Эдийн засгийн шинэ бүсчлэл

(1) Хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдал

Зураг 6.1.1-д хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлыг харуулав. Шугамаар холбогдсон аймгуудын ижил төстэй индексийн оноог тухайн шугамын харалдаа тоо илэрхийлнэ. Зураг 6.1-1-д үзүүлсэнээр ижил төстэй аймгуудыг тодорхойлон, бүлэглэв. Баян-Өлгий, Увс, Ховд аймгуудын ижил төстэй байдлын оноо аль ч хоёр аймгийн хувьд 21-ээс дээш байна. Говь-Алтай, Баянхонгор, Өвөрхангай аймгуудын аль ч хоёр аймгийн хувьд 19-өөс дээш оноогоор ижил төстэй байна. Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ аймгуудын аль ч хоёр аймгийн хувьд ижил төстэй байдлын оноо 19-өөс дээш байна. Сэлэнгэ, Төв, Говьсүмбэр, Дундговь аймгуудын аль ч хоёр аймгийн хувьд ижил төстэй байдлын оноо 20-оос дээш байна. Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар, Дорноговь аймгуудын аль ч хоёр аймгийн хувьд 20-оос дээш оноогоор ижил төстэй байна.

Зураг 6.1.1 Хөрш зэргэлдээ аймгийн ижил төстэй байдал

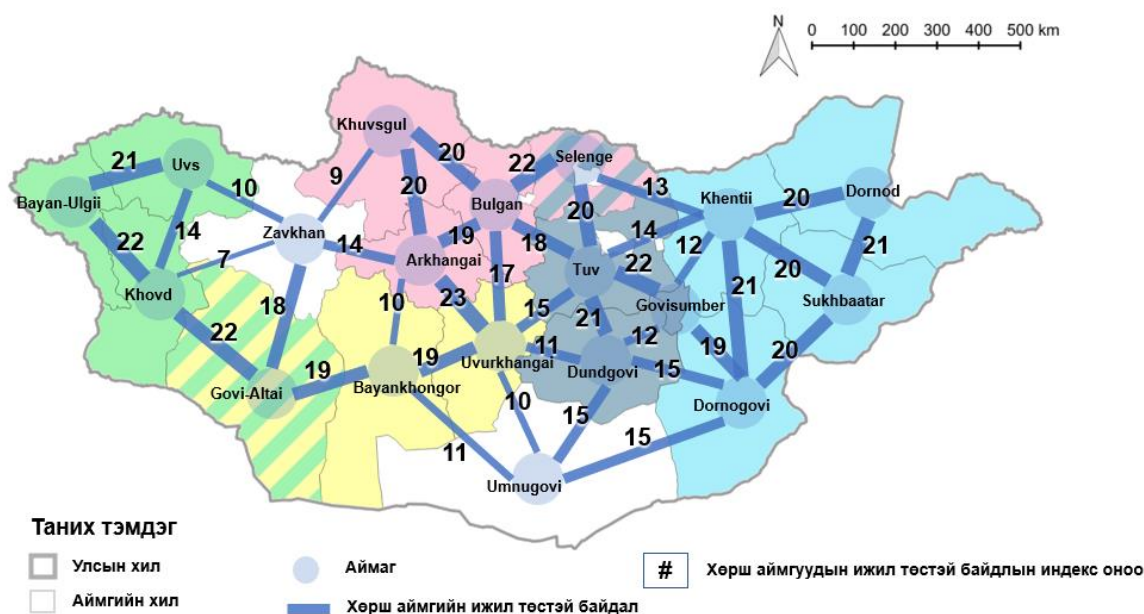
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Говь-Алтай аймаг 2 бүлэгт хамаарах боломжтой байна. Говь-Алтай, Баянхонгор аймаг нь говь хангайн бүсийг дамнан оршдог бөгөөд Говь-Алтай аймаг нь Монгол Алтайн нуруу, тал, хөндий, говь, цөл бүхий газрын гадаргуутай, өмнөд талаараа БНХАУ-тай хиллэдэг. Говь-Алтай аймаг нь Баянхонгор аймагтай хамт нэг бүлэгт хамаарах боломжтой юм. Иймээс эдийн засгийн 3 бүсийг тогтоож болно. Үүнд: Баян-Өлгий, Увс, Ховд аймаг орсон Баруун бүс, Говь-Алтай, Баянхонгор, Өвөрхангай аймаг орсон Алтайн бүс, Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ аймаг орсон Хангайн бүс зэрэг болно.

Зураг 6.1.2-т үзүүлснээр Завхан, Өмнөговь аймаг аль ч бүсэд хамаарахгүй байна. Завхан аймгийн хувьд дараах 2 бүлгийн аль нэгэнд орох боломжтой. Үүнд: Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ аймаг багтсан бүлэг болон Баян-Өлгий, Увс, Ховд аймаг багтсан бүлэг юм. Завхан аймаг нь эхний болон дараагийн бүлгийн 2 аймагтай хиллэнэ. Эхний бүлгийн хувьд ижил төстэй байдлын оноо 23, дараагийн бүлгийн хувьд 17 байгаа тул Завхан аймаг нь Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ аймгийн бүлэгт хамаарах боломжтой. Иймд Хангайн бүсэд Завхан, Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ аймгууд хамаарахаар өөрчлөн тогтоов.

Төв аймагтай зэргэлдээ орших 3 аймгийн ижил төстэй байдлын оноо 20-оос дээш байна. Сэлэнгэ аймаг нь Булгантай илүү ижил төстэй. Говьсүмбэр нь Дундговь, Дорноговьтой нягт холбоотой, ижил төстэй байдлын оноо 31 байна. Дундговь аймаг нь Өмнөговь, Говьсүмбэртэй илүү холбоотой бөгөөд ижил төстэй байдлын оноо 27 байна. Тиймээс эдгээр 4 аймаг Өмнөд бүсийг бүрдүүлнэ. Ингэснээр Төв аймаг нь Улаанбаатар хоттой хамт Нийслэлийн бүсийг бүрдүүлнэ. Дорноговь аймаг Өмнөд бүсэд хамаарч байгаа тул Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар аймаг Зүүн бүсэд хамаарна.

Зураг 6.1.2 Ижил төстэй байдалд үндэслэсэн аймгуудыг бүлэглэсэн байдал

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл

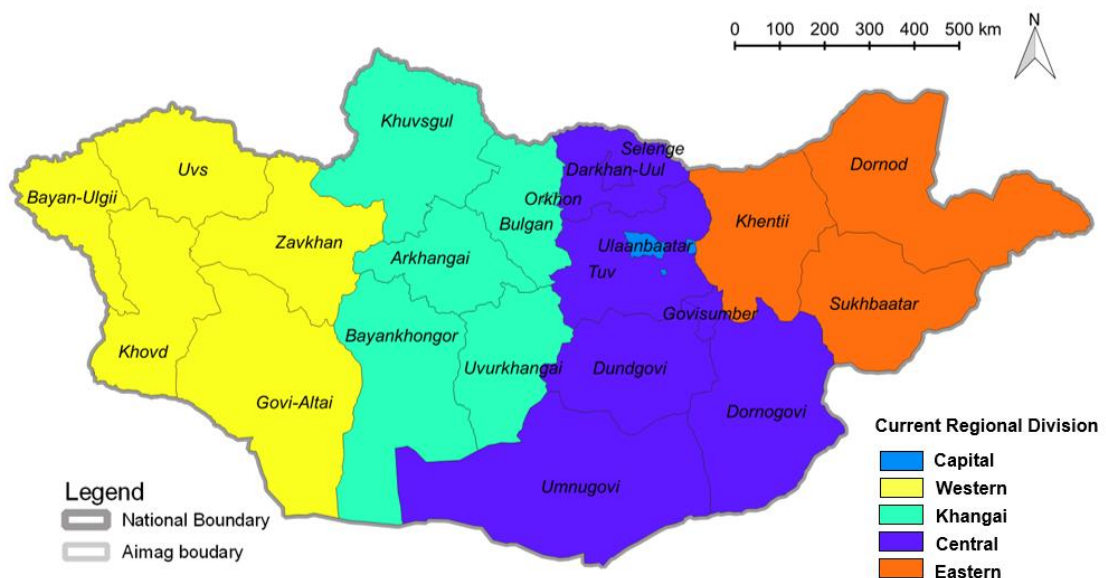
Дээр дурдсан бүлэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдийн засгийн 6 бүс, бүс бүрд хамаарах аймгуудын хуваарийг тогтоож Зураг 6.1.4, Хүснэгт 6.1.4-т нэгтгэн үзүүлэв. Орхон, Дархан-Уул аймаг Хангайн бүсэд хамаарна. Хүснэгт 6.1.5-д үндсэн шалгуур үзүүлэлтийг үзүүлэв.

Хүснэгт 6.1.4 Санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, бүс тус бүрд хамаарах аймгууд

Бүс	Аймаг
Баруун бүс	Баян-Өлгий, Увс, Ховд
Хангайн бүс	Завхан, Хөвсгөл, Архангай, Орхон, Дархан-Уул, Сэлэнгэ
Алтайн бүс	Говь-Алтай, Баянхонгор, Өвөрхангай
Өмнөд бүс	Говьсүмбэр, Дундговь, Өмнөговь, Дорноговь
Зүүн бүс	Хэнтий, Дорнод, Сүхбаатар
Нийслэлийн бүс	Төв, Улаанбаатар

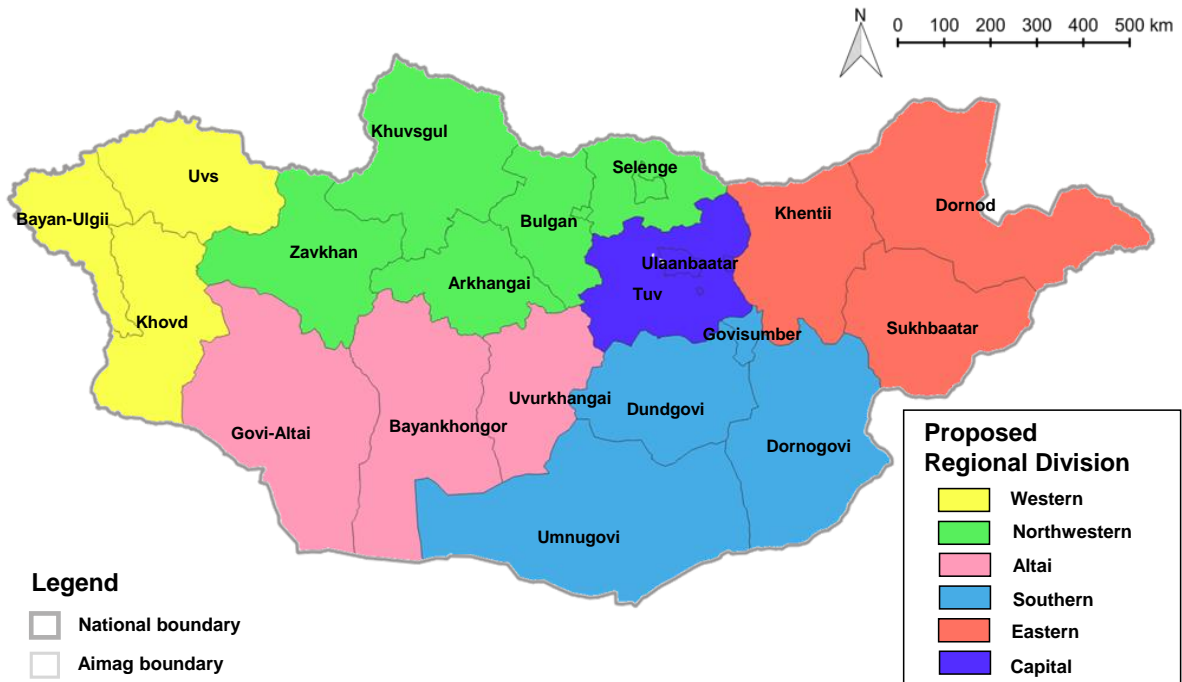
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 6.1.3 Эдийн засгийн бүсчлэлд хамаарах аймгууд (одоогийн байдал)

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ҮСХ-ны эмхэтгэлд үндэслэн боловсруулсан)

Зураг 6.1.4 ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, бүс бүрт хамаарах аймгууд

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 6.1.5 ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн 6 бүсийн үндсэн шалгуур үзүүлэлтүүд

Бүс	Хамаарах аймгийн тоо	Газар нутгийн хэмжээ (км ²)	Хүн ам, 2017	Хүн амын нягтрал 2017(/км ²)	Хүн амын өсөлт 2010-2017 (% жилд)
Баруун бүс	3	191,400	271,700	1.42	1.90
Хангайн бүс	7	208,700	496,100	2.38	1.76
Алтайн бүс	3	320,300	259,200	0.81	1.65
Өмнөд бүс	4	355,100	196,600	0.55	1.89
Зүүн бүс	3	286,200	216,200	0.76	2.10
Нийслэлийн бүс	1+УБ	78,700	1,557,000	19.78	2.28

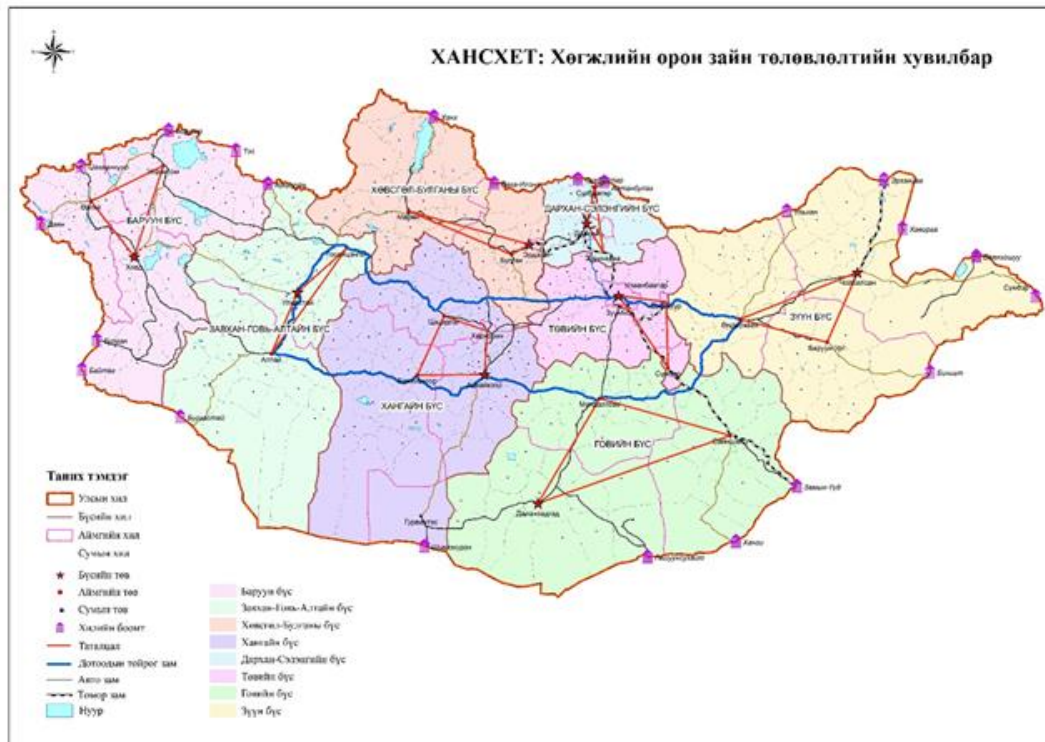
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

6.1.4 Эдийн засгийн бүсчлэлийн хувилбарын харьцуулалт

(1) ХАНСХЕТ-ийн хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн бүсийн хуваарь

Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөж буй эдийн засгийн бүсчлэл, ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэлээс гадна ХАНСХЕТ-ийн хүрээнд макро эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн саналыг боловсруулсан (Зураг 6.1.5) бөгөөд эдийн засгийн 8 бүсэд хуваагдана.

Зураг 6.1.5 ХАНСХЕТ-ийн хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн бүсчлэл

Эх үүсвэр: ХАНСХЕТ

(2) Эдийн засгийн бүсчлэлийн 3 хувилбарын харьцуулалт

Хүснэгт 6.1.6-д эдийн засгийн бүсчлэлийн 3 хувилбарыг харьцуулан үзүүлэв. 4 дүгээр сарын 15, 23-ны өдрүүдэд зохион байгуулсан БХБЯ, БХТ, ҮХГ, Төслийн багийн хамтарсан хурлаар эдийн засгийн бүсчлэлийн хувилбаруудын талаар хэлэлцсэн. Хүснэгт 6.1.7-д эдгээр бүсчлэлийн давуу болон сул талыг нэгтгэн үзүүлэв. Хурлаар эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийг оролцогч талуудын хамт олон нийтээр хэлэлцүүлэх нь зүйтэй гэж үзлээ. Үүнд нэлээд цаг хугацаа шаардагдана. Тиймээс цаашдын хэлэлцүүлгийг түр зогсоолоо.

Хүснэгт 6.1.6 Эдийн засгийн бүсчлэлийн 3 хувилбарын харьцуулалт

Эдийн засгийн бүс	Бүс	Хамаарах аймаг	Нутаг дэвсгэр (УБ бүс ороогүй) (км ²)	Хүн ам, 2018 оноор (УБ бүс ороогүй)	Хүн амын өсөлт 2010-2018 (%)
Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөж буй бүсчлэл	5	3~7	286,200~474,400	222,600~614,600	1.59~2.21
ХАНСХЕТ	8	2~5	44,500~349,600	131,400~301,000	1.26~2.21
ҮХЦТ	6	3~7	191,400~355,100	203,000~681,900	1.54~2.21

Эх үүсвэр: ХАНСХЕТ

Хүснэгт 6.1.7 Эдийн засгийн бүсчлэлийн хувилбаруудын давуу болон сул талууд

	Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөж буй бүсчлэл	ХАНСХЕТ	ҮХЦТ
Давуу тал	Шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, олон жилийн судалгааны үр дүнд боловсруулсан. 2001 оноос хойш хүчин төгөлдөр байгаа тул олон нийтэд танигдсан. Бүс бүр газар зүйн болон нийгэм, эдийн засгийн онцлогтой.	Бүсүүдийн газар нутгийн хэмжээ, хүн амын тоо, ДНБ-нд эзлэх хувийн ялгаа зөрүү багатай. Нийслэлийн газар нутгийн хэмжээ, хүн амыг нэмэгдүүлж төлөвлөснөөр хотын нэмэлт үйлчилгээ, чиг үүргийг хэрэгжүүлэх боломж бүрдэнэ.	Бүс нутгийн хөгжлийг дэмжихэд нэг бүсэд байгаа аймгуудын ижил төстэй байдлыг харгалзан нэгдсэн бодлогын арга хэмжээ авах боломжтой. Нийслэлийн бүсэд Төв аймгийг оруулан газар нутаг, хүн амыг нэмэгдүүлснээр хотын олон төрлийн чиг үүргийг (логистикийн төв болох г.м.) хэрэгжүүлнэ.
Сул тал	Байгаль, нийгэм, эдийн засгийн өөр өөр нөхцөл байдалтай учраас бүс бүрт чиглэсэн бодлогын үр нөлөө муу.	Олон бүсэд хуваасны дүнд зарим бүс бие даан хөгжиж чадахгүй байх магадлалтай. Одоогийн бүсийг өөрчлөхгүй байх эсэргүүцэлтэй тулгарна.	Хүн амын тоо болон бүсүүдийн аймгуудын тоо харилцан адилгүй. Одоогийн бүсийг өөрчлөхгүй байх эсэргүүцэлтэй тулгарна.

Эх үүсвэр: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн бүсийн хуваарь нь аймгуудын ижил төстэй байдалд үндэслэн, бүлэглэж эдийн засгийн бүсэд хамаарах аймгуудыг тодорхойлсон тул тухайн бүсэд тохирсон хөгжлийн бодлого боловсруулан хэрэгжүүлэхэд ач холбогдолтой юм. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийн дагуу бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрийг Засгийн Газар батална. Энэхүү хөтөлбөрийг тухайн бүсийн нутаг дэвсгэрийн хүрээнд хэрэгжүүлэх боломжтой стратегийн дагуу боловсруулна. Тиймээс ҮХЦТ-ний хүрээнд эдийн засгийн бүсүүдийн хөгжлийн стратеги, хөтөлбөрийг боловсруулж доор дурдав.

6.2 Эдийн засгийн бүсүүдийн онцлог

6.2.1 Эдийн засгийн бүс тус бүрийн онцлог

Санал болгож буй 6 бүс нь өөр өөрийн гэсэн онцлогтой. Хүснэгт 6.1.2-т үзүүлсэн үнэлгээнд үндэслэн бүсүүдийн онцлогийг Хүснэгт 6.2.1-д нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 6.2.1 Санал болгож буй бүсүүдийн онцлог

Бүс	Аймаг	Байгаль орчин	Эдийн засаг	Төрийн үйлчилгээ
Нийслэлийн бүс	Улаанбаатар хот, Төв аймаг	Ерөнхийдөө уулархаг бүсэд оршдог бөгөөд зүүн хойд хэсгээрээ тусгай хамгаалалтай газар нутагтай.	Нийслэл хотод аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбар хөгжсөн бөгөөд түүний ойр орчимд мал аж ахуй эрхлэлт, газар тариалан түлхүү хөгжсөн.	Боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ хүртээмжтэй, сайн байна. Нийслэл хотод ядуурал, ажилгүйдлийн түвшин өндөр байгаа хэдий ч нийслэл хот орчимд ажилгүйдлийн түвшин бага байна.

Баруун бүс	Баян-Өлгий, Увс, Ховд	Уулархаг, ойт хээр, хээр тал, говь цөлийн бүсийг хамран оршдог. Ховд голын ай сав газар багтдаг.	Нэг хүнд ногдох ДНБ бага. Ажилгүйдлийн түвшин өндөр. Хөдөлмөрийн бүтээмж бага.	Ховд аймгаас бусад аймагт нэг багшид ногдох сурагчийн тоо бага байна. Баян-Өлгий аймгаас бусад аймагт нялхсын эндэгдлийн түвшин өндөр байна. Их эмчийн хүрэлцээ хангалтгүй. 10,000 хүн амд ногдох халдварт өвчний тоо бага байна.
Хангайн бүс	Завхан, Хөвсгөл, Архангай, Булган, Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Орхон	Ойт хээр, уулархаг нутаг зонхилно. Сэлэнгэ, Орхон голын ай сав газар багтдаг.	Завхан аймгаас бусад аймагт 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо, толгой их байна. Булган аймгаас бусад аймагт нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо бага байна. Тухайн бүсэд эдийн засаг илүү хөгжсөн Орхон, Сэлэнгэ, Дархан-Уул аймгууд болон хөдөө аж ахуй эрхлэлт зонхилсон Завхан, Хөвсгөл, Булган аймгууд багтаж байгаа нь ялгаатай байдлыг харуулж байна.	Хөвсгөл, Архангай аймгуудад нялхсын эндэгдлийн түвшин өндөр байгаа бол бусад аймгуудад бага байна. Булган, Хөвсгөл, Сэлэнгэ, Архангай аймгуудад цэцэрлэгийн хамран сургалтын хувь бага байна. Хөвсгөл аймгаас бусад аймагт 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо бага байна.
Алтайн бүс	Говь-Алтай, Баянхонгор, Өвөрхангай	Хуурай хээр, говь цөл зонхилно. Хангайн нуруу, Алтайн нуруу зэрэг сүрлэг уул, нуруудтай.	Өвөрхангай аймгаас бусад аймгуудад 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо толгой бага байна. Нийт ажиллагсадын тоонд малчдын эзлэх хувь харьцангуй их байна.	Өвөрхангай аймгаас бусад аймагт 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо харьцангуй их байна.
Өмнөд бүс	Дундговь, Говьсүмбэр, Дорноговь, Өмнөговь	Говь хээр, говийн бүсэд багтана. Умард өмнөд коридор болон Улаанбаатар хот хүрэх боломж сайтай. Говьд гол мөрөн байхгүй бөгөөд тэгш талархаг нутагтай.	Говьсүмбэр аймгаас бусад аймагт 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо, толгой бага байна. Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо их байна. Ажилгүйдлийн түвшин харьцангуй бага байна.	Дундговь, Дорноговь аймгуудад цэцэрлэгийн хамран сургалтын хувь хангалтгүй байгаа бол Говьсүмбэр аймагт цэцэрлэгийн хамран сургалтын хувь сайн байна. Нялхсын эндэгдлийн түвшин харьцангуй бага, мөн нэг их эмчид ногдох хүний тоо бага байна.
Зүүн бүс	Дорнод, Сүхбаатар, Хэнтий	Ойт хээр, тал хээрийн бүс зонхилно. Хэрлэн голын ай сав газар багтдаг.	Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо харьцангуй их байна. Нийт хүн амд хөдөлмөрийн насны хүн амын эзлэх хувь бага байна. Хөдөлмөрийн бүтээмж харьцангуй өндөр байна.	Цэцэрлэгийн хамран сургалтын хувь харьцангуй сайн байна. Хэнтий аймгаас бусад аймагт 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо их байна.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

6.2.2 Санал болгож буй бүсүүдийн онцлог (дэлгэрэнгүй)

Хүснэгт 6.1.1-д тусгасан аймгуудын мэдээллийг ашиглаж, Хүснэгт 6.2.1-д шинээр тогтоосон 6 бүсийн онцлогуудыг дэлгэрэнгүй үзүүлэв. Бүсүүдэд дараах асуудал тулгарч байна.

(1) Баруун бүс

Баруун бүсийн 3 аймагт дараах нийтлэг онцлогууд байна. Үүнд:

- (a) Нэг хүнд ногдох ДНБ бага;
- (b) Хөдөлмөрийн бүтээмж бага,
- (c) Ажилгүйдлийн түвшин өндөр,
- (d) Ойн сан, тариалсан талбай бага;
- (e) Зудын эрсдэл их,
- (f) Нэг багшид ногдох сурагчийн тоо бага,
- (g) Нялхсын эндэгдлийн түвшин харьцангуй өндөр,
- (h) Нэг их эмчид ногдох хүний тоо харьцангуй их,
- (i) 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо бага,
- (j) Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал бага.

Баруун бүсийн аймгууд нь нийт ажиллагсадын тоонд малчдын эзлэх хувь, 100 га бэлчээрт ногдох малын тоо толгой, аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын ДНБ-д эзлэх хувь, хүн амын нягтрал зэрэг үзүүлэлтүүдээр дундаж түвшинд эрэмбэлэгдэж байна. Эдгээр аймгууд нь уул уурхайн үйл ажиллагаанд төдийлөн мэдрэг биш байна.

(2) Хангайн бүс

Хангайн бүсийн аймгуудад (Завхан аймгаас бусад) дараах нийтлэг онцлогууд байна. Үүнд:

- (a) Завхан аймгаас бусад аймагт хүн амын нягтрал харьцангуй их,
- (b) Завхан аймгаас бусад аймагт тариалсан талбай харьцангуй их;
- (c) Тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд тохиромжтой бус;
- (d) Ойн сан харьцангуй ихтэй, (Дархан-Уул, Орхоноос бусад аймгуудад)
- (e) Хяналттай бэлчээр ашиглалтын түвшин бага,
- (f) Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо бага,
- (g) Завхан аймгаас бусад аймагт 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо, толгой их,
- (h) Уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг.

Завхан аймаг нь Хангайн бүсийн аймгууд дундаа онцлогтой аймаг юм. Дээрх хэсэгт үзүүлсэн ижил, төстэй байдлын дүн шинжилгээнд харуулснаар Завхан аймаг нь Баруун болон Хангайн бүсийн хооронд байрлаж байна. Завхан аймаг нь хил залгаа аймгуудтайгаа дараах үзүүлэлтүүдээр ялгаатай байна. Үүнд:

- (a) Ажилгүйдлийн түвшин бага,

- (b) Сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдалт өндөр;
- (c) Ядуурлын түвшин бага;
- (d) 1000 хүн тутамд ногдох мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчдын тоо өндөр,
- (e) Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал их,
- (f) Нэг хүнд ногдох аймгийн төсөв их.

Эдгээр үзүүлэлтүүдээс харахад Завхан аймаг нь Баруун бүсийн аймгууд дундаа харьцангуй үзүүлэлт сайтай байна. Тиймээс Завхан аймгийн Улиастай хотыг Баруун бүсийн аймгуудад бүсийн түвшний үйлчилгээ үзүүлэх төв болгон хөгжүүлэх боломжтой.

Хангайн бүсийн аймгуудын төрийн үйлчилгээний түвшин харилцан адилгүй байна. Хангайн бүсийн 7 аймгаас Булган аймагт хотжилтын түвшин доогуур, аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын ДНБ-д эзлэх хувь харьцангуй бага, малын тэжээлийн тариалалт, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд тохиромжтой, мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчид болон багш нарын тоо бага, нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал болон аймгийн төсөв харьцангуй их зэрэг онцлогтой байна.

(3) Алтайн бүс

Алтайн бүсийн аймгуудад дараах нийтлэг онцлогууд байна. Үүнд:

- (a) Аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын ДНБ-д эзлэх хувь харьцангуй бага,
- (b) Тариалсан талбай харьцангуй бага,
- (c) Эрчимжсэн МАА эрхлэхэд харьцангуй тохиромжтой,
- (d) Өвөрхангай аймгаас бусад аймагт зудын эрсдэл харьцангуй өндөр ба хуурай уур амьсгалтай,
- (e) Уул уурхайн үйл ажиллагаанд төдийлөн мэдрэг биш,
- (f) Хөдөлмөрийн бүтээмж харьцангуй бага.

Алтайн бүсийн аймгуудын төрийн үйлчилгээний түвшин харилцан адилгүй байна. Баянхонгор, Говь-Алтай аймагт 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо их, Говь-Алтай аймагт ядуурлын түвшин өндөр байна. Өвөрхангай аймгийн хувьд хүн амын нягтрал өндөр, уул уурхайн үйл ажиллагааны хувьд харьцангуй эрсдэл өндөртэй, сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдалт бага, 1000 хүн тутамд ногдох мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчдын тоо өндөр, нэг хүнд ногдох аймгийн төсөв бага байна.

(4) Өмнөд бүс

Өмнөд бүсийн аймгуудад дараах нийтлэг онцлогууд байна. Үүнд:

- (a) Говьсүмбэр аймгаас бусад аймагт хүн амын нягтрал бага,
- (b) Өмнөговь аймгаас бусад аймагт 2010-2017 оны хооронд хүн амын өсөлт нэмэгдсэн,
- (c) Нэг хүнд ногдох ДНБ харьцангуй их,
- (d) Хөдөлмөрийн бүтээмж өндөр,
- (e) Ойн сан, тариалсан талбай бага;

- (f) Өмнөговь аймгаас бусад аймаг зудын эрсдэл багатай ч хуурай уур амьсгалтай,
- (g) Говьсүмбэр аймгаас бусад аймагт тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд тодорхой хэмжээнд тохиромжтой,
- (h) Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо их,
- (i) 100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо толгой бага,
- (j) Нэг их эмчид ногдох хүний тоо бага,
- (k) Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал болон аймгийн төсөв харьцангуй их.

Говьсүмбэр аймагт хүн амын нягтрал өндөр, уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг, жимс, жимсгэний үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд тохиромжгүй, сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдалт харьцангуй өндөр, 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо харьцангуй их, 1000 хүн тутамд ногдох мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчид болон багш нарын тоо өндөр зэрэг онцлогтой.

(5) Зүүн бүс

Зүүн бүсийн аймгуудад дараах нийтлэг онцлогууд байна. Үүнд:

- (a) Хүн амын нягтрал бага,
- (b) 2010-2017 оны хооронд хүн амын өсөлт нэмэгдсэн,
- (c) Нэг хүнд ногдох ДНБ харьцангуй их,
- (d) Тариалсан талбай харьцангуй их;
- (e) Хяналттай бэлчээр ашиглалтын түвшин өндөр ба эрчимжсэн МАА эрхлэлт бага,
- (f) Тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд тохиромжтой,
- (g) Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо харьцангуй их,
- (h) Сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдалт харьцангуй өндөр;
- (i) Нэг бага ангийн багшид ногдох сурагчийн тоо харьцангуй их,
- (j) Нялхсын эндэгдлийн түвшин харьцангуй өндөр,
- (k) 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо харьцангуй их.

(6) Нийслэлийн бүс

Төв аймгийн нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалд хөрш зэргэлдээ орших Улаанбаатар хот нөлөөлж байдаг. 2010-2017 онд хүн амын өсөлтийн түвшин хамгийн бага, хотжилтын түвшин дөнгөж 17.9% байсан. Эрчимжсэн МАА эрхлэхэд тохиромжтой газрын харьцаа Төв аймагт 44%, нийслэлд 65% байна. Улаанбаатар хоттой харьцуулахад бага ч Төв аймаг нь уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг аймаг юм. Төв аймагт дараах сайн үзүүлэлтүүд байна. Үүнд:

- (a) Тариалсан талбай ихтэй,
- (b) Ажилгүйдлийн түвшин бага,
- (c) Малын тэжээлийн тариалалт, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд тохиромжтой,
- (d) Нялхсын эндэгдлийн түвшин бага,
- (e) Ядуурлын түвшин бага,

(f) 1000 хүн тутамд ногдох мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчид болон багш нарын тоо өндөр.

Түүнчлэн Төв аймгийн газар нутгийн хэмжээ Улаанбаатар хотынхоос 15 дахин том, ойн сан нь 7 дахин их, жимс, жимсгэнэ болон малын тэжээлийн тариалалт, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд тохиромжтой зэрэг давуу талууд бий. Эдгээр үзүүлэлтүүдийг ашиглаж, Улаанбаатар хотын хэт төвлөрлийг задлах арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж болох юм.

Хүснэгт 6.2.2 21 аймгийн харьцуулалт, шинэ бүсээр ангилсан (1/2)

Бүс/аймаг	Газар нутгийн хэмжээ (км2)	Хүн ам 2017	Хүн ам 2015	Хүн ам 2010	Хүн амын нягтрал (/км2)	Хүн амын өсөлт 2010-15 (%)	Хүн амын өсөлт 2015-17 (%)	Хүн амын өсөлт 2010-17 (%)	Хотжилтны түвшин (%)	ДНБ-д ХАА салбарын эзлэх хувь	ДНБ-д аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь	ДНБ-д үйлчилгээний салбарын эзлэх хувь	ДНБ-д АУ, үйлчилгээний салбарын эзлэх хувь (%)	Нэг хүнд ногдох ДНБ (MNT103)	Ойн сан (%)	Тариалалт талбай (га)	Бэлчээр ашиглалтын хэмжээ (%)	Эрчимжээлн МЭАА эрлэлт (%)	Зудын эрэлтэй газар нутаг (км2)	Хуурайшилттай эсэх (%)	
Баруун бүс	191,400	271,700	264,500	238,200	1.42	2.12	1.35	1.90	32.8	41.4	19.7	38.8	38.5	3,827	6.002	15,254	10.22	28	7	4,806	15
Баян-Өлгий	45,700	102,600	100,200	88,200	2.25	2.58	1.19	2.18	36.1	37.2	17.0	45.8	62.8	3,100	2.26	1,023	38	7	4,806	15	
Увс	69,600	82,700	80,800	73,200	1.19	2.00	1.17	1.76	36.4	36.7	24.7	38.6	63.3	3,789	1,102	11,775	25	18	13,492	68	
Ховд	76,100	86,400	83,500	76,800	1.14	1.69	1.72	1.70	34.1	42.6	19.0	38.4	57.4	3,203	4,674	2,257	27	5	14,632	58	
Хангайн бүс	208,700	496,100	481,900	439,000	2.38	1.88	1.46	1.76	39.5	26.1	54.6	19.3	73.9	6,450	70,809	103,914					
Архангай	55,300	95,100	92,100	84,600	1.72	1.71	1.62	1.69	22.8	59.1	17.9	23.0	40.9	4,328	10,826	11,509	23	9	13,477	6	
Булган	48,700	61,300	60,000	53,700	1.26	2.24	1.08	1.91	19.8	50.9	23.5	25.7	49.2	4,529	19,050	48,559	6	39	6	9	
Дархан-Уул	3,300	104,100	100,900	94,900	31.55	1.23	1.57	1.33	82.3	7.8	49.3	43.0	92.3	4,296	720	22,528	0	39	1	0	
Орхон	800	104,000	100,700	90,900	130.00	2.07	1.63	1.94	96.2	0.6	89.3	10.1	99.4	17,917	159	2,603	0	5	0	0	
Хөвсгөл	100,600	131,600	128,200	114,900	1.31	2.21	1.32	1.96	32.2	41.4	28.6	30.0	58.6	3,780	40,054	18,714	8	5	19,908	0	
Сэлэнгэ	41,200	109,600	106,300	97,900	2.66	1.66	1.54	1.63	37.2	19.1	53.2	27.7	80.9	5,290	15,339	208,968	18	17	106	0	
Завхан	82,500	71,600	69,900	65,400	0.87	1.34	1.21	1.30	22.6	44.9	15.5	39.7	55.2	4,357	4,906	1,863	26	5	52,097	40	
Алтайн бүс																					
Баянхонгор	116,000	86,600	83,900	76,200	0.75	1.94	1.60	1.84	35.5	46.6	24.0	29.4	53.4	4,355	3,307	753	38	16	22,802	75	
Говь-Алтай	141,400	57,500	56,200	53,500	0.41	0.99	1.15	1.04	32.5	46.5	23.0	30.5	53.5	4,677	12,213	1,320	30	10	30,479	88	
Өвөрхангай	62,900	115,100	112,400	101,400	1.83	2.08	1.19	1.83	25.4	50.7	20.6	28.7	49.3	3,769	1,508	10,536	32	26	5,981	61	
Өмнөд бүс	355,100	196,600	187,900	172,500	0.55	1.72	2.29	1.89	45.5	26.5	41.0	32.5	73.5	5,336	9,809	438					
Говьсүмбэр	5,500	17,400	16,500	13,300	3.16	4.41	2.69	3.91	40.9	20.4	38.2	41.3	79.5	5,015	0	39	5	10	0	100	
Дорноговь	109,500	68,100	65,300	58,900	0.62	2.08	2.12	2.10	63.1	27.2	22.1	50.7	72.8	4,393	1,585	122	43	10	0	100	
Дундговь	74,700	45,800	44,400	38,700	0.61	2.79	1.56	2.44	26.6	58.5	13.4	28.1	41.5	5,442	687	92	29	14	0	100	
Өмнөговь	165,400	65,300	61,700	61,600	0.39	0.03	2.88	0.84	38.2	19.7	53.3	27.0	80.3	8,237	7,537	185	5	4	62	100	
Зүүн бүс	286,200	216,200	208,100	186,900	0.76	2.17	1.93	2.10	41.9	28.9	53.2	17.9	71.1	7,307	13,048	71,608					
Дорнод	123,600	79,400	76,500	69,600	0.64	1.91	1.88	1.90	56.4	13.7	72.0	14.3	86.3	10,229	1,746	34,246	50	5	0	33	
Сүхбаатар	82,300	61,100	59,000	51,600	0.74	2.80	1.76	2.30	30.2	33.8	49.4	16.9	66.3	6,744	4	9,219	76	8	0	74	
Хэнтий	80,300	75,700	72,600	65,900	0.94	1.96	2.11	2.00	36.1	59.7	12.5	27.8	40.3	4,419	11,301	28,143	32	3	0	19	
Нийслэлийн бүс																					
Улаанбаатар хот	4,700	1,463,000	1,396,300	1,244,400	311.28	2.33	2.36	2.34	100.0	0.4	36.4	63.2	99.6	12,387	741	825	0	65	18	0	
Төв	74,000	94,000	90,400	85,400	1.27	1.14	1.97	1.38	17.9	43.6	31.8	24.6	56.4	5,185	5,731	108,839	29	44	11	39	
Монгол Улс	1,046,100	2,643,600	2,538,700	2,281,000	2.53	2.16	2.05	2.13	67.2	10.6	39.4	50.0	89.4	8,675	100,409	192,039					57

Хүснэгт 6.2.3 21 аймгийн харьцуулалт, шинэ бүсээр ангилсан (2/2)

Бүс/аймаг	УУ-н үйл ажиллагаанд мэдрэгч байдал (%)	Малын тэжээлийн тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Тосны ургамал тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Жимс, жимсгэнэ тариалалтыг хөгжүүлэхэд тохиромжтой байдал (км2)	Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо	100 га хадлан, бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо	Нийт ажиллагааг дун тооцон мэдэх хувь (%)	Ажилгүйдлийн түвшин (2017) (%)	Хөдөлмөрийн бүтээгдэхүүн (MNT103)	Цэвэрлэлт хамраглалт (%)	Нэг бага ангийн багшид ногдох сурагчийн тоо	Нялсын эцэслэлтийн түвшин 2017 (/1,000birth)	Нэг их эмчид ногдох хувийн тоо 2017	10,000 хүнд ногдох хадгарт өвчний тоо	Ядуурлын түвшин 2017 (%)	1000 хүн тутамд МСУТ-д суралцагчдын тоо	1000 хүн тутамд МСУТ-ийн багшийн тоо	Нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал (MNT106)	Нэг хүнд ногдох аймгийн төсөө (MNT103)	
Баруун бүс							10.7				16.1	499	10.7	10.1	0.88	221	744			
Баян-Өлгий	80	389	0	1,675	290	99	37	12.4	6,777	48	20	13.3	495	33	12.4	31	0.56	37	706	
Увс	72	7,636	1,954	27,105	350	109	52	13.0	9,427	87	25	18.7	485	86	13.0	10.9	0.86	122	758	
Ховд	40	3,865	715	20,433	438	102	44	13.5	9,436	82	28	16.7	374	59	13.5	11.4	0.86	86	701	
Хангайн бүс							9.8				14.8	449	9.8	9.7	0.57	238	737			
Архангай	89	8,667	28	12,464	340	279	63	5.4	9,596	82	27	16.8	548	52	5.4	11.5	0.64	113	698	
Булган	100	16,387	192	21,751	396	241	53	10.7	10,211	78	26	10.8	505	77	10.7	8.2	0.52	337	874	
Дархан-Уул	100	1,750	22	2,016	227	351	6	14.2	11,995	85	32	10.6	368	92	14.2	19.2	1.28	381	563	
Орхон	100	369	0	509	139	734	4	23.5	56,589	88	34	5.0	313	66	23.5	10.9	0.77	335	843	
Хөвсгөл	58	10,409	112	15,371	318	200	56	8.5	8,869	80	29	22.0	526	116	8.5	3.7	0.30	141	687	
Сэлэнгэ	100	12,605	55	14,896	323	180	19	6.6	13,230	82	28	11.0	438	71	6.6	7.1	0.56	769	703	
Завхан	47	14,262	818	30,736	394	82	51	4.4	9,490	101	27	16.6	395	63	4.4	14.6	1.48	725	842	
Алтайн бүс																				
Баянхонгор	25	7,939	7,303	41,501	388	77	54	5.6	9,285	91	29	15.5	461	129	5.6	12.2	0.67	311	763	
Говь-Алтай	18	7,077	3,657	77,815	529	57	50	8.6	10,366	90	22	16.4	305	137	8.6	6.6	0.75	172	732	
Өвөрхангай	52	9,456	6,940	23,082	357	163	51	7.6	7,900	83	28	16.1	445	96	7.6	12.7	0.59	260	641	
Өмнөд бүс							8.3					11.4	369	8.3	13.6	0.89	1,634	941		
Говьсүмбэр	100	3,010	411	4,615	616	133	16	7.8	12,289	92	31	7.2	301	134	7.8	34.6	2.41	219	1,419	
Дорноговь	7	10,884	69,430	38,451	480	35	23	6.1	9,541	79	31	12.8	304	101	6.1	8.8	0.50	1,396	826	
Дундговь	13	16,414	43,648	50,532	513	69	54	4.4	11,173	81	24	9.1	326	106	4.4	11.8	0.80	172	847	
Өмнөговь	4	37	77,912	61,809	456	33	38	16.4	21,358	83	30	16.1	342	109	16.4	9.6	0.67	8,577	2,252	
Зүүн бүс							10.4					16.3	415	10.4	10.8	0.65	178	741		
Дорнод	35	90,116	36,698	111,756	409	38	31	10.1	28,734	87	30	13.4	430	367	10.1	17.3	0.86	146	809	
Сүхбаатар	24	43,763	10,485	75,470	463	85	57	10.9	15,838	90	30	17.3	397	298	10.9	4.4	0.2			

6.3 Эдийн засгийн бүсүүдийн хөгжлийн алсын хараа, стратеги

Санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэл болон дээр дурдсан дүн шинжилгээнд үндэслэн ҮХЦТ-ний хүрээнд бүсүүдийн хөгжлийн алсын хараа, стратегийг тодорхойлов.

6.3.1 Баруун бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Баруун бүс нь ОХУ, БНХАУ-тай ойр дөт, хиллэн оршдогийн хувьд худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээ эрхлэх **ногоон хөгжлийн загвар бүс** болон хөгжинө. Байгаль, соёлын баялаг нөөц, бэлчээрийг хамгаалах, нутгийн захиргааны байгууллага болон иргэдийн идэвхтэй оролцооны үр дүнд зудаас үүссэн сөрөг нөлөөг бууруулна.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Баруун бүсийн хөгжил сул, нэг хүнд ногдох БДНБ-ий хэмжээ бага, хөдөлмөрийн бүтээмж муу, ажилгүйдлийн түвшин өндөр байна. Ойн сан, тариалалтын талбай харьцангуй багатай, зудын эрсдэл өндөртэй. Эдгээр нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, Баруун бүс нь худалдаа, аялал жуулчлалын холбоотой үйлчилгээ, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, чацарганы үйлдвэрлэлийн кластер, хариуцлагатай уул уурхай, барилгын материалын үйлдвэрлэл, өргөн хэрэглээний бараа, барилгын материалыг хэрэглэгчид хүргэх зэрэг үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ. Орон нутгийн засаг захиргаа, иргэдийн хяналтан дор хариуцлагатай уул уурхайн зарчмын дагуу уул уурхайн хязгаарлагдмал үйл ажиллагаа эрхлэхийг зөвшөөрнө.

Худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээг сайжруулна. Үүнд:

- (a) Боршоо, Даян, Улаанбайшинтын боомтуудыг хөгжүүлж ОХУ, БНХАУ-тай хийх гадаад худалдааг дэмжих,
- (b) Өлгий хотын ойролцоо орших Цагааннуурын чөлөөт бүсийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх,
- (c) Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын нэгдсэн сүлжээ бий болгох,
- (d) Мал аж ахуйг хөгжүүлэх биологийн олон янз байдал, чацаргана боловсруулалт, олон угсаатны соёл, аялал жуулчлалын үйлчилгээний чиглэлээр дээд боловсрол олгох, судалгаа шинжилгээ хийх.

Баруун бүсийн мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Увс аймагт хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх, нэгдсэн фермерийн аж ахуйг хөгжүүлэх зорилгоор тэжээл үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх,
- (b) Увс аймагт бэлчээрийн мал аж ахуй, нүүдлийн амьдралын хэв маягийг хадгалан, мал аж ахуйн салбарын бүтээмжийг дээшлүүлэн, худалдааны төвүүдээр малын гаралтай бүтээгдэхүүн борлуулж, ашиг орлого олох, соёлын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх,

(с) Улаангом, Ховд хотуудыг холбосон гол зам дагуу Увс, Ховд аймагт үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх эхний алхам болох чацарганы үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх,

(d) Гол коридор дагуу чацаргана боловсруулах үйлдвэр байгуулах.

Аялал жуулчлалын нэгдсэн сүлжээг хөгжүүлнэ. Үүнд:

(a) Баян-Өлгий, Ховд аймгийн байгалийн аялал жуулчлалыг Алтайн нуруу, Увс нуурын сав газрыг хамруулан хөгжүүлэх, Баян-Өлгий, Ховд аймгийн олон ястны өв соёлд үндэслэсэн соёлын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх,

(b) Ховд хотыг бусад улс орон, бүс нутгаас шууд нислэгээр зорчих Баруун бүсийн аялал жуулчлалын зангилаа болгон хөгжүүлэх.

Дэд бүтэц

Хөгжлийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэхэд дэд бүтцийг сайжруулах шаардлагатай. Үүнд:

(a) Ховд гол дээр 90 Мвт-ын хүчин чадалтай усан цахилгаан станцыг ашиглалтад оруулсанаар ОХУ, БНХАУ-аас эрчим хүч импортлохгүйгээр Баруун бүсийн эрчим хүчний хэрэгцээг бүрэн хангах,

(b) Баян-Өлгий, Увс чиглэлийн цахилгаан дамжуулах шугам барих,

(c) Аялал жуулчлалын нэгдсэн сүлжээ байгуулах, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн фермүүдэд тэжээл нийлүүлэх, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн борлуулах, барилгын материал, бараа бүтээгдэхүүн хэрэглэгчид хүргэх зорилгоор Улаангом, Ховд, Өлгий хотуудыг холбосон авто замыг сайжруулах,

(d) БНХАУ-ын Даяннуураас Өлгийгөөр дайрсан ОХУ-ын Ташант хүртэлх А15 авто замыг сайжруулах.

(e) Ховд хотын нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгон хөгжүүлэх.

Хотын чиг үүрэг

Баруун бүсийн 3 аймгийн төвийн үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Хотын зэрэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдгээр 3 аймгийн төвөөс Ховд хотыг бүсийн тулгуур төв хотоор тодорхойлов.

Аймгийн төв	Үндсэн чиг үүрэг
Баян-Өлгий аймгийн Өлгий хот	- Боловсруулах, үйлчилгээний үйл ажиллагаа бүхий Цагааннуурын чөлөөт бүс, - Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын төв.
Увс аймгийн Улаангом хот	- ОХУ-тай хийх худалдаа, арилжааны төв, - Барилгын материал, бараа бүтээгдэхүүн түгээх төв.
Ховд аймгийн Ховд хот	- Хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх биологийн олон янз байдал, чацаргана боловсруулалт чиглэлээр дээд боловсрол олгох, судалгаа шинжилгээ хийх, - Баруун аймгийн аялал жуулчлалын зангилаа,

	- Барилгын материал, хангалтын төв.
--	-------------------------------------

Институци

Эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор дор дурсан институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх хууль тогтоомж боловсруулах, нутгийн захиргааны байгууллагын зүгээс чанд мөрдүүлэх,
- (b) Бэлчээрийн талхагдалаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор бэлчээрийн менежментийг хэрэгжүүлэх,
- (c) Дүрэм, журмыг хялбаршуулах, ОХУ, БНХАУ-ын хилийн худалдааны татвар, тарифын хөнгөлөлт үзүүлэх,
- (d) Буянт, Булган, Ховд, Цэнхэрийн голуудыг хамруулан усны нөөцийн менежментийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах,
- (e) Үйлдвэрлэгчдийн холбоог байгуулах/бэхжүүлэх, чацарганы бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүн борлуулах, технологи нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх,
- (f) Худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээ, барилгын материалын үйлдвэрлэл, эдийн засгийн бусад үйл ажиллагааг дэмжих орон нутгийн ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх.

6.3.2 Хангайн бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Хангайн бүс нь МХХТ болон бусад дэвшилтэт технологийг өргөнөөр ашигласан боловсруулах үйлдвэр, экспортын зах зээлтэй холбогдсон мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэл, төрөлжсөн үйлдвэрлэл, ойгоор бүрхэгдсэн газар нутгийн хамарсан худалдаа, аялал жуулчлалын коридор, соргог бэлчээр, байгалийн болон өв соёлын баялаг нөөц бүхий мэдээлэл, харилцаа холбооны технологид суурилсан **нийгэм, эдийн засгийн цогц хөгжлийг хангасан бүс** болон хөгжинө.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Хангайн бүсэд хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн Сэлэнгэ, Булган, Архангай, Завхан аймаг, хотын үйлчилгээ, аж үйлдвэрийн төв Дархан-Уул, Орхон аймаг, аялал жуулчлалын төв Хөвсгөл аймаг тус тус хамаарна. Сэлэнгэ, Булган аймаг газар тариалангийн үйлдвэрлэл, Архангай, Завхан аймаг мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхэлж байна. Хангайн бүсийн мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Сэлэнгэ, Булган аймагт хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, тэжээлийн үйлдвэрлэлийг хослуулсан нэгдсэн фермерийн аж ахуйг хөгжүүлэх,
- (b) Завхан, Архангай аймагт чанартай мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилгоор бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх,

- (c) Үнэ цэнэтэй бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортын болон хот, суурины зах зээлд нийлүүлэх зорилгоор малын гаралтай түүхий эдийг бүрэн боловсруулах МХХТ бүхий мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах,
- (d) Булган аймагт хөдөө аж ахуйг механикжуулах, усалгааны системийг сэргээн засварлах, шинээр барих, ухаалаг хөдөө аж ахуйг хөгжүүлж хөдөө аж ахуйн салбарын бүтээмжийг нэмэгдүүлэх,
- (e) Үр тариа тарих, хадгалах, боловсруулах үйл ажиллагааг шинэчлэх,
- (f) Эрдэнэт хотыг хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ зэрэг нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнээр хангах зорилгоор Сэлэнгэ, Орхон голын усыг усжуулалттай газар тариаланд хэмнэлттэйгээр ашиглах.

Худалдаа, аялал жуулчлалын коридорыг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалыг байгалийн, эрүүл мэндийн, соёлын аялал жуулчлал болон өөр төрөл зэрэг төрөлжүүлэн, гадаадын жуулчдын зорин очих аялал жуулчлалын төв болгон хөгжүүлэх,
- (b) ОХУ-ын Байгаль нуур, бусад аймгуудын аялал жуулчлалын объектыг нэгтгэх,
- (c) Дархан, Эрдэнэт, Мөрөн хотуудын олон нийтийн барилга байгууламжийг сайжруулах, Улаанбаатар хоттой МХХТ-ийг ашиглан холбогдож, нийгэм, бизнесийн үйлчилгээ үзүүлэх,
- (d) Коридорын дагуу дэлгүүр, ресторан, амралтын газар зэрэг аялал жуулчлалын байгууламжийг барьж байгуулах,
- (e) Ойн нөөцийг хамгаалахын зэрэгцээ ойн тогтвортой менежментийг бий болгох зорилгоор ойн дагалт баялгийг ашиглах.

Уул уурхай, аж үйлдвэрийг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх хууль тогтоомж боловсруулах, нутгийн захиргааны байгууллагын зүгээс орон нутгийн иргэдийн хяналттайгаар чанд мөрдүүлэх,
- (b) Хөвсгөл аймагт уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулдаггүй, Булган аймаг хязгаардлагдмал нөөц баялагтай зэрэг онцлогийг харгалзан байгаль орчинд ээлтэй эко аймаг болгон хөгжүүлэх,
- (c) Хотын зах зээлд нийлүүлэх өргөн хэрэглээний бараа, барилгын материал зэрэг ажиллах хүч шаардах үйлдвэрийг дэмжих,
- (d) Улаанбаатар хотод төвтэй салбар компаниудын бизнесийг дэмжих зорилгоор МХХТ-ийг нэвтрүүлэх.

Дэд бүтэц

Хөгжлийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх зорилгоор эдийн засаг, дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Дархан, Эрдэнэт, Булган, Мөрөн, Улиастай хотуудыг Улаанбаатар хоттой холбосон авто замыг шинэчлэн сайжруулах,
- (b) Худалдаа, аялал жуулчлалын коридорын дагуу жуулчид, худалдаа эрхлэгчдэд зориулан үйлчилгээний барилга байгууламжийг барьж байгуулах,
- (c) Малчид, нутгийн захиргааны байгууллага хоорондын харилцаа холбоо, теле-анагаах, зайны сургалт, газар тариалан эрхлэгчдэд зориулсан цаг агаарын мэдээ, аялал жуулчлалын мэдээллээр хангах г.м коридорын дагуу болон хот хоорондын нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжих МХХТ-ийн сүлжээг хөгжүүлэх,
- (d) ОХУ-тай хиллэх Алтанбулаг Худалдааны чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх,
- (e) Ургацыг нэмэгдүүлэх зорилгоор усан цахилгаан станц, далан суваг, усжуулалтын систем байгуулах.

Хотын чиг үүрэг

Хангайн бүсийн 7 аймгийн төвийн үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Хотын зэрэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдгээр аймгийн төвүүдээс Эрдэнэт хотыг Булган хотын хамт бүсийн тулгуур төв хотоор тодорхойлов.

Аймгийн төв	Үндсэн чиг үүрэг
Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар хот	- Хилийн худалдааны төв.
Дархан-Уул аймгийн Дархан хот	- МХХТ, хиймэл оюун ухаан, 5G-г ашиглан газар тариалангийн салбарт инноваци ашиглах, шинэ технологи нэвтрүүлэх төв
Орхон аймгийн Эрдэнэт хот	- Транзит худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээний төв, - Бүсийн оношлогоо, эмчилгээний төв Медипас эмнэлэг.
Булган аймгийн Булган хот	- Транзит худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээний төв.
Хөвсгөл аймгийн Мөрөн хот	- Аялал жуулчлалын зангилаа.
Архангай аймгийн Цэцэрлэг хот	- Төвийн бүсийн МХХТ-ийн төв, - Өвлийн аялал жуулчлалын төв.
Завхан аймгийн Улиастай хот	- Баруун аймгуудын төрийн үйлчилгээний төв.

Институци

Эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор дор дурсан институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх хууль тогтоомж боловсруулах, нутгийн захиргааны байгууллагын зүгээс чанд мөрдүүлэх,
- (b) Ойн нөөцийг үнэлэх, ойн дагалт баялгийг тодорхойлох, ойн тооллогод үндэслэн ойн нөөцийн ашиглалт, менежментийг оновчтой болгох,
- (c) Газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхэлж буй орон нутгийн ЖДҮ-ийг дэмжих,

- (d) Дархан-Уул аймгаас эхлэн төвлөрлийг сааруулах хөгжлийн загварыг мөрдөхийн тулд орон нутгийн бие даасан байдлыг дэмжих, захиргааны чиг үүргийг үе шаттайгаар шилжүүлэх,
- (e) Газар тариалан эрхлэгчдэд цаг агаарын үнэн зөв, найдвартай мэдээлэл өгөх зорилгоор ган гачгийн прогноз, цаг агаарын гамшигт үзэгдлээс урьчилан сэрэмжлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэх.

6.3.3 Алтайн бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Алтайн бүс нь үр ашигтай мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, Алтай, Баянхонгор, Арвайхээр хотуудыг холбосон авто замын дагуух боловсруулах үйлдвэрлэл, үржил шимт хөрсийг түшиглэсэн газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн төрөлжилт, эрчим хүчний дутагдлыг нөхөх сэргээгдэх эрчим хүч г.м **хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, эрчим хүчний нөөц бүхий бүс** болон хөгжинө.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Алтайн бүс нь газар тариалан, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн бүс бөгөөд мал аж ахуйн салбар БДНБ-ий 50 хувийг бүрдүүлж байна. Тус бүс нутаг нь одоогийн байдлаар тариалалтын талбай багатай, хөдөлмөрийн бүтээмж доогуур байна. Алтайн бүсийн мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Алтай, Баянхонгор, Арвайхээр хотуудыг холбосон авто замын дагуу хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, тэжээлийн үйлдвэрлэлийг хослуулсан нэгдсэн фермерийн аж ахуйг хөгжүүлэх,
- (b) Бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий бүсэд уламжлалт мал аж ахуй эрхлэх, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах,
- (c) Жимс жимсгэнэ, ургамлын тос, эмийн ургамал, малын тэжээл тариалалт зэрэг тариалангийн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх,
- (d) Орон нутгийн ЖДҮ нь жимс жимсгэнэ, эмийн ургамлыг боловсруулан жимсний чанамал, жимсний шүүс, эмийн найрлагад орох ургамал, цай үйлдвэрлэх,
- (e) Завхан голын усыг усжуулалттай газар тариаланд хэмнэлттэйгээр ашиглах, МАА-н салбарт ашиглах боломжтой усны нөөцийг нэмэгдүүлэх.

Улсын нутаг дэвсгэрийн төв хэсэгт орших Арвайхээр хотын байршлыг түшиглэн Алтайн бүсэд худалдаа, логистикийг хөгжүүлэх боломжтой. Энэхүү бүс нутаг нь Алтай, Хангайн нурууны завсарт оршдог бөгөөд байгалийн аялал жуулчлал, соёлын өвийг хамтатган, аялал жуулчлалын шинэ төрлийг хөгжүүлэх боломжтой. Худалдаа, аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ. Үүнд:

- (a) Хархорин, Орхоны хөндийн соёлын өвийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлж, Цэцэрлэг хоттой холбон аялал жуулчлалын гурвалжин үүсгэх,

- (b) Халуун рашаан, эмийн ургамлын баялаг нөөцөд түшиглэн эрүүл мэндийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх,
- (c) Жуулчдад зориулан жимс жимсгэнэ, эмийн ургамал боловсруулах орон нутгийн ЖДҮ-ийг дэмжих,
- (d) Өмнөговь аймгийн Шивээхүрэн, БНХАУ-ын Сэхээ боомтоор дамжин хийгдэх худалдааг сайжруулах.

Говь-Алтай аймгийн Алтай хот орчмоос бусад нутаг дэвсгэр нь уул уурхайн үйл ажиллагаанд мэдрэг байдал багатай тул уул уурхайн хязгаарлагдмал үйл ажиллагаа эрхлэхийг зөвшөөрнө. Тухайлбал цемент, тоосго зэрэг барилгын материалын үйлдвэрлэлд металл бус ашигт малтмалын нөөцийг ашиглах боломжтой.

Дэд бүтэц

Хөгжлийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх зорилгоор эдийн засаг, дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Тойрог коридорын чухал хэсэг болох Алтай, Баянхонгор, Арвайхээр хотуудыг холбосон авто замыг шинэчлэн сайжруулах,
- (b) Завхан гол дээрх усан цахилгаан станц, урд зүгийн салхи, нарны эрчим хүч г.м сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх, судалгаа шинжилгээний төв байгуулах, уулсын хөндийд газрын гүний дулааны эрчим хүч ашиглах хайгуул хийх,
- (c) Монгол Улсын төв хэсэгт байрлах Арвайхээр хотын логистикийн чиг үүргийг бэхжүүлэх,
- (d) Завхан гол дээрх усан цахилгаан станц, усжуулалтын системийн ТЭЗҮ-ийг боловсруулах талаар холбогдох байгууллагатай хамтран судлах.

Хотын чиг үүрэг

Алтайн бүсийн 3 аймгийн төвийн үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Хотын зэрэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдгээр аймгийн төвүүдээс Баянхонгор хотыг бүсийн тулгуур төв хотоор тодорхойлов.

Аймгийн төв	Гол чиг үүрэг
Говь-Алтай аймгийн Алтай хот	- Байгалийн, өв соёлын, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв, - Боловсрол, эрүүл мэндийн ажилтнуудын сургалтын төв, - Сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх судалгааны төв.
Баянхонгор аймгийн Баянхонгор хот	- Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн кластерын үндсэн байгууламж, - Эрүүл мэндийн аялал жуулчлал, анагаахын төв.
Өвөрхангай аймгийн Арвайхээр хот	- Логистикийн төв, - Байгаль, соёдын аялал жуулчлалын дэд төв.

Институци

Эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор дор дурсан институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Бэлчээр ашиглалтын хяналтыг нутгийн захиргааны байгууллага, малчдын дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлэх,
- (b) Газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхэлж буй орон нутгийн ЖДҮ-ийг дэмжих,
- (c) Орхоны хөндийн бүсийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх стратегийн төлөвлөгөө боловсруулах,
- (d) Усан цахилгаан станц, ус хангамж, усжуулалтын систем, далан суваг зэргийг тусгасан Завхан голын усыг зүй зохистой ашиглах нэгдсэн төлөвлөгөө боловсруулах,
- (e) Сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх судалгааны төв байгуулах төлөвлөгөө, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг боловсруулах.

6.3.4 Өмнөд бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Өмнөд бүсэд шаардлагатай дэд бүтцийг хөгжүүлж, ногоон байгууламжийг бий болгож, орон нутгийн иргэдийн идэвхтэй оролцоо, хяналт, орон нутгийн удирдлагын нөөцийн зохистой ашиглалтаар дамжуулж **хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлсэн, олон нийтийн хөгжлийн загвар болсон бүс** болгож хөгжүүлнэ.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Өмнөд бүсэд явуулж буй уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэн бүсийн нэг хүнд ногдох ДНБ харьцангуй их, хөдөлмөрийн бүтээмж өндөр байна. Түүнчлэн нэг хүнд ногдох хөрөнгийн зардал, аймгийн төсөв харьцангуй их байдаг. Цаашид тус бүсэд уул уурхайг дараах байдлаар хөгжүүлж болно. Үүнд:

- (a) Хариуцлагатай уул уурхайн зарчмуудыг бий болгох, орон нутгийн удирдлагаас иргэдийн хяналттайгаар холбогдох зохицуулалтуудын хэрэгжилтийг чангатгах;
- (b) Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, орон нутгийн иргэдийг ажлын байраар хангах үйл ажиллагааг дэмжих;
- (c) Уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарын үйл ажиллагаанд ханган нийлүүлэлт хийх орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчдийг дэмжих;
- (d) Уул уурхайн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд шинэ орд, нөөцийг илрүүлэх;
- (e) Уул уурхайн нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, шинэ бүтээгдэхүүний зах зээлийн эрэлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор технологийг нэвтрүүлэх, нутагшуулах.

Өмнөд бүсэд бэлчээрийн мал аж ахуй зонхилон эрхэлдэг ба нэг малчин өрхөд

ногдох малын тоо, 100 га бэлчээрт ногдох малын тоо толгой их байдаг бүс нутаг юм. Тус бүсийн тариалсан талбайн хэмжээ бага ч тосны ургамал тарьж ургуулахад тохиромжтой. Тиймээс Өмнөд бүсэд цаашид дараах байдлаар газар тариалан, МАА эрхлэлтийг хөгжүүлж болно. Үүнд:

- (a) Ус, тэжээлийг ойролцоох бүс нутгаас хангах байдлаар сонгогдсон байршлуудад эрчимжсэн эсвэл хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх; Эрчимжсэн болон хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх;
- (b) Улаанбаатар хот болон БНХАУ-ын зах зээлд нийлүүлэхийн тулд малын гаралтай анхан шатны бүтээгдэхүүнийг боловсруулах;
- (c) Тосны ургамлын тариалалтыг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчдийн тосны ургамлыг боловсруулах үйл ажиллагааг дэмжих;
- (d) Орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг сайжруулах үүднээс эмийн ургамлын тариалалтыг нэмэгдүүлэх, жуулчдад худалдаалах зорилгоор бэлдэж, боловсруулах.

Өмнөд бүсийн уур амьсгал хатуу ширүүн ч энэ нөхцөл байдлыг өвөрмөц онцлог бүхий аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, байгаль орчны талаар мэдлэг олгох талаас нь ашиглаж болох юм. Ингэхийн тулд дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж болно.

- (a) Сайншанд хотыг музей, хүний гараар бүтсэн үзмэр бүхий аялал жуулчлалын бааз суурь, өмнөд хэсгийн говьд өв уламжлал болон онгон байгалийн аялал жуулчлал, Замын-Үүдэд хилийн арилжааны аялал жуулчлалыг тус тус хөгжүүлэн, тэдгээрийг холбох;
- (b) Байгалийн хатуу ширүүн уур амьсгалыг өвөрмөц онцлог бүхий аялал жуулчлалын нэг хэсэг болгон ашиглаж, дуу хөгжим, уламжлалт түүх, урлаг, гар урлал, уламжлалт ландшафт зэрэг соёлын өвтэй хослуулж аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх;
- (c) Цэвэр агаар, үзэсгэлэнт газруудтай Говьсүмбэр, Өмнөговь аймгуудад Улаанбаатар хотын иргэд зуны улиралд болон амралтын өдрүүдээр очиж амрах амралтын газрыг байгуулах;
- (d) Тал хээр, цөлөрхөг газруудыг ашиглаж хээрийн судалгаа хийх байдлаар байгаль орчны мэдлэг, боловсрол олгох, хог хаягдлыг дахин ашиглах, дахин боловсруулах орчин үеийн технологийг нэвтрүүлэх.

Дэд бүтэц

Эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд дэд бүтцийг дараах байдлаар хөгжүүлж болно. Үүнд:

- (a) Говьсүмбэр аймаг дахь Оросын цэргийн хуучин баазад МХХТ-д суурилсан дэвшилтэт технологи бүхий боловсруулах үйлдвэр байгуулах, харилцаа холбооны суурь сүлжээнд түшиглэсэн үйлчилгээ үзүүлэх,
- (b) Нүүрсний цэвэр технологи болон эрчим хүчний бусад дэвшилтэт технологийг хөгжүүлэх Цэвэр эрчим хүчний хөгжлийн төв байгуулах,

- (c) Ашигт малтмалын боловсруулалт, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих зорилгоор Чойр хотын ус хангамжийн системийг өргөтгөх,
- (d) Логистик, үйлчилгээний төвийн үйл ажиллагааг сайжруулахын тулд Мандалговь хотод төвлөрсөн авто замын сүлжээг сайжруулах;
- (e) Тархан байршсан аялал жуулчлалын газар, үзмэрүүдийг холбосон авто замын сүлжээг хөгжүүлэх, зочид буудал, зоогийн газар, цэцэрлэгт хүрээлэн, музей, ариун цэврийн байгууламж зэрэг аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сонгогдсон байршлуудад барьж байгуулах;
- (f) Монгол Улсын өмнөд хэсэгт байрлах логистикийн үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд төмөр зам, авто замын бүтээн байгуулалт, сайжруулалтад шаардлагатай дэд бүтцийн ажлуудыг хийх.

Хотын чиг үүрэг

Өмнөд бүсийн 4 аймгийн төвийн үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Хотын зэрэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдгээр аймгийн төвүүдээс Сайншанд хотыг бүсийн тулгуур төв хотоор тодорхойлов.

Аймгийн төв	Үндсэн чиг үүрэг
Говь-Сүмбэр аймгийн Чойр хот	- Өмнөд бүсийн логистикийн төв, - Автомашины засвар үйлчилгээний төв, - Цэвэр эрчим хүчний технологийн төв, - МХХТ-д суурилсан үйлдвэрийн бүс.
Дундговь аймгийн Мандалговь хот	- Логистикийн төв, - Улаанбаатар хот болон Өмнөд бүсийн хооронд орших түгээлт, үйлчилгээний төв.
Өмнөговь аймгийн Даланзадгад хот	- Логистикийн төв, - Худалдаа, үйлчилгээний төв, бааз, - МХХТ ашиглалтын төв.
Дорноговь аймгийн Сайншанд хот	- Логистик болон аялал жуулчлалын үйлчилгээний төв, - Байгаль орчинд ээлтэй, орчин үеийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн жишээ.

Институцийн арга хэмжээ

Санал болгосон эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд дараах институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

- (a) Говьсүмбэр аймаг дахь Оросын цэргийн хуучин баазад чөлөөт бүсийг байгуулах;
- (b) Цэвэр эрчим хүчний технологийн төвийн үйл ажиллагааг судалж, байгуулах;
- (c) Эрчимжсэн болон хагас эрчимжсэн МАА эрхлэгчдэд зориулж ус, тэжээл ашиглалтын заавар, удирдамжийг боловсруулах;
- (d) Шивээхүрэн-Сэхээ, Гашуун сухайт, Замын-Үүд боомтуудын худалдаа хийх журмыг хөнгөвчлөх;
- (e) Аялал жуулчлалын гурвалжин хэлхээг хөгжүүлэх чиглэлээр аймаг хоорондын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх;
- (f) Говийн брэнд бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлж, үйлдвэрлэх.

6.3.5 Зүүн бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Зүүн бүсийг эрүүл малд түшиглэж бэлчээрийн мал аж ахуй хөгжүүлсэн, өргөн уудам нутаг дэвсгэрээ ашиглаж чанартай мах, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, импортыг орлох тэжээл, тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ тариалсан, ОХУ, БНХАУ-тай хилийн болон хил дамнасан аялал жуулчлалыг хөгжүүлсэн **хөдөө аж ахуй-худалдаа-аялал жуулчлалын хүчирхэг, тогтвортой хилийн бүс** болгож хөгжүүлнэ.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Зүүн бүсийн эдийн засаг Дорнод, Сүхбаатар аймгийн уул уурхайн үйл ажиллагаа, Хэнтий аймгийн мал аж ахуйд түшиглэж байна. Нэг хүнд ногдох бүсийн ДНБ уул уурхай хөгжсөн аймагт өндөр, МАА-д түшиглэсэн аймагт бага байна. Тус бүс нутаг нь тариалангийн талбай ихтэй бөгөөд малын тэжээл, тосны ургамал, жимс, жимсгэнэ тариалахад тохиромжтой. Бэлчээрийн доройтол газар авч байгаа тул бэлчээрийн мал аж ахуйгаас хэт хамааралтай байх нь тохиромжтой биш. Эдгээр нөхцлийг харгалзан тус бүс нутагт газар тариалан, мал аж ахуйг дараах байдлаар эрхлэхийг санал болгож байна. Үүнд:

- (a) Хөрсний тааламжтай нөхцөл, усны нөөцийг ашиглан Хэнтий аймгийн газар тариаланг төрөлжүүлж, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал, төмсний тариалалтыг нэмэгдүүлэх;
- (b) Томоохон голуудын ай савд импортыг орлох жимс, хүнсний ногоог шинэ технологи, нарлаг хүлэмж зэргийг ашиглан усны хэмнэлт бүхий усжуулалтын системтэйгээр тариалах;
- (c) Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхэлж мах, сүүн бүтээгдэхүүнийг боловсруулж дотоод, гадаадын зах зээлд нийлүүлэх;
- (d) Ус хангамж, нэмэлт тэжээлээр хангаж нүүдлийн мал аж ахуйг дэмжих, шинэ үеийн малчдыг бэлдэхэд дэмжлэг үзүүлэх.

Уул уурхай, аж үйлдвэрийн салбарт хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанууд:

- (a) Уул уурхайн үйл ажиллагаанд өртсөн байгаль орчныг нөхөн сэргээх зэрэг хариуцлагатай уул уурхайн үйл ажиллагааны зардлыг тусгасан эдийн засгийн үр ашгийн үнэлгээнд үндэслэн ялангуяа хил орчимд газрын тос, байгалийн хийн хайгуул хийхэд хариуцлагатай уул уурхайн зарчмыг мөрдөх, орон нутгийн удирдлагаас иргэдийн хяналттайгаар холбогдох зохицуулалтуудын хэрэгжилтийг чангатгах;
- (b) Өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг өргөжүүлэх, орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчдээс Улаанбаатар хотод нийлүүлдэг барилгын материалын нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх;

- (c) Хэнтий, Дорнод аймаг дахь эмчилгээний эрдэст рашаан, нуур, эмийн ургамал зэрэгт түшиглэж хүний эрүүл, аз жаргалтай байдлыг хангах салбарыг (wellness industry) хөгжүүлэх;
- (d) Орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчид металл болон металл бус ашигт малтмалыг бага хэмжээгээр олборлож, ашиглах.

Зүүн бүс нь аялал жуулчлалын олон төрлийн нөөцтэй ба хилийн худалдаа хийх боломж ихтэй. Эдгээр давуу талуудыг дараах байдлаар ашиглах саналыг боловсруулав. Үүнд:

- (a) Хэнтий аймгийн байгалийн цогцолборт газар, ойн санг ашиглан байгаль, ан амьтны аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх;
- (b) Хэнтий аймгийн Чингис хааны амьдралтай холбоотой түүхэн газрууд, Сүхбаатар аймгийн нүүдэлчдийн уламжлалт соёл, амьдралын хэв маягт тулгуурласан өв соёлын аялал жуулчлалыг сурталчлах;
- (c) Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын орчимд байрлах Ганга нуурын байгалийн цогцолборт газрын (28,000 га) олон төрлийн нөөц боломжийг ашиглан аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх;
- (d) Бичигт боомт дээр худалдааны чөлөөт бүс байгуулж, худалдаа хийх боломжийг ашиглан хилийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх;
- (e) Чойбалсан хотоос Хавирга боомтоор дамжуулан Манжуур хот хүртэл хилийн худалдааг өргөжүүлэх.

Дэд бүтэц

Эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд дэд бүтцийг дараах байдлаар хөгжүүлж болно. Үүнд:

- (a) Хил орчмын Эрдэнэцагаан-Дарьганга чиглэлийн зам, Баруун-Урт-Бичигт чиглэлийн замыг сайжруулж, хил орчмын нэвтрэх байдлыг сайжруулах;
- (b) Баруун-Урт хотыг усны шинэ нөөцөөр хангаж, усны чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх;
- (c) Өндөрхаан хотын ус хангамж, ариутгах татуургын дэд бүтцийг шинэчлэх;
- (d) Чойбалсан хотын ус хангамж, ариутгах татуурга, цахилгаан, харилцаа холбоо, хот доторх авто зам зэрэг дэд бүтцийг сайжруулах;
- (e) Дорнод их сургуулийг аж үйлдвэрийн технологийн судалгаа, хөгжүүлэлтийн төв болгон өргөжүүлэх,
- (f) Дорнод аймгийн нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгох,
- (g) Хэнтий, Дорнод аймгийн Хэрлэн гол, бусад томоохон гол мөрнүүдийн дагуу усжуулалтын системийг хөгжүүлэх.

Хотын чиг үүрэг

Зүүн бүсийн 3 аймгийн төвийн үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Хотын

зэрэглэлийн дүн шинжилгээнд үндэслэн эдгээр аймгийн төвүүдээс Чойбалсан хотыг бүсийн тулгуур төв хотоор тодорхойлов.

Аймгийн төв	Үндсэн чиг үүрэг
Хэнтий аймгийн Өндөрхаан хот	- Зүүн бүсийн аймгуудын аялал жуулчлалын түшиц газар, - Барилгын материал нийлүүлэх бааз болгон хөгжүүлэх.
Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт хот	- Малчдад зориулсан хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх, ус, нэмэлт тэжээл нийлүүлэх бааз болгон хөгжүүлэх.
Дорнод аймгийн Чойбалсан хот	- Олон улсын логистик, бизнесийн төв, - Зүүн бүс дэх аялал жуулчлалын бааз, - Дорнод их сургуулийг судалгаа, инкубацийн бааз болгон хөгжүүлэх.

Институцийн арга хэмжээ

Санал болгосон эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд дараах институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

- (a) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлж, эдийн засгийн үр ашигтай байдлыг хангахын сацуу шинэ ордуудыг илрүүлэх;
- (b) Зүүн бүсийн аялал жуулчлалын нэгдсэн брэндийг хөгжүүлэх, маркетинг хийх;
- (c) Уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаа эрхлэх гадаадын хөрөнгө оруулагчидтай байгуулах гэрээний стандартыг боловсруулах, уул уурхайн үйл ажиллагаанд аймгийн удирдлага, нутгийн иргэд хянах тавих;
- (d) Анхан шатны боловсруулалт хийх, холбогдох үйлчилгээг үзүүлэх зорилгоор орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчдийг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- (e) Бизнес эрхлэлт, инкубацийн үйлчилгээ, бизнесийг дэмжих үйлчилгээ, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх схем, олон улсын бизнесийг дэмжих зэрэг асуудлуудыг хамруулсан бизнесийн хөгжлийн цогц хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх.

6.3.6 Нийслэлийн бүс

(1) Бүсийн хөгжлийн алсын хараа

Нийслэлийн бүсийг Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн бие даасан хөгжлийг дэмжих өндөр зэрэглэлийн хотын үйл ажиллагаа бүхий глобал хот болох Улаанбаатар хотод нутагшуулсан дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, нутагшуулсан, шинэлэг, боловсронгуй дизайныг нэвтрүүлсэн, Борнуур, Лүн, Баян-Өнжүүл, Баян, Багануурыг холбосон логистикийн тойргийг байгуулж, дэвшилтэт технологиор эцсийн боловсруулалт хийдэг, логистикийн бүс болгож хөгжүүлнэ.

(2) Хөгжлийн стратеги, хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Эдийн засаг

Нийслэлийн бүсийг Улаанбаатар хот, Төв аймгийн нэг нэгнийхээ хөгжилд эерэгээр нөлөөлдөг хүчин зүйлсийг түлхүү ашиглаж хөгжүүлнэ. Улаанбаатар хот улс төрийн, захиргааны болон эдийн засгийн чиг үүргийн төвлөрлөө бууруулахын тулд чиг үүргээсээ Төв аймагт шилжүүлэх боломжтой бол Төв аймаг нь бусад

аймгуудаас Улаанбаатар хот руу нийлүүлдэг олон нэр төрлийн бараа бүтээгдэхүүнүүдээр худалдаа эрхлэх боломжтой байдаг. Төв аймаг тариалсан талбай ихтэй ба эрчимжсэн МАА эрхлэх, малын тэжээл тариалахад тохиромжтой. Түүнчлэн Төв аймагт ядуурлын түвшин доогуур, нялхсын эндэгдэл багатай, 1000 хүн тутамд ногдох мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвд суралцагчид болон багш нарын тоо өндөр зэрэг нийгмийн үзүүлэлтүүд сайн байна. Эдгээр нөхцлийг харгалзан тус бүс нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг дараах байдлаар хангаж болно. Үүнд:

- (a) Улаанбаатар хотыг шинэ мах, сүүн бүтээгдэхүүнээр хангахын тулд эрчимжсэн МАА-г малын тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хамтатган хөгжүүлэх;
- (b) Генийн сан бүхий өндөр бүтээмжтэй мал аж ахуй эрхлэлтийн судалгаа, хөгжүүлэлт хийх;
- (c) Нийслэлийн бүсийн иргэдэд чанартай, хүртээмжтэй үйлчилгээ үзүүлэх зорилгоор Улаанбаатар хотод төвлөрсөн зарим төрийн байгууллага, нийгмийн үйлчилгээг Төв аймгийн нутаг дэвсгэр дэх дагуул хотууд руу шилжүүлэх;
- (d) Бусад аймагуудаас нийлүүлж буй бүтээгдэхүүнийг экспортод гаргахын тулд брэндинг, шошго, баглаа боодлыг сайжруулж, нэмүү өртөг шингээх;
- (e) ОХУ, БНХАУ болон бусад орнуудтай хийдэг худалдаа, харилцаа холбоогоор дамжуулж технологийг хөгжүүлж, нутагшуулах, мөн сургалт, МХХТ зэргээр дамжуулж бусад аймагуудад нэвтрүүлэх;
- (f) Монгол Улсын аялал жуулчлалын гол гарц, бааз болох тул чанартай аялал жуулчлалын байгууламж, хүний гараар бүтсэн үзмэрүүдийг барьж байгуулах.

Дэд бүтэц

Эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд дэд бүтцийг дараах байдлаар хөгжүүлж болно. Үүнд:

- (a) Төв аймагт дагуул хотыг хөгжүүлэх;
- (b) Борнуур, Лүн, Баян-Өнжүүл, Баян, Багануурыг холбосон замуудыг сайжруулах;
- (c) Улаанбаатар хот, Төв аймаг болон бусад аймгуудыг холбосон харилцаа холбооны дэд бүтцийг сайжруулах;
- (d) Туул гол, газар доорх усны нөөцийг ашиглаж Улаанбаатар хот болон дагуул хотуудын ус хангамжийг нэмэгдүүлэх;
- (e) Улаанбаатар хотын тээврийн сүлжээтэй холбогдсон бүсийн олон үйлдэлт системд суурилсан тээврийн сүлжээг сайжруулах замаар шинэ нисэх онгоцны буудал, төмөр зам, дамжин өнгөрөх шинэ сүлжээг үр дүнтэйгээр холбосон хот, суурин газрын тогтвортой бүтцийг бий болгох.

Хотын чиг үүрэг

Улаанбаатар хот болон түүний дагуул 3 хотын үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв. Энэ бүсэд нийслэл хот байрлаж байгаа тул бүсийн тулгуур төв хотыг

тодорхойлоогүй. Төв аймагт шинээр байгуулах хотуудын нэг нь бүсийн тулгуур төв хотын чиг үүргийг хэрэгжүүлж болох юм.

Хот	Үүрэг, функц
Улаанбаатар хот	- Улс төрийн болон захиргааны үйл ажиллагаа, үйлчилгээний төв, - Олон улсын бизнесийн төв дэлхийн хот, - Хотын ногоон байгууламж, амралт, чөлөөт цаг өнгөрүүлэх газруудаараа жишиг болсон ногоон хот, - МХХТ-ийн бааз, хөрш зэргэлдээ улс орнуудтай холбогдсон, хотын тээврийн дэвшилтэт систем буюу боломжит метроны сүлжээ бүхий олон улсын тээврийн төв.
Шинэ Зуунмод хот (өмнө нь Аэросити гэж нэрлэж байсан)	- Нисэх буудлын ажилчдын орон сууцны цогцолбор; - Чөлөөт бүс, - Импортын болон дотоодын бараа бүтээгдэхүүний худалдааны төв.
Майдар эко хот	- Улс төр, шашны шинэ төв, - Өндөр чанартай, тансаг зэрэглэлийн орон сууцны цогцолбор, - Хог хаягдлыг дахин боловсруулдаг эко хот.
Зуунмод	- Суурьшлын бүс, - Худалдаа, үйлчилгээний төв.

Институцийн арга хэмжээ

Санал болгосон эдийн засгийн үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд дараах институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

- (a) Улс төрийн болон захиргааны чиг үүргийн төвлөрлийг багасгах хууль, эрх зүйн болон захиргааны зохицуулалтуудыг хэрэгжүүлэх;
- (b) Нисэх онгоцны буудалд түшиглэсэн худалдааны чөлөөт бүсийг байгуулах;
- (c) Дагуул хотуудын ус хангамжтай холбоотойгоор ус ашиглах зөвшөөрлийг тодруулах;
- (d) Технологи хөгжүүлэх, нутагшуулах институцийн чадавхыг бэхжүүлэх;
- (e) Таван хотыг холбосон логистикийн тойрог байгуулах үйл ажиллагааны зохицуулалтуудыг хийх.

Бүлэг 7 Аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

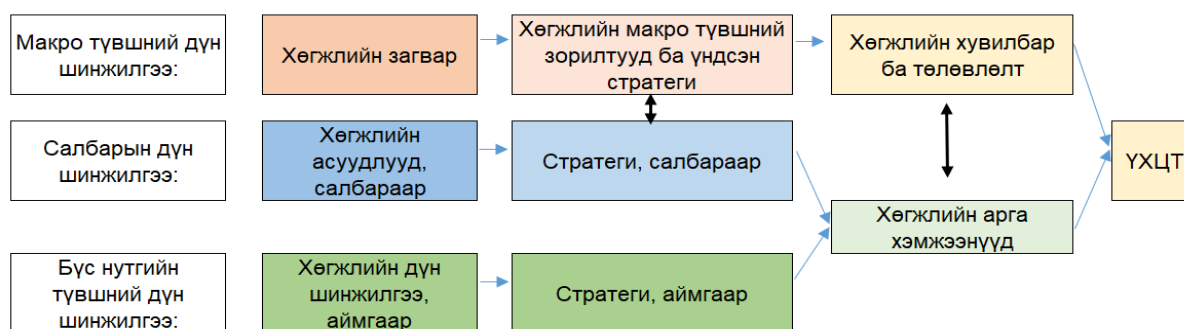
Төслийн баг нь Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ) болон Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ) -тай хамтран 2019 оны 3-8 дугаар сарын хооронд 21 аймагт семинар, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, хөгжлийн дүн шинжилгээг хийж гүйцэтгэлээ. Энэхүү бүлэгт аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээг хийх болсон зорилго, үйл явц болон Бүлэг 6-д эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн талаар танилцуулна. Санал болгож буй эдийн засгийн зарим бүсүүд нь одоогийн бүсчлэлтэй давхцаж байгаа болно.

7.1 Хөгжлийн дүн шинжилгээний ач холбогдол, ажлын явц

7.1.1 Хөгжлийн нэгдсэн бодлого боловсруулахад дүн шинжилгээ хийхийн ач холбогдол

Аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ нь ЖАЙКА-гаас хэрэгжүүлж буй үндэсний болон бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөлтийн шатанд онцгой ач холбогдолтой юм. Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ) нь Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого (БХБ) болон Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төслийн (ХАНСХЕТ) агуулгыг хамрах бөгөөд макро түвшний, салбарын түвшний, бүс нутгийн түвшний дүн шинжилгээг багтаана. Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үйл ажиллагааг Зураг 7.1.1-д үзүүлэв.

Зураг 7.1.1 Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үйл ажиллагаа

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Макро түвшний дүн шинжилгээг макро эдийн засаг, орон нутгийн дэд бүтцийн хөгжил, нөөц баялагтай уялдуулан боловсруулж, Монгол Улсын хөгжлийн хэтийн төлвийг тодорхойлсон. Энэхүү дүн шинжилгээнд үндэслэн макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг боловсруулсан бөгөөд олон төрлийн шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлж, цаашид дэлгэрүүлэн авч үзэх оновчтой хувилбарыг сонгосон. Хөгжлийн макро түвшний зорилт, үндсэн стратегид нийцүүлэн Монгол Улсын хөгжлийн хувилбарыг боловсруулсан.

Салбарын түвшний дүн шинжилгээг хийхдээ салбарын хөгжлийн стратегийг макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратегид суурилан боловсруулсан. Салбарын хөгжлийн стратегийг боловсруулах эхний үе шатанд одоо байгаа тайлан, статистик мэдээнд үндэслэн хөгжилд тулгамдаж буй асуудлуудыг тодорхойлсон. Эдгээр асуудлуудыг Монголын талын хамтран ажиллагч

байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг өрнүүлж, нягтлан тодруулсан бөгөөд одоогийн нөхцөл байдалтай биечлэн танилцаж дээрх тулгамдаж буй асуудлуудыг эцэслэн тодорхойлсны үндсэн дээр салбарын түвшний хөгжлийн стратегийг боловсруулсан.

Орон нутгийн түвшинд дүн шинжилгээ хийж, макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратегид тулгуурлан орон нутгийн хөгжлийн стратегийг боловсруулсан. Орон нутгийн түвшний дүн шинжилгээг засаг захиргааны бүтэц, бүсийн хөгжилд эзлэх байр суурь болон газар зүйн байршилд үндэслэн тодорхойлдог. Монгол орны хувьд аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд орон нутгийн түвшний дүн шинжилгээ хийхэд тохиромжтой байна. Тиймээс хөгжлийн дүн шинжилгээ хийхдээ аймаг тус бүрээр газар зүйн нөхцөл байдал, хөгжлийг хязгаарлаж буй асуудал болон цаашдын хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломжийг тодорхойлсон.

ЖАЙКА-гийн төслийн хамрах хүрээ нь макро болон бүсийн түвшний хөгжлийн төлөвлөгөө боловч аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ хийх нь хөгжлийн алсын харааг оновчтой тодорхойлох, бүс нутгийн хөгжлийг өргөн хүрээгээр судлахад ач холбогдолтой гэж үзсэн. Энэ нь эдийн засгийн бүсчлэлийг шинээр тодорхойлох асуудал тавигдаж буй одоо үед маш чухал юм. Бүсийн хөгжлийг аймгийн түвшний мэдээлэл, дүн шинжилгээ, төлөвлөлтгүйгээр тодорхойлох нь учир дутагдалтай юм.

7.1.2 Аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ хийх арга зүй

Нэгдүгээрт аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ хийхдээ салбарын болон аймгийн нөхцөл байдал, статистик тоо баримтад тулгуурлахын зэрэгцээ тухайн салбарт ажилладаг цөөн тооны мэргэжилтнүүдээс ярилцлага авсан. Аймгуудын хөгжлийн урьдчилсан дүн шинжилгээг Хүснэгт 7.1.1-т үзүүллээ. Энэхүү хүснэгтэд одоогийн нөхцөл байдал, орон нутгийн хөгжилд тулгарч буй асуудал, хөгжлийн ирээдүйн хэтийн төлвийг урьдчилсан байдлаар тодорхойлон нэгтгэсэн.

Хоёрдугаарт ЖАЙКА-гийн төслийн багийн гишүүд аймгуудад томилолтоор ажиллаж, нутгийн удирдлагын байгууллага, иргэдийн төлөөлөгчид, хувийн хэвшил, нутгийн иргэдийн төлөөлөлтэй уулзалт зохион байгуулж, урьдчилсан дүн шинжилгээг нягталж тодруулах, нэмэлт мэдээлэл авах, орон нутгийн иргэдийн эрэлт хэрэгцээ, хүсэл эрмэлзлэлийг мэдэх зорилготой байсан. Аймгуудад хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, хөгжлийн урьдчилсан дүн шинжилгээг танилцуулан, хэлэлцүүлэгт оролцогчдоос асуулга авч тодрууллаа. Мөн хэлэлцүүлэгт оролцогчид багаар ажиллаж аймагтаа тулгамдаж буй асуудлууд, аймгийн нөөц боломж, хэтийн төлвийг тодорхойлсон. Багуудын төлөөлөл хэлэлцүүлгийн үр дүнг танилцуулсан. Энэхүү аргачлал нь багийн гишүүд цөөн байх тусам оролцогчид өөрийн санал, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх боломж олгодог.

Гуравдугаарт ҮХЦТ-нд аймгийн хэлэлцүүлэг, олон нийтийн уулзалтаас гарсан үр дүнг харгалзан, аймгийн хөгжлийн хэтийн төлвийг тодорхойлж, тодорхой төсөл, хөтөлбөрийг санал болгоно. Төлөвлөлтийн шатны аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээг тайлангийн дараагийн хэсэгт орууллаа. ЖАЙКА-гийн төслийн хүрээнд санал болгож буй төслүүдийн нийгэм болон байгаль орчны нөлөөллийг оролцооны аргаар аймгийн түвшинд үнэлэх болно. Аймгийн хэмжээнд зохион байгуулах хурал уулзалтад тухайн аймгийн бүх сумдын удирдлагуудын төлөөлөл болон бусад оролцогч талууд оролцож, Монгол Улсын хууль эрх зүйн хүрээнд санал болгож буй төслүүд Байгаль орчны стратегийн үнэлгээнд хэр нийцэж буйд үнэлгээ өгөн саналаа тусгах шаардлагатай.

Хүснэгт 7.1.1 Ховд аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ (загвар жишээ)

Үндсэн мэдээлэл		
Нутаг дэвсгэр: 76,1 мянган км ²	Хүн амын тоо: 86,4 мянга (2017)	Хүн амын нягтрал: 1.14/км ²
Хүн амын жилийн дундаж өсөлт: 0.60% (1990-2000); 0.00% (2000-17)		Хотжилтын түвшин: 34.1% (2017)
ДНБ бүтэц: ХАА 43%, Үйлдвэрлэл (барилгын салбарыг оролцуулан) 19%, Үйлчилгээ 38% (2017)		
Газрын нэгдмэл сан: Ойн сан 4,674км ² (6.1%); Тариалангийн талбай 2,257 га (үр тариа 230 га, хүнсний ногоо 860 га, төмс 693 га, малын тэжээл 472га; 2017)		
Одоогийн нөхцөл байдал		
<p><u>Газар зүйн нөхцөл байдал</u> Дунд хэсгээрээ Монгол Алтайн Нуруу; хойд хэсгээрээ цөлөрхөг нутаг болон тал хээрээр хүрээлэгдсэн, давстай нууруудтай. Өмнөд хэсэгтээ Говь цөлийн нутагтай. Хар металл, өнгөт металл, барилгын материал, түлш, нүүрс, төмрийн хүдэр, зэс, хар тугалга, гантиг, боржин чулуу, шар зос зэрэг байгалийн баялагтай. Аргал, янгир, цоохор ирвэс, бөхөн гөрөөс, алагдаахай, тахь зэрэг ховор амьтад амьдардаг томоохон газар нутгийг дархлан хамгаалсан. Олон төрөл зүйлийн шувууд ирдэг нууруудтай. Далайд цутгадаггүй тул гол горхиуд нь элсэнд хучигдсан эсвэл давстай устай намгархаг газар шингэн, ширгэж байна. Цөлийн чулуу, давстай нуур, цаст оргил болон олон ястны соёл, уламжлалтай аймаг.</p>	<p><u>Нийгмийн асуудлууд</u> 17 гаруй үндэстэн, ястны өв соёл бүхий хүн амтай; Ажиллах хүчний коэффициент: 62.3%; Ажиллах хүчний оролцооны түвшин: 71.0% (10-р байр); Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам: 46.5% (15-р байр); Ажилгүйдлийн түвшин өндөр: 13.5% (18-р байр); Төрийн албан хаагчдын харьцаа: 15.6% (6-р байр); Бага (11-р байр), суурь (8-р байр) болон бүрэн дунд (10-р байр) боловсролын элсэлтийн харьцаа хэвийн түвшинд; Сургуулийн өмнөх (11-р байр), бага (10-р байр) болон дунд (6-р байр) боловсролын сурагч-багшийн харьцаа дундаж; Эмч (8-р байр) болон сувилагч (9-р байр) хүртээмж дунджаас илүү; 10,000 хүн тутмын хөнгөн халдварт өвчин: 59 (3-р байр).</p>	
<p><u>Эдийн засаг</u> Нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ бага: 3,789,000₮ (20-р байр); Хөдөлмөрийн бүтээмж харьцангуй бага: 9,436,000₮ (16-р байр); Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо: 438 (8-р байр); 100 га бэлчээрийн нутагт ногдох малын тоо: 102 (12-р байр); 44.1% нь мал аж ахуй эрхэлдэг (12-р байр); Ургац: амуу тариа, төмс, хүнсний ногоо, малын тэжээл; тарвасаараа алдартай; Аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт: 125.9 тэрбум ₮ (8-р байр); ДНБ-д эзлэх хувь: 38.9% (14-р байр) Аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо - 1,934 (4-р байр), хувийн ААН, байгууллага 1,728 (4-р байр), томоохон ААН, байгууллага 46 (8-р байр); Хүнс боловсруулалт ба барилгын материалын зарим хөнгөн үйлдвэрүүдтэй;</p>	<p><u>Дэд бүтэц</u> Томоохон хэмжээний усны цахилгаан станцын төсөл хэрэгжиж байна. Ховд аймгийн цахилгаан түгээх сүлжээ компани нь ОХУ-аас импортлосон эрчим хүчээр хангагддаг. Авто замын чанар муу (19-р байр) Хөдөлмөрийн насны 100 хүн тутамд ногдох тээврийн хэрэгслийн тоо: 16 (7-р байр) 1,000 айл өрх тутамд ногдох утасны шугам: 6 (19-р байр) 1,000 айл өрх тутамд ногдох ус хангамжийн цэг: 5 (9-р байр) Дулааны эрчим хүчний үнэ: 440м²/төгрөг (9-р байр) Эрчим хүчний доод үнэ: 106кВтц/төгрөг (1-р байр) Цахилгаан хэрэгсэлтэй малчин өрхийн харьцаа: 89.1% (4-р байр) Шатахууны дээд үнэ: 1,687төгрөг/литр</p>	

Зээлтэй өрхийн эзлэх хувь бага: 28.8% (19-р байр)	(21-р байр)
Тулгамдаж буй асуудлууд	
Аймгийн төвийн хүн ам цөөн: 29,800; Аймгийн хүн амын өсөлт бага; Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ том; Эдийн засаг төрөлжөөгүй; Хөдөө аж ахуйн салбарын бүтээмж бага; Аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын эзлэх хувь бага; Эдийн засгийн бүтэц сул.	Хөдөлмөрийн бүтээмж бага, ажилгүйдэл, гадагш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн их; Үр дүнгүй төрийн үйлчилгээ; Нийгмийн үйлчилгээ, дэд бүтэц сул; Моргейжийн зээлэнд хамрагдах боломж хязгаарлагдмал; Хөрөнгийн хуримтлал бага.
Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж	
Ховд аймаг ОХУ-ын харилцаа хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, Баруун бүсийн аж үйлдвэрийн төв болгож хөгжүүлэх; Жимс, ногоо, малын тэжээлийн аж ахуйд суурилсан бэлчээрийн мал аж ахуйг хөгжүүлэх; Байгалийн баялаг нөөцийг ашиглан барилгын материалын үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх; Хуурай газрын газар тариалан, биологийн олон янз байдал, олон үндэстний өв соёлын судалгаанд чиглэсэн Баруун бүсийн дээд боловсрол, судалгааны төвийг байгуулж, олон улсын эрдэмтэн, судлаачдыг урьж авчрах;	Байгаль орчин, цэнгэг болон давстай нуурууд, уулс, хөндий, агуй, эртний хадны зураг болон хэрэм зэрэгт суурилсан аялал жуулчлалын хөгжил; Дотоодын болон олон улсын аялал жуулчлал, спорт агнуурын хөгжил; Уламжлалт гэр сууц, суурьшлын хэв маяг, хувцас өмсгөл, үндэстэн ястнуудын өв соёлын онцлог, утга зохиол, урлаг болон хөгжмийн уламжлалыг ашиглаж аялал жуулчлалыг төрөлжүүлэх.

Эх сурвалж: Монгол: Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайлан 2018, Статистикийн эмхэтгэл 2017 болон бусад эх сурвалжууд

7.2 Баруун бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

7.2.1 Баян-Өлгий аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

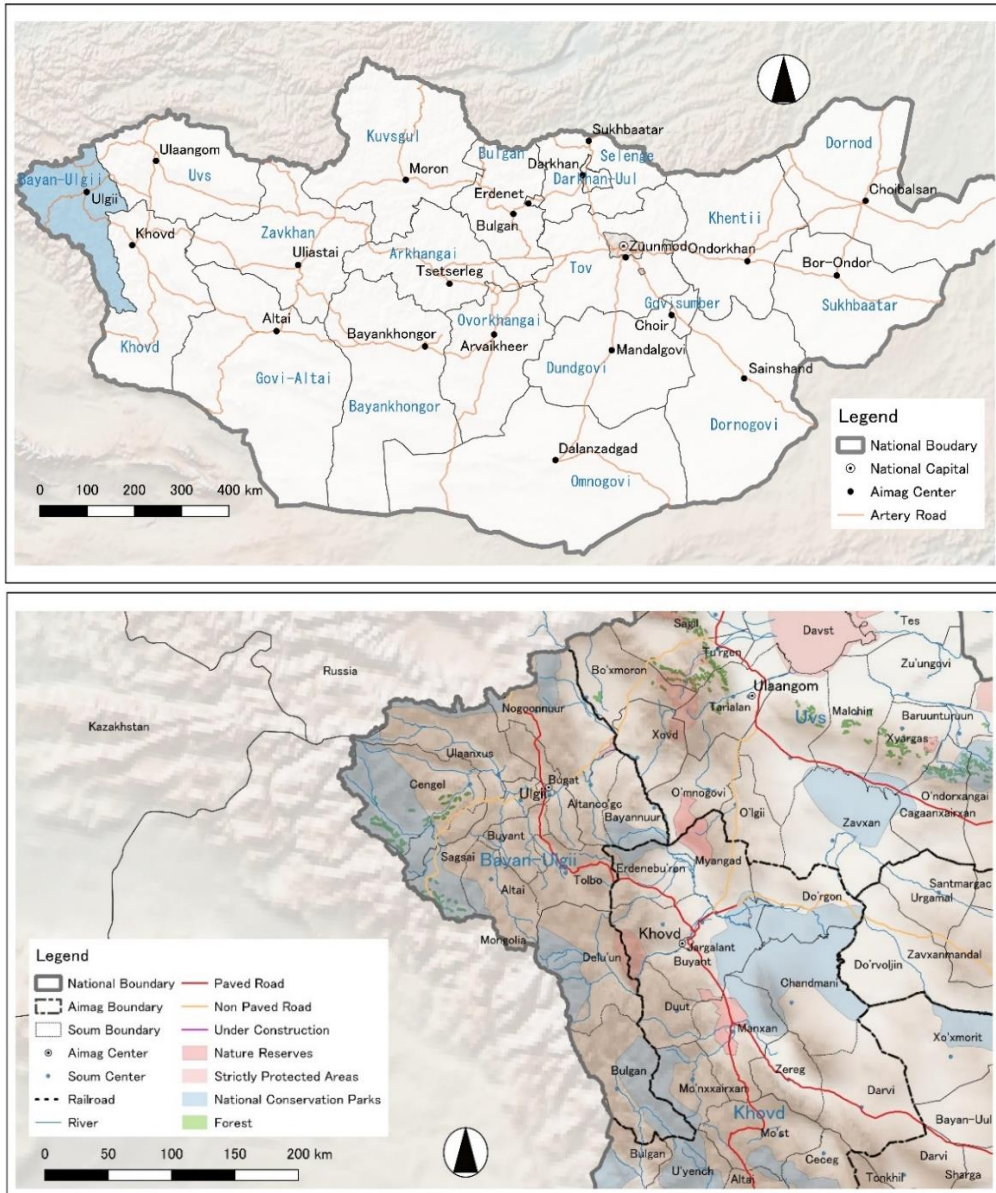
Газар зүйн нөхцөл байдал

Баян-Өлгий аймгийн газар нутгийн хэмжээ харьцангуй бага 48,7 мянган км² бөгөөд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн хамгийн баруун захад Улаанбаатар хотоос 1260 км зайтай, ОХУ, БНХАУ-тай хил залгаа оршдог. Уур амьсгалын хувьд дунд зэргийн хэдий ч жилд орох хур тунадасны хэмжээ маш бага, жилийн дундаж агаарын температур -4-0 хэм байдаг. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэр нь Монгол Алтайн нурууны бүсэд далайн түвшнээс дээш 1,500 м-т өргөгдсөн байдаг. Зөвхөн Увс аймагтай хиллэдэг нутгийн зүүн хойд хэсэгт Ховд голын сав газар үргэлжилдэг. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 10%-ийг ойн сан эзэлдэг. Алтай нурууны хамгийн өндөр оргил Таван Богд уул сүндэрлэх бөгөөд түүнээс Ховд гол эх аван Увс аймгийн Хяргас нуурт цутгадаг.

Алтай Таван Богдын байгалийн цогцолборт газар 6,362 км² нутаг дэвсгэрийг хамардаг бөгөөд Таван Богд уулын өмнөд хэсэгт оршдог. Энэхүү байгалийн цогцолбор газарт Хурган нуур оршдог бөгөөд мөнх цаст оргил, уулархаг нутгийн олон төрөл зүйлийн амьтад нутагладаг. Нутгийн малчид нь уламжлалт, нүүдлийн соёл ахуйгаа хадгалан, бүргэд сургаж ан агнах, сүү сүүн бүтээгдэхүүнийг өвөрмөц

аргаар боловсруулан амьдардаг байна.

Зураг 7.2.1 Баян-Өлгий аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Баян-Өлгий аймгийн нийт хүн амын 90 гаруй хувь нь казахууд, үлдсэн хувийг тува, урианхай, дөрвөд, халхууд эзэлдэг. Казах, Монгол хэл гэсэн албан ёсны хоёр хэлтэй ба казах үндэстэн зонхилон амьдардгаараа бусад аймгуудаас өвөрмөц онцлогтой юм.

Баян-Өлгий аймгийн хүн ам 2010-2015 оны хооронд 2.76 хувиар өссөн ч 1989-2010 оны хооронд огт өсөөгүй байна. Төслийн багаас зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид хүн ам өсөж буй шалтгааныг 1) Казахстанас шилжин ирсэн эсвэл өмнө нь явсан хүмүүс буцаж ирсэн, 2) Нийгмийн халамж ялангуяа хүүхдийн мөнгө өгөх болсон гэдгээр тайлбарлаж байлаа.

Баян-Өлгий аймгийн эдийн засагт мал аж ахуй зонхилох байр суурь эзлэх бөгөөд

2017 онд 2,226,100 мал тоологдсон хэдий ч Баруун бүсийн аймгуудын дунд хамгийн бага малтай аймаг юм. Мал сүргийн дийлэнх хувийг хонь, ямаа эзлэх бөгөөд уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй зонхилж буйг нэг өрхөд ногдох малын тоо 240 (19-р байр) байгаагаас харж болно. 1,222 га тариалангийн талбайтай Баян-Өлгий аймагт Баруун бүсийн нийт тариалангийн талбайн 10% ногддог. Хөдөлмөрийн бүтээмж хамгийн бага, дундаж цалингийн үзүүлэлтээр бусад аймгуудаас бага байна.

Баян-Өлгий аймгийн төсвийн орлогыг мал аж ахуй, аялал жуулчлалын салбар бүрдүүлдэг, аялал жуулчлалын нөөц газар элбэгтэй. Ялангуяа Цэнгэл сумын баруун хэсэгт орших Алтай Таван Богд байгалийн цогцолборт газарт жуулчид зуны улиралд олноор ирдэг. Монгол Алтайн нуруу, ялангуяа Алтай Таван Богд уул нь улсын хэмжээнд ч аялал жуулчлалын чухал нөөц газарт тооцогддог бөгөөд жилд 5,000 орчим жуулчид мөнх цаст уул, уулархаг бүсийн ургамал, ан амьтан, шилмүүст ойг үзэхээр ирдэг байна.

2017 онд Баян-Өлгий аймгийн аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо 1,512 (7-р байр) байснаас дийлэнх нь буюу 1323 (6-р байр) нь хувийн хэвшлийн байгууллага бөгөөд 45 нь томоохон аж ахуйн нэгж байгууллага байв. Мөн эдийн засгийн төрөлжилт харьцангуй сайн бөгөөд улсын хэмжээнд 5-р байранд орж байна. Мал аж ахуй нь эдийн засгийн голлох салбар боловч аймгийн эдийн засаг бүхэлдээ түүнээс хамааралтай гэсэн үг биш юм. Худалдаа үйлчилгээ, аялал жуулчлалын салбар нь Монгол Улсын эдийн засгийн голлох салбар болох уул уурхайгаас шууд хамааралтай бус гэдгийг харж болно. Тус аймагт аж үйлдвэрийн салбар маш бага хувийг эзэлж байна.

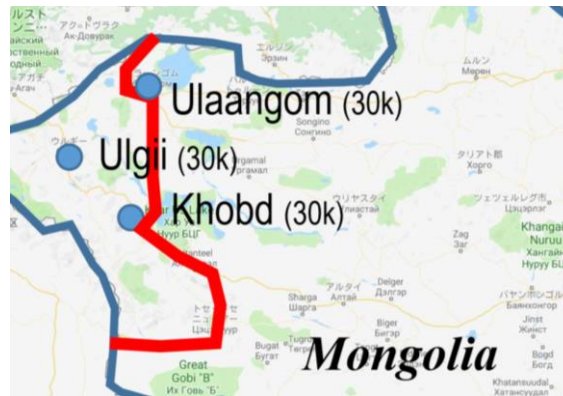
Баян-Өлгий аймагт эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын эзлэх хувь 52.5 (2-р байр) байгаа ч ажилгүйдлийн түвшин 12.4%-тай байна. Аймгийн эдийн засагт үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар бага хувийг эзэлж байгааг нэг хүнд ногдох БДНБ, ажиллах хүчний бүтээмж, дундаж цалингийн хамгийн бага үзүүлэлт зэргээс харж болно.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Баян-Өлгий аймгийн хотжилтын түвшин 2010 оноос хойш хамгийн тогтвортой түвшинд буюу 36 орчим хувьтай байна. Баруун бүсийн аймгуудын хувьд хотжилтын түвшин тогтвортой өсч байгаа ч улсын дундаж 67.2% (2017 оны байдлаар)-иас доогуур байна. Дээр дурдсанаар нэг хүнд ногдох БДНБ болон бусад үзүүлэлтүүд бага байгаа нь хотжилтын түвшинтэй шууд хамааралтай. Нөгөө талаар хотжилтын түвшин бага байснаар казак соёл, нүүдэлчдийн амьдралын хэв маяг хадгалагдаж байгаа гэж дүгнэж болох юм.

Баян-Өлгий аймаг авто замын сүлжээ харьцангуй сайтай бөгөөд АХБ-ны санхүүжилтээр Өлгий хотыг ОХУ-тай хил залгаа Цагааннуурын чөлөөт бүс болон аймгийн хойд хэсгийн сумдыг холбосон авто замыг барьж, 2020 онд ашиглалтад оруулна (Зураг 7.2.2). Мөн Ховд-Өлгий хотыг холбосон авто замыг (Зураг 7.2.3) АХБ-ны санхүүжилтээр барьж байгуулан, 2019 оны 9-р сард ашиглалтад оруулсан. Гэсэн хэдий ч сум хоорондын авто замын сүлжээ муугаас Алтай таван богд байгалийн цогцолборт газар руу жуулчид зорчиход хүндрэл тулгарсаар байна. 2018 оны “Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайлан”-нд Баян-Өлгий аймгийн авто замын нөхцөл байдлыг хамгийн муу буюу 21-р байранд оруулсан байна.

Зураг 7.2.2 АХБ-ны санхүүжилтээр баригдах авто зам

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 7.2.3 Ховд-Өлгий чиглэлийн АХБ-ны санхүүжилтээр баригдаж буй авто замын танилцуулга самбар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Баян-Өлгий аймаг нь Баруун бүсийн Эрчим хүчний системд холбогдож, ОХУ-аас эрчим хүчээ импортлодог, цахилгааны өндөр зардалтай аймаг юм. Баруун бүсийн хөгжилд цахилгааны найдвартай, тогтвортой эх үүсвэр маш чухал үүрэгтэй. Аймаг нь газар зүйн байршлын хувьд уулархаг нутагтай тул усан цахилгаан станц байгуулах боломжтой. Баруун аймгуудын цахилгаан эрчим хүчний хэрэгцээг усан цахилгаан станцаар хангах төсөл хэдэн жилийн өмнөөс төлөвлөгдөж байсан боловч нарийвчилсан судалгаа, цахилгаан станцын зураг төсөл ч хийгдээгүй байсаар байна.

Аймгийн хэмжээнд 1000 өрхийг хангах уст цэг зөвхөн 2-той (19-р байр) бөгөөд усан хангамжийн барилга, байгууламж хангалтгүй байдаг. Гэхдээ энэ нь урт хугацаанд тийм ч ноцтой асуудал биш юм. Учир нь гадаргын усны нөөц харьцангуй сайтай учраас усан хангамжийн асуудлыг шийдэх боломжтой.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

1) Нийгэм, эдийн засаг

Баян-Өлгий аймгийн эдийн засагт аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэлийн эзэлж буй хувь хэмжээ бага байгаа нь хөгжлийн хувьд тулгарч буй асуудал юм. Аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь бага байгаагийн шалтгаан нь мах, арьс шир, сүү сүүн бүтээгдэхүүнийг боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн болгон үйлдвэрлэх чадавх, нөөц хангалтгүй байгаад оршино. Мөн зэргэлдээ орших

Баруун бүсийн тулгуур төв Ховд хот төдийгүй ОХУ, БНХАУ-тай харилцах давуу талаа төдийлөн ашиглаж чадахгүй байна.

Газар нутаг томтой боловч уулархаг нутагтай, тариалангийн талбай багатай учраас үр тарианы дотоодын хэрэгцээг хангаж чадахгүй байгаа нь аймгийн хөгжилд нөлөөлж байна. Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны ургац бага авдаг нь хүнсний аюулгүй байдал болон иргэдийн эрүүл мэндэд нөлөөлдөг.

Аж үйлдвэрийн хөгжил дутмаг болон хөдөө аж ахуйн салбарын үйлдвэрлэлийн бүтээмж доогуур байгаа нь ажлын байр бий болгох боломжийг хязгаарлаж байна. Цэнгэл сумын нутагт вольфрамыг бага зэрэг олборлож байна. Их дээд сургууль төгсөгчдөд ажлын байр олдохгүй байгаагаас шалтгаалж Баян-Өлгий аймагт шилжин ирж, суурьших сонирхол бага байна. Баруун бүсийн бусад аймгуудтай харьцуулахад амьдрах орчны нөхцөл, эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар ч төдийлөн сайн биш байна.

Сургуульд хамрагдалтын түвшин болон сурагч-багшийн харьцаа дунд зэрэг. Төвөөс алслагдсан сумдад сургуулийн анги, танхим хүрэлцээ муу, сурагчид сумын төвд малчин эцэг, эхээсээ хол амьдарч боловсрол эзэмшиж байна.

2) Байгаль орчин

2019 оны 6 сарын 14-ний өдөр Өлгий хотод зохион байгуулагдсан хэлэлцүүлгийн үеэр хуралд оролцогчид хатуу хог хаягдал, агаарын бохирдолын асуудлыг түлхүү хөндөж байсан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид хүний буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэн худгийн ус ихээр бохирдож байгаа талаар болон 2000 оноос хойш Өлгий хотын усан хангамж боломжийн түвшинд байгаа хэдий ч усны чанар сайн биш байгаа тухай дурдсан. Мөн аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа нутгийн иргэдийн амьжиргаа сайжрахад нөлөөлж байгаа боловч байгаль орчны хамгаалалтын асуудал үүнээс ч чухал гэдгийг онцлон тэмдэглэж байлаа.

3) Дэд бүтэц

Баян-Өлгий болон Баруун бүсийн бусад аймгууд ОХУ-ын эрчим хүчний сүлжээнээс цахилгааны хувьд хамааралтай, Улаанбаатар хотоос алслагдмал байгаа нь сул талууд болж байна. Үүнээс үүдэж барилгын материал, тоног төхөөрөмжийн үнэ өндөр байдаг нь Баруун бүсийн иргэдийн амьдрах орчинг дээшлүүлэхэд тулгардаг түгээмэл бэрхшээл болж байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Баян-Өлгий аймгийн хөгжил нь Баруун бүсийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой бөгөөд Улаанбаатар хотын эдийн засаг, үйлдвэрлэлээс хэт хамааралтай байх нь зохисгүй. АХБ-ны санхүүжилтээр баригдаж буй авто зам нь ОХУ, БНХАУ, Казахстан улсын эдийн засгийн коридорыг холбоход чухал ач холбогдолтой. Өлгий хот нь дээрх авто замын дагуу оршдог төдийгүй Ховд хоттой холбогдсон гол зам, коридорын дагуу байрлаж байгаагийн хувьд мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, газар тариалан, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх шаардлагатай.

БНХАУ-ын Даяннуураас Өлгий хотоор дамжих А15 авто зам нь ОХУ-ын Ташантатай холбогдох бөгөөд Баян-Өлгий аймгийн хөгжилд онцгой нөлөөтэй. Цагааннуурын чөлөөт бүсийг дайран гарах А306 авто зам ойрын хугацаанд ашиглалтанд орсноор зэргэлдээ бүсүүдийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний үйл

ажиллагааг дэмжихэд чухал түлхэц болно. Чөлөөт бүсэд гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг татахын зэрэгцээ Засгийн газраас орон нутгийн жижиг дунд үйлдвэрлэгчдийг дэмжсэн бичил зээлийг олгох хэрэгтэй.

Баян-Өлгий аймагт хагас эрчимжсэн болон бэлчээрийн уламжлалт мал аж ахуйг зонхилон эрхэлдэг боловч тус аймагт эрчимжүүлсэн мал аж ахуйг түлхүү хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Бүсийн болон сум орон нутгийн хэмжээнд ойрын хугацаанд мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, малын түүхий эдийг боловсруулж экспортод гаргах зах зээлийг хөгжүүлэх нь зүйтэй. Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, чанартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж экспортод гаргах, ялангуяа халал аргаар бэлтгэсэн махыг мусульман шашинтнуудын зах зээлд гаргах шаардлагатай байна.

Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг бэлчээрийн уламжлалт мал аж ахуйтай хослуулан эрхлэх шаардлагатай. Бэлчээрийн талхагдлаас хамгаалж, бэлчээрийн менежментийн тухай хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, нутгийн удирдлагын байгууллага болон иргэдийн үр ашигтай хяналтыг сайжруулах шаардлагатай.

Үр тарианы үйлдвэрлэлийн хувьд аймаг нь дунд болон урт хугацаанд дотоодын хэрэгцээгээ өөрсдөө хангадаг болох хэрэгтэй. Үр тарианы үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлсний үр дүнд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг механикжуулах болон эрчимжсэн мал аж ахуйг хослуулан хөгжүүлэх боломж байна. Ховд голын сав газрын дагуу усжуулалтын системийг өргөжүүлэх шаардлагатай. Эхний ээлжинд жимс жимсгэнэ, самрын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, дотоодын хэрэгцээг хангасны дараа экспортод гаргах хэрэгтэй.

Олон ястны соёл, зан заншилд түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломж их байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр ихэнх оролцогчид олон ястны соёлыг давуу тал гэж үзэж байсан. Баян-Өлгий аймагт зохион байгуулагддаг 'Бүргэдийн баяр' нь жуулчдад орон нутгийн соёлыг сурталчлах нэгэн чухал арга хэмжээ юм. Засгийн газрын хүлээх үүрэг нь дэд бүтцийг барьж байгуулах, ялангуяа хатуу хог хаягдлыг зайлуулан, устгах байгууламж барих, жуулчид зорин очдог чиглэлийн авто замыг сайжруулах, байгаль орчныг хамгаалах хууль журмыг чангатгах зэрэг юм. Нөгөө талаар аялал жуулчлал эрхэлдэг компаниуд хөтөч орчуулагчийг чадавхжуулах, жуулчдын сонирхол татсан арга хэмжээг зохион байгуулах, байгаль орчны талаарх иргэдийн ухамсарыг дээшлүүлэхэд хүчин чармайлт гаргах хэрэгтэй.

Цахилгааны эх үүсвэрээр найдвартай хангахын тулд урт хугацаанд усан цахилгаан станц байгуулах нь зүйтэй. Монгол Улсын Засгийн газар нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг тодорхой хэмжээнд хүргэх зорилт тавьсан. Хэдийгээр нар, салхины эрчим хүч үйлдвэрлэхэд ихээхэн хэмжээний хөрөнгө оруулдаг ч эрчим хүчний тогтвортой байдлыг хангаж чаддаггүй. Эдийн засгийн үйл ажиллагааг төрөлжүүлэх үйл ажиллагааг найдвартай эрчим хүчээр хангахын тулд усан цахилгаан станцыг барьж байгуулах шаардлагатай. Монгол Улсын хувьд цахилгаан эрчим хүчний хангамжийг нүүрснээс хэт хамааралтайгаар шийдэж байгаа энэ үед ногоон хөгжлийг дэмжих усан цахилгаан станцыг барьж байгуулах нь зүйтэй.

Эцэст нь дүгнэхэд Баян-Өлгий аймаг нь баруун бүсийн байгальд ээлтэй үйл ажиллагаа явуулдаг жишиг аймаг болон хөгжинө. Мөн БНХАУ, ОХУ, Казахстан болон Төв Азийн улс орнуудын эдийн засгийн хөгжилд онцгой үүрэгтэй аймаг болох боломжтой.

7.2.2 Увс аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

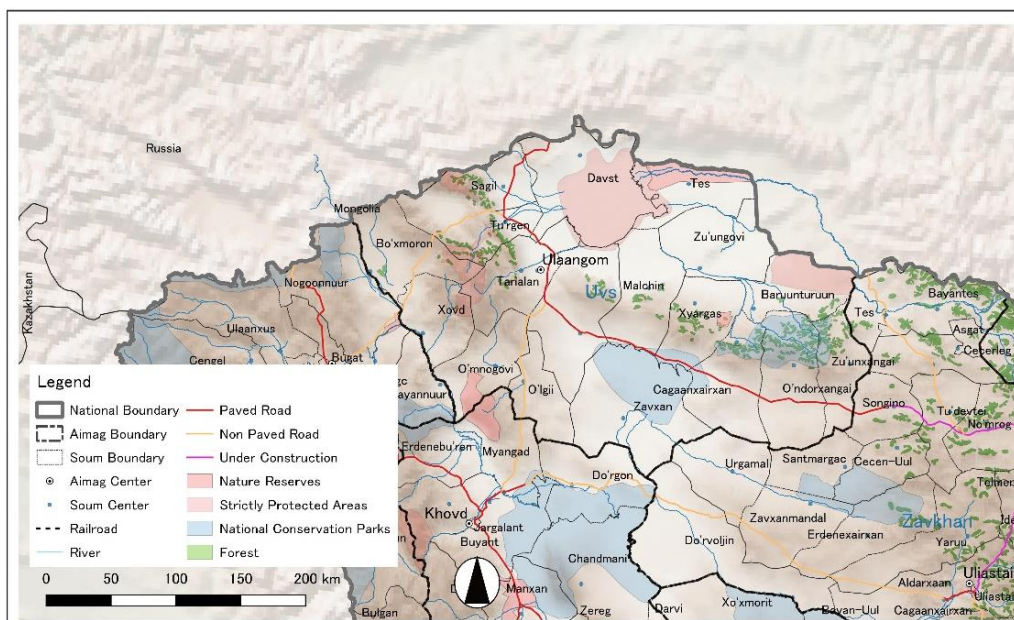
Газар зүйн нөхцөл байдал

Увс аймгийн газар нутгийн хэмжээ 69,600 км² бөгөөд газар нутгийн хэмжээгээр улсын хэмжээнд дундаж аймагт орох ба нутгийн хойд хэсгээр ОХУ-тай хиллэдэг. Аймгийн төв Улаангом нь Улаанбаатар хотоос 1,120 км зайтай оршдог. Аймгийн баруун хэсгийг эс тооцвол агаарын дундаж температур хамгийн бага байдаг. Мөн жилийн дундаж хур тунадасны хэмжээ 135 мм бөгөөд харьцангуй хуурай уур амьсгалтай. Өндөр уулын, уулархаг 1,560 км² нутгийг хамарсан ойт хээрийн бүслүүрт багтдаг бөгөөд далайн түвшнээс дунджаар 1000 м-ээс дээш өргөгдсөн байдаг.

Увс нуурын сав газар нь ОХУ болон Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийг дамнан оршдог бөгөөд уг сав газарт ЮНЕСКО-ийн соёлын өвд 2003 онд бүртгэгдсэн 12 дархан цаазат газар оршдог. Увс нуур нь Увс нуурын сав газарт оршиж буй Монгол орны хамгийн том нууруудын нэг бөгөөд нуурын урт 84 км, өргөн нь 79 км үргэлжилнэ. Тэсийн голын нийт урт 732 км бөгөөд Увс аймгийн нутаг дэвсгэрээр дайран өнгөрч (135 км) Увс нуурт цутгадаг.

Зураг 7.2.4 Увс аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

2017 оны байдлаар Увс аймаг 82,604 хүн амтай, хүн амын нягтрал нь 1.2 хүн / км² байсан байна. Хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2010-2015 онуудад 2.03%, 1989-2010 онд 0.64 % байсан бол 2000-2010 онд -1.69% болж буурсан байна. Увс аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчдоос авсан санал асуулгад сүүлийн жилүүдэд хүн ам өсч буй шалтгааныг нийгмийн халамжийн бодлогын үр дүнд төрөлт нэмэгдсэн болон аймгийн эдийн засгийн өсөлтийн улмаас гадагшаа чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн багассанаар тайлбарлаж байна.

Увс аймгийн нэг хүнд ногдох БДНБ-ий бүтэц (хөдөө аж ахуй 37%, үйлдвэрлэл 37%, үйлчилгээ 39%) нь бусад аймгуудаас харьцангуй төрөлжсөн, зөв бүтэцтэй байна. 2017 онд 3,129,900 мал тоологдсон бөгөөд энэ нь Баруун бүсийн аймгуудын дундажтай ойролцоо үзүүлэлт юм. Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 350 (15-р байрт) байсан. Тухайн онд Увс аймагт 11,775 га талбайд үр тариа тариалсан бөгөөд газар тариалангийн салбар хөгжиж байна. Бусад аймгуудтай харьцуулахад газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар нутаг ихтэй бөгөөд үр тариа 9,235 га, малын тэжээл 1,890 га талбайд тариалсан. Мөн төмс, хүнсний ногоог тус бүр 274 га газарт тариалсан байна.

2017 онд нэг хүнд ногдох БНДБ нь 3,818,000 төгрөг (17-р байранд), нэг ажилтанд ногдох хөдөлмөрийн бүтээмж нь 9,427,000 төг (17-р байранд) байсан нь Баруун бүсийн бусад аймгуудтай нэгэн адил үзүүлэлт байна. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн борлуулалт харьцангуй бага буюу 14.3 тэрбум төгрөгөөр улсын хэмжээнд 15-р байранд жагссан бөгөөд БДНБ-ий 4.3% (20-р байр)-ийг эзэлсэн байна. БДНБ-нд эзлэх боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүний харьцаа харьцангуй доогуур байна.

Увс аймагт 2017 онд аж ахуйн нэгжийн тоо 1,519 (6-р байр), хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийн тоо 1.323 (6-р байр), томоохон аж ахуйн нэгжийн тоо 449 (5-р байр) бүртгэгдсэн байна. Увс аймгийн банк санхүүгийн үйлчилгээ дунд зэрэг (9-байр) бөгөөд банкны салбар цөөхөн буюу нийт 40 салбар (16-р байр) үйл ажиллагаа явуулж байсан байна.

Увс аймгийн хүн ам олон ястнаас бүрддэг. Санал асуулгад оролцогчид соёл уламжлал, амьдралын хэв маягаа хадгалж үлдэхийг хүсч байгаа талаар онцолсон. Тиймээс үндэсний цөөнх буюу бага ястнууд өөрсдийн онцлог уламжлалыг хадгалахын зэрэгцээ бусад нийтлэг соёлыг ч өөрсдийн зан заншилд шингээж байгаа аж.

Увс аймгийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2017 онд 76.4% байсан нь улсын хэмжээнд 4-р байрт жагссан боловч ажилгүйдлийн түвшин өндөр буюу 13% (17-р байр) байсан. Энэ үзүүлэлтээс харахад мал маллахаас бусад ажил эрхлэх боломж хомс байгааг харж болно.

Увс аймагт бага, дунд, ахлах ангид суралцагчдын тоо дунд зэрэг бөгөөд нэг багшид ногдох сурагчийн тоогоор бага, дунд анги өндөр үзүүлэлттэй байна. 2017 онд 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо 86 байсан нь улсын хэмжээнд 9-р байранд жагссан.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Увс аймгийн хэмжээнд хотжилтын түвшин 2017 онд 32.8%-тай, харьцангуй өндөр байгаа нь Баруун бүсийн аймгуудын дундаж түвшнээс өндөр ч улсын хэмжээний дунджаас (67.2 %) харьцангуй доогуур үзүүлэлт юм.

Увс аймгийг Улаанбаатар хоттой холбосон хатуу хучилттай авто замын чанар сайн (2-р байрт) гэж 2018 оны аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайланд дурдсан байна. Гэвч аймгийн доторх авто замын чанар сайн биш бөгөөд улсын хэмжээнд 16-р байрт жагссан байна. Хэдийгээр Увс аймгийн төв Улаангом хот ОХУ-ын хилийн хоттой өндөр хурдны замаар холбогдсон ч хилийн боомт бүрэн ашиглагдаж чадахгүй байна.

Баруун бүсийн бусад аймгуудын нэгэн адил эрчим хүчний үнэ өндөр байна. Учир нь ОХУ-ын сүлжээнээс цахилгааны хувьд хамааралтай. Увс аймагт усан цахилгаан станц байгуулах боломж хомс, Баян-Өлгий, Ховд аймгуудыг бодвол өндөр уул нуруу багатай.

Улаангом хот нь төвлөрсөн ус хангамжийн системтэй. Харин гэр хороолол болон бусад сумдын иргэд, аж ахуйн нэгж байгууллагууд төвлөрсөн ус хангамжид холбогдоогүй. Зарим сумдад ус хангамжийн эх үүсвэрийн барилга байгууламж барих төлөвлөгөө байгаа гэсэн мэдээлэл байна. Одоогоор ихэнх сумдын иргэд ундны усанд хатуулаг ихтэй гүний ус хэрэглэж байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

1) Нийгэм, эдийн засаг

2017 оны байдлаар аймгийн төвийн хүн ам 30,090 байсан бөгөөд Баруун бүсийн бусад аймгийн төвүүдийн адил хүн амын тоо цөөн байгаа нь аймгийн хөгжилд тулгарч буй бэрхшээл болж байна.

Хүний хөгжлийн индексээр улсын хэмжээнд 19-р байранд жагсаж байгаа нь Увс аймгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн гол бэрхшээлийн нэг болж байна. Боловсрол, эрүүл мэндийн үзүүлэлт дунд зэрэг боловч дундаж цалингийн түвшин доогуур, ажилгүйдлийн түвшин өндөр байгаа нь хүний хөгжлийн индекс бага байх шалтгаан болж байна.

Увс нуураас эхлээд Увс аймаг нь жуулчдын зорин очих дуртай унаган байгаль, байгалийн үзэсгэлэнт газрууд ихтэй. Тиймээс Увс аймгийн газар нутгийн

нэлээдгүй хувийг Улсын тусгай хамгаалалттай газар болон Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн газар эзэлдэг. Нөгөө талаар тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хамгаалах шаардлагын улмаас аж ахуй, үйлдвэрлэл, аялал жуулчлал эрхлэхэд хязгаарлалт үүсдэг бэрхшээл байна.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн дулаарлаас шалтгаалсан бэлчээрийн хомсдол, мал аж ахуй эрхлэх нөхцөл байдлыг тооцоход Увс аймаг нь зудын эрсдэлд орж болзошгүй. Аймгийн төвөөс алслагдсан нутгууд мал аж ахуйгаас хэт хамааралтай байгаа нь нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдалд эрсдэл үүсгэж байна.

2) Байгаль орчин

Увс аймаг нь Монгол Улсын хэмжээнд өвөлдөө хамгийн их хүйтэрдэг газрын нэг юм. Сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалж ойн сан бүхий газрыг хамгаалах шаардлага үүсч, байгаль орчны тогтвортой байдалд онцгой үүрэгтэй цэвдэгт хөрсөнд аюул учирч байна.

Зарим сумдад хуучирсан цэвэрлэх байгууламж, түүний ашиглалт, менежментээс шалтгаалж усны бохирдлын асуудал тулгарч байна. Улаангом хотын орчимд уул уурхайн үйл ажиллагаанаас улбаатай байгаль орчинд сөрөг нөлөө учирч байна.

3) Дэд бүтэц болон бусад

Баруун бүсийн бусад аймгуудын нэгэн адил цахилгаан эрчим хүчний тогтвортой байдлыг хангах нь хамгийн тулгамдсан асуудал болж байна. ОХУ-аас шууд хамааралтай байдал нь цахилгаан эрчим хүчний хангамжийг эрсдэлд оруулах талтай. Аймгийн хөгжлийн хэтийн төлвийн хувьд усан хангамж, ялангуяа гэр хороолол, хот, суурин газруудаас алслагдан орших газруудын ус хангамжийн асуудал чухал юм.

Улаанбаатар хотоос хэт хол оршиж байгаагаас шалтгаалж барилгын материал, бусад тоног төхөөрөмжийн үнэ өндөр байдаг. Сум хоорондын авто зам, аймгийн төвтэй холбогдсон авто зам, харилцаа холбоог сайжруулах шаардлагатай байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Улаангом хот нь ОХУ, БНХАУ-г холбосон Ховд-Өлгий чиглэлийн АХБ-ны санхүүжилтээр баригдаж буй авто замын дагуу байрлаж байна. Энэхүү боломжийг ашиглан ОХУ-тай холбогдсон худалдаа, логистикийн төв болж хөгжих, Баруун бүсийн барилгын материалын логистик төв болох боломж байна. Ингэснээр ойр орчмын бүсүүдийн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулах, үр тарианы үйлдвэрлэл, аялал жуулчлал, худалдааг дэмжих, өргөжүүлэх чухал зангилаа болох боломжтой.

Увс аймгийн хойд хэсгийн ОХУ-тай хил залгаа орчмын хот, суурин газрын хөгжил төдийлөн сайн биш байна. Гэсэн хэдий ч аймгийн иргэдийн дунд зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр иргэд Боршоо хилийн боомтоор үйлчлүүлдэг талаар дурдаж байсан. Одоогийн байдлаар Увс аймгаас ОХУ-д мах, арьс ширэн бүтээгдэхүүн экспортолж байна. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид Боршоо боомтыг цаашид хөгжүүлэхэд төрөөс татвар, худалдааны тариф зэрэгт хөнгөлөлт үзүүлж боомтын үйл ажиллагааг өргөжүүлэх шаардлагатай талаар хэлж байсан.

АХБ-ны санхүүжилтээр баригдаж буй авто зам нь Увс, Баян-Өлгий, Ховд аймгийг холбосон аялал жуулчлалын кластерын хөгжилд онцгой ач холбогдолтой. Увс нуурын сав дагуух үзэсгэлэнт байгаль, уламжлалт соёлд түшиглэн байгалийн

аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь зүйтэй. Байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг багасгаж, эко болон байгалийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь хамгийн чухал байна.

Газар нутгийн тохиромжтой байдлын хувьд эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх боломж төдийлөн сайн биш боловч аймгийн хөгжилд бэлчээрийн менежмент, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулах нь онцгой ач холбогдолтой. Увс аймаг нь малын тэжээлийн тариалалт, Улаангом хотын ойролцоо болон Улаангом-Завхан аймгийн хооронд үр тариа тариалах талбайг нэмэгдүүлж байна. Тиймээс мал аж ахуй болон газар тариаланг хослуулан хөгжүүлсэнээр аймгийн иргэдийн хэрэгцээг дотооддоо хангаж, олон улсын стандартад нийцсэн хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх нь зүйтэй юм.

Баруун бүсийн аймгуудаас газар тариалангийн хамгийн том талбайтай боловч малын тэжээл, зарим төрлийн жимс, жимсгэнээр л бүтээгдэхүүн нь хязгаарлагдаж байна. Богино хугацаанд дотоодын хэрэгцээг хангахын тулд хэвтээ тэнхлэгийн авто замын дагуу газар тариаланг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх нь оновчтой юм. Увс аймаг нь Баруун бүсийн агро-паркийн үйлдвэрлэлийн төв байх боломжтой. Хэд хэдэн газар тариалангийн бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрийг байгуулж бүтээгдэхүүнийг, ялангуяа чацарганаас эхлэн дотоод, гадаадын зах зээлд гаргах, ОХУ, Казахстан улсад экспортлох нь зүйтэй.

Цахилгаан эрчим хүчний бие даасан байдал нь бүс нутгийн аюулгүй байдал, эдийн засгийн олон төрөлт үйл ажиллагааны тогтвортой байдалд онцгой ач холбогдолтой. Нүүрсээр ажилладаг цахилгаан станцууд нь цаашид ирээдүйгүй. Баруун бүсийн хэмжээнд хэдэн жилийн өмнөөс усан цахилгаан станцыг барих төлөвлөгөөтэй байсан. Байгаль орчин, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд энэхүү төлөвлөгөөг дэмжих шаардлагатай байна. Дотоодын цахилгаан эрчим хүчний сүлжээнд холбогдох нь бүс нутгийн цаашдын аюулгүй байдалд онцгой ач холбогдолтой.

Увс аймгийн худалдаа үйлчилгээ эрхэлдэг жижиг аж ахуйн нэгжийн тоо, гуравдагч үйлдвэрлэлийн хөгжлийн эзлэх байр суурь өндөр байна. Энэ нөхцөл байдлыг ашиглан Улаанбаатар болон бусад хотуудаас үйлчилгээний салбар нэгж байгуулах боломжийг нээж өгөх хэрэгтэй. Интернетийн холболттой зайнаас ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжтой. ОХУ, Казахстан, БНХАУ-ын мэдээлэл технологийн инженерүүдийг холбох боломж ч бий болж болно.

Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг дэмжиж газар тариалан, мал аж ахуй хосолсон бэлчээрийн менежментийг сайжруулснаар зудын хохирлыг бууруулах боломжтой. Үүрэн телефон, интернетийн хэрэглэгч маш олон байгаа давуу талыг ашиглан мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хэрэглээг нэвтрүүлэх боломж байна. Баруун бүсийн эрс тэс уур амьсгалд мэдээлэл харилцаа, технологийн давуу талыг ашиглан мал аж ахуй эрхлэхтэй холбоотой цаг уурын онцгой үзэгдлүүдээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авахад ашиглаж болно.

7.2.3 Ховд аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

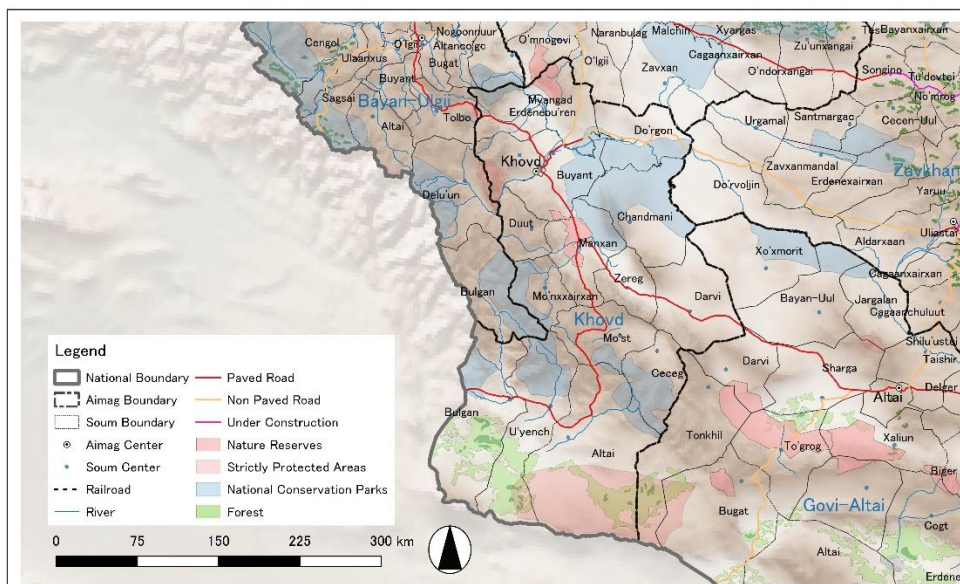
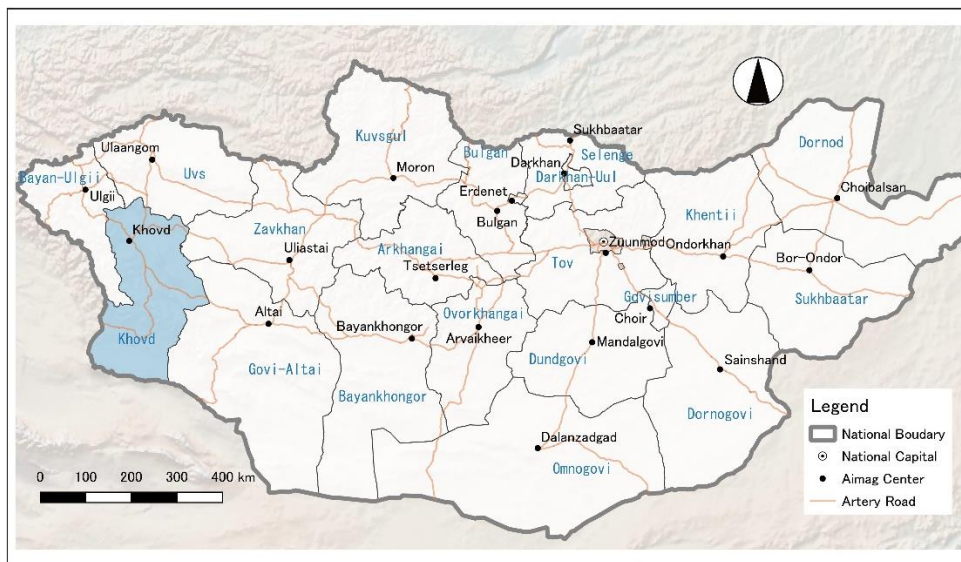
Газар зүйн нөхцөл байдал

Ховд аймаг нь Монгол Улсын нутгийн баруун хэсэгт БНХАУ-ын Шиньжян-Уйгурын өөртөө засах оронтой хиллэн оршдог бөгөөд 76,100 км² нутаг дэвсгэртэй. Ховд

аймгийн төв нь Ховд хот ба Улаанбаатар хотоос 1270 км зайтай оршдог. Ховд хот нь Баян-Өлгий аймгийн Өлгий хоттой А305 авто замаар, Увс аймгийн Улаангом хоттой А1701 авто замаар, Говь-Алтай аймгийн Алтай хоттой А304 авто замаар тус тус холбогддог. Одоогийн байдлаар Завхан аймгийн Улиастай хоттой холбосон авто зам тавигдаагүй байна.

Ховд аймгийн газар нутаг нь Алтайн уулсаар 3 хэсэгт хуваагддаг. Хойд хэсэг нь Алтай, Хангайн нурууны хооронд байрласан, давстай нууруудаар хүрээлүүлсэн, хагас цөлийн тал хээр нутаг юм. Урд хэсэг нь БНХАУ руу нийлдэг жижиг гол, горхи бүхий цөл нутаг юм. Ихэнх гол горхиуд нь далайд цутгадаггүй тул элсэнд хучигдаж эсвэл давстай устай намгархаг газар шингэн, ширгэж байна. Ховд аймгийн аргаль, янгир, цоохор ирвэс, бөхөн гөрөөс, алагдаахай, тахь зэрэг ховор амьтад амьдардаг томоохон газар нутаг, олон төрөл зүйлийн шувууд ирдэг нууруудыг дархлан хамгаалсан.

Зураг 7.2.5 Ховд аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

2017 онд Ховд аймгийн хүн ам 86,400, хүн амын нягтрал 1.14/км² байсан. Ардчилсан хувьсгалын дараа Ховд аймгийн хүн амын тоо бага зэрэг өссөн хэдий ч 2000-2017 оны хооронд том хотууд руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнөөс үүдэн хүн амын өсөлт зогсонги байдалд орсон байна. Түүнчлэн ажилгүйдэл болон 2000-2001, 2009-2010 онд болсон зуд нь гадагш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх хүчин зүйлс болсон байна.

Ховд аймагт олон ястан амьдардаг, 1700-аад оноос ОХУ, БНХАУ болон дэлхийн бусад улс орнуудаас хүмүүс ирж суурьшсан байна. Ховд хот нь 334 жилийн түүхтэй, Монгол Улсын баруун аймгуудын өв соёлыг хадгалсан, ард иргэд нь өөрсдийн соёл, уламжлалаа хадгалж, эвтэй найртайгаар оршин сууж иржээ.

Ховд аймаг нь нэг малчин өрхөд ногдох малын тоогоор 8-р байр, 100 га бэлчээрийн нутагт ногдох малын тоогоор 12-р байр, мал аж ахуй эрхэлдэг нийт өрх нь 44.1% буюу 12-р байрт тус тус орсон байна. Ховд аймагт үр тариа, хүнсний ногоо, төмс, малын тэжээл тариалдаг бөгөөд тарвас тариалалтаараа алдартай.

Тус аймгийн нийт аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо нь 1,934 (4-р байр), хувийн аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо нь 1,728 (4-р байр), томоохон аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо нь 46 (8-р байр) байна. Аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын ихэнх нь үйлчилгээний салбарт үйл ажиллагаа явуулж байна. Ховд аймгийн аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт нь 2017 оны байдлаар 125.9 тэрбум ₮ (8-р байр) байсан бөгөөд тус салбарын ДНБ-д эзлэх хувь 38.9% (14-р байр) байв. Аж үйлдвэрийн салбарт хүнс боловсруулалт болон барилгын материалын зарим хөнгөн үйлдвэр зонхилдог. Аймгийн нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ бага буюу 3,789,000 ₮ (20-р байр), хөдөлмөрийн бүтээмж харьцангуй бага буюу 9,436,000 ₮ (16-р байр) байна.

Ховд аймгийн ажиллах хүчний идэвхийн коэффициент харьцангуй бага буюу 62.3% байгаа нь ажлын байр хайж гадагш чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин харьцангуй өндөр буюу 71.0% байгаа нь хөдөө аж ахуйд тулгуурласан эдийн засагтай нь холбоотой. Дээрх 2 үзүүлэлтийн нөлөөгөөр эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам бага буюу 46.5% (15-р байр), ажилгүйдлийн түвшин өндөр буюу 13.5% (18-р байр) байна.

Ховд аймагт сурагч-багшийн харьцаа дундаж буюу боловсролын үзүүлэлтүүд дундаж байгаа бөгөөд эмч, сувилагчийн хүртээмж дунджаас илүү буюу 8, 9-р байр, 10,000 хүн тутмын хөнгөн халдварт өвчин 59 (3-р байр) байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Ховд аймгийн эдийн засаг нь хөдөө аж ахуйд тулгуурласан хэдий ч 2017 оны байдлаар хотжилтын түвшин харьцангуй өндөр буюу 34.1% байна. Ховд хот нь Улаанбаатар хотоос алслагдсан ч Өлгий, Улаангом хотуудаар дамжин ОХУ-тай холбогддог. БНХАУ-тай хиллэдэг хэсгээр Алтайн нурууд сунаж тогтсон байдаг тул нэвтрэх нөхцөл тааруу байдаг.

Ховд аймгийн авто замын чанар муу буюу улсын хэмжээнд 19-р байр, хөдөлмөрийн насны 100 хүн тутамд ногдох тээврийн хэрэгслийн тоо 16 буюу 7-р байранд тус тус орж байна. Ховд хот нь ОХУ-ын эрчим хүчний сүлжээтэй холбогдсон ба аймгийн эрчим хүчний хэрэглээний тодорхой хувь нь ОХУ, БНХАУ-аас хамааралтай хэдий ч эрчим хүчний үнэ бусад аймгуудынхаас бага байна. Томоохон хэмжээний усан цахилгаан станцын төсөл хэрэгжиж байгаа бөгөөд тус

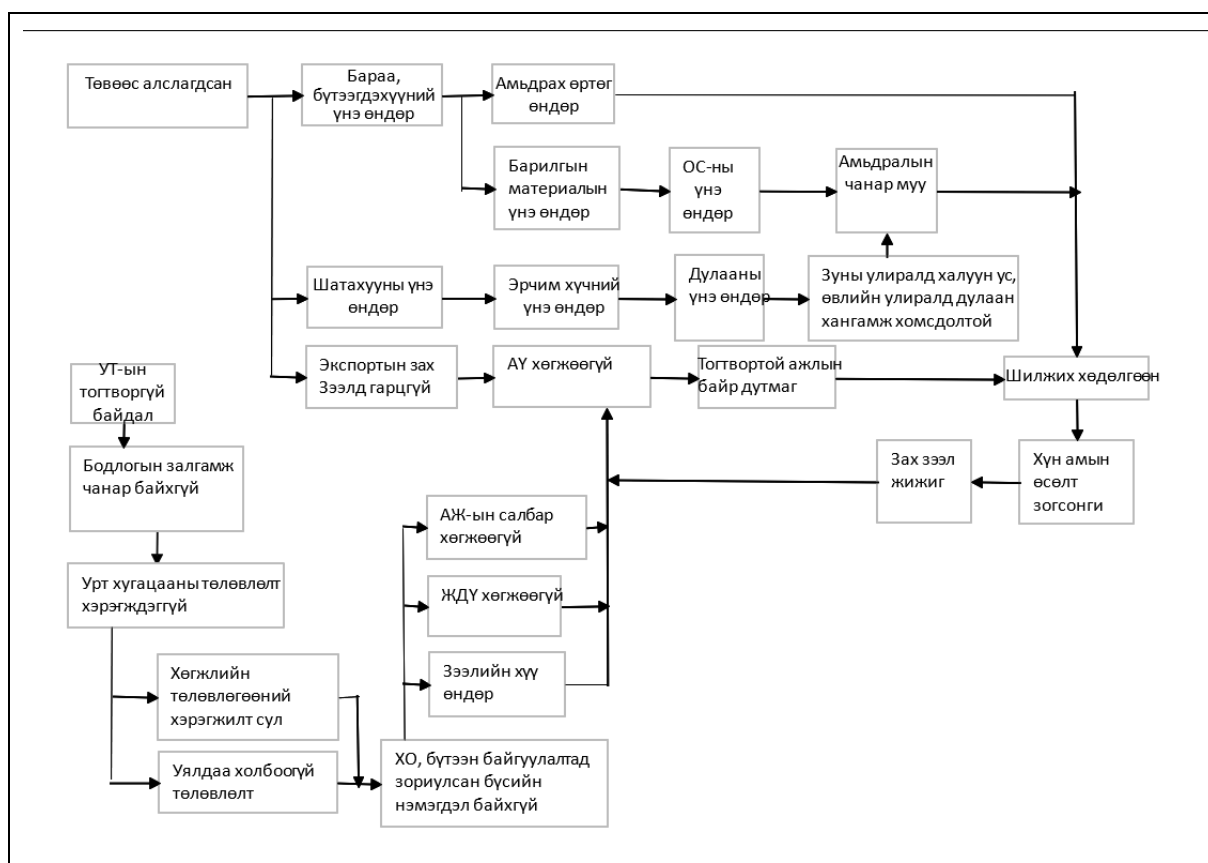
УЦС ашиглалтад орсноор аймгийн эрчим хүчний хэрэгцээг бүрэн хангаад зогсохгүй, БНХАУ-д эрчим хүч экспортлох бололцоог бүрдүүлнэ.

Ховд аймгийн цахилгаан үүсгүүртэй малчин өрхийн харьцаа 89.1% (4-р байр) байгаа хэдий ч шатахууны үнэ хамгийн өндөр буюу 1,687 төгрөг/литр байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Ховд аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр аймгийн хөгжилд тулгарч буй асуудлуудын талаар хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн ба асуудлын бүтцийн шинжилгээг Зураг 7.2.6-д үзүүлэв.

Зураг 7.2.6 Ховд аймгийн асуудлын бүтцийн шинжилгээ

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Ховд аймгийн асуудлын бүтцийн шинжилгээнээс харахад тулгарч буй асуудлуудын ихэнх нь аймгийн алслагдсан байдалтай холбоотойг харж болно. Бараа, үйлчилгээний үнэ өндөр байдаг нь амьдрах зардлыг нэмэгдүүлж, барилгын материалын өндөр үнэ нь орон сууцны үнэ өндөр байхад нөлөөлж байна. Түлш, шатахууны үнэ өндөр байдаг нь эрчим хүчний үнэ өндөр байхад нөлөөлж, улмаар дулаан хангамжийг үнэтэй болгож байна. Эдгээр асуудлуудаас үүдэн зуны улиралд халуун ус тасрах, өвлийн улиралд дулаанаар хангаж чадахгүй байх зэрэг асуудлууд урган гардаг. Эрчим хүчний өндөр үнэ, экспортын зах зээл хөгжөөгүй зэргээс үүдэн аж үйлдвэр хөгжөөгүй бөгөөд үүний дүнд ажилгүйдлийн түвшин өндөр байна. Ажилгүйдлийн түвшин өндөр байхад гадагш чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн ихсэж, хүн амын өсөлт багасахад орон нутгийн зах зээл хумигдана.

Түүнчлэн хэлэлцүүлгийн үеэр төрийн бодлоготой холбоотой хэд хэдэн асуудлыг

онцолж байв. Улс төрийн тогтворгүй байдлаас үүдэн бодлогын тогтвортой байдал, залгамж чанарыг хадгалах, урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийг хэрэгжүүлэх нөхцөл хангагдахгүй байна. Үүнээс улбаалан хөгжлийн бодлого, төлөвлөгөөний хэрэгжилт, уялдаа холбоо хангалтгүй байна. Мөн хөрөнгө оруулалт, бүтээн байгуулалтад зориулсан бүсийн нэмэгдэл байдаггүй.

Дээрх 2 үндсэн асуудал нь аж үйлдвэр хөгжихгүй байгаагийн шалтгаан болдог байна. Тухайлбал эдгээр асуудлуудаас үүдэн зээлийн хүү өндөр байдаг бөгөөд жижиг, дунд үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбар хөгждөггүй. Үүнээс үүдэн тогтвортой, байнгын ажлын байрны хомсдол үүсч, гадагш чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн ихсэх ба ийнхүү хүн амын өсөлт саарахад орон нутгийн зах зээл хумигдана.

Ховд аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр ус хангамжтай холбоотойгоор ус дамжуулах шугам, хоолой хуучирч муудсан, улмаар усны чанар муу, цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагаа тааруу, усны тоолуургүйн улмаас усны зохистой хэрэглээ дутмаг, хөдөө, орон нутагт ус түгээх цэг, ус хангамжийн хүрэлцээ дутмаг зэрэг асуудлуудыг хөндөж байв.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Ховд аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр Ховд аймгийг хөгжүүлэхийн тулд богино, дунд, урт хугацаанд авч хэрэгжүүлж болох арга хэмжээнүүдийг хэлэлцэв. Богино хугацаанд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд Ховд гол дээр усан цахилгаан станц барих, цементийн үйлдвэр байгуулах, дулааны цахилгаан станцыг өргөтгөх зэргийг дурдав.

Ховд гол дээр баригдах 90 мВт-ын хүчин чадалтай усан цахилгаан станц нь Ховд аймгийн эрчим хүчний хэрэгцээг бүрэн хангаад зогсохгүй, БНХАУ-д эрчим хүч экспортлох бололцоог бүрдүүлнэ. Цементийн үйлдвэрийг барьж байгуулснаар барилгын материалын үнэ, орон сууцны үнэ буурахад нөлөөлнө. Дулааны цахилгаан станцыг өргөтгөснөөр зуны улиралд халуун ус тасрах, өвлийн улиралд дулаанаар хангаж чадахгүй байх зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэнэ.

Дунд болон урт хугацаанд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд Ховд аймгийн эдийн засгийн гол салбар болох мал аж ахуйн салбарыг кластераар хөгжүүлж, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйтай хослуулан, малын тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй нэгтгэн, малын гаралтай бүтээгдэхүүнийг нэмүү өртөг шингээж, экспортлох ажлуудыг хийж, хэрэгжүүлэх ажлуудыг санал болгов. Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэхэд малыг бэлчээрлүүлэхээс гадна нэмэгдэл тэжээлээр тэжээнэ. Орон нутгийн зах зээлд нийлүүлэх сүү, сүүн бүтээгдэхүүнээс эхлээд хот, суурин газарт нийлүүлэх мах, махан бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйл ажиллагааг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж, малын гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулна.

Малын тэжээл болон бусад төрлийн тариа, ногооны ургацыг нэмэгдүүлэхийн тулд усны нөөцийг ашиглан усжуулалтын системийг дунд болон урт хугацаанд хөгжүүлж болно. Ингэхийн тулд усны нөөц, түүний ашиглалттай холбоотой дээрх асуудлуудыг харгалзан үзэж Буянт, Булган, Ховд, Сэнхэрийн голын усны нөөц, менежментийн цогц төлөвлөгөөг боловсруулах шаардлагатай.

Хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчид Ховд аймгийг “Ногоон хөгжлийн загвар аймаг” болгож хөгжүүлэх саналыг гаргаж байсан бөгөөд үүний тулд хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх нь тус санаачилгын чухал хэсэг гэж тооцсон. Ховд аймаг нь уул уурхайн үйл ажиллагаанд төдийлэн өртөөгүй бөгөөд тус аймагт стратегийн ач

холбогдол бүхий орд газрууд байхгүй. Тиймээс уул уурхайг хөгжүүлэхдээ хариуцлагатай уул уурхайн жишиг, туршлагыг хатуу мөрдүүлэх шаардлагатай.

Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь Ховд аймгийг “Ногоон хөгжлийн загвар аймаг” болгох зорилгын нэг хэсэг юм. Байгаль, цэнгэг уст болон давст нуурууд, уул нурууд, цэлгэр хөндий, агуй, хадны сүг зураг, хэрэм зэрэг үзэсгэлэнт газруудад түшиглэж аялал жуулчлалын салбарыг өргөн хүрээнд хөгжүүлэх боломжтой. Түүнчлэн дотоодын болон олон улсын аялал жуулчлал, спорт агнуурын салбарыг өргөжүүлж, хөгжүүлэх боломжтой. Олон ястны уламжлалт сууц, суурьшлын хэв маяг, хувцас өмсгөл, утга зохиол, урлаг болон хөгжмийн уламжлалуудыг ашиглаж аялал жуулчлалыг төрөлжүүлж болно.

Ховд аймгийг ОХУ-тай арилжаа хийх, Баруун бүсийн аж үйлдвэрийн төв болгож хөгжүүлэх ирээдүйтэй. Хуурай уур амьсгалтай газрын газар тариалан, биологийн олон янз байдал, олон ястан болон соёлын олон төрөл зүйлийн судалгаанд чиглэсэн Баруун бүсийн дээд боловсрол, судалгааны төвийг байгуулж, олон улсын эрдэмтэн, судлаачдыг урьж авчрах байдлаар Ховд хотын чиг үүргийг бэхжүүлэх хэрэгтэй. Мөн Ховд хот нь Баруун бүсийн аялал жуулчлалын гол түшиц болж хөгжих боломжтой. Ховд аймгийн хувьд байгалийн нөөц баялгаа ашиглаж барилгын материалын үйлдвэрийг барьж байгуулах нь ирээдүйтэй юм. Эдгээр чиг үүргийг дэмжихийн тулд Ховд хотын нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгож өргөжүүлэх шаардлагатай.

7.3 Хангайн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

7.3.1 Завхан аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

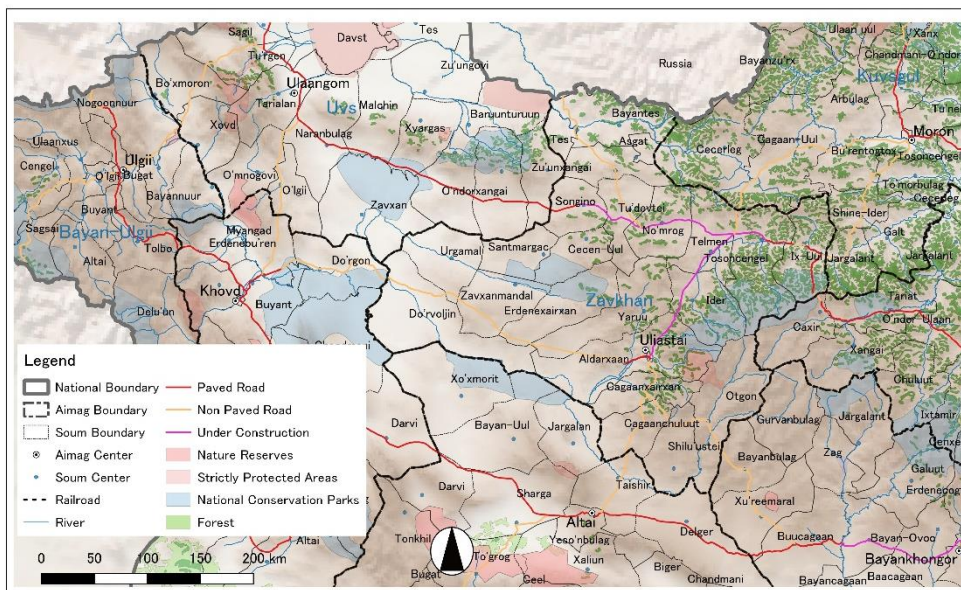
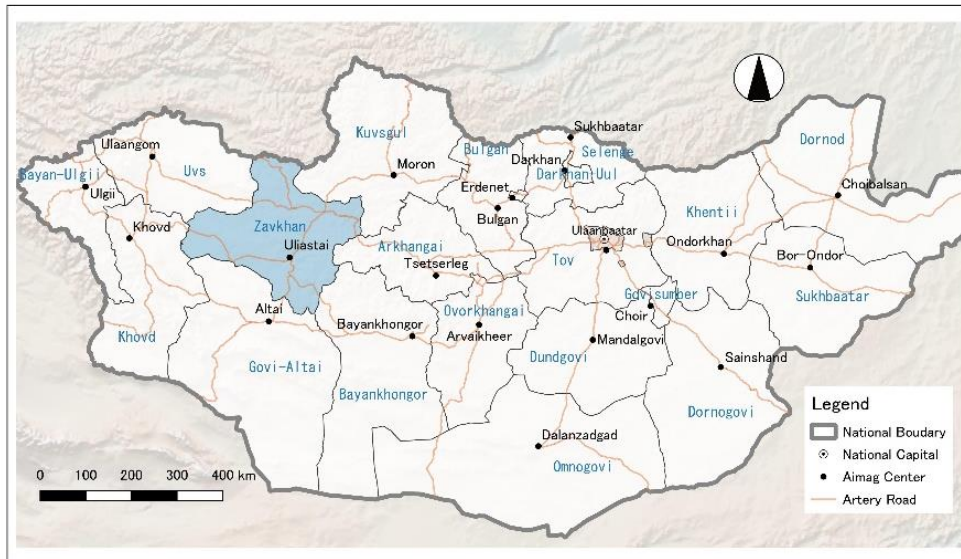
Газар зүйн нөхцөл байдал

Завхан нь Улаанбаатар хотоос баруун зүгт орших 82,456 км² нутаг дэвсгэртэй (7-р байрт) аймаг юм. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын хүрээнд батлагдсан Баруун бүсэд хамаарах аймаг бөгөөд нутгийн хойд хэсгийн багахан хэсгээр ОХУ-тай хиллэдэг. Аймгийн төв Улиастай хот нь Улаанбаатар хотоос 760 км зайтай оршдог. Завхан аймаг нь Монгол орны хамгийн хүйтэн уур амьсгалтай аймаг бөгөөд зарим үед зуны цагт цас орох тохиолдол ч байдаг. Аймгийн нутаг дэвсгэр 2 бүсэд хуваагдах бөгөөд говь цөлийн хэсэг нь баруун болон төвийн нутгаар, тал хээрийн бүс нь нутгийн зүүн хэсгээр оршино. Нутгийн зүүн хэсгийн уулархаг нутгаар жилийн дундаж хур тунадас 400мм байх бол баруун хэсгээр 80-100мм, бусад нутгаар 200-260 мм байдаг. Зүүн хэсгээр орших өндөр уулархаг нутаг нь Хангайн нурууны үргэлжлэл юм. Харин баруун болон төвийн нутаг нь далайн түвшнээс дээш дунджаар 1000-1500м -т оршдог.

Завхан аймгийн зүүн болон өмнөд нутгаар томоохон голууд урсдаг боловч усны нөөц төдийлөн хангалттай биш. Ундны болон ахуйн усыг газрын гүний ус, нуур цөөрөм, рашаанаас авч хэрэглэдэг.

Аймгийн зүүн хэсэг нь зэрлэг амьтан ургамалтай, өтгөн ой шугуйтай экологийн бүсэд багтана. Олон зүйлийн ойн, уулын, нүүдлийн шувууд ялангуяа, алтайн хойлог, ятуу, хун, тас, шонхор, харцага зэрэг шувууд нутагладаг.

Зураг 7.3.1 Завхан аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Завхан аймаг нь 2017 онд 72,104 хүн амтай, хүн амын нягтрал $0.87/\text{км}^2$ байсан. Аймгийн хүн ам нь 2010-2015 онд жилд дунджаар 1.35%-иар өссөн ч улсын дундаж (2.2%)-аас доогуур байсан. 1989-2000 онуудад хүн амын өсөлт зогсонги байсан бол 2000-2010 онуудад 2.48%-иар буурсан үзүүлэлттэй байна. Завхан аймагт зохион байгуулагдсан хэлэлцүүлгийн үеэр хүн амын өөрчлөлтийг 1) Ажлын байрны хомсдол болон 2000-2010 онд боловсруулах үйлдвэр хөгжөөгүйгээс шилжин явсан 2) 2010-2015 онд төрөлт нэмэгдсэн, дэд бүтэц сайжирсан, өрхийн орлого нэмэгдсэн тул шилжин ирсэнтэй холбож тайлбарлаж байсан.

Завхан аймгийн эдийн засагт 2017 онд үйлчилгээний салбар БДНБ-ий 40%-ийг эзэлсэн бөгөөд үйлдвэрлэлийн салбар (барилгын салбарыг оролцуулан) 16%-ийг эзэлсэн байна. Аялал жуулчлалын салбар эдийн засагт онцгой үүрэгтэй байна. Байгалийн унаган төрх, үзэсгэлэнт байгалийн үр шимээр нутгийн иргэд аялал жуулчлал эрхлэхэд давуу тал болж байна.

Бэлчээрийн мал аж ахуйг зонхилон эрхэлж байгаа нь 100 га бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо 82 (15-р байрт) гэсэн үзүүлэлтээс харагдаж байна. 2017 онд нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 394 байсан нь улсын хэмжээнд 11-р байранд жагсчээ. 2019 оны 6-р сарын 18-ны өдрийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид сүүлийн жилүүдэд малын тоо байнга өсч байгаа бөгөөд цаашид ч фермерүүд, малчид малын тоогоо өсгөх хандлагатай талаар дурдав.

2017 онд аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт 131.1 тэрбум төгрөг (7-р байрт), БДНБ-д эзлэх хувь 41.7% (8-р байрт) гэсэн үзүүлэлттэй байсан байна. Баруун бүсийн таван аймгуудаас Завхан аймаг нь аж үйлдвэрийн нөөц боломжоор харьцангуй өндөр юм. Энэ нь Улаанбаатар хоттой хамгийн ойр байршилтай нь холбоотой байж болзошгүй. 2017 онд нэг хүнд ногдох БДНБ-ий хэмжээ 4,421,000 (14-р байрт) төгрөг, хөдөлмөрийн бүтээмж 9,490,000 (15-р байрт) төгрөг байсныг аймгийн эдийн засагт аж үйлдвэрийн салбарын оролцоо бага байгаатай холбож тайлбарлаж болох юм.

2017 онд 1,284 аж ахуйн нэгж байгууллага (11-р байр) байснаас 1,062 нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага (11-р байрт) байв. Зах зээлийн багтаамж бага, бизнес эрхлэгчдийн тоо харьцангуй цөөн тул жижиг дунд үйлдвэрлэл зогсонги байдалд байна. БНХАУ-аас бараа импортлон худалдаалах нь хялбар учраас үйлдвэрлэл хөгжихгүй байна.

Аймгийн хэмжээнд нийт тариалангийн талбай 1,863 га байгаа нь аймгийн нутаг дэвсгэрийн 17 орчим хувийг эзэлж байна. Завхан аймаг нь Баруун бүсийн хамгийн том тариалангийн талбай бүхий газар нутагтай аймаг юм. Үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, малын тэжээл тариалж байгаа ч дотоодын үр тарианы хэрэгцээг бүрэн хангаж чадахгүй байгаа нь 1 га талбайгаас хураах ургацын хэмжээ бага бусад аймгуудад нийлүүлдэгтэй холбоотой.

Ажилгүйдлийн түвшин бага 4.4%, улсын хэмжээнд 2-р байранд жагссан байна. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин 74.5% (8-р байрт), эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам 48.7% (9-р байрт)-ийн үзүүлэлттэй хэдий ч аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр зарим оролцогчид ажилгүйдэл маш их байсаар байна, ажилгүй иргэдийн тоон үзүүлэлтэд ажил идэвхтэй горилогчид л бүртгэгддэг тал бий талаар дурдсан. Тиймээс ажил эрхлэлтийн талаар маш сайн судлах шаардлагатай байна. 2017 онд дундаж цалин 635,000 төгрөг (15-р байрт), эдийн засгийн үйл ажиллагаа тийм ч сайн төрөлжөөгүй (19-р байрт) байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Завхан аймагт 2017 онд хотжилтын түвшин 22.4% байсан. Аймгийн төв Улиастай хот 16,265 хүн амтай. Улиастай болон Алтай хот нь газар зүйн байрлалын хувьд ОХУ, БНХАУ хоёр улсын дунд оршдог. Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид энэхүү газар зүйн байршил, өмнөд хойд тэнхлэгийн таталцал нь аймгийн ирээдүйн орон зайн хөгжилд онцгой ач холбогдолтойг дурдаж байсан. 2018 оны Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайланд, Завхан аймгийн авто зам харьцангуй сайн (9-р байрт) боловч хөндлөн, босоо тэнхлэгийн авто замтай гүйцэд холбогдоогүй, одоогийн байдлаар зөвхөн Алтай хоттой холбогдсон байна. Зүүн-баруун чиглэлийн Ховд-Улаанбаатарын авто зам тийм ч сайн биш, зарим хэсэгт зам баригдаж дуусаагүй байна.

Завхан аймагт 1000 өрхийг хангах ганцхан уст цэг байдаг тул улсын хэмжээнд 19-р байранд жагсаж байна. Төслийн багийн зохион байгуулсан аймгийн хэлэлцүүлгээр авсан санал асуулгын үеэр Завхан аймаг гол горхи, нууртай боловч

хүн амын ундны ус хангамж төдийгүй малын худаг хүрэлцээ муутай гэж хэлж байсан. Мөн усны чанар төдийлөн сайн биш, ялангуяа говийн бүсийн ус хангамжийн асуудал хурцаар тавигдаж байна.

Баруун бүсийн бусад аймгуудийн нэгэн адил цахилгааны үнэ өндөр, ОХУ-ын цахилгаан эрчим хүчний сүлжээнээс хэт хамааралтай байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

1) Нийгэм, эдийн засаг

Завхан аймгийн төв Улиастай хотын хүн ам нь аймгийн эдийн засгийг хөдөлгөгч хүч болж чадахгүй байна. Хүн амын тоо цөөн байгаа нь ялангуяа аж үйлдвэр, боловсруулах салбарын хөгжилд том бэрхшээл үүсгэдэг. Цөөн хүн амтай аймагт аж үйлдвэрийн кластер байгуулах байтугай дотоодынхоо хэрэгцээг хангах бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, улмаар бусад аймгуудын зах зээлд гаргахад ч төвөгтэй байдаг. Мөн хүн ам хэт цөөн учир зах зээл маш хязгаарлагдмал байдаг. Аймгийн хувьд чацаргана тариалалт нилээд түгээмэл байна. Гэвч нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд зах зээл, боловсруулах үйлдвэр хангалтгүй байна.

Газар тариалангийн салбарын бүтээмж бага байгаагийн суурь шалтгаан нь хөдөө аж ахуйн материаллаг баазыг устгасанд байна. Төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед ажиллаж байсан газрууд бүрэн ажиллаж чадахгүй, техник тоног төхөөрөмжийг сайжруулах, засах төвлөрсөн санхүүжилтийн сан огт байхгүй байна. Энэ нөхцөл байдал нь газар тариалан эрхлэгчидтэй хамтран газар тариаланг эрчимжүүлэн хөгжүүлэхэд бэрхшээл болсоор байна.

Мал аж ахуйн салбарт ч дээрхтэй адил асуудал тулгарч байна. Мах, махан бүтээгдэхүүний үнэ (ойролцоогоор 3 ам.доллар/кг) олон улсын зах зээлийн дундаж үнэ (ойролцоогоор 5 ам.доллар/кг)-ээс маш доогуур байгаа шалтгаан нь хамтарсан хоршооны хэлбэрээр ажиллахгүй, зах зээл, бизнесийн мэдлэг, мэдээлэл дутмаг, хүнсний аюулгүй байдлыг хангасан, найдвартай бүтээгдэхүүн эсэх нь тодорхойгүй байдагтай холбоотой.

Аймгийн баруун болон өмнөд нутгаар бэлчээрийн доройтол улам ихэссээр байна. Үүнд зөвхөн бэлчээрийн талхагдал төдийгүй уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой цэвдгийн өөрчлөлт томоохон хүчин зүйл болж байна.

Аж үйлдвэрлэл, боловсруулах салбар нь дэд бүтцийн хөгжил тааруу, салбарын нэгдсэн бодлого дутмагаас болж хөгжиж чадахгүй байна. Томоохон аж ахуйн нэгж цөөхөн, жижиг дунд үйлдвэрлэлийн хөгжил сул байгаагаас шалтгаалж Завхан аймаг хөгжихгүй байна.

Завхан аймгийн хөгжилд хүн амын өсөлтийн зогсонги байдал нь хамгийн том бэрхшээлийн нэг болж байна. Хэрвээ хүн амын өсөлт буурвал нийгмийн үйлчилгээний барилга байгууламжаар хангахад төдийгүй бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний салбарын тогтвортой үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөөтэй юм.

2) Байгаль орчин

Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас ган зуд болох, цас их хэмжээгээр унах зэрэг үзэгдлүүд илэрч байна гэсэн. Нутгийн баруун өмнөд хэсэгт цөлжилт ихэсч байгаа тухай дурдсан.

3) Дэд бүтэц

Аймгийн төв нь эргэн тойрон өндөр уулсаар хүрээлэгдсэн байдаг учраас алслагдсан сумдтай холбогдсон зам харилцаа сул хөгжсөн. Зам харилцааг сайжруулахад маш их хэмжээний төсөв хөрөнгө шаардагдаж байна. Мөн ОХУ-тай холбогдох авто замын нөхцөл байдал маш муу байна. Мөн аймгийн хэмжээний авто замын чанар сайн бус, сум хоорондын зам харилцаа ч төдийлөн сайн хөгжөөгүй байна.

Амьдрах орчин сайнгүй, тав тухтай байдлыг хангахгүй байгаагийн улмаас хот, хөдөөгийн иргэд шилжин явах хүсэлтэй байна. Жишээлбэл хамгийн хүйтэн өвөл болдог аймаг хэдий ч аймгийн хэмжээнд хөдөө орон нутагт төвлөрсөн халаалтын систем хангалтгүй байна.

Аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр хөгжилд саад болж буй бэрхшээлүүдийг 1) Аймгийн хөгжлийн тодорхой бодлого болон бүсийн хэмжээнд хөгжүүлэх үндэсний бодлого байхгүй, 2) Мал аж ахуйг хөгжүүлэхэд газар ашиглахтай холбоотой нэгдсэн менежмент байхгүй, 3) Нийслэлээс алслагдмал оршдог учраас бараа бүтээгдэхүүний үнэ өндөр зэргийг дурдаж байсан.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Хэдийгээр Завхан аймаг одоогийн байдлаар Баруун бүсийн аймгуудын нэг боловч Хангайн бүсийн Хөвсгөл аймгийн Мөрөн хоттой ойрын хугацаанд холбогдох шаардлагатай. Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын кластерыг хөгжүүлж, Улаанбаатар-Улиастайг холбосон авто замыг сайжруулахын тулд Улиастай-Мөрөнгийн авто замыг сайжруулснаар дээрх ажлуудыг амжилттай хэрэгжүүлэх урьдчилсан нөхцөл бүрдэнэ.

Дунд хугацаанд урд хэсгээрээ Говь-Алтай аймгийн Алтай хоттой, баруун хэсгээрээ Ховд хоттой холбогдох харилцааг сайжруулах нь Завхан аймгийн хөгжилд онцгой ач холбогдолтой. Алтай хоттой зам харилцааг сайжруулснаар БНХАУ болон ОХУ-тай босоо тэнхлэгээр зорчиход түлхэц болно. Завхан аймаг нь хэвтээ тэнхлэгийн эдийн засгийн коридор, Баруун бүсийн эдийн засгийн төвүүд болох Ховд, Өлгий, Улаангом хотыг Улаанбаатартай холбох гол зам дээр оршиж байгаа нь байршлын хувьд давуу тал болно. Аймгийн төв Улиастай хотын чиг үүргийг өргөжүүлж, Баруун бүсийг Улаанбаатар хоттой холбосон нийгмийн үйлчилгээ, засаг захиргааны төв болгон хөгжүүлэхийн тулд дэд бүтцийг сайтар хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Завхан аймагт зохион байгуулагдсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид уул уурхайн үйл ажиллагааг хөгжүүлэх шаардлагагүй гэж санал асуулгад хариулсан байсан. Үүнтэй холбож үзвэл Завхан аймаг уул уурхайг хөгжүүлэх бус экспортод чиглэсэн хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийг илүүд үзэж байна. Мөн цементийн үйлдвэр, барилгын материалын үйлдвэр байгуулах нь зүйтэй.

Монгол орны хэмжээнд мал аж ахуйн салбарт мэдээлэл харилцаа холбооны технологи нэвтрүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. Завхан аймгийн төвийн нутагт адуунаас бусад малын чихэнд нь ухаалаг им суурилуулсан. Ингэснээр амьтны удам, угсаа, угшил, эрүүл мэндийн түүх зэргийг мэдэх боломжтой бөгөөд хулгайгаар мах борлуулах явдлыг ч бууруулах боломжтой. Ингэснээр, махны худалдаа эрхлэгчид, бөөний худалдаачид, фермерүүдийн хувьд мах махан бүтээгдэхүүний зах зээлийн үнийг тэнцвэржүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Монгол малын мах бэлчээрийнх учраас чанарын өндөр түвшний мах байдаг. Газар

зүйн байршлын хувьд ч ирээдүйд ОХУ, БНХАУ-ын зах зээлд мах махан бүтээгдэхүүн экспортлох боломж бүрдэнэ.

Сүүлийн жилүүдэд Завхан аймгийг зорих жуулчдын тоо өсөж байна. Аймгийн үзэсгэлэнт нуур, толгод жуулчдын анхаарлыг татсаар байна. Аймгийн зүүн хэсгийн байгалийн үзэсгэлэнт газрыг Хархорин, Цэцэрлэг, Баянхонгор зэрэг Хангайн бүсийн аялал жуулчлалын кластерт оруулах нь зүйтэй юм. Баруун бүсийн Баян-Өлгий зэрэг аймгуудаас ялгаатай нь Завхан аймаг гадаадын жуулчдаас илүү дотоодын жуулчдын сонирхолыг ихэд татаж байгааг анхаарах нь зүйтэй юм. Цаашид аймгийн хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй жуулчны бааз, аялал жуулчлалтай холбоотой мэдээллийг дээрх кластерын сүлжээнд оруулах нь чухал байна.

Монгол Улсад гар утас хэрэглэгчдийн тоо, интернетэд холбогдох боломж сайтай учраас мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг өргөнөөр ашиглах боломжтой. Мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарт цаг агаарын урьдчилсан мэдээлэл, ялангуяа ган зудаас сэрэмжлүүлэх, түүний хохирлоос урьдчилан сэргийлэх зэрэг найдвартай мэдээллийг фермерүүдэд урьдчилан мэдээлэх нь чухал юм. МХХТ-ийн хэрэглээг ашигласнаар хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний чанар, найдвартай байдлыг хангахад ашиглаж болно.

7.3.2 Хөвсгөл аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

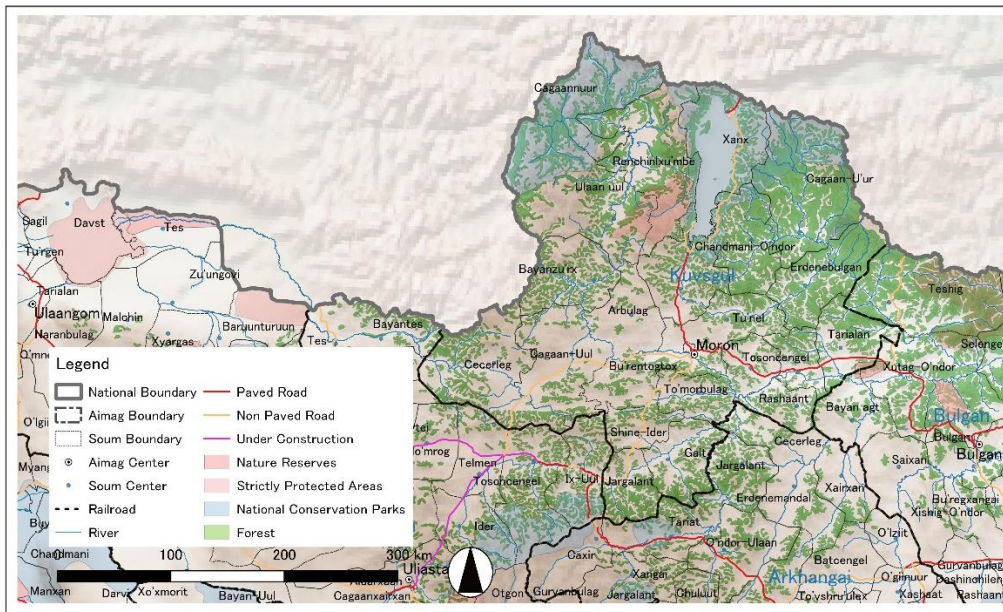
Газар зүйн нөхцөл байдал

Хөвсгөл аймгийн газар нутгийн хэмжээ 100,629 км² бөгөөд нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээрээ улсдаа 6-рт жагсаж байна. Аймгийн нутаг дэвсгэр өндөр уулын, уулархаг, ойт хээрийн гэсэн байгалийн гурван бүслүүрт хуваагдана. Аймгийн төв нь Мөрөн хот бөгөөд Улаанбаатар хотоос баруун хойд зүгт 779 км зайтай оршдог.

Хөвсгөл нуур, ой тайга зэрэг байгалийн арвин их нөөц, үзэсгэлэнт байгалиараа алдартай. Монгол Улсын хэмжээнд хамгийн их ойн нөөцтэй аймагт тооцогддог ба нийт газар нутгийн 35.4%-ийг эзэлдэг. Үүний 90%-ийг шинэс мод эзлэх ба үлдсэн хувийг нарс болон бусад зүйлийн мод эзэлдэг байна. Хөвсгөл аймаг Идэр, Тэс, Бүгдгээн зэрэг нийт 400 орчим гол мөрөн, 300 орчим том, жижиг нууртай.

Хөвсгөл аймагт 5 баг, 13 овог, 31 төрөлд хамрагдах нийт 35 зүйлийн хөхтөн амьтан, тэр дундаа үнэг, чоно, хандгай, баавгай, хярс, хүдэр, зэрлэг гахай, буга, гөрөөс, булга, тарвага нутагладаг. Түүнчлэн ёл, хойлог, шонхор зэрэг олон зүйлийн шувууд байдгаас гадна өрөвтас, гангар хун, хээрийн галуу, байгалийн нугас, явлаг сар, усны цагаан сүүлт бүргэд, бүргэд, алтайн хойлог, Азийн цууцаль, итгэлэн цахлай гэх мэт улаан номонд орсон шувууд бий.

Зураг 7.3.2 Хөвсгөл аймгийн байршил

Эх сурвалж: БОАЖЯ-ны зургийг ашиглаж ЖАЙКА-гийн Төслийн баг бэлтгэв.

Нийгэм, эдийн засаг

Хөвсгөл аймаг 2017 оны байдлаар нийт 131,600 хүн амтай, хүн амын нягтрал нь $1.3/\text{км}^2$ байсан байна. 2000-2010 онд хүн ам нь жилд дунджаар 0.32%-иар буурч байсан бол 2010-2015 онд жилд дунджаар 2.30%-иар өссөн.

Хөвсгөл аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь газар тариалан, мал аж ахуй бөгөөд 2017 оны байдлаар ДНБ-ний 41%-ийг эзэлжээ. 2017 онд нийт 1,387,000 мал тоолуулж улсын хэмжээнд 3-т орсон байна. Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 318 байсан нь улсад 18-рт орсон. Нийт ажиллагсдын тоонд малчин өрхийн эзлэх хувь 55 бөгөөд улсад 3-р байранд орсон байна. 2017 онд улаан буудай, төмс, хүнсний ногоо тариалсан талбайн хэмжээ 18,714 га байснаас харахад Хөвсгөл аймаг газар тариалан түлхүү эрхэлдэг аймаг гэж дүгнэж болохоор байна.

2017 оны байдлаар бүс нутгийн ДНБ харьцангуй өндөр буюу 499 сая төгрөг

байсан бөгөөд улсад 5-рт орсон байна. Харамсалтай нь бүсийн нэг хүнд ногдох ДНБ харьцангуй бага буюу 3,827,000 болж улсад 17-р байранд жагссан байна. Үүнээс гадна хөдөлмөрийн бүтээмжээрээ мөн л 17-р байранд орж, 8,869,000 төгрөг байсан нь доогуур үзүүлэлт болно. Үүнээс үзвэл нэмүү өртөг шингэсэн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж чадахгүй байгаад хавтгайрсан нийгмийн халамжийн бодлого, улирлын чанартай аялал жуулчлал зэрэг нөхцөл байдал нөлөөлсөн гэж үзэж байна.

Хөвсгөл аймагт нийт 1,648 аж ахуйн нэгж байгууллага байдгаас 1,398 нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага бөгөөд эдгээр үзүүлэлтээрээ улсад 5-рт орсон байна. Үүнээс 78 нь томоохон аж ахуйн нэгж байгууллагад тооцогддог бөгөөд тус үзүүлэлтээр улсад тэргүүлсэн байна. Хөвсгөл аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр эдгээрийн дийлэнх нь аялал жуулчлал, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, хүнсний боловсруулах үйлдвэрүүд болох нь тодорхой болсон. Түүнчлэн ноос угаах, мах боловсруулах үйлдвэрүүд байдаг.

Хөвсгөл аймгийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2017 онд харьцангуй бага буюу 68.8% болж улсад 14-рт жагсжээ. Үүнд улирлын чанартай аялал жуулчлал, ЖДҮ-ийг дэмжих замаар ажлын байраар хангах асуудал хязгаарлагдмал байдаг нь нөлөөлсөн. Ажилгүйдлийн түвшин дунджаар 2017 онд 10-рт орсон буюу 8.5% байсан байна.

Хөвсгөл аймагт бага, дунд сургуульд хамрагдалтын түвшин дунджаас дээгүүр, багш, сурагчдын харьцаа өндөр. Эрүүл мэндийн үзүүлэлтийн хувьд Хөвсгөл аймаг доогуур байр эзэлж байна. Тухайлбал 2017 онд дундаж наслалт 66 байсан ба улсад 21-рт орсон.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Хөвсгөл аймгийн хотжилтын түвшин 2017 онд 32.2% байсан бөгөөд энэ нь харьцангуй доогуур үзүүлэлт юм. Аймгийн төв Мөрөн хотын хүн ам 2017 онд 39,407 байсан ба 2010-2017 оны хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1.38%-тай байсан байна.

Мөрөн хот нь нийслэл Улаанбаатар хот болон Увс аймгийн төв Улаангомыг холбосон зам дагуу байрладаг. Хөвсгөл аймгийн хувьд авто замын сүлжээ харьцангуй сайн боловч Хөвсгөл нуур орчмын аялал жуулчлалын бүсээс бусад сум сууринд авто замыг сайжруулах шаардлагатай. Улаанбаатар, Мөрөн сумын чиглэлийн авто зам зарим хэсэгтээ эвдрэлтэй байна. Мөрөн сумаас Улаанбаатар руу тогтмол нислэг үйлддэг нисэх онгоцны буудалтай. Мөн тус аймагт Монгол Улсдаа ганцхан байдаг усан боомт нь Хөвсгөл нуурын Хатгал боомт юм. Тус боомтыг ачаа тээвэрлэх болон аялал жуулчлалын зориулалтаар завиар аялуулахад л ашигладаг байна.

Эрчим хүч, цэвэр ус, хог хаягдлын менежмент зэрэг дэд бүтцийн хүртээмжийн хувьд дунд зэрэг гэж тодорхойлогддог бөгөөд өргөн хэрэглээний барааны хангамж, томоохон үйлчилгээний төв зэрэг амьдралын үндсэн дэд бүтэц харьцангуй сайн буюу улсын хэмжээнд 2, 3-р байранд жагсдаг.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Хэлэлцүүлэгт оролцогчдыг аймгийн хөгжлийн асуудлаар 4 багт хувааж хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн бөгөөд нийт 4 багийн 3 багаас тодорхойлсон тулгамдаж буй асуудлуудаас хамгийн ноцтой гэж үзсэн асуудал бол нэгдүгээрт хүний хөгжлийн суурь үзүүлэлтүүд доогуур байдал, хоёрдугаарт эрүүл мэндийн

салбарын асуудал, гуравдугаарт аялал жуулчлалыг тогтвортой хөгжүүлэх бодлого, төлөвлөгөө алдагдсан байдал, дөрөвдүгээрт бэлчээрийн даац хэтэрсэн байдал зэрэг асуудлууд орж байна.

Хүний хөгжлийн индексийн үзүүлэлт бага байгаа нь Хөвсгөл аймгийн хөгжлийг хязгаарлаж буй асуудал бөгөөд ялангуяа эрүүл мэндийн суурь дэд бүтэц хангалтгүй, нэг их эмчид ногдож байгаа хүний тоо зэргээс харвал эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй байна. Эрүүл мэндийн дэд бүтэц сул байгаа нь Хөвсгөлчүүдийн эрүүл мэндэд төдийгүй эдийн засагт сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм. Хүн амын дундаж наслалтын үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 21-р байранд, нялхсын эндэгдлийн түвшин 21-р байранд, халдварт өвчлөлийн үзүүлэлтээр 16-р байранд тус тус жагссан байгаагаас үзэхэд нийт 21 аймаг дотор эрүүл мэндийн үзүүлэлтээр илт доогуур байгаа нь харагдаж байна.

Хөвсгөл аймаг бол Хөвсгөл нуураас эхлээд байгалийн аялал жуулчлалын арвин их нөөц баялагтай аймаг. Харамсалтай нь аялал жуулчлалын салбарыг тогтвортой хөгжүүлэх бодлого, төлөвлөгөө хангалтгүй байгаатай зэрэгцээд сүүлийн үед өсөн нэмэгдэх жуулчдаас үүдэлтэй байгаль орчны доройтол ихсэж байна. Түүнчлэн аялал жуулчлалын үйл ажиллагааг Улаанбаатар хотод байрлах аялал жуулчлалын агентлагууд зохион байгуулдаг тул орон нутгийн иргэдэд эдийн засгийн ямар нэгэн үр өгөөж өгдөггүй. Хэдийгээр аялал жуулчлалын нөөц баялаг арвин ч Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалын салбар орон нутгийн иргэдэд хязгаарлагдмал ашиг, орлого өгдөг.

Мал аж ахуй нь Хөвсгөл аймгийн эдийн засгийг авч явдаг үндсэн салбарын нэг юм. Бэлчээрийн хязгаарлагдмал байдал, малын тоо аль хэдийнээ зохих түвшнээс давсан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчдын дийлэнх нь бэлчээрийн даац хэтэрсэн байдал болон мал аж ахуй бодлого алдагдсанаас үүдэлтэй бэлчээр доройтож байгаа талаар онцолж байв. Мөн ойн нөөцийн зохистой менежмент сул бөгөөд модны хаягдал үртэс, зомгол, гишүү, мөчир зэргийг ашиглалгүй хаядаг. Ойн нөөцөд суурилсан модны аж ахуй, модон эдлэлийн үйлдвэрлэл хөгжөөгүй, гар урлал, өрхийн түвшинд хөгжиж байна гэж үзсэн. Зарим сумдын цэвэр ус хангамжийн хүртээмж муу, аялал жуулчлалын бүсэд хатуу хог хаягдлын менежмент хангалтгүй байгаа талаар хэлэлцүүлэгт оролцогчид хэлж байв.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Хөвсгөл аймаг алт, зэс, молибден зэрэг металл ашигт малтмалаас гадна фосфорит, нүүрс, бал чулуу зэрэг металл бус ашигт малтмалын баялагтай. Гэсэн хэдий ч хэлэлцүүлэгт оролцогчдын илэрхийлж байсанчлан Хөвсгөл аймаг уул уурхайгүй аймаг болохыг зорьж байна. Учир нь ашигт малтмалын орд газрууд нь ихэвчлэн ой мод бүхий газар нутагт тархсан байдаг. Металл бус ашигт малтмалыг бага хэмжээгээр олборлох боломжтой аж.

Хөвсгөл аймагт тэргүүлэх салбар болох аялал жуулчлал, газар тариалан, мал аж ахуй, ой модны аж ахуйд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Эдгээр салбарыг нэгдсэн бодлого, төлөвлөгөөний дагуу тогтвортойгоор дэмжиж ажиллах хэрэгтэй. Байгалийн баялагт суурилсан байгаль орчинд ээлтэй загварыг нэвтрүүлэх хэрэгтэй.

Байгалийн арвин их нөөц баялаг, соёл уламжлал, агаарын зорчигч тээврээр холбогдох боломж зэрэг харьцангуй давуу талууддаа түшиглэн аялал жуулчлалын төрөл, чиглэлийг нэмэгдүүлэх боломжтой. Монгол Улсын аялал жуулчлалын гол төв гэдэг утгаараа давуу талаа нэмэгдүүлэхийн тулд байгалийн

аялал жуулчлал, эрүүл мэндийн аялал жуулчлал, соёлын аялал жуулчлал болон бусад олон хэлбэрийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой. Иргэдийн оролцоонд түшиглэсэн тогтвортой аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхийн тулд аялал жуулчлалаас олсон орлогыг Улаанбаатар болон бусад орон нутагт үйл ажиллагаа эрхэлж буй иргэдэд алдалгүй нутгийн иргэд хүртэж болох хэлбэрийг хөгжүүлэх нийтлэг суурь баазыг бий болгох нь зүйтэй. Түүнчлэн нутгийн иргэдийн эрхэлдэг газар тариалан, мал аж ахуйгаас гаралтай шинэ жимс, хүнсний ногоо, мах болон махан бүтээгдэхүүн, боловсруулсан бяслаг, айраг, зөгийн бал зэргийг жуулчдад зориулж нийлүүлдэг.

Өргөн уудам, ой мод ихтэй газруудад жуулчдад зориулсан байгалийн болон адал явдалт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломж бий. Шувууд ажиглах аялалд Европын жуулчид ихээр татагддаг. Мөрөн хотын төвд олон улсын зэрэглэлийн зочид буудал, урт хугацаагаар аялж байгаа жуулчдад зориулсан жижиг байшин, гэр баазууд зэрэг олон сонголтуудтай.

Мал аж ахуйн салбарт малын тоо толгойг зохих түвшинд барих, малын гаралтай түүхий эдийг нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүн болгон боловсруулалт хийхэд анхаарал хандуулах нь зүйтэй. Малын тоо толгой их тул Хөвсгөл аймаг нь мах, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, Орхон, Дархан-Уул зэрэг хот, суурин газруудад болон жуулчдад шинэ мах, сүүн бүтээгдэхүүн ханган нийлүүлж болно.

Ойн нөөцийг хамгаалах, үр дүнтэй ашиглах нь аймгийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой юм. Ойн нөөцийг үнэлэх, ой модон бус бүтээгдэхүүний түүхий эдийн нөөцийг бүрэн хэмжээгээр нь тогтоож, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх талаар тусгасан урт болон дунд хугацааны ойн нөөцийг зохистой ашиглах мастер төлөвлөгөөг боловсруулах боломжтой.

Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх томоохон хэмжээний бүтээн байгуулалтыг хийхдээ түүнээс олох орлогын нэг хэсгийг ой хамгаалал төдийгүй нийгмийн дэд бүтцийг бий болгоход ашиглах нөхцөлтэйгээр мастер төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх боломжтой.

7.3.3 Архангай аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

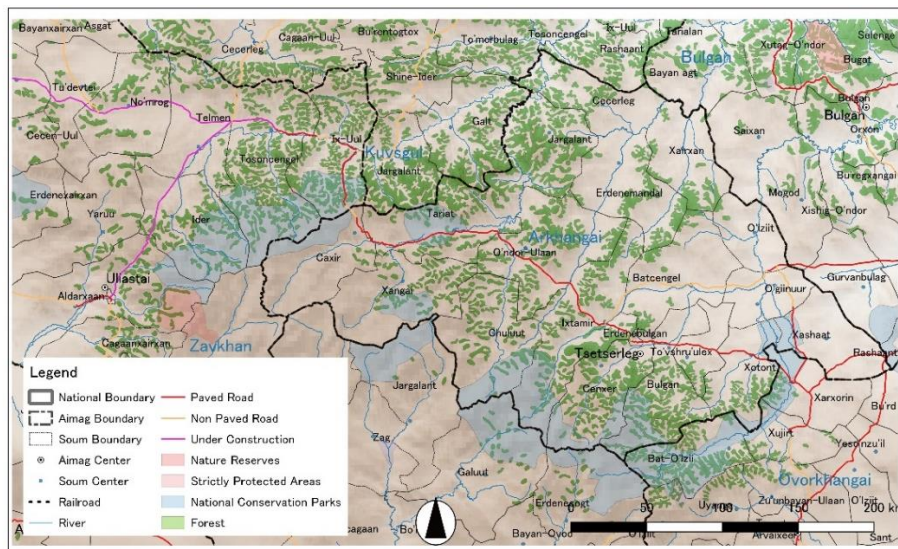
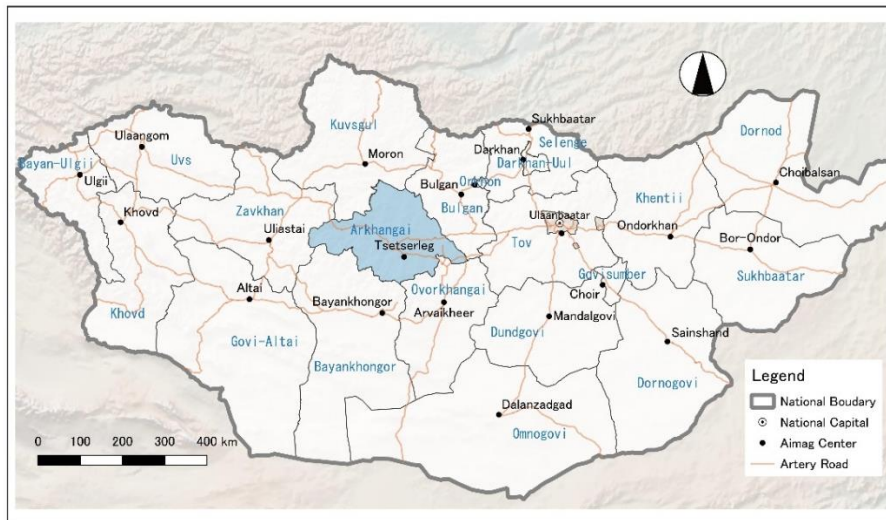
Газар зүйн нөхцөл байдал

Архангай аймаг нь Хангай нурууны хойд хэсэгт, хойноос урагш 260 км, зүүнээс баруун 350 км үргэлжилсэн газар нутагтай. Бүхэлдээ өндөрлөг газарт оршдог бөгөөд нутгийн өмнөд хэсгээр далайн түвшнээс дээш 2.500-3,000 м, нутгийн зүүн хойд хэсэг Булган аймагтай хиллэх бөгөөд 1,300-1,400м-ийн өндөрт оршдог. Аймгийн төв Цэцэрлэг хот нь 1,700 м-ийн өндөрт оршдог. Аймгийн хамгийн өндөр цэг нь Харлагтай уул бөгөөд 3,529 м-т оршдог.

Тамирын гол нь Цэцэрлэг хотын хажуугаар урсах ба 1290 м-т орших хамгийн нам дор цэг бөгөөд Орхон голд цутгадаг. Чулуут болон Хануйн гол нь хойшоо чиглэлтэй урсаж Сэлэнгэ мөрөнд цутгадаг. Тэрхийн цагаан нуур нь жуулчдын очих дуртай газрын нэг юм.

2018 онд 132 өдөр хур тунадастай байсан бөгөөд Хангайн бүсэд Эрдэнэт, Булган аймгийн дараа 3-р байранд жагссан. Жилийн хур тунадасны хэмжээ 296 мм байсан нь Эрдэнэт хотын дараа 2-р байранд жагссан.

Зураг 7.3.3 Архангай аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

2018 онд БДНБ 431 тэрбум байсан нь улсын хэмжээнд 12-р байранд буюу 2010 онтой адил түвшинд байв. 2010 онд нэг хүнд ногдох БДНБ 1,428,000 (18-р байр) байснаас 2018 онд 4,328 мянган төгрөг (16-р байр) болж нэмэгдсэн. 2010 онд эдийн засгийн бүтцэд хөдөө аж ахуй 59%, аж үйлдвэр, барилга 13%, үйлчилгээ 28%-ийг эзэлж байсан бол 2017 онд 54%, 22%, 24% болж хөдөө аж ахуйн салбар голлох үүрэгтэй хэвээрээ байна. 2010 онд хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн үр ашгаар улсын хэмжээнд 5-р байранд, 2018 онд 2-р байранд жагссан байна.

Хөдөө аж ахуй дотроо мал аж ахуй түлхүү эрхэлдэг бөгөөд 2018 онд малын тоо 5,482,00 болж, улсад 2-р байранд жагссан нь 2010 оны 3-р байрнаас дээшилсэн байна. Малын тоо 2010-2018 онд 105 хувиар өсч, улсын дундаж өсөлт болох 103 хувиас бага зэрэг өндөр байсан. 1 хүнд ногдох малын тоо 2010 онд 32 (5-р байр), 2018 онд 57 (5-р байр) байв.

2018 оны байдлаар сарын дундаж цалин 621,000 төгрөг буюу улсын хэмжээний дундаж цалингийн 62% бөгөөд улсын хэмжээнд доороосоо 3-р байранд байсан.

Архангай аймгийн хүн ам 2000-2010 оны хооронд жилд 1.5%-иар буурч байсан боловч 2018 он хүртэл жилд 1.7%-иар өссөн байна.

2018 онд ажилгүйдлийн түвшин 5.4% байсан нь Төв (2.6%), Завхан (4.3%), Дундговь (5.0%) аймгийн дараа буюу улсын хэмжээнд доороосоо 4-р байранд жагссан.

Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо 2010 онд 458 байснаас 2018 онд 519 болж өссөн бөгөөд 1000 хүн тутамд 5.4 тохиолдол бүртгэгдсэн хэвээр байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Архангай аймгийн төв Цэцэрлэг хот нь Улаанбаатар хотоос 488 км зайтай орших бөгөөд улсын чанартай А0301, А0601, А0602 асфальтан замаар холбогдоно. Цэцэрлэг хот нь Баруун бүсийн аймгуудыг Улаанбаатар хоттой холбодог төв зам дээр байрладаг. Цэцэрлэг хотоос эхлэлтэй улсын чанартай А0603 авто зам нь баруун зүгт чиглэн А1102 (замын ажил явагдаж байгаа) авто зам болж өөрчлөгдөн 533 км үргэлжлэн Улиастай хоттой холбогддог. Мөн А31 (шороон болон сайжруулсан зам) болон А305 (асфальтан) авто замаар Баян-Өлгий аймгийн Өлгий хоттой 1,044 км зайд холбогддог.

Архангай аймаг нь төвийн эрчим хүчний сүлжээнээс 1,100 мВт-ийн цахилгааны эх үүсвэрээ авдаг бөгөөд цахилгаан болон дулааны станц байхгүй.

Суурин утасны тоо 2010 онд 589 (21-р байр) байснаас 2018 онд 409 (21-р байр) болж буурсан. Уст цэгийн тоо 2010 онд 22 байснаас 2018 онд 34 болж өссөн. Үүнээс шалтгаалж нэг уст цэгээр үйлчлүүлэх хүний тоо 2010 онд 3823 (17-р байр) байснаас 2017 онд 2,823 (22-р байр) болж буурсан.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Архангай аймгийн хөгжилд үндэсний өв уламжлал алдагдах эрсдэлтэй, аж үйлдвэр, үйлчилгээний хөгжил сул, бизнес эрхлэх таатай орчин бүрдээгүй, хүний нөөцийн хомсдол, дэд бүтэц хөгжөөгүй гэх мэт асуудлууд тулгарч байна.

Архангай аймаг нь үндэсний өв уламжлалаа хадгалсан байдлын үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 19-р байранд жагссан. Мал аж ахуй нь аймгийн эдийн засагт том байр суурь эзэлдэг боловч иргэд энэхүү уламжлалт амьдралын хэв маягтаа хайхрамжгүй ханддаг нь дээрх үзүүлэлтээс харагдаж байна. Мал аж ахуй эрхлэх нь бахархалтай, үр ашигтай ажил гэдгийг иргэдэд ялангуяа залуу үеийнхэнд ойлгуулах нь чухал байна. Мал аж ахуй эрхлэлтийг сайн сурталчлах нь хүмүүсийн эерэг хандлага, ирээдүйдээ итгэлтэй амьдрахад хувь нэмэр болно.

2018 онд Архангай аймгийн эдийн засаг төрөлжөөгүй, мал аж ахуйн үйл ажиллагаа давамгайлж байсан. Аж үйлдвэрлэл, бизнесийн салбарын хөгжил маш хангалтгүй, боловсруулах болон технологийн дэвшилтэт үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар хөгжөөгүй. Аж үйлдвэр, бизнесийн хөгжил хангалтгүй байдлыг улсын түвшинтэй харьцуулахад: бизнес эрхлэхэд хялбар байдал - 18-р байр, бизнес эрхлэх зөвшөөрөл авах болон мэдээллийн ил тод байдал - 21-р байр, орон нутгийн тендерийн үйл ажиллагааны шударга байдал - 21-р байр, бизнесийн өрсөлдөөний шударга байдал - 21-р байр, хувиараа бизнес хийх боломж - 17-р байранд байна. Санхүүгийн эх үүсвэр олох боломжийн хувьд 17-р байранд, мөн банкны хүү өндөр (21-р байр) байна.

Орон нутгийн засаг захиргаа иргэдтэй хамтран хөгжлийг дэмжих үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь дутмаг байгааг орон нутгийн засаг захиргааны шийдвэр, бодлогын

ил тод байдал муу (21-р байр), төсвийн зарцуулалт орон нутгийн мэдлээр тодорхойлох, нөлөөлөх чадамж муу (21-р байр), орон нутгаас гаргасан тогтоол, шийдвэр нь орон нутгийн хөгжилд муу нөлөөлдөг (15-р байр) зэрэг үзүүлэлтээс дүгнэж болох юм.

Архангай аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчид иргэдийн хандлага, сэтгэлгээ нь хөгжилд саад болж буйг онцолж байсан. Төрөөс нийгмийн халамжийн бодлогыг хэт хавтгайруулж, бэлэнчлэх сэтгэлгээг газар авхуулж байгаа талаар дурдсан. Архидан согтуурах явдал ажиглагдаж байна. Хүний нөөцийн үүднээс авч үзвэл, мэргэшсэн инженер дутмаг (19-р байр), бизнес эрхлэх ур чадвар бага (18-р байр), гадаад хэлний чадвар муу (19-р байр) зэрэг асуудлууд байна. Мөн хэлэлцүүлэгт оролцогчид Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв нь онолын хичээлд хэтэрхий анхаарч, суралцагчдад практик ур чадварыг эзэмшүүлж чадахгүй, төгсөгчид нь компаниудын эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн боловсон хүчин болж бэлтгэгдэхгүй байгааг онцолж байсан.

Засгийн газрын хувьд сонгуулийн дөрвөн жилийн хугацаагаар хязгаарлагдсан улс төрийн мөчлөгт нөлөөлсөн бодлого нь тогтвортой хөгжлийг сааруулж байна. Цэвэр ус хангамжийн дэд бүтцийн байдал, халаалтын систем, халаалтын үнэ зэрэг үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 19,16,21-р байранд жагссан.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Архангай аймгийн эдийн засаг нь мал аж ахуйгаас хэт хамааралтай ч эдийн засгийн өсөлтөд давуу тал болж болно. Одоогийн эдийн засгийн энгийн, хязгаарлагдмал үйлдвэрлэлээс боловсруулах чиглэлийн, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь чухал байна. Энэхүү зорилгоор аймгийн төв Цэцэрлэг болон Цэцэрлэг-Хархорин чиглэлийн авто замын дагуу байрлаж буй Хотонт суманд үндсэн байгууламжуудыг байгуулж мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх боломжтой. Баруун болон төв аймгуудаас хүлээн авсан ноосыг угааж цэвэрлэдэг Хотонт сумын ноос угаах үйлдвэр ашиглалтад орсон. Дэд кластерыг холбоос замыг сайжруулсны дараа төв замаас хойд зүгт байрлах Эрдэнэмандал, Батцэнгэл, Өгий нуур, Хашаат сумдад байгуулах нь зүйтэй.

Эдгээр 4 сумын төвийн давуу талыг урьдчилсан байдлаар авч үзвэл, А0602/03 авто замын хойд талд харьцангуй тал хээрийн, өндөрлөг бус нутаг дэвсгэртэй, гадаргын ус элбэгтэй, эргэн тойрны авто замын сүлжээ сайн хөгжсөн. Хөдөө орон нутгаас тээвэрлэж ирсэн мах, сүү, ноос, ноолуур, малын арьс зэрэг түүхий эдийг үйлдвэрлэлийн кластерын төвүүдэд боловсруулан Улаанбаатар хот болон бусад суурин газруудад ханган, улмаар экспортод гаргах боломжтой.

Нэг үйлдвэрлэлийн кластерын төвд өдөрт 150 орчим малын түүхий эдийг хэрхэн боловсруулах талаар энгийн тооцоо хийж үзвэл:

- 2018 онд Архангай аймгийн нийт малын тоо: 5,482,000
- Жил бүр 5%-г нь эргэлтэд оруулах
- Жил бүр 274,000-г боловсруулах
- Архангай аймгийн хэмжээнд өдөрт 750 малын мах боловсруулах
- Нэг байршилд өдөрт 150 малын мах боловсруулах

Цаашид үйлдвэрлэлийн оновчтой хэмжээ, нэг кластерт ногдох малын тоо, зах зээлээс алслагдах байдалтай уялдуулан босоо тэнхлэгийн дагуу байршлаар хуваах зэргийг нарийвчлан тооцоолох шаардлагатай байна. Эдгээр байршилд

авто зам, цахилгаан эрчим хүч, дулаан, цэвэр ус хангамж, ариутгах татуурга, хатуу хог хаягдлын менежментийг сайжруулахад шаардлагатай дэд бүтцийг шинэчлэх шаардлагатай байна. Байгаль орчны зохистой менежмент нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах урьдчилсан нөхцөл болно. Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл бусад аймгаас түлхүү хөгжихийн хирээр Архангай аймаг малын тоог хянах, бэлчээрийн даац хэтрэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор малын хөлийн татварын шинэ тогтолцоог бий болгох хэрэгтэй.

Энэхүү үйлдвэрлэлийн кластерт малын тэжээлийн үйлдвэрлэл, эрчимжсэн мал аж ахуй нь түүхий эдийг нийлүүлнэ. Архангай аймаг нь малын тэжээл, үр тарианы тариалалтаараа сайн туршлага хуримтлуулсан аймаг юм. 2018 онд 5,817 тн малын тэжээл тариалж, улсын хэмжээнд Төв, Сэлэнгэ аймгийн дараа жагссан. 2018 онд малын тэжээлийн 1 га-гаас авах ургац 2.7 тн, улсын хэмжээнд 12-р байранд жагссан. Харин Улаанбаатар хот орчмын 1 га-гаас авах ургацын хэмжээ хамгийн өндөр 10.6 тн буюу нийт ургацын 25%-ийг авдаг. 2018 онд Архангай аймаг тариалангийн газрын хэмжээгээр улсад 5-р байранд жагссан ч нийт авсан ургацын хэмжээгээр 10-р байранд жагссан нь 1 га-гаас авах ургацын хэмжээ хангалтгүй гэсэн үг юм (2018 онд га-гаас 0.96 тн ургац авсан бол хамгийн өндөр нь Орхон аймагт 3.13 тн байсан). Аймгийн ихэнх нутгийг хамарсан үржил шимт хар шороон хөрстэй, гадаргын усны нөөц сайтай аймгийн хувьд 1 га-гаас авах ургацын хэмжээг сайжруулах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Цэцэрлэг хотоос 170 км зайтай орших байгалийн өвөрмөц тогтоцтой, аялал жуулчлалын түшиц газар болох Тэрхийн цагаан нуурыг мал аж ахуйтай хослуулан тогтвортой аялал жуулчлал хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Үржил шимт хөрс, ус хангамжийн давуу талаа ашиглан газар тариаланг мал аж ахуйтай хослуулан аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлж, шинэ жимс жимсгэнэ, ногоогоор зах зээлийг хангах шаардлагатай байна. Мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг зайнаас эмчлэх, зайнаас суралцах, эрчимжсэн болон бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэгчдэд зориулсан цаг уурын урьдчилсан мэдээлэл өгөх, аялал жуулчлалын

Арьс, ширний бүтээгдэхүүн: БДНБ-д оруулах хувь нэмэр болон шаардлагатай ус хангамж, газар ашиглалтын урьдчилсан тооцоо

БДНБ-д оруулах хувь нэмэр, жишээлбэл:

a) Арьс, шир (түүхий эд):	42 кг/үхэр
b) Үнэ:	1.5 ам.доллар / кг
c) Үхрийн тоо:	124 мян. үхэр = 20% нийт 621.2 мян. үхэр(2018)
d) Нийт борлуулалт:	13.0 сая ам.доллар эсвэл 32,599 сая төгрөг a)*b)*c)
e) БДНБ:	430,740 сая төгрөг (2018)
f) Хувь нэмэр:	7.6% d)/e)

Шаардлагатай ус хангамж, газар ашиглалтын тооцоо

a) 1 үхэрт ногдох газар:	1 үхэрт 100 м ²
b) Үхрийн тоо:	Жилд 24 мян. эсвэл өдөрт 340 үхэр
c) Нийт газар:	34,000 м ² эсвэл 3.4 га газар
d) Усны хэрэгцээ	Нэгж: 1,000 м ² тутамд өдөрт 26.9 м ³ (Япон улс)
e) Нийт ус хангамж:	өдөрт 914 м ³

Урьдач нөхцөл:

- (i) Бусад малыг орлуулахдаа тухайн малын арьс, ширний тооцоог авч үзэх нь зүйтэй.
- (ii) Түүхий эдийг хэдий чинээ сайн боловсруулна төдий чинээ БДНБ-д оруулах хувь нэмэр өснө.

мэдээлэл зэргийг солилцоход нэг талаас малчид нөгөө талаас орон нутгийн засаг

захиргаа ашиглаж болох юм. ‘Хот суурин газар руу иргэд татагддаг’ гэхийн оронд ‘Иргэдийн амьдарч буй газар руу таталцлыг бий болгох’ гэсэн ойлголтыг цаашид, ялангуяа шинэ үеийн малчид санаачлах хэрэгтэй.

7.3.4 Булган аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

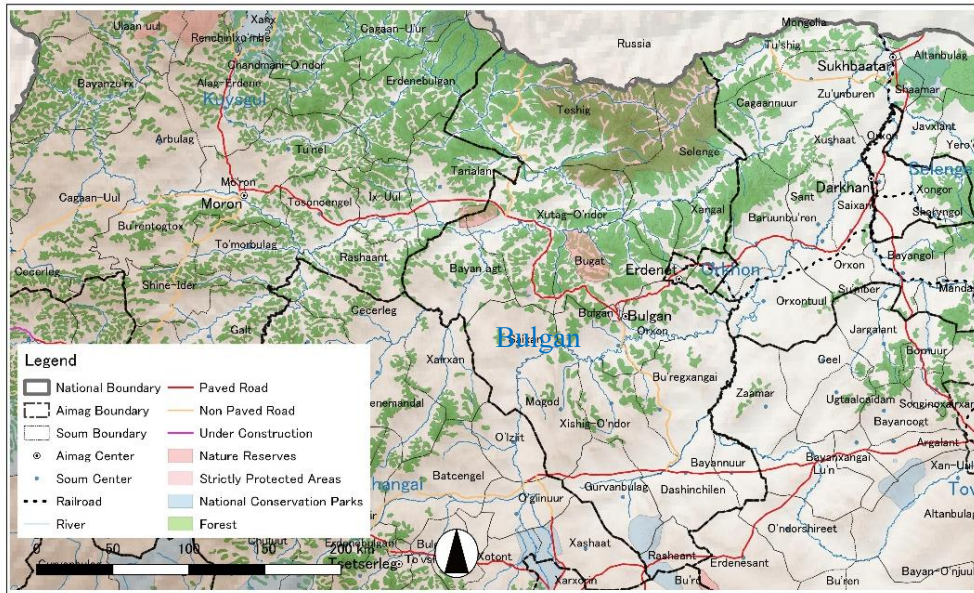
Газар зүйн нөхцөл байдал

Булган аймаг нь Хангайн бүсийн зүүн хойд хэсэгт нийслэл хотоос 280 км зайтай оршдог бөгөөд аймгийн газар нутгийн хэмжээ нь 48,700 км². Аймгийн хойд хэсэг бүхэлдээ ойн сан бүхий газар нутаг юм. Аймгийн жилийн дундаж агаарын температур -0.9 -1.6 хэм хүйтэн, жилд дунджаар 300-350 мм хур тунадас ордог. Орхон, Сэлэнгэ гол нь Өвөрхангай аймгаар дайрч урсан өнгөрдөг. Аймгийн өмнөд хэсэг нь газар тариалан эрхлэхэд тааламжтай.

Ойн сан бүхий газар нутаг 19,050 км² (39.1%) бөгөөд нутгийн төв, хойд хэсэгт оршдог. Монгол орны хэмжээнд ихэнх ойн сан бүхий газар нь тусгай хамгаалалттай газарт хамаардаг. Булган аймгийн хувьд нутгийн нийт ойн 7% нь аж ахуйн зориулалттай байдаг.

Зураг 7.3.4 Булган аймгийн байршил

Эх сурвалж: БОАЖЯ-ны зургийг ашиглаж ЖАЙКА-гийн Төслийн баг бэлтгэв.

Нийгэм, эдийн засаг

Булган аймаг нь 2017 оны байдлаар 61,300 хүн амтай, хүн амын нягтрал 1.26/км² байсан байна. 2010-2015 онд хүн ам жилд дунджаар 2.37%-иар өсч байсан бол 2000-2010 онуудад -1.20%-иар буурч байсан. Сүүлийн жилүүдэд хүн ам өсөж байгаа шалтгааныг 1) Эрдэнэт, Улаанбаатар зэрэг том хотууд руу иргэдийн шилжих хөдөлгөөн буурсан, 2) Увс зэрэг баруун аймгуудаас иргэд нүүн ирж байгаа, 3) Дэд бүтцийн хөгжил, амьдрах орчин, ажлын байр нэмэгдэж байгаа зэргээр тайлбарлаж болно.

Булган аймгийн эдийн засагт хөдөө аж ахуйн салбар зонхилох байр суурийг эзэлдэг бөгөөд 2017 оны байдлаар БДНБ-ий 50.9%-ийг эзэлсэн байна. 2017 онд 974,000 (8-р байр) мал тоологдсон бөгөөд нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 396 (10-р байр) байсан. 48,559 га газар тариалангийн газартай бөгөөд улсын хэмжээнд 3-р байранд жагссан. Булган аймгийн үржил шимт хөрс, уур амьсгалын нөхцөл нь газар тариалан эрхлэхэд нэн тохиромжтой. Хангайн бүсийн аймгуудын дунд хамгийн их буюу 42,993 га талбайд үр тариа, 288 га-д малын тэжээл, төмс, хүнсний ногоо тариалдаг.

2017 онд нэг хүнд ногдох БДНБ нь 4,607,000 төгрөг байсан бөгөөд хөдөлмөрийн бүтээмж 10,211,000 (11-р байр) төгрөг байсан нь улсын хэмжээнд дундаж үзүүлэлт юм. Аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр, иргэд хөдөлмөрийн бүтээмж бага байдаг нь бэлчээрийн Мал аж ахуй давамгайлдаг болон мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрлэл эрхэлдэг аж ахуйн нэгж бага байдагтай холбоотойг дурдсан.

Булган аймагт 2017 онд нийт 1,186 аж ахуйн нэгж байгууллага (13-р байр) бүртгэгдсэнээс 1,008 нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага (13-р байр), 30 томоохон аж ахуйн нэгж байгууллага (14-р байр) үйл ажиллагаа явуулж байсан. Аж үйлдвэрийн салбар төдийлөн сайн хөгжөөгүй бөгөөд ажилгүйдлийн түвшин 10.7% (14-р байр)-тай байсан.

Нийгмийн хөгжлийн талаас бага, дунд, ахлах сургуульд хамрагдалтын түвшин бусад аймгуудтай харьцуулах хамгийн доогуур үзүүлэлттэй байна. Гэхдээ бага сургуулийн багш-сурагчийн харьцаа зохистой түвшинд буюу улсын хэмжээнд 5-р

байранд жагссан байна. Дээрх үзүүлэлтүүдээс харахад бага, дунд, ахлах ангийн элсэлт хамрагдалт хангалтгүй гэж харагдаж байна. Санал асуулгад оролцогчид Булган аймгийн боловсролын чанар сайн биш учраас олон хүүхэд Эрдэнэт, Улаанбаатар хот руу суралцахаар явдаг гэсэн.

Нөгөө талаар Булган аймгийн хэмжээнд эрүүл мэндийн үйлчилгээ харьцангуй сайн байна. 10,000 хүн тутамд ногдох халдварт өвчний тоо 77 (7-р байр), амьд төрсөн 1,000 төрөлт тутмын нялхсын эндэгдэл 11 байна. Өвчнөөс урьдчилан сэргийлэлт, эрт илрүүлэлт, эмнэлгийн ажилтнуудын хамрагдах сургалтын байдлаас эрүүл мэндийн үйлчилгээ, эмнэлэг, эрүүл мэндийн төвийн чанарыг харж болно.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Булган аймгийн хотжилтын түвшин 2017 онд 19.8% байсан нь маш доогуур үзүүлэлт юм. Энэ нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагсадын тоо, ялангуяа малчдын тоо өндөртэй холбоотой. 1,000 өрх тутамд ногдох утасны шугам 10 байгаа нь улсын хэмжээнд 11-р байранд жагссан байна.

Булган аймаг нь авто замын чанар сайтай аймгуудын нэг бөгөөд Эрдэнэт, Дархан, Улаанбаатар, Хөвсгөл аймгийн Мөрөнтэй холбогдсон. Улаанбаатар-Булганы хооронд тээвэрлэлтийн хувьд ямар ч асуудалгүй.

Булган аймгийн ус хангамжийн хүрэлцээ, усны чанар нь дунд зэргийн үзүүлэлттэй. Хатуу хог хаягдлын менежмент бусад аймгуудаас сайн байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

1) Нийгэм, эдийн засаг

Аймгийн төвийн хүн ам цөөн байгаа нь Булган аймгийн хөгжилд тулгарч буй асуудал бөгөөд олон төрлийн бизнесийн үйл ажиллагаа явуулах боломжийг хязгаарладаг. Хөдөө орон нутагт мал аж ахуй зонхилж байна. Аймгийн төвд аж үйлдвэрлэлийн чадавх хангалтгүйгээс нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд төвөгтэй байна.

БДНБ-д үйлчилгээний салбарын оролцоо бага байгаа нь асуудал үүсгэж байна. Булган аймгийн хувьд мал аж ахуй зонхилсон эдийн засгийн үйл ажиллагаанаас хот суурин газрын эдийн засгийн үйл ажиллагаанд чиглэсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар хөгжих шилжилтийн үедээ байна. Үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар сайн хөгжихгүйгээр аж үйлдвэрлэлийн чадавх сайжрахгүй. Энэ нь зөвхөн уул уурхайн салбар бага хөгжсөнтэй холбоотой бус боловсролын салбарын хөгжил хангалттай бус, мэргэшсэн инженерүүдийн тоо бага байгаатай холбоотой. Эдгээр хүчин зүйл нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, шилжилт хөдөлгөөн зэрэг олон асуудлыг үүсгэж байна.

2) Байгаль орчин

Булган аймгийн байгаль орчинд тулгарч буй асуудал нь бусад аймгуудтай харьцуулахад харьцангуй эрсдэл багатай байна. Гэхдээ аймгийн нутгийн хойд болон өмнөд хэсэг зудын эрсдэлд өртөх магадлалтай.

3) Дэд бүтэц

Монгол Улсын бусад аймгуудтай харьцуулахад технологийн дэд бүтэц ялангуяа мэдээллийн хүртээмжтэй байдал төдийлөн сайн биш байна. Энэ нь аймгийн иргэд

орон нутгийн нөхцөл байдлын талаар ерөнхий мэдээлэл хялбар олж авч чаддаггүй гэсэн үг юм. Булган аймгийн иргэд цаг үеийн болон үнэт бодит байдлын мэдээлэл олон нийтийн мэдээллийн сувгаар олж авч буй байдлын үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд доороосоо 2-р байранд жагссан байна. Энэ нь нутгийн иргэд хөдөө орон нутагт амьдардагтай холбоотой.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Булган аймгийн хөдөө аж ахуйн салбар БДНБ-ий 50%-ийг эзэлдэг бөгөөд харьцангуй хотжилтын түвшин бага аймаг юм. Аймгийн боловсруулах үйлдвэрлэл болон боловсролын салбар тааруу хөгжсөн ч нэг хүнд ногдох БДНБ-ий хэмжээгээр дунд зэргийн үзүүлэлттэй байна. Анхдагч үйлдвэрлэл болох газар тариалан болон мал аж ахуйн салбар давамгайлж байгаа учраас дээрх тоон үзүүлэлт улсын хэмжээнд дунд зэрэг байгаагаар тайлбарлаж болно.

Булган аймаг нь ҮХЦТ-нд дэвшүүлж буй нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загварыг дэмжсэн байгалийн нөөцөөс, ялангуяа уул уурхай, хүнд үйлдвэрлэлээс хэт хамааралтай бус, илүү байгаль орчинд ээлтэй бодлоготой аймаг болох нөөц бололцоотой. Ажилгүйдлийн түвшинг бууруулахдаа ажиллах хүчний оролцоог дэмжсэн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхдээ технологийн дэвшлийг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжсэн бодлоготой хослуулсан байдлаар үйлдвэрлэлийг дэмжих шаардлагатай байна.

Богино хугацаанд Булган аймаг хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг дэмжих, сайжруулахын тулд газар тариалангийн механикжуулалт, услалтын системийн шинэчлэл хийх, дотоодын хүнсний хэрэгцээг бүрэн хангах шаардлагатай байна. Дунд хугацаанд үр тарианы үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлсэнээр илүү гарсан бүтээгдэхүүнээ бусад аймаг болон ОХУ руу экспортолж болох юм.

Эрчимжсэн мал аж ахуй болон өндөр ургацтай газар тариаланг хослуулж аймгийн төвийн боловсруулах үйлдвэрүүдийг гол зам дагуух газруудтай холбож хөгжүүлэх нь маш чухал юм. Анхдагч болон хоёрдогч үйлдвэрлэлийн салбарын боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг нийслэл хот болон бусад зэргэлдээх Эрдэнэт зэрэг хотуудад борлуулж болох юм. Мөн зөгийний аж ахуйг, газар тариалантай хослуулан хөгжүүлбэл ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Булган аймаг нь Улаанбаатар-Эрдэнэт-Мөрөнгийн чиглэлийн гол авто зам дагуу байрладаг. Булган аймаг нь худалдаа, аялал жуулчлалын чухал транзит болон гол коридор зам дагуу байрлаж байгаа бөгөөд ОХУ-ын Буриадтай ч холбогдож болох юм. Японы МИЧИ НО ЭКИ буюу зам дагуу үйлчилгээний төв эсвэл аялал жуулчлал, үйлдвэрлэлийг дэмжсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг аймаг болох боломжтой.

Булган аймаг ой модоор баялаг учраас үйлдвэрлэл эрхлэхэд бэрхшээл учирдаг байж болзошгүй. Гэхдээ ойн аж ахуй, сайн чанарын дулаалгын материал эсвэл тавилга үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж эдийн засгийг төрөлжүүлэх бүрэн боломжтой аймаг юм.

Том хотууд руу шилжих хөдөлгөөнийг багасгахад нийгмийн хөгжил онцгой ач холбогдолтой. Булган аймгийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ сайн боловч боловсролын чанар төдийлөн сайн бус байна. Цаашид иргэдийн дуу хоолойг сайтар сонсож, амьдрал ахуйд нь гарч буй бэрхшээлийг шийдэхийн төлөө

ажиллах шаардлагатай. Мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашиглан иргэдийн оролцоог сайтар нэмэгдүүлэх нь маш чухал юм.

7.3.5 Сэлэнгэ аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

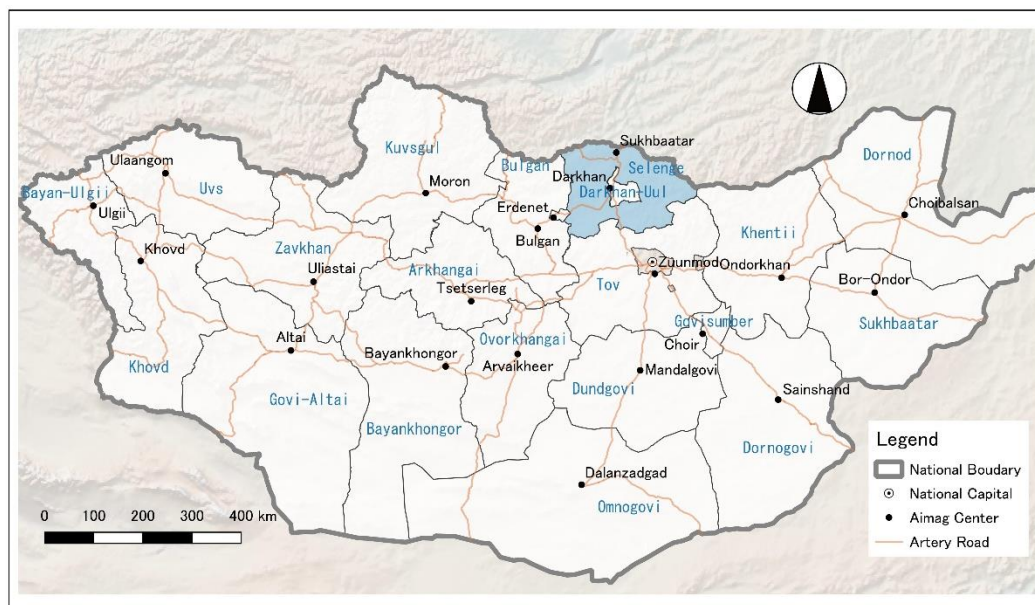
Газар зүйн нөхцөл байдал

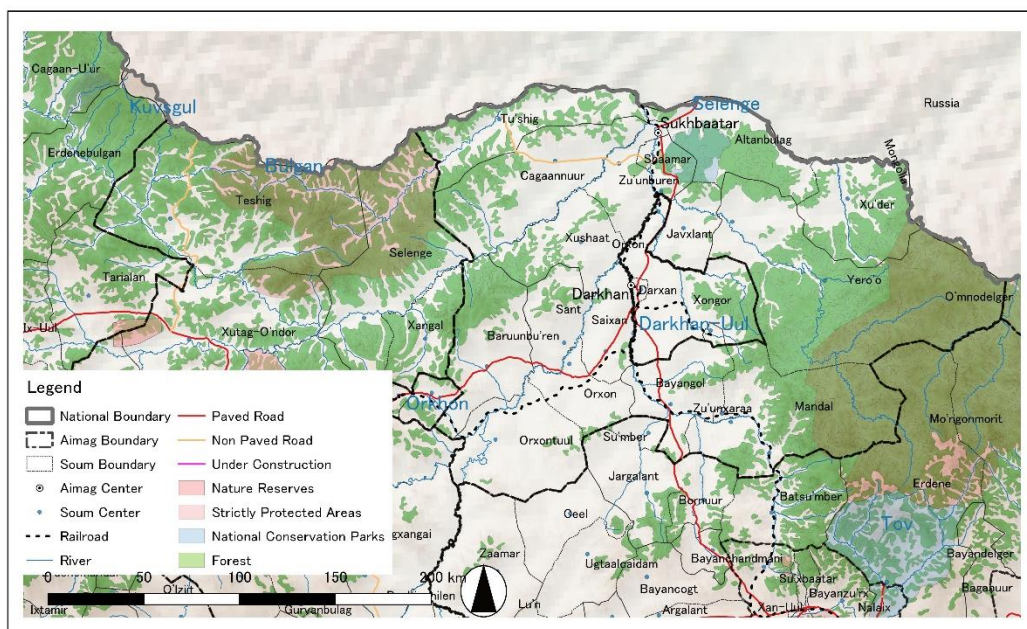
Сэлэнгэ аймаг нь 44,500 км² нутаг дэвсгэртэй ба хойд хэсгээрээ ОХУ-тай хил залгаа оршдог. Хангайн нуруу нутгийн баруун хэсгээр, Хэнтийн нуруу нутгийн зүүн хэсгээр байдаг ба далайн түвшнээс 600-1200 м өндөрт өргөгдсөн. Далайн түвшнээс дээш өргөгдсөн дундаж 1,580 метртэй харьцуулахад нам дор хэсэгт оршино. Нутгийн ойролцоох уулс нь далайн түвшнээс дээш 1,600 метр өндөрт өргөгдсөн.

Сэлэнгэ мөрөн нь Монгол орны хамгийн том гол ба аймгийн нутаг дэвсгэр дундуур баруун өмнөд зүгээс зүүн хойд зүгт чиглэн урсаж ОХУ-ын Байгаль нуурт цутгадаг. Сэлэнгэ мөрний ус цуглуулах талбай нь 447,000 км² бөгөөд хоёрдугаар сард усны дундаж урсац 23 м³/сек, 8-р сард 601 м³/сек байна. Орхон гол нь Сүхбаатар хотын баруун хэсэгт Сэлэнгэ мөрөнд цутгадаг. Сэлэнгэ мөрний урт 1,124 м ба усны дундаж урсац 66 м³/сек байна.

Аймгийн нутаг дэвсгэрт дийлэнхдээ ойт хээрийн, төв хэсэгт тал хээрийн уур амьсгал зонхилно. 2017 онд 357 мм хур тунадас унаж, 125 бороотой өдөр байсан. Улаан буудай тариалахад тохиромжтой үржил шимтэй хар шороон хөрстэй.

Зураг 7.3.5 Сэлэнгэ аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (БОАЖА-ны зургийг ашиглав).

Нийгэм, эдийн засаг

Сэлэнгэ аймгийн хүн ам 1990- 2017 он хүртэл жилд дунджаар 0.75%-ийн өсөлттэй байсан ч 2000-2005 онд 1.0%-иар буурсан байсан. Хүн ам нь 2005 оноос нилээд өссөн. Үүнд: 2005-2010 онд хүн амын жилийн дундаж өсөлт 1.3%, 2016 онд 1.9%, 2017 онд 2.0% байжээ. Ердийн өсөлт (төрөлт – нас баралт) жилд 1.2-1.7% -ийн хооронд хэлбэлзэж байсан нь шилжилт хөдөлгөөн хүн амын өсөлт бууралтад нөлөөлжээ. 2009 он хүртэл гадагшаа чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн ихтэй байсан бол 2010 оноос хойш шилжин ирэгсдийн тоо нэмэгдэж байна. 2019 оны 4-р сарын 24-ний өдөр зохион байгуулсан аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид ч сүүлийн үед Увс, Завхан зэрэг баруун аймгаас малчид зах зээлд ойртох, бэлчээр сайтай зэргээс шалтгаалан ирж суурьшиж байгаа талаар дурдсан. Тэдгээр малчдын дийлэнх нь боловсрол багатай, мэргэжилгүй байдаг байна.

Ядуурлын түвшин 36% болж улсад 12-р байранд орсон байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр Сэлэнгэ аймгийн иргэд үр тарианы аж ахуй эрхэлдэг боловч баруун аймгаас ирсэн боловсрол багатай, мэргэжилгүй хүмүүсийн тоо нэмэгдсэнээр ажилгүйдлийн түвшинг ихэсгэж байгаа гэсэн.

Сэлэнгэ аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь үр тарианы үйлдвэрлэл юм. 2017 оны байдлаар улсын нийт тариалсан талбайн 40% буюу 157,000 га-д тариалалт хийсэн. Нийт тариалангийн талбайд улаан буудай (40%), хүнсний ногоо (31%), малын тэжээл (33%) тарьсан. Сэлэнгэ аймаг нь Монгол Улсын газар тариалангийн үйлдвэрлэлд гол байр суурь эзэлдэг бөгөөд улсын хэмжээнд улаан буудайн хэрэгцээний 64%, төмс, хүнсний ногооны хэрэгцээний 38%-ийг хангадаг. Монгол Улсын хэмжээнд 1 га талбайгаас хураасан ургацын хэмжээ харьцангуй өндөр буюу улаан буудай 0.96 тн/га (Монгол Улсын дундаж 0.61 тонн/га), хүнсний ногоо 9.8 тн/га, төмс 8.0 тн/га байна. Энэ нь Монгол Улсын хувьд 1 га талбайгаас хураасан ургац өндөр мэт боловч бусад улсуудтай харьцуулахад доогуур үзүүлэлттэй байна. 2017 онд 1 га талбайгаас хураасан ургацын дэлхийн дундаж буудайны хувьд 3.5 тн/га байсан. Япон улс 2018 онд 1 га талбайгаас дунджаар хураасан ургац 4.0 тн/га байсан бөгөөд Хоккайдод 4.6 тн/га хамгийн их ургац, Осакад 1.2 тн/га ургац тус тус хураан авчээ. Хүнсний ногооны хувьд 2018 онд

Япон улс өргөст хэмх, баклажан, улаан лооль, ногоон чинжүүг 1 га талбайгаас 35-54 тн/га ургац хураан авсан байна. Сэлэнгэ аймагт 1 га талбайгаас хураах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх асар их боломж бий.

2017 онд Сэлэнгэ аймгийн аж үйлдвэрийн салбар БДНБ-ий 53%, үйлчилгээний салбар 28%, газар тариалан 19%-ийг эзэлсэн. Энэ үзүүлэлт нь Сэлэнгэ аймгийн газар тариалангийн салбар нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлт бага байгааг харуулж байна. Үр тариа, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт нь аймгийн эдийн засгийн гол хөшүүрэг болох ёстой.

Нэг хүнд ногдох БДНБ нь 2017 онд 5,290,000 төгрөг ба улсад 7-р байранд жагссан нь уг үзүүлэлтээр тэргүүлсэн Орхон аймгийн 2010 оны үзүүлэлттэй харьцуулахад 2.1, 2017 оны үзүүлэлттэй харьцуулахад 3.3 дахин бага, маш их зөрүүтэй байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Сэлэнгэ аймгийн хэмжээнд хотжилтын түвшин 2017 онд 37.2%, улсад 8-р байранд жагссан байв. Улаанбаатар хотоос бусад хотуудад хотжилтын түвшин буурсан бөгөөд 2010-2017 онд 16 аймагт энэ үзүүлэлт буурсан байна. Сэлэнгэ аймаг ч гэсэн дээрх үзүүлэлт 2010 онд 49% байсан бол 2017 онд 37% болж буурсан байна. Шалтгаан нь иргэд газар тариалан эрхлэхээр хөдөө орон нутаг руу шилжин суурьшсан бөгөөд энэ онуудад аймгийн тариалангийн эргэлтийн талбай 42%-иар нэмэгдсэн байна. Хотжилтын түвшинд мал аж ахуйн үйл ажиллагаа нөлөөлөөгүй нь энэ онуудад малчдын тоо 7%-иар буурснаас харж болно. Сүүлийн жилүүдэд хүн амын тоо өсөж байгаа бөгөөд зэргэлдээ аймгаас малчид шилжин ирж, суурьшиж байна.

Сэлэнгэ аймаг нь харьцангуй сайн дэд бүтэцтэй. Улсын чанартай А0401, А0402, А0403 авто зам өмнөд чиглэлээс ОХУ-ын Улаан-Үд, Байгаль нуур хүрэх авто замтай холбогдоно. 2016 оноос Монгол Улс, ОХУ, БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн дагуу Азийн хурдны зам АНЗ-тай холбогдсон. Аймгийн баруун өмнөд хэсгээр далайн түвшнээс дээш 700-1000 м-ийн өндөрт орших Хараа, Орхон голын сав газарт газар тариалан эрхлэх боломжтой Бүрэн, Сант, Орхон, Орхонтуул нь орон нутгийн чанартай авто замаар холбогдсон. Мөн ОХУ, БНХАУ-ыг холбосон олон улсын төмөр зам аймгийн нутаг дэвсгэрээр дайран өнгөрдөг.

Сэлэнгэ аймгийн ус хангамж, телефон утасны шугамын хүртээмж дунд зэрэг бөгөөд 1,000 хүн тутамд ногдох худгийн тоо 1,470 (11-р байр), телефон утасны шугам 10 (12-р байр) байна. 2015-2017 оны байдлаар Сэлэнгэ аймагт нэг хүнд ногдох барилгын болон дэд бүтцийн засвар үйлчилгээний нийт зардалд 1,177,000 төгрөг зарцуулсан байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Сэлэнгэ аймаг нь байгалийн үзэсгэлэнт газар элбэгтэй боловч байгаль орчны доройтолтой холбоотой хэд хэдэн асуудлуудтай тулгарч байна. Баруун аймгаас шилжиж ирсэн малтай өрхийн тоо нэмэгдсэнээс үүдэн бэлчээрийн талхагдал, хөрсний доройтол, тариалангийн талбайн талхагдал, таримал модыг сүйтгэх зэрэг асуудлууд тулгарч байна. Дэлхийн дулаарлаас үүдэлтэй цөлжилт ялангуяа Алтанбулаг, Мандал, Жавхлант, Орхон, Орхонтуул, Сайхан зэрэг сумдад илэрхий мэдрэгдэж байгаа бөгөөд ойн түймэр, цаг агаарын эрс өөрчлөлт болох өвөлдөө хэт хүйтрэх, зундаа хэт халах зэрэг асуудлыг хэлэлцүүлэгт оролцогчид дурдсан. Хүний буруутай үйл ажиллагаа, уул уурхайн хууль бус үйл ажиллагаанаас

үүдэлтэй усны урсац багасах, загас олноороо үхэж үрэгдэхээс гадна хууль бусаар мод бэлтгэх явдал их байна.

Сэлэнгэ аймагт техникийн мэргэжил, ур чадварыг эзэмшүүлэх боломж буурч байна. МСҮТ-д суралцагчдын тоо 67%-иар буюу 2010 онд 2,352 байсан бол 2017 онд 773 хүртэл буурсан бол багш нарын тоо 121 байснаас 61 болтлоо буурсан байна. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид МСҮТ татан буугдсан, байршил нь оновчтой бус, оюутны 70,000 төгрөгний тэтгэмж зогссон, сургалтын агуулга нь эрэлт хэрэгцээнд нийцэхгүй, багш нарын цалин хангамж тааруу, сургалтын орчин муугаас шалтгаалж багш нарын заах арга, сургалтын чанар дээшлэхгүй байгааг онцолж байлаа. Зарим оюутнууд Дархан хотын МСҮТ-д суралцдаг.

Боловсролын хувьд Сэлэнгэ аймаг нь бага сургуульд хамрагдалтын хувиар улсын хэмжээнд 19-р байранд, ЕБС болон ахлах сургуульд хамрагдалтын хувиар 16-р байранд тус тус орсон байна.

Сэлэнгэ аймгийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний талаар хоёрдмол байр суурьтай байна. Статистикийн мэдээллээс үзэхэд нялхсын эндэгдэлийн түвшин болон 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэлийн түвшин 2010-2017 онуудад өссөн байна. 1,000 амьд төрөлтөд ногдох нялхсын эндэгдэлийн түвшин 6.8-11.0 харин 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэлийн түвшин 10.6-15.1 болж өссөн байхад улсын хэмжээнд энэ үзүүлэлт буурсан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид үүнийг баруун аймгаас малчид олноор шилжин ирсэнтэй холбон тайлбарласан. Мөн эрүүл мэндийн боловсрол олгох, ухуулга сурталчилгаа хийх, тоног төхөөрөмжийг сайжруулах, эмч сувилагчийн тоог нэмэгдүүлэх шаардлагатайг дурдсан бөгөөд зарим иргэд эрүүл мэндийн бодлого, үйлчилгээ, тоног төхөөрөмж сайжирч байгаа гэсэн зэрэг сэтгэгдэлтэй байсан.

Усжуулалтын систем хангалтгүйгээс үр тарианы үйлдвэрлэлд муугаар нөлөөлөх, хүлэмжийн аж ахуй, үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого, дүрэм журам хангалтгүй, сүүлийн үеийн дэвшилтэт технологи нэвтрээгүй, хуучин тоног төхөөрөмжтэй, борлуулалтын сүлжээ муу зэрэг асуудал тулгардаг талаар дурдаж байсан.

Мөн ажиллах хүчний оролцооны түвшин бага байгаагаас хамааран хүний нөөцийн хомсдол үүсэж байгаа бөгөөд мэргэжилтэй, ур чадвартай боловсон хүчний гадагшаа шилжих хөдөлгөөн их байна. Татвараас зайлсхийх нь орон нутгийн төсвийн бүрдүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж байгаа бөгөөд бизнесийн шударга бус орчин, банк санхүүгийн үйлчилгээ хангалтгүй, банкны хүү өндөр зэрэг асуудлууд аймгийн эдийн засгийн хөгжлийг удаашруулж байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Монгол Улсын хөгжлийн бодлого нь аймаг тус бүрийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлж хөгжүүлэхээс илүүтэйгээр хөгжлийн бүх салбарыг жигд хөгжүүлэх хандлагатай байна. Хүн бүр бүгдийг хүсдэг. Тиймээс тухайн аймагт ямар салбарыг түлхүү хөгжүүлэх зэрэг хөгжлийн төлөвлөлтийг сайжруулах шаардлагатай байна. Тухайлбал Дархан-Уул аймаг нь Сэлэнгэ аймгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй өөрийн хөгжлийн бодлогыг нийцүүлэх ёстой. Хоёр аймгийн хувьд хоёулаа Орхон, Сэлэнгэ голын сав газарт оршдог, байгаль цаг уурын нөхцөл байдал ижил төстэй. Дархан хот нь Монгол Улсын аж үйлдвэрийн томоохон төв бол Сэлэнгэ аймаг нь газар тариалангийн үйлдвэрлэлээр улсдаа тэргүүлдэг аймаг юм. Цаашдаа эдгээр давуу талуудад түшиглэсэн бодлого, төлөвлөлтийг боловсруулах шаардлагатай. Сэлэнгэ аймгийн газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн давуу талыг дэмжихийн хамт Дархан-Уул аймгийг мэдээлэл,

харилцаа холбооны технологи, хиймэл оюун ухаан, 5G технологид суурилсан газар тариалангийн шинэ технологийг хөгжүүлэх, түгээх төв болгон хөгжүүлэх боломжтой.

Сэлэнгэ аймгийн хувьд үр тарианы үйлдвэрлэл тэргүүлэх салбар хэвээр байх болно. 1 га талбайгаас хураасан ургацын хэмжээгээр улсдаа тэргүүлдэг ч дэлхийн дунджаас хамаагүй доогуур үзүүлэлттэй байна. 1 га талбайгаас хураах ургацыг нэмэгдүүлэх асар их боломж байна. Орхон, Сэлэнгэ голын усыг усалгаатай газар тариаланд ашиглахдаа усыг хэмнэх, нэмүү өртөг шингэсэн хүнсний ногоо, жимс жимсгэний үйлдвэрлэлийг дэмжих хэрэгтэй. 1 га талбайгаас хураах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлж, улмаар газар тариалангийн үйлдвэрлэл, хадгалалт, боловсруулалтын иж бүрэн системийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Зөгийн аж ахуйг газар тариалантай хослуулан хөгжүүлэх нь ач холбогдолтой. Орхон гол, Сэлэнгэ мөрөнтэй нийлэн дэлхийн хамгийн цэнгэг нуур болох Байгаль нуурт цутгадаг, дээрх голын сав газруудад ЮНЕСКО-д бүртгэлтэй соёлын өв ихтэй зэргээс үзэхэд усжуулалтын системийг зүй зохистой хэрэглэх болон усны чанарын менежмент маш чухал. Мөн суурин газруудын саарал усны хэрэглээг дэмжих хэрэгтэй. Хүлэмжийн аж ахуйг мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи болон гидропоник технологитой хослуулан ашиглаж болно.

Байгаль хамгааллын талаас нь авч үзвэл дээрх хоёр голын усыг усалгаатай газар тариаланд ашиглах нь тийм зөв санаа биш юм. Үр тарианы үйлдвэрлэлийг сайжруулахад усалгаанаас илүү бордоо чухал юм.

Цахилгаан эрчим хүчийг усны эрчим хүчээр үйлдвэрлэхдээ байгаль орчны нөлөөллийг сайтар нягталж үзэх шаардлагатай.

Сэлэнгэ аймгийн газар тариалан эрхлэгчид болон малчдын хооронд бэлчээрийн маргаан үүсдэг учраас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх бодлогыг дэмжих нь зүйтэй. Гахай, тахианы аж ахуйг Улаанбаатар болон бусад хот, суурин газрын хэрэглэгчдийн махны хэрэгцээнд нийцүүлэн хөгжүүлэх боломжтой.

Аялал жуулчлал нь маш ирээдүйтэй салбар тул бүс нутгийн хэмжээнд төлөвлөх нь зүйтэй. Орон нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлал, жуулчдыг нутгийн өв соёл, зан заншилтай танилцуулах аялалын маршрутыг ОХУ-ын Буриад улс, Байгаль нуур руу аялах аялалтай хослуулан хөгжүүлэх боломжтой (Японоос ОХУ зүүн хэсгээр Европ руу аялуулдагтай ижил). Жуулчид Улаанбаатар хотоос галт тэргээр зорчин шууд Иркутск хотод хүрэх бус Сэлэнгэ аймагт саатан гэрт хонох, морь унах, загас барих, шувуу ажиглах зэрэг Азийн өвөрмөц соёлтой танилцахын зэрэгцээ ОХУ-ын Буриадын түүх, Байгаль нуурын байгалийн үзэсгэлэнг бишрэн аялах боломжтой. Сэлэнгэ аймаг энэхүү боломжийг харгалзан дэд бүтцийг сайжруулж, аялал жуулчлалын салбарт оруулах хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж байгаа нь ихээхэн сайшаалтай юм. Улирлын чанартай аялал жуулчлалын салбарыг жилийн дөрвөн улиралд үйл ажиллагаа явуулдаг болгох зорилгоор Ерөө сумын халуун рашааныг түшиглэн өвлийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой.

Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүсийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, зөвхөн бараа бүтээгдэхүүн, түүхий эдийн худалдаа арилжаанаас гадна ОХУ-тай шинэ технологи, мэдээллийн салбарт хамтран ажиллах нь чухал. Энэхүү чөлөөт бүс нь шинэ боломжуудыг нээж өгөх нь гарцаагүй бөгөөд Монгол, Буриад улсын байгалийн нөхцөл байдал, соёлын харилцан шүтэлцээг жуулчдад таниулах боломжийг бүрдүүлнэ. ОХУ-ын технологийн ололтыг Монгол Улсад нутагшуулан,

мал аж ахуйн гаралтай шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, шинэ технологи хөгжүүлэхэд тустай. Энэхүү чөлөөт бүс нь Монгол Улс, ОХУ-ын харилцааны түүх, соёлтой биечлэн танилцах, жуулчдын танин мэдэхүйд чухал үүрэгтэй.

ЖДҮ нь Сэлэнгэ аймгийн эдийн засагт чухал үүрэгтэй бөгөөд ялангуяа, газар тариалангаас бусад үйлдвэрлэлийн салбарт компаниуд хоршин, хамтран ажиллах нь чухал. Зөв бодлого, дүрэм журмын хүрээнд газар тариалангийн жижиг аж ахуйнууд үйлдвэрлэлийн хүчин чадлаа нэмэгдүүлэх, томоохон компани болж өсөн дэвжих зэрэг асуудлыг зохицуулна. ЖДҮ-гийн үйл ажиллагаа идэвхжсэнээр дээд боловсролын чанар, МСҮТ-ийн үйл ажиллагаа сайжрах боломжтой.

7.3.6 Дархан-Уул аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

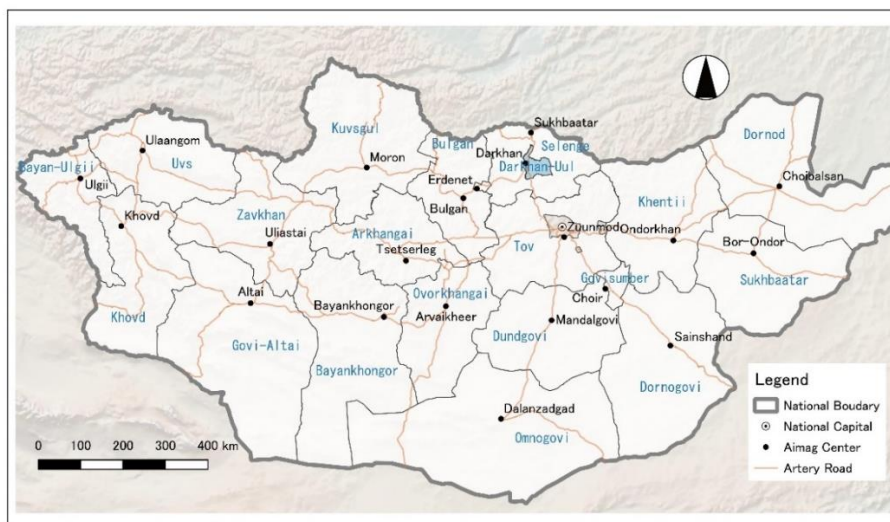
Газар зүйн нөхцөл байдал

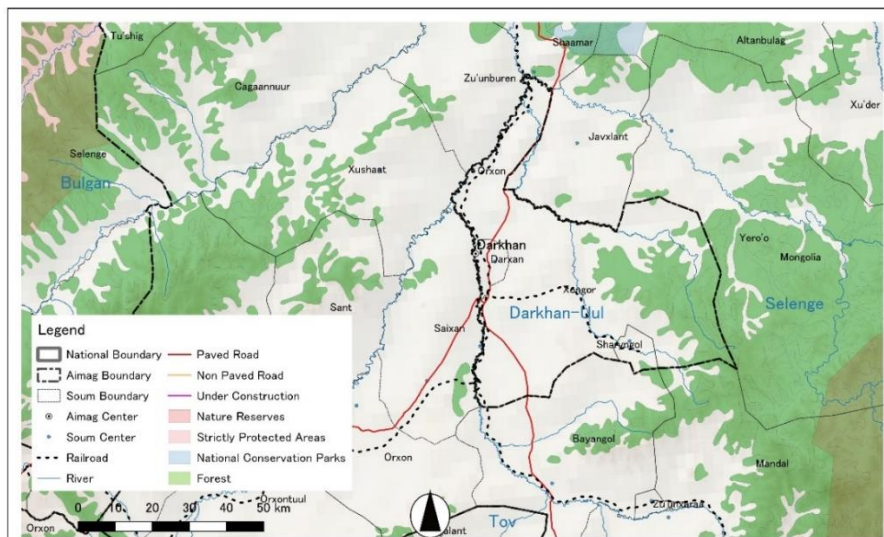
Дархан-Уул аймаг нь 3,280 км² газар нутагтай бөгөөд нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээрээ Орхон аймгийн (840 км²) дараа 2-т ордог. 1994 онд Дархан-Уул аймгийг Сэлэнгэ аймгийн зарим сумдтай нийлүүлж байгуулжээ.

Аймгийн зүүн хэсгээрээ далайн түвшнээс дээш 800-1,300 метрт өргөгдсөн уулсаар хүрээлэгдсэн байдаг бол баруун хэсгээрээ 600-1,000 метрт Орхон голын сав, Хараа голын сав дагуу оршдог. Хараа голын ус цуглуулах талбай нь 15,000 км², голын дундаж урсац 8 м³/сек, хамгийн их үедээ 99.3 м³/сек байдаг.

Тус аймагт тал хээрийн бүсийн уур амьсгал зонхилдог ба үр тариа тариалахад тохиромжтой, үржил шимтэй хар шороон хөрстэй.

Зураг 7.3.6 Дархан-Уул аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Дархан-Уул аймгийн хүн ам нь 1995-2000 онд жилд дунджаар 0.7%-иар буурсан бол 2005-2010 онд тогтмол байсныг эс тооцвол 1990-2017 оны хооронд жилд дунджаар 0.9%-иар өссөн байна. 2010 оноос хүн ам эрчимтэйгээр өсөж байгаа буюу 2010-2015 онд жилд 1.5%-иар, 2016, 2017 онд тус тус 2.1%-иар өссөн байна. 1995-2005 онд хүн амын өсөлт жилд дунджаар 0.9-1.2%, 2010-2017 онд хүн амын өсөлт жилд дунджаар 1.5-2.1% өссөнийг харахад хүн амын өсөлтөд ердийн цэвэр өсөлт (төрөлт – нас баралт) нөлөөлжээ.

2005-2014 оны хооронд аймгаас шилжин явагсдын тоо нэмэгдсэн бол 2016-2017 оны хооронд 300 орчим хүн Дархан-Уул аймагт шилжин суурьшсан. 2019 оны 3-р сарын 15-нд зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үеэр энэхүү асуудлыг хөндсөн бөгөөд малчид бэлчээрийн хомсдол, цөлжилт, уул уурхайн олборлолт, амьдрах орчин тааруу зэргээс шалтгаалан ажлын байртай, эмнэлэг сургуулийн үйлчилгээ сайтай хот, суурин газар руу тэмүүлэх нь гол шалтгаан болсоныг дурдсан. Улаанбаатар хотод амьдрахад амьдралын өртөг өндөр учраас орон нутгийн иргэд Дархан хотод суурьшиж байна.

Дархан-Уул аймгийн ДНБ-ны 49%-ийг аж үйлдвэр, 43%-ийг үйлчилгээ, 8%-ийг хөдөө аж ахуйн салбар тус тус эзэлж байна. Дархан-Уул аймгийн төв Дархан хот нь Монгол Улсын 2 дахь том аж үйлдвэрийн бааз хот бөгөөд цемент болон бусад барилгын материал, төмөр, ган, нэхий, арьс ширний болон хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, зарим бүтээгдэхүүнийг экспортолдог байсан. 1990-ээд онд ардчилсан нийгэмд шилжсэний дараа үйлдвэрүүд хувьчлагдаж, үйл ажиллагаа нь зогссон. Үүний үр дүнд ажиллагсад ажлын байргүй болсноос гадна мэдлэг боловсролтой, ур чадвартай хүний нөөцгүй болсон. Улмаар 2017 онд Дархан-Уул аймгийг аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлөөр улсад 6-р байранд ороход хүргэсэн.

Гэвч зах зээлийн чөлөөт эдийн засагт бүрэн шилжээгүйн улмаас бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хэмжээ буурч байгаа бөгөөд жижиг, дунд аж үйлдвэрлэл хангалттай өсөж дэвшиж чадахгүй байгаа талаар хэлэлцүүлэгт оролцогчид дурдаж байсан.

Дархан-Уул аймаг нь Сэлэнгэ аймгийн адилаар цаг уурын нөхцөл, ус хангамж сайтай учир газар тариалан түлхүү эрхэлдэг. Дархан-Уул аймгийн нутаг дэвсгэрийн 6.8%-ийг тариалангийн талбай нь эзэлдэг бөгөөд энэ нь Сэлэнгэ

(5.1%), Орхон (3.3%) аймгийг эс тооцвол газар нутгийнх нь дөнгөж 0%-0.4%-ийг тариалангийн талбай эзэлдэг бусад аймгуудаас хамаагүй өндөр хувь юм. Гэвч Сэлэнгэ аймгийн адилаар тариалсан тариа буудай нь үнэд хүрдэггүй учир ДНБ-д оруулж байгаа хувь нэмэр нь бага байдаг.

Малын тооны хувьд нэг хүнд ногдох малын тоо 3 байдаг үзүүлэлтээрээ аймгуудаас 20-рт жагсдаг бөгөөд Улаанбаатар, Орхон хотуудын удаах байранд ордог.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Дархан-Уул аймгийн хотжилтын түвшин нь 1995-2005 онд 78.5%-иас 79.3% хүртэл өссөн бөгөөд энэ нь 2010 онд 82.4% болж өссөн. Харин 2017 он хүртэл бараг өөрчлөгдөөгүй бөгөөд тус түвшин 82.3% болжээ.

Дархан-Уул аймаг нь Төвийн бүсийн хойд хэсэгт зам харилцаанд ихээхэн чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Улаанбаатар-Дарханы А0401 авто зам, үргэлжлүүлэн А0402 авто зам болж нутгийн хойд хэсэгт байрлах Сүхбаатар хот, Сэлэнгэ аймагтай холбогддог. Дархан-Эрдэнэтийн А1102 улсын чанартай зам нь цаашаа А1002 авто зам болж баруун зүгт Булган аймагтай холбогддог бөгөөд хойд талын хоёр том хотыг холбодог байна. Улаанбаатар хотоор дамжин ОХУ, БНХАУ-ыг холбосон төмөр зам нь мөн л энэ аймгаар дамждаг байна.

Дархан-Уул аймаг нь 2015-2017 онд барилга дэд бүтцийн засвар үйлчилгээнд сайтар анхаарч 175 тэрбум төгрөгийн зарцуулалт хийсэн нь Улаанбаатар, Өмнөговь аймгийн дараа орсон байв. Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчдын хэлснээр энэ зардал нь барилгын дээвэр засвар, хүрээлэн буй орчны тохижилт, хүүхдийн тоглоомын талбай, гэрэлтүүлэг, зам, цэцэрлэг сургууль, дулааны шугам, эмнэлэг барьж байгуулахад зарцуулагджээ.

2017-н онд 1000-н хүн тутамд 35-н суурин телефон утас ногдох ба бүх аймгуудыг тэргүүлсэн байна. Нэг уст цэгээр үйлчлүүлэгчдийн тоо нь 1820 байж, улсад 15-рт жагссан.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Аймгийн баруун хилээр урсдаг Хараа гол нь Дархан-Уул аймгийн байгаль орчинд чухал нөлөөтэй. Гэвч арьс ширний үйлдвэрүүд, алтны уурхайн бохир усыг Хараа гол болон жижиг голуудад нийлүүлдэг, хотын ариутгах татуургын хэрэглээнээс гарсан бохир ус, жуулчид болон үйлдвэрүүдийн хог хаягдал зэргээс болж Хараа голын экосистемд аюул учирч байна.

Нийгмийн салбарт хүний нөөц, тоног төхөөрөмж, менежментийн олон асуудал тулгарч байна. Эрүүл мэндийн салбараар жишээ авахад эмч, сувилагч зэрэг мэргэжлийн боловсон хүчин хомсдолтойгоос гадна ажилчдын техник технологийн мэдлэг муу, харилцаа болон ёс суртахууны доголдолтой. Мөн ард иргэдийн эрүүл бус хооллолт, хэт таргалалт зэрэг нь эрүүл мэндэд нь сөргөөр нөлөөлдөг. Тоног төхөөрөмжийн хувьд хугацаа нь хэтэрсэн төхөөрөмжүүд болон шинжилгээний лабораторийн тоног төхөөрөмж дутмаг. Удирдлага зохион байгуулалтын хувьд авилга хээл хахууль, хүнд сурталтай эмч нар, улс төрийн сөрөг нөлөөлөл зэрэг нь хүндрэл учруулдаг.

Техник технологийн мэргэжилтэй боловсон хүчнийг нэмэгдүүлэх нь эдийн засгийн өсөлтийн гол түлхүүр болдог. Харамсалтай нь Дархан-Уул аймагт байдал тийм биш байна. МСҮТ-д суралцагчдын тоо 2010 онд 2,449 байснаас 2017 онд 1,957

болж 20%-иар буурсан нь оюутны тэтгэмж болох 70,000 төгрөгийг зогсоосон, мөн залуучуудын МСҮТ-д мэргэжил эзэмшихээс илүү их дээд сургуулиудыг сонгон суралцаж байгаатай холбоотой. Дарханы МСҮТ-ийн боловсролын чанар нь иргэдийн хүлээлтэнд нийцэхгүй байгаа бөгөөд сургуулийн багш нарын техникийн хангалтгүй мэдлэг, хуучирсан төхөөрөмжүүд, сургалтын хөтөлбөр, агуулга бодит хэрэгцээнд нийцээгүйгээс төгсөгчид нь мэргэжлээрээ ажиллаж чадахгүй байна.

Ядуурал нь аймгийн хөгжлийг доош татаж байгаа нийгмийн асуудал болж, мөн ажилгүйдлыг дагаж хар тамхины хэрэглээ, биеэ үнэлэлт, дээрэм, малын хулгай, архидалт, гэр бүлийн хүчирхийлэл зэрэг гэмт хэргийн бүртгэлүүд олширч байна.

Дархан хот өмнө нь аж үйлдвэрийн салбараар Монгол Улсад Орхон аймгийн дараа ордог байсан. Социализмын үед байсан аж үйлдвэрийн бүтцийг зах зээлийн үеийн эдийн засгийн нөхцөлд багахан хэмжээгээр өөрчилж чадсан боловч 2017 онд Дархан-Уул аймаг нь аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлөөр улсад 6-р байранд орох болсон. Ажиллах хүчний нөөц, хөрөнгө мөнгөний боломж, хууль дүрмүүдтэй холбоотой асуудлууд нь аймагт аж үйлдвэрийн салбар хөгжихөд саад болж байна. Ажиллах хүчний харьцангуй өндөр боломжтой боловч ажиллах хүчний өөрсдийнх нь оролцооны түвшин бага байгаа нь боловсон хүчний дутагдалд хүргэж байна. Туршлагатай менежерүүд болон чадварлаг ажиллах хүчин бага байгаа нь боловсон хүчний чанарын асуудлыг үүсгэдэг. Ихэнхи байгууллагууд нь түүхий эдийн үнийн өсөлт, бүтээгдэхүүний ханш уналт зэрэг эдийн засгийн асуудлуудтайгаа зохицож ажиллаж чаддаггүй. Зээлийн хүү өндөр учир зээлэнд хамрагдах боломж хязгаарлагдмал. Улс төрийн тогтворгүй байдал нь аж үйлдвэрлэл тууштай, тулхтай хөгжихөд хүндрэл учруулж байна.

Газар тариалан эрхлэхэд маш тохиромжтой байгаль цаг уурын нөхцөлтэй боловч импортын бүтээгдэхүүнүүдтэй өрсөлдөх өрсөлдөөн, тогтвортой бодлого, дэмжлэг сайн хөгжиж чадахгүй байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Дархан-Уул аймаг нь газар тариалангийн салбартаа Сэлэнгэ аймагтай хамтран ажиллах хэрэгтэй, учир нь энэ хоёр аймаг газар зүйн байршлын хувьд хоорондоо хиллэдэг ба Орхон, Хараа голуудаас усны нөөцөө хангадаг. Усны хэмнэлттэй усжуулалтын системээр Хараа голын усыг ашигласнаар жимс ногооны чанарыг сайжруулж хотын дэлгүүрүүдийг хангах боломжтой. Хараа гол нь Орхон гол, Сэлэнгэ мөрөнтэй нийлэн дэлхийн хамгийн цэнгэг нуур болох Байгаль нуурт цутгадаг, дээрх голын сав газруудад ЮНЕСКО-д бүртгэлтэй соёлын өв ихтэй зэргээс үзэхэд усжуулалтын системийг зүй зохистой хэрэглэх болон усны чанарын менежмент маш чухал. Мөн суурин газруудын саарал усны хэрэглээг дэмжих шаардлагатай. Хүлэмжийн аж ахуйг мэдээлэл харилцаа холбооны технологи болон гидропоник технологитой хослуулан ашиглаж болно.

Байгаль хамгааллын талаас нь авч үзвэл Хараа голын усыг усалгаатай газар тариаланд ашиглах нь тийм зөв санаа биш юм. Үр тарианы ургацын хэмжээг дээшлүүлэхэд услалт гэхээсээ илүү бордолт чухал юм.

Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг (ICT) Монголын мал аж ахуйд нэвтрүүлснээр уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйгаа орчин үеийн эрчимжсэн мал аж ахуйтай хослуулан хөгжүүлэх юм. Үүнийг Монголд анх удаа Дарханд турших боломжтой бөгөөд энэ технологийг нэвтрүүлснээр малчдад хотын тав тухтай амьдралаар хөдөө амьдрах боломжийг олгох юм.

Ардчилсан нийгэмд шилжсэний дараа үйл ажиллагаа нь зогссон тэдгээр үйлдвэрүүдийн барилга байгууламж, дэд бүтэц нь Дархан хотын үйлдвэрлэлийг цаашид хөгжүүлэхэд ашиглах чухал хөрөнгө юм. Үйлдвэрүүдийн эзэмшилд байсан их хэмжээний газрыг банк санхүүгийн байгууллагын барьцаанд байршуулсан байна. Тэдгээрийг үйлдвэрийн зориулалтаар ашиглах үүднээс эхний ээлжинд газар дээр нь ажиллаж, одоогийн нөхцөл байдалд үнэлэлт дүгнэлт өгөх хэрэгтэй. Дархан хотод аж үйлдвэрийн паркийг дахин байгуулж, үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэхийн тулд үйл ажиллагаа явуулахгүй байгаа зарим үйлдвэрүүдийг сэргээн засварлах шаардлагатай. Аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөгөөг боловсруулахдаа газар зохион байгуулалтын арга хэмжээг сайтар харгалзан үзэх нь зүйтэй юм. Түүнчлэн хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтад таатай нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд дэд бүтцийг шинэчлэн сайжруулах, сурталчлан таниулах бодлогыг төлөвлөн хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Дархан-Уул аймгийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд Дарханы аж үйлдвэрийн давуу тал, монголчуудын өндөр боловсрол, оюуны чадамжийг ашиглах нь чухал. 'Internet of Things' буюу зүйлсийн интернет нь дэлхийн дахины шинэ хандлага бөгөөд үүнийг Монголд нутагшуулах боломжтой. Монгол Улс шиг өргөн уудам газар нутагтай, хүн ам нь тархан суурьшдаг учраас энэ аргын давуу талыг ашиглах хэрэгтэй. Одоо ажиллаж байгаа төмөрлөг, цемент, арьс ширний болон хүнсний үйлдвэрүүдэд мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашиглан аппликэсн суурилуулан автоматжуулж болох юм. Дархан-Уул аймагт энэ технологийн суурийг тавиад улмаар Улаанбаатар хотод олон улсын дэвшилтэт зүйлсийн интернетийн технологийг танилцуулж нэвтрүүлэх боломжтой.

Мэдээлэл харилцаа холбооны технологи нь Монгол Улсын нийгмийн салбар дах эрүүл мэнд, боловсролын салбарын чанарыг дээшлүүлэхэд онцгой үүрэг гүйцэтгэж чадна. Дархан хот нь энэхүү технологийг Улаанбаатар хот болон бусад хот суурингуудад хүргэхэд зуучлагчийн үүрэг гүйцэтгэж болно. Жишээ нь Дархан-Уул аймаг, Сэлэнгэ аймгийн хөдөө амьдардаг хүн заавал аймгийн төв руу очиж эмнэлэгт үзүүлэлгүйгээр оношоо тодорхойлуулж авч болно гэсэн үг. Малчдын хүүхдүүд төв газар руу эцэг эхээсээ хол дотуур байранд байрлан суралцахгүйгээр гэртээ интернет ашиглан хичээл үзэж болно. Улаанбаатар хотод гадаад орнуудын дэвшилтэт технологийг танилцуулж байхад эхний алхамуудыг Дарханд бодит амьдрал дээр хэрэгжүүлж болно гэсэн үг.

Мэдээлэл харилцаа холбооны технологи, хиймэл оюун ухаан, 5G зэрэг технологиудыг боловсролын системийн шинэчлэлд ашиглаж болно. Их сургуулиуд онол, суурь зарчмыг заадаг байхад, мэргэжлийн сургууль МСҮТ нь илүү ур чадвар, практик дээр суурилсан гэх мэт хичээлийн агуулгыг өөрчлөхдөө ялгааг нь сайн тусгаж өгөх шаардлагатай.

Орон нутгийн бие даасан байдлыг дэмжих бодлогыг Монгол улсын Засгийн газраас батлах ч, Дархан-Уул аймаг уриалан санаачилж, эхлүүлж болно. Хотын статустай болсноор шийдвэр гаргах, бие даан төсөв бүрдүүлэхэд илүү эрх мэдэлтэй болж, орон нутгийн хүн амын хэрэгцээ, хүсэл шаардлага нь хөгжлийн төлөвлөлтөд илүү тусгагдана. Ингэснээр оршин суугчдын дэмжлэгтэйгээр хөгжлийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх боломжтой болох бөгөөд Улаанбаатар хотын улс төрийн нөлөөллийг бууруулна. Энэхүү санаачлага нь залуу үеийнхний шинээр бизнес эрхлэх сэдлийг идэвхжүүлнэ. Дархан-Уул аймаг хэт төвлөрсөн эрх мэдэл, хяналтыг сааруулах хөгжлийн загварыг боловсруулж болно.

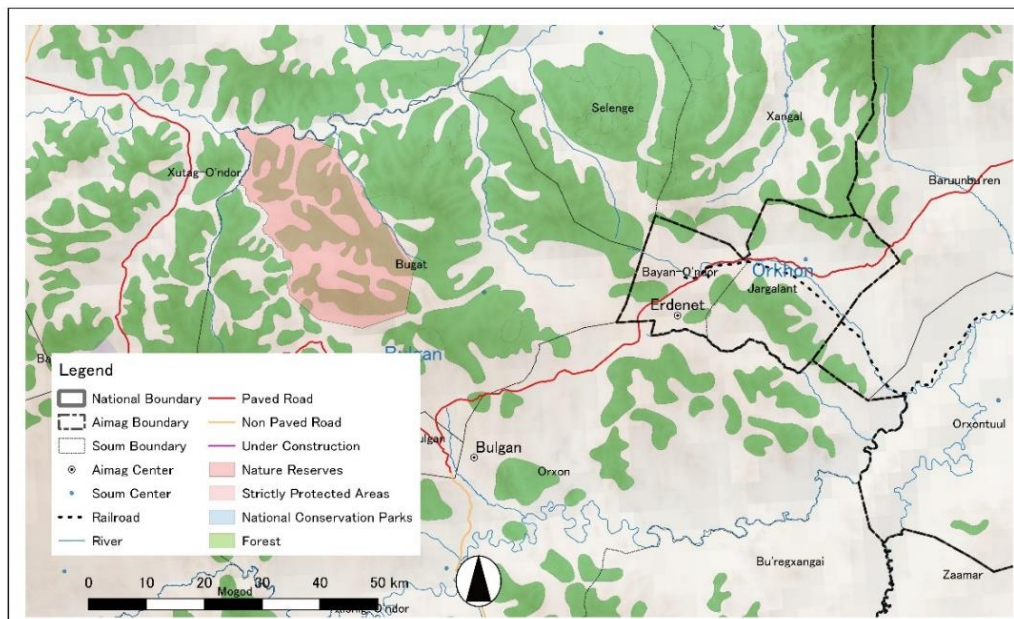
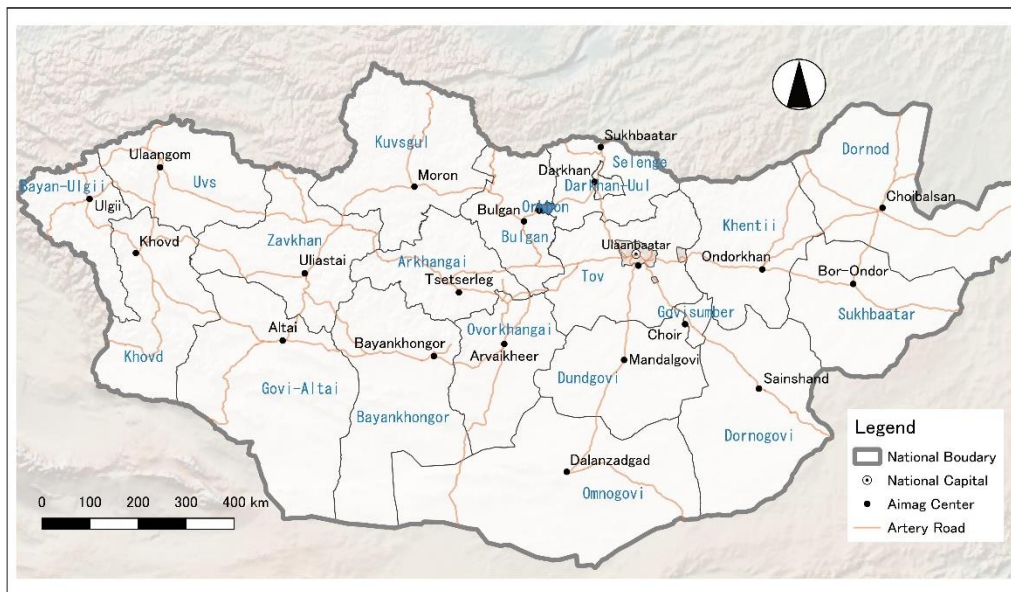
7.3.7 Орхон аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

Орхон аймаг нь хамгийн бага газар нутагтай (840 км²) боловч хүн амын нягтрал хамгийн ихтэй аймаг юм. Аймагийн төв нь Эрдэнэт хот бөгөөд Улаанбаатар хотоос 371 км зайд оршино. Орхон аймаг нь ойт хээрийн бүсэд Хангай нурууны салбар уулс, Бүрэнгийн нурууны өвөрт Орхон, Сэлэнгэ голын сав газарт, тал хээр, уулын цөлөрхөг хээр ба карбонаттай хөрстэй.

Зураг 7.3.7 Орхон аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (БОАЖЯ-ны зургийг ашиглав).

Нийгэм, эдийн засаг

Орхон аймгийн хүн ам нь 2017 онд 104,000 байсан бөгөөд хүн амын нягтрал нь

130/км². 1990-2000 онд хүн ам нь жилд дунджаар 2.44% өссөн бол 2000-2015 онд 2.21% болсон бөгөөд дийлэнх иргэд Эрдэнэт хотод шилжин ирсэн.

Аж үйлдвэрийн салбар тэр дундаа уул уурхай, боловсруулах болон барилгын үйлдвэрлэл эдийн засгийн голлох салбар бөгөөд 2017 онд БДНБ-ий 89%-ийг эзэлсэн. Зэс, молибден зэрэг ашигт малтмалын нөөц ихтэй. Орос-Монголын хамтарсан Эрдэнэт үйлдвэр нь зэс, молибдений боловсруулах үйлдвэр бөгөөд аймгийн эдийн засагт онцгой үүрэгтэй. Мөн Эрдэнэт үйлдвэр нь хивс, хүнс болон ундааны, металл боловсруулах зэрэг салбар үйлдвэрүүдтэй.

Газар тариалан болон МАА-н салбар БДНБ-ий дөнгөж 1%-ийг бүрдүүлдэг. Нэг малтай өрхөд ногдох малын тоо 139, нийт малын тоо 47,000 бөгөөд бусад аймгуудаас хамгийн бага үзүүлэлттэй. 2017 онд МАА эрхлэлт нийт ажил эрхлэлтийн 4.3% байсан. Үр тарианы талбай хязгаарлагдмал, 2017 оны байдлаар 2,603 га тариалангийн талбайтай.

Бусад аймгуудтай харьцуулахад Орхон аймгийн эдийн засгийн нөхцөл байдал сайн. Дээр өгүүлсэнчлэн уул уурхайн үйл ажиллагаа зонхилж байгаа учраас нэг хүнд ногдох БДНБ нь улсад тэргүүн байрт жагсдаг. Үйл ажиллагаа явуулж буй ААН байгууллага 2,308, түүнээс хувийн хэвшил 2,181 байгаа нь улсад тэргүүн байрт жагссан хэдий ч эдийн засгийн чухал үзүүлэлтүүд эрс зөрүүтэй байна. Тухайлбал ажилгүйдлийн түвшин өндөр (2017 онд 23.5%), орлогын тэгш бус байдал байсаар байна. Орхон аймагт уул уурхай чиглэлээр 6000 гаруй ажлын байр байдаг ч бусад салбарын ажил эрхлэлтийн байдал туйлын хангалтгүй байна.

Бага, дунд сургуульд хамрагдалт 100% хол давсан үзүүлэлттэй, улсад тэргүүлж байна. ЕБС-ийн тоо харьцангуй цөөн буюу 2017 онд 24 сургуультай, улсад 15-р байрт жагссан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид цэцэрлэг, бага сургуулийн хүрэлцээ муу гэдгийг онцолж байсан.

Нялхсын эндэгдэлийн түвшин 1,000 төрөлтөд 5, улсад хамгийн бага үзүүлэлттэй. Эрүүл мэндийн салбарын ажилтан, сувилагчийн тоогоор харьцангуй өндөр байна.

Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид гаднаас шилжин ирэгсдийн тоо өндөр учраас эрүүл мэндийн ажилчид хүрэлцэхгүй, эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар сайн учраас гаднаас шилжин ирэгсдийн тоо ч буурахгүй байна гэж ярьж байсан.

Соёлын барилга байгууламж дутагдалтай, аймгийн хэмжээнд 5 соёлын төв байдаг бөгөөд улсын хэмжээнд 19-р байрт жагсаж байна. Мөн нийтийн 5 номын сан л аймгийн хэмжээнд ажиллаж байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Орхон аймгийн хэмжээнд хотжилтын түвшин 2017 онд 96.2% байгаа нь харьцангуй бага газар нутагтай холбоотой. Улаанбаатар-Эрдэнэт хооронд авто замтай, зам харилцаа сайн. Аймгийн төв Эрдэнэт хот нь Дархан, Мөрөн хоёрын дунд оршдог. Транс-Монголын төмөр замаас салбарласан төмөр замтай, голдуу уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг ОХУ руу экспортолдог. Мөн долоо хоногт нэг удаа ОХУ-аас олон улсын галт тэрэг дайран өнгөрдөг.

Эрдэнэт хотын инженерийн үндсэн дэд бүтцийн хөгжил нь харьцангуй сайн, суурь бааз сайтай. Гэхдээ хөдөө орон нутагт ус хангамж, усны чанарын асуудал их яригдаж байна.

2017 онд 1,000 хүнд ногдох телефон утасны шугам 17 (4-р байр), дулааны эрчим хүчний үнэ 553 төг/м² (15-р байр), шатахууны үнэ 1,498 төг/л (3-р байр) байсан.

Мөн 1,000 өрхөд ногдох уст цэгийн тоо 6 (4-р байр), цахилгааны эх үүсгүүртэй малчин өрх 91.5% (1-р байр) байсан.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Уул уурхайн салбар ялангуяа уурхайн ажилчид, тэдний гэр бүлийн бизнесийн үйл ажиллагаанаас шалтгаалж нэг хүнд ногдох БДНБ, хөдөлмөрийн бүтээмжийн үзүүлэлт өндөр гарч байна. Орхон аймагт уул уурхайгаас бусад салбарын ажлын байр хомс байгаагаас болж ажилгүйдлийн түвшин өндөр, орлогын тэгш бус байдал байсаар байна. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо хамгийн их байгаа нь ч энэхүү эдийн засгийн тэгш бус байдалтай холбоотой байж магадгүй.

Хэлэлцүүлэгт оролцогчдыг 4 бүлэгт хуваасан бөгөөд оролцогчид гэр хорооллын төлөвлөлтгүй тэлэлт нь агаарын бохирдол, цагаан тоос, гал түймэр, хөрсний бохирдолд нөлөөлж байгааг онцолсон.

Уул уурхай хэт давамгайлсан эдийн засаг нь бусад салбарын тэнцвэртэй хөгжихөд саад болж байна. Газар нутаг багатай аймгийн хувьд газар тариалан, уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй хөгжүүлэх боломж муу байна.

Нийгмийн хөгжлийн салбарт, гэр хороололд цэцэрлэг, сургуулийн хүртээмж муу, багш нарын тоо бага байгаа нь асуудал үүсгэж байгааг хэлэлцүүлэгт оролцогчид онцолсон.

Мөн ЖДҮ-ийг хөгжүүлэхэд банкны хүү хэт өндөр байна. Аймгийн засаг захиргаа хурдацтай өсч буй хүн амын хэрэгцээнд шаардлагатай нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх, ЖДҮ эрхлэгчдийг дэмжиж чадахгүй байгааг иргэд онцолж байсан.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Монгол Улсын газрын нэгдмэл санд Төвийн бүсийн хойд хэсэг, Орхон аймгийн газар нутгийг оролцуулан газар тариалан, мал аж ахуйн өндөр ашиг шимтэй бэлчээр, үр тариа, атар газар зэрэг нь хадлан тэжээл, усны хангамжид онцгой ач холбогдолтой газар нутаг гэж тодорхойлсон байдаг. Газар нутгийн хэмжээ бага учраас эрчимжсэн мал аж ахуйг хадлан тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулж үйлдвэрлэл явуулах боломжтой. Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжиж туршлагатай боловсон хүчин болон хуучин барилга байгууламжийг ашиглан хөгжүүлж, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дарханы зах зээлд гаргах боломжтой.

Орхон аймаг ялангуяа Эрдэнэт хот нь хүн амын төвлөрөл, мэргэжилтэй боловсон хүчин, дэд бүтэц, ашигт малтмал, зам харилцааны өндөр боломжоо ашиглан Монгол Улсын аж үйлдвэр, боловсруулах үйлдвэрийн төв болж болно. Хэдийгээр ашигт малтмалын нөөц үлдэгдэл байгаа ч аж үйлдвэрийн салбарыг төрөлжүүлж ажлын байр олноор нэмэгдүүлж, эдийн засгийн тэгш бус байдлыг багасгах шаардлагатай. Зэс молибден боловсруулах технологийг сайжруулснаар металлын үйлдвэрлэлийг дэмжих, мөн арьс шир, хүнс болон бусад хөнгөн үйлдвэрлэлийн хөгжүүлэлтийг ч дэмжих шаардлагатай байна.

Эрдэнэт хотын зохион байгуулалт, хөгжил нь олон монгол залуучуудыг ирж амьдрах сонирхлыг төрүүлж байна. Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид худалдааны салбарын хөгжил, хүн амын өсөлт, бизнесийн таатай орчин нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж байсан. Эрдэнэт хот нь нийслэл хот болон ОХУ-ын дунд оршдог, дамжин өнгөрөх хот учраас олон ажил үйлчилгээг нэмэгдүүлэх боломжтой. Энэ утгаараа Эрдэнэт хот нь Монгол Улсын эдийн

засгийн хөгжилд том үүрэг гүйцэтгэх хүний нөөц, бараа, мөнгө, мэдлэгийн уурхай болсон хот болох боломжтой.

Хөвсгөл, Улаанбаатар, ОХУ-ын уулзвар дээр орших транзит хот гэдэг нь аялал жуулчлал хөгжилд чухал ач холбогдолтой байдаг.

Дунд болон урт хугацаанд Орхон аймгийн орос соёлын нөлөөтэй онцлог ахуйн соёл болон уурхайд түшиглэсэн аялал жуулчлалыг ногоон хот төлөвлөлтийн бодлоготой холбон хөгжүүлэх боломж бий. Орхон аймгийн Медипас эмнэлэг нь бүсийн хэмжээний, харьцангуй өндөр хүчин чадалтай тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон нь эхийн болон нялхсын эндэгдлийг бууруулахад чухал нөлөөтэй. Эрүүл мэндийн аялал жуулчлал нь Орхон аймгийн хувьд ирээдүйн эрүүл мэндийн салбарын нэгэн боломж байж болно.

Эрдэнэт хивсний үйлдвэр нь өндөр чанартай бүтээгдэхүүнээ экспортлох боломжтой. Эрчимжүүлсэн мал аж ахуйн түүхий эдийн нийлүүлэлтийг сайжруулах ялангуяа, боловсруулаагүй ноосны чанарт хяналт тавих шаардлагатай. Брэнд бүтээгдэхүүн бий болгох нь экспортын зах зээлийг өргөжүүлэхэд түлхэц нь байх ёстой.

Хот, хөдөөд ус хангамжийн системийг сайжруулахын зэрэгцээ усны чанарыг давхар сайжруулах системийг бий болгох шаардлагатай. Энэ асуудлыг нь Эрдэнэт хотыг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө боловсруулахдаа гэр хорооллын амьдрах орчныг сайжруулахад чухалчлан анхаарч үзэх хэрэгтэй. Эрдэнэт хотыг ирээдүйд Монгол Улсын хамгийн их ногоон байгууламжтай, амьдрахад таатай загвар хот бөгөөд мөн нөхөн сэргээх ажлыг амжилттай гүйцэтгэсэн үлгэр жишээ, хариуцлагатай уул уурхай бүхий ирээдүйд жуулчдыг татсан хот болгохыг зорих хэрэгтэй.

7.4 Алтайн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

7.4.1 Говь-Алтай аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

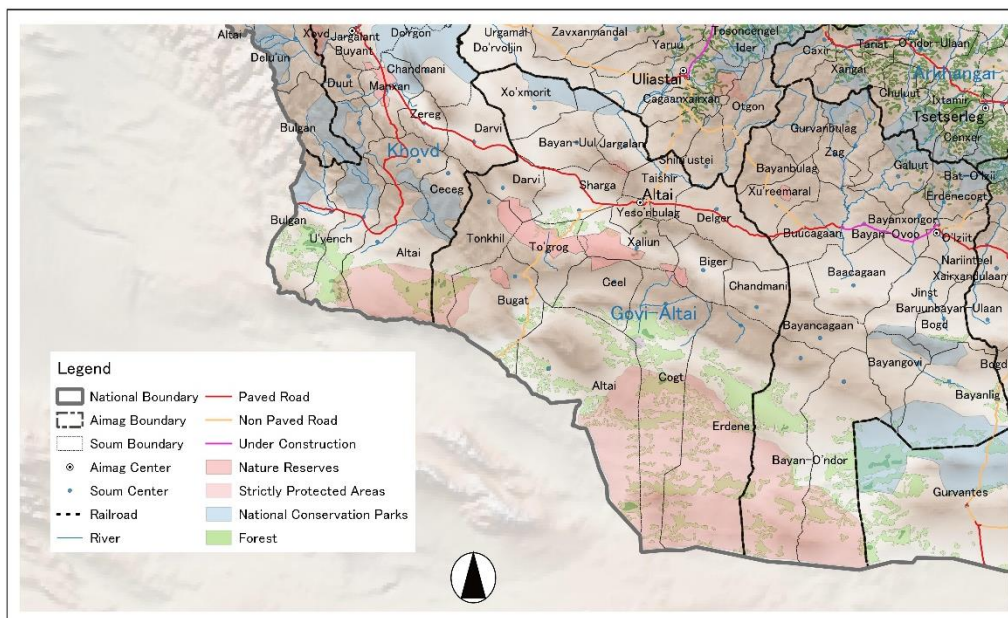
Говь-Алтай аймаг нь Монгол Улсын баруун өмнөд хэсэгт БНХАУ-ын ӨМӨЗО-той хиллэн оршдог ба 141,400 км² нутаг дэвсгэртэй. Нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр Өмнөговь аймгийн дараа 2-р байранд ордог. Аймгийн төв Алтай хот нь Улаанбаатар хотоос 1,027 км зайд оршдог. Алтай хот нь Ховд хоттой А304 авто замаар, Завхан аймгийн Улиастай хоттой А1103 авто замаар, Баянхонгор хоттой А303 авто замаар, Бургастай-Лаомяо хилийн боомттой А1104 авто замаар тус тус холбогддог.

Монгол Алтайн нуруу баруунаас зүүн тийш сунаж, зарим уулсын оргил нь далайн түвшнээс 4000м орчим өндөрт аймгийн нутаг дэвсгэрийн дунд орших бөгөөд аймгийн нийт нутаг дэвсгэр гурван хэсэгт хуваагдана. Өндөр уулын, хуурай хээрийн бүсэд орших бөгөөд нутгийн урд хэсгээр говийн бүс үргэлжилнэ. Өндөр уулсын дунд 20 гаруй давст нуур тархан оршдог. Уур амьсгалын 3 мужлалд хуваагдах ба нутгийн хойд хэсэгт өндөр уулын хуурай уур амьсгал, уулсын бэл, тал хээр нутагт (1,600-2,000м) хуурай хээрийн бүс, өмнөд хэсэгт дулаан, цөлөрхөг говь хээрийн уур амьсгал зонхилно.

Завхан гол нь аймгийн хойд захаар урсаж Увс аймгийн Хяргас нуурт цутгана.

Байгалийн унаган төрхөө хэвээр хадгалж үлдсэн говь цөлийн өвөрмөц экосистем бүхий Их говийн дархан цаазат газар (44,000 км²) зэрэг тусгай хамгаалалттай газар нутаг ихтэй, дэлхийд дөрөвдүгээрт ордог биосферийн нөөцтэй газар юм. Аймгийн нутагт дэлхийд нэн ховордсон мазаалай, хавтгай, хулан, ирвэс зэрэг олон амьтад амьдардаг.

Зураг 7.4.1 Говь-Алтай аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Говь-Алтай аймгийн хүн ам 2017 онд 57,500, хүн амын нягтрал 0.41/км² байв. Аймгийн хүн ам 1990 онд 64,700 байсан бол 2000 онд 53,500 болж багагүй буурсан байна. Түүнээс хойш бага багаар өсч 2017 онд 57,500-д хүрснийг иргэд ажлын байрны хомсдол, зудын хохирлоос болж хот, суурин газар руу нүүсэн боловч нийгмийн халамжийн бодлогын нөлөө, дэд бүтэц болон бизнесийн орчин сайжирснаар буцаж ирсэн гэж тайлбарлаж байсан.

Говь-Алтай аймгийг малын тоо толгойг өсгөхөд хамгийн тохиромжгүй аймаг гэж үздэг. Тиймээс 100 га бэлчээрийн нутагт ногдох малын тоо 57 байсан нь улсын хэмжээнд 18-р байранд, нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 529 байсан нь улсын хэмжээнд 3-р байранд жагсжээ. Нийт хүн амын 49.9% нь малчид байна.

Аймгийн эдийн засгийн голлох салбар хөдөө аж ахуй бөгөөд 2017 онд энэ салбар БДНБ-ий 47%, барилгын салбар 23%, үйлчилгээний салбар 31% -ийг эзэлсэн байна. Аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт бага 7.5 тэрбум (17-р байрт), БДНБ-д 2.81% (15-р байрт)-ийг эзэлж байна. Хүнс, арьс шир, барилгын материал нь аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг төлөөлж байна. Аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо харьцангуй цөөн 838 (18-р байр), үүнээс хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага 641 (18-р байрт), томоохон аж ахуйн нэгж байгууллага 32 (13-р байрт) байна.

Хэдийгээр хөдөө аж ахуйн салбар түлхүү хөгжсөн боловч нэг хүнд ногдох БДНБ, дундаж цалин харьцангуй өндөр байна. Үүний шалтгааныг аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид ноолуурын үйлдвэрлэлийн өсөлт болон Цээл суманд явуулж буй төмрийн хүдрийн үйл ажиллагаатай холбон тайлбарлаж байсан.

Говь-Алтай аймгийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин нь 2017 онд улсын түвшнээс доогуур буюу 63.9% байв. Энэ үзүүлэлтэнд иргэд өөр газар руу ажил эрхлэхээр шилжсэн мөн хөдөө аж ахуйд 75.3% нь ажиллаж байгаа зэрэг нь нөлөөлсөн. Нийт ажил эрхлэлтийн 16.7% нь төрийн албан хаагч (3-р байрт) -ын тоо өндөр байгаа шалтгааныг өргөн уудам газар нутагт нийгмийн үйлчилгээг хүртээмжтэй байлгах аар тайлбарлаж болно. Дундаж цалин, ажилгүйдлийн түвшингээр улсын хэмжээнд 11-р байранд жагссан байна.

Засгийн газраас явуулж буй нийгмийн халамжийн бодлогоор бага, дунд сургуулийн багш-сурагчийн харьцааны үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 2-р байрт жагссан байна. Нэг эмчид ногдох хүний тоо 305 (3-р байр), нэг сувилагчид ногдох хүний тоо 225 (1-р байр) байгаа ч 10,000 хүн тутамд ногдох халдварт өвчин 137 (19-р байр) байсан. Үүний шалтгааныг аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид тайлбарлахдаа усны чанар болон хатуулаг ихтэй уснаас болж өвчлөл ихсэж байгаагаар холбож байсан.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Говь-Алтай аймгийн хэмжээнд хотжилтын түвшин 2017 онд 32.5%-тай, харьцангуй өндөр үзүүлэлттэй байсан. Хэдийгээр аймгийн төв Алтай хот Ховд, Улиастай, Баянхонгор зэрэг зэргэлдээ аймгуудтай холбогдох зам харилцаа сайн болсон ч нутгийн өмнөд хэсгийн Алтай нурууны өндөр уулс, говийн нутгийн чиглэлийн авто зам сайн хөгжөөгүй байна.

Авто замын чанарын хувьд улсын хэмжээнд 17-р байранд жагссан. Говь-Алтай аймаг Улаанбаатар хотоос алслагдмал оршдог учраас дулааны үнэ (16-р байр), бензиний үнэ (17-р байр) өндөр байна. Цахилгаан үүсгүүртэй малчин өрх 86.5%-ийг (7-р байр) эзэлж байна. Хатуу хог хаягдлын менежмент тааруу, мэдээлэл харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн боломж муу бөгөөд улсын хэмжээнд 20-р байранд жагсаж байна.

Аймгийн нутгийн хойд хэсгээр дайран урсдаг Завхан гол дээр 2009 онд Австрийн засгийн газрын санхүүжилтээр Тайширын 11МВт хүчин чадалтай усан цахилгаан станц баригдсан. Нутгийн хойд хэсгээр газрын гүний ус ашигладаг бөгөөд уст давхарга 150-200м-н гүнд оршдог.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Цөөн хүн амтай, алслагдмал байдал нь мал аж ахуй болон бусад бараа бүтээгдэхүүний зах зээлд нөлөөлж байна. Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үнэ харьцангуй доогуур байна. Алслагдмал байдал нь бараа бүтээгдэхүүний үнэ, аж үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, амьдрах орчныг сайжруулахын тулд зарцуулах цахилгаан эрчим хүчний үнэ өндөр байгаад нөлөөлж байна. Газар тариалангийн талбай багатай, цаг уурын эрс тэс нөхцөл, хөрсний бүтцээс шалтгаалж газар тариалангийн салбар хөгжих нөхцөл муутай. Бэлчээрийн талхагдал, цөлжилтөөс шалтгаалж МАА эрхлэхэд хүндрэл тулгарч байна.

Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид хэдийгээр Тайширын усан цахилгаан станц ажиллаж байгаа ч цахилгаан эрчим хүч хүрэлцэхгүй байгааг онцолсон. Иргэд дулааны цахилгаан станц баригдах, халуун усны хангамж шаардлагатайг илэрхийлсэн.

Төрөөс нийгмийн халамжийн бодлого сайжирч байгаа ч авто замын сүлжээ сайн биш, ус хангамж, цахилгаан эрчим хүчний нийлүүлэлт төдийлөн хангалттай биш байна. Энэхүү нөхцөл байдал нь Говь-Алтай аймагт аж үйлдвэрийн төв байгуулах боломжгүйг харуулж байна. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл ч сайн хөгжиж чадахгүй байна. Мөн ажилгүйдэл, ядуурал байсаар байна.

Аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчид иргэдийн эрүүл мэндийн байдал, ажиллах хүчний хомсдол, бүсийн хөгжлийн сул бодлогыг онцолж байсан. Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхэд төрийн зөв бодлого, улс төрийн тогтвортой байдал маш чухлыг онцолсон.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Говь-Алтай аймгийн өргөн уудам нутаг дэвсгэр, цаг уурын байдал нь аймгийн хөгжилд давуу болон сул талыг үүсгэж байна. Хөгжлийн хоёр чиглэлийг сонгож болох юм. Үүний нэг нь аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх боломжтой. Тусгай хамгаалалттай өргөн уудам газар нутгийг ашиглан байгалийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь зүйтэй. Монгол Алтайн нурууны үзэсгэлэнт байгаль бүхий 4,000 м өндөр уулсууд руу авирах, явган аялал хийх, түүх дурсгалын газруудад урт хугацаагаар саатах зэрэг боломж бий. Алтай хотын үйлчилгээний салбарыг сайжруулснаар жуулчдыг ялангуяа өндөр хөгжилтэй орны жуулчдыг мэдээлэл, харилцаа холбоо, технологийн дэвшлийг ашиглан жуулчны бааз, газруудтай холбож өгөх шаардлагатай.

Алтай хотын инженерийн дэд бүтэц, үйлчилгээний барилга байгууламжийг сайжруулах шаардлагатай. Энэ хотод аймгийн нийт иргэд үйлчлүүлэх боломжтой боловсрол, соёл, нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын ажилтнуудыг бэлтгэдэг сургалтын төвийг засгийн газраас явуулж буй нийгмийн халамжийн бодлого, нийгмийн үйлчилгээний бодлогын хүрээнд байгуулах шаардлагатай.

Хөгжлийн нөгөө чиглэл нь өргөн уудам газар нутаг, уур амьсгалын олон янзын бүсийг ашиглан “Сэргээгдэх эрчим хүчний төв” байгуулах юм. Говь-Алтай аймгийн хойд хэсэгт Завхан гол дээр усан цахилгаан станц барьсан бөгөөд нутгийн өмнөд хэсэгт нарны зайн эрчим хүчний байгууламж барьж байгуулж болох юм. Говийн бүсэд салхин тээрэм байгуулах боломжтой. Уулсын дунд газрын гүний дулааны ордыг илрүүлж газрын гүний дулааныг хуримтлуулж цахилгаан гаргах боломж бий. Аймгийн цахилгааны хэрэгцээг хангахуйц бага оврын газрын дулааныг ашигласан

цахилгаан станц барьж болох бөгөөд байгалийн халуун усыг хэрэглэж болно. Засгийн газрын тогтоолоор хайгуул хийж баталгаажуулсан газрын гүний дулааны энергийн нөөцөд түшиглэн үр ашигтай үйл ажиллагаатай, чадварлаг менежменттэй бүс нутгийн хэмжээний эрчим хүчний компанийг байгуулж болох юм.

Үр ашиг багатай мал аж ахуй болон үр тарианы ургац багатай газар тариалангийн салбарын бодлогыг зайлшгүй өөрчлөх шаардлагатай. Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг голлон дэмжиж малын тэжээлийн тариалалттай хослуулан хот, суурин газрын зах зээлд ойр байршуулж, улирлын сэлгээ хийж мал маллах нь зүйтэй. Малчид бэлчээрийн менежментдээ онцгой анхааран сүргийн бүтэц дэх ямааны тоо толгойд хяналт тавих, бэлчээрийн талхагдлаас урьдчилан сэргийлэх зайлшгүй шаардлагатай байна.

Говь-Алтай аймгийн хөрс, уур амьсгалын өөр өөр онцлогоос шалтгаалж газар тариалангийн төрөл зүйлийг олшруулах шаардлагатай. Гэхдээ зах зээлээс хэт алслагдмал байдал нь зарим нэгэн эмийн ургамлаас бусад төрлийн ургацын борлуулалтад чирэгдэл учруулах тул газар тариалангийн талбайн байршлыг сайн төлөвлөх шаардлагатай. Өвөл газар дор хагас байршуулсан хүлэмжийн аж ахуйг нэвтрүүлэн ажиллуулж болох юм. Өвлийн улиралд газрын гүний дулааныг хүлэмжинд ашиглах боломжтой гэж үзэж байгаа учраас хүйтний улиралд газар тариалан, мал аж ахуй эрхлэх цогц байгууламж байгуулах боломжийг судлах хэрэгтэй.

Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчдоос социализмын үед ажиллаж байсан үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэний усалтын системийг сэргээх нь зүйтэй гэж санал тавьж байсан. Үр тарианы дотоодын зах зээл, усны эх үүсвэрийн боломжийг сайтар судлах шаардлагатай. Завхан голын усан цахилгаан станцын даланг цахилгаан үйлдвэрлэл, усжуулалт, ус хангамж зэрэг олон зориулалтаар ашиглах талаар төлөвлөх шаардлагатай.

Говь-Алтай аймгийн төв орчмын газрыг эс тооцвол нутгийн нийт газар нутаг уул уурхайн нөлөөлөл багатайд тооцогддог. Гэхдээ стратегийн чухал ач холбогдолтой уурхай байхгүй ч жижиг уурхайнууд олборлолт хийж байна. Нүүрс, алт, төмөр олборлож байгаа бөгөөд барилгын материалын цемент, тоосго үйлдвэрлэл хөгжих боломжтой.

7.4.2 Баянхонгор аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

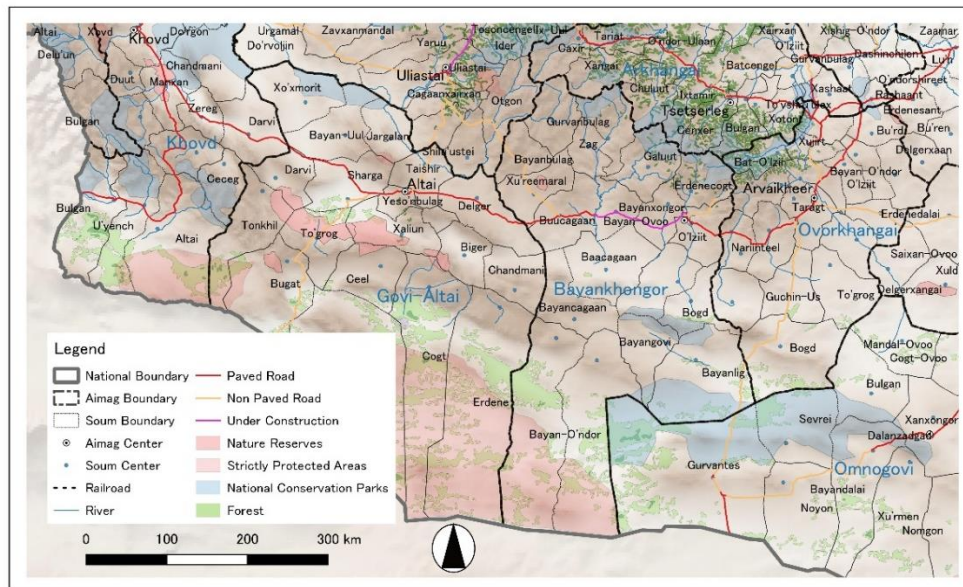
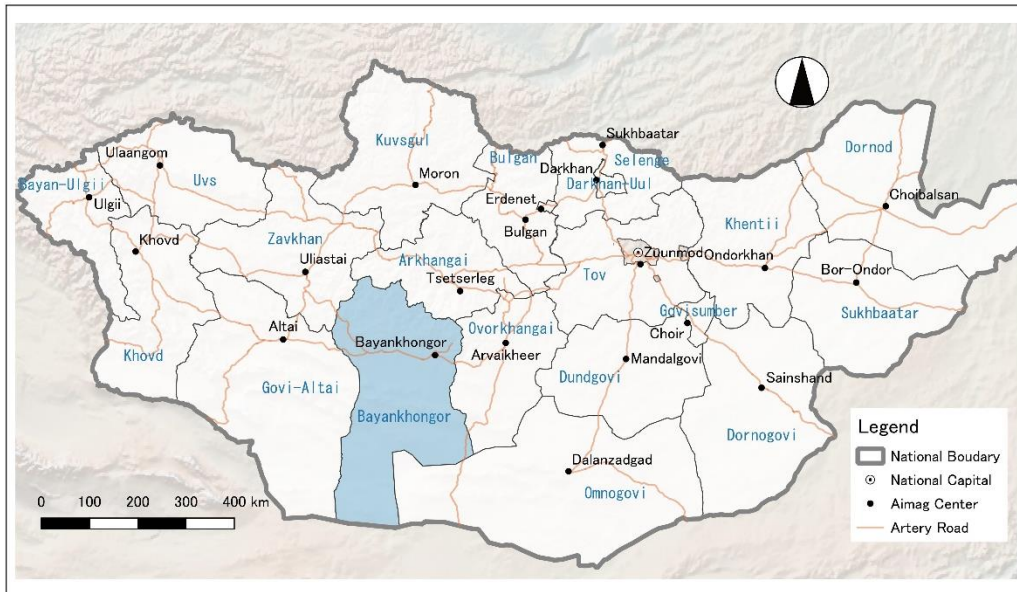
Газар зүйн нөхцөл байдал

Баянхонгор аймаг нь Монгол Улсын баруун төв хэсэгт оршдог. 116,000 км² нутаг дэвсгэртэй бөгөөд улсын хэмжээнд газар нутгийн хэмжээгээрээ 4-т ордог. Баянхонгор аймаг нь хойд, баруун, зүүн талаараа Архангай, Завхан, Говь-Алтай, Өмнөговь зэрэг аймгуудтай хиллэдэг. Аймгийн төв Баянхонгор хот нь нийслэлээс 630 км зайтай оршдог. Баянхонгор аймаг нь өндөр уулын бүс, говийн бүс, хойд талаараа ойт хээр, дунд талаараа хээрийн, өмнөд талаараа цөлөрхөг бүсээс бүрддэг. Нүүрс, алт зэрэг ашигт малтмал болон барилгын материалын түүхий эдийн нөөцтэй.

Ойн сан бүхий газар 3,307 км² нутгийг эзлэх бөгөөд энэ нь аймгийн нийт газар нутгийн дөнгөж 2.9%-ийг эзэлдэг. Баянхонгор аймаг нь олон төрөл, зүйлийн зэрлэг

ан амьтан, ургамлаар баялаг бөгөөд тус аймагт аргаль, янгир, буга, гөрөөс, зэрлэг гахай, дорго, бор гөрөөс зэрэг ховордсон амьтад амьдардаг. Монгол орны нийт ургамлын аймгийн гуравны нэг нь энэ аймагт ургадаг. Нутгийн хойд хэсгээр ойт хээрийн, дунд болон өмнөд хэсгээр говь хээрийн ургамлууд зонхилж ургадаг.

Зураг 7.4.2 Баянхонгор аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Баянхонгор аймаг 2017 онд 87,243 хүн амтай, түүний нягтрал нь $0.75/\text{км}^2$ байсан байна. Ардчилсан хувьсгалын дараа 1990-2000 онд хүн ам нь жилд дунджаар 0.79%-иар өсч байсан бол 2000-2017 онд 0.14%-иар буурсан.

Баянхонгор аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь хөдөө аж ахуй бөгөөд тус салбар нь 2017 оны байдлаар БДНБ-ний 47%-ийг эзэлжээ. 2017 онд нийт 1,074,000 мал тоолуулж улсын хэмжээнд 6-р байранд жагссан байна. Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 388 байсан нь улсад 13-р байранд орсон. Нийт ажил эрхлэлтэд ногдох малчин өрхийн эзлэх хувь 54.4 ба тус үзүүлэлтээр улсад 4-р

байранд жагссан байна. Баянхонгор аймагт газар тариалангийн салбар тааруу хөгжсөн бөгөөд 2017 оны байдлаар зөвхөн 754 га тариалангийн талбайтай байсан. Бага хэмжээний улаан буудай, төмс, хүнсний ногоо тариалдаг.

Баянхонгор аймгийн эдийн засгийн нөхцөл байдал дунд зэрэг, 2017 онд БДНБ 380 сая төгрөг (11-р байр), нэг хүнд ногдох БДНБ 4,431,000 төгрөг (13-р байр) байсан.

Баянхонгор аймагт 2017 онд нийт 1,083 аж ахуйн нэгж байгууллага бүртгэгдсэнээс 889 нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага, 28 нь томоохон аж ахуйн нэгж байгууллага байсан бөгөөд эдгээр үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 16, 15-р байранд тус тус жагссан байна. Баянхонгор аймаг нь бизнес эрхлэхэд таатай орчинтой (8-р байр), зээлд хамрагдалт (2-р байр), хувийн бизнес эрхлэх боломж (4-р байр) сайн юм.

Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам 2017 онд 50.5% (5-р байр) байсан боловч ажиллах хүчний оролцооны түвшин бага 65.1% (16-р байр) байсан. 2017 онд ажилгүйдлийн түвшин 5.6% байсан бол ажил эрхлэлт 94.5%-тай байсан.

Боловсролын хувьд цэцэрлэгт хамрагдалтаар улсын хэмжээнд 3-р байранд жагссан ч бага, дунд боловсролын хамрагдалтаар 14,15-р байранд тус тус жагссан байна.

Эрүүл мэндийн салбарын хувьд иргэдийн бодит хэрэгцээг хангаж чадахгүй байгаа бөгөөд улсын хэмжээнд эмнэлгийн хүртээмжээр 18-р байранд жагсаж байна. 2017 онд 10,000 хүн тутамд ногдох халдварт өвчний тоогоор улсын хэмжээнд 17-р байранд байсан байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Баянхонгор аймгийн хотжилтын түвшин харьцангуй доогуур 2017 онд 35.5% байсан. Баянхонгор аймгийн төв нь Монгол Улсын хэвтээ тэнхлэгийн авто замын дагуу оршдог. Аймгийн нутаг дэвсгэрийн өмнөд хэсэг нь бүхэлдээ тусгай хамгаалалттай газар нутаг бөгөөд БНХАУ-тай хиллэдэг.

Авто замын чанараар дунд зэрэг улсын хэмжээнд 12-р байранд жагсдаг бөгөөд хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тээврийн хэрэгслийн тоо 2017 онд 10 (17-р байр) байсан.

Бусад дэд бүтцийн нөхцөл байдал дундаж түвшинд байна. 1,000 хүнд ногдох суурин утасны шугам (7-р байр), 1,000 өрхөд ногдох уст цэгийн тоо 4 (11-р байр), дулаан хангамжийн үнэ 495м²/төгрөг (11-р байр), цахилгаан хөдөлгүүртэй малчин өрхийн эзлэх хувь 84.5% (9-р байр), бензин түлшний үнэ 1,578 төг/л (15-р байр) байна. Баянхонгор аймаг нь томоохон үйлчилгээний төвүүдтэйгээрээ улсын хэмжээнд 2-р байранд ордгийг дурдах нь зүйтэй.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Баянхонгор аймгийн газар нутгийн уулархаг тогтоц нь бэрхшээл учруулдаг. Хойд талын өндөр уулс нь Төвийн бүсийн аймгуудтай авто замаар холбогдоход хүндрэл үүсгэдэг. Өргөн уудам газар нутагтай учраас бусад аймгууд болон сум хоорондын зам харилцаа сайтар хөгжөөгүй. Хойноос урагшаа сунаж тогтсон газар зүйн байршилтай тул уур амьсгалын хувьд эрс тэс, өөр бүсүүдэд хуваагддаг.

Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид бэлчээрийн даацын хэтрэлт, уур амьсгалын өөрчлөлт зэргээс хамааран цөлжилт, бэлчээрийн доройтлын асуудал үүсэж байгаа нь аймгийн хөгжилд тулгарч буй бэрхшээл гэдгийг онцолсон. 2010 онд нийт малын тоо толгой 1,963,000 байсан бол 2017 онд 4,588,000 тоо

толгой болж огцом өссөн нь бэлчээрийг ихээхэн доройтуулах шалтгаан болсон.

Аймгийн эдийн засгийн байдал дундаж түвшинд байгаа боловч эдийн засаг төрөлжөөгүй, уламжлалт мал аж ахуй хэт давамгайлсан, аж үйлдвэр, бизнесийн салбар сайн хөгжөөгүй байна. Мал аж ахуйгаас хэт хараат байдал нь бэлчээрийн даац хэтрэлт, цөлжилтийг түргэсгэж байна. Энэ нь үйлдвэрийн хоёрдогч болон гуравдагч салбарыг хөгжүүлэхэд эдийн засгийн сул талуудыг бий болгоно. Эдийн засаг төрөлжөөгүй, сул бүтэцтэйгээс үүдэн ипотекийн зээл авах шаардлага хангахгүй байх, орлогын эх үүсвэр бага, хөрөнгийн хуримтлал хомс зэрэг асуудал үүсдэг.

Аймгийн төв болон сум хоорондын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн ялгаатай байдлыг зарим үзүүлэлтүүдээс тухайлбал орлогын тэгш бус байдал (21-р байр), эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж доогуур зэргээс харж болно.

Хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчид төрийн албан хаагчдын хүрэлцээ муугаас үзүүлэх үйлчилгээний чанар хангалтгүй (15-р байр), бизнесийн таатай орчныг бүрдүүлэх орон нутгийн засаг захиргааны зохицуулалт хангалтгүй (13-р байр), бага боловсролын чанар муу (13-р байр), эмнэлгийн хүртээмж тааруу (18-р байр) зэрэг асуудлууд үүсэж буйг дурдаж байсан.

Баянхонгор аймгийн иргэд ялангуяа гэр хорооллын иргэд төвлөрсөн халаалтын системд холбогдоогүй учраас түүхий нүүрсийг хэрэглэж байна. Энэ нөхцөл байдал агаарын бохирдолыг үүсгэж байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Баянхонгор хот нь газар зүйн хувьд ойр байрлалтай Арвайхээр, Цэцэрлэг хоттой иргэдийнхээ сайн сайхан амьдралын төлөө нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулан, хамтарч ажиллах нь зүйтэй. Эдгээр 3 аймгийн төвийг холбосон тойрог коридор, авто замыг барьж байгуулах нь маш чухал юм. Баянхонгор хот нь зүүн, баруун тийш гарцтай транзит хот болох боломжтой. БНХАУ-тай хил залгаа нутгийн өмнөд хэсэг нь тусгай хамгаалалттай газар нутагт хамаарах тул эдийн засгийн зорилгоор хөгжүүлэх боломжгүй. Харин Өмнөговь аймгийн боомтоор нэвтрэх нь зүйтэй.

Баянхонгор аймгийн эдийн засаг уламжлалт мал аж ахуйгаас ихээхэн хамааралтай тул эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх, малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх шаардлагатай. Эрчимжсэн мал аж ахуйг аймгийн төвийн ойролцоо болон Алтай, Арвайхээр хот хүрэх авто зам дагуу байршуулах нь зүйтэй. Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхдээ эрчимжсэн мал аж ахуй эрхэлж буй байршилтай уялдуулан байгуулах нь чухал юм. Мал аж ахуйд түшиглэсэн боловсруулах үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг дотоодын зах зээлд буюу баруун болон зүүн бүсийн хот, суурин газруудын зах зээлд нийлүүлж, арьс шир, цагаан идээ, мах, махан бүтээгдэхүүний үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх нь ач холбогдолтой юм.

Баянхонгор аймгийг зорих нэг шалтгаан нь аялал жуулчлалын салбар юм. Баянхонгор аймгийн ихэнх сум байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүхэн дурсгалт газруудтай. Баянлиг сумын Цагаан хадны болор агуй, Өлзийт сумын Уран хайрхан, Заг Байдраг нь эртний хүний ул мөр бүхий олдворууд элбэгтэй. Түүнчлэн Баянхонгор аймаг нь халуун рашаан, эмийн ургамлын төрөл зүйлээр баялаг бөгөөд түүнийг ашиглах замаар эрүүл мэндийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжтой аймаг юм. Аялал жуулчлалыг бүрэн хөгжүүлэхийн тулд авто зам,

зочид буудал зэрэг аялал жуулчлалын суурь дэд бүтцийг сайжруулах, хүний нөөцийг чадавхжуулах шаардлагатай.

Баянхонгор нь олон зүйлийн ургамал ургах таатай орчинтой тул эмийн ургамал элбэгтэй. Одоогийн байдлаар зөвхөн байгалийн эмийн ургамлыг түүж байгаа учраас бүтээгдэхүүний хувьд хязгаарлагдмал байна. Цаашид нутгийн иргэдэд түшиглэсэн эмийн ургамлын гаралтай малын тэжээл, тэжээлийн ургамал тариалах нь сайн чанарын ургамлын тогтвортой үйлдвэрлэлийг хангахад онцгой ач холбогдолтой. Одоо байгаа их сургуулиудыг түшиглэн эмийн ургамлын иж бүрэн судалгаа хийх, ирээдүйтэй төрөл, зүйлүүдийг сонгох, брэнд хөгжүүлэлт хийх, сурталчлах зорилгоор судалгааны төв байгуулах боломжтой.

Баянхонгор аймгийн аж үйлдвэрийн салбарыг мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн болох арьс шир, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, мах, махан бүтээгдэхүүн зэргээр төрөлжүүлж, жимсний тариалалт, эмийн өвс, ургамлын үйлдвэрлэл зэргийг жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн чиглэлээр хөгжүүлж эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх шаардлагатай. Засгийн газар мэргэжлийн сургалт болон судалгаанд суурилсан бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлтийн чиглэлээр ЖДҮ-ийг дэмжих хэрэгтэй.

Дээр дурдсан боломжуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд Баянхонгор аймагт авто зам, цахилгаан хангамж, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг нийгэм, эдийн засгийн суурь дэд бүтцийг сайжруулах зайлшгүй шаардлагатай байна. Цахилгаан эрчим хүчний хангамжийн тогтвортой байдлыг хангахад сэргээгдэх эрчим хүчийг ашиглахыг зөвлөж байна. Баянхонгор аймгийн өргөн уудам газар нутгийн онцлогийг харгалзан сэргээгдэх эрчим хүчийг ашиглах нь боломжит хувилбар юм. Говийн бүсэд салхи, нар, гүний дулааны эрчим хүчийг ашиглах боломжтой. Цаашид Говь-Алтай, Өмнөговь, Дундговь, Баянхонгор зэрэг аймгууд нь сэргээгдэх эрчим хүчний дэвшилтэт загварыг бий болгох бүрэн боломжтой газрууд юм.

7.4.3 Өвөрхангай аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

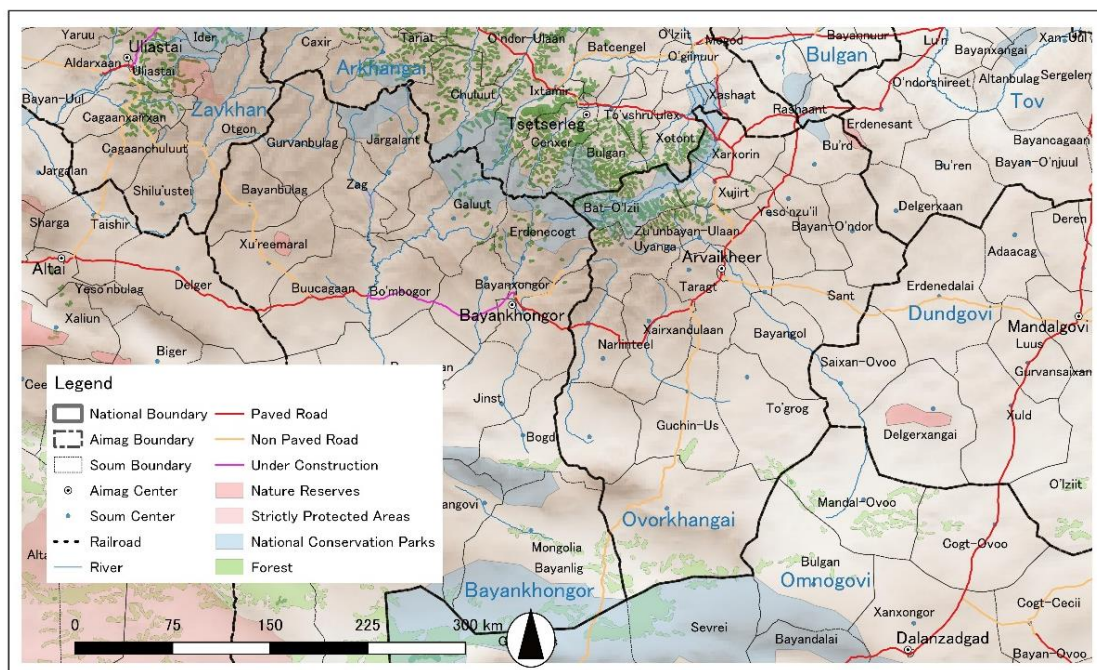
Өвөрхангай аймаг хойноос урагш 360 км, баруунаас зүүн 240 км үргэлжлэх газар нутагтай бөгөөд хойд хэсгээрээ Хангай нурууны салбар уулс бүхий нутаг дэвсгэрт далайн түвшнээс дээш 1,500-2,200 м өндөрт оршдог. Нутгийн баруун урд зүгт байрлах Баруунбаян-Улаан сумаас зүүн тийш Дундговь аймаг тийш 1500-1000м болж өндөржилт аажмаар буурдаг. Мөн Алтайн нурууны салбар уулс өмнөд хэсгийг дайран өнгөрдөг бөгөөд Өмнөговь аймагтай хил залгаа нутаг нь далайн түвшнээс дээш 1,100 м орчим өндөрт оршино.

Уур амьсгалын хувьд нутгийн хойд хэсэг тал хээрийн, өмнөд хэсэг нь говийн бүсэд хамаарна. 2018 онд бороотой өдрийн тоо 89, жилийн хур тунадасны хэмжээ 310 мм байсан нь Хангайн бүсийн аймгуудын хувьд хамгийн бага үзүүлэлт юм. Жилийн дундаж агаарын температур 2.5 хэм байсан нь Хангайн бүсийн хэмжээнд Булган аймгийн дараа орох өндөр үзүүлэлт юм.

Орхон гол нь нутгийн хойд хил буюу Архангай аймгийн хил орчмын дагуу зүүн хойд зүгт урсдаг. Орхон гол 1,124 км урттай, урсгалын дундаж хурд нь 66м³/сек, голын ай сав газар нийтдээ 132,835 км² ус хурах нийт талбайтай. Орхон гол нь Хархорин орчимд хойд зүгт чиглэх бөгөөд Булган аймгийн нутаг дэвсгэрт Сэлэнгэ мөрөнд цутгадаг.

Орхон голын дагуух Орхоны хөндий нь нүүдлийн өвөрмөц соёл иргэншлийн голомт нутаг тул ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн өвд бүртгэгдсэн билээ.

Зураг 7.4.3 Өвөрхангай аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Өвөрхангай аймгийн хүн ам 2010 оноос хойш жилд дунджаар 1.9%-ийн өсөлттэй байсан бол 2000-2010 онуудад 1.2%-иар буурсан. Энэ өөрчлөлт нь хүн амын ердийн өсөлт ба шилжилт хөдөлгөөний бүтэц өөрчлөгдсөнтэй холбоотой. Хүн амын ердийн өсөлт 2000 онд 1000 хүн тутамд 18.1 төрөлт байсан бол 2010 онд 17.5 төрөлт болон буурч, 2018 он хүртэл энэ үзүүлэлт хэвээр хадгалагдсан. Өвөрхангай аймагт 2000-2018 он хүртэл гадагш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн үргэлжилж байсан боловч 2010 оноос хойш шилжин суурьших хөдөлгөөн

нэмэгдсэн. Үүнийг аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид Өвөрхангай аймагт баруун бүсийн аймгийн иргэд шилжин ирсэнтэй холбон тайлбарласан.

2018 оны байдлаар Өвөрхангай аймгийн БДНБ нь 489,370 сая төгрөг байсан бөгөөд улсдаа 7-р байранд орсон. 2018 онд нэг хүнд ногдох БДНБ нь 4,197,000 төгрөг (20-р байр) болж 2010 оны түвшинд очсоныг бусад салбартай харьцуулахад нэмүү өртөг багатай анхан шатны үйлдвэрлэл хэт давамгайлснаар тайлбарлаж болох юм. 2010 онд хөдөө аж ахуйн салбарын ДНБ-д эзлэх хэмжээ 39%, аж үйлдвэрийн салбарын ДНБ-д эзлэх хэмжээ 17%, үйлчилгээний салбарын ДНБ-д эзлэх хэмжээ 45% байсан бол 2018 оны байдлаар ДНБ-д хөдөө аж ахуйн салбар 44%, аж үйлдвэрийн салбар 25 %, үйлчилгээний салбар 31% -ийг эзэлжээ. 2018 оны байдлаар хөдөө аж ахуй болон аж үйлдвэрийн салбарын БДНБ-нд эзлэх хувь хэмжээ өссөн байна. БДНБ-нд эзлэх хэмжээгээр хөдөө аж ахуйн салбар 5-р байранд, аж үйлдвэрийн салбар 11-р байранд тус тус орсон байна. 2018 оны дундаж цалин 653,000 төгрөг буюу улсын дундаж үзүүлэлтийн 65%-тай тэнцэж, улсдаа 18-р байранд жагссан байна.

2018 оны байдлаар нийт малын тоо толгой 5,461,000-д хүрч улсад 3-р байранд орсон нь 2010 онд улсад 6-р байранд орж байснаас дээшилсэн үзүүлэлт юм. Өвөрхангай аймгийн нийт малын тоо 2010-2018 оны хооронд 172%-иар өссөн бол улсын хэмжээнд 103%-иар өссөн байна. Ялангуяа адуу, үхэр, хонь илүү өссөнийг Хүснэгт 7.4.1-д үзүүлэв.

Хүснэгт 7.4.1 Өвөрхангай аймгийн малын тоо

Малын нэр	2010	2018	Нэгж: мянган мал
			Өсөлт (%)
Адуу	113.8	323.6	184
Үхэр	76.2	272.3	257
Тэмээ	14.7	31.5	114
Хонь	896.6	2,588.1	189
Ямаа	909.2	2,245.8	147
Бүгд	2,010.6	5,461.3	172

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Аймгийн төв Арвайхээр хот нь Монгол Улсын авто замын сүлжээний тэнхлэгийн төвд байрладаг. Энэ нь зүүн талаараа А0301 (хатуу хучилттай) авто замаар, баруун зүгт Өлгий чиглэлийн А0301, А0302, А0303, А0304, А0305 авто замуудтай холбогдсон бөгөөд Баянхонгор, Алтай, Ховд чиглэлийн авто замын хучилтын ажлын заримаас бусдаар засмал замтай холбогдсон байна. Өмнөд хэсгээр, Өмнөговь аймгийн Шивээхүрэн, Сэхээ боомт А29 (шороон зам) авто замаар, зүүн хэсгээр Дундговь аймгийн Мандалговь хоттой А3401 (шороон зам) авто замаар холбогддог.

Өвөрхангай аймгийн цахилгаан эрчим хүчийг 1,100 мВт-ын хүчин чадалтай Төвийн эрчим хүчний системээс хангадаг бөгөөд дулааны цахилгаан станц байхгүй. 2018 онд суурин утасны тоогоор (629) улсын хэмжээнд 12-р байранд орж, 100 хүн тутамд ногдох суурин утасны цэг 0.54 үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 20-р байранд жагссан байна.

Уст цэгийн хүртээмж 2010 онд 67 (3-р байр) байсан бол 2018 онд 97 (4-р байр) болж өссөн. Нэг уст цэгээр үйлчлүүлэх хүний тоо дунджаар 1,500 байснаа 832 болж сайжирсан ч улсын хэмжээнд 5-р байрнаас 8-р байранд жагсаж буурсан

байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Тухайн улсын ард түмэн нь хөгжлийн гол хөдөлгөгч хүч байдаг. Ард түмнээс эерэг санаачилга, идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулахгүй бол хэдийгээ байгалийн баялагтай байсан ч хөгжил дэвшил гардаггүй. Энэ хүрээнд Өвөрхангай аймагт нааштай зүйлс төдийлөн харагдахгүй байна. Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид хүнсний талон олгох зэрэг нийгмийн халамжийн бодлого иргэдийг ажиллах дур сонирхолгүй, залхуу, бүр ажилгүй байхыг илүүд үзэх хандлагатай болгож буйг дурдаж байв. Иймэрхүү бэлэнчлэх сэтгэлгээ бий болгохоос гадна улсаас үзүүлэх тусламж үйлчилгээ, хэн нэгэнд найддаг социализмын үеийн сэтгэхүйгээс салаагүй байна. Хэрэв ийм сэтгэлгээг өөрчлөхгүй бол хөгжлийг сааруулна.

Малын хулгай, орон байрны хулгай зэрэг гэмт хэргийн тоо ч ихсэж байгаа нь иргэд нийгмийн идэвхгүй байгаагийн үр дүн юм. Архидалт бас ажиглагдаж байна. Мэргэжлийн ур чадварыг сайжруулах, зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлж мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, суурь боловсролын багш нарын ур чадварыг сайжруулах, сургууль, цэцэрлэгийн тоог нэмэгдүүлэх гэх мэт мэргэжилтэй боловсон хүчин бэлтгэх болон боловсролын чанарыг сайжруулах шаардлагатай байна. Эдгээртэй зэрэгцүүлэн хүмүүсийн сэтгэлгээ, ухамсрыг өөрчлөх зайлшгүй шаардлагатай байна.

Сүүлийн үеийн боловсролын тогтолцооны шинэчлэлийн улмаас хүүхдүүд найман настайдаа бус зургаан настайдаа сургуульд элсэн суралцдаг болсноор малчин гэр бүлийн гишүүд тусдаа амьдрах хэлбэрт шилжиж, нийгмийн олон асуудал үүсэж байна. Нялх балчир хүүхдээ сургуульд сургахын тулд ээжүүд сум, аймгийн төвд суурьшиж, аав нь малаа маллан хөдөө амьдрах болсон. Энэхүү асуудлыг шийдвэрлэхгүй бол нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэлтэд сөрөг нөлөө үзүүлж, гадаад руу шилжих хөдөлгөөнийг хурдасгаж, мал аж ахуйн салбарт ажиллах хүч дутагдах болно.

Малын тоо толгой өсөх нь богино хугацаандаа малчдын амьжиргаанд нэмэр болж байгаа ч бэлчээрийн даац хэтрэх, хөрсний доройтол, газрын гарц муудах зэрэг асуудлууд үүсгэж байна. Малын тоог хянахын тулд малын хөлийн татвар ногдуулах хэрэгтэй. Жишээлбэл татварыг 500-гаас дээш толгой малтай малчдад ногдуулж болно. Малчдын үйлдвэрлэсэн мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний дийлэнх нь өөрсдийн хувийн хэрэглээнд зориулагдаж, худалдаа арилжааны хэлбэрт орж чадахгүй байна. Иймээс малчдад эхний ээлжинд бизнесийн мэдлэг, зах зээлийн эрэлтийг хангах талаар мэдлэг олгох шаардлагатай байна.

Өвөрхангай аймагт аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломж их байгаа бөгөөд Орхоны хөндийн бүс нутгийн аялал жуулчлалын стратеги төлөвлөгөө боловсруулсан ч одоогоор тодорхой арга хэмжээ авсан нь харагдахгүй байна. Ялангуяа нэн тэргүүнд хөгжүүлэх шаардлагатай үйл ажиллагааг цогцоор хэрэгжүүлэх менежментийн чадвар хомс байгаа нь хэдий төлөвлөгөө байсан ч хэрэгжихгүй байх шалтгаан болж байна. Аялал жуулчлалыг сурталчлах чиглэлээр тодорхой чиглэл байхгүй, мэргэшсэн хүний нөөцийн хомс байдал, авто зам, цахилгаан хангамж, ариутгах татуургын асуудлыг бүрэн шийдэж чадаагүй байна.

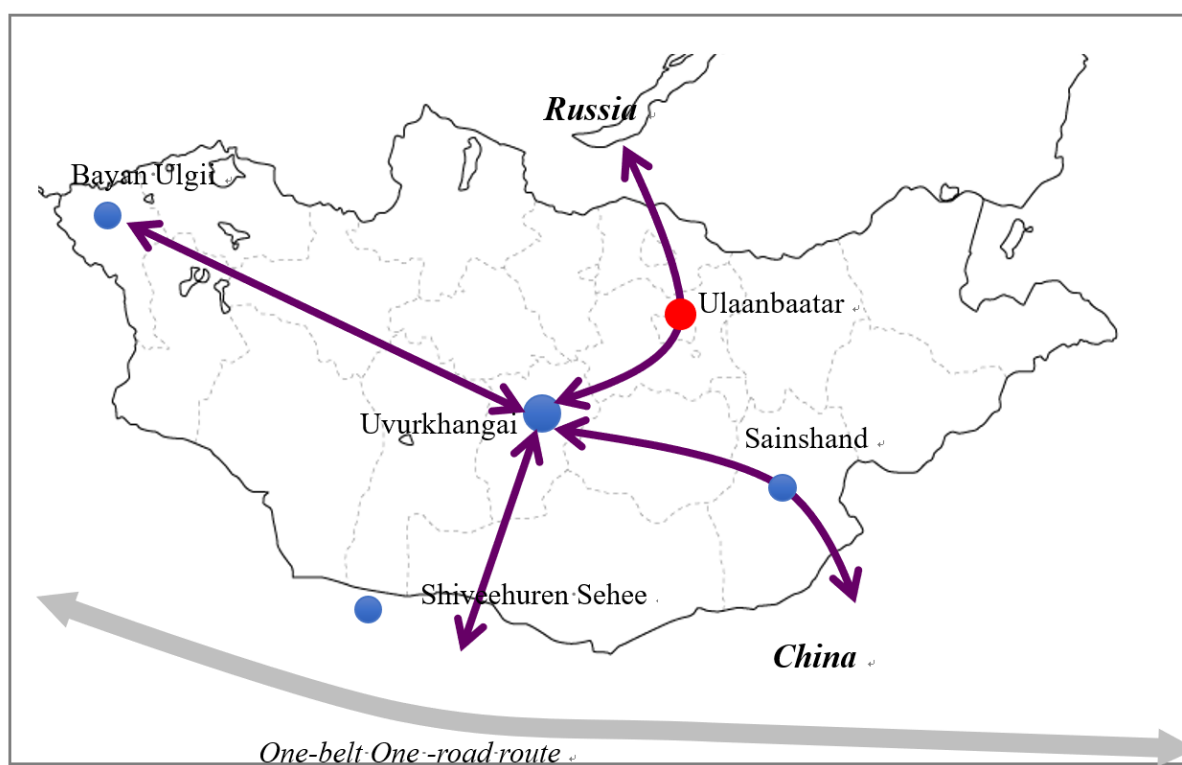
Өвөрхангай аймагт бизнесийг дэмжиж буй олон эерэг өөрчлөлтүүд байгаа ч логистикийн сүлжээ муу (18-р байр), банкны зээлийн хүү өндөр (17-р байр), банк, санхүүгийн үйлчилгээ муу (16-р байр), интернет гэх мэт мэдээлэл харилцаа

холбоо, шуудангийн үйлчилгээ сул хөгжсөн (19-р байр), аж ахуйн нэгж байгууллагуудын харилцаа холбооны төхөөрөмжүүдийн хязгаарлагдмал хэрэглээ (19-р байр) зэрэг сул талууд байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

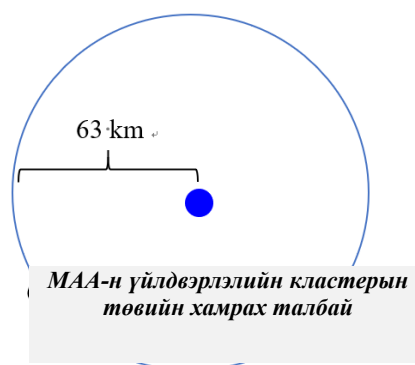
Өвөрхангай аймгийн газар зүйн байршил, бизнесийн хөгжилд эерэгээр нөлөөлөх хэд хэдэн хүчин зүйлийг харгалзан логистикийн хөгжлийг дэмжих талаар санал болгож байна. Зураг 7.4.4-ээс харахад Өвөрхангай аймаг газар зүйн хувьд Монгол орны төв хэсэгт уулархаг газар нутаг бүхий хойд аймаг болон баруун аймгуудын дунд оршдог. Энэ нь Сайншанд, Шивээхүрэн Сэхээгийн хилийн боомтоор БНХАУ руу хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг экспортлоход хойд болон баруун аймгуудын хувьд гарц болж чадна. Мөн 'Нэг бүс нэг зам'-ын хойд хэсэгт оршдог нь бараа бүтээгдэхүүн импортлоход ч давуу талтай байршилд байна. Бусад аймаг орон нутгийн бараа бүтээгдэхүүнийг Улаанбаатар хотод төвлөрүүлж, ОХУ руу экспортлоход боломжтой байршилд оршиж байна.

Зураг 7.4.4 Өвөрхангай аймгийн логистикийн төвийн үүрэг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Өвөрхангай аймагт хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа давамгайлдаг ч бизнес эрхлэхэд таатай буюу бизнес эрхлэхэд хүнд суртал багатай (3-р байр), хээл хахууль, авилгал бага (4-р байр), зөвшөөрөл авахад хялбар (2-р байр), удирдах ажилтны ур чадвар сайн (5-р байр), санхүүгийн мэдлэг сайн (2-р байр), компаниудын өнгөрсөн жилийн хөрөнгө оруулалт (1-р байр), аймгийн төвд дэд бүтэц шинээр барих, засварлах ажилд хөрөнгө оруулалт хийсэн (3-р байр) зэрэг нөхцөлүүд бүрдэж, улсын

хэмжээнд сайн үзүүлэлттэй байна. Төрийн албан хаагчдын эзлэх хувь бага буюу улсад хамгийн цөөн байгаа нь хувийн хэвшилд илүү хөрөнгө оруулалт хийдэгтэй холбож үзэж болох юм. Орон нутгийн санаачилга нь төсвийн зарцуулалтыг үр ашигтай зарцуулах (2-р байр), аймгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулж буй орон нутгийн засаг захиргааны бодлого, шийдвэр (3-р байр), төрийн үйлчилгээний шударга байдал (4-р байр) зэргээс ажиглагдаж байна. Тиймээс логистикийн хөгжлийг газар зүйн байршлын давуу талыг ашиглан хөгжүүлж, олон төрлийн сул талуудыг даван туулж, төлөвлөх, сурталчилж дэмжих шаардлагатай байна.

Өвөрхангай аймагт мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл ирээдүйтэй байна. Бусад аймгуудын нэгэн адил аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийн түвшинг нэмэгдүүлж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь чухал сорилт болж байна. Тиймээс хэд хэдэн байршилд үндсэн байгууламж бүхий мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластеруудыг байгуулан хэрэгжүүлж болно. Гол санаа нь малчдаас авсан малын гаралтай түүхий эдийг эдгээр төвүүдэд төвлөрүүлж мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн ялангуяа бяслаг, цэцгийн тос, арьс, ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ. Үндсэн байгууламжуудыг аймгийн төв Арвайхээр хотод байгуулах бөгөөд дэд кластерыг нутгийн өмнөд хэсэгт Баруунбаян-Улаан, зүүн хэсэгт Баянгол, зүүн хойд хэсэгт Баян-Өндөр сумдад тус тус байгуулах боломжтой. Эдгээр байршлыг одоо байгаа тээвэр логистикийн байдалтай холбож Зураг 7.4.4-т үзүүлсэн логистикийн маршрутын дагуу байршуулахыг урьдчилан байдлаар санал болгож байна.

Урьдчилсан тооцоогоор мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын нэг төвийн талбайн хэмжээ 12,000-13,000 км² байх бөгөөд 63 км радиустай тойрог бүхий газрыг хамарч, өдөрт 150 орчим малын түүхий эдийг боловсруулах тооцоог хийсэн байна. Тооцоог дор үзүүлэв. Үүнд:

- (a) Төхөөрөх малын тоо, өдөрт : 150
- (b) Нийт малд эзлэх хувь : 5%
- (c) Төхөөрөх нийт малын тоо, жилээр : 1,095,000
- (d) Өвөрхангай аймгийн малын тоо толгойн нягтрал:
 $5,461,000 \text{ мал} / 62,900 \text{ км}^2 = 87 \text{ толгой мал} / \text{км}^2$
- (e) Хамрагдах талбай: c)/d) ойролцоогоор 12,500 км²

Малын тоо толгойн нягтралыг аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр тооцсон бөгөөд бэлчээрийн талбай нь бага учраас бодит нягтрал өндөр байх болно. Энэ нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын төвийн бодит нутаг дэвсгэрийн хэмжээ нь 12,000-13,000 км² талбайгаас бага байна гэсэн үг юм. Энэхүү урьдчилсан тооцоог ашигласнаар Өвөрхангай аймгийн хэмжээнд кластерын төв ойролцоогоор 5 байхад болно. (62,500 км² газрыг нэг төвд ногдох 12,500 км² -т хуваахад = 5.03 болж байна)

Дээрх тооцоог урьдчилсан байдлаар хийж байгаа бөгөөд нарийвчлан судлах шаардлагатай. Хамгийн чухал нь урт хугацааны зорилтоо хэрэгжүүлэхийн тулд зорилтот талбайн өнөөгийн нөхцөл байдлыг сайтар тооцон төлөвлөх шаардлагатай. Илүү нарийвчлан судалж, тэргүүлэх чиглэлээ тодорхойлсны дараа хувийн хөрөнгө оруулагчдад танилцуулж болно. Туршилтын төслийг аймгийн засаг захиргаа, хувийн хөрөнгө оруулагчид хамтарч хэрэгжүүлэх боломжтой.

Хархорин, Орхоны хөндийгөөр байгалийн болон соёл, нүүдлийн амьдралын хэв маягийг сурталчилсан аялал жуулчлалыг цогц байдлаар хөгжүүлэх шаардлагатай

байна. Орхоны хөндийн бүс нутгийн аялал жуулчлалын стратеги төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг эхний ээлжинд боловсруулж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

7.5 Өмнөд бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

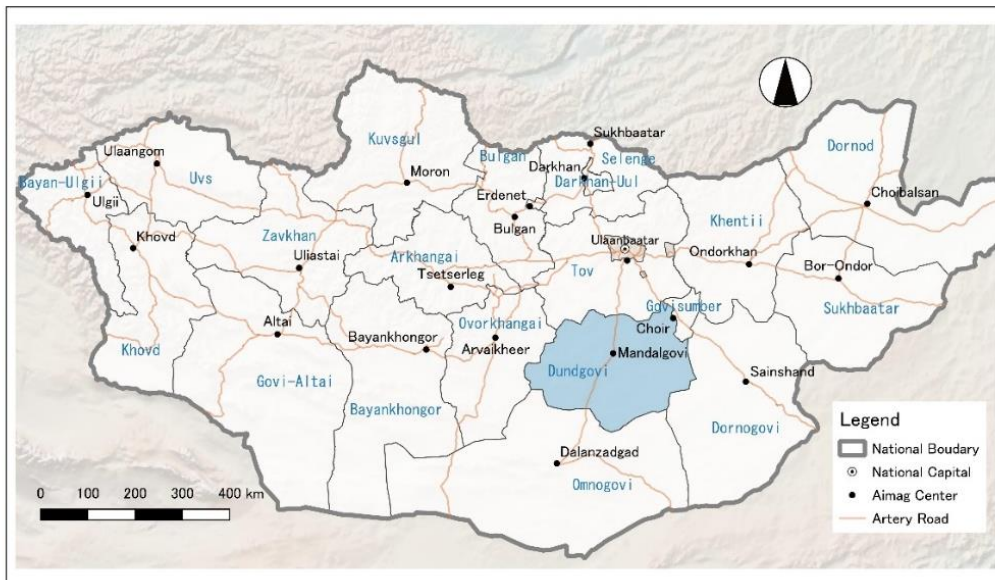
7.5.1 Дундговь аймаг

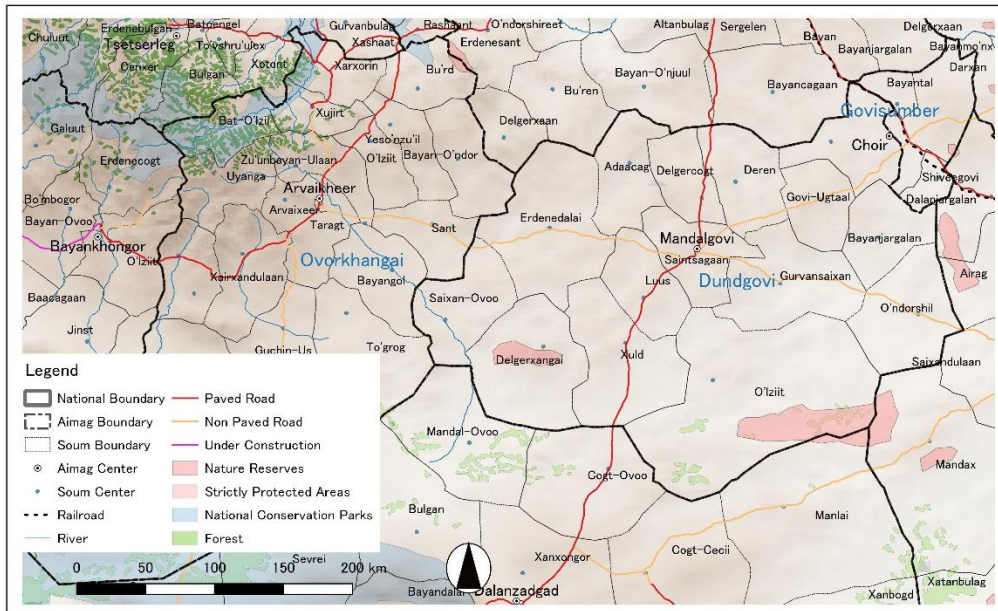
(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

Дундговь аймаг нь Монгол Улсын газар нутгийн төв хэсэгт оршдог. Аймгийн газар нутгийн хэмжээ нь 74,690 км² бөгөөд улсад 11-р байрт ордог бөгөөд Төв, Өмнөговь, Өвөрхангай, Дорноговь аймгуудтай хиллэдэг. Аймгийн төв Мандалговь хот нь Улаанбаатар хотоос 160 км зайтай оршдог. Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэрийн хойт хэсэг нь хуурай хээр, өмнөд хэсэг нь говь цөлийн бүсэд хамаарна. Дундговь аймаг 27,100 га ойн сантай. Томоохон гол, нуур байхгүй бөгөөд цөөн тооны булаг шандтай. Газар зүйн болон хүрээлэн буй орчны онцлогоос хамааран амьтан, ургамлын төрөл, зүйл элбэгтэй.

Зураг 7.5.1 Дундговь аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Дундговь аймгийн хүн ам нь 2000-2010 онд -2.24% буурсан үзүүлэлттэй байсан бол сүүлийн жилүүдэд буюу 2010-2015 оны хооронд хүн ам жилд дунджаар 2.89 хувиар өссөн байна. Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгээс үзэхэд 2000-2010 оны хүн амын энэхүү бууралт нь ган, зудын нөлөөгөөр мал аж ахуйн салбарт ноцтой хохирол учирсаны улмаас иргэд нүүж явсантай холбоотой юм. Сүүлийн жилүүдийн хүн амын өсөлт нь аймгийн эдийн засгийн байдал сайжирсанаас гадна зам, харилцаа холбоо зэрэг дэд бүтэц сайжирсантай холбоотой.

Дундговь аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь мал аж ахуй бөгөөд БДНБ-д салбарын эзлэх хувь 59 байна. 2017 оны байдлаар аймгийн нэг хүнд дунджаар 77 толгой мал ногдож, улсад 1-р байранд эрэмбэлэгдсэн. Дундговь аймгийн малын тоо толгой 2010 онд 1,112,000 байсан бол 2017 онд 3,593,000 болон мэдэгдэхүйц өсөж, улсад 9-р байранд орсон байна. 2010 онд аймгийн хэмжээнд ган, зуд нүүрлэж, малын тоо толгой ихээхэн хорогджээ. Түүнээс хойш малын тоо толгой өссөн. 2010 онд нийт тариалсан талбайн хэмжээ 125 га байсан бол 2017 онд 92 га болж, буурчээ.

2017 оны байдлаар нийт хүн амд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын эзлэх хувь харьцангуй өндөр 52.4% байна. Ажилгүйдлийн түвшин 2010 онд 10.1 байсан бол 2017 онд 4.4 болж, эрс сайжирсан үзүүлэлттэй байна. Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлгээс үзэхэд энэ нь мал аж ахуй, холбогдох боловсруулах үйлдвэр болон төрийн байгууллагад хөдөлмөр эрхлэх боломж нэмэгдсэнтэй холбоотой юм.

2017 оны байдлаар Дундговь аймгийн нэг хүнд ногдох БДНБ 5,579,000 төгрөг байсан бөгөөд улсад 5-р байранд орсон нь 2010 онтой харьцуулбал сайжирсан үзүүлэлт юм. Үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо 639 байгаа нь улсад 20-р байранд байна. 20 гаруй томоохон компаниуд үйл ажиллагаа явуулж байна. Аж үйлдвэрийн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь 13, аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт бусад аймгуудтай харьцуулахад хамгийн доогуур үзүүлэлттэй байгаа нь Дундговь аймагт аж үйлдвэрийн салбарын хөгжил сул байгааг харуулж байна.

Дундговь аймгийн бага боловсрол, ерөнхий боловсролын нэг багшид ногдох сурагчийн тоо, хамран сургалтын хувь хангалттай, сайн байна. Гэвч дээд боловсрол эзэмшигчид нь өрсөлдөөнт эдийн засгийн хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна. Дундговь аймгийн эрүүл мэндийн салбарын үйл ажиллагааны үзүүлэлтүүд харилцан адилгүй байна. Их эмчийн тоо хангалттай, нялхсын эндэгдлийн түвшин бага байна. 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тархалт 106 байгаа бөгөөд улсад 14-р байранд эрэмбэлэгдсэн байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

2017 оны байдлаар Дундговь аймгийн хувьд хотжилтын түвшин 26.6% байсан байна. 2010-2015 онд хүн амын жилийн дундаж өсөлт бага 0,91 хувьтай байсан хэдий ч 2017 оны байдлаар Мандалговь хотын нийт хүн амын тоо 14,294 болж, өссөөр ирсэн.

Мандалговь хот нь Улаанбаатар хоттой А0201, Даланзадгад хоттой А0202 авто замаар, Сайншанд хоттой орон нутгийн чанартай авто замаар тус тус холбогддог. Мандалговь, Даланзадгад, Сайншанд хотуудыг холбосон авто замын дэд бүтэц хангалтгүй байгаа бөгөөд тухайн авто замууд нь стратегийн хувьд өндөр ач холбогдолтой хэдий ч хайрга, асфальтан хучилттай байна. Дундговь аймгийн авто замын чанарын хувьд улсад 18-р байранд орсон.

Дундговь аймгийн нутаг дэвсгэрээр төмөр замын шугам дайран өнгөрдөггүй бөгөөд нисэх онгоцны буудалгүй. Дундговь аймгийн хэрэглэгчид телефон утасны шугам, ус хангамж, эрчим хүчний шугам сүлжээнд холбогдсон ба цэвэр усны хүртээмж, хог хаягдлын менежмент зэрэг суурь дэд бүтцийн хөгжил сул байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Дундговь аймагт тулгамдаж буй асуудлуудын нэг нь аймгийн хүн амын тоо бага байгаа явдал юм. Дундговь аймгийн газар нутаг байгалийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэхэд тийм ч тохиромжтой биш юм. Бэлчээрийн даац хэтрэлт, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэн бэлчээрийн доройтол, цөлжилтөд өртсөн. Бэлчээрийн доройтол, цөлжилт нь мал аж ахуй эрхлэхэд хүндрэл учруулж байна. Дундговь аймаг нь 2009, 2010 онуудад тохиолдсон зудын гамшигт нэрвэгдэж, бэлтгэл арга хэмжээ хангалтгүй байсны улмаас олон тооны мал хорогдсон.

Аялал жуулчлалын салбарын хувьд Улаанбаатар хот болон Өмнөговь аймгийн хооронд оршдог аймгийн байршлаас нь шалтгаалан жуулчид зөвхөн дайран өнгөрөх төдий байна. Дундговь аймагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нөөц боломж бий.

Мэргэжилтэй, ур чадвартай ажиллах хүчин хомс байгаа нь мал аж ахуйгаас бусад үйлдвэр, үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлэхэд бэрхшээл учруулж байна. Дээд боловсрол эзэмшигчид нь өрсөлдөөнт эдийн засгийн хэрэгцээг хангаж байгаа эсэх байдлаар улсад 17-р байранд орсон нь аймгийн хүний нөөцийн эрэлт, хэрэгцээг хангахгүй байгааг харуулж байна. Дундговь аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид аймагт их, дээд сургууль байхгүй байгаа нь эдийн засгийн хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлж байгааг онцолсон.

Аймгийн хүн амын ундны усны хүртээмж, чанарын хувьд улсад 21-р байранд орсноос үзэхэд ноцтой бэрхшээл тулгарч байгаа бол зөөврийн ус хэрэглэдэг 1000 өрхөд 10 уст цэг ногдож, улсад 1-р байранд эрэмбэлэгдсэн байна. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид аймгийн хэмжээнд хогны асуудлаа шийдвэрлэж чадаагүйд (21-р

байр) сэтгэл зовниж буйгаа илэрхийлсэн.

Төрөөс нийгмийн халамжийг хавтгайруулан олгож, иргэдэд бэлэнчлэх сэтгэлгээ суулгаж байгаа нь аймгийн хөгжилд хүндрэл учруулж байгааг хэлэлцүүлэгт оролцогчид онцолж байв.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Дундговь аймаг нь Монгол Улсын төв хэсэгт Улаанбаатар болон БНХАУ-ын зах зээлд ойрхон оршдог. Тиймээс Дундговь аймаг нь газар зүйн байршлын давуу талаа ашиглаж төвийн бүсийн дэд төв болон хөгжих боломжтой. Аймгийн төв Мандалговь хот нь Улаанбаатар - Даланзадгад чиглэлийн авто замын тэнхлэгийн дагуу байрладаг. Түүнчлэн Мандалговь хот нь стратегийн чухал ач холбогдол бүхий Чойр, Сайншанд, Арвайхээр хотуудтай хайрган хучилттай болон ердийн шороон замаар холбогддог. Дөрвөн чиглэлд дамжин өнгөрөх цэгийн хувьд ачаа ачих, буулгах, ачаа түр хадгалах зэрэг далд эрэлт байж болох юм.

Логистикийн төв байгуулах болон Дундговь аймгийг дамжин өнгөрөх төв болгон хөгжүүлэх үүднээс авто замын сүлжээг сайжруулах шаардлагатай. Чойр, Айраг, Сайншандыг холбосон хатуу хучилттай авто замыг барьж байгуулснаар аймаг нь хойноос урагш чиглэсэн төмөр замтай хялбархан холбогдох боломжтой. Логистикийн төв байгуулахтай уялдуулан Мандалговь хот нь үйлчилгээний зангилаа хотын чиг үүрэгтэйгээр хөгжих боломжтой. Түүнчлэн дамжин өнгөрөх төвийн хувьд Дундговь аймагт уул уурхай, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулан, Замын-Үүд, Гашуунсухайт болон Шивээхүрэнгийн боомтоор дамжуулан БНХАУ руу экспортолно.

Дундговь аймаг нь мал аж ахуйн тогтвортой хөгжлийг дэмжих нь зүйтэй. Мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх үүднээс ган, зудаас урьдчилан сэргийлэх ажлыг сайтар төлөвлөн, хадлан, малын тэжээл бэлтгэх, хадгалах зэрэг арга хэмжээг авах шаардлагатай. Улаанбаатар хот болон БНХАУ-ын зах зээлд нийлүүлэхийн тулд малын гаралтай анхан шатны бүтээгдэхүүнийг сайжруулан, үйлдвэрлэх шаардлагатай. Аймаг нь мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд тохиромжтой бүсэд байршдаг тул Улаанбаатар хот болон түүний орчмын хот, суурингийн зах зээлд шинэхэн мах, сүүн бүтээгдэхүүн нийлүүлэх боломжтой.

Эдийн засгийг төрөлжүүлэхийн тулд уул уурхайн олборлолт, бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрийг тодорхой хэмжээгээр дэмжих шаардлагатай. Дундговь аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид хариуцлагатай уул уурхай хөгжүүлэн, аймгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах шаардлагатай талаар онцлон, тэмдэглэсэн. Дундговь аймагт стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордууд байхгүй боловч нүүрс, төмрийн хүдэр, мөнгө зэрэг ашигт малтмалын нөөцийг ашиглах боломж байсаар байна. Эдгээр ашигт малтмалын нөөцийг одоо хүртэл ашиглаагүй байна. Дундговь аймагт ашигт малтмалын ордын олборлолтоос гадна нэмүү өртөг шингээх үүднээс анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэр байгуулах шаардлагатай. Анхан шатны боловсруулалт хийсний дараа Өмнөговь аймгийн боловсруулах үйлдвэрт нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, БНХАУ руу экспортолно.

Аялал жуулчлалын салбарын гол стратеги болох байгаль болон соёлын өв санд суурилсан аялал жуулчлалын маршрутыг бий болгосноор Дундговь аймагт жуулчид наад зах нь нэг хоног саатан, нутгийн иргэдэд үр өгөөжөө өгөх юм. Дундговь аймаг нь соёлын өв санд суурилсан аялал жуулчлалаас гадна уртын

дууны өлгий нутаг юм. Хөдөө аж ахуй, дуу хөгжим, түүх, байгалийн нөөц баялаг, урлаг, гар урлал, үзэсгэлэнт газар, соёлын өвийг нэгтгэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлснээр бүсийн хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл орон нутгийн нөөц, бололцоог нэгтгэн, аялал жуулчлалын кластерыг хөгжүүлэн, Дундговь аймгийг жишиг загвар болгон хөгжүүлэх боломжтой юм. Жуулчдыг татах зочид буудал, ресторан, музей, цэцэрлэгт хүрээлэн, ариун цэврийн байгууламж зэрэг аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сайжруулах шаардлагатай.

Дундговь аймаг нь сэргээгдэх эрчим хүч ялангуяа фото цахилгаан үүсгүүр ашиглан, нарны эрчим хүчээр цахилгаан үйлдвэрлэн хөрш Өмнөговь, Дундговь аймагт нийлүүлэх боломжтой. Говь нутаг нь нүүрс зэрэг ашигт малтмалын хэрэглээнээс сэргээгдэх эрчим хүчний хэрэглээ рүү аажмаар шилжих шаардлагатай.

Хэлэлцүүлэгт оролцогчид говь нутгийн брэнд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх санал дэвшүүлж байсан. Энэхүү саналыг гүнзгийрүүлэн судлах нь зүйтэй. Дундговьчууд мал аж ахуй, уул уурхай, аялал жуулчлалд суурилсан чанартай, тансаг зэрэглэлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхээр зорин, ажиллах шаардлагатай.

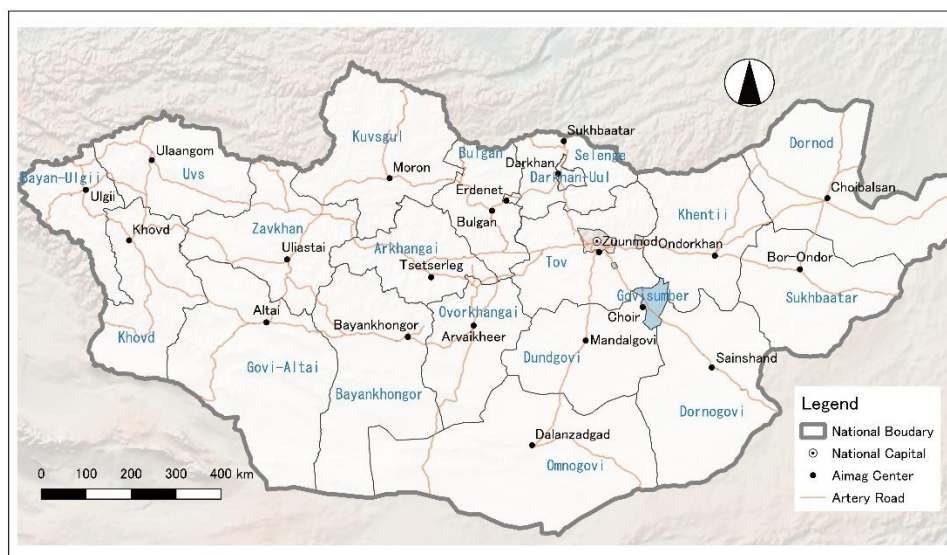
7.5.2 Говьсүмбэр аймаг

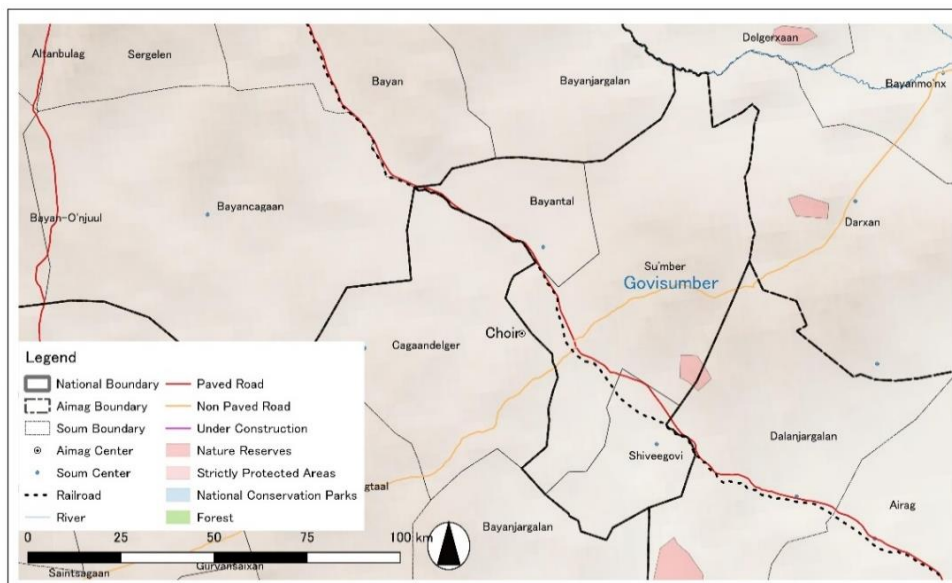
(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

Говьсүмбэр аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээ нь 5,541.8 км² ба харьцангуй жижиг газар нутагтай аймаг юм. Аймгийн төв нь Чойр хот бөгөөд Улаанбаатар хотоос зүүн өмнөд зүгт 226 км зайтай оршдог. Аймгийн жилийн дундаж агаарын температур нь -37-37 хэм, эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Далайн түвшнээс дээш 1,000-1,200 м өргөгдсөн, жилд дунджаар 200-250 мм хур тунадас ордог. Тал хээр нутагтай бөгөөд газар нутгийн 80%-ийг бэлчээрийн зориулалтаар ашиглах боломжтой. Ойн сангүй учраас зэрлэг амьтдаас зөвхөн цагаан зээр нутагшдаг.

Зураг 7.5.2 Говьсүмбэр аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (БОАЖЯ-ны зургийг ашиглав).

Нийгэм, эдийн засаг

Говьсүмбэр аймгийн хүн ам сүүлийн жилүүдэд өсөж байгаа бөгөөд 1995-2005 онд 0.57 хувь байсан бол 2005-2017 онд 2.73 хувь болж өссөн байна. Аймгийн Засаг даргын Тамгын газрын мэдээлснээр хүн амын өсөлтийн шалтгаан нь: 1. Хонины ноос боловсруулах үйлдвэр байгуулагдсан 2. Ус хангамж сайн учраас малчид шилжиж суурьшсан 3. Газрыг өмчлүүлсэн.

2017 онд малын тоо толгой 97,000 байсан бөгөөд хэдийгээр улсын хэмжээнд малын тоо толгойгоор сүүлээсээ хоёрдугаарт жагсаж байгаа ч малтай нэг өрхөд ногдох малын тоо 616 байсан нь улсдаа тэргүүлж байна. Тариалангийн талбайн нийт хэмжээ 38.7 га бөгөөд үр тариа тариалдаггүй. БДНБ-д хөдөө аж ахуйн салбарын эзлэх хэмжээ 2016 онд 24% байснаас 2017 онд 20% болж буурсан. Харин үйлчилгээний салбарын борлуулалт энэ хугацаанд 38%-иас 41% болж өссөн байна.

Эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын хувь 2017 онд 44.9 % болсон нь өмнөх жилийн 37.1% байснаас сайжирсан үзүүлэлттэй байна. Ажил эрхлэлтийн түвшин 2016-2017 онд 82.3%-иас 92.2% болж нэмэгдсэн байна. Эдгээр үзүүлэлтүүд сайжирснаар мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ нэмэгдсэн бөгөөд ажиллах хүчний оролцооны түвшин мөн дээрх онуудад 52.4%-иас 69.0% болж нэмэгдсэн байна.

Говьсүмбэр аймгийн хувьд бүсийн хэмжээнд нэг хүнд ногдох ДНБ 2017 онд 5,080,000 төгрөг болсон нь өмнөх оныхоос 3.8%-иар өсөж, улсын хэмжээнд 8-р байранд жагссан байна. Нэг хүнд ногдох хувийн хэвшлийн зээлийн хэмжээ болон төсөв, зарцуулалтын харьцаа хамгийн их байгаа нь эдийн засгийн идэвхтэй үйл ажиллагаатай аймаг мэт харагдаж байгаа ч нэг хүнд ногдох хадгаламжийн хэмжээ нь харьцангуй доогуур үзүүлэлттэй байна. Дундаж цалингийн хэмжээ 874 мянган төгрөг байсан нь улсад 2-р байранд жагссан бөгөөд ажилгүйдлийн түвшин 2016-2017 онд 18.1% -иас 7.8% болж буурсан байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Говьсүмбэр аймгийн хотжилтын түвшин 2010 онд 74.5% байснаас 2017 онд 40.9% хүртэл буурсан. Энэ нь дээр дурдсанаар гаднаас шилжин ирсэн малчдын

урсгалаас шууд хамааралтай гэж үзэж байна. 2017 оны байдлаар Чойр сум 10,434 хүнтэй. 2000-2010 онуудад хүн амын өсөлт жилд дунджаар 0.78%-тай байсан нь 2010-2017 онуудад 1.04% болж өсчээ.

Говьсүмбэр аймагт дэд бүтэц харьцангуй сайн хөгжсөн. Улсын чанартай А101 авто зам болон Орос, Хятад улсыг холбодог олон улсын төмөр зам аймгийн нутаг дэвсгэрээр дайран өнгөрдөг. Хэдийгээр Говьсүмбэр аймгийн хүн ам өсөхийн хирээр дэд бүтцийн хүрэлцээ муудаж байгаа ч эдийн засгийн хөгжлийн хөшүүрэг болох суурин телефон утасны шугам, цахилгаан болон ус хангамж сайтай аймаг юм. Мөн нийгмийн болон худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжийн хүрэлцээ сайтай бөгөөд нэг худалдаа, үйлчилгээний барилга байгууламжид ногдох хүний тоогоор улсад хамгийн цөөн үзүүлэлттэй байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Газар нутгийн хэмжээ нь Говьсүмбэр аймгийн хөгжилд саад болж байна. Аймгийн эдийн засгийн багтаамж бага бөгөөд газар тариалан эрхлэлт бага, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл зонхилсон. Хүн амын хэт өсөлтөөс болж хот, хөдөөгийн дэд бүтэц, нийгмийн үйлчилгээний хангамж хүрэлцэхгүй болж байна. Хэдийгээр Хэрлэн голоос усаа хангаж байгаа нь давуу тал боловч усны нөөцийн хомсдолын эрсдэл байгааг хэлэлцүүлэгт оролцогчид дурдсан.

Говьсүмбэр аймгийн хувьд мал аж ахуйн голлох үйл ажиллагаанаас ноос боловсруулах үйлдвэр болон үйлчилгээний салбарыг шинээр хөгжүүлж, хотжиход чиглэсэн шилжилтийн үедээ байна. Хэдийгээр ажилгүйдлийн түвшин буурч, дундаж цалингийн хэмжээ өндөр байгаа ч 2016 онд ядуурлын түвшин хамгийн өндөр 52.4%-тай байсан. Том үйлдвэрүүдийн ажилчдын цалин болон хотын ядуу иргэдийн орлогын зөрүүтэй байдал мөн олон малтай малчид болон хөдөөгийн ядуу иргэдийн орлогын зөрүү маш их байна. Хот суурин газар болон хөдөөгийн нийгмийн үйлчилгээнд тэгш бус байдал байсаар байна.

Хот төвтэй эдийн засгийн хөгжлийн үүднээс авч үзвэл мэргэжилтэй боловсон хүчний хомсдол нь асуудал үүсгэж байна. Хэдийгээр бага, дунд, ахлах сургуульд хамрагдалтын тоо өндөр ч дээд боловсролын үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд дундаж түвшинд байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр дээд боловсролын байгууллагыг өргөжүүлэх шаардлагатайг онцлон тэмдэглэж байсан.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Чойр сум нь Улаанбаатар - Замын-Үүд чиглэлийн авто зам болон ОХУ, БНХАУ-ыг холбосон төмөр замын дагуу оршдог. Ирээдүйд ОХУ болон БНХАУ-ын харилцаа холбооны чадамж сайжрах бөгөөд гол шугамын дагуу байрласан. Эдгээр дэд бүтцийн таатай байршлыг ашиглан Чойр сум нь цаашид логистикийн томоохон төв болон хөгжиж, авто тээврийн болон төмөр замын ачаа тээвэрлэлтийн байгууламж байгуулахад тохиромжтой. Чойр хот нь автомашины засвар үйлчилгээний төв болох боломжтой гэдгийг аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр онцолж байсан.

Говьсүмбэр аймаг нь хүрэн нүүрс, газрын тос, хар тугалга, тоосгоны шавар, жонш зэрэг ашигт малтмалын арвин нөөцтэй. Эдгээр ашигт малтмалыг бараг олборлоогүй бөгөөд зэргэлдээ Хэнтий аймгийн Бор-Өндөр сумын жоншны уурхайн орчимд л олборлолт хийж байна. Уурхайгаас олборлосон ашигт малтмалын дараагийн шатны боловсруулалтыг Чойр болон бусад сумдад хийж, өндөр үнэтэй бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн логистик төвөөр дамжуулан гадагш

нийлүүлэх боломжтой.

Говьсүмбэр аймаг хүрэн нүүрсний өндөр нөөцтэй. Энэ нөөцийг ашиглах боломж нь Хятад улсын нэгэн адил хямд цахилгаан үйлдвэрлэх том хэмжээний цахилгаан станц барих явдал юм. Түүхий нүүрс экспортолж байснаас цахилгаан экспортлох нь оновчтой боловч байгаль орчинд сөрөг нөлөөтэй. Цэвэр нүүрсний технологийн төвийг байгуулж орчин үеийн дэвшилтэт технологи ашиглан чанар муутай нүүрснээс өндөр үр ашигтай түлш боловсруулах нь ашигтай хувилбар байж болно. Дэвшилтэт технологи ашиглан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, зах зээлд нийлүүлэх нь маш чухал юм. Бага орлоготой иргэдийг боловсруулсан нүүрс хэрэглэхийг төрөөс дэмжиж татаас өгөх системийг хэрэгжүүлж ч болох юм. Энэхүү цэвэр нүүрсний дэвшилтэт технологи нь байгаль орчинд ээлтэй тохиолдолд газрын хэвлийн баялгийг ийм байдлаар ашиглаж болох юм.

Оросын цэргийн ангид ашиглагдаж байсан нислэгийн зурвас нь Говьсүмбэр аймгийн дунд, урт хугацааны эдийн засгийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой. Үүнийг үр өгөөжтэй ашиглахын тулд Эдийн Засгийн Чөлөөт Бүсийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж ашигт малтмал боловсруулах, ноос, ноолуур боловсруулалтыг өргөжүүлэх, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн болох арьс шир, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, эхэс болон бусад бүтээгдэхүүнийг боловсруулах, автомашины засвар үйлчилгээний газрууд болон бусад үйлдвэрлэл үйлчилгээний газрууд байгуулах хэрэгтэй юм. Эдгээрийн ихэнхийг орон нутгийн иргэдэд түшиглэсэн ЖДҮ-лэлд тулгуурлан хөгжүүлж болох бөгөөд үүнд Засгийн газрын зүгээс нийгмийн болон бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын хүрээнд дэмжлэг үзүүлэх хэрэгтэй.

Бас нэгэн чухал боломж нь телефон холбооны үндсэн суурь болгож, ус, эрчим хүчний нөөц, зам тээврийн дэд бүтцийн давуу талыг ашиглан Эдийн Засгийн Чөлөөт Бүсэд мэдээлэл харилцаа холбоо технологийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх явдал юм. Үүний урьдчилсан нөхцөл нь олон улсын хамтын ажиллагааны хөтөлбөрийн дагуу мэргэшсэн боловсон хүчнийг бэлдэх хэрэгтэй.

Хотыг хөгжүүлэхтэй зэрэгцэн Говьсүмбэр аймгийн орон нутгийн түүх, соёлын өвийг үгүйсгэж болохгүй. Хөдөөгийн эдийн засгийн хөгжлийн үндэс суурь бол эрчимжсэн мал аж ахуй юм. Дээр дурьдсанаар мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд тулгуурласан боловсруулах үйлдвэрийг байгуулах нь энэ салбарыг дахин сэргээнэ. Мал аж ахуйн үйл ажиллагааг дэмжиж ус, тэжээлийн хангамжийг сайжруулснаар малчдыг энэ нутагт суурьшин амьдрах урсгалыг нэмэгдүүлнэ. Хот, хөдөөд аялал жуулчлал эрхлэлт бага ч эдийн засагт чухал ач холбогдолтой. Улаанбаатар хотын жуулчдыг татах зорилгоор амралтын өдрүүдэд амрах боломжтой резорт, амралтын газрыг Баянтал сумын зуны сэрүүн цаг агаар, Чойр хотын ойролцоох Халзан уулын рашаан болон хүний гараар бүтээгдсэн үзмэрүүдэд түшиглэн байгуулах боломжтой. Түүх, соёлыг хадгалсан гар урлал, хоол хүнс зэрэг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, жуулчдад үйлчлэх боломжтой. юм.

7.5.3 Дорноговь аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

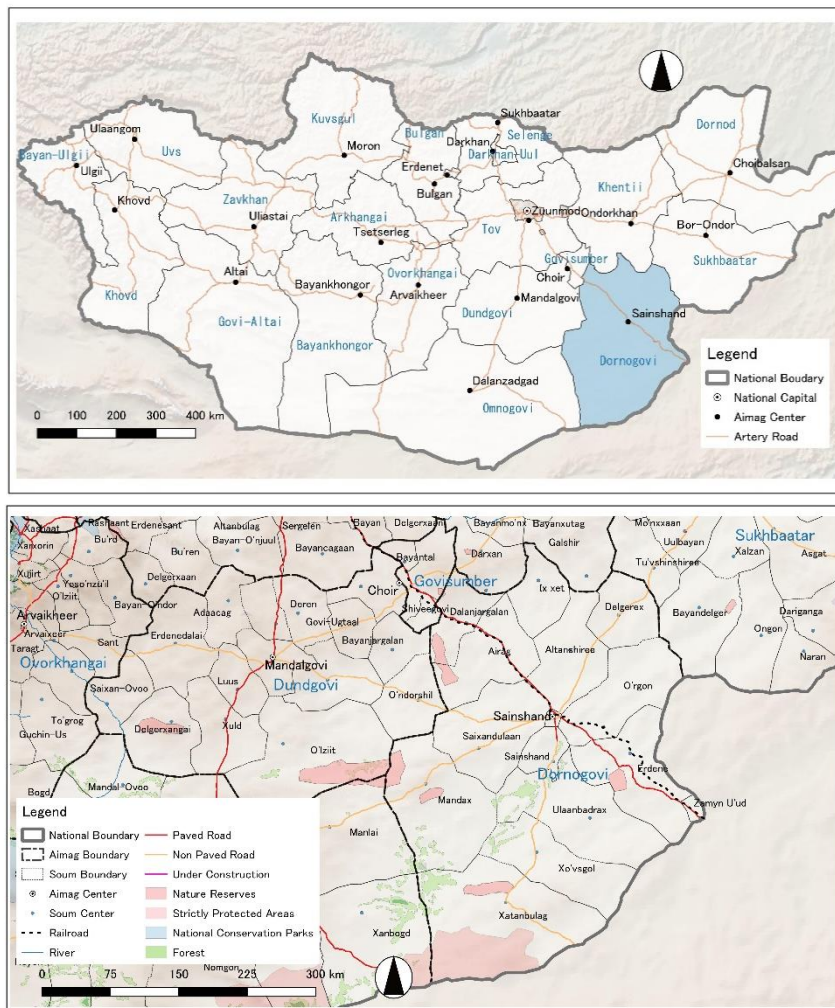
Дорноговь аймаг нь Улаанбаатар хотоос зүүн урд зүгт оршдог ба 109,472 км² газар нутагтай Монгол Улсын 5 дахь том нутаг дэвсгэртэй аймаг юм. Аймаг нь урд талаараа БНХАУ-ын Өвөр Монголын Өөртөө Засах Оронтой хиллэдэг. Нийт газар

нутаг нь говь, хээр хосолсон бөгөөд говийн бор хөрс болон элсэрхэг хөрс зохилдог. Говь цөлийн бүсэд орших тул байнга элсэн шуурга болдог бөгөөд хамгийн халуун салхитай бүс болно. Нөгөөтэйгүүр өвлийн улиралд цасан шуурга болж, цаг агаарын хүнд нөхцөлийг бий болгодог. Сайншанд нь Улаанбаатар хотоос 450 км зайтай оршдог бөгөөд улсын чанартай А0102/0103 босоо тэнхлэгийн авто зам болон төмөр зам дагуу оршдог.

Аймгийн нийт газар нутгийн ердөө 1.5% ойн сан бүхий газар бөгөөд 122 га талбайд газар тариалан эрхэлдэг байна. Томоохон гол мөрөн байхгүй, усны нөөцийн хувьд газар доорх ус, жижиг нуур, гол, булаг шанд зэргээс ундны усны хэрэгцээгээ хангадаг.

Ан амьтадын хувьд хулан, аргаль, янгир, хар сүүлт, цагаан зээр зэрэг олон төрөл зүйлийн зэрлэг ан амьтад байдаг.

Зураг 7.5.3 Дорноговь аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Дорноговь аймаг 2017 оны байдлаар 68,192 хүн амтай, хүн амын нягтрал нь 0.62 хүн/км² байсан. Хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2000-2010 онд -1.93% байсан бол 2010-2017 онд 1.93% болж өссөн.

Дорноговь аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь үйлчилгээний салбар бөгөөд

2017 онд ДНБ-ний 51 хувийг эзэлж байсан. Үүнд аялал жуулчлалын салбар ихээхэн хувь нэмэр оруулдаг. Дорноговь аймагт уламжлалт мал аж ахуй зонхилдог бөгөөд 2017 оны байдлаар бэлчээрийн 100 га талбайд ногдох малын тоо 35 гарсан ба үүгээрээ улсад 20-рт жагссан байна. Гэвч нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 2017 онд 480 мал байж, улсад 5-рт оржээ. Нийт өрхүүдийн 23% нь мал аж ахуй эрхэлдэг ба үүгээрээ улсад 17-р байранд оржээ.

Дорноговь аймгийн аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалтын орлого 2017 онд 272.8 тэрбумд хүрч улсын хэмжээнд 4-р байранд эрэмбэлэгдсэн бөгөөд энэ нь ДНБ-ний 91.05 хувьтай тэнцэх ба улсын хэмжээнд 3-рт оржээ. Үүнд уул уурхайн үйл ажиллагаа ихээхэн нөлөөлсөн байна. Харин нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ 2016 онд 4,451,000 төгрөг байсан ба улсад 12-р байранд, хөдөлмөрийн бүтээмжийн хувьд харьцангуй бага буюу 9,541,000 төгрөгөөр 14-р байранд тус тус оржээ.

Дорноговь аймагт 2017 оны байдлаар нийт 1,069 бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж байгууллага (17-р байр) байсан ба үүнд хувийн хэвшлийн эзлэх хувь хэмжээ харьцангуй бага буюу 886 байсан бөгөөд улсад 12-рт орж байжээ. Уул уурхайн, хүнсний, цементийн, барилгын үйлдвэр зэрэг нийт 34 томоохон хувийн хэвшилтэй ба мөн 50 гаруй тооны жижиг, дунд үйлдвэрүүд байдаг. Гэсэн хэдий ч өндөр цалинтай томоохон үйлдвэрүүд болон бага цалинтай жижиг үйлдвэрүүд хоорондын цалингийн ялгаатай байдал нь эдийн засгийн бүтцийг 2 хэсэгт хуваасан буюу сулруулж байгаа нь ажиглагдаж байна.

Нийгмийн асуудлын хувьд нийт хүн амд эзлэх хөдөлмөрийн насны хүн ам харьцангуй бага буюу 63.3% байгаа нь 2017 оны улсын дундаж үзүүлэлт болох 67.7%-иас бага гарсан байна. Төслийн багаас Дорноговь аймгийн хөгжлийн асуудлаар аймагт очиж хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан ба 4 баг болж ажилласан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчдын дурдсанаар 2000 оноос хойш хүн ам өссөн нь шилжилт хөдөлгөөнөөс илүү төрөлтийн тоо өссөнтэй холбоотой байна. Сарын дундаж цалин харьцангуй өндөр буюу 839,000 төгрөг гарч, улсад 4-рт жагссан нь цалингийн зөрүүтэй байдлын бас нэг үр нөлөөг харуулж байна. Дорноговь аймгийн ерөнхий боловсролын чанар төв суурин газарт харьцангуй өндөр гэж харагдаж байгаа ч сурагч-багшийн харьцааны хувьд бага боловсрол 18-рт, дунд боловсрол 19-рт тус тус жагсжээ. Мөн сурагчид 3 ээлжээр хичээллэсээр байна. 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тархалтын тоо 101 буюу улсад 13-рт, нэг хүнд ногдох эмчийн тоо 304 буюу улсад 2-рт тус тус оржээ.

Орон зайн төлөвлөлт ба дэд бүтцийн хөгжил

Дорноговь аймгийн хотжилтын түвшин 2017 онд 63.1%-д хүрч харьцангуй өндөр гарчээ. Аймгийн төв Сайншанд сумын хүн ам 2017 онд 24,772 байсан.

Сайншанд хот БНХАУ-тай хиллэдэг Замын-Үүд сум болон Говьсүмбэр аймгийн төв Чойрын дунд байрлах бөгөөд харьцангуй сайн чанарын авто замаар холбогддог хэдий ч тээвэр, логистикийн гол ачаа урсгалыг нэвтрүүлэхэд хангалтай өргөн зам биш. Түүнчлэн зорчигч, ачаа тээврийн гол ачааллыг төмөр зам үүрдэг.

1000 хүнд ногдох суурин утасны цэгийн тоогоор улсад 2-р байр, ус хангамжийн цэгийн тоогоор 4-р байр, хөдөлмөрийн насны хүн амын эзэмших авто машины тоогоор 3-р байранд тус тус орсон буюу дэд бүтцийн хүртээмж харьцангуй өндөр байгааг харуулж байна. Гэхдээ харилцаа холбооны технологийн түвшингээр улсад 21-рт, мэдээллийн хүртээмжээр 18-рт тус тус орсон буюу доогуур

үзүүлэлттэй гарсан байна. Хатанбулаг сумаас бусад авто зам, төмөр замаас алслагдмал бүх сумд шилэн кабельд холбогдсон.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Хагас цөлжилт бүхий эрс тэс уур амьсгал нь аймгийн хөгжилд тодорхой хэмжээнд нөлөөлж байна. Урд хил орчмын цөлжилт анхаарал татсан асуудлын нэг болж байна. Сайншанд сум улсын чанартай авто зам, төмөр зам дагуу стратегийн хувьд сайн байршилтай хэдий ч эдийн засгаа сайжруулахад хүн ам, зах зээл нь хэтэрхий бага байна.

Ус хангамжийн хүртээмж сумдад харилцан адилгүй, Сайншанд хот 27 км зайтай газраас ундны усаа хангадаг. Бусад сумд 100-150м гүнээс газар доорх усны нөөцөд түшиглэсэн. Мөн зарим сумдад усны хатуулаг их байдаг. Замын-Үүд суманд усны хомсдол байдаг талаар хэлэлцүүлэгт оролцогчид онцолж байсан.

Томоохон болон жижиг аж ахуйн нэгж байгууллагын хоорондох цалингийн ихээхэн зөрүүтэй байдал нь эдийн засгийн бүтцийг сулруулж, цаашлаад аймгийн нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэхэд тулгарч буй гол бэрхшээл болж байна. ДНБ-ний дийлэнхийг үйлчилгээний салбар бүрдүүлж байгаа хэдий ч томоохон уул уурхайн компаниудын үйл ажиллагаа үйлчилгээний салбартай шууд уялддаггүй. Түүнчлэн бага орлого, худалдан авах чадвар доогуур зэрэг хүчин зүйлс нь орон нутгийн үйлдвэрлэлийн хөгжлийг хязгаарлаж байна. Үүнээс харахад аймгийн санхүүгийн суурь нөөц боломж хязгаарлагдмал байгаа учраас хөдөө сумдаар нийгмийн үйлчилгээг хүргэх, дэд бүтцийг бий болгоход хүндрэлтэй байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр зарим оролцогчид эдийн засгийн үр ашиггүй уул уурхайн тусгай зөвшөөрлүүд олгогдсон гэж онцолсон.

Хэлэлцүүлэгт оролцогчид төрийн үйл ажиллагаатай холбоотой дараах асуудлууд хөгжлийг сааруулж байгааг онцолж байв. 1. Аймгийн хөгжлийн тогтворгүй бодлого 2. Маш олон лиценз, шаардлагууд нь бизнес эрхлэхэд төвөг учруулдаг 3. Газрын менежмент, төлөвлөлт байхгүй 4. Өндөр татвар болон гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хамгаалах эрх зүйн орчин байхгүй. Мөн мал аж ахуйн хөгжилд бэлчээрийн хомсдол болон ариун цэврийн шаардлага хангасан аялал жуулчлалын чанартай материаллаг баазын хүрэлцээ хангамж асуудал болж байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Сайншанд нь стратегийн байршлын хувьд одоогоор хүн ам цөөн, цаашид хотыг дайран өнгөрөх босоо тэнхлэгийн дагуух хот, суурингуудыг холбосон замыг сайжруулах шаардлагатай. Сайншандыг үйлчилгээний салбар ялангуяа логистик болон аялал жуулчлалын төв болгож, Сайншанд – Замын-Үүдийн хөгжлийн коридорыг хөгжүүлэх боломжтой. Сайншандыг музей, хүний гараар хийгдсэн үзмэрийн газрууд болон археологийн олдворуудтай байгалийн ер бусын үзэсгэлэнт говь цөлийн, хилийн хотууд болон шоппингийн гэсэн аялал жуулчлалын сүлжээ болгон хөгжүүлж болно. Замын-Үүдийн эдийн засгийн чөлөөт бүсийг цаашид хилийн чөлөөт бүс/хот болгон хөгжүүлэх шаардлагатай.

Иргэд чихэр өвс зэрэг эмийн ургамлуудыг олон янзаар ашиглан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж амьжиргааны эх үүсвэрээ хангах боломжтой. Эмийн ургамал, тарвас, арвайн будаагаар янз бүрийн бүтээгдэхүүн хийж, жуулчдад шууд худалдах, экспортод гаргах боломжтой.

Хариуцлагатай уул уурхайн үйл ажиллагааг явуулснаар жуулчдын сонирхолыг татсан олон үзэсгэлэнт газрууд хадгалагдан хамгаалагдана. Жоншны үйлдвэрлэл, Зүүнбаянгийн нефть боловсруулах үйлдвэр, Алтанширээгийн алт, төмөр, уран, мөн битумын ордыг ашиглах боломжтой. Эдгээр уурхайгаас олсон үр ашгийг дэд бүтэц, орон нутгийн санхүүгийн чадавхыг сайжруулахын зэрэгцээ нийгмийн салбарын хөгжүүлэхэд чухал дэмжлэг болно. Уул уурхайгаас олсон ашгаас Олон нийтийн хөгжлийн санг бий болгож, нийгмийн дэд бүтэц, барилга байгууламжийг барьж болох юм.

Хариуцлагатай уул уурхайн үйл ажиллагааг явуулах нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, ажлын байр нэмэгдүүлж, олон нийтийн хөгжлийн сан бүрдүүлэх боломжийг бий болгоно. Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг үйл ажиллагаа болон дүрэм журмаар дэмжих хэрэгтэй. Уул уурхайн чиглэлээр гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын нэг жишээг дараах Зурагт үзүүлэв.

Дорноговь аймаг нь аялал жуулчлалын арвин нөөцтэй, эмзэг байгаль экологитойн хувьд байгаль орчинд ээлтэй шинэлэг технологийг нэвтрүүлсэн үлгэр жишээ аймаг болох боломжтой. Жишээ нь найдвартай усны менежмент бүхий бохир усыг дахин ашиглах технологийг нэвтрүүлж болно. Өсөн нэмэгдэж байгаа хүн ам, жуулчид ирэхийн хирээр нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах шаардлагатай. Хээрийн болон говь хээрийн бүсэд байгаль орчныг хэрхэн тогтвортой хамгаалж, ашиглаж буй талаар иргэдийн байгаль орчны боловсролыг дээшлүүлж, нийтэд түгээх онцгой шаардлагатай. Орон нутагт ургасан эмийн ургамлаар хийсэн эм бэлдмэлийг эрүүл мэндийн салбарт дэлгэрүүлж болно. Мэргэшсэн инженер, сувилагч дутагдаж байгааг ч шийдэж болох юм.

Японы MEGATECH корпорацийн хөрөнгө оруулалттай Мегатех Монгол ХХК нь нь цахиур баяжуулах үйлдвэр байгуулах боломжийг 10 жилийн өмнөөс судалж, улмаар 2019 оны 6-р сард үйлдвэрээ бүрэн ашиглалтад оруулахаар төлөвлөн ажиллаж байна. Үйлдвэрийн хүчин чадал нь 1 сард 200-400 тонн бөгөөд Сайншанд хотоос 90 км –т түүхий эдээ олборлоно. Түүхий эдийн нөөц нь 400 орчим жил ашиглах боломжтой бөгөөд үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнээ Япон, Солонгос, БНХАУ-д экспортлохоор төлөвлөж байна.

Зураг: Сайншанд дах цахиур баяжуулах үйлдвэр

7.5.4 Өмнөговь аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

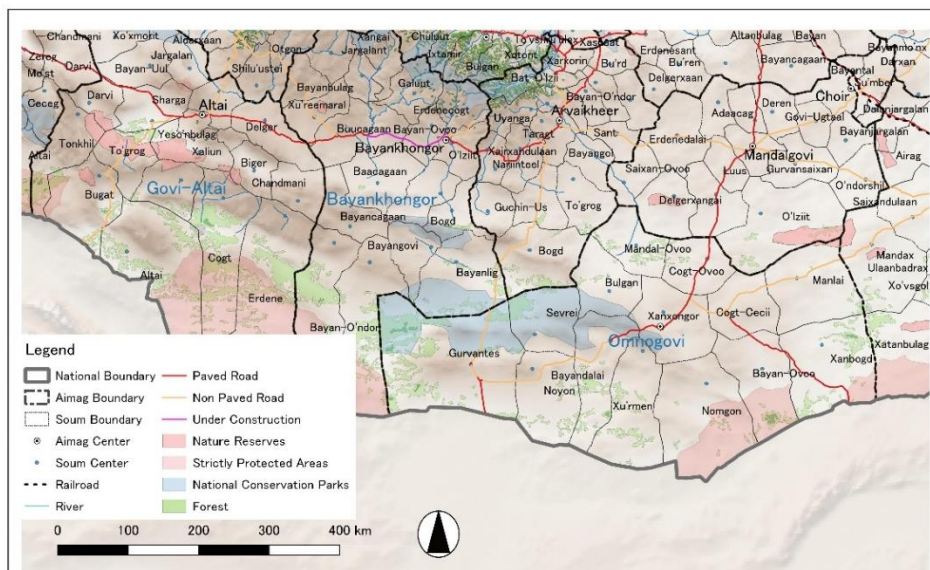
Өмнөговь аймаг нь Монгол Улсын өмнөд хэсэгт оршдог, хамгийн том газар нутагтай буюу 165,000 км² нутаг дэвсгэртэй аймаг юм. Дундговь, Дорноговь,

Баянхонгор, Өвөрхангай аймгуудтай хиллэдэг. Өмнөговь аймгийн нийт нутаг дэвсгэр говь цөлийн бүсэд багтана. Алтайн нурууны хамгийн зүүн үргэлжлэл, Говь гурван сайхан, Сэврэй, Ноён Богд, Номгон, Тост, Нэмэгт, Алтан уул, Гилбэнт зэрэг далайн түвшнээс дээш 3000 м-ийн өндөр уулсууд энэ нутагт оршино. Аймгийн төв Даланзадгад нь Улаанбаатар хотоос 550 км-ийн зайтай орших бөгөөд босоо тэнхлэгийн дэд замын дагуу байрладаг.

753,700 га ойн сан бүхий газар нутагтай боловч 185 га тариалангийн талбайтай. Өмнөговь аймагт том нуур, голууд байдаггүй ч зарим газар баянбүрд, жижиг нуур цөөрөм бий. Газрын гүний усны нөөц 260.5 сая м³ гэж тооцоологдсон.

Өмнөговь аймаг нь аргаль, янгир, ирвэс, хар сүүлт, мазаалай, өмхий хүрэн, мануул, шилүүс, суусар, зээр зэрэг ховордсон зэрлэг ан амьтадтай. Өмнөговь аймагт цөлийн, халуун уур амьсгалд тэсвэртэй эмийн ургамал, 250 гаруй зүйлийн жижиг навчит, тэжээллэг, тачирхан ургамал ургадаг.

Зураг 7.5.4 Өмнөговь аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Өмнөговь аймгийн хүн ам 2017 онд 65,600 байсан бөгөөд хүн амын нягтрал 0.39/км² байсан. Хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2000-2010 онд 2.80%, 2010-2015 онд 0.11% болсон байна.

Өмнөговь аймгийн эдийн засаг бусад аймгуудтай харьцуулахад харьцангуй сайн, БДНБ-ний хэмжээ 540 сая төгрөг (4-р байр) байсан бөгөөд нэг хүнд ногдох БДНБ-ий хэмжээгээр улсын хэмжээнд 3-р байранд жагссан. Мөн дундаж цалин 858,000 төгрөг байсан нь улсад 3-р байранд жагсжээ. 2017 онд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын эзлэх хувь нь 47.1 байснаар улсад 13-р байранд жагссан байна. Ажил эрхлэлтийн хувь хэмжээ 83.5% байсан нь улсад сүүлээсээ 2-р байранд жагсаж байна. Аймгийн эдийн засагт уул уурхайн үйл ажиллагаа давамгайлж, аж үйлдвэр болон барилгын салбарын үйл ажиллагаа хязгаарлагдмал байна.

Өмнөговь аймгийн аж үйлдвэр, барилгын салбар 2017 онд БДНБ-ий 53%-ийг эзэлж байсан. Энэхүү үйл ажиллагааны дийлэнх хувь Таван Толгойн нүүрсний уурхай, Оюу Толгойн зэс, алтны уурхай зэрэг Монгол Улсын эдийн засагт чухал хувь нэмэр оруулдаг уул уурхайн салбарт суурилсан.

Уул уурхайн салбар нь боловсруулах үйлдвэр, барилга, үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлэхэд түлхэц өгдөг. Өмнөговь аймгийн аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт 2017 онд 2055.7 тэрбум төгрөг байсан ба тус үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 2-т орсон байна. Энэ нь уул уурхайн үйл ажиллагаатай шууд холбоотой. 2017 онд 1,429 аж ахуйн нэгж байгууллага бүртгэлтэй байсан байснаас 1,218 нь хувийн хэвшлийн байгууллага байсан бөгөөд дээрх үзүүлэлтүүдээр улсын хэмжээнд 9-р байранд жагссан байна. Үүнээс томоохон аж ахуйн нэгж байгууллага 51 байсан нь улсад 4-р байранд жагссан байна. Эдийн засгийн бүтцийг уул уурхай, аж үйлдвэр, барилгын салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг томоохон компаниуд голчлон бүрдүүлдэг байна.

Уур амьсгал, байгалийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан анхдагч үйлдвэрлэлийн салбар, тэр дундаа газар тариалангийн салбар БДНБ-ий дөнгөж 20%-ийг бүрдүүлж байна. МАА-н салбарын хувьд, 2017 онд нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо 456 байсан бол нийт малын тоо 662,000 мал тоологдсон нь улсын хэмжээнд 15-р байранд жагссан байна.

Нийгмийн хөгжлийн хувьд Өмнөговь аймгийн бага, дунд боловсролын чанар нь тааруу (15-р байр) байгаа нь бага сургуулийн сурагч-багшийн зохистой харьцаа (15-р байр), дунд сургуулийн сурагч-багшийн зохистой харьцаа (11-р байр)-наас харагдаж байна. Үүнээс гадна дээд боловсролын чанарын үзүүлэлтээр улсад 19-р байранд жагссан. 2017 онд эрүүл мэндийн салбарын дэд бүтцийн хүртээмжийн байдлаар улсын хэмжээнд 17-р байранд жагссан. Нэг эмчид ногдох хүний тоо 342 байсан нь улсад 6-р байр, 10,000 хүнд тутамд ногдох халдварт өвчлөлийн тоо 109 байсан нь улсад 15-р байранд эрэмбэлэгдсэн.

Нутаг дэвсгэр, орон зайн төлөвлөлт ба дэд бүтцийн хөгжил

Өмнөговь аймгийн хотжилтын түвшин харьцангуй доогуур 2017 онд 33.7% байсан нь өргөн уудам газар нутагтай холбоотой. 2000-2010 онд хүн ам өссөн шалтгаан нь зэргэлдээ аймгуудаас иргэд Оюу Толгойн уурхайн бүтээн байгуулалтад ажиллахаар шилжин ирсэнтэй холбоотой. Аймгийн төв Даланзадгад нь Гашуун Сухайт, Шивээхүрэнгээр дамжин БНХАУ-тай холбогдож, уул уурхай, аялал жуулчлал хосолсон хот болж байна.

2010 онд суурин телефоны шугам 1,614 байснаа 2018 онд 950 болж буурсан байна. 2010 онд уст цэгийн тоо 37 байснаа 2018 онд 71 болж өссөнөөр нэг уст цэгт ногдох хүн амын тоо 2010 онд 1,651 (16-р байр) байсан нь 2018 онд 924 (20-р байр) болж буурсан байна.

Өмнөговь аймгийн авто замын чанар муу (20-р байр) болон хүнсний аюулгүй байдал (21-р байр) -аас бусад үзүүлэлтүүд барилга болон засвар үйлчилгээ (1-р байр), тээвэр (1-р байр), харилцаа холбооны технологи (1-р байр) зэрэг дэд бүтцийн чанар, хөгжил харьцангуй өндөр байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Өмнөговь аймагт уул уурхайн үйлдвэрлэл илүү хөгжиж байгаа ч эдийн засгийн үр өгөөж төдийлөн сайн биш, байгаль орчны асуудал хурцаар тавигдаж байна.

БДНБ болон нэг хүнд ногдох БДНБ-ий хэмжээ өндөр байгаа нь уул уурхайн салбарын үйл ажиллагаа голлон явуулдагтай холбоотой бөгөөд ихэнхдээ энэ салбарт ажиллагсад, тэдний гэр бүлийнхэн үр ашгийг нь хүртдэг. Уул уурхайгаас бусад салбарт ажлын байрны олдоц хязгаарлагдмал байдгаас шалтгаалж ажилгүйдлийн түвшин, орлогын зөрүүтэй байдал үүсч байгаа ба эдгээр үзүүлэлтээс эдийн засгийн тэгш бус байдлыг харж болно.

Аймгийн хэлэлцүүлэгт оролцогчид уул уурхайн үйл ажиллагаанаас болж газрын доорх ус, тоос шороо, бэлчээр, цөлжилт, хөрс, амьтдад сөрөг нөлөө ихээр үзүүлж байгааг онцолсон. Үүнээс гадна уул уурхайн компаниудын нөхөн сэргээлт, гүний усны хэт хэрэглээнд төдийлөн анхаарахгүй байгааг онцлон хэлж байв. Өмнөговь аймгийн бизнес эрхлэгчдийн ногоон эдийн засгийн талаарх ойлголтын түвшингийн үзүүлэлтээр бүх аймгуудаас хамгийн доод 21-р байранд жагсаж байна.

Өмнөговь аймагт банк санхүүгийн үйлчилгээ, мэргэжлийн сургалт, бизнес эрхлэхэд хялбар зэрэг нааштай эерэг үзүүлэлтүүд байгаа ч төр, хувийн хэвшлийн түншлэл (21-р байр), гадаадын төсөл (21-р байр), шударга бус өрсөлдөөн (20-р байр) зэрэг нөхцөлүүд саад болж байна. Хүний нөөцийн хувьд чадварлаг ажиллах хүчин дутмаг (21-р байр), мэргэжилтэй боловсон хүчний шилжилт хөдөлгөөн их (20-р байр) зэрэг бэрхшээлүүд байна. Аймгийн усны нөөцийн хязгаарлагдмал байдал нь үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд ноцтой саад болж болзошгүй юм.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Өмнөговь аймаг нь зүүн талаараа Гашуун сухайт, баруун талаараа Шивээхүрэнгийн боомтоор БНХАУ-тай хиллэдэг. Энэ байршил нь зөвхөн худалдааны чиг үүргийг гүйцэтгэх төдийгүй нэмэлт олон үүргийг хэрэгжүүлсэн газар байх ёстой.

Өмнөговь аймгийн эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүч Таван Толгойн нүүрсний уурхай, Оюу Толгойн зэс, алтны уурхайн хөгжилд хил рүү төмөр зам тавих нь маш чухал ач холбогдолтой. Төмөр зам нь зөвхөн уул уурхайд ашиглагдаад зогсохгүй бусад ачаа тээвэр, хүн тээвэр зэрэг ирээдүйд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх чухал ач холбогдолтой болох юм.

Төмөр зам болон авто замын сүлжээг сайжруулах нь Монгол Улсын өмнөд хэсгийн логистикийн хөгжилд чухал дэм болно. Бусад аймгаас ирж буй зорчигч, ачаа тээвэр логистикийн төвүүдээр дамжин БНХАУ-руу холбогдох юм. Логистикийн төвийг хөгжүүлэхдээ хатуу болон зөөлөн дэд бүтцийг нь сайжруулж, дэд

коридороор хөгжүүлэх шаардлагатай. Зөөлөн дэд бүтцэд түгээлтийн тогтолцоо, хил дээр экспорт, импортын журам, гааль болон бусад холбогдох үйл явцыг хялбаршуулах зэрэг зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа орно. Хатуу дэд бүтцэд хил дээр агуулах, өртөөний барилга байгууламжийг байгуулах ажлууд орно. Логистикийн төвийн үүрэгт Даланзадгад, Гашуун Сухайт, Шивээхүрэн зэрэг газруудын худалдаа, үйлчилгээний суурь баазууд түлхэц болно.

Таван Толгойн нүүрсний уурхай, Оюу Толгойн зэс, алтны уурхай гэх мэт уул уурхайн салбар нь ирээдүйтэй салбар боловч нийгэм, байгаль орчны асуудлыг байнга чухалчилж үзэх ёстой. Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх замаар хамгийн оновчтой бүс нутгийн хөгжлийн загвараар хөгжих ёстой. Аймгийн хэлэлцүүлгийн үеэр нийт оролцогчид уул уурхайн салбарын байгаль орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөлд ихэд санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байв. Үр дүнтэй зохицуулалт бүхий ногоон хөгжлийн бодлогыг томъёолж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Орон нутгийн хөгжлийн санг уул уурхайн олборлолтын үйл ажиллагаанаас олсон ашгийн тодорхой хувийг ашиглалтын талбайн эргэн тойронд болон ойр орчмын иргэдийн амьдрах орчныг сайжруулах, нийгмийн дэд бүтцийг сайжруулахад зарцуулах ёстой. Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой усны нөөцийн менежмент нь ногоон хөгжлийн бодлогын нэгэн чухал хэсэг байдаг. Газрын гүний усны хомсдолоос сэргийлэх зорилгоор ус дамжуулах хоолой барихаар төлөвлөж байгааг сайтар шалгаж нягтлах ёстой.

Ухаалаг утас, тоног төхөөрөмжийн хэрэглээгээр Өмнөговь аймаг 1-р байранд орсон бөгөөд энэ давуу талаа ашиглан зарим салбарт мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашиглан шинээр ажлын байр бий болгож болно. Олборлох шатны үйлдвэрлэлийн шатанд дрон ашигласан хяналт мониторингийн урьдчилан сэргийлэх систем, БНХАУ руу интернетийн худалдаа хийх, бүтээгдэхүүний байршлыг тогтоох, агро-технологийн парк зэрэгт мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашиглаж болох юм. Аймаг болон орон нутгийн иргэд ялангуяа малчидтай харилцах харилцааг сайжруулахад мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг Өмнөговь аймагт туршин хэрэгжүүлж болох юм.

Өмнөговь аймаг нь Ёлын ам, Баянзаг, Галуут хад зэрэг цэвэр агаар, байгалийн өвөрмөц тогтоцтой аялал жуулчлалын түшиц газруудыг түшиглэж аялал жуулчлал хөгжүүлэх өргөн боломжтой.

Хөрш зэргэлдээ аймгуудтай хамтран говийн нутгийн брэндийг сурталчилсан мах, сүүн бүтээгдэхүүн, ноос ноолуур, гоёо, халгай зэргээр өндөр чанартай өөрийн гэсэн хэв загвар, дүр төрхийг шингээсэн бүтээгдэхүүн бий болгох, сурталчлах ажлыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Говийн бүсийн бусад аймгуудын нэгэн адил нар, салхины сэргээгдэх эрчим хүчний асар их нөөц бий. Говийн бүсэд сэргээгдэх эрчим хүчийг туршиж үзэх зорилгоор Өмнөговь аймагт сэргээгдэх эрчим хүчний загвар хүрээлэн байгуулж болно.

7.6 Зүүн бүсийн аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ

7.6.1 Хэнтий аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

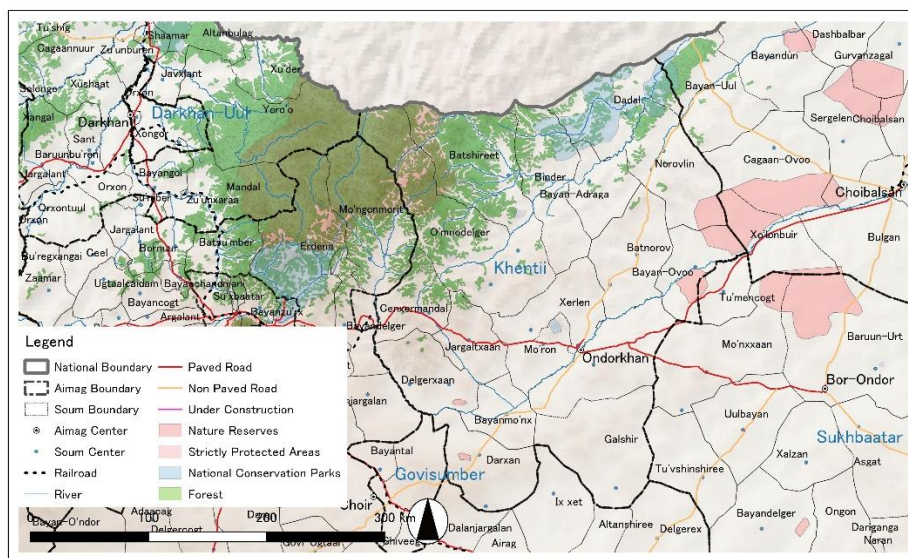
Газар зүйн нөхцөл байдал

Хэнтий аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээ 80,300 км² бөгөөд нутаг дэвсгэрийн

хэмжээгээрээ улсад 9-р байранд ордог. Аймгийн төв Өндөрхаан хот нь Улаанбаатар хотоос зүүн зүгт 335 км зайтай оршино. Хэнтий аймаг нь Евразийн шилмүүст ой болон Төв Азийн хээрийн бүсэд оршдог. Аймгийн хойд хэсэгт орших Хан Хэнтийн дархан цаазат газар нь 1.2 сая га талбай бүхий нутаг дэвсгэрийг хамардаг. Аймгийн хамгийн өндөр цэг нь Асралт Хайрхан бөгөөд далайн түвшнээс дээш 2800 метр өргөгдсөн. Аймгийн нутаг дэвсгэрээр гурван том гол дайран урсдаг бөгөөд Туул гол ОХУ-ын Байгаль нуурт цутгадаг бол Онон, Хэрлэн гол нь Амар мөрнөөр дамжин Номхон далайд хүрч усаа юүлдэг.

Ойн сангийн хэмжээ 11,301 км² ба аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 14.1%-ийг эзэлдэг. Аймгийн газар нутаг нь маш чухал экологийн бүсэд хамаардаг бөгөөд олон төрөл зүйлийн ургамал, цэцэгсээр баялаг. Зэрлэг ан амьтад, нэн ховордсон хүдэр, хандгай, хүрэн баавгай, чоно, шилүүс, дорго, элбэнх, үен, булга, бор гөрөөс, шивэр хандгай болон олон төрөл зүйлийн шувууд байдаг.

Зураг 7.6.1 Хэнтий аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Хэнтий аймгийн хүн ам 2017 онд 75,700 байсан бөгөөд 1 км² нутаг дэвсгэрт 0.94

хүн амьдардаг . 1990-2000 онд хүн ам жилд дундажаар -0.57% -иар буурч байсан бол 2010-2017 онд 1.47%-иар өсөж, 2010 оноос хойш хүн ам өссөн хэвээр байна.

Хэнтий аймгийн эдийн засгийн голлох салбар нь хөдөө аж ахуйн салбар бөгөөд 2017 оны байдлаар хөдөө аж ахуйн салбар нь БДНБ-ийн 59.7%-ийг бүрдүүлсэн байна. 2017 онд 1,216,000 толгой мал тоологдож улсын хэмжээнд 5-р байранд, малтай нэг өрхөд 562 мал ногдож улсын хэмжээнд 2-р байранд тус тус орсон. Мөн тухайн онд мал аж ахуй эрхэлдэг өрх нь аймгийн нийт өрхийн 45.2%-ийг эзэлж байсан байна. Хэнтий аймаг газар тариалангийн үйлдвэрлэлээр улсдаа дээгүүр тооцогддог. 2017 оны байдлаар 28,143 га тариалангийн эргэлтийн талбайтай байсан бөгөөд үүнээс 19,170 га-д үр тариа, 170 га-д төмс, хүний ногоо тариалсан байна.

2017 оны байдлаар нэг хүнд ногдох БДНБ нь 4,498,000 төгрөгтэй тэнцэж улсдаа 11-р байранд , нэг ажилтанд ногдох хөдөлмөрийн бүтээмж нь 11,702,000 төгрөгтэй тэнцэж улсдаа 8-р байранд тус тус орсон байна. Цаг агаарын таатай нөхцөл байдал мал аж ахуй эрхлэлтэд эерэгээр нөлөөлж, 2017 оны байдлаар хөдөө аж ахуйн салбар ДНБ-ий 12.5%-ийг эзэлжээ. Гэвч боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын борлуулалт 5.7 тэрбум төгрөг байсан нь улсын хэмжээнд 19-р байранд орсон бөгөөд БДНБ-ий 1.70% (20-р байр)-ийг эзэлсэн байна.

2017 оны байдлаар Хэнтий аймгийн нийт аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо 1,087 (14-р байр) байсан бөгөөд үүнээс хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага 892 (14-р байр), томоохон аж ахуйн нэгж 25 (18-р байр) бүртгэгдсэн байна. Хэнтий аймгийн банк санхүүгийн үйлчилгээ харьцангуй сайн (4-байр) бөгөөд банкны нийт 75 салбар үйл ажиллагаа явуулж байна. Хэнтий аймаг нь Монгол улсын түүх, өв соёлын өлгий нутаг бөгөөд нийслэл Улаанбаатар хоттой ойрхон оршдог зэрэг нь энэхүү амжилтанд нөлөөлсөн.

Хэнтий аймгийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2017 оны байдлаар 62.3% буюу улсын хэмжээнд 20-р байранд орсон үзүүлэлттэй байна. Энэ үзүүлэлтэд ажиллах хүчний оролцоонд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь бага эсвэл их, дээд сургууль, коллежид суралцагчдын тоо их байгаа нь нөлөөлсөн байж болзошгүй. Хөдөө аж ахуй нь эдийн засгийн голлох салбар бөгөөд энэ салбарт эмэгтэйчүүд олноор ажиллаж байна. Тиймээс ажиллах хүчний оролцооны түвшин бага байгаа шалтгаан нь их, дээд сургууль, коллежид суралцагчдын тоо их байгаатай холбоотой байж болох юм. Энэхүү таамаглалыг 2016-2017 оны хичээлийн жилд их, дээд сургууль, коллежид элсэн суралцагчдын тоо нэмэгдсэнээр тайлбарлаж болно. Ажил хөдөлмөр эрхлэхээр Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнөөс шалтгаалж, ажиллах хүчний оролцооны түвшин болон ажиллах хүчний коэффициентийн үзүүлэлт бага байгаа нь аймгийн нийт хүн амд эдийн засгийн идэвхтэй хүн амын эзлэх хувь багасахад нөлөөлж байна.

Аймгийн хэмжээнд ажлын байр дутагдалтай нь ажилгүйдлийн түвшин 10.3% байгаагаас харагдаж байна. 2016 онд ядуурлын түвшин 43.8% байсан нь хамгийн их ядууралтай аймгуудын 4-рт орсон байна.

Хэнтий аймаг нь бага, дунд, ахлах ангид суралцагчдын тоогоор харьцангуй өндөр үзүүлэлттэй байна. 2017 онд 10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо 91 байснаас улсын хэмжээнд 10-р байранд орсон.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

2017 оны байдлаар Хэнтий аймгийн хотжилтын түвшин 36.1% байгаа нь хөдөө аж ахуйн салбар чухал байр эзэлдэг аймгийн хувьд төдийлөн сайн үзүүлэлт биш юм.

Өндөрхаан хотоос 53 км зайд Чандганын нүүрсний уурхай мөн Бор-Өндөр, Бэрхийн жоншны уурхай үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь хотжилтын түвшинд нөлөөлсөн. Аймгийн ихэнх сумдын хүн ам 2001-2010 онуудад буурсан ч Хэрлэн сум нь Өндөрхаан хоттой ойр, Дадал сум нь ОХУ-тай хил залгаа, Цэнхэрмандал сум нь Улаанбаатар хоттой ойр оршдогоос шалтгаалж дээрх онуудад хүн ам нь өссөн байна.

Аймгийн төв Өндөрхаан хот нь Улаанбаатар хот болон зүүн бүсийн аймгуудыг холбосон А0501 авто зам зам болон Дорнод аймгийн Чойбалсан хотыг холбосон А0502 авто замын уулзвар, Сүхбаатар аймгийн Баруун-Урт хотыг холбосон А2001 авто замын уулзвар дээр оршдог. Мөн Өндөрхаан хотоос зүүн хойд зүгт Баян-Уул сумыг холбосон А19 авто зам нь Чойбалсан хот болон ОХУ-ын хилийн хотыг холбосон А21 авто замтай огтлолцдог.

Хэнтий аймгийн авто замын чанар харьцангуй сайн, улсад 2-р байранд ордог боловч хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тээврийн хэрэгслийн тоо 8 байдаг нь сонирхолтой үзүүлэлт юм. Бусад дэд бүтцийн хөгжил бусад аймгуудтай харьцуулахад дундаж үзүүлэлттэй байна. 1,000 хүнд ногдох телефон утасны шугам нь 10 (10-р байр), 1,000 өрхөд ногдох ус түгээх цэг 4 (11-р байр), дулааны эрчим хүчний үнэ 620төг/м² (18-р байр), цахилгаан үүсгүүртэй малчин өрх 82.0% (11-р байр), шатахууны үнэ 1,555 төг/л (9-р байр) зэрэг статистикийн мэдээлэл байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

2017 оны байдлаар аймгийн төвийн хүн амын тоо 20,935 байсан. Аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо цөөн, үйл ажиллагааны чиглэл нь төрөлжөөгүй, 2017 онд бүсийн ДНБ-д аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь 12.5 байсан байна. Хэнтий аймагт ажилгүйдлийн түвшин, ядуурлын түвшин өндөр, хүн амын гадагш чиглэх шилжилт хөдөлгөөн их зэрэг асуудлууд тулгарч байна. Хэдийгээр боловсролын салбарт бага зэрэг ахиц дэвшил гарч байгаа ч дээд боловсролын чанар муу, ур чадвартай ажиллах хүчний тоогоор 2018 онд улсад 19-р байранд орсон байна.

Хэнтий аймгийн эдийн засгийн бүтэц сул байгаагаас шалтгаалж моргейжийн зээлэнд хамрагдах боломж хязгаарлагдмал, хөрөнгийн хуримтлал хангалтгүй зэрэг иргэдийн худалдан авах чадвар муу байна. Аж үйлдвэрийн салбар хөгжөөгүй, томоохон үйлдвэрүүд цөөн байна.

Нийт ажиллагсадын 16.1%-ийг төрийн албан хаагчид эзэлж байгаа (5-р байр) бөгөөд төсвийн алдагдал ихтэй. Төрөөс үзүүлж буй нийгмийн үйлчилгээ хангалтгүй.

Аймагт зохион байгуулагдсан хэлэлцүүлгийн үеэр оролцогчид 4 багт хуваагдан, Хэнтий аймагт тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлсон. Үүнд: 1) Ажилгүйдэл, ядуурал 2) Аж үйлдвэрийн хөгжил сул 3) Дэд бүтэц хангалтгүй 4) Аялал жуулчлал хөгжөөгүй 5) Бэлчээрийн доройтол, цөлжилт, усны нөөц багасах, агаар, хөрсний бохирдол, усны чанар, орчны эрүүл ахуй зэрэг байгаль орчны асуудлууд.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Хэнтий аймаг нь мал аж ахуй, газар тариалан хөгжүүлэхэд нэн таатай үржил шимт хөрстэй, усны нөөц ихтэй. Эрчимжсэн болон хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг малын тэжээлийн тариалалттай хослуулан хөгжүүлэх боломжтой. Байгалийн бүс, бүслүүрийн давуу талыг ашиглан үр тариа, төмс хүнсний ногоо тариалах, мал аж

ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулан нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хот, суурин газрын зах зээлд нийлүүлэх улмаар экспортод гаргах боломжтой. Хэнтий аймгаар дайран Зүүн бүсийн аймгуудад хүрэх газар зүйн байршлын давуу талыг ашиглан мах, сүү, цагаан идээ боловсруулж, Улаанбаатар хот, бусад суурин газруудын зах зээлд борлуулах боломжтой.

Хөнгөн үйлдвэрийг хөгжүүлж, ойн нөөцөд тулгуурлан бараа бүтээгдэхүүн, барилгын материал үйлдвэрлэх боломжтой. Орон нутгийн ЖДҮ эрхлэгчдийг цемент, бетон блок, тоосго болон олон төрлийн модон эдлэл үйлдвэрлэхэд төрөөс бодлогоор дэмжих шаардлагатай. Модон эдлэлийн хувьд ойн нөөц хязгаарлагдмал учраас хаягдал бага гаргах сайн чанарын боловсруулсан зоргодсон хавтан (OSB) болон гуалин үйлдвэрлэх боломжтой.

Нүүрс, жоншны олборлолтоос гадна утаат болор, асбест, гянт болд, төмөр, алт, мөнгө, зэс зэрэг ашигт малтмалыг олборлох боломжтой. Эдгээрийг олборлохоос өмнө уул уурхайгаас олох орлого, хариуцлагатай уул уурхай, уурхайн нөхөн сэргээлт хийх зардал зэргийг сайтар тооцох ёстой.

Дунд болон урт хугацаанд аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь үр өгөөжтэй. Хан Хэнтийн тусгай хамгаалалтай газар нутаг дахь байгалийн аялал жуулчлалын маршрутыг Тэрэлжийн Байгалийн цогцолборт газартай уялдуулах хэрэгтэй. Зэрлэг ан амьтантай холбогдолтой аялал жуулчлалын маршрутыг Онон, Балжийн Байгалийн цогцолборт газар болон Дадал сумын түүх, соёлтой холбож хөгжүүлэх боломжтой.

Чингис хааны үеийн соёл, шашинтай холбоотой хот суурин, эд өлгийн зүйлс, газар нутгийг хадгалж хамгаалан, арчилж тордсоноор түүх, соёлын үнэт өвд түшиглэсэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх асар их боломж бий. Гурван нуурын рашаан зэрэг эмчилгээ, алжаал тайлах газрууд, эмийн ургамлын нөөцийг ашиглан жуулчдад үйлчилгээ үзүүлэх нь дунд болон урт хугацаанд маш их үр өгөөж өгнө.

Аялал жуулчлалын салбараар дамжуулан нутгийн иргэдийн гар урлалын бүтээгдэхүүн, онцлог хоол, байгалийн цэвэр жимс жимсгэнэ, хүнсний ногоо зэрэг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний бүтээгдэхүүний борлуулалтыг нэмэгдүүлэх боломжтой. Морь, тэмээ унуулах, орон нутгийн бэсрэг наадам зохион байгуулах зэрэг үйл ажиллагаа нь нүүдлийн соёлыг сурталчилах онцгой ач холбогдолтой. Монгол гэрт саатаж, үнээ, гүү саах, мал хариулах зэрэг жуулчдад сонирхолтой, сэтгэлд хоногшим дурсамжийг үлдээх боломжтой. Орон нутгийн онцлогийг шингээсэн онцлог бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх, маркетинг явуулах нь аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд түлхэц болно.

Хэнтий аймгийн хөгжилд Өндөрхааны хот байгуулалтын бодлого нь онцгой чухал үүрэгтэй. Өндөрхааныг зүүн бүсийн аялал жуулчлалын гол хаалга, барилгын материал нийлүүлэх бааз суурь, фермерийн аж ахуйн төв, ногоон хөгжлийн загвар хот зэрэг олон талт хот болж хөгжүүлэх хэрэгтэй.

7.6.2 Сүхбаатар аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

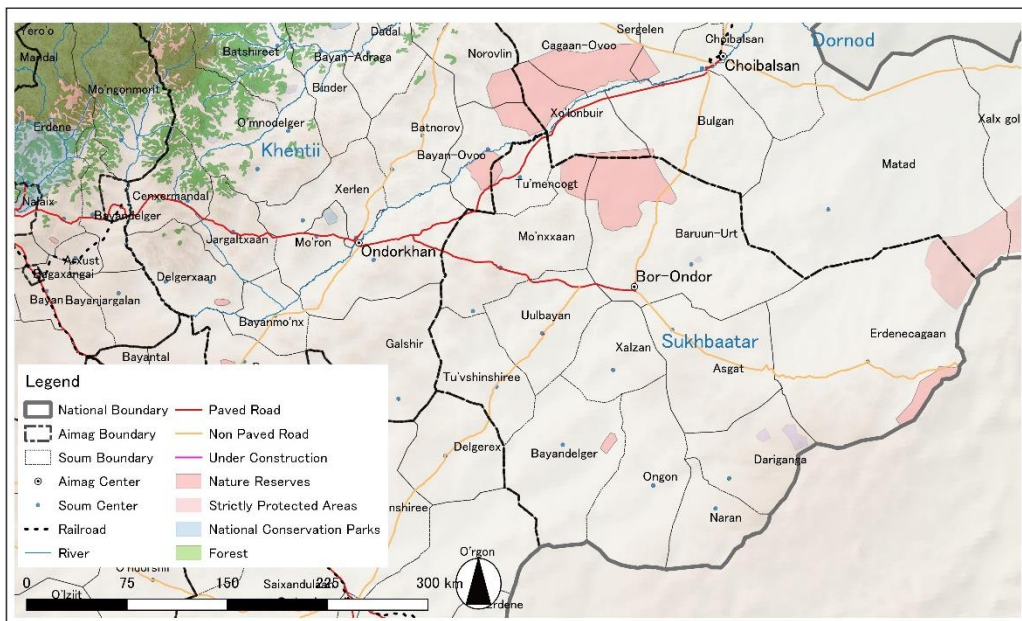
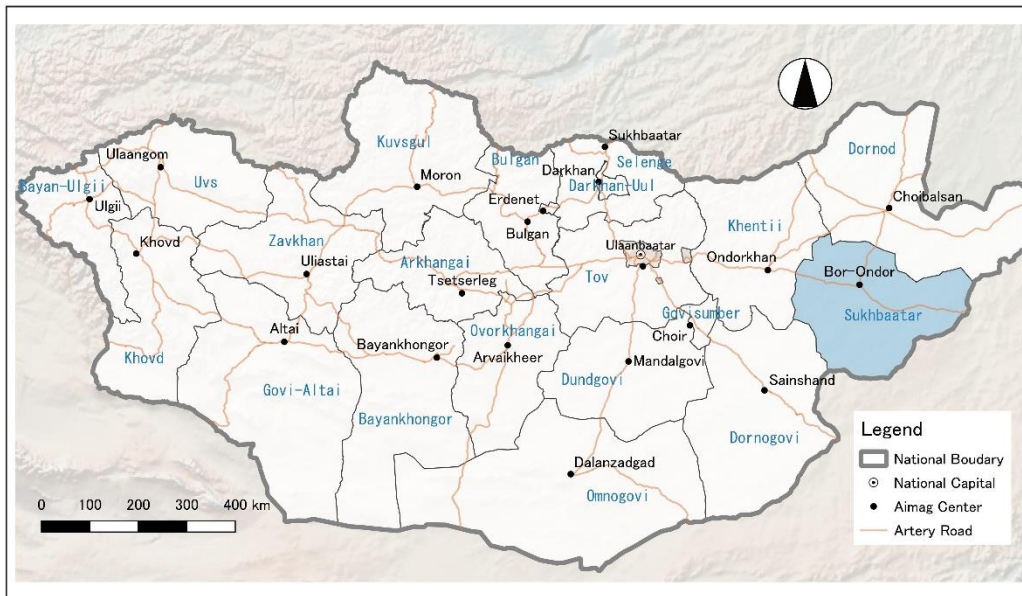
Газар зүйн нөхцөл байдал

Сүхбаатар аймгийн газар нутгийн хэмжээ 82,287 км² ба нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээрээ улсад 8-р байранд ордог. Аймгийн төв Баруун-Урт нь Улаанбаатар хотоос 549 км зайтай, Улаанбаатар-Хэнтий аймгийг холбосон А2001 авто зам,

БНХАУ-тай хил залгаа Бичигт хүрэх А2002 авто зам болон Чойбалсан хүрэх А22 авто замын гол зангилаа дээр оршдог.

Сүхбаатар аймаг нь уулархаг, хээр тал зонхилсон газар нутагтай, далайн түвшнээс дээш 1,000-1,200 метр өргөгдсөн. БНХАУ-тай хиллэдэг хэсэгтээ сунаж тогтсон галт уултай. Нутгийн өмнөд хэсгээр элсэрхэг болон элсэн манхантай. Ойн сан нь зөвхөн 100 га талбайг эзэлдэг. Сүхбаатар аймаг нь тал хээрийн ургамлын сан хөмрөг арвинтай, цагаан зээр, тарвага, үнэг, чоно, хярс, дорго, зурам, шилүүс зэрэг ан амьтан нутагладаг. 8 -10-р сард Ганга нууранд хун шувууд хуран чуулдаг.

Зураг 7.6.2 Сүхбаатар аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (БОАЖЯ-ны зургийг ашиглав).

Нийгэм, эдийн засаг

Сүхбаатар аймгийн хүн ам 2017 онд 61,323 байсан бөгөөд 1 км² нутаг дэвсгэрт 0.75 хүн амьдардаг . 1990-2000 онд хүн ам жилд дунджаар 0.56%-иар өссөн бол

2000-2017 онд эдийн засгийн зогсонги байдал, ундны усны чанар, төрөлт бага зэргээс шалтгаалж -1.00%-иар буурсан байна. Аймгийн статистикийн газрын мэдээлэл болон хэлэлцүүлгийн үеэр 2008 оноос хүн ам өсөж эхэлсэн шалтгааныг дэд бүтэц сайжирсантай холбоотойгоор амьдралын нөхцөл, ажил эрхлэлтийн таатай орчин бүрдсэн гэж тайлбарласан.

Эдийн засгийн голлох салбар нь эрчимжсэн болон бэлчээрийн мал аж ахуй бөгөөд сүүлийн жилүүдэд малчдын тоо болон малын тоо толгой өсөж байна. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин харьцангуй өндөр. Малтай нэг өрхөд ногдох малын тоо 463 (улсад 6-р байр), 100 га бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо 87 (улсад 14-р байр) байна. 2017 оны байдлаар нийт өрхийн 56.6% нь мал аж ахуй эрхэлдэг. 9,219 га тариалангийн талбайтай бөгөөд 2017 онд 7,481 га талбайд үр тариа тарьсан байна.

Хэдийгээр эдийн засгийн голлох салбар нь хөдөө аж ахуй боловч боловсруулах үйлдвэр тэр дундаа барилгын материалын үйлдвэрлэлийн БДНБ-д эзлэх хувь 49% байна (2017 он). Үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага болон томоохон аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо цөөн байна. Хүнсний, ноолуурын болон барилгын материалын үйлдвэрүүд зонхилдог.

Сүхбаатар аймагт Төмөртэйн цайр болон Тал Булагийн нүүрсний уурхай үйл ажиллагаа явуулдаг. Төмөртэйн цайрын уурхай нь Баруун-Урт сумын ойр байршдаг бөгөөд Монгол-Хятадын хамтарсан Цайрт Минерал ХХК компани эзэмшдэг. Энэ уурхай нь Монгол Улсын стратегийн орд газарт тооцогддог. Тал Булаг нүүрсний уурхай нь аймгийн төвөөс баруун хойд зүгт байрладаг. Сүхбаатар аймгийн нэг хүнд ногдох БДНБ 6,836,000 төгрөг, хөдөлмөрийн бүтээмж 15,835,000 төгрөг (4-р байр) –ийн үзүүлэлттэй байгаа нь уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой.

Бага, дунд сургуулийн нэг багшид ногдох сурагчдын тоо болон ЕБС-д элсэн суралцагчдын тоо өндөр. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид аймгийн сургалтын чанарыг муу биш гэж дүгнэсэн. 2017 оны байдлаар аймгийн хэмжээнд 16 ЕБС үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд улсад 20-р байранд ордог.

10,000 хүнд ногдох халдварт өвчний тоо 2017 онд 208 байсан. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид ундны усны чанараас шалтгаалж элэг, хоол боловсруулах системийн өвчлөл ихсэж байгааг онцолсон. Мөн боловсрол болон эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ үзүүлэх хүний нөөц хүрэлцэхгүй, орон нутгийн эрүүл мэндийн байгууллагаас гаргаж буй бодлого сул гэж онцолсон.

Орон зайн төлөвлөлт ба дэд бүтцийн хөгжил

2017 оны байдлаар Сүхбаатар аймгийн хэмжээнд хотжилтын түвшин 29% байсан. Ийнхүү харьцангуй бага байгаа шалтгаан нь газар тариалан эрхэлдэгтэй холбоотой. Сүүлийн жилүүдэд зэргэлдээ аймгаас малчид шилжин суурьшиж, хүн амын тоо өсч байна. Аймгийн төв, суурин газар руу шилжин ирэгсэд нэмэгдэхгүй байгаа нь боловсруулах үйлдвэр болон үйлчилгээний салбарын ажлын байрны хүрэлцээ муутай холбоотой.

Дээр дурдсанаар Баруун-Урт нь баруун хойноос зүүн өмнө рүү чиглэсэн авто замын уулзвар, зүүн хойд чиглэлийн Чойбалсан хот хүрэх авто замын уулзварт оршдог. Хятадын хилтэй залгаа оршдог Бичигт чиглэлийн А2002 авто замтай холбогддог. Зөвхөн аймгийн баруун өмнөд тал руу чиглэсэн авто замын сүлжээ одоогоор хангалтгүй байна.

Сүхбаатар аймгийн дэд бүтцийн хөгжил сайжирч амьдрах, ажиллах орчин дээшилж байгаа ч инженерийн дэд бүтцийн хангамж тийм ч сайн биш, харин авто замын чанар харьцангуй сайн. 2017 онд 1,000 хүнд ногдох телефон утасны шугам 8 (15-р байр), дулааны эрчим хүчний үнэ 616 төг/м² (16-р байр), шатахууны үнэ 1,627 төг/литр (17-р байр), цахилгаан үүсгүүртэй малчин өрх 88.5% (6-р байр), 1,000 өрхөд ногдох уст цэгийн тоо 6 (4-р байр) гэсэн үзүүлэлттэй байв.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай бөгөөд нутгийн өмнөд хэсгээр цөлжилт эрчимтэй явагдаж байна. Аймгийн төвийн хүн амын тоо харьцангуй цөөн 2017 оны байдлаар 18,190 байна. Баруун-Урт сумын ус хүхэртэй, ус хангамж зөвхөн нэг эх үүсвэртэй зэрэг хот байгуулалтын асуудал тулгарч байна. Аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо харьцангуй цөөн, төрөлжөөгүй, үйлчилгээний салбарын эдийн засагт үзүүлж буй нөлөө сул байна. Иргэд бага орлоготой, худалдан авах чадвар сул зэрэг нь боловсруулах салбарт сөргөөр нөлөөлж байна.

Аймгийн эдийн засгийн голлох салбар хөдөө аж ахуй боловч дэд бүтцийн хангамж муу, нийгмийн үйлчилгээ тааруу. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид төрийн албан хаагчдын тоо хангалтгүйгээс илүүтэй нийгмийн үйлчилгээний бодлого дутмаг талаар дурдсан.

Эдийн засгийн бүтэц сулаас шалтгаалж моргейжид хамрагдах боломж муу, хөрөнгийн хуримтлал байхгүй зэрэг иргэдийн санхүүгийн чадавх муу байна. БДНБ харьцангуй өндөр, хөдөлмөрийн бүтээмж сайн байгаа нь уул уурхайн үйлдвэрлэлтэй шууд холбоотой бөгөөд хөдөөгийн хүн амын амьжиргаанд үзүүлж буй үр ашиг бага байна. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид хэдийгээр Хятадын хөрөнгө оруулалттай цайрын уурхайгаас Орон нутгийн хөгжлийн сан байгуулсан ч тэр сангийн захиран зарцуулалт үйл ажиллагаа эргэлзээ төрүүлдэг талаар дурдсан. Оролцогчдын ихэнх нь уул уурхайгаас үүдэлтэй нийгэм, байгаль орчны асуудлууд тулгарч байгаа тул цаашид байгаль орчинд ээлтэй техник, технологи ашиглах, орон нутгийн иргэдийг чадавхжуулах, уурхайн нөхөн сэргээлт хийхийн чухлыг дурдаж байсан.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Сүхбаатар аймаг нь хөдөө аж ахуй зонхилсон эдийн засагтай учраас эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх нь аймгийн эдийн засгийн өсөлтөд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Үүний зэрэгцээ малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулж нэмүү өртөг шингээн экспортод гаргах, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийг бий болгох боломжтой. Хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрийн кластер байгуулж, мах махан бүтээгдэхүүн, сүү, цагаан идээ, арьс ширэн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх боломжтой. Дунд хугацаанд адуу хонины эхэсээр эм, гоо сайхны бүтээгдэхүүн, малын яс болон малаас гарч буй хаягдлаар гэрийн тэжээвэр амьтны хоол тэжээл, мөн халал махны үйлдвэрлэл зэргийг хөгжүүлж болох юм.

Эрчимжсэн мал аж ахуйг илүүтэйгээр дэмжих нь бэлчээрийн мал аж ахуйг орхигдуулна гэсэн үг биш юм. Аймгийн хувьд усны нөөц багатай учраас эрчимжсэн болон бэлчээрийн мал аж ахуйг тэнцвэртэй хөгжүүлэх нь зүйтэй. Мэдээж малаа бэлчээрлүүлэх эсвэл ус зөөж эрчимжсэн мал аж ахуйд ашиглахын нь аль дээр вэ гэдэг нь ойлгомжтой.

Эрчимжсэн болон уламжлалт мал аж ахуйг цаашид хөгжүүлэх урьдчилсан нөхцөл болгон ойрын ирээдүйд малын өвчингүй бүс байгуулах ёстой. Дунд болон урт

хугацаанд мал аж ахуйг хөгжүүлэхийн тулд эхний ээлжинд уламжлалт болон өндөр ашиг шимт малын удмын санг бий болгох шаардлагатай.

Уул уурхайн олборлолт аймгийн нийгэм, байгаль орчинд сөргөөр нөлөө үзүүлж байгаа учраас хариуцлагатай, уян хатан уул уурхайн олборлолтыг дэмжих нь чухал. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид уул уурхайн салбарт гадны хөрөнгө оруулагчидтай байгуулах гэрээнд тэдний үйл ажиллагаанд хяналт тавих, хариуцлагатай уул уурхайг дэмжих заалт бүхий гэрээ байгуулах хэрэгтэйг онцолсон.

Мал аж ахуйд эрхлэлтэд үзүүлэх уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдсэн нөлөөллийг хамгийн бага байлгах шаардлагатай. Уул уурхайд байгальд ээлтэй технологи ашиглах, нөхөн сэргээлт хийх зайлшгүй хэрэгтэй. Монголын тал гадаадын хамтран ажиллагч байгууллага мэргэжилтнүүдээс ур чадвар, технологийн дэвшил, арга барил, механизмыг сайтар эзэмшиж, орон нутагт хөрөнгийн хуримтлал бий болгох нь маш чухал юм. Орон нутгийн иргэдийн хөгжлийн санг байгуулж, нийгмийн дэд бүтцийг сайжруулах нь шийдлийн жишээ юм.

Сүхбаатар аймагт мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, ялангуяа арьс ширэн бүтээгдэхүүн, мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн мөн хөнгөн үйлдвэрийн бараа бүтээгдэхүүн, барилгын материалын үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын салбарт гар урлалын бүтээгдэхүүн, хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг орон нутгийн ЖДҮ-ийг дэмжих замаар өргөжүүлэх боломжтой. ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх төрийн тогтвортой бодлого хэрэгтэй байна.

Сүхбаатар аймагт аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломж бий. Дарьгангын Ганга нуурын байгалийн цогцолборт газар (28,000 га) нь байгалийн аялал жуулчлал хөгжүүлэх асар их нөөц юм. Энэ БЦГ-т 6 нуур, Шилийн Богд уул, Талын агуй зэрэг байгалийн үзэсгэлэнт газрууд байдаг. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид нүүдлийн соёл, зан заншил, амьдралын хэв маяг, угсаатны аж амьдрал, хувцас эдлэлийг жуулчдад танилцуулах өргөн боломж байгааг дурдаж байсан. Бичигт боомтод Эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулбал тал хээрийн бүсийн байгалийн аялал жуулчлал болон хөрш зэргэлдээ улс орны хилийн хотуудад худалдаа хийх, аялах боломжтой. Үүнтэй холбоотойгоор Бичигт боомтын логистик төв болон бусад барилга байгууламжуудыг өргөжүүлэх хэрэгтэй.

Аялал жуулчлалыг дунд ба урт хугацаанд хөгжүүлэхэд зарим авто замыг сайжруулах шаардлагатай. Жишээ нь Эрдэнэцагаан - Дарьганга, Баруун-Урт - Бичигт боомтыг холбосон авто замыг сайжруулах онцгой шаардлагатай. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид Улаанбаатар-Өндөрхаан-Түвшинширээ-Баяндэлгэр-Онгон-Наран-Дарьганга-Эрдэнэцагаан чиглэлийн авто замыг сайжруулах шаардлагатайг онцолсон.

Дээр дурдсанаар усан хангамжийг сайжруулах нь чухал. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид Баруун-Урт сумын ус хангамжийн шугам сүлжээнд ус цэвэршүүлэгч суурилуулах, аймгийн хойд хэсэгт оршдог Асгат сумаас ус татах боломжийг судлах шаардлагатайг санал болгосон.

7.6.3 Дорнод аймаг

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

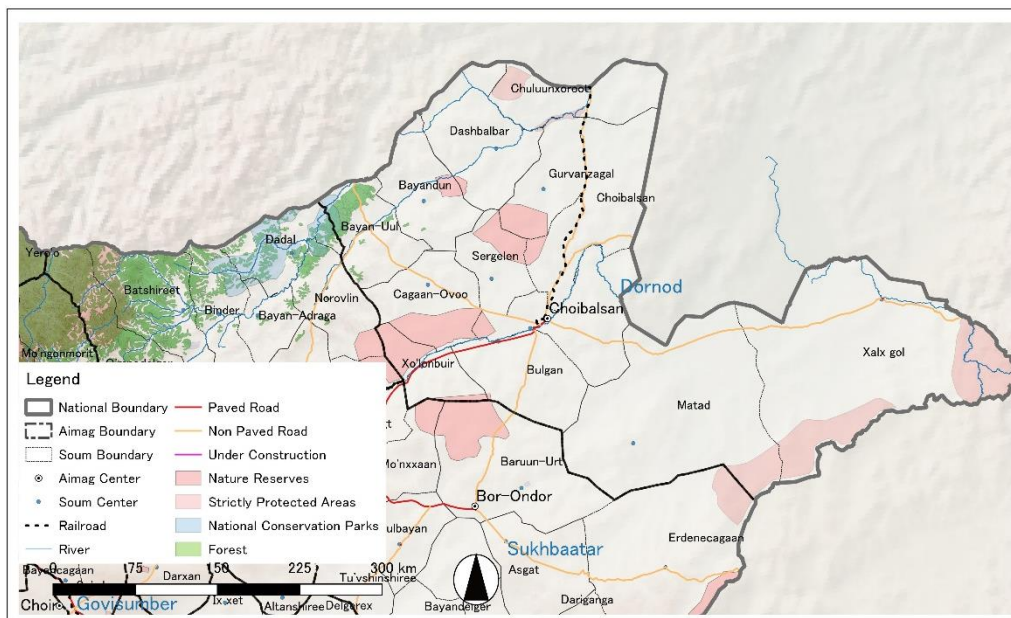
Дорнод аймаг нь хойд талаараа ОХУ-тай, зүүн, өмнөд талаараа БНХАУ-тай хиллэдэг Монгол Улсын хамгийн зүүн талын аймаг юм. 123,600км² газар нутагтай ба улсдаа том газар нутагтай гурав дахь аймаг юм. Нийт хүн амын тоо 79,500 бөгөөд 1 км² нутаг дэвсгэрт 0.67 хүн амьдардаг. Аймгийн нийт нутаг баруунаас зүүн тийш урсгалтай Хэрлэн, Улз зэрэг голын сав газар дагуу тэгш талд үргэлжилнэ. Аймгийн газар нутаг баруун талаараа Хэнтий аймаг, Сүхбаатар аймагтай хил залгаа, далайн түвшнээс дээш 800-1,100 м-т, зүүн талаараа 600 м-т ОХУ, БНХАУ-тай хиллэн оршдог. Уур амьсгалын хувьд тал хээрийн бүсэд хамаарагддаг бөгөөд жилийн дундаж хур тунадас 250-300 мм байдаг.

Буйр нуур нь Монголын орны томоохон цэнгэг уст нуур юм. Давст нуур болон олон тооны булаг шанд элбэгтэй. Дорнод Монгол (5,704км²), Нөмрөг (3,112км²), Монгол Дагуур (1,030 км²) гэсэн гурван тусгай хамгаалалттай газар нутагтай. Яхь нуур, Угтам, Тосон Хустай гэсэн гурван байгалийн нөөц газар байдаг.

Дорнод аймгийн ургамлын сан хөмрөг нь Монгол Улсын хэмжээнд бүртгэгдсэн ургамлын 10%-ийг эзэлдэг бөгөөд үүнд 40 гаруй зүйлийн өвс ургамал, 10 гаруй зүйлийн эмийн ургамал багтдаг. Дорнод аймаг нь ургамлын төрөл зүйл элбэгтэй байхын зэрэгцээ буга, хандгай, элбэнх, бодон гахай, халиу, цагаан гөрөөс зэрэг амьтад Онон, Улз голын сав газар, Хянганы нурууны орчмоор, тарвага тал хээрийн бүсүүдэд амьдардаг. Онон голын сав газарт баавгай, бодон гахай, халиу амьдардаг.

Зураг 7.6.3 Дорнод аймгийн байршил

Эх сурвалж: БОАЖЯ-ны зургийг ашиглаж ЖАЙКА-гийн Төслийн баг бэлтгэв.

Нийгэм, эдийн засаг

Дорнод аймгийн хүн ам 2010 оноос хойш жилд дунджаар 2.3%-иар өсч байгаа ч, 2000-2010 онуудад -0.7%-иар буурч байсан байна. Хэлэлцүүлэгт оролцогчид хүн ам буурсан шалтгааныг ажлын байр, амьдрах орчны таатай боломжийг хайж иргэд Улаанбаатар хот руу нүүсэн бөгөөд хүн амын өсөлт нь 2010 оноос хойш аймгийн эдийн засгийн нөхцөл байдал сайжирч, ОХУ болон БНХАУ-тай худалдаа, наймаа хийх боломж нэмэгдсэн, амьдрах орчин, дэд бүтэц сайжирсан зэргээс шалтгаалсан гэж тайлбарласан. Дорнод аймгийн хүн амын 57%-ийг хот, суурин газарт амьдарч буй хүн ам эзэлдэг бөгөөд бусад аймгуудын дундаж үзүүлэлт болох 40% -иас их байгаа нь Дорнод аймагт хотжилтын түвшин өндөр байгааг харуулж байна.

Дорнод аймгийн эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам 40.1%-ийг эзэлдэг бөгөөд энэ нь улсын хэмжээнд хамгийн бага үзүүлэлт юм. Тус үзүүлэлтээс уул уурхайгаас хэт хамааралтай, ажил эрхлэлтийн түвшин маш доогуур байгаа дүр зураг харагдаж байна.

Дорнод аймгийн нэг хүнд ногдох БДНБ нь 2018 онд 10,983,000 төгрөг байсан ба улсын хэмжээнд Орхон аймаг (17,779,000 төгрөг), Улаанбаатар хотын (14,793,000 төгрөг) дараа 3-р байранд эрэмбэлэгдсэнээр 2005 онд 20-р байранд байсан түвшинг дээшлүүлсэн байна. Газрын тосны олборлолт нь нэг хүнд ногдох орлогыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр болсон. Дорнод аймгийн эдийн засгийн бүтцийн хувьд 2018 онд газрын тосны үйлдвэрлэл бүхий боловсруулах буюу анхдагч үйлдвэрлэлийн салбар түлхүү хөгжсөн буюу 70% байсан нь улсын хэмжээний дундаж үзүүлэлт 34%-иас харьцангуй өндөр байна.

Дорнод аймаг 2018 онд 29,862 га тариалангийн талбайтай байсан нь Сэлэнгэ, Төв, Булган аймгийн дараа 4-р байранд орсон байна. Улаан буудай, малын тэжээл тариалах талбай харьцангуй том, улсын хэмжээнд 4, 3-р байранд тус тус орсон байна. Дорнод аймаг малын тоогоор улсад 15-р байранд орсон. Нийт адуу, үхрийн тоогоор улсад 6, 8-р байранд тус тус орсон байна. Тэмээ, хонь, ямааны тоогоор 11,13,17-р байранд тус тус жагссан байна. 2010-2018 онд малын өсөлт 10.0%

байсан нь улсын дундаж өсөлт 9.3%-иас өндөр байжээ.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Чойбалсан хот нь социализмын үеэс хойш Зүүн бүсийн томоохон төв болсоор ирсэн. Дорнод аймгийн болон Зүүн бүсийн аймгуудын хэмжээнд тээвэр логистикийн төвийн үүргийг гүйцэтгэж байна. Аймгийн төв Чойбалсан хот нь Улаанбаатар хотоос 640 км зайтай оршдог бөгөөд улсын чанартай А0501, А0502 авто замаар холбогддог. ОХУ-тай гурав, БНХАУ-тай хоёр хилийн боомтоор харилцдаг. Чойбалсан хотоос Чулуунхороот хүртэлх А0503 авто зам нь шороон, Дээд Ульхан (А21) хүртэл хайрган замтай юм. ОХУ-тай хиллэдэг өөр нэг боомт нь Ямалхын гол Сайн Дурулгүй А21 гэсэн замын нөхцөл нилээд муу газар юм. БНХАУ-тай хиллэдэг Хавирга Ар Хашаат нь хамгийн идэвхтэй үйл ажиллагаатай бөгөөд А23 авто замаар Чойбалсан хоттой холбогдсон байна. Нөгөө нэг нь Баянхошуугийн боомт бөгөөд ердийн шороон замтай.

Чойбалсан хот нь ОХУ-ын Боржоос салбарласан Сибирийн төмөр замын салаа шугамын төгсгөл дээр байдаг. Урдаас хойшоо 220 км-ийн зайтай. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн, малын тэжээл, улаан буудайг Зөвлөлт Холбоот улс, түүний Бүгд найрамдах улсууд руу тээвэрлэдэг байсан. Одоо ч бага хэмжээгээр тээвэрлэлт хийж байна.

Зүүн бүсийн 33 мВт-ын хүчин чадалтай цахилгаан эрчим хүчийг Чойбалсан хотын дулааны цахилгаан станц үйлдвэрлэж байна. Хүн амын ус хангамжийн хүрэлцээ төдийлөн сайн биш бөгөөд 1,000 хүн тутамд ногдох уст цэгийн тоогоор улсын хэмжээнд 18-р байранд жагсаж байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Улаанбаатар хотоос алслагдмал байдал нь тээврийн зардлыг өсгөж, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэд нөлөөлдөг бэрхшээл тулгарч байна. Шатахууны үнэ өндөр, улсын хэмжээнд 6-р байранд жагсаж байгаа бөгөөд хэрэглээний үнийн индекс өндөр (7-р байр) байна.

Гурилын үйлдвэр, хивсний үйлдвэр, мах боловсруулах үйлдвэр, тоосгоны үйлдвэр зэрэг социализмын үеийн үйлдвэрүүд байгаа хэдий ч газрын тосны үйлдвэрлэлээс ихээхэн хамааралтай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудын эзлэх хувь бага, эдийн засгийн тэнцвэргүй бүтэцтэй байдал харагдаж байна. Энэ нь орон нутгийн аж үйлдвэрийн салбараас орон нутгийн төсөвт оруулах татварын орлогод сөргөөр нөлөөлж байна. Төсөв болон БДНБ-ий харьцаа маш доогуур бөгөөд улсын хэмжээнд 20-р байранд жагсаж байна. Иргэдийн хадгаламж доогуур (21-р байр), чанаргүй зээлийн хэмжээ өндөр (2-р байр), иргэдийн санхүүгийн мэдлэг, чадвар сул (3-р байр) зэрэг үзүүлэлттэй байна.

Хүний нөөцийн дутагдал нь суурь тулгамдсан асуудал юм. Ахлах менежерүүд (14-р байр), чадварлаг боловсон хүчин (17-р байр), мэргэшсэн инженерүүд (15-р байр) дутагдалтай байна. Ажилчдыг чадавхжуулах, сургалтанд хамруулахад ач холбогдол өгдөг эсэх үзүүлэлт дээр улсын хэмжээнд 15-р байранд жагссан байна. Хэлэлцүүлгийн үеэр Дорнод аймагт мэргэжилтэй боловсон хүчин шилжин ирэх нөхцөлийг хангахгүй, ажилтнуудын ур чадварыг нэмэгдүүлэх сургалт сурталчилгаа хийхгүй, иргэдийн ажилдаа сэтгэлээсээ хандах, хариуцлагатай байх ёс зүй дутмаг байгаа зэргийг оролцогчид онцолж байсан.

Дорнод аймагт халдварт өвчний өвчлөл өндөр байна. ОХУ, БНХАУ-тай хиллэдэг учраас эдгээр улсууд руу иргэд харилцан зорчдог тул халдварт өвчин, ялангуяа

бэлгийн замын халдварт өвчин тусах эрсдэл өндөр байна. Эрүүл мэндийн үйлчилгээний дутагдалтай байдал, эрүүл мэндийн тогтмол хяналтад орохгүй байх, халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх талаар мэдлэг, мэдээлэл дутмаг зэрэг асуудлууд байсаар байна.

Өв уламжлал, зан заншил, байгаль орчинд эрсдэл учирсаар байна. Дорнод аймаг уламжлалт соёл, нүүдэлчин ахуйгаа алдаж магадгүй үзүүлэлтээр 2-р байранд жагссан байна. Уул уурхайн үйлдвэрлэл нь эдийн засагт хувь нэмрээ оруулж байгаа боловч байгаль орчин, амьдрах орчныг сүйтгэсээр байна. Жишээлбэл хөрс ургамлыг сүйтгэж буй шинэ зам, байгаль орчин, бэлчээрийг сүйтгэсэн газрын тосны үйлдвэрлэл, түүхий эд тээвэрлэж байгаа хүнд даацын машинууд байгаль орчинд маш том эрсдэлийг дагуулж байна.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Олон улсын худалдаа

Газар зүйн байршил, социализмын үеэс баригдсан төмөр замын дэд бүтцийн боломжийг ашиглан ОХУ, БНХАУ-тай хийх худалдааг өргөжүүлэх шаардлагатай. Транс-Сибирийн төмөр замаар ОХУ, БНХАУ хоорондын бараа бүтээгдэхүүний урсгал байсаар байна. БНХАУ-ын хамгийн том, дотоодын тээврийн логистик төв болох Өвөр Монголын өөртөө засах орны Манжуур хот нь Чойбалсан хотоос 270 км зайтай оршдог. 2016 онд БНХАУ-ын Манжуураас Европ руу нийт 1,036 вагон буюу ойролцоогоор 83,000 контейнер ачаа (TEU) тээвэрлэсэн байна.

Чойбалсан хотоос эхтэй төмөр зам Манжуураас баруун хойд зүгт 110 км-т ОХУ-ын Борж дахь Транс-Сибирийн гол шугамтай холбогддог. Дорнод аймгийн нутгийн брэнд бүтээгдэхүүнүүдийг Эрээнцавын хилийн боомт, Боржоор дамжуулж, Европ, Япон улс руу экспортлох боломжтой. Дорнод аймагт үйлдвэрлэсэн бараа бүтээгдэхүүнүүдийг Чойбалсан хотод цуглуулж, Хавирга хилийн боомтоос Манжуур руу экспортолно. Бусад 3 боомтыг ОХУ, БНХАУ-ын дотоодын зах зээлийн түвшинд чиглүүлж хөгжүүлэх хэрэгтэй.

ОХУ, БНХАУ-тай хийх олон улсын худалдааг өргөжүүлэхийн тулд эн тэргүүнд Монголын талаас логистикийн төвийн дэд бүтцийг сайжруулах нь чухал юм. Хүснэгт 7.6.1-д Монгол Улс, ОХУ, БНХАУ-ын логистикийн гүйцэтгэлийн индексийг Дэлхийн банкнаас гаргасан дэлхийн улсуудад хийсэн үнэлгээнээс харуулав.

Хүснэгт 7.6.1 Монгол Улс, ОХУ, БНХАУ-ын логистикийн гүйцэтгэлийн индекс

Үзүүлэлтүүд	Монгол	ОХУ	БНХАУ
LPI эзэлсэн байр	141	94	27
Нийт үнэлгээ	2.25	2.61	3.49
Гаалийн үйл ажиллагааны үр ашигтай байдал (цаг хугацаа, хялбар байдал, урьдчилан тооцоололт зэрэг) хилийн цэгүүд дээрх гаалийн бүрдүүлэлтийн үйл ажиллагаа	1.81	2.15	3.16
Дэд бүтэц: Худалдаа, тээврийн дэд бүтцийн чанар (боомт, төмөр зам, авто зам, мэдээлэл харилцаа холбооны технологи)	1.94	2.38	3.54
Олон улсын тээвэрлэлт: Тээвэрлэлтийн үнийн шударга өрсөлдөөн	2.46	2.72	3.31
Логистикийн өрсөлдөх чадвар: Логистикийн үйлчилгээний чанар, өрсөлдөх чадвар (тээврийн оператор, гаалийн ажилтнууд)	2.24	2.51	3.49
Ачаа тээврийн мэдээлэл; Илгээсэн барааны мэдээллийг найдвартай хүлээн авах чадвар	2.42	2.60	3.55
Цаг хугацаа: Төлөвлөсөн болон товлосон хугацаанд хүрсэн эсэх	2.55	3.23	3.91

Эх сурвалж: Дэлхийн банк, LPI Global Rankings 2018,
<https://lpi.worldbank.org/international/global/2018>

Жич: 155 орон үнэлгээнд оролцсон

Судалгаанд хамрагдсан 155 орноос Монгол Улс 141-р байранд, ОХУ болон БНХАУ 94-р байр, 27-р байранд тус тус эрэмбэлэгдсэн байна. Иймд хөрш орнуудын бараа бүтээгдэхүүний урсгал нь харьцангуй жигд байгаа ч Монгол Улсын гүйцэтгэл, ялангуяа дотоод логистикийн гүйцэтгэлд асуудал байгаа нь харагдаж байна. Эхний хоёр 'Гаалийн үйл ажиллагааны үр ашиг' 'Дэд бүтэц' үзүүлэлтүүд доогуур байгааг Засгийн газраас сайжруулах ёстой. Бусад 'Олон улсын тээвэрлэлт', 'Логистикийн өрсөлдөх чадвар', 'Ачаа тээврийн мэдээлэл', 'Цаг хугацаа' гэсэн дөрвөн үзүүлэлт харьцангуй өндөр байгаа бөгөөд хувийн хэвшлийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжтой. Монгол Улсын Засгийн газар нь ОХУ болон БНХАУ-тай хийх худалдаа тээврийг хөнгөвчлөхөд онцгойлон анхаарах хэрэгтэй.

Чойбалсан хотын хот байгуулалт

Чойбалсан хотын чиг үүрэг, дэд бүтцийг сайжруулснаар олон улсын логистик, худалдааны төв, Зүүн бүсийн аймгуудын аялал жуулчлалын зангилаа хот болох боломжтой. Чойбалсан хотод дараах давуу талууд байна.

- Бизнес эрхлэхэд хялбар: I
- Банк, санхүүгийн үйлчилгээний чанар: III
- Хээл хахууль багатай: III
- Орон нутгийн засаг захиргааны тогтоол, шийдвэрийн нээлттэй байдал: IV
- Хүнд суртал багатай: III
- Компани байгуулахад хялбар: II
- Цахилгаан эх үүсвэртэй: IV
- Дулаан хангамж сайтай: I
- Мэдээллийн хүртээмж: I
- Шударга, цаг үетэй хөл нийлсэн байдал, орон нутгийн мэдээллийн хэрэгслийн хүртээмж: I

Чойбалсан хотын хөгжлийг дэмжихийн тулд зөөлөн, хатуу дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Зөөлөн дэд бүтцэд зах зээлийн эдийн засгийн тухай мэдлэг, эдийн засгийн суурь зарчмууд, зах зээлийн суурь судалгаанд суурилагдсан бизнесийн сургалт, дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээнүүд, бизнесийн эрэлт хэрэгцээний үнэлгээ, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх загварчлал, олон улсын хэмжээний зорилт болон гэрээ хэлэлцээрт суурилсан олон улсын бизнесийн загвар зэргийг сурталчлах гэх мэт хүний нөөцийг чадавхжуулах арга хэмжээнүүд орно. Хатуу дэд бүтцэд хот суурин газрын ус хангамж, ариутгах татуурга, мэдээлэл харилцаа холбоо, авто зам зэрэг ирээдүйн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн байгууламжууд орно. Мөн агро-аж үйлдвэрлэлийн паркийг мэдээлэл харилцаа холбооны технологитой уялдуулан бизнес цогцолборыг хатуу дэд бүтцэд оруулна. Дорнодын Их сургуулийг хувийн хэвшлийн дэмжлэгтэйгээр судалгаа шинжилгээ, инновацийн төв болгон өргөжүүлэх боломжтой. Олон улсын хэмжээний аялал жуулчлал, бизнес хөгжүүлэлтийг сурталчлахын тулд Дорнод аймгийн нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгон өргөжүүлэх шаардлагатай.

Ирээдүйтэй үйлдвэрлэл, бүтээгдэхүүн

Дорнод аймагт дараах үйл ажиллагаа болон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд ирээдүйтэй харагдаж байна.

- Импортыг орлох ногоо, жимс жимсгэнийг томоохон голуудыг дагасан усалгааны системтэй хослуулан тариалах, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг ашигласан, байгалийн эрс тэс уур амьсгалд тохирох сувгийн, туннел маягийн хүлэмжийн аж ахуйг хөгжүүлэх;
- Япон болон бусад өндөр хөгжилтэй улсууд руу олон төрлийн байгалийн жимс экспортлох;
- Температур, агаар чийг хэмжигч, хөрсний чийг хэмжигч зэрэг тариалангийн талбайн орчныг хянах дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг малын тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулан мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн цогц байгууламж дахь боловсруулах үйлдвэрүүдтэй холбож, кластераар хөгжүүлэх;
- Дорнод аймагт ургадаг төрөл бүрийн өвс ургамлыг (40 гаруй зүйлийн ургамал, 10 гаруй зүйлийн эмийн ургамал) ашиглан амьсгалын замын болон үрэвсэлт өвчнийг анагаах бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх;
- Аялал жуулчлалын олон төрлийг сурталчлах боломж: Монгол Улс-ОХУ-БНХАУ Дагуурын байгалийн нөөц газар, Зүүн хойд хэсгийн ус намгархаг газарт шувуу ажиглах аялал, Чингис хааны өлгий нутгийн түүх дурсгалт газрын аялал, Буйр нуур, Халхын гол орчмын түүхийн дурсгалт, байгалийн үзэсгэлэнт газрын аялал.

7.7 Нийслэлийн бүсийн Төв аймгийн хөгжлийн дүн шинжилгээ

(1) Одоогийн нөхцөл байдал

Газар зүйн нөхцөл байдал

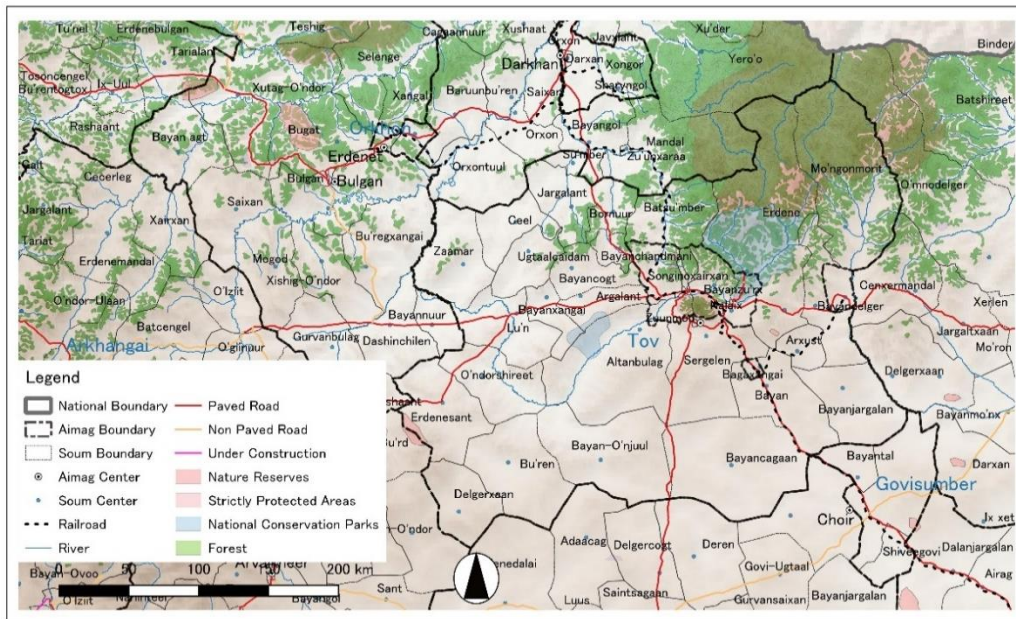
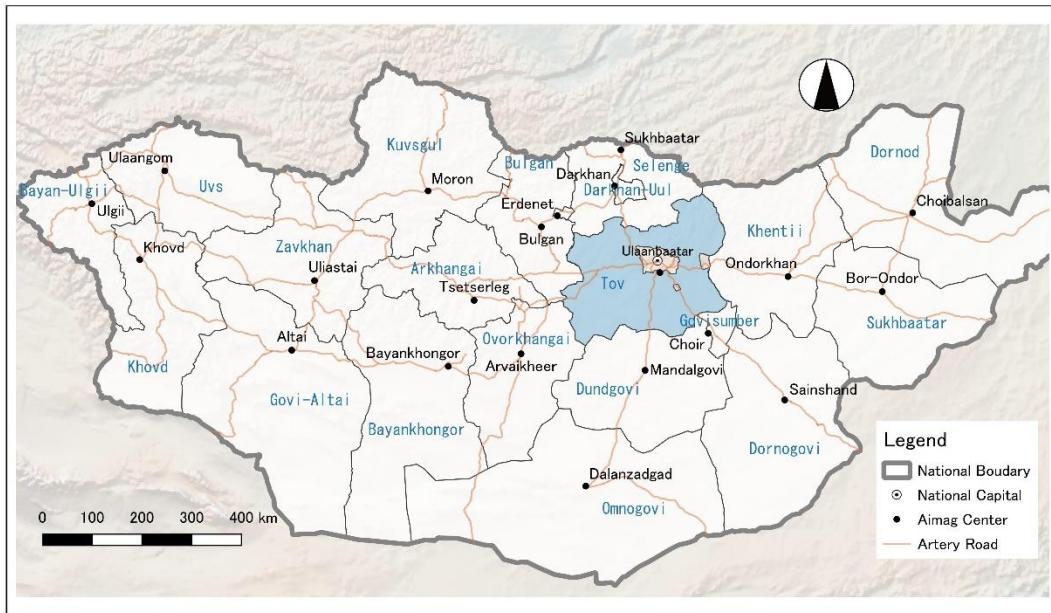
Төв аймаг нь Улаанбаатар хотыг багтаасан хойноос урагш 250 км, зүүнээс баруун 330 км үргэлжлэх газар нутагтай. Нутгийн зүүн хойд хэсэг нь далайн түвшнээс дээш 1800 м-т өргөгдсөн ба энэ хэсгээр Хэнтий нурууны салбар уулс сунаж тогтсон. Нутгийн өмнөд болон баруун хэсэг нь Туул голын сав газрыг даган харьцангуй нам дор газар үргэлжилнэ. Баруун өмнөд хэсгээр Хангай нурууны үргэлжлэл хэсэг далайн түвшнээс дээш 1,500-1,600 м-т оршдог.

Улаанбаатар хотын усны эх үүсвэр болох Туул гол нь Хэнтий нуруунаас эх авч, баруун зүгт урсаж хойд зүг рүү чиглэн урссаар Сэлэнгэ аймгийн нутагт Орхон голд цутгадаг. Туул голын нийт урт нь 704 км бөгөөд ус хурах талбай нь 49,840 км², жилийн дундаж урсац 26.6 м³ /сек, нэн ховордсон хилэм загасны өлгий нутаг билээ.

Төв аймгийн нутаг дэвсгэрт Горхи Тэрэлжийн байгалийн цогцолборт газар, Хустайн нурууны байгалийн цогцолборт газар, Гүн-Галуутайн байгалийн нөөц газар гэсэн гурван тусгай хамгаалалттай газар байдаг. Аймгийн нутгийн дийлэнх хэсэг нь тал хээрийн бүс зонхилдог ч нутгийн зүүн хойд хэсгээр ой тайгын бүс оршино.

Нутгийн зүүн хойд зах хэсгээс бусад газар бүхэлдээ үржил шимтэй, хар шороон хөрстэй. Сэлэнгэ аймагтай хил залгаа нутаг болон Туул голын сав дагуу газар нутаг нь үржил шимтэй, газар тариалан эрхлэхэд нэн тохиромжтой. Жилийн 126 өдөр нь хур бороотой, 262 мм хур тунадас ордог бөгөөд Төвийн бүсийн аймгуудаас Сүхбаатар аймаг (346 мм) болон Дархан-Уул (320 мм) аймгийн дараа ордог.

Зураг 7.7.1 Төв аймгийн байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засаг

Төв аймгийн хүн ам нь 2010 оноос хойш жилд дунджаар 1.5%-иар өссөн бол өмнөх арван жилд нь дунджаар -1.4%-иар буурч байсан нь дийлэнхдээ хүн амын шилжилт хөдөлгөөнөөс шалтгаалсан. Цэвэр шилжилт хөдөлгөөн нь (шилжин явсан тооноос ирсэн тоог хассан дүн) 2000-2009 оны хооронд 23,400 байсан бол 2010-2018 онд 5,300 болсон байна. Дээрх хугацаанд 1000 хүнд ногдох төрөлтийн тоо 2000 онд 20.0, 2010 онд 23.6, 2018 онд 24.6 болж байнга өссөн. Төв аймгийн иргэд Улаанбаатар руу дийлэнхдээ шилждэг боловч Хэнтий, Сүхбаатар аймагт бэлчээр сайтай учраас малчид нүүдэллэн очдог. Нөгөө талаар Төв аймагт Баруун бүсийн аймгуудаас шилжин ирдэг байна. 2010-2018 оны шилжилт хөдөлгөөний дүн нь 5300 байсан нь шилжин явсан хүний тоо 25,600, шилжин ирсэн хүний тоо 20,300 байсан байна.

Төв аймгийн БДНБ нь 2018 онд 594,207 сая төгрөг байсан нь улсын хэмжээнд 6-р байранд, нэг хүнд ногдох БДНБ нь 6,255,000 төгрөг байсан нь 7-р байранд жагсжээ. Төв аймгийн эдийн засгийн бүтэц 2010 оноос хойш маш их өөрчлөгдсөн. 2010 онд хөдөө аж ахуй 64%, аж үйлдвэр 13%, үйлчилгээ 23%-ийг эзэлж байсан бол 2018 онд хөдөө аж ахуй 48%, аж үйлдвэр 30%, үйлчилгээ 22% болж аж үйлдвэр 17%-иар нэмэгдсэн байна. Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчид аж үйлдвэрийн салбарын өсөлтийг тайлбарлахдаа шинээр олон тооны үйлдвэр ялангуяа мөөг, ган бөмбөлөг, гутал, тоосго, утаагүй түлш, 'Монгол ноос' ноосон эдлэл, ноолууран эдлэл, гурил, хонины ноосоор хийсэн бордоо зэрэг бүтээгдэхүүнүүд үйлдвэрлэдэг болсон гэж тайлбарлаж байсан. 2018 онд Төв аймаг газар тариалангийн үйлдвэрлэлээр улсад тэргүүлсэн бөгөөд аж үйлдвэрийн салбар 9-р байранд жагссан.

2018 онд 4,582,000 мал тоологдсон бөгөөд улсын хэмжээнд 5-р байранд жагссан нь 2010 оны 2-р байрнаас ухарсан байна. 2010-2018 онд малын өсөлт 69%-тай байсан нь улсын хэмжээний 103%-иас бага өсөлттэй байсныг бэлчээрийн хүрэлцээ, мал аж ахуйн салбарын бусад хязгаарлагдмал боломжоос үүдэлтэй гэж үзэж байна. Адуу, хонины тоо толгойн өсөлтийг дараах хүснэгт 7.7.1-ээс харж болно.

Хүснэгт 7.7.1 Төв аймгийн малын тоо

Нэгж: мянган тоо толгой

Нэр	2010	2018	Өсөлт (%)
Адуу	199.8	341.4	71
Үхэр	172.0	282.3	64
Тэмээ	2.2	3.5	59
Хонь	1,358.7	2,449.3	80
Ямаа	977.9	1,506.0	54
Бүгд	2,710.7	4,582.4	69

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018 он

Төв аймаг нь газар тариалан түлхүү эрхэлдэг аймаг бөгөөд Монгол Улсын газар тариалангийн салбарт тэргүүлж буйг Хүснэгт 7.7.2-т үзүүлж байна. Хаалтанд улсад орсон байрыг харуулсан болно.

Хүснэгт 7.7.2 Төв аймгийн тариалангийн талбай (ургацын төрлөөр)

Нэгж: га; улсын хэмжээнд эзлэх байр

Ургац	2010	2018	Өсөлт (%)
Үр тариа	50,284 (2)	78,014 (2)	55
Төмс	3,983 (1)	5,723 (1)	44
Хүнсний ногоо	1,119 (2)	1,185 (3)	6
Малын тэжээл	4,175 (1)	10,925 (2)	162
Бүгд	64,813 (2)	109,002 (2)	68

Эх сурвалж: Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2017, 2018 он

Малын тэжээлд зориулсан тариалангийн талбайн хэмжээ ихэссэн. Сэлэнгэ аймаг малын тэжээлийг 2010 онд 1,264 га-д, 2018 онд 15,292 га-д тариалсан буюу 12 дахин нэмэгдүүлсэн нь Төв аймгийг улсын хэмжээнд 2-р байранд жагсахад хүргэсэн. Монгол Улсын хэмжээнд 1 га талбайгаас авах ургацын хэмжээ бусад орныхтой харьцуулахад маш доогуур байдаг. Үр тарианы хувьд 1 га талбайгаас 1.2 тн, төмс 14 тн ургац хурааж байхад дэлхийн дунджаар үр тариаг 1 га талбайгаас 3.5 тн, төмс 18тн-ыг хурааж байна. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлд 1 га талбайгаас хураах ургацыг нэмэгдүүлэх талаар дэмжлэг, сурталчилгаа хийх

шаардлагатай байна.

Төв аймгийн хувьд дундаж цалин 2018 онд 671,000 төгрөг байсан нь улсын хэмжээнд 13-р байранд, улсын дундажийн 67%-тай тэнцэж байна.

Орон зайн төлөвлөлт болон дэд бүтцийн хөгжил

Аймгийн төв Зуунмод хот нь 16,000 хүн амтай, Улаанбаатар хотын өмнөд хэсэгт оршино. Зуунмод хот нь Улаанбаатар хотын урд орших Богдхан уулын дархан цаазат газрыг тойрч, Сүхбаатарын талбайгаас 45 км зайтай оршдог. Улаанбаатар хотоос бусад аймгууд руу чиглэсэн бүх томоохон гол замууд Төв аймгийн нутгаар дайран өнгөрдөг (А0401 нь хойд чиглэлд, АН32 болон А0901 нь баруун чиглэлд, А0501 нь зүүн чиглэлд, А0101 болон А0201 нь өмнөд чиглэлд). А0901 авто замаас бусад нь хатуу хучилттай зам юм. Төв аймаг нь авто замын чанар (5-р байр), Улаанбаатартай холбогдох тээвэр, логистик (5-р байр), бензиний үнэ (хамгийн хямдаас 2-р байр) зэрэг үзүүлэлтээс харахад тээвэр логистикийн таатай нөхцөлд байна.

Төв аймаг нь Төвийн эрчим хүчний системээс 1100 мВт -ын цахилгаан эрчим хүчээ хангадаг. Эрчим хүчний асуудлаа шийдсэн үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд 12-р байранд жагсаж байгаа бөгөөд 1кв цахилгааны үнэ 116 төгрөг байгаа нь улсад 15-р байранд жагсаж байна. Дулааны хангамжийн асуудлаа харьцангуй сайн шийдсэн үзүүлэлтээр улсад 5-р байранд жагсаж байна.

2018 онд уст цэгийн тоо 1,421, нэг уст цэгт ногдох хүний тоо 1,421 байсан нь улсын хэмжээнд тус тус тэргүүн байранд орж байна. Төв аймагт ундны ус хангамж бүхий айл өрхүүд 2018 онд нийт хүн амын 80%, Булган аймагт 98%-ийг эзэлдэг бөгөөд Монгол Улсын дундаж үзүүлэлт нь 57% байсан. Төв аймаг цэвэр ус хангамжийн хүртээмжээр улсад 8-р байранд байна.

2018 онд Төв аймагт 34 хог тээвэрлэдэг машин хог зайлуулдаг бөгөөд нэг машин нь 2,794 хүнд ногдог бөгөөд улсын хэмжээнд 6-р байранд жагссан байна. Хог хаягдлын зохистой менежментийн түвшингээр улсын хэмжээнд 8-р байранд жагссан байна.

Төв аймагт 2018 онд 743 суурин утасны шугаманд холбогдсон бөгөөд улсын хэмжээнд 10-р байранд орсон байна. 100 хүнд ногдох суурин утасны тоогоор 0.78 байсан байна. Төв аймагт интернет, суурин утас, шуудангийн үйлчилгээ зэрэг харилцаа холбооны таатай орчны хувьд 6-р байранд жагссан. Орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлүүд мэдээллийн үнэн зөв байдал болон цаг тухайд нь хүртээмжтэй байдлаар хүргэдэг үзүүлэлтэд 5-р байранд орсон.

Төв аймагт 2018 онд 32 халуун усны газар, нэг халуун усны газарт 2,969 хүн ногдож байгаа нь улсын хэмжээнд 9-р байранд жагсаж байна.

(2) Тулгамдаж буй асуудлууд

Төв аймаг нь Улаанбаатар хоттой ойр оршиж буй нь эерэг болон сөрөг талуудтай байна. Төв аймгийн хотжилтын түвшин 2018 онд 19.1% байсан нь Монгол Улсын хэмжээнд хамгийн бага үзүүлэлт юм. Төв аймгийн БДНБ-нд үйлчилгээний салбар 22% байгаа нь улсын хэмжээнд 19-р байранд жагсаж байна. Эдгээр үзүүлэлт нь Төв аймгийн хотын болон бизнесийн үйл ажиллагаа доогуур түвшинд байгааг харуулж байна. Учир нь бизнесийн үйл ажиллагаа Улаанбаатар хотод төвлөрч, Төв аймагт зөвхөн суурь үйлчилгээ хөгжсөнөөс хэтрэхгүй байгааг харуулж байна.

Олон хүүхдүүд Улаанбаатар хотын сургуульд хамрагддаг бөгөөд энэ нь

боловсролын чанар сайн бусаас Улаанбаатар хотыг сонгож байж болох юм. Бага, дунд сургуульд хамрагдалтын түвшин нь тус тус 21, 20-р байранд жагсаж байна.

Бизнес эрхлэлтийг дэмжихтэй холбоотой орон нутгаас гаргаж буй бодлого, тушаал шийдвэр нь бизнесийн орчны бодит байдалтай нийцэхгүй байх тал бий. Эерэг талуудаас дурдвал аймгийн төсвийн үр ашигтай зарцуулалтаар улсын хэмжээнд 2-р байранд; аймгийг хөгжүүлэх орон нутгийн захиргааны байгууллагаас гаргаж буй тогтоол, шийдвэрээр 5-р байранд; бодлого, шийдвэрийн ил тод байдлаар 5-р байранд; нийгмийн үйлчилгээний таатай байдлаар 5-р байранд; зөвшөөрөл авахад хялбар байдлаар 3-р байранд; хээл хахуульгүй байдлаар 1-р байранд; тендерийн ил тод байдлаар 2-р байранд; шударга бус өрсөлдөөн бага 1-р байранд; бизнесийн таатай орчинг дэмжсэн тогтоол шийдвэр 4-р байранд; гадаадын төслүүдэд оролцоход төрөөс дэмжлэг үзүүлж буй байдлаар 2-р байранд; хуулийн хэрэгжилтийн байдлаар 3-р байранд орсон зэрэг үзүүлэлттэй байна.

Хэдийгээр бизнесийн орчны таатай нөхцөлүүд байгаа ч зах зээлийн эдийн засгийн үндсэн суурь зарчмууд бизнесийн орчны бодит байдалд нийцэхгүй зүйлүүд байсаар байгаа бөгөөд ихээхэн хүчин чармайлт шаардлагатай байна. Бизнес хөгжүүлэхэд сөрөг хүчин зүйлүүдэд хувиараа бизнес эрхлэх боломж (21-р байр), бизнес эрхлэх таатай байдал (20-р байр), төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн төслүүд (20-р байр), бизнес хөгжүүлэхэд аймгийн дүр төрх (20-р байр), экспорт хийх боломж (19-р байр), зээл авахад хялбар байдал (19-р байр), банкны хүү өндөр (18-р байр), компаниудын зах зээлд дасан зохицох байдал (17-р байр), бизнес эрхлэгч, менежерүүдийн сэтгэлгээ, гүйлгээ ухаан (19-р байр), цахилгааны үнэ (хамгийн өндөр), компаниудын инновацийн чадвар (19-р байр) зэргээр бусад аймгуудтай харьцуулахад тааруу үзүүлэлттэй байна.

Аймагт зохион байгуулсан хэлэлцүүлэгт оролцогчдын ихэнх нь нүүдлийн соёл уламжлал бол бидний амьдралын чухал үнэт зүйл тул үүнийг хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх ёстойг дурдсан. Үндэстний бахархал бол уламжлал, зан заншил дээр тогтдог гэж зарим оролцогчид үзэж байсан. Гэсэн хэдий ч Төв аймгийн хувьд соёл уламжлал алдагдах эрсдэлтэй аймгуудын эгнээнд байгаа юм. Жишээлбэл хэлэлцүүлгийн үеэр малчид малаа мориор, тэмээгээр биш мотоциклоор малладаг болсныг хэлж байсан. Мөн бэлчээрийн даац хэтрэх зэрэг уламжлалт мал маллах арга ухаан алдагдсанаас байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлсээр байна. Оюутан, сурагчдыг зуны амралтаар нь хөдөө малчдын амьдралтай танилцуулан уламжлалт мал мал ахуйн туршлагаас суралцуулах шаардлагатай гэдгийг ч онцолсон.

(3) Хөгжлийн хэтийн төлөв, нөөц боломж

Төв аймгийн ирээдүйн хөгжлийг төлөвлөхдөө хоёр хүчин зүйлийг анхаарч үзэх хэрэгтэй. Нэг нь Улаанбаатар хотын чиг үүргийн заримыг хэрэгжүүлэх, нөгөө нь бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг дэмжихэд эдийн засгийн хүчин чадлыг бэхжүүлэхэд оролцох явдал юм.

Төв аймаг нь Улаанбаатарт ойр байршлаа ашиглан улс төр, засаг захиргаа, эдийн засгийн чиг үүргийн хэт төвлөрлийг сааруулахад хувь нэмрээ оруулах боломжтой. Үүнд хоёр чухал байршил байна. Нэг нь Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын ойролцоох шинэ Зуунмод хот, нөгөө нь аймгийн төв Зуунмод хот юм.

Шинэ Зуунмод хотын ТЭЗҮ боловсруулагдаж байна. Энэ хот нь Улаанбаатар

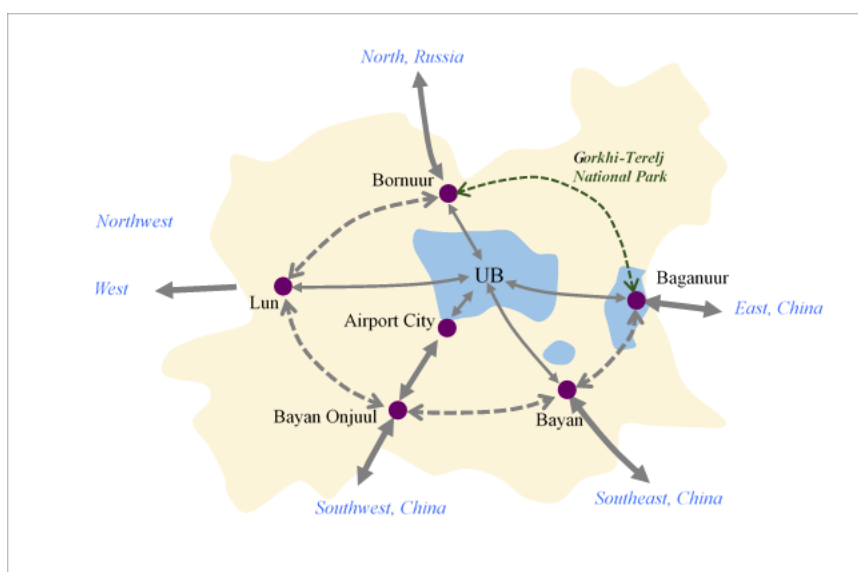
хотоос гадагш, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих, хот байгуулалтын шинэ цөм болж болох юм. Шинээр баригдсан нисэх онгоцны буудлыг ашиглаж, орчин үеийн дэвшилтэт технологи, шинэлэг дизайны үзэл баримтлалыг шингээсэн гадаадын болон дотоодын экспортод чиглэсэн бүтээгдэхүүнийг Монгол Улсын өнцөг булан бүрт байгаа агро-парктай холбох чухал газар болох юм. Төр, хувийн хэвшлийн түншлэл эхний шатанд зайлшгүй шаардлагатай. Дараа нь төслийн үйл явц жигдрэх үед хувийн хэвшил голлох үүрэг гүйцэтгэж болно.

Зуунмод хот нь Улаанбаатар хотын улс төрийн болон засаг захиргааны чиг үүргийг хүлээж авснаар Улаанбаатарын хэт ачаалал багасгахад хувь нэмрээ оруулна. Шинэ Зуунмод хот болон Зуунмод хотын усны нөөцийн судалгааг сайтар хийх шаардлагатай.

Зураг 7.7.2-т үзүүлсэний дагуу Төв аймагт шинэ үйлдвэрлэл, логистикийн сүлжээг байгуулснаар бүс нутгийн хөгжлийг тэнцвэржүүлэх юм. Үндсэн санаа нь бараа бүтээгдэхүүний урсгалыг Улаанбаатар хотын гадна тойрог маягаар үйлдвэрлэл, логистикийн бааз суурийг байгуулах явдал юм. Хөдөө орон нутгаас нийлүүлсэн түүхий эдийг боловсруулж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж шууд Улаанбаатар хот руу эсвэл экспортлох боломжтой. Бусад аймгуудаас ирсэн хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг босоо кластерын дагуу хүлээн авч эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж болно.

Логистикийн хувьд бусад аймгуудаас ирүүлсэн бараа, бүтээгдэхүүнийг хүлээн авч, хуваарилаад, эргэн аймаг, сумд руу тарааж, түгээж болно. Зураг 7.7.2-т үзүүлснээр эдгээр таван үйлдвэрлэл, логистикийн төвийг хооронд нь холбоно. Улаанбаатарт бараа бүтээгдэхүүн орох, гарах урсгал байсаар байх боловч энэ логистикийн төвүүд ажилласнаар Улаанбаатарын ачааллыг багасгах юм. Төв аймгийн зүүн хойд хэсэгт орших Горхи-Тэрэлжийн байгалийн цогцолборт газрыг экотуризмын чиглэлээр холбож харуулсан.

Зураг 7.7.2 Төв аймагт шинээр санал болгож буй Үйлдвэрлэл, логистикийн төв

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Эдгээр үйлдвэрлэл, логистикийн төвийг байгуулахдаа дэд бүтцийг сайжруулах, хувийн бизнес эрхлэгчдийг татахуйц орчинг бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Орон нутгийн санаачилгууд эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэх

ёстой. Сэлэнгэ аймагт ойр, Туул голын сав газар дагуу газар тариалангийн үйлдвэрлэл нь 1 га талбайгаас хураах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх төрөл бүрийн арга техник ялангуяа хүлэмжийн аж ахуй (цаг уурын хүнд нөхцөлд тэсвэртэй суваг, шуудуу маягийн), усжуулалтын систем, бусад дэвшилтэт аргуудыг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Борнуур, Лүн сум нь газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах гол газар байж болно. Мал аж ахуйн гаралтай мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, арьс шир, ноолуур, ноос зэрэг бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрлэлийг Баян-Өнжүүл, Баян, Багануурт төвлөрүүлэн хөгжүүлж болно.

Төв аймаг Улаанбаатар хотод дөт, жуулчид дайран өнгөрдөг давуу талаа ашиглан аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломж их бий. Тэрэлжийн байгалийн цогцолборт газарт эко туризм, агро эко туризм, түүх соёлын аялал жуулчлал хөгжүүлэх ирээдүй бий. Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудал баригдсантай холбогдож Бизнес (MICE) аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломжууд ч бий болж байна. Аялал жуулчлалын маршрутыг, бүтээгдэхүүнийг олон янзаар боловсруулж, дэд бүтэц хөгжүүлэх, үйлчилгээний чанарыг сайжруулах талаар хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай байна.

Бүлэг 8 Гол төсөл, хөтөлбөр бүхий үе шаттай хөгжлийн төлөвлөгөө

Энэхүү бүлэгт өмнөх бүлгүүдэд тусгасан макро түвшний, салбарын болон аймгийн түвшний судалгааны үр дүнг нэгтгэж, хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулж тусгав. Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөг салбарын түвшний дүн шинжилгээг нэгтгэсэн Салбарын тайлан (тусдаа боть), Бүлэг 2-ын макро түвшний асуудлуудын хүрээнд боловруулсан аймгуудын хөгжлийн дүн шинжилгээ (Бүлэг 7), Бүлэг 4-д тусгасан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт болон Бүлэг 5-д тусгасан орон зайн төлөвлөлтийн судалгаанд үндэслэж боловсрууллаа.

Нэгдүгээрт үе шаттай хөгжлийн төлөвлөгөөг хөгжлийн хувилбараар боловсруулж, хоёрдугаарт салбарын болон аймгийн түвшинд төсөл, хөтөлбөрүүдийг санал болгосон бөгөөд дараа нь гол төсөл, хөтөлбөрүүдийг тодорхойлсон. Бүлэг 3-т тусгасан хөгжлийн стратегийн хүрээнд эдгээр төслүүдийг хэрэгжүүлснээр тус бүлэгт дэвшүүлсэн зорилтуудад хүрэхэд хувь нэмэр болох юм. Гуравдугаарт шинээр тодорхойлсон эдийн засгийн 6 бүсэд Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг төсөл, хөтөлбөрийн хамт санал болгосон. Дөрөвдүгээрт төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх институцийн арга хэмжээг салбар тус бүрээр санал болгож, тусгасан. Тавдугаарт төслүүдийн хэрэгжилтийг дэмжих зорилгоор Монгол Улсын хөгжлийн удирдлага, санхүүжилтийн тогтолцоог боловсронгуй болгох институци, зохион байгуулалтын арга хэмжээг санал болгосон.

8.1 Хөгжлийн загварын хувилбарууд

8.1.1 Хөгжлийн шинэ загвар, үе шат

(1) Хөгжлийн загварууд

Энэхүү бүлэгт 2040 он хүртэлх төлөвлөлтийн хугацаанд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, арга хэмжээг тодорхойлон, тусгав. Хөгжлийн хувилбарыг судлах зорилгоор хөгжлийн ялгаатай 2 хувилбарыг авч үзэв. Үүнд: 1) 20-р зууны хөгжлийн загвар ба 2) нийгэм, эдийн засгийн загварын хувилбар болно. Монгол Улс нь байгалийн нөөц баялгийг зүй бусаар хэтрүүлэн ашиглаж, эдийн засгийн үр ашигт чиглэсэн үйл ажиллагаагаар тодорхойлогддог 20-р зууны хөгжлийн загвараас татгалзах шилжилтийн үе шатанд байна.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын эдийн засаг нь уул уурхайн салбарын өсөлтийг даган тэлж байгаа хэдий ч уламжлалт, бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэлтэд хүндрэл учирч байгаа бөгөөд эдийн засаг, экспортын бараа бүтээгдэхүүн төрөлжөөгүй байна. Уул уурхайгаас хамааралтай эдийн засгийн өсөлт нь байгалийн нөөц баялгийг зүй бусаар хэтрүүлэн ашиглаж, эдийн засгийн үр ашигт чиглэсэн үйл ажиллагаагаар тодорхойлогддог 20-р зууны хөгжлийн загварын дагуу хөгжиж байгааг илтгэнэ. Энэ нь нийгэм, байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэхээс гадна ажлын байрыг төдийлөн нэмэгдүүлдэггүй бөгөөд маш их хэмжээний хөрөнгө оруулалт шаарддаг юм. Үүнээс улбаалан Монгол Улсын эдийн засаг нь дэлхийн эдийн засгийн өөрчлөлтийн үр нөлөө болон уур амьсгалын өөрчлөлт, ган, зуд зэрэг байгалийн гамшигт өртөмтгий, эмзэг байна.

НҮБ-аас санаачлан хөгжлийн загварыг өөрчлөхийг уриалсан дэлхийн Тогтвортой

хөгжлийн зорилгуудын (ТХЗ) хүрээнд боловсруулан, хэрэгжүүлж буй Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 (ТХҮБ) баримт бичгийн дагуу Монгол Улс нь 20-р зууны хөгжлийн загвараас татгалзан, хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөөр зорьж, үйл ажиллагааг эхлүүлээд байна. Хөгжлийн шинэ загварыг хэрхэн боловсруулж, хэрэгжүүлэх вэ гэсэн асуудал тулгарна. Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний хүрээнд тодорхой арга зүй, аргачлалыг тодруулах замаар тус асуудлыг шийдвэрлэнэ. Тухайлбал ҮХЦТ нь хөгжлийн загварын алсын хараа, зорилгыг тодорхойлж, хэрэгжүүлэх стратеги, арга хэмжээг танилцуулна.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын мэргэжилтнүүдэд хөгжлийн 2 хувилбарын талаар тайлбарлаж, хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудын хамт хөгжлийн алсын хараа, зорилго, стратегийг тодорхойлж, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг боловсруулсан. Эрдэмтэн, судлаачид, хувийн хэвшил, хэвлэл мэдээллийн төлөөлөл, аймгуудын удирдах албан тушаалтнуудыг оролцуулан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг 2020 оны 1-р сарын 21-нд зохион байгуулсан бөгөөд хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилго, стратегийг танилцуулсан.

Хурлаар бүлгийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, оролцогчид хөгжлийн ямар загварыг илүү зөв гэж үзэж байгаа болон үндэслэл, шалтгааныг тайлбарласан. Хуралд оролцогчдын ихэнх нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын загварыг хүлээн зөвшөөрсөн боловч оролцогчдын тал хувь нь 20-р зууны хөгжлийн загвар ба нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарыг хослуулсан холимог загварыг илүү зөв гэж үзсэн юм.

Хуралд оролцогчид улс төрийн тогтворгүй байдал, бодлогын уялдаагүй байдал, Улаанбаатар хот дахь эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амын хэт төвлөрөл, бүс нутаг, хот, хөдөөгийн иргэдийн орлогын ялгаа, хүрээлэн буй орчны доройтол, эдийн засаг ба экспортын бараа бүтээгдэхүүн төрөлжөөгүй, уул уурхайгаас хамааралтай эдийн засгийн өсөлт зэрэг өнөөгийн чиг хандлага үргэлжилж байгаа үед хөгжлийн боломжит үр дүнгийн талаар санал бодлоо солилцов.

Тэд хөгжлийн алсын харааг хэрэгжүүлэх нийгэм, эдийн засаг, орон зайн хөгжлийн өөрчлөлтөд нөлөөлөх зүйлсийн талаар санал бодлоо илэрхийлэв. Үүнд суурь боловсрол, мэдлэг ойлголтыг сайжруулах, дээд боловсрол, мэргэжлийн сургалт, органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг дэмжих, дахин боловсруулах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, бусад улс орнуудтай байгуулсан худалдааны гэрээ, хэлэлцээрийн үйл хэрэгт идэвхитэй оролцох, нүүрсний хэрэглээнээс сэргээгдэх эрчим хүч рүү шилжих, зам тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэн хотуудын харилцаа холбоог сайжруулах, орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэх, шинэчлэл хийх, мэдлэгийн үйлдвэрлэл, хиймэл оюун ухаан, зүйлсийн интернет, дэвшилтэт тенхологи, ойн сан, тусгай хамгаалалттай газар нутгийг өргөжүүлэх, бэлчээрийг хамгаалах, бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрыг тодорхойлох зэрэг болно.

2020 оны 8-р сарын 17-ны өдөр залуучуудын төлөөллийг оролцуулсан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг онлайнаар зохион байгуулж, ҮХЦТ-г танилцуулсан. 100 гаруй монгол залуус Улаанбаатар хотоос, орон нутгаас мөн гадаадын 12 улсаас холбогдож, оролцсон. Тус хурлын дараа 100 гаруй асуулт, санал сэтгэгдэл хүлээж авсан бөгөөд Төслийн баг (ЖТБ) тэдгээрт хариу өгч, түүнийгээ онлайнаар нээлттэй байршуулсан. Хүснэгт 8.1.1-д Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн саналыг нэгтгэн харуулав. Дараагийн хурлыг

9 дүгээр сарын 7-ны өдөр зохион байгуулж, тус хуралд өмнөх хурлын оролцогчид оролцож, онлайнаар багийн хэлэлцүүлэг хийсэн. Хүснэгт 8.1.2-т Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариултыг нэгтгэн үзүүлэв. Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцогчид тодорхой асуудлуудын хүрээнд хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн ч ҮХЦТ боловсруулах төслийн хүрээнд өргөн цар хүрээтэй судалгаа (аймгуудын судалгаа г.м.) бүхий цогц, хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөгөөг боловсруулж буйд сайшаалтай байгаагаа илэрхийлж байв.

Хүснэгт 8.1.1 Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн санал

Ангилал	Санал
ҮХЦТ-д тусгагдсан саналууд	1) Дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, ашиглах; 2) Бүсчлэлийг тогтоохын тулд соёл, уламжлал, газар нутаг, уур амьсгалтай холбоотой үзүүлэлтүүдийг ашиглах; 3) Малын өвчлөлгүй бүсийг тогтоох.
Судлах шаардлагатай саналууд	1) Модон бүтээгдэхүүний чанарын лаборатори байгуулах; 2) Саарал ус ашиглах; 3) Эрүүл мэндийн боловсрол олгоход чиглэсэн эрүүл мэндийн мэдээллийн төвүүд; 4) Залуучуудын хөгжлийн төв.
ҮХЦТ-д тусгагдахгүй саналууд	1) Соёлын салбарын төсөл, хөтөлбөрүүд; 2) Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалт; 3) Шуудангийн үйлчилгээг сайжруулах хаягжуулалтын систем; 4) Азийн эрчим хүчний сүлжээний хүрээнд эрчим хүч экспортлох.
Ерөнхий санал	“Алсын хараа 2050”, ХАНСХЕТ, БХБ, ҮХЦТ хоорондын уялдааг тодорхой болгох.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 8.1.2 Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариулт

Баг	Хэлэлцсэн асуудлууд	Төслийн багаас өгсөн хариулт
А	Мал аж ахуй, газар тариалан	1) ҮХЦТ-д мал аж ахуй, газар тариалан, экспортын зах зээлд чиглэсэн анхан шатны боловсруулалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг уялдуулах зорилгоор үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх стратегийг санал болгосон. 2) Энэ стратегийг дэмжихээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд хөдөө аж ахуй эрхлэгчдийг зохион байгуулах, ур чадварын сургалтад хамруулж тэдний чадавхыг нэмэгдүүлэх, бүтээгдэхүүний хөгжилд зориулагдсан судалгаа, хөгжүүлэлт хийх, чанартай бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлж экспортлох зэрэг үйл ажиллагаа багтана. 3) Түүнчлэн замын байгууламжийг сайжруулж, үйлдвэрлэлийн анхан шатны бүс, боловсруулах үйлдвэрүүд, экспортын баазыг хооронд нь холбох шаардлагатай.
	Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй	1) Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулан мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын нэгэн хэсэг болгон хөгжүүлэх боломжтой. 2) Кластер нь мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний боловсруулалтаас эхэлж, цаашлаад экспортод чиглэсэн нэмүү өртөг шингээсэн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулна.
	Малын өвчлөлгүй бүс	ҮХЦТ-д мах, сүүн бүтээгдэхүүний Ази болон бусад улс орнууд руу чиглэсэн экспортыг дэмжих зорилгоор Зүүн бүсэд малын өвчлөлгүй бүсийг хөгжүүлэх саналыг боловсруулсан.
	Газар тариалангийн	1) ҮХЦТ-д үр тариа, хүнсний ногоо, чацаргана зэрэг зарим жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал зэрэг техникийн ургамлын тариалалт болон

	үйлдвэрлэл, боловсруулалт	<p>боловсруулалтыг нэмэгдүүлэхийг санал болгосон.</p> <p>2) Үүний тулд ҮХЦТ-д томоохон гол мөрөн, хүлэмжийн аж ахуй, мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашигласан ухаалаг хөдөө аж ахуй болон аж үйлдвэрийн парсад суурилсан услалтын системийг нэвтрүүлэх саналыг дэвшүүлсэн.</p> <p>3) А багийн санал болгосон хөдөө аж ахуйн лабораторийг аж үйлдвэрийн парсад байгуулж болно.</p>
	Газар тариалангийн үйлдвэрлэл, маркетинг	<p>1) ҮХЦТ-д үйлдвэрлэл, маркетингийг дэмжих зорилгоор хүнсний гарал үүслийг хянах платформ, хөргүүртэй систем бүхий сүлжээ, МХХТ-ийн хяналт, дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ зэргийг санал болгосон.</p> <p>2) А багийн санал болгосон өргөн уудам газар нутгийг гадаадын улс орнуудад түрээслэн, газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх тухай саналыг ҮХЦТ-д оруулаагүй.</p>
В	Хотын дэд бүтэц	<p>ҮХЦТ-д В багийн санал болгож буй явган хүний зам, дугуйн зам, хотын цэцэрлэгт хүрээлэн, хотын тээвэр, орон сууц зэрэг хотын дэд бүтцийн асуудлыг бус, харин хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуурга, хатуу хог хаягдлын менежментийг авч үзэж байна.</p>
	Хатуу хог хаягдлын менежмент	<p>1) Хатуу хог хаягдлын менежментийг сайжруулах зорилгоор ҮХЦТ-д хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл, эко-парк байгуулах төслийг санал болгосон.</p> <p>2) Түүнчлэн хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь ялгахын тулд хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж болно.</p>
	Гэр хороолол	<p>1) ҮХЦТ-д гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл, гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төслийг санал болгосон.</p> <p>2) В багийн санал болгосон ногоон байгууламжийг өргөжүүлэх ажлыг эдгээр төслүүдэд багтааж болно.</p>
	Бүсчилсэн хөгжил	<p>1) ҮХЦТ нь хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлыг байгаль орчин, эдийн засаг, газар ашиглалт, санхүү зэрэг 30 шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн дүн шинжилгээ хийсний дүнд Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050 баримт бичигт шинээр санал болгосон бүсчлэлийг дэмжсэн.</p> <p>2) Ижил төстэй аймгуудыг нэг бүсэд оруулан бүлэглэсэн шинэ бүсчлэл нь бүс тус бүрийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлөх илүү үр дүнтэй арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх боломжийг олгоно.</p>
	Орон нутгийн удирдлага	<p>1) ҮХЦТ-д В багийн санал болгосончлон төсвийн ил тод байдал, хариуцлагатай удирдлагыг дэмжиж, аймгийн бие даасан байдлыг хангах зорилгоор төсвийн удирдлагыг тухайн орон нутагт шилжүүлэх саналыг санал болгосон.</p>
	Боловсролын салбар	<p>1) ҮХЦТ нь боловсролын салбарын цогц шинэчлэлийг дэмжиж, дээд болон мэргэжлийн боловсрол, насан туршийн боловсрол, ерөнхий боловсролын чанарыг сайжруулах арга хэмжээнүүдийг санал болгосон.</p> <p>2) Ялангуяа үндэсний үнэт зүйлсээ дээдэлсэн сургуулийн өмнөх боловсролын тогтолцооноос эхлэн боловсролын салбарыг цогцоор нь шинэчлэх ажлыг эхлүүлж хөгжлийн шинэ загварыг дэмжих суурийг бүрдүүлэх ерөнхий боловсролын тогтолцоог бий болгох саналуудыг дэмжиж байна.</p> <p>3) В багийн багш нарын мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх, МХХТ-ийг ашиглан алсын зайны сургалтыг дэмжин боловсролын тэгш хүртээмжийг хангах, сургалтын хөтөлбөрийг сайжруулах зэрэг боловсролын салбарын тодорхой зөвлөмжүүдийг шинэчлэн боловсруулсан ҮХЦТ-д тусгана.</p>
С	Аялал жуулчлал	<p>1) С багаас гарсан аялал жуулчлалын хөгжлийн санаанууд ерөнхийдөө ҮХЦТ-д тусгагдсан байсан.</p> <p>2) ҮХЦТ-д “Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолбор байгуулах төслийг санал болгосон бөгөөд ҮХЦТ-г боловсруулах төслийн хүрээнд уг төслийн туршилтын үе шатыг хэрэгжүүлж эхэлсэн.</p> <p>3) Дотоод болон гадаадын жуулчдад зориулсан соёлын аялал жуулчлал, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаатай танилцах аялал жуулчлалын хувьд олон нийтийн оролцоо нь зайлшгүй юм.</p>

		<p>4) Улаанбаатар хотын иргэд амралтын өдрүүдээр хөдөө орон нутгаар аялан цэцэрлэгжүүлэлтийн ажилд оролцох зэргээр дотоодын аялал жуулчлалыг төрөлжүүлж болно.</p> <p>5) Орон нутгийн иргэд нутгийнхаа бүтээгдэхүүнийг жуулчдад нийлүүлж, аялал жуулчлалын үйлчилгээ үзүүлэх боломжтой.</p> <p>6) Монгол Улс нь олон улсын аялал жуулчлалын зах зээлд шинээр нэгдэж байгаа тул аялал жуулчлалын өрсөлдөх чадвар бүхий чиглэлийг хөгжүүлж, бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхээс илүүтэйгээр бие биенээ нөхөн дэмжсэн өөрийн гэсэн онцлог бүхий өвөрмөц аялал жуулчлалын чиглэлийг бий болгоход бүх оролцогч талууд хамтран ажиллах нь чухал юм.</p> <p>7) ҮХЦТ-д зөвхөн жуулчид болон аялал жуулчлалын үйлчилгээ үзүүлэгчдийг төдийгүй хамтарсан маркетинг явуулах олон төрлийн аж ахуйн нэгжүүдийг хооронд нь холбох аялал жуулчлалын мэдээллийг солилцох платформыг санал болгосон.</p>
	Хувийн хэвшлийг татан оролцуулсан дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт	<p>1) С багийн санал болгосноор Монгол Улсад авто замын бүтээн байгуулалтад хувийн хэвшлийг оролцуулах нь хүндрэлтэй байх магадлалтай. Учир нь хөдөлгөөний эрчим өндөртэй авто зам бага тул төлбөртэй авто замыг ашиглахад ашигтай байх баталгаа бага.</p> <p>2) Авто замыг хөгжүүлэхтэй холбоотойгоор ҮХЦТ-д аялал жуулчлалын хөгжилд шаардлагатай олон нийтийн дэд бүтэц, тухайлбал авто зам, нийтийн зориулалттай барилга, байгууламжийг барьж байгуулах ажлыг санхүүжүүлэх Олон нийтийн хөгжлийн санг уул уурхай, аялал жуулчлалын салбарын хөрөнгө оруулалтаар байгуулахыг санал болгосон.</p>
D	Боловсролын салбар	<p>1) ҮХЦТ-д тусгасан боловсролын салбартай холбоотой саналуудыг 2021 онд Монгол Улс PISA үнэлгээнд хамрагдахаар санхүүгийн болон техникийн дэмжлэгийг авсан гэсэн үндэслэлд суурилан боловсруулсан.</p> <p>2) Тус үнэлгээнд хамрагдахын тулд ① бүх сургуулийг 2 ээлжтэй болгох (ингэхийн тулд багш нарын тоог нэмэх, зарим сургуулиудыг сэргээн засварлах шаардлагатай), ② малчдын амьдралын хэв маягт зохицсон ерөнхий боловсрол олгох үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх гэсэн 2 нөхцөлийг юуны түрүүнд хангах шаардлагатай юм.</p> <p>3) D багийн санал болгосон багшийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, сургагч багш нарыг бэлтгэх, гадаад хэлний мэдлэгийг сайжруулах, сургуулийн орчин, барилга байгууламжийг сайжруулах зэрэг боловсролын салбарт чиглэсэн ихэнх арга хэмжээнүүдийг дээрх нөхцлийн хүрээнд хэрэгжүүлэхээр ҮХЦТ-д тусгасан.</p> <p>4) Түүнчлэн ҮХЦТ-д мэргэжлийн сургууль, технологийн коллежид дэмжлэг үзүүлэх төлөвлөлтүүдийг тусгасан.</p> <p>5) Хувийн болон төрийн өмчийн сургуулиудын боловсролын чанарын ялгааг бууруулах ганц арга зам бол төрийн өмчийн сургуулиудын барилга байгууламж, сургалтын хөтөлбөр, багш нарын чадавхыг дээшлүүлэх, сайжруулах юм.</p>
	Аж үйлдвэрийн салбар	ҮХЦТ-д аж үйлдвэрийн салбарыг дэмжихээр дараах арга хэмжээнүүдийг санал болгосон. Үүнд: хууль эрх зүйн болон бодлогын хүрээг тодорхойлох; ЖДҮ-ийн ажилтнуудыг сургахад туслалцаа үзүүлэх зэргээр хүний нөөцийг хөгжүүлэх; худалдааны чөлөөт бүс, эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг хөгжүүлэх замаар гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт болон дотоодын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих; санхүүжилтийн хүртээмжийг сайжруулах; старт-ап бизнес, бизнес инкубатор, инновацийг дэмжих.
	Импорт, экспорт	<p>1) ҮХЦТ-д импорт, экспорт, дотоодын ачаа тээвэрлэлтийг дэмжих тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх арга хэмжээнүүдийг тусгасан.</p> <p>2) Гэрийн тэжээвэр амьтдын хоолыг үйлдвэрлэх нь хэрэгжих боломжтой санал боловч экспортод чиглэсэн хүнсний ногооны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд ихээхэн хугацаа шаардлагатай.</p>
	Мал аж ахуй	А багт өгсөн хариултыг харна уу.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Хөгжлийн үе шат

Хөгжлийн хувилбар нь 20-р зууны хөгжлийн загвараас илүүтэйгээр нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн өөр загвар руу Монгол Улс шилжин, хөгжих үйл явцыг үзүүлсэн болно. Өөрөөр хэлбэл ТХҮБ 2030 баримт бичгийг хэрэгжүүлэхийн тулд Монгол Улс нь 20-р зууны хөгжлийн загвар болон нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарыг хослуулсан холимог загвараар хөгжиж эхлэн цаашдаа нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар руу аажмаар шилжин хөгжих болно. ҮХЦТ-г Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 баримт бичгийг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор боловсруулж байгаа бөгөөд ҮХЦТ-ний хөгжлийн хувилбарууд нь хөгжлийн шинэ загвар руу шилжих үйл явцыг дүрслэн харуулж байгаа юм. Хөгжлийн хувилбарыг гурван үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ. Үүнд: I үе шат 2025 он хүртэл, II үе шат 2026-2030 он, III үе шат 2031-2040 он. Үе шат тус бүрээр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, арга хэмжээг дараагийн хэсэгт тусган, оруулав.

Монгол Улсын 20-р зууны хөгжлийн загвар бус нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварын хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг үе шат тус бүрээр тодорхойлон, тусгах нь зүйтэй. Тэдгээр үйл ажиллагааг доор дурдан оруулав. Үүнд:

- (a) Соёл, байгалийн нөөц баялийг Монгол Улсын хөрөнгө гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, тэдгээрийн менежментийг сайжруулах, хадгалан хамгаалах шаардлагатай бөгөөд ингэснээр соёл, байгалийн нөөц баялаг нь хэдэн арван жилийн туршид ард иргэдэд үр өгөөжөө өгөх болно.
- (b) Нутгийн захиргааны байгууллага болон олон нийтийн оролцоотойгоор байгалийн нөөцийн менежментийг сайжруулах үүднээс хөгжлийн удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлэх хэрэгтэй.
- (c) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс эдийн засгийн үйл ажиллагаа, экспортыг төрөлжүүлэх шаардлагатай.
- (d) Эдийн засгийн төрөлжилтийг дэмжих эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаа болон дэд бүтцийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулах зорилгоор хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд эдгээр үйл ажиллагаа нь харилцан бие биенээ дэмжиж, үе шаттайгаар хэрэгжинэ.

8.1.2 I үе шат 2025 он хүртэл

(1) Тойм

I үе шат бол нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин хөгжих бэлтгэл үе шат юм. 20-р зууны хөгжлийн загварын дагуу эдийн засгийн ихэнх үйл ажиллагаа үргэлжлэн явагдана. Тухайбал эдийн засгийн өсөлтийг хангах, хөрөнгийн хуримтлалыг бий болгох уул уурхайн салбарын өсөлт хэвээр хадгалагдах боловч аажимдаа хариуцлагатай уул уурхайн зарчимд шилжинэ. Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэхэд жинтэй хувь нэмэр оруулах хариуцлагатай уул уурхайн зарчмыг бэлтгэл үе шатанд нарийн чанд тогтоох

шаардлагатай бөгөөд Бүлэг 8.4.1-т санал болгон тусгав.

Хариуцлагатай уул уурхайн салбараас олох орлогоор хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлж, эрдэс, газар тариалан болон мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх зэрэг эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаанд их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийх болно. Боловсруулалт хийж, нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, төрөлжүүлнэ. Боловсруулах үйлдвэрүүдийг түүхий эд бэлтгэн, нийлүүлэх бүсэд байгуулна. Цаашид нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилгоор газар тариалан, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эд болон хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг хадгалах агуулахуудыг байгуулна.

Боловсруулах үйлдвэрүүдээс хот, сууриныг болон хот, сууринаас экспортын зах зээлийг холбосон зам, тээврийн сүлжээ, гол дэд бүтцэд хөрөнгө оруулалт хийнэ. Эдгээр хот, суурины чиг үүргийг эрэмбэлэн сайжруулна. Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх ажлын хүрээнд уул уурхайгаас олсон орологоор уул уурхай дагасан хотуудын дэд бүтцийг сайжруулна. Энэхүү зорилгоор олон нийтийн хөгжлийн сан бүрдүүлэх боломжтой.

I үе шатанд нутгийн захиргааны байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Аймгуудад зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн хүрээнд олон нийтийн санал авах үйл ажиллагааг өргөжүүлэн, орон нутгийн иргэдийн идэвх санаачилгыг өрнүүлэх үүднээс олон нийтийн оролцоотойгоор эмнэлэг, хүүхдийн цэцэрлэг, эрчимжсэн мал аж ахуйн барилга байгууламжийг төлөвлөн, барьж байгуулах нь зүйтэй. Хөрөнгийн эх үүсвэрийн хүрэлцээ хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор өөр эх үүсвэр, нөөц бололцоог дайчлах хэрэгтэй (гадаадад ажиллаж буй иргэдийн мөнгөн гуйвуулга). Энэ үе шатанд бүх салбарт дижитал шилжилт нэвтрүүлнэ.

Монгол Улсын Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн COVID-19-ийн хариу арга хэмжээ нь энэ үе шатанд бүх салбарт ялангуяа боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, малчдад үзүүлэх дэмжлэг зэрэгт нөлөөлнө. Энэхүү цар тахлын нөхцөл байдал нь нийгмийн салбарт шинэ системийг нэвтрүүлэх боломжийг олгож байгаа тул хямралыг даван туулсны дараа эерэг нөлөө гарсан байна.

(2) Эдийн засгийн хөгжил

Эдийн засгийн харьцангуй өндөр өсөлтийг хангах зорилгоор ашигт малтмал олборлох, боловсруулах үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэн явуулах бөгөөд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажлын байр бий болгох зорилгоор уул уурхайн бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрлэлийг түлхүү хөгжүүлэх нь зүйтэй. Түүхий нүүрсийг угаан, баяжуулж, шахмал түлш үйлдвэрлэн, чанартай нүүрсийг дотоодын зах зээлд нийлүүлэх шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ цэвэр нүүрс үйлдвэрлэх шинэ технологи нэвтрүүлэх ажлыг санаачлан, эхлүүлэх хэрэгтэй. Төмөр, зэсийг боловсруулан нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэн, зах зээлд нийлүүлнэ.

Томоохон хотуудын орчим болон томоохон хотуудыг холбосон гол авто замын дагуу илүү эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэн, чанартай мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хот, суурины зах зээлд нийлүүлнэ. Хот, суурин, гол замуудаас зайтай хөдөө орон нутагт уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх, бэлчээрийн доройтол, даац хэтрэлтээс сэргийлэн бэлчээр ашиглалтыг хянах бүсийг тогтооно. Энэхүү бүсэд уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй болон хагас эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хослуулан хөгжүүлнэ.

Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн суурин мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэхийн тулд тухайн бүс нутагт малын тэжээлийн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ. Үр тариа, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангах үйл ажиллагааны хүрээнд тариалангийг талбайг өргөтгөх шаардлагатай. Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэх ажлын хүрээнд хүлэмжийн аж ахуйг хөгжүүлнэ. Нарийн ногоо тарьж, ургуулах газар доорх хүлэмж зэрэг шинэ төрлийн хүлэмжийг нэвтрүүлэх ажлыг туршиж үзэх хэрэгтэй.

Уул уурхайн бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхийн зэрэгцээ хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлж, эрчимжүүлэн хөгжүүлнэ. Эдгээр үйлдвэрүүд нь түүхий эдийн анхан шатны үйлдвэрлэл болон орон нутгийн боловсруулах үйлдвэрүүдийг холбон үйлдвэрлэлийн кластерыг үе шаттайгаар үүсгэх бөгөөд тэдгээрийн зарим нь экспортын баримжаатай үйлдвэр болон хөгжинө. Зах зээл, экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх зорилгоор хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагуудын технологийн шинэчлэл, бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлтийн талаарх санаачилгыг төрөөс дэмжин, ажиллах шаардлагатай. Чацаргана жимсний үйлдвэрлэлийн кластер нь Монгол Улсын экспортын чиг баримжаатай үйлдвэрлэлийн кластерын анхдагч болох боломжтой. Түүний дараагийнх нь мал аж ахуйд суурилсан үйлдвэрлэлийн кластер байж болох юм.

Төлөвлөсөн аж үйлдвэрийн паркуудаас Улаанбаатар хотын ойролцоо байрших аж үйлдвэрийн парк хурдацтай хөгжинө. Дархан хотод Үйлдвэрлэл технологийн парк, Сайншанд хотод Хүнд аж үйлдвэрийн цогцолборыг байгуулж эхэлнэ. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, технологийн паркийг үйлдвэрлэл, технологийн паркийн үзэл баримтлал, холбогдох технологи, зах зээлийг хамруулан үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах үүднээс нарийвчлан судалсны дараа байгуулах нь зүйтэй. Хилийн боомтод худалдааны чөлөөт бүс, эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг байгуулахаар төлөвлөсөн бөгөөд Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын орчимд Төр хувийн хэвшлийн түншлэлийн зарчмаар шинэ чөлөөт бүсийг үе шаттайгаар байгуулах шаардлагатай.

(3) Нийгмийн хөгжил

Уул уурхайгаас хамааралтай эдийн засгийн өсөлт, Улаанбаатар хот болон түүний орчимд хөрөнгө оруулалт төвлөрч байгаа тохиолдолд гадаад улс руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн болон хөдөө орон нутгаас хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн үргэлжлэх бөгөөд хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал хэвээр хадгалагдана. Орон нутгийн хотуудад ажлын байр бий болгох эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаа хязгаарлагдмал байх тул ур чадварыг сайжруулах, техникийн болон мэргэжлийн сургалтын хэрэгцээ шаардлага өсөн нэмэгдэнэ. Орлого нэмэгдэхийн хэрээр суурь болон дээд боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний эрэлт аажмаар нэмэгдэнэ.

Хүлээгдэж буй эдгээр өөрчлөлтийн улмаас улсын төсвөөс нийгмийн салбарт хуваарилах төсөв, хөрөнгийг эргэн харах шаардлагатай. Энэхүү ажлын хүрээнд боловсролын салбарын шинэчлэлийг үндсэн хоёр чиглэлээр эхлүүлэх хэрэгтэй. Нэг нь эдийн засаг тэлэхийн хэрээр хөдөлмөрийн зах зээлд хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц мэдлэг, ур чадвартай төгсөгчдийг бэлтгэн гаргадаг мэргэжлийн боловсрол, сургалт болон дээд боловсролын тогтолцоог бүрдүүлнэ. Нөгөө нь хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд шаардлагатай үндэсний үнэт зүйлсээ дээдэлсэн Монгол хүнийг төлөвшүүлэх зорилгоор сургуулийн өмнөх боловсролын тогтолцооноос эхлэн сайжруулах нь зүйтэй. Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ

нь анхан шатны болон урьдчилан сэргийлэх эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээнд анхаарлаа хандуулах ёстой. Улсын төсвийн хуваарилалтыг илүү оновчтой болгохын тулд халамж, тэтгэвэр, нийгмийн даатгалд хамрагдалтыг илүү зорилтот бүтэцтэй болгож нийгмийн халамжийн үйлчилгээг шинэчлэх шаардлагатай.

Хөрш орнуудыг холбосон тээврийн коридорын дагуу байрладаг далайд гарцгүй Монгол Улсын хувьд COVID-19 цар тахлын улмаас худалдаа, эдийн засгийн үйл ажиллагаа удааширсан нь өрхийн амьжиргаанд ихээхэн нөлөө үзүүлж байна. Гэвч Засгийн газраас социалист маягийн уламжлалт нийгмийн хамгааллын үйлчилгээ үзүүлснээр түүний үр нөлөөг бууруулсан. Цар тахлын дараах үед социалист маягийн уламжлалт нийгмийн хамгааллын үйлчилгээг ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй заяагдмал нөөц баялаг, гадагш чиглэсэн бодлого, дээр дурдсан нийгмийн хамгааллын тогтолцооны шинэчлэлд үндэслэсэн хөгжлийн шинэ загвартай хослуулбал 'илүү хурдан сэргэх' боломж олдоно.

(4) Орон зайн төлөвлөлт

Улсын чанартай гол замуудыг сайжруулах, аймгийн төвүүдийг холбосон болон хайрган замуудыг хатуу хучилттай болгох шаардлагатай. Түүхий эд бэлтгэл, анхан шатны боловсруулалт, экспортын зах зээлийг холбосон авто замуудыг сонгон, барьж байгуулна. Улаанбаатар хот болон зарим орон нутгийн хотуудын дэд бүтцийг сайжруулах шаардлагатай. Үүнд аялал жуулчлал, аж үйлдвэр, уул уурхай дагасан хотууд орох бөгөөд цөөн хэдэн хотыг сонгож, олон улсын худалдаа логистикийн төв болгон хөгжүүлэх боломжтой.

Зарим чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалт, хилийн боомтын барилга, байгууламж зэрэг тээвэр, логистикийн сүлжээг бүрдүүлдэг томоохон байгууламжийн ТЭЗҮ-г боловсруулан, барьж байгуулна.

Баруун, Хангайн, Алтайн, Зүүн бүсийн дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийг байгуулахад хувь нэмэр оруулах үүднээс зарим хилийн боомтуудын үйл ажиллагааг сайжруулах талаар ОХУ, БНХАУ-тай яриа, хэлэлцээр хийх хэрэгтэй.

Нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах, хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийн түүхий эд бэлтгэх, тээвэрлэх, хөдөө аж ахуйн шинэ бүтээгдэхүүнийг зах зээлд гаргах зорилгоор хөдөө орон нутгийн зарим авто замыг сайжруулах шаардлагатай. Дээрх бүлэгт санал болгосон Олон нийтийн хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр уул уурхайн бүтээн байгуулалтын хүрээнд тэдгээр замыг сайжруулах боломжтой юм.

(5) Байгаль орчин

Уул уурхайгаас хамааралтай эдийн засгийн хөгжлөөс шалтгаалан байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөө үргэлжлэх боловч байгаль орчны боловсрол, олон нийтэд сурталчлах үйл ажиллагааны үр дүнд хариуцлагатай уул уурхайн талаарх иргэдийн мэдлэг ойлголт сайжирна. Улаанбаатар хотод тулгарч буй байгаль орчны асуудлууд хэвээр үргэлжлэх боловч Улаанбаатар хотын дагуул хотуудын хөгжил нь байгаль орчны доройтлыг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлнэ. Хөгжлийн энэхүү үе шатанд орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавх бэхжсэнээр байгаль орчны хяналтад орон нутгийн иргэдийн оролцоо нэмэгдэж, албан ёсны тогтолцоо бүрдэнэ. Энэ нь газар тариалан, мал аж ахуйг зүй зохистой эрхлэн, бэлчээр ашиглалтын хяналт бүхий газрыг тогтоосноор газрын доройтлыг бууруулна.

8.1.3 II үе шат 2026-2030 он

(1) Тойм

Энэ үе шатанд нийгэм, эдийн засгийн бүтцийг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварт тохируулан өөрчлөх ажил идэвхтэй хийгдэнэ. I үе шатанд санаачлагдсан эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаанууд бүрэн хөгжиж, эдийн засгийн нэмэлт шинэ үйл ажиллагаа явагдана. Эдгээр үйл ажиллагааны ихэнх нь анхдагч бүтээгдэхүүн дээр суурилсан аж үйлдвэрийн босоо кластер хэлбэрээр хөгжинө.

Хариуцлагатай уул уурхайн үйл ажиллагаа өргөжин, тэлж уул уурхайн салбар аажмаар хөгжсөөр байх болно. Уул уурхайн салбарын өсөлт нь үе шаттайгаар саарах ба II үе шатны төгсгөлд тэг өсөлтийн байдалд хүрнэ. Гэсэн хэдий ч нэмүү өртөг шингээсэн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх, илүү олон ажлын байрыг бий болгох зорилгоор уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг дотооддоо үйлдвэрлэх хэмжээ нэмэгдэх тул уул уурхайн салбарын эдийн засагт оруулах хувь нэмэр ач холбогдолтой хэвээр байх болно.

II үе шатны бүхий л хугацаанд төрийн удирдлагын зарим чиг үүрэг, эрх мэдлийг орон нутгийн захиргааны байгууллагуудад шилжүүлэх ажил үргэлжилнэ. Төрийн зарим чиг үүргийг орон нутгийн захиргааны байгууллагуудад шилжүүлэх болно. Байгаль орчны хяналт, менежментийг хамгийн түрүүнд шилжүүлэх болно. Орон нутгийн байгууламжийн үйл ажиллагааг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааны механизмыг институцийн хэлбэр оруулна.

(2) Эдийн засгийн хөгжил

Чацарганы аж ахуй болон МАА-н кластерууд зэрэг I үе шатанд байгуулсан аж үйлдвэрийн кластеруудыг бүрэн хөгжүүлнэ. Чацарганы аж ахуйн кластер нь зөвхөн чацарганы шүүс үйлдвэрлээд зогсохгүй шүүснээс гаргаж авсан эфирийн тосоор гоо сайхны болон эмийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ. Эдгээр өндөр үнэ цэнэтэй бүтээгдэхүүнүүдийн зарим нь барууны өндөр хөгжилтэй орнуудын ашигтай зах зээлд гарах боломжтой.

МАА-н үйлдвэрлэлийн кластер нь сайн чанарын мах, сүүн бүтээгдэхүүн болон ноос, ноолуур, арьс ширээр хувцас хэрэглэл үйлдвэрлээд зогсохгүй халал хүнс, гэрийн тэжээвэр амьтны хоол болон хонь, адууны ихэсээр эм, гоо сайхны бүтээгдэхүүн, эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ. Эцэст нь яс, цус гэх зэрэг МАА-н бүхий л түүхий эдийг хаягдалгүйгээр бүрэн ашиглах боломжтой болно. Технологийн шинэчлэл, зах зээлийн хөгжлийн хамт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр бусад үйлдвэрлэлийн кластерууд хөгжиж эхэлнэ.

Уул уурхай нь ажлын байрыг нэмэгдүүлэх бөгөөд орон нутгийн үйлдвэрүүдийг түүхий эдээр ханган, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд хувь нэмэр оруулна. Төмөр, зэс дээр суурилсан эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх нь эдгээр бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээл дээр борлуулах боломжийг Монгол Улсад олгоно. Гадаадын хөрөнгө оруулалт болон технологийг нэвтрүүлснээр уран болон газрын ховор элементүүд зэрэг уул уурхайн шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг эхлүүлэх боломжтой болно.

Улаанбаатар хотод болон хотоос гадуур аж үйлдвэрийн паркуудыг нэмж байгуулна. ОХУ болон БНХАУ-ын хил дагуух худалдааны чөлөөт бүс, эдийн засгийн онцгой бүсийг хөгжүүлэх ажлыг хилийн худалдааг дэмжих байгууламж

болон институцүүдийг сайжруулах ажилтай хамтаар түргэтгэх хэрэгтэй.

Олон төрлийн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх зорилгоор дотоодын аяллын агентлаг, тур операторууд нь олон улсын аялал жуулчлалын агентлагуудтай шууд хамтран ажиллана. Өвлийн аялал жуулчлалын хөтөлбөр зэргийг багтаасан олон төрлийн аяллын хөтөлбөрийг боловсруулж Мөрөн, Ховд, Цэцэрлэг зэрэг цөөн хотуудыг аялал жуулчлалын суурь болгон бэхжүүлэх хэрэгтэй.

(3) Нийгмийн хөгжил

Орон нутаг дахь эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагааны улмаас ажлын байр нэмэгдэж, гадаад улс руу болон хөдөө орон нутгаас хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн буурч, хот хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал багасна. Хөгжлийн I үе шатанд сургуулийн өмнөх болон бага боловсролын хөтөлбөрийн хүрээнд байгаль орчны боловсрол олгосноор нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварын талаарх мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлнэ. Үүгээр дамжуулан хүүхдийг төлөвшүүлэх, хөгжүүлэхэд онцгой анхаарал хандуулах шаардлагатай. Нийгмийн халамж, аюулгүй байдлыг хөгжлийн тэргүүн эгнээнд тавих үзэл санааг үндэслэлтэй болгож, нийгэмд өргөнөөр хүлээн зөвшөөрүүлэх хэрэгтэй. Эрүүл ажиллах хүчийг дэмжихийн тулд эрүүл мэндийн анхан шатны болон урьдчилан сэргийлэх тусламжид ихээхэн анхаарал хандуулах ёстой. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнээс хөдөлмөр эрхлэлттэй холбоотой дэмжлэг үзүүлэх арга хэмжээг хувийн хэвшилд шилжүүлэх боломжтой.

(4) Орон зайн төлөвлөлт

Тайлангийн дэд Бүлэг 4.3-т санал болгосон Монгол Улсын төвийн бүсийн нутаг дэвсгэрийг хамруулан тойрог коридорыг байгуулах бөгөөд ингэхдээ шаардлагатай хатуу хучилттай замыг барьж, байгуулах буюу замын чанарын шаардлага хангахгүй хэсгүүдийг коридорын чиглэлд тохируулан өөрчилж, сайжруулна. Тойрог коридорын хойд хэсэг нь ОХУ-ын хил дагуух аялал жуулчлалын бүсүүдийг үр дүнтэй холбох бөгөөд урд хэсэг нь БНХАУ-тай хиллэх хил орчмын бүс нутгаас хөгжингүй төвийн бүс рүү хүрэх боломжийг нэмэгдүүлнэ. Тойрог коридорын зүүн төгсгөлд орших Өндөрхаан хот нь Зүүн бүс рүү холбогдох гарц болох бөгөөд коридорын баруун төгсгөлд орших Улиастай хот нь Баруун бүс рүү холбогдох гарц болно. Тойрог коридор нь бүхэлдээ улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн нэгдсэн байдлыг бэхжүүлнэ.

Тойрог коридорын дотор орших нутаг дэвсгэр нь 21 дүгээр зуунд Монгол Улсын хөгжлийг түүчээлэх, чанартай дэд бүтэц бүхий гол бүс нутаг болон хөгжих боломжтой. Энэ үе шатны эхэн үед Баруун бүсийн Улиастай болон Зүүн бүсийн Өндөрхаан хотыг Улаанбаатар хотоор дайруулан холбосон харилцаа холбооны бас нэгэн суурь шугамыг барьж болно.

Хотын зэрэглэлийн ангиллын хувьд дээгүүр зэрэглэлтэй томоохон хот, суурингуудыг тодорхойлсон чиг үүргийн дагуу хөгжүүлнэ. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудыг хэд хэдэн чиг үүрэгтэйгээр хөгжүүлэх хэрэгтэй ба магадгүй зарим нь засаг захиргааны шинэ статустай болно. Тойрог коридор дагуух Өндөрхаан болон Улиастай зэрэг хотуудын дэд бүтцийг сайжруулахад нэн тэргүүний ач холбогдол өгөх шаардлагатай.

Тойрог коридор болон I үе шатанд аймгуудыг холбосон замуудыг барьж, байгуулснаар улс даяар хөдөө орон нутаг руу аялах боломжийг бүрдүүлнэ. Уул

уурхай болон аялал жуулчлалын томоохон бүтээн байгуулалттай холбоотой дэд бүтцийг Олон нийтийн хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр барьж, байгуулна.

(5) Байгаль орчин

Хариуцлагатай уул уурхайг эрчимтэй хөгжүүлснээр байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөө буурна. Улаанбаатар хотын дагуул хотууд хөгжихийн хэрээр хотын байгаль орчны доройтол багасна. Орон нутгийн хотуудын хүн ам өсөж, эдийн засгийн үйл ажиллагаа эрчимжихийн зэрэгцээ эдгээр хотуудад байгаль орчны асуудлууд тулгамдах магадлалтай байна. Нутгийн удирдлагын байгууллагуудын байгаль орчны хяналтыг иргэдийн мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлэх замаар бэхжүүлнэ.

8.1.4 III үе шат 2031-2040 он

(1) Тойм

Энэ үе шатанд Монгол Улс нийгэм, эдийн засгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангасан шинэ загвар руу бүрэн шилжсэн байна. Хөгжлийн шинэ загвар руу бүрэн шилжихийн тулд ТХЗ, ТХҮБ 2030-ын биелэлтийг дүгнэж, хөгжлийн стратеги, тэргүүлэх чиглэлүүдийн өөрчилж, шинэчлэх шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлно. Монгол Улсын ОХУ, БНХАУ болон бусад улс, орнуудтай харилцах идэвхтэй харилцаа, хамтын ажиллагаа, худалдаа болон гадаадаас Монгол Улс руу, Монгол Улсаас гадагш чиглэсэн эрчимтэй шилжилт хөдөлгөөн энэ үе шатны онцлог нь байна. Энэ үе шатанд, гадаадын улс орнуудад ажиллаж амьдарч байгаа Монголчууд эх орныхоо хөгжил дэвшилж гар бие оролцохын тулд буцаж ирнэ.

Улаанбаатар хот нь Монгол Улсын улс төр, эдийн засгийн гол төв төдийгүй дэлхийн улс орнуудтай худалдаа, харилцаа, хамтын ажиллагааг идэвхтэй хөгжүүлэх олон улсын бизнесийн төвийн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. МХХТ-ийн сүлжээ, дэд бүтэц, магадгүй метроны сүлжээ бүхий нийтийн тээврийн дэвшилтэт системтэй, ногоон байгууламжтай, тохилог орчин бүрдүүлсэн ногоон хөгжлийн загвар мега хот болон хөгжинө.

Энэхүү үе шатанд төрийн зарим чиг үүргийг нутгийн удирдлагын байгууллагуудад үе шаттайгаар шилжүүлэх, хуваарилах үйл ажиллагаа үргэлжилнэ. Хөгжлийн удирдлагыг нутагшуулах ажлын хүрээнд оролцоонд суурилсан төлөвлөлт, хэрэгжилтийн механизмыг улсын хэмжээнд бүрэн нэвтрүүлнэ.

(2) Эдийн засгийн хөгжил

Анхан шатны бүтээгдэхүүнд суурилсан аж үйлдвэрийн кластеруудыг хөгжүүлж, эдийн засаг, экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх үйл ажиллагаа хамгийн өндөр түвшинд хүрнэ. Зарим үйлдвэрийн кластер нь орон нутгийн үйлдвэрүүдийг экспортын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчидтэй холбож, нутгийн иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. Үүний үр дүнд 2040 он гэхэд ядуурлын түвшнийг үлэмж хэмжээгээр бууруулна. Үйлдвэрлэл, маркетинг болон бусад туслах үйл ажиллагааны уялдаатай байдал хангагдаж, аж үйлдвэрийн кластеруудыг үр дүнтэйгээр хөгжүүлэхийн тулд оролцогч талууд мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг ашиглаж холбоно.

Аж үйлдвэрийн кластеруудын үйл ажиллагаа уялдаж, хамтарч ажилласнаар аж үйлдвэрийн цогцолборыг байгуулна. Аялал жуулчлалын салбарыг өргөжүүлэх бодлогын хүрээнд эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн, косметик, эм, эмийн түүхий эд

зэргийг ашиглаж аялал жуулчлал, алжаал тайлах үйлчилгээг хослуулсан цогцолборыг байгуулж болно. Логистик, аялал жуулчлалын гэх мэт үйлчилгээнд суурилсан кластеруудыг дагнан хөгжүүлж болно. Түүнчлэн экспортод гаргах уул уурхайн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэрийн кластеруудыг хөгжүүлнэ. Дэлхийд танигдсан экспортын бараа бүтээгдэхүүнүүдийг нийлүүлж эхэлнэ.

Хил орчмын хот, суурин газруудад ОХУ, БНХАУ-тай хамтран ажиллаж, дотоодын нөөц баялагтаа түшиглэж ЭЗ-ийн чөлөөт бүс байгуулах ажил шинэ шатанд гарна. Чөлөөт бүсэд үйлчилгээний салбарын ААН, байгууллагуудыг түлхүү дэмжсэнээр иргэд чөлөөтэй худалдаа эрхлэх, хамтарч ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

(3) Нийгмийн хөгжил

Орон нутгийн хотуудад ажлын байр нэмэгдэх нь гэр бүлийн харилцаа, хамт олны эв нэгдлийг хангахад тустай боловч хотжилттой холбоотой зарим нэг нийгмийн асуудлууд үүсэж болзошгүй. Эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаа эрхлэн явуулах иргэд олноор шилжин ирэх нь нутгийн уугуул иргэд болон шилжин ирэгсэдийн хооронд ус зэрэг байгалийн нөөц баялгийг ашиглахтай холбоотой зөрчил үүсгэж магадгүй юм.

Эдийн засгийн өсөлтийг хангаж, капиталын хуримтлал, улсын төсвийн хэмжээг нэмэгдүүлснээр гадаадад ажиллаж, амьдарч байгаад Монгол Улсад буцаж ирсэн иргэдийн нийгмийн асуудлыг орхигдуулалгүй бүх хүнд хүртээмжтэй, чанартай нийгмийн цогц үйлчилгээг үзүүлж, нийгмийн хөгжлийг ахисан түвшинд хүргэнэ. Иргэдийн амьжиргаагаа дээшлүүлэх үйл ажиллагааг экспортын бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдэд нийлүүлэлт хийдэг орон нутгийн үйлдвэрлэлтэй нийцүүлж, уялдуулснаар ядуурлын түвшнийг үлэмж хэмжээгээр бууруулна.

(4) Орон зайн төлөвлөлт

Тойрог коридорыг байгуулснаар гол авто замын сүлжээ бүрэн ашиглалтад орох бөгөөд түүнийг даган хөдөө, орон нутгийг холбосон замын сүлжээ өргөжин, хөгжинө. Түүхий эд бэлтгэл, боловсруулах үйлдвэр, логистикийн төвүүдийг холбосон олон үйлдэлт системд суурилсан тээвэр, логистикийн сүлжээг байгуулна. Олон үйлдэлт системийн нэг хэсэг болох төмөр замыг зорчигч тээвэрт түлхүү ашиглана.

Том хотуудын чиг үүргийг нарийвчлан тодорхойлсноор хотуудын зэрэглэл илүү боловсронгуй болно. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотуудын чиг үүрэг өргөжинө. Мөрөн, Ховд хотуудад олон улсын аялал жуулчлал, худалдааны үйлчилгээг төвлөрүүлж, Эрдэнэт, Дархан, Чойбалсан хотуудад дээд боловсролын сургалтын байгууллагууд, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загварын судалгааны төвүүдийг байршуулж, Чойр хотод цэвэр эрчим хүч үйлдвэрлэх станц, Алтай хотод сэргээгдэх эрчим хүч үйлдвэрлэх станцыг барьж байгуулах боломжтой. Түүнчлэн эрүүл мэндийн болон алжаал тайлах үйлчилгээ үзүүлэх, байгаль орчинд ээлтэй технологийг хөгжүүлэх зэрэг чиг үүргийг том хотуудын чиг үүрэг дээр нэмж болно.

Нэг нэгнийхээ хөгжилд эерэгээр нөлөөлдөг томоохон хотуудын сүлжээг бий болгохын тулд хөрш зэргэлдээ орнуудын хотуудыг хотын зэрэглэлд хамруулж болно. Тухайлбал Өвөр Монголын өөртөө засах орон, ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Буриад Улсын хотуудыг хамруулж болно. Хил орчмын хотуудын хөгжлийн нэгдсэн менежмент нь хөгжлийн хамтын ажиллагааны жишиг болно.

(5) Байгаль орчин

Бүс нутгийн эдийн засгийн хөгжлөөс хамааран нутгийн удирдлагын байгууллагуудын санхүүгийн, удирдлагын чадавх дээшилсний үр дүнд орон нутагт байгаль орчны хяналт нэлээд сайжирна. Энэ нь орон нутгийн хотуудад хатуу хог хаягдлын менежмент, ус хангамж, ус зайлуулах суваг зэрэг байгаль орчинд тулгамдаж буй асуудлуудыг шийдвэрлэхэд тус нэмэр болно. Цаашдаа Улаанбаатар хотын дагуул хотууд хөгжсөнөөр нийслэл хот нөөц бололцоогоо дайчлан хангалттай ногоон байгууламж, амарч зугаалах орчин бүхий чанартай амьдрах орчинг бүрдүүлнэ.

8.1.5 Монгол Улсын хөгжлийн төсөөлөл (2040 оноор)

Монгол Улсын 2040 оны дүр төрх, онцлог шинжийг дараах байдлаар тодорхойллоо. Үүнд:

- (a) Төв Азийн улс, орнуудтай эдийн засгийн харилцаагаа бэхжүүлсэн, дэлхийн эдийн засаг, засаглалын хөгжилд хувь нэмэр оруулдаг тогтвортой, хүчирхэг улс;
- (b) Үр ашигтай үйлдвэрлэлийн кластеруудыг хөгжүүлсэн, уламжлалт мал аж ахуй эрхэлдэг, хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлсэн, иргэдийн оролцоотой нөөц, баялгийн ашиглалт, менежментийг хэрэгжүүлдэг өөрийн онцлогтой, байгаль орчинд ээлтэй, байгалийн нөөц, баялгийн зүй бус ашиглалтаас зайлсхийсэн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг цогцлоосон жишиг улс;
- (c) Ард түмнийхээ баялаг соёлын өв, байгалийн өвөрмөц тогтоцтой газруудад түшиглэсэн, гадаад, дотоодын жуулчдад зориулсан төрөл бүрийн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн, аяллын хөтөлбөр бүхий аялал жуулчлалын бүс нутаг;
- (d) Говьсүмбэр аймагт цэвэр эрчим хүч үйлдвэрлэх станц, Говь-Алтай аймагт сэргээгдэх эрчим хүч үйлдвэрлэх станц, Дархан-Уул аймагт байгаль орчинд ээлтэй технологийг хөгжүүлэх төвийг байгуулж, өндөр чанартай боловсрол, судалгааны институтуудад түшиглэж байгаль орчинд ээлтэй технологийг хөгжүүлсэн улс;
- (e) Хөрш орнуудтай холбогдсон логистикийн сүлжээ, тусгай чиг үүрэг бүхий томоохон хотуудын сүлжээ, нийгэмд эзлэх байр суурь, оюун санаа, сэтгэхүй, соёлоороо ялгаатай олон ястан хамтран амьдардаг худалдаа, харилцаа холбоог эрчимтэй хөгжүүлсэн бүс нутгийн хамтын ажиллагааг дэмжсэн улс;
- (f) Олон зуун км үргэлжлэх уул нурууд, баялаг ойн сан, өргөн уудам бэлчээрийнхээ байгалийн унаган төрхийг хамгаалах, хадгалах ногоон хөгжлийн бодлоготой улс;

- (g) Орон нутгийн нөөц баялгаа нутгийн иргэд өөрсдөө ашиглаж, боловсруулж үр ашгийг нь хүртдэг зохион байгуулалтыг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд үр дүнтэйгээр нэвтрүүлсэн бие даасан бүсүүдтэй улс.

8.2 Гол төсөл, хөтөлбөрүүд бүхий хөгжлийн төлөвлөгөө

Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбаруудаар төсөл, хөтөлбөрүүдийг боловсруулсан бөгөөд аймгуудад хэрэгжүүлэх боломжтой төсөл, хөтөлбөрүүдийн саналыг мөн боловсруулав. Төсөл, хөтөлбөрүүдийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх үүднээс цогц байдлаар нарийвчилж судалсан болно. Төсөл, хөтөлбөрүүдийн уялдаатай байдлыг хангахын тулд дараах байдлаар 4 ангилав. Үүнд:

- i. Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд;
- ii. Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд;
- iii. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд болон
- iv. Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд багтаж байна.

Санал болгосон төслүүдээс Монгол Улсыг 20-р зууны хөгжлийн загвараас нийгэм, эдийн засгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангасан шинэ загвар руу шилжих үйл явцыг дэмжих гол төслүүдийг сонгоно. Гол төслүүдийг хэрэгжүүлснээр хөгжлийн нэг загвараас нөгөө рүү шилжих явцад нийгэм, эдийн засаг, орон зайн төлөвлөлтийг хийх нөхцөл бүрдэх ба төслүүдийг хэрэгжүүлж эхлэхийн тулд шилжилтийн I үе шатанд тодорхой арга хэмжээнүүдийг авах шаардлагатай. Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн танилцуулгыг Бүлэг 9-д үзүүлэв.

(1) Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд

Хүснэгт 8.2.1-д тусгасан төсөл, хөтөлбөрүүд нь байгаль, түүх, соёлын нөөц баялаг ихтэй, дотоодын зах зээлийн багтаамж харьцангуй жижиг Монгол Улсын тэргүүлэх чиглэлийн бодлогын нэг болох гадагш чиглэсэн хөгжлийн бодлогын хүрээнд эдийн засаг, экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх зорилготой. Нэн ялангуяа анхан шатны бүтээгдэхүүнд суурилсан аж үйлдвэрийн босоо кластерыг хөгжүүлж эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. “*” тэмдэглэгээгээр гол 10 төслийг тэмдэглэв.

Хүснэгт 8.2.1 Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд

I. Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд	
Д/д	Төслийн нэр
I1	Чөлөөт худалдааны бүс, Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг хөгжүүлэх төслүүд
I1.1	Хилийн Чөлөөт худалдааны бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл *
I1.2	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудлын Эдийн засгийн тусгай бүс /ЭЗТБ/-ийг хөгжүүлэх төсөл
I2	Аж үйлдвэрийн кластеруудыг дэмжих хөтөлбөрүүд
I2.1	Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл*
I2.2	МАН-н үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл *
I3	Инновацид суурилсан ХАА-н салбарыг хөгжүүлэх төслүүд
I3.1	Ухаалаг хөдөө аж ахуйг дэмжих төсөл
I3.2	Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл *
I3.3	Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэх төсөл *
I4	МАН, газар тариалангийн салбар хосолсон төслүүд
I4.1	Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх төсөл
I4.2	Мал аж ахуйн салбарт МХХТ-ийг нэвтрүүлэх төсөл*

15	Газар тариалангийн салбарыг хөгжүүлэх төслүүд
15.1	Усжуулалтын төсөл
15.2	Тосны ургамлын тариалалтын төсөл
15.3	Чацарганы тариалалтын төсөл*
16	Үхрийн аж ахуйн хосолсон төслүүд
16.1	Үхрийн аж ахуй эрхлэх төсөл
16.2	Эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрийн төсөл
16.3	Малын тэжээлийн төв байгуулах төсөл
16.4	Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх төсөл
17	Хөдөө аж ахуйн салбарын зах зээлийн орчинг сайжруулах төслүүд
17.1	Хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулах төсөл
17.2	Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл*
18	Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд
18.1	Газрын ховор элементийн хайгуулын төсөл
18.2	Эрдэс металлын нөөцийн хайгуулын төсөл
19	Нүүрсний салбарын шинэчлэлийн төслүүд
19.1	Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл*
19.2	Нүүрсний ордын хайгуулын төсөл
19.3	Нүүрсний салбарын мастер төлөвлөгөөг боловсруулах төсөл
19.4	Нүүрс боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл
110	Жуулчдыг татах шинэ үзмэрүүд бүхий аялал жуулчлалыг цогц хөгжүүлэх төслүүд
110.1	Үлэг гүрвэлийн музей байгуулах төсөл
110.2	“Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолбор байгуулах төсөл*
110.3	Гэр хороололд гар урлалын гудамж байгуулах төсөл
110.4	Өвлийн спорт, амралтын төв байгуулах төсөл*
110.5	Налайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах төсөл
110.6	Аялал жуулчлалын салбарын мэдээллийн сан байгуулах төсөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11 дугаартай төслүүд нь эдийн засаг, экспортын төрөлжилтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор худалдааны чиглэлээр эрхлэх үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжиж, хилийн бүсүүд болон олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын ойролцоо тусгай бүс байгуулах, бүсүүдийн үйл ажиллагааг нь бэхжүүлэх зорилготой. 12 дугаартай 2 төслийг 14, 15 дугаартай төслүүдийн хамт хэрэгжүүлснээр хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластеруудыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. 13 дугаартай 3 төслийг хэрэгжүүлснээр МХХТ-ийн тусламжтайгаар хөдөө аж ахуйн салбарт шинэ техник, технологийг нэвтрүүлнэ. 16 дугаартай 4 төслийг хэрэгжүүлснээр үхрийн аж ахуй болон боловсруулах үйлдвэрлэлд дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

17 дугаартай төслүүд нь дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх замаар ХАА бүтээгдэхүүний маркетингийг сайжруулна. 18 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлснээр уул уурхайн үйл ажиллагааг төрөлжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. 19 дугаартай 4 төсөл нь нүүрсний экспортыг дэмжиж, нүүрсний салбарыг шинэчилнэ. 110 дугаартай 6 төслийг хэрэгжүүлснээр хүний гараар бүтсэн аялал жуулчлалын үзмэрүүдийг нэмж, аялал жуулчлалын үйл ажиллагааг төрөлжүүлж, Монгол Улсад ирэх жуулчдын тоог нэмэгдүүлэн аялал жуулчлалын салбарын хөгжилд түлхэц өгнө.

(2) Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд

Энэхүү Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд нь МХХТ-ийн дэмжлэгтэйгээр мэдлэг, мэдээлэл өгөх бөгөөд боловсрол, сургалтаар дамжуулан эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах, ажил эрхлэлтийг өргөжүүлэх замаар хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин хөгжихөд иргэдийг чадавхжуулна. Эдгээр төсөл, хөтөлбөрүүдээс иргэдэд чиглэсэн нийгмийн үйлчилгээ, тэдний амьжиргаатай холбоотой хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн төслүүдийг сонгохыг зорьсон болно. Хүснэгт 8.2.2-т төсөл, хөтөлбөрүүдийг жагсааж, “*” тэмдэглэгээгээр гол 7 төслийг тэмдэглэсэн бөгөөд 5 төсөл бүхий МХХТ-д суурилсан тусгай хөтөлбөрийг тусгасан.

Хүснэгт 8.2.2 Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд

II. Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд	
Д/д	Төслийн нэр
II1	Залуу малчдыг дэмжих төслүүд
	II1.1 Малчдыг дэмжих бааз байгуулах төсөл *
	II1.2 Малчдын хүүхдэд гэр бүлийн орчинд сургуулийн өмнөх боловсрол олгох төсөл
II2	Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг мал аж ахуйн салбарт нэвтрүүлэх төслүүд
	II2.1 Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл *
	II2.2 Малчдын цогц мэдээллийн санг бий болгох төсөл
II3	Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох төсөл
II4	Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр *
II5	Бизнест чиглэсэн хүний нөөцийг хөгжүүлэх тэтгэлэгт хөтөлбөр
II6	Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл*
II7	Эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах төсөл, хөтөлбөрүүд
	II7.1 Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах төсөл *
	II7.2 Эрүүл мэндийн мэдээллийн төв байгуулах төсөл
	II7.3 Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ), тэмбүү, гепатитын халдвар эхээс хүүхдэд дамжихаас урьдчилан сэргийлэх төсөл
	II7.4 Зайнаас эмнэлзүйн зөвлөгөө өгөх /Телемедицин/ болон Оношлогооны зорилго бүхий эрүүл мэндийн хөдөлгөөнт цахим тусламж үйлчилгээг нэвтрүүлэх төсөл
II8	Нийгмийн даатгал, тэтгэврийн шинэчлэлийн төсөл
II9	Бизнесийн шинэ соёл, сэтгэлгээг хөгжүүлэх төслүүд
	II9.1 Бүлгийн динамикийн төв байгуулах төсөл*
	II9.2 Гүйцэтгэлийг үр дүнтэй болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх хөтөлбөр
II10	МХХТ-д суурилсан тусгай хөтөлбөр
	II10.1 МХХТ-д суурилсан боловсролын салбарыг бэхжүүлэх төсөл
	II10.2 Хөдөө, орон нутагт МХХТ-ийг хөгжүүлэх, МХХТ-т суурилсан загвар хотыг хөгжүүлэх
	II10.3 Хөдөө, орон нутгийн иргэдэд зориулсан мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ байгуулах төсөл
	II10.4 Програм хангамжийн аутсорсингийг дэмжих төсөл
	II10.5 МХХТ-ийн экосистемийн нээлттэй өгөгдлийг хөгжүүлэх төсөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

II1 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлснээр уламжлалт болон орчин үеийн мал аж ахуй эрхлэх залуу үеийг бэлтгэж, иргэдийн амьжиргаа, аялал жуулчлалын

салбарын суурь болсон уламжлалт мал аж ахуйн хэв шинжийг хадгалахад хувь нэмэр оруулна. II2 дугаартай төслүүд нь малчид болон нутгийн удирдлагын байгууллага, мэдээллийн баазыг холбосон үр дүнтэй харилцаа холбооны системийг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ. II3 дугаартай төслийг хэрэгжүүлснээр залуучуудын ур чадварыг сайжруулах, тэдний ур чадварт тохирсон ажлын байрны зуучлалыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулна. II4, II5 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлснээр залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх дээшлүүлэх, бизнест чиглэсэн хүний нөөцийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

II6 дугаартай төслийг хэрэгжүүлснээр хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин хөгжихийн тулд сургуулийн өмнөх болон ерөнхий боловсролын чанарын болон тоон үзүүлэлтийг сайжруулж, хувьсан өөрчлөгдөж буй бизнесийн хэрэгцээ шаардлагыг хангах дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, шинжлэх ухаанд суурилсан сургалтын сайжруулсан хөтөлбөрийг боловсруулж дээд болон техникийн боловсролын чанарыг дээшлүүлж, насан туршийн боловсролын чанар, хүртээмжийг сайжруулна. II7 дугаартай төслүүд нь эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх болон анхан шатны тусламж үйлчилгээний чанарыг сайжруулах зорилготой. II8 төсөл нь тэтгэмжид хамрагдагсадыг сонгох шалгуур, тэтгэвэр, тэтгэмжийн реформ, сангийн менежмент зэрэг нийгмийн даатгалын тогтолцоог сайжруулахад хувь нэмэр оруулна. II9 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлсэнээр хөгжлийн шинэ загварыг нэвтрүүлэх зорилгоор бизнесийн шинэ соёл, сэтгэлгээг хөгжүүлнэ.

II10 дугаартай 5 төсөл нь төрийн үйлчилгээг иргэдэд хүргэх, хувийн хэвшлийн бизнесийн хөгжлийг дэмжих, эдийн засгийн шинэ бүсүүдэд ажлын байрыг бий болгоход хувь нэмэр оруулна.

(3) Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд

Хүснэгт 8.2.3 дахь төслүүд нь нийслэл хот болон бусад том хот, аймгийн төвүүдийг холбосон авто замын гол, дэд тэнхлэгүүдийн сүлжээг өндөр түвшинд төлөвлөж, хотын зэрэглэлээр томд тооцогддог сонгогдсон хот, суурин газруудын чиг үүргийг шинэчилж Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх зорилготой. “*” тэмдэглэгээгээр гол 5 төслийг тэмдэглэв.

Хүснэгт 8.2.3 Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд

III. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд	
Д/д	Төслийн нэр
III1	Авто замын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл*
III2	Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл *
III3	Аймгуудын тусгай зориулалтын авто замыг барьж байгуулах төсөл
III4	Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл*
III5	Хойд-өмнөд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл *
III6	Улаанбаатар хотын тойруу зам, сүлжээг хөгжүүлэх төсөл
III7	Улаанбаатар хотын ачаа тээврийн терминалын газрыг дахин төлөвлөн байгуулах төсөл
III8	Хотын захын болон орон нутгийн тойруу замуудыг хөгжүүлэх төсөл
III9	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хот байгуулах төсөл *
III10	Орон нутгийн агаарын тээврийг хөгжүүлэх төсөл
III11	Бүсийн болон орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх төсөл
III12	Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийж, говийн бүс нутгийн ус хангамжийг

нэмэгдүүлэх төсөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

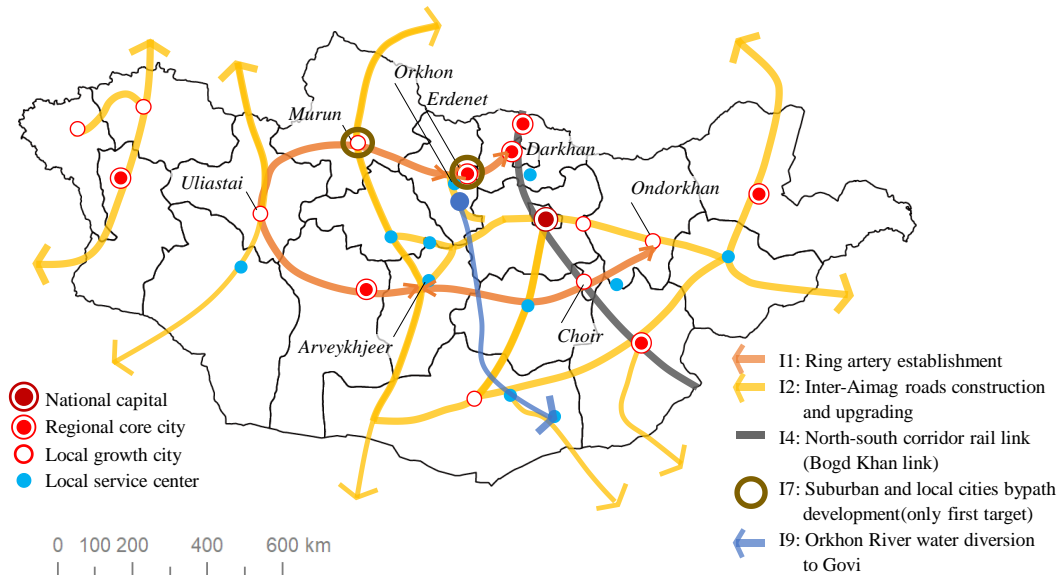
III1 ба III2 дугаартай төслүүд нь томоохон хотуудыг аймгийн төвүүдтэй холбосон авто замын тойрог сүлжээ барьж байгуулах бөгөөд хилийн бүс нутаг, гадаадын улс орнууд руу нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлнэ. III3 дугаартай төслийн хүрээнд аймгуудын аялал жуулчлал, уул уурхай, хилийн худалдааг хөгжүүлэхэд шаардлагатай тусгай зориулалтын авто замыг сайжруулан, барьж байгуулна. III8 дугаартай төсөл нь хот хоорондын зам, тээврийн үр өгөөжийг сайжруулахад туслах ба томоохон хотуудад таатай, аюулгүй орчинг бүрдүүлэх боломж олгоно.

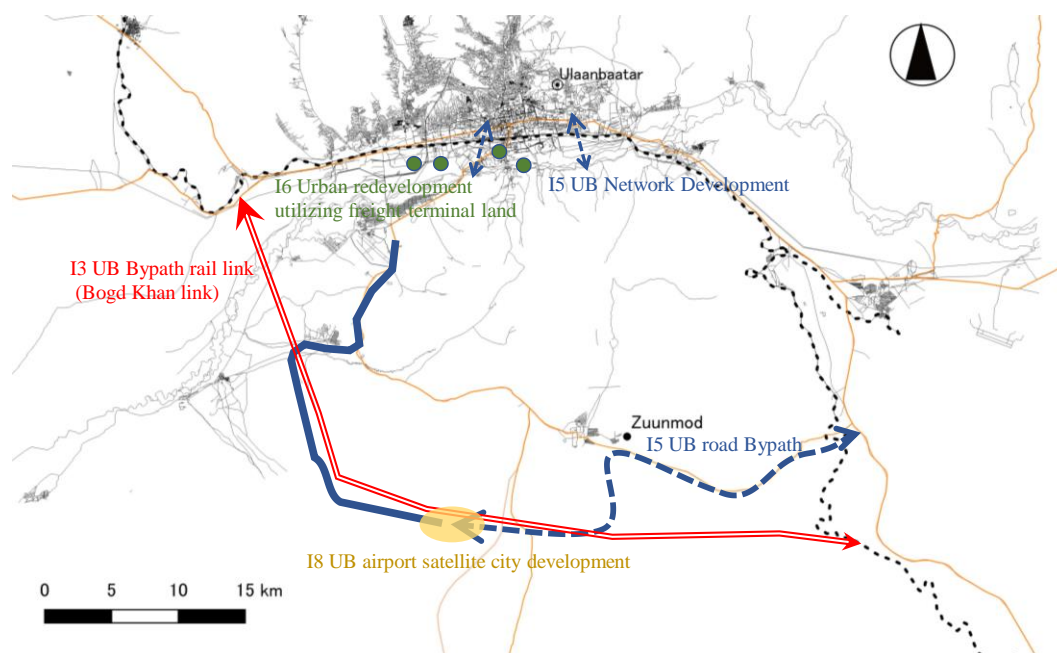
III4, III5, III6 дугаартай төмөр замын төслүүд нь хойд-өмнөд чиглэлийн коридороор дотоодын болон олон улсын худалдаа, тэр дундаа дамжин өнгөрөх худалдаа хийх боломжийг нэмэгдүүлнэ. III7 дугаартай төслийн хүрээнд нийслэл хотын орон зайн төлөвлөлт, чиг үүрэгтэй уялдуулан Улаанбаатар хотын ачаа тээврийн терминалын газрыг дахин хөгжүүлнэ. III9 дугаартай төсөл нь нийслэлийн бүсэд шаардлагатай байгууламжуудыг барьж байгуулан, Улаанбаатар хотын хэт төвлөрлийг бууруулах замаар нийслэлийн бүс нутгийн чиг үүргийг сайжруулах зорилготой.

III10 ба III11 дугаартай төсөл нь орон нутгийн томоохон хотуудын агаарын тээврийн хүртээмжийг нэмэгдүүлж, томоохон хотуудын чиг үүргийг сайжруулах замаар бүс нутгийн бие даасан хөгжлийг дэмжинэ.

III12 дугаартай төслийн хүрээнд Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулснаар говийн бүсийн ус хангамжийг сайжруулна. Ингэснээр нутаг дэвсгэрийн орон зайн илүү тэнцвэртэй зохион байгуулалтыг бий болгоход туслах хүн амын болон эдийн засгийн үйл ажиллагааны жигд тархалтыг дэмжинэ.

Зураг 8.2.1 Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(4) Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд

Хүснэгт 8.2.4-т тусгасан төслүүд нь байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн ногоон хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулна. Хог хаягдлыг дахин боловсруулдаг нийгмийг бий болгоход чиглэсэн төслүүдийг хэрэгжүүлэх нь чухал юм. Түүнчлэн усны нөөцийг нэмэгдүүлэх, усыг зүй зохистой ашиглах менежментийг хэрэгжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой. “*” тэмдэглэгээгээр гол 8 төслийг тэмдэглэв.

Хүснэгт 8.2.4 Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд

IV. Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд	
Д/д	Төслийн нэр
IV1	Хөрс хамгаалах, газрын доройтлоос урьдчилан сэргийлэх төсөл
IV2	Хог хаягдлыг дахин боловсруулах төслүүд
	IV2.1 Хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах төсөл
	IV2.2 Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл*
	IV2.3 Цементийн үйлдвэрийг ашиглан хатуу хог хаягдлыг эргэлтэд оруулах төсөл
	IV2.4 Эко-парк байгуулах төсөл*
IV3	Гэр хорооллыг хөгжүүлэх төслүүд
	IV3.1 Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл*
	IV3.2 Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл*
IV4	Хог хаягдлыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөлгүйгээр газарт булшилж хадгалах байгууламж-ландфилл байгуулах төсөл
IV5	Барилга байгууламжийн ашиглалтын хугацааг уртасгах, сэргээн засварлах төсөл
	IV5.1 Насжилт урттай байгууламжийг барьж байгуулах төсөл
	IV5.2 Хот байгуулалтын салбарын хууль эрх зүйн баримт бичгийн уялдааг хангах, эрх зүйн тогтолцоог шинэчлэх төсөл
IV6	Туул голд усан цогцолбор байгуулах төсөл*
IV7	Ус хангамжийг сайжруулах төслүүд

	IV7.1	Хот, суурины ус хангамжийг сайжруулах төсөл *
	IV7.2	Хөдөө, орон нутгийн ус хангамжийг сайжруулах төсөл
IV8		Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг сайжруулах төслүүд
	IV8.1	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих, шинэчлэх төсөл
	IV8.2	Төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг дахин боловсруулж, дулааны цахилгаан станцуудад ашиглах үйлдвэр байгуулах төсөл
	IV8.3	Ариутгах татуургын сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх төсөл
	IV8.4	Сумын төвд бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл *
	IV8.5	Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламж барих төсөл
IV9		Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл*

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

IV1 дугаартай төслийн хүрээнд хөрс хамгаалах арга хэмжээ, газар тариалангийн үйлдвэрлэлд шинэ техник, технологи нэвтрүүлэх замаар газар тариалан эрхэлж, хөрс, газрын доройтлыг бууруулж, урьдчилан сэргийлнэ. IV2 дугаартай төслүүд нь хүнсний алдагдал, хаягдалыг бууруулах замаар дахин боловсруулах үйл ажиллагааг дэмжих, хаягдал автомашиныг задалж дахин боловсруулах парк байгуулах, хатуу хог хаягдалыг боловсруулж, дахин ашиглах зорилготой юм. IV3 дугаартай төслүүд нь гэр хорооллыг бүтээн байгуулалт болон институцийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэн, сайжруулахад дэмжлэг үзүүлнэ. IV4, IV5 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлснээр орчин үеийн дэвшилтэт технологийг ашиглан байгаль орчинд ээлтэй байгууламжуудыг барьж, ашиглалтад оруулна. IV6 дугаартай төслийн хүрээнд Улаанбаатар хотод усны шинэ эх үүсвэрийг (далан) тодорхойлж, барьж байгуулна. IV7 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлснээр хот, суурин газрын ус хангамжийг сайжруулна. IV8 дугаартай төслүүд нь дулааны цахилгаан станц, мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламжуудыг барьж байгуулснаар хот, хөдөөгийн бохир ус цэвэрлэх системийг сайжруулах зорилготой юм. IV9 дугаартай төслийн хүрээнд Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станц барьж байгуулахтай холбоотойгоор усны нөөцийг нэмэгдүүлнэ.

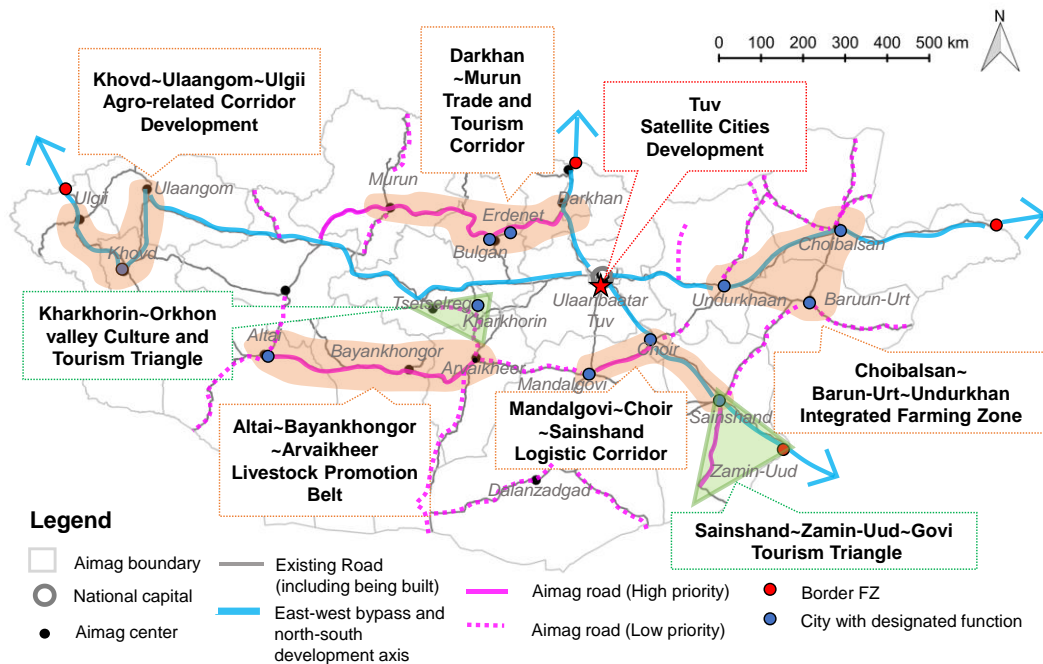
8.3 Бүсчилсэн хөгжлийн цогц төсөл, хөтөлбөрүүд

8.3.1 Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хотуудын чиг үүрэг, уялдаа холбоо

Хувийн хэвшлийн хэрэгжүүлэх төслүүдээс бусад санал болгож буй төслүүдийг холбогдох яам, агентлагууд хэрэгжүүлнэ. Холбогдох байгууллагуудын төсөл хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны уялдаа холбоог хангасан Засгийн газрын тогтвортой бодлогыг тодорхойлох төсөл, хөтөлбөрүүдийг санал болгов. Зарим төсөл, хөтөлбөрүүд нь тодорхой байршлуудад хэрэгжих тул үр дүнтэй хэрэгжилтийг нь хангахын тулд тухайн орон нутагт хэрэгжүүлэх төслүүдтэй цогцоор нь хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Тодорхой байршлуудад хэрэгжүүлэх төслүүдийг Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрт тусгасан болно. Бүлэг 6-д 6 Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг шинээр тусгав. Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр нь 8.2-т үзүүлсэн төслүүд болон тухайлсан байршлуудад санал болгож буй хөгжлийн төслүүдээс бүрдэнэ (Зураг 8.3.1). Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг 10.1.2-р хэсэгт санал болгов.

Зураг 8.3.1 Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийн хүрээнд бүс нутгийг хөгжүүлэх хөтөлбөр

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 8.3.1 болон Зураг 8.3.2-т бүсчилсэн хөгжлийг тэтгэх хотуудын чиг үүрэг, тэдгээрийн уялдаа холбоог харуулав.

Хүснэгт 8.3.1 Бүсчилсэн хөгжлийг тэтгэх хотуудын чиг үүрэг, тэдгээрийн уялдаа холбоо

Бүс	Хот	Чиг үүрэг	Уялдаа холбоо
Баруун бүс			
Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Ховд	Хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх биологийн олон янз байдал, чацаргана боловсруулах чиглэлээр дээд боловсрол олгох, судалгаа шинжилгээний төв; Баруун аймгийн аялал жуулчлалын зангилаа; Барилгын материал, хангалтын төв.	Ховд~Улаангом~Өлгий хөдөө аж ахуйн коридор
Аймгийн төв	Өлгий	Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын төв.	Ховд~Улаангом~Өлгий хөдөө аж ахуйн коридор
	Улаангом	ОХУ-тай хийх худалдаа, арилжааны төв; Барилгын материал, бараа бүтээгдэхүүн түгээх төв.	Ховд~Улаангом~Өлгий хөдөө аж ахуйн коридор
Бусад суурин	Цагааннуур	Боловсруулалт болон үйлчилгээ эрхлэх ХЧБ	Хилийн боомт
	Боршоо	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Улаанбайшинт	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Даяннуур	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт

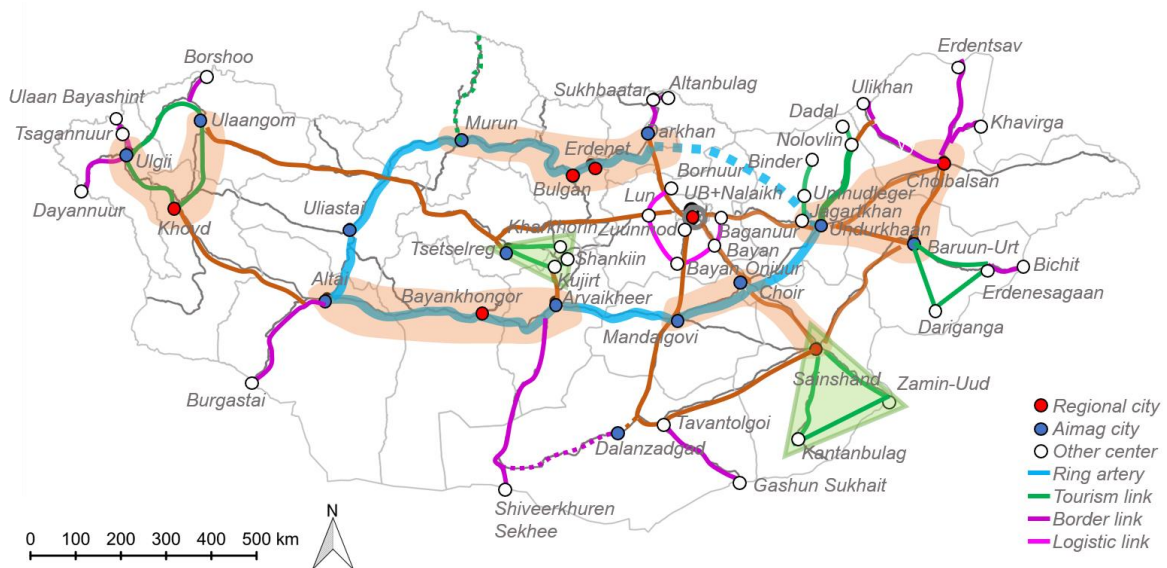
Хангайн бүс			
Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Эрдэнэт-Булган	Эрдэнэт: Транзит худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээний төв; Бүсийн оношлогоо, эмчилгээний төв; Медипас эмнэлэг. Булган: Транзит худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээний төв.	Дархан-Мөрөн худалдаа, аялал жуулчлалын коридор
Аймгийн төв	Дархан	МХХТ, хиймэл оюун ухаан, 5G-г ашиглан газар тариалангийн салбарт инноваци ашиглах, шинэ технологи нэвтрүүлэх төв	Дархан-Мөрөн худалдаа, аялал жуулчлалын коридор
	Мөрөн	Аялал жуулчлалын зангилаа	Дархан-Мөрөн худалдаа, аялал жуулчлалын коридор
	Улиастай	Баруун аймгуудын төрийн үйлчилгээний төв.	Тойрог коридор
	Цэцэрлэг	Төвийн бүсийн МХХТ-ийн төв; Өвлийн аялал жуулчлалын төв.	Хархорин~Орхоны хөндийн соёл, аялал жуулчлалын гурвалжин
Бусад суурин	Сүхбаатар	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Алтанбулаг	ХЧБ	Хилийн боомт
Алтайн бүс			
Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Баян-хонгор	Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн кластерын үндсэн байгууламж; Анагаах ухаан, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв.	Алтай~Баянхонгор~Арвай-хээр мал аж ахуй эрхлэх бүс
Аймгийн төв	Алтай	Байгалийн, өв соёлын, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв; Боловсрол, эрүүл мэндийн ажилтнуудын сургалтын төв; Сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх судалгааны төв.	Алтай~Баянхонгор~Арвай-хээр мал аж ахуй эрхлэх бүс
	Арвайхээр	Логистикийн төв; Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын дэд төв.	Алтай~Баянхонгор~Арвай-хээр мал аж ахуй эрхлэх бүс
Бусад суурин	Хужирт	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Шанх	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Бургастай	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Хархорин	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Хархорин~Орхоны хөндийн соёл, аялал жуулчлалын гурвалжин
Өмнөд бүс			
Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Сайншанд	Логистик болон аялал жуулчлалын үйлчилгээний төв; Байгаль орчинд ээлтэй, орчин үеийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн жишээ	Мандалговь ~ Чойр ~ Сайншанд-ын логистикийн коридор; Сайншанд~Замын-Үүд ~Говийн аялал жуулчлалын гурвалжин
Аймгийн төв	Мандалговь	Дотоодын бараа бүтээгдэхүүнийг хадгалах, түгээх логистикийн төв; Улаанбаатар хот болон Өмнөд бүсийн хооронд орших түгээлт, үйлчилгээний төв.	Мандалговь ~ Чойр ~ Сайншандын логистикийн коридор;

	Чойр	Өмнөд бүсийн экспорт, импортын бараа бүтээгдэхүүний логистикийн төв; Автомашины засвар үйлчилгээний төв; Цэвэр эрчим хүчний технологийн төв; МХХТ-д суурилсан үйлдвэрийн бүс.	Мандалговь ~ Чойр ~ Сайншандын логистикийн коридор;
	Даланзадгад	БНХАУ руу экспортлох бараа бүтээгдэхүүний логистикийн төв; Худалдаа, үйлчилгээний төв, бааз; МХХТ ашиглалтын төв.	УБ~ Мандалговь ~ Даланзадгадын тэнхлэг; Чойбалсан ~ Баруун-Урт ~ Сайншанд ~ Даланзадгадын тэнхлэг;
Бусад суурин	Тавантолгой	Уул уурхай	Уул уурхай
	Замын-Үүд	Хил орчмын худалдаа	Сайншанд~ Замын-Үүд ~Говийн аялал жуулчлалын гурвалжин
	Хатанбулаг	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Сайншанд~ Замын-Үүд ~Говийн аялал жуулчлалын гурвалжин
	Гашуунсухайт	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Шивээхүрэн Сэхээ	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
Зүүн бүс			
Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	Чойбалсан	Олон улсын логистик, бизнесийн төв; Зүүн бүс дэх аялал жуулчлалын бааз; Дорнод их сургуулийг судалгаа, инкубацийн бааз.	Чойбалсан ~ Баруун-Урт ~ Өндөрхааны хөдөө аж ахуйн нэгдсэн бүс
Аймгийн төв	Баруун-Урт	Малчдад зориулсан хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх, ус, нэмэлт тэжээл нийлүүлэх бааз.	Чойбалсан ~ Баруун-Урт ~ Өндөрхааны хөдөө аж ахуйн нэгдсэн бүс
	Өндөрхаан	Зүүн бүсийн аймгуудын аялал жуулчлалын түшиц газар; Барилгын материал нийлүүлэх бааз.	Чойбалсан ~ Баруун-Урт ~ Өндөрхааны хөдөө аж ахуйн нэгдсэн бүс
Бусад суурин	Эрдэнэцагаан	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Бичигт	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Дарьганга	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Жаргалт-хаан	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Өмнөдэлгэр, Биндэр	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Норовлин, Дадал	Аялал жуулчлалын үйлчилгээ	Аялал жуулчлал
	Эрээнцав	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
	Хавирга	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт
Ульхан	Хил орчмын худалдаа	Хилийн боомт	
Нийслэлийн бүс			

Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот	УБ+ Налайх	Төрийн захиргааны үйл ажиллагаа, үйлчилгээний төв; Олон улсын бизнесийн төв дэлхийн хот; Хотын ногоон байгууламж, амралт, чөлөөт цаг өнгөрүүлэх газруудаараа жишиг болсон ногоон хот; МХХТ-ийн бааз, хөрш зэргэлдээ улс орнуудтай холбогдсон, хотын тээврийн дэвшилтэт систем бүхий олон улсын тээврийн төв.	Хойд-өмнөд эдийн засгийн коридор Цацраг хэлбэрийн тэнхлэг
Аймгийн төв	Зуунмод	Суурьшлын бүс; Худалдаа, үйлчилгээний төв.	Дагуул хотын хөгжил (Төв)
Бусад суурин	Шинэ Зуунмод	Нисэх буудлын ажилчдын орон сууцны цогцолбор; Чөлөөт бүс, Импортын болон дотоодын бараа бүтээгдэхүүний худалдааны төв.	Дагуул хотын хөгжил (Төв)
	Майдар Эко хот	Улс төр, шашны шинэ төв; Өндөр чанартай, тансаг зэрэглэлийн орон сууцны цогцолбор; Хог хаягдлыг дахин боловсруулдаг эко хот.	Дагуул хотын хөгжил (Төв)
	Борнуур	Логистикийн үйлчилгээ	Логистикийн холболт
	Лүн	Логистикийн үйлчилгээ	Логистикийн холболт
	Баян өнжүүл	Логистикийн үйлчилгээ	Логистикийн холболт
	Баян	Логистикийн үйлчилгээ	Логистикийн холболт
	Багануур	Логистикийн үйлчилгээ	Логистикийн холболт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 8.3.2 Бүсчилсэн хөгжлийг тэтгэх хотуудын чиг үүрэг, тэдгээрийн уялдаа холбоо

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

8.3.2 Баруун бүсийн ногоон хөгжлийн загвар хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана.

- (a) Ховд-Өлгий-Улаангом чиглэлийн авто замын төсөл (АХБ-ны дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж байна),
- (b) Эрдэнэбүрэнгийн усан цахилгаан станцыг барих төсөл (хэрэгжүүлж байна),
- (c) Ховд аймгаас Баян-Өлгий, Увс аймаг хүртэлх цахилгаан дамжуулах агаарын шугам барих төсөл (хэрэгжүүлж байна),
- (d) Даян нуур-Ташинт чиглэлийн авто замыг сайжруулах төсөл (А15) [III3],
- (e) “Цагааннуур” чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх төсөл [I1.1],
- (f) Ховд аймагт дээд боловсрол, судалгааны төв байгуулах төсөл [III11],
- (g) Байгаль, соёлын аялал жуулчлалыг нэгдсэн байдлаар хөгжүүлэх төсөл [III3],
- (h) Ховд хотын нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгож хөгжүүлэх төсөл зэрэг болно [III12].

Түүнчлэн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд хөдөө, орон нутагт доорх төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Ховд-Улаангом-Өлгий хотуудыг холбосон коридорыг хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор хөгжүүлэх

- (a) Ховд, Увс аймагт төвлөрсөн хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, малын тэжээлийн үйлдвэрлэлийг хослуулан хөгжүүлэхийн зэрэгцээ МАА-н үйлдвэрлэлийн кластерыг үе шаттайгаар хөгжүүлэх [I2.2],
- (b) Увс аймгийн бүтээгдэхүүн экспортлох нөөц боломжийг ашиглан МАА-н салбарын бүтээмж, ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх зорилгоор амьдралын хэв маяг, уламжлалт мал аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих, ингэснээр соёлын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах [II1.1],
- (c) Чацаргана тариалалтыг нэмэгдүүлж, чацаргана жимсний үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх [I2.1],
- (d) Өлгий хотыг байгаль, соёлын аялал жуулчлалын төв, Улаангом хотыг ОХУ-тай хийх худалдаа, барилгын материал, бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтын төв, Ховд хотыг дээд боловсрол, судалгаа шинжилгээ, аялал жуулчлалын төв, барилгын материалын үйлдвэрлэл, хангамжийн бааз болгон хөгжүүлэх [III11].

8.3.3 Хангайн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн цогц хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана. Үүнд:

- (a) Тойрог коридорын хойд хэсгийг сайжруулах, хөгжүүлэх төсөл [III1],
- (b) Аялал жуулчлал, хилийн боомттой холбох авто замыг барьж байгуулах төсөл (Хатгал~Ханх, Бат-Өлзий~Цэнхэр~Цэцэрлэг, Хутаг Өндөр~Тэшиг~Бага Илэнх) [III3],

- (c) Дархан, Цэцэрлэг хотуудад мэдээлэл, технологийн сүлжээг хөгжүүлэх төсөл,
- (d) Алтанбулагийн чөлөөт бүсийн бүтээн байгуулалтын хамт Сүхбаатар хотын төлөвлөлтийг сайжруулах төсөл [I1.1],
- (e) МХХТ-д суурилсан мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл [I4.2],
- (f) Сэлэнгэ, Булган аймагт хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг малын тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулан нэгдсэн фермерийн аж ахуйг хөгжүүлэх төсөл [I4],
- (g) Завхан, Архангай аймагт чанартай мах, сүү үйлдвэрлэх зорилгоор бэлчээрийн мал аж ахуйг хөгжүүлэх төсөл [I2.2],
- (h) Булган аймагт ухаалаг хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх төсөл [I3.1],
- (i) Сэлэнгэ, Орхон голын дагуу усжуулалтын системийг байгуулах төсөл [I5.1],
- (j) Ойн нөөц баялгийг хамгаалахын зэрэгцээ ойн дагалт баялгийг зүй зохистой ашиглан ойн тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх төсөл [институцийн арга хэмжээ].

Түүнчлэн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд доорх төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Дархан-Мөрөнг холбосон худалдаа, аялал жуулчлалын коридор

- (a) Эрдэнэт, Булган хотуудын нийгмийн барилга, байгууламжуудыг барьж байгуулах,
- (b) Дархан, Эрдэнэт, Мөрөн хотын байгууламж, тохижилт, нийгмийн болон бизнесийн үйлчилгээг Улаанбаатар хоттой холбогдсон МХХТ-ийг ашиглан сайжруулах [III11],
- (c) Хөвсгөл аймгийн аялал жуулчлалыг төрөлжүүлэх [I10],
- (d) Коридорын дагуу аялал жуулчлалын байгууламжуудыг барьж байгуулах [I10],
- (e) Сүхбаатар хотыг хилийн худалдааны бааз, Дархан хотыг газар тариалангийн дэвшилтэт технологийг түгээн дэлгэрүүлэх төв, Эрдэнэт, Булган хотыг транзит худалдаа, аялал жуулчлалын үйлчилгээний бааз, Цэцэрлэг хотыг МХХТ-ийн төв, өвлийн аялал жуулчлалын бааз, Улиастай хотыг баруун аймгуудын нийгмийн үйлчилгээний бааз болгон хөгжүүлэх [III11].

8.3.4 Алтайн бүсийн хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх, эрчим хүчний нөөцийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана. Үүнд:

- (a) Тойрог коридорын өмнөд хэсгийг сайжруулах, хөгжүүлэх төсөл [III1],

- (b) Аялал жуулчлал, хилийн боомттой холбох авто замыг барьж байгуулах төсөл (Арвайхээр~Хужирт, Хархорин~Шанх~Төвхөн, Алтай~Бургастай) [III3],
- (c) Говь-Алтай аймагт сэргээгдэх эрчим хүчний судалгааны төвийг байгуулах төсөл [III11],
- (d) Арвайхээр хотын төлөвлөлтийг сайжруулж, логистикийн байгууламжуудыг барьж байгуулах төсөл [III11],
- (e) Алтай хотыг аялал жуулчлалын бааз, боловсрол, эрүүл мэндийн ажилтнуудын сургалтын төв, Баянхонгор хотыг эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв, Арвайхээр хотыг аялал жуулчлалын дэд төв болгон хөгжүүлэх төсөл [III11],
- (f) Завхан голын усыг усан цахилгаан станц, усжуулалтын систем зэрэгт зүй зохистойгоор ашиглах төсөл [I5.1].

Түүнчлэн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд доорх төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Алтай-Баянхонгор-Арвайхээрийн мал аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих бүс

- (a) Баянхонгор аймагт гол байгууламжийг барьж байгуулан, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, малын тэжээлийн үйлдвэрлэлийг хослуулан МАА-н үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх [I4],
- (b) Жимс жимсгэнэ, ургамлын тос, эмийн ургамал, малын тэжээлийн тариалалтыг төрөлжүүлэх [I5],
- (c) Орон нутагт жимс жимсгэнэ, эмийн ургамал боловсруулах үйл ажиллагааг дэмжих [институцийн арга хэмжээ].

Хархорин, Орхоны хөндийн соёл, аялал жуулчлалын гурвалжин

- (a) Аялал жуулчлалын чиглэлийн авто замуудыг сайжруулах [I3],
- (b) Жуулчдад зориулан жимс жимсгэнэ, эмийн ургамал боловсруулах орон нутгийн ЖДҮ-ийг дэмжих [институцийн арга хэмжээ],
- (c) Хархорин сумын аялал жуулчлалын байгууламжуудыг хөгжүүлэх [III11].

8.3.5 Өмнөд бүсийн хариуцлагатай уул уурхай, олон нийтийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана. Үүнд:

- (a) Аялал жуулчлалын маршрутын дагуух авто замыг хөгжүүлэх төсөл (Сайншанд-Замын-Үүд-Хантанбулаг гурвалжин) [I3],
- (b) Уурхайг холбосон авто замыг хөгжүүлэх (Тавантолгой-Гашуун сухайт; Чойр-Дархан чиглэл) [I3],
- (c) Чойр хотын усан хангамжийг сайжруулах [IV7.1],

- (d) Говьсүмбэр аймагт МХХТ-т суурилсан аж үйлдвэрийн парк хөгжүүлэх [III11],
- (e) Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор орон нутгийн иргэдэд зориулсан дэд бүтэц, ногоон байгууламжийг сайжруулах, хөгжүүлэх [институцийн арга хэмжээ].

Түүнчлэн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд доорх төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Мандалговь-Чойр-Сайншанд хотуудыг холбосон логистикийн коридор

- (a) Мандалговь хотын төлөвлөлтийг сайжруулж, логистикийн байгууламжуудыг барьж байгуулах [III11],
- (b) Чойр хотод цэвэр эрчим хүчний технологи, логистикийн төв байгуулах [III11],
- (c) Сайншанд хотод логистик, аялал жуулчлалын үйлчилгээний төв байгуулах [III11].

Сайншанд-Замын-Үүд-Говийн аялал жуулчлалын гурвалжин

- (a) Замын-Үүдэд хилийн худалдаа, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх [III11],
- (b) Сайншанд хотыг музей, гар урлалын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл бүхий аялал жуулчлалын бааз болгон хөгжүүлэх [III11],
- (c) Говийн онгон дагшин байгаль, археологийн олдвор, соёлын өв уламжлалд түшиглэсэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх [I10],
- (d) Тал хээр, цөлөрхөг газруудад хээрийн судалгаа хийх байдлаар байгаль орчны мэдлэг, боловсрол олгох.

8.3.6 Зүүн бүсийг хөдөө аж ахуй-худалдаа-аялал жуулчлалыг хөгжүүлсэн хилийн бүс болгож хөгжүүлэх хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана. Үүнд:

- (a) Баруун-Урт-Бичигт чиглэлийн авто замын төсөл [III3],
- (b) Хилийн боомттой холбох авто замын төсөл (Хавирга, Чойбалсан-Ульхан боомт руу салсан Чойбалсан-Эрээнцав чиглэлийн авто зам) [III3],
- (c) Аялал жуулчлалын авто замын төсөл (Эрдэнэцагаан~Дарьганга, Жаргалтхаан~Өмнөдэлгэр~Биндэр, Норовлин~Дадал) [III3],
- (d) Чойбалсан хотыг олон улсын логистик, бизнесийн төв, аялал жуулчлалын бааз болгон хөгжүүлэх [III11],
- (e) Дорнод их сургуулийн судалгаа, инкубацийн баазыг хөгжүүлэх [II6],
- (f) Өндөрхаан хотыг аялал жуулчлал, барилгын материалын хангамжийн бааз болгон хөгжүүлэх [III11],
- (g) Хэрлэн голын ай савд усжуулалтын системтэйгээр импортыг орлох жимс, хүнсний ногоог тариалах [I5.1],

Түүнчлэн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахын тулд доорх төслүүдийг

хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

Чойбалсан, Баруун-Урт, Өндөрхаан хотуудыг хамарсан фермерийн нэгдсэн бүс

- (a) Хэнтий аймгийн газар тариаланг төрөлжүүлж, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал, төмсний тариалалтыг нэмэгдүүлэх [I5],
- (b) Хэрлэн голын дагуу усжуулалтын систем бүхий импортыг орлох жимс, хүнсний ногооны тариалалтыг эрхлэх [I5],
- (c) Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, бүтээгдэхүүнийг хот, суурин болон экспортын зах зээлд нийлүүлэх [I6],
- (d) Баруун-Урт хотод уламжлалт мал аж ахуй эрхлэлтийг дэмжих байгууламжуудыг барьж байгуулах [III11].

8.3.7 Нийслэлийн бүсийн дэвшилтэт технологи бүхий эцсийн боловсруулалт, логистикийн баазыг хөгжүүлэх хөтөлбөрүүд

Тус хөтөлбөрт доорх төслүүд багтана. Үүнд:

- (a) Борнуур, Лүн, Баян-Өнжүүл, Баян, Багануурыг холбосон авто замуудыг сайжруулах [III3],
- (b) Улаанбаатар хотын ойр орчмын зам харилцааг сайжруулах [III3],
- (c) Улаанбаатар хот болон түүний дагуул хотуудын ус хангамжийн системийг өргөтгөх [IV7.1],
- (d) Улаанбаатар хотыг жишиг ногоон хот болгож хөгжүүлэх,
- (e) Төв болон бусад аймгуудтай харилцах харилцаа холбоог бэхжүүлэх зорилгоор Улаанбаатар хотын МХХ-ны станцыг сайжруулах [III4, III6],
- (f) Улаанбаатар хотод шинэ мах, сүүн бүтээгдэхүүн нийлүүлэхийн тулд эрчимжсэн мал аж ахуй, малын тэжээлийн үйлдвэрлэл хосолсон нэгдсэн аж ахуйг хөгжүүлэх [I4],
- (g) Аялал жуулчлалын өндөр зэрэглэлийн байгууламжийг барьж байгуулах [I10],
- (h) Нисэх онгоцны шинэ буудлын ойролцоо чөлөөт бүсийг байгуулах [I1.2].

Түүнчлэн доорх тусгай хөтөлбөрийг хэрэгжүүлнэ.

Төв аймагт дагуул хотуудыг хөгжүүлэх

Төв аймагт дагуул хотуудыг хөгжүүлснээр Улаанбаатар хотын улс төр, засаг захиргаа, эдийн засгийн чиг үүргүүдийн төвлөрлийг дараах байдлаар задлах юм.

Хот	Чиг үүрэг
Шинэ Зуунмод	- Нисэх буудлын ажиллагсадын орон сууцны цогцолбор; - Чөлөөт бүс; - Импортын болон дотоодын бараа бүтээгдэхүүний худалдааны төв.
Майдар эко хот	- Улс төр, шашны шинэ төв; - Өндөр чанартай, тансаг зэрэглэлийн орон сууцны цогцолбор; - Хог хаягдлыг дахин боловсруулдаг эко хот.
Зуунмод	- Суурьшлын бүс; - Худалдаа, үйлчилгээний төв.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

8.4 Институцийн тогтолцоо, зохицуулалт (эдийн засгийн салбаруудаар)

8.4.1 Хариуцлагатай уул уурхайн зарчмуудыг тодорхойлох

(1) Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал

ҮХЦТ нь бүс нутаг болон аймаг, хот, суурин болон хөдөөгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах зорилгоор Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэхээр зорьж байна. Бүсчилсэн хөгжил нь тухайн бүс нутгийн нөөц баялгаас уугуул нутгийн хүн ам ашиг хүртэхэд суурилсан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн үзэл баримтлалыг илэрхийлж байгаа юм. Энэхүү үзэл баримтлал нь эрх тэгш байдлыг хангах бөгөөд төслийн баримталж буй нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбартай нийцнэ.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал нь хэд хэдэн чухал урьдчилсан нөхцөлийг агуулж байна. Тэдгээрээс хамгийн чухал нь нөөцийг өмчлөх, эзэмших асуудал юм. Уугуул нутгийн иргэд орон нутгийнхаа нөөц, баялгийг өөрсдийн хөгжил, ашиг тусын тулд ашиглах, хамгаалах үүднээс тухайн нөөц, баялаг нь ард түмний өмч байх ёстой. Хүний нөөц, нийгэм, соёл, байгалийн нөөц зэрэг өөрт байгаа бүхий л нөөц, баялагтаа тулгуурлан нутгийн уугуул иргэд өөрсдийн хөгжлийн гарцыг бий болгож чаддаг байх нь хамгийн төгс хувилбар болох юм. Энэ нь ерөнхийдөө "нутгийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг тухайн нутгийнхан бүтээх, хэрэглэх" гэсэн санааг илэрхийлж байна.

Гэхдээ зарим нөөцийг тухайлбал технологи, хөрөнгө санхүүг гаднаас татах шаардлагатай болох тул бүсчилсэн хөгжлийн энэ загварыг бодит байдал дээр бүрэн хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй. Түүнчлэн орон нутгийн иргэдийн чадавхыг бэхжүүлэхийн тулд гаднаас хүний нөөц, мэргэжилтэн авах шаардлага тулгарч болзошгүй юм. Энэ тохиолдолд гаднаас татсан эдгээр нөөцийг ашигласны төлөө ямар нэгэн байдлаар төлбөр төлөх шаардлагатай болно.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал нь тулгарч буй асуудлуудыг шийдвэрлэх хариуцлагатай уул уурхайн зарчмуудыг бий болгох үндэс суурь болно. Зарчмын хувьд бүс нутаг эсвэл улсын эрдэс баялгийн нөөц нь тухайн бүс нутаг эсвэл төрийн өмч байна. Тухайн бүс нутаг эсвэл нийт ард иргэд энэхүү нөөцийг хэрхэн ашиглах талаар шийдвэр гаргах шаардлагатай. Түүнчлэн уул уурхайн бүтээн байгуулалтад шаардагдах хөрөнгө оруулалт, технологи, нэмэлт хүний нөөцийг гаднаас татах, нэвтрүүлэх шийдвэрийг тухайн бүс нутаг эсвэл нийт ард иргэд гаргана.

Гадаадын хөрөнгө оруулагчид ихэвчлэн тодорхой ашигт малтмалын ордын ашиглалтын үйл ажиллагааг явуулахад шаардлагатай хөрөнгө, технологи, хүний нөөцөөр хангадаг. Тэд өөрсдийн хөрөнгө, хүний нөөц болон шаардлагатай технологиудыг ашиглан орд газрын нөөцийн олборлолт, ашиглалтын зардлыг даадаг. Гэхдээ гадаадын хөрөнгө оруулагчдын оролцоо нь нөөцийн өмчлөлд өөрчлөлт оруулахгүй гэдгийг тодорхой болгох нь чухал. Хөрөнгө оруулагчид өөрсдийн хөрөнгөөр геологи хайгуулын судалгаа хийж, орд газруудыг нээсэн байсан ч хөрөнгө оруулагчдад тэдгээр ордуудыг өмчлөх эрх байхгүй.

(2) Зардал, ашиг хуваах урьдчилсан нөхцөл

Өмчлөгч болон хөрөнгө оруулагч хоорондоо ордыг ашигласны зардал болон ашгийг хэрхэн хуваах нь өөр нэг асуудал юм. Өмчлөгч нь эрдэс баялгийнхаа ашиглалтаас зохих ашиг хүртэх бөгөөд түүнийг баталгаажуулах шаардлагатай.

Үүний тулд өмчлөгч нь хөрөнгө оруулагч компанийн шийдвэр гаргах үйл явцад оролцоно. Орчин үеийн хувьцаат компанийн хувьд компанийн Төлөөлөн удирдах зөвлөлд гишүүнээр орох эсвэл олон тооны хувьцаа эзэмших байдлаар үүнийг хэрэгжүүлнэ.

Хариуцлагатай уул уурхайн урьдчилсан нөхцөлүүдийг доорх байдлаар нэгтгэн, дурдав. Үүнд:

- (a) Уул уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөлөлд өртөж буй иргэд шийдвэрийг гаргана;
- (b) Уул уурхайн үйл ажиллагааны үр ашгийг эдгээр хүмүүсийн хооронд байгуулсан гэрээний үндсэн дээр хуваана;
- (c) Уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой зардлыг эдгээр оролцогч талууд гаргана.

Гэхдээ эдгээр нь хангалттай биш юм. Нэгдүгээрт компанийн өмчлөл, төлөөллийг илүү нарийн тодорхойлох хэрэгтэй. Өмчлөл нь тухайн бүс нутаг эсвэл тухайн улсад хамааралтай буюу илүү тодруулбал бүс нутаг эсвэл нийт ард иргэдэд хамаарах бөгөөд нэг эсвэл цөөн тооны иргэдийн өмч биш юм. Үүнийг тусгах эсвэл дурын болон эрх бүхий этгээдийн өмч болгохоос зайлсхийхийн тулд институцийн механизм шаардлагатай. Төлөөлөл нь уул уурхайн компанийг хамтран эзэмшигчдийн үр ашигт нөлөөлөхүйц хэмжээний саналын эрхтэй олон тооны хувьцааг эзэмших шаардлагатай.

(3) Хувьцаа эзэмших журам ба хөрөнгийг хадгалах

Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхийн тулд хамгийн багадаа хоёр нөхцөлийг хангасан байх ёстой. Иргэдийн хувьцаа нь шийдвэр гаргахад нөлөөлөхүйц хэмжээний байх ба Төлөөлөн удирдах зөвлөлийн гишүүн нь бүс нутгийн эсвэл нийт ард иргэдийн ашиг сонирхолыг төлөөлж чадахуйц ёс зүйтэй төлөөлөл байх шаардлагатай. Өөр нэг чухал нөхцөл нь энэ хувьцаа эзэмших зохицуулалт болон төлөөлөл нь урт хугацаанд тогтвортой ажиллах ёстой.

Ерөнхийдөө аливаа хууль ёсны уул уурхайн компанийн хувьцааг дэлхийн аль ч хөрөнгийн бирж дээр чөлөөтэй арилжаалах боломжтой. Хувьцаа эзэмшигчид хувьцаагаа нэмэгдүүлэх эсвэл бууруулах зорилгоор арилжаа хийж болно. Тиймээс хэрэв хэн нэгэн эхэндээ олон тооны хувьцаа эзэмшиж байсан хэдий ч хэсэг хугацааны дараа түүнийгээ арилжаалбал өөр хэн нэгний эзэмших хувьцаа нэмэгдэх болно. Энэ нь бүс нутаг эсвэл нийт ард иргэдийн ашиг сонирхолд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм.

Учир нь хувьцаа эзэмшинэ гэдэг нь үйлдвэрлэл болон ашгийг хуваахад ашигт малтмалын эрэл, хайгуулын нөхөгдөшгүй зардал зэргийг багтаасан хөрөнгө оруулалтын хэмжээнд үндэслэхгүй, харин эзэмшиж буй хувьцааны тоонд үндэслэнэ гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл өнгөрснийг биш ирээдүйг хуваана гэсэн үг юм. Ирээдүйд нөхөгдөшгүй зардлыг зөвхөн хувьцааны үнээр илэрхийлнэ.

Уул уурхайн компани нь хариуцлагатай уул уурхайн туршлага хуримтлуулах хүртэл хэсэг хугацаанд хувьцаа эзэмшигчдийг хувьцаагаа арилжаалахыг хязгаарлах шаардлагатай. Чухамдаа уул уурхайн компанийн хувьцаа нь өмчлөгч болон хөрөнгө оруулагчдын хуваалцах компанийн хөрөнгийг бүрдүүлдэг. Хөрөнгөө хадгалах гэдгийг уул уурхайн нөөцийг хадгалахаас илүүтэйгээр нийгэм,

эдийн засгийн хувилбарын үзэл санаанд тусгасан хөрөнгийг хадгалах гэж үзэх ёстой.

Уул уурхайн компанийн хувьцаа эзэмшигчид өөрийн хувьцаагаа эзэмшсээр байх тохиолдолд тэд өөрсдийн хөрөнгийг оруулан, эзэмшиж буй уул уурхайн ордыг хадгалах боломжтой. Уул уурхайн ордыг хадгалах шаардлагатай хөрөнгө гэж үзэх хэрэгтэй бөгөөд ингэснээр энэ хөрөнгө нь бүс нутаг эсвэл нийт ард иргэдэд үр ашгийг бий болгосоор байна. Эсрэгээрээ уул уурхайн ордыг орлогын эх үүсвэр гэж үзвэл хэтрүүлэн олборлож, илүү их орлого олох бөгөөд уг ордын нөөц түргэн шавхагдаж, дуусах хандлагатай байдаг.

Уул уурхайн компанийн хувьцааг эзэмшиж буй иргэд уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой зардлыг ч хуваалцах ёстой. Тэд олборлолт хийсний дараа уул уурхайн талбайд зохих ёсны нөхөн сэргээлт хийх ёстой гэсэн үг. Тэд тухайн бүсэд амьдарч байгаа тул уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор үүсэж буй байгаль орчны нөлөөллийг хянах хамгийн сайн нөхцөл боломжтой юм. Монгол Улсын хөгжлийн удирдлагыг үе шаттайгаар шилжүүлэх ажлын хүрээнд байгаль орчны хяналтын чиг үүргийг орон нутгийн засаг захиргаанд шилжүүлж байгаа нь тэдэнд дэмжлэг болно.

(4) Тогтвортой байдлын гэрээ

Өмчлөгч болон хөрөнгө оруулагчид аль аль нь одоо болон ирээдүйд хариуцлагатай уул уурхайн зохицуулалтыг шударга зохицуулалт гэж хүлээн зөвшөөрч байгаа тохиолдолд л энэхүү зохицуулалтыг тогтоож хадгалах боломжтой. Үүнийг хоёр талаас тогтвортой байдлын гэрээгээр баталгаажуулж болно. Уул уурхайн компанийн хувьд хууль эрх зүйн орчны ирээдүйн өөрчлөлт нь өмчлөгч болон хөрөнгө оруулагчдын хооронд хэдийнээ хийгдсэн зохицуулалтад нөлөөлөхгүй байх ёстой.

Ард иргэдийн болон бүс нутгийн эсвэл улсын эдийн засгийг дэмжих зорилгоор дараах нөхцлүүдийг мөрдөх хэрэгтэй. Үүнд:

- (a) Уул уурхайн компани нь аль болох тухайн бүс нутаг эсвэл төрийн үйлчилгээ, бүтээгдэхүүнийг худалдан авах ёстой;
- (b) Уул уурхайн компани нь нэн тэргүүнд тухайн улсын, бүс нутгийн иргэдийг ажиллуулах ёстой;
- (c) Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэхэд шаардлагатай дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтын ажлыг төрийн захиргааны төв байгууллага буюу холбогдох нутгийн захиргааны байгууллагын албан ёсны бодлого, төлөвлөлтийг дагаж мөрдөх үүрэгтэй;
- (d) Монополь эрх эсвэл ашиглалтын тэгш бус байдлыг үүсгэхгүйн тулд дэд бүтцийн ашиглалт нь олон нийтэд нээлттэй байх ёстой.

Тогтвортой байдлын гэрээнд Монголын талын эрх ашгийг зөрчсөн тохиолдол хэд хэд гарсан. Үүнээс зайлсхийхийн тулд хэлэлцээрийн ил тод байдал, Засгийн газар болон холбогдох нутгийн захиргааны байгууллагын хариуцлагыг сайжруулах нь зайлшгүй чухал юм.

8.4.2 Аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх бодлого, институцийн арга хэмжээ

ҮХЦТ-ний Газар тариалан, мал аж ахуй, уул уурхай, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбарын тайлангийн Бүлэг 4-т аж үйлдвэрийн салбарын одоогийн нөхцөл байдал, хөгжилд тулгарч буй асуудлууд, хэрэгжүүлж буй бодлогод дүн шинжилгээ хийж, салбарыг хөгжүүлэх бодлого, институцийн арга хэмжээний саналыг боловсруулан, доор дурдав. Үүнд:

(1) Бодлого, хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох

- Чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх дүрэм, журам боловсруулах, батлах;
- Салбарын урт хугацааны хөгжлийг хангах зорилгоор салбарын хөгжлийн асуудлыг нэг яаманд төвлөрүүлэх арга хэмжээг авах;
- Чөлөөт бүсийг хөгжүүлэхийн тулд ТХХТ эсвэл түүнтэй төстэй хамтын ажиллагааны хэлбэрийг нэвтрүүлэх;
- Одоо мөрдөж буй хөгжлийн алсын хараа, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө зэргийг тогтвортойгоор хэрэгжүүлэх;
- Үндэсний чанарын стандартыг эцэслэн боловсруулах;
- Олон улсын хамтын ажиллагааг дэмжих.

(2) Хүний нөөцийг хөгжүүлэх

- ЖДҮ-т ажиллагсадыг сургахад дэмжлэг үзүүлэх;
- Мэргэжлийн ур чадварыг үнэлж гэрчилгээ, шагнал урамшуулал олгодог тогтолцоог нэвтрүүлэх.

(3) Хувийн хэвшлийг бэхжүүлэх, төрөлжүүлэх

- ХХААХҮЯ болон салбарын холбоод ЖДҮ эрхлэгчдэд зориулж хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг сайжруулахад дэмжлэг үзүүлэх;
- ЖДҮ-ийн техник, технологийг сайжруулах арга хэмжээний талаар судлах;
- Чанарын стандартын гэрчилгээ олгох, үнэлгээ хийх үйл ажиллагааг сайжруулах;
- Менежмент, технологи, МХХТ, маркетингийг сайжруулах татаас, урамшуулал олгох системийг нэвтрүүлэх;
- Уул уурхайн салбарын нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхийн тулд нөөц бололцоо бүхий компаниудад дэмжлэг үзүүлэх;
- Хүнд үйлдвэрийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх;
- Импортыг орлох бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийн тулд хүнсний үйлдвэрлэлийг дэвшилтэт технологи боловсруулах, нэвтрүүлэх (резин, хуванцар бүтээгдэхүүн, тавилга, ундаа, савангийн г.м. ирээдүйтэй үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх).

(4) Гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалт, чөлөөт бүсийн хөгжлийг дэмжих

- Үндэсний хөгжлийн газар арьс шир, ноос, ноолуур, сүү, махны үйлдвэрүүдийн байршлыг тодорхойлох судалгааг хийж байна. Энэ төрлийн судалгаа нь бүсийн болон салбарын хөрөнгө оруулалт, хөнгөлөлтийн системийг нэвтрүүлэхэд хувь нэмэр болно.
- Хөрөнгө оруулагчдад зориулсан мэдээллийн багц, цахим хуудсыг хөгжүүлэх;
- Хөрөнгө оруулалтыг татах зорилгоор хурал, уулзалт зохион байгуулах, хилийн чанадад Төлөөлөгчийн газар ажиллуулах үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх;
- Чанартай дэд бүтцийг барьж байгуулах ажлыг урт хугацаанд тогтвортойгоор үргэлжлүүлэх;
- Аж үйлдвэрийн парк, эдийн засгийн чөлөөт/тусгай бүсүүдийг хөгжүүлэхийн тулд аж үйлдвэрийн бүсүүдийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх, хөгжлийн бодлогын уялдаатай байдлыг хангах, менежментэд хувийн хэвшлийг оролцуулах;
- Үйлдвэрүүдийг хотоос нүүлгэх тохиолдолд шинэ аж үйлдвэрийн парк, бүсэд үйлдвэрийн түрээсийн барилга байгууламжуудыг барьж байгуулах.

(5) Нэмүү өртгийн сүлжээ, үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх, бизнесийн холбоо, хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх

- Дотоодын болон экспортын зах зээлийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх ажлыг зохион байгуулж, тогтвортой хэрэгжилтийг хангах;
- ААН, байгууллагуудын мэдээллийн санг аж үйлдвэрийн салбарын мэдээллээр баяжуулж үүсгэх;
- Гадаадын хөрөнгө оруулагч, дотоодын компани хамтарч ажиллах, технологи дамжуулах үйл ажиллагаанд зориулж хөнгөлөлт, татаас олгох талаар судлах;
- ХХААХҮЯ, ҮХГ, МҮХАҮТ-тай хамтарч туслан гүйцэтгэгчийн гэрээ байгуулах компанийг зуучлах, компаниудад дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог хөгжүүлэх;
- Үйлдвэр, бизнесийн холбоод, дотоодын компаниудын сүлжээг байгуулах ажлыг дэмжих;
- Хөгжлийн шинэ загварыг тодорхойлох явцад үйлдвэрлэлийн кластерын хөгжлийг тусгах, хөдөө аж ахуйн “брэнд” бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх.

(6) Санхүүгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх

- ЖДҮ эрхлэгчдэд зээл олгох нөөц, боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд тусгай сан/банк, арилжааны банкуудын хамтын ажиллагааны уялдааг хангах;
- Сонгогдсон үйлдвэрлэлд зориулсан арилжааны банкны татаастай зээл эсвэл хоёр үе шаттай зээл олголтыг дэмжих;
- Үйл ажиллагааны дүн шинжилгээ, бизнесийн зөвлөгөө бүхий тогтолцоотой зээл олголтыг холбох талаар судлах.

(7) Гарааны бизнес, инкубаци, инновацийг дэмжих

- Судалгаа, хөгжүүлэлтийн үйл ажиллагаатай мэдээллийн болон инкубатор төвийг тухайн салбарын мэргэжлийн холбоодыг түшиглэн байгуулах ажлыг дэмжих;
- ШУ, технологийн мэдээллийг (оюуны өмчийн эрхийн асуудлыг оролцуулаад) үр дүнтэй ашиглах чадавхыг бэхжүүлэх;
- Инновацийн кластер нь шинэ технологи бүхий боловсролын болон судалгааны институтууд хөгжихөд түлхэц үзүүлдэг. Цаашид инновацийн кластерын хөгжил эсвэл Оюутны хотхоны бүтээн байгуулалтыг дэмжих.

(8) Дижитал шилжилт, МХХТ-ийг ашиглах замаар мэдээллийн технологийн салбарын хөгжлийг дэмжих

Хүн ам нь өргөн уудам газар нутагтаа тархан суурьшсан тул Монгол Улсын аж үйлвэр болон холбогдох бусад салбарт дижитал шилжилт, МХХТ-ийг ашиглах зайлшгүй шаардлагатай юм. Төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд дор дурдсаны дагуу бие биенээ харилцан дэмжиж, зохион байгуулалттай системтэйгээр хамтран ажиллах хэрэгтэй. Үүнд:

- МХХТ-ийн дэд бүтэц, програм хангамжийн хөгжүүлэлтийг институцийн арга хэмжээтэй хослуулан бизнесийн экосистемийг төлөвшүүлэх;
- Монгол залуучуудын технологийн өндөр ур чадвар, харьцангуй бага цалин хөлс, гадаадын олон хэл эзэмшсэн зэрэгт үндэслэн хувийн хэвшлийн санаачилгаар оффшор аутсорсинг хөгжүүлэх;
- Иргэд, нутгийн захиргааны байгууллагын харилцаа холбоог сайжруулах зорилгоор Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр “нээлттэй эхийн систем”-ийн шаардлагыг хангасан мэдээллийн нээлттэй орчныг бий болгох;
- Стратегийн байршилд төрөл бүрийн програм ашиглахад хөдөлгөөнт холбооны 5G технологийг хамтран турших;
- Дэд бүтэц, гарааны бизнес, сургалт бүхий дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн загвар хот/аймаг хөгжүүлэх.

8.4.3 Эдийн засгийн бусад салбаруудыг хөгжүүлэх бодлого, институцийн арга хэмжээ

(1) Газар тариалангийн салбар

Газар тариалангийн салбар нь ТХҮБ 2030-ын зорилтуудад хүрэх, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин, хөгжихөд чухал үүрэгтэй тул тус салбарт шинэ техник, технологийг нэвтрүүлж, нутагшуулах бодлогыг баримтлах нь чухал юм. Түүнчлэн Засгийн газар нь газар тариалан эрхэлдэг аж ахуйн нэгж, байгууллага, хоршоод, иргэдийг дэмжсэн институци, технологийн бодит, үр дүнтэй санаачилга, арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Газар тариалангийн салбарт шинэ техник, технологийг нэвтрүүлж, нутагшуулахдаа хураан авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх, бэлчээрийн даац хэтрэлт, доройтлыг багасгах тал дээр анхаарах нь чухал. Нэн ялангуяа усжуулалтын систем байгуулах газар нутгийг сонгох, усны нөөцийг нэмэгдүүлэх, ашиглах төлөвлөлт, менежментийг хийхэд Засгийн газрын санаачилга, үйл ажиллагаа ихэхэн үүрэг гүйцэтгэнэ. Түүнчлэн орон нутгийн нөхцөл байдалд зохицсон шинэ техник, технологийг нэвтрүүлэхэд татаас олгох байдлаар

хүлэмжийн аж ахуй эрхлэлтийг дэмжиж болно.

Засгийн газраас дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай бусад арга хэмжээнүүдэд тэг элдэншүүлэлтийн технологийг нэвтрүүлэх, газрын хөрсийг сэргээх, ургацын төрөл сортыг нэмэгдүүлэх, үрийн чанарыг сайжруулах зэрэг багтана. Газар тариалангийн салбарт шинээр нэвтрүүлж болох арга, технологийн саналыг Газар тариалан, мал аж ахуйн салбарын тайланд тусгасан.

Газар тариалангийн бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх маркетинг, сурталчилгааг хийхэд төрийн оролцоо шаардлагатай нь дамжиггүй юм. Өнөө үед экспортын зах зээлд эрүүл, аюулгүй бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх, хэрэглэгчдэд тухайн бүтээгдэхүүнийг хэрхэн, хаана үйлдвэрлэснийг мэдэх боломжийг хангаж өгөх шаардлагатай болсон. МХХТ-ийг ашиглаж маркетингийн болон үйлдвэрлэлийн дамжлага, түүхийг шалгах боломжтой системийг нэвтрүүлэх нь маш чухал бөгөөд үүнийг Засгийн газар загвар төсөл болгож хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Засгийн газар нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд ашиглах эсвэл экспортод гаргах боломжтой ургац хураалтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор татаас олгож арга хэмжээг авч болно. Энэ төрлийн ургац хураалтыг нэмэгдүүлэхээр хувийн хэвшил кластер хэлбэрээр хамтарч ажиллах боломжтой ч Засгийн газар нь газар тариалан эрхлэгчид, боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэгчид, маркетингийн агентлагууд, судалгааны институтууд болон бусад холбогдох үйлчилгээг үзүүлэх компаниудыг холбож, хамтарч ажиллахад нь дэмжлэг үзүүлэх боломжтой. Түүнчлэн кластеруудад экспортын бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлтийн технологи, маркетингтай холбоотойгоор Засгийн газрын оролцоо байж болно.

МХХТ ашиглалтыг нэмэгдүүлэхэд байгууллагуудын хамтын ажиллагаа чухал ач холбогдолтой. 2014 онд Японы Засгийн газар нийгэмд тулгамдаж буй сорилтуудыг шийдвэрлэх зорилгоор “Яам хоорондын стратегийн инновацийг дэмжих хөтөлбөр”-ийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Энэхүү хөтөлбөр нь судалгаа, хөгжүүлэлтийг дэмжсэн, шинэчлэх стратеги бүхий шинжлэх ухаан, технологи, инновацийг хөгжүүлэх зорилготой. Тус хөтөлбөр нь 1) тэргүүлэх хөтөлбөрүүдийг салбар дундын шинжлэх ухаан, технологи, инновацийн хороо сонгодог, 2) хөтөлбөрийг салбар хоорондын хамтын ажиллагаагаар хэрэгжүүлдэг, 3) суурь судалгаанаас эхлээд хэрэгжүүлэх хүртэл цогц арга хэмжээг авдаг, 4) зохицуулалт, тусгай тогтолцоог бий болгодог 5) цаашид оюуны өмчийн тогтолцоог бэхжүүлдэг зэрэг онцлогтой.

Эхний үе шатанд сонгогдсон 10 хөтөлбөрөөс судалгааны байгууллага, их, дээд сургуулиуд, хувийн хэвшил зэрэг оролцогч талуудын хамтын ажиллагааны хүрээнд хөдөө аж ахуйн салбарт тариалан эрхлэлтийг дэмжих системийг хөгжүүлсэн. Уг систем нь цаг уурын параметр, өсөлтийн симуляци загвар, эрт сэрэмжлүүлэх систем, тариалалтын арга техник зэрэг мэдээллээр хангадаг. Хувийн хэвшил өөрсдийн системээ тус системтэй холбох боломжтой бөгөөд ингэснээр өөрсдийн системээ шинэчилж, үйлдвэрлэгчдэд хамгийн сүүлийн үеийн мэдээллийг түгээх боломжтой болно. Дээр дурдсан хөтөлбөрөөс гадна Японы Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загасчлалын яам нь МХХТ-ийн хэрэглээг сурталчлах зорилгоор МХХТ-ийн каталогийг боловсруулсан. 2019 оны 9-р сарын байдлаар 226 төрлийн технологийг танилцуулга, компанийн нэр, холбоо барих хаягийн хамт жагсаасан байна. Түүнчлэн Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загасчлалын яам нь МХХТ ашиглалтыг эрчимжүүлэх шинэ төслийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна. Энэ төслийн зорилго нь 2026 он гэхэд хөдөө аж ахуйн чиглэлээр ажилладаг үйлдвэрлэгч, компаниудад хөдөө аж ахуйн салбарын нэгдсэн мэдээллийг гаргах

юм. Туршилтаар ашиглах технологийг нээлттэйгээр сонгон шалгаруулж, хэрэгжүүлэх төсөв, хөрөнгийг хуваарилж өгнө.

(2) Мал аж ахуйн салбар

Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэхийн тулд малын халдварт өвчний тархалтыг хянах шаардлагатай. Монгол Улсын Засгийн газар малын гоц халдварт шүлхий өвчин нь 1) маш богино хугацаанд тархдаг, 2) эдийн засагт хор хохирол ихээр учруулдаг, 3) малчид өөрсдийн хүчээр тэмцэхэд нэн хүндрэлтэй байдаг зэрэг шалтгааны улмаас тус өвчний дэгдэлттэй тэмцэхэд онцгой анхаардаг. Цаашид Засгийн газар малчидтай хамтарч малын халдварт өвчингүй бүсийг байгуулах ажлыг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Малын халдварт өвчний дэгдэлттэй холбоотой мэдээ, цуу яриа нь сөрөг үр дагавартай тул нэн даруй шийдвэрлэх арга хэмжээ авч байх шаардлагатай. Түүнчлэн үнэн бодит мэдээлэл түгээх нь шүлхий мэт халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой.

Монгол Улсын нийгэм, соёл, эдийн засгийн тулгуур байсаар ирсэн мал аж ахуйн салбарын тогтвортой хөгжлийг хангах, байгаль орчныг хамгаалах, хадгалах зорилгоор бэлчээрийн менежментийг боловсронгуй болгох, зохистой менежментийг хэрэгжүүлэх тулгамдсан шаардлага байна. Мал аж ахуйн салбарын өсөлт Засгийн газрын ган, зуд, бусад байгалийн гамшгууд, уур амьсгалын өөрчлөлт, бэлчээрийн доройтол зэрэгтэй тэмцэж буй үйл ажиллагаанаас ихээхэн хамаардаг. Мөн малчид, орон нутгийн засаг захиргааг холбосон үр дүнтэй харилцаа холбооны системийг ашигладаг болох шаардлагатай.

(3) Аялал жуулчлалын салбар

Аялал жуулчлалын салбар нь нөөц, баялгийн ашиглалтаас хамааралгүй нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ хувилбарын үндсэн салбарын нэг болох боломжтой салбар юм. Тус салбарын хүчин чадлыг дайчлахын тулд Засгийн газар, хувийн хэвшил хамтарч ажиллах шаардлагатай. Аялал жуулчлалын компаниудын маркетинг, сурталчилгаа салбарын өсөлтөд чухал ач холбогдолтой ч Засгийн газар үндэсний хэмжээнд сурталчлах арга хэмжээг авч Монгол Улсын аялал жуулчлалын салбарын имиж бүрдүүлэлтийг үр дүнтэйгээр хийх боломжтой. Түүнчлэн Засгийн газар аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэхийн тулд дотоодын нислэгийн тоог нэмэгдүүлэх, нислэгийн шинэ гарцыг нэмэгдүүлэх, аяллын визний шаардлагыг хөнгөвчлөх зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх нь чухал.

Засгийн газрын тус салбарыг хөгжүүлэх санаачилгын бас нэг чухал чиглэл бол аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх бүс нутаг хоорондын болон олон улсын холбооны үйл ажиллагааг дэмжих явдал юм. Бүс нутгийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь Монгол Улсын хувьд тун ирээдүйтэй бөгөөд үүнийг Засгийн газар аймаг дундын аялал жуулчлалын тулгуур төвүүдийг байгуулж, бүсийн аялал жуулчлалын тулгуур төвүүд рүү шууд нислэг үйлддэг болгож дэмжих хэрэгтэй. Түүнчлэн ОХУ, БНХАУ-тай хийх худалдааны хэлэлцээрүүдийн хүрээнд олон улсын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх чиглэлээр ажиллах хэрэгтэй. ОХУ-тай хил залгаа оршиж буй аймгуудын аялал жуулчлалыг Бүгд Найрамдах Буриад улс, Байгаль нууртай холбож, БНХАУ-ын Манжуур, ОХУ-ыг холбосон аялал жуулчлалын гурвалжинг хөгжүүлнэ.

Засгийн газар аялал жуулчлалын салбарын дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтад шаардлагатай санхүүжилтийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэхийн тулд санхүүжилтийн шинэ механизмыг бий болгох шаардлагатай. Үүний хүрээнд орон нутгийг хөгжүүлэх санг байгуулж, уул уурхайн салбар болон аялал жуулчлалын томоохон бүтээн байгуулалтуудын орлогын тодорхой хувийг тус санд төвлөрүүлж, тогтвортой аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхийн тулд ойн сан, байгалийн нөөцийг хамгаалах зэрэг зардалд зарцуулах хэрэгтэй.

(4) Банк, санхүүгийн салбар

Монгол Улс төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжих шилжилтийн түүхэн үе шатанд Монгол Улсын Засгийн газрын 1991 оны 01 дүгээр сарын 18-ны өдрийн 22 тоот тогтоолоор улсын өмч хувьчлалын ажлыг эхлүүлэх, цаашид үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлэх зорилгоор Монголын хөрөнгийн биржийг үүсгэн байгуулсан. Монголын хөрөнгийн бирж нь 2006 оны байдлаар хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээгээр дэлхийн хамгийн жижиг хөрөнгийн биржид тооцогдож байсан бол 2010 онд дэлхийн хамгийн сайн үзүүлэлттэй хөрөнгийн бирж болжээ. 2019 оны 2 дугаар сарын байдлаар Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй 218 хувьцаат компанийн хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ 2.5 их наяд төгрөг хүрсэн бөгөөд 2021 оны 2 дугаар сарын байдлаар хөрөнгийн зах зээлийн нийт үнэлгээ 3 их наяд төгрөг болжээ. Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг хангахад Монголын хөрөнгийн биржийг хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

Дэлхийн аливаа улс орны хөрөнгийн биржийн үйл ажиллагаа нь үндэстэн дамнасан корпорациудаас хамааралтай болсон. Жишээлбэл Ирланд улс 1990-ээд онд АНУ-ын хөрөнгийн биржийн дэргэдэх судалгааны хүрээлэнгүүдэд “camrus компаниудыг” амжилттай бүртгүүлснээр биржийн капитализацийг нэмэгдүүлсэн. Үүнийг хүний нөөц, програм хангамж хөгжүүлэх судлаачдын чадавхыг Засгийн газрын дэмжлэгтэй хослуулснаар хэрэгжүүлэх боломжтой. Японы хөрөнгийн биржийн идэвхтэй үйл ажиллагааг Японы пүүсүүдийн хувьцааг худалдаж авсан гадаадын хөрөнгө оруулагчид голчлон дэмждэг. Гол нь эдгээр Японы пүүсүүд гадаадын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй. Хөрөнгө оруулагчид АНУ дахь Японы пүүсүүдийн хувьцааг арилжиж, Японы хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй ижил пүүсийн хувьцааг худалдаж авах мөн эсрэгээрээ зэргээр санхүүгийн арбитраж хийх боломжтой.

Тиймээс Монголын хөрөнгийн биржийг хөгжүүлэхийн тулд Монгол Улсад үндэстэн дамнасан корпорациуд бизнес эрхлэх нь чухал юм. Монголд Улсад тэдгээр пүүс компаниудыг үүсгэн байгуулахад дөхөм болгох үүднээс олон үндэстний корпорациудын үйл ажиллагаа явуулах таатай орчныг бүрдүүлэх хэрэгтэй. Түүнчлэн өөр нэг нөхцөл нь олон улсын банкуудын салбар нэгжийг байгуулах шаардлагатай.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын голлох хөрөнгө оруулагчид уул уурхайн корпорациуд байсан боловч цаашдаа уул уурхайн үйл ажиллагаа нийгэм, экологийн аюулгүй байдлыг ханган ажиллахад хүндрэл бэрхшээл учирч байна. 8.4.1 дүгээр хэсэгт санал болгосноор хариуцлагатай уул уурхайн урьдчилсан нөхцөл нь уул уурхайн үйл ажиллагаанаас олох ашгийг орон нутгийн иргэдтэй хуваалцах юм. Одоогийн байдлаар үндэстэн дамнасан корпорациуд хөрөнгө оруулаагүй байгаа газар тариалан, мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, боловсруулах үйлдвэрийн хувьд илүү боломж олдож магадгүй юм. Мах боловсруулах (худалдан борлуулах) томоохон пүүс компанийн хөрөнгө оруулалтаар хэдэн зуун мянган га

газарт асар том фермерийн аж ахуйг Эдийн засгийн чөлөөт бүс болгон байгуулж, Монголын түншүүдтэй хамтарсан компани байгуулж, олон улсын хүнсний чанарын стандартыг хангасан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, экспортод гаргах санал дэвшүүлж байна. Тухайн хамтарсан компани нь АНУ, Япон, Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй байх шаардлагатай.

Samrus компани, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх пүүс компани бол зөвхөн нэг жишээ юм. Бусад өөр боломжуудыг эрэлхийлэх нь зүйтэй. Үүний гол санаа нь зөвхөн уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрлэл төдийгүй газар тариалан, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг урьж Монголын хөрөнгийн биржийг хөгжүүлэх явдал юм (Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй хамтарсан компаниуд). Монгол Улсын хүний нөөц, судалгааны байгууллагуудын оролцоотойгоор энэхүү үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд Засгийн газар үндэстэн дамнасан корпорациудад бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай.

8.5 Хөгжлийн удирдлага, санхүүгийн тогтолцооны институцийн арга хэмжээ

8.5.1 Тойм

ҮХЦТ-д санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүд нь өнөөгийн хөгжлийн удирдлага, санхүүжилтийн хүрээнд хэрэгжиж байна. Хэрэгжилтийг илүү үр дүнтэй болгохын тулд энэ хэсэгт зарим зөвлөмжийг тусгасан болно. 1990 онд төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооноос ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээс хойш хөгжлийн удирдлага, санхүүжилтэд өөрчлөлт орсон боловч социалист дэглэмийн өв уламжлал зарим талаар нөлөөлсөөр байна. Аливаа тогтолцоог хүн удирддаг тул уг тогтолцооны үйл ажиллагаа нь байгууллагын соёл, нийгмийн хандлагыг бүрдүүлж буй ажилтан, албан хаагчдын сэтгэлгээтэй ихээхэн холбоотой. Түүнчлэн засаг захиргаа, санхүүгийн тогтолцоог нэн яаралтай өөрчилсний улмаас Монгол Улсын макро эдийн засгийн шинэ асуудлууд үүссэн.

Менежменттэй холбоотой зарим асуудлуудын хувьд байгууллагын дотоод үйл ажиллагаатай холбоотой буюу байгууллагын зохисгүй соёл, харин гадаад хүчин зүйлээс үүдэлтэй гэвэл сонгуулийн үр дүнгээс шалтгаалан удирдах албан тушаалтан солигдсоноос үүсэх улс төрийн хэт их нөлөөлөл байна. Хэдийгээр Монгол Улс хувийн хэвшил болон төрийн байгууллагуудын хөгжил, удирдлагын хувьд маш их боломж, давуу талуудтай боловч 1990 он хүртэл хүчтэй үйлчилж байсан Зөвлөлтийн нөлөөг арилгах, өөрчлөгдөж буй үнэт зүйлсэд дасан зохицохын тулд институцийн хөгжлийн хувьд сайжруулах шаардлагатай олон зүйлс ажиглагдаж байна.

Монгол Улсад уул уурхайг хөгжүүлэхэд чиглэсэн гадаадын хөрөнгө оруулалт олширч эдийн засгийн өндөр өсөлтийг дагуулсан хэдий ч энэ нь эргээд экспортын бүтээгдэхүүн, чиглэлийн хязгаарлагдмал байдлыг үүсгэн улмаар гадаад валютын өрийг нэмэгдүүлсэн нь макро эдийн засгийн бүтцийн асуудал үүсэхэд хүргэсэн. COVID-19-ийн эсрэг онцгой арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байгаа нь Засгийн газар, орон нутгийн засаг захиргааны чиг үүрэг, санхүүгийн чадавхыг дахин шалгах боломжийг олгож байна. Бүтцийн асуудлыг шийдвэрлэх, COVID-19-ийн сөрөг нөлөөллийг арилгах тогтвортой өсөлтийг хэрэгжүүлэх аргуудыг энд санал болгож байна.

8.5.2 Институци, байгууллагын хөгжилтэй холбоотойгоор тулгарч буй асуудлууд

(1) Нийгмийн зөв тогтолцоо

Монгол Улсыг Зөвлөлтийн нөлөөнд байсан улс орнуудтай харьцуулвал эмэгтэйчүүдийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин хамгийн өндөр байна. Мөн яам, агентлаг болон компаниуд хоорондын харилцаа холбооны хувьд хамгийн сайн нь байна.

Хөдөө орон нутагт нүүдэлчдийн аж төрөх ёс, ахуй амьдралаас үүдэн хөвгүүд нь эцэг эхээсээ малаа өвлөн авч, малчин болж амьдардаг бол эцэг, эхчүүд нь охидуудаа Улаанбаатар хот руу дээд боловсрол эзэмшүүлэхээр явуулдаг. Дээр дурдсанаар их дээд сургуульд суралцаж буй нийт оюутнуудын 60-70¹ хувь нь эмэгтэй оюутнууд байгаа бөгөөд энэ нь төр, хувийн хэвшлийн байгууллагууд боловсролтой эмэгтэй ажиллагсад ажиллуулахад нөлөөлж байна.

Ялангуяа 1990-ээд онд социалист систем задрах хүртэл ерөнхий боловсролын сургалтын тогтолцоо маш сайн байсан тул Монгол Улсын хүн амын бичиг үсгийн түвшин 100 хувь хүрсэн. Монгол Улс нь харьцангуй өндөр боловсролтой, сахилгатай, олон хэл эзэмшсэн хүний нөөцийг бэлтгэсэн. Энэ нь улам бүр даяаршиж буй нийгэмд томоохон давуу тал болох нь дамжиггүй юм.

Монгол Улсын нүүрс, зэс зэрэг байгалийн баялагт суурилсан уул уурхайн салбарын хөгжлийн улмаас 2011 онд ДНБ 16 хувиар өссөн бөгөөд энэ нь дэлхийн хамгийн өндөр үзүүлэлт байсан билээ. 2014 оноос хойш Монгол Улсын гадаад худалдааны тэнцэл мөн эерэг үзүүлэлттэй байсан.

(2) Улс төрийн тогтворгүй байдал болон төрийн албан хаагчдын халаа, сэлгээ

Гадаад валютын нөөцийг нэмэгдүүлэх байгалийн нөөц баялаг, ард иргэдийг мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүнээр хангах мал аж ахуй эрхлэлт зэрэг давуу тал байгаа хэдий ч Засгийн газрын санхүүжилтээр хэрэгжүүлж буй төслүүдэд улс төрийн хүрээнд хангалттай дэмжлэг үзүүлж чадахгүй байна. Үүний гол шалтгаан нь улс төрийн тогтворгүй байдал, төрийн албан хаагчдын халаа сэлгээ (төрийн албан хаагчдыг олноор нь удаа дараа халж, сольдог) бөгөөд ихэвчлэн сонгуулийн дараа яам, агентлаг, төслийн нэгжийн ажилтан, албан хаагчдыг халж, сольдог.

1990 оноос хойш УИХ-ын ээлжит сонгуулийн үр дүнд төрийн байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалт байнга өөрчлөгдөж улмаар улс төрийн тогтворгүй байдлыг үүсгэсэн. Төрийн байгууллагын удирдах албан тушаалтан, мэргэжилтнүүдийн ихэнх нь өөрчлөгдөж, сонгогдсон улс төрчид төрийн албаны томилгоо, халаа сэлгээ хийдэг. Дээр дурдсанаар төрийн албанд эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш оролцоотой, зөв бүтэц бүхий нийгэм нь ажилтан, албан хаагчдад ажиллах урам зориг төрүүлдэг ч улс төрийн тогтворгүй байдлын улмаас тэдгээрийн ажлын гүйцэтгэл муудах хандлагатай байна. Бодлогын хэрэгжилтийг хангах үүднээс мэдлэг туршлагадаа үндэслэн баг хамт олноороо идэвхи зүтгэлтэй хамтран ажиллах байдал хангалттай бус байна.

Энэхүү төрийн албаны байнгын халаа сэлгээний үр дүнд ихэнх яам,

¹ 2019 оны 4-р сарын 9-ний АХБ-ны зөвлөлдөх уулзалтын үеэр Др. Б. Отгонтөгсийн илтгэлд дурдсанаар статистикийн сүүлийн үеийн мэдээллээр их, дээд сургуулийн оюутнуудын 64%-ийг эмэгтэй оюутнууд эзэлж байна.

байгууллагуудад ажлын туршлага багатай удирдах ажилтнууд, мэргэжилтнүүд ажиллаж байгаагаас ажлын бүтээмж хангалтгүй, баг хамт олноороо идэвх зүтгэлтэй хамтран ажиллах нь учир дутагдалтай байгаа бөгөөд төсөл хэрэгжүүлэхэд холбогдох яам, байгууллагуудын хооронд зөвшилцөл, ойлголцлыг бий болгоход саад учруулж байна.

Ажилтнуудын тухайн жилд ажилд орж байгаа болон ажлаас гарч байгаа түвшин 30%-иас бага байх, тухайн байгууллагад ажиллаж, туршлага хуримтлуулсан тул тус түвшин 15% -иас бага байхыг зөвлөдөг. Одоогийн энэхүү түвшинг 20% болон түүнээс доош бууруулахын тулд баг хамт олноороо идэвх зүтгэлтэй ажиллах, эерэг сэтгэлгээг бий болгох зарим сургалтыг зохион байгуулснаар байгууллагын соёлыг өөрчилж, өөрийн ажлаас гадна бусдын ажлын талаар огт анхаардаггүй ажиллагсадын харилцан ойлголцол, дэмжлэгийг бий болгох бөгөөд байгууллагын бүх ажиллагсад өндөр бүтээмжтэй, харилцан ашигтай ажиллах боломжийг бүрдүүлдэг.

Төрийн албаны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталж, 2019 оны 1-р сарын 1-ний өдрөөс мөрдөж эхэлсэн. Энэхүү хуульд заасны дагуу төрийн албан хаагчийг сонгон шалгаруулж томилоход Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, төсвийн ерөнхийлөн захирагч, улс төрийн албан тушаалтан, улс төрийн нам, эвслийн удирдах болон гүйцэтгэх албан тушаалтан, бусад этгээдийн зүгээс аливаа хэлбэрээр нөлөөлөх, дарамт, шахалт үзүүлэхийг хориглосон.

(3) Нийгэм болон иргэдийн сэтгэлгээ

Дээд дурдсанаар улс төрийн тогтворгүй байдал, ажилтны халаа сэлгээ нь нийгэм, иргэдийн сэтгэлгээ болон төр, хувийн хэвшлийн байгууллагад ч нөлөөлсөн. Аливаа байгууллагын ажилтан, албан хаагчид нь байгууллагынхаа хамтын үнэ цэнээс илүүтэй хувь хүний ашиг, сонирхолыг дээгүүр тавьдаг. Энэ нь гадаадын зочид, бизнес эрхлэгчдийн сонирхолыг татахгүй байх нөхцөл бүрдүүлж улмаар хөгжлийн боломжоо алдахад хүргэдэг. Яам, агентлаг, байгууллага, компаний ажилтан, албан хаагчид хариуцаж буй ажил үүрэгтээ үнэнч бус, идэвх зүтгэлгүй хандаж байгаа нь хамгийн муу үзүүлэлт юм.

2018² оны Аймгуудын өрсөлдөх чадварын тайлангийн /10-р хуудас/ "Тооноос чанар руу" бүлэгт тусгаснаар төрийн албан хаагчид нь эдийн засаг өсөхийн хэрээр хүний хамгийн анхан шатны хэрэгцээ болох хоол хүнс, хувцаснаас илүүтэйгээр чанарт анхаарлаа төвлөрүүлэх шаардлагатай болдог. Энэ нь эдийн засгийн хувьд тоо хэмжээ хангалттай болсны дараа хүмүүс үйлчилгээний чанарыг эрэлхийлж, ерөнхийдөө амьдралын чанар илүү чухал гэдгийг ойлгодог.

Зураг 8.5.1-д одоогийн дээрээс доош чиглэсэн урсгалыг доороос дээш, дээрээс доош хамтад нь хэрэгжүүлж, харилцааны болон сэтгэлгээний өөрчлөлт хийх хэрэгтэйг харуулсан болно. Энэ нь "чанарыг дагаж тоо хэмжээ" гэдэгт хэт их анхаарахгүйгээр бүх хэрэглэгчдийн хувьд "чанар ямар ч бизнест зайлшгүй байх ёстой" гэсэн үг юм.

² Эдийн засаг, өрсөлдөх чадварын судалгааны төвийн тайлан 2018 он (web site: eee.ecrc.mn info@ecrc.mn)

Зураг 8.5.1 “Enterprise Mongolia” үзэл баримтлал³

**Mongolia can participate in the Olympics of Economies,
if you stop the Soviet style ...**

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(4) Үйлчлүүлэгчид чиглэсэн үйл ажиллагаа

2019 оны 1-р сарын 1-нээс хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй 2017 оны 12-р сарын 7-ны өдөр батлагдсан Монгол Улсын Төрийн албаны тухай хуульд төрийн албан хаагчдын үйлчлүүлэгчдийн талаар баримтлах үзэл баримтлал тусгагдаагүй болно.

1 дүгээр зүйл. Хуулийн зорилт

1.1. Энэ хуулийн зорилт нь төрийн албаны мэргэшсэн, тогтвортой, ил тод, хариуцлагатай байх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх, төрийн албаны төв байгууллага, төрийн албан хаагчийн эрх зүйн байдал, нийгмийн баталгааг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

Харин Япон улсын Төрийн албаны тухай хуульд доорхи зүйл орно. Үүнд:

1 дүгээр зүйл. Энэхүү хууль нь төрийн албан хаагчдад хамаарах үндсэн стандартыг (үүнд төрийн албан хаагчийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэсэн, нийгмийн баталгааны зохих арга хэмжээг багтаасан) бий болгож, төрийн албан хаагчдыг ардчилсан зарчмаар сонгосноор ажлын байрны гүйцэтгэл өндөр байж, ард иргэдэд зориулсан ардчилсан, үр ашигтай үйлчилгээ үзүүлнэ.

Монгол Улсын Төрийн албаны тухай хуулийн 1 дүгээр зүйлд төрийн албан хаагчдын эрх зүйн байдал, нийгмийн баталгааг ард иргэдэд хүргэх үйлчилгээг үл харгалзан тогтоосон байхад Японы хуульд төрийн албан хаагчдыг ард иргэдийн төлөө хамгийн өндөр гүйцэтгэлтэй үйлчилгээг үзүүлэхийн тулд хэрхэн ажиллах ёстойг тодорхойлсон байдаг. Японы төрийн албан хаагчид ард иргэддээ үйлчлэх ёстой гэдгийг ухамсарласан, үүнийгээ үүрэг даалгавар гэсэн хандлагатайгаар

³ 2016 оны 5-р сард ШУТИС дээр зохион байгуулагдсан “Иноваци, бизнес эрхлэлтийг хөгжүүлэх” олон улсын хурлын илтгэл. Монгол Улсын ард иргэд бүгд өөрсдийгөө “Enterprise Mongolia” ганцхан компаний ажилтан гэж ойлгох хэрэгтэй. Энэхүү санааг уулзалтуудаар хэлэлцэх нь зүйтэй.

ажилладаг.⁴

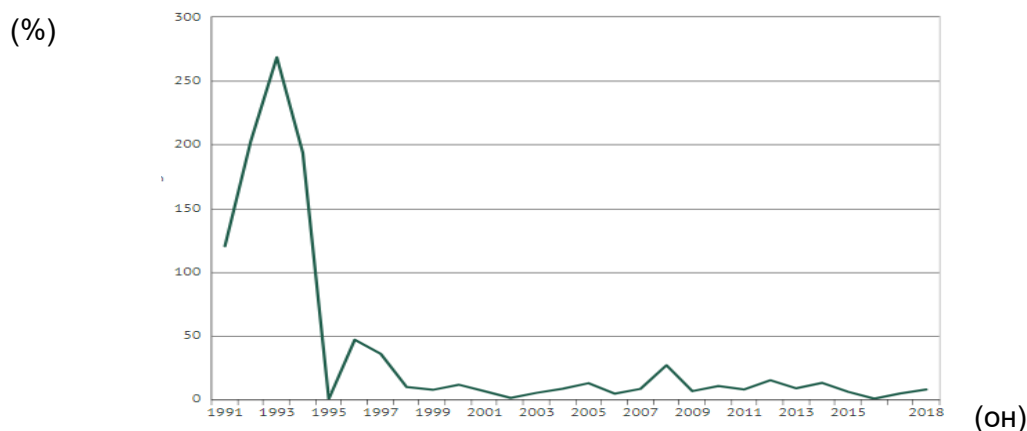
Төрийн албан хаагчид нарийн тодорхойлсон үйлчлүүлэгч байхгүй тул зөвшилцөлд хүрэх боломжгүй, учир нь хэний төлөө ажиллаж байгааг хэн ч ойлгоогүй бөгөөд төрийн албан хаагч бүр өөр өөрийн ашиг сонирхолын төлөө ажиллах боломжтой байдаг.

(5) Инфляцийг тогтвортой түвшинд байлгах

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хоёрдугаар бүлэгт зааснаар Монгол Улсын иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, өндөр наслах, хөдөлмөрийн чадвар алдах, хүүхэд төрүүлэх, асрах болон хуульд заасан бусад тохиолдолд эд, мөнгөний тусламж авах зэрэг эрхийг эдэлдэг. Инфляцийг 10%-иас доош түвшинд хянаж чадвал Засгийн газар хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сайн боловсрол олгох, хүүхэд, хөдөлмөрийн чадвар алдсан, өндөр настай иргэдэд халамж өгөх хангалттай төсвийг бүрдүүлж чадна. Түүнчлэн ядуурлын шугамын доор орсон иргэдийг байшин, сууцаар хангах ч боломжтой болно.

1990 оны Зөвлөлт Холбоот Улсын задралын дараа 1991-1995 онуудад Монгол Улс ТУХН-ийн орнуудаас хангагдаж байсан түлш, хоол хүнс болон бусад үйлдвэрлэлийн бараа бүтээгдэхүүний хомсдолд орж эхэлсэн. Энэ хомсдолын улмаас 1990-ээд оны эхэн үед 50 гаруй хувийн өндөр инфляцитай байсан (Зураг 8.5.2).

Зураг 8.5.2 Монгол Улсын инфляцийн түвшин, хэрэглээний үнийн индексээр, 1991-2018 он

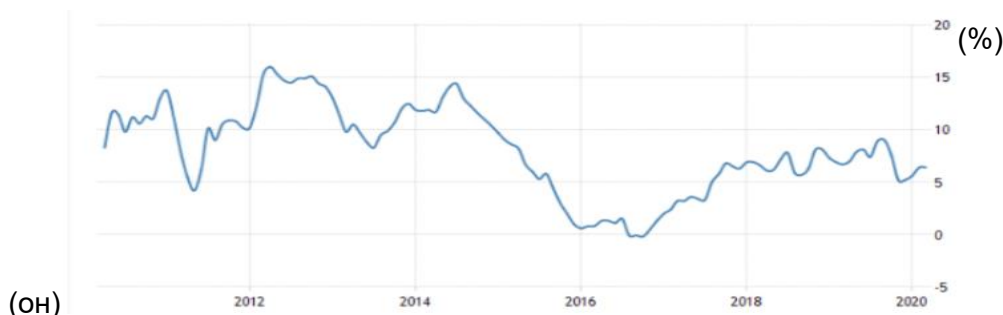
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын инфляцийн түвшинг 10%-иас бага түвшинд барьж худалдааны эерэг баланстай байж ирсэн (Зураг 8.5.3). Тиймээс илүү том тусламжийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэх боломжтой байв. Инфляцийг 4 орчим хувьтай байлгах нь ихэнх бизнес эрхлэгчдийн хувьд бизнесээ цаашид хөгжүүлэхээр тэлэх, хөрөнгө оруулах шийдвэр гаргахад хамгийн таатай байдаг гэж үздэг. Тиймээс инфляцийг тогтвортой түвшинд байлгах тал дээр анхаарах шаардлагатай.

⁴ Төрийн албаны тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд Төрийн албаны эрхэм зорилгыг тусгасан. Төрийн албаны эрхэм зорилго нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хуулийг чандлан баримталж, үндэсний язгуур ашиг сонирхолд захирагдан ард түмэндээ үйлчилж, төрд чин үнэнчээр зүтгэхэд оршино.

⁵ Инфляцийг гадаад валютаас хараат байдлыг багасгах, мөнгө хэвлэж зах зээлд нийлүүлэх замаар бууруулах боломжтой. Энэ талаар дараагийн хэсэгт тусгана.

Зураг 8.5.3 Монгол Улсын сүүлийн 10 жилийн инфляцийн түвшин, хэрэглээний үнийн индексээр

Эх сурвалж: Trading Economics

(6) Улсын өр

Хүснэгт 8.5.1-д үзүүлснээр Монгол Улсын гадаад өр ДНБ-ний 270%-тай тэнцэж байгаа бөгөөд дотоод өр гадаад өрийн 0.26%-тай тэнцэхүйц бага байна. Энэ нь Монгол Улс гадаад валютын зах зээлээс хамааралтай бөгөөд Засгийн газрын дотоод үнэт цаасны зах зээл хангалттай хөгжөөгүй байна гэсэн үг юм. Энэхүү нөхцөл байдал нь Монгол Улсын эдийн засаг нүүрс, зэс, алт, ховор металл зэрэг байгалийн баялгийн экспортоос ихээхэн хамааралтай байгаатай холбоотой. Засгийн газар үнэт цаасыг хангалттай гаргахгүй байгаа нь зээлийн хүү өндөр буюу 10% болон түүнээс дээш байгаа нь төрийн санд дарамт болж байгаатай холбоотой.

Хүснэгт 8.5.1 Монгол Улсын нийт өр

Нэгж: сая ам.доллар

Өр	Хэмжээ
Гадаад валютын өр	30,599.63
Богино хугацаат	2,926.19
Урт хугацаат	27,674.44
Дотоод валютын өр	78.25
Богино хугацаат	37.45
Урт хугацаат	40.71
Тодорхойгүй	-
Нийт өр	30,677.88

Эх сурвалж: Монголбанк

Тайлбар: Энэхүү статистикийг ОУВС-гийн Мэдээлэл тархаалтын тусгай стандартын дагуу бэлтгэсэн. (Өрийн хэмжээ 2019 оны 12-р сарын 31-ний байдлаар)

Импортын бараа бүтээгдэхүүнийг гадаадын валютаар худалдаж авдаг тул төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханш суларсаар байна (Зураг 8.5.4). Хэдийгээр Монгол Улс түүхий ноолуур их хэмжээгээр бэлтгэдэг хэдий ч БНХАУ-аас самнасан ноолуур, өргөн хэрэглээний бараа, үйлдвэрийн түүхий эдийг гадаад валютаар худалдаж авдаг. Зөвхөн бизнес эрхлэгчид төдийгүй Монгол Улсын ихэнх иргэд өөрийн мөнгөн тэмдэгт-төгрөгийн зээлээс 15%-иар өндөр хүүтэй гадаадын валютын зээлийг илүүд үздэг.

Зураг 8.5.4 Төгрөгийн ам.доллартай харьцах ханш

Эх сурвалж: <https://tradingeconomics.com/mongolia/currency>

8.5.3 COVID-19 цар тахлын дэгдэлтээс авсан сургамж

(1) COVID-19 цар тахлын үед авч хэрэгжүүлсэн санхүүгийн арга хэмжээ

2019 оны сүүлээр дэлхий даяар COVID-19 вирусийн халдвар тархсанаас хойш дэлхийн улс орнууд ялангуяа эдийн засгийн хувьд өндөр хөгжилтэй орнуудын Засгийн газар цар тахлын нөлөөг даван туулахын тулд хариу арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна. Ихэнх орны Засгийн газар онц байдал зарлаж, улс орондоо олон төрлийн бизнесийн үйл ажиллагааг зогсоосны дараа бизнес эрхлэгчид, хувь хүмүүст их хэмжээний санхүүгийн туслалцаа үзүүлж эхэлсэн. Олон төрлийн шалтгааны улмаас улсын төсвөөс санхүүжилт гаргах хэрэгтэй болж байгаатай холбоотойгоор онцгой байдлаас улбаатай асуудлуудыг богино хугацаанд даван туулахад, улмаар эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн урт хугацааны хөтөлбөр хэрэгжүүлэхэд дотоод болон гадаад өрийг хэрхэн төлөх нь ихээхэн анхаарал татсан асуудал болж байна.

Монголбанк онцгой байдалд хариу арга хэмжээ болгон мөнгөний бодлогын хүүгээ 11% байсныг 3-р сард 1%-иар, 4-р сард дахин 1%-иар буулган 9% болгосон. 1-р сарын эхээр эдийн засгийн арга хэмжээ авч эхэлсэн БНХАУ-ын Засгийн газартай харьцуулахад Монгол Улсын Засгийн газар нь дөнгөж 4-р сард 5.1 их наяд төгрөгийг (1.9 тэрбум ам.доллар) эдийн засгийн эрсдлийг бууруулах Засгийн газрын хөтөлбөрийг санхүүжүүлэхээр баталсан. Одоогийн байдлаар Монголбанкны харьяа арилжааны банкуудаас зээл авах хүсэлтэй бизнес эрхлэгчид хэр их байгаа вэ гэсэн асуулт үүсэж байна (Дефакто тойм, 4 дүгээр сарын 24).

(2) COVID-19 цар тахлын үед эдийн засгийн хариу арга хэмжээ авсан зарим улс орнуудын жишээ

АНУ-ын Холбооны нөөцийн сан: 2020 оны 3-р сард АНУ-ын Төв банк нь цар тахлын улмаас санхүүгийн хохирол амссан компаниуд, муж/орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагуудад туслахаар эдийн засгийн тусламжийн багц болгон төлөвлөсөн нийт 6 их наяд ам.доллар (ДНБ-ий 30%-тай тэнцэх хэмжээний мөнгө) дээр нэмэлтээр 2.3 их наяд ам.долларыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах боломжтой гэж зарласан. Конгрессын зөвшөөрлөөр Сангийн яамны сангууд нь төрийн сан хөмрөгөөс 10 тэрбум долларын санхүүжилт авсан төслийн нэгжээр (special-purpose vehicle) дамжуулан хотын болон компанийн бондыг худалдаж авна. Түүнчлэн Холбооны засгийн газар жижиг бизнесийн удирдлагын зээлийн

хөтөлбөрийн хүрээнд зээлийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэхээ зарласан (New York Times, 4 дүгээр сарын 9).

Их Британийн Засгийн газар цар тахлын үед бизнесийг дэмжиж, мөнгөн гүйлгээг нэмэгдүүлэхийн тулд шаардлагатай арга хэмжээ авахаар амлаж 330 тэрбум гаруй фунтын зээл, баталгааг олгож компаниудын үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэхэд нь туслахаа зарласан. Жижиг, дунд бизнесийн хувьд коронавирусын улмаас үйл ажиллагаа тасалдсан бизнест олгох зээлийн хөтөлбөрийн хүрээнд ирээдүйтэй бизнесийн үйл ажиллагаанд Засгийн газрын баталгаатай, эхний жилийн хүүгийн төлөлтийг Засгийн газраас даасан 5 сая хүртэлх фунтын санхүүжилтийг шийдвэрлэсэн (Express & Stars, 3 дугаар сарын 17).

Их Британийн Засгийн газар хөдөлмөр эрхлэгчдийнхээ цалингийн 80%-ийг олгож дэмжлэг үзүүлсэн. ХБНГУ-ын Засгийн газар цар тахлын нөлөөнд хамгийн ихээр өртөгсдөд зориулж нийт 0.8 их наяд ам.долларын тэтгэмжийг олгосон.

Японы Засгийн газар нь онцгой байдлын үед нийт 1 их наяд ам.долларын тусламжийн сангаас 46 тэрбум орчим ам.долларыг компаниудад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн. Үүнээс зөвхөн 0.17 их наяд ам.доллар нь бэлэн мөнгөний дэмжлэг байсан. Жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийн хувьд эдийн засгийн нөхцөл байдал хурдацтайгаар хумигдаж байгаатай холбогдуулан хүүгүй зээл олгохоор 3-р сард зарласан 1.9 тэрбум ам.долларын дэмжлэг дээр нэмэлтээр энэхүү хөтөлбөр хэрэгжсэн (NHK World Japan, 4 дүгээр сарын 4).

(3) Цар тахлын үеийн тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагын ажиллагсад

COVID-19 цар тахлын дэгдэлтээс үүдэн галын шугаманд ажилладаг чухал шаардлагатай ажиллагсадын ажил бөгөөд тэдний авдаг цалин хөлс маш бага байдаг талаар дэлхийн улс орнууд мэддэг болсон. Үүнд зөвхөн эмнэлгийн болон нийгмийн ажилтнуудыг хамруулаад зогсохгүй зайлшгүй шаардлагатай хүнс, бараа бүтээгдэхүүний логистик үйлчилгээ, нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний салбарт ажилладаг хүмүүс багтаж байна. Түүнчлэн ХАА-н салбарын буюу хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн ажилчдыг зайлшгүй шаардлагатай ажилчид гэж тооцож байна. Өөрөөр хэлбэл өдөр тутмын амьдралд зайлшгүй шаардлагатай бараа, бүтээгдэхүүнээр хангахад оролцож буй ажилчдыг чухал шаардлагатай ажилчид гэж үзэж байна.

Улс орнуудын цар тахлын дараах хөгжлийн асуудалд нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд хүний нөөцийг хөгжүүлэх чиглэлээр ажиллагсадыг шаардлагатай ажилчдын түвшинд авч үзэх шаардлага тулгарч болох юм. Үүнд бага, дунд боловсрол олгох багш нар багтах бөгөөд өргөн хүрээнд судалгаа хийдэг судлаачдыг ч мөн хамруулж болно. Эдгээр хүмүүс нь зах зээлд шууд бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нийлүүлдэггүй тул өрсөлдөөн ихтэй нийгэмд хөдөлмөрөө харьцангуй багаар үнэлүүлдэг.

(4) Мөнгөн тусламж (үр дүнтэй богино хугацааны арга хэмжээ)

Японы Засгийн газраас үзүүлсэн бэлэн мөнгөний дэмжлэг нь COVID-19-ийн дэгдэлтээс болж санхүүгийн хүнд байдалд орсон хүмүүсийн хувьд дэмжлэг болсон ч чинээлэг хүмүүсийн хувьд ач холбогдол багатай байсан гэж үзсэн байна. Санхүүгийн хувьд хүнд байдалд орсон тэдгээр иргэд мөнгийг зарцуулж, эдийн засгийг эргэлтийг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулсан. Энэ нь эдийн засгийг идэвхжүүлэхийн тулд мөнгөний урсгалыг нэмэгдүүлэх нь чухал болохыг харуулж

байна.

(5) Төв болон орон нутгийн захиргааны байгууллага

Европын улс орнууд COVID-19 цар тахлын тархалтыг хумихын тулд нийслэл хот болон бусад томоохон хотууддаа хөл хорио тогтоосон. Ийм арга хэмжээг зөвхөн төвлөрсөн, хүчтэй эрх мэдэл бүхий засгийн газартай улсууд авсаар ирсэн. Энэ нь нэг талаар Европын хотуудын бие даасан байдалтай зөрчилдөж байв. Нөгөө талаас бие даасан, эрх мэдэл бүхий орон нутгийн захиргааны байгууллага илүү үр дүнтэй арга хэмжээг авч болох юм. COVID-19 цар тахлын тархалтыг хумихад БНХАУ-ын Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн төвлөрсөн удирдлагын арга хэмжээ ихээхэн үр дүнтэй байсныг дэлхий нийт харсан.

Ийнхүү төвлөрсөн байдлаар арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх нь хөгжингүй болон хөгжиж буй орнуудын баримталж буй эрх мэдлийг задлах, орон нутгийн захиргааны байгууллагуудыг эрх мэдэлтэй, бие даасан болгох чиглэлтэй нийцэхгүй. Харин хотууд, орон нутгийн захиргааны байгууллагууд хамтарсан байдлаар хуулийн хүрээнд хөл хорио тогтоох, хөдөлгөөнийг хязгаарлах арга хэмжээ авах зохицуулалтууд байх боломжтой. Хямралыг даван туулахтай холбоотойгоор төв болон орон нутгийн захиргааны байгууллагын чиг үүргийн хуваарилалтыг эргэн харах шаардлагатай байна.

8.5.4 Санал болгож буй арга хэмжээ

(1) Монгол Улсын эдийн засгийн бүтцийн асуудал

Сүүлийн жилүүдэд ажиглагдсан эдийн засгийн өндөр өсөлт нь гадаадын хөрөнгө оруулалттайгаар олборлосон нүүрсний болон бусад ашигт малтмалын экспортоос үүдэлтэй юм. Үүнээс шалтгаалан Монгол Улсын гадаад өр ДНБ-ний 270%-тай тэнцэж байна. Төгрөгийн зээлийн хүү өндөр байдаг тул олон хувийн компаниуд гадаад валютаар зээл авахыг илүүд үздэг. Төгрөгийн хүү өндөр байгаа нь мөнгөний урсгалыг хязгаарлаж, энэ нь эргээд зээлийн хүүг нэмэгдүүлэхэд хүргэж байна.

Дотоодын валютын гүйлгээ багасч байгаа тул томоохон аж ахуйн нэгжүүд энэхүү дутагдлыг нөхөх зорилгоор гадаадын валют нэвтрүүлж байна. Үүний үр дүнд төгрөгийн ханш суларч, импортын үнийн хөөрөгдөл бий болсон. Томоохон аж ахуйн нэгжүүд гадаад валютын гүйлгээг нэмэгдүүлэх чадалтай. Харин жижиг аж ахуйн нэгжүүд ийм боломжгүй юм. Тиймээс баян ядуугийн ялгаа улам бүр нэмэгдэх хандлагатай байна. Энэ нь Монгол Улсад тулгараад удаж буй асуудал бөгөөд өөр капиталист орнуудад ч гэсэн тулгардаг асуудал юм. Дотоодын валютын гүйлгээ хязгаарлагдмал байгаа тул энэ асуудал Монгол Улсад илүү хүндээр тусах магадлалтай байна. Засгийн газар 2012 оноос Монголбанкаар, 2014 оноос Монголын хөрөнгийн биржээр дамжуулан бонд арилжаалж эхэлсэн. Гэсэн хэдий ч Засгийн газрын бондын дийлэнх хэсгийг цөөхөн арилжааны банкууд эзэмшиж, хэт өндөр хүүтэй болсон нь Сангийн яаманд дарамт учруулж байсан тул 2017 оны 10 дугаар сараас эхлэн арилжааг зогсоосон бөгөөд 2020 онд бонд шинээр гаргах ажлыг эхлүүлжээ.

Хөгжлийн удирдлага, санхүүтэй холбоотой одоо байгаа нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ, дээр дурдсан COVID-19-өөс үүдэлтэй нөхцөл байдлын сургамжид үндэслэн нөхцөл байдлыг сайжруулах арга хэмжээг санал болгон дэвшүүлж байна. Эдгээр нь байгууллагын соёл, хувь хүн, нийгмийн сэтгэлгээтэй холбоотой,

засгийн газар ба орон нутгийн засаг захиргааны хоорондын үүрэг хариуцлагын хуваарилалтыг дахин шалгах, санхүүгийн арга хэмжээ зэргээс бүрдэнэ.

(2) Байгууллагын соёл, хувь хүн болон нийгмийн сэтгэлгээ

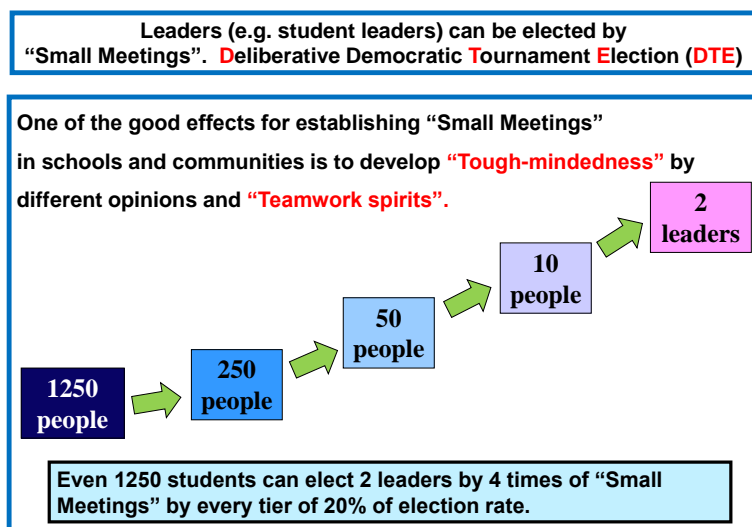
Шинэ засгийн газрыг байгуулж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинэчилсэн найруулгыг 2020 оны 5-р сард хүчин төгөлдөр болгосон нь улс төрийн тогтворгүй байдлыг бодитойгоор шийдвэрлэх алхам болсон бөгөөд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн залгамж чанарыг хангаж өгсөн. Гэсэн хэдий ч төрийн байгууллагуудын боловсон хүчний халаа сэлгээ их хэвээр үлдэж “үйлчлүүлэгч төвтэй” сэтгэлгээ албан хаагчдын дунд дутагдсаар байна.

Монгол Улсын улс төрийн албан тушаалтан, төрийн албан хаагчдад зориулсан сургалтын хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үр дүнтэй сургалтын хөтөлбөрт тусгагдсан байх ёстой. Үүнд:

- (a) Зөвшилцөлд хүрэх бүлгийн хэлэлцүүлгээр дамжуулан тууштай тэвчээртэй байх сэтгэлгээг дээшлүүлэх,
- (b) Иргэдэд учирч буй хүндрэл бэрхшээлийг үйл ажиллагаанд тулгуурласан аргаар шийдвэрлэх.

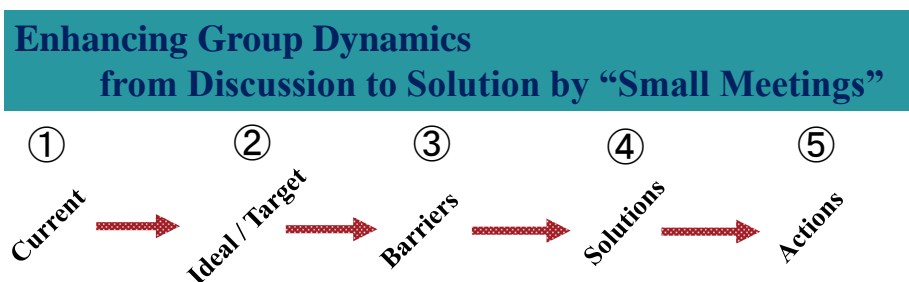
Засгийн газрын холбогдох байгууллагууд нь динамик аргачлалыг нэвтрүүлэх санаачилга дэвшүүлж, Монгол Улсад тулгарч буй олон асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг судлах, хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Динамик аргачлалын сургалтад хамрагдагсад "Enterprise Mongolia" төслийг хэрэгжүүлэгчийн гол байр сууринд өөрийгөө тавьж, бүлгийн хэлэлцүүлгээр дамжуулан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулна. Ямар ч асуудлыг хөндөн ил гаргаж төлөвлөгөө боловсруулж болно. Тухайлбал "Ажлын байрны тодорхойлолтыг сайжруулах", эсвэл "Монгол Улсын бизнесийн шударга орчин бүрдүүлэх", "Тодорхой бүс нутгийг хөгжүүлэх", "Агаарын бохирдлыг бууруулах арга хэмжээ" гэх мэт бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний хөтөлбөрүүд байж болно. Үйлчлүүлэгч хэмээх ойлголтод ард иргэд, залуучууд, хүүхдүүд, Монгол Улсын ирээдүй хойч үеийнхэн бүгд хамрагдах болно. Динамик аргачлалын үйл явц, түүний хэрэгжилтийг Зураг 8.5.5, Зураг 8.5.6-д тус тус харуулав.

Зураг 8.5.5 Удирдагч, санал сонгох процесс

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 8.5.6 Бүлгийн динамикийг сайжруулах

Implement your training cycle for those stakeholders with problems.

1. Understand the current situation with some problems.
2. Develop and visualize ideal image as a vision without such problems.
- 3-a. Identify missing links or troubled steps in the recent activities.
- 3-b. Discuss barriers in realizing the ideal image.
4. Develop a training module focusing on the barriers
to come up with **action plans** as solutions.
5. Implement the action plans, repeating the same training cycle.

**“Small Meeting” should be repeated 3 times at least, and
its positive effect can be seen after 5 times of “Small Meetings”**

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Засгийн газар, орон нутгийн засаг захиргааны үүргийн хуваарилалт

COVID-19-ийн тархалт нь олон хөгжингүй болон зарим хөгжиж буй орнуудад хямралын нөхцөл байдлыг даван туулах засгийн газар, орон нутгийн засаг захиргааны үүрэг хариуцлагын хуваарилалтыг дахин авч үзэх боломжийг олгосон. Хөл хорио зэрэг эрс арга хэмжээ авахад засгийн газар хууль эрх зүйн хувьд эрх мэдэлтэй боловч хувь хүн, аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг хянах арга хэмжээг орон нутгийн засаг захиргаа илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжтой юм. Ялангуяа орон нутаг дахь байнгын өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд цаг алдалгүй арга хэмжээ авах шаардлагатай үед ийнхүү үүрэг хариуцлагыг хуваарилах нь илүү үр дүнтэй.

Монгол Улсын Засгийн газар улсын хилийг хааж, нийслэл хотод хөл хориог тогтоон арга хэмжээг шуурхай авч хэрэгжүүлсэн нь үр дүнтэй байсан. Сургуулиудыг эрт хаахын зэрэгцээ гадаадаас ирж буй хүмүүсийг тусгаарлалтад оруулснаар 2020 оны 11 дүгээр сарыг хүртэл дотоодын халдварын тархалтаас амжилттайгаар сэргийлж чадсан. Засгийн газраас яаралтай тусламжийн арга хэмжээ авч байгаа хэдий ч Европын ноолууран бүтээгдэхүүний эрэлт буурч, хятад ченжүүд ноолууран түүхий эд болон бусад бараа бүтээгдэхүүнийг авах боломж хязгаарлагдмал байгаа нь олон малчдад ихээхэн хохирол авчирсан.

COVID-19-ийн тархалтын үеэр болон үүнээс хойшх хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьжиргааг тэтгэх, эдийн засгийг сэргээхэд орон нутгийн засаг захиргаа нь Монгол Улсын Засгийн газрын удирдлага дор ихээхэн үүрэг хариуцлага үүрэх шаардлагатай. ҮХЦТ-д санал болгосон бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх нь аймгийн засаг захиргааны үүргийг нэмэгдүүлэх, Монгол Улсын Засгийн газар болон аймгийн засаг захиргаа хоорондын харилцаа холбоог бэхжүүлэх тулгуур болж өгнө. Энэ талаар Бүлэг 10, Хэсэг 10.2-т тодорхой тайлбарласан.

(4) Санхүүгийн арга хэмжээ

Монгол Улсад тулгараад буй макро эдийн засгийн бүтцийн асуудлыг шийдэх гол түлхүүр нь дотоодын валютын эргэлтийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Төгрөгийг зах зээлд илүү ихээр нийлүүлэх нь дотоодын валютын эргэлтийг нэмэгдүүлэх шууд арга зам байж болно. Гэтэл үүнээс үүдэн инфляци өсөх магадлалтай. Гэхдээ Монгол Улс байгалийн баялаг нөөц бүхий газар нутгийнхаа ачаар түүхэндээ ноцтой өлсгөлөнд нэрвэгдэж байгаагүй гэдгийг санах хэрэгтэй. Газар тариалан, мал аж ахуй эрхэлдэг хүмүүс ус, газрын нөөцийг зохистой ашиглан үндсэн хүнсний бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэсээр байвал инфляцийг хэвийн түвшинд барих боломжтой. Газар тариалан, мал аж ахуй эрхэлж буй иргэд улсын эдийн засагт ихээхэн хувь нэмэр оруулж байна.

Монгол Улс сүүлийн жилүүдэд инфляцийн түвшинг амжилттайгаар барьж чадсан. Хэрэв ард иргэдийн гар дээр бэлэн мөнгө ихээр очвол тэд хяналт дор хэвийн түвшинд баригдаж буй инфляцийн нөхцөлд илүү их худалдан авалт хийнэ. Нийлүүлэлт хийх хүчин чадал хангалттай байгаа тул инфляцийг хянах боломжтой. Өөрөөр хэлбэл нийлүүлэгчдийн дунд өрсөлдөөн байгаа тул ханган нийлүүлэгчид үнийг зориудаар хэт өндөр өсгөх боломжгүй юм.

Улсын ирээдүйн хөгжилд гол үүрэг гүйцэтгэх ажилтнуудад чиглэсэн төсөв нь бас нэгэн чухал асуудал юм. Дээр дурдсанаар өрсөлдөөнт зах зээлд нэн даруй биет бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэдэггүй тул улсын ирээдүйн хөгжилд гол үүрэг гүйцэтгэх ажилтнуудын хөдөлмөрийн хөлс харьцангуй бага байдаг. Бага, дунд сургуулийн багш, эмнэлгийн ажилтнуудын цалин хөлсийг бүрдүүлдэг нийгмийн үйлчилгээнд шаардлагатай төсвийг Засгийн газраас хуваарилах боломжгүй байна. Түүнчлэн олон сэдвээр суурь судалгаа хийж буй профессоруудад зориулсан төсвийн хуваарилалт нь шинэ эринд бий болж буй бизнесийн боломжуудыг ашиглахад шаардлагатай технологийн хөгжлийг хангахуйц хэмжээний биш байна.

Улсын гадаад өрийг нэмэгдүүлэлгүйгээр санал болгож буй төслүүдийн хэрэгжилтийг санхүүжүүлэхийн тулд төсвийн тогтмол хуваарилалтаас гадна санхүүгийн шинэ арга хэмжээг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Засгийн газрын бонд гаргах нь нэг арга байж болно. Монгол Улсын Засгийн газар 2010 оны эхээр бонд гаргасан боловч хэт өндөр хүүтэй болсон нь Сангийн яаманд дарамт учруулж байсан тул арилжааг зогсоосон. Тиймээс богино хугацаатай бонд илүү ашигтай. Тухайлбал 3-4%-ийн хүүтэй, 3 сарын хугацаатай засгийн газрын богино хугацаат бонд гаргаж болно. Хугацаа дуусахад төгрөгийн нийлүүлэлт нэмэгдэнэ. Засгийн газар богино хугацаат бонд гаргах замаар дотоодын валютыг худалдан авах төлөвлөгөө гаргах хэрэгтэй.

Төсөл хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүжилтийг бүрдүүлэх өөр нэг арга бол тусгай зориулалтын санг байгуулах явдал юм. Монгол Улсын Засгийн газраас нийгмийн даатгалын сан, орон сууцны сан, ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх сан зэрэг олон санг байгуулсан. Эдгээр сангуудын зарим нь улс төрийн ашиг сонирхолд буруугаар ашиглагдаж, зарим нь алдагдалтай ажилласан. “Алсын хараа-2050” баримт бичигт уул уурхайн орлого, Засгийн газрын хувьцааны ногдол ашиг, хувьцааны арилжааны орлого, газрын тос, байгалийн хийг боловсруулах гэрээнээс олох ашиг, сангийн хөрөнгө оруулалтаас олох цэвэр ашгаас тодорхой хувийг төвлөрүүлэн Үндэсний баялгийн сан байгуулахыг санал болгож байна. Тус сангийн хөрөнгийг Засгийн газрын удирдамжаар уул уурхайн томоохон бүтээн байгуулалтыг дэмжих тээврийн дэд бүтцийн мега төслүүдэд ашиглахаар байна.

ҮХЦТ-д Олон нийтийн хөгжлийн сан байгуулахыг санал болгож байгаа бөгөөд уг сангийн хөрөнгийг олон нийтийн хэрэгцээнд зарцуулж, Засгийн газрын удирдамжаар тухайн аймгийн засаг захиргаа удирдан зохион байгуулна. Байгалийн баялгийг хүн бүтээдэггүй, харин байгалиас заяагддаг тул байгалийн арвин баялаг нөөцтэй аймгийн иргэн бүр байгалийн баялгаас хувь хүртэх эрхтэй.

Дотоодын валютын эргэлтийг нэмэгдүүлэх өөр нэг арга зам бол “Equity currency” буюу “Хөрөнгийн валют” юм. Өнөөдрийг хүртэл дэлхийн бүх валютыг “Өрийн валют” гэж нэрлэж ирсэн. Учир нь зээл/өр бий болгох нь мөнгийг зах зээлд шинээр оруулах цорын ганц арга юм. Харин “Хөрөнгийн валют” нь ямарваа зээл/өр бий болгохгүйгээр мөнгийг зах зээлд нийлүүлэх арга юм. Засгийн газрын бонд болон мөнгөн тэмдэгт (мөнгө) нь санхүүгийн хувьд ижил утгатай. Эдгээрийг гаргаж буй банк (Сангийн яам, Монголбанк)-ны хувьд энэ нь өр гэж тооцогддог. Гэхдээ худалдаж авсан/хадгалж байгаа хүмүүсийн хувьд эдгээр нь хөрөнгө юм.

Улсын ирээдүйн хөгжилд гол үүрэг гүйцэтгэх ажилтнуудын хөдөлмөрийн хөлсийг нэмэгдүүлэхэд хөрөнгийн валютыг ашиглаж болох юм. Эдийн засгийн хувьд нэн даруй үр өгөөжийг өгөх бусад салбар, үйл ажиллагаанд чиглэгдсэн төсвийн хуваарилалт буурах тул Засгийн газраас эмнэлгийн болон нийгмийн ажилтнуудад чиглэсэн төсвийн хуваарилалтыг нэмэгдүүлэх боломжгүй. Өөрөөр хэлбэл эмнэлгийн болон нийгмийн ажилтнуудад чиглэсэн төсвийн хуваарилалт өндөр байвал алдагдсан боломжийн зардал гарна. Гэтэл хөрөнгийн валютыг нэвтрүүлсэн тохиолдолд хүүгүй тул алдагдсан боломжийн ямар ч зардал гарахгүй.

Эмнэлэг, нийгмийн ажилтнууд болон хямралын үеэр ихээхэн хүндрэлтэй тулгарч буй хүмүүсийн орлогыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хөрөнгийн валютыг нэвтрүүлэх талаар нухацтай бодож үзэх нь зүйтэй. Хөрөнгийн валютыг нэвтрүүлэх нь COVID-19 тархалтын үеэр иргэдэд бэлэн мөнгө тарааж буйтай адил үр нөлөө үзүүлнэ. Хөрөнгийн валютыг нэвтрүүлэхэд дараах зүйлсийг анхаарах шаардлагатай: 1) санхүүгийн сахилга батыг хангах механизмыг бий болгох; 2) нэвтрүүлэхээс өмнө нарийн үнэлгээ хийх; 3) инфляциас урьдчилан сэргийлэх хяналт хийх. Урьдчилсан байдлаар одоо мөрдөгдөж буй дараах хуулийг хянан үзэж, нэмэлт өөрчлөлт оруулах шаардлагатай: 1) Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хууль (2001 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдөр); 2) Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль (2010 оны 6 дугаар сарын 24-ний өдөр); 3) Төсвийн тухай хууль (2012 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдөр); 4) Банкны тухай хууль (2010 оны 1 дүгээр сарын 28-ны өдөр).

8.6 Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чадавхыг бэхжүүлэх

8.6.1 Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ шаардлага

(1) Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага

Монгол Улсын Засгийн газар 1990-ээд оны улс төрийн тогтолцооны шилжилтээс хойш улс орноо хөгжүүлэхийн төлөө хүчин чармайлт гаргаж ирсэн. Социалист дэглэмээс өвлөгдсөн либерал бодлоготойгоор социалист нийгмээс капиталист нийгэм рүү шилжих шилжилтийг амжилттай хэрэгжүүлсэн. Үүний үр дүнд уул уурхайн салбарт түшиглэсэн эдийн засгийн өндөр өсөлтийг бий болгосон. Гэвч хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа болон иргэдийн орлогын ялгаа нэмэгдсэн. Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, нутаг дэвсгэрийн тэнцвэрт хөгжлийн хангахын тулд Монгол Улсын Засгийн газар бүсчилсэн хөгжилд тэргүүлэх ач холбогдол өгөх болсон.

Хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орнуудад хөгжлийн удирдлагыг орон нутагт шилжүүлэх нь нийтлэг хандлаа болсон. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхийн тулд нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Бүсчилсэн хөгжил гэдэг нь нутгийн захиргааны байгууллагын дэмжлэгтэйгээр тухайн бүс нутгийн заяагдмал нөөц баялгийг нутгийн иргэдийн ашиг тусын тулд ашиглаж, бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх явдал юм. Монгол Улсын өргөн уудам газар нутагт тархай бутархай суурьшиж буй цөөн хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааг харгалзан аймгийн нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэх хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай.

(2) Чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ шаардлага

ҮХЦТ-ний хүрээнд аймгуудыг ижил төстэй байдлаар нь үнэлэн эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийг санал болгож, бүс тус бүрээр Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг боловсруулсан. Энэ нь тухайн бүс нутагт илүү үр дүнтэй хөгжлийн бодлого, арга хэмжээг томъёолж, бүс нутаг тус бүр хүний нөөц болон нөөц бололцоогоо бүрэн дайчилж бие даасан хөгжлийг хангах боломжийг олгоно. Засгийн газар болон нутгийн захиргааны байгууллагуудын нягт хамтын ажиллагааны хүрээнд бүсчилсэн хөгжлийг хангана. Орон нутгийн засаг захиргааны чадавх хязгаарлагдмал байсны улмаас бүс нутгийг хөгжүүлэх хүчин чармайлтууд үр дүнд хүрээгүй болно. Засгийн газар болон нутгийн захиргааны байгууллагууд үр дүнтэй хамтран ажиллахын тулд нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай.

ҮХЦТ-ний хүрээнд нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхын талаар нэмэлт судалгаа хийсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь хууль эрх зүй/институци, аймгийн төрийн байгууллага болон мэргэжилтнүүдийн түвшинд чадавхын үнэлгээ хийсэн. Булган, Хөвсгөл аймгийг Улаанбаатар хотоос алслагдсан байдал, хүн ам, төсвийн тэнцлийн (төсвийн алдагдал/төсвийн үлдэгдэл) урьдчилсан дүн шинжилгээнд үндэслэн судалгаанд хамруулсан.

Туршилтын төслүүд болон нэмэлт судалгааны тайланд чадавхын үнэлгээ, үр дүнг нэгтгэн тусгасан. Судалгааны гол үр дүн, зөвлөмжийг доор дурдав.

8.6.2 Орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын чадавхын үнэлгээний үр дүн

(1) Мэргэжилтний чадавх

Булган, Хөвсгөл аймгийн төрийн албан хаагчдын чадавхыг 2 түвшинд үнэлэв. Үүнд: (i) Танин мэдэхүйн ур чадвар/мэргэжлийн чадавх, (ii) Танин мэдэхүйн бус ур чадвар /үндсэн чадавх.

1) Танин мэдэхүйн ур чадвар/мэргэжлийн чадавх

Судалгаанд хамрагдагсадын өөрсдийгөө үнэлэх үнэлгээнээс үзэхэд мэргэжлийн чадавх сайн байна. Гэвч судалгаанд хамрагдагсадын ихэнх нь харьцангуй найдвартай бус мэдээллийн эх сурвалж болох фэйсбүүк, интернетээс мэдээлэл авдаг бөгөөд мэдээлэл хайж олох чадварын талаар өөрсдийгөө үнэлэх нь өрөөсгөл болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй. Тэдний мэдээлэл олж авах, түүнийг үр дүнтэй ашиглах чадвар нь мэдээллийн сан, data visualization чиглэлээр ажиллахад хангалтгүй байж магадгүй юм. Түүнчлэн судалгаанд хамрагдагсад мэдээлэл олж авахад тулгарч буй бэрхшээлийг дурдсан. Үүнд: “үнэн зөв мэдээлэл

олж авахад хүндрэлтэй”, “интернетийн хурд муу”, “хэлний бэрхшээл” зэрэг болно. Түүнчлэн судалгаанд хамрагдагсад баримт бичиг боловсруулах, хүснэгт, илтгэл бэлдэх зэрэг компьютерийн анхан шатны мэдлэг эзэмшсэн боловч видео хурал, мэдээллийн сан зэрэг шинэ технологийг ашиглах чадвар хангалтгүй байна гэж дүгнэжээ.

2) Танин мэдэхүйн бус ур чадвар /үндсэн чадавх.

Судалгаанд хамрагдагсад өөрсдийнхөө танин мэдэхүйг сайн гэж үнэлсэн. Дотоод танин мэдэхүй (internal) болон гаднах (external) буюу бусад хүмүүс таныг хэрхэн хүлээж авч байгааг харьцуулахад 38.5% “Seekers” ангилалд багтсан нь тэдний дотоод болон гаднах танин мэдэхүйн өөрсдийн үнэлгээ оролцогчдын дундаж үнэлгээнээс доогуур байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд судалгаанд хамрагдагсад хүсэл эрмэлзэлтэй, урам зоригтой байна. Тэд төрийн албан хаагч гэдгээрээ бахархдаг бөгөөд ажил үүргээ сайн гүйцэтгэхийг эрмэлздэг. Тиймээс тэд одоогийн ажил үүргээ итгэл үнэмшилтэй гүйцэтгэдэг гэж дүгнэж болох юм. Судалгаанд хамрагдагсад өөрсдөө идэвх чармайлттай боловч тэдний идэвхийг сэргээх арга хэмжээ хангалтгүй байна.

Судалгаанд хамрагдагсадын нийгмийн ур чадвар хангалттай сайн биш байна. Тэдний харилцааны ур чадвар, төрийн албанд иргэдийн оролцоог хангах талаарх мэдлэг нь боломжийн боловч сүлжээний ур чадвар, хүн төвтэй зарчмуудын талаарх ойлголтыг сайжруулах шаардлагатай байна. Ялангуяа тэдний хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өрх толгойлсон ганц бие эх, эцэг, эмзэг бүлгийнхний талаарх ойлголт, хүндлэл харьцангуй сул байна.

(2) Байгууллагын чадавх

Байгууллагын түвшний чадавхын үнэлгээнд хүний нөөц, төсөв, үйлчилгээний чанар, орон нутгийн төрийн байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтын асуудлуудыг хамруулав.

1) Хүний нөөц

2019 оны байдлаар Монгол Улсад 4,374 төрийн байгууллагад 198,463 төрийн албан хаагч ажиллаж байсан нь нийт хүн амын⁶ 6.0%, нийт ажиллагсадын 15.6% -ийг эзэлж байна. Энэхүү харьцаа нь дэлхийн бусад хөгжиж буй орнуудын үзүүлэлттэй ижил байна. Төрийн албан хаагчдын нийт ажиллагчдад эзлэх хувь АНУ-д 13.3%, Канадад 20.2%, Малайзад 15.1% байна⁷. 2019 оны байдлаар орон нутгийн төрийн байгууллагуудад 97,374 төрийн албан хаагч ажиллаж байсан нь орон нутгийн нийт хүн амын 5.5% эзэлж байсан байна. 1 төрийн албан хаагч дунджаар 18 хүнд үйлчилж байна. Орон нутгийн төрийн байгууллагуудад ажиллаж буй нийт төрийн албан хаагчдын 67.5% нь эмэгтэйчүүд байна.

Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын хувьд Булган аймгийн төрийн 10 байгууллагад 273, Хөвсгөл аймгийн төрийн 10 байгууллагад 339 төрийн албан хаагч ажиллаж байна. Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын Тамгын газарт 78, 76 төрийн албан хаагч тус тус ажиллаж байна. Судалгааны хүрээнд ярилцлага авах үеэр ихэнх байгууллагын батлагдсан орон тоо цөөн, батлагдсан орон тооноос цөөн ажилтан ажилуулдаг тухай дурдсан. Нийт байгууллагын тал хувь нь (11) төрийн албан хаагчдын мэдлэг, ур чадвар албан үүргээ гүйцэтгэхэд нь

⁶ Төрийн албаны зөвлөл (2020), Төрийн албан хаагчдын талаарх статистикийн мэдээ

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_public_sector_size

хангалттай гэж үнэлсэн бол үлдсэн тал хувь нь хангалтгүй гэж үнэлсэн байна. Орон нутгийн төрийн байгууллагуудын албан хаагчдад шаардлагатай мэдлэг, ур чадварыг доор дурдав. Үүнд: 1) мэргэжил дээшлүүлэх, 2) мэдээллийн технологи, 3) харилцааны ур чадвар, хандлага, 4) гадаад хэл 5) бодлого, төлөвлөлт.

Орон нутгийн төрийн байгууллагуудын албан хаагчдын халаа сэлгээ бага байна. 2020 оны УИХ-ын сонгуулийн дараа шинэ Засгийн газар эмхлэн байгуулагдсантай холбоотойгоор орон нутгийн төрийн байгууллагуудын албан хаагчид бараг солигдоогүй. Төрийн байгууллагуудад тулгарч буй хүнд сорилтуудад цалин хөлс бага, ажлын ачаалал их зэрэг орж байгаа бөгөөд цаашлаад мэргэжлийн тасралтгүй хөгжлийн сургалт, хүний нөөцийн хомсдол зэрэг сорилтууд тулгарч байна.

2) Төсөв

Орон нутгийн суурь төсөв нь орлого, зарлага гэсэн 2 хэсгээс бүрдэнэ. Тэнцвэржүүлсэн орлого нь урсгал орлого, хөрөнгийн орлого, тусламжийн орлогоос бүрдэнэ. Татварын болон татварын бус орлогоос урсгал орлого бүрдэнэ. Хөрөнгийн орлого нь өмч хувьчлалын орлого болон хөрөнгө борлуулсны татварын орлогоос бүрдэнэ. Тусламжийн орлого нь улсын төсвөөс авсан санхүүгийн дэмжлэг, тусгай зориулалтын шилжүүлгийн орлого, Орон нутгийн хөгжлийн нэгдсэн сангаас шилжүүлсэн орлогоос бүрдэнэ.

Төсвийн тухай хуулийн 23.6-р зүйлд заасны дагуу орон нутгийн татварын орлогын тодорхой хувийг улсын төсөвт төвлөрүүлдэг. Жишээ нь орон нутгийн газрын төлбөрийн 40%, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын 60%-ийг улсын төсөвт төвлөрүүлдэг. Орон нутгийн төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээг хэрэгжүүлдэг байгууллагыг орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр, улсын төсвийн байгууллагыг улсын төсвийн хөрөнгөөр санхүүжүүлдэг.

Аймгийн ЗДТГ, Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газраас бусад ихэнх байгууллага орон нутгийн төсөвт орлого төвлөрүүлэх үүрэг хүлээддэггүй. Төсвийн байгууллагуудын үйл ажиллагаанаас хамааран батлагдсан төсөв харилцан адилгүй байна. Байгууллагуудын батлагдсан төсвийн зарцуулалтын ихэнх хувийг ажиллагсадын цалин хөлс, шатахууны зардал эзэлдэг.

Хүснэгт 8.6.1-д 21 аймгийн 2021 оны Орон нутгийн төсвийг үзүүлэв. Үүнд орон нутгийн төсвийн орлого, зарлага, тэнцэл болон орон нутгийн төсөвт олгох санхүүгийн дэмжлэг багтана. Нутаг дэвсгэрт нь уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулдаг 5 аймгийн төсвийн орлого, зарлагаасаа давсан байна. Эдгээр аймгууд төсвийн илүүдлээ улсын төсөвт төвлөрүүлэх бөгөөд 2021 онд орон нутгийн төсөвт олгох санхүүгийн дэмжлэг авахгүй. Бусад 16 аймаг төсвийн алдагдлаа орон нутгийн төсөвт олгох санхүүгийн дэмжлэгээр нөхнө. Эдгээр аймгууд дунджаар төсвийн зарлагын 43%-тай тэнцэх санхүүгийн дэмжлэг авдаг.

Хүснэгт 8.6.1 2021 оны Орон нутгийн төсөв (сая төгрөг)

Аймаг	Суурь зарлага			Тэнцэл	Үлдэгдэл		Улсын төсвөөс олгох санхүүгийн дэмжлэг
	Суурь орлого	Төсвөөс санхүүжүүлсэн	ОНХС-аас санхүүжүүлсэн		Орон нутгийн төсвийн үлдэгдэл	Улсын төсөвт төвлөрүүлэх	
	(1)	(2)	(3)	(4)=(2)-(1)	(5)	(6)	(7)
Архангай	9,390.5	20,454.2	540.0	-11,063.7	0.0	0.0	11,063.7
Баян-Өлгий	11,156.4	16,952.2	358.6	-5,795.8	0.0	0.0	5,795.8
Баянхонгор	11,127.7	27,472.9	635.4	-16,345.3	0.0	0.0	16,345.3
Булган	23,266.0	24,843.7	534.3	-1,577.7	0.0	0.0	1,577.7
Говь-Алтай	8,361.7	21,354.0	479.4	-12,992.3	0.0	0.0	12,992.3
Дорноговь	29,438.2	21,665.8	184.5	7,772.4	5,440.7	2,331.7	0.0
Дорнод	21,886.0	17,177.6	500.0	4,708.4	3,295.9	1,412.5	0.0
Дундговь	6,735.3	17,204.4	244.5	-10,469.1	0.0	0.0	10,469.1
Завхан	9,335.6	26,003.9	308.4	-16,668.3	0.0	0.0	16,668.3
Өвөрхангай	13,609.5	29,170.2	489.4	-15,560.6	0.0	0.0	15,560.6
Өмнөговь	154,694.0	44,576.1	376.8	110,117.9	31,203.3	78,914.6	0.0
Сүхбаатар	10,013.3	18,226.7	494.8	-8,213.3	0.0	0.0	8,213.3
Сэлэнгэ	22,827.5	26,937.4	482.5	-4,109.9	0.0	0.0	4,109.9
Төв	23,007.0	30,790.5	538.7	-7,783.5	0.0	0.0	7,783.5
Увс	10,801.0	24,200.2	443.0	-13,399.2	0.0	0.0	13,399.2
Ховд	12,488.5	21,002.8	523.9	-8,514.3	0.0	0.0	8,514.3
Хөвсгөл	14,036.0	31,696.5	962.4	-17,660.5	0.0	0.0	17,660.5
Хэнтий	13,468.3	25,136.9	577.4	-11,668.6	0.0	0.0	11,668.6
Дархан-Уул	25,402.4	16,226.7	1,025.1	9,175.7	6,423.0	2,752.7	0.0
Улаанбаатар	974,006.4	325,513.8	205.9	648,492.6	227,859.7	420,632.9	0.0
Орхон	58,323.8	18,107.2	301.1	40,216.6	12,675.1	27,541.5	0.0
Говьсүмбэр	5,809.6	6,890.2	61.2	-1,080.7	0.0	0.0	1,080.7
Бүгд	1,469,184.7	811,604.0	10,267.3	657,580.7	286,897.6	533,586.0	162,902.9

Эх үүсвэр: 2021 оны МУ-ын нэгдсэн төсөвт үндэслэн ЖТБ

Орон нутгийн хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлэх хөрөнгө оруулалт, хөтөлбөр, төсөл, арга хэмжээ, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх дараалал, арга замын талаар олон нийтийн нээлттэй санал асуулга явуулж иргэдийн саналыг авах, сангийн хөрөнгийн зарцуулалтад хяналт тавих замаар иргэдийн оролцоог хангадаг. Орон нутгийн хөгжлийн сан (ОНХС) нь нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хөрөнгө оруулалтын санхүүжилтийг

шийдвэрлэх арга хэрэгсэл юм. Тухайн орон нутгийн иргэд нь өөрсдөө тус сангийн хөрөнгөөр хэрэгжих хөрөнгө оруулалтын төсөл, хөтөлбөрүүдийн санаачлан шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох боломжийг олгодог. Тус сангийн хөрөнгийг аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт жил бүр хуваарилдаг. Орон нутгийн хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр орон нутгийн дэд бүтцийг сайжруулах, нийтийн эзэмшлийн талбайн тохижилт, гэрэлтүүлгийг сайжруулах, бэлчээрийг хамгаалах, инженерийн хийцтэй худаг гаргах, булаг, шандыг хамгаалах зэрэг олон салбарын төсөл, арга хэмжээг санхүүжүүлэхэд зарцуулж байна⁸.

3) Үйлчилгээний чанар

Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт цахим засаглалыг хөгжүүлэх, мэргэжлийн, ёс зүйтэй, хүнд сурталгүй төрийн үйлчилгээ үзүүлж, төрийн үйлчилгээний чанарыг сайжруулахаар тусгасан.

2019 онд Монгол Улсын Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар төрийн бодлогын хэрэгжилт, төрийн байгууллагаас иргэдэд үзүүлж буй үйлчилгээний чанар, хүртээмжийн талаарх хэрэглэгчийн үнэлгээний судалгааг орон даяар явуулсан. Судалгааны үр дүнгээс харахад Булган, Хөвсгөл аймгийн төрийн байгууллагаас иргэдэд үзүүлж буй үйлчилгээний чанарыг иргэд сайн гэж үнэлжээ.

Төрийн үйлчилгээ үзүүлэхэд дараах сорилтууд тулгарч байна. Үүнд: 1) цахим засаглалыг хөгжүүлэхтэй холбоотой технологи, мэдлэг 2) ажлын өрөө тасалгаа жижиг 3) тоног төхөөрөмж дутмаг 4) байгууллагуудын үйл ажиллагааны уялдаа холбоо, хамтын ажиллагаа сул.

4) Төлөвлөлт, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог хангах

Олон нийтийн оролцоог хангах албан ёсны үйл ажиллагааны дагуу аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт олон нийтийн саналыг авдаг. Иргэдийн саналыг уламжлалт болон ЗДТГ-ын вэб хуудсаар цахим хэлбэрээр мөн утсаар хүлээн авдаг. Судалгаанд хамрагдсан төрийн байгууллагууд (16) эрхэлж буй ажил үүргийнхээ хүрээнд жилд 1-2 удаа иргэдтэй уулзалт зохион байгуулдаг. Түүнчлэн аймгийн ЗДТГ төрийн бодлого шийдвэр, хөтөлбөр, үйл ажиллагаанд иргэдийн саналыг вэб хуудсаараа дамжуулан авдаг.

5) Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өрх толгойлсон ганц бие эцэг, эх, эмзэг бүлэг

Аймгийн Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар болон ЗДТГ-ын Нийгмийн бодлогын хэлтэс нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, амьжиргааны баталгаажих түвшингээс доогуур орлоготой иргэд, өрх толгойлсон ганц бие эцэг, эхчүүдийн асуудлыг хариуцан ажилладаг. Тухайн байгууллагууд нь тэдгээр иргэдийн хэрэгцээ шаардлагыг тогтмол судалж, холбогдох байгууллагуудыг мэдээллээр хангадаг. Боловсрол, соёлын урлагийн газар, Эрүүл мэндийн газар, Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар зэрэг судалгаанд хамрагдсан зарим байгууллагууд эдгээр байгууллагуудтай үйл ажиллагааны чиг үүргийн хүрээнд хамтран ажилладаг.

6) Олон нийтийн оролцоо, мэдээллийн ил тод байдал

Иргэдийн өргөдөл, гомдол, саналыг бичгээр болон цахим хэлбэрээр хүлээж авдаг. Төрийн байгууллагуудын тэн хагас нь иргэдийн гомдлыг цахим сүлжээгээр болон

⁸ <http://tusuv-oronnutag.mof.gov.mn/?p=117>

бичгээр хүлээн авдаг. Иргэдийн өргөдөл, гомдол, саналыг хүлээн авч шийдвэрлэдэг зөвхөн ганц байгууллага байдаггүй. Үүнээс гадна иргэдийн сэтгэл ханамж, санал хүсэлтийг санал асуулгаар болон нээлттэй хаалганы өдөр цуглуулдаг. Төрийн бүх байгууллагууд иргэдийн өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэсэн хариуг харилцах утсаар, цахим сүлжээгээр эсхүл албан бичгээр мэдэгддэг.

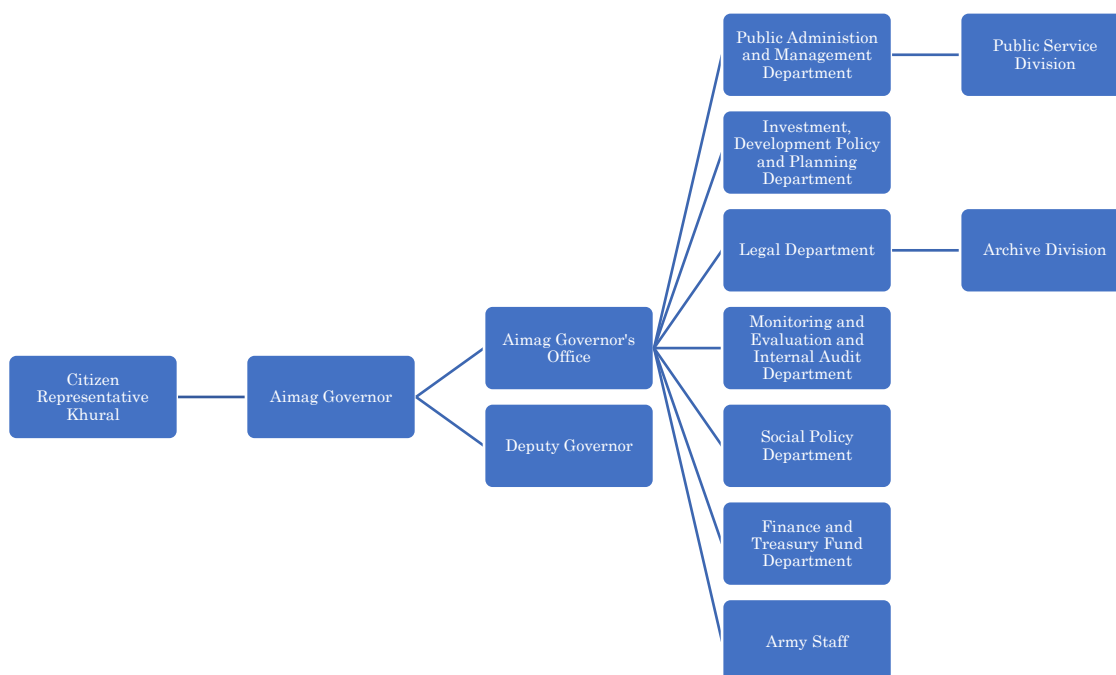
Төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны ил тод, нээлттэй байдлыг хангах, хариуцлага, ёс зүйг дээшлүүлэх, төр, иргэдийн харилцан итгэлцлийг бэхжүүлэх зорилгоор 2009 онд Монгол Улсын Засгийн Газрын тогтоолоор Ил тод байдлыг илтгэх шалгуур үзүүлэлтийг, 2011 онд Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хуулийг баталсан. Иймээс улсын болон орон нутгийн төрийн байгууллагууд мэдээллийг цаг тухайд нь ил тод, хүртээмжтэйгээр хүргэх шаардлагатай. IRIM судалгааны хүрээлэн нь 2010 оноос мэдээллийн ил тод байдал, хүртээмжийг үнэлэх зорилгоор төрийн байгууллагын веб сайтуудын ил тод байдалд мониторинг хийсэн.

21 аймгийн захиргааны байгууллагуудын цахим засаглалын ил тод байдлын дундаж индекс 0.576 байгаа нь улсын дунджаас (0.537) дээгүүр үзүүлэлт юм. 2020 оны байдлаар Дархан-Уул аймгийн захиргааны байгууллага нь улсын болон орон нутгийн нийт 86 байгууллагаас хамгийн өндөр оноо авсан байна. Цахим засаглалын ил тод байдлын индексийн хувьд 7 аймаг “хангалттай” үнэлгээ авсан бол 6 аймаг “хангалтгүй” үнэлгээ авсан байна. Булган, Хөвсгөл аймаг дундаж үнэлгээ авсан. Орон нутгийн төрийн байгууллагын веб сайтуудын сул тал нь (i) гадаад хэлний сонголтгүй (ii) хэрэгтэй мэдээлэл болон нээлттэй өгөгдлийг татаж авах боломжгүй (iii) шууд харилцах менежментийн системгүй зэрэг болно.

7) Аймгийн ИТХ, ЗДТГ-ын бүтэц зохион байгуулалт

Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд зааснаар (i) Аймаг, сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, (ii) Багийн Иргэдийн нийтийн хурал, (iii) Аймаг, сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал болон Багийн Иргэдийн нийтийн хурлын төлөөлөгчид (iv) аймаг, сум, багийн Засаг дарга нар засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлагын чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Аймаг, сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын төлөөлөгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дөрвөн жил байх бөгөөд тухайн орон нутгийн байнгын оршин суугч байна. Зураг 8.6.1-д ЗДТГ-ын бүтэц, зохион байгуулалтыг үзүүлэв. Хүснэгт 8.6.2-т ЗДТГ-ын хэлтсүүдийн чиг үүргийг үзүүлэв.

Зураг 8.6.1 ЗДТГ-ын бүтэц, зохион байгуулалт

Эх сурвалж: ЖТБ

Хүснэгт 8.6.2 ЗДТГ-ын хэлтсүүдийн чиг үүрэг

#	Хэлтэс	Чиг үүрэг
1	Төрийн захиргаа, удирдлагын хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Аймгийн хэмжээнд төрийн удирдлагын манлайллыг хэрэгжүүлэн нутгийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох чиглэлээр бодлогын зөвлөлгөө, дэмжлэгээр хангах - Тамгын газрын дотоод ажил болон нутгийн захиргааны боловсон хүчний бодлогыг төлөвлөх, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, тэдгээрийг сургах, давтан сургах, төрийн албанд сонгон шалгаруулах ажлыг зохион байгуулах, - Иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэх, түүнд судалгаа, шинжилгээ хийх, хууль тогтоомж, Засгийн газрын шийдвэр, Үндэсний хөтөлбөрийн биелэлтийг тооцон дүгнэх, - Аймгийн гадаад харилцааны асуудлыг хариуцах
2	Хөрөнгө оруулалт, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн дагуу аймгийн эдийн засаг нийгмийг хөгжүүлэх ойрын болон хэтийн төлөвлөгөөг /Үндсэн чиглэл/ боловсруулах; - Хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, бизнес эрхлэгчдийн чадавхыг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх.
3	Нийгмийн бодлогын хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Аймгийн нийгмийн хөгжлийн стратеги, бодлогыг төлөвлөх, боловсруулах, - Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, спорт, хөдөлмөр, нийгмийн халамж, хамгаалал, хүн амын хөгжлийн чиглэлээр бодлого, хөтөлбөр, төсөл

		боловсруулах, зөвлөгөө, дэмжлэгээр хангах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, зохицуулах
4	Санхүү, төрийн сангийн хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Аймгийн төсвийн төлөвлөлт, бүрдүүлэлт, хуваарилалт, зарлага санхүүжилтийг гүйцэтгэх, - Улсын болон орон нутгийн төсөвт орлого бүрдүүлэх ажлыг зохион байгуулахын зэрэгцээ бүх шатны төсөвт орлого бүрдүүлэлтийн ажлын зохион байгуулалтанд хяналт тавих, бодлогын удирдамжаар ханган ажиллах, - Урсгал зардлыг төлөвлөх, хуваарилах, батлуулах - Төсвийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлэх хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөг боловсруулж, батлуулах, төлөвлөгөөт зорилтын биелэлтийг хангуулах ажлыг зохион байгуулж, зарлага санхүүжилтийг гүйцэтгэх
5	Хууль эрх зүйн хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Орон нутгийн засаг, захиргаанд мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх, хүчин төгөлдөр хууль тогтоомжуудаар хангах, - Аймгийн Засаг даргын шийдвэрийг хууль тогтоомжид нийцүүлэн гаргахад дэмжлэг үзүүлэх, хэрэгжүүлэх, - Орон нутгийн хэмжээнд хуулийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах, ЗД-ын бодлого шийдвэрийг хэрэгжүүлэх;
6	Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, дотоод аудитын хэлтэс	<ul style="list-style-type: none"> - Монгол улсын Их хурал, Засгийн газар, Аймгийн ИТХ, Засаг дарга, ЗДТГ-аас гаргасан тогтоол, шийдвэрүүдийн хэрэгжилтэд хяналт тавин хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх замаар аймгийн удирдлагууд, хэрэглэгчдийг нэгдсэн мэдээ, мэдээллээр хангах, дүгнэлт, санал боловсруулах ажлыг зохион байгуулах, - Төрийн үйлчилгээг сайжруулах санал оруулах, дэмжлэг үзүүлэх

Эх үүсвэр: Булган, Хөвсгөл, Дархан-Уул аймгийн ЗДТГ-ын вэб сайт

8) Байгууллагын төлөвлөлтийн чадавх

Булган, Хөвсгөл аймгийн ЗДТГ-ын мэргэжилтнүүд аймаг, хотын хөгжлийн төлөвлөгөөг өөрсдөө боловсруулах боломжтой. Төсөв хөрөнгийн хүрэлцээнээс хамааран тухайн баримт бичгийг мэргэжлийн багаар боловсруулдаг. Төсөв батлагдсанаар зарим бодлогын баримт бичгийг мэргэжлийн байгууллага боловсруулсан. Тухайлбал Монголын Аялал жуулчлалын холбоо Хөвсгөл аймгийн Аялал жуулчлалын мастер төлөвлөгөөг боловсруулсан. Мөн Мерсу Корпс олон улсын ТББ нь 7 сумын хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулсан байна. Булган аймгийн хөгжлийн цогц бодлого баримт бичгийг (2010-2020) эрдэмтэд, судлаачдын баг боловсруулсан.

9) Сургалт

Орон нутгийн төрийн байгууллагуудын албан хаагчдыг байгууллагын дотоод сургалт болон бусад сургалтанд хамруулдаг. Байгууллага өөрсдийн дотоод нөөц боллоцоондоо тулгуурлан сургалт зохион байгуулдаг бол бусад сургалтыг төрийн захиргааны төв байгууллага болон олон улсын байгууллага, хандивлагч орнууд зохион байгуулдаг. Хэдийгээр шинэ хууль тогтоомжийг танилцуулах, Монгол бичиг, ERP системийг ашиглах зэрэг анхан шатны сургалтыг зохион байгуулдаг ч орон нутгийн төрийн албан хаагчдыг давтан сургах, мэргэшүүлэх сургалтанд хамруулах үйл ажиллагаа хангалтгүй байна.

(3) Институцийн чадавх

- 1) Орон нутгийн захиргааны байгууллагын боловсруулсан хөгжлийн бодлого, арга хэмжээний төлөвлөгөө

Нутгийн захиргааны байгууллагууд хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулдаг бөгөөд эдгээр баримт бичгийн агуулга нь аймаг бүрт харилцан адилгүй байдаг. Үүнд: Аймаг, хотыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл, Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, аймаг, хотын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө, аймгийн хэмжээний салбарын хөгжлийн төлөвлөгөө⁹, үндэсний хөтөлбөрийг орон нутагт хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө¹⁰, дотоод дүрэм журам, Засаг даргын захирамж зэрэг болно. Эдгээр төлөвлөгөө, хөтөлбөрүүдийн уялдаа холбоо хангалтгүй бөгөөд салбар дундын зохицуулалт сул байна.

- 2) Төрийн байгууллагын ил тод байдал, хариуцлага/авилга

Аймгийн ЗДТГ-ын вэб сайт нь ил тод байдлын цэстэй. Гэвч мэдээлэл авах боломж, хүртээмж харилцан адилгүй байна. Булган аймагтай харьцуулбал Хөвсгөл аймгийн ЗДТГ-ын үйл ажиллагааны нээлттэй байдал илүү байна. Бодлогын түвшинд Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт авилгатай тэмцэх зорилтыг тусгасан.

Байгууллагын түвшинд тус 2 аймгийн ихэнх байгууллага Авилгатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд Авилгатай тэмцэх төлөвлөгөө боловсруулсан.

Үүнтэй холбогдуулан дараах үйл ажиллагааг зохион байгуулсан. Үүнд:

- Төрийн албан хаагчдыг авилгын эсрэг сургалтад хамруулсан
- Аймгийн ЗДТГ-ын Хууль эрх зүйн хэлтэс нь Авлигын эсрэг хуулийн хэрэгжилтийг нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд зохион байгуулдаг
- Байгууллага тус бүр Авлигын эсрэг үйл ажиллагааны талаар товч тайлан боловсруулдаг.

- 3) Төвлөрлийг сааруулах эрх зүйн тогтолцоо

Тухайн хоёр аймгийн хувьд төвлөрлийг сааруулахтай холбоотой тусгайлсан баримт бичиг байхгүй хэдий ч Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт зарим үйл ажиллагааг тусгасан (Хүснэгт 8.6.3).

⁹ Хөвсгөл аймаг Аялал жуулчлалын мастер төлөвлөгөө, Аялал жуулчлалын менежментийн төлөвлөгөө, Насан туршийн боловсролын хөтөлбөрийг боловсруулсан.

¹⁰ Орон нутгийн захиргааны байгууллагууд үндэсний хөтөлбөртэй нийцүүлэн орон нутагт хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулдаг. Саяхан Залуучуудын хөгжлийн үндэсний хөтөлбөртэй нийцүүлэн хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулсан.

Хүснэгт 8.6.3 Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан төвлөрлийг сааруулахтай холбоотой зорилтууд

Зорилт	Булган	Хөвсгөл
Цахим засаглалыг орон нутагт үр дүнтэй хэрэгжүүлж, төрийн үйлчилгээг хариуцлагатай, хүртээмжтэй, чанартай хүргэх нөхцөлийг бүрдүүлж, иргэдийн цаг хугацаа, зардлыг хэмнэх.	X	X
Төрийн захиргааны байгууллагад чиг үүргийн иж бүрэн шинжилгээ хийж, чиг үүргийг оновчтой болгож, ажил үүргийн давхцалыг арилгах	X	X
Аймгийн ЗДТГ-ын дэргэд Төрийн үйлчилгээний нэгдсэн төвийг шинээр байгуулах	X	
Төрийн үйлчилгээний нэгдсэн төвийн үйл ажиллагааг үр дүнтэй зохион байгуулж, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх		X
Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагыг дэмжиж, бүтэц зохион байгуулалтыг сайжруулж, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа, чанар, үр ашгийг дээшлүүлнэ.		X
Сум, багийн үйл ажиллагааг сайжруулж, бие даан хөгжих боломжийг бүрдүүлнэ		X

Эх үүсвэр: Булган, Хөвсгөл аймгийн Засаг даргын 2021-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр

4) Зүй зохистой засаглал

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн зорилт нь Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой, залгамж чанарыг хангахад оршино. Тиймээс Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн дагуу засаглалын зохих арга хэмжээг орон нутгийн захиргааны байгууллагуудад хэрэгжүүлдэг. Хэдийгээр удирдлагын баг 4 жил тутам солигддог ч засаглалын гол зарчмыг хэвээр хадгалах боломжтой юм. Учир нь орон нутгийн төрийн байгууллагуудын туршлагатай төрийн албан хаагчид Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлоготой нийцүүлэн Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг боловсруулдаг.

8.6.3 Бүсчилсэн хөгжлийг дэмжих чадавхыг бэхжүүлэх санал

(1) Бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх

1) Хүн ам, хөгжлийн бодлого, төлөвлөгөө боловсруулах

Байгууллагын төлөвлөлтийн чадавхын үнэлгээний судалгаанаас харахад тухайн 2 аймгийн төрийн байгууллагууд аймгийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хүн амын хэтийн тооцоо бүхий хотын хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах чадвартай байна. Бодит байдалд ҮХГ болон бусад төрийн байгууллагууд бодлого төлөвлөлтийг боловсруулахад нь дэмжлэг үзүүлдэг. Ихэнх аймгуудад цогц бодлого боловсруулах чадавх дутмаг байгаа нь нарийн мэргэжлээр мэргэшсэн төрийн албан хаагчдын тэнцвэртэй байдлаас шалтгаалж байж болох юм. Салбар дундын удирдлага зохицуулалтыг хангах чадвартай төрийн албан хаагчдын тоог нэмэгдүүлж, хүний нөөцийн бүрэлдэхүүнийг өөрчлөх боломжтой.

2) Бүс нутгийн хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх

Аймгуудын эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн амын тоо бага байгаа тул ҮХЦТ-ний хүрээнд дэвшүүлсэн Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр зэрэг хөгжлийн хөтөлбөрийг хэд хэдэн аймгийн нутаг дэвсгэрийг хамарсан бүс нутагт тухайн нөөц баялаг, хүний нөөцөд тулгуурлан боловсруулах шаардлагатай. Мөн Засгийн Газар нь бүс нутгуудад үндсэн хөрөнгө, нөөцийг тэнцвэртэйгээр хуваарилах шаардлагатай. Бүс нутагт хамаарах аймгууд хамтран төсөл, хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх нь бүтээн байгуулалтын төсвийг уялдуулах, нэгтгэхэд тус дэм болохоос гадна бүс нутаг болон аймаг хоорондын хөгжлийн ялгааг бууруулахад хувь нэмэр оруулна.

3) Төрийн үйлчилгээг хүргэх

Монгол Улс нь төвлөрсөн удирдлагатай загвараас ҮХЦТ-ний хүрээнд дэвшүүлж буй төвлөрсөн бус загвар болох нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвар руу шилжиж хөгжих шаардлагатай. Энэхүү үзэл баримтлалын дагуу орон нутгийн захиргааны байгууллагын албан тушаалтнууд зөвхөн төрийн үйлчилгээ үзүүлэхээр хязгаарлахгүйгээр идэвх чармайлт гаргаж орон нутгийн тулгамдсан асуудлыг тодорхойлж, хариу арга хэмжээг боловсруулж, хэрэгжүүлж, үнэлж дүгнэх шаардлагатай. Судалгаанаас үзэхэд судалгаанд хамрагдагсадын ихэнх нь орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор хөгжлийн төлөвлөгөө, төсөл боловсруулах, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах зэрэг үйл ажиллагааг бүрэн дүүрэн хүлээн зөвшөөрөөгүй байна. Тухайлбал нийгмийн халамжийн үйлчилгээний хувьд хөгжлийн төлөвлөлтийг хувийн хэвшлийн оролцоотойгоор боловсруулж, хөдөлмөр эрхлэлттэй холбоотой дэмжлэг үзүүлэх арга хэмжээг тусгах нь илүү үр дүнтэй байх боломжтой.

(2) Улс, орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагааны уялдаа холбоо

Нийт 21 аймгаас 5 аймаг улсын төсөвт орлого төвлөрүүлдэг бол 16 аймагт улсын төсвөөс санхүүгийн дэмжлэг олгодог. Улаанбаатар хотод эдийн засгийн үйл ажиллагаа, хүн ам төвлөрсөн. Орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын хүний нөөцийн асуудал Засгийн газраас хамааралгүй байна. Мөн сонгуулийн дараа шинэ Засгийн газар эмхлэн байгуулагдахтай холбоотой халаа сэлгээнд орон нутгийн төрийн албан хаагчид өртөх нь бага байна. Тиймээс энэ нь тухайн бүс нутаг тогтвортой хөгжих боломжийг олгоно.

Судалгаанаас үзэхэд орон нутгийн захиргааны байгууллагууд Орон нутгийн хөгжлийн сан бүрдүүлэх зэргээр ирээдүйн сайн сайхны төлөө олон нийтийн оролцуулах хүчин чармайлт гаргаж байгаа нь харагдаж байна. Орон нутгийн засаг захиргааны чухал зорилтуудын нэг нь тухайн бүс нутгийн иргэдийн амьдралд нөлөөлж буй асуудлыг хамтын хүчээр зүй зохистойгоор шийдвэрлэх замаар иргэдийн сайн сайхан байдлыг хангах явдал юм. Энэ тал дээр Засгийн газар болон орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын чиг үүргийг тодруулах нь зайлшгүй чухал юм.

Иргэдийн оршин сууж буй тухайн орон нутгийн засаг захиргаа нь нэр хүндтэй, ёс зүйтэй байхын сацуу төрийн үйлчилгээ үзүүлж, сайн засаглалыг бэхжүүлэх хэрэгтэй. Орон нутгийн захиргааны байгууллагууд иргэд олон нийт, оршин суугчдын холбоо, хөршүүдийн холбоодтой нягт хамтран ажиллах үүрэгтэй.

Гэвч эдгээр үйл ажиллагааг зүй зохистой хэрэгжүүлэхийн тулд орон нутгийн

захиргааны байгууллагуудын хүний нөөцийг хөгжүүлэх, системийн дизайн, хүний нөөцийн хуваарилалт, төвлөрлийг сааруулах зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд улсын төсвөөс орон нутагт санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай.

(3) Бүс нутгуудын хөгжлийн ялгааг бууруулах

1) Бүс болон аймгуудын төсвийн тэнцэл

Хүснэгт 8.6.4-т үзүүлснээр аймгуудын төсвийн тэнцэл харилцан адилгүй, уялдаагүй байгаа бөгөөд ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн дагуу төсвийн тэнцлийг сайжруулах боломжтой. Төсөв, удирдлага, нийгмийн капиталын хувьд аймаг тус бүр төвлөрсөн удирдлагаас хэт хамааралгүй байх, аймаг хоорондын хөгжлийн ялгааг бууруулах зэрэг нь хялбар бус боловч бие даасан хөгжилд хүрэх зорилгыг бүс нутгаар хэрэгжүүлбэл үр дүнд хүрч болох юм. Улсын үндсэн хөрөнгө, нөөц баялгийг дахин хуваарилж бүс нутгийн хэмжээнд үр ашигтай ашиглах боломжтой.

Хүснэгт 8.6.4 Монгол Улсын эдийн засгийн бүс, аймгуудын төсвийн тэнцэл

Аймаг	Орлого	Зарлага	Ашиг/Алдагдал	Хүн ам
Баруун бүс				
Баян-Өлгий	77,785.90	77,913.60	-127.7	94,994
Увс	80,456.20	79,797.10	659.1	69,187
Ховд	70,832.50	68,989.70	1,842.80	77,957
Дүн	229,074.60	226,700.40	2,374.20	242,138
Хангайн бүс				
Архангай	68702.8	67550.4	1152.4	94,994
Булган	59,919.60	60,254.30	-334.7	88,672
Дархан-Уул	77,727.30	72,723.60	5,003.70	62,089
Орхон	95,978.70	96,039.90	-61.2	135,095
Хөвсгөл	85,736.20	83,624.50	2,111.70	89,712
Сэлэнгэ	44,843.00	44,241.20	601.8	107,634
Завхан	66,287.30	66,526.20	-238.9	116,732
Дүн	499,194.90	490,960.10	8,234.80	694,928
Алтайн бүс				
Баянхонгор	76,612.40	69,878.80	6,733.60	108,530
Говь-Алтай	59,639.60	61,701.20	-2,061.60	47,104
Өвөрхангай	108,864.10	99,513.60	9,350.50	83,223
Дүн	245,116.10	231,093.60	14,022.50	238,857
Өмнөд бүс				
Говьсүмбэр	82,848.00	79,916.10	2,931.90	57,748
Дорноговь	16,527.20	16,530.90	-3.7	82,054
Дундговь	66,696.20	65,818.70	877.5	71,014
Өмнөговь	68,690.30	69,022.30	-332	94,250
Дүн	234,761.70	231,288.00	3,473.70	305,066
Зүүн бүс				
Дорнод	63,934.00	63,962.50	-28.5	107,018
Сүхбаатар	53,995.60	53,175.10	820.5	110,110
Хэнтий	65,947.80	64,532.10	1,415.70	17,928
Дүн	183,877.40	181,669.70	2,207.70	235,056
Нийслэлийн бүс				

Улаанбаатар	1,381,386.40	1,353,132.60	28,253.80	1,539,810
Төв	169,433.20	194,247.40	-24,814.20	63,182
Дүн	1,550,819.60	1,547,380.00	3,439.60	1,602,992
Бүгд	2,942,844.30	2,909,091.80	33,752.50	3,319,037

Эх үүсвэр: ҮСХ-ны 2019 оны мэдээлэлд үндэслэн ЖТБ

2) Хүн амын тархалт, байршил

Бүлэг 5-д тусгаснаар ҮСХ нь 2018-2030 оны хүн амын өсөлтийн хэтийн тооцоог аймгуудаар таамаглаж гаргасан. Хэтийн тооцоогоор аймгуудын хүн амын өсөлт ихээхэн ялгаатай байна. Жишээ нь Төв аймгийн хүн амын жилийн дундаж өсөлт хамгийн бага буюу -0.2% байгаа бол Говьсүмбэр аймгийн хүн амын жилийн дундаж өсөлт хамгийн өндөр буюу 1.9% байна. Алс хэтдээ хүн амын тархалт байршлын хувьд хүндрэл учирна. Хүн амын өсөлтөд тухайн аймгийн эдийн засгийн өсөлт, ажил эрхлэх боломж ихээхэн нөлөөлөх бөгөөд хүн амын тархалт байршлыг тэнцвэртэй болгохын тулд орон нутгийн засаг захиргаа нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангах, тогтвортой ажлын байрыг бий болгох үүрэг хариуцлага хүлээх хэрэгтэй.

8.6.4 Аймгийн захиргааны байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэх

Монгол Улс нь эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд социалист нийгмээс капиталист нийгэм рүү шилжих шилжилтийг амжилттай хэрэгжүүлсэн. Мөн НҮБ-ын ТХЗ-ын хүрээнд тогтвортой хөгжлийн загвараар хөгжихөөр болсон. Энэ цаг үед Монгол Улс нь нийгэм, эдийн засаг, нутаг дэвсгэрийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах бүсчилсэн хөгжлийг дэмжих шаардлагатай. Энэ нь дэлхийд өрсөлдөх чадвартай, хүчирхэг, уян хатан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангахад хувь нэмэр оруулна.

Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх хамгийн чухал хүчин зүйл бол орон нутгийн засаг захиргааг бэхжүүлэх явдал юм. Тухайлбал аймгийн захиргааны байгууллагыг төсөв санхүү, хүний нөөцийн хувьд бэхжүүлэх шаардлагатай бөгөөд үүнийг Засгийн газрын санаачилгын хүрээнд бүс нутгийн засаглалын тогтолцоог үе шаттайгаар нэвтрүүлэх замаар үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжтой юм. Эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн дагуу бүс тус бүрээр Бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрийг боловсруулж, **Бүсийн зөвлөлийг байгуулах** нь Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 8.6.5-д үзүүлснээр аймгийн чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээг мэргэжилтэн, байгууллага, институцийн түвшинд тодорхойлов.

Хүснэгт 8.6.5 Бүсчилсэн хөгжлийг хангах чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ

	Нэр	Орон нутгийн захиргааны байгууллагаас хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Орон нутгийн захиргааны байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэх хэрэгцээ		
			Мэргэ-жилтний түвшинд	Байгууллагын түвшинд	Хууль эрх зүй/Институцийн түвшинд
1	БХНХ боловсруулах, БЗ байгуулах зэрэг бүс	БХНХ-ийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх (1): Хөтөлбөрийг сайжруулж өөрчлөх	✓		
		БХНХ-ийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх (2): БЗ-ийг байгуулж, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх	✓	✓	✓

	нутгийг хөгжүүлэх арга зам	Эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн дагуу бүс нутаг хоорондын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх	✓	✓	
		Дэлхийн эдийн засагтай нэгдсэн заяагдмал нөөц баялагт түшиглэсэн бие даан хөгжих бүс нутаг	✓	✓	✓
2	Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлагыг үе шаттайгаар бэхжүүлэх	Бүсчилсэн хөгжилтэй холбоотой хууль эрх зүй, институци			✓
		Бүс нутаг хоорондын хөгжлийн ялгааг (төсөв, хүний нөөц, аж үйлдвэр) бууруулах	✓	✓	✓
		Татварын тотолцоог үе шаттайгаар өөрчлөх		✓	✓
		Тодорхой бүс нутгийн хариуцлагатай, ил тод төсөв/хөрөнгө оруулалтын менежмент	✓	✓	✓
		COVID-19 болон түүнтэй төстэй хямралыг даван туулах үр дүнтэй арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх		✓	✓
		Сэргээгдэх эрчим хүч зэрэг эрчим хүчний заяагдмал нөөцийг ашиглах	✓	✓	
3	Аймгуудын хамтын ажиллагааны хүрээнд дижитал шилжилт, МХХТ-ийг ашиглах	Бүс нутгийн хэмжээнд буюу хэд хэдэн аймгийг хамруулан МХТ-ийн сүлжээг хөгжүүлэх	✓	✓	
		Орон нутгийн мэдээллийн платформыг байгуулах	✓	✓	
		Бүс нутгийн төв хэсэгт МХТ-ийн үйлдвэрлэлийг байгуулах	✓	✓	✓
		Өгөгдөл хуваалцах тогтолцоо болон Аппликейшн програмчлалын интерфейс хөгжүүлэх	✓	✓	
4	Олон нийтийн оролцоотой хөгжил	Нийтийн зориулалттай дэд бүтэц, ногоон байгууламжийн төлөвлөлт хийх	✓		✓
		Нийтийн зориулалттай дэд бүтэц, ногоон байгууламжийг байгуулах	✓	✓	
		Орон нутгийн захиргааны байгууллага/иргэд байгаль орчны мониторинг хийх	✓	✓	
		Нутгийн уугуул иргэд орон нутгийн заяагдмал нөөц баялгийн ашиглалтыг хянах	✓	✓	
5	Төвлөрлийг сааруулах	Төвлөрлийг сааруулах зорилгоор холбогдох хулиудыг боловсруулах		✓	✓
		Орон нутгийн засаг захиргааны санаачилгаар дэд бүтцийг барьж байгуулах	✓	✓	✓
		Орон нутгийн засаг захиргааны санаачилгаар барьж байгуулсан дэд бүтцийн ашиглалт, засвар үйлчилгээ хийх	✓	✓	
		Орон нутгийн засаг захиргааны санаачилсан ТХХТ зэрэг институцийг хөгжүүлэх	✓	✓	✓
		Сэргээгдэх эрчим хүч зэрэг эрчим хүчний заяагдмал нөөцийг ашиглах	✓	✓	

Эх сурвалж: ЖТБ

Бүлэг 9 Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал болон төслийн эхний үнэлгээний Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ

Энэхүү бүлэгт Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний хүрээнд боловсруулсан Байгаль орчны стратегийн үнэлгээний (БОСҮ) үр дүнг тусгав. Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг Монгол Улсын институцийн хүрээнд хэрэгжүүлэхдээ оролцогч талуудын үзэл бодол, саналыг тусгах зорилгоор төлөвлөлтийн хувилбарын (scenario planning) аргыг ашигласан. Бүлэг 9-ийн 1 дүгээр хэсэгт ҮХЦТ-ний Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг боловсруулахдаа ашигласан төлөвлөлтийн хувилбарууд, Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг гүйцэтгэхэд баримтлах зарчим, Монгол Улсын институцийн хүрээнд БОСҮ-г хэрэгжүүлэх тухай тайлбарлах бөгөөд төслийн хүрээнд хийж гүйцэтгэсэн үйл ажиллагааны талаар тусгана. Бүлэг 9-ийн 2 дугаар хэсэгт ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй төслүүдийн эхний үнэлгээний аргачлал болон гол төсөл хөтөлбөрүүдийн үнэлгээний үр дүнгийн талаар нэгтгэн оруулсан. Бүлэг 9-ийн 3 дугаар хэсэгт ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй гол төсөл хөтөлбөрүүдийн байгаль орчны урьдчилсан үнэлгээний талаар тусгав. Энэхүү бүлэгт Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг гүйцэтгэх удирдлага, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа, аргачлал, үр дүнгийн талаар дэлгэрэнгүй тусгасан тул Үндсэн тайлан болон Салбарын тайлангуудад тусгагдсан зарим агуулга давтагдсан болно.

9.1 Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалын хүрээнд Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх

9.1.1 Төлөвлөлтийн хувилбарын үзэл баримтлал, аргачлал

Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалыг урт хугацааны стратеги төлөвлөгөөг боловсруулахад ашигладаг бөгөөд аль ч салбарт хэрэглэх боломжтой. Дасан зохицох чадвартай цэргийн тагнуулын стратеги төлөвлөлт болон түүний аргачлалыг нэгтгэх замаар үүссэн гэж үздэг. Төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалыг ихэвчлэн ашигт малтмал эсвэл газрын тосны хайгуул зэрэг тодорхойгүй үйл ажиллагааг төлөвлөх зорилгоор аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны төлөвлөлтөд ашигладаг. Аливаа улс, бүс нутаг, компанийн урт хугацааны үйл ажиллагааны үр дүн, шийдвэрт тодорхойгүй байдал нөлөөлөх тохиолдолд оролцогч талуудын хамтын ирээдүйн төлөө зөвшилцлийг бий болгохын тулд төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалыг ашигладаг. Ирээдүйд нөлөөлөх гадны хүчин зүйлсийг хэрхэн тодорхойлох, тэдгээрийг шийдвэрлэхийн тулд ямар арга хэмжээ авах талаар оролцогч талуудын сэтгэлгээг өөрчлөх хэрэгтэй.

Төлөвлөлтийн хувилбарыг ерөнхийд нь дасан зохицох төлөвлөлтийн хувилбар болон хувиран өөрчлөгдөх төлөвлөлтийн хувилбар гэж ангилж болох юм. Эхнийхийг нь ихэвчлэн цэргийн тагнуулын стратегийн төлөвлөлтөд ашигладаг. Урт хугацааны хөгжлийн төлөвлөлтийг боловсруулахад ашигладаг төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал нь ихэвчлэн хувиран өөрчлөгдөх төлөвлөлтийн хувилбарт хамаардаг (Adam Kahen, “Transformative Scenario Planning,” 2012). Ялангуяа

хөгжингүй болон хөгжиж буй улс орны бүс нутгийн хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөлтийн хүрээнд нийгэм, эдийн засаг, нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтын хувьд төрөл бүрийн бэрхшээлийг шийдвэрлэхийн тулд бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлагатай болдог. Энэ нь хөгжлийн шинэ загвараар хөгжих шаардлагатайг харуулж байгаа бөгөөд үүнд гадны төрөл бүрийн нөхцөл байдлыг урьдчилан тооцож, хэрэгжүүлэх төлөвлөлтийн хувилбаруудын талаар оролцогч талууд зөвшилцөлд хүрэх шаардлагатай.

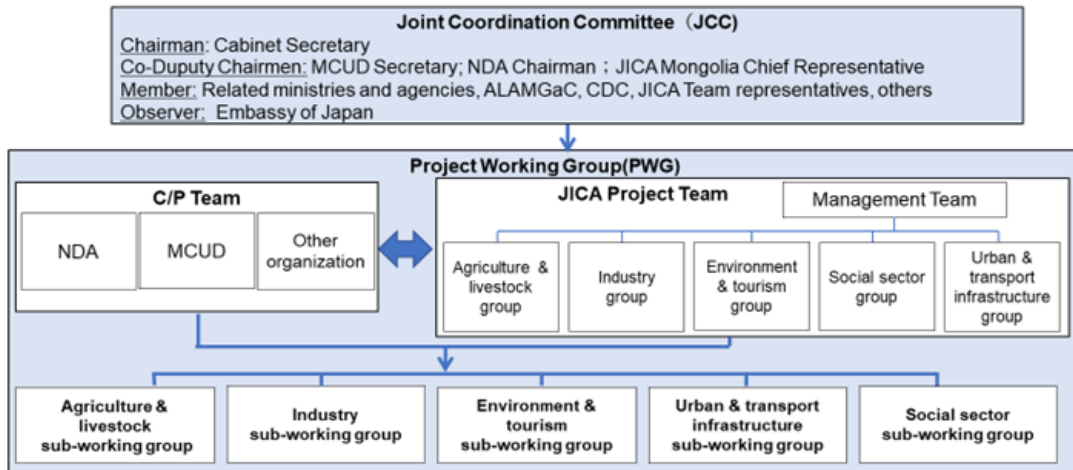
ҮХЦТ-ний хүрээнд төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалын дагуу хөгжлийн шинэ загвараар хөгжих саналыг дэвшүүлсэн. Төлөвлөлтийн шийдлийг ард түмэн, оролцогч талуудын оролцоогүйгээр ихэвчлэн Засгийн газар нь гаргадаг хуучин социалист дэглэмтэй байсан улс орнуудын хувьд төлөвлөлтийн хувилбарыг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг. Тиймээс төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалыг өөрчилж ашигласан болно.

9.1.2 Төслийн төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал

Монгол Улсын Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийг Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл болон Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэхээр хэрэгжүүлж байна. Төслийг ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Монгол Улсын хамтран ажиллагч байгууллагуудтай нягт хамтран ажиллаж, хэрэгжүүлнэ. Монгол Улсын хамтран ажиллагч гол байгууллагууд нь Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төслийг (ХАНСХЕТ) хариуцан ажиллаж буй Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ) болон Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого (БХБ) боловсруулах ажлыг хариуцаж буй Үндэсний Хөгжлийн Газар (ҮХГ) болно. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хороо нь төслийн хэрэгжилтийг удирдан чиглүүлэх бөгөөд ТХЗХ-ны даргаар Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар, дэд даргаар БХБЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн дарга, ҮХГ-ын дарга, ЖАЙКА-гийн Монгол дахь Төлөөлөгчийн Газрын дарга нар тус тус ажиллана. 2018 оны 8 дугаар сарын 22-нд Монгол Улсын Засгийн газар болон ЖАЙКА-гийн төлөөлөл харилцан тохиролцож, гарын үсэг зурсан Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны гишүүдийн нэрсийг оруулсан.

ЖАЙКА-гийн Төслийн багтай өдөр тутамд хамтран ажиллах Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагаар ТХЗХ-ны удирдлаган дор Төслийн Ажлын хэсэг (ТАХ) байгуулагдсан (Зураг 9.1.1). ТАХ-ийн бүрэлдэхүүнд хамтран ажиллагч гол байгууллагууд болох БХБЯ, ҮХГ болон Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгагдсан бусад холбогдох яам, агентлагуудын төлөөлөл багтана. Өдөр тутам нягт хамтран ажиллахын тулд ТАХ нь дэд ажлын хэсгүүдэд хуваагдаж үйл ажиллагаагаа явуулна. Үүнд: 1) хөдөө аж ахуй болон мал аж ахуй, 2) аж үйлдвэр, 3) байгаль орчин, аялал жуулчлал, 4) нийгмийн салбар 5) хотын дэд бүтэц болон зам тээврийн дэд бүтэц зэрэг болно. Эдгээр дэд ажлын хэсгүүд нь хуралд оролцогчдод чөлөөтэй, нээлттэй хэлэлцүүлэг өрнүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлнэ.

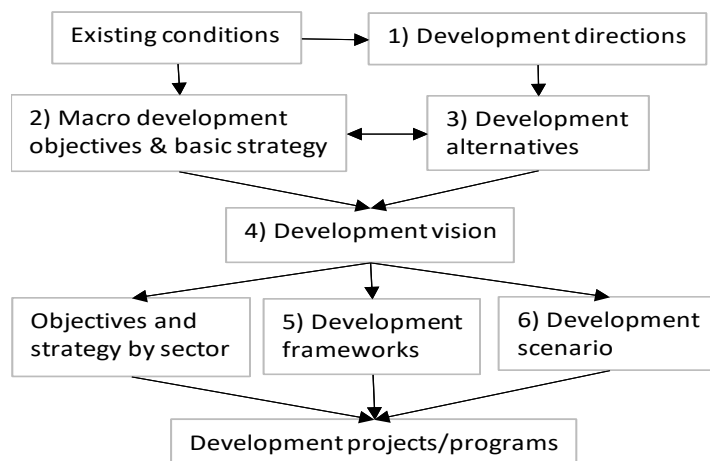
Зураг 9.1.1 Төслийн Хамтарсан зохицуулах хороо, Дэд ажлын хэсэг бүхий төслийн хэрэгжилт болон удирдлагын бүтэц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

ҮХЦТ боловсруулахдаа оролцогч талуудын үзэл бодол, саналыг тусгах зорилгоор төлөвлөлтийн хувилбарын (scenario planning) аргачлалыг ашигласан. Дээр дурдсанаар төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлал нь оролцогч талууд хөгжлийн хэтийн төлвийн талаар зөвшилцөлд хүрэхэд чиглэсэн олон нийтийн оролцоотой төлөвлөлтийн үйл явц юм. ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан төлөвлөлтийн хувилбарын үйл явцыг Зураг 9.1.2-т үзүүлэв. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хороо, Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгүүдийн үйл ажиллагаанаас гадна ҮХЦТ-г боловсруулах явцад Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлуудыг зохион байгуулсан.

Зураг 9.1.2 ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан төлөвлөлтийн хувилбарын үйл явц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

9.1.3 Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ (БОСҮ)

(1) Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг гүйцэтгэхэд баримтлах зарчим

Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг (БОСҮ) Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ болон Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хамруулан

улсын болон бүс нутаг, салбарын хэмжээнд баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөөг боловсруулах явцад түүний хэрэгжилтээс байгаль орчинд учирч болзошгүй эрсдэл, сөрөг нөлөөллийг тодорхойлох зорилгоор хийдэг. Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг бодлого болон ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын эхний үе шатнаас эхлэн хийж гүйцэтгэдэг.

БОСҮ нь байгаль орчин, нийгэм, хүний эрүүл мэндэд учирч болзошгүй орон зайн болон түр зуурын эрсдэл, сөрөг нөлөөлөл, үр дагаврыг өргөн хүрээнд үнэлдэг бол төслийн хүрээнд хийх байгаль орчны үнэлгээ нь ихэвчлэн түр зуурын үр нөлөөг үнэлнэ. Өөрөөр хэлбэл БОСҮ нь томоохон газар нутгийг хамруулан урт хугацааны, дунд болон богино хугацааны нөлөөллийг үнэлдэг. Мөн хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулах явцад нөлөөлөлд өртөж болзошгүй бүхий л салбар, асуудлыг хамруулан өргөн хүрээнд хэрэгжүүлдэг бөгөөд хуримтлагдсан, цогц нөлөөллүүдэд үнэлгээ хийдэг юм.

Эцэст нь дүгнэхэд БОСҮ нь байгаль орчны асуудлуудыг иж бүрнээр авч үзэн, байгаль орчны хөгжлийн үр өгөөжтэй төлөвлөлтийг хийдэг. Эдийн засгийн өсөлтийг хангах бүтээн байгуулалтыг чухалчлан байгаль орчин, нийгмийн асуудлыг орхигдуулдаг. Харин **Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ нь бүтээн байгуулалтаас илүүтэй байгаль орчин, нийгмийн асуудлыг эн тэргүүнд авч үздэг.**

Энэхүү бүх нөхцөлүүдийг үр дүнтэй хангах үүднээс БОСҮ-г хөгжлийн үйл ажиллагааны эхэн үеэс эхлэн оролцогч талуудыг өргөн цар хүрээтэйгээр оролцуулах замаар хэрэгжүүлнэ. Үүнийг (1) Оролцогч талуудын нэгдсэн хурал (2) холбогдох мэдээллүүдийг хуваалцах арга замаар хэрэгжүүлнэ.

Өндөр мэдлэг, туршлагатай мэргэжилтнүүд ч томоохон нутаг дэвсгэрийн байгаль орчинд учирч болзошгүй нөлөөллийг урт хугацаанд бүхий л салбар, асуудлыг хамруулан тодорхойлж чадахгүй тул оролцогч талуудын оролцоо чухал юм. Томоохон бүтээн байгуулалтын урт хугацаанд үзүүлэх нөлөөллийг харгалзан шийдвэр гаргахад оролцогч талуудыг олноор оролцуулах зайлшгүй шаардлагатай. Энэхүү шийдвэрийг хөгжлийн бодлого, хөгжлийн чиглэлээс хамааруулан гаргадаг.

БОСҮ-ний хүрээнд хийгдэх үйл ажиллагаанд нөөц бололцоо, цаг хугацаа, хүний нөөц хангалттай хүрэлцэхгүй тул прагматик арга, хандлагыг ашиглах хэрэгтэй. Бүтээн байгуулалтын эхний үе шатанд оролцогч талуудын хурал, уулзалтыг зохион байгуулж, нэгдүгээрт бүтээн байгуулалтай холбоотой бүхий л асуудлуудыг тодорхойлж, хоёрдугаарт нэн тэргүүний ноцтой асуудлыг тодруулж, эрэмбэлэх шаардлагатай. Оролцогч талуудын хурал, уулзалт нь мэдлэг, мэдээллийг хуваалцах зорилготой. Байгаль орчинд тулгарах ноцтой, нэн тэргүүний асуудлуудыг хамтран тодорхойлох нь бүтээн байгуулалтын төлөвлөлтийг боловсронгуй болгоход шийдвэрлэх асуудлуудыг тодорхойлох прагматик арга юм.

Байгаль орчинд тулгарах ноцтой, нэн тэргүүний асуудлуудад үндэслэн бүтээн байгуулалттай холбоотой байгаль орчныг хамгаалах зорилтыг оролцогч талуудын оролцоотойгоор тодорхойлно. Хөгжлийн шинэ бодлого, хөтөлбөр нь хоорондоо харилцан хамааралтай олон зорилготой байдаг. Энэхүү үе шатанд зөвхөн эдийн засгийн асуудлаар хязгаарлагдахгүйгээр хэтийн төлвийг өргөн цар хүрээнд харах нь хамгаас чухал юм. Бүтээн байгуулалтаас үүдэх сөрөг нөлөөллийг тодорхойлж тусгах үр дүнтэй, прагматик арга бол байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн асуудлуудыг тодорхойлох явдал юм.

БОСҮ-г бүсийн хөгжлийн төсөлтэй зэрэгцүүлэн хийдэггүй. Энэ нь бүсийн

хөгжлийн төслийн салшгүй хэсэг юм. БОСҮ-ний хүрээнд хийгддэг оролцогч талуудын хурал уулзалт, мэдээлэл солилцоо нь бүсийн хөгжлийн төслийн барим бичгийг боловсруулахад зайлшгүй шаардлагатай нөхцөл юм.

(2) ҮХЦТ, ХАНСХЕТ, БХБ-ын хүрээнд боловсруулах Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ

ҮХЦТ нь хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөгөө тул Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх зайлшгүй шаардлагатай. Монгол Улсад Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны боловсруулсан Байгаль орчны стратегийн үнэлгээтэй холбогдолтой дараах хууль, дүрмүүд үйлчилж байна. Үүнд: Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012 он); Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний журам; Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд олон нийтийн оролцоог хангах тухай журам (2014 он); Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх аргачлал (2013 он) зэрэг болно. Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг тухайн асуудлыг хариуцсан салбарын яам нь санаачлан, БОАЖЯ-аас эрх авсан мэргэжлийн байгууллага, тухайн салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага, бие даасан шинжээч, мэргэжилтнүүдийн багийн оролцоотойгоор боловсруулна.

БХБЯ-наас боловсруулж буй Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл (ХАНСХЕТ) болон ҮХГ-аас боловсруулж буй Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын (БХБ) баримт бичгийг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх зорилготойгоор ҮХЦТ-г боловсруулж байна. ҮХЦТ нь хууль тогтоомжид томъёологдоогүй бөгөөд БОСҮ-г хэрэглэх хууль, эрх зүйн үндэс нь өндөр бус юм. Нөгөө талаар ЖАЙКА болон Монгол Улсын Засгийн газрын хооронд байгуулсан “Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл”-ийн Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгаснаар ЖАЙКА-гийн “Байгаль орчин ба нийгмийн асуудлуудын удирдамж”-ийн (2010 он) дагуу Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг хийж гүйцэтгэнэ.

ХАНСХЕТ болон БХБ-ын хүрээнд Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг хийхэд мөрдөх Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012 он) болон ЖАЙКА-гийн “Байгаль орчин ба нийгмийн асуудлуудын удирдамж”-ийн (2010 он) ижил төстэй заалтууд:

- (a) Бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөг боловсруулах явцад стратегийн үнэлгээ хийлгэх,
- (b) Бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөөний төслийг сайжруулан боловсруулах, оролцогч талуудын холбогдох асуудлууд, тэргүүлэх чиглэлийг шийдвэрлэх үүднээс талуудыг татан оролцуулах,
- (c) Нөлөөллийн үнэлгээний ерөнхий үйл явц, дараалал,
- (d) БОСҮ-ний ерөнхий агуулга.

Хүснэгт 9.1.1-д Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль болон ЖАЙКА-гийн Хүрээлэн буй орчин, нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийн талаарх ялгааг нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.1 БОСҮ-ний тухай Монгол Улсын холбогдох хууль, дүрэм журам болон ЖАЙКА-гийн удирдамж хоорондын харьцуулалт

ЖАЙКА-гийн удирдамж / Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл / Төслийн Эхлэлийн тайлан	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012 он)
1) Хууль тогтоомжид томъёологдоогүй	1) БОАЖЯ-наас эрх авсан хууль ёсны үйл ажиллагаа
2) Албан болон албан бус хоёр баримт бичигт ашиглах боломжтой ҮХЦТ: Ашиглах боломжтой боловч Монгол Улсын холбогдох хуулийн дагуу боломжгүй	2) Улсын болон бүс нутаг, салбарын хэмжээнд баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөөг боловсруулахад ашиглана ҮХЦТ: Хууль тогтоомжид томъёологдоогүй тул ашиглахгүй ХАНСХЕТ/БХБ: Монгол Улсын холбогдох хууль, дүрэм журмын дагуу хэрэгжүүлнэ
3) БОСҮ-г БХБЯ, ҮХГ, ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хариуцсан зөвлөх, мэргэжилтнүүд боловсруулна	3) БОАЖЯ-аас эрх авсан мэргэжлийн байгууллага, тухайн салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага, бие даасан шинжээч, мэргэжилтнүүдийн багийн оролцоотойгоор боловсруулах бөгөөд БОАЖЯ-наас мэргэжлийн удирдлагаар хангана => Эрх бүхий зөвлөх ажиллуулах нь өндөр өртөгтэй
4) Уян хатан аргачлал хэрэглэх боломжтой бөгөөд БХБЯ, ҮХГ болон ЖАЙКА-гийн Төслийн багийн хариуцсан зөвлөх, мэргэжилтнүүд тодорхойлно	4) Эрх бүхий мэргэжлийн байгууллага тайлангийн төслийг боловсруулна Тайланг БОАЖЯ-нд ирүүлж, Мэргэжлийн Зөвлөлөөр хэлэлцүүлэн, дүгнэлт гаргуулна
5) БОСҮ-г i) төлөвлөлтийн хувилбарт (зөвхөн хөгжлийн концепц) мөн ii) эхний хөтөлбөр, төсөл сонгоход ашиглана	5) Баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Монгол талын хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцсэний үндсэн дээр ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь Хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлд тусгасны дагуу Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг гүйцэтгэнэ. ХАНСХЕТ ба БХБ боловсруулах ажлын хүрээнд Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг эрх бүхий байгууллагаар хийлгэхээр шийдвэрлэвэл ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан БОСҮ-г ашиглах боломжтой.

(3) ҮХЦТ-ний хүрээний БОСҮ

Дээр дурдсанаар ЖАЙКА-гийн төслийн хүрээнд бүсийн хөгжлийн төслийн адилаар олон салбарыг хамарсан орон зайн хөгжлийн төлөвлөлт хийх тул ҮХЦТ боловсруулахад Байгаль орчны стратегийн үнэлгээг хийж гүйцэтгэнэ. ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалыг хөгжлийн үзэл баримтлал, алсын хараа, хөгжлийн загвар, хөгжлийн хувилбаруудыг боловсруулах, үнэлэхэд ашигласан. ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулж буй Байгаль орчны стратегийн үнэлгээ нь төлөвлөлтийн эхний үе шатанд холбогдох мэдээллийг хуваалцаж, оролцогч талуудын оролцоог хангадгаараа төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалтай ижил төстэй юм.

2019 оны 1 дүгээр сарын 15-нд зохион байгуулсан семинарын үеэр төлөвлөлтийн хувилбаруудын талаар тайлбарласан. Үүнд:

- (a) Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний хүрээнд хөгжлийн алсын хараа, хөгжлийн хувилбар, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг оролцогч талуудтай хэлэлцүүлэг хийх замаар тодорхойлох,
- (b) Оролцогч талуудын дэмжлэгтэйгээр хэрэгжих боломжтой ҮХЦТ-г боловсруулахад хувь нэмэр оруулах.

Мөн семинарын үеэр оролцогч талуудын хурлын талаар тохиролцсон. Үүнд:

- (a) Хуралд төслийн Ажлын хэсгийн бүх гишүүд оролцоно;
- (b) Төслийн хэрэгжилтийн үе шатуудад ЖАЙКА-гийн Төслийн багаас зохион байгуулах төрөл бүрийн сэдэвт хэлэлцүүлэгт Төслийн 5 дэд Ажлын хэсгийн гишүүд оролцоно;
- (c) Төслийн 5 дэд Ажлын хэсгийн гишүүд болон тухайн сэдвээс хамааран холбогдох мэргэжилтнүүдийг урьж оролцуулан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион байгуулж, тодорхой сэдвээр ярилцлага өрнүүлнэ.

2019 оны 1 дүгээр сарын 18-нд зохион байгуулсан ТХЗХ-ны хурал болон хамтран ажиллагч байгууллагуудтай хэлэлцүүлэг хийсний үндсэн дээр ҮХЦТ-ний хүрээнд төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалд дараах асуудлуудыг тусган өөрчилсөн. Үүнд:

- (a) 1990 он хүртэлх төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооны үр нөлөөгөөр доороос дээш чиглэсэн буюу олон нийтийн оролцоотой төлөвлөлтийн хувилбар нь Монгол Улсын хувьд шинэлэг арга юм;
- (b) Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагын мэргэжилтнүүд доороос дээш чиглэсэн төлөвлөлтийн аргачлалыг сонирхож байгаагаа илэрхийлсэн;
- (c) БХБЯ нь салбарын асуудал хариуцсан яам тул Монгол Улсыг бүхэлд нь хамарсан үндэсний хэмжээний (бүхий л салбар) төлөвлөгөө боловсруулах хууль эрх зүйн үндэслэл байгаа эсэхэд эргэлзэж байсан.

Тиймээс ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хамтран ажиллагч байгууллагуудын холбогдох мэргэжилтнүүдтэй төслийн үйл ажиллагааг хамтран хэлэлцсэний дараа бусад оролцогч талуудтай хэлэлцэхээр тохиролцов. Төслийн хүрээнд боловсруулах төлөвлөлтийн хувилбарын аргачлалын Байгаль орчны стратегийн үнэлгээний үйл явцыг доор дурдав.

9.1.4 Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн оролцоотой төлөвлөлт

(1) Хөгжлийн чиг хандлага болон хөгжлийн хувилбарууд

Өнөөгийн нөхцөл байдал, макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги

Ажлын хэсэг болон дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн хурал, холбогдох төрийн албан хаагчид, мэргэжилтнүүдтэй хийсэн уулзалтууд, мэдээлэлд үндэслэн салбаруудын өнөөгийн байдлын дүн шинжилгээг хийж гүйцэтгэсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь эдгээрт үндэслэн олон асуудлуудын харилцан хамаарлыг тодруулж, асуудлын бүтцийн диаграмыг байгуулсан. Асуудлын бүтцийн дүн шинжилгээ нь ҮХЦТ-ний хүрээнд шийдвэрлэх илүү чухал асуудлын феномен болон олон тооны харилцан

хамааралтай асуудлуудын үндэс болсон хүчин зүйлсийг тодорхой болгоно. Асуудлын бүтцийн шинжилгээнд үндэслэн макро түвшний хөгжлийн зорилтыг асуудлын феноменыг харгалзан тодорхойлох бол эдийн засаг, байгаль орчин, институци зэрэг бүрэлдэхүүн хэсэг бүхий үндсэн стратегийг асуудлын хүчин зүйлсийг харгалзан тодорхойлно.

Аргачлалын талаарх хэлэлцүүлэгт зориулан ЖАЙКА-гийн Төслийн баг “Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого боловсруулах аргачлал” хэлэлцүүлгийн материалыг боловсруулсан (2019 оны 1 дүгээр сарын 29). Удаа дараагийн хэлэлцүүлгийн үр дүнд макро түвшний хөгжлийн зорилтыг бага зэрэг өөрчлөн дараах байдлаар томъёолов. Үүнд:

- (a) Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэхийн тулд эдийн засгийн бүтэц, экспортын бараа, бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх (эдийн засгийн зорилт);
- (b) Ядуурал, хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдлыг бууруулахын тулд хөдөө, орон нутагт үр өгөөжтэй, тогтвортой ажлын байрыг бий болгох (нийгмийн зорилт);
- (c) Улаанбаатар хотын эдийн засаг, хүн амын хэт төвлөрлийг сааруулж, хотын байгаль орчинтой холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх (байгаль орчны зорилт).

Түүний ижил үндсэн стратегийг бага зэрэг өөрчилж, доор дурдсанаар тодорхойлов. Үүнд:

1) Эдийн засгийн стратеги

- (a) Үр ашигтай анхдагч бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийн тулд байгалийн баялгийг үр дүнтэй, ухаалгаар ашиглах;
- (b) Экспортын анхдагч бүтээгдэхүүнийг нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн болгох.

2) Орон зайн хөгжлийн стратеги

- (a) Дэлхийн зах зээлд гарахын тулд хөрш орнуудын байршлын онцлог байдлыг ашиглах;
- (b) Ногоон хөгжлийг хангахын тулд усны нөөцийг хөгжүүлэх, нөөцийн менежмент хийх.

3) Институцийн стратеги

- (a) Хөгжлийн удирдлагын тогтолцооны төвлөрлийг тасралтгүйгээр сааруулж, нутгийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагааг бэхжүүлэх.

4) Үйлдвэрлэлийн кластерын хөгжлийн стратеги

- (a) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, үр ашигтай дэд бүтцийн хөгжлийг хангахын тулд анхан шатны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд тулгуурласан үйлдвэрлэлийн босоо кластеруудыг хөгжүүлэх.

Хөгжлийн чиг хандлага, хөгжлийн хувилбарууд

Ирэх хэдэн арван жилд Монгол Улсын дагаж мөрдөх хөгжлийн чиг хандлагын талаар хэлэлцүүлэг өрнүүлэхийн тулд ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хөгжлийн 2

ялгаатай загварыг танилцуулсан. Бүсчилсэн хөгжлийн загвар нь байгалийн нөөц баялаг (заяагдмал эсвэл импортын) болон зах зээлийг (дотоод эсвэл экспортын) нэгтгэх замаар өргөн цар хүрээтэй хөгжлийн хувилбаруудыг тодорхойлдог. Семинарт оролцогчид ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хөгжлийн загвар болох нутгийн заяагдмал нөөц баялгийг экспортын зах зээлтэй хослуулсан экспортыг дэмжих хувилбарыг сонгосон.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн алтернатив загвар хэмээх хөгжлийн шинэ загварыг нөөц баялгийг зүй бусаар хэтрүүлэн ашиглаж, эдийн засгийн үр ашигт чиглэсэн 20 дугаар зууны хөгжлийн загвартай харьцуулан тайлбарласан. 20-р зууны хөгжлийн загвар нь нөөц баялгийг орлого эсвэл хурдан ашиг өгөх зүйл гэж үздэг. Энэ нь шатах ашигт малтмал болон бусад газрын доорхи нөөц баялаг бөгөөд одоогийн байдлаар Монгол Улсад эдгээрийг ашиглаж байна. Тус үзэл бодол нь нөөц баялгийг хэтрүүлэн ашиглах байдлыг дэмжих хандлагатай байдаг. Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбар нь нөөц баялгийг хөгжлийн үндэс суурь болох хөрөнгө хэмээн үздэг. Тасралтгүй хөгжлийг дэмжих зорилгоор хөрөнгийг аль болох хадгалан, хамгаалах шаардлагатай. Төсөл хэрэгжүүлэх явцад эдгээр хөгжлийн загварын алийг сонгох талаар олон удаагийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хөгжлийн хувилбарын талаарх хэлэлцүүлэгт зориулан “Монгол Улсын макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудын урьдчилсан дүн шинжилгээ” хэлэлцүүлгийн материалыг боловсруулсан (2019 оны 2 дугаар сарын 14). Энэхүү материалд ЖТБ нь Монгол Улсын макро эдийн засгийн дүн шинжилгээнд үндэслэн ДНБ-ий өсөлтийн чиг хандлагыг 3 хувилбараар тооцож тусгасан. Эдгээр хувилбаруудыг ДНБ-ий өсөлт, ажил эрхлэлт, хотжилт, хүн амын байршил, нийгэм, байгаль орчин, хөгжлийн менежмент зэрэг үзүүлэлтээр харьцуулсан.

Семинарт оролцогчид дараах асуултын дагуу хэлэлцүүлэг өрнүүлэв. Үүнд:

- (a) Уул уурхайн салбараас хамааралтай хөгжлөөр замнах нь зөв үү? Үргэлжлүүлэх хэрэгтэй юу? Энэхүү хөгжлийн замаар замнаснаар ямар үр дагавар гарах вэ?
- (b) Уул уурхайн салбарт хэт найдалгүйгээр эдийн засгийн өндөр өсөлтийг хангаж чадах уу?
- (c) Уул уурхайн салбараас бусад ямар салбар эдийн засгийн өсөлтийг хангах боломжтой вэ?

Семинарт оролцогчид уул уурхайн салбараас хэт хамааралтай эдийн засгийн өсөлтийг бий болгох нь нийгэм, байгаль орчны доройтолд хүргэх тул бусад салбарыг хөгжүүлэх шаардлагатай талаар санал нэгдэв. Зарим оролцогчид транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжлийг харгалзан үзэхийг санал болгов. Эдгээр саналуудыг тусгасан макро түвшний хөгжлийн 4 хувилбарыг судалж, хувилбар тус бүрээр салбарын өсөлтийн хэтийн тооцоог хийж Хүснэгт 9.1.2-т үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.2 Макро түвшний хөгжлийн хувилбарууд

Хувилбар	Тодорхойлолт
A. Уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил	Эдийн засаг болон экспортын өсөлтийг дэмжих уул уурхайн салбарт үргэлжлүүлэн түшиглэх бөгөөд уул уурхайн болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт нэн бага байна.
B. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил	Уул уурхайн болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрлэл нь хөгжлийн гол хөдөлгөгч хүч болно.
C. Транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил	Үйлчилгээний салбарын өндөр өсөлтийг хангах Монгол Улсын транзит тээвэр нь хөгжлийн өөр нэг хөдөлгөгч хүч болно.
D. Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил	Уул уурхайн болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрлэл болон транзит тээвэр нь эдийн засгийн өндөр өсөлтийг хангана.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь хот, тосгон, бусад суурины хүн амын өсөлтийн чиг хандлага, хэтийн тооцоо болон одоо байгаа авто зам дагуу эдийн засгийн коридорыг хөгжүүлэх боломжид дүн шинжилгээ хийж танилцуулсан. Эдийн засгийн коридоруудыг хөгжүүлэх боломж нь Улаанбаатар хотоос алслагдсан байдлаас ихээхэн хамаарах бөгөөд Улаанбаатар хотоор дайран өнгөрөх хойд-өмнөд коридор нь бусад коридоруудтай харьцуулахад хөгжих ирээдүйтэй байгаа талаар хэлэлцсэн. Түүнчлэн Монгол Улсын нийт хүн амд Улаанбаатар хотын хүн амын эзлэх хувийг 3 хувилбараар тооцож үзүүлсэн. Семинарт оролцогчдын ихэнх нь Монгол Улс бие даан хөгжихөд Улаанбаатар хотын хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны төвлөрөл зайлшгүй шаардлагатай гэдэгтэй санал нэгдлээ. Улаанбаатар хотын тэргүүлэх байр суурийг хэвээр хадгалж, цаашид Монгол Улсын нийт хүн амд Улаанбаатар хотын хүн амын эзлэх хувийг 46% байхаар тохиролцов.

(2) Хөгжлийн хувилбаруудын харьцуулалт

Оролцогч талуудтай хийсэн хэлэлцүүлгээр тодорхойлсон 4 хувилбарыг ЖАЙКА-гийн Төслийн баг үнэлэв. Үр дүнг Хүснэгт 9.1.3-т нэгтгэн үзүүлэв. Түүнчлэн хувилбаруудыг хүн ам, эдийн засгийн өсөлтөөс гадна байгаль орчны асуудлуудын хүрээнд харьцуулалт хийсэн.

Хүснэгт 9.1.3 Макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудын үнэлгээ

Үзүүлэлт	A: Уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил	B: Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил	C: Транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил	D: Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил
Хүн ам, 2030 оноор, мянган хүн	3,740			
Эдийн засгийн өсөлт, ж.д %			6.7	7.1
Нэг хүнд ногдох ДНБ, 2030 оноор, мянган төгрөг			17,933	18,848
Хөдөлмөр эрхлэлт, мянган хүн	1,562	1,559	1,556	1,555
Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт	7.0	9.4	7.6	9.4

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Үйлчилгээний салбарын өсөлт	7.5	7.5	8.0	8.3
Газар болон усны нөөц	-Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас газрын доройтол ихсэж, нутгийн өмнөд хэсгээр усны хомсдол үүснэ.	-Зарим үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны улмаас хөрс, усны бохирдол үүснэ.	-Газар болон усны нөөцөд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл харьцангуй бага байна.	-Зарим үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны улмаас хөрс, усны бохирдол бага зэрэг үүснэ
Агаарын бохирдол	-Ашигт малтмалын бүтээгдэхүүний олборлолт, тээвэрлэлтээс үүдэлтэй агаарын бохирдол ихэснэ.	- Зарим үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны улмаас хөрсний бохирдол үүснэ.	- Агаарын чанарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл харьцангуй бага байна.	- Зарим үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны улмаас агаарын бохирдол бага зэрэг үүснэ.
Биологийн олон янз байдал	-Уул уурхайн олборлолтоос шалтгаалан бэлчээрийн ургамалжилттай холбоотой биологийн олон янз байдал алдагдана.	-Зарим үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны улмаас хөрс, ус, агаарын бохирдол үүснэ.	-Худалдааны коридор, аялал жуулчлалын гол бүс нутагт биологийн олон янз байдал алдагдана.	-Үйлдвэрлэл, худалдаа, аялал жуулчлалын үйл ажиллагааны улмаас биологийн олон янз байдал бага зэрэг алдагдана.
Хог хаягдлын менежмент	-Уул уурхайн боловсруулалтаас үүсэх хаягдлыг дахин боловсруулах, уурхайн ашиглагдсан талбайг нөхөн сэргээх шаардлагатай.	-Хөрс, ус, агаарын бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх зорилгоор зарим үйлдвэрийн хог хаягдлыг боловсруулна.	-Худалдааны коридор, аялал жуулчлалын гол бүс нутагт хог хаягдал ил задгай хаяхаас сэргийлэх шаардлагатай.	-Аж үйлдвэр, худалдаа, аялал жуулчлалын үйл ажиллагаанаас шалтгаалан сайн менежмент шаардлагатай.
Уур амьсгалын нөлөө	-Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг бууруулах зорилгоор уурхайн эдэлбэр газрыг усжуулна.	-Аж үйлдвэрийн усны хэрэглээ нэмэгдсэнээр уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөг нэмэгдүүлнэ.	-Харьцангуй бага нөлөөлөл үзүүлнэ.	-Усыг зөв зохистой,үр ашигтай хэрэглэж хэвшүүлэх шаардлагатай.
Хотын орчин	-Улаанбаатар хотын хэт төвлөрлөөс үүдэн хотын байгаль орчин доройтно.	- Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ.	- Улаанбаатар хотын байгаль орчин доройтож болзошгүй. - Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ.	- Улаанбаатар хотын байгаль орчин доройтож болзошгүй. - Орон нутгийн хотуудад байгаль орчны асуудлууд үүснэ.
Нийгмийн орчин	- Хөдөө, орон нутагт ажлын байр хязгаарлагдмал байгаагаас үүдэлтэй хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа ихэснэ. - Иргэд гадаад улсад ажиллаж, амьдрах болсны улмаас нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа муудна.	- Орон нутгийн хотуудад ажлын байр нэмэгдсэнээр хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа багасна. - Орон нутгийн хотууд болон хөдөө орон нутагт бүтээгдэхүүний анхан шатны үйлдвэрлэл, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй эрхлэлт нэмэгдсэнээр нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа сайжирна.	- С Ихэвчлэн дэд бүтцийн гол тэнхлэгийн дагуу хүн ам төвлөрч буйгаас үүдэлтэй хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаатай байдал үргэлжилнэ. - Орон нутагт хотжилт, үйлчилгээний чиг баримжаатай хөгжлөөс үүдсэн нийгмийн асуудлууд тулгарна.	- Хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгаа багасна. - Хөдөө орон нутагт анхан шатны бүтээгдэхүүний боловсруулалттай холбоотойгоор ажлын байр нэмэгдэж, нийгмийн болон гэр бүлийн харилцаа сайжирна. - Гадаад улс орноос шилжин ирэгсэдтэй холбоотойгоор нийгмийн асуудал үүсч болзошгүй.

Байгаль орчны менежмент	<ul style="list-style-type: none"> - Нийгэм, байгаль орчны асуудлуудыг шийдвэрлэх менежментийг сайжруулах шаардлага үүснэ. - Капиталын хязгаарлагдмал хуримтлалаас үүдсэн хөгжлийн менежментийн хүндрэл үүснэ. 	<ul style="list-style-type: none"> - Бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх боловсруулах үйлдвэрийг технологи, зах зээлээр дэмжинэ. - Орон нутгийн байгаль орчны асуудлуудыг орон нутгийн захиргаа шийдвэрлэх шаардлагатай. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар болон орон нутгийн хотуудад дэд бүтцийг сайжруулах шаардлагатай. - Улаанбаатар хотын үйлчилгээний өрсөлдөх чадварыг сайжруулахын тулд менежментийг сайжруулна. - Орон нутгийн засаг захиргаа орон нутгийн хотуудын дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. 	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар хотыг дэлхийн хот болгох зорилгоор менежментийг сайжруулна. - Боловсруулах үйлдвэрийг технологи, зах зээлээр дэмжинэ. - Орон нутгийн засаг захиргаа орон нутгийн хотуудын дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай.
-------------------------	--	---	--	---

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Хөгжлийн алсын хараа болон хөгжлийн хүрээ

Хөгжлийн алсын хараа

Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн алсын харааг тодорхойлох ажлын хүрээнд хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгагдах Монголчуудын үнэт зүйлсийн талаар санал солилцох семинарыг зохион байгуулсан (“Монгол үндэстний аз жаргалын тухай” Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үндэс - иргэдийн аз жаргалтай амьдрал семинар, 2019 оны 3 дугаар сарын 5). Хүснэгт 9.1.4-т үр дүнг нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.4 Хөгжлийн алсын хараанд тусгах монголчуудын үнэт зүйлс

Баг 1				
Оролцогчид	Баяр баясал (Pleasure)	Зорилго (Purpose)	Бахархал (Pride)	Бусад
Эмэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Гэр бүл - Өргөн уудам тал нутаг - Ойр дотны хүмүүстэйгээ цагийг өнгөрүүлэх - Мөнгө, дэлгүүр хэсэх - Найз нөхөд - Чөлөөт цаг 	<ul style="list-style-type: none"> - Нүүдлийн соёлд тулгуурласан дэлхийн аялал жуулчлалын үүд хаалга болсон улсад амьдрах - Аялал - Эрүүл амьдрал - Албан тушаал ахих - Ажлын үүрэг даалгаврыг зохицуулах чадвартай байх 	<ul style="list-style-type: none"> - Эх, эхнэр, охидоо хүндэлдэг Монгол эрчүүд - Ажил хөдөлмөр - Ажлын ололт амжилт - Гэр бүл - Боловсрол - Ажил, ажлын хамт олон, найз нөхөд, гэр бүл 	<ul style="list-style-type: none"> - Манай улсын оюуны өндөр чадамжтай (IQ) хүүхдүүдийн мэдлэг боловсролд тулгуурлан хиймэл оюун ухааныг (ХОУ) хөгжүүлэх - Шинэ зүйлс сурах
Эрэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тогтвортой байдал - Гэр бүл - Найз нөхөд - Амьдралын таатай нөхцөл (байр сууц, аюулгүй байдал г.м) 	<ul style="list-style-type: none"> - Засаглал - Боловсрол - Мөрөөдөл - Ур чадвар, мэдлэг эзэмших 	<ul style="list-style-type: none"> - Түүх - Соёл - Өөрийн мэдлэг, чадвар 	<ul style="list-style-type: none"> - Орлогын ялгаатай байдлыг багасгах

Баг 2				
Оролцогчид	Баяр баясал (Pleasure)	Зорилго (Purpose)	Бахархал (Pride)	Бусад
Эмэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тус хүргэсний дараа хүмүүсийн царайнд илрэх инээмсэглэл - Ээжтэйгээ хамт байх - Чөлөөт цаг - Хобби - Экологийн тэнцвэрт байдал - Өөрөөрөө байх - Эрүүл байх - Гэр бүл (миний гурван хүүхэд, нөхөр) - Эрүүл, эрх чөлөөтэй амьдрах, гэр бүлийн гишүүдийн эрүүл мэнд (эцэг эх, хүүхдүүд, ач зээ) - Аюулгүй, эрүүл орчинд амьдрах - Ажилтай байх - Дуртай зүйлээ хийх боломжтой байх 	<ul style="list-style-type: none"> - Санхүүгийн мэргэшсэн шинжээч болох - Мөрөөдлөө биелүүлэх - Улс эх орныхоо хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулах - Боловсрол - Мөрөөдлөө биелүүлэх - Санхүүгийн боломж, бололцоотой байх - Мэдлэг - Спортоор хичээллэх - Дэлхийг тойрон аялах - Дуртай зүйлээ хийх (зураг зурах, керамик урлал) 	<ul style="list-style-type: none"> - Миний эцэг, эх - Эх орны түүх, соёл - Эх орон, гэр бүл - Өөрийн эзэмшсэн мэргэжил - Амлалтаа биелүүлэх - Монгол Улсын аз жаргалтай иргэн байх - Итгэл даах 	<ul style="list-style-type: none"> - Аялал - Аюулгүй, эрүүл орчин - Гамшиг, эрсдэлгүй орчин
Эрэгтэй	<ul style="list-style-type: none"> - Тэтгэвэрт эрт гарах - Гэр бүл - Эрүүл мэнд 	<ul style="list-style-type: none"> - Хүүхдүүдийн боловсрол - Боловсрол - Монгол Улсаа хөгжүүлэх 	<ul style="list-style-type: none"> - Аз жаргалын индекс - ҮХЦТ-д оролцож байгаа нь - Түүх - Монгол эр хүн 	-

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Семинарын үеэр тодорхойлсон Монголчуудын үнэт зүйлсийг тусгаж, асуудлын бүтцийн шинжилгээнд үндэслэн Монгол Улсын хөгжлийн алсын харааг тодорхойлж, доор үзүүлэв. Монгол Улсын хөгжлийн алсын харааны талаар төслийн Хамарсан зохицуулах хорооны хурал, Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлуудаар удаа дараа танилцуулж, хэлэлцсэн бөгөөд тухайн асуудлаар нэмэлт хэлэлцүүлэг хийгээгүй болно.

Монгол Улсын хөгжлийн алсын хараа

Байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашигладаг, эдийн засгийн бүх төрлийн үйл ажиллагааг ажлын байр бий болгох үйл явцтай нягт уялдуулсан, олон нийтийн оролцоог хангасан ил тод, хариуцлагатай засаглалтай, баялаг өв соёлтой, олон ястан амьдардаг, бүх салбарт дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн, өөрийгөө шинэ мэдлэг, боловсролоор тасралтгүй хөгжүүлдэг хүний нөөц бүхий нэг талаас дэлхий нийтэд нээлттэй, өөрчлөгдөж буй дэлхий ертөнцийн үр нөлөөнд дасан зохицох чадвартай хүчирхэг, уян хатан нийгэм, эдийн засагтай, нөгөө талаас тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийг хангана.

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжил

Дээр дурдсан хөгжлийн 4 хувилбарын хүрээнд ДНБ-ний өсөлтийг салбаруудаар тооцож, Хүснэгт 9.1.5-т үзүүлэв. Эдгээр хувилбаруудаас ажлын байрыг хамгийн ихээр нэмэгдүүлэх, Монгол Улсын нөөц бололцоог бүрэн дүүрэн ашиглах, байгаль орчинд ээлтэй өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжлийн хувилбарыг сонгосон. Монголын талын хүсэлтээр нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хэтийн төлвийн хугацааг 2040 он болгож өөрчилсөн.

Хүснэгт 9.1.5 ДНБ-ий өсөлт 2030 оны байдлаар, салбараар, хөгжлийн хувилбаруудаар

Салбар	А: Уул уурхайд түшиглэсэн хөгжил	В. Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын өндөр хөгжил	С. Транзит тээврийн чиг баримжаатай хөгжил	Д. Өндөр өсөлттэй, холимог бүтэцтэй хөгжил
Хөдөө аж ахуй	3.5	3.5	3.5	3.5
Уул уурхай	6.3	5.0	5.0	5.0
Аж үйлдвэр, нийтийн аж ахуй	7.0	9.4	7.6	9.4
Үйлчилгээ	7.5	7.5	8.0	8.3
ДНБ	6.7	6.7	6.7	7.1

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Орон зайн төлөвлөлт

ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлт нь хотын зэрэглэл, авто замын сүлжээ, газар зохион байгуулалтын асуудлуудыг хамарна. Хотын зэрэглэлийг Монголын талын хамтрагч байгууллагуудтай хамтран тодорхойлж, хотуудыг нийслэл хот, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хот, орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хот зэрэг 4 зэрэглэлд хуваасан. Үүнд:

- Улсын нийслэл хот: Налайх, Зуунмод хотыг багтаасан Улаанбаатар хот
- Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотууд: Булганыг багтаасан Эрдэнэт хот, Дархан, Чойбалсан, Сайншанд, Ховд, Баянхонгор
- Орон нутгийн хөгжлийн төв хотууд: Багануур, Чойр, Замын-Үүд, Сүхбаатар, Мөрөн, Даланзадгад, Өндөрхаан, Мандалговь
- Орон нутгийн үйлчилгээний чиг үүрэг бүхий хотууд: Бусад 12 хот

(4) Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн хурал болон семинар

Энэхүү 9.1.3-ын (1) “Хөгжлийн чиг хандлага болон хөгжлийн хувилбарууд”, (2) “Хөгжлийн алсын хараа болон хөгжлийн хүрээ”-нд тусгаснаар Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн гишүүдийн оролцоотойгоор төлөвлөлтийн асуудлуудыг хэлэлцэх цуврал семинар, холбогдох мэргэжилтэн, албан тушаалтнуудтай хийх ярилцлага, Ажлын хэсэг болон дэд Ажлын хэсгийн хурлуудыг төсөл хэрэгжиж эхлэх үед ЖАЙКА-гийн Төслийн баг болон Монголын талын хамтран ажиллагч байгууллагуудтай харилцан тохиролцсоны дагуу зохион байгуулав. Хүснэгт 9.1.6-д төслийн эхэн үед зохион байгуулсан семинаруудыг нэгтгэн үзүүлэв. Хүснэгт 9.1.7-д төслийн эхэн үед зохион байгуулсан Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн хурлуудыг нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 9.1.6 Төслийн эхэн үед зохион байгуулсан семинар

Огноо	Семинарын нэр	Илтгэгч	Хариуцан ажилласан
2019 оны 1 дүгээр сарын 15	Төлөвлөлтийн хувилбарууд, ТХЗ ба хөгжлийн чиг хандлага	Цүёоши Хашимото	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
2019 оны 3 дугаар сарын 05	“Монгол үндэстний аз жаргалын тухай” Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах үндэс - иргэдийн аз жаргалтай амьдрал	Харүо Яманэ	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
2019 оны 3 дугаар сарын 11	Япон улсын Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулсан туршлага	Тошиясү Нода	Япон улсын Сэйнан Гакүин Их сургууль
	Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, олон улсын туршлагын харьцуулалт	Саторү Оба	Япон улсын Хот, байгаль орчны хөгжлийн судалгааны хүрээлэн
	Орон зайн төлөвлөлтийн платформ ба газрын мэдээллийн санг ашиглан улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах нь	Эико Тояама	Япон улсын Газар, дэд бүтэц, зам тээвэр, аялал жуулчлалын яам
2019 оны 3 дугаар сарын 18	Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө (ҮХЦТ): Төлөвлөлтийн хувилбарууд; Макро түвшний хөгжлийн хувилбарууд	Цүёоши Хашимото	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 9.1.7 Төслийн эхэн үед зохион байгуулсан дэд Ажлын хэсгийн хурал

Салбар	Огноо	Сэдэв
Хотын дэд бүтэц болон зам, тээврийн дэд бүтэц	2019 оны 3 дугаар сарын 12	Дэд бүтцийн салбарын судалгааны ерөнхий аргачлал, хоёрдогч хотуудын судалгаа, хот, тосгон, бусад суурины зэрэглэл, замын хөдөлгөөний эрчмийн судалгаа ба эрчмийн тооцоолол
Байгаль орчин, аялал жуулчлал Нийгмийн хөгжил (Хамтарсан хурал)	2019 оны 3 дугаар сарын 13	ҮХЦТ-ний хүрээнд хийсэн нийгэм, аялал жуулчлалын салбарын одоогийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ болон аргачлал

Аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй (Хамтарсан хурал)	2019 оны 4 дүгээр сарын 16	ҮХЦТ-ний хүрээнд хийсэн аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн салбарын одоогийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ болон аргачлал
Хотын дэд бүтэц ба зам тээврийн дэд бүтэц (Хоёрдугаар хурал)	2019 оны 4 дүгээр сарын 17	Нутаг дэвсгэр, орон зайн хөгжлийн дүн шинжилгээний арга зүй, эдийн засгийн коридорын хөгжил болон хотуудын чиг үүрэг

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

9.1.5 Оролцогч талуудын оролцоотойгоор ҮХЦТ-г боловсруулах нь

(1) Төслийн Явцын тайлангийн талаарх хэлэлцүүлэг

Өмнөх хэсэгт дурдсанаар төслийн эхэн үед хийж гүйцэтгэсэн олон нийтийн оролцоотой төлөвлөлтийн үр дүнг нэгтгэж, ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь 2019 оны 5 дугаар сард төслийн Явцын тайланг боловсруулж, холбогдох байгууллагуудад хүргүүлсэн. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны 2 дугаар хурлыг 2019 оны 6 дугаар сарын 7-ний өдөр зохион байгуулж, Явцын тайлангийн талаар хэлэлцсэн. Төслийн Хамтарсан зохицуулах хорооны хурлаар макро түвшний хөгжлийн зорилт, үндсэн стратеги, хөгжлийн хүрээ болон макро түвшний хөгжлийн хувилбаруудыг төслийн Ажлын хэсгийн гишүүдээс гадна бусад холбогдох мэргэжилтнүүд, байгууллагуудын төлөөллөөр хэлэлцүүлэх талаар хоёр тал санал нэгдэв. Энэхүү зорилгоор ойрын хугацаанд Эхлэлийн тайланд санал болгосон Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион байгуулж, Оролцогч талуудын дараагийн хурлын сэдэв, товыг анхны хурлаар хэлэлцэн, шийдвэрлэхээр болсон.

Монгол Улсын Засгийн газар нь “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого боловсруулахаар шийдвэрлэж, Монгол Улсын Ерөнхий сайд 4 дүгээр сарын 30-ны өдөр 2050 он хүртэлх урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг тодорхойлох баримт бичгийг боловсруулах Ажлын хэсгийг байгуулах захирамж гаргасан. Монголын тал урт хугацааны хөгжлийн бодлого боловсруулах хурлуудтай андуурагдахгүйн тулд олон оролцогчдыг хамруулсан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг түр хугацаагаар хуралдуулахгүй байхыг хүссэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хүсэлтийг хүлээн авч, цөөн тооны оролцогчтой хурал уулзалт зохион байгуулж, холбогдох мэргэжилтэн, албан тушаалтнуудтай ярилцлага хийхээр шийдвэрлэсэн.

(2) Оролцогч талуудын хурал, семинарын хэлэлцүүлэгт үндэслэн ҮХЦТ-г боловсруулах нь

ҮХЦТ-ний эхний төсөл

Төслийн Явцын тайланг боловсруулж хүргүүлсний дараа ЗГХЭГ, СЯ, ХНХЯ, БХБЯ, БХТ, ҮХГ, НЗДТГ, Дархан хотын төлөөллөөс Явцын тайланд ирүүлсэн саналуудыг тусгаж ҮХЦТ-ний эхний төслийг боловсруулсан. Энэ хугацаанд Ажлын хэсэг, дэд Ажлын хэсгийн хурлуудыг үе үе зохион байгуулсан.

Төслийн Явцын тайланд тусгасан хөгжлийн алсын хараа, зорилт, стратегийг оролцогч талуудтай хэлэлцүүлэг хийх замаар тодорхойлсон бол санал болгож буй төслүүдийг (салбаруудаар) холбогдох яам, агентлагуудтай хамтран боловсруулсан. Хөгжлийн алсын хараа/хөгжлийн загвар, хөгжлийн хүрээ, хөгжлийн зорилт, стратегийн талаар хэлэлцэж, нарийвчлан боловсруулах зорилгоор Хүснэгт 9.1.8-д үзүүлсэн нэмэлт семинаруудыг зохион байгуулсан.

Хүснэгт 9.1.8 ҮХЦТ-ний хүрээнд боловсруулсан алсын хараа, хөгжлийн хүрээний талаар хэлэлцсэн семинарууд

Огноо	Семинарын нэр	Илтгэгч	Хариуцан ажилласан
2019 оны 6 дугаар сарын 19	Ази-Европын бүс нутгийн логистикийн чиг хандлага ба Монгол Улсын тээврийн салбарын үүрэг, оролцоо	Риючи Шибасаки Б. Гэрэлням Б. Гүнболд Ёошия Накагава	Токиогийн Их сургууль ЗТХЯ БХБЯ ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
2019 оны 8 дугаар сарын 21	Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд, ТХҮБ-2030 ба хөгжлийн шинэ загвар	Ёожи Кавамура	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
	Дэлхийн улс орнуудын орон зайн төлөвлөлтийн туршлага	Масару Токура	
2019 оны 10 дугаар сарын 9	Тогтвортой хөгжлийн зорилгууд, ТХҮБ-2030 ба хөгжлийн шинэ загвар (хоёр дахь удаагийн семинар)	Ёожи Кавамура	ЖАЙКА-гийн Төслийн баг
	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлт	Харүо Яманэ	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Төслийн эхний үр дүнг таниулах зорилгоор улс төрчид, эрдэмтэд, хувийн хэвшлийн төлөөлөлтэй хурал, уулзалтуудыг зохион байгуулсан. Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлуудыг зохион байгуулахаар төлөвлөсөн боловч түүнийг төлөөлүүлэн холбогдох, мэргэжилтэн албан тушаалтнуудтай уулзалт ярилцлага хийсэн. Оролцогч талуудын хурал, уулзалтыг Хүснэгт 9.1.9-д нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.9 Оролцогч талуудын хурал

Огноо	Оролцогч талууд	Сэдэв
2019 оны 8 дугаар сар	Хэлэлцүүлэг хийсэн мэргэжилтнүүд: 1) МУИС-ийн дэргэдэх Тогтвортой хөгжлийн хүрээлэнгийн захирал Т. Чулуун 2) ХАНСХЕТ-ийн Зөвлөх багийн ахлагч Н. Тогтох 3) De Facto институтийн гүйцэтгэх захирал Д. Жаргалсайхан 4) Японд их, дээд сургууль төгсөгчдийн нийгэмлэгийн тэргүүн Б. Насанбилэг 5) Б. Түвшинтөгс, МУИС-ийн Эдийн засгийн хүрээлэнгийн захирал	Хөгжлийн алсын хараа/ загвар, хөгжлийн хүрээ
2019 оны 8 дугаар сарын 21	Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын төлөөлөл, холбоод болон бусад	ҮХЦТ-ний эхний төсөл
2019 оны 11 дүгээр сарын 21	Монгол Японы бизнесийн зөвлөл	ҮХЦТ-ний эхний төсөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Төлөвлөлтийн асуудлуудыг олон нийтийн оролцоотойгоор хэлэлцэх хурал, уулзалтаас гадна аймгуудын өнөөгийн нөхцөл байдлыг судлах, аймгуудын удирдлага, иргэдийн санаа бодлыг тусгах зорилгоор зөвлөлдөх уулзалтыг зохион байгуулсан. Энэ нь Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үйл ажиллагаанд олон нийтийн оролцоог хангах журмын дагуу орон нутгийн түвшинд олон нийтийн хэлэлцүүлгийг хийж буй явдал юм.

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг статистик тоо баримт болон холбогдох тайланд үндэслэн аймгуудын өнөөгийн нөхцөл байдал, орон нутгийн хөгжилд тулгарч буй асуудлууд, хөгжлийн хэтийн төлвийг урьдчилсан байдлаар тодорхойлсон. 2019 оны 3 дугаар сараас 8 дугаар сарын хооронд БХБЯ, ҮХГ-ын холбогдох мэргэжилтнүүдтэй хамтран 21 аймагт томилолтоор ажилласан. Аймгуудын хөгжлийн урьдчилсан дүн шинжилгээг нягталж тодруулах, нэмэлт мэдээлэл авах, орон нутгийн хөгжлийн талаар тэдний санал бодлыг сонсох зорилгоор хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан. Хүснэгт 9.1.10-т аймгуудад томилолтоор ажилласан хуваарийг үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.10 2019 онд аймгуудад томилолтоор ажилласан хуваарь

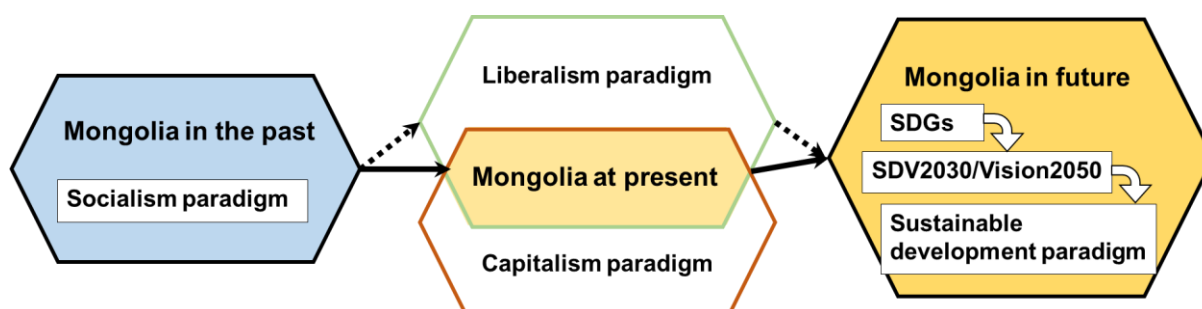
Аймаг	Огноо	Аймаг	Огноо	Аймаг	Огноо
Говьсүмбэр	3-р сарын 15	Дархан-Уул	4-р сарын 26	Завхан	6-р сарын 18
Хэнтий	3-р сарын 26	Өвөрхангай	5-р сарын 7	Булган	6-р сарын 20
Сүхбаатар	3-р сарын 27	Архангай	5-р сарын 9	Дорнод	8-р сарын 1
Орхон	4-р сарын 8	Говь-Алтай	6-р сарын 10	Дундговь	8-р сарын 6
Хөвсгөл	4-р сарын 10	Ховд	6-р сарын 12	Өмнөговь	8-р сарын 8
Дорноговь	4-р сарын 18	Баян-Өлгий	6-р сарын 14	Баянхонгор	8-р сарын 13
Сэлэнгэ	4-р сарын 24	Увс	6-р сарын 17	Төв	8-р сарын 16

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(i) Хөгжлийн загвар

Зураг 9.1.2-т үзүүлсний дагуу төлөвлөлтийн хувилбарыг боловсруулсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ҮХЦТ-ний хүрээнд 20 дугаар зууны хөгжлийн загвараас нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хувилбарын загвар руу шилжин хөгжих санал дэвшүүлсэн бөгөөд хөгжлийн хувилбар нь хөгжлийн загварыг тодорхойлно. Хөгжлийн загвар, хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин хөгжих талаар ойлголт өгөхийн тулд Зураг 9.1.3 -т социализмын үеэс өнөөг хүртэл Монгол Улсын дагаж мөрдөж ирсэн хөгжлийн загварыг үзүүлж, Монгол Улс нь үнэндээ хөгжлийн шинэ загвар руу шилжин хөгжиж байгааг тодруулсан.

Зураг 9.1.3 Монгол Улсын хөгжлийн загварын өөрчлөлт

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд эдгээр үйл ажиллагаа нь харилцан бие биенээ дэмжиж, үе шаттайгаар хэрэгжинэ. Үүнд:

- (a) Соёл, байгалийн нөөц баялийг Монгол Улсын хөрөнгө гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, тэдгээрийн менежментийг сайжруулах, хадгалан хамгаалах шаардлагатай бөгөөд ингэснээр соёл, байгалийн нөөц баялаг нь хэдэн арван жилийн туршид ард иргэдэд үр өгөөжөө өгнө;

- (b) Нутгийн захиргааны байгууллага болон олон нийтийн оролцоотойгоор байгалийн нөөцийн менежментийг сайжруулах зорилгоор хөгжлийн удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлэх хэрэгтэй;
- (c) Нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой, хүртээмжтэй хөгжлийг хангах зорилгоор эдийн засгийн үйл ажиллагаа, экспортыг төрөлжүүлэх шаардлагатай;
- (d) Эдийн засгийн төрөлжилтийг дэмжих, эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаа болон дэд бүтцийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулах зорилгоор хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Хөгжлийн хувилбарыг 2040 он хүртэл 3 үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх бөгөөд үе шат тус бүрийн үйл ажиллагааг Хүснэгт 9.1.11-д үзүүлэв.

Хүснэгт 9.1.11 Хөгжлийн загварын үе шатуудын онцлог

I үе шат: 2025 он хүртэл	II үе шат: 2026-2030 он	III үе шат: 2031-2040 он
<p>Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварт шилжин, хөгжих бэлтгэл үе шат</p> <ul style="list-style-type: none"> - Капиталыг хуримтлуулах; - Эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаануудад их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийх; - Нутгийн захиргааны байгууллагын чадавхыг тогтвортой бэхжүүлэх; - Хөрөнгийн эх үүсвэрийн хүрэлцээ, хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор өөр эх үүсвэр, нөөц бололцоог дайчлах; - Бүх салбарт дижитал шилжилтийг хурдацтай нэвтрүүлэх. 	<p>Нийгэм, эдийн засгийн бүтцийг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварт тохируулан өөрчлөх ажил идэвхтэй хийгдэх үе шат</p> <ul style="list-style-type: none"> - Төрийн удирдлагын хөгжлийн зарим чиг үүргийг, байгаль орчны хяналт, менежментээс эхлүүлэн нутгийн удирдлагын байгууллагуудад шилжүүлэх; - Орон нутгийн нийгмийн үйлчилгээг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагааны механизмыг институцчилэх. 	<p>Монгол Улс нийгэм, эдийн засгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангасан шинэ загварт бүрэн шилжсэн байх үе шат</p> <ul style="list-style-type: none"> - ТХЗ, “Алсын хараа 2050”-ын хэрэгжилтийг дүгнэж, хөгжлийн стратеги, тэргүүлэх чиглэлүүдийн өөрчилж, шинэчлэх шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлох; - ОХУ, БНХАУ, бусад улс, орнуудтай худалдаа, хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх; - Төрийн зарим чиг үүргийг нутгийн удирдлагын байгууллагуудад үе шаттайгаар шилжүүлэх, хуваарилах үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэх.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

ҮХЦТ-г хэлэлцүүлэхээр Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлуудыг зохион байгуулах нь

Төслийн баг 2019 оны 11-р сард ҮХЦТ-ний төслийг эхний байдлаар боловсруулж, дунд хугацааны тайлан 1-ийг хүргүүлсэн. 2019 оны 11-р сарын 25-ны өдөр дунд хугацааны тайлан 1-ийг ТХЗХ-ны 3 дугаар хурал дээр танилцуулж, хэлэлцүүлсэн. Тус хурлын үеэр ЖАЙКА болон Монголын тал ҮХЦТ-ний төслийг сайжруулан боловсруулахын тулд Төслийн баг, Монголын тал хамтарч оролцогч талуудын нэгдсэн хурал, хэлэлцүүлгүүдийг зохион байгуулах нь чухал болохыг онцолсон. ТХЗХ-ны хурлын дараа ҮХЦТ-ний төслийг нарийвчлан боловсруулахад шаардлагатай чухал асуудлуудыг тодруулах зорилгоор оролцогч талуудын

нэгдсэн хурлыг зохион байгуулж, өргөн хүрээнд уулзалт, хэлэлцүүлэг өрнүүлэхээр тохиролцсон (ТХЗХ-ны 3-р хурлын тэмдэглэл).

ҮХЦТ-ний төслийг өргөн хүрээнд танилцуулах, сурталчлах зорилгоор 2020 оны 1 дүгээр сарын 22-нд оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг зохион байгуулсан. Хуралд эрдэмтэн судлаачид, хэвлэл мэдээллийн байгууллага, хувийн хэвшлийн төлөөлөл, 21 аймгийн Засаг дарга, ИТХ-ын дарга нар, төслийн Ажлын хэсгийн гишүүд зэрэг нийт 162 оролцогч оролцсон. Төслийн багаас ҮХЦТ-ний төслийг танилцуулж, илтгэл тавьсны дараа хуралд оролцогчид 1) хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилт, стратеги 2) нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалт, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө сэдвээр хэлэлцүүлэг хийсэн. Хэлэлцүүлгийн явцад 3 чиглүүлэх асуултыг өгсөн ба оролцогчид багаараа ярилцаж, хариултаа нэгтгэн танилцуулсан. Хэлэлцүүлгийн асуулт, хариултын хураангуйг дараах хүснэгтээс харна уу.

1) Хөгжлийн загвар, алсын хараа, зорилго, стратеги

1-р асуулт: Монгол Улс ирэх хэдэн арван жилд хөгжлийн ямар загвараар хөгжих нь зүйтэй вэ?

Баг	Хөгжлийн загвар	Тайлбар
1	Холимог бүтэцтэй хөгжлийн загвар	Социалист нийгмийн үеийн хүртээмжтэй нийгмийн үйлчилгээний тогтолцоог дахин нэвтрүүлэх хэрэгтэй.
2	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвар: 4 оролцогч Холимог бүтэцтэй хөгжлийн загвар: 2 оролцогч	20-р зууны хөгжлийн загвараас өөр загвараар замнах шаардлагатай.
3	Оролцогчид 20-р зууны хөгжлийн загварын үр нөлөөг ойлгож байгаа ч нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвараар замнах болоогүй байна гэж үзсэн.	Хөгжилд хөтлөх гол салбаруудыг тодорхойлж хөгжлийн загварыг тодорхойлох хэрэгтэй.
4	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвар	Уул уурхайн салбарын өсөлт чухал хэвээр байх төлөвтэй ч нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвар руу шилжих нь чухал.
5	Холимог бүтэцтэй хөгжлийн загвар	Тогтвортой удирдлага, бодлогын хүрээнд нийгмийн асуудлуудын чиг баримжаатай эдийн засгийн хурдацтай, хүртээмжтэй хөгжил чухал.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2-р асуулт: Хэрэв одоогийн хөгжлийн загвараар цаашид үргэлжлүүлэн замнавал ямар үр дүнд хүрэх вэ?

Баг	Хөгжлийн загварын үр дагавар
1	Тогтворгүй удирдлага, бодлого; оновчтой бодлогын хэрэгжилт хангалтгүй; урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх механизм шаардлагатай; зөвхөн Засгийн газрын санаачилгаар хэрэгжүүлэх бус хувийн хэвшилтэй хамтарч ажиллах шаардлагатай; орон нутгийн удирдлага, иргэдийн оролцоотой хэрэгжүүлэх механизмыг санал болгох хэрэгтэй.
2	Уул уурхайн салбарын өсөлт үргэлжлэх ч ирэх 30 жилийн хугацаанд нэмүү өртөг шингэсэн үйлдвэрлэлд шилжинэ; хот, хөдөөгийн орлогын зөрүүтэй байдлыг багасгахын тулд бүсүүд тухайн орон нутгийн онцлог бүхий бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг нийлүүлэх шаардлагатай; Улаанбаатар хот тэргүүлэх байр суурь, төвлөрлийг ашиглаж ажлын байр, бүтээмж, үр ашгийг нэмэгдүүлэх

	шаардлагатай; удирдлага, бодлогын тогтвортой байдал, байгаль орчны тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх шаардлагатай.
3	Уул уурхай, мал аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэл, боловсруулах үйлдвэрлэл, аялал жуулчлал, дамжин өнгөрөх худалдаа зэрэг нь чухал ач холбогдолтой.
4	Салбарын бодлогуудын уялдаа холбоог сайжруулах шаардлагатай; Засгийн газар уул уурхайн өсөлтөд хэт түшиглэж байгаа нь орлогын зөрүүтэй байдлыг бууруулах, эдийн засгийг төрөлжүүлэх, нийслэл дэх хэт төвлөрлийг бууруулах зэрэгт төдийлөн сайн нөлөө үзүүлэхгүй байна. Энэ нь улс төрийн тогтворгүй байдал, бодлогын нэгдмэл бус байдлын шалтгаан болдог. Үүний үр дүнд хүрээлэн буй орчин, хүний нөөц, соёлын өвийн асуудлууд орхигдох, доголдох явдал ч гарна.
5	Эдийн засгийг солонгоруулж, дамжин өнгөрөх худалдааг хөгжүүлж, экспортыг дэмжиж, ашигт малтмалыг боловсруулах замаар баялгийг нэмэгдүүлж, уул уурхайгаас хэт хамааралтай байхаас зайлсхийх хэрэгтэй.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

3-р асуулт: Нийгэм, эдийн засаг, нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлт, байгаль орчны хувьд ямар өөрчлөлт шаардлагатай байна вэ?

Баг	Бүтцийн өөрчлөлтөд нөлөөлөх хүчин зүйлс
1	Боловсролын салбарыг чухалчилж авч үзэх; боловсролын хүртээмжийн хязгаарлагдмал байдал, хүрэлцээ муутай орчин, багш, ажилчдын хомсдол зэргийг анхаарч үзэх; экологийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, дахин боловсруулалт, уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг арга хэмжээг хөхүүлэн дэмжих; бусад улс орнуудтай худалдааны гэрээ байгуулж, идэвхтэй маркетинг хийх; нүүрснээс сэргээгдэх эрчим хүч рүү шилжих; хот хоорондын холбоог бэхжүүлэх тээврийн дэд бүтцийг сайжруулах; захиргааны шинэчлэл, орон нутгийн захиргааны байгууллагыг бэхжүүлэх шинэчлэл хийх.
2	Аялал жуулчлал ба дамжин өнгөрөх ачаа тээврийг хөгжүүлэх; бага боловсрол, ур чадвар олгох сургалт, ахисан шатны боловсрол, мэргэжлийн сургалтад хамрагдах боломжийг сайжруулах; усны нөөцийн менежмент болон зохистой ашиглалтыг дэмжих; хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд чиглэсэн шинэ үйл ажиллагааг дэмжих, технологийн шинэчлэл хийх.
3	Орон нутгийн нөхцөлд тохирсон малын төрөл зүйлийг сонгож МАА эрхлэлтийг дэмжих; алтны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж нүүрс олборлолт, үйлдвэрлэлийн эзлэх жинг бууруулах; дамжин өнгөрөх худалдаа ач холбогдол багатай; чанартай ажиллах хүчийг бүс нутгууд руу татах/шилжүүлэх зорилгоор бүсүүдэд дээд боловсролын байгууллагуудыг байгуулах; МХХТ-ийн эрин үед залуучуудын хөдөлмөрийг ашиглах; цаг уурын өөрчлөлтөөс үүдэн баруун аймгуудад газрын доорх усны нөөц, гол, нуурын ус багасч байгаатай тэмцэх арга хэмжээ авах; орон нутгийн захиргааны байгууллагыг бэхжүүлэх шинэчлэл хийх.
4	Уул уурхай, мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарт шинэ технологийг ашиглах; МХХТ-ийг ашигласан, ухаалаг, дэвшилтэт технологид тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлэх, үндэсний үнэт зүйлсээ дээдэлсэн иргэнийг төлөвшүүлэх сургуулийн өмнөх боловсролын тогтолцоог хөгжүүлэх, сэтгэлгээг өөрчлөх насан туршийн боловсролын тогтолцоог хөгжүүлэх, дэвшилтэт технологийн дээд болон мэргэжлийн боловсрол олгох; усны нөөцийн менежмент; ойжуулалт, хамгаалалттай газар нутгийг нэмэгдүүлэх, өргөжүүлэх; бэлчээрийн газрыг хамгаалах, менежмент бүхий бэлчээрийг тогтоох; хөгжлийн удирдлага, бүс нутгийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих бодлогыг нутагшуулах.
5	Мэдлэгийн салбар: AI, IoT ашиглалт ба технологи хөгжүүлэлт.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2) Орон зайн төлөвлөлт, газар ашиглалт

1-р асуулт: Улаанбаатар хот дахь төвлөрөл нь улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлж байна уу?

Баг	Саналууд
1	Орон нутгийн захиргааны байгууллагууд хувийн хэвшлийг татах санхүүгийн эх үүсвэртэй болсны дараа Улаанбаатар хот дахь төвлөрлийг бууруулж, шилжилт хөдөлгөөний татах боломжтой болно. Гэвч орон нутагт төвлөрүүлсэн татварыг Засгийн газраас буцаад орон нутгуудад хуваарилдаг. Нийслэлд төрийн албан хаагчид их байдаг ч бусад салбаруудад ажиллах, хөдөлмөр эрхлэх боломж бага байдаг. Эрүүл мэндийн байгууллагууд, чиг үүргийг орон нутгийн хотуудад шилжүүлж, хуваарилж болно.
2	Улаанбаатар дахь хэт төвлөрлийг шийдвэрлэхэд анхаарахаас илүүтэй бүс нутгийн онцлог, орон нутгийн нөөцийг ашиглан бүсчлэн хөгжүүлэхэд анхаарах нь чухал.
3	Хэт төвлөрөл үүссэнээр асуудлууд үүсэх тул бүс нутгуудад төвлөрлийг татах төлөвлөлтийг хийх нь чухал.
4	Бэрхшээлээс илүү боломжууд дээр анхаарлаа төвлөрүүлэх нь чухал. Бүс нутгийн хөгжилд хөгжлийн удирдлагыг нутагшуулах үйл ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай.
5	байхгүй.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

2-р асуулт: Улаанбаатар хотын төвлөрлийг сааруулахын тулд хотын ямар чиг үүрэг, үйл ажиллагааг аль хот/бүсэд шилжүүлэх нь тохиромжтой гэж үзэж байна вэ?

Баг	Саналууд
1	байхгүй.
2	Улаанбаатар хотын чиг үүргээс Улаанбаатар хотыг тойрсон дагуул хотууд руу шилжүүлэх хэрэгтэй. Налайхад барилгын үйлдвэрүүд, Тэрэлжид аялал жуулчлалын үйлчилгээ, үйл ажиллагаа, Жаргалантад газар тариалан, мал аж ахуй эрхлэлт г.м.
3	Хоёрдогч том хотуудыг тодруулах шаардлагатай (Улиастай, Өндөрхаан тохиромжгүй); Баруун бүсэд Ховд, Зүүн бүсэд Чойбалсан хотыг стратегийн ач холбогдол бүхий хот болгон хөгжүүлэх нь зүйтэй; баруун талд Ховдыг Булган, Цагааннуураар холбосон, зүүн талд Чойбалсан, Эрээнцавыг холбосон АН-4 дагуух байршлууд хөгжлийн потенциалтай байх боломжтой; Төв Азийн бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны хөтөлбөр, Зүүн Хойд Азийн бүс нутгийн улс орнуудын эдийн засгийн хамтын ажиллагааны нийгэмлэгтэй үр дүнтэйгээр хамтарч ажиллах.
4	Улаанбаатар хот дахь хэт төвлөрлийг шийдвэрлэхийн тулд сонгогдсон хотуудад нийслэлийн чиг үүргээс шилжүүлэх нь хангалтгүй ба хөгжлийн удирдлагыг нутагшуулах шаардлагатай; Засгийн газар хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг бүс нутгуудад татах, дэмжих, татвар, урамшууллын бодлогыг хэрэгжүүлж, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.
5	Баруун бүсийн гурван аймгийг Цагааннуур, Яргуйг холбосон зам дайран өнгөрч байгаа ба Орос, Казахстан, Хятадыг холбосон худалдаа, аялал жуулчлалын коридорыг байгуулах боломжтой; Төвийн бүсэд Арцсуурь, Гашуунсухайт, Алтанбулаг, Замын-Үүдийг холбосон маршрут; Зүүн бүсэд Эрээнцав, Бичигтийг холбосон маршрутыг хөгжүүлж болно (ОХУ, БНХАУ, БНСУ, Монгол Улсын хамтарсан Түмэн голын төслийн хүрээнд хөгжүүлж болно).

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

3-р асуулт: Улиастай, Өндөрхаан, Цэцэрлэг, Хархорин, Арвайхээр хотуудын ямар чиг үүрэг, үйл ажиллагааг өргөжүүлж, сайжруулах вэ?

Баг	Саналууд
1	Аялал жуулчлалд хөрөнгө оруулах; дэлхийн хэмжээний аж ахуйн нэгжүүдийн чиг үүрэг, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх, ялангуяа хотын дэд бүтцийг сайжруулах замаар МХХТ-ийн компаниудыг төвлөрүүлэх; дүрвэгсдийг хүлээн авах таатай орчныг бий болгох замаар ажиллах хүчийг нэмэгдүүлэх гэх мэт санал байж болох юм.
2	Улиастайд хөнгөн үйлдвэр, ойн аж ахуй, Өндөрхаанд аялал жуулчлал, Цэцэрлэгт эрүүл мэндийн төв, логистикийн төв, Хархоринд соёлын өвийн аялал жуулчлал, Арвайхээрт мал аж ахуй үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх.
3	байхгүй.
4	Улиастайд чацаргана жимсний боловсруулалт, барилгын материалын үйлдвэр, Баруун бүсийн гурван аймагт мал аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрийг хөгжүүлэх, Өндөрхааныг аялал жуулчлал хөгжүүлсэн “эко хот” болгох.
5	Сонгогдсон хотуудыг тэргүүлэх чиглэлд хөгжүүлж, боловсролын байгууллагууд, нийгмийн дэд бүтэц, аж үйлдвэрүүдийг байршуулна. УИХ-ын гишүүдийн ашиг сонирхлын зөрчлийн улмаас аливаа үйл ажиллагаа, чиг үүргийг нутагшуулах үйл ажиллагаанд хүндрэл учирдаг.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Төслийн баг 2019 оны 1-р сарын 24-нд улс төрийн намуудын төлөөлөлтэй уулзаж ҮХЦТ-ний талаар мэдээлэл өгч, тэдний саналыг сонсов. Уулзалтад Үндэсний Хөгжлийн Нам (2016 онд байгуулагдсан), Дэлхийн монголчууд нам (2018 онд байгуулагдсан), Монголын Ардчилсан Хөдөлгөөний Намын зургаан хүний төлөөлөл оролцсон. Уулзалтын үеэр дурдагдсан гол саналуудыг доор нэгтгэв.

Үндэсний Хөгжлийн Нам

- Монгол Улсын хөгжлийн бодлого нь өөрийн гэсэн онцлогтой ба энэ нь ҮХН-ын баримт бичгүүдэд тусгагдсан байдаг.
- ҮХЦТ-д 1) сүүлийн 30 жилийн хугацаанд бэхжүүлээгүй нутгийн захиргааны байгууллагуудын чадавхыг сайжруулах, 2) иргэний нийгмийг төлөвшүүлэх, 3) хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх зэрэг төлөвлөлтүүдийг тусгах нь чухал юм.
- Эдгээр асуудлууд нь Ардын нам, Ардчилсан намын удирдлага, засаглалтай холбоотой ба хандивлагчдын дэмжлэг нь хөгжилд хөрөнгө оруулалт болдог гэхээс илүү эдгээр томоохон намуудыг дэмжих хэрэгсэл болдог.
- Нүүрс тээвэрлэх, боловсруулах шийдлүүдийн талаар олон удаа ярилцаж, хэлэлцсэн ч тодорхой үр дүнд (NEDO, Кюүшюүгийн их сургуультай хамтарсан төсөл г.м.) хүрэхгүй байсаар байна.
- Геотермаль эрчим хүчийг ашиглах нь ирээдүйтэй бөгөөд сургууль, эмнэлгийн байгууллагуудын дулаан хангамжид туршиж үзэж болно.

Монголын Ардчилсан Хөдөлгөөний Нам

- Гол мөрнүүдтэй холбоотой төслүүдийг сайн судлах шаардлагатай. Урсацын тохируулга хийх зэрэг төслүүдийг уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотойгоор судлах шаардлагатай.
- Усны нөөцийн хомсдол нь Улаанбаатар хотын хөгжилд хязгаарлалт болно.

- (с) МАХН нь 2050 он хүртэлх урт хугацааны хөгжлийн бодлого боловсруулж буй багтай хамтран ажиллаж байна.

Дэлхийн монголчууд нам

- (а) Монголд Монгол Ардын нам, Ардчилсан намаас гадна 10 гаруй улс төрийн нам байдаг. ДМН нь төв үзэлтэй нам.
- (b) Улс төрийн намын тухай хуулийн дагуу намууд олон улсын хамтын ажиллагааны төсөлд оролцох боломжтой байдаг.
- (с) ДМН нь ҮХЦТ-д санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хүрээнд хамтран ажиллаж, хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж болно.

(3) ҮХЦТ-ний төслийг нарийвчлан боловсруулах үйл явц

ТХЗХ-ны 3 дугаар хурлын дараа дунд хугацааны тайлан 1-д ЗГХЭГ, ЭХЯ, БОАЖЯ, ХНХЯ, СЯ, ЗТХЯ, БХБЯ, ҮХГ, ГЗБГЗЗГ, БХТ, НЗДТГ зэрэг байгууллагуудаас санал ирүүлсэн. Үүний дараа Төслийн баг ирүүлсэн саналуудыг тусгаж, япон мэргэжилтнүүд төлөвлөгөөний дагуу Монгол Улсад томилогдон ажиллаж, ҮХЦТ-ний төслийг сайжруулан боловсруулах ажлыг үргэлжлүүлсэн. Түүнчлэн Монголын талаас Төслийг хэрэгжүүлэх хуваарийг урагшлуулах буюу 2020 оны 6 дугаар сард хүргүүлэх байсан дунд хугацааны тайлан 2-ын оронд Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг боловсруулж хүргүүлэх хүсэлт тавьсныг ЖАЙКА хүлээн авсан.

2020 оны 3-р сарын эхээр COVID-19 цар тахлын тархалтын улмаас Төслийн багийн япон мэргэжилтнүүд Монгол Улсад томилогдон ажиллах боломжгүй болсон. Тиймээс Төслийн баг Монголын талтай цахимаар холбогдох, имэйлээр харилцах замаар төслийн үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлсэн. Энэ хугацаанд Төслийн АХ, ДАХ-үүдийн хурлуудыг хуралдуулаагүй ч төсөл хамтран хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын мэргэжилтнүүдтэй холбогдож, хамтарч ажиллалаа.

ҮХЦТ-ний төслийг нарийвчлан боловсруулах ажлын чухал хэсэг нь бүс бүрийн бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа, стратеги, хөтөлбөрийг боловсруулах юм. Ингэхийн тулд одоогийн бүсчлэлийг судалж, аймгуудыг шалгуур үзүүлэлтүүдийг ашиглан харьцуулсны дүнд шинэ бүсчлэлийг санал болгосон.

Эдийн засгийн бүсчлэлийн саналд үндэслэж бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа, стратегийг боловсруулсан. Төслийн баг ҮХЦТ-д тусгагдах бүсчилсэн хөгжлийн саналын талаар ойлголт өгөх, хэлэлцүүлэг хийх зорилгоор доорх хоёр хэлэлцүүлгийн материалыг бэлдсэн.

- (а) Монгол Улсын эдийн засгийн бүсчлэлийн санал (2020 оны 1-р сарын 18);
- (b) Бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа болон стратеги (2020 оны 1-р сарын 26).

Эдгээр хэлэлцүүлгийн материалыг нэгтгэн 2020 оны 2-р сард Монголын талд хүргүүлсэн. Үүнтэй холбоотойгоор санал ирээгүй бөгөөд 2020 оны 5-р сард УИХ-д өргөн барьсан урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төсөлд тусгасан эдийн засгийн шинэ бүсчлэл нь хэлэлцүүлгийн материалд санал болгосон эдийн засгийн бүсчлэлийн саналтай нийцэж байсан. Урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төслийн эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн саналтай хэсэг УИХ-аар дэмжигдээгүй бөгөөд Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого “Алсын хараа 2050” баримт бичгийг батлахдаа эдийн засгийн бүсчлэлгүйгээр баталсан.

Төслийн баг Монголын талтай эдийн засгийн шинэ бүсчлэлийн саналынхаа талаар хэлэлцэж байсан бөгөөд “Бүсчилсэн хөгжлийн алсын хараа ба стратеги” хэлэлцүүлгийн материалдаа саналаа дэлгэрүүлж боловсруулсан. ҮХЦТ-нд бүс тус бүрийн хөгжлийн стратегид суурилан Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрүүдийг (БХНХ) боловсруулсан бөгөөд БХНХ-ийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Бүсийн хөгжлийн зөвлөл (БХЗ) байгуулахыг санал болгосон.

ХАНСХЕТ-ийг боловсруулж буй БХБЯ, БХТ-ийн саналыг тусгасан орон зайн төлөвлөлтийг хийх нь ҮХЦТ-ний чухал хэсэг юм. Үүний хүрээнд хотын зэрэглэлийн саналыг нийцүүлсэн ба гол зам, коридорын төлөвлөлтийн саналыг нийцүүлэхээр ажиллаж байна. Мөн COVID-19-ийн дэлхийн эдийн засаг болон Монгол Улсын нийгэм, эдийн засагт үзүүлж болох нөлөөллийг зарим салбаруудаар судалж, тусгасан. Энэ нэмэлт судалгааг хийж гүйцэтгэх явцад нөхцөл байдлаас шалтгаалан Төслийн баг болон Монголын талын хамтын ажиллагаа хязгаарлагдмал байсныг дурдах шаардлагатай.

9.1.6 ҮХЦТ-г олон нийтэд таниулах үйл явц

(1) ҮХЦТ-ний гол агуулгыг дэмжүүлэх үйл явц

ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ҮХЦТ-ний төслийг шинэчлэн боловсруулж тусгасан Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг 2020 оны 6-р сард хүргүүлсэн. 2020 оны 6-р сарын 11-ний өдөр ТХЗХ-ны хурлыг цахимаар хуралдуулж, ҮХЦТ-ний төслийг танилцуулж, хэлэлцүүлэв. Хурлын үеэр оролцогч талуудад ҮХЦТ-ний шинэчилсэн төслийг танилцуулах, төслийн талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлэх зорилгоор Төслийн баг Монголын талтай хамтарч, өргөн хүрээний оролцогч талуудыг хамруулж, цахим болон бусад хэлбэрээр хэлэлцүүлгүүдийг зохион байгуулахаар тохиролцсон.

ТХЗХ-ны хурлын үеэр Монголын тал Эцсийн тайлангийн төсөл 1-д тусгасан хөгжлийн загвар, алсын харааг ерөнхийд нь дэмжиж, хөгжлийн хувилбаруудыг илүү боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж буйгаа илэрхийлсэн. Мөн ЖАЙКА-гийн тал болон Монголын тал ҮХЦТ-ний төслийг өргөн хүрээний оролцогч талуудыг хамруулан хэлэлцүүлэх, төсөлд тусгасан саналуудыг танилцуулж, санал болгож буй хөгжлийн шинэ загварын талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлж, гүнзгийрүүлэх талаар санал нэгдэв.

(2) ҮХЦТ-г олон нийтэд таниулах үйл явц

ТХЗХ-ны хурлын үеэр Эцсийн тайлангийн төсөл 1-д санал авсны дараа ЗГХЭГ, БОАЖЯ, ХХААХҮЯ, ХНХЯ, УУХҮЯ, ЭХЯ, ЗТХЯ, БХБЯ, ҮХГ-аас бичгээр саналууд ирүүлсэн. Төслийн баг нь эдгээр байгууллагуудад саналыг нь хэрхэн тусгах талаараа бичгээр хариу өгсөн.

2020 оны 8-р сарын 17-ны өдөр залуучуудын төлөөллийг оролцуулсан Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг цахимаар зохион байгуулж, ҮХЦТ-г танилцуулсан. 100 гаруй монгол залуус Улаанбаатар хотоос, орон нутгаас мөн гадаадын 12 улсаас холбогдож, оролцсон. Тус хурлын дараа 100 гаруй асуулт, санал сэтгэгдэл хүлээж авсан бөгөөд Төслийн баг тэдгээрт хариу өгч, түүнийгээ цахимаар нээлттэй байршуулсан. Хүснэгт 9.1.11-д Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн саналыг нэгтгэн харуулав.

Хүснэгт 9.1.12 Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцсон залуучуудын төлөөллийн санал

Ангилал	Санал
ҮХЦТ-д тусгагдсан саналууд	1) Дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, ашиглах; 2) Бүсчлэлийг тогтоохын тулд соёл, уламжлал, газар нутаг, уур амьсгалтай холбоотой үзүүлэлтүүдийг ашиглах; 3) Малын өвчлөлгүй бүсийг тогтоох.
Судлах шаардлагатай саналууд	1) Модон бүтээгдэхүүний чанарын лаборатори байгуулах; 2) Саарал ус ашиглах; 3) Эрүүл мэндийн боловсрол олгоход чиглэсэн эрүүл мэндийн мэдээллийн төвүүд; 4) Залуучуудын хөгжлийн төв.
ҮХЦТ-д тусгагдахгүй саналууд	1) Соёлын салбарын төсөл, хөтөлбөрүүд; 2) Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалт; 3) Шуудангийн үйлчилгээг сайжруулах хаягжуулалтын систем; 4) Азийн эрчим хүчний сүлжээний хүрээнд эрчим хүч экспортлох.
Ерөнхий санал	"Алсын хараа 2050", ХАНСХЕТ, БХБ, ҮХЦТ хоорондын уялдааг тодорхой болгох.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Дараагийн оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг 9 дүгээр сарын 7-ны өдөр зохион байгуулж, тус хуралд өмнөх хурлын оролцогчид оролцож, цахимаар багийн хэлэлцүүлэг хийсэн. Хүснэгт 9.1.13-т Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариултыг нэгтгэн үзүүлэв. Оролцогч талуудын нэгдсэн хуралд оролцогчид тодорхой асуудлуудын хүрээнд хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн ч ҮХЦТ боловсруулах төслийн хүрээнд өргөн цар хүрээтэй судалгаа (аймгуудын судалгаа г.м.) бүхий цогц, хөгжлийн урт хугацааны төлөвлөгөөг боловсруулж буйд сайшаалтай байгаагаа илэрхийлж байв.

Хүснэгт 9.1.13 Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлын хэлэлцүүлэг, илтгэлтэй холбогдуулан Төслийн багаас өгсөн хариулт

Баг	Хэлэлцсэн асуудлууд	Төслийн багаас өгсөн хариулт
А	Мал аж ахуй, газар тариалан	1) ҮХЦТ-д мал аж ахуй, газар тариалан, экспортын зах зээлд чиглэсэн анхан шатны боловсруулалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг уялдуулах зорилгоор үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх стратегийг санал болгосон. 2) Энэ стратегийг дэмжихээр хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд хөдөө аж ахуй эрхлэгчдийг зохион байгуулах, ур чадварын сургалтад хамруулж тэдний чадавхыг нэмэгдүүлэх, бүтээгдэхүүний хөгжилд зориулагдсан судалгаа, хөгжүүлэлт хийх, чанартай бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлж экспортлох зэрэг үйл ажиллагаа багтана. 3) Түүнчлэн замын байгууламжийг сайжруулж, үйлдвэрлэлийн анхан шатны бүс, боловсруулах үйлдвэрүүд, экспортын баазыг хооронд нь холбох шаардлагатай.
	Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй	1) Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг тэжээлийн үйлдвэрлэлтэй хослуулан мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын нэгэн хэсэг болгон хөгжүүлэх боломжтой. 2) Кластер нь мах, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний боловсруулалтаас эхэлж, цаашлаад экспортод чиглэсэн нэмүү өртөг шингээсэн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулна.

	Малын өвчлөлгүй бүс	ҮХЦТ-д мах, сүүн бүтээгдэхүүний Ази болон бусад улс орнууд руу чиглэсэн экспортыг дэмжих зорилгоор Зүүн бүсэд малын өвчлөлгүй бүсийг хөгжүүлэх саналыг боловсруулсан.
	Газар тариалангийн үйлдвэрлэл, боловсруулалт	1) ҮХЦТ-д үр тариа, хүнсний ногоо, чацаргана зэрэг зарим жимс, жимсгэнэ, тосны ургамал зэрэг техникийн ургамлын тариалалт болон боловсруулалтыг нэмэгдүүлэхийг санал болгосон. 2) Үүний тулд ҮХЦТ-д томоохон гол мөрөн, хүлэмжийн аж ахуй, мэдээлэл харилцаа холбооны технологийг ашигласан ухаалаг хөдөө аж ахуй болон аж үйлдвэрийн паркад суурилсан усжуулалтын системийг нэвтрүүлэх саналыг дэвшүүлсэн. 3) А багийн санал болгосон хөдөө аж ахуйн лабораторийг аж үйлдвэрийн паркад байгуулж болно.
	Газар тариалангийн үйлдвэрлэл, маркетинг	1) ҮХЦТ-д үйлдвэрлэл, маркетингийг дэмжих зорилгоор хүнсний гарал үүслийг хянах платформ, хөргүүртэй систем бүхий сүлжээ, МХХТ-ийн хяналт, дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ зэргийг санал болгосон. 2) А багийн санал болгосон өргөн удам газар нутгийг гадаадын улс орнуудад түрээслэн, газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх тухай саналыг ҮХЦТ-д оруулаагүй.
В	Хотын дэд бүтэц	ҮХЦТ-д В багийн санал болгож буй явган хүний зам, дугуйн зам, хотын цэцэрлэгт хүрээлэн, хотын тээвэр, орон сууц зэрэг хотын дэд бүтцийн асуудлыг бус, харин хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуурга, хатуу хог хаягдлын менежментийг авч үзэж байна.
	Хатуу хог хаягдлын менежмент	1) Хатуу хог хаягдлын менежментийг сайжруулах зорилгоор ҮХЦТ-д хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл, эко-парк байгуулах төслийг санал болгосон. 2) Түүнчлэн хог хаягдлыг эх үүсвэр дээр нь ялгахын тулд хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж болно.
	Гэр хороолол	1) ҮХЦТ-д гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл, гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төслийг санал болгосон. 2) В багийн санал болгосон ногоон байгууламжийг өргөжүүлэх ажлыг эдгээр төслүүдэд багтааж болно.
	Бүсчилсэн хөгжил	1) ҮХЦТ нь хөрш зэргэлдээ аймгуудын ижил төстэй байдлыг байгаль орчин, эдийн засаг, газар ашиглалт, санхүү зэрэг 30 шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн дүн шинжилгээ хийсний дүнд Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого Алсын хараа 2050 баримт бичигт шинээр санал болгосон бүсчлэлийг дэмжсэн. 2) Ижил төстэй аймгуудыг нэг бүсэд оруулан бүлэглэсэн шинэ бүсчлэл нь бүс тус бүрийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлөх илүү үр дүнтэй арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх боломжийг олгоно.
	Орон нутгийн удирдлага	1) ҮХЦТ-д В багийн санал болгосончлон төсвийн ил тод байдал, хариуцлагатай удирдлагыг дэмжиж, аймгийн бие даасан байдлыг хангах зорилгоор төсвийн удирдлагыг тухайн орон нутагт шилжүүлэх саналыг санал болгосон.
	Боловсролын салбар	1) ҮХЦТ нь боловсролын салбарын цогц шинэчлэлийг дэмжиж, дээд болон мэргэжлийн боловсрол, насан туршийн боловсрол, ерөнхий боловсролын чанарыг сайжруулах арга хэмжээнүүдийг санал болгосон.

		<p>2) Ялангуяа үндэсний үнэт зүйлсээ дээдэлсэн сургуулийн өмнөх боловсролын тогтолцооноос эхлэн боловсролын салбарыг цогцоор нь шинэчлэх ажлыг эхлүүлж хөгжлийн шинэ загварыг дэмжих суурийг бүрдүүлэх ерөнхий боловсролын тогтолцоог бий болгох саналуудыг дэмжиж байна.</p> <p>3) В багийн багш нарын мэдлэг, чадварыг дээшлүүлэх, МХХТ-ийг ашиглан алсын зайны сургалтыг дэмжин боловсролын тэгш хүртээмжийг хангах, сургалтын хөтөлбөрийг сайжруулах зэрэг боловсролын салбарын тодорхой зөвлөмжүүдийг шинэчлэн боловсруулсан ҮХЦТ-д тусгана.</p>
С	Аялал жуулчлал	<p>1) С багаас гарсан аялал жуулчлалын хөгжлийн санаанууд ерөнхийдөө ҮХЦТ-д тусгагдсан байсан.</p> <p>2) ҮХЦТ-д “Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолбор байгуулах төслийг санал болгосон бөгөөд ҮХЦТ-г боловсруулах төслийн хүрээнд уг төслийн туршилтын үе шатыг хэрэгжүүлж эхэлсэн.</p> <p>3) Дотоод болон гадаадын жуулчдад зориулсан соёлын аялал жуулчлал, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаатай танилцах аялал жуулчлалын хувьд олон нийтийн оролцоо нь зайлшгүй юм.</p> <p>4) Улаанбаатар хотын иргэд амралтын өдрүүдээр хөдөө орон нутгаар аялан цэцэрлэгжүүлэлтийн ажилд оролцох зэргээр дотоодын аялал жуулчлалыг төрөлжүүлж болно.</p> <p>5) Орон нутгийн иргэд нутгийнхаа бүтээгдэхүүнийг жуулчдад нийлүүлж, аялал жуулчлалын үйлчилгээ үзүүлэх боломжтой.</p> <p>6) Монгол Улс нь олон улсын аялал жуулчлалын зах зээлд шинээр нэгдэж байгаа тул аялал жуулчлалын өрсөлдөх чадвар бүхий чиглэлийг хөгжүүлж, бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхээс илүүтэйгээр бие биенээ нөхөн дэмжсэн өөрийн гэсэн онцлог бүхий өвөрмөц аялал жуулчлалын чиглэлийг бий болгоход бүх оролцогч талууд хамтран ажиллах нь чухал юм.</p> <p>7) ҮХЦТ-д зөвхөн жуулчид болон аялал жуулчлалын үйлчилгээ үзүүлэгчдийг төдийгүй хамтарсан маркетинг явуулах олон төрлийн аж ахуйн нэгжүүдийг хооронд нь холбох аялал жуулчлалын мэдээллийг солилцох платформыг санал болгосон.</p>
	Хувийн хэвшлийг татан оролцуулсан дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт	<p>1) С багийн санал болгосноор Монгол Улсад авто замын бүтээн байгуулалтад хувийн хэвшлийг оролцуулах нь хүндрэлтэй байх магадлалтай. Учир нь хөдөлгөөний эрчим өндөртэй авто зам бага тул төлбөртэй авто замыг ашиглахад ашигтай байх баталгаа бага.</p> <p>2) Авто замыг хөгжүүлэхтэй холбоотойгоор ҮХЦТ-д аялал жуулчлалын хөгжилд шаардлагатай олон нийтийн дэд бүтэц, тухайлбал авто зам, нийтийн зориулалттай барилга, байгууламжийг барьж байгуулах ажлыг санхүүжүүлэх Олон нийтийн хөгжлийн санг уул уурхай, аялал жуулчлалын салбарын хөрөнгө оруулалтаар байгуулахыг санал болгосон.</p>
D	Боловсролын салбар	<p>1) ҮХЦТ-д тусгасан боловсролын салбартай холбоотой саналуудыг 2021 онд Монгол Улс PISA үнэлгээнд хамрагдахаар санхүүгийн болон техникийн дэмжлэгийг авсан гэсэн үндэслэлд суурилан боловсруулсан.</p> <p>2) Тус үнэлгээнд хамрагдахын тулд ① бүх сургуулийг 2 ээлжтэй болгох (ингэхийн тулд багш нарын тоог нэмэх, зарим сургуулиудыг сэргээн засварлах шаардлагатай), ② малчдын амьдралын хэв маягт зохицсон ерөнхий боловсрол олгох үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх гэсэн 2 нөхцөлийг юуны түрүүнд хангах</p>

		шаардлагатай юм. 3) D багийн санал болгосон багшийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, сургагч багш нарыг бэлтгэх, гадаад хэлний мэдлэгийг сайжруулах, сургуулийн орчин, барилга байгууламжийг сайжруулах зэрэг боловсролын салбарт чиглэсэн ихэнх арга хэмжээнүүдийг дээрх нөхцлийн хүрээнд хэрэгжүүлэхээр ҮХЦТ-д тусгасан. 4) Түүнчлэн ҮХЦТ-д мэргэжлийн сургууль, технологийн коллежид дэмжлэг үзүүлэх төлөвлөлтүүдийг тусгасан. 5) Хувийн болон төрийн өмчийн сургуулиудын боловсролын чанарын ялгааг бууруулах ганц арга зам бол төрийн өмчийн сургуулиудын барилга байгууламж, сургалтын хөтөлбөр, багш нарын чадавхыг дээшлүүлэх, сайжруулах юм.
	Аж үйлдвэрийн салбар	ҮХЦТ-д аж үйлдвэрийн салбарыг дэмжихээр дараах арга хэмжээнүүдийг санал болгосон. Үүнд: хууль эрх зүйн болон бодлогын хүрээг тодорхойлох; ЖДҮ-ийн ажилтнуудыг сургахад туслалцаа үзүүлэх зэргээр хүний нөөцийг хөгжүүлэх; худалдааны чөлөөт бүс, эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг хөгжүүлэх замаар гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт болон дотоодын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих; санхүүжилтийн хүртээмжийг сайжруулах; старт-ап бизнес, бизнес инкубатор, инновацийг дэмжих.
	Импорт, экспорт	1) ҮХЦТ-д импорт, экспорт, дотоодын ачаа тээвэрлэлтийг дэмжих тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх арга хэмжээнүүдийг тусгасан. 2) Гэрийн тэжээвэр амьтдын хоолыг үйлдвэрлэх нь хэрэгжих боломжтой санал боловч экспортод чиглэсэн хүнсний ногооны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд ихээхэн хугацаа шаардлагатай.
	Мал аж ахуй	А багт өгсөн хариултыг харна уу.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Оролцогч талуудын нэгдсэн хурлыг онлайн байршуулж, оролцогчдын асуулт, саналууд, Төслийн багийн хариултыг мөн нээлттэй байршуулсан. Түүнчлэн Төслийн баг ҮХЦТ боловсруулах төслийн талаар “Unread Today” медиа компанийн цахим хуудас дээр нийтлэл гаргасан ба ҮХЦТ-г илүү өргөн хүрээнд сурталчлахын тулд видео контент бэлтгэж, мэдээллийн хэрэгслүүдээр цацсан.

9.1.7 ҮХЦТ-ний төслийг эцэслэн боловсруулах үйл явц

(1) Эцсийн тайлангийн төсөл 2

ҮХЦТ-ний талаар өргөн хүрээний оролцогч талуудад таниулах зорилгоор Эцсийн тайлангийн төсөл 1-ийг хүргүүлсний дараа хэд хэдэн туршилтын төслийг боловсруулж, хэрэгжүүлж эхэлсэн. Туршилтын төслүүдийг Төслийн багийн удирдлага дор монгол мэргэжилтнүүд болон цөөн тооны гадаад мэргэжилтнүүдийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлсэн. Төслүүдийн бүрэлдэхүүн, хэрэгжилт, үр дүнг тус тусад нь нэгтгэв.

Төслийн багийн салбарын төлөвлөлт хариуцсан мэргэжилтнүүд 2020 онд нийтлэгдсэн сүүлийн үеийн статистик мэдээллүүдийг авч ашиглаж ҮХЦТ-д тусгасан тоо мэдээллийг шинэчилсэн. Төслийн баг нь ТХЗХ-ны гишүүд, бусад холбогдох талууд болон ЖАЙКА-гийн саналыг тусгахын тулд цахимаар холбогдож, төслийн багийн Монгол гишүүдээр дамжуулж харилцаж байлаа. ҮХЦТ-г шинэчлэн боловсруулж тусгасан Эцсийн тайлангийн төсөл 2-ыг 2020 оны 12-р сарын 15-ны өдөр ЖАЙКА-д хүргүүлсэн. ЖАЙКА хянаж, нэмж засвар оруулсны дараа тайланг 2-р сарын 28-нд Монголын талд хүргүүлсэн.

(2) ҮХЦТ-г ХАНСХЕТ, БХБ-ын баримт бичигт тусгах нь

Төслийн зорилго нь Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл (ХАНСХЕТ), Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг (БХБ) агуулсан Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөг боловсруулах юм. ҮХЦТ-г боловсруулахын тулд холбогдох байгууллагуудтай хамтран ажиллаж байгаа ч зөрүүтэй төлөвлөлтүүд байгаа ба БХБЯ, БХТ болон ҮХГ-тай хамт эдгээр төлөвлөлтүүдийг нийцүүлэх нь төсөл дуусах хүртэлх хөгжлийн хувилбар боловсруулах ажлын гол хэсэг нь байх болно.

ЖАЙКА-гийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газраас 2-р сарын 19, 24-ний өдөр ҮХЦТ-г ХАНСХЕТ, БХБ баримт бичгүүдэд тусгах талаар хэлэлцэхээр ҮХГ болон БХБЯ, БХТ-тэй цахим уулзалтуудыг зохион байгуулсан. Уулзалтын үеэр ҮХГ болон БХТ ХАНСХЕТ, БХБ баримт бичгүүдийг боловсруулах ажлын явц, үйл ажиллагааны хуваарийг танилцуулав. ҮХГ нь Төслийн багаас бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, бүсийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр боловсруулахад дэмжлэг авах хүсэлтэй байгаагаа илэрхийлсэн. БХТ нь ХАНСХЕТ-ийн төслийг боловсруулах ажлын явцыг танилцуулсан ба цаашид төлөвлөлтүүдийн уялдааг хангах уулзалтуудыг зохион байгуулах шаардлагатай болохыг оролцогч талууд онцолсон.

Энэ хугацаанд Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т ЗГХЭГ, БШУЯ, ЭМЯ, БОАЖЯ, УУХҮЯ, ХХААХҮЯ, ЭХЯ, СЯ, БХБЯ, ЗТХЯ, ХНХЯ, БХТ, ГЗБГЗЗГ болон ХАНСХЕТ баримт бичгийг боловсруулах зөвлөх багийн 4 гишүүнээс бичгээр санал ирсэн. Төслийн баг саналуудад хариу хүргүүлсэн ба ҮХЦТ, ХАНСХЕТ-ын уялдааг хангахын тулд 1) хүн амын хэтийн төлвийн тооцоо, 2) эдийн засгийн хэтийн төлөв, 3) хотын зэрэглэл, 4) тойрог коридор, 5) нийслэл хотын чиг үүргийг шилжүүлэх, 6) эдийн засгийн бүсчлэл, 7) эдийн засгийн кластерыг хөгжүүлэх зэрэг гол төлөвлөлт, асуудлуудыг нийцүүлэх шаардлагатай гэж тодорхойлсон.

Бүх саналыг хүлээн авч, танилцсаны дараа Монголын талаас Эцсийн тайлангийн төсөл 2-т ирүүлсэн гол саналуудад үндэслэн БХБЯ, БХТ, ҮХГ-тай хурал уулзалтуудыг зохион байгуулсан. 4 дүгээр сарын 15-ны өдөр зохион байгуулсан хурлаар ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Монголын талаас ирүүлсэн дээр дурдсан асуудлуудын талаар тайлбарласан. Өргөтгөсөн хэлэлцүүлгээр ҮХЦТ-нд тусгасан тухайн асуудлууд, төлөвлөлтийн талаарх ойлголтыг гүнзгийрүүлж, цаашид хэлэлцэх асуудлыг тодруулсан. Тухайлбал нийслэлийн чиг үүргийг шилжүүлэх, улс төрийн шалтгаанаар эдийн засгийн бүсчлэлийг өөрчлөх талаар үргэлжлүүлэн хэлэлцэнэ. Хуралд оролцсон зарим зөвлөхүүд дээрх асуудлуудтай холбоотой саналаа бичгээр ирүүлсэн.

4 дүгээр сарын 23-ны өдөр зохион байгуулсан хурлаар БХТ нь Монгол Улсын Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний талаар илтгэл тавьж, дээр дурдсан асуудлууд, төлөвлөлтийн талаар үргэлжлүүлэн хэлэлцсэн. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ҮХЦТ, “Алсын хараа 2050”, ХАНСХЕТ баримт бичгүүдийн уялдаа холбоог хангах, зөрүүтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх талаар санал дэвшүүлж, хуралд оролцогчдоос ирүүлсэн саналуудад хариу тайлбар өгсөн. Хурлын дараа хуралд оролцогч нэг зөвлөхөөс санал ирүүлсэн бөгөөд ЖАЙКА-гийн Төслийн баг хариултыг бичгээр хүргүүлсэн.

5 дугаар сарын 14-ний өдөр зохион байгуулсан хурлаар ЖАЙКА-гийн Төслийн баг ҮХЦТ-ний хүрээнд “Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хэрэгжилтэд дэмжлэг үзүүлэх” сэдвээр илтгэл тавьсан. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг нь ҮХЦТ болон Алсын хараа 2050 баримт бичгийн ижил төстэй төлөвлөлтийн шийдлийг онцолж, ХАНСХЕТ, БХБ-д тусгах тэдгээрийн ялгаатай шийдлийн талаар тодруулсан. Дээр дурдсан асуудлууд, төлөвлөлтөөс гадна ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй

эдийн засгийн шинэ бүсчлэл, Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр, Бүсийн зөвлөлийн талаар хэлэлцүүлэг өрнүүлсэн.

9.2 ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн эхний үе шатны үнэлгээний систем

9.2.1 Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээний систем

(1) Үнэлгээний системийн хэрэгцээ шаардлага

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийн “Эцсийн тайлангийн төсөл 1”-д хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг тусгасан бөгөөд төслийн дараагийн үе шатанд эдгээр төсөл, хөтөлбөрүүдийг нэмж боловсруулахаар төлөвлөж байна. Хэрэгжүүлэгч байгууллагууд, салбар хоорондын уялдаа холбоог хангах замаар тэргүүлэх чиглэлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг тодорхойлохын тулд төслүүдийг үнэлэх шаардлагатай. Түүнчлэн тэргүүлэх чиглэлийн төсөл, хөтөлбөрүүд нь “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлэх үндэсний төсөл, хөтөлбөрүүдтэй нийцэж байх шаардлагатай. “Алсын хараа 2050” ба ҮХЦТ-ний хоорондын уялдаа холбоог хангахын тулд тус хоёр баримт бичигт тусгагдсан төсөл, хөтөлбөрүүдийг эрэмбэлэх үнэлгээний системийг бий болгох шаардлагатай.

(2) Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээний систем

Төслийг боловсруулах, үнэлэх зарчим нь: 1) хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэх, 2) зорилтод нийцүүлэн үнэлэх юм. Тиймээс үнэлгээний шалгуурыг ҮХЦТ-ний хөгжлийн зорилтуудад үндэслэн тодорхойлно. ҮХЦТ нь эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны хөгжлийн гурван зорилтыг дараах байдлаар тодорхойлсон. Үүнд:

- (a) Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх замаар эдийн засгийн бүтэц, экспортыг төрөлжүүлэх (эдийн засгийн хөгжлийн зорилт);
- (b) Ядуурал, хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгааг багасгахын тулд хөдөө, орон нутаг, төв суурин газруудад өгөөжтэй, тогтвортой ажил эрхлэх боломжийг бий болгох (нийгмийн хөгжлийн зорилт);
- (c) Улаанбаатар хотын хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны хэт төвлөрлийн сөрөг үр дагаврыг арилгах замаар хотын байгаль орчны асуудлыг багасгах (байгаль орчны хөгжлийн зорилт).

Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийг онцлог шинжээр нь ялган хоорондын уялдаатай байдлыг хангахын тулд дараах байдлаар 4 ангилсан. Үүнд:

- I. Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд;
- II. Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд;
- III. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд;
- IV. Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд багтаж байна.

Үнэлгээний систем нь олон агентлаг, байгууллагуудын оролцоо бүхий төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийг хянах, үнэлэх үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх үүднээс ҮХЦТ-ний бүтэцтэй нийцтэй, уялдаатай байна.

9.2.2 Үндэсний хөгжлийн үнэлгээний систем

(1) Хоёр үе шат бүхий үнэлгээний систем

ҮХЦТ-нд санал болгож буй хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг үнэлэх тогтсон, цогц үнэлгээний системийг бий болгох шаардлагатай бөгөөд уг системийг “Алсын хараа 2050” баримт бичигт тусгагдах төслүүдийг үнэлэхэд мөн ашиглаж болно. Бодлого болон мастер төлөвлөгөөний түвшний тус үнэлгээ нь төсөл тус бүрийн үр нөлөөний тоон үнэлгээг гаргадаг төслийн үнэлгээнээс ялгаатай юм. Бодлого, мастер төлөвлөгөөний түвшний үнэлгээ нь өргөн хүрээний олон төрлийн төслийг хамарч төслүүдийн шууд бус, нийлмэл үр нөлөөг үнэлнэ. Ийм шууд бус, нийлмэл үр нөлөөг ихэвчлэн чанарын хувьд үнэлэх боломжтой. Энэ төрлийн үнэлгээ нь чанарын хувьд үнэлдэг ч олон талын асуудлыг хамарсан үнэлгээний өргөн хүрээг хадгалах шаардлагатай.

Үндэсний цогц хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг үнэлэхэд хоёр үе шат бүхий үнэлгээний системийг ашиглахыг санал болгож байна. 1-р үе шатанд олон талын асуудлыг хамарсан шалгуураар, өргөн хүрээнд чанарын үнэлгээ хийх буюу өөр өөр салбарын төсөл, хөтөлбөрүүдийг нэгдсэн байдлаар үнэлнэ. 2-р үе шатанд сонгосон индексүүдээр төслүүдэд тоон үнэлгээ хийнэ. Төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсний дараа үнэлгээний индексийг хяналт, үнэлгээ хийхэд ашиглаж болно.

(2) Үнэлгээний 1-р үе шатны ангилал ба шалгуур

ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээний 1-р үе шатанд олон ангилалт үнэлгээний систем (multi-account evaluation system)-ийг ашиглана. Энэхүү системийг хөгжиж буй зарим улс орнуудад бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөлт хийхэд ашигладаг бөгөөд анх АНУ-ын голын сав газрын удирдлагын төлөвлөлт (В түвшин)-ийг хийхэд зориулж боловсруулсан. Энэхүү системийг ашиглахдаа ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийг улсын эдийн засгийн (УЭЗ) түвшний, бүс нутгийн хөгжлийн (БНХ) түвшний, нийгмийн хөгжлийн (НХ), байгаль орчны чанарын (БОЧ), институцийн (ИН) гэсэн 5 ангилалд авч үзнэ. Ангилал тус бүрт дөрвөн шалгуурыг тодорхойлж, төсөл, хөтөлбөрүүдийн үр нөлөөний чанарын үнэлгээг Хүснэгт 9.2.1-д нэгтгэн үзүүлэв.

Институцийн ангиллаас бусад ангилал нь ҮХЦТ-ний 4 ангилал бүхий төсөл, хөтөлбөрүүдтэй дараах байдлаар дүйцэж байна.

Үнэлгээний ангиллууд	ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүд
Улсын эдийн засаг (УЭЗ):	Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх
Бүс нутгийн хөгжил (БНХ):	Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх
Нийгмийн хөгжил (НХ):	Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах
Байгаль орчны чанар	Ногоон хөгжлийг дэмжих

Бүс нутгийн хөгжлийн ангилал нь орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдтэй дүйцэх төдийгүй бусад ангилалд багтсан олон талт төсөл, хөтөлбөрүүдэд хамааралтай. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд нь бүс нутгийг хөгжүүлэх замаар бүс нутгийн тэнцвэрийг хадгалахад хамгийн үр дүнтэй юм. Дээрх хүснэгтэд багтаагүй институцийн ангилал нь орон нутгийн хөгжлийн санаачилгуудыг төлөөлж болно. Орон нутгийн санаачилгаар хэрэгжих төслүүдийг тодорхойлохоор институцийн ангиллын үнэлгээг тусад нь авч үзэж болно.

Хүснэгт 9.2.1 ҮХЦТ-ний 5 ангилал бүхий үнэлгээний шалгуурууд

Ангилал	Шалгуур	Үр нөлөөний үнэлгээ		
		Маш эерэг	Эерэг	Сөрөг
1. Улсын эдийн засаг: ҮЭЗ				
	1.1 Эдийн засгийн үр ашигт байдал	Эдийн засгийн өгөөжийн хувь өндөр	Эдийн засгийн өгөөжийн хувь дунд зэрэг	Төслийн зорилго биш
	1.2 Эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд оруулах хувь нэмэр	Чухал хувь нэмэр оруулна	Зарим талаар хувь нэмэр оруулна	Хувь нэмэр бага эсвэл хувь нэмэр оруулахгүй
	1.3 Гадаад валютын гүйлгээний орлогод оруулах хувь нэмэр	Чухал хувь нэмэр оруулна	Зарим талаар хувь нэмэр оруулна	Хувь нэмэр бага эсвэл хувь нэмэр оруулахгүй
	1.4 Үзүүлэх технологийн дэмжлэг	Ихээхэн дэмжлэг үзүүлнэ	Боломжтой/ магадлалтай	Зорилгод тусгагдаагүй
2. Бүс нутгийн хөгжил: БНХ				
	2.1 Орлогын зөрүүг бууруулах үр нөлөө	Бага орлоготой иргэдийг дэмжинэ	Үр нөлөө бага эсвэл үр нөлөө үзүүлэхгүй	Сөрөг нөлөө
	2.2 Орон нутгийн ЖДҮ-ийг сэргээх үр нөлөө	Чухал хувь нэмэр оруулна	Зарим талаар хувь нэмэр оруулна	Хувь нэмэр бага эсвэл хувь нэмэр оруулахгүй
	2.3 Олон нийтийн хөгжил	Чухал зорилго болж орно	Зорилгод тусаагүй ч эерэг үр нөлөөтэй	Ач холбогдол бага эсвэл ач холбогдолгүй
	2.4 Орон нутгийн/нутгийн заяагдмал нөөцийн ашиглалт	Ихээр ашиглана	Зарим талаар ашиглана	Бага ашиглана
3. Нийгмийн хөгжил: НХ				
	3.1 Ажлын байр бий болгох үр нөлөө	Ажлын байрыг олноор бий болгоно	Ажлын байрыг тодорхой хэмжээнд нэмэгдүүлнэ	Харьцангуй цөөн тооны ажлын байрыг бий болгоно
	3.2 Нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах үр нөлөө	Ихээхэн сайжруулна	Зарим талаар сайжруулна	Бага зэрэг сайжирна эсвэл сайжрахгүй
	3.3 Орон нутгийн соёлд үзүүлэх нөлөө	Эерэг нөлөө үзүүлнэ	Бага нөлөө үзүүлнэ эсвэл нөлөөлөхгүй	Сөрөг нөлөө үзүүлнэ
	3.4 Ядуурлыг бууруулах үр нөлөө	Чухал зорилго болж орно	Зорилгод тусаагүй ч эерэг үр нөлөөтэй	Ач холбогдол бага эсвэл ач холбогдолгүй
4. Байгаль орчны чанар: БОЧ				
	4.1 Байгалийн нөхцөлд тохиромжтой байдал	Орон нутгийн байгалийн нөхцөлд тохируулах боломжтой	Орон нутгийн байгалийн нөхцөлтэй зөрчилдөхгүй	Орон нутгийн байгалийн нөхцөлтэй зөрчилдөнө
	4.2 Газрын шаардлага, тохиромжтой байдал	Орон нутгийн газрын нөхцөлд тохируулах боломжтой	Орон нутгийн газрын нөхцөлд тохируулахад бага зэрэг хүндрэлтэй	Газрын шаардлага хэт өндөр ба/эсвэл зохисгүй газар ашиглалт

	4.3 Усны хэрэглээ, менежмент	Орон нутгийн усны нөөцөд тохируулах боломжтой	Орон нутгийн усны тэнцвэрт бага зэрэг дарамт учруулна	Орон нутгийн усны нөөцийг хэт ихээр ашиглана
	4.4 Байгаль орчны эмзэг байдлыг бууруулахад үзүүлэх нөлөө	Чухал хувь нэмэр оруулна	Зарим талаар хувь нэмэр оруулна	Хувь нэмэр бага эсвэл хувь нэмэр оруулахгүй
5. Институц: ИН				
	5.1 Хэрэгжилт	Хэрэгжүүлэх аж ахуйн нэгжийг тодорхойлсон	Хэрэгжүүлэх боломжит аж ахуйн нэгжүүд бий	Хэрэгжүүлэх зохицуулалт хараахан байхгүй
	5.2 Орон нутгийн иргэдийн оролцоо	Орон нутгийн иргэд төсөлд оролцоно	Орон нутгийн иргэд оролцоно гэсэн хүлээлттэй	Орон нутгийн иргэд оролцоно гэсэн хүлээлт байхгүй
	5.3 Нутагшуулалтыг дэмжих	Чухал хувь нэмэр оруулна	Зарим талаар хувь нэмэр оруулна	Хувь нэмэр бага эсвэл хувь нэмэр оруулахгүй
	5.4 Орон нутгийн иргэдийн ухамсар /хариуцлага/ санаачилгад үзүүлэх нөлөө	Шууд нөлөө үзүүлнэ	Шууд бус нөлөө үзүүлнэ	Сөрөг нөлөө үзүүлнэ эсвэл нөлөөлөхгүй

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5 ангилал бүхий үнэлгээний системийг макро, мезо, микро түвшинд хөгжлийн бүх төсөлд ашиглана. Аль түвшинд үнэлгээ хийж байгаагаас хамааран аль ангилалд илүү ач холбогдол өгөх нь ялгаатай байна. Ангилал тус бүрийн ач холбогдлоос хамааран тусад нь авч үзэх ИН ангиллаас бусад 4 ангилалд хувийн жин ялгаатай байна. Макро түвшинд УЭЗ, мезо түвшинд БНХ, микро түвшинд НХ-ийг илүү онцолж болно. Түвшин тус бүр дэх үнэлгээний боломжит хувийн жинг жишээ болгон Хүснэгт 9.2.2-т үзүүлэв.

Хүснэгт 9.2.2 Макро, мезо, микро түвшний үнэлгээний 4 ангилал тус бүрийн хувийн жин

Ангилал	Төсөл, хөтөлбөрүүд	Макро	Мезо	Микро
УЭЗ	Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх	0.40	0.20	0.10
БНХ	Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх	0.20	0.40	0.20
НХ	Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах	0.20	0.20	0.40
БОЧ	Ногоон хөгжлийг дэмжих	0.20	0.20	0.30

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(3) Үнэлгээний 2-р үе шат

Үнэлгээний 1-р үе шатанд макро, мезо, микро түвшин тус бүрээр тэргүүлэх чиглэлийн төслүүдийг сонгохын тулд төслийг эрэмбэлсэн. Сонгогдсон тэргүүлэх чиглэлийн төслүүдийг 2-р үе шатанд дахин үнэлэх бөгөөд ингэхдээ аль болох тоон шалгуурыг ашиглана. Үнэлгээний 2-р үе шатанд тэргүүлэх чиглэлийн төслүүдийг 1) дэд бүтэц, 2) эдийн засаг, 3) нийгмийн гэсэн 3 төрөлд хуваана.

Эдгээр гурван төрлийн төслийн үнэлгээг нийт оноонд үндэслэн харьцуулах боломжгүй юм. Учир нь эдгээр төслүүд онцлог, үр нөлөөний хувьд ялгаатай. Үнэлгээний 2-р үе шатанд ашиглах шалгуур үзүүлэлтүүд, гурван төрлийн төслүүдэд өөр өөр шалгуурыг ашиглах боломжийг Хүснэгт 9.2.3-т тусгасан болно.

Хүснэгт 9.2.3 Үнэлгээний 2-р үе шатны шалгуур, гурван төрлийн төслүүдэд ашиглах боломж

Шалгуур	Дэд бүтэц	Эдийн засаг	Нийгэм
1) Хөрөнгө оруулалтын зардал	✓	✓	✓
2) Ашиглалт, засвар үйлчилгээний зардал	✓		✓
3) Ажлын байрыг нэмэгдүүлэх		✓	✓
4) Эдийн засгийн өгөөжийн хувь эсвэл үр ашиг зардлын харьцаа	✓	✓	
5) Гадаад валютын гүйлгээний орлого	✓	✓	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

9.2.3 ҮХЦТ-ний төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээ

(1) Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үнэлгээ

5 ангилал бүхий үнэлгээний системийг ҮХЦТ-нд тусгасан бүх төслийг үнэлэхэд ашигласан. 1-р үе шатны үнэлгээг хийсэн бөгөөд үр дүнг төслийн ангиллаар Хүснэгт 9.2.4 – 9.2.7-д үзүүлэв. Эдгээр хүснэгтэд төсөл, хөтөлбөр тус бүрийг үнэлгээний 5 ангиллын 4 шалгуур тус бүрээр “0”-маш сайн, “1”-сайн эсвэл “2”-муу гэсэн оноогоор үнэлсэн. Үнэлгээний ангилал тус бүрийн оноог гаргахдаа 4 шалгуурын оноог нэмсэн ба нийт оноог гаргахдаа бүх 5 ангиллын оноог нэмсэн. Нийт оноог тооцоходоо үнэлгээний бүх ангилалд ижил хувийн жин өгсөн.

Хүснэгт 9.2.4 – 9.2.7-д тусгасан дараах үр дүнг онцолж байна. Үүнд:

- Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх 30 төсөл, хөтөлбөрийг үнэлсэн бөгөөд гол 9 төсөл, хөтөлбөрөөс “Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл” 13 оноо авч, бусад нь 20-иос дээш оноо авсан.
- Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх бусад төсөл, хөтөлбөрүүд 12-17 оноо авсан байна.
- Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл, Чацаргана тариалах төслүүд 30-аас дээш оноо авсан.
- Аялал жуулчлалын салбарын 6 төсөл, хөтөлбөрүүдээс гол төсөл болох ““Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолборуудыг байгуулах төсөл” хамгийн өндөр оноо буюу 28 оноо авсан байна.
- Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах 20 төсөл, хөтөлбөрийг үнэлсэн бөгөөд гол 7 төсөл, хөтөлбөр 25-аас дээш оноо авсан. Бусад төсөл, хөтөлбөрөөс “Малчдын цогц мэдээллийн санг бий болгох төсөл” 26 оноо авч бусад нь 20-иос бага оноо авсан.
- ҮХЦТ-нд тусгасан орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх 10 төсөл, хөтөлбөрийг үнэлсэн бөгөөд гол 5 төсөл, хөтөлбөр 17-оос дээш оноо авсан бол бусад төсөл, хөтөлбөрүүд 17 болон түүнээс доош оноо авсан.

- (g) Гол төсөл, хөтөлбөрт багтаагүй төслүүдээс “Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах төсөл” хамгийн өндөр буюу 17 оноо авсан
- (h) Ногоон хөгжлийг дэмжих 16 төсөл, хөтөлбөрийг үнэлсэн бөгөөд гол 8 төсөл, хөтөлбөрүүд 23-29 оноо авсан. Бусад 8 төсөл, хөтөлбөрүүд 11-15 оноо авсан.

**Хүснэгт 9.2.4 Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн
1-р шатны үнэлгээ**

Ангилал	Шалгуур	1.1 Хилийн Чөлөөт худалдааны бүс болон ЭЗ-ийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл	1.2 Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудлын ЭЗ-ийн тусгай бүсийг хөгжүүлэх төсөл	1.3 Чадарганы үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл	1.4 МАА-н үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл	1.5 Ухаалаг хөдөө аж ахуйг дэмжих төсөл	1.6 Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл	1.7 Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркыг хөгжүүлэх төсөл	1.8 Тэгээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх төсөл	1.9 Мал аж ахуйн салбарт МХХТ-ийг нэвтрүүлэх төсөл*	1.10 Усжуулалтын төсөл	1.11 Тосны ургамлын тариалалтын төсөл	1.12 Чацарганы тариалалтын төсөл	1.13 Үхрийн аж ахуй эрхлэх төсөл	1.14 Эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрлэлийн төсөл	1.15 Малын тэгээлийн төв байгуулах төсөл	1.16 Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх төсөл	1.17 Хөргүүр, зөөрийн сүлжээ байгуулах төсөл	1.18 Хүнний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл	1.19 Газрын ховор элементийн хайгуулын төсөл	1.20 Эрдэс металлын нөөцийн хайгуулын төсөл	1.21 Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл	1.22 Нүүрсний ордын хайгуулын төсөл	1.23 Нүүрсний салбарын мастер төлөвлөгөөг боловсруулах төсөл	1.24 Нүүрс боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл	1.25 Улаг гүрвэлийн музей байгуулах төсөл	1.26 "Өртөө" авто зам дагуух үйлчилгээний цогцлоорудыг байгуулах төсөл*	1.27 3-р хороололд гар урлалын гудамж байгуулах төсөл	1.28 Өвлийн спорт, амралтын төв байгуулах төсөл	1.29 Палайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах төсөл	1.30 Аялал жуулчлалын салбарын мэдээллийн сан байгуулах төсөл	
1. Улсын эдийн засаг: УЗЗ	Шалгуур	2	2	1	1	2	2	2	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	0	0	2	1	1	1	1	1	0	1	0	1	
Дүн		8	8	7	7	6	7	8	3	7	4	4	4	3	4	4	4	5	7	6	5	6	5	4	4	4	3	1	3	1	3	
2. Бус нутгийн хөгжил: БНХ	2.1 Орлогын зөрүүг бууруулах үр нөлөө	1	0	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0	1	
	2.2 Орон нутгийн ЖДҮ-ийг сэргээх үр нөлөө	1	1	2	1	0	1	1	0	2	0	0	2	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1	1	0	1
	2.3 Орон нийтийн хөгжил	0	0	2	1	0	1	0	1	2	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	2	2	1	1	1
	2.4 Орон нутгийн/нутгийн заяагдмал нөөцийн ашиглалт	1	1	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1
Дүн		3	2	8	6	2	4	3	3	8	2	2	8	3	3	1	3	3	3	1	1	2	2	4	2	4	7	5	4	2	4	
3. Нийгмийн хөгжил: НХ	3.1 Ажлын байр бий болгох үр нөлөө	2	2	2	2	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	
	3.2 Нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах үр нөлөө	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
	3.3 Орон нутгийн соёлд үзүүлэх нөлөө	0	0	1	2	0	0	0	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	1	1	1	1
	3.4 Ядуурлыг бууруулах үр нөлөө	1	0	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	2	1	1	1	1
Дүн		3	2	5	6	1	2	2	2	7	1	2	4	3	2	1	1	3	2	0	0	0	0	0	2	2	3	5	3	4	3	4
4. Байгаль орчны чанар БОЧ	4.1 Байгалийн нөхцөлд тохиромжтой байдал	1	0	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	2	1	1	1	1
	4.2 Газрын шаардлага ба тохиромжтой байдал	1	1	2	2	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
	4.3 Усны хэрэглээ ба менежмент	1	0	1	2	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1
	4.4 Байгаль орчны эмзэг байдлыг бууруулахад үзүүлэх нөлөө	0	0	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0
Дүн		3	1	7	8	4	6	4	4	8	4	4	7	5	5	4	2	4	6	3	3	3	3	4	2	3	6	3	3	3	3	
5. Институд: ИН	5.1 Хэрэгжилт	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	2	1	0	1	1	1	1	0	1	0	
	5.2 Орон нутгийн иргэдийн оролцоо	0	0	1	2	0	1	0	1	2	1	1	2	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	1	2	2	1	1	1
	5.3 Нутагшуулалтыг дэмжих	0	0	2	2	0	1	1	0	2	0	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	2	0	1	1	1
	5.4 Орон нутгийн иргэдийн ухамсар/ хариуцлага/ санаачилгад үзүүлэх нөлөө	0	0	2	2	0	1	1	1	2	0	1	2	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	2	1	1	0	1
Дүн		1	1	6	7		4	3	3	7	3	3	7	3	2	2	2	1	4	1	1	2	3	3	2	3	7	4	3	3	3	
Нийт оноо		18	14	33	34	13	23	20	15	37	14	15	30	17	16	12	12	16	22	11	10	13	13	17	12	17	28	16	17	12	17	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

5.2 Орон нутгийн иргэдийн оролцоо	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	0	1
5.3 Нутагшуулалтыг дэмжих	2	2	2	2	1	1	0	1	1	1	0	0	0	2	0	1	1	0	1
5.4 Орон нутгийн иргэдийн ухамсар/хариуцлага/санаачилгад үзүүлэх нөлөө	2	2	2	2	1	1	1	1	1	0	0	0	1	2	0	1	1	0	1
Дүн	6	7	6	7	5	4	3	5	5	4	2	2	4	6	1	3	3	1	4
Нийт оноо	33	22	29	26	20	26	14	31	27	13	14	14	16	25	13	16	15	14	19

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 9.2.6 Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ

Ангилал	Шалгуур	III1. Автозамын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл	III2. Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл	III3. Аймгуудын тусгай зориулалтын авто замыг барьж байгуулах төсөл	III4. Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл	III5. Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл	III6. Улаанбаатар хотын тойруу зам ба сүлжээг хөгжүүлэх төсөл	III7. Улаанбаатар хотын ачаа тээврийн терминалын газрыг дахин төлөвлөн байгуулах төсөл	III8. Хотын захын болон тойруу замын дагуух орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх төсөл	III9. Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудлын дагуул хот байгуулах төсөл	III10. Орон нутгийн агаарын тээврийг хөгжүүлэх төсөл	III11. Бусийн болон орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх төсөл	III12. Орхон гол дээр урсгачын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах төсөл
1. Улсын эдийн засаг: УЗЗ	1.1 Эдийн засгийн үр ашигт байдал	2	1	1	2	2	1	1	1	2	1	2	1
	1.2 Эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд оруулах хувь нэмэр	2	1	2	2	2	1	1	0	2	2	2	1
	1.3 Гадаад валютын гүйлгээний орлогод оруулах хувь нэмэр	2	1	1	2	2	1	1	0	2	1	2	1
	1.4 Үзүүлэх технологийн дэмжлэг	1	0	1	1	1	1	0	1	0	2	1	1
Дүн	7	3	5	7	7	3	4	1	8		4	7	
2. Бус нутгийн хөгжил: БНХ	2.1 Орлогын зөрүүг бууруулах үр нөлөө	2	2	2	0	1	0	0	1	1	2	2	2
	2.2 Орон нутгийн ЖДҮ-ийг сэргээх үр нөлөө	1	2	2	0	0	0	1	0	0	2	2	1
	2.3 Олон нийтийн хөгжил	1	1	2	1	1	0	1	0	1	1	1	1
	2.4 Орон нутгийн/нутгийн заяагдмал нөөцийн ашиглалт	1	2	2	0	1	0	1	0	1	2	2	0
Дүн	5	7	8	1	3	0	3	1	3		7	7	
3. Нийгмийн хөгжил: НХ	3.1 Ажлын байр бий болгох үр нөлөө	1	1	2	1	1	0	1	0	2	2	2	1
	3.2 Нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах үр нөлөө	1	2	2	0	1	1	0	1	2	1	2	1
	3.3 Орон нутгийн соёлд үзүүлэх нөлөө	0	2	1	0	1	0	0	1	1	1	1	0
	3.4 Ядуурлыг бууруулах үр нөлөө	1	1	2	0	1	0	0	0	0	1	1	1
Дүн	3	6	7	1	4	1	1	2	5		5	6	
4. Байгаль орчны чанар: БОЧ	4.1 Байгалийн нөхцөлд тохиромжтой байдал	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	0
	4.2 Газрын шаардлага ба тохиромжтой байдал	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
	4.3 Усны хэрэглээ ба менежмент	2	1	1	1	1	2	1	1	0	0	1	1
	4.4 Байгаль орчны эмзэг байдлыг бууруулахад үзүүлэх нөлөө	1	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2
Дүн	5	5	5	5	4	5	5	5	3		3	5	
5.1 Хэрэгжилт	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	1	1	

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

	5.2 Орон нутгийн иргэдийн оролцоо	0	1	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1
	5.3 Нутагшуулалтыг дэмжих	1	2	2	0	0	0	0	1	0	2	2	0
	5.4 Орон нутгийн иргэдийн ухамсар /хариуцлага/ санаачилгад үзүүлэх нөлөө	0	1	2	0	0	1	0	0	0	1	1	0
Дүн		3	6	6	3	2	3	2	2	3	5	5	2
Нийт оноо		23	27	31	17	20	12	15	11	22	24	30	17

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 9.2.7 Ногоон хөгжлийг дэмжих төсөл, хөтөлбөрүүдийн 1-р шатны үнэлгээ

Ангилал	Шалгуур	IV.1. Хөрс хамгаалах, газрын доройтлоос урьдчилан сэргийлэх төсөл	IV.2.1 Хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдалыг бууруулах төсөл	IV.2.2 Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл	IV.2.3 Цементийн үйлдвэрийг ашиглан хатуу хог хаягдлыг эргэлтэд оруулах төсөл	IV.2.4 Эко-парк байгуулах төсөл	IV.3.1 Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл	IV.3.2 Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл	IV.4. Хог хаягдалыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөллийг гэр газарт булшилж хадгалах байгууламж-ландфилл байгуулах төсөл	IV.5.1 Насжилт урттай барилга байгууламжийг барьж байгуулах төсөл	IV.5.2 Хот байгуулалтын салбарын хууль эрх зүйн баримт бичгийн уялдааг хангах, эрх зүйн тогтолцоог шинэчлэх төсөл	IV.6. Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл	IV.7.1 Хот, суурин газрын усан хангамжийг сайжруулах төсөл	IV.7.2 Хөдөөгийн усан хангамжийг сайжруулах төсөл	IV.8.1 Бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих, шинэчлэх төсөл	IV.8.2 Улаанбаатар хотын Дулааны цахилгаан станцуудын ашигласан усыг цэвэрлэх байгууламж барьж байгуулах төсөл	IV.8.3 Ариутгах татуургын сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх төсөл	IV.8.4 Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл	IV.8.5 Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламж барих төсөл	IV.9. Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл	
1. Улсын эдийн засаг: УЗЗ	1.1 Эдийн засгийн үр ашигт байдал	0	0	2	1	2	1	1	0	0	1	2	2	1	1	0	0	1	1	0	2
	1.2 Эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд оруулах хувь нэмэр	0	0	2	1	2	1	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	1	0	2
	1.3 Гадаад валютын гүйлгээний орлогод оруулах хувь нэмэр	0	1	2	0	2	0	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	2
	1.4 Үзүүлэх технологийн дэмжлэг	1	1	2	2	2	0	1	2	2	1	2	1	0	1	1	0	0	1	1	1
Дүн		1	2	8	4	8	2	2	2	3	3	8	6	1	2	2	1	2	2	7	
2. Бус нутгийн хөгжил: БНХ	2.1 Орлогын зөрүүг бууруулах үр нөлөө	0	0	1	0	1	2	1	0	0	0	1	1	1	1	0	0	1	0	1	
	2.2 Орон нутгийн ЖДҮ-ийг сэргээх үр нөлөө	0	0	2	1	2	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	0	2	1	1	
	2.3 Олон нийтийн хөгжил	0	0	0	0	0	2	2	0	0	1	1	1	1	0	0	0	2	1	0	
	2.4 Орон нутгийн/нутгийн заяагдмал нөөцийн ашиглалт	1	1	2	2	2	1	1	1	0	0	2	2	1	0	1	0	2	1	2	
Дүн		1	1	5	3	5	6	5	1	1	2	5	5	4	1	1	0	7	3	4	
3. Нийгмийн хөгжил: НХ	3.1 Ажлын байр бий болгох үр нөлөө	0	0	2	1	2	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	
	3.2 Нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах үр нөлөө	0	0	0	0	0	2	2	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	2	
	3.3 Орон нутгийн соёлд үзүүлэх нөлөө	0	1	1	0	1	1	1	0	0	2	0	1	0	1	0	0	2	1	1	
	3.4 Ядуурлыг бууруулах үр нөлөө	1	1	1	1	1	2	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	2	1	1	
Дүн		1	2	4	2	4	6	5	1	1	4	3	5	3	2	1	1	7	3	5	
4. Байгаль орчны чанар: БОЧ	4.1 Байгалийн нөхцөлд тохиромжтой байдал	2	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	0	1	2	1	1	2	1	
	4.2 Газрын шаардлага ба тохиромжтой байдал	2	1	2	1	1	1	1	1	1	0	0	2	1	1	1	1	2	1	1	
	4.3 Усны хэрэглээ ба менежмент	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	2	1	1	1	2	2	1	2	1	
	4.4 Байгаль орчны эмзэг байдлыг бууруулахад үзүүлэх нөлөө	2	1	2	1	2	2	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	2	2	2	
Дүн		7	4	6	4	5	6	6	5	4	3	5	6	3	4	7	5	6	7	5	
5. И	5.1 Хэрэгжилт	1	0	2	0	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	0	2	
	5.2 Орон нутгийн	1	1	0	1	0	2	2	0	0	1	1	0	1	0	0	1	2	2	0	

иргэдийн оролцоо																				
5.3 Нутагшуулалтыг дэмжих	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0	1	2	1	0	
5.4 Орон нутгийн иргэдийн ухамсар /хариуцлага/ санаачилгад үзүүлэх нөлөө	1	1	0	1	0	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	
Дүн	3	2	2	2	1	5	6	2	2	3	5	3	4	3	2	4	7	4	3	
Нийт оноо	13	11	25	15	23	25	24	11	11	15	26	25	15	12	13	11	29	19	24	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн макро, мезо, микро түвшний үнэлгээ

Макро, мезо, микро түвшний ач холбогдлоос хамааран үнэлгээний 5 ангилал тус бүрт харилцан адилгүй хувийн жинг өгч болно. Хүснэгт 9.2.2-т тусгасан хувийн жинг ИН ангиллаас бусад 4 ангилалд ашиглан үр дүнг Хүснэгт 9.2.8-д нэгтгэв.

Хүснэгт 9.2.8 Гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн макро, мезо, микро түвшний нэгдсэн үнэлгээ

	УЭЗ	БНХ	НХ	БОЧ	ИН	Макро	Мезо	Микро
I1.1 Хилийн Чөлөөт худалдааны бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл	8	3	3	3	1	5	4	3.5
I2.1 Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл	7	8	5	7	6	6.8	7	6.4
I2.2 МАА-н үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл	6	6	6	7	7	6.2	6.2	6.3
I3.2 Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл	7	4	2	6	4	5.2	4.6	4.1
I3.3 Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркуудыг хөгжүүлэх төсөл	8	3	2	4	3	5	4	3.4
I4.2 Мал аж ахуйн салбарт МХХТ-ийг нэвтрүүлэх төсөл*	7	8	7	8	7	7.4	7.6	7.5
I5.3 Чацарганы тариалалтын төсөл	4	8	4	7	7	5.4	6.2	5.7
I7.2 Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл	7	3	2	6	4	5	4.2	3.9
I9.1 Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл	5	2	0	3	2	3	2.4	1.8
I10.4 “Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолборуудыг байгуулах төсөл	3	7	5	6	7	4.8	5.6	5.5
II1.1 Малчдыг дэмжих бааз байгуулах төсөл	3	8	8	8	6	6	7	7.5
II2.1 Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл	3	6	6	8	6	5.2	5.8	6.3
II3 Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох төсөл	7	5	5	4	4	5.6	5.2	4.9
II4.4 Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр	6	5	7	4	4	5.6	5.4	5.6
II4.6 Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл	7	7	6	6	5	6.6	6.6	6.3
II7.1 Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах төсөл	4	6	7	5	5	5.2	5.6	5.9
II8.1 Бүлгийн динамикийн төв байгуулах төсөл	4	6	6	3	6	4.6	5	4.9

III1 Автозамын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл	7	5	3	5	3	5.4	5	4.4
III2 Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл	3	7	6	5	6	4.8	5.6	5.6
III3. Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл	7	1	1	4	3	4	2.8	2.5
III4 Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл	7	3	4	4	2	5	4.2	4.1
III8. Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудлын дагуул хот байгуулах төсөл	8	3	5	3	3	5.4	4.4	4.3
IV2.2 Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл	8	5	4	6	2	6.2	5.6	5.2
IV2.4 Эко-парк байгуулах төсөл	8	5	4	5	1	6	5.4	4.9
IV3.1 Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл	2	6	6	6	5	4.4	5.2	5.6
IV3.2 Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл	2	5	5	6	6	4	4.6	5
IV6 Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл	8	5	3	5	5	5.8	5.2	4.5
IV7.1 Хот, суурин газрын усан хангамжийг сайжруулах төсөл	6	5	5	6	3	5.6	5.4	5.4
IV8.4 Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл	2	7	7	6	7	4.8	5.8	6.2
IV12.Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл	7	4	5	5	3	5.6	5	5

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Төсөл нь аль түвшинд хамгийн ач холбогдолтой буюу үр дүнтэй болохыг харуулахын тулд Хүснэгт 9.2.8-д хамгийн өндөр оноотой төслийг өнгөөр ялгасан. Гол 30 төсөл, хөтөлбөрүүдээс 17 төсөл нь макро түвшинд, 8 төсөл мезо түвшинд, 9 төсөл микро түвшинд илүү ач холбогдолтой байна. Орон нутгийн иргэдийн хөгжлийн талаарх ухамсар, хариуцлага, санаачилгыг илэрхийлсэн үнэлгээний ИН ангиллыг тусад нь авч үзсэн бөгөөд 6 эсвэл 7 гэсэн оноо авсан ач холбогдол бүхий 11 төслийг Хүснэгт 9.2.8-д мөн өнгөөр ялган онцолсон болно. Эдгээр төслүүдийг Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр орон нутгийн удирдлагын түвшинд хэрэгжүүлж болно. Мөн эдгээр төслүүдийг мезо, микро түвшинд үнэлэхэд харьцангуй өндөр оноо авсан.

9.3 Гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ

9.3.1 Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээний хамрах хүрээ, зорилго, үйл явц

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ (БОНБЕУ) нь төслийн эхний үе шатанд хийгддэг байгаль орчны нөлөөллийг судлах зорилго бүхий үнэлгээ юм. Байгаль орчны нөлөөллийг судалгаа, үнэлгээ нь байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний (БОНБҮ) түвшинд нарийн байхгүй ч судалгааны цар хүрээ нь өргөн байдаг. БОНБЕУ-ний зорилго нь төсөл хэрэгжүүлэх явцад БОНБҮ хийх шаардлагатай эсэх, шаардлагатай тохиолдолд ямар цар хүрээг хамрах вэ зэргийг тодорхой болгодог.

БОНБЕУ нь ихэвчлэн үнэлгээ хийх, цар хүрээг тодорхойлох гэсэн 2 хэсгээс

бүрддэг. Зорилго нь тухайн төсөлд байгаль орчны асуудлыг авч үзэх шаардлагатай эсэхийг тодорхойлох, түүнчлэн байгаль орчны чухал асуудлууд болон төслийг хэрэгжүүлснээр байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг тогтоох юм. Энэ нь БОНБҮ-гийн хүрээнд хийх шаардлагатай судалгаануудыг тодорхойлоход ач холбогдолтой. Хөгжлийн мастер төлөвлөгөөний хөгжлийн төслүүдэд БОНБЕҮ-г хийх нь түгээмэл байдаг.

9.3.2 ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээ

БОНБЕҮ-г ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдэд хийсэн бөгөөд ингэхдээ Монгол Улсын байгаль орчин, нийгмийн нөхцөл байдал, Монгол Улсад болон бусад улс орнуудад хэрэгжсэн ижил төстэй төслүүдийн туршлагыг үндэслэн нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээ аваагүй тохиолдолд байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөл ямар байхыг үнэлсэн. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг Хүснэгт 9.3.1-д тусгасан үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдийн дагуу хийсэн.

Хүснэгт 9.3.1 ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүд

Ангилал	1. Танилцуулга, зөвшөөрөл	2. Бохирдлын хяналт	3. Байгаль орчин	4. Нийгмийн асуудлууд	5. Бусад
	1.1 БОНБҮ хийх зөвшөөрөл 1.2 Орон нутаг дахь оролцогч талуудад таниулах, тайлбарлах 1.3 Хувилбаруудын үнэлгээ	2.1 Агаарын чанар 2.2 Усны чанар 2.3 Хог хаягдал 2.4 Хөрсний бохирдол 2.5 Дуу чимээ, чичиргээ 2.6 Хөрсний суулт 2.7 Үнэр 2.8 Тунадас	3.1 ТХГН 3.2 Экоосистем 3.3 Гидрологи 3.4 Байрзүй, геологи 3.5 Эвдэгдсэн, орхигдсон газруудын менежмент	4.1 Нүүлгэн шилжүүлэлт 4.2 Амьдрал, аж ахуй 4.3 Өв 4.4 Байгаль, газар нутгийн байдал 4.5 Үндэстний цөөнх ба нутгийн уугуул иргэд 4.6 Ажлын орчин	5.1 Барилгын ажлын нөлөө 5.2 Аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ 5.3 Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Нөлөөллийн үнэлгээ бүр нь эерэг эсвэл сөрөг утгатай байна. Эерэг болон сөрөг нөлөөллийг урьдчилан тооцоолох боломжтой тохиолдолд 1 үнэлгээний шалгуурт “/” тэмдэглэгээ бүхий 2 утгыг харуулав. Нөлөөллийн цар хүрээг тодорхойлоход хүндрэлтэй байх тохиолдолд “А: нөлөө ихтэй байж болзошгүй”, “В: нөлөө ямар нэг хэмжээгээр байж болзошгүй”, “С: нөлөө үзүүлэх эсэх нь тодорхойгүй” тэмдэглэгээг тавьсан. Нөлөөллийн цар хүрээг төслийг хэрэгжүүлэх үе шатанд тодорхойлно.

Хүснэгт 9.3.2-т ҮХЦТ-ний гол төсөл, хөтөлбөрүүдийн БОНБЕҮ-г нэгтгэн харуулав. Мөн хүснэгтэд тус бүлгийн өмнөх хэсэгт танилцуулсан 5 ангилал бүхий үнэлгээний системийн үнэлгээний үр дүнг үзүүлэв. Гол төсөл, хөтөлбөр бүрийг дээрх 29 шалгуураар үнэлэв. “Танилцуулга, зөвшөөрөл” шалгуурын хувьд R буюу шаардлагатай, NR буюу шаардлагагүй үнэлгээг өгөв. “Бусад ангилал”-ын бусад шалгууруудын хувьд үнэлгээг “А: нөлөө ихтэй байж болзошгүй”, “В: нөлөө ямар нэг хэмжээгээр байж болзошгүй”, “С: нөлөө үзүүлэх эсэх нь тодорхойгүй” зэргээр

үнэллээ.

9.3.3 Дараагийн үе шатанд санал болгох үйл ажиллагаа

"А: нөлөө ихтэй байж болзошгүй", "С: нөлөө үзүүлэх эсэх нь тодорхойгүй" үнэлгээ авсан байгаль орчны үнэлгээнүүдийн үндэслэл, төслийн дараагийн үе шатны зөвлөмжийг Хүснэгт 9.3.3-т нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 9.3.2 ҮХЦТ-ний хүрээний төсөл, хөтөлбөрүүдийн Байгаль орчны урьдчилсан үнэлгээний (өргөтгөсөн) үр дүн

	N E	R D	S D	E Q	I N	Макро	Мезо	Микро	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	5.1	5.2	5.3
I1.1 Худалдааны чөлөөт бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих	8	3	3	3	1	5	4	3.5	R	R	R	B-	A-	A-	A-	B-	C-	B-	D	D	B-	D	D	D	A-	B-/A+	D	B-	D	B-	B-	D	D
I2.1 Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластерийг хөгжүүлэх	7	8	5	7	6	6.8	7	6.4	R	R	R	D	B-	B-	D	B-	D	D	D	D	B-	B+	D	B+	A-	B-/A+	D	C-	D	C-	B-	D	D
I2.2 МАА-н үйлдвэрлэлийн кластерийг хөгжүүлэх	6	6	6	7	7	6.2	6.2	6.3	R	R	R	B-	B-	B-	B-	B-	D	A-	D	D	A-	D	D	B+	A-	B-/A+	D	B-	D	C-	B-	D	D
I3.2 Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих	7	4	2	6	4	5.2	4.6	4.1	R	R	R	D	B-	B-	D	D	D	D	D	D	B-	D	D	B+	A-	B-/A+	D	A-	D	B+	B-	D	D
I3.3 ХАА-н мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэх	8	3	2	4	3	5	4	3.4	R	R	R	D	B-	B-	D	D	D	D	D	D	B-	D	D	B+	A-	B-/A+	D	B-	D	D	B-	D	D
I4.2 МАА-н салбарт МХТ-ийн хяналтын болон дэмжлэг үзүүлэх системийг нэвтрүүлэх	7	8	7	8	7	7.4	7.6	7.5	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B+	D	D	D	D	D	D	B+
I5.3 Чацаргана тариалалтын төсөл	4	8	4	7	7	5.4	6.2	5.7	R/ NR	R/ NR	R/ NR	B+	B+	D	D	D	D	D	D	D	B-/B+	B+	D	B+	B-	B+	D	B+	D	D	B-	D	D
I7.2 Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх	7	3	2	6	4	5	4.2	3.9	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B+	D	D	D	D	D	D	D
I9 Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих	5	2	0	3	2	3	2.4	1.8	R	R	R	A-	B-	B-	B-	A-	D	D	D	D	B-	D	D	B+	B-	B-/A+	D	D	D	B-	B-	B-	A-
I10.2"Өртөө"авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолбор	3	7	5	6	7	4.8	5.6	5.5	NR	NR	NR	D	B-	B-	B-	B-	D	D	D	D	B-	D	D	D	B-	A+	D	B-	D	D	B-	D	D
I11.1 Малчдыг дэмжих бааз байгуулах	3	8	8	8	6	6	7	7.5	NR	NR	NR	D	B-	B-	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B-	B+	D	D	D	D	B-	D	D
I12.1 Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх	3	6	6	8	6	5.2	5.8	6.3	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B+	D	D	D	D	D	D	D
I13. Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох	7	5	5	4	4	5.6	5.2	4.9	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	A+	D	D	D	D	D	D	D
I14.4 Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр	6	5	7	4	4	5.6	5.4	5.6	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	A+	D	D	D	D	D	D	D
I14.6 Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн хөтөлбөр	7	7	6	6	5	6.6	6.6	6.3	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	A+	D	D	D	D	D	D	D
I17.1 Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах	4	6	7	5	5	5.2	5.6	5.9	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B+	D	D	D	D	D	D	D
I18.1 Бүлгийн динамикийн төв байгуулах	4	6	6	3	6	4.6	5	4.9	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B+	D	D	D	D	D	D	D
III1. Автозамын тойрог коридор байгуулах	7	5	3	5	3	5.4	5	4.4	R	R	R	B-	B-	B-	D	B-	D	D	D	C-	C-	C-	B-	D	B-	A+	D	B-	D	B-	A-	B-	B-

	N E	R D	S D	E Q	I N	Макро	Мезо	Микро	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	4.1	4.2	4.3	4.4	4.5	4.6	5.1	5.2	5.3	
III2. Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах	3	7	6	5	6	4.8	5.6	5.6	R	R	R	B-	B-	B-	D	B-	D	D	D	C-	C-	C-	B-	D	B-	A+	D	B-	D	B-	B-	B-	D	
III3. УБ хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам сүлжээг барьж байгуулах	7	1	1	4	3	4	2.8	2.5	R	R	R	B+	D	B-	D	A+	D	D	D	B-	C-	B-	B-	D	B-	B+	D	B-	D	B-	B-	D	B+	
III4. Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх	7	3	4	4	2	5	4.2	4.1	R	R	R	B+	D	B-	D	A+	D	D	D	C-	C-	C-	B-	D	B-	B+	D	B-	D	B-	B-	D	A+	
III8. Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хот байгуулах	8	3	5	3	3	5.4	4.4	4.3	R	R	R	B-	B-	A-	B-	B-	C-	D	D	C-	C-	C-	C-	C+	A-	B-/A+	D	B-	D	D	A-	B-	D	
IV2.2 Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах	8	5	4	6	2	6.2	5.6	5.2	R	R	R	B-	C-	A+	A-	B-	D	B-	D	D	B-	D	D	B+	B-	A+	D	B-	D	B-	B-	D	B+	
IV2.4 Эко-парк байгуулах	8	5	4	5	1	6	5.4	4.9	R	R	R	A-	A-	A+	A-	A-	D	A-	D	D	B-	D	D	B+	B-	A+	D	B-	D	A-	B-	D	B+	
IV3.1 Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах	2	6	6	6	5	4.4	5.2	5.6	NR	NR	NR	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B-/A+	B-/A+	D	B+	D	D	D	D	D	
IV3.2 Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах	2	5	5	6	6	4	4.6	5	R	R	R	D	A+	B+	B+	D	D	B+	D	D	D	D	D	B+	B-	A+	D	B+	D	D	B-	D	D	
IV6. Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл	8	5	3	5	5	5.8	5.2	4.5	R	R	R	D	C+	D	D	D	D	D	D	A-	C-	C-	D	D	B-	A+	D	B-	D	D	C-	B-	D	
IV7.1 Хот суурины усан хангамжийг сайжруулах	6	5	5	6	3	5.6	5.4	5.4	R	R	R	D	B+	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	D	B-	B+	D	D	D	D	B-	D	D	
IV8.4 Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих	2	7	7	6	7	4.8	5.8	6.2	R	R	R	D	A+	B+	B+	D	D	B+	D	D	B-	D	D	B-	B-	B+	D	D	D	D	B-	D	D	
IV12. Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах	7	4	5	5	3	5.6	5	5	R	R	R	D	D	D	D	D	D	D	D	A-	A-	A-	A-	A-	D	A-	A+	D	A-/B+	D	D	A-	A-	A+

Тайлбар: A+/-: Эерэг/сөрөг нөлөө ихтэй байж болзошгүй., B+/-: Эерэг/Сөрөг нөлөө ямар нэг хэмжээгээр байж болзошгүй., C: Нөлөө үзүүлэх эсэх нь тодорхойгүй. (Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн шатанд нөлөөллийг нарийвчлан үнэлэх шаардлагатай), D: Нөлөө үзүүлэхгүй., R: Хууль эрх зүйн зохицуулалт хийх шаардлагатай., NR: Хууль эрх зүйн зохицуулалт хийх шаардлагагүй.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Байгаль орчны үнэлгээний жагсаалт, ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 9.3.3 Төсөл, хөтөлбөрүүд тус бүрийг дараагийн шатанд хэрэгжүүлэхэд Байгаль орчны урьдчилсэн үнэлгээ, зөвлөмжийн тайлбар (А-С)

Гол төсөл хөтөлбөрүүдийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
I1.1 Худалдааны чөлөөт бүс ба эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих	2.2: А-	Үнэлгээ: Өмнөд хил дагуух бүс нутаг усны хязгаарлагдмал нөөцөөс шалтгаалж зөвхөн гүний усаар хангагддаг бөгөөд усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, хатуу чанд хяналт мониторинг хийж гүний усны бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх зайлшгүй шаардлагатай. Зөвлөмж: Хэдийгээр хөрш зэргэлдээ улс орнуудтай хиллэх хил орчмын газар нутагт ХЧБ/ЭЗТБ байгуулах нь эдийн засгийн хувьд үр ашигтай хэдий ч усны нөөцийн тогтвортой менежментийг урт хугацаанд сайтар тооцож төлөвлөх шаардлагатай.
	2.3: А-	Үнэлгээ: ХЧБ болон ЭЗТБ-ийг байгуулснаар хүнд, хөнгөн үйлдвэрээс гарах хортой, хоргүй хог хаягдлыг ухаалаг, дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, шийдвэрлэхгүй тохиолдолд байгаль орчинд ноцтой хохирол үзүүлнэ. Зөвлөмж: ХЧБ/ЭЗТБ-ийн төлөвлөлтийн үе шатанд үйлдвэр болон түрээслэгчдийн нөөц ашиглалтын үр ашгийг сайжруулах, хог хаягдлыг багасгах ухаалаг нөөцийн менежментийн төлөвлөлт хийх шаардлагатай. Мөн ХЧБ/ЭЗТБ-аас гарсан хог хаягдлыг зайлуулах / дахин боловсруулах байгууламжийг барихдаа эдийн засгийн үр ашигт тулгуурлан төлөвлөх нь зүйтэй.
	2.4: А-	Үнэлгээ: Газрын тос / химийн бодисын тархалт, нөөц / хог хаягдлын зохисгүй менежмент нь хөрсний бохирдол, эцэстээ гүний усыг бохирдуулах эрсдэлтэй. Зөвлөмж: Хог хаягдлын менежмент бүхий нөөцийн менежментийн цогц төлөвлөлт нь ХЧБ/ЭЗТБ-ийн төлөвлөлтийн чухал хэсэг байх ёстой.
	2.6: С-	Үнэлгээ: Өмнөд хил дагуух газар нутагт усны хязгаарлагдмал нөөцөөс шалтгаалж гүний усыг хяналтгүй, усны нөөцийн мониторинг хийлгүйгээр ашигласнаар хөрсний суулт үүсэх эрсдэлтэй. Зөвлөмж: ХЧБ болон ЭЗТБ-ийн төлөвлөлтийн үе шатанд гүний усны бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээтэй зэрэгцүүлэн усны нөөцийн тогтвортой менежментийг урт хугацаанд оновчтой төлөвлөх шаардлагатай.
	4.1: А-	Үнэлгээ: ХЧБ болон ЭЗТБ-ийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн цар хүрээг харгалзан үзвэл дор хаяж хэдэн зуун га талбай бүхий газрыг чөлөөлөх шаардлагатай болно. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
I2.1 Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластерийг хөгжүүлэх	4.1: А-	Үнэлгээ: Кластерын хөгжлийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөөг харгалзан үзвэл дор хаяж хэдэн зуун га талбай бүхий газрыг чөлөөлөх шаардлагатай. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг, голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй. Мөн үйлдвэрлэлийн кластерын байршлын хувьд түүхий эд тээвэрлэхтэй холбоотой тээвэр, логистикийн зардлыг бууруулах, зах зээлд ойртуулах боломж зэргийг нарийвчлан судалж, тогтоох шаардлагатай.
	4.4: С-	Үнэлгээ: Байгалийн унаган төрх, бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөгдөх боловч нөлөөллийн хэмжээг тодорхойлох боломжгүй. Зөвлөмж: Чацарганыг соёл, уламжлалын хувьд үнэ цэнэтэй газрууд болох шашны зан үйл, баяр наадам зохион байгуулагддаг газрууд, аялал жуулчлалын түшиц газруудад тариалахгүй байх нь зүйтэй. Байгалийн унаган төрх алдагдахтай холбоотой болзошгүй нөлөөллийн талаар орон нутгийн газар эзэмшигч, ашиглагчдад урьдчилан танилцуулах, удаа дараагийн хэлэлцүүлэг, уулзалт зохион байгуулах шаардлагатай.
	4.6: С-	Үнэлгээ: Уламжлалт технологиос орчин үеийн дэвшилтэт технологи руу шилжих үйл явцад боловсруулах үйлдвэрийн ажиллагсадын дасан зохицох, суралцахад бэрхшээл тохиолдож болзошгүй бөгөөд нөлөөллийг тодорхойлох боломжгүй. Зөвлөмж: Үйлдвэрлэлийн бусад салбар болон гадаад орнуудын туршлагаас суралцаж, шинэ технологийг нутагшуулснаар томоохон аюул, осол гэмтлээс сэргийлэх боломжтой.
I2.2 МАА-н үйлдвэрлэлийн кластерийг хөгжүүлэх	2.7: А-	Үнэлгээ: Үйлдвэрлэлийн цогц менежментийг зүй зохистой хэрэгжүүлээгүйгээс малын ялгадас, дайвар бүтээгдэхүүнээс эвгүй үнэр их хэмжээгээр гарч болзошгүй. Зөвлөмж: Үйлдвэрлэлийн бусад салбар болон гадаад орнуудын туршлагаас суралцаж, орчин үеийн мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн шинэ технологийг нутагшуулснаар гарч болох сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх боломжтой.
	3.2: А-	Үнэлгээ: Экосистемд ноцтой нөлөөлөхөөр байна. Зөвлөмж: Кластераар хөгжүүлэхийн өмнө газар ашиглалтын тогтвортой менежментийн төлөвлөгөөг нарийвчлан боловсруулж, хэрэгжүүлэх үе шатанд түүнийг сайтар даган мөрдөх шаардлагатай.
	4.1: А-	Үнэлгээ: Эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн цар хүрээг харгалзан үзвэл дор хаяж хэдэн зуун га талбай бүхий газрыг чөлөөлөх шаардлагатай болно. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	4.6: С-	Үнэлгээ: Уламжлалт технологиос орчин үеийн дэвшилтэт технологи руу шилжих үйл явцад боловсруулах үйлдвэрийн ажиллагсадын дасан зохицох, суралцахад бэрхшээл тохиолдож болзошгүй бөгөөд нөлөөллийг тодорхойлох боломжгүй.

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Гол төсөл хөтөлбөрүүдийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
		Зөвлөмж: Үйлдвэрлэлийн бусад салбар болон гадаад орнуудын туршлагаас суралцаж, шинэ технологийг нутагшуулснаар томоохон аюул, осол гэмтлээс сэргийлэх боломжтой.
I3.2 Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих	4.1: А-	Үнэлгээ: Хүлэмжийн аж ахуйн эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн цар хүрээг харгалзан үзвэл дор хаяж хэдэн зуун га талбай бүхий газрыг чөлөөлөх шаардлагатай. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	4.4: А-	Үнэлгээ: Байгалийн унаган төрх, бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөгдөх боловч нөлөөллийн хэмжээг тодорхойлох боломжгүй. Зөвлөмж: Соёл, уламжлалын хувьд үнэ цэнэтэй газрууд болох шашны зан үйл, баяр наадам зохион байгуулагддаг газрууд, аялал жуулчлалын түшиц газруудад хүлэмжийн аж ахуйг эрхлэхгүй байх нь зүйтэй. Байгалийн унаган төрх алдагдахтай холбоотой болзошгүй нөлөөллийн талаар орон нутгийн газар эзэмшигч, ашиглагчдад урьдчилан танилцуулах, удаа дараагийн хэлэлцүүлэг, уулзалт зохион байгуулах шаардлагатай.
I3.3 ХАА-н мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэх	4.1: А-	Үнэлгээ: ХАА-н мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэхэд эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн цар хүрээ, үр ашгийг харгалзан үзвэл томоохон хэмжээний газар эзэмших шаардлагатай болно. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
I9. Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих	2.1: А-	Үнэлгээ: Нүүрс тээвэрлэх явцад болон нүүрсний агуулахын орчимд их хэмжээний тоосонцор үүсэх бөгөөд түүнийг бууруулах арга хэмжээ, хяналт шалгалтыг сайжруулаагүй тохиолдолд байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлнэ. Зөвлөмж: Одоо үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж байгууллагуудын болон гадаад орны туршлагауд, агаарын бохирдлыг бууруулах дүрэм, журам, мониторингийн арга барилаас суралцах шаардлагатай.
	2.5: А-	Үнэлгээ: Нүүрс тээвэрлэлтийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр дуу чимээ, чичиргээг бууруулах зүй зохистой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэхгүй тохиолдолд тээвэр, логикийн сүлжээний дагуу нөхцөл байдал улам дордоно. Зөвлөмж: Монгол Улсын нүүрсний экспортын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, ирээдүйн үнэ цэнийг нэмэгдүүлэхийн тулд логикийн сүлжээ/барилга байгууламжийг сайжруулах, экспортыг дэмжих стратеги төлөвлөлтийг хийх шаардлагатай.
	5.3: А-	Үнэлгээ: Хямд өртгөөр нүүрс худалдаж авахыг үргэлжлүүлэн дэмжих нь нүүрсстөрөгчийн ялгарлыг бууруулах, сэргээгдэх болон эрчим хүчний тогтвортой хөгжил бүхий нийгэм рүү шилжихэд хүндрэл учруулж байна. Зөвлөмж: Аммонийн түлш, нүүрсстөрөгчийг хуримтлуулах, хадгалах зэрэг нүүрсстөрөгчийг дахин боловсруулах, утаа ялгаруулдаггүй дэвшилтэт технологийг нүүрс олборлолттой зэрэгцүүлэн хөгжүүлэхийг дэмжих хэрэгтэй.
III1. Автозамын тойрог коридор байгуулах	3.1: С-	Үнэлгээ: Авто замын тойрог коридорын төлөвлөлтийн олон хувилбар байгаа хэдий ч тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ их тул түүнийг дайруулахгүйгээр барьж байгуулахад бэрхшээл үүсэж болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг тойрог коридорын чиглэлийг сонгосны дараа тодорхойлох боломжтой. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.2: С-	Үнэлгээ: Авто замын тойрог коридорын төлөвлөлтийн олон хувилбар байгаа хэдий ч экосистемийн өндөр үнэ цэнэтэй газар нутаг болох голын сав газар, ойн сангийн эзлэх талбай, төслийн үр ашиг/хязгаарлалт зэргийг тооцож үзэхэд уг газар нутгуудыг дайруулахгүйгээр барьж байгуулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг тойрог коридорын чиглэлийг сонгосны дараа тодорхойлох боломжтой. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.3: С-	Үнэлгээ: Авто замын тойрог коридорын төлөвлөлтийн олон хувилбар байгаа хэдий ч голын сав газрын эзлэх талбай их, санхүүгийн үр ашиг/хязгаарлалт зэргийг тооцож үзэхэд тухайн газар нутагт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг тойрог коридорын чиглэлийг сонгосны дараа тодорхойлох боломжтой. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй гол мөрөн, усны ай сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	5.1: А-	Үнэлгээ: Авто замын тойрог коридорын уртаас шалтгаалан байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл их байж болзошгүй. Зөвлөмж: Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй. Монгол Улсад хэрэгжүүлсэн байгаль орчны менежментийн сайн туршлагауд, гадаад орны туршлагыг төлөвлөлтийн болон барилга угсралтын үе шатанд нэвтрүүлэх шаардлагатай.
III2. Аймаг хоорондын авто замуудыг	3.1: С-	Үнэлгээ: III1. Авто замын тойрог коридор байгуулахтай адил Зөвлөмж: III1. Авт озамын тойрог коридор байгуулахтай адил
	3.2: С-	Үнэлгээ: III1. Авто замын тойрог коридор байгуулахтай адил Зөвлөмж: III1. Авто замын тойрог коридор байгуулахтай адил

**Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3**

Гол төсөл хөтөлбөрүүд- ийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
барих, сайжруулах	3.3: С-	Үнэлгээ: III1. Авто замын тойрог коридор байгуулахтай адил Зөвлөмж: III1. Авто замын тойрог коридор байгуулахтай адил
III3. УБ хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам сүлжээг барьж байгуулах	3.2 С-	Үнэлгээ: Төмөр замын төлөвлөлтийн олон хувилбар байгаа хэдий ч аюулгүй байдлын стандарт, экосистемийн үнэ цэнэтэй газар нутаг болох голын сав газар, ойн сангийн эзлэх талбай их тул тухайн газар нутгийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг уг төмөр замын бүтээн байгуулалтыг шийдвэрлэсний дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй гол мөрөн, усны ай сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
III4. Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх	3.1: С-	Үнэлгээ: Одоо байгаа төмөр замын шугамтай холбох трасс нь тусгай хамгаалалттай газар нутгийг дайран гарах тохиолдолд төмөр замыг барьж байгуулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг одоо байгаа төмөр замын сүлжээг өргөжүүлэх, шинэчлэх арга хэмжээ, ач холбогдол зэргийг тодорхой болсны дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.2 С-	Үнэлгээ: Аюулгүй байдлын стандарт, экосистемийн үнэ цэнэтэй газар нутаг болох голын сав газар, ойн сангийн эзлэх талбай их тул тухайн газар нутгийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхээр шийдвэрлэсний дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.3: С-	Үнэлгээ: Одоо байгаа төмөр замын шугамтай холбох трасс нь голын ай сав газрыг дайран гарах тохиолдолд байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг одоо байгаа төмөр замыг шинэчлэх, өргөжүүлэх арга хэмжээ, ач холбогдол зэргийг тодорхой болсны дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатанд голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
III8. Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хот байгуулах	2.3: А-	Үнэлгээ: Ахуйн болон хөнгөн үйлдвэрээс гарах хортой, хоргүй хог хаягдлыг зайлуулах хог хаягдлын тогтвортой менежментийг нэвтрүүлэхгүй тохиолдолд байгаль орчинд ноцтой хохирол үзүүлнэ. Зөвлөмж: Дагуул хотуудын хог хаягдлын менежментийг сайжруулах, нөөц ашиглалтын үр ашгийг дээшлүүлэх, хог хаягдлыг байгаль орчинд нөлөөлөх нөлөөллийг бууруулах, ухаалаг нөөцийн менежментийн төлөвлөлт хийх шаардлагатай. Мөн ахуйн хог хаягдлын дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлсэн гадаад орны туршлагыг хүрээлэн буй орчин болон иргэдийн эрүүл мэндийг хамгаалахын тулд нэвтрүүлэх шаардлагатай.
	2.6: С-	Үнэлгээ: Усны нөөцийн хязгаарлагдмал байдлаас шалтгаалж гүний усыг хяналтгүй, усны нөөцийн мониторинг хийлгүйгээр ашигласнаар хөрсний суулт үүсэх эрсдэлтэй бөгөөд цаашдын нөлөөллийн цар хүрээг энэ шатанд тодорхойлох боломжгүй. Зөвлөмж: Дагуул хотыг хөгжүүлэх төлөвлөлтийн шатанд ус ашиглагчид, хэрэглэгчдийн усны хэрэглээ, усны нөөцийн тогтвортой менежментийг урт хугацаанд судалж, тодорхойлох шаардлагатай.
	3.1: С-	Үнэлгээ: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ их тул Улаанбаатар хотыг орон нутагтай холбож буй одоогийн болон шинээр барьж байгуулах авто замын тусгай хамгаалалттай газар нутагт үзүүлэх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хотуудын байршил тодорхой болсны дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.2: С-	Үнэлгээ: Дагуул хот байгуулах, Улаанбаатар хотыг орон нутагтай холбож буй одоогийн болон шинээр барьж байгуулах авто замын хамрах хүрээ том тул экосистемийн үнэ цэнэтэй газар нутгийг дайруулахгүй, сүйтгэхгүйгээр барьж байгуулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хотуудын байршлыг шийдвэрлэсний дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
3.3: С-	Үнэлгээ: Дагуул хотууд байгуулахаар төлөвлөж буй олон байршил байгаа хэдий ч экосистемийн үнэ цэнэтэй газар нутаг болох голын сав газрын эзлэх талбай их тул тухайн газар нутгийн байгаль орчинд үзүүлэх бүтээн байгуулалтын нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг уг дагуул хотын байршлыг шийдвэрлэсний	

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Гол төсөл хөтөлбөрүүдийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
		дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатанд голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.4: С-	Үнэлгээ: Дагуул хотууд байгуулахаар төлөвлөж буй олон байршил байгаа хэдий ч зарим уул толгодыг сэтлэх, нам дор газрыг шороогоор дүүргэж тэгшлэх зэрэг инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ хэрэгжүүлэхэд бэрхшээл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг дагуул хотын байршлыг шийдвэрлэсний дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Бүтээн байгуулалтын өндөр зардлаас зайлсхийх, газрын унаган тогтцыг хэвээр хадгалахын тулд газар шорооны ажлыг багасгах шаардлагатай. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатанд голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	4.1: А-	Үнэлгээ: Бүтээн байгуулалтад хэдэн зуун га газар шаардлагатай тул газар чөлөөлөх ажлыг хийж гүйцэтгэх хэрэгтэй. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	5.1: А-	Үнэлгээ: Газар ашиглалтын хамрах хүрээ их тул барилга угсралтын ажилтай холбоотой нөлөөлөл маш их байна. Зөвлөмж: Төслийн төлөвлөлтийн шатанд экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газрыг хамруулахгүй байх шаардлагатай. Монгол Улсад хэрэгжүүлсэн байгаль орчны менежментийн сайн туршлагауд, гадаад орны туршлагыг төлөвлөлтийн болон барилга угсралтын шатанд нэвтрүүлэх шаардлагатай.
IV2.2 Хаягдал автомашины дахин боловсруулах парк байгуулах	2.2: С-	Үнэлгээ: Гүний усан хангамжнаас хамааралтай хот, суурин газрын хувьд усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, хатуу чанд хяналт, мониторинг хийсний үр дүнд гүний усны бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх боломжтой. Хаягдал автомашины дахин боловсруулах үйлдвэрийн байршлаас шалтгаалж гүний усны бохирдлын зэргийг нарийвчлан тооцох бөгөөд төслийн төлөвлөлтийг хийхээс өмнө үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлох боломжгүй. Зөвлөмж: Хэдийгээр Монгол Улсын нөөцийн зохистой ашиглалтын бодлогод чухал ач холбогдолтой боловч усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, ус бохирдуулагч бензин, нефтийн бүтээгдэхүүн, химийн бодис асгарч байгаа эсэхэд хатуу хяналт, мониторинг хийх зэргийг тооцсоны үндсэн дээр эко-паркийн байршлыг сонгох шаардлагатай. Паркийн тодорхой байршлыг төлөвлөхөөс өмнө "Сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө", "Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө"-г боловсруулж хаягдал автомашины дахин боловсруулах, эко паркийн оновчтой байршлыг тогтоох, цаашдын төлөвлөлтийг хийх шаардлагатай. Орчны бохирдлын хатуу хяналт, мониторинг, тайлан үнэлгээний системийг төлөвлөж, хууль тогтоомжийг чанд мөрдүүлэх нөхцөлийг хангах хэрэгтэй.
	2.4: А-	Үнэлгээ: Бензин, газрын тос/химийн бодисын тархалт, нөөц/хог хаягдлын нэгдсэн менежментгүй, хяналтгүйгээс хөрсний бохирдол, цаашлаад гүний ус бохирдох эрсдэлтэй. Зөвлөмж: Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй хог хаягдлын орчин үеийн дэвшилтэт менежмент, технологийн сайн туршлага, олон улсын туршлагыг нэвтрүүлж, энэхүү паркийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд хог хаягдлын хяналт, үнэлгээ, тайлангийн системийг сайтар тусгаж өгөх шаардлагатай.
IV2.4 Эко-парк байгуулах	2.1: А-	Үнэлгээ: Хог хаягдлыг зайлуулах үйл явцын хатуу чанд хяналт, ялангуяа хог хаягдлыг шатаах үйл явцад тавих хяналт сул байгаагаас агаарыг ноцтой бохирдуулах эрсдэл байна. Зөвлөмж: Монгол Улсад болон гадаадад хэрэгжүүлж байгаа шилдэг туршлагаудын дагуу хяналт, үнэлгээ хийж, дүрэм журмыг нарийн чанд дагаж мөрдөх шаардлагатай.
	2.2: А-	Үнэлгээ: : Гүний усан хангамжнаас хамааралтай хот, суурин газрын хувьд усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, хатуу чанд хяналт, мониторинг хийсний үр дүнд гүний усны бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх боломжтой. Зөвлөмж: Хэдийгээр Монгол Улсын нөөцийн зохистой ашиглалтын бодлогод чухал ач холбогдолтой боловч усны нөөцийн нэгдсэн менежмент, ус бохирдуулагч бензин, нефтийн бүтээгдэхүүн, химийн бодис асгарч байгаа эсэхэд хатуу хяналт, мониторинг хийх зэргийг тооцсоны үндсэн дээр эко-паркийн байршлыг сонгох шаардлагатай. Паркийн тодорхой байршлыг төлөвлөхөөс өмнө "Сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө", "Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө"-г боловсруулж хаягдал автомашины дахин боловсруулах, эко паркийн оновчтой байршлыг тогтоох, цаашдын төлөвлөлтийг хийх шаардлагатай. Орчны бохирдлын хатуу хяналт, мониторинг, тайлан үнэлгээний системийг төлөвлөж, хууль тогтоомжийг чанд мөрдүүлэх нөхцөлийг хангах хэрэгтэй.
	2.4: А-	Үнэлгээ: Бензин, газрын тос/химийн бодисын тархалт, нөөц/хог хаягдлын нэгдсэн менежментгүй, хяналтгүйгээс хөрсний бохирдол, цаашлаад гүний ус бохирдох эрсдэлтэй. Зөвлөмж: Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй хог хаягдлыг дахин боловсруулах болон орчин үеийн дэвшилтэт менежмент, технологийн сайн туршлага, олон улсын туршлагыг нэвтрүүлж, энэхүү паркийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд хог хаягдлын хяналт, үнэлгээ, тайлангийн системийг сайтар тусгах шаардлагатай.
	2.5: А-	Үнэлгээ: Нүүрс тээвэрлэлтийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр дуу чимээ, чичиргээг бууруулах зүй зохистой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэхгүй тохиолдолд тээвэр, логистикийн сүлжээний дагуу нөхцөл байдал улам дордоно. Зөвлөмж: Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй хог хаягдлыг дахин боловсруулах болон орчин үеийн дэвшилтэт менежмент, технологийн сайн туршлага, олон улсын туршлагыг нэвтрүүлж,

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Гол төсөл хөтөлбөрүүд- ийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
		энэхүү паркийн төлөвлөлт, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд хог хаягдлын хяналт, үнэлгээ, тайлангийн системийг сайтар тусгах шаардлагатай.
	2.7: А-	Үйлдвэрлэлийн цогц менежментийг зүй зохистой хэрэгжүүлээгүйгээс малын ялгадас, дайвар бүтээгдэхүүнээс эвгүй үнэр их хэмжээгээр гарч болзошгүй. Зөвлөмж: Үйлдвэрлэлийн бусад салбар болон гадаад орнуудын туршлагаас суралцаж орчин үеийн мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн шинэ технологийг нутагшуулснаар гарч болох сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх боломжтой. Мөн сууршлын бүсийн зориулалттай газар өмчлөгч, эзэмшигчидтэй зөрчилдөөн үүсгэхгүйн тулд эко паркийн стратегийн ач холбогдлыг сайтар тодорхойлох шаардлагатай.
	4.6: А-	Үнэлгээ: Боловсруулах үйлдвэрлэлийн уламжлалт технологиос орчин үеийн дэвшилтэт технологи руу шилжих үйл явцад ажиллагсадын дасан зохицох, ялангуяа аюулгүй ажиллагааны дэг журмыг ягштал баримтлуулах, ажиллагсадыг сургаж дадлагуулахгүй тохиолдолд осол, гэмтэл гарах эрсдэлтэй. Зөвлөмж: Үйлдвэрлэлийн бусад салбар болон гадаад улс орнуудын аюулгүй ажиллагааны талаар мэргэжлийн сургалт явуулснаар шинэ технологийг нутагшуулах, томоохон аюул осол, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх боломжтой.
IV6. Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл	3.1: А-	Үнэлгээ: Туул усан цогцолборыг байгуулах олон хувилбар байгаа хэдий ч Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль, Усны тухай хуулийн хүрээнд тусгай хамгаалалттай газар нутагт цогцолборыг барьж байгуулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг цогцолборын байршил тодорхой болсны дараа тооцоолох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.2: С-	Үнэлгээ: Туул усан цогцолборыг байгуулах олон хувилбар байгаа хэдий ч Монгол орны экосистемийн хувьд маш чухал газар болох Туул голын сав дагуух газарт барьж байгуулахад үзүүлэх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг цогцолборын байршил, барилга байгууламжийн овор хэмжээ тодорхой болсны дараа нарийвчлан тодорхойлох нь зүйтэй. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	3.3: С-	Үнэлгээ: Туул усан цогцолборыг байгуулах олон хувилбар байгаа хэдий ч голын сав газарт нөлөөлөх нөлөөллийг бууруулахад хүндрэл учирч болзошгүй. Нөлөөллийн цар хүрээг цогцолборын байршил тодорхой болсны дараа тодорхойлно. Зөвлөмж: Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төсөл хэрэгжүүлэх дараагийн үе шатуудад экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг болон голын сав газарт байгуулахгүй байх нь зүйтэй.
	5.1: С-	Үнэлгээ: Цогцолборын овор хэмжээнээс хамааран барилга угсралтын ажлын нөлөөлөл их байж болзошгүй. Цогцолборын байршил болон овор хэмжээг шийдвэрлэсний дараа нөлөөллийг нарийвчлан тодорхойлох шаардлагатай. Зөвлөмж: Экосистемийн хувьд үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутаг, голын сав газарт байгуулахгүйгээр төлөвлөгөө боловсруулах шаардлагатай. Төслийн төлөвлөлтийн болон барилга угсралтын ажлын төлөвлөгөөнд Монгол Улсын болон гадаад орнуудын байгаль орчны менежментийн дэвшилтэт туршлагыг тусгах шаардлагатай.
IV12. Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах	2.8: А-	Үнэлгээ: Гол мөрний урсгалыг боож, голдрилыг өөрчилснөөр цахилгаан станцын далан болон Сэлэнгэ мөрний зарим хэсэгт хурдасжилт үүсэж болзошгүй. Зөвлөмж: Урт хугацааны хурдасжилтын менежментийн төлөвлөгөө төдийгүй байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ болон одоогийн ус ашиглагч, хэрэглэгчдэд үзүүлэх нөлөөллийн цогц үнэлгээг хийж, далангийн бүтээн байгуулалтын ажлыг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөнд тусгах хэрэгтэй.
	3.1: А-	Үнэлгээ: Сэлэнгэ мөрний дагуух зарим хэсэг тусгай хамгаалалттай газар нутагт хамаарах тул далан барих төслийн үйл ажиллагаа энэхүү хамгаалалттай газар нутгийн байгаль орчинд ихээхэн нөлөө үзүүлнэ. Зөвлөмж: Экосистем болон ус ашиглагч, хэрэглэгчдэд үзүүлэх нөлөөллийн цогц үнэлгээг хийж, далан барьж байгуулах төлөвлөгөөнд сөрөг нөлөөллийг бууруулах хүчин зүйлсийг сайтар тусгах шаардлагатай. Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ.
	3.2: А-	Үнэлгээ: Усан сан, ойн сан бүхий экосистемийн үнэ цэнэтэй газар нутгийг дайруулахгүй барьж байгуулахад хүндрэл бэрхшээл тулгарч байгаа бөгөөд далан барих төсөл нь тухайн газар нутгийн экосистемд ихээхэн нөлөөлнө. Зөвлөмж: Экосистем болон төслийн үр ашиг хүртэгчдэд үзүүлэх нөлөөллийн цогц үнэлгээг хийж, далан барьж байгуулах төлөвлөгөөнд сөрөг нөлөөллийг бууруулах хүчин зүйлсийг сайтар тусгах хэрэгтэй. Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ.
	3.3: А-	Үнэлгээ: Далангийн дагуу голын голдрилыг өөрчлөхтэй холбоотойгоор усны урсацад сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй. Зөвлөмж: Экосистем болон төслийн үр ашиг хүртэгчдэд үзүүлэх нөлөөллийн цогц үнэлгээг

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Гол төсөл хөтөлбөрүүд- ийн "А-" эсвэл "С-"	Индикатор : Үнэлгээ	Төсөл хэрэгжүүлэх үе шатны үнэлгээ, зөвлөмж
		хийж, далан барьж байгуулах төлөвлөгөөнд сөрөг нөлөөллийг бууруулах хүчин зүйлсийг сайтар тусгах хэрэгтэй. Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ.
3.4: А-		Үнэлгээ: Далан барьж байгуулахад тухайн орчны газрын гадаргуу тэр чигээрээ өөрчлөгдөнө. Зөвлөмж: Голын эх болон адгийн усан сангийн тогтвортой байдлыг хангасан байгаль орчны нөлөөллийн цогц үнэлгээ хийж, далан барьж байгуулах төлөвлөгөөнд тусгах шаардлагатай. Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ
4.1: А-		Үнэлгээ: Барилга угсралтын ажлын үеэр их хэмжээний газрын гадаргуу эрсдэлд өртөж болзошгүй. Зөвлөмж: Экосистем болон төслийн үр ашиг хүртэгчдэд үзүүлэх нөлөөллийн цогц үнэлгээг хийж, далан барьж байгуулах төлөвлөгөөнд сөрөг нөлөөллийг бууруулах хүчин зүйлсийг сайтар тусгах хэрэгтэй. Төлөвлөлтийн эхний шатанд дараах гурван зарчмыг баримтлах хэрэгтэй. Үүнд: 1) зайлсхийх, 2) багасгах, 3) бууруулах арга хэмжээ. Төслийн дизайн, төлөвлөлтийн үе шатанд төсөлд оролцогч талуудын харилцан зөвшилцөл маш чухал.
4.4: А-/В+		Үнэлгээ: Бэлчээр болон голын сав газрын байгалийн төрхөд ихээхэн нөлөө үзүүлж болзошгүй. Гэвч хиймэл нуурын бүтээн байгуулалтыг үзүүлэх зэргээр аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломж гарна. Зөвлөмж: Соёл, уламжлалын хувьд үнэ цэнэтэй газрууд болох шашны зан үйл, баяр наадам зохион байгуулагддаг газрууд, аялал жуулчлалын түшиц газруудад байгуулахгүй байх нь зүйтэй. Байгалийн унаган төрх алдагдахтай холбоотой болзошгүй нөлөөллийн талаар орон нутгийн газар эзэмшигч, ашиглагчдад урьдчилан танилцуулах, удаа дараагийн хэлэлцүүлэг, уулзалт зохион байгуулах шаардлагатай.
5.1: А-		Үнэлгээ: Барилгын ажлын цар хүрээнээс шалтгаалан үзүүлэх нөлөөлөл их байна. Зөвлөмж: Экосистемийн үнэ цэнэтэй, тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хамгаалах зорилгоор дор хаяж төслийн төлөвлөлтийн үе шатанд газар шороо, барилгын ажлыг түр хийхгүй байх шаардлагатай. Монгол Улсад хэрэгжүүлж буй барилгын менежмент, технологийн сайн туршлага, олон улсын туршлагыг нэвтрүүлэх шаардлагатай.
5.2: А-		Үнэлгээ: Барилгын ажлын талбайн зохион байгуулалт, төлөвлөгөө, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах хамгаалах хэрэгсэл, сургалтыг бүрэн явуулаагүй, барилга угсралтын ажлыг зохих дүрэм журмын дагуу гүйцэтгээгүй тохиолдолд осол аваар гарч болзошгүй. Зөвлөмж: Барилгын ажлын төлөвлөгөө, менежментийн хүрээнд Монгол Улсад болон гадаад оронд хэрэгжүүлж буй аюулгүй ажиллагааны сайн туршлагыг нэвтрүүлэх шаардлагатай.

Бүлэг 10 Гол төсөл, хөтөлбөрийн танилцуулга

Бүлэг 8-д тусгаснаар Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний хүрээнд санал болгож буй гол төсөл, хөтөлбөрийг 4 ангилсан. Санал болгож буй бүх төсөл, хөтөлбөрийн дэлгэрэнгүй танилцуулгыг энэхүү бүлэгт тусгав.

10.1 Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд

Төслийн дугаар: 11.1

Нэр	Худалдааны чөлөөт бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл*
Байршил	Алтанбулагийн Худалдааны чөлөөт бүс (Сэлэнгэ аймаг), Замын-Үүдийн Эдийн засгийн чөлөөт бүс (Дорноговь аймаг), Цагаан нуурын Худалдааны чөлөөт бүс (Баян-Өлгий аймаг)
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Чөлөөт бүсийн захирагчийн ажлын алба, БХБЯ, ҮХГ, ТХХТ-ийн дагуу төсөл хэрэгжүүлэгч хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага, хуулийн этгээд
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 2) Гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг татах замаар аж үйлдвэр, худалдаа/арилжаа, үйлчилгээний төвийг бий болгох; 3) Монгол Улс, БНХАУ, ОХУ-ыг холбосон эдийн засгийн коридор болон дэлхийд гарах гарцыг бий болгоход хувь нэмэр оруулах; 4) Хөдөлмөр эрхлэлт болон бизнес эрхлэх боломжийг бүрдүүлэх; 5) Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар, технологийг сайжруулах; 6) Баруун Монголын хөгжлийг хурдасгах (Цагааннуурын ЧХБ).
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Гадаадын хөрөнгө оруулагч компани, орон нутгийн үйлдвэрлэгчид, ЖДҮ, МХТ, логистик болон үйлчилгээний салбарын уялдаа холбоог хангаж, хил орчмын бүс нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг хангах замаар үндэсний болон орон нутгийн эдийн засгийг өргөжүүлнэ. 2) Улсын хэмжээнд эдийн засгийн тэнцвэртэй, төрөлжсөн бүтцийг бий болгоно.
Төслийн өртөг	<ol style="list-style-type: none"> 1) Алтанбулагийн худалдааны чөлөөт бүс: “Алтанбулаг” худалдааны чөлөөт бүсийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд (2003) төслийн нийт өртгийг 51,6 сая. ам. доллар байхаар тусгасан. Төсвөөс тус чөлөөт бүсэд 10.6 сая. ам.долларын санхүүжилтийг хийсэн. 2) Замын-Үүдийн худалдааны чөлөөт бүс: 58.8 сая ам.долларын санхүүжилтээс 50 сая ам.доллар нь БНХАУ-ын хөнгөлөлттэй зээл бөгөөд дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд хөрөнгө оруулалт хийсэн болно. Мөн түүнчлэн АХБ-аас 30 сая ам.долларын нэмэлт зээл авахаар төлөвлөж байна. 3) Цагаан нуурын худалдааны чөлөөт бүс: Төсвөөс тус чөлөөт бүсэд 0.6 сая. ам. долларын санхүүжилтийг хийсэн. Цагаан нуурын Худалдааны чөлөөт бүсийн Захирагчийн ажлын албаны мэдээллээр барилга байгууламж, хатуу хучилттай зам барьж байгуулахад 2.3 сая. ам. долларын санхүүжилт шаардлагатай байна.

Хэрэгжүүлэх хуваарь	Хууль эрх зүй, институцийн зохицуулалт: 2021-2022 Хөтөлбөрийн үе шаттай хэрэгжилт: 2022-2030 Хөтөлбөрийн бүрэн хэмжээний үйл ажиллагаа: 2030~
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>2002 онд Чөлөөт бүсийн тухай хууль батлагдаж, чөлөөт бүс байгуулах тухай анхны заалтуудыг хэрэгжүүлэх эхлэл тавигдсан. Эдгээр чөлөөт бүсийн төслүүд хэрэгжиж байгаа хэдий ч хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг татахгүй байна. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулагчидтай хийсэн ярилцлагаас үзэхэд (i) Чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх талаар төрөөс баримталж буй бодлогын зөрчилтэй байдал, (ii) санхүүжилтгүйн улмаас дэд бүтцийг бүрэн барьж байгуулаагүй, (iii) Чөлөөт бүсийн Захирагчийн ажлын албаны үр ашиг багатай удирдлага, iv) Чөлөөт бүсийн тухай хууль эрх зүйн орчин сул, (v) хөгжлийн төлөвлөгөө хангалтгүй зэрэгтэй холбоотой байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>Одоо байгаа хөгжлийн төлөвлөгөөг шинэчлэн сайжруулах; Чөлөөт бүс, түүний орчмын нутаг дэвсгэрийн дэд бүтэц (зам, цахилгаан эрчим хүч, ус хангамж, үйлдвэрийн бхир ус цэдэрлэх байгууламж, МХТ) барьж байгуулан дуусгах; Чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх талаар нарийвчилсан дүрэм/журам боловсруулах; Хөрөнгө оруулагчдад зориулсан вэб сайт, мэдээллийн багц боловсруулах, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих талаар семинар зохион байгуулах, баг томилох; (i) БНХАУ (Замын-Үүд-ийн ХЧБ, Эрээн хотын Хилийн иргэдийн худалдааны бүс, (ii) ОХУ (Алтанбулагийн ХЧБ, (iii) ОХУ болон Казахстан Улс (Цагааннуурын ХЧБ) –тай хамтран хөгжих болон уялдаа холбоог бэхжүүлэх; Чөлөөт бүсийг хөгжүүлэх, хил дамнасан бүсийг хөгжүүлэх үйл ажиллагааны уялдаа холбоог бэхжүүлэх.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>Үр дүнтэй удирдлага зохицуулалт, хэрэгжилтийг хангах үүднээс хувийн хэвшлийн оператор эсвэл Төр хувийн хэвшлийн түншлэлийг загварыг нэвтрүүлэх шаардлагатай.</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар, Гадаад орнуудын засгийн газар (БНХАУ, ОХУ, Казакстан Улс), хандивлагч байгууллагууд болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд хоорондын нягт уялдаа холбоо чухал.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Бүсийн нутаг дэвсгэрт бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг барьж байгуулах болон үйлдвэрлэлийн хог хаягдлыг зүй зохистойгоор зайлуулах замаар байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах болно.
Тайлбар	Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хүрээнд хэрэгжүүлэх төслийн жагсаалтад Замын Үүд, Хөшигийн хөндийн Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудал, Алтанбулаг, Цагааннуурын ХЧБ-ийг хөгжүүлэх төслүүд 170 дугаар, ТХХТ-ийн 7.9-7.17-р дугаарт тусгагдсан. Төслийг 2020-2030 онд хэрэгжүүлж дуусгахаар төлөвлөж байна. Төслийн өртөг зардлыг тусгаагүй байна.

Төслийн дугаар: I1.2

Нэр	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудлын Эдийн засгийн тусгай бүс /ЭЗТБ/-ийг хөгжүүлэх төсөл
Байршил	Төв аймгийн Хөшигийн хөндий, Улаанбаатар хотын Нисэх онгоцны шинэ буудлын Эдийн засгийн тусгай бүс
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Улаанбаатар хотын хөгжлийн корпораци (УБХК), БХБЯ, ҮХГ, Шадар сайдын Ажлын алба, МҮХАҮТ, ТХХТ-ийн дагуу төсөл хэрэгжүүлэгч хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага, хуулийн этгээд
Зорилтууд	1) Эдийн засгийг төрөлжүүлэх, экспортын баримжаатай эдийн засгийн хөгжлийн хөдөлгөгч хүч болох; 2) Ажлын байрыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Энэхүү төсөл нь Монгол Улсын аж ахуйн нэгж байгууллагуудын олон улсад өрсөлдөх чадварт үндэслэн дотоодод үйлдвэрлэсэн бараа бүтээгдэхүүний экспортыг дэмжиж, эдийн засгийг төрөлжүүлэн, ажлын байрыг бий болгоно.
Төслийн өртөг	5 сая ам.доллар (зөвхөн зөвлөх үйлчилгээ) Төслийн нийт өртөг тодорхойгүй байна.
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Институци, хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх: 2021-2022 Төслийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх: 2022-2030 Төслийг бүрэн хэрэгжүүлэх: 2030~
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл Улаанбаатар хотын төвөөс өмнө зүгт 50 км-т орших Нисэх онгоцны шинэ буудлын үйл ажиллагаа 2020 онд эхлэнэ. Энэхүү нисэх онгоцны буудлыг ашиглалтад оруулсанаар гадаад орнуудаас жуулчид, хөрөнгө оруулалтыг татна. Нисэх онгоцны шинэ буудал нь логистикийн төв болж, Монгол Улсаас бусад улс руу мөн эсрэг чиглэлд ая тухтай, түргэн шуурхай, хямд тээвэрлэлт хийх боломжтой болох юм. Тиймээс ноу-хау, шинэ технологи нэвтрүүлэхийн зэрэгцээ дээр дурдсан боломжуудыг нэмэгдүүлэх зорилгоор нисэх онгоцны шинэ буудалд ЧХБ/ЭЗТБ-ийг байгуулах шаардлагатай. 2019 оны 1-р сард Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоолоор батлагдсан 12,000 га газар бүхий Шинэ Зуунмод дагуул хотын ерөнхий төлөвлөгөөнд ХЧБ/ЭЗТБ-ийг 440 га газрыг хамруулахаар тусгасан байна. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг а) Шинэ Зуунмод дагуул хотын ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу ЧХБ/ЭЗТБ-ийн бүтээн байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах; б) Шинэ Зуунмод дагуул хотын ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу ЧХБ/ЭЗТБ-ийн дэд бүтцийг (авто зам, цахилгаан, ус хангамж, үйлдвэрийн хог хаягдлыг цэвэрлэх, МХХТ) барьж байгуулан, дуусгах; в) Боломжит хөрөнгө оруулагчдад хамгийн сайн нөхцөл, бизнесийн орчинг бүрдүүлэхийн тулд хөрөнгө оруулагчдад зориулсан хууль тогтоомж, дүрэм журмыг боловсруулах, батлуулах; г) Хөрөнгө оруулагчдад зориулсан үр дүнтэй багц мэдээлэл боловсруулах, вэбсайт бүтээх, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих хурал, семинар зохион байгуулах, төлөөлөгчдийг томилон ирүүлэх;

	<p>е) Шинэ Зуунмод дагуул хотын ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу спорт, боловсролын байгууламж, эмнэлэг бүхий ХЧБ/ЭЗТБ-ийг бүтээн байгуулах;</p> <p>ф) Холбогдох яамд, МҮХАҮТ, Монголын Ажил олгогч эздийн нэгдсэн холбоо зэрэг байгууллагыг багтаасан хөрөнгө оруулагчдад зориулсан бэрхшээлтэй асуудлыг шийдвэрлэх хороо байгуулах.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ Улаанбаатар хотын хөгжлийн корпораци (УБХК), Шадар сайдын Ажлын алба, БХБЯ, бусад холбогдох яамд, МҮХАҮТ, хувийн хэвшлийн уялдаа холбоог хангах зайлшгүй шаардлагатай.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>1) Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөөтэй.</p> <p>2) Монгол Улс аж үйлдвэржилтийн шинэ эринд нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.</p>
Тайлбар	<p>Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Алсын хараа 2050 баримт бичгийн хүрээнд хэрэгжүүлэх төслийн жагсаалтад Хөшигийн хөндийн Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын ЭЗТБ-ийг хөгжүүлэх төсөл нь бусад гурван ХЧБ-ийг хөгжүүлэх төслийн хамт 170 дугаар, ТХХТ-ийн 7.11-7.12-р дугаарт тусгагдсан. Төслийг 2020-2030 онд хэрэгжүүлж дуусгахаар төлөвлөж байна. Төслийн өртөг зардлыг тусгаагүй байна.</p> <p>Улаанбаатар хотын хөгжлийн корпораци нь 2020 оны 3-р сарын 3-нд Улаанбаатар хотын Эдийн засгийн тусгай бүсийн талаар олон улсын форум зохион байгуулахаар товлосон хэдий ч хойшлогдсон.</p>

Төслийн дугаар: 12

Нэр	Аж үйлдвэрийн кластерыг дэмжих хөтөлбөр*
Байршил	Төслийн тодорхойлолтыг харна уу.
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ҮХГ, ХХААХҮЯ, орон нутгийн засаг захиргаа, хоршоод, МҮХАҮТ, Монголын жимс жимсгэний үндэсний холбоо, Монголын ноос ноолуурын холбоо, Монголын зөгийчдийн нийгэмлэг зэрэг бизнесийг дэмжих холбоод, ТББ, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллага, их дээд сургууль/эрдэм шинжилгээний хүрээлэн г.м
Зорилтууд	<p>1) Хөдөө орон нутгаас түүхий эд, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх;</p> <p>2) Боловсруулах үйл ажиллагааны чанарыг сайжруулах;</p> <p>3) Гадаад зах зээлд нэвтрэх боломжийг сайжруулах;</p> <p>4) Кластерын үнэ цэнийн сүлжээнд өрсөлдөх, хамтран ажиллах, харилцан хамааралтай бизнесийн бүлгүүдийг байгуулах.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>1) Хөгжлийн зүй тогтол нь нөөц баялгийг зүй бусаар ашиглаж, эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлдэг 20-р зууны хөгжлийн загвараас нийгэм, байгаль орчны асуудал, хөдөлмөр эрхлэлт, зохих технологийг нэвтрүүлэх зэргийг чухалчлан үздэг нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ хувилбар руу шилжинэ.</p> <p>2) Ядуурлыг бууруулна.</p>
Төслийн өртөг	Төслийн тодорхойлолтыг харна уу.
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Хөтөлбөрийн үе шаттай хэрэгжилт (бүтээгдэхүүнээр): 2021-2030 Хөтөлбөрийн бүрэн хэмжээний үйл ажиллагаа: 2030~
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл ТХҮБ2030-д тусгаснаар хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн гаралтай</p>

	<p>бүтээгдэхүүн боловсруулах, экспортод чиглэсэн боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг зохион байгуулах замаар шинэ санаачилга, орчин үеийн дэвшилтэт арга, технологийг нэвтрүүлэх, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх нь чухал ач холбогдолтой юм. Ийм аж үйлдвэрийн кластерууд нь уугуул аж үйлдвэрүүдээр дамжуулан экспортлох аж үйлдвэрүүд рүү шилжих замаар ядуу иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, ингэснээр ядуурлыг бууруулах, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахад тус дөхөм болдог.</p> <p>Чацаргана</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар 2022 онд чацаргана тариалах талбайг 6,000 га-гаас 10,000 га болгон нэмэгдүүлэх төлөвлөгөөтэй байна. Нөгөө талаар фермер, боловсруулах үйлдвэрлэлийн хүчин чадал бага, нийлүүлэлтийн сүлжээний менежмент сул байна. Европын холбооны санхүүжилтээр хэрэгжиж байгаа “Монголын худалдааг дэмжих төсөл”-ийг цаашид өргөжүүлэх шаардлагатай.</p> <p>Хонь, ямааны болон бусад мах, махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл</p> <p>Мал нядалгааны үйлдвэр нь анхан шатны боловсруулалт, нийлүүлэлтийн сүлжээг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. АХБ-ны дэмжлэгийг цаашид өргөжүүлэн, мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.</p> <p>Ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн</p> <p>80 орчим жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгч компаниуд анхан шатны боловсруулалт (ангилах, ялгах), угаах, самнах, ээрэх, үйлдвэрлэх зэрэг үе шаттай ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг. Хандивлагч байгууллагуудын зарим нь төслийн хүрээнд үйлдвэрлэлийн кластер байгуулахаар санаачлан ажиллаж байна.</p> <p>Зөгийн аж ахуйн бүтээгдэхүүн</p> <p>Монгол Улсад үйлдвэрлэсэн зөгийн балны чанар АХБ, Японы Хөдөө аж ахуй, ойн олон улсын хамтын ажиллагааны нийгэмлэгийн дэмжлэгтэйгээр аажмаар сайжирч байгаа боловч зөгийн балыг экспортолж эхлээгүй байна</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>Хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарт малчид, тариаланчдыг нэгдсэн зохион байгуулалтад оруулах, бүтээгдэхүүн хөгжүүлэхэд чиглэсэн судалгаа явуулах, экспортын зах зээлийг хөгжүүлэх, ядуу иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх зэрэг урамшууллын арга хэмжээ хэрэгжүүлэн аж үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлнэ. Сонгосон кластерууд, тэдгээрийн боломжит байршлуудыг доор дурдав.</p> <p>Чацарганыг боловсруулан шүүс, эрүүл мэнд, гоо сайхны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл;</p> <p>Энэхүү төсөл нь жимсийг нунтаглах, чацарганы тос үйлдвэрлэх зэрэг боловсруулах технологийг дэмжихээс гадна бүтээгдэхүүнийг хадгалах, борлуулахад дэмжлэг үзүүлнэ.</p> <p>Байршил: Увс, Өвөрхангай, Булган, Сэлэнгэ, Төв, Улаанбаатар, Завхан</p> <p>Төслийн өртөг: 3 - 10 сая ам. доллар</p> <p>Хонь, ямаа, адуу, үхрийн гэх мэт мах, махан бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, халал хүнс, гэрийн тэжээвэр амьтдын хоол тэжээл, ихэс, хонины өлөн болон бусад дайвар бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрлэл;</p> <p>Тус төсөл нь мах, махан бүтээгдэхүүн боловсруулах үйл ажиллагааг сайжруулна.</p>
--	---

	<p>Байршил: Сэлэнгэ, Улаанбаатар ба тэдгээрийн ойр орчмын аймгууд, Дорнод зэрэг Зүүн бүсийн аймгууд, Баруун бүсийн аймгууд Төслийн өртөг: Мал нядалгаа, анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэр 5 сая ам. доллар Ноос, ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл; Төсөл нь үйлдвэрийн кластер байгуулах, ялангуяа үнэ цэнийн сүлжээнд тодорхой чиг үүрэг бүхий (дэд системийн үүрэгтэй) жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгчдэд дэмжлэг үзүүлнэ. Байршил: Улаанбаатар ба түүний ойр орчмын аймгууд Органик зөгийн бал, зөгийн жилий, эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүнд зориулсан сүүнцэрийн үйлдвэрлэл. Энэхүү төсөл нь зөгийн балны бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулж, гадаад зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлнэ. Байршил: Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Хэнтий, Дорнод, Булган, Төв</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>Хэрэгжүүлэгч агентлагууд болон оролцогч талуудаас бүтээгдэхүүн болон зах зээлийг төрөлжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх; ЖАЙКА-гийн Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээний мастер төлөвлөгөөний төслийн мэдээлэл цуглуулах судалгаа нь 2019 оны 2 дугаар сард хэрэгжиж дууссан болно.</p>
<p>Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл</p>	<p>Боловсруулах үйлдвэрийн түүхий эд болох анхан шатны бүтээгдэхүүнийг илүү үр ашигтай, бүрэн ашиглаж байгаа тул байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p>
<p>Тайлбар</p>	<p>- ЖАЙКА-гийн хэрэгжүүлж буй “Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээний мастер төлөвлөгөө” төсөлтэй уялдуулах шаардлагатай.</p> <p>Баруун бүсийн аймгуудад хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, мал аж ахуй, чадавхыг бэхжүүлэх чиглэлээр АХБ-ны техник туслалцааны “Бүс нутагт нэмүү өртөг шингэсэн үйл ажиллагааг дэмжих нь” төсөл 2019 онд хэрэгжиж дууссан бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газар АХБ-нд баруун Монголд ижил төстэй төсөл хэрэгжүүлэх талаар хүсэлт гаргасан.</p> <p>Дэлхийн банк Монгол Улсын эдийн засгийн төв коридорын үнэлгээ болон ноос, ноолуур, мах болон арьс ширний үйлдвэрлэлийн өртгийн сүлжээний дүн шинжилгээг 2017 онд хийсэн.</p> <p>Европын холбоо нь Монгол Улсын гадаад худалдааг төрөлжүүлэх, Монголын бараа бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээлд амжилттай гаргахад дэмжлэг үзүүлэх зорилготой Монголын худалдааг дэмжих төслийг 2018 оноос хэрэгжүүлж байна.</p>

Төслийн дугаар I2.2

Нэр	Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах төсөл*																						
Байршил	Сэлэнгэ, Улаанбаатар, Дорнод, Баянхонгор, Ховд																						
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ҮХГ, ХХААХҮЯ, Аймгийн ЗДТГ, хоршоод, МХАҮТ, Монголын ноос ноолуурын холбоо, Монголын зөгийчдийн нийгэмлэг зэрэг бизнесийг дэмжих холбоод, ТББ, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагууд, их дээд сургууль/эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд г.м																						
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Хөдөө орон нутгаас мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх, нэмүү өртөг шингэсэн боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх; 2) Боловсруулах үйл ажиллагааны чанарыг сайжруулах; 3) Нэмүү өртөг шингэсэн мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний гадаад зах зээлд нэвтрэх боломжийг сайжруулах; 4) Кластерын үнэ цэнийн сүлжээнд өрсөлдөх, хамтран ажиллах, харилцан хамааралтай бизнесийн бүлгүүдийг байгуулах 																						
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Мал аж ахуйн гаралтай чанартай бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээлд амжилттай гаргах, сурталчлах 2) Үнэ цэнийн сүлжээнд оролцогчдын орлого нэмэгдэх 																						
Төслийн өртөг	1-р үе шат: Зохион байгуулалт, төлөвлөлт 2 сая ам. доллар 2-р үе шат: Нядалгааны цех, анхан шатны боловсруулалт хийх цех 3 сая ам. доллар 3-р үе шат: Үндсэн байгууламж 50 сая ам. доллар																						
Хэрэгжүүлэх хуваарь	1 үе шат: 2021~2022: 2 үе шат: 2023~2024 3 үе шат: 2025~																						
Төслийн тодорхойлолт	Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын үйл ажиллагаа <table border="1" data-bbox="432 1133 1390 1850"> <tr> <td>Анхан шатны үйлдвэрлэл</td> <td>Анхан шатны боловсруулалт</td> <td>Хоёрдагч боловсруулалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл</td> <td>Зах зээл</td> </tr> <tr> <td rowspan="5">Малын түүхий эд</td> <td>Мах</td> <td>Махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл</td> <td>Дотоодын</td> </tr> <tr> <td>Сүү</td> <td>Төрөл бүрийн сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, Омега 7</td> <td>Дотоодын, экспортын</td> </tr> <tr> <td>Арьс, шир</td> <td>Арьс, ширэн бүтээгдэхүүн, хувцас г.м</td> <td>Дотоодын, экспортын</td> </tr> <tr> <td>Ихэс</td> <td>Эм, косметик, эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн</td> <td>Экспортын</td> </tr> <tr> <td>Гэдэс, цус, яс</td> <td>Амьтны хоол тэжээл, хиамны бүрхүүл</td> <td>Дотоодын</td> </tr> </table> <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын үндсэн байгууламжууд болох цогцолбор байгууламжуудыг мал аж ахуй эрхлэх бүс орчимд байгуулах боломжтой. Үүнд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Малын түүхий эдийг хадгалах зоорь, 			Анхан шатны үйлдвэрлэл	Анхан шатны боловсруулалт	Хоёрдагч боловсруулалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Зах зээл	Малын түүхий эд	Мах	Махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Дотоодын	Сүү	Төрөл бүрийн сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, Омега 7	Дотоодын, экспортын	Арьс, шир	Арьс, ширэн бүтээгдэхүүн, хувцас г.м	Дотоодын, экспортын	Ихэс	Эм, косметик, эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн	Экспортын	Гэдэс, цус, яс	Амьтны хоол тэжээл, хиамны бүрхүүл	Дотоодын
Анхан шатны үйлдвэрлэл	Анхан шатны боловсруулалт	Хоёрдагч боловсруулалт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Зах зээл																				
Малын түүхий эд	Мах	Махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	Дотоодын																				
	Сүү	Төрөл бүрийн сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, Омега 7	Дотоодын, экспортын																				
	Арьс, шир	Арьс, ширэн бүтээгдэхүүн, хувцас г.м	Дотоодын, экспортын																				
	Ихэс	Эм, косметик, эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүн	Экспортын																				
	Гэдэс, цус, яс	Амьтны хоол тэжээл, хиамны бүрхүүл	Дотоодын																				

	<ul style="list-style-type: none"> - Ариун цэврийн болон бусад шаардлагыг хангасан нядалгааны цех, - Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрүүд, - Орон нутгийн маркетинг, тээвэрлэлт логистикийн байгууламж, - Анхан шатны болон боловсруулсан бүтээгдэхүүний чанарыг баталгаажуулах хяналтын лабораторийн байгууламж, - Шинэ бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах судалгаа шинжилгээний байгууламж, - Менежментийн баг, ажиллагсадын офис. <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг дараах үе шаттайгаар барьж байгуулна. Үүнд:</p> <p>1-р үе шат:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Мал аж ахуй эрхлэгчид, холбоодыг зохион байгуулалтад оруулах/бэхжүүлэх, 2) Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг үе шаттайгаар байгуулах, шаардлагатай дэд бүтцийг сайжруулах төлөвлөгөө боловсруулах, <p>2-р үе шат:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Түүхий эд боловсруулах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн зураг төслийг боловсруулах, 2) Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерын менежментийг хариуцах байгууллага байгуулах, 3) Тухайн байгууллагын албан тушаалтан, ажилтнуудыг сургах, <p>3-р үе шат:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Шаардлагатай дэд бүтцийн хамт кластерын цогцолбор байгууламжийн эхний бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг барьж байгуулах, 2) Шинэ бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх, зах зээлийн судалгаа хийх. <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах 1-р үе шатанд Засгийн газрын санаачилгаар холбоод, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагууд, фермерүүдийг зохион байгуулалтад оруулна. 2-р үе шатанд Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр орон нутгийн засаг захиргаа, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагуудын төлөөллийг сургалтад хамруулна. 3-р үе шатанд Засгийн газар дэд бүтцийг сайжруулах бөгөөд эрдэм шинжилгээний байгууллагууд судалгаа шинжилгээ хийж, хувийн хэвшил төслийг хэрэгжүүлнэ.</p>
<p>Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл</p>	<p>Түүхий эдийг бүрэн боловсруулж, үр дүнтэй ашигласнаар байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p>
<p>Тайлбар</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ЖАЙКА-гийн хэрэгжүүлж буй “Хөдөө аж ахуйн салбарын нэмүү өртгийн сүлжээний мастер төлөвлөгөө” төсөлтэй уялдуулах шаардлагатай. <p>Баруун бүсийн аймгуудад хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, мал аж ахуй, чадавхыг бэхжүүлэх чиглэлээр АХБ-ны техник тусалцааны “Бүс нутагт нэмүү өртөг шингэсэн үйл ажиллагааг дэмжих нь” төсөл 2019 онд хэрэгжиж дууссан бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газар АХБ-нд баруун Монголд ижил төстэй төсөл хэрэгжүүлэх талаар хүсэлт гаргасан.</p> <p>Дэлхийн банк Монгол Улсын эдийн засгийн төв коридорын үнэлгээ болон ноос, ноолуур, мах болон арьс ширний үйлдвэрлэлийн өртгийн сүлжээний дүн шинжилгээг 2017 онд хийсэн.</p>

	Европын холбоо нь Монгол Улсын гадаад худалдааг төрөлжүүлэх, Монголын бараа бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээлд амжилттай гаргахад дэмжлэг үзүүлэх зорилготой Монголын худалдааг дэмжих төслийг 2018 оноос хэрэгжүүлж байна.
--	---

Төслийн дугаар: I3.1

Нэр	Ухаалаг хөдөө аж ахуйн хандлагыг дэмжих төсөл
Байршил	Архангай, Булган, Дархан-Уул, Хэнтий, Сэлэнгэ, Төв, Өвөрхангай
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ Хувийн хэвшил
Зорилтууд	Тогтвортой ургац авах, хөдөлмөрийн оролцоог бууруулахтай холбоотой технологийг тодорхойлох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Улаан буудай, төмс болон хүнсний ногооны эрэлт хэрэгцээг бүрэн хангах. 2) Үйлдвэрлэгчдийн ажлын орчныг сайжруулах.
Төслийн өртөг	2,275 сая төгрөг + зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2030
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030-д тусгаснаар 2030 он гэхэд улаан буудай, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг 100% хангана. Одоогийн байдлаар улаан буудай, төмсний дотоодын эрэлт хэрэгцээг бараг бүрэн хангаж байна. Харин 2018 онд хүнсний ногооны хэрэгцээний 43%-ийг дотоодын үйлдвэрлэлээс хангаж байна. Монгол Улсын хүн ам 2030 онд 3.8 сая, 2040 онд 4.5 саяд хүрэх төлөвтэй байгаа тул эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд тулгамдаж буй асуудлуудын нэг нь тогтвортой бус байдал юм. Хөдөлмөрийн бүтээмжийн жилийн өөрчлөлт ихээхэн ялгаатай байгаа бөгөөд аймгуудын нэгжээс хураан авах ургацын хэмжээ өөр өөр байна. Үйлдвэрлэлийг дэмжихийн тулд хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлж, аймгуудын нэгжээс хураан авах ургацын зөрүүг дэмжлэг үзүүлэх арга замаар багасгах хэрэгтэй. Өөр нэг асуудал бол хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж буй хүмүүсийн тоо буурах хандлагатай боловч нийт хөдөлмөрийн насны хүн ам жилээс жилд нэмэгдэж байгаа болно. Ухаалаг ХАА-н хандлагыг төлөвшүүлэхийн төлөө эдгээр саад бэрхшээлийг арилгах арга замыг судлах шаардлагатай. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг а) МХТ-ийн хэрэглээг нэвтрүүлэх нь: Уг төслөөр талбайд 7 хоногийн 24 цагийн бүрэн ажиллагаатай цаг уурын болон хөрсний мэдрэгчийг суурилуулна. Цаг агаарын урьдчилсан мэдээ, өнгөрсөн жилийн ургацын бүртгэл зэрэг цуглуулсан бүх мэдээллийг үүлэн системд оруулна. Уг систем нь тариалалт хийх болон ургац хураах цаг хугацаа, бордоо, химийн бордоо болон усалгаа хийх шаардлага, цаг уурын өөрчлөлтөөс үүсэх хохирлоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ г.м. шаардлагатай мэдээллээр хангана. Энэ нь үйлдвэрлэгч нарт орцыг оновчтой болгох, үйлдвэрлэлийг өртөг багатай, бага зардлаар нэмэгдүүлэх боломжийг олгодог.

	<p>b) Нисэгчгүй тээврийн хэрэгслийг ашиглах нь: Дрон нь тариалалт болон бордоо хэрэглэх зэргийг орлуулах ажлуудыг гүйцэтгэдэг. Үүнээс гадна мэдрэгч бүхий төхөөрөмжөөр тоноглогдсон дрон нь өсөлтийн нөхцлийг хурдан, нарийвчлалтай хянаж, цуглуулсан мэдээлэлд үндэслэн цэг бүрийг нарийн тодорхойлох боломжтой юм. Хиймэл дагуулын байршил тогтоох технологи ашигладаг трактор, ургац хураагч комбайн зэрэг машинууд нь өдөр, шөнийн турш ажиллах боломжтой бөгөөд үйлдвэрлэгчдийн оролцоо багатайгаар тариалангийн талбайг хагалан өргөжүүлэх боломжийг олгодог.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь уг системийг суурилуулах талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт болон олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмэгдсэн өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, системийг суурилуулах болон засвар үйлчилгээ хийх, мэргэжлийн арга зүйгээр хангах болон шаардлагатай хөрөнгө оруулалт хийх зэргийг оруулсан төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Тухайн талбай нь одоогоор тариалалт хийгдэж байгаа бөгөөд үндсэндээ ямар нэгэн сөрөг нөлөөлөл гарахгүй. Уг системийг суурилуулсны дараа орцын хэмжээг багасгах замаар байгаль орчинд эерэг нөлөөлөл үзүүлнэ. Хэрэв байгаль орчин, нийгэмд ямар нэгэн сөрөг нөлөө ажиглагдвал хариу арга хэмжээ авах шаардлагатай.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I3.2

Нэр	Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл*		
Байршил	Дархан Уул, Ховд, Сэлэнгэ, Төв болон Улаанбаатар хот		
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ Монголын хүлэмжийн аж ахуй эрхлэгчдийн холбоо, хувийн хэвшил		
Зорилтууд	Өвлийн улиралд хүнсний ногооны ургац хураан авах, үйлдвэрлэлийн өртгийг бууруулахад тохирох технологийг тодорхойлох.		
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр бүрэн хангах 2) Хүнсний ногооны үйлдвэрлэлийн өртгийг бууруулах		
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Үе шат 1: 2021-2022	Үе шат 2: 2023-2026	Үе шат 3: 2027-2030
Төслийн өртөг	3,375 сая төгрөг	3,600 сая төгрөг	3,600 сая төгрөг
Тоног төхөөрөмж/мэргэжилтэн	Тоног төхөөрөмж: МХХТ-ийн програм Дулаан солилцооны систем	Мэргэжилтэн: МХХТ-ийн програм Үйлдвэрлэл	Мэргэжилтэн: Өргөтгөл Маркетинг
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030-д тусгаснаар 2030 онд улаан буудай, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг 100% хангана. Дотоодын үйлдвэрлэлээр хүнсний ногооны хэрэгцээг хангах түвшин аажмаар буурч, 2018 онд 43% болсон байна. Монгол Улсын хүн ам 2030 онд 3.8 сая, 2040 онд 4.5 саяд хүрэх төлөвтэй байгаа бөгөөд эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Монгол Улсын өвлийн улирлын цаг агаарын нөхцөл байдлаас шалтгаалан боловсрох		

хугацаа богино байдаг. Тиймээс өвлийн улиралд хүнсний ногоо тариалах боломжтой өвлийн хүлэмж барьж байгуулах нь чухал юм. 2017 онд хүлэмжид тариалах талбай болон үйлдвэрлэл нь тариалангийн нийт талбай болон үйлдвэрлэлийн 1%-иас бага хэвээр байсан. Хүлэмжийн нэгж талбайн үйлдвэрлэл өвлийн улиралд зуны улирлаас илүү их байдаг тул хүлэмжийн тариалалтыг өвлийн улиралд түлхүү хийхэд анхаарах хэрэгтэй боловч талбайг өргөжүүлэхэд учирч болох гол бэрхшээл нь түлшний зардал юм. Түлшний зардал нь хүлэмжийн үйлдвэрлэлээс гарсан бүтээгдэхүүний өртгийн 40 хувийг эзэлдэг гэж үздэг. Тиймээс өртөг багатай үйлдвэрлэл бүхий хүлэмжийн технологи шаардлагатай байна. Өөр нэг чухал асуудал нь хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллаж буй хүмүүсийн тоо буурах хандлагатай боловч нийт хөдөлмөрийн насны хүн ам жилээс жилд нэмэгдэж байна.

2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг

Орчны хяналт шинжилгээний систем суурилуулах: төслийн хүрээнд хүлэмжүүдэд орчны хяналт шинжилгээний 7 хоногийн 24 цагийн бүрэн ажиллагаатай системийг суурилуулна. Тус систем нь шаардлагатай мэдээллийг цуглуулж, бүх мэдээллийг тодорхой болгоно. Орчны хяналт шинжилгээний системийн тусламжтайгаар хүлэмжинд хүнсний ногоо ургуулах орчныг оновчтой бүрдүүлэх зорилгоор температур, чийгшилтийг нэмэгдүүлэх, багасгах, усжуулах эсэх зэргийг автоматаар тооцдог. Цаг бүхий хэмжүүр нь мөн тогтоосон хуваарийн дагуу ажиллах боломжтой.

Геодулааны системийг ашиглах: тус систем нь ууршуулагчаар шингээсэн геодулааныг хөргөлтийн явцад бага хэмтэй, нам даралтын хий болгон хувиргадаг. Компрессорын тусламжтайгаар энэ нь өндөр температуртай, өндөр даралтын хий болон хувирна. Хий нь конденсатораар усыг халаана. Геодулаан нь байгалийн эрчим хүчний нэг бөгөөд жилийн турш ашиглахад тогтвортой байдаг тул дулааны системд ашиглах боломжтой.

Залуу үеийн боловсрол: орчин үеийн технологиос бүрдсэн орчны хяналт шинжилгээний систем бүхий хүлэмж нь залуу үеийн сонирхлыг татаж магадгүй юм. Хүлэмжийн жижиг загварыг хүлэмжийн цэцэрлэгжүүлэлтийг судлахад ашиглах бөгөөд сургалтыг танхимын хичээл, ажлын байран дахь сургалт хэлбэрээр зохион байгуулна.

3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

ХХААХҮЯ нь уг системийг суурилуулах талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, системийг суурилуулах, засвар үйлчилгээ хийх, мэргэжил, арга зүйгээр хангах болон шаардлагатай хөрөнгө оруулалт зэргийг багтаасан төслийн үйл ажиллагааг удирдан, зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.

Хэрэгжүүлэх бүтэц

Санал болгож буй хэрэгжүүлэх бүтцийг доор үзүүлэв.

Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Системийг суурилуулах явцад орцын хэмжээг багасгаснаар байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлэх төлөвтэй байна. Геодулаан солилцооны систем нь дэлхийн хөдөлгөөний улмаас газрын хэлбэрийг өөрчилдөг тул барилга угсралтын явцад байгаль орчинд бага зэргийн сөрөг нөлөө учруулж болзошгүй юм.
Тайлбар	<p>1) ХХААХҮЯ-ны мэдээллээр хүлэмжийн орчин үеийн технологи бүхий иж бүрэн үйлчилгээ үзүүлдэг мэргэшсэн компани байхгүй байна. Мөнх ногоон тал ХХК, Ногоон харш ХХК, Бат хүлэмж ХХК зэрэг ихэнх компаниуд БНХАУ, БНСУ, Европоос импортолсон бүтээгдэхүүнийг суурилуулах, угсрах ажил хийдэг. Иймд Монгол-Японы төвөөр дамжуулан Японы технологийг нэвтрүүлэх боломж байна.</p> <p>2) 2020 оны 2-р сарын байдлаар 25 га талбай бүхий хүлэмжинд хүнсний ногоо, жимс тариалж буй 125 үйлдвэрлэгч цахилгааны хөнгөлөлтөд хамрагдаж байна. Энэ нь хүлэмжийн тариалалтын нийт талбайн гуравны нэгийг эзэлж байна. Орон нутгийн цаг уурын болон бусад нөхцөлд тохирсон шинэлэг байгууламжийг нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор татаасын хэлбэрийг нэмэгдүүлэх хэрэгтэй.</p>

Төслийн дугаар: 13.3

Нэр	Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэх төсөл*
Байршил	Өвөрхангай аймгийн Хархорин, Булган аймгийн Сэлэнгэ, Хөвсгөл аймгийн Бүрэнтогтох, Мөрөн
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Үндэсний хөгжлийн газрын дэмжлэгтэй бүс нутгийн аж ахуйн нэгжүүд
Зорилтууд	(i) Хөдөө орон нутгаас нийлүүлж буй газар тариалангийн болон мал аж ахуйн гаралтай бүртээгдэхүүнийг боловсруулах, тэдгээрийг Улаанбаатар болон ОХУ-ын зах зээлд гаргах, мөн жуулчдад өндөр үнэтэй борлуулах; (ii) Газар тариалан, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор төрөл бүрийн дэвшилтэт технологийг турших.

Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Орон нутагт ажлын байр бий болно. 2) Малчид, тариаланчдын орлогыг нэмэгдүүлнэ. 3) Гадаад валютын орлого олно. 4) Аялал жуулчлалыг татах шинэ үйлчилгээ бий болно. 5) Газар тариалан, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг дэмжихэд шаардлагатай шинэ технологийг нэвтрүүлэн түгээнэ.
Төслийн өртөг	<p>Улсын эсхүл ТХХ-ийн хөрөнгө оруулалт Нийт өртөг: 25.5 сая ам.доллар. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт Нийт өртөг: 3.0 сая ам.доллар.</p>
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Төсөл боловсруулах ТЭЗҮ: 2021 Бүтэц зохион байгуулалт болон сангийн зохицуулалт: 2022 Төслийн эхний хэрэгжилт: 2023 Төслийн бүрэн хэмжээний үйл ажиллагаа: 2024~</p>
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Агро-МТ-ийн паркийн зорилго нь хүнсний ногоо, ноолуур/ноос/арьс шир, мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг нэгтгэн үр ашигтай үйлдвэрлэл, логистикийн системийг бүрдүүлэхэд оршино. Эхний ээлжинд 40 гаруй байршлыг тогтоосон. Гэвч байршил сонгохдоо дэд бүтэц, тээвэрлэлт, газар нутгийн хувьд тэнцвэртэй байршил зэрэг үндсэн хүчин зүйлсийг авч үзээгүй байна. Агро-МТ-ийн паркийг байгуулахдаа тохиромжтой технологи, тоног төхөөрөмж зэрэг хангамжийн сүлжээний талаар сайтар нягтлах шаардлагатай. Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн цөөн тооны Агро-МТ-ийн паркийг эртхэн байгуулах боломжтой. 2) Төслийн тодорхойлолт Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн парк төсөл /ХААМТП төсөл/ нь дараах гурван дэд төслөөс бүрдэнэ. Үүнд: Булган аймгийн ХААМТП төсөл, Хөвсгөл аймгийн ХААМТП төсөл болон Өвөрхангай аймгийн ХААМТП төсөл зэрэг болно. Эдгээр гурван байршлыг дэд бүтцийн хөгжил, усны нөөцийн хүртээмж болон чанар, улсын чанартай авто замд дөт байдал, орон нутгийн засаг захиргааны дэмжлэг, санаачилга, хөдөө орон нутагт эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх боломж бололцоо, шүлхий өвчний сөрөг нөлөөлөл үгүй зэрэгт үндэслэн 17 боломжит байршлаас сонгосон. Булган аймгийн ХААМТПарк нь өөрийн аймагт тариалсан үр тариаг боловсруулах төв болж байгаа бол Хөвсгөл аймгийн ХААМТПарк, Өвөрхангай аймгийн ХААМТПарк нь малын гаралтай бүтээгдэхүүнийг боловсруулах төв болно. Засгийн газар нь шаардлагатай бүх дэд бүтцээр тоноглогдсон гурван ХААМТПаркийг хөгжүүлэх, зохион байгуулах үйл ажиллагааг тэргүүлэх бол хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж тухайн паркийн төрөл бүрийн боловсруулалт хийх үйлдвэрт хөрөнгө оруулна. ХААМТПаркийн төсөл нь илүү үр ашигтай газар тариалан, мал аж ахуй эрхлэх, өсгөж үржүүлэх үйл ажиллагааг дэмжих зорилгоор төрөл бүрийн МХТ-ийн болон дэвшилтэт технологийг турших, түгээх ажлын үндэс суурь болно. Бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, ил тод байдлыг сайжруулах зорилгоор Монголын нөхцөл байдалд тохируулан төрөл бүрийн дэвшилтэт технологийг мал аж ахуйн салбарт туршиж, өөрчлөх бөгөөд жишээ нь саалийн робот, ороо, мэдээлэл хүргэлтийн

	<p>хяналтын төхөөрөмж зэргийг нэвтрүүлэх замаар малын хяналтыг сайжруулах болон шинээр нэвтрүүлсэн МХТ-ийн төхөөрөмжийг ашиглан мэдээлэл цуглуулах, удирдах системийг бий болгох боломжтой. Газар тариалангийн хувьд газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор "био-генераторын ус үйлдвэрлэгч", "бордоо гаргах", "жигжиг оврын азотын үйлдвэр", "эрс тэс уур амьсгалд тэсвэртэй хүлэмж" г.м.-ийн дэвшилтэт технологийг турших чиглэлээр семинар зохион байгуулах бөгөөд үүнд геодулаан солилцооны систем, суваг хэлбэрийн хүлэмжийг ашиглалтад оруулна.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>Төслийг ҮХГ-ын зохицуулалтын дагуу ТХХТ-ийн хэлбэрээр хэрэгжүүлнэ. ҮХГ-ын удирдамжаар тухайн аймгийн засаг захиргаа нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийг байгуулж болно. ХХААХҮЯ болон холбогдох төрийн байгууллагууд техникийн дэмжлэг үзүүлнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Хүнсний бүтээгдэхүүний боловсруулалтын улмаас үүссэн бохир ус цэвэрлэх, хатуу хог хаягдлыг зайлуулах зүй зохистой арга хэмжээг авах шаардлагатай.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 14.1

Нэр	Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх төсөл
Байршил	Архангай, Дархан-Уул, Дорнод, Хэнтий, Сэлэнгэ, Төв, Увс аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ, Ургамал, хөдөө аж ахуйн шинжлэх ухааны хүрээлэн, Хувийн хэвшил
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйг дэмжих зорилгоор тэжээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх; 2) Хүнсний аюулгүй байдлыг сайжруулах, байгалийн нөөцийг хамгаалах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэлт нэмэгдсэн байна. 2) Тэжээлийн ургамлын тариалалт дотоодын эрэлт хэрэгцээг хангасан байна. 3) Бэлчээрийн талхагдал буурсан байна.
Төслийн өртөг	Зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2020-2030
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл <p>Монгол орны тэжээлийн ургамал нь 4 үндсэн ангиллаас бүрдэнэ. Үүнд: ногоон тэжээл, олон наст ургамал, даршны ургамал болон бусад ургамал. Өвс нь малын гол тэжээл боловч ногоон тэжээл нь өвснөөс илүү эрдэс бодис агуулдаг. 2015 онд тэжээлийн ургамлын хүрэлцээ хангамжийн түвшинг 55 %-тай байсан бөгөөд дутагдалтай хэмжээг гадаадаас импортоор авсан. 2018 онд мал сүргийн тоо 66 сая гаруй болсон бөгөөд Монгол орны төв, хойд хэсэгт хүн ам, малын тоо толгой ихээр өсч, нягтрал их байгаа нь бэлчээрийн даацыг хэтрүүлж байна. Байгаль орчныг хамгаалах зорилгоор малын гаралтай бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах, эрчимжсэн фермерийн аж ахуйг дэмжихийн тулд тэжээлийн ургамлын хангамжийг нэмэгдүүлэх нь зүйтэй юм. Ногоон тэжээл үйлдвэрлэгчийн үнэ сүрэлнээс 3,3 дахин, өвснөөс 1,6 дахин их байгаа тул ногоон тэжээл тариалах нь фермерүүдийн амьжиргааг сайжруулахад хувь нэмэр оруулна.</p>

	<p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>a) Тохирох ургамал, сортыг сонгох, үржүүлэх: Эхний алхам нь Монгол орны байгаль орчинд нутагшуулах боломжтой ургамал, сортыг олох явдал юм. Тэжээлийн ургамалд тохиромжтой газрыг үнэлж, шаардлагатай мэдээллийг ашиглан ургамал, сортыг сонгон авна. Урьдчилсан байдлаар сонгосны дараа тариалалтын туршилтыг газар дээр нь хийж, тараах сортуудыг сонгоно. Сонгон шалгаруулалтын явцад малын ашиг шимд сайнаар нөлөөлөх, өсөлтийн хугацаа, тэжээллэг чанар зэрэг сортын үзүүлэлтүүдийг үнэлдэг. Тариалалтыг дэмжихийн тулд үрийн үржлийг мөн харгалзан үзэх хэрэгтэй.</p> <p>b) Тариалалтын арга техникийг сайжруулах нь: Тариалах арга техник нь хадлан, дарш зэргээс хамаарч өөр өөр байж болно. Нэгж талбайгаас авах ургацын хувьд тариалалтын хэмжээ, бордооны хэрэглээ, ус зайлуулах арга хэмжээ, ургац хураах цаг хугацааг харгалзан үзэх шаардлагатай. Жишээ нь: Италийн хөх тариаг хоол боловсруулах хамгийн шим тэжээлтэй үед нь хурааж авахын тулд ургац эхлэн боловсрох үед хураахыг зөвлөж байна. Тиймээс тэжээлийн ургамал тариалах зохих арга техник бүхий тариалангийн хуанли бэлтгэх хэрэгтэй. Тариалангийн хуанли нь үрслүүлэг, тариалах, шилжүүлэн суулгах, усалгаа, зэрлэг ургамал түүх, хураах хуваарь зэргийг агуулсан байх ёстой. Хоршоодын нийгэмлэг байгуулах нь мэдээлэл солилцоход хувь нэмэр оруулж болох талтай. Хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор эрдэс бодис хэрэглэж болох юм.</p> <p>c) Логистикийн системийг бий болгох нь: Боловсруулах үйлдвэр, хадгалалт, логистик үйлчилгээтэй логистикийн төвүүд нь бүтээгдэхүүнийг түгээхэд зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд энэ нь аж үйлдвэрийн кластер хэлбэрээр ажилладаг. Логистикийн төвүүд нь бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтыг дэмжих зорилгоор дэргэдээ үйлчилгээний төв болон нэрийн барааны дэлгүүртэй байж болно.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь тэжээлийн ургамал тариалах талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжлийн арга зүйгээр хангах зэрэг төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Бэлчээрийн талхагдал багассанаар байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ. Логистикийн төвийн барилга угсралтын ажил, үйл ажиллагааны явцад замын хөдөлгөөний улмаас байгаль орчинд бага зэргийн сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй юм. Байгаль орчин болон нийгмийн нөлөөллийг хянана.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I4.2

Нэр	Мал аж ахуйн салбарт МХТ-ийн хяналтын болон дэмжлэг үзүүлэх системийг нэвтрүүлэх төсөл*
Байршил	Архангай, Дархан-Уул, Дорнод, Хэнтий, Сэлэнгэ, Төв, Увс аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ, Мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, Хувийн хэвшил
Зорилтууд	1) Чанартай мах, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд голлох үүрэгтэй эрчимжсэн мал аж ахуйг өргөжүүлэх; 2) Бэлчээрийн газрыг хамгаалахад хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Өсөн нэмэгдэж буй дотоодын эрэлт хэрэгцээг хангах, илүүдэл бүтээгдэхүүнийг экспортлох зорилгоор мах, сүүн бүтээгдэхүүний хэрэглээ улам бүр нэмэгдсэн байна. 2) Тогтвортой аж ахуй хөгжсөн байна. 3) Малын тоо толгой өссөн байна. 4) Бэлчээрийн талхагдал буурсан байна.
Төслийн өртөг	6,475 сая төгрөг + зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2030
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл Статистикийн мэдээгээр нийт 1.4 сая га тариалангийн талбай байна. Тариалангийн талбайгаас ойролцоогоор 1.0 сая га нь газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар гэж тодорхойлогддог бөгөөд энэхүү тариалангийн талбайн хөрсийг хамгаалах шаардлагатай. Одоогийн байдлаар газар тариалан эрхэлдэг аж ахуйн нэгж, байгууллага, өрхүүдийн хувьд хөрсний доройтол асуудал болж байна. Нийт газар тариалан эрхэлдэг өрхийн 57%, аж ахуйн нэгжийн 67% нь хөрсний доройтолтой их бага хэмжээгээр тулгарч байна. Аж ахуйн нэгжүүд химийн бордоог их ашигладагтай холбоотойгоор газар тариалан эрхэлдэг өрхүүдээс илүү ноцтой нөхцөл байдалтай тулгарах хандлагатай байна. Өөр нэг асуудал бол бэлчээрийн даац хэтэрч байгаа явдал юм. 2018 онд мал сүргийн тоо 66 сая гаруй болсон бөгөөд Монгол орны төв, хойд хэсэгт хүн ам, малын тоо толгой ихээр өсч, нягтрал их байгаа нь бэлчээрийн даац хэтрэхэд хүргэж байна. Газрын доройтлыг бууруулахын тулд газар тариалан эрхлэлттэй уялдсан эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх замаар хөрсийг хамгаалах арга хэмжээ авах шаардлагатай. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг а) МХТ-ийн хэрэглээг нэвтрүүлэх: Төслөөр 7 хоногийн 24 цагийн бүрэн ажиллагаатай байгаль орчны хяналтын системийг малын хашаанд суурилуулна. Температур, чийгшил, тэжээлийн хэмжээ зэрэг төрөл бүрийн мэдээллийг мэдрэгчээр цуглуулна. Орчны хяналт шинжилгээ хийх замаар уг систем нь температур болон чийгшил нэмэгдэж, буурч байгаа эсэх, тэжээл өгсөн, өгөөгүй зэрэг малын хашаанд тохирох хамгийн оновчтой орчныг автоматаар тооцдог. Цаг бүхий хэмжүүр нь тогтоосон хуваарийн дагуу ажиллах боломжтой. Орчны бүхий л мэдээллийг сүлжээгээр дамжуулан үйлдвэрлэгчид хүргэдэг. Хэрэв систем ямар нэгэн асуудлыг илрүүлбэл үйлдвэрлэгчид дохио өгдөг. Малын хашааны орчинг сүлжээнд холбогдсон тоон төхөөрөмжийг ашигласнаар алсын зайнаас мөн хянаж байдаг. Ингэснээр малын эрүүл мэндэд нөлөө үзүүлэхгүй.

	<p>b) Бусад салбаруудтай хамтран ажиллах: Эрчимжсэн мал ахуйг үр дүнтэй болгохын тулд бусад салбаруудтай хослуулан хөгжүүлэхийг зөвлөж байна. Газар тариалангийн бүс нутагт эсхүл газар тариалан эрхлэлтийг дэмжиж байгаа бүс нутагт эрчимжсэн мал ахуйн фермийг байгуулж болно. Ингэхдээ улаан буудайн хивэг, рапс үрийн тосны бялуу зэрэг дайвар бүтээгдэхүүнийг малын тэжээл болгон мал ахуйд ашиглах, малын аргал, хомоол зэрэг малын гаралтай дайвар бүтээгдэхүүнийг газар тариаланд бордоо болгон хэрэглэж болно. Эдгээр нь байгаль орчныг хамгаалахад хувь нэмэр оруулна. Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын салбаруудтай уялдуулах нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа болон хот-хөдөөгийн харилцан үйлчлэлийн замаар нөхөн сэргээх бас нэг хувилбар болно. ТХЗ-ын 11-рт үндэсний болон бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх замаар хотууд, суурин газрууд, хөдөө орон нутгууд өөр хоорондоо харилцан холбогдох эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны эерэг уялдаа холбоог дэмжихээр тусгасан.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь нэгдсэн фермерийн аж ахуй эрхлэлтийг хөгжүүлэх талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжил, арга зүйгээр хангаж төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах бөгөөд холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Бэлчээрийн талхагдал багассанаар байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ. Малын хашаанд малын тоо толгой их байх нь малын ялгадсаас болж байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй. Сөрөг нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээг санал болгох шаардлагатай. Малын эрүүл мэндийг анхаарах нь чухал.
Тайлбар	

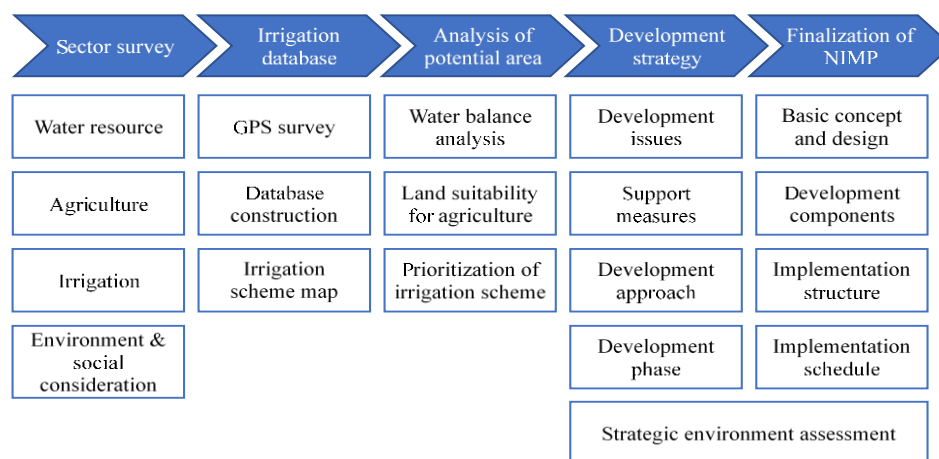
Төслийн дугаар: 15.1

Нэр	Усжуулалтын төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ
Зорилтууд	Усалгаатай тариалангийн талбайг нэмэгдүүлэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Усжуулалтын мастер төлөвлөгөө (УМТ)-г боловсруулсан байна. 2) Улаан буудай, төмс, хүнсний ногооны дотоодын эрэлт хэрэгцээг бүрэн хангасан байна.
Төслийн өртөг	37,388 сая төгрөг + зөөлөн бүрэлдэхүүн
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2040
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030-д тусгаснаар 2030 он гэхэд улаан буудай, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг 100% хангана. Одоогийн байдлаар улаан буудай, төмсний дотоодын эрэлт хэрэгцээг бараг бүрэн хангаж байна. Харин 2018 онд хүнсний ногооны хэрэгцээний 43%-ийг дотоодын үйлдвэрлэлээс хангаж байна. Монгол Улсын хүн ам 2030 онд 3.8 сая,

2040 онд 4.5 саяд хүрэх төлөвтэй байгаа тул эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлд тулгамдаж буй асуудлуудын нэг нь тогтвортой бус байдал юм. Хөдөлмөрийн бүтээмжийн жилийн өөрчлөлт ихээхэн ялгаатай байгаа ба аймгуудын нэгжээс хураан авах ургацын хэмжээ өөр өөр байна. Ган гачиг, усжуулалтын систем түүний байгууламж хангалтгүй байгаа нь талбайн нэг нэгжээс авах ургац хэлбэлзэх шалтгаан болж байгаа тул ТХҮБ 2030-д усалгаатай тариалангийн талбайн хэмжээг 120,000 га-д хүргэхээр зорилт тавьсан. Хэдийгээр өрхийн аж ахуй тариалангийн талбайн 80%, аж ахуйн нэгжийн тариалангийн талбайн 50%-аас дээш хэсэг нь усалгаатай боловч Монгол Улсын газар тариалангийн салбар ган гачигт өртөмтгий хэвээр байна. Үүнээс гадна усжуулалт хийгээгүй өрхийн аж ахуйн 45%, аж ахуйн нэгжийн 49,8% нь усны хомсдол нь хамгийн хүнд бэрхшээл, үүний дараа санхүүгийн эх үүсвэр хомс байдаг талаар дурджээ. Үйлдвэрлэлийг дэмжихийн тулд хөдөлмөрийн бүтээмжийг дээшлүүлэх шаардлагатай бөгөөд усжуулах г.м. дэмжлэг үзүүлэх замаар аймгуудын нэгжээс хураан авах ургацын хэмжээний ялгааг бууруулах хэрэгтэй.

2) Төслийн бүрэлдэхүүн

- a) УМТ-г боловсруулах: Төсөл нь улаан буудай, төмс, хүнсний ногооны дотоодын хэрэгцээг 100 хувь хангахын тулд УМТ-г боловсруулна. Төлөвлөгөө боловсруулах үйл явцын үзэл баримтлалыг дараах зурагт үзүүлэв. Төлөвлөгөө боловсруулах явцад усжуулалтын тогтвортой хөгжил, үндэсний, орон нутгийн түвшний зохион байгуулалт, ядуурлыг бууруулахад болон уур амьсгалын өөрчлөлтөд оруулах хувь нэмэр, усан сангийн зохион байгуулалт зэрэг асуудлуудыг авч үзнэ.
- b) Усжуулалтын систем, түүний байгууламжийг хөгжүүлэх: УМТ-г боловсруулахдаа одоо байгаа усалгаатай талбайг нэмэгдүүлэх зорилгоор шинээр усжуулалт хийх талбайг тодорхойлох, ач холбогдлоор нь эрэмбэлэх болно.
- c) УМТ-нд санал болгох усжуулалтын схем нь даралтат, насосон худаг, далан, усан сан, нуур, гүний усаар усжуулах зэргээс бүрдэнэ. Бүтээн байгуулалтыг төлөвлөх үед усыг олон талаар ашиглах санааг тусгах нь чухал бөгөөд усжуулалтын зэрэгцээ өдөр тутмын амьдралын хэрэгцээ, мал услахад ашиглана.
- d) Үйл ажиллагааны ба удирдлагын системийг бэхжүүлэх нь: байгууламжийг суурилуулсаны дараа тухайн байгууламжийг зохих ёсоор тогтмол ажиллуулж, засвар үйлчилгээ хийх нь чухал юм.

	<p>Үйл ажиллагааны ба удирдлагын гарын авлага, зааврыг боловсруулж, холбогдох талуудад, тухайлбал төрийн албан хаагчид, хөдөө орон нутгийн ус ашиглагчдын холбооны гишүүдэд сургалт зохион байгуулна. Чадавхыг бэхжүүлэх үүднээс мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, хяналт хийхэд МХТ-ийн хэрэглээг суурилуулах асуудлыг авч үзэх хэрэгтэй.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь усалгааны схемийг хөгжүүлэх талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь усжуулалтын үйл ажиллагааг удирдан, зохион байгуулах үүднээс хувийн хэвшлийн аж ахуй эсхүл ус хэрэглэгчдийн холбоотой гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>Байгаль орчинд үзүүлэх хүлээгдэж буй эерэг нөлөөлөл нь үр ашигтай усжуулалтын системийг ашиглан усны нөөцийг хадгалан хамгаалах явдал юм. Усжуулалтын байгууламжийг суурилуулах нь газар зохион байгуулалтын өөрчөлтийг хийхийг шаарддаг бөгөөд барилга угсралтын ажлын явцад байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Байгаль орчин болон нийгэмд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг тодорхойлохын тулд байгаль орчны стратегийн үнэлгээ хийх шаардлагатай. Сөрөг нөлөөллийг бууруулахын тулд хариу арга хэмжээ авахыг зөвлөж байна.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 15.2

Нэр	Тосны ургамлын тариалалтын төсөл
Байршил	Булган, Дархан-Уул, Дорнод, Хэнтий, Сэлэнгэ, Сүхбаатар, Төв, Өвөрхангай аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ, Мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, Хувийн хэвшил
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Тосны ургамлын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, 2) Хүнсний аюулгүй байдалд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Тосны ургамал тариалах талбай тэлсэн байна. 2) Тосны ургамлын тариалалт нэмэгдсэн байна.
Төслийн өртөг	Зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2030
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл <p>Монгол Улсад рапс, наранцэцэг зэрэг тосны ургамлыг тариалдаг. Үйлдвэрлэгчийн хураан авсан тосны үр тариаг боловсруулах үйлдвэрт шилжүүлж, эцсийн бүтээгдэхүүнийг хэрэглэгчдэд хүргэдэг. Тосны ургамал боловсруулах үе шатуудад (i) даралт; (ii) бохь гаргаж авах; (iii) цайруулах; (iv) шүрших; (v) сав баглаа боодол зэрэг ордог. Боловсруулалт хийж буй компанийн мэдээллээр нэг тонн рапсыг ойролцоогоор 350 ам.доллараар худалдаж авч 250 литр тос гаргадаг бөгөөд литр тосыг 1.5-2 ам.доллараар борлуулдаг байна. 2015 онд тосны ургамлын дотоодын эрэлт хэрэгцээний 21%-ийг хангаж байсан ба үлдсэнийг нь гадаадаас импортоор авсан. Хүнсний аюулгүй байдлыг сайжруулахын тулд тосны ургамлыг импортыг орлуулах бүтээгдэхүүн болгон дэмжих нь зүйтэй.</p>

	<p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>a) Тохирох ургамал, сортыг сонгох, үржүүлэх: Эхний алхам бол Монгол орны байгаль орчинд нутагшуулах боломжтой ургамал, сортыг хайх явдал юм. Тосны ургамал тариалах тохиромжтой бүсийн үнэлгээний газрын зургийг боловсруулсан. Энэхүү мэдээлэлд үндэслэн тариалах үр тариа, сортуудыг сонгоно. Урьдчилсан байдлаар сонгосны дараа тариалалтын туршилтыг газар дээр нь хийж, тариалах сортуудыг сонгоно. Сортыг сонгохдоо хөдөлмөрийн бүтээмж, өсөлтийн хугацаа, мэргэжилтнүүдийн үнэлгээнд үндэслэнэ. Рапс тарих тохиолдолд эрукс хүчил агуулаагүй сортуудыг хоол тэжээлийн талаас нь сонгох хэрэгтэй. Үр тарианы төрөлжүүлэлтийн үүднээс авч үзвэл гүнжидийг зөвлөж болох юм. Гүнжид нь гааны төрлийн бүлэгт багтдаг бөгөөд түүний тос нь Омега-3 тосны хүчлийн 60-аас дээш хувийг агуулдаг, нэн чухал тосны хүчлийн нэг ба ердийн хоолны дэглэмийн үед хомсдох хандлагатай байдаг. Эдгээр үр тариаг тариалах нь Монгол Улсын иргэдийн эрүүл мэндэд хувь нэмэр оруулах болно. Тариалалтыг дэмжихийн тулд үрийн үржлийг мөн авч үзэх хэрэгтэй.</p> <p>b) Тариалах арга техникийг сайжруулах: Тосны ургамлыг тухайлбал рапсын үрийг олон төрлийн хөрсөнд тариалах боломжтой боловч хөрсний нөхцөл байдлаас хамааран зохих бордоо хэрэглэснээр илүү сайн ургац хураах гол хүчин зүйл болдог. Харгалзан үзэх бусад зүйлийн хувьд тасралтгүй тариалах замаар цас бороонд цохиулахаас хамгаалах явдал юм. Тиймээс тосны үрийн ургац тариалах зохих техник бүхий тариалангийн хуанли бэлтгэх хэрэгтэй. Үүнээс гадна тосны үрийн ургац тариалахад бусад тарималд одоогоор ашиглаж байгаа техник хэрэгслийг ашиглах боломжийг бий болгох нь зүйтэй юм. Жишээлбэл улаан буудай тариалах машиныг рапс тариалах үед ашиглахдаа үр цацах хушууг тариалалтын хэмжээнд тохируулан өөрчлөх боломжтой бөгөөд ургац хураахад ашигладаг ердийн комбайныг сагаган будааны хушуу ашиглан мөн хураалтанд ашиглаж болно. Боловсруулалтын үе шатанд хатаах, ялгах ажлыг 1 мм-ийн төмөр тор байршуулсан тохиолдолд одоо байгаа машинаар хийж болно. Хоршоодын нийгэмлэг байгуулснаар мэдээлэл солилцоход хувь нэмэр оруулж болох талтай.</p> <p>c) Зах зээлд чиглэсэн үйл ажиллагаа: Мэдээлэл цуглуулах нь зах зээлд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх эхний алхам юм. Тосны үрийн ургацын талаарх мэдээллийг зах зээлийн судалгаагаар цуглуулах шаардлагатай. Жишээлбэл чацарганаас гаргаж авсан витаминтай холих нь түүний үнэ цэнийг нэмэгдүүлдэг. Нэмэлт бүтээгдэхүүн, жишээлбэл, тосны бялууг малын тэжээл, бордоо болгон ашиглаж болно.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь тосны ургамлын үрийг тариалах талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт болон олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжлийн арга зүйгээр хангах зэрэг төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох</p>
--	---

	байгууллагатай гэрээ байгуулна.
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Сөрөг нөлөө байхгүй гэж тооцоолсон ч байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг хянаана. Хэрэв байгаль орчны болон нийгмийн ямар нэгэн сөрөг нөлөөлөл илэрсэн тохиолдолд хариу арга хэмжээ авах шаардлагатай.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 15.3

Нэр	Чацаргана тариалалтын төсөл*
Байршил	Булган, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Өвөрхангай, Завхан аймаг, Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ, Монголын жимс, жимсгэний үндэсний холбоо, Монголын хүнсний ногоо, жимс боловсруулах үйлдвэрлэлийн холбоо, хувийн хэвшил
Зорилтууд	Чацарганы үнэ цэнийн шинэ сүлжээ бий болгох суурийг бэхжүүлэх зорилгоор чацарганы үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Сурталчлах зорилгоор боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг тодорхойлсон байна. 2) Чацарганад суурилсан кластерыг байгуулсан байна.
Төслийн өртөг	Зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2030
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Чацаргана бол Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн ирээдүйтэй бүтээгдэхүүний нэг юм. Энэ жимс нь 40 хэмээс доошхи цаг уурын нөхцөлд тэсвэртэй бөгөөд үүгээр шүүс, чанамал, тос, гоо сайхны бүтээгдэхүүн зэрэг олон төрлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх боломжтой. Ойролцоогоор 1 кг-ыг чацарганыг 4,000 төгрөгөөр худалдан авч, боловсруулж, 1 кг-ыг дунджаар 6,000 төгрөгөөр зарж борлуулдаг. 50 мл чацарганы тосны зах зээлийн үнэ 20,000 төгрөг орчим бол, 250 мл шүүсний үнэ 2000 төгрөг байна. Одоогийн байдлаар жимсний ихэнх хэсгийг харьцангуй бага өртөгтэй бүтээгдэхүүн болох шүүс, чанамал болгон боловсруулдаг тул илүү их үнэ цэнэ бүхий бусад бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг судлах шаардлагатай.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>а) Тариалах орчныг сайжруулах нь: Чацаргана олон янзын хөрсөнд, тэр ч байтугай элсэрхэг, хайргархаг хөрсөнд ургадаг. Чацаргана нь ган гачигт тэсвэртэй боловч усалгаатай тариалан нь усалгаагүйг бодвол илүү тогтвортой ургац өгнө. Иймээс тариалалтын орчныг сайжруулах нь цаашдын үйлдвэрлэлд зайлшгүй шаардлагатай. Чацаргана тариалах тохиромжтой бүсийн үнэлгээний газрын зургийг боловсруулсан тул энэхүү мэдээлэлд үндэслэн сортуудыг сонгоно. Ургац хураах ажлыг ихэвчлэн гар аргаар хийдэг бөгөөд өргөс нь гэмтэл учруулж болох боловч зарим сорт нь өргөсгүй байдаг бөгөөд тэдгээрийг тариалах нь үйлдвэрлэгчдийн ажлыг хөнгөвчилнө. Ургац боловсрох хугацаа, ургац хураалтын дараах үед шувууны дайралтаас сэргийлэх арга хэмжээг авч үзэх шаардлагатай.</p>

	<p>b) Зах зээлд чиглэсэн үйл ажиллагаа: Мэдээлэл цуглуулах нь зах зээлд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх эхний алхам юм. Шүүс нь хамгийн түгээмэл бүтээгдэхүүн бөгөөд уураг, С ба Е витамин, органик хүчлийн таатай тэнцвэрийг хадгалж байдаг. Навчийг нь мөн тэжээллэг цай, малын тэжээл болгон ашигладаг. Жимснээс гарган авсан тос нь эрдэс бодисоор баялаг тул гоо сайхны болон эмийн зориулалтаар ашиглах боломжтой. Чацаргана боловсруулах талаарх мэдээллийг хоршооллын нийгэмлэг байгуулах замаар цуглуулах шаардлагатай.</p> <p>(3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ ХХААХҮЯ нь чацаргана тариалах талбайн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, дэд бүтцэд оруулах хөрөнгө оруулалт, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олоход дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага юм. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжил, арга зүйгээр хангах зэргээр төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Сөрөг нөлөө байхгүй гэж тооцоолсон ч байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг хянана. Хэрэв байгаль орчны болон нийгмийн ямар нэгэн сөрөг нөлөөлөл илэрсэн тохиолдолд хариу арга хэмжээ авах шаардлагатай.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 16.1

Нэр	Үхрийн аж ахуй эрхлэх төсөл
Байршил	Монгол Улсын Зүүн бүс, Дорноговь, Өмнөговь аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Бүс нутгийн хоршоод, их, дээд сургуулийн эрдэм шинжилгээ, судалгааны хүрээлэн, Үндэсний хөгжлийн газар
Зорилтууд	Төслийн хүрээнд дараах ажлуудыг хийж гүйцэтгэнэ. Үүнд: (i) гэрээт малчидтай хамтран мал бэлчээрлэх, тарга тэвээрэг авах бүсийг тогтоох, бүс нутагт мал нийлүүлэх, төлбөр тооцоо хийх сан бий болгох, малын толгой бүрийн амьдын жинг хадгалах, нэмэгдүүлэхийн тулд өвлийн улиралд малын тэжээлээр хангах, мөн орон нутгийн болон бүсийн тэжээлийн газар, хашаа саравч, багаж хэрэгслээр тоноглогдсон төвүүдийг тэжээлээр хангах; ба (ii) жилийн турш амжилттай ажиллахын тулд төрөл бүрийн тэжээл, өвсийг турших, зам дагуу өвс тэжээлийг тавьж өгөх, удамшлын хувьд өндөр бүтээмжтэй махны чиглэлийн үхрийн үржлийн сүргийг бий болгох, үйл ажиллагааны болон зохион байгуулалтын багийг тусгай машин техникээр хангаж бэхжүүлэх зэрэг болно.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Орон нутагт ажлын байр бий болно. 2) Малчдын орлогыг нэмэгдүүлнэ. 3) Хангамжийн гол сүлжээг бий болно. 4) Сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор шинэ технологийг түгээн дэлгэрүүлнэ.
Төслийн өртөг	Төсвийн эсхүл ТХХТ-ийн хөрөнгө оруулалт, богино хугацаанд үйлдвэрлэл эрхлэх зорилгоор гэрээт фермерүүдтэй хязгаарлагдмал хариуцлагатай түншлэл (ХХТ) байгуулан хамтран ажиллах; Арилжааны гэрээний үндсэн дээр турших зорилгоор сонгон авсан малыг үржүүлэх; саалийн төв, гэрээт засвар үйлчилгээний төв (саалийн газар, зөөврийн саалийн машин, тэжээлийн төв, сүү хадгалах болон хөргөх цистерн г.м.) байгуулах 1.5 сая ам.доллар.

	<p>Дэвшилтэт технологи бүхий сургалт семинар зохион байгуулах: 1.0 сая ам.доллар. Нийт зардал: 2.5 сая ам.доллар. Хувийн хөрөнгө оруулалт Боловсруулах үйлдвэр, агуулах зэрэг байгууламжид 1 сая ам.доллар. 100,000 ам.доллар./ хөрөнгө оруулалт * 10 тооцоолсон хөрөнгө оруулалт</p>
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Төсөл боловсруулах ТЭЗҮ: 2021 Бүтэц зохион байгуулалт ба сангийн зохицуулалт: 2022 Төслийн эхний хэрэгжилт: 2023 Төслийн бүрэн хэмжээний үйл ажиллагаа: 2024~</p>
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл Мал аж ахуй эрхлэлт нь бэлчээрийн доройтол, малын тэжээл, худаг усны хангамж хүрэлцээгүй, малчдын бүлэг, хоршоо хангалтгүй, техникийн тусламж, дэмжлэг сул зэрэг олон бэрхшээлтэй тулгарч байгаагаас үүдэн ган, зуд, уур амьсгалын өөрчлөлтөд өртөмтгий байна. Мал аж ахуйн салбар оршин тогтнох, цаашлаад дэлхийн эдийн засагт байр суурь эзлэхэд зохион байгуулалттай, цогц дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай байна.</p> <p>2) Төслийн тодорхойлолт Төслийн хүрээнд бэлчээрийн даацыг сайжруулах зорилгоор өвс ургамлын ургалтыг тэтгэхийн тулд малын бэлчээрийг орон нутгийн улирлын чанартай ажилладаг сүлжээтэй хамтран судалгаан дээр үндэслэн тогтооно. Энэхүү сүлжээ нь эдийн засгийн нөөц ашиглах боломжгүй алслагдсан бүс нутгийг говийн бүс нутагтай холбох, уул уурхайн хэрэгцээнд зориулж чанартай үхрийн махны нийлүүлэлтээр эрэлт хэрэгцээг хангах, малчид, үйл ажиллагааны болон зохион байгуулалтын баг, гадаадын мэргэжилтнүүдтэй хамтран ажиллах гэрээ байгуулах замаар орон нутгийн хангамжийн логикийн сүлжээг бий болгох, бизнесийн загварчлалыг сайжруулах мэдээллийн санг бүрдүүлэхэд хувь нэмэр оруулна. Энэхүү сүлжээгээр дамжуулан тэжээлийн нийлүүлэлтийг сайжруулах шаардлагатай.</p> <p>Орон нутгийн нөөцийг бусад боловсруулах салбарт үнэтэй түүхий эд болон эцсийн бүтээгдэхүүн болгон үйлдвэрлэх зорилгоор цуглуулж амьжиргаа дээшлүүлдэг алслагдсан хөдөө орон нутгийн бага орлоготой малчид иргэдийн дунд хамтарсан аж ахуй эрхлэлт хэрэгжих болно.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ Төслийг ҮХГ-ын зохицуулалтын дагуу ТХХТ-ийн зарчмаар хэрэгжүүлнэ. ҮХГ-ын удирдамжаар тухайн аймгийн засаг захиргаа нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийг байгуулж болно. ХХААХҮЯ болон холбогдох төрийн байгууллагууд техникийн дэмжлэг үзүүлнэ</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>Бэлчээрийн доройтлын эрсдэлийг бууруулна. Төлөвлөж буй хэрэгжилт нь ямааны тоо толгойг хянах үүднээс байгаль орчныг нөхөн сэргээх, хамгаалахад тус дөхөм болно.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 16.2

Нэр	Эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрийн төсөл
Байршил	Булган аймгийн Орхон сум
Хэрэгжүүлэгч	Булган Агро ХХК, Үндэсний хөгжлийн газар

агентлаг	
Зорилтууд	Дарш үйлдвэрлэлийн бааз суурийг бий болгох, бүс нутгийн сүүний фермийн хангамжийн сүлжээг байгуулж, Эрдэнэт, Дархан, Улаанбаатар хотуудын зах зээлд нийлүүлэх сүүний хангамжийг тогтмол нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Орон нутагт ажлын байр бий болно. 2) Малчид, тариаланчдын орлогыг нэмэгдүүлнэ. 3) Гадаад валютын орлого олно.
Төслийн өртөг	Төр эсхүл ТХХ-ийн хөрөнгө оруулалт Дэд бүтэц бүхий бүтээн байгуулалт: 1.5 сая ам.доллар. (30 ам.доллар / м ² * 5 га) 30/м ² барилгын ажлын нэгж өртгийг бусад орнуудын үйлдвэрийн барилга байгууламжийн өртгөөс тооцож авсан. Нядалгааны байрны барилгын ажил: 9.0 сая ам.доллар. (30 м ² * 3000 м ² талбай) Төсөөлөл: Шаардлагатай талбайн хэмжээ: том малд 100/м ² , жижиг мал 10/м ² талбайтай байх Нядалх малын тоо: өдөрт 20 бод мал, 100 бог мал Өндөр хөгжилтэй орнуудын (Япон, АНУ) туршлагад үндэслэн нэгж талбайн барилгын өртөг: 30 ам.доллар /м ² МХТ-ийн хэрэглээний талаар семинар зохион байгуулах зардал: 1.0 сая ам.доллар. Нийт зардал: 11.5 сая ам.доллар. Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт Боловсруулах үйлдвэр, агуулах зэрэг газар дээрх барилга байгууламжид 1 сая ам.доллар. 100,000 ам.доллар / хөрөнгө оруулалт * 10 тооцоолсон хөрөнгө оруулалт
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Төсөл боловсруулах ТЭЗҮ: 2021 Бүтэц зохион байгуулалт ба сангийн зохицуулалт: 2022 Төслийн эхний хэрэгжилт: 2023 Төслийн бүрэн хэмжээний үйл ажиллагаа: 2024~
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл Мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх гол хөшүүрэг нь бүтээмжийг нэмэгдүүлэх бөгөөд ингэснээр хот суурин, экспортын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай болох юм. Сүүний чиглэлийн мал аж ахуй эрхлэхэд чанартай тэжээлээр хангах шаардлагатай бөгөөд даршны ургамал тариалах нь үр дүнтэй юм. 2) Төслийн тодорхойлолт Сүү, хуурай сүү, бяслаг зэрэг мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлснээр гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадвартай, чанартай төрөл бүрийн дагалдах бүтээгдэхүүнийг их хэмжээгээр үйлдвэрлэж хөгжүүлэх болно. Эрдэнэ шиш богино хугацаанд боловсрох чадвартай тул санхүүжилтийг бодлогоор шийдвэрлэсэн тохиолдолд эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрлэл явуулах боломжтой юм. Төслийн үйл ажиллагаанд хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи зэрэг сүүн бүтээгдэхүүний төрөл бүрийн үйлдвэрлэлийг туршин үзэх семинарыг оруулсан болно. Мал аж ахуйн болон үйлдвэрлэлийн менежментэд их өгөгдлийг ашиглан симуляц хийх үйл ажиллагааг нэмэх боломжтой. 3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

	Засгийн газар нь төсвийн хөрөнгө оруулалтаар эсхүл ТХХТ-ийн зарчмаар санхүүжилтийг татан төвлөрүүлж, төслийн талбай, дэд бүтэц болох усан хангамж, ариутгах татуурга, цахилгаан хангамж, бохир ус цэвэрлэх байгууламж, мал нядалгааны газар зэрэг бүтээн байгуулалтыг хийнэ. Засгийн газраас байгуулсан паркад үйл ажиллагаа явуулах үйлдвэрүүдэд хувийн хөрөнгө оруулагчид хөрөнгө оруулна. Түрээслэгчдэд зориулсан борлуулалт, түрээсийн асуудлыг тусгана.
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Нядалгааны газар, арьс шир боловсруулалтын улмаас үүдсэн хатуу хог хаягдал, бохир ус цэвэрлэх зохих арга хэмжээг авах шаардлагатай. Бууцыг бордоо болгон ашиглах бөгөөд газар тариалангийн эргэлтэд царгас, арвай орно. Орон нутгийн газар зохион байгуулалт нь бэлчээрийн зохион байгуулалтын адил сайжрах болно.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 16.3

Нэр	Малын тэжээлийн төв байгуулах төсөл
Байршил	Төв аймгийн Жаргалант хороо (Булган, Сэлэнгэ аймагт мөн боломжтой)
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Орон нутгийн хоршоологчид, Их дээд сургуулиудын эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд, ҮХГ
Зорилтууд	(i) Улаанбаатар, Эрдэнэт, Дархан орчмын Бүрэн найрлагат хүчит тэжээлийн (БНХТ) төвүүдийг хангахаар гэрээт тариаланчидтай хамтран эрдэнэ шиш, царгас, арвайг туршилтаар тарих, (ii) Тэжээлийн ургамлын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төрөл бүрийн дэвшилтэт технологийг турших, орчин үеийн хөдөө аж ахуйн машин төхөөрөмжийг талбайд турших суурь баазыг бий болгох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Малын тэжээлийн үлдэгдлийг ашиглан орон нутагт ажлын байрыг бий болгоно; 2) Малчид, хөдөөгийн өрхийн орлогыг нэмэгдүүлнэ; 3) Гадаад валютын орлого/хадгаламж нэмэгдэнэ; 4) Үр тариа үйлдвэрлэлийг дэмжих чиглэлээр шинэ технологийг нэвтрүүлнэ.
Төслийн өртөг	Төрийн эсвэл төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр (ТХХТ) хийгдэх хөрөнгө оруулалт, үйлдвэрлэл эрхлэх гэрээт тариаланчидтай богино хугацаанд хамтран ажиллах орон нутгийн хязгаарлагдмал хариуцлагатай түншлэл: Гэрээт техникийн үйлчилгээний төвүүдийг (дэвшилтэт техник хэрэгслийг түрээслэх хөдөө аж ахуйн үйлчилгээний төв гэх мэт) худалдааны гэрээний үндсэн дээр хөгжүүлэх туршилтын ажилд зориулж 1.5 сая ам.доллар (өөр өөр бус нутагт нийтдээ 500 га). Үүнд сэлбэг хэрэгслийн агуулах, үүрэн холбооны оператор, механикчдын сургалт багтана. Дэвшилтэт технологийн талаарх семинар: 1.0 сая ам.доллар Нийт өртөг: 2.5 сая ам.доллар Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт: Үр тариа боловсруулах, хадгалах барилга байгууламжуудад 1 сая ам.доллар 100,000 ам.доллар / х.ор * 10 тооцоолж буй х.ор
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Төсөл боловсруулах, ТЭЗҮ: 2021 Зохион байгуулалтыг эхлүүлэх, төсвийн бүрдүүлэлт: 2022 Төслийн анхан шатны хэрэгжилт: 2023

	Төслийн бүрэн хэмжээний хэрэгжилт: 2024 оноос
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжихийн тулд дотоодын тэжээл үйлдвэрлэлийг ихээхэн нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Төсөл нь дараах бүрэлдэхүүн хэсгүүдээс бүрдэнэ. Үүнд: 1) эрдэнэ шишний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, 2) тэжээл бэлтгэх гэрээлэгч, 3) механикжсан аргаар эрдэнэ шиш тариалалтыг өргөжүүлэх 4) холимог тэжээлийн нийт хэмжээг (total mixed ration) тогтоох. Тэжээл бэлтгэх гэрээлэгчид нь тариалангийн талбайгаас үр тариа хураан авсны дараа тэжээлийн түүхий эдийг хураах хувь хүн, аж ахуйн нэгж байгууллага байна. Холимог тэжээлийн нийт хэмжээ гэдэг нь бага өртөгтэй, тэжээллэг чанартай малын тэжээл үйлдвэрлэх зорилгоор орон нутгийн тэжээлийн ургамлыг хольж, гаргасан тэжээл юм.</p> <p>2) Төслийн тодорхойлолт</p> <p>БНХТ төв - сүүний фермерүүдэд зориулсан тэжээлийн төвүүд нь сүүний нөөцийг чанартай, тогтмол нийлүүлэх зорилгоор газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг дэмжих төрөл бүрийн дэвшилтэт технологийг туршиж нэвтрүүлэх үйлдвэр байхаас гадна тэжээлийн ургамлын тариалалтад хэрэглэх бордоо болгож ашиглах өтөг бууцны арвин их нөөц (органик бордоо) байх юм.</p> <p>Тариалангийн талбайд машин техникийн туршилтыг хийх бөгөөд нэг үнээний сүүний гарц нэмэгдэх болно. Тугалыг тусад нь тэжээдэг үнээний фермийн менежмент нь хуурай сүүг (сүүний үнэ бага, зуны улиралд сүүг хатааж нунтаглан гаргаж авдаг) тэжээлд ашигладаг бөгөөд үнээний төллөлт ойрын ирээдүйд сайжирна.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>Хувийн хөрөнгө оруулагчид (мөн гэрээт тариаланчид) Засгийн газраас чиглэл болгосон тэжээлийн ургамалд хөрөнгө оруулалт хийх болно. Түрээслэгчдэд зориулсан газар түрээслэх гэрээнд тэжээлийн фондод зориулсан түрээсийн гэрээ орно.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Химийн бордооны оронд малын бууц хэрэглэнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 16.4

Нэр	Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх төсөл
Байршил	Говийн бүс, Говь-Алтай, Сүхбаатар аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Орон нутгийн хоршоологчид, их, дээд сургуулиудын эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд, ҮХГ
Зорилтууд	<p>(i) Хөдөөгийн бага орлоготой малчдын оролцсон хоршооллыг зохион байгуулах, бүс нутгаар сүү нийлүүлэх нэгжид зориулж тэмээ, ямааг хамтран хариулах, өвлийн улиралд тэжээлээр баталгаатай хангах, ингэний сүүний гарцыг нэмэгдүүлэх, аймгийн төвүүдэд орон нутгийн болон бүс нутгийн чанартай хуурай сүү үйлдвэрлэх төвүүдийг байгуулах;</p> <p>(ii) Үйлдвэрийг бүтэн жилийн турш ажиллах боломжийг бүрдүүлэх үүднээс нунтагласан бүтээгдэхүүний дэвшилтэт технологи ашиглан ургамлын гаралтай нунтаг, хуурай айраг зэрэг бусад төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, түүхий сүү хүлээн авах, өтгөрүүлэх, саалийн машин, малын эрүүл мэндийн бааз суурийг бий болгох.</p>

Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Орон нутагт ажлын байрыг бий болгоно; 2) Малчдын орлого нэмэгдэнэ; 3) Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн нийлүүлэх сүлжээг бий болгоно; 4) Сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих чиглэлийн шинэ технологийг түгээнэ.
Төслийн өртөг	<p>Төрийн эсвэл төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр (ТХХТ) хийгдэх хөрөнгө оруулалт, мөн үйлдвэрлэл эрхлэх гэрээт тариаланчидтай богино хугацаанд хамтран ажиллах орон нутгийн хязгаарлагдмал хариуцлагатай түншлэл:</p> <p>Туршилтад зориулж үнээ шилж авах, саалийн төвүүд хамтран саахад зориулж сүрэг үүсгэх, гэрээт техникийн үйлчилгээний төв (саалийн үнээ, саалийн хөдөлгөөнт машин, тэжээлийн төв, сүү хадгалах, хөргөх сав гэх мэт): 1.5 сая ам.доллар Дэвшилтэт технологийн семинар: 1.0 сая ам.доллар Нийт зардал: 2.5 сая ам.доллар Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт Боловсруулах үйлдвэр, агуулахын барилга байгууламжуудад 1 сая ам.доллар 100,000\$/х.ор * 10 тооцоолж буй х.ор</p>
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Төсөл боловсруулах, ТЭЗҮ: 2021 Зохион байгуулалтыг эхлүүлэх, төсвийн бүрдүүлэлт: 2022 Төслийн анхан шатны хэрэгжилт: 2023 Төслийн бүрэн хэмжээний хэрэгжилт: 2024 оноос</p>
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нь нунтаг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх орчин үеийн технологи юм. Энэхүү технологиор ямаа, ингэний хуурай сүү үйлдвэрлэж, бүтээгдэхүүн тээвэрлэлтийг хялбаршуулан, зах зээлийг өргөжүүлэх боломжтой. 2) Төслийн тодорхойлолт Гоо сайхны болон бусад салбарын үйлдвэрлэлд байгалийн гаралтай орц болгож нийлүүлэх боломж буюу ургамлын гаралтай нунтаг, байгалийн гаралтай бусад нунтаг орцыг өөр бүтээгдэхүүнд хамтруулах, хөнгөн жинтэй, өндөр үнэтэй, тээвэрлэхэд хялбар, удаан хугацаагаар хадгалах боломж бүхий өөр бүтээгдэхүүн болгох замаар сүүн бүтээгдэхүүний эдийн засгийн үнэ цэнийг өсгөх талаар анхаарсан. Энэ нь хөдөөгийн бага орлоготой малчдад илүүтэй нийцэх бөгөөд ингэснээр тэд орон нутгийнхаа нөөцийг өндөр үнэ бүхий экспортын нунтаг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжтой болно. Одоогоор ямааны тоо толгой хэт өсч, тэмээ эдийн засгийн хувьд ашиггүй байгаа боловч түүхий сүү нийлүүлэх сүлжээ үүсгэн, савлахад хялбар хуурай сүү үйлдвэрлэснээр хадгалалтын үнэ зэрэг бусад зардлыг багасган эдийн засгийн хувьд ашигтай болно. 3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ Төслийг ҮХГ-ын зохицуулалтын дагуу ТХХТ-ийн хэлбэрээр хэрэгжүүлнэ. ҮХГ-ын удирдамжаар тухайн аймгийн засаг захиргаа нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийг байгуулж болно. ХХААХҮЯ болон холбогдох төрийн байгууллагууд техникийн дэмжлэг үзүүлнэ.
Байгаль орчин ба нийгмийн	<p>Бэлчээр талхлагдах эрсдэл буурна. Ямааны тоо толгойг хяналтад авах зэрэг зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх нь байгаль хамгаалах, нөхөн сэргээхэд тус дэм болно.</p>

нөлөөлөл	
Тайлбар	Ямааны тоо толгой ихтэй нутгуудад энэ төсөл зохих үр өгөөжтэй байх болно. Ямаа болон гүүний сүүг орлогын нэмэлт эх үүсвэр болгон ашиглаж болно.

Төслийн дугаар: 17.1

Нэр	Хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулах төсөл
Байршил	Дархан-Уул, Хэнтий, Ховд, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Өвөрхангай
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ Хувийн хэвшил
Зорилтууд	1) Үр тариа, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний чанарыг алдагдуулахгүй тээвэрлэх, хадгалах; 2) Үндэсний хэмжээнд хүнсний аюулгүй байдлыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулах
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Хүнсний бүтээгдэхүүн хадгалах хөргүүр, агуулахын аж ахуйг хөгжүүлнэ; 2) Дотоодын хүнсний ногоо, мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүний хангамжийг нэмэгдүүлнэ.
Төслийн өртөг	3,500 сая төгрөг + программын хангамж
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2030
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030-д дотоодын зах зээлийг улаан буудай, төмс хүнсний ногоогоор 100 хувь хангана гэж тодорхойлсон. Гэвч хүнсний ногооны хангамж байнга буурсаар 2018 онд 43 хувьтай байна. 2030 оны түвшинд Монгол Улсын хүн ам 3.8 сая, 2040 онд 4.5 сая болох төлөвтэй байгаа бөгөөд үүсэх эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Цаг агаарын нөхцөлөөс шалтгаалж ургалтын хугацаа тун богино байдаг. Хүлэмж барьж ашиглах нь хүнсний ногоог өвөл ургуулах нэг хувилбар болж байна. Үйлдвэрлэл нэмэгдсэн ч ургацаа хэрэглэгчдэд хүргэж чадахгүй бол хүнсний ногооны хэрэгцээг дотоодоос хангах хэмжээг нэмэгдүүлэхэд тус болж чадахгүй. Иймд хөргүүр/зоорийг нэмэгдүүлэх нь үр дүнтэй байх болно. ТХҮБ 2030 баримт бичигт мал аж ахуйн салбарын түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэн нийлүүлэлт, хадгалалт, тээвэрлэлтийн сүлжээг хөгжүүлэх зорилт дэвшүүлсэн. Мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн нь Монголчуудын хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүн тул өсөн нэмэгдэж буй хүн амыг шинэ мах, сүүгээр хангах зорилгоор зориулалтын хөргөлттэй агуулахын сүлжээг байгуулж, бүтээгдэхүүнийг хөдөө орон нутгийн үйлдвэрлэгчээс хот суурины хэрэглэгчид тээвэрлэн хүргэнэ. Нэг хүнд ногдох махны хэрэглээг жилд 112,6 кг-аар тооцдог бөгөөд махыг экспортод гаргахгүй тохиолдолд дотоодын зах зээлийг хангах боломжтой. 2017 оны байдлаар нийт 661,9 сая литр сүү үйлдвэрлэсэн бөгөөд үүний 81.6%-ийг үнээний сүү эзэлж байна. Малчид саасан сүүнийхээ ихэнхийг өөрсдийн хэрэгцээнд зориулдаг. Дотоодын махны өсөн нэмэгдэж буй хэрэгцээг хангахын зэрэгцээ мах экспортлох, нэмүү өртөг шингэсэн сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулах зайлшгүй шаардлагатай. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг

	<p>a) Агуулах/зоорийн олон төрлийн хувилбар байдаг тул үүнээс хадгалах зохистой технологийг сонгох. Хадгалалтын үндсэн хэлбэр бол цахилгаан хөргүүр боловч энэ нь барилгын болон ашиглалтын зардал өндөр. Өөр нэг хувилбар нь нарны зайгаар ажилладаг хөргүүр юм. Энэ хувилбарын Монгол дахь өртөг ойролцоогоор 15.000 ам.доллар бөгөөд байгаль хамгаалах асуудалд нэмэр болно. Томоохон хэмжээний агуулахын хувьд нарны болон цахилгаан эрчим хүчийг хамтруулсан хосолмол цахилгаан үүсгүүрийг ашиглахыг зөвлөж байна. Учир нь зөвхөн нарны эрчим хүчээр хангах төхөөрөмж нь ашиглалтын үед хангалттай эрчим хүч үйлдвэрлэхэд хүчин чадал нь хүрэхгүй байх талтай. Байгалийн мөс ашигладаг мөсөн зоорийг мөн хэрэглэж болох ба энэ нь байгаль орчинд ээлтэй арга юм. Мөсөн зоорь нь бага температурт хадгалах байгууламж бөгөөд байгалийн мөсний далд дулаан эффектийг ашиглан тасалгааны температурыг жилийн турш тэг хэмд барьдаг. Өвлийн улиралд ус шингэн хэлбэрээс шилжиж мөс болох үедээ дулааныг ялгаруулдаг бөгөөд зуны улиралд эсрэг байдлаар үйлчилдэг. Нойтон элсээс гарах ууршилт ба нарны цацрагийн эмиссээс үүсэх хөргөх эффектийг ашигладаг “Zeeg pot” аргыг мөн байгаль орчинд ээлтэй технологи болгон ашиглаж болох юм.</p> <p>b) Зохистой байршлыг сонгох: бүтээгдэхүүнийг агуулах, зоориноос тодорхой цэгт хүргэх шаардлага дээр суурилж хөргүүр/зоорь, боловсруулах үйлдвэр, тээвэр үйлчилгээ зэргийг багтаасан логистикийн төвүүдийг байгуулах боломжтой болно.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>ХХААХҮЯ нь агуулах, зоорь байгуулах талбайн байршлыг тогтоох, түүний хүчин чадлыг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт хийх үүрэгтэй. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжлийн арга зүй зэрэг төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>Ерөнхийдөө сөрөг нөлөөлөл харагдахгүй байгаа ч байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөлд хяналт тавьж байх болно. Гэхдээ хөрс хуулах, тээврийн хөдөлгөөн үүсэх зэргээр логистикийн төвүүдийн барилга угсралтын ажлын явцад болон ашиглалтын үед байгаль орчинд бага зэргийн сөрөг нөлөө үзүүлнэ. Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг хянаж байх болно.</p>

Төслийн дугаар: 17.2

Нэр	Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл*
Байршил	Дархан-уул, Хэнтий, Ховд, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Өвөрхангай аймаг
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХААХҮЯ (ХХМТГ-ын дэмжлэгтэй) Хувийн хэвшил
Зорилтууд	1) Хүнсний салбарт дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийг нэмэгдүүлэх, иргэдийг эрүүл, аюулгүй хүнсний бүтээгдэхүүнээр хангах;

	2) Малчид, малчдын бүлэг, жижиг дунд фермерүүдийн бизнес, эдийн засгийг дэмжих; орчин үеийн техник, технологи ашиглах, тогтвортой үйлдвэрлэлийн санхүү, эдийн засаг, хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Ферм/сүргийн менежментийг сайжруулна. 2) Малын өвчний хяналт, эрт сэрэмжлүүлэх системийг сайжруулна. 3) МХХТ-ийн сургалт, мэдлэгийн менежментээр дамжуулан шинэ технологийг нэвтрүүлснээр чадавхыг нэмэгдүүлнэ. 4) Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний ул мөрийг тогтооход олон улсын стандартыг дагаж мөрдөх, шилдэг туршлагыг нэвтрүүлнэ. 5) Хүнсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон экспортын зах зээлийг өргөжүүлнэ.
Төслийн өртөг	5 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Энэ системийг бүрдүүлэхэд 2-3 жил шаардагдана. Эхний жил: Хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, системийн загварыг гаргах. Прототип загварыг туршиж үзэх. 2 дахь жил: Сургалт, чадавхыг бэхжүүлэх, туршилтын төсөл хэрэгжүүлэх. 3 дахь жил: хяналт, үнэлгээ, нийтэд дэлгэрүүлэх.
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030 баримт бичигт хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбартай холбоотой хөгжлийн гол зорилтуудыг дэвшүүлсэн: Олон улсын стандартыг нэвтрүүлснээр өрсөлдөх чадварыг бэхжүүлэх; Хангамжийн сүлжээг сайжруулах; Эрчимжсэн газар тариалангийн технологийг нэвтрүүлэх; Газар тариалангийн жижиг үйлдвэрлэгчдийг дэмжих; Худалдааны сүлжээний үйл явцыг түргэтгэх. Эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд дижитал технологийг зүй зохистой нэвтрүүлэх нь нэн чухал юм. Хөдөө аж ахуй, хүнсний салбарт үндэсний дижитал технологийн платформ байхгүй үед жижиг үйлдвэрлэгчид, бизнес эрхлэгчид бизнесийн үйл явцдаа хүнсний чанар, аюулгүй байдлын олон арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд бэрхшээлтэй тулгардаг бол ийм дижитал платформ нь Засгийн газар шийдвэр гаргах, зохих цаг хугацаанд нь бодлогоор нөлөөлөх, цаашдын судалгаа, шинжилгээнд ашиглах зорилгоор санал хүсэлт, өгөгдөл мэдээллийг авахад тус дэм болдог. НҮБ-ын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллагын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газар нь Олон улсын Цахилгаан холбооны байгууллагатай хамтран Монгол Улсын Засгийн газарт Цахим хөдөө аж ахуйн стратегийн баримт бичиг боловсруулахад туслалцаа үзүүлж байна. Цахим хөдөө аж ахуй нь хөдөө аж ахуйн салбарт анхаарал хандуулж, хөдөө орон нутагт МХХТ-ийг ашиглах шинэлэг арга хэрэгслийг боловсруулах, хөгжүүлэх, ашиглах тухай юм. НҮБ-ын ХХААБ, ОУЦХБ-ын боловсруулж гаргасан хөдөө аж ахуйн үндэсний стратегийн гарын авлагыг (http://www.fao.org/3/a-i5564e.pdf) хэд хэдэн оронд өөрийн үндэсний стратегиа боловсруулахад ашиглажээ. Цахим хөдөө аж ахуйн стратеги нь мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын дэвшил хөгжлийг ашиглах "Засгийн газрын хандлага", хөдөө аж ахуйн салбарын зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд даван туулах шаардлагатай байгаа тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд илүү сайн хөшүүрэг, хурдан ахиц дэвшил өгдөг хөрөнгө оруулалтыг оновчтой болгох, эрэмбэлэхэд чухал үүрэгтэй.

	<p>Монгол Улсын Цахим хөдөө аж ахуйн стратегийн баримт бичиг нь Монголд дижитал хөдөө аж ахуй, тэр дундаа маш өндөр боломж бүхий мал аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэх стратегийг тодорхойлно. НҮБ-ын ХХААБ-ын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газар энэ чиглэлээр Малыг эзэмгүүлж, цахимд бүртгэх төсөл, амьтны гаралтай бүтээгдэхүүнийг хянах blockchain гэсэн хоёр төсөл хэрэгжүүлээд байна. НҮБ-ын ХХААБ-аас ОУЦХБ, ХХААХҮЯ, ХХМТГ-тай хамтарч төслийн эхний шатанд төрийн ба хувийн салбарын гол оролцогч талуудтай хэд хэдэн уулзалт зөвлөгөөн зохион байгуулсан. Эдгээр төсөл нь олон салангид байгаа төрөл бүрийн дижитал болон ердийн үйлчилгээг үндэсний нэгдмэл цахим системд оруулж хооронд нь уялдуулж нэгтгэхэд тусална.</p> <p>Дараагийн алхмаар НҮБ-ын ХХААБ-ын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газар ОУЦХБ-ын техникийн туслалцаатайгаар хүнсний салбарт үндэсний дижитал технологийн систем бий болгоход Засгийн газарт туслахыг зорьж байгаа бөгөөд энэ нь засгийн газраас хөдөө аж ахуй, хүнсний салбарт тавьж буй зорилтуудыг хэрэгжүүлэх, хянах боломжийг олгоно. Энэхүү дижитал систем нь Засгийн газрын хувьд сайн чанарын, ул мөрийг нь бүрэн мөрдөн тогтоох боломжтой хүнсний бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх замаар дотоодын болон экспортын хүнсний зах зээлийг сайжруулахад чиглэсэн үйл ажиллагааны чухал элемент байх болно.</p> <p>Монголын хүнсний бүтээгдэхүүн тэр дундаа махан бүтээгдэхүүн нь ОХУ, БНХАУ болон Европын бусад зах зээлд "бэлчээрийн мал"-ын чанартай мах гэдгээрээ өндөр үнэлэгддэг. Гэсэн хэдий ч хүчтэй бөгөөд өргөжүүлж болохуйц бүтээгдэхүүний ул мөрийг мөрдөн тогтоох систем байхгүй тохиолдолд энэ боломжийг бүрэн ашиглаж чадахгүй байна. Түүнчлэн тариаланчид, малчдыг нэг дижитал сүлжээнд оруулснаар тэдэнд бэлчээрийн менежментийг сайжруулах, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн шинэ технологи гэх мэт техникийн мэдлэгийг нэвтрүүлэхэд хялбар болох ба энэ тал дээр НҮБ-ын ХХААБ-ын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газраас ХХААХҮЯ болон бусад холбогдох агентлагуудад туслахад бэлэн байна. Төсөлд ОУЦХБ-тай түншлэх нь техникийн зураг төсөл, хэрэгжилтийг хялбар болгох болно. Тиймээс энэхүү төслийн утга санаа нь улс орны тэргүүлэх чиглэлд нийцсэн, цаашдаа хөдөө аж ахуйн салбарын өсөлтийн гол хөдөлгөгч хүч болох бөгөөд энэ зорилгод хүрэхийн тулд үндэсний болон олон улсын агентлагууд хамтран ажиллаж байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Монгол Улсын хүнс, хөдөө аж ахуйн дижитал платформын ерөнхий зураг төслийг гаргах:</p> <ul style="list-style-type: none">a) Хөдөө аж ахуй, хүнсний салбарын гол оролцогч талууд болон хэрэглэгчдийн бүлгийн бизнес үйл явц, хэрэглэгчийн зорчилт/тээврийн судалгаа хийх;b) Одоо байгаа тоон систем/үйлчилгээнд техникийн дүгнэлт хийх;c) Одоо байгаа дижитал үйлчилгээг бичил үйлчилгээний бүтцээр нэгтгэх;d) Өгөгдлүүд өөр хоорондоо зохицож уялдах, аюулгүйн стандарт тогтоох;e) Прототип загвар боловсруулах, турших;f) Хэрэглэгчдээс түүвэр бүлэг/сонирхогч тал/түншүүдийг тодорхойлох;g) Хөдөлгөөнт болон вэб програмуудыг боловсруулах;
--	---

	<p>h) Туршилтын төсөл хэрэгжүүлэх; i) Прототип загварыг үнэлэх, сайжруулах, дахин давталт хийх. j) Сургалт, чадавхыг бэхжүүлэх: k) Ур чадвар/мэдлэгийн дутагдалтай талыг тогтоосны үндсэн дээр сургалт/чадавхыг бэхжүүлэх загвар бий болгох; l) Сургалт явуулах. m) Хяналт, үнэлгээ хийх: n) Нөлөөллийн үнэлгээ (технологи суурилуулах, эдийн засгийн ашгийн хувь гэх мэт) хийх; o) Цаашид өргөжүүлэх зорилготой төр хувийн хэвшлийн түншлэлийн дэд төслүүдийг (тухайлбал холбооны операторуудтай) хэрэгжүүлэх.</p> <p>3) Хэрэгжилт НҮБ-ын ХХААБ-ын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газар ХХААХҮЯ, ХХМТГ-тай хамтарч Үндэсний цахим хөдөө аж ахуйн стратегийн хэрэгжилтийн хүрээнд төслийн үр дүнтэй байдлыг хангах болно.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>1) Бэлчээрийн менежментийг сайжруулах; 2) Байгалийн нөөцийг хамгаалах менежментийг сайжруулах; 3) Уур амьсгалын өөрчлөлтөд тэсвэртэй байх; 4) Ядуурлыг арилгах; 5) Найдвартай, шим тэжээл сайтай хүнсний хэрэглээг нэмэгдүүлэх; 6) Экспортын боломж нэмэгдсэнээр хүнсний салбарын микро, жижиг, дунд үйлдвэрлэгчид эдийн засгийн хувьд ашигтай байх.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I8.1

Нэр	Газрын ховор элементийн хайгуулын төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам, Ашигт малтмал, газрын тосны газар (АМГТГ)
Зорилтууд	<p>1) Олборлох боломжтой газрын ховор элементийн нөөцийн хайгуул хийх; 2) Монгол Улсын эдийн засгийг дэмжих зорилгоор уул уурхайн салбарыг төрөлжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах; 3) Дэлхийн технологийн шинэчлэлд зайлшгүй шаардлагатай түүхий эд нийлүүлэх замаар Монгол Улсын стратегийн байр суурийг дээшлүүлэх.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	Ирээдүйтэй ордуудыг тодорхойлох замаар газрын ховор элементийн нөөцөд суурилсан уул уурхайг тогтвортой хөгжүүлнэ.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Хайгуулын хуваарь: 1-р үе шат: 2022 онд Өмнөговь аймгийн Мушгиа худаг, Хотгор 2-р үе шат: 2023 онд Ховд аймгийн Халзан бүрэгтэй 3-р үе шат: 2024 онд Дорноговь аймгийн Лугын гол</p>
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл Газрын ховор элемент гэдэг нь ашигт малтмалын 17 элементийг багтаасан нэр томъёо бөгөөд дэлхий дээр байдаг ховор металл юм. Газрын ховор элементийн 5 төрлийн орд байдаг. Үүнд: карбонатитын орд, төмрийн хүдрийн орд, ион агуулсан нэгдлийн орд, элсэрхэг орд,</p>

шүлтлэг чулуулгийн орд багтана. Эдгээр ордуудад газрын ховор шороон элементүүд агуулагддаг. Газрын ховор шороон элемент нь шинж чанараасаа шалтгаалан бүхий л үйлдвэрлэлд ашиглагддаг бөгөөд цахилгаан автомашин (EV), дижитал камер, гар утас, зөөврийн компьютер, телевизор зэрэг бусад үйлдвэрлэлд зайлшгүй шаардлагатай түүхий эд юм. Тэдгээрийг цаашдаа шилэн субстратын зүлгүүр, авто машины катализатор, жижиг мотор, хагас дамжуулагч, шингэн талст, хэт дамжуулагч зэргийг үйлдвэрлэхэд өргөнөөр ашиглана. Тиймээс газрын ховор шороон элементийн эрэлт хэрэгцээ ихээхэн өснө. АНУ нь дэлхийд газрын ховор шороон элементийн томоохон үйлдвэрлэгч байсан. Гэвч БНХАУ-ын хямд үнийн стратеги бүхий газрын ховор элементийн үйлдвэрлэлийн эрчимтэй хөгжил, экспортын улмаас ихэнх улс орнуудын үйлдвэрлэл шахагдан гарсан. 1990-ээд онд БНХАУ-ын үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн нь бусад орны үйлдвэрлэлийг давсан тул тус улс нь олон жилийн туршид газрын ховор элементийн зах зээлд ноёрхож байв. Үйлдвэрлэлийн асар их хувийг эзэлдэг БНХАУ газрын ховор шороон элементийг үндэсний стратегийн бараа гэж үздэг. Энэхүү чухал нөөцийг дотоодын зах зээлд тэргүүн ээлжинд нийлүүлдэг.

2018 оны байдлаар дэлхийн хэмжээнд 130,000 тонн газрын ховор элемент үйлдвэрлэсний 79% нь БНХАУ, 15% нь Австрали, 2% нь ОХУ, 2% нь Бразил улсад ногдож байна. 2010 онд БНХАУ газрын ховор элементийн олборлолт, үйлдвэрлэл, экспортын квотыг бууруулсан нь дэлхийн хэмжээнд газрын ховор элементийн үнийг өсгөж, худалдан авалтад хүндрэл учруулсан юм. Тиймээс газрын ховор элементийн зах зээлийг төрөлжүүлэх зорилгоор дэлхийн хэд хэдэн улс шинэ уурхай байгуулах төлөвтэй байна. 2018 оны байдлаар дэлхийн хэмжээнд 126,000 тонн газрын ховор элементийн оксидын нөөц байгаа ба үйлдвэрлэлийн хэмжээг авч үзвэл уурхайн ашиглалтын хугацаа урт байна. Нийт нөөцийн 36% нь БНХАУ, 18% нь Бразил, 18% нь Вьетнам, 6% нь Энэтхэг улсад байна. БНХАУ-ын газрын ховор элементийн оксидын нөөц нь үйлдвэрлэлийн хэмжээнээс бага юм. Шинэ уурхайн бүтээн байгуулалтаас хамааран цаашид БНХАУ-ын эзлэх хувь хэмжээ буурч магадгүй. Газрын ховор элементийн үнэ тухайн элементээс хамааран харилцан адилгүй байдаг ба зарим элементийн үнэ бусдаасаа 10 дахин түүнээс ч илүү үнэтэй байдаг. БНХАУ газрын ховор элементийн олборлолт, үйлдвэрлэл, экспортын квотыг бууруулсны улмаас 2011 онд түүний үнэ дунджаар 1 кг нь 180 ам. долларт хүрч байсан бол одоогийн байдлаар 1 кг нь 40-60 ам. долларын хооронд хэлбэлзэж байна. Нэн ховор металлаас неодими, диспросиум, тербиум нь өндөр температурт шахалтын хүч/соронзон урсгалын нягтыг нэмэгдүүлэх шинж чанартай байдаг. Тиймээс тэдний хэрэглээ улам бүр нэмэгдсээр байна. Хавтгай дэлгэцийн шилэн зүлгүүрийн бодис болох церий, иттрий, фосфор, автомашины утааг цэвэршүүлэгч лантанумын эрэлт нэмэгдэж байгаа бөгөөд цаашид ч эрэлт улам бүр нэмэгдсээр байх төлөвтэй байна. 2018 оны байдлаар 1 кг неодимийн үнэ 70-75 ам. доллар, 1 кг иттрийн үнэ 3-4 ам. доллар, 1 кг лантерны үнэ 4-5 ам. доллар байсан. Бастнасит, моназит, ксенотим, ионы агууламж бүхий анхны хүдрийн биетийг олборлон, халууны задралын аргаар газрын ховор шороон элементийг ялгаж авдаг. Дараа нь нэгдлийг ялгаж, цэвэршүүлэн газрын ховор металл үйлдвэрлэгддэг. Бастнезитийн хөвүүлэн баяжуулах, өвөрмөц таталцал, моназитын соронзон тусгаарлалтыг ашигладаг. Ховор металлыг цэвэршүүлэх, боловсруулах нь тээврийн үр ашгийг нэмэгдүүлж, ертгийг бууруулна.

	<p>Гэвч газрын ховор элементүүд нь уран зэрэг цацраг идэвхт элементүүдэд төстэй хариу үйлдэл үзүүлдэг тул тэдгээрийг цэвэршүүлсний дараа агуулгад нь цацраг идэвхт материал орж болзошгүй. Энэ нь өртгийн хувьд сул тал болно. Өөр нэг асуудал нь газрын ховор элементийг хямд өртгөөр хүдрээс ялгаж авах технологийг хөгжүүлэх явдал юм.</p> <p>2) Одоогийн байдал</p> <p>БНХАУ-ын газрын ховор элементийн хамгийн том орд ӨМӨЗО-ны Баян-Овоогийн орд юм. БНХАУ-аас гадна АНУ-ын Mountain Pass, Канад улсын Hoidas, Thor нуур, Австрали улсын Dabbo Zirconia, Mount Weld, Nolans Boga-гаас газрын ховор элементийг олборлож байна. Газрын ховор элементийн эрэлт ирээдүйд улам бүр нэмэгдэж, цахилгаан авто машин, электрон төхөөрөмж улам боловсронгуй болсоор байх болно. Түүнчлэн 2011 онд БНХАУ-ын уул уурхайн экспортын хязгаарлалтаас үүдэн газрын ховор элементийн үнийг өсгөхгүйн тулд бусад улс оронд газрын ховор элементэд түшиглэсэн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхээр зорьж байна. Монгол Улсад газрын ховор элементэд түшиглэсэн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх нь БНХАУ-ын монополийг задлахад чухал ач холбогдолтой юм.</p> <p>3) Монгол Улсын газрын ховор элементийн нөөц баялаг</p> <p>Монгол Улсын Өмнөговь аймгийн газрын ховор элементийн орд БНХАУ-ын Баян-Овоотой хиллэж оршдог тул геологийн тогтцын хувьд ижил төстэй шинж чанартай. Монгол Улс нь газрын ховор элементийн нөөц баялаг ихтэйд тооцогддог. АНУ-ын Геологийн судалгааны албаны 2009 оны судалгаагаар Монгол Улс 31 сая тонн газрын ховор элементийн баялагтайг тогтоожээ. Монгол Улсад газрын ховор элементийн 4 ордыг тогтоосон. Үүнд Өмнөговь аймгийн Мушгиа худаг, Хотгор, Ховд аймгийн Халзан бүргэдэй, Дорноговь аймгийн Лугын голын орд багтана. Мушгиа худгийн ордод 1983 онд ЗХУ, Монгол Улс хамтран хайгуул хийсэн бөгөөд өрөмдлөгийн хайгуулыг 2007- 2012 онуудад хийж байжээ. Монгол Улс нь ОХУ, БНХАУ-тай хилэн оршдог нь экспортын бараа бүтээгдэхүүний үнэд нөлөөлдөг. Тиймээс газрын ховор элементийг боловсруулж арилжааны бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн, контейнер тээвэрлэлтээр бус агаараар шууд экспортлох боломжтой юм.</p> <p>4) Хайгуулын хамрах хүрээ</p> <p>Монгол орны газрын ховор элементийн дөрвөн ордод нөөцийн судалгаа хийнэ.</p> <p>Гадаргын эрэл хайгуул: Энэ бүс нутагт хиймэл дагуулын зураг, геологийн шинжилгээ хийнэ.</p> <p>Өрөмдлөг: Гүний өрөмдлөгийн талаар дэлгэрэнгүй мэдээллийг авах. Өрөмдлөгийн дээжээс чулуулгийг ангилна (фосфатын хүдэр, карбонатитын хүдэр, флюорит хүдэр гэх мэт). Үүнээс гадна ерөнхий чулуулгийн бүтэц, чулуулгийн эрдэсжилтийн бүтэц, хэлбэр зэргийг шинжилнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн талаар анхаарах нь судалгааны чухал хэсэг байх ёстой.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 18.2

Нэр	Металл ашигт малтмалын нөөцийн зах зээлийн судалгаа хийх төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УУХҮЯ, АМГТГ
Зорилтууд	1) Ойрын хугацаанд олборлож болох ирээдүйтэй ордуудыг тодорхойлох зорилгоор эрдэс металлын нөөцийн хайгуул хийх; 2) Монгол Улсын эдийн засаг, экспортыг тогтмол дэмжихийн тулд уул уурхайн салбарыг төрөлжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Ашигт малтмалын нөөц, тэдгээрийн бүтээгдэхүүний экспортыг өргөжүүлнэ; 2) Ашигт малтмалын нөөцийг боловсруулах технологийг бий болгоно.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Үе шат 1: Зэс, алт, молибден, мөнгө, цагаан тугалга, гянтболдын олон улсын эрэлт, нийлүүлэлтийн өнөөгийн нөхцөл байдлыг судалж, дүн шинжилгээ хийх; Үе шат 2: 1) Эдгээр ашигт малтмалын эрэлт, нийлүүлэлтийн олон улсын хэмжээний ирээдүйн урьдчилсан таамаглалыг бий болгох; 2) Олон улсын үнийн чиг хандлагад дүн шинжилгээ хийж, ашигт малтмалын ирээдүйн үнийг урьдчилан таамаглах; Үе шат 3: Ашигт малтмалын экспортын чиглэлд үнэлгээ хийж, сонгох.
Төслийн тодорхойлолт	1) Үндэслэл Монгол Улс нь ашигт малтмалын арвин нөөцтэй боловч зөвхөн зэсийн үйлдвэрлэлийг далайцтайгаар хөгжүүлж байна. Алт, мөнгө, цагаан тугалга, гянтболд, төмрийн хүдэр, никель, цайр, вольфрам, хайлуур жонш, молибден зэрэг бусад ашигт малтмалыг бага хэмжээгээр олборлож байна. Учир нь дэд бүтэц, зах зээлийн хөгжил сул, хэтийн эрэлт хэрэгцээний урьдчилсан тооцоо хийгдээгүйд оршиж байна. Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэн, Монгол Улсын ашигт малтмалын нөөцийг нэмэгдүүлэхийн тулд хааш нь экспортлох, зах зээлийн хэтийн төлөв байдал, ашигт малтмалын хүлээгдэж буй эрэлтэд үндэслэн дэд бүтцийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Ашигт малтмалын дэлхийн зах зээлийн дундаж үнийг Лондонгийн металлын бирж тодорхойлдог. Дэлхийн эдийн засаг хөгжихийн хэрээр эрдэс баялгийн түүхий эдийн эрэлт хэрэгцээ жил ирэх тусам өсч байгаа нь үнийн өсөлтөд нөлөөлдөг. Тухайлбал 2000 оноос хойш дэлхийн зах зээл дээр эрдэс баялгийн үнэ огцом өссөн. 2005 он хүртэл дэлхийн зах зээл дээр 1 тонн зэсийн үнэ 3,000 ам. доллараас доогуур байсан. Гэвч 2005 оноос хойш дэлхийн зах зээл дээрх зэсийн үнэ өсч, одоогийн байдлаар 1 тонн зэсийг 5,000 ам. доллараар худалдаалж байна. 2019 онд дээд цэгтээ хүрч, 1 тонн зэсийн үнэ 6,572 ам. доллар болсон. Өнгөрсөн хугацаанд 1 тонн цайр, хар тугалганы үнэ 1,000 ам.доллараас доогуур байв. Харин 2005 оноос хойш өсч, одоогийн байдлаар 1 тонныг нь 2,000 ам. доллараас дээш үнээр худалдаалж байна. 2019 онд 1 тонн цайрын үнэ 3,018 ам. доллар, 1 тонн хар тугалганы үнэ 2,267ам. долларт хүрсэн. Зэс, цайр, хар тугалганы үнэтэй харьцуулахад никель ба цагаан тугалганы үнэ харьцангуй хурдан өсч, өмнө нь 1 тонн нь 5,000-6,000 ам.доллар байсан бол 10,000-15,000 ам.доллар болж өсчээ. Дэлхийн зах зээл дээрх алтны үнийг 2000 онтой харьцуулбал 4 дахин өсчээ.

Металл ашигт малтмалын эрэлт хэрэгцээний чиг хандлагыг харахад ирээдүйд цахилгаан хөдөлгүүрт автомашин, цэнэглэдэг гибрид автомашин үйлдвэрлэснээр зэсийн эрэлт нэмэгдэх хандлагатай байгаа тул үнэ нь өсөхөөр байна. Цахилгаан хөдөлгүүрт машин нь энгийн машинаас 3-4 дахин их зэс ашигладаг. Цахилгаан автомашины үйлдвэрлэл хөгжсөнөөр ирэх арван жилд зэсийн эрэлт 9 дахин нэмэгдэнэ. Цахилгаан хөдөлгүүрт машинаас гадна цахилгаан эрчим хүчний эрэлт нэмэгдсэнтэй холбогдуулан ирээдүйд зэсийн эрэлт өндөр байх төлөвтэй байна.

Зэвэрдэггүй ган материалын үйлдвэрлэл нь никелийн гол хэрэглэгч бөгөөд цэнэг хураагуурын үйлдвэрлэлийн хувьд никелийн эрэлт жилээс жилд нэмэгдэх төлөвтэй байгаа нь никель бүтээгдэхүүний үнэ өсөхөд нөлөөлж байна. Литийн эрэлт цахилгаан автомашины худалдааны зах зээл тэлэхийн хэрээр нэмэгдэх бөгөөд литийн нийлүүлэлтийн хомсдолоос болж 2023 оноос хойш литийн үнэ огцом нэмэгдэх төлөвтэй байна. Ховор металл, газрын ховор элементүүд нь дижитал камер, гар утас, зөөврийн компьютер, телевизор, шилэн субстратын зүлгүүр, авто машины катализатор, жижиг мотор, хагас дамжуулагч, шингэн талст, хэт дамжуулагч зэргийг үйлдвэрлэхэд зайлшгүй шаардлагатай эрдэс баялаг юм. Цаашдаа эдгээр эрдэс баялгийн эрэлт огцом өсөх хандлагатай байна. Дээр дурдсанаар зах зээлийн хэтийн төлөв байдал, цаашдын эрэлт хэрэгцээг тусгасан металл ашигт малтмалын зах зээлийг хөгжүүлэх хэрэгтэй.

2) Одоогийн байдал

2018 онд Монгол Улсын нийт экспортын 93%-ийг ашигт малтмалын бүтээгдэхүүн эзэлж байсан байна. Түүнээс металл ашигт малтмал 45%, нүүрс 42%, газрын тос 6%-ийг тус тус эзэлж байна. Ашигт малтмалын бүтээгдэхүүн бус экспорт зөвхөн 7% байна. Металл ашигт малтмалын экспорт 3,028 сая ам.долларт (45%) хүрч, уул уурхайн салбар Монгол Улсын эдийн засгийн голлох салбар юм.

Зэсийн баяжмал нь металл ашигт малтмалын экспортын нийт үнийн дүнгийн 66.5% (2,013 сая ам. доллар), төмрийн хүдэр 11.3% (342 сая ам. доллар), цайр 6.5% (197 сая ам.доллар), флюорит 6.3% (191 ам. доллар) байна. сая), алт 4.8% (145 сая ам. доллар), зэс 2.7% (81 сая ам. доллар), молибден 1.6% (48 сая ам. доллар), вольфрам 0.3%-ийг (9 сая ам.доллар) тус тус эзэлж байна. Металл ашигт малтмал нь Монгол Улсын экспортын чухал бүтээгдэхүүн бөгөөд цаашид тогтвортой үйлдвэрлэж, экспортлох төлөвтэй байна. Тиймээс зах зээлийн хэтийн төлөв байдал, цаашдын эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан ашигт малтмалын экспортын стратегийг боловсруулах зайлшгүй шаардлагатай.

3) Үр дүн

Ашигт малтмалын эрэлт, нийлүүлэлтийн цаашдын чиг хандлага, олон улсын үнэ ханшийг урьдчилан таамагласнаар урт хугацааны тогтвортой хөгжлийн төлөвлөгөө, экспортын зорилтыг найдвартай хангах боломжтой болно.

4) Бизнесийн тодорхойлолт

Эхний ээлжинд зэс, алт, молибден, мөнгө, цагаан тугалга, гянтболд, төмрийн хүдэр, хайлуур жонш, хар тугалга, цайр зэргийн олон улсын өнөөгийн эрэлт, нийлүүлэлтийн нөхцөл байдлыг судалж, дүн шинжилгээ хийнэ. Үүний дараа эдгээр ашигт малтмалын дэлхийн хэмжээний ирээдүйн эрэлт, нийлүүлэлтийн талаар урьдчилсан тооцоо хийнэ. Дараагийн алхам нь олон улсын үнийн чиг хандлагыг судалж,

	ашигт малтмалын цаашдын үнийг урьдчилан таамаглах судалгаа байх болно. Эдгээр мэдээлэлд үндэслэн олборлолт, экспортын болон боловсруулах технологийг нэвтрүүлэх төлөвлөгөөг сонгоно.
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн талаар анхаарах нь судалгааны салшгүй чухал хэсэг байх ёстой.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I9.1

Нэр	Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл*
Байршил	Нүүрсний уурхай болон тээвэрлэх чиглэл
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УУХҮЯ, ЭХЯ
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Азийн бүс нутаг, зүүн хойд Азийн зах зээлийн чиг хандлагыг ойлгох; 2) Экспортын нүүрс тээвэрлэх оновчтой маршрутыг тодорхойлох; 3) Таван толгойн нүүрсний хангамжийн сүлжээг байгуулах; 4) Нүүрсний экспортын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах
Хүлээгдэж буй үр дүн	Нүүрсний тээврийн зардлыг бууруулна; Нүүрсний тээвэрлэлтийг оновчтой болгон сайжруулах замаар нүүрсний экспортыг дэмжинэ.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Үе шат 1: Дэлхийн эрчим хүч, нүүрсний эрэлт, нийлүүлэлтийн дүн шинжилгээ</p> <p>Үе шат 2: Нүүрс тээвэрлэлтийн дэд бүтцийн судалгаа, маршрутын харьцуулалт, дүн шинжилгээ</p> <p>Үе шат 3: Нүүрсний экспортын өрсөлдөх чадварыг сайжруулах цогц үнэлгээ</p>
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Таван толгойн уурхайн нүүрсний тээвэрлэлтийн тухайд одоогийн байдлаар зүүн болон өмнөд чиглэлийн төмөр замууд баригдаж байна. Зүүн чиглэлийн төмөр зам Таван толгойгоос Сайншандыг холбох бөгөөд дараа нь Чойбалсантай холбогдоно. Өмнөд чиглэлийн төмөр зам Таван толгойгоос Гашуун Сухайт хүртэлх төмөр зам юм. Таван толгойн нүүрсийг олон улсын зах зээлд аль чиглэлээр гаргах нь одоогоор шийдээгүй байна. Энэхүү судалгаагаар Таван толгойн нүүрсийг Япон улсад экспортолно гэж тооцон Таван толгойн нүүрс тээвэрлэлтийн сүлжээг бүрдүүлэхийн тулд дээрх хоёр чиглэлд эдийн засгийн үнэлгээ хийх болно. Түүнчлэн судалгааны хүрээнд Азийн бүс нутаг, зүүн хойд Азийн зах зээлийн чиг хандлагыг судална.</p> <p>Монгол Улсаас нүүрсээ олон улсын зах зээлд гаргах хоёр маршрутаас ОХУ-ын төмөр замын царигийн өргөн нь Монголын төмөр замын царигийн өргөнтэй ижил тул хил дээр зөөж ачих шаардлагагүй. Үүнээс гадна Сибирийн төмөр зам Монголын нүүрсийг тээвэрлэх хүчин чадалтай. Гэсэн хэдий ч одоо байгаа боомтын хүчин чадал хангалтгүй байгаа тул ихээхэн хэмжээний ачааг зохицуулах хүчин чадалтай боомт шаардлагатай байна. Өөр нэг дутагдалтай тал бол тээвэрлэх зай нь БНХАУ руу тээвэрлэх маршрутаас илүү урт. БНХАУ руу тээвэрлэх маршрут нь ОХУ-тай харьцуулахад богино зайтай бөгөөд тээвэрлэх боомтын багтаамж хангалттай боловч Монголын төмөр замын царигийн өргөн зөрдөг тул хил дээр зөөх ачилт хийх</p>

	<p>шаардлагатай болдог. Үүнээс гадна БНХАУ-ын төмөр замын ачаа тээвэрлэлтийн хүчин чадал хангалтгүй зэрэг сул талууд бий. Ямартай ч аль нэг чиглэлийг нь ашиглан нүүрс тээвэрлэхээс өөр сонголт байхгүй тул цаашдаа маршрутын сонголтыг авч үзэх зайлшгүй шаардлагатай.</p> <p>Ялангуяа Азийн улс орнуудын эдийн засгийн өсөлт өндөр байгаа нь нүүрсний эрэлтийг нэмэгдүүлэхээр байна. Олон улсын эрчим хүчний агентлагийн боловсруулсан бодлогын хувилбараас үзэхэд 2040 онд Энэтхэг улсын нүүрсний эрэлт 97%-иар, Зүүн өмнөд Азийн улс орнуудын нүүрсний эрэлт 91%-иар тус тус өснө. Монгол Улсын нүүрсний экспортын хувьд Ази, ялангуяа Зүүн хойд Азийн улс орнуудын нүүрсний эрэлт, нийлүүлэлт, цаашдын зах зээлийн чиг хандлагыг ойлгох нь чухал юм. Энэхүү судалгааны хүрээнд БНХАУ, зүүн хойд Азийн бусад орнууд (Япон, БНСУ, БНХУ), Энэтхэг, зүүн Өмнөд Азийн улс орнуудын нүүрсний эрэлт хэрэгцээ, нүүрсний томоохон нийлүүлэгчдийн талаар судална. Монголын нүүрсний экспортын өрсөлдөх чадварын талаар дүн шинжилгээ хийж, үр дүнтэй стратегийг хэрэгжүүлэх боломжтой.</p> <p>Одоогийн байдлаар олон улсын зах зээлд Австрали, Индонези, Мозамбик, Колумби, Канад, АНУ нүүрс экспортолж байна. Олон улсын зах зээлд эдгээр улсуудтай Монголын нүүрсний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхийн тулд үйлдвэрлэлийн зардал, тээврийн зардал, боомтын үйлчилгээ, БНХАУ, ОХУ-аар дамжин өнгөрсний төлбөр зэргийг анхааран үзэх шаардлагатай.</p> <p>Монгол Улсын коксжих нүүрсний чанарыг дэлхий дахинд өндөр үнэлдэг тул Зүүн Ази руу экспортлох өндөр боломж байгаа бөгөөд нүүрсийг чанараас нь хамаарч экспортлох боломжтой.</p> <p>2) Одоогийн байдал</p> <p>Өмнөговь аймгийн нүүрсний ордыг ашиглахтай холбогдуулан нүүрс тээвэрлэх 4 чиглэлийг судалж байна. Чиглэл 1: БНХАУ-аар дамжин өнгөрөх (Нарийнсухайт нүүрсний уурхай → Тэньжин боомт), Чиглэл 2: (Таван Толгойн нүүрсний уурхай → Тэньжин боомт), Чиглэл 3: (Таван Толгойн нүүрсний уурхай → Бичигт → Жинзоу боомт), Чиглэл 4: ОХУ-аар дамжин өнгөрөх (Толгойн нүүрсний уурхай → Сүхбаатар → Владивосток боомт)-ыг тооцсон.</p> <p>Төмөр замын тээврийн зардлыг тооцоход 1-р чиглэлийн замын урт 2,056 км, тээврийн зардал 1 тонн ачаа 58.58 ам. доллар, 2-р чиглэлийн замын урт 1,622 км, тээврийн зардал 1 тонн ачаа 60.64 ам. доллар, 3-р чиглэлийн замын урт 2,188 км, тээврийн зардал 1 тонн ачаа 91.72 ам. доллар тус тус байна. 4-р чиглэлийн замын урт 5,490 км, тээврийн зардал 1 тонн ачаа 120.61 ам. долларын үнэтэй байна. Тээврийн зардалд төмөр замын тээврийн тариф, гаалийн төлбөр, ачаа шилжүүлэн ачилтын хөлс, боомтын карго үйлчилгээ, экспортын татвар зэрэг орно. Улс орнуудын төмөр замын тээврийн тариф өөр өөр байдаг бөгөөд Монгол Улсад ачаа тээврийн 1 тн.км-ийн жишиг тариф 0.036 ам. доллар, БНХАУ-д 1.75+0.009 ам. доллар, ОХУ-д 0.0193 ам. доллар байна.</p> <p>2018 онд Монгол Улс 36.67 сая тонн нүүрс экспортолсон нь Монгол Улсын нийт экспортын 42% -ийг эзэлж байна. Үүнээс боловсруулсан коксжих нүүрс 5.48 сая тонн (1 тн~100-120 ам. доллар), түүхий нүүрс 14.4 сая тонн (1 тн~ 60-65 ам. доллар), хагас коксжих нүүрс 11.68 сая тонн (1 тн~ 35-40 ам. доллар), дулааны нүүрс 5.11 сая тонн (1 тн~15-20 ам. доллар) эзэлж байна.</p> <p>3) Үр дүн</p>
--	--

	<p>Монгол Улсаас Япон улс руу гаргах нүүрсний экспортын эдийн засгийн үнэлгээг танилцуулна.</p> <p>4) Төслийн хамрах хүрээ</p> <p>a) Дэлхийн эрчим хүчний эрэлт, нийлүүлэлтийн дүн шинжилгээ</p> <p>b) Зүүн хойд Ази болон бусад Азийн улс орнуудын нүүрсний эрэлт, нийлүүлэлтийн төсөөлөл</p> <p>c) Монгол Улс, ОХУ, БНХАУ-ын дэд бүтцийн судалгаа</p> <p>d) Задгай боомтын чиг хандлага, далайн ачаа тээврийн тооцоо</p> <p>e) ОХУ, БНХАУ-ын ачаа тээврийн тарифын судалгаа</p> <p>f) ОХУ, БНХАУ-ын төмөр замын тээврийн маршрутын харьцуулалт, иж бүрэн үнэлгээ</p> <p>g) Монгол Улсын экспортын өрсөлдөх чадварт нөлөөлж буй үйлдвэрлэлийн зардал, тээврийн зардал, боомтын үйлчилгээ, БНХАУ, ОХУ-аар дамжин өнгөрсний төлбөр зэрэг холбоотой асуудлуудыг нэгтгэж, шаардлагатай сайжруулалтыг хийх.</p> <p>h) Нүүрсний экспортын өрсөлдөх чадварыг сайжруулах арга хэмжээний талаар дүгнэлт хийх</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн талаар авч үзэх нь судалгаа, үнэлгээний нэг хэсэг болно.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: 19.2

Нэр	Нүүрсний ордын хайгуулын төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УУХҮЯ, ЭХЯ
Зорилтууд	Монгол Улсын хэмжээнд геологийн тогтоц, нүүрсний давхарга, нөөц, нүүрсний чанарын талаар дүн шинжилгээ хийх замаар Монгол Улсын нүүрсний салбарын хөгжлийн потенциалыг үнэлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Энэхүү төсөл нь Монгол Улсын нүүрсний нөөцийг тодорхойлоход хувь нэмэр оруулна. Нүүрсний шинэ ордыг илрүүлсний үндсэн дээр уул уурхайн хөгжлийн стратегийг болвсруулна.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Үе шат 1: Нүүрсний нөөцийн геологийн хайгуул судалгаа хийх нутаг дэвсгэрийг судалж, судалгаа эрлийн ажил хийх нутаг дэвсгэрийг тогтоон, судалгаа хайгуулыг өргөн хүрээнд хийж гүйцэтгэнэ. (2 жил)</p> <p>Үе шат 2: Нүүрсний ордын нарийвчилсан хайгуул, эрэл хийх байршлыг тодруулан сонгож, тухайн байршилд нарийвчилсан хайгуул хийж, нүүрс олборлох боломжийг тодруулах. (2 жил)</p> <p>Үе шат 3: Нүүрсний нөөцийн үнэлгээ хийх (1 жил)</p>
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол оронд 15 нүүрсний сав газарт 320 гаруй орд бий. Нүүрсний ордын геологийн нас нь эрт төрмөлийн эрин, цэрдийн галавын үе бөгөөд нүүрсний техникийн шинж чанарын үзүүлэлтүүд Монгол Улсын баруун хязгаараас зүүн хязгаар хүртэлх өргөн уужим газар нутагт харилцан адилгүй байна.</p> <p>Баруун Монголд орших Хархираа, Баян-Өлгий, Монгол Алтайн нүүрсний сав газар нь эрт төрмөлийн эринд бүрэлдэн тогтсон. Эдгээр</p>

	<p>сав газарт битумтэй тослог нүүрсний (дулааны болон коксжих нүүрс) орд бий. Эдгээр нүүрсний сав газрууд нь далайн эрэг дагуу хуримтлагдсан чулуулаг, коксжилтын өвөрмөц шинж чанартай. Монгол орны өмнө зүгт орших Өмнөговийн сав газар нь пермийн галвын эрин үед бүрэлдэн тогтсон бөгөөд битумтэй тослог нүүрсний (дулааны болон коксжих нүүрс) орд бий. Таван толгойн орд зэрэг нүүрсний ордыг агуулсан энэхүү сав газрыг коксжих нүүрс олборлох зорилгоор хөгжүүлж ирсэн. Монгол орны төв хэсэгт орших Чойр-Нялгын хүрэн нүүрсний сав газар, зүүн зүгт орших Тамсагийн сав газар нь юрийн галав болон цэрдийн галавын үед тус тус бүрэлдэн тогтсон. Баруун, өмнөд зүгийн нүүрсний сав газрын нүүрсний чанарт хүрэхгүй хагас битумт нүүрс, хүрэн нүүрс бөгөөд тунамал гарал үүсэлтэй гэж үздэг. Монгол орны нүүрсний давхарга нь наснаас хамааран тунамал хурдсын давхарга, төрөл бүрийн чиглэлтэй тектоник хөдөлгөөний улмаас үүссэн.</p> <p>2007 он хүртэл төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооны үед дотоодын хэрэгцээнд 10 сая тонн хүрэн нүүрс үйлдвэрлэсэн байна. Үүний дараа Өмнөговь аймагт пермийн галавын эрин үеийн өндөр чанартай коксжих нүүрс олдсоноор Эрдэнэс Таван толгойн нүүрсний уурхай, Ухаа худаг нүүрсний уурхай, Нарийн сухайтын нүүрсний уурхайг бүрэн хэмжээгээр хөгжүүлж ирсэн юм.</p> <p>Өмнөговь аймгаас баруун зүгт орших Баянхонгор, Говь-Алтай аймаг, Монгол Улсын умард хэсэгт ОХУ-тай хиллэн оршдог Хөвсгөл, Булган аймаг нүүрсний баялаг орд газруудтай. Өмнөговь аймагт нүүрсний нөөцийн геологийн эрэл хайгуул, судалгааг бүрэн хийгээгүй байна. Эдгээр газар нутагт тархсан нүүрсний ордтой холбоотой цөөн баримт мэдээлэл, бүртгэл байгаа ба нүүрсний нөөцийг бүрэн хэмжээгээр тодорхойлох геологийн эрэл хайгуул, судалгаа хийх шаардлагатай байна. Тиймээс нүүрсний салбарын хөгжлийн потенциалыг тодруулах нь зүйтэй. Одоогийн байдлаар Монгол Улсын нүүрсний геологийн таамаг нөөц 162 тэрбум тонн бөгөөд геологийн эрэл хайгуулын үд дүнд тогтоосон нөөц бага байна. Тиймээс Монгол Улсын хэмжээнд хайгуул хийгдээгүй газар нутагт нүүрсний нөөцийн хайгуул хийх, нүүрсний ордын геологийн тогтоц, нүүрсний давхаргын төлөв байдал, нүүрсний нөөцийн хэмжээ, нүүрсний чанарыг нарийвчлан судлах нь нэн чухал ач холбогдолтой юм.</p> <p>2) Судалгааны хамрах хүрээ</p> <p>Нүүрсний нөөцийн геологийн хайгуул судалгаа, эрлийн ажлыг дор дурдсанаар хийж гүйцэтгэнэ. Үүнд:</p> <p>Алсын зайн тандалт судалгаа</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Газар нутаг, геологийн тогтоцын талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл авна. Нүүрсний ордын нарийвчилсан хайгуул, эрэл хийх байршлыг сонгоход ашиглана. <p>Геологийн хайгуул судалгаа</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Чулуулгийн найрлага, хувирал, бүтэц зэргийг тухайн байршил дээрх судалгаагаар тогтоох <p>Геофизикийн судалгаа</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Газрын хэвлийн талаарх мэдээлэл болон соронзон/таталцал/цахилгаан соронзон геофизикийн аргыг ашиглан агаараас судалж, нарийвчилсан хайгуул, эрэл хийх байршлыг сонгоно.
--	--

	<ul style="list-style-type: none">✓ Геологи хайгуул хийхдээ агаараас судлах нь томоохон газар нутгийг хамруулах боломжтой. Өрөмдлөг хийж чулуулгийн физик-механикийн шинж чанарыг тогтооно. <p>Өрөмдлөгийн ажил</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Хайгуулын талбайд өрөмдлөг хийж, газрын доор болон гадарга дээрх чулуулгийн дээжийг авч ашигт малтмалын ордыг судлах, эрдэс түүхий эдийн химийн шинжилгээ, физикийн шинж чанарын шинжилгээ хийнэ. <p>Ордын үнэлээ</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Судалгаа шинжилгээний програм хангамж ашиглан олж авсан өгөгдлийг боловсруулж, ашигт малтмалын ордын нөөцийн гурван хэмжээст тархалт, геологийн тогтоцыг тодорхойлно. <p>Дээр дурдсанаар Өмнөговь аймгийн Таван толгойн нүүрсний орд газарт олон жилийн турш нүүрсний нөөцийн хайгуул хийж ирсэн бөгөөд үүний үр дүнд ган хайлуулахад зориулагдсан өндөр чанарын коксжих нүүрс байгааг тогтоосон. 2018 онд нүүрсний уурхайн бүрэн хэмжээний бүтээн байгуулалтыг эхлүүлсэнээр Монгол Улсын коксжих нүүрсний нийлүүлэлт нэмэгдсэн.</p> <p>Таван толгойн нүүрсний ордоос бусад газарт өнөөг хүртэл хайгуул судалгаа хийгээгүй байгаа бөгөөд геологийн тогтоц, нүүрсний нөөцийн талаарх мэдээлэл хязгаарлагдмал байна. Нүүрсний боломжит нөөцийг илрүүлэхийн тулд өргөн хүрээг хамарсан суурь судалгаа хийх нь чухал юм. Өнөөг хүртэл нүүрсний уурхайн бүтээн байгуулалтыг Өмнөговь аймагт голлон хэрэгжүүлж байсан ба сүүлийн жилүүдэд Хөвсгөл аймгийн Овоотын коксжих нүүрсний төслийг Aspire Mining (Австрали) компани хэрэгжүүлж байна.</p> <p>3) Үр дүн</p> <p>Монголын нүүрсний нөөц, нүүрсний чанарын талаар ойлгож, мэдэх, Нүүрсний нөөцийг баталгаажуулж, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах замаар нүүрсний уурхайн бүтээн байгуулалтыг дэмжих, Чанартай нүүрсний нөөцийг нэмэгдүүлэх замаар экспортыг сайжруулах, Нүүрсний үйлдвэрлэлийг төрөлжүүлэх.</p> <p>4) Хамрах хүрээ</p> <p>Энэхүү судалгааг I, II үе шатуудаар хэрэгжүүлэх бөгөөд нүүрсний нөөцийн хайгуул судалгааг үе шаттайгаар явуулна. Үе шатны үйл ажиллагааг доор дурдав. Үүнд:</p> <p>[Үе шат I]</p> <p>Хайгуул, судалгааг ойролцоогоор 120,000 км² газар нутгийг хамруулан хиймэл дагуулын газрын зургийн дүн шинжилгээ, аэромагнитийн судалгаа, гадаргуугийн эрэл хайгуулын судалгааг тус тус хийнэ. Одоо байгаа өрмийн цооногийн мэдээлэл, нүүрсний судалгааны мэдээллийг цуглуулж, мэдээллийн сан бүрдүүлэн, томоохон газар нутгийг хамруулан геологийн тогтоц, нүүрсний ордын дүн шинжилгээ хийнэ. Дүн шинжилгээнд үндэслэн нарийвчилсан хайгуул хийх байршлыг тогтооно.</p> <p>[Үе шат II]</p> <p><u>Гадаргуугийн эрэл хайгуул</u></p> <p>Нарийвчилсан хайгуул хийх байршилд хиймэл дагуулын газрын зургийн дүн шинжилгээ, геологийн судалгаа хийж, нүүрс, чулуулгийн илэрцийг судална.</p> <p><u>Түршилтын өрөмдлөг</u></p>
--	--

	<p>Нарийвчилсан хайгуул хийх байршилд дээж авах өрөмдлөг хийж, төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай нарийвчилсан мэдээллийг олж авна. Өрөмдлөг хийх замаар нүүрсний давхаргын зузаан, нүүрсний агууламж, чулуулгийн төрлийг тогтооно.</p> <p><u>Физикийн шинж чанарын судалгаа</u> Өрөмдлөгийн үеэр ажиглалт хийхээс гадна эрдсийн нягтрал, гамма зэрэг физикийн шинж чанарыг судална. (Газар хөдлөлтийн судалгаа) Өрөмдсөн цооногт долгионы хурдны (VSP) судалгаа, газар хөдлөлтийн судалгаа хийнэ.</p> <p><u>Нүүрсний чанарын шинжилгээ</u> Нүүрсний давхаргын чанарыг шинжилнэ.</p> <p><u>Байр зүйн/геологийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх</u> Энэхүү төслийн хүрээнд одоо байгаа мэдээллийн санг баяжуулан шинэчилнэ.</p> <p>[Үе шат III]</p> <p><u>Геологийн судалгаа, үнэлгээ</u> Одоо байгаа геологи хайгуулын мэдээлэл, өрөмдлөгийн цооногийн мэдээлэл, геофизикийн судалгаанд үндэслэн геологийн иж бүрэн судалгаа, үнэлгээний ажлыг хийж гүйцэтгэнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I9.3

Нэр	Нүүрс угааж баяжуулах үйлдвэрийг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Байршил	Гангийн үйлдвэрт ашиглах коксжих нүүрсний уурхай
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УУХҮЯ, ЭХЯ
Зорилтууд	Нүүрс нийлүүлэлт, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлт, хүлэмжийн хий бууруулалтад хувь нэмэр оруулна. Коксжих нүүрсийг угааж баяжуулан гангийн үйлдвэрт нийлүүлснээр коксжих нүүрсэнд нэмүү өртөг шингээж, сайн чанартай нүүрсээр хангах боломжийг бүрдүүлэх бөгөөд нүүрсний нэгжийн экспортын үнэ нэмэгдэж, Монгол Улсын төсвийн орлого нэмэгдэнэ. Мөн дотоодын нүүрс боловсруулалтын үр дүнд тээврийн үр ашиг дээшилж хүлэмжийн хийн ялгарал буурах ба дэлхийн дулаарлын үр дагаврыг бууруулахад хувь нэмэр оруулна. Түүнчлэн нүүрсийг баяжуулсны үр дүнд гарах завсрын бүтээгдэхүүнийг үр дүнтэй ашиглах нөхцөл бүрдэнэ.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Нүүрсийг баяжуулснаар нүүрсний борлуулалтын үнэ нэмэгдэнэ. 2) Тээврийн үр ашиг дээшилж, байгаль орчныг хамгаална. 3) Хаягдаж буй завсрын бүтээгдэхүүнийг үр дүнтэй ашиглана. 4) Нүүрсийг баяжуулснаар цахилгаан станцын хорт утааны ялгарал буурч, хүлэмжийн хийн ялгарлыг багасна.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Үе шат 1: Нүүрс олборлох бүс нутагт судалгаа хийх, нүүрс угаах, баяжуулах боломжийг судлах, мастер төлөвлөгөөний зорилтыг тодорхойлох (2021)

	<p>Үе шат 2: Нүүрсийг хуурай, нойтон аргаар баяжуулах, нүүрс баяжуулах арга технологийг судлах, нүүрс баяжуулах үйлдвэрээс гарсан завсрын бүтээгдэхүүнийг ашиглах талаар үнэлгээ хийх (2022) Үе шат 3: Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах (2023)</p>
<p>Төслийн тодорхойлолт</p>	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол орны өмнөд хэсгийн говьд гангийн үйлдвэрлэлд шаардлагатай коксжих нүүрс элбэг бий. Тухайлбал Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрийн зүүн хэсэгт орших Таван толгойн нүүрсний орд нь 6.4 тэрбум тонн нүүрсний нөөцөөрөө дэлхийд тэргүүлдэг. Дэлхий даяар ган төмөрлөгийн салбарт шаардлагатай коксжих нүүрсний үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал байдаг тул Монгол Улсад тус үйлдвэрлэлийн шинэ бүсийг хөгжүүлэх нь дэлхийн нүүрсний салбарын хөгжилд чухал ач холбогдолтой юм. Одоогийн байдлаар Монгол Улс нь нүүрсийг ихэвчлэн БНХАУ-д экспортолж байна. Түүхий нүүрс экспортлолтын улмаас нүүрсний үнэ тариф хямд, нүүрсний тээвэрлэлтийн үр ашиг муу байгаа нь байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Нүүрс нь органик (шатах) материал, эрдэс (үнс) агуулна. Нүүрсний баяжуулалт нь тоосонцор, чийгшил, илчлэг чанар, үнслэг, хүхэрлэгийн агуулгын хувьд чанарын шаардлага хангасан нүүрс үйлдвэрлэх үйл явцыг хэлнэ. Нүүрсийг баяжуулан үнслэгийн агуулгыг багасгана.</p> <p>Нүүрсний уурхайд нүүрс баяжуулах үйлдвэр байгуулах нь ихээхэн ач холбогдолтой. Үүнд: 1) тээврийн зардал буурах, 2) нүүрсний агуулахын хэрэгцээ буурах, 3) бутлагчийн ачаалал буурах, 4) үнс багасах, 5) тоосжилтын шүүлтүүрийн ачаалал буурах, 6) утааг хоргүйжүүлэх төхөөрөмжийн ачаалал буурах, 7) боловсруулах үнслэгийн хэмжээ буурах, 8) агаарын бохирдол буурах, 9) эрчим хүч үйлдвэрлэлийн үр ашиг сайжрах зэрэг болно.</p> <p>Нүүрсийг баяжуулах технологийн үндсэн 2 арга бий. Үүнд хүндийн хүчээр баяжуулах, хөвүүлэн баяжуулах технологи юм. Олборлосон нүүрсний чанарт нийцүүлэн нүүрс баяжуулах тоног төхөөрөмжийг оновчтой сонгох шаардлагатай. Нүүрс баяжуулах төхөөрөмжид хүнд орчны сепаратор, хүнд суспензын циклон, баяжуулах машин, спирал сортлогч, чичиргээт ширээ, хөвүүлэх машин орно. Нүүрсний шинж чанар, нүүрсний том, жижгийн хэмжээ, ангиллын нарийвчлал зэргээс хамааруулан тоног төхөөрөмжийг оновчтой сонгох шаардлагатай.</p> <p>Коксжих нүүрснээс гангийн үйлдвэрт ашиглах кокс гарган авч тэсэлгээний зууханд төмрийн хүдрийн хэмжээг бууруулахад ашиглана. Олборлосон түүхий нүүрс нь ихэвчлэн чанарын хувьд ялгаатай бөгөөд нүүрсний үнслэг, хүхэрлэг агуулга өндөр байдаг. Ган хайлуулахад зориулагдсан коксжих нүүрс нь "чанартай, үнслэг, хүхэрлэгийн агуулга багатай" байх шаардлагатай. Тиймээс сайн чанарын нүүрсийг шаарддаг. Хэрэв үнслэг, хүхэрлэгийн агуулга өндөр байвал чанар муутай кокс үүсч, тэсэлгээний зууханд үйлдвэрлэсэн гахайн төмөр нь хэврэг болдог. Иймээс ган хайлуулахад зориулан түүхий нүүрсний чанарыг сайжруулж, нүүрс баяжуулах замаар үнслэг, хүхэрлэгийн агуулгыг багасгадаг. Завсрын бүтээгдэхүүн, хаягдлыг хэрхэх асуудал үүсдэг. Гангийн үйлдвэрт ашиглах чанартай коксжих нүүрс (анхдагч бүтээгдэхүүн) үйлдвэрлэхэд завсрын бүтээгдэхүүн (хоёрдогч бүтээгдэхүүн) гардаг. Энэхүү завсрын бүтээгдэхүүнийг хоёрдогч бүтээгдэхүүн гэж нэрлэдэг. Завсрын бүтээгдэхүүн нь хэдийгээр үнслэгийн агуулга өндөртэй боловч түүний илчлэгийн хэмжээ нь 4,000 ккал/кг байна. Завсрын бүтээгдэхүүн нь хаягдлаас ялгаатай бөгөөд түүнийг үр дүнтэй ашиглаж, нүүрсээр ажилладаг цахилгаан станцууд болон нам даралтын зуухуудад ашиглаж болно.</p>

	<p>2) Одоогийн байдал</p> <p>Монгол Улсад Энержи Ресурс компани нь Таван толгойн нүүрсний орд дахь Ухаа худгийн уурхайд нүүрс баяжуулах үйлдвэр байгуулсан. Энэхүү үйлдвэрийн модуль тус бүр жилд 5 сая тонн (цагт 900 тонн) х 3 модуль, жилд 15 сая тонн (цагт 2,700 тонн) нүүрс угааж, баяжуулах хүчин чадалтай. 1.2-аас 50 мм-ийн хэмжээтэй түүхий нүүрсийг анхдагч, хоёрдагч хүнд суспензын циклоноор баяжуулахад коксжих нүүрс, завсрын бүтээгдэхүүн, хаягдал гарна. 1.2 мм-ээс жижиг түүхий нүүрсийг 0.2 мм хүртэл ангилан, 0.2-1.2 мм-ийг спираль сортлогчоор, 0,2 мм ба түүнээс жижиг коксжих нүүрсийг хөвүүлэх машинаар боловсруулна. Цагт 135 м3 ус зарцуулдаг. Нүүрс баяжуулах үйлдвэрээс 20 км зайтай худгаас ус авч ашигладаг. Нийт 12 худгийн зургаан худаг нь нүүрс баяжуулах үйлдвэр, цахилгаан станцад 350-400 м3/цаг ус нийлүүлж байна. Ухаа худгийн нүүрс баяжуулах үйлдвэрээс жилд 30 орчим сая тонн завсрын бүтээгдэхүүн гардаг. "Энержи Ресурс" компаний эзэмшлийн цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэр (18 МВт) зарим хэсгийг нь ашигладаг. Үлдсэн завсрын бүтээгдэхүүнийг ашиглахгүйгээр хаяж байна. Тиймээс завсрын бүтээгдэхүүнийг хэрхэн ашиглах талаар сорилт тулгарч байна.</p> <p>Монгол оронд хур тунадасны нийт хэмжээ бага тул нүүрсний уурхайн усны хэрэгцээг хангахад хүндрэл учирдаг. Их хэмжээний ус ашиглах шаардлагатай тул нүүрс баяжуулах үйлдвэрийн усны хэрэгцээг гүний ус ашиглах буюу голоос ус дамжуулах хоолойгоор татан хангадаг. Сүүлийн жилүүдэд нүүрсний уурхайн бүс нутагт амьдарч буй нутгийн иргэд нүүрсний уурхайд ус ашиглахыг эрс эсэргүүцэж байна. Тиймээс нүүрс баяжуулах үйлдвэрийн усны зарцуулалтыг бууруулах, усыг дахин ашиглах зэрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. Орчин үед ус ашигладаггүй хуурай аргаар нүүрс баяжуулах технологи бүтээсэн. Нүүрсийг хуурай аргаар баяжуулахад ус огт ашиглахгүйгээр элсийг доороос нь хүндийн хүчний эсрэг агаараар үлээлгэж нүүрсийг чулуунаас нь салгах тодорхой таталцал бүхий псевдо-шингэнийг ашигладаг. Гэвч туршилт хараахан эхлээгүй байна.</p> <p>Энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын байгалийн нөхцөл байдал, бүс нутгийн онцлог шинж чанар, нүүрсний уурхайн олборлолтоос хамааруулан нүүрс баяжуулах технологийг нарийвчлан судална. Түүнчлэн уг судалгааны хүрээнд нүүрс баяжуулахад шаардагдах ус хангамж, усыг дахин ашиглах, завсрын бүтээгдэхүүнийг үр дүнтэй ашиглах аргыг судална. Энэхүү судалгаа нь Монгол Улсын нүүрсний чанарыг сайжруулах, нүүрсэнд нэмүү өртөг шингээхэд тус нэмэр болно.</p> <p>3) Үр дүн</p> <p>Нүүрс баяжуулалт нь нүүрсний борлуулалтын үнэ тарифыг нэмэгдүүлнэ.</p> <p>Нүүрсний тээвэрлэлтийн үр ашгийг дээшлүүлж, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөг ихээхэн бууруулна.</p> <p>Одоогоор хаягдаж буй завсрын бүтээгдэхүүнийг үр дүнтэй ашиглана. Нүүрсийг баяжуулсанаар цахилгаан станцын шаталтын систем үл доголдон, хүлэмжийн хий ялгарлыг бууруулна.</p> <p>4) Хамрах хүрээ</p> <p>Уурхай тус бүрийн хээрийн судалгаанд онцгой анхаарал хандуулна. Судалгааны ажлын агуулгыг доор дурдав. Үүнд:</p>
--	---

	<p>Зорилтот нүүрсний уурхайнуудад хээрийн судалгаа хийж, нүүрс олборлолтын цар хүрээ, нүүрсний чанар, усны хүрэлцээ зэргийг судлан үнэлэх замаар нүүрс угаах технологийг сонгоно.</p> <p>Зорилтот нүүрсний уурхайг хөгжүүлэх төлөвлөгөө, баяжуулсаны дараа гарах завсрын бүтээгдэхүүнийг ашиглах төлөвлөгөө, борлуулалтын төлөвлөгөө боловсруулна.</p> <p>Зорилтыг (CO₂-ыг бууруулах, эрчим хүч хэмнэх, ашиг орлого олох г.м), тодорхойлж, үнэлгээ хийн, бизнесийн санал дэвшүүлнэ.</p> <p>Бизнес модел боловсруулж, мастер төлөвлөгөөг эцэслэн боловсруулна.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	<p>Нүүрс угаах арга технологи нэвтрүүлснээр дэлхийн байгаль орчныг хамгаалахад хувь нэмэр оруулж, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөлийг бууруулна.</p> <p>Түүнчлэн газар зүйн онцлог, байгаль орчны нөхцөл байдалд нийцсэн нүүрс баяжуулах технологийг нэвтрүүлнэ.</p>
Тайлбар	Одоогийн байдлаар Эрдэнэс Таван толгой компани нь Японы Шинэ эрчим хүч хөгжлийн төвтэй (NEDO) хамтран хуурай аргаар нүүрс баяжуулах туршилтын төсөл хэрэгжүүлж байна.

Төслийн дугаар: I9.4

Нэр	Нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн кластер байгуулах төсөл
Байршил	Таван толгойн нүүрсний уурхай, Багануур, Шивээ-Овоогийн хүрэн нүүрсний уурхай
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УУХҮЯ, ЭХЯ
Зорилтууд	Нүүрсний уурхай, байгаль орчинд ээлтэй нүүрс олборлолт, ашиглалт бүхий нүүрсэд тулгуурласан үйлдвэрийн кластер байгуулах мастер төлөвлөгөө боловсруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрлэлийн кластер байгуулснаар Монгол Улсын аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх, ажлын байрыг бий болгоход хувь нэмэр оруулна. 2) Нүүрсний нөөцөө үр дүнтэй ашиглаж, нүүрсний салбарын тогтвортой хөгжлийг хангана. 3) Нүүрсний салбарын байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөг ихээхэн бууруулна. 4) Уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдсэн бохирдолгүй, нүүрсстөрөгч багатай, оршин суугчидтай хамтран дахин ашиглах, боловсруулах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлсэн уурхайн хотхон байгуулж, бүс нутгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулна.
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p>Үе шат 1: Уурхайг сонгох, мастер төлөвлөгөөний зорилтыг тодорхойлох, 2021 онд судалгаа хийх</p> <p>Үе шат 2: 2022 онд Монгол Улсын нөхцөл байдалд нийцсэн Японы технологийг судлах, үнэлэх, сонгох</p> <p>Үе шат 3: Мастер төлөвлөгөө боловсруулах</p>
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улс нь дэлхийн нүүрсний хамгийн том хэрэглэгч Япон, БНХАУ, БНСУ-тай газар зүйн хувьд ойр байршилтай ба нүүрсний тогтвортой нийлүүлэгчийн хувьд Азийн хэрэглэгчдийн анхаарлыг татдаг. Сайн чанарын коксжих нүүрсний Таван толгойн орд болон бусад томоохон нүүрсний уурхайн бүтээн байгуулалтыг өрнүүлэн хөгжүүлж ирсэн. Эдгээр нүүрсний уурхайн бүтээн байгуулалт нь Монгол Улсын бүс нутгийн эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмрээ оруулсаар байна.</p>

Нүүрс олборлолт, боловсруулалт, ашиглалтыг хамарсан үйлдвэрийн кластер, сүлжээ байгуулах үзэл санаа нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг дэмжих, нүүрсэд түшиглэсэн уурхайн хотхон байгуулахад хувь нэмэр оруулах шинэлэг санаа юм. Нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн кластер, сүлжээ байгуулах нь нүүрсэнд нэмүү өртөг шингээх, цэвэр нүүрс хэрэглэснээр байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөг бууруулах, цэвэр нүүрсний технологи, бохир ус цэвэрлэх технологи нэвтрүүлсэнээр үйлдвэрийн үр ашгийг дээшлүүлэх, дээрээс доош чиглэсэн шат дараалсан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд ач холбогдолтой. Нүүрсний нөөцийг үр ашигтай ашиглахын зэрэгцээ эрчим хүч, түүхий эд материалыг байгаль орчинд ээлтэйгээр ашиглана. Жишээлбэл нүүрсний уурхайн усыг татан зайлуулах байгууламж, шахмал нүүрс, идэвхижүүлсэн нүүрс үйлдвэрлэх замаар ус, агаарын чанарыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулах боломжтой. Түүнчлэн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, эрдэм шинжилгээний хотхон байгуулах үйл ажиллагааг нүүрсний нөөцийг үр ашигтай ашиглах, байгаль орчныг хамгаалах, сайжруулахад чиглэсэн мастер төлөвлөгөөг боловсруулах замаар хэрэгжүүлнэ. Нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн кластер байгуулах үзэл баримтлал нь нүүрсний уурхайг илүү үр ашигтай ажиллуулах, байгаль орчныг хамгаалах, нүүрстөрөгчийн ялгарлыг бууруулахад оршино. Нүүрсний нөөцийг удаан хугацаагаар ашиглах үүднээс нүүрсний нөөцийн геологийн хайгуул судалгаа, нүүрсний уурхайн бүтээн байгуулалт, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааг хангасан үйлдвэрлэл, байгаль орчны хамгаалал, дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт зэрэг цогц төслүүдийг авч үзэх шаардлагатай. Нүүрсэд суурилсан цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэл, нүүрс химийн үйлдвэр, бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагааг уялдуулан нэгтгэж, нүүрс олборлох уурхайгаас холбогдох үйлдвэрийг холбосон үр дүнтэй кластер, сүлжээг байгуулна. Мастер төлөвлөгөө боловсруулах үе шатанд эрчим хүч хэмнэх, хог хаягдлыг бууруулах, ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх, хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах зорилт тавина.

Нүүрсний салбарын хөгжил, үйлдвэрлэлд шинэ технологи (seeds technology) нэвтрүүлэхэд гарах үр ашгийг үе шат болон тоон үзүүлэлтээр судална. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, төлөвлөгөө бүхий бүс нутагт хамаарах нүүрсний уурхайд цэвэр нүүрсний технологи, байгаль орчинд ээлтэй эрчим хүч хэмнэх технологийг нэвтрүүлснээр гарах үр дүн болон бодлого төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийнэ.

2) Одоогийн байдал

Өмнөговь аймгийн Таван толгойн коксжих нүүрсний орд нь стратегийн орд газарт хамаарах бөгөөд Монгол Улсын коксжих нүүрсний экспортын томоохон тоглогч юм. Таван толгойн нүүрсний олборлолтыг нэмэгдүүлэх төлөвлөгөө боловсруулж, тээврийн дэд бүтэц, авто зам, төмөр замын бүтээн байгуулалтын ажил хийгдэж байна. Энэхүү нүүрсний уурхайд хувийн болон төрийн өмчит хэд хэдэн аж ахуйн нэгжүүд зэрэгцэн үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх талаар төрөөс баримталж буй бодлогод нийцүүлэн нийгмийн дэд бүтцийг сайжруулах талаар хүчин чармайлт гаргаж байна. Нүүрсний уурхайн үйл ажиллагаа өргөжихийн хэрээр сумын хүн ам нэмэгдэж байгаа ба 10 жилийн өмнө 1,000 хүрэхгүй хүн амтай байсан бол одоо бараг 10,000 болжээ. Сум нь тохилог орон сууцтай бөгөөд хүүхдийн цэцэрлэг, эмнэлэг, жижиг оёдлын үйлдвэр үйл ажиллагаа явуулж байна. Уурхайчид, орон нутгийн иргэд эв

	<p>найртайгаар хамтран амьдарч сумаа хөгжүүлэхээр зорьж байна. Гэвч тус суманд ундны усыг цэвэршүүлэх, аюулгүй байдлыг хангах, хог хаягдлыг зайлуулах, уурхайн тоосжилтыг бууруулах, ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх зэрэг асуудал тулгарч байна.</p> <p>Нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн кластер, сүлжээ байгуулах мастер төлөвлөгөө нь эдгээр асуудлыг шийдэж, нүүрсний үнэ цэнийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн үнэ цэнийн сүлжээг бий болгоно. Түүнчлэн уул уурхайгаас үүдэлтэй нүүрстөрөгчийн ялгаруулалтыг бууруулсанаар сумын хэмжээнд хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах хүчин чармайлт гаргана. Төрийн өмч давамгайлсан Багануурын уурхайг түшиглэн нүүрс хийжүүлэх үйлдвэр, цахилгаан станц, цементийн үйлдвэрийг барьж байгуулахаар төлөвлөсөн бөгөөд нүүрсний үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх үйл ажиллагааг хэдийнээ эхлүүлсэн.</p> <p>3) Үр дүн</p> <p>Нүүрсний салбарыг хөгжүүлж буй улс оронд ашиглагдаагүй эрчим хүч, хог хаягдал, байгаль орчин бохирдуулагчийг ихээр ялгаруулдаг гэсэн болгоомжлол байдаг. Үүнд нүүрс олборлолтоос үүссэн метан хий, бохир ус, тэсэлгээний явцад үүссэн хаягдал, лаг, цахилгаан станцаас ялгарч буй хий, үнс зэрэг орно. Гэвч боловсруулах арга технологиос хамааран тэдгээрийг дахин боловсруулан ашиглаж болох ба хөдөлмөрийн бүтээмжийг дээшлүүлэн, байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөг бууруулах боломжтой юм. Түүнчлэн уул уурхайн бүс нутагт үйлдвэрүүд хамтран ажиллаж, эрчим хүчийг дундаа ашиглаж, хаягдлыг дахин боловсруулсанаар шинэ үйлдвэр байгуулагдаж, нүүрсний нунтаг хаягдлыг бууруулан, нөөцийг дахин боловсруулах боломж бүрдэнэ. Энэхүү төслийн хүрээнд нүүрсэд суурилсан цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэл, нүүрс химийн үйлдвэр зэрэг органик, үр ашигтай үйлдвэрлэлийг хослуулан хөгжүүлсэн (загвар нүүрсний уурхай) нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн сүлжээ, кластер байгуулах мастер төлөвлөгөө, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулна.</p> <p>Мастер төлөвлөгөө боловсруулахад Японы цэвэр нүүрсний технологийг бүх шатанд нэвтрүүлэн үйлдвэрлэлийн үр ашгийг оновчтой болгох, нөөцийг үр дүнтэй ашиглах, хүрээлэн буй орчинд хор нөлөө багатай эрчим хүч, түүхий эд материалыг ашиглана.</p> <p>4) Хамрах хүрээ</p> <p>Судалгааг 5 хэсэгт хуваан, үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ. Үүнд: 1) Уурхайг сонгох, 2) Төрөөс баримталж буй бодлогыг судлах, 3) Японы талын эзэмшиж буй технологийг судлан, тодорхойлох, 4) ТЭЗҮ боловсруулах, 5) Мастер төлөвлөгөө боловсруулах. Тодорхой аргачлалыг доор дурдав. Үүнд:</p> <p>Зорилтот нүүрсний уурхайд Японы seed технологийг нэвтрүүлэх хэрэгцээ шаардлага, хэрэгжүүлэх боломжийн талаар судалж, нүүрсэд түшиглэсэн үйлдвэрийн кластер байгуулах эсэхийг шийдвэрлэнэ.</p> <p>Зорилтот нүүрсний уурхайнуудын хэрэгцээ шаардлагыг судалж, хөгжлийн төлөвлөгөөний зорилтуудыг тодорхойлно.</p> <p>Нүүрсхүчлийн хийн хэмжээг бууруулах, эрчим хүч хэмнэх, ашиг орлогыг нэмэгдүүлэх зорилт тавьж, seed технологийг нэвтрүүлэх бизнесийн төлөвлөгөө боловсруулна.</p> <p>Загвар уурхайн бүтээн байгуулалт, (хэрэгжүүлэх механизм, бодлогын арга хэрэгсэл, санхүүгийн схем г.м) ТЭЗҮ, төлөвлөгөө бүхий ерөнхий төлөвлөгөөг санал болгоно.</p>
Байгаль орчин	Байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөө хамгийн бага байхаар нүүрсийг

ба нийгмийн нөлөөлөл	олборлон ашиглана.
Тайлбар	Энэхүү төсөл нь Монгол орны нүүрсний уурхай бүхий нутаг дэвсгэрт амьдарч буй иргэдэд дэмжлэг үзүүлэх, Монгол Улсын Засгийн газар болон холбогдох уул уурхайн компаниудын хоорондын харилцаа холбоог бэхжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах юм. Түүнчлэн байгаль орчинд ээлтэй нүүрс боловсруулах технологи бүхий Японы компаниудын тогтвортой, бизнесийн хөгжилд хувь нэмэр оруулна.

Төслийн дугаар: I10.1

Төслийн нэр	Үлэг гүрвэлийн музей байгуулах төсөл
Байршил	Говь / Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	Монголын Динозавр Судлалын Хүрээлэн, Монголын ШУА-ийн Палеонтологи, геологийн хүрээлэн, БОАЖЯ, Азийн үлэг гүрвэлийн холбоо, хувийн хэвшил
Зорилго	Эцсийн зорилго: Үлэг гүрвэлийн олдворуудын эх нутагт дэлхийн хэмжээний үлэг гүрвэлийн музей байгуулах, дэлхийн өнцөг булан бүрээс үлэг гүрвэл сонирхогчдыг татах. Тодорхой зорилтууд: 1) Говьд үлэг гүрвэлийн музей байгуулах; 2) Үлэг гүрвэлийн ховор олдворуудыг дэлгэн харуулах, үлэг гүрвэл сонирхогчдыг татах чиглэлээр дэлхийд тэргүүлэх орон болох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Монголын үлэг гүрвэлийн чулуужсан ясыг дэлхий дахинд сурталчилна; 2) Аялал жуулчлалыг нэмэгдүүлнэ; 3) Үлэг гүрвэлтэй холбоотой төрөл бүрийн нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, жуулчдад худалдана; 4) Үлэг гүрвэлийн талаар мэдлэг олгоно; 5) Үлэг гүрвэлийн үнэт олдворыг хадгална.
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2023 он: Төслийг боловсруулах 2022-2024 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Бүрэн хэмжээнд хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Өмнөговь аймгийн Баянзагаас Америкийн эрдэмтэн Рой Чепмен Эндрюс анхны үлэг гүрвэлийн өндөг бүхий үүрийг зуу гаруй жилийн тэртээ олсон. Монгол Улс үлэг гүрвэлийн чулуужсан олдвороороо дэлхийд тэргүүлдэг хэдий ч энэхүү шинжлэх ухааны өв нь тухайн нутгийн ард иргэд болон зочлон ирж буй жуулчдад танигдаагүй хэвээр байна. Одоогийн байдлаар үлэг гүрвэлийн талаар мэдээлэл өгөх тэмдэглэгээ, газрын зураг, музей үгүй байна. Нутгийн иргэдэд мэдлэг боловсрол олгох, тухайн газар нутгийн ач холбогдлыг баталсан мэдлэгийг түгээхийг зорьж буй цорын ганц явуулын музей ажилладаг. Үүнээс гадна энэхүү үнэт өвийн талаарх мэдлэг боловсрол дутмаг, хариуцаж хамгаалах эзэнгүй байгаагийн улмаас үлэг гүрвэлийн олдворуудыг хулгайлах асуудал жил ирэх тусам даамжирсаар байна. ВВС-гийн хийсэн сурвалжлагаас үзэхэд сүүлийн таван жилийн хугацаанд АНУ-ын Цагаачлал, гаалийн хяналтын газар 44 сая ам.долларын үнэ бүхий үлэг гүрвэлийн олдворыг хууль бусаар хил давуулах гэсэн оролдлогыг таслан зогсоосон байна.

	<p>Тиймээс үлэг гүрвэлийн талаар мэдлэг боловсролыг олгох, үлэг гүрвэлийн олдвор дээр суурилсан аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх нь дараагийн үеийн эрдэмтэд, палеонтологичдыг бэлтгээд зогсохгүй үлэг гүрвэлийн олдворуудыг хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хамгийн үр дүнтэй шийдэл болно. Энэхүү санаачилгын хүрээнд нутгийн иргэд үлэг гүрвэлийн олдвортой танилцах аяллыг жуулчдад санал болгох боломжтой бөгөөд энэ нь тухайн газар нутгийг хамгаалахад хувь нэмэр оруулахын зэрэгцээ орон нутгийн орлогыг нэмэгдүүлнэ. Ийм төрлийн төслүүдийг хэрэгжүүлэхгүй байгаагийн улмаас асар их орлого олох боломжийг алдаж байдаг бөгөөд энэ нь жуулчдад төдийгүй энэхүү үнэт өвийг хамгаалахад гол үүрэгтэй оролцох орон нутгийн иргэдэд мэдлэг боловсрол олгох боломжийг алдахад хүргэнэ.</p> <p>Үлэг гүрвэлийн олдворуудын эх орон болох Монгол Улс нь тэдгээрийг танилцуулах чиглэлээр дэлхийд тэргүүлэх орон болох өндөр магадлалтай юм. Үлэг гүрвэлийн нийслэл хотод ирэх сонирхолтой олон тооны үлэг гүрвэл сонирхогчид дэлхийд байдаг.</p> <p>Түүнчлэн хүн төрөлхтний шинжлэх ухааны хөгжил дэвшилд хувь нэмрээ оруулж буй энэхүү палеонтологийн нээлтэд нутгийн иргэд оролцож, бахархаж, хариуцаж хамгаалах хэрэгтэй.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Үлэг гүрвэлийн музей байгуулах. Үүнд: Монгол олдворууд, үлэг гүрвэлийн амьдралд чиглэсэн байнгын болон шинэчлэгдэж байдаг үзэсгэлэн; Монголын болон олон улсын сургуулийн насны хүүхдүүдийн сургалтад зориулсан барилга байгууламж; Монгол орны алдартай олдворуудын нээлтийг багтаасан археологийн цэцэрлэгт хүрээлэн; Үлэг гүрвэлтэй холбоотой судалгааг явуулж байх зорилгоор Монголын болон олон улсын их дээд сургуулиудтай түншлэх асуудал багтана.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БОАЖЯ нь үлэг гүрвэлийн аялал жуулчлалын чиглэлийг сурталчлах үүргийг хүлээх ба Монголын Динозавр судлалын хүрээлэн, ШУА-ийн Палеонтологи, геологийн хүрээлэн нь музейн үзмэр, цуглуулгыг хариуцах гол байгууллага байна. Техникийн туслалцааг Фүкүй мужийн үлэг гүрвэлийн музей, Азийн үлэг гүрвэлийн холбооноос авах боломжтой.</p> <p>Оролцогч талууд төслийн талбайг сонгох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт олоход туслах зэрэг ажлыг хариуцна. Улаанбаатараас зорчиход хялбар дөхүү байдлыг харгалзан үзэх, цаашдаа музейг хоёр байршилд буюу нэгийг нь Улаанбаатарын ойролцоо, нөгөөг нь Монголын үлэг гүрвэлийн олдвор ихээхэн олддог говьд байгуулах боломжийг онцгой анхаарах хэрэгтэй.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Монгол Улсын аялал жуулчлалын салбарт мэдэгдэхүйц эерэг сурталчилгаа болно.</p> <p>Боловсрол, оролцооны замаар нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Орон нутгийн иргэд ба судалгааны байгууллагуудын хоорондын холбоог бэхжүүлнэ.</p> <p>Нутгийн иргэдийн орлого мэдэгдэхүйц нэмэгдэж, газар нутгаа хамгаална.</p> <p>Үлэг гүрвэлийн олдворуудыг хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд тусална.</p>
<p>Тайлбар</p>	

Төслийн дугаар: I10.2

Төслийн нэр	“Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолборуудыг байгуулах төсөл
Байршил	Аялал жуулчлалын гол чиглэл, замын дагуу (эхний ээлжинд Сайншанд болон Замын-Үүдийн хооронд)
Хэрэгжүүлэгч	ЗТХЯ, БОАЖЯ, БХБЯ, хувийн хэвшил; Японы Гудамж замын судалгааны институт (RIRS)
Зорилго	Эцсийн зорилго: Аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сайжруулах, аюулгүй найдвартай байдлыг хангахад чиглэсэн Өртөөний сүлжээ бий болгох. Тодорхой зорилтууд: 1) Өртөөний загвар боловсруулах; 2) Мэдээлэл солилцох, бараа бүтээгдэхүүн солилцох замаар жуулчид, нутгийн иргэдийг холбох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Аялал жуулчлалын гол чиглэлийн дагуух дэд бүтэц сайжирна; 2) Жуулчид, орон нутгийн иргэдийг мэдээллээр хангах, аюулгүй амарч зугаалах бүсийг зохих байгууламж, үйлчилгээгээр хангах. Энэ нь орон нутгийн эдийн засагт мөн хувь нэмэр оруулна.
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2020-2022 он: Төслийг боловсруулах 2022-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2023 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл ТХҮБ 2030, Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр, Гурван тулгуурт хөгжлийн бодлого зэрэг холбогдох бодлогын баримт бичигт аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сайжруулах асуудал нэн тэргүүний зорилтоор тодорхойлсон. Өнөөгийн аялал жуулчлалын гол чиглэл замын дагуу зогсож үйлчлүүлэхэд зориулагдсан зохих барилга байгууламж, үйлчилгээ, тогтвортой менежмент дутагдаж байна. Японы All Japan Мичи-но-Эки загвар нь дүүргүүд мэдээлэл солилцох, харилцан хамтарч ажиллах зорилгоор бүс нутгийн сүлжээ байгууллага юм. Японд 1160 мичи-но-эки өртөө байдаг бөгөөд үйлчилгээ нь түр амрах, олон нийт, мэдээлэл өгөх гэсэн гурван онцлог шинж чанартай. 800 жилийн тэртээ Монголын эзэнт гүрний үед өртөө улаа, шуудан холбоог үүсгэсэн нь хааны буухиа элчийг амрах, морь унааг сэлбэх зэрэг үйлчилгээтэй, тодорхой зайнд байрласан өртөөнүүдээс бүрдсэн байв. Мөн энэ үед Торгоны замаар аялах нь эд бараа, үнэт эдлэл зөөж буй худалдаачид болон бүх хүмүүст аюулгүй байв. Энэ үеийг Pax Mongolica буюу Монголын их амар амгалан гэж нэрлэдэг байжээ. Төслийн эцсийн зорилго нь түүхэн уламжлалт Өртөөний түүхэн дүр төрхийг хадгалахын зэрэгцээ Японы мичи-но-эки стандартын дагуу Өртөөний сүлжээг дахин байгуулах явдал юм. Энэхүү систем нь түүхэн ач холбогдол бүхий Өртөөний сүлжээг сурталчлах үр дүнтэй арга болох бөгөөд аялагчид эдгээр зориулалтын өртөөнөөс амрах газар, орон нутгийн түүх соёлын дурсгалын талаар мэдээлэл авах боломжтой байх юм. Эдгээр өртөө нь аялагч, зорчигчдын аюулгүй байдал, тэдэнд туслах боломжийг сайжруулна. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн Япон стандартын дагуу мичи-но-эки загварын амрах газрыг байгуулах. Үүнд: Зохих байгууламж бүхий жуулчид, зочдын амрах цэг байгуулах;

	<p>Орон нутгийн иргэд, бизнес эрхлэгчидтэй мэдээлэл солилцох, бүтээгдэхүүн борлуулалтын талаар хамран ажиллах; Амрах байгууламжуудад бүс нутгийн түүх, соёлын дурсгалуудын талаар мэдээллийг багтаах; Мичи-но-эки өртөө нэмж байгуулах байршлыг тогтооно.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЗТХЯ нь БОАЖЯ, БХБЯ, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагууд болон Японы Гудамж замын судалгааны институттэй өртөө байгуулах цэгүүдийн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт олоход туслах зэрэг үйл ажиллагааг хариуцна. Загвар өртөө байгуулах санхүүжилтийн эх үүсвэрийг ЖАЙКА, АХБ, Дэлхийн банкнаас гаргана. Хэрэв тухайн байгууллага хувийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжихэд хангалттай хувь нэмэр оруулах боломжтой бол санхүүжилтийн байгууллагыг сонгох чухал шалгуур болно.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Ариун цэвэр, эрүүл ахуйн байгууламж сайжирснаар байгаль орчинд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Маркетинг, аюулгүй байдлын үүднээс Монгол Улсын аялал жуулчлалын ерөнхий дүр төрхөд маш чухал хувь нэмэр болно.</p> <p>Орон нутгийн эдийн засгийг сайжруулна.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I10.3

Төслийн нэр	Улаанбаатар хотод гар урлалын гудамж байгуулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот, Урт цагаан (Жуулчны гудамж)
Хэрэгжүүлэгч	Нийслэлийн аялал жуулчлалын газар Олон нийт, Хувийн хэвшил
Зорилго	<p>Эцсийн зорилго:</p> <p>1) Гэр хороолол/Урт цагаанд өөрсдийн хийсэн гар урлалын бүтээгдэхүүнийг жуулчид, зочдод зардаг гудамж байгуулах.</p> <p>Тодорхой зорилтууд:</p> <p>1) Гэр хороолол/жуулчны гудамжинд худалдааны зах байгуулах; 2) Орон нутгийн иргэд, жуулчид, зочдын хооронд соёлын солилцоог бий болгох.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>1) Бага орлоготой өрхүүдэд нэмэлт орлого олох боломж олгоно; 2) Соёлын солилцоог дэмжинэ; 3) Зах зээлд бараагаа нийлүүлэх хүсэлтэй оршин суугчдад зориулсан чадавхыг дээшлүүлэх сургалт явуулна.</p>
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2022- 2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Улаанбаатар хотын гэр хороолол нь томоохон газар нутгийг хамран оршдог бөгөөд нийслэлийн хүн амын 60% нь амьдардаг. Гэр хорооллын дэд бүтэц хангалтгүй байгаа нь асуудал үүсгэж байгаа боловч нийслэл хот болон нүүдлийн амьдралын хэв маягт суурилсан Монгол үндэстний өвөрмөц байдлын хоорондын уялдаа холбоог бий болгодог. Гадаадын олон иргэд гэр хорооллыг сонирхдог боловч очиж үзэх энгийн аюулгүй</p>

	<p>нөхцөл дутагдаж байгаа юм. Төслийн санаа нь аялал жуулчлалын салбарын зарим судлаач, сурган хүмүүжүүлэгчдээс гарсан.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>а) Орон нутгийн гар урлалын бүтээгдэхүүнийг зарах зориулалттай гудамж байгуулах;</p> <p>б) Гадаадын жуулчид, зочдыг орон нутгийн иргэдтэй холбох;</p> <p>с) Орлогоо нэмэгдүүлэхийн тулд гар урлал хийх, жуулчидтай харилцах талаар суралцах сонирхолтой хүмүүст зориулсан чадавхыг дээшлүүлэх сургалт явуулах төв байгуулах.</p> <p>2005 оноос Жуулчны гудамж гэж нэрлэсэн Урт цагаанд гар урлалын гудамжийг байгуулж, гар урлалын үйл ажиллагааг мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвүүдтэй болон гэр хорооллын дэд төвүүдтэй уялдуулан тодорхойлох хэрэгтэй (http://www.ub-subcenter.mn/en/page/1). Энэхүү төсөл нь өрхийн орлого, ялангуяа эмэгтэйчүүдийн орлогыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах болно.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Нийслэлийн Аялал жуулчлалын газар нь орон нутгийн иргэд, хувийн хэвшил, холбогдох талуудтай хамтран зах зээлийн байршлыг сонгох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт олоход туслах зэрэг үйл ажиллагааг хариуцна.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Бага орлоготой өрхүүд нэмэлт орлого олох замаар нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Гэр хорооллын оршин суугчид болон зочдын хооронд соёлын солилцоо эрчимжсэнээр нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I10.4

Төслийн нэр	Өвлийн спорт, амралтын төв байгуулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар хотын ойролцоо
Хэрэгжүүлэгч	ЗТХЯ, БОАЖЯ, БХБЯ Хувийн хэвшил
Зорилго	Эцсийн зорилго: Цаг уурын эрс тэс нөхцөлд нийцүүлэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх, нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийг дэмжих. Тодорхой зорилтууд: 1) Монгол Улсын иргэд, тэр дундаа Улаанбаатар хотын иргэдийг амралт зугаалга, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх боломжоор хангах; 2) Өвлийн улиралд олон улсын аялал жуулчлалыг нэмэгдүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Монгол хүний эрүүл мэндийг сайжруулна; 2) Соёлын мэдлэгийг дээшлүүлнэ; 3) Өвлийн улирлын аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ.
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2022-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Өвлийг аялал жуулчлалын улирал биш гэж үздэг бөгөөд гадаадын

	<p>жуулчид Монголын өвлийг зорьж ирдэггүй. Өвлийн улиралд Улаанбаатарт дасгал хөдөлгөөн хийх боломж хязгаарлагдмал тул олон оршин суугчид амьдралын хэв маягаас шалтгаалсан архаг өвчнөөр өвддөг буюу өвдөх эрсдэлтэй байдаг. Өвлийн улиралд агаарын чанар муу байгаа нь хотын иргэдийн эрүүл мэндийг эрсдэлд оруулж байна. Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд өвлийн спорт, халуун рашаан, соёлын хөтөлбөр бүхий шинэ цогцолборыг тохирохуйц байршилд байгуулахыг санал болгож байна. Энэхүү санаачилга нь олон улсын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх замаар ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, Монгол хүний эрүүл мэндийг сайжруулахад тус дэм болно.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Өвлийн спортын дотор талбай: керлинг хийх мөсөн талбай, тэшүүр, хоккей, биеийн тамирын заал;</p> <p>Амралт зугаалга, эмчилгээнд зориулагдсан халуун рашаан;</p> <p>Гадаа хийгдэх адал явдалт спорт: цанаар гулгах, алсын зайд цанаар аялах, нохойн чарга, морин чарга, ан хийх, загасчлах;</p> <p>Соёлын үйл ажиллагаа: Цасан гэр, Камакура, цасны баяр;</p> <p>Ресторан, зочид буудал;</p> <p>Хүнсний ногооны аж ахуй: зочдод шинэ ногоо нийлүүлэх.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Төлөвлөлт, зураг төсөл боловсруулах, зардлын тооцоо хийх, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих боломжийг эрэлхийлнэ. Судалгааны үе шатанд ЖАЙКА, АХБ, Дэлхийн банк санхүүжилтийг гаргана. Санхүүжүүлэх байгууллагыг сонгох чухал шалгуур нь тухайн байгууллага хувийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжихэд хангалттай хувь нэмэр оруулах боломжтой байхад оршино.</p> <p>Төслийг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлнэ гэж үзэж байгаа тул хувийн хөрөнгө оруулагчдыг эхний үе шатанд тодорхойлох нь нэн чухал юм. ТЭЗҮ боловсруулж дуусмагц уг төслийг Монгол Улс, Япон улс, БНСУ, БНХАУ болон бусад сонирхсон улсын хөрөнгө оруулагчдад танилцуулах болно. Төслийг хэрэгжүүлэхийн тулд олон улсын болон хоёр талын донор байгууллагуудын санхүүжилтийг давхар судалж үзэх шаардлагатай.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Улаанбаатар хотын ойр орчмын өвлийн амралтын арга хэмжээний талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлнэ.</p> <p>Монголчууд болон олон улсын жуулчдын соёлын харилцаагаар дамжуулан нийгэмд эерэг нөлөөллийг бий болгоно.</p>
<p>Тайлбар</p>	

Төслийн дугаар: I10.5

Төслийн нэр	Налайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах төсөл
Байршил	Налайх дүүрэг
Хэрэгжүүлэгч	Монгол Улс, ХБНГУ, Канад, Японы олон улсын байгууллагууд, Налайх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газар
Зорилго	Эцсийн зорилт: Уурхайн хот Налайхын түүх соёлыг хадгалан хамгаалахад чиглэсэн уул уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах. Тодорхой зорилтууд: 1) Налайхад уурхайн музей, боловсролын төв байгуулах; 2) Налайх дүүргийн соёлын өвийг хамгаалах ажлыг дэмжих; 3) Дамжин өнгөрөх жуулчдын анхаарлыг татахуйц газар болгох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Орон нутгийн онцлог бүхий загвар хот болгон уул уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулна; 2) Нутгийн иргэд, хотод зочлон очигсдод ашиг тусаа өгнө; 3) Жижиг хотын амьдралыг мэдэгдэхүйц сэргээж, олон нийтийн идэвхийг сэргээхэд хувь нэмэр оруулна; 4) Оршин суугчдын хувьд нутаг орондоо эзэн байх, түүх соёл уламжлалаа мэдэх, өөрсдийн онцлог шинж чанараа хадгалах хүслийг сэргээнэ.
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2022-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Налайхын нүүрсний уурхай нь 1905 оноос 1990 он хүртэлх урт түүхтэй бөгөөд Монгол Улсын хэмжээнд уул уурхайн хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм. Мөн энд цахилгаан станц руу нүүрс тээвэрлэдэг Монголын анхны төмөр зам тавигдсан. Налайх нь олон үндэстний соёл бүхий (энд казах үндэстний суурин бий) баялаг түүхтэй хот. Энэхүү музей, соёл, боловсролын төв нь Налайх дүүргийн болон Монголын цэцэрлэг, сургуулийн насны хүүхдүүдэд ашиг тусаа өгөх болно. Монгол-Германы хамтарсан ашигт малтмал, технологийн их сургууль (GMIT) энэ дүүрэгт байрладаг тул дүүргийн нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх байнгын хөдөлгөөнийг бий болгодог. Музей, соёл, боловсролын төвийг энд байгуулах нь жуулчид төдийгүй нутгийн иргэдэд ашиг тустай байна. Түүнчлэн тус төв нь нутгийн иргэдийн итгэл найдвар, хүсэл мөрөөдөл, хүсэл тэмүүллийг нэгтгэж түүх, бахархалыг нь холбон харуулсан газар байх юм. Ийнхүү орон нутгийн өвөрмөц онцлогтой жижиг суурин газрын тэр дундаа нийслэл хотын ойр орчимд байрлах суурин газрын иргэдийн нэгдмэл байдлыг сэргээж, тэдний боловсрол, чадавхыг бэхжүүлэх замаар хотын оршин тогтнох чадварыг тэлсэн загвар жишээ болно. Налайх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газар нь энэхүү төслийн гол санаачлагч юм. Энэхүү санал санаачилгыг Канадын судлаачид дэмжсэн. Налайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв нь Налайх дүүргийн иргэдийг олон талаар хөгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд үүгээрээ дамжуулан дүүргийн хөгжилд эергээр нөлөөлөх боломжтой.

	<p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Одоо байгаа Налайхын нүүрсний уурхайн захиргааны байр, уурхайн босоо ам, төмөр замын станцын ойролцоо музейг байгуулна. Уурхайн захиргааны гурван давхар байранд гол үзмэрүүдийг байрлуулах бөгөөд босоо ам нь тайлбарлагчтай аялал хийх газар байх ба зочдын үзэх гол цэг болно.</p> <p>3) Хэрэгжилт Монгол Улс, ХБНГУ, Канад, Японы олон улсын байгууллагууд Налайх дүүргийн ЗДТГ-ын дэмжлэгтэйгээр төслийг хамтран хэрэгжүүлэх боломжтой. Налайхын Монгол-Германы хамтарсан ашигт малтмал, технологийн их сургууль нь ХБНГУ-тай хамтын ажиллагаа идэвхтэй явагдаж байгааг илтгэж байна. ХБНГУ нь уул уурхайн хотуудаараа алдартай. Олон улсын донор байгууллагын санхүүжилтээр ODA-ийн ажлыг хэрэгжүүлдэг ХБНГУ-ын боломжит компаниудыг (CDM Smith г.м) урих боломж бий. Ийм түүх, соёлын төвүүдийг тууштай дэмждэг Канадын хэд хэдэн судлаачид байдаг.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Түүх, соёлын хувьд эерэг нөлөө үзүүлнэ. Уурхайн хотхоны түүхийг зааж сургах, хадгалах замаар нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: I10.6

Төслийн нэр	Аялал жуулчлалын салбарын мэдээллийн сан байгуулах төсөл
Байршил	Заагаагүй
Хэрэгжүүлэгч	БОАЖЯ, ҮСХ, Аймгийн ЗДТГ, Монголын Аялал жуулчлалын холбоо
Зорилго	Мэдээлэл, нотолгоонд суурилсан шийдвэр гаргах зорилгоор аялал жуулчлалын салбарын иж бүрэн мэдээллийн сан байгуулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Засгийн газрын бодлого, дүрэм, журмыг боловсруулахад мэдээлэл, нотолгоогоор хангаж, үр дүнтэй тогтолцоог бий болгоно.
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	3 үе шатаар хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл Одоогийн байдлаар аялал жуулчлалын салбарын мэдээлэл нь мэдээлэл, нотолгоонд суурилсан шийдвэр гаргахад шаардлагатай цорын ганц найдвартай эх сурвалж болж чадахгүй байна. Системчилсэн мэдээлэл цуглуулах арга зүй дутмаг байна. Бодит байдал дээр одоо цуглуулж байгаа өгөгдөл, мэдээлэл нь бүрэн, үр дүнтэй ашиглагддаггүй. Учир нь тэдгээрийг нэгтгэх, зохион байгуулах эрх бүхий байгууллага байхгүй бөгөөд өөр өөр байгууллагуудад харьяалагддаг. Зарим тохиолдолд мэдээлэл цуглуулах маягтууд нь хуучирсан эсвэл нэгдсэн загвар үгүй байгааг сайжруулах шаардлагатай. Найдвартай, нарийвчлалтай мэдээлэл цуглуулах аргыг нэвтрүүлэх нь системийг сайжруулахад туслах ач холбогдол бүхий мэдээллийг олж авахад хувь нэмэр оруулна. Зочид буудлын өрөө, байр, аялалын багц хөтөлбөр, аялал жуулчлалын байгууламж, арга хэмжээ, хүний нөөц зэрэг мэдээллийг цуглуулж, нэгтгэнэ. Мэдээллийг бодлого, төлөвлөгөө, арга хэмжээг оновчтой боловсруулах болон жуулчдын сонирхол татахуйц газрыг тодорхойлоход ашиглах боломжтой.</p>

	<p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>a) Одоо ашиглаж буй мэдээлэл цуглуулах аргуудыг нэгтгэн дүгнэх;</p> <p>b) Мэдээлэл цуглуулах аргыг боловсруулж, системийг сайжруулах;</p> <p>c) Шаардлагатай загвар маягтуудыг боловсруулах;</p> <p>d) Өгөгдөл, мэдээллийг ашиглах;</p> <p>e) Мэдээлэл, нотолгоонд суурилсан шийдвэр гаргах механизмыг бүрдүүлэх.</p> <p>Мэдээллийн технологийн салбарын мэдээлэл цуглуулах/хадгалах/дүн шинжилгээ хийх шинэ арга зүй, технологийн дэвшлийг аялал жуулчлалын салбарын хөгжилд ашиглаж болно.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БОАЖЯ нь ҮСХ, Монголын Аялал жуулчлалын холбоо, Аймгийн ЗДТГ-тай хамтран мэдээлэл цуглуулах системийн арга зүй, удирдамжийг боловсруулна. Түүнчлэн шинээр хөгжин тэлж буй зах зээлд ихээхэн анхаардаг Дэлхийн аялал жуулчлалын форумын хүрээлэн (ДАЖФХ) зэрэг бусад олон улсын байгууллагууд, платформуудтай хамтран ажиллах боломжтой. ДАЖФХ-тэй холбоо тогтоосон болно.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Аялал жуулчлалын салбарт байгаль орчин болон соёлыг хамгаалах оновчтой бодлого боловсруулахад чухал нөлөө үзүүлэхийн зэрэгцээ эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлнэ.
Тайлбар	

10.2 Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд

Төслийн дугаар: II1.1

Төслийн нэр	Малчдыг дэмжих бааз байгуулах төсөл*
Байршил	Чойбалсан, Говь-Алтай, Ховд
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ, БХБЯ, Аймгуудын ЗДТГ
Зорилго	1) Залуучуудыг уламжлалт болон орчин үеийн мал аж ахуй эрхлэлтэд сургах; 2) Монгол соёл заншлын чухал хэсэг болох нүүдлийн соёл, уламжлалыг хадгалах, аялал жуулчлалтай холбох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Залуу малчдын тоо нэмэгдэнэ; Нүүдлийн соёл, зан заншлыг хадгална.
Төслийн зардал	
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2 үе шатаар хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуйг эдийн засагт эзлэх байр суурийг хадгалж үлдэхийн тулд малчдын шинэ залуу халааг тасралтгүй бэлтгэх шаардлагатай. Шинэ залуу малчин бэлтгэхдээ мал аж ахуй илүү давамгайлсан орон нутгийн төв суурин газрын ойролцоо бааз суурийг байгуулж болох юм. Эдгээр бааз суурийг ашиглан хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн фермийг уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйтай хослуулан уялдуулах замаар цаашид дэмжинэ.</p> <p>Бааз суурь бүрт анхан шатны боловсрол, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ, олон нийтийн арга хэмжээнд ашиглах бусад олон нийтийн барилга айгууламжийг барьж байгуулах нь зүйтэй. Бага сургуулийн байгаль орчны боловсролын хичээлийн хөтөлбөрт байгаль орчинд ээлтэй мал аж ахуйн уламжлалт арга туршлагыг хүүхдүүдэд өвлүүлэх талаар оруулах хэрэгтэй. Эдгээр бааз сууриуд нь зөвхөн ТХҮБ 2030-д тусгагдсан соёлын болон өв соёлын аялал жуулчлал төдийгүй хөдөө орон нутгийн аялал жуулчлал зэрэг өөр төрлийн жуулчлалыг зохион байгуулж, хүлээн авах цэг болох юм.</p> <p>Дараа нь бага сургуульд аялал жуулчлалын үйлчилгээний талаарх сургалтыг явуулж болно. Ингэснээр орлого олох боломжийг нэмэгдүүлж, малчдын амьжиргааг сайжруулахад тус дэм болно. Өрхийн хүнсний ногооны тариалан эрхлэлтийг аялал жуулчлалын салбарт нэмэлт орлого олох, нүүдэлчдийн уламжлалт хоол хүнсийг сайжруулах зорилгоор нэвтрүүлж болно.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>а) Байгаль орчин, аялал жуулчлалын үйлчилгээтэй холбоотой сургуулийн өмнөх насны болон бага боловсрол;</p> <p>б) Эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээний барилга, байгууламж;</p> <p>в) Олон нийтийн үйл ажиллагаанд зориулсан барилга, байгууламж;</p> <p>г) Хагас эрчимжсэн мал аж ахуй;</p> <p>д) Хүлэмжийн аж ахуй;</p> <p>е) Малын гаралтай бүтээгдэхүүн боловсруулах, агуулах барилга, байгууламж.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p>

	ХХААХҮЯ, БХБЯ-ны удирдлага зохицуулалтын хүрээнд аймгийн ЗДТГ, сонгогдсон эсхүл сайн дураараа оролцох сумын ЗДТГ-тай хамтарч хэрэгжүүлнэ.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Бэлчээрийг хамгаалах чиглэлээр залуучуудыг сургах сургалтын хөтөлбөрийн хүрээнд байгаль орчны талаарх боловсрол олгох нь байгаль орчин, нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II1.2

Төслийн нэр	Малчдын хүүхдэд гэр бүлийн орчинд сургуулийн өмнөх боловсрол олгох төсөл
Байршил	Архангай, Дорнод, Өвөрхангай, Сүхбаатар аймаг, цаашид улсын хэмжээнд дэлгэрүүлэх
Хэрэгжүүлэгч	БШУЯ Боловсролын салбарт ажилласан туршлагатай ТББ
Зорилго	Алслагдсан хөдөө орон нутгийн эмзэг бүлгийн 50,000 орчим хүүхдийн боловсрол, хөгжлийг дэмжих.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Нийт 50,000 малчны хүүхдэд гэр бүлийн орчинд сургуулийн өмнөх чанартай боловсрол олгох, сургуульд элсэхэд бэлтгэх, бага сургуульд амжилттай суралцах, хөгжих үндэс суурь тавигдана.
Төслийн зардал	20 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021 оноос 2025 оны 8-р сар хүртэл
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Алслагдсан хөдөө орон нутгийн хүүхдүүдийн ихэнх нь бэлтгэлд хамрагдалгүйгээр сургуульд ордог. Японы Хүүхдийг ивээх сангаас БШУЯ-тай хамтран Дэлхийн банк, Японы Нийгмийн хөгжлийн сангийн санхүүжилтээр малчдын хүүхдүүдийг гэр бүлийн орчинд нь сургуульд элсэхэд бэлтгэх хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлсэн. Сургуулийн өмнөх боловсролын шинэ хэлбэрийг дөрвөн аймгийн 30 суманд туршиж үзсэн. Таван настай хүүхдүүд хөтөлбөрийг амжилттай дүүргэж, сургуульд элсэн суралцаж байна. Сургуулийн дотуур байранд хамрагдсан 6 настай хүүхдийн тоо нэмэгдсэн. Хүүхдүүдийн боловсролын түвшинг дээшлүүлэхийн тулд сургуулиас завсардсан хүүхдүүдэд дэмжлэг үзүүлэх, бага ангийн сурагчдын хичээлийн хоцрогдлыг хялбаршуулан нөхөх зэргээр одоогийн хүчин чармайлтыг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх шаардлагатай.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>а) Олон нийт, гэр бүлд нь түшиглэсэн бага насны хүүхдийн боловсролын хөтөлбөрүүд;</p> <p>б) Дотуур байр, хамаатан садныдаа амьдардаг малчны хүүхдүүдэд зориулсан хичээлийн дараа чөлөөт цагаа өнгөрөөх олон төрлийн арга хэмжээ;</p> <p>в) Эрүүл мэндийн болон бусад шалтгаанаар сургуулиас завсардсан хүүхдүүдэд бага ангийн боловсрол гэрээр нөхөн олгох хөтөлбөр.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БСШУСЯ болон боловсролын салбарт ажилласан туршлагатай ТББ гол хэрэгжүүлэгч байх бөгөөд аймгуудын Боловсролын газар, Насан туршийн боловсролын төвүүд нь төслийг тухайн орон нутагтаа хэрэгжүүлнэ.</p>

	БШУЯ эхний 2-3 жилийн хугацаанд төслийн хэрэгжилтийг зохицуулах, менежментийг цаашид аажмаар шилжүүлэн авахад нь туслах зорилгоор ТББ-уудад техникийн болон чадавхыг бэхжүүлэхэд дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх болно. Сумдад хүүхдийн боловсрол хүмүүжилд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг эцэг эх, олон нийт, сургууль, цэцэрлэг, Насан туршийн боловсролын төв, сумын засаг захиргааны сайн дурын төлөөллөөс бүрдэх Олон нийтийн боловсролын зөвлөлийг (ОНБЗ) байгуулна.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II.2.1

Төслийн нэр	Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл*
Байршил	Алслагдсан аймгууд
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ, БХБЯ, аймгуудын ЗДТГ, хувийн хэвшил
Зорилго	1) Малчид, нутгийн удирдлагуудын хооронд цаг уурын мэдээ зэрэг мал аж ахуйтай холбоотой мэдээлэл солилцох ажлыг хөнгөвчлөх; 2) Малчдын болон нутгийн удирдлагын чадавхыг бэхжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Ус, тэжээл, цаг уурын нөхцөл байдлын талаарх мэдээллээр хангагдсан мал аж ахуй эрхлэх; 2) Малчдын эрэлт хэрэгцээг илүү анхаарч ажилладаг хариуцлагатай засаг захиргааг бий болгох.
Төслийн зардал	
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2 үе шатаар хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл НҮБ-ын Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудтай хэрхэн нийцэж буйг тодорхойлох үүднээс ТХҮБ 2030-ын хэрэгжилтийг хянаж, үнэлэх шаардлагатай. ТХЗ-ын хэрэгжилтийг үнэлэхийн тулд зөвхөн макро өгөгдөл төдийгүй орлогын ангилал, бүс нутаг, хүйс, нийгмийн бүлгээр төрөлжүүлсэн бичил өгөгдлүүд шаардлагатай болно. Аймаг, сумын түвшинд бичил мэдээлэл цуглуулах нь захиргааны зардал, ялангуяа орон нутгийн засаг захиргааны зардлыг нэмэгдүүлдэг. Орон нутагт захиргааны зардлыг бууруулахын тулд ТХЗ-ын хяналт, үнэлгээ хийхэд шаардлагатай бичил мэдээллийг цуглуулах ажилд нутгийн иргэд, аж ахуйн нэгжүүд сайн дураараа хувь нэмэр оруулна гэж найдаж байна. Энэ байдлыг орон нутгийн засаг захиргаа ба нутгийн иргэд, малчдын хоорондох харилцааг сайжруулах боломж болгон ашиглах хэрэгтэй. Малчдын үйл ажиллагааны онцлог, бүтэц, тоо хэмжээ, нүүдлийн чиглэл, нүүдлийн зам дагуух тэжээл, ус худалдан авах боломж, тулгарч буй бэрхшээл зэрэг асуудлыг засаг захиргааны байгууллагууд цаг тухайд нь мэдсэнээр тусламжийн арга хэмжээг мөн цаг тухайд нь шуурхай үзүүлэх боломжтой. Нөгөө талаас малчдыг цаг уурын мэдээ, малын гаралтай бүтээгдэхүүний эрэлт, үнэ, малын өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний бэлэн байдал, тэжээлийн хангамжийн талаарх мэдээллээр яг хэрэгтэй цагт нь шуурхай хангадаг байвал

	<p>тэдний амьжиргаа дээшилж, улмаар ТХЗ-ыг хангахад хувь нэмэр оруулна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>МХХТ-д суурилсан системийг эхлээд ухаалаг гар утас ашиглан мэдээлэл солилцох системийн загвар хэлбэрээр сонгосон хэсэгт туршиж үзэх хэрэгтэй. Ийм байдлаар цуглуулсан бичил мэдээллийг статистикийн мэдээлэлтэй хамтатган ашигласнаар илүү оновчтой арга хэмжээг аймгийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгахад нэмэр болно. Энэ нь засаг захиргаа болон иргэдийн хоорондын харилцааг улам сайжруулахтай холбоотой ажлын эхлэл болно.</p> <p>Нутгийн удирдлага, иргэд, олон нийттэй МХХТ-ийн сүлжээгээр холбогдсоноор оролцогч талуудын чадавх сайжирч, харилцан итгэлцэл, хариуцлагын мэдрэмж нэмэгдэх болно. Үүнийг үнэхээр нийгмийн шинэчлэл гэж үздэг. Мэдээлэл цуглуулах асуудлын хувьд Монгол Улс төв суурины хүн ам болон малчдын аль алиныг нь хамарсан үүрэн холбооны үйлчилгээ, интернэтэд холбогдсон байдлаараа бусад хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад давуу талтай юм. Иймд Монгол Улс энэ чиглэлээр МХХТ-ийг ашиглах өндөр боломжтой.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ХХААХҮЯ, БХБЯ-ны удирдлага, зохицуулалтын хүрээнд аймгийн ЗДТГ, сонгогдсон эсхүл сайн дураараа оролцох сумын ЗДТГ-тай хамтарч хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II2.2

Төслийн нэр	Малчдын цогц мэдээллийн санг бий болгох төсөл
Байршил	
Хэрэгжүүлэгч	ҮСХ, Аймгийн ЗДТГ
Зорилго	<p>1) Малчдын үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийн нэгдсэн сан бий болгох;</p> <p>2) Нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэлтэд зохих үнэлгээ өгөх замаар тогтвортой хөгжлийн зорилтод тусгасан түвшинд хүрэхэд хувь нэмэр оруулах.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>1) Малчдын ахуй амьдралыг сайжруулах чиглэлээр тэдний хэрэгцээ шаардлагыг хангана;</p> <p>2) Удирдлагын хариуцлага сайжирна.</p>
Төслийн зардал	
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	3 үе шатаар хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсад албан ёсны статистикийн тоо мэдээллийг олон салбар, чиглэл, үзүүлэлтээр маш сайн цуглуулж гаргадаг. Гэвч малчдад шаардлагатай тус дэмжлэгийг цаг тухайд нь зохих байдлаар хүргэх урьдчилсан нөхцөл болох тэдний тухай мэдээллийг системчилж, сайжруулах шаардлагатай байна. Малчдын талаарх мэдээллийн</p>

	<p>баазыг бий болгох иж бүрэн төслийг дээр дурдсан (Төсөл II2.1) мэдээлэл харилцааны технологид тулгуурласан системээр эхлүүлж болох юм. Дээр дурдсанаар малчдад чиглэсэн зорилтот арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр нүүдлийн уламжлалт соёлыг цаашид үндэсний хөгжлийн үндэс суурь болгон хүндэтгэн үзэж буй төрийн бодлогын талаар ард түмэнд зөв мессежийг хүргэх болно. Цуглуулж нэгтгэх мэдээлэлд малчдын нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал, бэлчээрийн газар, отор нүүдлийн замын маршрут, малын худаг ус, тэжээлийн хангамж, бараа бүтээгдэхүүний маркетинг, нийгэм соёлын шаардлага зэрэг мэдээллүүд орно. Эдгээр мэдээлэл нь орон нутгийн удирдлагад малчдын хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох, дэмжлэг туслалцааны үр дүнг үнэлэхэд зайлшгүй шаардлагатай.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>a) Малчдын үйл ажиллагааны онцлог, уламжлалт зан заншил, амьдралын хэв маяг гэх зэрэг дэлгэрэнгүй мэдээллийг цуглуулах;</p> <p>b) Малчид, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагуудын хооронд МХХТ-д суурилсан мэдээлэл солилцох системийг хөгжүүлж, ашиглах.</p> <p>c) Мэдээллийн санг уламжлалт соёлд суурилсан аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэхэд үр дүнтэй ашиглах.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Үндэсний статистикийн хорооноос мэдээллийн сан, МХХТ-д суурилсан мэдээлэл солилцох системийг хөгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II3

Төслийн нэр	Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох төсөл*
Байршил	Улаанбаатар хотын 9 дүүрэг Бүс нутагтаа хамгийн олон хүн амтай 5 аймаг: 1) Баян-Өлгий, 2) Хөвсгөл, 3) Дорнод, 4) Орхон**, 5) Дархан-Уул. **Монгол Улсын хоёр дахь том хот Орхон аймагт оршдог.
Хэрэгжүүлэгч	Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар (ХХҮЕГ) Дэмжлэг үзүүлэх байгууллагууд: Монголын Ажил олгогч эздийн нэгдсэн холбоо (МАОЭНХ); Монголын Үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхим; Монголын Залуу ажил олгогч эздийн нийгэмлэг; Монголын Залуу мэргэжилтнүүдийн нийгэмлэг; Японы Олон улсын хамтын ажиллагааны төв; Япон улсад сургалт явуулдаг Хүний нөөцийг хөгжүүлэх JDS хөтөлбөр болон Японы Гадаад худалдааны байгууллага зэрэг байгууллагууд
Зорилго	Компаниуд болон ажил хайгчдын хоорондын түншлэлийг хөгжүүлэх: залуучууд ба насанд хүрэгчид, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд. Ажилгүй иргэдэд зориулж дадлага, сургалт зохион байгуулах, ажлын байр бий болгох зорилгоор гэр хороолол, хөдөө орон нутаг буюу төвөөс алслагдсан нутаг болон жижиг бизнес/олон улсын/дотоодын компаниудад чиглэнэ.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ажилгүйдлийг бууруулна;

	<p>2) Төсөлд хамрагдагсадад ажил хөдөлмөрийн талаар эерэг соёл, ёс зүй тогтож, ажилд хариуцлагатай ханддаг болно;</p> <p>3) Ажил олгогчдын бодит эрэлтэд үндэслэн залуучууд болон насанд хүрэгчдийн ур чадвар, мэдлэгийг дээшлүүлнэ;</p> <p>4) Харилцааны соёл, чадварыг хөгжүүлнэ;</p> <p>5) Залуучууд болон ажил олгогчдын харилцан ашигтай түншлэл бий болно;</p> <p>6) Сонгогдсон ажил олгогчид дадлагын байрыг бий болгох ба эхний ээлжинд тодорхой хугацаанд дадлагын ажилтнуудыг авч ажиллуулна;</p> <p>7) Зээл, тусламж олгох замаар аж ахуйн нэгжүүдийн зүгээс төсөлд оролцох боломжийг дэмжинэ.</p>
Төслийн зардал	<p>1-р үе шат: 3 сая ам.доллар</p> <p>2-р үе шат: 5 сая ам.доллар</p> <p>3-р үе шат: 7 сая ам.доллар</p> <p>Нийт: 15 сая ам.доллар</p>
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>1-р үе шат (2022)</p> <p>Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийнэ;</p> <p>Ажил хайгч/залуучуудын ур чадварыг ажил олгогчдын хүлээж буй ур чадвартай харьцуулж судалгаа хийнэ. Цаашилбал тогтвортой ажлын байрны тоо, ажлын байрны прогнозыг тодорхойлно;</p> <p>Суурь судалгаа хийнэ;</p> <p>Төслийн стратеги, төлөвлөгөө, төслийн баримт бичиг, ложистик, хяналт, үнэлгээг боловсруулна;</p> <p>Төслийг Улаанбаатар хотын 2 гэр хороололд туршилтаар хэрэгжүүлнэ;</p> <p>Төсөлд оролцох ажил олгогчдыг сонгон шалгаруулна;</p> <p>10 дадлагажигчийг 1 жилийн дадлагын хөтөлбөрт хамруулна.</p> <p>Төсвийн задаргаа: Зөвлөх үйлчилгээний зардал: 1 сая ам.доллар, Дадаглажигчдын амьдрах зардал: 400,000 ам.доллар, Замын зардал: 450,000 ам.доллар, Тоног төхөөрөмжийн зардал: 100,000 ам.доллар, Судалгааны зардал: 400,000 ам.доллар, Орчуулгын зардал: 500,000 ам.доллар, Япон хэлний сургалтын зардал: 50,000 ам.доллар.</p> <p>2-р үе шат (2023)</p> <p>Улаанбаатар хотын бусад гэр хороололд хэрэгжүүлнэ;</p> <p>Төслийн дунд хугацааны үнэлгээ хийнэ.</p> <p>3-р үе шат (2024):</p> <p>5 аймагт хэрэгжүүлнэ;</p> <p>Төгсгөлийн үнэлгээ хийнэ.</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>2018 оны ажиллах хүчний судалгаанаас үзэхэд 15-29 насны залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин* нийт ажилгүйдлийн түвшнээс 3%-16.5%-иар өндөр байна. Боловсролын түвшний хувьд авч үзвэл дунд болон дээд боловсролтой залуучуудын дунд ажилгүйдлийн түвшин өндөр байна. Ажилгүй залуучуудын бараг гуравны нэг нь ур чадварын шаардлага хангахгүй, туршлагагүйгээс болж тохирох ажил олж чадахгүй байна (АХС, 2018). Тиймээс чадавхыг бэхжүүлэх үйл ажиллагаа нэн чухал юм.</p> <p>Ажил олгогчид нь ажил горилогчдын мэргэжлийн ур чадвар төдийгүй ерөнхий хандлага, харилцааны чадварыг анхаарч үздэг. Ажил олгогчдын талаас илүү хувь нь шинэ ажилтнуудын дадлага туршлагад сэтгэл дундуур байсан (Ажил олгогчдын зүгээс тавигдах шаардлагын судалгаа, 2017). Чадварыг дээшлүүлэх нь ажил хайгчдад өөрсдийн ур чадварт тохирсон ажил олоход нь тус болно.</p>

	<p>Швейцарын Хөгжлийн агентлаг залуучуудын ажилгүйдлийг системтэйгээр шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэхээр зорьж байна. Үүнтэй холбогдуулан 2011 оноос хойш “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төсөл”-ийг 3 үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байна. Одоогийн байдлаар сүүлийн үе шат нь залуу эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн хөдөлмөр эрхлэлт, хувиараа хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах зорилготойгоор хэрэгжиж байна. Төслөөс шууд ашиг хүртэх хүмүүс нь мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төв (МСҮТ)-ийн төгсөгчид юм. Залуучуудын ажил эрхлэлтийг дэмжиж буй бусад байгууллагууд мөн л МСҮТ-ийн төгсөгчид болон оюутнуудад голчлон анхаардаг. Гэтэл залуу ажиллах хүчинд зориулж ажлын байр бий болгох зорилготой бизнесийг дэмжих, бэхжүүлэх үйл ажиллагаа сул байна.</p> <p>Тиймээс санал болгож буй төслийн гол зорилгыг дор дурдав. Үүнд: (i) хөдөлмөрийн зах зээлд анх удаа оролцож буй залуу эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст чиглэнэ; (ii) ирээдүйн ажилд нь бэлтгэх гүүр болно; (iii) бичил, жижиг бизнес/олон улсын/дотоодын компаниудын үйл ажиллагааг бэхжүүлнэ.</p> <p>* Ажилгүйдлийн түвшин 15-19 насныхны дунд 24.5%, 20-24 насныхны дунд 19.4%, 25 насанд 10,8% байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Дараах дөрвөн хэсгээс бүрдэнэ: Ажлын ур чадвар олгох, харилцааны чадварыг хөгжүүлэх сургалт зохион байгуулна; Оролцогчдын мэргэжилд нийцүүлэн олон улсын болон дотоодын компаниудад дадлага хийлгэх хөтөлбөр (Дадлага нь практик, ур чадварыг сурахад чиглэнэ. Япон улстай хэрэгжүүлэх солилцооны хөтөлбөрт хамрагдахын тулд залуучууд Японы хувийн компаниудад (шууд ажил эрхлэлттэй холбоогүй) 1 жил хүртэлх хугацаанд дадлага хийнэ); Хөдөлмөрийн гэрээ: Дадлага амжилттай төгссөн залуучууд 1 жилийн хугацаатай, хоёр тал зайлшгүй биелүүлэх нөхцөлтэй хөдөлмөрийн гэрээ байгуулна. Гэрээний биелэлтийг төслийн дагуу хянах болно;</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Жилд хоёр ээлжээр хэрэгжинэ. МАОЭНХ-ээс дотоодын хэрэгцээ шаардлага болон олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн шилдэг туршлагад суурилсан ерөнхий удирдамж, техникийн зөвлөгөөгөөр хангана.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Тодорхой нөлөөлөлгүй
Тайлбар	Энэ төсөлд залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрийн туршлагаас авч ашиглана.

Төслийн дугаар: II4

Төслийн нэр	Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр
Байршил	Улаанбаатар хот, 15 аймаг
Хэрэгжүүлэгч	Монголын Хараат бус судалгааны хүрээлэн, бусад хүрээлэнгүүд
Зорилго	Эмэгтэй удирдагчдаас зөвлөгөө авах, сүлжээ тогтоох зэргээр залуу эмэгтэйчүүдийг ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олж авахад нь дэмжлэг үзүүлэх.

Хүлээгдэж буй үр дүн	Хөдөлмөрийн зах зээлд идэвхтэй оролцох эмэгтэйчүүдийн тоо дараах байдлаар нэмэгдэнэ: Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжилд ахиц дэвшил гарна; Мэдээлэл, чиглэл, удирдамжаар хангана; Амжилттай ажиллаж буй эмэгтэй удирдагч, тэргүүлэх идэвхтэн, мэргэжилтнүүдийг залуу эмэгтэйчүүдийн сүлжээнд татан оролцуулна; Охид, эмэгтэйчүүдийг шинжлэх ухаан, технологи зэрэг бүхий л салбарт суралцахыг уриалан дэмжинэ; ТХҮБ 2030-д тусгагдсан "нийгмийн хөгжилд жендэрийн тэгш байдлыг хангах" чиглэлд хувь нэмэр оруулна.
Төслийн зардал	9.1 сая ам.доллар Сургалтын зардал: 4 сая ам.доллар, Семинар, бага хурлын зардал: 1 сая ам.доллар, Замын зардал: 1 сая ам.доллар, Сургалтын тэтгэлэг: 1 сая ам.доллар, Хэвлэх зардал: 500,000 ам.доллар, Харилцаа холбоо ба бусад: 100,000 ам.доллар, Санал зөвлөгөө авах болон үнэлгээ: 500,000 ам.доллар, Вебсайт, онлайн семинар, онлайн курс, хичээл: 1 сая ам.доллар.
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	I үе шат: 2021-2022 Суурь судалгаа хийнэ/сургалтын хэрэгцээ шаардлагыг үнэлж тогтооно; Төслийн стратеги, төлөвлөгөөг боловсруулна; Улаанбаатар хотод төслийг туршилтаар хэрэгжүүлнэ; Сонирхсон залуу эмэгтэйчүүд, оюутнуудад зориулж мэдээлэл солилцох, асуулт, хариулт өрнүүлэх виртуал платформ байгуулна; *Төсвийн задаргаа: Гэрээ: 500,000 ам.доллар, Семинарууд: 500,000 ам.доллар, Тэтгэлэг: 500,000 ам.доллар, Замын зардал: 1 сая ам.доллар, Вебсайт, платформ: 500,000 ам.доллар. II үе шат: 2023-2024 Сурталчилгааны материал, семинарын хөтөлбөрийг боловсруулна; Эхлээд 7 аймагт хэрэгжүүлнэ. Цаашид нэмэлтээр 8 аймагт хэрэгжүүлнэ; Төслийн дунд хугацааны үнэлгээ хийнэ. III үе шат: 2025 Монгол болон Япон улсын Парламентын эмэгтэй гишүүдтэй санал бодол солилцоно; Төгсгөлийн үнэлгээ хийнэ.
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр үзэхэд удирдлагын түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн оролцооны хувь эрэгтэйчүүдийнхээс доогуур байна. 2018 оны байдлаар ажиллах хүчний оролцоонд жендэрийн ялгаа 16.1% байна. Их, дээд сургуулиудын нийт оюутны 58-59% нь эмэгтэйчүүд боловч албан тушаал ахих нь хангалтгүй байна. Эмэгтэйчүүдэд ажил, мэргэжлийн талаар мэдээлэл дутагдаж байна. Ялангуяа хөдөлмөрийн зах зээл дээр шаардагдаж буй мэргэжил, дэмжлэг тусламж, хэлхээ холбоо зэрэг мэдээлэл дутагдалтай байна (Дэлхийн банк, 2018 он). 2) Төслийн бүрэлдэхүүн Энэ төслийг их, дээд сургуулийн эмэгтэй оюутнуудад зориулах ба дараах гурван бүрэлдэхүүн хэсэгтэй байна. а) Ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, хөгжүүлэх хөтөлбөр: Их дээд сургуулийн эмэгтэй оюутнуудад зориулж дараах чиглэлээр сургалт хийх: Түвшнээ ахиулахад тус болохуйц хөдөлмөрийн зах зээл дээр шаардагдаж буй мэргэжил, ур чадвар, бусад туслах чанарын чадваруудыг хөгжүүлэх сургалт;

	<p>Манлайлал, шүүмжлэлтэй сэтгэх чадвар, өөртөө итгэх итгэл, харилцаа холбоо, олон нийтийн өмнө үг хэлэх, яриа хэлэлцээр хийх чадвар, карьер хөгжүүлэхэд тулгарч буй саад бэрхшээлийн талаарх мэдлэг, бусдыг удирдах, аналитик үндэслэл зэргийг хамарсан харилцааны чадварыг хөгжүүлэх сургалт.</p> <p>b) Ахлах сургуулийн эмэгтэй сурагчдад зориулсан мэргэжлийн чиг баримжаа олгох үйл ажиллагаа:</p> <p>Сургууль дээр сурагчид, тэдний эцэг эхэд зөвлөгөө өгөх, олон улсын/гадаадын их дээд сургуульд зочлох, олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн хөтөлбөрөөр шалгалтанд бэлтгэх зэрэг ажил, мэргэжлийн чиг баримжаа олгох;</p> <p>ЕБС-ийн сургалтын хөтөлбөрт ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох сургалтыг (ажил мэргэжлийн тухай танилцуулга, чадварыг тодорхойлох, мэргэжил сонгох, ур чадвар, хөдөлмөрийн зах зээлийн чиг хандлага гэх мэт) багтаах.</p> <p>c) Амжилттай ажиллаж буй эмэгтэй удирдагчидтай хийх цуврал уулзалт, семинар:</p> <p>Их дээд, ахлах сургуулийн эмэгтэй оюутан сурагчид удирдагч эмэгтэйчүүдээс туршлага, амжилт, сорилт бэрхшээлүүдийнх нь талаар сонсоно.</p> <p>d) Үйлдвэр, ажлын байрыг газар дээр нь очиж үзэх аялал:</p> <p>Тухайн салбарын талаар туршлага олж авах зорилгоор эмэгтэй удирдагчидтай ажлын байран дээр нь очиж ярилцана.</p> <p>e) Шинжлэх ухаан, технологийн салбарт охид эмэгтэйчүүдэд дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөр:</p> <p>Шинжлэх ухааны чиглэлээр суралцаж буй болон тус салбарт ажиллаж буй залуу эмэгтэйчүүдэд тэтгэлэг олгоно.</p> <p>f) Ажил амьдралын тэнцвэрийн талаарх хэлэлцүүлэг, зөвлөгөө:</p> <p>Эмэгтэйчүүдийн уламжлалт үүрэг болон тэдний гэр бүлдээ хүлээх үүргийн талаарх бодол саналыг сонсох, тэднийг дэмжих сүлжээ бий болгох чиглэлээр хэлэлцүүлэг хийнэ.</p> <p>g) Монгол болон Япон улсын Парламентын эмэгтэй гишүүд оюутнуудтай санал бодол солилцох уулзалт:</p> <p>Монгол Улсын парламентын нийт гишүүдийн 17.1% нь эмэгтэй гишүүд ба энэ үзүүлэлтээрээ дэлхийд 120-т жагсдаг. Харин Япон улс 10.2%-иар 164-т жагсдаг. Монгол Улс жендэрийн тэгш байдлыг хангах туршлагаа хуваалцах боломжтой юм.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Монголын Хараат бус судалгааны хүрээлэн нь олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн шилдэг туршлагад суурилсан удирдамж, техникийн зөвлөмжөөр хангах ба дотоодын хэрэгцээг тодорхойлно.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Урьдаас мэдэгдэх байгаль орчны сөрөг нөлөө байхгүй боловч агаарын хөлгөөр нислэг үйлдсэний улмаас бага зэргийн нүүрстөрөгчийн ул мөр үлдэнэ. Нисэх онгоцоор аялахын оронд онлайн уулзалтууд зохион байгуулах боломжтой.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II5

Төслийн нэр	Бизнест чиглэсэн хүний нөөцийг хөгжүүлэх тэтгэлэгт хөтөлбөр
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	БСШУСЯ
Зорилго	Монгол-Японы Инженер, технологийн дээд боловсрол төслийг (M-JEED) бусад хүрээлэнгүүдтэй холбож, цаашид өргөжүүлэх замаар шинжлэх ухаан, технологийн салбараас бусад мэргэжлийн хүний нөөцийг хөгжүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Эдийн засгийн хөгжлийн ирээдүйн хэрэгцээг хангах зорилгоор мал аж ахуй, сүү сүүн бүтээгдэхүүн, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд шаардагдах өндөр боловсролтой хүний нөөцийг бэлтгэнэ; 2) Олон монгол залуусыг “Коосен” болон бусад хүрээлэнгүүдтэй хамтран Япон болон гуравдагч орнуудад докторын зэрэг хамгаалах чиглэлээр сургаж, туршлагажуулна.
Төслийн зардал	30 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2022 он: Төсөл боловсруулах 2022 - 2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 – 2030 он: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл 2015 оноос хойш хэрэгжиж эхэлсэн Японы "Коосен (техникийн их сургууль)" болон Япон дахь их дээд сургуулиудад тэтгэлэгт хөтөлбөрөөр дамжуулан 1000 монгол залуусыг шинжлэх ухаан, технологийн чиглэлээр сургаж байна. 2020 онд нисэх онгоцны шинэ буудал ашиглалтад орсноор Монгол Улсын эдийн засгийн урт хугацааны өсөлтийг хангах шинэ логистик, тээврийн давуу талыг ашиглах өндөр боловсролтой хүний нөөц шаардлагатай болно. Газар тариалан, мал аж ахуй, хууль эрх зүй, бизнесийн удирдлага, эдийн засаг, хэлний чиглэлээр мэргэшсэн хүний нөөцийн эрэлт хэрэгцээг хангах зорилгоор Монгол-Японы Инженер, технологийн дээд боловсрол төслийн хэрэгжилтээс сургамж авч шинэ төсөл хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн <ol style="list-style-type: none"> a) Шинжлэх ухаан, технологийн салбараас бусад буюу мал аж ахуй, сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, газар тариалан, хууль эрх зүй, бизнесийн удирдлага, эдийн засаг, хэл судлал зэрэг салбарын мэргэжилтнүүдийн эрэлт хэрэгцээг дахин тогтоохын тулд урьдчилсан судалгаа хийх шаардлагатай. b) Төсөл нь нисэх онгоцны шинэ буудлаар дамжих логистикийн давуу талыг ашиглан аж үйлдвэрийн хөгжилд хувь нэмэр оруулах 450 залуусыг тэтгэлэгт хамруулах хөтөлбөрийг боловсруулна. c) Судалгаагаар цаашдаа зохих технологи бүхий гадаадын бизнес эрхлэгчидтэй түншлэхэд нь монголын бизнес эрхлэгчдэд тулгарч буй бэрхшээл, мэргэжлийн бус байдлыг тодорхойлох ёстой.

	<p>d) Японд сурч төгсөөд Монголдоо буцаж ирсэн боловсролтой залуучуудыг ажилд авсанаар Монгол Улсад бизнесийг хэрхэн хөгжүүлэх боломжийг судалгаагаар тодорхойлох шаардлагатай. ШУТИС-ийн Бизнесийн удирдлагын сургуулийг оролцуулсан хөдөө аж ахуй-аж үйлдвэрийг холбосон төслүүдийн нэгийг үлгэр жишээ болгон авч үзэж болно.</p> <p>e) Эдийн засгийн тогтвортой хөгжилд чиглэсэн 8-10 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг боловсруулахын тулд мэргэжил дээшлүүлэх сургалт, санхүүжилт, зохих технологи бүхий бизнес эрхлэгчидтэй хамтарч ажиллах зэрэгт суурилан ур чадварыг хөгжүүлэх багц зөвлөмж гаргана.</p> <p>3) Хэрэгжилт БСШУСЯ-ны хэрэгжүүлэх энэ төсөлд Ерөнхий сайдын Ажлын албанаас Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцсөний үндсэн дээр хяналт тавина.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Монгол улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний түвшин Ирланд, Скандинавын орнуудтай дүйцэхүйц хэмжээний өндөр түвшинд хүрэх боломжтойг олж харна.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II6

Төслийн нэр	Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч	БСШУСЯ, Боловсролын хүрээлэн, Боловсролын үнэлгээний төв, Багшийн мэргэжил дээшлүүлэх институт, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам
Зорилго	<p>1) Хөгжлийн шинэ загварыг хэрэгжүүлэх суурь болох Монголын өв уламжлалын үнэ цэнийг хадгалан ерөнхий боловсролын чанар, тоон үзүүлэлтийг сайжруулах;</p> <p>2) Шинээр гарч ирж буй бизнесийн хэрэгцээ, олон улсад өрсөлдөх чадварыг хангах дэвшилтэт технологи, шинжлэх ухаанд онцлох ач холбогдол өгч, сургалтын хөтөлбөрийг сайжруулснаар дээд, техникийн боловсролыг дээшлүүлэх;</p> <p>3) Бүхий л салбарыг хамарсан, хүчирхэг ажиллах хүчтэй байх зорилгоор насан туршийн боловсролыг бэхжүүлэх.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	Монголын өвөрмөц өв соёл, соёлын үнэт зүйлд суурилсан хөгжлийн шинэ загварыг дэмжих өргөн салбарыг хамарсан, хүчирхэг мэргэшсэн ажиллах хүчинтэй болно. Хөгжлийн шинэ загвартай уялдуулан эдийн засгийн хөгжлийг удирдан чиглүүлэх, соёлжсон сэтгэлгээ бүхий хүн хүчний нөөц бий болно.
Төслийн зардал	7 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<u>I үе шат 2021-2022</u> Боловсролын салбарын хөгжлийн дунд хугацааны төлөвлөгөө боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх туршилтын төслийг хэрэгжүүлнэ. (Зайны сургалтыг бэхжүүлэх төсөл; Аж үйлдвэрийн салбар болон их, дээд сургуулиуд, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд, академийн хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах төсөл); Ажилтнуудыг сонгож ажилд авна, удирдлагын багийг бүрдүүлнэ, ажлын төлөвлөгөөг боловсруулна, хэрэгцээ шаардлагын үнэлгээ болон туршилт хийнэ.

	<p>*Төсвийн задаргаа: Зөвлөх үйлчилгээ ба ажилтнууд: 1 сая ам.доллар, Замын зардал: 500,000 ам.доллар, Тоног төхөөрөмж, харилцаа холбоо, бусад: 1 сая ам.доллар.</p> <p><u>II үе шат 2023-2024:</u> Санал хүсэлт, үнэлгээ, зохицуулалтын талаар судлах; Ажлын төлөвлөгөөнд үндэслэн төслийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг хэрэгжүүлэх; “Боловсролын салбарын хөгжлийн дунд хугацааны төлөвлөгөө 2021 – 2030” баримт бичгийн хэрэгжилтэд үндэслэн төслийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн дунд хугацааны үнэлгээ, тохируулгыг хийнэ.</p> <p><u>III үе шат 2024-2025</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Төслийн үр дүнг “Алсын хараа 2050” баримт бичигт тусгана. - Үнэлгээний механизмыг бүрдүүлнэ. - Төгсгөлийн үнэлгээ хийж, семинар зохион байгуулна.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улс нь НҮБ-ын ТХЗ болон ТХҮБ 2030-тай нийцүүлэн хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд бэрхшээл тулгарч байна. ТХЗ болон ТХҮБ 2030-ын хэрэгжилт нь зохих технологийн шинэчлэл, Монгол Улсын гол нөөц, хөрөнгө болох ажиллах урам зоригтой, чадварлаг хүний нөөцөөс хамаарна. Технологийн шинэчлэл, хүний нөөцийг хөгжүүлэхийн тулд боловсролын салбарыг үр дүнтэйгээр, өргөн хүрээнд шинэчлэх шаардлагатай байна.</p> <p>Хөтөлбөрийн зорилтод хүрэх шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхийн тулд боловсролын бүх түвшин, олон төрлийн асуудлаар Монгол Улсын Засгийн газраас гаргаж буй хүчин чармайлтуудыг цааш нь өргөжүүлэх, нэгдсэн стратеги дээр үндэслэсэн цогц арга хэмжээ авах хэрэгтэй. Алс хэтэд чиглэсэн хөгжлийн шинэ загварыг хэрэгжүүлэхийн тулд Монгол хүний сэтгэлгээг илүү бие даасан, шинэлэг болгож өөрчлөх, сайжруулах шаардлагатай байна. Өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхийн тулд сургуулийн өмнөх боловсролоос эхлүүлэх хэрэгтэй бөгөөд үүнд гэр бүл, олон нийтийг зайлшгүй оролцуулна. Энэ чиглэлийн дагуу ерөнхий боловсролын чанарыг сайжруулахын тулд багш нарыг дахин сургалтад хамруулж, илүү өндөр ур чадвартай багш нарыг олноор бий болгох шаардлагатай болно.</p> <p>Үүний зэрэгцээ шинэ загвараар хөгжихийн тулд дэвшилтэт ур чадвар, дэвшилтэт технологи эзэмшсэн хүний нөөцийн өсөн нэмэгдэж буй эрэлт хэрэгцээг хангахад зориулж дээд болон техникийн боловсролыг дэмжих шаардлагатай. Түүнчлэн хөгжлийн шинэ загвараар хөгжихөд хоцорч үлдэхгүйн тулд одоо байгаа ажиллах хүчинд өөрсдөө сургалтад хамрагдах боломжийг олгох хэрэгтэй. Монгол Улсын хүн ам залуу, тиймээс ч улс орноо цэцэглэн хөгжүүлэхэд хүн бүр чадварлаг, бүтээмжтэй ажиллах хүч болох замаар бүрэн дүүрэн хувь нэмрээ оруулах шаардлагатайгаас гадна мэдлэг чадвартай хүмүүс гадаад руу гарахаас зайлсхийх, мэргэжилтэй бэлтгэгдсэн хүмүүсээ гадаадаас эргэж ирэхийг нь урамшуулах нь зүйтэй. Энэ хөтөлбөр нь бүхэлдээ хөгжлийн шинэ загварыг ирээдүйд урт хугацаанд хэрэгжүүлэхэд тус дэм болох өргөн хүрээтэй, хүчтэй, мэргэшсэн ажиллах хүчийг бий болгоход хувь нэмэр оруулах болно. Батлагдсан Боловсролын салбарын хөгжлийн дунд хугацааны төлөвлөгөөнд тусгаснаар Монгол Улсын Засгийн газрын эрс шийдэмгий санаачилга нь боловсрол эзэмшиж буй залуусын хөгжилд чухал хувь нэмэр оруулна. Түүнчлэн хувийн бизнес эрхлэгчдийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн сургалтын хөтөлбөр боловсруулах, насан туршийн боловсролыг бий болгож хэрэгжүүлэхийн тулд хувийн хэвшилтэй хамтран ажиллах зайлшгүй</p>

	<p>шаардлагатай юм. Төслийг Боловсролын салбарын хөгжлийн дунд хугацааны төлөвлөгөөтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Боловсролын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор туршилтын төслүүдийн үр дүнд суурилсан зайны сургалтыг бүх түвшинд тэр дундаа насан туршийн боловсролд өргөн хүрээнд хэрэгжүүлнэ. Үүнд сургуулийн өмнөх боловсролыг мөн хамруулж болно.</p> <p><u>Бага сургуулийн боловсрол:</u></p> <p>Саяхан хэрэгжүүлсэн ЖАЙКА-гийн төслийн үр дүнг мониторинг, үнэлгээ зэргийн гүйцэтгэлийг сайжруулахад бүрэн ашиглана. Төслийн зорилго нь БСШУСЯ болон Боловсролын хүрээлэн, Боловсролын үнэлгээний төв, Багшийн мэргэжил дээшлүүлэх институт зэрэг бусад хамаарал бүхий байгууллагуудын оролцоог ханган боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг боловсронгуй болгох тогтвортой арга барилыг бий болгох явдал юм.</p> <p>Шаардлага хангасан боловсролын сургалтын хөтөлбөр нь боловсролын чанарыг хангах үндэс суурь болох нь ойлгомжтой. Монгол Улсад боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг үндэс суурьтай дүн шинжилгээ хийлгүйгээр ойр ойрхон өөрчилдөг тул боловсролын үр дүн тогтвортой бус байдаг. Тиймээс баримт нотолгоонд суурилсан дүн шинжилгээнд үндэслэн боловсролын сургалтын хөтөлбөрийг боловсронгуй болгох тогтвортой арга барилыг бий болгох зорилт тавин ажиллана.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 1: Сурагчдын хичээлийн үнэлгээг гаргах чадавхыг бий болгох/хөгжүүлэх.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 2: Сурах бичиг, гарын авлага зэрэг сургалтын материалыг боловсруулах чадавхыг сайжруулах.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 3: Сургалтын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн үр дүнг үнэлэх, туршлага хуримтлуулах, түүнийгээ шинэ сургалтын хөтөлбөрт тусгах дарааллыг нэвтрүүлэх.</p> <p><u>Дунд сургуулийн боловсрол:</u></p> <p>Бүрэлдэхүүн 1: Олон төрлийн курсүүдийг санал болгодог боловсролын төвүүдэд сурагчдыг элсүүлэх, ур чадвар эзэмшүүлэх явуулын багийг ажиллуулах зэрэг арга замаар сургалтын хөтөлбөрт багтсан бүх хичээлд хамрагдах, орон нутгийн аж ахуйн нэгжүүдэд тухайлбал мэдээллийн технологийн дадлага хийх боломжийг олгох замаар мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв (МСҮТ)-үүдийг цогцоор нь дэмжих.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 2: Сурагчийн үнэлгээний олон улсын хөтөлбөрийг 2021 онд хэрэгжүүлэхэд нэмэлт дэмжлэг үзүүлэх.</p> <p>Бусад бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг боловсролын салбарын шинэчлэгдсэн дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөөнд үндэслэн оруулж болно.</p> <p><u>Дээд боловсрол ба судалгаа:</u></p> <p>Зорилт: Хувийн хэвшлийн боловсролын асуудлыг зохицуулах бодлогыг* дэмжиж, сонгосон туршилтын сэдвээр үйлдвэрлэл, сургалт, судалгааны ажлын уялдаа холбоог бий болгох.</p> <p>* ЮНЕСКО-гийн тайланд үндэслэн боловсруулсан Монгол Улсын Боловсролын бодлогын тойм шинжилгээ хэвлэгдсэн. Уг тойм шинжилгээ нь бодлого болон салбар дундын зохицуулалтыг хангахад тус дэм болно.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 1: Инженер, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, байгалийн ухаан зэрэг Монгол Улсын ирээдүйд хэрэг болох мэргэжил рүү оюутнуудыг хөтлөх.</p>
--	--

	<p>Бүрэлдэхүүн 2: Хувийн их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагааны зохицуулалт болон өрийн дарамттай гэр бүлийн боловсролын өртөг болон үр ашигт дүн шинжилгээ хийх; дээд боловсролын төлбөрийн дээд хэмжээг тогтоох, их дээд сургуулиудын мэргэшлийн тогтолцоог бий болгох.*</p> <p>* Хувийн дунд сургуулийн төлбөр нь их, дээд сургуулийн сургалтын төлбөрөөс ярвигтай байдаг гэсэн үзэл бодол байдаг. Тиймээс энэ төслийн голлох бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тодорхойлоход уг асуудал дээр нэмэлт нотолгоо шаардлагатай болно.</p> <p>Бүрэлдэхүүн 3: Стратегийн ач холбогдол бүхий судалгааны сэдвүүдийг боловсруулах, судалгааны их сургууль болон судалгааны байгууллагуудыг бэлтгэх.</p> <p><u>Хяналт ба салбар хоорондын/донор байгууллагуудын зохицуулалт</u> Зорилт: Хуримтлуулсан туршлагыг төлөвлөлтөд тусгахад ашиглах санал хүсэлтийг боловсруулах механизмыг бий болгож салбар хоорондын зохицуулалтад нөлөөлөх донор байгууллагуудын зохицуулах нэгжийг байгуулах.</p> <p>Бүрэлдэхүүн: ТХҮБ2030, Алсын хараа 2050, Боловсролын салбарын дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөөгөөр дамжуулан боловсролын салбарын шинэчлэлийн гүйцэтгэлийг хянах, хуримтлагдсан туршлагыг шинэчлэгдсэн төлөвлөгөөнд тусгах, донор байгууллагуудын үйл ажиллагааны уялдааг сайжруулах, чадавхыг хөгжүүлэх нэгжийг БСШУСЯ-ны дэргэд байгуулахыг дэмжих.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Байгаль орчны зохистой менежмент нь хөгжлийн шинэ загварын үнэ цэнийг бий болгох салшгүй хэсэг юм. Уламжлалт арга ухаан, ур чадварыг дэвшилтэт технологитой хослуулах замаар зохистой технологийг хөгжүүлэх хэрэгтэй.
Тайлбар	Энэхүү төслийг Монгол Улсын “Боловсролын салбарын дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөө 2021-2030” баримт бичигтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ. Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл болон “Боловсролын салбарын дунд хугацааны хөгжлийн төлөвлөгөө”-г хэрэгжүүлэх Арга хэмжээний төлөвлөгөө нь харилцан бие биенээ нөхөх бөгөөд давхардахгүй. Төслийн аливаа бүрэлдэхүүн хэсгийг Арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй уялдуулан хэрэгжүүлнэ.

Төслийн дугаар: II7.1

Төслийн нэр	Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар, Ховд, Дорнод, Өвөрхангай, Өмнөговь дахь Бүсийн оношилгоо эмчилгээний 4 төв. Алтайн бүсийн үйл ажиллагааг ҮХГ-аас санал болгосон БХБ-ын хүрээнд авч үзнэ.
Хэрэгжүүлэгч	ЭМЯ, Эрүүл мэндийн хөгжлийн төв, ДЭМБ
Зорилго	Бүсийн оношилгоо эмчилгээний төвүүдийн тусламж үйлчилгээний сүлжээгээр дамжуулан аймгуудын эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээний чанарыг сайжруулах. Энэхүү төсөл нь ЖАЙКА-гийн дараах төслүүдийн үр дүнд тулгуурлан хэрэгжинэ: Анхан ба хоёр дахь шатлалын төгсөлтийн дараах сургалтыг сайжруулах төсөл, Монгол-Японы Сургалтын эмнэлэг барьж байгуулах төсөл.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээг дараах байдлаар бэхжүүлнэ: Эмч, сувилагч нарын мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх; Хүний нөөцийг хөгжүүлэх стратегийг хэрэгжүүлэх; Мэдээллийн менежментийг сайжруулах;

	Технологи нэвтрүүлэх; Эм, багаж хэрэгслээр хангах.
Төслийн зардал	13 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p><u>I үе шат (2021-2022)</u> ДЭМБ-ийн Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмж, бэлэн байдлын төсөл, ЭМЯ-наас баталсан Тусламж үйлчилгээний багцын хэрэгжилтийг нэгтгэн дүгнэнэ; Хуримтлуулсан туршлага, гол чиглэл, бэлтгэгдсэн ажилтнуудад үзүүлэх дэмжлэг зэрэг асуудлаар ЖАЙКА-гийн төслийн хүрээнд нэмэлт судалгаа явуулна; Төслийн удирдлага, хяналтын нэгж байгуулна; Төслийн стратеги, төлөвлөлтийг боловсруулна; Төслийн багийг бүрдүүлж, тоног төхөөрөмж худалдаж авна; Улаанбаатар, Орхон болон бусад байршлуудад сургалтын хөтөлбөрөө үргэлжлүүлнэ; Өрхийн эрүүл мэндийн 218 төвд ажилладаг богино хугацааны эмчлэх эрхийн зөвшөөрөл бүхий эмч нарт зориулсан сургалтыг зохион байгуулна. *Төсвийн задаргаа: Тоног төхөөрөмж: 1 сая ам.доллар, Сургалт: 2 сая ам.доллар, Зөвлөх үйлчилгээ, ажилтнууд: 1 сая ам.доллар, Замын зардал: 500,000 ам.доллар, Эм, материал: 500,000 ам.доллар, Тэтгэлэг: 200,000 ам.доллар, Харилцаа холбоо, хангамж, бусад: 200,000 ам.доллар, Тавилга, компьютер: 100,000 ам.доллар.</p> <p><u>II үе шат (2023-2024)</u> Бүсийн оношилгоо эмчилгээний төвүүд болон аймгуудад ажлын байран дээрх сургалтыг нэвтрүүлнэ; Бүсийн хэмжээнд дадлага туршлагатай эмч нарыг дагалдуулж, туршлага суулгана; Сумын эрүүл мэндийн 219 төвд (малчдад эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлдэг бөгөөд эрүүл мэндийн үйлчилгээ авдаг хүмүүсээсээ дунджаар 100 км-ын зайтай байдаг) ажилладаг богино хугацааны эмчлэх эрхийн зөвшөөрөл бүхий эмч нарт зориулсан сургалтыг зохион байгуулна</p> <p><u>III үе шат (2025)</u> Үр дүнг нэгтгэж, төгсгөлийн хяналт дүгнэлт гаргана.</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл Эрүүл мэндийн салбарын мастер төлөвлөгөө (2019-2026 он) боловсруулах талаарх АХБ-ны техникийн тайланд дор дурдсан асуудлыг нэн тэргүүний ач холбогдол бүхий хэмээн тодорхойлсон. Үүнд: “... эмнэлгийн байршлын газрын зургийг боловсруулж, эрүүл мэндийн байгууллага тус бүрт ногдох үйлчлүүлэгчдийн тоог тодорхойлох; үйлчлүүлэгчид ээлтэй үзлэгийн цаг авах стандарт систем болон эмчийн үзлэгийг үр дүнтэй зохион байгуулах, санал хүсэлтийг хүлээн авах системийг нэвтрүүлэх; тусламж үйлчилгээний түвшин тус бүрт сайжруулсан үйлчилгээний багцыг санал болгох замаар лавлагааны системийг нягтлан шалгаж, цаашид сайжруулах шаардлагатай.” Аймаг, сумдын эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээг яаралтай сайжруулах шаардлагатай байна. Эмнэлгийн хүний нөөц, тоног төхөөрөмж, чанарын стандарт хомс байгаа тул эрүүл мэндийн ажилтнууд хөдөө орон нутагт томилогдон ажиллах хүсэлгүй байдаг. Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний байгууллагууд, эмч, сувилагч, ажилтнуудын үүргийг нарийвчлан тогтоож, ажилтнуудыг сэлгэх системийг бий болгох шаардлагатай байна. Технологи, мэдлэг,</p>

	<p>мэдээллийн менежментийг сайжруулж, ажлын байрны сургалтад хамруулах хэрэгтэй.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Түр хугацаагаар ажиллах зөвшөөрөлтэй эмч нарт зориулсан ажлын байран дээрх сургалтыг зохион байгуулах; Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээний эмч, сувилагч нарт зориулсан хүний нөөцийн стратеги боловсруулах; Төгсөлтийн дараах сургалтыг үргэлжлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх.</p> <p>3) Хэрэгжилт ЖАЙКА-гийн төслүүдийн хүрээнд хэрэгжиж буй сургагчдыг бэлтгэх хөтөлбөрийг үргэлжлүүлэн дэмжиж, эмч, сувилагч, сургагч багш нарын үүрэг оролцоог дэмжинэ. ДЭМБ нь эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх стандартыг сайжруулахад чиглэсэн олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хамгийн сайн туршлагад суурилсан ерөнхий удирдамж, техникийн зөвлөгөө өгнө. Залуу эмч, эмнэлгийн ажилтнуудад дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай тохиолдолд сургагч багшийг бэлтгэх сургалт зохион байгуулна.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нүүрстөрөгчийн давхар ислийн ялгарлын хэмжээг бууруулах зорилгоор алсын болон зайны холболтыг ашиглан чадавхыг бэхжүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II7.2

Төслийн нэр	Эрүүл мэндийн мэдээллийн төв байгуулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	ЭМЯ
Зорилго	ЭМЯ-ны хэмжээнд өгөгдөл, мэдээллийн нэгдсэн удирдлага, зохицуулалт хийх зорилгоор ЭМЯ-ны харьяа 4300 нэгж байгууллага, эмнэлэг, эрүүл мэндийн төвүүдийг холбосон мэдээллийн технологийн нэгдсэн платформ бий болгох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Өнөөгийн байдлаар эмнэлэг, клиник, бусад байгууллага тус бүрийн өөр өөр програмаар зохицуулагддаг мэдээллийн технологийн өгөгдлүүдийг стандартчилна/нэгдсэн журамд оруулна; 2) ЭМЯ-ны хувьд мэдээлэл цуглуулах ажлыг үр дүнтэй болгоно; 3) Бодлого боловсруулах явц, эрүүл мэндийн байгууллагуудад өгөх удирдамжийг шуурхай, үр дүнтэй болгоно; 4) Эмнэлэг, клиникүүдийн оношлогоо, эмчилгээг нарийн, үр дүнтэй болгоно; 5) Эмчлүүлэгчид ая тухтай орчинд эмчлүүлнэ.
Төслийн зардал	Тоног төхөөрөмж, тавилга худалдан авах, түрээслэх, сургалт, суурилуулалт, туршилт, холболтод 10 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2022 он: Төслийн бэлтгэл, сонгон шалгаруулалт, худалдан авалт</p> <p>2023 он: ЭМЯ-ны Бодлого төлөвлөлтийн газар, сонгогдсон байгууллага, нэгжүүдэд туршилт хийх, сүлжээг байгуулах, аймгуудтай холбох (1-р шат)</p> <p>2024 он: Аймгийн хэмжээнд бүх нэгжүүдийг холбох (2-р шат)</p> <p>2025 он: Сүлжээг бүрэн дуусгах, үнэлгээ, хяналт</p>
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл

	<p>Олон жилийн туршид эрүүл мэндийн төрөл бүрийн төслийн хүрээнд янз бүрийн МХХТ системийг ДБ, АХБ, ДЭМБ, мөн Люксембург, БНХАУ, БНСУ, Япон улсын зэрэг хоёр талт тусламжийн байгууллагуудын дэмжлэгтэйгээр нэвтрүүлж ирсэн. Эдгээр бие даасан төслүүд нь Монгол Улсын иргэдийн эрүүл мэндийг сайжруулахад ихээхэн хувь нэмэр оруулж байгаа боловч ЭМЯ, эрүүл мэндийн байгууллагуудад төслийн ололт амжилтыг харилцан түгээх асуудал төвөгтэй байна. Эрүүл мэндийн бодлогын томъёолол, эмнэлгийн үйлчилгээний түвшинг сайжруулахын тулд мэдээллийн стандартчилагдсан, нэгдсэн менежмент шаардлагатай байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн ЭМЯ-ны дэргэд Эрүүл мэндийн мэдээллийн төвийг барилга, тоног төхөөрөмжийн хамт байгуулах; Ажилтнуудад мэдээллийн технологийн шийдэл, хэрэглээний талаар сургалт явуулах; Сүлжээнд холбогдоогүй анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагуудын мэдээллийн технологийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх; Хуучирсан тоног төхөөрөмжүүдийг сольж, засварлах.</p> <p>3) Хэрэгжилт ЭМЯ, ҮСХ, Засгийн газрын төлөөллөөс бүрдсэн Удирдлагын хороо ТХЗ-ыг хангахын тулд төслийн явц, түүний нөлөөллийг хянах болно. Дэлхийн банк, ДЭМБ, АХБ зэрэг үйл ажиллагааны түншүүд болон оролцогч талуудтай зохицуулалт хийнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Урьдчилсан байдлаар байгаль орчин, нийгмийн сөрөг асуудал гарахгүй гэж үзэж байна.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: И17.3

Төслийн нэр	Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ), тэмбүү, гепатитын халдвар эхээс хүүхдэд дамжихаас урьдчилан сэргийлэх төсөл
Байршил	Хөвсгөл аймаг, Улаанбаатар хотын Хан-Уул дүүрэг
Хэрэгжүүлэгч	ДЭМБ-ын Монгол дахь Суурин төлөөлөгчийн газар, Халдварт өвчин судлалын үндэсний төв (ХӨСҮТ), Эх хүүхдийн эрүүл мэндийн үндэсний төв (ЭХЭМҮТ)
Зорилго	Аймаг, орон нутгийн түвшинд ХДХВ, тэмбүү, гепатит халдвар эхээс хүүхдэд дамжихаас урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар тэмбүүтэй төрөлтийг бууруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Улсын хэмжээнд ХДХВ, тэмбүү, В гепатитын халдварыг эхээс хүүхдэд дамжихаас урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүдийн зохицуулалт, уялдаа холбоог сайжруулна; 2) Эх, хүүхдийн эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээг хангах үүднээс жирэмсэн эмэгтэйчүүдийг жирэмсний хяналтад хамрах хүрээг нэмэгдүүлнэ; 3) Жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн дунд бэлгийн замын халдварт өвчин, төрөлхийн тэмбүүгийн өвчлөлийг бууруулна; 4) Сонгогдсон аймаг, дүүргүүдэд БЗДХ-ын тандалтын системийг сайжруулна;

	5) ХДХВ, тэмбүү, гепатит зэрэг халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх талаар шийдвэр гаргагчид, хүн ам, түүний дотор нөхөн үржихүйн насны эмэгтэйчүүд болон жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн мэдлэгийг нэмэгдүүлнэ.
Төслийн зардал	220,000 ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2023
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Сүүлийн хорин жилийн хугацаанд ДЭМБ-ын дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж буй төслүүдийн дүнд эх, нялхсын эндэгдлийг бууруулах чиглэлээр Монгол Улс томоохон ахиц дэвшилд хүрсэн. Монгол Улс 2030 онд эрүүл мэндтэй холбоотой Тогтвортой хөгжлийн зорилгыг (ТХЗ) хангах боломжтой хэдий ч нөхөн үржихүйн насны болон жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн дунд тэмбүү, бэлгийн замаар дамжих халдварын (БЗДХ) хувь хэмжээ өндөр байгааг харгалзан үзвэл ТХЗ-ын 3,5-р зорилгод тусгасан бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг хүн бүрт хүргэхэд ихээхэн хөрөнгө оруулалт шаардлагатай болно. ХӨСҮТ-ийн 2019 онд хийсэн судалгаагаар жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн дунд В, С, Д вируст гепатитын өвчлөл 6,5% байжээ. Монгол Улс Мянганы хөгжлийн зорилтын 4 (хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах), 5а (эхийн эндэгдлийг бууруулах) зорилтот түвшинд хүрсэн цөөхөн орны нэг бөгөөд бүс нутагтаа эхээс хүүхдэд дамжих халдварыг гурав дахин бууруулж чадах орнуудын нэг болж чадна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>ХДХВ, тэмбүү, гепатит гэсэн гурван өвчнийг бууруулах хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн талаарх нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ, зохицуулалтыг сайжруулах, орон нутагт буюу сонгосон газруудад өвчлөлийг гурав дахин багасгах стратеги боловсруулах; Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үзүүлэх ажилтнуудад сургалт явуулах; Яаралтай шинжилгээ хийх зориулалтын тоног төхөөрөмж худалдан авах; Мэдээлэл, сургалт, харилцааны материалыг боловсруулах, түгээх.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Төслийг 2020-2021 он хүртэл хоёр жилийн хугацаанд хэрэгжүүлнэ. ДЭМБ-ын Монгол дахь Төлөөлөгчийн газар нь ХӨСҮТ, ЭХЭМҮТ, Хөвсгөл аймаг, УБ хотын Хан-Уул дүүргийн Эрүүл мэндийн газруудыг хамарсан хэрэгжүүлэгч байгууллагуудаас уг төслийн зохицуулалт, менежментийн чиглэлээр Захиргааны төлөөлөгчийн үүрэг гүйцэтгэнэ. Төслийн өдөр тутмын менежментийг ДЭМБ-ын Монгол дахь суурин Төлөөлөгчийн газар хариуцан, хяналт тавих ба төслийн саналд дурдсан бүх үйл ажиллагаатай холбоотой бодлогын хэлэлцүүлэг, ухуулга сурталчилгааны ажлыг аймаг болон дүүргийн удирдлагуудын идэвхтэй оролцоотойгоор явуулна. Төслийн хяналт шинжилгээг ДЭМБ-ын хяналт шинжилгээ, тайлагнах журмын дагуу гүйцэтгэнэ. Төслийн хэрэгжилтийн явцыг ДЭМБ жил бүр арга зүйн болон санхүүгийн хувьд дэмжигч түнш байгууллагад тайлагнана.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Энэхүү төсөл нь жирэмсэн эмэгтэйчүүдийг санхүүгийн дарамтанд оруулахгүйгээр чанартай, эрүүл мэндийн зохих тусламж үйлчилгээ авах боломж олгох зорилготой.

Тайлбар	Төрөлхийн тэмбүү зэрэг бэлгийн замын халдварт өвчний тархалт өндөртэй аймаг, дүүргийг сонгоно.
---------	--

Төслийн дугаар: II7.4

Төслийн нэр	Зайнаас эмнэлзүйн зөвлөгөө өгөх /Телемедицин/ болон Оношлогооны зорилго бүхий эрүүл мэндийн хөдөлгөөнт цахим тусламж үйлчилгээг нэвтрүүлэх төсөл
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	ЭМЯ-ны Бодлого төлөвлөлтийн газар, Эрүүл мэндийн хөгжлийн төвөөс сонгогдсон хэрэгжүүлэгч талууд болон мэдээллийн технологи дамжуулагчидтай хамтарч ажиллана.
Зорилго	<ol style="list-style-type: none"> 1) Яамны хүрээнд мэдээлэл, өгөгдлийн удирдлага, зохицуулалтын нэгдсэн платформ бий болгох; 2) Салбарын 4,300 нэгж, байгууллага, эмнэлэг, эрүүл мэндийн төвүүдийг үе шаттайгаар бүртгэх; 3) ЭМЯ-ны харьяа бүх байгууллагуудыг шилжилтийн үед сүлжээнээс гадуур юм уу эсвэл PDF-ээр дамжин холбогдох төрөл бүрийн дэд системүүдтэй нэг платформд холбох; 4) Өвчтөний талаарх мэдээллийн баазыг ашиглан өвчтөнтэй сүлжээгээр дамжуулан холбогдох, эмнэлэг рүү шилжүүлэх зарчим бүхий тухайн тохиолдол бүрийг зохицуулах системийг бүрдүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Хүний нөөц, эд хөрөнгө, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ, төсөв хөрөнгө оруулалт, тухайн тохиолдлын менежмент, өвчтөний эмчилгээ, лавлагаа зэрэг ЭМЯ-ны үйл ажиллагааны бүхий л чиглэлүүдийн талаарх мэдээллийг нэг платформоор дамжуулна. Эхний шатанд томхон газар нэгжүүдийг холбож, бусад нэгжүүдийг аажмаар хамрах болно. 2) Эрүүл мэндийн чиглэлээр мэргэшсэн салбаруудад суурилуулсан бусад бүх мэдээллийн технологийн МТ системүүд шинэ системд шилжих үед интерфэйсээр холбогдох юм уу нэгтгэгдэнэ.
Төслийн зардал	Тоног төхөөрөмж, байрны түрээс, ажилтнууд, тавилга, сургалт, тоног төхөөрөмж суурилуулах, турших, холбох зэрэгт: 10 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2021 он: Зөвлөхүүдэд зориулсан ажлын гэрээний нөхцлийг тогтоох, ЭМЯ, түүнтэй дүйхүйц төрийн байгууллагуудад хэрэгжиж буй МТ-ийн төслүүдийг авч үзэх, хэрэгцээг тооцох, ажлын төлөвлөгөө, тендер, худалдан авалт</p> <p>2022 он: ЭМЯ-ны Бодлого төлөвлөлтийн газар, сонгогдсон байгууллага, нэгжүүдэд туршилт, туршилтын суурилуулалт хийх, аймгуудтай холбох үе шат (1-р үе шат)</p> <p>2023 он: Аймгууд дахь бүх холбогдох нэгжүүдийг холбох (2-р үе шат)</p> <p>2024 он: Сүлжээг бүрэн дуусгах, үнэлгээ хийх, хянах</p>
Төслийн танилцуулга	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Монгол Улсын эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ нь ЭМЯ-ны харьяа 4,300 газар, эмнэлэг, эрүүл мэндийн төвүүд болон бусад нэгжүүдийн үйл ажиллагааг нэгтгэх, зохион байгуулах зэрэг олон бэрхшээлтэй тулгарч байна. Олон жилийн туршид тодорхой салбар эсвэл чиглэлүүдэд МТ-ийн төрөл бүрийн системүүдийг ашиглаж байна. Дэлхийн банкны 19.5 сая төгрөгийн энэхүү төсөл нь цахим эрүүл мэндийн мэдээллийн технологийн ерөнхий дүр зургийг гаргахад туслах боловч зохицуулах төв функц дутагдаж байна. ЭМЯ, түүний харьяа газар, нэгжүүдэд МТ-ийн системд төвлөрсөн сүлжээнд холбогдох шаардлагатай 23,000 орчим хэрэглэгч (компьютер) байдаг.

	<p>Мэдээллийн нэгдсэн платформ нь яам, түүний бодлогын газрын удирдлагуудад нийтийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ, хөрөнгө оруулалт, төсөв, хүний нөөц, өвчтөний түүх баримт бичиг, лавлах түүх, олон улсын туршлага стандартаас суралцах судалгаа шинжилгээний ажил зэрэг бүхий л үйл ажиллагааг хянах, удирдах боломжийг олгоно. Өвчтөний мэдээллийн менежментийн хувьд хувийн нууц, нууцлалын стандартыг баримтална. Монгол Улсын аймаг, сумдад өвчтөнүүдэд зориулсан интернет холболт харьцангуй сайн хөгжсөн байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Энэхүү төсөл нь ЭМЯ-нд хэрэгжиж буй бодлогын чанартай арга хэмжээнд үндэслэнэ. Үүнд: Эрүүл мэндийн салбарын стратегийн мастер төлөвлөгөө¹, БНХАУ-ын санхүүжилттэй МТ-ийн (Ширээний компьютер суурилуулах), Дэлхийн банк, Люксембургийн санхүүжилттэй МСН болон зүрх судасны тасгууд дахь телемедицины төслүүд, ДЭМБ-ын дэмжлэгтэйгээр аймаг, сумдад хэрэгжиж буй e-Эрүүл мэндийн санаачилга², бусад төрлийн МТ-ийн платформууд.</p> <p><u>Ажлын дараалал:</u></p> <p>Байгаа мэдээ материалтай танилцах, Зөвлөхүүдийн ажлын гэрээний нөхцөлийг боловсруулах, ажилтнуудыг сонгох, үүрэг, хариуцлагын талаар зөвшилцөх.</p> <p>Тоног төхөөрөмж худалдан авах, хэрэгжүүлэгч байгууллага, зөвлөхүүдийг сонгох;</p> <p>Бодлогын төлөвлөлтийн газарт туршилтаар суурилуулах, яамны сонгогдсон газрууд болон эмнэлгүүдийн эхний хэсэгт сүлжээний холболт хийх;</p> <p>Нэгж, аймаг сумдыг холбох 2-р хэсгийн холболт;</p> <p>Төслийн дунд шатны үнэлгээ, зөвлөмж.</p> <p>Бүрэлдэхүүн:</p> <p>Эрүүл мэндийн мэдээллийн төв байгуулах;</p> <p>Хэрэгцээг үнэлж, дүгнэх, ажлын төлөвлөгөө гаргах;</p> <p>МТ-ийн шийдэл, хэрэглэгчидтэй зөвшилцөх, худалдан авах ажиллагааны зохицуулалт;</p> <p>Хэрэглэх МТ-ийг худалдан авах, боловсруулах;</p> <p>ЭМЯ-ны ажилтнууд, түншүүд болон үйлчлүүлэгчдээс (ҮХГ, ЗГ г.м) бүрдсэн Зохицуулах хорооноос төслийн явцыг ТХҮЗ 2030-д хүрэх зорилттой уялдуулж хянах;</p> <p>Дэлхийн банк, ДЭМБ, АХБ зэрэг үйл ажиллагааны түншүүд/оролцогч талуудтай уялдуулах.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЭМЯ нь төслийн хэрэгжилтэд оролцох төрийн байгууллага, мэдээлэл технологийн болон зөвлөх компаниудын ажлын даалгаврыг боловсруулна. Эдгээр байгууллагууд нь ЭМЯ-ны Бодлого төлөвлөлтийн газар аймгийн харьяа байгууллагуудтай холбогдох мэдээллийн сан бүхий мэдээллийн технологийн цогц системийг үе шаттайгаар хөгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	
Тайлбар	

¹ Эрүүл мэндийн салбарын стратегийн мастер төлөвлөгөөг /2019- 2026 он/ Японы Ядуурлыг бууруулах Сангийн тусалцаатайгаар АХБ-ны мэргэжилтнүүдийн баг боловсруулсан болно.

² Гар утсаар группээр харилцах /чаатлах/ замаар эмнэлгийн зөвлөгөө өгөх.

Төслийн дугаар: II8

Төслийн нэр	Нийгмийн даатгал, тэтгэврийн шинэчлэлийн цогц төсөл
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	ХНХЯ, Нийгмийн даатгалын ерөнхий газар
Зорилго	<ol style="list-style-type: none"> 1) Тэтгэвэр, эрүүл мэндийн даатгал, нийгмийн халамж, тэтгэмж зэрэг нотолгоо, үнэлгээнд суурилсан нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэлийг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх; 2) Нарийвчилсан дүн шинжилгээнд үндэслэн нийгмийн даатгалаас ашиг хүртэгчдийг сонгон шалгаруулах шалгуур үзүүлэлт, шинэчлэгдсэн тэтгэмжийн багц, сангийн менежментийг тодорхойлох; 3) Төрийн байгууллагуудын вэбсайтууд болон бусад сувгуудаар нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэлийн явцын талаар мэдээлэл хүргэх, хэлэлцэх замаар иж бүрэн, ил тод хяналтын системийг бий болгох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Монгол Улсын нийгмийн даатгалын багцыг ‘хүртээмжтэй, тогтвортой, шударга’ (Мельбурн болон Мерсерийн Дэлхийн тэтгэврийн индекс) байдлын шалгуурууд эсвэл Монгол Улсын хэрэглэгчид, тодруулбал 18-40 насны залуучууд хэлэлцэж дэмжсэн ижил төстэй олон улсын стандартад нийцүүлэх; 2) Ажилгүйдэл, өндөр насны, үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн тэтгэвэр, тэтгэмжийг багтаасан, хоорондын уялдаа холбоо, логикийг сайжруулж амьжиргааны өртөг, хүн ам зүйн нөхцөл байдалд нийцүүлсэн нийгмийн даатгалын тогтолцооны бүтцийн өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэх; 3) Малчид зэрэг албан бус секторт хөдөлмөр эрхлэгчдийг нийгмийн даатгалд хамруулах; 4) Нийгмийн даатгалын тогтолцоог тогтвортой хадгалахын тулд ирээдүйн ажиллах хүчнийг оролцуулан үе үеийнхний оролцоог өргөн хүрээнд хамруулан нийгмийн даатгал, тэтгэврийн тогтолцооны шинэчлэлийн талаар харилцан зөвшилцөлд хүрэх; 5) Өсөлт, орлогоор дамжуулан нийгмийн даатгалын төлбөр төлөлтийг тогтвортой хадгалах бие даасан сангийн менежмент зэргийг хэрэгжүүлэх замаар тэтгэврийн санг бүрдүүлэх тогтсон мөчлөгийг нэвтрүүлэх.
Төслийн зардал	6 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p><u>I үе шат. 2021-2022</u></p> <p>Одоогийн нийгмийн даатгалын тогтолцооны сул талуудыг нягтлан судалж, тулгарч буй асуудлуудад дүн шинжилгээ хийнэ; Тэтгэврийн шинэчлэл хийж буй орнуудын туршлагыг судална; Тэтгэврийн сангийн бүтцийг судалж, үнэлэх мэргэжилтнүүдийн зөвлөл байгуулна; Сонгон шалгаруулах шалгуур, үнэлгээний тогтолцоог үнэлж дүгнэнэ; Шинэчлэлийн эхний саналыг мэргэжилтнүүдээр тодорхойлуулна; Ажлын хэсгийн хэлэлцүүлгүүдийг зохион байгуулна.</p> <p>*Төсвийн задаргаа: Зөвлөхүүд: 1 сая ам.доллар, Замын зардал: 250,000 ам.доллар, Тоног төхөөрөмж: 500,000 ам.доллар, Харилцаа, холбоо: 250,000 ам.доллар, Сургалт, семинар: 250,000 ам.доллар, ХНХЯ-ны зарим тайлангуудын орчуулга: 100,000 ам.доллар.</p> <p><u>II үе шат. 2022-2023</u></p>

	<p>Дунд хугацааны үнэлгээ хийж, шинэчлэгдсэн загваруудыг туршилтаар хэрэгжүүлнэ; Мэргэжилтнүүдийн баг боловсруулсан төгсгөлийн тайлангаа ХНХЯ-нд танилцуулна. <u>III үе шат. 2024</u> Шаардлагатай тохируулгуудыг хийж хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө боловсруулна.</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Одоогийн байдлаар Монгол Улсад нийгмийн даатгалын цогц тогтолцоог ХНХЯ-ны харьяа дөрвөн агентлагаар дамжуулан хэрэгжүүлж байна (Эрүүл мэндийн даатгалыг Эрүүл мэндийн яам хариуцаж байна). Нийгмийн даатгалын сан дараах даатгалаас бүрддэг. Үүнд: Тэтгэврийн даатгал, Тэтгэмжийн даатгал, Үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгал, ажилгүйдлийн даатгал.</p> <p>Олон жилийн турш хэрэгжиж буй нийгмийн даатгалын тогтолцоо нь, тэр дундаа тэтгэвэр, тэтгэмжийн даатгал хоорондоо давхардал үүсгэх болж хуучирсан байна. Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоо руу шилжсэн хэдий ч тэтгэврийн тогтолцоо нь хуучин тогтолцооны үеийнхээс өөрчлөгдөөгүй. Энэхүү тогтолцоонд Монгол Улсын хүн ам зүйн суваргыг анхааран авч үзээгүй ба ирээдүйд Монгол Улсын хүн амыг бүрдүүлэх өндөр настнуудад ашигтай бус байна. Үнэлгээнээс үзэхэд өнөөгийн нийгмийн даатгалын тогтолцоо нь дараах сул талуудтай. Үүнд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Төсвийн дутуу санхүүжилт олон жилийн турш үргэлжилсэн; - Амжиргааны бодит өртөг болон тэтгэвэр, тэтгэмж хүртэгчдийн орлогыг харгалзан үзэж тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээнд өөрчлөлт оруулаагүй; - Өндөр насны тэтгэвэр болон бусад тэтгэмжийн хоорондох давхардал үүсдэг; - Малчид зэрэг албан бус секторт хөдөлмөр эрхлэгчдийг нийгмийн даатгалд бүрэн хамруулдаггүй; - Өсөлт, орлого бүрдүүлдэггүй, тэтгэвэр, тэтгэмж хүртэгчдийн дунд цаашдын хуваарилалтын тогтвортой байдлыг хангаагүй зэргээр даатгалын сангийн үр ашиггүй менежмент зонхилж байна. <p>ЖАЙКА-гийн дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлсэн “Нийгмийн даатгалын үйл ажиллагааны чадавхыг бэхжүүлэх төсөл (2016 - 2020 он)” нь ХНХЯ-наас нийгмийн даатгалын ажилтнуудын сургалтын хөтөлбөрийг шинэчлэх, сайжруулахад, гарын авлага, удирдамж боловсруулахад дэмжлэг үзүүлсэн. Түүнчлэн уг төсөл нь нийгмийн даатгалын тухай ойлголтыг их, дээд сургууль, дунд сургуулийн сурагчид болон олон нийтэд түгээх зорилгоор олон нийтийг хамруулсан хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн. Үүнээс гадна нүүдэлчин малчдын гэр бүл болон албан бус сектор дахь хөдөлмөр эрхлэгчдийг нийгмийн даатгалын санд хамруулахыг дэмжиж, бүртгэлийн системийг шинэчилсэн.</p> <p>2015 онд Төрөөс тэтгэврийн шинэчлэлийн талаар баримтлах бодлогыг (2015-2030) баталж, Дэлхийн банкны дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлсэн. 2021 оны 2 дугаар сарын 8-ны өдрийн Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамны³ вэбсайтад тус яам нь УИХ-ын 2021 оны хаврын чуулганд төрөөс баримтлах бодлогын хүрээнд нийгмийн даатгалын тухай багц хуулийн төслийг өргөн барихаар төлөвлөж байгааг дурджээ. Нийгмийн даатгалын тогтолцооны шинэчлэлээс дурдвал:</p>

³ ХНХ-ын сайд А. Ариунзаяа

	<ul style="list-style-type: none">- Олон давхаргат тэтгэврийн тогтолцоог нэвтрүүлнэ (1-р давхарга-суурь тэтгэвэр, 2-р давхарга-шимтгэлд суурилсан тэтгэврийн даатгал, 3-р давхарга-хувийн тэтгэврийн нэмэлт даатгал),- Нийгмийн даатгалын засаглал, хөрөнгө оруулалтын тогтолцоог сайжруулна- Ажил олгогч, даатгуулагч болон улсын төсөвт ээлтэй шимтгэлийн тогтолцоотой болно- Нийгмийн даатгалын үйлчилгээг бүрэн цахимжуулна- Тэтгэвэр өвлөгдөнө- Тэтгэмжийг нэг сангаас олгоно- Хүн бүрийг нийгмийн даатгалд хамруулна. <p>Хувийн тэтгэврийн тухай хуулийн төсөл боловсруулж хувийн хэвшлийн оролцоо, менежментийг хэрэгжүүлнэ. Тус хуулийн төсөл нь 2020 оны 10 дугаар сард УИХ-ын чуулганы хэлэлцүүлгээр дэмжигдээгүй. Хувийн тэтгэврийн тогтолцооны талаарх асуудлыг 6 дугаар сард дахин хэлэлцэх магадлалтай⁴. Хувийн тэтгэврийн тухай хуулийн төслийг батлуулахаар АРД санхүүгийн нэгдэл лобидож байгаа тухай мэдээлэл байна. 3 дугаар сарын эхээр Хамтын тэтгэврийн тухай хуулийн төслийг УИХ-ын даргад өргөн барьсан. Энэхүү хуулийн төслийг УИХ-аар хараахан хэлэлцээгүй байна.</p> <p>Энэхүү төсөл нь Алсын хараа 2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын⁵ зорилтыг хангахад хувь нэмэр оруулна. Санал болгож буй төслийг ажилтнууд болон ард иргэдийн хуримтлуулсан туршлага, олон нийтэд хандсан хөтөлбөрөөр дамжуулан нийгмийн даатгалын талаар олж авсан ойлголт, мэдлэгт үндэслэн хэрэгжүүлнэ. Монгол Улсын ард иргэд ялангуяа залуучуудын тэтгэврийн талаарх мэдлэг ойлголт нэмэгдсэн. Ажиллах хүчний нөөцийг бүрдүүлэхтэй холбоотойгоор тэтгэврийн шинэчлэлийн талаар өөрсдийн дуу хоолойг өргөсөөр байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Дэлхийн банкны дэмжлэгтэйгээр нийгмийн даатгал, тэтгэврийн тогтолцоог бэхжүүлэх зорилгоор төслийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тодорхойлсон болно. Мөн саяхан хэрэгжиж дууссан ЖАЙКА-гийн төсөлтэй харилцан уялдуулах шаардлагатай.</p> <ul style="list-style-type: none">- ХНХЯ болон харъяа агентлагуудын хийсэн судалгааг англи хэл рүү орчуулах⁶;- Мэргэжилтнүүдийн багаар үнэлгээ хийлгэх;- Дотоодын болон олон улсын мэргэжилтнүүд, хувийн хэвшлийн төлөөлөгчдийг багтаасан Нийгмийн даатгалын шинэчлэлийн зөвлөлийг байгуулах;- Дэлхийн банкны дэмжлэгийн үр дүнг харгалзан үзэж тэтгэврийн тогтолцооны шинэчлэл болон бусад улс орнуудын туршлагыг харьцуулсан судалгаа хийх;- Туршлага судлах аяллууд зохион байгуулах;- Тэтгэвэр, тэтгэмж хүртэгчдийн одоогийн шалгуур үзүүлэлт, судалгаа, хорооны үүргийг нягтлан дүгнэх;- Олон нийт, оролцогч талууд, хэрэглэгчид, нийгмийн даатгалын механизмыг хэрэгжүүлэгчдийг хамруулан зөвлөлдөж шинэчлэлийн загварыг боловсруулах;- Шинэчлэл хийх саналыг ХНХЯ-д танилцуулах.
--	---

⁴ Хууль санаачлагч УИХ-ын гишүүн Н.Учрал хүндээр өвчилсөн.

⁵ Холбогдох хэсгийг Хавсралт 1-ээс үзнэ үү.

⁶ Судалгааны бүрэн жагсаалтыг Хавсралт II-д тусгасан болно.

	3) Хэрэгжилт Нийгмийн даатгал, тэтгэврийн шинэчлэлийн төслийн хэрэгжилтийг үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, хуваарийн дагуу ХНХЯ удирдан, зохион байгуулна. ХНХЯ нь мэргэжилтнүүдийн багийг зохион байгуулан, Зөвлөлийн ажлын албаны үүргийг гүйцэтгэнэ.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Тодорхой нөлөө үзүүлэхгүй.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II9.1

Төслийн нэр	Бүлгийн динамикийн төв байгуулах төсөл*
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	Монголын бүтээмжийн төвийн (МБТ) дэмжлэгтэйгээр шинээр байгуулагдсан Бүлгийн динамикийн төвийг бүх яамд, өөрийн гишүүн болох Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхим (МҮХАҮТ) зэрэг дэмжигч бизнес түншүүдийн хамт хэрэгжүүлнэ.
Зорилго	Эцсийн зорилго нь Япон, Сингапур зэрэг улсуудын амжилттай туршлагад үндэслэн "цомхон бүтэцтэй багийн үйл ажиллагаа"-гаар дамжуулан яамд, бусад байгууллагууд, төр болон хувийн хэвшлийн менежментэд бизнесийн динамик соёлыг өргөжүүлэн түгээх явдал юм.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Сар бүр Кайзен (үр ашигтай) ба Кензен (ёс зүй) сургалт-уулзалт зохион байгуулснаар байгууллагууд төслийн ерөнхий гүйцэтгэлийн хувьд өндөр бүтээмжтэй, ажилдаа илүү өөриймсөг, үнэнч ханддаг ажилтнуудтай болно.
Төслийн зардал	3 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2022-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Монгол Улс нь тухайн үедээ харилцаа холбоо, хэвлэмэл мөнгө, дэвшилтэт зэвсэг бүхий хүчирхэг тогтолцоотой, дэлхийн хамгийн том эзэнт гүрний нэг байв. Гэсэн хэдий ч уламжлалт нүүдлийн соёл, богино хугацаанд их ашиг олохыг хичээдэг, бизнесийн хэлэлцээрт өнөөг хүртэл буулт хийж суралцаагүй байдал зэрэг нь гадаадын боломжит түншүүдийг тодорхой цаг хугацааны дараа өөрийн эрхгүй хүндрэл бэрхшээлээс зугтан зайгаа барихад хүргэж байна. Гадаадын түншүүдийн технологи, менежментийн ноу-хау, гадаад зах зээл зэрэг сайн боломжуудыг Монгол Улсын эдийн засагт үр дүнтэй ашиглах боломж олгох бизнесийн шинэ соёлыг бүрдүүлэн түгээх хэрэгцээ шаардлага тулгамдаад байна. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн Сургалт зохион байгуулах, бизнесийн шинэ соёлыг түгээх зорилго бүхий "Бүлгийн динамикийн төв"-ийг удаан хугацаагаар ажиллуулах. а) Шинэ байгууллага байгуулах: Яамд, МҮХАҮТ, МБТ, хувийн хэвшил, эрдэм шинжилгээний болон бусад мэргэжлийн байгууллагууд хооронд зохицуулж, зөвшилцсөний дагуу Ерөнхий сайдын Ажлын албаны дэргэд Бүлгийн динамик төвийг байгуулах;

	<p>b) Кайзен ба Кензен, 5S, үнэ цэнэ дээр суурилсан цалин хөлсний систем, гадаад түншүүдтэй гэрээ хийх зэрэг Японы сайн туршлагын талаар үндсэн мэргэжилтнүүдийн явуулах сургалтын гарын авлага боловсруулах. Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах, байгууллагын төлөв байдал, маркетинг, санхүү, үйлдвэрлэл зэрэг сэдвээр “цомхон бүтэцтэй уулзалтууд” зохион байгуулах;</p> <p>c) Бүлгийн динамикийг өргөжүүлэх зорилгоор “цомхон бүтэцтэй бүлгүүд”-ийн бүртгэлийн систем бий болгох;</p> <p>d) Амжилттай туршлагыг гадаадад болон дотооддоо нэвтрүүлэх, сурталчлах зорилгоор мэдээллийн товхимол, сар тутмын бизнесийн сэтгүүл гаргах;</p> <p>e) Зохион байгуулалтын болон удирдлагын чиглэлээр амжилт гаргасан төр болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудыг урамшуулах зорилгоор Бүлгийн динамик, Кайзен ба Кензен гэх мэт үндэсний хөдөлгөөн мөн шагналын систем бий болгох.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Улсын хэмжээгээр бүх байгууллагуудад нүүдлийн соёлыг өрсөлдөх чадвартай бизнесийн соёл болгон шинэчлэн сайжруулах үүрэгтэй "Бүлгийн динамик төв"-ийг байгуулах, хөгжүүлэх, үйл ажиллагааг нь хянах, зохицуулах үүргийг Ерөнхий сайдын Ажлын алба Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцсөний дагуу гүйцэтгэнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Төсөл хэрэгжүүлэх хурдыг хоёр дахин нэмэгдүүлэх зэргээр нийгэмд дорвитой зэрэг нөлөө бий болгох; Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний түвшин Ирланд, Скандинавын орнуудтай дүйцэхүйц хэмжээний өндөр түвшинд хүрэх боломжтойг удирдан манлайлах түвшний хүмүүс олж харна.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: II9.2

Төслийн нэр	Гүйцэтгэлийг үр дүнтэй болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх хөтөлбөр
Байршил	Улаанбаатар
Хэрэгжүүлэгч	Бүлгийн динамикийн төв (байгуулна)
Зорилго	Эцсийн зорилго нь Монгол Улсын тогтвортой хөгжилд зориулж сонгосон төслүүдийн хэрэгжилтийг зөвлөхүүдийн оролцоотойгоор "бодит үр дүн"-д хүргэнэ. Зөвлөх үйлчилгээ нь олон нийтийн оролцоо бүхий зөв бодлогод үндэслэсэн зохих шийдвэр гаргах шаардлагатай болдог агаарын бохирдол, бохир ус, замын хөдөлгөөний түгжрэл, аялал жуулчлал, үйлдвэрлэлийн хөгжил зэрэгт чиглэгдэнэ.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх үйлчилгээний тусламжтайгаар шинэ сорилт бэрхшээлийг давах ба бизнесийн амжилт эрс сайжирч, иргэдэд хүрэх ашиг тус урт хугацааны туршид нэмэгдэх болно
Төслийн зардал	3 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2022-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2024 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжилд тустай олон төслүүдийг гадаадын бизнесийн түншүүдтэй хамтран хэрэгжүүлэхээр хэлэлцэж, энэ тал дээр эхний алхмууд хийгдэж эхэлдэг боловч бизнесийн

	<p>соёлын ялгаанаас болж ихэнх нь нэг, хоёр жилийн хугацаанд бүтэлгүйдэг. Гэхдээ сайн бодож төлөвлөсөн менежментийн бодлого, зохих дэмжлэгтэйгээр төслийг амжилттай хэрэгжүүлэх боломжтой. Ер нь ЖАЙКА-гийн төсөл хэрэгжүүлэх хугацааны 70-80%-ийг судалгаа, тайлан боловсруулахад, үлдсэнийг нь зохицуулалт, хурал уулзалтад зарцуулж байна. Гэхдээ, Монголд тулгарч буй бэрхшээлүүд нь дүн шинжилгээ хийх, төлөвлөхөөс илүүтэй шийдвэр гаргах, хэрэгжүүлэх шатанд учирч байна. Зөвлөгөө өгөх үйл явц нь Засгийн газар болон холбогдох компаниудын хоорондох гуравдагч тал болох зөвлөхүүдийн зохих оролцоонд суурилах замаар хэрэгжүүлэх шатанд тулгарч буй бэрхшээлийг арилгах болно.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Амжилтын түвшинг дээшлүүлэх зорилгоор “Үйл явцын зөвлөгөө” үзүүлнэ:</p> <p>a) Шинэ бүтцэд тулгуурлах: Ерөнхий сайдын Ажлын албаны дэргэдэх Бүлгийн Динамик Төв нь менежментийн зөвлөхүүдийг жилд 60-90 хүн-өдрөөр, хэд хэдэн удаа Монголд ирж үйл явцын зөвлөгөө өгөх зорилгоор ажиллуулдаг. Холбогдох бизнесийн чиглэлээр зөвлөгөө, зохицуулалт хийх зорилгоор нийт хүн-өдрийн гуравны нэгийг Японд гүйцэтгэх ажилд зарцуулахыг зөвшөөрнө;</p> <p>b) Зөвлөхүүд бичиг цаас үйлдвэрлэх бус харин ярилцлага, зохицуулалтаар дамжуулан хөндлөнгийн оролцоог хангах бөгөөд ингэснээр төлөвлөсөн зөвлөгөө өгөх жил дуусахаас өмнө “бодит үр дүн”-д хүрэх боломжтой болно;</p> <p>c) Зөвлөхүүд томилолтоор ажилласны дараа ЖАЙКА болон холбогдох талуудад 5 хуудас тайланг гаргаж өгөх ёстой (эхлэл хэсэг - 1 хуудас + хийсэн арга хэмжээ - 3 хуудас, авах арга хэмжээний төлөвлөгөө - 1 хуудас);</p> <p>d) Зөвлөхүүд томилолтоор ажиллах бүрдээ холбогдох талууд шийдлийг хэрэгжүүлж чадна гэдгийг үнэмшүүлэх 1-2 хуудас бүхий санамж бичиг боловсруулж тараах ёстой;</p> <p>e) Зөвлөх хоёр удаа ирж ажилласны дараа үйлчлүүлэгчийн зүгээс таагүй хариу ирэх тохиолдолд зөвлөх үйлчилгээг зогсоож болно.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцсөний үндсэн дээр Ерөнхий сайдын дэргэдэх Ажлын албанаас холбогдох бүх төслүүдийг "бодит үр дүнд хүрэх" зорилгоор "үйл ажиллагааны зөвлөгөө" өгөхтэй холбогдсон ажлуудыг төлөвлөх, хөгжүүлэх, хянах үйл ажиллагааг зохицуулах үүрэг гүйцэтгэнэ.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Цаг тухайд нь зохих шийдвэр гаргах шаардлагатай болдог агаарын бохирдол, бохир ус цэвэрлэх, замын хөдөлгөөний түгжрэл, аялал жуулчлал, аж үйлдвэрийн хөгжил зэрэг удаан хугацаанд үргэлжилж буй асуудлуудыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн зүй зохистой арга хэмжээ авч чадахуйц эдийн засгийн хөгжлийн боломжууд байна гэдгийг Монгол Улс харах болно.</p>
<p>Тайлбар</p>	

Төслийн дугаар: II10.1

Нэр	МХХТ-д суурилан боловсролын салбарыг бэхжүүлэх төсөл
Байршил	Бүх аймгууд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	БШУЯ, Аймгийн ЗДТГ, ХХМТГ, ҮХГ
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Иргэдийг цахим сургалтанд хамруулан уншиж, бичиж сургах; 2) Цахим сургалтаар дамжуулан хөдөө, орон нутгийн багш нарын МХХТ-ийн чадамжийг сайжруулах; 3) Сургуулийн орчны хүчирхийллийг судалж, тэдгээрийг мэдээлэх, бүртгэх мэдээллийн системийг хөгжүүлэх, турших.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Бүрэлдэхүүн хэсэг 1: Бичиг үсэгт тайлагдаагүй сургууль завсардсан хүүхэд, залуучууд болон насанд хүрэгчдийн тоог бууруулж, тэднийг бие даан хувийн хэвшлийн болон төрийн үйлчилгээ авахад дэмжлэг үзүүлнэ. Цаашид бүх шатны боловсролын байгууллагуудад дахин ашиглах боломжтой загвар, аргачлалыг боловсруулна. 2) Бүрэлдэхүүн хэсэг 2: Хөдөө, орон нутгийн багш нарын МХХТ-ийн чадамжийг сайжруулснаар багш нарыг чадавхжуулж, сургалтад МХХТ-ийг ашиглах чадварыг дээшлүүлнэ. Түүнчлэн сургалтын үйл ажиллагаанд МХХТ-ийг ашигласнаар хөдөө, орон нутгийн сургуулиудын сургалтын чанарыг дээшлүүлэх, багшийг чадавхжуулах давуу талтай. Цаашид багш нарыг зайаас сургах болон МХХТ-ийн чадамжийг сайжруулах сургалтад дахин ашиглах боломжтой загвар, аргачлалыг боловсруулна. 3) Бүрэлдэхүүн хэсэг 3: Програм хангамж / платформ хөгжүүлж, туршсанаар хүчирхийллийн талаарх тоо баримт, мэдээлэл цуглуулах, сургуулийн орчны хүчирхийллийг бууруулахад дэмжлэг үзүүлнэ. Програм хангамж/платформыг ашиглан сургуулийн орчны хүчирхийллийн талаарх мэдээллийг гар утаснаас илгээх/хүлээн авах, бүртгэх, дамжуулах боломжтой.
Төслийн өртөг	0.5 сая ам. доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<ul style="list-style-type: none"> - Төсөл боловсруулах: 2021-2022 - Төсөл бүрэн хэрэгжих: 2022~2023
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Энэхүү төсөл нь дараах бүрэлдэхүүн хэсэгтэй байна. Үүнд:</p> <p>Бүрэлдэхүүн хэсэг 1: Монгол Улсад сургууль завсардсан хүүхэд залуучууд төдийгүй насанд хүрэгчдийн дунд уншиж, бичиж чаддаггүй хүн олон байдаг. Үүнд шоронгийн хүмүүжигчид, цэрэгт явсан залуучууд, малчид багтаж байна. Тэд уншиж, бичиж чадахгүйн улмаас хувийн хэвшлийн болон төрийн үйлчилгээнд хамрагдаж чадахгүйд хүрдэг. Сургалтыг гар утас, планшетаар цахимаар зохион байгуулах бөгөөд ҮХЦТ-ний хүрээнд хэрэгжүүлсэн туршилтын төслийн үр дүн, туршлага, технологийг ашиглана.</p> <p>Бүрэлдэхүүн хэсэг 2: Багш нарын мэдлэг, ур чадвар ялангуяа МХХТ-ийн чадамж нь МХХТ-ийг сургалтад хэрэглэх, сургалтын чанарыг сайжруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.</p> <p>МХХТ нь асар хурдацтай хөгжиж буй өнөө үед багш нарын МХХТ-ийн чадамжийг тасралтгүй дээшлүүлэх шаардлагатай байна. Багш нарт зориулсан сургалт нь модульчлагдсан сургалт байх бөгөөд төсөл</p>

	<p>хэрэгжиж дууссаны дараа түүнийг ашиглах боломжтой. Сургалтын модульд компьютертай ажиллах, цахим сургалтын материал, контент боловсруулах, интернет ашиглах зэрэг асуудлууд хамрагдана.</p> <p>Бүрэлдэхүүн хэсэг 3:</p> <p>Сургуулийн орчинд сурагчид болон багш нарын дунд хүүхдийг хүчирхийлэх, дээрэлхэх явдал ихээхэн тохиолддог. Тиймээс судалгаанд үндэслэн хүчирхийллийн талаарх мэдээллийг гар утаснаас хурдан бөгөөд хялбархан илгээх/хүлээн авах, бүртгэх, дамжуулах програм хангамж/платформыг боловсруулж, турших боломжтой юм. Тус платформ нь хүчирхийллийн түвшинг тодорхойлж, багш, эцэг, эх, сургуулийн удирдлага зэрэг хамаарал бүхий этгээдэд мэдэгдэл илгээх бөгөөд тодорхой шалгуурт үндэслэсэн мэдээллийг Хүчирхийллийн эсрэг үндэсний төвд шууд дамжуулнах боломжтой.</p> <p>2) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ</p> <p>Эхний ээлжинд МХХТ-т суурилсан системийг ухаалаг гар утас, таблетыг ашиглаж мэдээлэл солилцох прототайп систем байдлаар хөгжүүлж, сонгогдсон аймагт туршилтаар хэрэгжүүлнэ. Тухайн өгөгдөл мэдээ нь статистикийн мэдээллийг баяжуулж, аймгийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг оновчтой боловсруулахад хувь нэмэр оруулна. Энэ нь аймгийн засаг захиргаа, иргэд, багш нарын хоорондын харилцаа, хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх эхний алхам болох юм.</p> <p>Аймаг, орон нутгийн засаг захиргааг оршин суугчид, олон нийттэй харилцаа холбооны сүлжээгээр холбосноор талуудын чадавхыг бэхжүүлж, харилцан итгэлцэл, хариуцлагыг сайжруулна. Үүнийг нийгмийн инноваци хэмээн нэрлэдэг. Монгол Улс нь хөгжиж буй бусад орнуудтай харьцуулахад үүрэн холбооны үйлчилгээний хүртээмж, интернетийн нэвтрэлтийн түвшингийн хувьд давуу талтай. Тиймээс Монгол Улс энэ чиглэлээр МХХТ-ийг нэвтрүүлэх, ашиглах бүрэн боломжтой юм.</p> <p>3) Хэрэгжилтийн зохицуулалт</p> <p>БШУЯ, Аймгийн ЗДТГ, ХХМТГ хамтран ажиллаж, төслийг хэрэгжүүлэх бөгөөд ҮХГ удирдан зохион байгуулна</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	Төслийг хэрэгжүүлсний дараа Боловсрол, шинжлэх ухааны яам болон бүх шатны боловсролын сургалтын байгууллагууд төслийн хүрээнд боловсруулсан аргачлал, загвар, програм хангамжийг ашиглах боломжтой.

Төслийн дугаар: II10.2

Нэр	Хөдөө, орон нутагт МХХТ-ийг хөгжүүлэх, МХХТ-т суурилсан загвар хотыг хөгжүүлэх
Байршил	Дархан, Цэцэрлэг хот
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ХХМТГ, Мэдээлэл технологийн үндэсний парк (МТҮП)
Зорилтууд	Төсөл нь аймгуудад МХХТ-ийг хөгжүүлэх болон МХХТ-т суурилсан үйлдвэрлэлийн кластерын хөгжлийг удирдан чиглүүлэх загвар хотыг байгуулах зорилготой. Зорилтууд:

	<ol style="list-style-type: none"> 1) МХХТ-ийн салбарын хүний нөөцийн чадавхыг бэхжүүлэх зорилгоор мэдээллийн технологи, МХХТ-ийн салбарын инженерүүдийг сургах; 2) Гарааны бизнес эрхлэгчид зэрэг хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж байгууллагуудын шинэ програм хөгжүүлэлтийг дэмжих; 3) Аймгуудад МХХТ-т суурилсан үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Мэдээллийн тэгш байдлыг хангах, МХХТ-ийг ашиглан иргэд мэдээлэл цуглуулах зэргээр хүртээмжтэй хөгжилд хувь нэмэр оруулах; 2) Аймгуудад МХХТ-т суурилсан үйлдвэрлэлийн кластер байгуулах; 3) Хөдөө, орон нутагт МХХТ-ийн салбартай холбоотой үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; 4) Монгол Улсын Засгийн газраас хөхүүлэн дэмжиж буй дижитал нийгмийг хөгжүүлнэ.
Төслийн өртөг	1.0 сая ам. доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	- Төсөл боловсруулах: 2021-2022 - Төсөл бүрэн хэрэгжих: 2023-2024
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Улаанбаатар хот төдийгүй Монгол Улсын хувьд хүртээмжтэй хөгжлийн асуудал нэн чухлаар тавигдаж байна. Энэ нь МХХТ-ийн хөгжил, хүртээмж, хэрэглээтэй нягт холбоотой юм. МХХТ-ийг хөгжүүлэх, МХХТ-ийн хөгжлийн таатай орчныг бүрдүүлэх чадвартай хотыг тодорхойлсноор МХХТ-т суурилсан үйлдвэрлэлийн кластерыг байгуулж, бүс нутгийн эдийн засгийн хөгжлийг түргэтгэнэ. МХХТ-ийн хөгжлийн чиг хандлагадтай уялдуулан загвар хотыг байгуулах боломжтой. ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Архангай аймгийн Цэцэрлэг хот, Дархан-Уул аймгийн Дархан хотыг загвар хотоор сонгосон. Эдгээр аймгуудын хөдөө аж ахуйн салбарын хөгжлийн потенциалыг харгалзан мал аж ахуй, газар тариалан эрхлэлтэд МХХТ-ийг ашиглах нь ирээдүйтэй юм. 2) Сонгогдсон аймаг, хот <ul style="list-style-type: none"> • Дархан-Уул аймаг нь 32,750 км² газар нутагтай. Аймгийн нийт газар нутгийн 70%-ийг хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар эзэлдэг. Аймаг нь байгалийн баялаг, ашигт малтмалын орд газруудтайгаас гадна ургамал, ан амьтнаар элбэг. Аймгийн нийт хүн амын 64.5%-ийг 35-аас доош насны залуучууд, хүүхдүүд эзэлдэг. Дархан хот нь Монгол Улсын томоохон аж үйлдвэрийн төв бөгөөд ялангуяа барилгын материалын үйлдвэрлэлийн бааз болж байгуулагдсан. Дархан хот Улаанбаатар-Алтанбулаг чиглэлийн олон улсын авто замын дагуу Улаанбаатар-Сүхбаатарын төмөр замын зангилаан дээр оршдог бөгөөд төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон, өндөр хурдны шилэн кабель, дижитал радио релейны шугам, хөдөлгөөнт холбооны үйлчилгээтэй дэд бүтэц хөгжсөн Монгол Улсын томоохон аж үйлдвэрийн төв юм. • Цэцэрлэг хот нь Архангай аймгийн төв юм. Архангай аймаг нь 55,300 км² газар нутагтай. Аймгийн эдийн засагт хөдөө аж ахуйн салбар гол байр суурь эзэлдэг. Аймгийн нийт газар нутгийн 70%-

	<p>ийг бэлчээрийн газар эзэлдэг.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ ЖАЙКА-гийн Төслийн баг Төслийн дижитал шилжилт, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын тайланд загвар аймаг, хот байгуулахыг санал болгосон. Энэхүү саналд үндэслэн зарим төсөл, хөтөлбөрийг цаг алдалгүй хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна. Эхний ээлжинд МХХТ-ийн салбарын хүний нөөцийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Одоогийн байдлаар мэдээллийн технологийн инженерүүд, програм хөгжүүлэгчид ихэвчлэн Улаанбаатар хотод ажиллаж байгаа бөгөөд улс даяар МХХТ-ийн салбарын тэнцвэртэй хөгжлийг хангах шаардлагатай байна. Мөн МХХТ-ийн салбарыг хөгжүүлэхийн тулд төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд харилцан бие биенээ дэмжих үзэл баримтлалд үндэслэн зохион байгуулалттайгаар, системтэйгээр хамтран ажиллах шаардлагатай. Төрийн зүгээс нь МХХТ-ийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх, олон нийт, боловсрол, эрдэм шинжилгээний байгууллага, аж үйлдвэрийн салбарын дунд гарааны бизнесийг дэмжих, корпорацийн тогтолцоог бий болгоход дэмжлэг үзүүлж ажиллана. Нөгөөтэйгүүр хувийн хэвшил нь инженер/хөгжүүлэгч зэрэг хүний нөөц болон өндөр чанартай програм хангамжийг хөгжүүлж, програм хангамжийн аутсорсингийг дэмжих төслүүдийг урагшлуулах хэрэгтэй. ЖДҮ-ийг оролцуулан МХХТ-ийн үйлдвэрлэлийг хэвтээ байдлаар хөгжүүлэх замаар салбарын хэмжээнд сууриар нь сайжруулах болно.</p> <p>4) Хэрэгжилтийн зохицуулалт Төслийг ХХМТГ болон МТҮП хамтран хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Нийгэмд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	Төслийн аргачлал, загвар, үр дүнг цаашид бусад хотыг хөгжүүлэх загвар болгон ашиглах боломжтой.

Төслийн дугаар: II10.3

Төслийн нэр	Хөдөө, орон нутгийн иргэдэд зориулсан мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ байгуулах төсөл
Байршил	1-р үе шат: Улаанбаатар хот, Булган аймаг 2-р үе шат: Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч байгууллага	ҮХГ, орон нутгийн удирдлага, Үндэсний дата төв, ХНХЯ, ЭМЯ, Онцгой байдлын ерөнхий газар, Ус, цаг уур орчны шинжилгээний газар зэрэг яам, агентлаг, хувийн хэвшил
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Малчид болон нутгийн захиргааны байгууллагуудын хооронд мал аж ахуйтай холбоотой мэдээ мэдээллээр (цаг агаарын мэдээг оролцуулан) хангах; 2) Малчдын ахуй амьдралыг дэмжих, бодит орлогыг нэмэгдүүлэх; 3) Мал аж ахуйн салбарын цаашдын хөгжилд МХХТ-ийн платформыг нэвтрүүлэх замаар салбарын хуваарилалтыг оновчтой болгох; 4) Орон нутгийн захиргааны байгууллагын тоон технологийн чадавхыг хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Малчдын хэрэгцээ шаардлагыг авч үздэг хариуцлагатай нутгийн захиргааны байгууллага;

	<p>2) Ус, тэжээлийн хүртээмж, цаг уурын мэдээлэлд суурилсан мал аж ахуйн салбар;</p> <p>3) Мал аж ахуйн зах зээл дэх малчдын оролцоо, чадавх нэмэгдэх;</p> <p>4) Орон нутгийн захиргааны байгууллагын чадавх нэмэгдэх.</p>
Төслийн өртөг	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<p><u>1-р үе шат: 2021-22 (9 сар)</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Орон нутгийн мэдээллийн платформын шаардлагын тодорхойлолтыг боловсруулах <ul style="list-style-type: none"> ✓ Мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний борлуулалт, түгээлтийн судалгааг хийх; ✓ Яамд/агентлагтай хамтын ажиллагааг зохион байгуулах; ✓ Дата сервер байгуулах, сервер болон системийг холбох. - Булган аймагт хэрэгжүүлэх концепцийг эцэслэх <ul style="list-style-type: none"> ✓ Системийн администратор, хэрэглэгчдэд зориулсан Орон нутгийн мэдээллийн платформын удирдамж боловсруулж, орон нутгийн удирдлага, малчид, борлуулагчдад зориулж сургалт зохион байгуулах; ✓ Орон нутгийн захиргааны байгууллагад шаардлагатай тоног төхөөрөмжийг суурилуулах; ✓ Логистикийн хаб байгуулах газрыг сонгох; ✓ Орон нутгийн мэдээллийн платформын үйл ажиллагааг турших. <p><u>2-р үе шат: 2022-23 (12 сар)</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Орон нутгийн мэдээллийн платформыг бүх аймагт өргөжүүлэн хэрэгжүүлэх <ul style="list-style-type: none"> ✓ Орон нутгийн удирдлага, малчид, борлуулагчдад сургалт зохион байгуулах; ✓ Орон нутгийн захиргааны байгууллагад шаардлагатай тоног төхөөрөмжийг суурилуулах; ✓ Логистикийн хаб байгуулах газрыг сонгох.
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсад малчид өргөн уудам газар нутагтаа тархан нүүдэллэж, суурьшдаг тул тэдэнд зах зээл болон эдийн засгийн үйл ажиллагаатай холбоотой нэгдсэн мэдээлэл авах боломж хомс байдаг. Энэ нь тэдний бизнес эрхлэх боломж, ченжүүдтэй үнэ тохиролцох, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнийг зах зээлд гаргахад хүндрэл учруулдаг. Түүнчлэн малчид төрөөс үзүүлж буй үйлчилгээ болон тэдгээрийн тухай мэдээллийг бүрэн авч чаддаггүй бөгөөд энэ байдал нь хот, суурин газрын иргэд оршин суугчидтай харьцуулахад хангалтгүй байдаг. Цаашид энэ бэрхшээлийг даван туулахын тулд мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг (МХХТ) ашиглах шаардлагатай юм. Хүн ам цөөн, зам, тээврийн дэд бүтэц хангалттай хөгжөөгүй өргөн уудам газар нутагтай Монгол Улсад онлайн платформ нь нийтийн харилцаа холбооны суурь дэд бүтэц болох юм.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг</p> <p>МХХТ-д суурилсан системийг ухаалаг гар утас ашиглан мэдээлэл солилцох системийн загвар хэлбэрээр эн түрүүнд хөгжүүлж, сонгосон газарт туршилтаар нэвтрүүлнэ. Улмаар цуглуулсан өгөгдлийг статистик мэдээллийн хамт аймгийн түвшинд хэрэгжүүлэх хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгахад ашиглана. Энэ нь орон нутгийн удирдлага, иргэд хоорондын харилцаа, хамтын ажиллагааг бэхжүүлнэ. Нутгийн удирдлага иргэд, олон нийттэй МХХТ-ийн сүлжээгээр холбогдосноор</p>

	<p>оролцогч талуудын чадавх сайжирч, харилцан итгэлцэл болон хариуцлагыг бэхжүүлнэ. Энэ төрлийн үйл ажиллагааг нийгмийн шинэчлэл, инновацид тооцно. Түүнчлэн малчид, орон нутгийн бизнес эрхлэгчдэд зориулсан платформыг нэвтрүүлснээр мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний зах зээлийг идэвхжүүлнэ.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх зохион байгуулалт ҮХГ-ын удирдлага дор холбогдох яам, аймгийн ЗДТГ-тай хамтран төслийг хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Нийгмийн мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	Төсөл нь малчдын ахуй амьдралыг дэмжиж, бодит орлогыг нэмэгдүүлнэ.

Төслийн дугаар: II10.4

Төслийн нэр	Програм хангамжийн аутсорсингийг дэмжих төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч байгууллага	ХХМТГ, Мэдээллийн технологийн үндэсний парк (МТҮП), ҮХГ, хувийн хэвшил
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Монгол Улсын програм хангамжийн аутсорсинг хөгжүүлэлтийн (оффшор хөгжүүлэлт) чадавхыг сурталчлах, гадаадын орнуудаас Монгол улсад хэрэгжүүлэх аутсорсингийн төслийн тоог нэмэгдүүлэх; 2) Аутсорсинг хөгжүүлэлтийг дэмжих зорилгоор МХХТ-ийн аж ахуйн нэгж, старт-ап компаниуд болон ХХМТГ, МТҮП зэрэг төрийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг дэмжих орчинг бий болгох.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Аутсорсинг хөгжүүлэлтийг дэмжих МХХТ-ийн орчинг бүрдүүлнэ; 2) МХХТ-ийн салбарын үйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ; 3) Хүний нөөцийг (МХХТ-ийн мэргэжилтнүүд) аутсорсинг хөгжүүлэлтийн төслийн туршлагаар дамжуулан хөгжүүлнэ; 4) Монгол Улсын Засгийн газраас дэмжиж буй дижитал нийгмийг бэхжүүлнэ.
Төслийн өртөг	1.0 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	<ul style="list-style-type: none"> - Төслийн төлөвлөлт: 2021-2022 - Төслийн хэрэгжүүлэлт: 2023~2025
Төслийн тодорхойлолт	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Програм хангамжийн аутсорсинг хөгжүүлэлтийн (оффшор хөгжүүлэлт) төслийн тоо жил бүр нэмэгдэж байна. 2021 оны сүүл гэхэд МХХТ-ийн аутсорсингийн үйлчилгээний нийт үнийн дүн 413.72 тэрбум ам.доллараас давах төлөвтэй байна. Энэхүү өсөлт нь үйл ажиллагааны өртөг, зардал буурч, үр ашиг нэмэгдэж байгаатай холбоотой. Сүүлийн жилүүдэд програм хангамжийн аутсорсинг нь хамгийн их эрчээ авч буй үйл ажиллагаа болоод байна. Технологийн бус салбарт бизнес эрхлэгчид ихэвчлэн гадны экспертүүдээс үйлчилгээ авдаг бол програм хангамж хөгжүүлэгч компаниудын 60 гаруй хувь нь хөгжүүлэлтийнхээ тодорхой хэсэгт аутсорсинг ашигладаг. Монгол Улсын тухайд том хэмжээний болон жижиг тоон/МТ-ийн системийг хөгжүүлэх зорилготой гадаадын аж ахуйн нэгжийг татах давуу талтай. Үүний нэг шалтгаан бол Монголын МХХТ-ийн

	<p>мэргэжилтнүүд дотоодын их дээд сургуулиуд, Япон, АНУ болон бусад хөгжингүй орнуудад техникийн өндөр боловсрол эзэмшсэнтэй холбоотой. Түүнчлэн монгол хөгжүүлэгч/ инженерүүдийн англи болон бусад хэлний мэдлэг өндөр төдийгүй тэдний дундаж цалин нь Хятад, Вьетнам, Филиппин улсуудтай (оффшор хөгжүүлэлт хөгжсөн орнууд) харьцуулахад харьцангуй доогуур байдаг. Гэсэн хэдий ч одоогоор Монгол Улс аутсорсинг хөгжүүлэлтээр төдийлөн танигдаагүй байна.</p> <p>2) Төсөл хэрэгжүүлэх явц</p> <p>Төслийн баг нь Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төслийн хүрээнд “Аж үйлдвэрийн салбар болон их, дээд сургуулиуд, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүд, академийн хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах” туршилтын төслийг хэрэгжүүлсэн. Уг төслийн хүрээнд холбогдох талууд санамж бичигт гарын үсэг зурж, МХХТ-ийн салбарын хамтын ажиллагааны платформыг байгуулсан. Энэхүү платформоор дамжуулж хүний нөөцийн хөгжил, МХХТ-ийн орчинг сайжруулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх замаар Монгол Улсын аутсорсинг хөгжүүлэлтийг өргөжүүлэх боломжтой. Түүнчлэн аутсорсинг хөгжүүлэлтэд хөрөнгө оруулалтыг татах үйл ажиллагаах хөхиүлэн дэмжих, сурталчлах шаардлагатай. Энэ чиглэлээр 1) МХХТ-ийн салбарын төрийн албан хаагчдыг Монгол Улсад урих; 2) Яам, холбоо, худалдааны танхим зэрэг гадаадын МХХТ-ийн оролцогч талуудтай хамтран ажиллах сүлжээг бий болгох; 3) Эстони, Хятад, Орос зэрэг өндөр хөгжилтэй орнуудын аутсорсинг хөгжүүлэлтийн нөхцөл байдлыг судлах зэрэг үйл ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх зохион байгуулалт</p> <p>ҮХГ-ын удирдлага дор ХХМТГ болон МТҮП хамтран төслийг хэрэгжүүлнэ.</p>
<p>Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл</p>	<p>Нийгмийн мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p>
<p>Тайлбар</p>	

Төслийн дугаар: II10.5

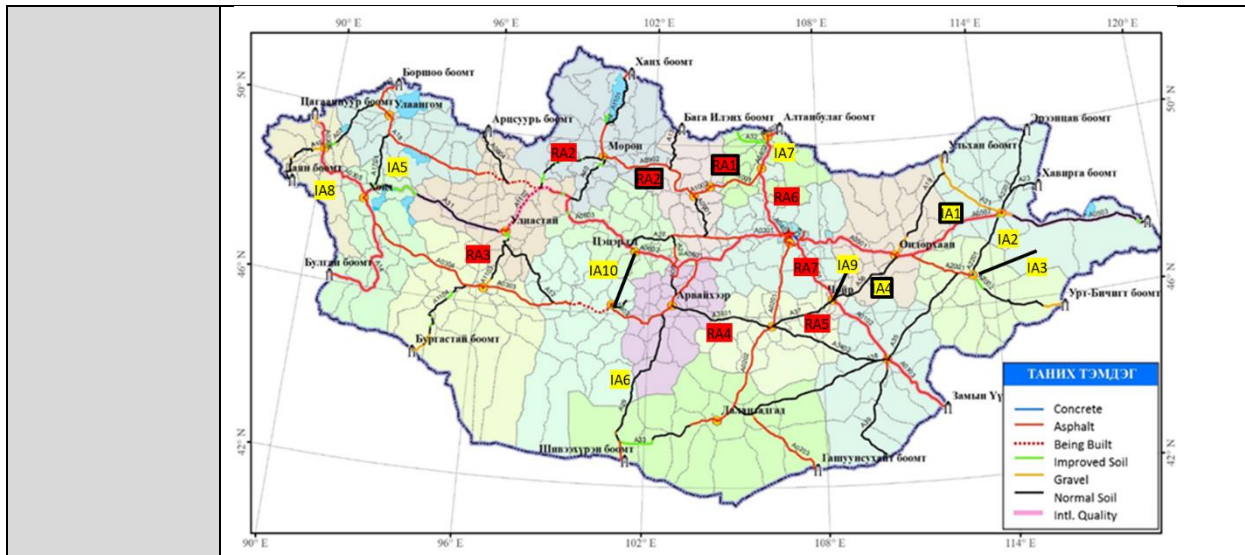
<p>Төслийн нэр</p>	<p>МХХТ-ийн экосистемийн нээлттэй өгөгдлийг хөгжүүлэх төсөл</p>
<p>Байршил</p>	<p>Улаанбаатар хот</p>
<p>Хэрэгжүүлэгч байгууллага</p>	<p>ХХМТГ, ҮСХ, ҮХГ</p>
<p>Зорилтууд</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Нээлттэй өгөгдлийг олон нийтэд ил болгох, ашиглах талаар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудад зориулсан удирдамжийг бий болгох; 2) Бизнес нээлттэй өгөгдлийг ашиглах чадвартай хүний нөөцийг (өгөгдөл судлаач) сургах; 3) Бизнес төлөвлөгөөний санал авах, нээлттэй өгөгдлийг ашиглан төлөвлөгөөг сайжруулах төсөл, хөтөлбөрийг дэмжих; 4) Нээлттэй өгөгдлийг сурталчлах замаар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудаас бүрдсэн органик экосистемийг бий болгох.
<p>Хүлээгдэж буй үр дүн</p>	<p>МХХТ-ийн экосистемийг "Мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгох, хүргэх байгууллагуудын сүлжээ" гэж тодорхойлдог. Энэхүү экосистем нь гурван чухал салбар болох тоног төхөөрөмж, програм хангамж, үйлчилгээний салбарт хамаардаг.</p>

	Нээлттэй өгөгдлийг ашиглах замаар МХХТ-ийн органик экосистемийг бий болгоно. Энэ нь ялангуяа амьдралынхаа чанарыг сайжруулахын тулд МХХТ-ийг ашиглах сонирхолтой байдаг эдийн засгийн өндөр өсөлттэй орнуудад хамаарна.
Төслийн өртөг	1.0 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	- Төслийн төлөвлөлт: 2021-2022 - Төслийн хэрэгжүүлэлт: 2022~2023
Төслийн тодорхойлолт	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Төрийн байгууллагууд их хэмжээний өгөгдөл, мэдээллийг нээлттэй өгөгдөл хэлбэрээр гаргах, хэрэглээнд оруулах боломжтой. Ийнхүү мэдээллийг нээлттэй болгосноор төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа илүү нээлттэй, ил тод болж, иргэд болон хувийн хэвшлийн өмнө илүү хариуцлагатай болно. Мэдээллийг ашиглах, дахин ашиглах, үнэ төлбөргүй түгээснээр төрөөс бизнес эрхлэлт, иргэдэд чиглэсэн шинэлэг үйлчилгээг дэмжих боломжтой болох юм.</p> <p>Нээлттэй өгөгдлийг ашиглах нь дараах зорилго, ач холбогдолтой. Үүнд:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Засгийн газрын чиг үүрэг, хариуцлагын ил тод, найдвартай байдлыг дээшлүүлэх; ➤ Олон нийтийн оролцоо, төр-хувийн хэвшлийн түншлэл, хамтын ажиллагааг дэмжих; ➤ Эдийн засгийг сэргээх, удирдлагын үр дүнтэй байдлыг хангах. <p>2) Төсөл хэрэгжүүлэх явц</p> <p>Төрийн холбогдох байгууллагууд удирдамжийг боловсруулж, улмаар нээлттэй мэдээллийг нийтэд нээлттэй болгох, ашиглах нэгдсэн форматыг нэвтрүүлнэ. Үүний зэрэгцээ МХХТ-ийн экосистемийг төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагуудын хамтын хүчин чармайлтаар сайжруулах шаардлагатай. Энэ нь аж ахуйн нэгжүүдийн хооронд техникийн болон хамтын ажиллагааг бий болгож, аутсорсинг хөгжүүлэлтийн орчинг сайжруулна.</p> <p>3) Хэрэгжүүлэх зохион байгуулалт</p> <p>ҮХГ-ын удирдлага дор ХХМТГ, ҮСХ-той хамтран төслийг хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Нийгмийн мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	Төслийн арга зүй, загвар, үр дүнг цаашид МХХТ-ийн экосистемийг хөгжүүлэхэд ашиглах боломжтой.

10.3 Нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд

Төслийн дугаар: III1

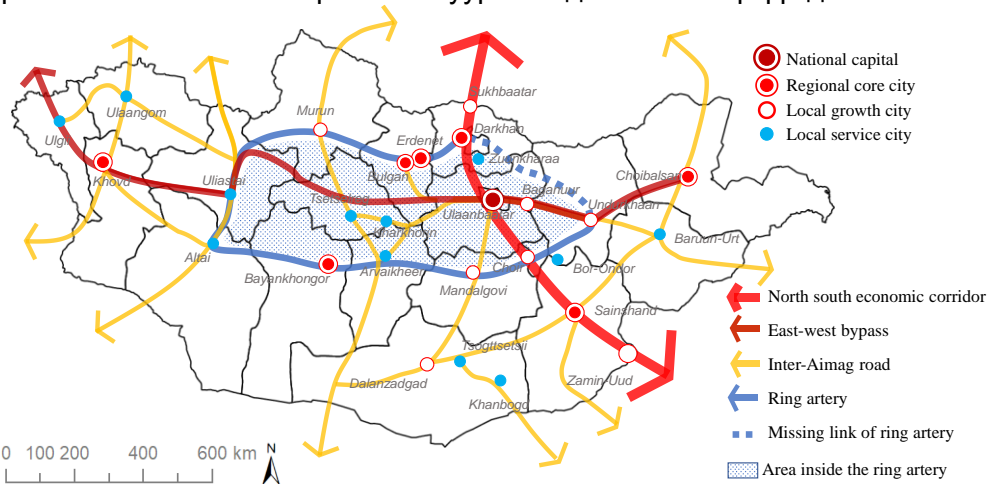
Төслийн нэр	Авто замын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл *																																																																																	
Байршил	Монгол Улсын төв хэсэг																																																																																	
Хэрэгжүүлэгч	ЗТХЯ																																																																																	
Зорилго	<p>1) Нийт нутаг дэвсгэрийн төв хэсэгт хөгжлийн гол бүсийг бий болгоход хувь нэмэр оруулах зорилгоор Баруун, Хангайн, Төвийн болон Зүүн бүсийн хотуудыг холбосон авто замын тойрог сүлжээ барьж байгуулах;</p> <p>2) Нутгийн хойд талд байрлаж буй аймгуудыг авто замтай холбох;</p> <p>3) БНХАУ-ын хил залгаа аймгуудаас төвийн бүс рүү нэвтрэх боломжийг сайжруулах;</p> <p>4) Төвийн бүс нутгаас Баруун болон Зүүн бүс нутгууд руу нэвтрэх боломжийг сайжруулах.</p>																																																																																	
Хүлээгдэж буй үр дүн	Улс орон даяар бүс нутгийн хөгжлийг илүү тэнцвэржүүлж, нийгмийн болон төрийн үйл ажиллагааг илүү үр дүнтэй болгоно.																																																																																	
Төслийн зардал	<p>1-р үе шат: Дархан - Эрдэнэт/Орхоны замыг өргөн болгоход (190 км) 71 сая ам.доллар Сүлжээний өмнөд хэсгийг сайжруулахад 52 сая ам.доллар (Өндөрхаан - Чойр - Арвайхээр, 274 км)</p> <p>2-р үе шат: Сүлжээний өмнөд ба баруун тойрог хэсгийн сэргээн сайжруулалтад зориулж 125 сая ам.доллар (Орхон - Мөрөн - Улиастай - Арвайхээр, 793 км, зарим хэсэгт замыг хэдийнээ барьсан)</p>																																																																																	
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>1-р үе шат: санал болгож буй тойрог замын шороон болон эвдэрсэн хэсгийг сайжруулах</p> <p>2-р үе шат: авто замын сүлжээ тойргийн дагуух уулархаг хэсэгт шинэ автозам барьж байгуулах</p> <p>Төслийн зорилтот хэсэг, төслийн код, замын нийт урт, замын өнөөгийн байдал, барьж байгуулах дараалал (1-3-р үе шат, "0" гэсэн код нь хэдийнээ барьж дууссан гэсэн үг), газрын байдал, шаардлагатай эгнээний тоо, замыг хэсэгчлэн зассан бол засах, барьж байгуулах шаардлагатай замын урт болон зардлыг дараах байдлаар нэгтгэн харуулав. Замын хучилтын нөхцөл байдлыг 2019 оны эцсийн байдлаар шинэчлэн боловсруулсан.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Ангилал</th> <th>Код</th> <th>Төсөл</th> <th>Урт (км)</th> <th>Статус</th> <th>Эрэмбэ</th> <th>Газрын байдал</th> <th>Эгнээ</th> <th>Барьж байгуулах замын уртын сонголт</th> <th>Нийт зардал (ам.доллар)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td rowspan="7">Тойрог замын сүлжээ</td> <td>RA1</td> <td>Дархан-Эрдэнэт</td> <td>190</td> <td>A1001-1002, 2 эгнээтэй засмал зам</td> <td>1</td> <td>Тэгш гадаргуутай</td> <td>4</td> <td>1</td> <td>71,060,000.00</td> </tr> <tr> <td>RA2</td> <td>Булган-Мөрөн-А603/А1102 огтлолцол</td> <td>599</td> <td>A0902, 50% засмал зам, 50% шороон зам</td> <td>2</td> <td>Гүвээ толгодтой</td> <td>2</td> <td>50%</td> <td>67,207,800.00</td> </tr> <tr> <td>RA3</td> <td>Улиастай-Алтай</td> <td>194</td> <td>A1103, шороон зам</td> <td>2</td> <td>Уулархаг</td> <td>2</td> <td>1</td> <td>58,044,800.00</td> </tr> <tr> <td>RA4</td> <td rowspan="2">Арвайхээр-Мандалговь-Чойр</td> <td>114</td> <td>A3401 - A37 шороон зам</td> <td>1</td> <td>Тэгш гадаргуутай</td> <td>2</td> <td>1</td> <td>21,318,000.00</td> </tr> <tr> <td>RA5</td> <td>160</td> <td>A37 шороон зам</td> <td>1</td> <td>Тэгш гадаргуутай</td> <td>2</td> <td>1</td> <td>29,920,000.00</td> </tr> <tr> <td>RA6</td> <td>УБ-Дархан</td> <td>211</td> <td>A0401, АХБ-аас аль хэдий нь барьж байгуулж эхэлсэн</td> <td>0</td> <td>Гүвээ толгодтой</td> <td>4/2</td> <td>1</td> <td>0.00</td> </tr> <tr> <td>RA7</td> <td>УБ-Чойр</td> <td>200</td> <td>A0101, саяхан сайжруулсан, Налайхын замыг сайжруулж байгаа</td> <td>0</td> <td>Гүвээ толгодтой</td> <td>4/2</td> <td>1</td> <td>0.00</td> </tr> </tbody> </table> <p>Зорилтот хэсгүүдийн байршлыг газрын зураг дээр код болон өнгөөр ялган үзүүлсэн болно. Тод шулуун шугам бүхий кодтой зам нь 1-р үе шатанд барьж байгуулахаар эрэлбэлсэн замын хэсгүүд юм.</p>									Ангилал	Код	Төсөл	Урт (км)	Статус	Эрэмбэ	Газрын байдал	Эгнээ	Барьж байгуулах замын уртын сонголт	Нийт зардал (ам.доллар)	Тойрог замын сүлжээ	RA1	Дархан-Эрдэнэт	190	A1001-1002, 2 эгнээтэй засмал зам	1	Тэгш гадаргуутай	4	1	71,060,000.00	RA2	Булган-Мөрөн-А603/А1102 огтлолцол	599	A0902, 50% засмал зам, 50% шороон зам	2	Гүвээ толгодтой	2	50%	67,207,800.00	RA3	Улиастай-Алтай	194	A1103, шороон зам	2	Уулархаг	2	1	58,044,800.00	RA4	Арвайхээр-Мандалговь-Чойр	114	A3401 - A37 шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	21,318,000.00	RA5	160	A37 шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	29,920,000.00	RA6	УБ-Дархан	211	A0401, АХБ-аас аль хэдий нь барьж байгуулж эхэлсэн	0	Гүвээ толгодтой	4/2	1	0.00	RA7	УБ-Чойр	200	A0101, саяхан сайжруулсан, Налайхын замыг сайжруулж байгаа	0	Гүвээ толгодтой	4/2	1	0.00
Ангилал	Код	Төсөл	Урт (км)	Статус	Эрэмбэ	Газрын байдал	Эгнээ	Барьж байгуулах замын уртын сонголт	Нийт зардал (ам.доллар)																																																																									
Тойрог замын сүлжээ	RA1	Дархан-Эрдэнэт	190	A1001-1002, 2 эгнээтэй засмал зам	1	Тэгш гадаргуутай	4	1	71,060,000.00																																																																									
	RA2	Булган-Мөрөн-А603/А1102 огтлолцол	599	A0902, 50% засмал зам, 50% шороон зам	2	Гүвээ толгодтой	2	50%	67,207,800.00																																																																									
	RA3	Улиастай-Алтай	194	A1103, шороон зам	2	Уулархаг	2	1	58,044,800.00																																																																									
	RA4	Арвайхээр-Мандалговь-Чойр	114	A3401 - A37 шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	21,318,000.00																																																																									
	RA5		160	A37 шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	29,920,000.00																																																																									
	RA6	УБ-Дархан	211	A0401, АХБ-аас аль хэдий нь барьж байгуулж эхэлсэн	0	Гүвээ толгодтой	4/2	1	0.00																																																																									
	RA7	УБ-Чойр	200	A0101, саяхан сайжруулсан, Налайхын замыг сайжруулж байгаа	0	Гүвээ толгодтой	4/2	1	0.00																																																																									

Төслийн танилцуулга

1) Үндэслэл

Сүүлийн үед хийгдсэн судалгаа болон УИХ-ын тогтоолоор батлагдсан улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалттай холбоотой баримт бичиг нь Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрт зохистой үйлчилж чадахгүй байгаа тул тохиромжтой бус байна. Хөгжлийн гол бүс нутаг нь Улаанбаатар хотоор дайрсан хойд-урд чиглэлийн эдийн засгийн коридорын дагуу байрлах бол хойд зүгт зүүн-баруун чиглэлийн ногоон коридорын дагуу байрлана. УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор баталсан хойноос урагш чиглэсэн дэд бүтцийн босоо таван тэнхлэгийн дөрөв нь батлагдаагүй байна. Нийслэл хотын байршил нь эдийн засгийн үйл ажиллагаа болон хүн амын суурьшилд гол нөлөө үзүүлдэг.

2) Төслийн бүрэлдэхүүн

Санал болгож буй авто замын сүлжээ тойрог нь Баруун бүсэд Улиастай, Хангайн бүсэд Мөрөн, Баянхонгор, Арвайхээр, Төвийн бүсэд Чойр, Дархан, Эрдэнэт, Зүүн бүсэд Өндөрхаан зэрэг томоохон хотуудыг холбоно. Энэ нь дор дурдсан хувь нэмрийг оруулах болно. Үүнд:

- Авто замын сүлжээ тойрог доторх нутаг дэвсгэрийг 21-р зуунд Монгол Улсын хөгжлийг манлайлах, чанартай дэд бүтэц бүхий бүс болгон хөгжүүлэх боломжтой;
- Улаанбаатар хотын ач холбогдол бүхий зарим үйл ажиллагааг тойрог коридорын дагуу хотууд руу үр ашигтай шилжүүлж болно;

	<p>c) Баруун бүсийг нийслэлтэй холбох сүлжээг бэхжүүлэхийн тулд авто замын сүлжээ тойргийн баруун төгсгөл дэх Улиастай хотын үйл ажиллагааг сайжруулна;</p> <p>d) Зүүн бүсийг нийслэлтэй холбох сүлжээг бэхжүүлэхийн тулд авто замын сүлжээ тойргийн зүүн төгсгөл дэх Өндөрхаан хотын үйл ажиллагааг сайжруулна;</p> <p>e) Авто замын сүлжээ тойргийн хойд хэсэг нь ОХУ-тай аялал жуулчлал, худалдааг хөгжүүлэх зорилгоор хил орчмын аймаг, хотуудыг холбож өгнө;</p> <p>f) Авто замын сүлжээ тойргийн урд хэсэг нь БНХАУ-тай хиллэдэг аймгуудаас хойд хэсэг дэх дэвшилтэт бүс рүү нэвтрэх боломжийг сайжруулна.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЗТХЯ нь төслийн хүрээнд одоо байгаа авто замыг сайжруулах, баруун болон баруун урд хэсгийн уулархаг нутгаар дайран өнгөрөх шинэ авто замыг барьж байгуулах замаар үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ. Авто замын сүлжээ тойргийн зүүн хойд хэсэг нь тусгай хамгаалалттай газар нутгаас зайлсхийх ёстой.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Одоо байгаа авто замыг сайжруулах нь нийгэм болон байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй. Авто замын шинэ чиглэлийг боловсруулахдаа сайтар төлөвлөж, БОНБУ-ийн дагуу хийх хэрэгтэй.
Тайлбар	Салбарын тайланд нарийвчилсан дүн шинжилгээ, зардлын тооцоог тусгана.

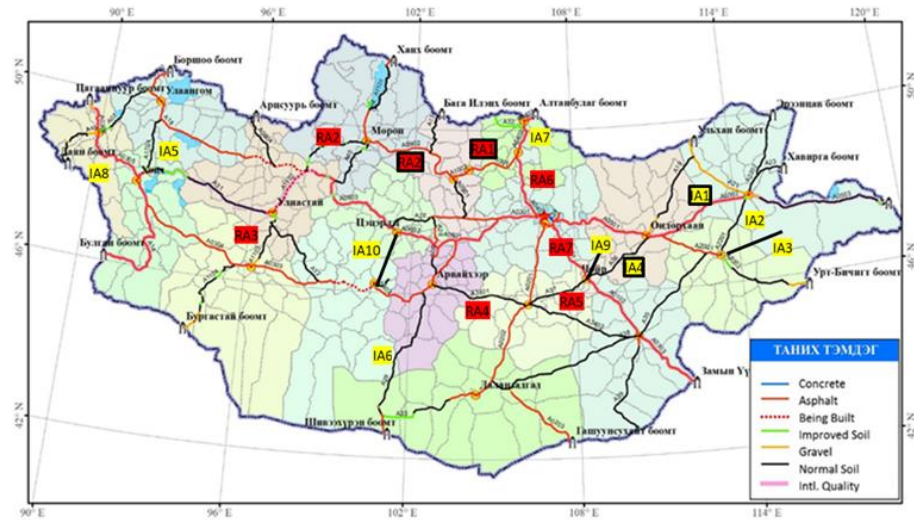
Төслийн дугаар: III2

Төслийн нэр	Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл *
Байршил	Монгол Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч	ЗТХЯ
Зорилго	Боловсруулах түүхий эдийг тээвэрлэхэд хялбар болгох зорилгоор аймаг хоорондын уялдаа холбоог бэхжүүлж, аймгуудын бие даан хөгжих болон тэдгээрийн хоорондын худалдаа, харилцаа холбоог хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Анхан шатны үйлдвэрлэл, боловсруулалт, маркетингийн чиглэлээр аймгуудын бие даасан хөгжлийг дэмжинэ. Аймгууд болон хот, хөдөөгийн хооронд нийгмийн болон төрийн үйлчилгээг илүү үр дүнтэй болгоно.
Төслийн зардал	1-р үе шат (2021-2025): 1 дүгээрт эрэмбэлэгдсэн 225 км автозамын хэсэгт 50 сая ам.доллар. 2-р үе шат (2025-2030): 2 дугаарт эрэмбэлэгдсэн 1,023 км автозамын хэсэгт 211 сая ам.доллар. 3-р үе шат (2030-2040): 2 дугаарт эрэмбэлэгдсэн, доод түвшний 614 км автозамын хэсэгт 129 сая ам.доллар.
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	Төслийн зорилтот хэсэг, төслийн код, замын нийт урт, замын өнөөгийн байдал, барьж байгуулах дараалал (1-3-р үе шат, "0" гэсэн код нь аль хэдий нь барьж дууссан гэсэн үг), газрын байдал, шаардлагатай эгнээний тоо, замыг хэсэгчлэн засах, барьж байгуулах шаардлагатай замын урт болон зардлыг дараах байдлаар нэгтгэн харуулав. Замын хучилтын нөхцөл байдлыг 2019 оны эцсийн байдлаар шинэчлэн боловсруулсан.

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

Ангилал	Код	Төсөл	Урт (км)	Статус	Эрэмбэ	Газрын байдал	Эгнээ	Барьж байгуулах замын уртын сонголт	Нийт зардал (ам.доллар)
Аймаг хоорондын авто зам	IA1	Чойбалсан-Өндөрхаан	225	A0502, засмал зам	0	Тэгш гадаргуутай	2	1	0
	IA2	Чойбалсан-Баруун-Урт-Сайншанд	497	A2201, A35, шороон зам	2	Тэгш гадаргуутай	2	1	92,939,000
	IA3	Матад-Баруун-Урт	163	Зам байхгүй (A2201 замтай параллель)	3	Гүвээ толгодтой	1.5	1	27,432,900
	IA4	Чойр-Өндөрхаан	225	A35 шороон зам	1	Гүвээ толгодтой	2	1	50,490,000
	IA5	Улаангом-Ховд	163	(A1701) замын хэсгийн 80% нь шороон зам	2	Уулархаг	1.5	1	36,577,200
	IA6	Арвайхээр-Шивээхүрэн-БНХАУ	451	A29 Шороон зам	3	Уулархаг	1.5	1	101,204,400
	IA7	Дархан-Алтанбулаг-ОХУ	122	A0402-0403, засмал, АХБ-ны төслийн хүрээнд засагдаж байгаа	0	Тэгш гадаргуутай	2	1	0
	IA8	Ховд-Өлгий	220	A0305, саяхан АХБ-аас засмал зам тавигдсан	0	Уулархаг	2	1	0
	IA9	Говьсүмбэр-Хэнтий аймгийн Дархан сум	93	Шороон зам, жижиг, Баганууртай ойрхон, А35 замтай параллель	2	Гүвээ толгодтой	2	1	20,869,200
	IA10	Баянхонгор-Шаргалжуут-Найман нуур-Улаан цутгалан-Хужирт	270	Зам байхгүй, уулархаг нутаг, байгалийн үзэсгэлэнт жуулчдын очдог газар	2	Уулархаг	1.5	1	60,588,000

Зорилтот хэсгүүдийн байршлыг газрын зураг дээр код болон өнгөөр ялган үзүүлсэн болно. Тод шулуун шугам бүхий кодтой зам нь 1-р үе шатанд барьж байгуулахаар эрэлбэлсэн замын хэсгүүд юм.

Төслийн танилцуулга

1) Үндэслэл

Одоогийн байдлаар авто замын сүлжээ нь ихэвчлэн Улаанбаатар хотоос гадагш цацарсан замуудтай байгаа бөгөөд аймгийн төвүүдийг холбосон зам хангалттай бус, ялангуяа нийслэл хотоос алс хол орших аймгуудын хувьд нөхцөл байдал тийм ч сайн биш байна. Доорх зурагт үзүүлснээр тус төсөл нь аймгийн төвүүдийг холбосон авто замыг сайжруулах замаар авто замын сүлжээг бэхжүүлэх юм.

2) Төслийн бүрэлдэхүүн

Энэхүү төсөл нь УИХ-ын 2001 оны 9 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Улсын дэд бүтцийн хөндлөн гол тэнхлэгийн авто зам буюу Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэлийн хүрээнд хойд зүгээс урд зүг рүү чиглэсэн хөгжлийн дөрвөн тэнхлэгийг, мөн Баян-Өлгийгээс ОХУ-ын Ташанта хот хүртэлх олон талын харилцааг бий болгоход туслах болно. Түүнчлэн Улаанбаатар болон Даланзадгад хооронд, Даланзадгадаар дайран Сайншанд болон Гурвантэс сум руу, Сайншанд болон Чойбалсан хоорондох автозамууд санал болгож буй авто замын сүлжээ тойргийн хүрээнд багтжээ.

3) Хэрэгжилт

Төслийг ЗТХЯ-наас үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.

<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Говь, хээрийн бүс нутгаар дамжин өнгөрөх авто замын хэсэгт байгаль орчинд үзүүлэх зарим сөрөг нөлөөлөл гарна. Мөн орон нутгийн иргэд, түүний дотор малчдад үзүүлж буй нийгмийн үр нөлөөг сайтар үнэлэх хэрэгтэй.</p>
<p>Тайлбар</p>	<p>Салбарын тайланд нарийвчилсан дүн шинжилгээг тусгана.</p>

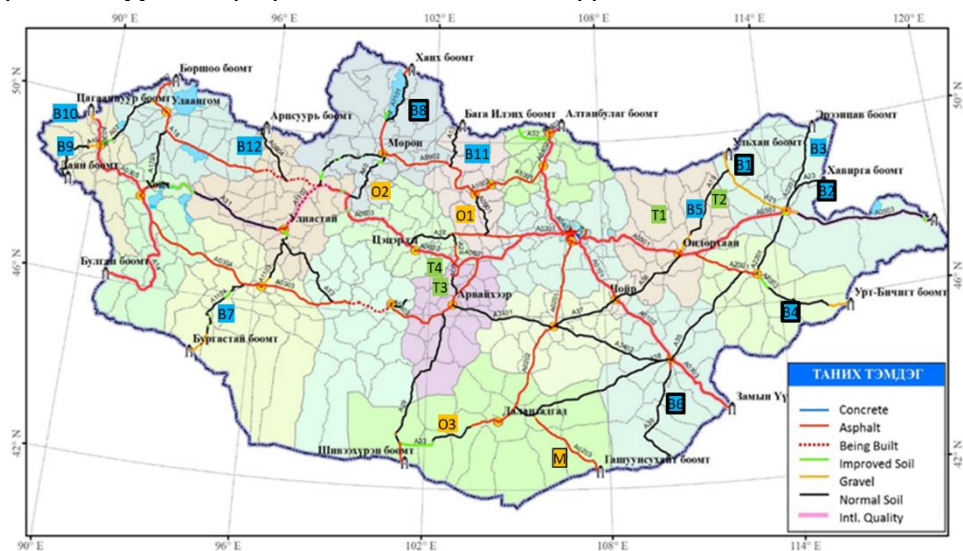
Төслийн дугаар. III3

<p>Төслийн нэр</p>	<p>Аймгуудын тусгай зориулалтын авто замыг барьж байгуулах төсөл *</p>
<p>Байршил</p>	<p>Монгол Улсын хэмжээнд</p>
<p>Хэрэгжүүлэгч</p>	<p>ЗТХЯ</p>
<p>Зорилго</p>	<p>Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа, экспортын/импортын үйл ажиллагаа, аймгийн төв болон аялал жуулчлалын байршлууд, хилийн боомт хоорондын уялдаа холбоог бэхжүүлэх, аймгуудын бие даан хөгжих болон тэдгээрийн хоорондын худалдаа, харилцаа холбоог хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх.</p>
<p>Хүлээгдэж буй үр дүн</p>	<p>Анхан шатны үйлдвэрлэл, боловсруулалт, маркетингийн чиглэлээр аймгуудын бие даасан хөгжлийг дэмжинэ. Аймгууд болон хот, хөдөөгийн хооронд нийгмийн болон төрийн үйлчилгээг илүү үр дүнтэй болгоно.</p>
<p>Төслийн зардал</p>	<p>1-р үе шат (2021-2025): 1 дүгээрт эрэмбэлэгдсэн 979 км автозамын хэсэгт 214 сая ам.доллар. 2-р үе шат (2025-2030): 2 дугаарт эрэмбэлэгдсэн 1,167 км автозамын хэсэгт 284 сая ам.доллар. 3-р үе шат (2030-2040): 2 дугаарт эрэмбэлэгдсэн, доод түвшний 1,085 км автозамын хэсэгт 211 сая ам.доллар.</p>
<p>Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө</p>	<p>Төслийн зорилтот хэсгүүдийн ангилал (аялал жуулчлал, хилийн худалдаа, уул уурхай, бусад), төслийн код, замын нийт урт, замын өнөөгийн байдал, барьж байгуулах дараалал (1-3-р үе шат, "0" гэсэн код нь хэдийнээ барьж дууссан гэсэн үг), газрын байдал, шаардлагатай эгнээний тоо, замыг хэсэгчлэн зассан бол засах, барьж байгуулах шаардлагатай замын урт болон зардлыг дараах байдлаар нэгтгэн харуулав.</p>

**Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3**

Ангилал	Код	Төсөл	Урт (км)	Статус	Эрэмбэ	Газрын байдал	Эгнээ	Барьж байгуулах замын уртын сонголт	Нийт зардал (ам.доллар)
Аялал жуулчлал	T1	Жаргалтхаан-Өмнөдэлгэр-Бинда	166	Жаргалтаас зүүн хойш шороон зам	2	Гүвээ толгодтой	2	1	37,250,400
	T2	Норовлин-Дадал	56	A19, Хэнтий аймгийн зүүн хойд нутаг, шороон зам	2	Гүвээ толгодтой	2	1	12,566,400
	T3	Бат-Өлзийт-Төвхөн хийд-Цэнхэрийн халуун рашаан-Цэцэрлэг	100	A0602, замын ихэнх хэсэг Архангай аймагт оршино, засмал зам	2	Уулархаг	2	1	29,920,000
	T4	Арвайхээр-Хужирт	56	A0602, засмал зам, халуун рашаанд хүрэх зам	2	Уулархаг	2	1	16,755,200
Хилийн худалдаа	B1	Чойбалсан-Ульхан боомт-ОХУ	224	A21, хайрга	1	Уулархаг	2	1	67,020,800
	B2	Чойбалсан-Хавирга боомт-БНХАУ	125	A2202, A23, шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	23,375,000
	B3	Чойбалсан-Эрэнцэв боомт-ОХУ	215	A2202, шороон зам	2	Тэгш гадаргуутай	2	1	40,205,000
	B4	Баруун-Урт-Бичигт боомт-БНХАУ	272	A2002, 2020 оны байдлаар бэлэн болохоор төлөвлөгдсөн, төсөл хэрэгжиж байгаа	0	Тэгш гадаргуутай	2	80%	0
	B5	Өндөрхаан-Ульхан боомт-ОХУ	250	A19, шороон зам. T2-тай холбогдоно	2	Уулархаг	2	1	74,800,000
	B6	Сайншанд-Зүүнбаян-Хатанбулаг	200	A39, газрын тос боловсруулах үйлдвэр байгуулах газар, шороон зам	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	37,400,000
	B7	Алтай-Бургастай боомт-БНХАУ	320	A1104, хэсэгчлэн сайжруулж байгаа, 60% нь шороон зам	3	Уулархаг	1.5	60%	43,084,800
	B8	Хатгал-Ханх-ОХУ	180	A1101, Хөвсгөл нуур дагуу, 50% нь засмал зам, 50% нь шороон зам	1	Гүвээ толгодтой	2	1	40,392,000
	B9	Өлгий-Алтай-Таванбогд	118	A15, маш уулархаг нутаг, шороон зам	3	Уулархаг	1.5	1	26,479,200
	B10	Улаанхус-Хөх-Цагааннуур боомт-ОХУ	113	Тодорхой бус, уулархаг нутаг	3	Уулархаг	2	1	33,809,600
	B11	Хутагт-Өндөр-Төшиг-Бага Илэнх боомт-ОХУ	124	A13, шороон зам	2	Уулархаг	1.5	1	27,825,600
	B12	Нөрөг-Тэс-Арсуурь боомт-ОХУ	200	A0603 замд хэсэгчлэн засмал зам тавигдаж байгаа, 60% нь шороон зам	2	Гүвээ толгодтой	2	1	44,880,000
Уул уурхай	M	Таван толгой-Гашуун сухайт боомт-БНХАУ	250	A0203 засмал зам тавигдаж байгаа, 2020 онд дуусна	1	Тэгш гадаргуутай	2	1	46,750,000
Бусад	O1	Булган-Хишиг-Өндөр-Гурванбулаг	134	A0901, шороон зам	3	Уулархаг	1.5	1	30,069,600
	O2	Мөрөн-Шинэ-Идэр-Жаргалан, Цэцүүх	180	A40, шороон зам	3	Уулархаг	1.5	1	40,392,000
	O3	Даланзадгад-Баяндалай-Гурвантэс	220	A33, хэсэгчлэн засмал зам тавьсан, 50% ердийн шороон зам, 25% сайжруулсан шороон зам	3	Уулархаг	1.5	75%	37,026,000

Зорилтот хэсгүүдийн байршлыг газрын зураг дээр код болон өнгөөр ялган үзүүлсэн болно. Тод шулуун шугам бүхий кодтой зам нь 1-р үе шатанд барьж байгуулахаар эрэлбэлсэн замын хэсгүүд юм.

Төслийн танилцуулга

1) Үндэслэл

Улсын чанартай автозамын сүлжээг тойрог авто замын сүлжээ болон аймаг хоорондын автозамыг барьж байгуулсанаар өргөн уудам нутгийг холбох холбоосыг бий болгохгүй. Орон нутгийн бие даасан хөгжлийг хангасан тохиолдолд хөдөө орон нутгийг холбох холбоосыг бий болгох боломжтой. Аялал жуулчлал, худалдаа, уул уурхайг хөгжүүлэх боломжийг бүрдүүлэн бүс нутаг болон олон нийтийн хөгжлийг дэмжих зорилгоор хөдөө орон нутаг руу хүрэх замыг сайжруулах хэрэгтэй.

	<p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Хөдөө орон нутагт ашиглагдаж байгаа ихэнх зам нь нарийн зам бөгөөд уулархаг хэсгээр байрладаг. Хэнтий, Өвөрхангай/Архангай аймгийн аялал жуулчлалын зориулалттай замуудыг аялал жуулчлалын салбарын төслүүдэд ("Өртөө" төсөл) зориулан сонгон авсан. Хилийн худалдааны үйл ажиллагаанд зориулагдах замын хэсгүүд нь БНХАУ, ОХУ-ын хил дагуух бага хөгжсөн боомтуудтай холбогддог бөгөөд энэ нь олон улсын худалдааг дэмжихээс илүүтэйгээр орон нутгийн ойр орчмын хот суурин газруудын худалдааг дэмжих болно. Таван толгойгоос БНХАУ-ын хил хүртэлх уул уурхайн үйл ажиллагааны зориулалттай замуудыг бараг барьж байгуулж дууссан боловч худалдааны үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд дахин зохих хэмжээгээр өргөжүүлж, сайжруулах шаардлагатай байна. Автозамын зэрэгцээ төмөр замын бүтээн байгуулалт үргэлжилж байгаа хэдий ч автозамыг барьж байгуулах ажлыг дэмжих нь уул уурхайн салбарт зайлшгүй шаардлагатай. Дараах хүснэгтэд замын урт болон барьж байгуулах дарааллыг нэгтгэн үзүүлэв.</p> <table border="1" data-bbox="646 779 1177 1025"> <thead> <tr> <th>Cost Mil. USD</th> <th>2020-2025</th> <th>2025-2030</th> <th>2030-2040</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Tourism</td> <td>0</td> <td>96</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Border trade</td> <td>168</td> <td>188</td> <td>103</td> </tr> <tr> <td>Other</td> <td>47</td> <td>0</td> <td>107</td> </tr> <tr> <th>Length (km)</th> <th>2020-2025</th> <th>2025-2030</th> <th>2030-2040</th> </tr> <tr> <td>Tourism</td> <td>0</td> <td>378</td> <td>0</td> </tr> <tr> <td>Border trade</td> <td>729</td> <td>789</td> <td>551</td> </tr> <tr> <td>Mining / Other</td> <td>250</td> <td>0</td> <td>534</td> </tr> </tbody> </table> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Төслийг ЗТХЯ-наас үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.</p>	Cost Mil. USD	2020-2025	2025-2030	2030-2040	Tourism	0	96	0	Border trade	168	188	103	Other	47	0	107	Length (km)	2020-2025	2025-2030	2030-2040	Tourism	0	378	0	Border trade	729	789	551	Mining / Other	250	0	534
Cost Mil. USD	2020-2025	2025-2030	2030-2040																														
Tourism	0	96	0																														
Border trade	168	188	103																														
Other	47	0	107																														
Length (km)	2020-2025	2025-2030	2030-2040																														
Tourism	0	378	0																														
Border trade	729	789	551																														
Mining / Other	250	0	534																														
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Говь, хээрийн бүс нутгаар дамжин өнгөрөх авто замын хэсэгт байгаль орчинд үзүүлэх зарим сөрөг нөлөөлөл гарна. Мөн орон нутгийн иргэд, түүний дотор малчдад үзүүлж буй нийгмийн үр нөлөөг сайтар үнэлэх хэрэгтэй.																																
Тайлбар	Салбарын тайланд нарийвчилсан дүн шинжилгээ, зардлын тооцоог тусгана.																																

Төслийн дугаар: III4

Төслийн нэр	Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл*
Байршил	Улаанбаатар хотын орчим
Хэрэгжүүлэгч	УБТЗ/МТЗ
Зорилго	<p>1) Дамжин өнгөрөх тээврийн болон экспортын тээврийн эрэлт хэрэгцээнд зориулж хойд-урд чиглэлийн төмөр замын коридорын хүчин чадлыг сайжруулах;</p> <p>2) Улаанбаатар хотын захын бүсэд шинэ ачаа тээврийн терминалыг холбосон шинэ холболтыг бий болгох, бусад тээврийн хэрэгслүүдтэй холбох, Улаанбаатар хот руу ихэвчлэн жижиг оврын ачааны машинаар хүргэлтийг хийх</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	Инженерийн хуучин дизайн стандартын дагуу баригдсан Улаанбаатарын хэсгээр дайрахгүй, төмөр замын дамжин өнгөрөх тээврийн болон экспортын тээврийн хүргэлтийг хурдасгах; Улаанбаатар хотод зориулсан логистикийн сүлжээний хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх.
Төслийн зардал	300-400 сая ам.доллар

Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021: Эхний үнэлгээ (инженерийн судалгаа) 2022-2025: Хэрэгжилт ба үнэлгээ
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Улаанбаатар хот нь төмөр замаар тээвэрлэдэг дотоодын нүүрс болон төрөл бүрийн импортын бүтээгдэхүүний ихэнх хэсгийг хүлээн авдаг цэг юм. Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын гол шугам нь Улаанбаатар хот руу нийлүүлэгддэг хангамжийн үйл ажиллагааны улмаас түгжрэл үүсдэг. Улаанбаатар болон Налайхын чиглэлийн төмөр замыг 1930-аад онд Налайхын огцом эгц хэсгийг тойрон өнгөрөх зорилгоор хуучин технологи ашиглан байгуулсан тул төмөр замын үйл ажиллагааг удаашруулж байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Энэхүү тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам)-ыг 2018 онд АХБ-ны төмөр замын салбарын судалгаа болон 2010 онд боловсруулсан ЖАЙКА-гийн Улаанбаатар хотын ерөнхий төлөвлөлөгөөний судалгаа, хот байгуулалтын хөтөлбөрт тус тус санал болгосон. Энэхүү шинэ шугам нь түгжрэлийг тойрон гарч, Налайх, нисэх онгоцны шинэ буудлын орчим, Улаанбаатар хотын баруун хэсгийг холбосноор дамжин өнгөрөх галт тэрэг Улаанбаатар хотын түгжрэлтэй хэсгүүдээс зайлсхийх боломжтой болно.</p> <p>ЖАЙКА-гийн Улаанбаатар хотын ерөнхий төлөвлөлөгөөний судалгаа, хот байгуулалтын хөтөлбөрт төмөр замын тойрон гарах шугамын уртыг Мандал өртөөнөөс Багахангай өртөө хүртэл 170 км, 2 хонгил, 2 гүүр, 20 хоолойтой байхаар санал болгосон нь өртөг зардлыг ихээр нэмэгдүүлнэ. Мандал өртөөнөөс Багахангай өртөө хүртэлх одоогийн хэсэг нь 194 км, тиймээс ЖАЙКА-гийн Улаанбаатар хотын ерөнхий төлөвлөлөгөөний судалгаа, хот байгуулалтын хөтөлбөрт санал болгосон шинэ шугам нь 24 км-р богино байна. Гэсэн хэдий ч ЖАЙКА-гийн Улаанбаатар хотын ерөнхий төлөвлөлөгөөний судалгаа, хот байгуулалтын хөтөлбөрт санал болгосон шинэ шугам нь одоогийн замын чиглэлтэй давхцаж байгаа тул үүнийг оновчтой болгох шаардлагатай. Цаашид орчин үеийн технологийг ашиглан боломжит, богино чиглэлийг тогтоохын тулд инженерийн судалгаа хийх шаардлагатай ба энэ нь эхний хөрөнгө оруулалтын зардлыг бууруулах боломжтой.</p> <p>Шинэ шугамыг барьсанаар Улаанбаатар хотоор дайран өнгөрч байгаа галт тэргийг бүс нутгийн ачаа тээвэр, зорчигч тээврийн үйлчилгээнд ашиглана.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Төслийг УБТЗ/МТЗ өөрсдийн хүчин чадлын хүрээнд хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Энэхүү төсөл нь бүтээн байгуулалтын хугацаанд төмөр замын шугамын дагуу газар нутгийн байгаль орчинд ихээхэн нөлөө үзүүлнэ. Барилга угсралтын ажлын явцад төмөр замын дагуух хүн амын суурьшил нь сийрэг тул нийгмийн нөлөөлөл эерэг байна.</p> <p>Ашиглалтын хугацаанд төмөр замын тойрон гарах шугамын нийгмийн нөлөөлөл нь зөвхөн нийслэл бүсэд төдийгүй олон улсын дамжин өнгөрөх төмөр замын ашиглалтын үр ашигт эерэгээр нөлөөлнө.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: III5

Төслийн нэр	Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл *
Байршил	Хойд-урд чиглэлийн дагуу
Хэрэгжүүлэгч Зорилго	УБТЗ (Оросын хувь нийлүүлэгчид) /МТЗ/ЗТХЯ 1) Төмөр замын сүлжээгээр дамжуулан цаашид дамжин өнгөрөх болон экспортын эрэлт хэрэгцээг хангах, бодит болон зохион байгуулалтын чадавхыг бэхжүүлэх; 2) Ачаа тээврийн логистикийн үйл ажиллагаанд төмөр замын үйл ажиллагааг хэрэглээг түлхүү оруулах, хүнд даацын тээврийн хөдөлгөөний улмаас зам дээрх замын элэгдлийг багасгах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Төмөр замын бүтээмж, үр ашгийг хамгийн бага хөрөнгө оруулалтаар хангана, төмөр замын хөдөлгөөний ачааллаас үүсэх саатлыг багасгана.
Төслийн зардал	i) Анхан шатны үнэлгээ хийхэд 2.0 сая ам.доллар. ii) Хэрэгжүүлэлтэд нийт 250 сая ам.доллар (жилд 50 сая ам.доллар).
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021 он: Анхан шатны үнэлгээ хийж, хэрэгжүүлэх багцыг бэлтгэнэ 2022-2025: Хэрэгжилт ба үнэлгээ
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Далайд гарцгүй төв Азийн бусад орнуудтай харьцуулахад Монгол Улсын төмөр замын үйл ажиллагааны үр бүтээмж нэг салаатай төмөр замын хувьд өндөр гэж тооцогддог. Гэсэн хэдий ч үндсэн шугамыг ашиглах хүчин чадал нь байгууллагын болон зам дээрх саадуудаас шалтгаалан хязгаартаа тулдаг. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн Хойд-урд төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор дараах арга хэмжээг авах шаардлагатай. а) Хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх янз бүрийн арга барилд дүн шинжилгээ хийж, өнөөгийн эрэлт хэрэгцээний загварыг үнэлэх. б) Хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх талаар хийсэн шинжилгээнд дараахь зүйлийг хязгаарлахгүйгээр анхаарч үзэх шаардлагатай. Үүнд: Дотоодын зорчигч тээврийн болон олон улсын зорчигч тээврийн үйлчилгээг багасгах замаар ачаа тээврийн үйл ажиллагааг сайжруулах, Бодит сайжруулалтад дараах ажлуудыг оруулна. Үүнд: i) дамжин өнгөрөх шинэ шугамыг нэмэх, ii) шинэ зүтгүүрүүд болон урт хөдлөх бүрэлдэхүүнтэй галт тэрэгний үйл ажиллагааг нэмэх, iii) цаашид хурдыг нэмэгдүүлэхийн тулд босоо болон хэвтээ чиглэлүүдийг дахин шинэчлэх, iv) хэсэгчилсэн хос зам суурилуулах, v) цахилгаанжуулах,vi) салбар замуудын шинэ чиглэлүүдийг хөгжүүлэх, vii) хос замыг хөгжүүлэх зэрэг болно. Хил дээр саатах хугацааг багасгах зорилгоор хил нэвтрэх үйл ажиллагаанд бичиг баримтыг шалгах ажиллагааг хөнгөвчлөх, Вагоны ашигтай ажиллагааг дээшлүүлэх, цаашид чингэлэгээр ачих боломжийг бий болгосноор нэг чиглэлийг барьсан ачааны хэмжээг бууруулна. с) Уялдаа холбоог сайжруулахын тулд харилцан бие биенээ дэмжих төрөл бүрийн арга барилыг нэгтгэх болно. 3) Хэрэгжилт Төслийг ЗТХЯ-ны удирдлага дор УБТЗ/МТЗ хэрэгжүүлнэ.
Байгаль	Авто замын хөдөлгөөнөөс илүү эрчим хүчний хэмнэлттэй төмөр

орчин, нийгмийн нөлөө	замын ачаа тээврийн хөдөлгөөнийг дэмжсэнээр эерэг үр нөлөө гарах ба хүлэмжийн хийн ялгаруулалт буурна.
Тайлбар	13 дугаартай төсөл нь энэ төслөөс үргэлжилнэ.

Төслийн дугаар: III6

Төслийн нэр	Улаанбаатар хотын тойруу зам, сүлжээг хөгжүүлэх төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот, хотын ойр орчим
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ЗТХЯ, Төв аймаг, Нийслэл хотын захиргаа
Зорилтууд	1) Улаанбаатар хот болон түүний орчмын замын хөдөлгөөний урсгалыг сайжруулах; 2) Улаанбаатар хот болон түүний орчмын нутаг дэвсгэр дэх логикийн сүлжээний олон талт байдлыг сайжруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Улаанбаатар хотод зам хөндлөн гарах хөдөлгөөн болон түгжрэл буурсан байх; 2) Улаанбаатар хотын логикийн сүлжээ болон бүс нутгийн хэмжээний хүргэлтийн сүлжээний найдвартай байдал сайжирсан байх.
Төслийн өртөг	1) 30-40 сая ам.доллар: хагас тойрог коридорыг хөгжүүлэх (хотын зах орчимд 30 км гол зам); 2) 40 сая ам.доллар: Улаанбаатар хотын хойд-урд чиглэлийг холбох.
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2035 он хүртэл үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Шинэ нисэх онгоцны буудал хүрэх хурдны замыг нээсний дараа бүс нутгийн болон улсын чанартай авто замын хөдөлгөөн Улаанбаатарын урд хэсгээр тойрон гарч Налайх, Зуунмод, нисэх онгоцны буудлаар дамжин Улаанбаатарын түгжрэлээс зайлсхийх ба шинээр хагас тойрог хэлбэртэй тээврийн коридор бий болно. Мөн ачааны терминалыг хотоос нүүлгэн шилжүүлэх төсөл (17 дугаартай төсөл) нь Улаанбаатар хотын тээврийн сүлжээг хөгжүүлэхэд ашиглаж болох газрыг хотын гол бүсэд бий болгох юм. 2) Төслийн танилцуулга Төсөл нь дараах бүрэлдэхүүн хэсгүүдтэй байх боловч үүгээр хязгаарлагдахгүй. Хагас тойрог хэлбэртэй тээврийн коридорын хөгжлийн дагуу Улаанбаатар хотын автозамын сүлжээг сайжруулах, Улаанбаатар хотын сүлжээний хөгжил тухайлбал төмөр замын газар нутгийг хөндлөн гарах хойд-урд холболтыг хөгжүүлэх. 3) Хэрэгжилт ЗТХЯ нь Төв аймаг болон Улаанбаатар хотын захиргаатай хамтарч төслийг хариуцан хэрэгжүүлнэ.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Улаанбаатар хотын тээврийн хөдөлгөөний ачааллыг бууруулснаар агаарын бохирдол багасах, эрчим хүчийг хэмнэх, түгжрэлийг багасах, хүргэлтийг сайжруулах зэрэг эерэг нөлөө гарна.
Тайлбар	13, 16 дугаартай төслүүдтэй холбоотой.

Төслийн дугаар: III7

Төслийн нэр	Улаанбаатар хотын ачаа тээврийн терминалын газрыг ашиглан дахин төлөвлөлт хийх төсөл
Байршил	Улаанбаатар хотын орчмын газар болон төмөр зам дагуух хотын төв газрууд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	УБТЗ/ Хотын захиргаа / Хувийн хөрөнгө оруулагчид
Зорилтууд	<ol style="list-style-type: none"> 1) Хотын чиг үүргийг сайжруулах зорилгоор ачаа тээврийн терминалыг нүүлгэн шилжүүлснээр суларсан боломжтой газрыг дахин төлөвлөн барилгажуулах; 2) Хойд-урд шугамын хүчин чадлыг бэхжүүлэх төсөлд зориулсан сан бүрдүүлэхэд дахин төлөвлөлтийг ашиглах
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Улаанбаатар хотын түгжрэл буурна. 2) Улаанбаатар хотын үйл ажиллагааны хэт төвлөрлийг дагуул хотууд руу шилжүүлэх замаар бууруулна.
Төслийн өртөг	Төслийн зардлыг хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх төсөл хэрэгжүүлэн олох ашгаас гаргах болно.
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-30: Улаанбаатар хот орчимд логистикийн шинэ парк байгуулах 2030-40: Бусад холбогдох бүтээн байгуулалт
Төслийн танилцуулга	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл Улаанбаатар хотын төв хэсэгт төмөр замд суурилсан ачаа ачих, буулгах зориулалттай хэд хэдэн талбай байдаг боловч тэдгээр нь Энхтайваны өргөн чөлөөний дагуу байрладаг тул эргэн тойрны газруудаас тохиромжтой газар нь харьцангуй бага юм. АХБ-ны 2018 онд хийсэн судалгаагаар эдгээр ачаа тээвэрлэлтийн үйл ажиллагааг нэгтгэж, нисэх онгоцны шинэ буудлын ойролцоо шинээр баригдах ачаа тээврийн логистикийн төв рүү шилжүүлэхийг санал болгосон. Учир нь төмөр замын тойрон гарах зам (12 дугаартай төсөл) холбогдох юм. Сүүлийн үед БНХАУ-аас импортлох эрэлт төмөр замаас авто зам руу шилжих болсон шалтгаан нь Улаанбаатар хотын төмөр замын ачааны терминалын хүчин чадал сул, жижиг терминалын талбайд ачааны машинууд хэт төвлөрснөөс ачаа тээврийн операторууд хохирдог, терминалууд нь хүчин чадлаа өргөжүүлэх боломж хомс байдаг зэрэгтэй холбоотой. Терминалын байршил нь гол замын дагуух төмөр замын үйл ажиллагаанд түгжрэл үүсгэдэг. 2) Төслийн танилцуулга Төсөлд дараах бүрэлдэхүүн хэсгүүд багтсан боловч үүгээр хязгаарлагдахгүй. Үүнд: Улаанбаатар хотын ойролцоо логистикийн шинэ паркийг байгуулна. АХБ-ны зүгээс олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудалтай ойр байрлах боломжтой газрыг санал болгосон. Шинэ логистикийн парк нь төмөр зам, авто зам, агаарын тээврийн үйлчилгээг нэгтгэх юм. Улаанбаатар хот руу дунд оврын ачааны машинаар хүргэх томоохон ачааг логистикийн шинэ паркад хүргэнэ. Ачаа буулгах, ачих талбайнуудыг худалдааны болон орон сууцны зориулалттай талбай болгон зарах эсхүл түрээслэнэ. Газар ашиглалтын журмыг хотын захиргаатай хамтран шинэчлэх хэрэгтэй. Төмөр замын тойрон гарах шугамыг хөгжүүлэх (13 дугаартай төсөл) эсвэл үйл ажиллагааны чадавхыг хөгжүүлэхэд (14 дугаартай төсөл) зориулж талбайг худалдах/түрээслэхээс олсон орлогыг ашиглана.

	Токио дахь Интер Шиодом, Японы Осака дахь Кита-Умэда зэрэг нь энэхүү төслийн хэрэгжүүлэлтийн үзэл баримтлалтай ижил төстэй. Өөрөөр хэлбэл, хотын төв хэсэг дэх бага ашиглалттай төмөр замын ачаа тээврийн талбайг дахин төлөвлөж, төмөр замын шинэ сүлжээг хөгжүүлэхэд тухайн талбайг дахин төлөвлөснөөс олох орлогоор санхүүжүүлэх юм. Энэхүү саналыг Улаанбаатар хотод зориулж боловсруулсан хэдий ч Дархан болон Эрдэнэтэд ашиглаж болно. 3) Хэрэгжилт Энэхүү төслийг УБТЗ-ын зохицуулалт дор хувийн хэвшлийн оролцоотойгоор, ТХХТ-ийн хүрээнд хэрэгжүүлнэ.
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Хотын хөгжилд ашиглагдаагүй төмөр замын газрыг шинэчлэн сайжруулах замаар хотын төвийн амьдралын чанарыг дээшлүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	13 дугаартай төсөлтэй холбоотой. (Улаанбаатар хотыг тойрч гарах төмөр зам)

Төслийн дугаар: III8

Төслийн нэр	Хотын захын болон орон нутгийн тойруу замуудыг хөгжүүлэх төсөл
Байршил	Эхний зорилтот хотууд: Эрдэнэт, Мөрөн; Хоёрдахь зорилтот хотууд: тогтоогүй байна.
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ЗТХЯ
Зорилтууд	Хот тус бүр рүү тойруу замаар дамжин гарах болон хөндлөн гарах хөдөлгөөнийг шилжүүлэх, тухайн хотын төвд тээвэрлэлтийн үр ашигтай ажиллагааг хэрэгжүүлэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	Аймгийн төвүүдийн замын хөдөлгөөний түгжрэл багасна.
Төслийн өртөг	10-15 сая ам.доллар: Эрдэнэт хотод (15 км), 3-8 сая ам.доллар: Мөрөн хотод (5-15 км)
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2030 он хүртэлх үе шаттай хөгжил
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Аймгийн төвүүдийн замын хөдөлгөөний түгжрэлийн асуудалтай хараахан тулгараагүй. Гэсэн хэдий ч ойрын арван жилийн хугацаанд зарим аймгийн төвүүдийн замын хөдөлгөөн болон хот хоорондын замын хөдөлгөөнийг уялдуулах шаардлага гарна гэж үзэж байна. Эрдэнэтийн хувьд хот хоорондын авто зам (Эрдэнэт-Булганы хурдны зам) хотын төвөөр дайрч өнгөрдөг бөгөөд хотын замын хөдөлгөөн, хот хоорондын хөдөлгөөн давхацдагаас хотын түгжрэл бий болж байна. Орхон, Булган аймгууд хот, суурин газраас зайлсхийх тойруу замыг боловсруулж, хоёр эгнээ бүхий хатуу хучилттай зам барих төлөвлөгөө боловсруулсан. Энэхүү төлөвлөгөөнд тойруу замын дагуу малын мах боловсруулах цогцолборыг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг багтаасан болно. Мөрөн болон бусад аймгийн төвүүдийн хувьд одоогийн байгаа хот суурин газрууд нь хот хоорондын замын дагуу байгуулагдсан бөгөөд тойруу зам барих хөгжлийн зохистой төлөвлөгөөг боловсруулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Чойр, Сайншандын хувьд хот хоорондын гол замууд хотын захын хэсгээр дайрч байгаа тул тойруу зам шаардлагагүй. 2) Төслийн танилцуулга

	<p>Тойруу замын бүтээн байгуулалтын эхэнд замын хөдөлгөөний түгжрэл үүсэх магадлалтай хотуудын хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулж эсвэл шинэчилж ЖАЙКА-гийн ҮХЦТ боловсруулах төслийн багийн гаргасан замын хөдөлгөөний болон хотын хүн амын өсөлтийн хэтийн тооцоог тусгах хэрэгтэй. Төлөвлөгөө бүрт эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагаа, тэдгээрийн байгууламжуудад зориулсан хотжилтын тэлэх талбай, тойруу замын трассын талбай зэргийг тусгаж өгнө. Хөгжүүлэх тэргүүлэх чиглэлийг хотуудын одоогийн нөхцөл байдал болон замын хөдөлгөөний цаашдын эрчим зэргийг харгалзан тодорхойлох шаардлагатай.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЗТХЯ нь БХБЯ зэрэг холбогдох байгууллагуудын үйл ажиллагааны уялдааг хангах, төлөвлөлтүүдийг боловсруулах, сайжруулахад аймгийн удирдлагуудад чиглэл өгөх, тэдгээрийг хувийн хэвшлийн хэрэгжүүлж буй эдийн засгийн үйл ажиллагаатай уялдуулах үүрэгтэйгээр оролцоно.</p>
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Хотын төвүүд дэх замын хөдөлгөөний түгжрэл, зам тээврийн ослыг бууруулах, шатахуун зарцуулалтын үр ашгийг дээшлүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: III9

Төслийн нэр	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны шинэ буудалд түшиглэсэн дагуул хот байгуулах төсөл
Байршил	Төв аймаг, Сэргэлэн сум (Улаанбаатар хотоос 53км-ийн зайтай)
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ), Хувийн хэвшил
Зорилтууд	Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудлын орчим байрлах шинэ дагуул хот байгуулах замаар аж үйлдвэр, логистик, олон улсын худалдаа болон аялал жуулчлалын үйл ажиллагаанд зориулсан шинэ бааз суурь бий болгох. Төсөл нь Улаанбаатар хотын эдийн засгийн үйл ажиллагаа болон хүн амын хэт төвлөрлийг бууруулахад хувь нэмрээ оруулах бөгөөд олон улсын гарцад тулгуурлан эдийн засгийн эрчимтэй өсөлтийг хангана.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Хүн амын тав тухтай амьдрах орчныг бүрдүүлнэ. 2) Улаанбаатар хотын түгжрэлийг бууруулна. 3) Эдийн засгийн өсөлтийг хурдасгана.
Төслийн өртөг	10.9 тэрбум ам.доллар.
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2022: мастер төлөвлөгөө, бизнес төлөвлөгөө, зураг төсөл боловсруулах болон санхүүжилтийг зохион байгуулах зэргийг багтаасан бэлтгэл ажил 2023-: үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх
Төслийн танилцуулга	<ol style="list-style-type: none"> 1) Үндэслэл <p>Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудал 2020 онд ашиглалтанд орохоор бэлтгэл ажил хангагдаж байна. Нисэх онгоцны шинэ буудлын төслийг газарзүйн байршлын хязгаарлалт, үйл ажиллагааны үр ашиггүй байдлаас болж хохирол үүсдэг байдлыг арилгах зорилгоор одоогийн Чингис хаан олон улсын нисэх онгоцны буудлыг орлох, шинэ олон улсын агаарын гарц бий болгохын тулд санаачилсан болно. Нисэх онгоцны шинэ буудал нь 3600 метр нисэх, буух гүйлтийн замтай, 37,000 м2 талбай бүхий терминалын барилга</p>

	<p>байгууламжтай болно. Энэ нь жилд 3 сая зорчигчийг хүлээн авах хүчин чадалтай юм.</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар АХБ-ны тусламжтайгаар хэдийн түгжрэлтэй байгаа Улаанбаатар хотыг тойрч гарахын тулд одоо байгаа хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хувьд төмөр замын тойрон гарах шугамыг барихаар төлөвлөж байна. Энэхүү тойрон гарах төмөр зам нь олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудалд хүрэх бөгөөд ингэснээр тус нисэх онгоцны буудал олон улсын холимог тээврийн гарцын үүрэг гүйцэтгэх боломжтой болно.</p> <p>Улаанбаатар хотод хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагаа хэт их төвлөрөсөн нь байгаль орчны болон эрүүл мэндийн асуудал үүсгэж, эдийн засгийн үйл ажиллагааны үр ашгийг бууруулж байна. Засгийн газрын бодлого нь хөдөө орон нутгийн хөгжлийг дэмжих, Улаанбаатар хотын хэт ачааллыг бууруулах явдал юм.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар нь Сэргэлэн сумын захиргаанаас санал болгосон 12,000 га талбай бүхий төслийн газрыг баталгаажуулсан болно. Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ)-аас нисэх онгоцны буудлын дагуул хотын төсөлд зориулж мастер төлөвлөгөө боловсруулсан. Дагуул хот нь 350,000 хүн амтай байх ба газар ашиглалт, хувийн хөрөнгө оруулалтыг үйлдвэрийн, логиستيкийн, эдийн засгийн чөлөөт бүс, аялал жуулчлалын бүс болон дэд бүтцийн барилга байгууламжууд зэрэгт оруулах боломжтой. 2038 он хүртэл нийт хөрөнгө оруулалтын зардлыг 10.9 тэрбум ам.доллар байхаар тооцсон ба үүнд төсвийн болон хувийн хөрөнгө оруулалтыг оруулсан.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Цаашид мастер төлөвлөгөөнд нэмэлт оруулах зорилгоор хувийн салбарын зүгээс хийх дүгнэлт, хөрөнгө оруулалт хийх боломж, төрийн хөрөнгө оруулалт, төр хувийн хэвшлийн түншлэл зэрэг зах зээлийн боломж болон санхүүгийн зохицуулалт, санхүүжилтийн эрсдэл, үнэт цаасны эргэн төлөлт, ялангуяа усны нөөцийн олдоц зэрэг төрөл бүрийн аргуудыг багтаасан дүн шинжилгээ хийх шаардлагатай байна. Нарийвчилсан зураг төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө бэлтгэл ажлыг хангана.</p>
<p>Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл</p>	<p>Улаанбаатар хотын одоо байгаа барилгажсан газар нутгийн хувьд байгаль орчны эрсдлийг бууруулахад эерэг нөлөө үзүүлнэ. Эрчим хүчний эх үүсвэр, бохир ус болон хатуу хог хаягдлын менежментийн асуудлыг анхааралдаа авч, байгаль орчинд ээлтэй нисэх онгоцны шинэ буудлын хот байгуулах арга хэмжээ авах шаардлагатай.</p>

Төслийн дугаар: III10

Төслийн нэр	Орон нутгийн агаарын тээврийг хөгжүүлэх
Байршил	Аймгийн төв хотууд
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	ЗТХЯ
Зорилтууд	(1) Монгол Улсын дотоодын агаарын тээврийн нислэгийн сүлжээг нэмэгдүүлэх, (2) Дотоодын агаарын тээврийн үйлчилгээг өргөн уудам нутаг дэвсгэрийн алслагдсан бүс, орон нутгийн иргэдэд хүргэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	Өөр бүс нутгийн иргэд хоорондын харилцаа холбоог сайжруулах, Үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлэх, эдийн засгийг төрөлжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах
Төслийн өртөг	Дотоодын агаарын тээврийн нислэгийн сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөлт: 2.0 сая. ам. доллар Нисэх онгоцны буудлын байгууламж, аюулгүй байдлыг хангахад шаардлагатай тоног төхөөрөмж: 12 сая. ам. доллар Үйл ажиллагааг тогтвортой хэрэгжүүлэхэд татаас олгох: жилд 0.5 сая. ам. доллар
Хэрэгжүүлэх хуваарь	Дотоодын агаарын тээврийн нислэгийн сүлжээг хөгжүүлэх төлөвлөлтийг 2021-2022 онд хийж гүйцэтгэнэ. II үе шатанд орон нутгийн зарим нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгон хөгжүүлэх нарийвчилсан төлөвлөгөө, зураг төслийг боловсруулна. II, III үе шатанд хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	Улаанбаатар хотын Олон улсын нисэх онгоцны шинэ буудал ашиглалтад орсноор нийслэл хот ба Ази, Европын бусад хотуудын олон улсын агаарын тээврийн харилцаа сайжирна. Одоогийн байдлаар орон нутгийн агаарын тээврийн хүртээмж хангалтгүй, Улаанбаатар хотыг орон нутгийн хотуудтай холбох тогтмол нислэг хязгаарлагдмал байна. Дотоодын агаарын тээврийн үйлчилгээг өргөн уудам нутаг дэвсгэрийн алслагдсан бүс, орон нутгийн иргэдэд хүргэхийн тулд дотоодын агаарын тээврийн нислэгийн сүлжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Орон нутгийн зарим нисэх онгоцны буудлыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгон хөгжүүлж, эхний ээлжинд баруун болон зүүн бүсэд Ховд, Чойбалсан хотуудын нисэх онгоцны буудлыг сонгох боломжтой. Төслийн хүрээнд шаардлагатай бол онгоц хөөрч, буух зурвас болон хил, гаалиар нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа бүхий терминалын байгууламжийг сайжруулан өргөтгөж, алс хэтдээ олон улсын нислэгийн шууд үйлчилгээ үзүүлэхэд аюулгүй байдлыг хангахад шаардлагатай тоног төхөөрөмжийг суурилуулна. Ховд хотыг БНХАУ-ын Өрөмч хот, ОХУ-ын Новосибирск хоттой, Чойбалсан хотыг БНХАУ-ын Зүүн хойд бүс нутагтай холбох боломжтой юм. Түүнчлэн төлөвлөлтийн үе шатанд бүс нутгийн нисэх онгоцны буудлын үйл ажиллагаанд шаардлагатай хүний нөөцийг бүрдүүлэхэд анхаарал хандуулах шаардлагатай. Төлөвлөлтийн үе шатанд АНУ-ын Агаарын тээврийн үйлчилгээний байгууламж, Япон улсын бүс нутгийн нислэгийн үйл ажиллагаанд татаас олгох тогтолцоо зэргийг судалж, Монгол Улынд бүс нутгийн агаарын тээврийн үйлчилгээг дэмжих татаас олгох системийг авч үзэх шаардлагатай.

Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Төлөвлөх, зураг төсөл боловсруулах явцад нийгэм, байгаль орчны асуудлыг авч үзэх шаардлагатай.
Тайлбар	Япон улсад үндэсний агаарын тээврийн сүлжээг хөгжүүлэх, тогтвортой үйл ажиллагааг хангах зорилгоор зангилаа нисэх онгоцны буудалд газардах, тийрэлтэт түлшний албан татвар, нисэх онгоцны буудлын барилга, байгууламжийн үл хөдлөх эд хөрөнгийн албан татварын 50 хүртэлх хувийн татаас олгодог. Японд бүс нутгийн агаарын тээврийн үйлчилгээний тогтвортой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд 2019 оны санхүүгийн жилд ойролцоогоор 27 сая ам.долларын татаас олгосон.

Төслийн дугаар: III11

Төслийн нэр	Бүсийн болон орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх	
Байршил	Томоохон хотууд	
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	БХБЯ	
Зорилтууд	(1) Хотын зэрэглэлийн хувьд дээгүүр эрэмбэлэгдэх томоохон хотуудын зарим барилга, байгууламжийг сайжруулах, (2) Бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих хотын зарим чиг үүргийг хуваарилах	
Хүлээгдэж буй үр дүн	Бүс нутгийн онцлогт тулгуурлан тухайн бүсийн бие даасан хөгжлийг хангах	
Төслийн өртөг	Үе шат бүхий хэрэгжүүлэх арга хэмжээний (ач холбогдолоор нь эрэмбэлэн) төлөвлөгөөг боловсруулах: \$2.0 сая. ам. доллар Хэрэгжүүлэхэд нэг хотод ойролцоогоор \$10 сая. ам. доллар	
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2021-2022 онд үе шат бүхий хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг боловсруулна. II-III үе шатанд хэрэгжүүлнэ.	
Төслийн танилцуулга	ҮХЦТ-ий хүрээнд хотуудын зэрэглэлд дүн шинжилгээ хийж, хотын зэрэглэлийн хувьд дээгүүр эрэмбэлэгдсэн хотуудын чиг үүргийг бэхжүүлэх зорилгоор хотын зэрэглэл, чиг үүргийг санал болгосон. Хотын эдгээр чиг үүрэг нь бүс нутгийн онцлог, заяагдмал нөөц баялагт тулгуурлан тухайн бүс нутгийн бие даасан хөгжлийг дэмжинэ. Бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот, орон нутгийн хөгжлийн төв хотын үндсэн чиг үүргийг доор нэгтгэн үзүүлэв.	
	Хот	Үндсэн чиг үүрэг
	Өлгий	Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын төв.
	Улаангом	ОХУ-тай хийх худалдаа, арилжааны төв, Барилгын материал, бараа бүтээгдэхүүн түгээх төв.
	Ховд	Хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх биологийн олон янз байдал, чацаргана боловсруулах чиглэлээр дээд боловсрол олгох, судалгаа шинжилгээ хийх, Баруун аймгийн аялал жуулчлалын зангилаа, Барилгын материал, хангалтын төв.
	Сүхбаатар	Хилийн худалдааны төв.
	Дархан	Газар тариаланд шинэ технологи нэвтрүүлэх төв.
	Эрдэнэт, Булган	Транзит худалдаа, аялал жуулчлалтай холбоотой үйлчилгээний төв.
	Цэцэрлэг	Төвийн бүсийн МХХТ-ийн төв, Өвлийн аялал жуулчлалын төв.
	Улиастай	Баруун аймгуудын төрийн үйлчилгээний төв.
	Алтай	Байгалийн, өв соёлын, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв,

		Боловсрол, эрүүл мэндийн ажилтнуудын сургалтын төв, Сэргээгдэх эрчим хүчийг хөгжүүлэх судалгааны төв.
	Баянхонгор	Эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын төв.
	Арвайхээр	Логистикийн төв, Байгаль, соёлын аялал жуулчлалын дэд төв.
	Хархорин	Түүх соёл, аялал жуулчлалын төв.
	Мандалговь	Монгол Улсын өмнөд бүсийн логистикийн төв.
	Чойр	Цэвэр эрчим хүчний технологийн төв, Логистикийн төв.
	Сайншанд	Логистик болон аялал жуулчлалын үйлчилгээний төв.
	Замын-Үүд	Хилийн худалдаа, аялал жуулчлалын төв.
	Чойбалсан	Олон улсын логистик, бизнесийн төв, Зүүн бүс дэх аялал жуулчлалын бааз.
	Баруун-Урт	Нүүдлийн мал аж ахуйг дэмжих бааз.
	Өндөрхаан	Зүүн бүсийн аймгуудын аялал жуулчлалын түшиц газар, Барилгын материал нийлүүлэх бааз.
	Эдгээр томоохон хотуудын чиг үүргийг бэхжүүлэх зорилгоор ус хангамж, ариутгах татуурга, авто зам, нийгмийн болон олон нийтийн барилга байгууламжийг сонгон сайжруулна.	
Байгаль орчин ба нийгмийн нөлөөлөл	Төлөвлөх, зураг төсөл боловсруулах явцад нийгэм, байгаль орчны асуудлыг авч үзэх шаардлагатай.	
Тайлбар		

Төслийн дугаар: III12

Төслийн нэр	Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийж, говийн бүс нутгийн ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төсөл
Байршил	Говийн бүс дэх уул уурхайн бүтээн байгуулалт
Хэрэгжүүлэгч агентлаг	Эрчим хүчний яам (ЭХЯ), Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам (БОАЖЯ), Дэлхийн банкны санхүүжилттэй Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих төсөл, Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам (УУХҮЯ) нь Сангийн Яам (СЯ), Орон нутгийн засаг захиргаа, Голын сав газрын захиргаа (ГСГЗ)-тай хамтран ажиллана.
Зорилтууд	1) Уул уурхайн салбарын ус хангамжийг нэмэгдүүлэх; 2) Уурхайн талбайн ойролцоох хөдөө орон нутгийн ус хангамжийг сайжруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн ус хангамжийг сайжруулна. Говийн бүсийн газар доорх усны нөөцийг хамгаална.
Төслийн өртөг	Нийт: 730-830 сая ам.доллар; (2015 онд ТЭЗҮ хийхэд 29.05 сая ам.доллар , 2017-2021 оны хооронд 700~800 сая ам.долларын санхүүжилтээр барилга угсралтын ажлыг хийхээр төлөвлөсөн байсан.) (Улсын төсөв: 10%, Орон нутгийн төсөв: -%, Гадаадын: 90%, Хувийн: -%)
Хэрэгжүүлэх хуваарь	2015: ТЭЗҮ-ийн өмнөх судалгаа, ТЭЗҮ (Дэлхийн банк, Австралийн TF-ээс санхүүжүүлсэн) 2025-30: Барилга угсралтын ажил
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Уурхайн үйл ажиллагааны улмаас усны хэрэгцээ нэмэгдэх төлөвтэй байна; Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн усны хэрэглээ туйлын хангалтгүй байна;

	<p>Ашигт малтмалын ордын ойролцоо усны нөөц хомс байгаа нь уул уурхайн үйл ажиллагааг хязгаарлаж байна; Уул уурхайн шинэ ордын олборлолтын талаар шийдвэр гаргахад усны нөөцийн талаарх мэдээлэл дутагдалтай байгаа нь саад болж байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Говийн бүс нутаг дахь уурхай болон бусад ус хэрэглэгчдийг усаар хангах зорилгоор Шүрэнгийн усан цахилгаан станц барих төсөл мөн Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах төслийн техник эдийн засгийн үндэслэлийг 2025 онд багтаан хийж, барилгын ажлыг 2025 оноос хойш хийж эхэлнэ.</p> <p>3) Хэрэгжилт ЭХЯ, БОАЖЯ, УУХҮЯ нь Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийж, говийн бүс нутгийн ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төслийн байршлыг тогтоох, бүтээн байгуулалтын хэмжээ, цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж болон хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийг хангахад дэмжлэг үзүүлэх үүрэг бүхий төрийн захиргааны байгууллагууд юм.</p> <p>4) Төслийн танилцуулга <u>Орхон гол:</u> Орхон гол нь Сэлэнгэ мөрний хамгийн том цутгал гол юм. Ус хурах талбай нь 53,786 км² ба түүний цутгал Туул, Хараа, Ерөө голын ус хурах талбайг оруулбал 143,372 км² болно. Голын нийт урт 1,124 км урт бөгөөд Монголын хамгийн урт гол болно. Сэлэнгэ мөрөн нь Байгал нуурт цутгадаг тул төсөл хэрэгжилттэй холбоотойгоор ОХУ-тай зөвшилцөх шаардлагатай.</p> <p><u>Ерөнхий танилцуулга:</u> Булдаж нягтруулсан бетон далан, ус хуримтлуулах сан, усны барилга байгууламж, шугам хоолой, шахуургын станц, дамжуулж, түгээх усыг цэвэршүүлэх систем зэргээс бүрдэнэ.</p> <p><u>Ус цуглуулах байгууламж:</u> Төслийн гол бүрэлдэхүүн хэсгийн нэг нь боомт бөгөөд Орхон голын ажиглалтын цэгээс 20 км орчим зайд байрлана. Боомтын өндөр 70 м, хярын урт 300 м, суурийн өргөн 80 м бөгөөд далангийн эзлэхүүн нь 675,000 м³ байна. Боомтыг тухайн орон нутгаас олборлосон чулуун материалаар хийх бөгөөд гол хэсэгт нь бетон цутгана. Далангийн зураг төсөл нь Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд (БОНБУ) үндэслэх ба загас нэвтрэн гарах шийдэл зэргийг тусгасан байна. Ус зайлуулах болон оролтын байгууламж нь бетон барилга байгууламж байх ба 30 МВт-ын усан цахилгаан турбинтай байна. Энэхүү турбин нь далангийн байгууламж болон шахуургын 1-р станцыг цахилгаан эрчим хүчээр хангана.</p> <p>Төслийн хүрээнд 575 сая м³ эзэлхүүнтэй хиймэл нуур бий болно. Хиймэл нуур нь 23 км² талбайг хамрах ба боомтоос дээш 18 км зайд үргэлжилнэ.</p> <p><u>Ус дамжуулалт, түгээлт:</u> Дамжуулах хоолой нь далангаас эхлэх ба шахуургын 1-р станцаар усыг шахна. Дамжуулах хоолойн диаметр 1500 мм-ээс эхлэх ба эцсийн хэрэглэгчдэд хүрэх хүртэл диаметр нь багасна. ТЭЗҮ-ээр эцэслэн тогтоогдох дамжуулах гол шугам хоолой нь Таван толгойн өмнөд хэсэг (613 км) рүү чиглэлтэй байх ба Мандалговь (96 км), Даланзадгад (85 км), Оюу толгой (123 км) руу салаална.</p> <p><u>Төслийн үр ашиг:</u> Орхон-Говь төсөл нь Монгол Улсад дараах үр ашгийг өгнө. Үүнд:</p>
--	---

Хоёр хот, найман сумын төвийн (нийт 50,000 хүн ам) ус хангамжийг сайжруулна.

100,000 га талбайг хамарсан хүн ам, мал амьтны усалгааны (135,000 мал, амьтныг услах хүчин чадалтай) 50 цэгийг бий болгосноор эдийн засгийн тогтвортой байдлыг бий болгох, суурин газрыг хөгжүүлэх, малчдын уламжлалт амьдралын хэв маягийг шинэчлэхэд хувь нэмэр оруулна.

Хүнсний ногоо тарих, малын тэжээлийн ургац, чанарыг сайжруулах зорилгоор 2000-3000 га талбайг усжуулна.

Уул уурхай, эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор сайжруулсан, тогтвортой ус хангамжийг нэмэгдүүлнэ.

Ногоон байгууламжийн төслүүдийг дэмжиж, ус хангамжийг нэмэгдүүлснээр цөлжилтийг бууруулж, говийн экологийн тогтолцоог сайжруулна.

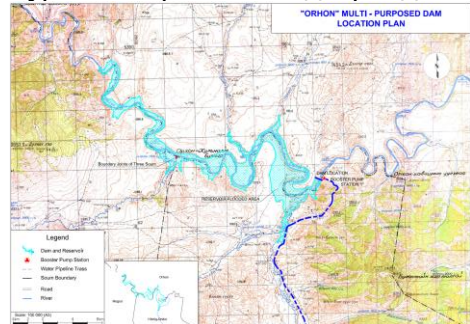
Цэвэр, найдвартай цахилгаанаар хангах усан цахилгаан станц нь Монгол Улсын эрчим хүчний салбарын бие даан байдлыг дэмжиж, гадаад худалдааны алдагдлыг бууруулахад хувь нэмэр оруулна.

Амралт, аялал жуулчлалын салбарт боломжуудыг бий болгож, эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлнэ.

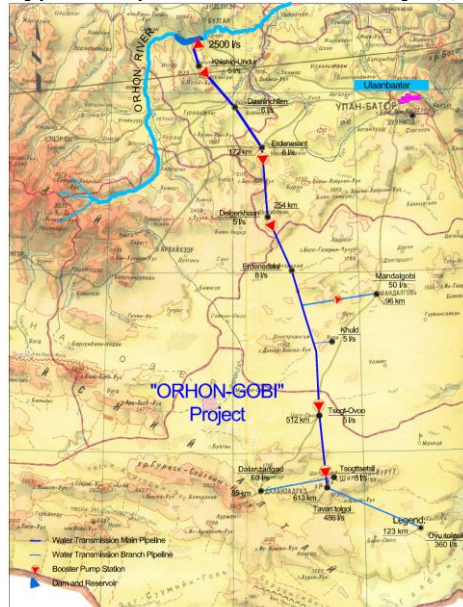
Зураг 1 Төсөл хэрэгжих талбай

Зураг 2 Орхон гол дээрх далан

Зураг 3 Орхон-Говь төслийн ус дамжуулах шугам хоолойн чиглэл

Эх сурвалж: Үндэсний Ус хөтөлбөрийг дэмжих төв, “Орхон-Говь” төсөл, 2007 оны 10 дугаар сар.

Дэлхийн банкны санхүүжилттээр хийгдэж буй ТЭЗҮ:

Дэлхийн банкны санхүүжилттэй “Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих” (МИНИС) төсөл нь уул уурхайн үйлдвэрлэлийг дэмжих, дэд бүтцийн төслүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх дотоодын

	<p>чадавхийг бэхжүүлэх зорилгоор дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх холбогдох судалгаа, үнэлгээг хийсэн. Монгол Улсын уул уурхайн салбар дэлхийн хэмжээнд хүрч байгаа бөгөөд ашигт малтмалын хайгуул хийсэн болон ашиглаж эхэлж буй стратегийн ач холбогдол бүхий зэс, алтны нөөцтэй Оюутолгой гэх мэт томоохон орд газрууд нь Монгол Улсын говийн бүс нутагт оршдог.</p> <p>Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хөгжлөөс хамаарч энэ бүс нутагт өсөн нэмэгдэж буй усны хэрэгцээг хангах нь дэд бүтцийн чухал асуудлын нэг болж байгаа бөгөөд төсөл хэрэгжих бүс нутгийн усны хэрэгцээг хангах зорилгоор тухайн бүс нутгийн газрын доорх хязгаардлагдмал усны нөөцийг цааш хэрэглэж болох эсэх талаар үнэлэх шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ говийн бүс нутгаас алслагдмал зайд орших усны нөөцийг ашиглах замаар орон нутгийн усны эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх боломжийг судлах шаардлага тулгарч байна.</p> <p>Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах төслийн техникийн судалгааг МИНИС төслийн хүрээнд хийнэ. Уг төслийн хүрээнд Орхон голоос ус татаж, Булган, Төв, Дундговь аймгийн нутгаар ус дамжуулах хоолойгоор дамжуулан Өмнөговь аймагт усны шинэ эх үүсвэрийг бий болгох юм. Төслийг хэрэгжүүлэхийн тулд далан, ус татах байгууламжийг Улаанбаатар хотоос 300 км, Булган аймгаас 30 орчим км зайд барина. Ус дамжуулах үндсэн хоолой нь гурван салбар хоолой, шахуурга, бусад дагалдах байгууламжтай байх ба ус дамжуулах хоолой дагуу байрлах Мандалговь, Даланзадгад хот болон Оюу Толгой уурхайд ус дамжуулна.</p> <p>Далан буюу боомтод түшиглэн 30 MW хүчин чадалтай УЦС барих ба Монгол Улсын хойд бүс нутагт эрчим хүч нийлүүлнэ. Сэлэнгийн сав газраас Өмнийн говийн бүс рүү ус татах санааг анх 1986 онд гаргаж байсан бөгөөд 2008 онд тус төслийн саналыг боловсруулсан байдаг.</p> <p><u>Гадаргын ус ашиглахтай холбоотой бодлогын баримт бичгүүд:</u></p> <p>Монгол Улсын томоохон голууд дээр боомт бүхий усан сан байгуулах ажлыг сүүлийн жилүүдэд амжилттай хийсэн. Завхан гол дээр булдаж нягтруулсан бетон боомт бүхий усан сангийн цогцолбор (Тайширын УЦС), Чоно харайхын гол дээр боомт, усан сангийн цогцолборыг (Дөргөний УЦС) байгуулан ашиглаж байна. Орхон голын урсацад тохируулга хийснээр хот, суурин газрууд, бэлчээр, газар тариалан эрхлэлт, үйлдвэрийн ус хангамж, аялал жуулчлал, загас үржүүлэг, цахилгаан эрчим хүч гарган авах зэрэгт урт хугацаанд үр ашигтай байна. Түүнчлэн говийн аж үйлдвэрийн бүсэд ус татаж, усан сангийн усыг ашиглан цахилгаан гарган авах нь эдийн засагт шууд нөлөө үзүүлнэ. Монгол Улсын УИХ, Засгийн газраас тус төслийг хэрэгжүүлэхэд онцгой анхаарч дараах бодлогын баримт бичгүүдэд тусгасан байдаг. Үүнд:</p> <p>а) УИХ-ын 2008 оны 1-р сарын 31-ний 12 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-ын 5-р тэргүүлэх чиглэлийн Стратегийн Зорилт 3 буюу “Гадаргын усны тодорхой хэсгийг аж ахуйн эргэлтэнд оруулан арвижуулах замаар хүн ам, үйлдвэрлэлийн усан хангамжийг шийдвэрлэх”;</p>
--	--

	<p>b) УИХ-ын 2008 оны 11-р сарын 21-ний 35 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол улсын Засгийн газрын 2009-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн Зорилт 3.5 буюу “Усны талаар баримтлах төрийн нэгдсэн бодлогыг хэрэгжүүлж, гол мөрний урсацад тохируулга хийх, хуримтлагдсан усны нөөцийг шилжүүлэн ашиглах дэд бүтцийг байгуулах”;</p> <p>c) УИХ-ын 2010 оны 7-р сарын 15-ны 48 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.5.1.7 заалт буюу “Монгол орны гадаргын усны ашиглалтыг сайжруулах үүднээс томоохон гол, мөрөнд урсацын тохируулга хийж, усан сан байгуулах”;</p> <p>d) УИХ-ын 2010 оны 5-р сарын 20-ны 24 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Ус” үндэсний хөтөлбөрийн 3.3.2 заалт буюу “зарим голууд дээр урсацын тохируулга хийж, усан сан байгуулах, шилжүүлэн ашиглах талаар судалгаа хийх”;</p> <p>e) Засгийн газрын 2010 оны 11-р сарын 23-ны 304 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Ус” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний 3.2 буюу “2011-2015 онд эхний ээлжинд “Орхон-Говь” төслийн ТЭЗҮ-ийг боловсруулж, усны нөөц дутагдалтай байгаа бүс нутгийг усаар хангах”;</p> <p>f) Засгийн газрын 2009 оны 10-р сарын 14-ний 320 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Засгийн газраас эхний ээлжинд хэрэгжүүлэх томоохон төслийн жагсаалт” дахь “Орхон голоос говийн бүс нутгийн усны хэрэгцээг хангах төсөл”;</p> <p>g) Засгийн газрын 2010 оны 6-р сарын 16-ны 151 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “Өмнөд говийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх хөтөлбөр”-ийн 3.1.3.3 буюу “Усны хэрэгцээг газрын доорх болон гадаргын усаар, хосолмол аргаар хангах бодлого барьж ирээдүйд өсөн нэмэгдэх усны хэрэгцээг “Орхон-Говь” болон “Хэрлэн-Говь” төслүүдийг хэрэгжүүлж хангах хувилбар боловсруулж шийдвэрлэх;</p> <p>h) Засгийн газрын 2010 оны 7-р сарын 21-ний 198 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Концессийн зүйлийн жагсаалт”-ын 109 буюу “Орхон-Говь усан сан байгуулах”;</p> <p>i) УИХ-ын 2012 оны 9-р сарын 18-ны 37 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 4-т заасан “томоохон гол, мөрнүүдэд урсацын тохиргоо хийх замаар усан сан байгуулж бүс нутгийн усны хэрэгцээг хангах” зорилт;</p> <p>j) Усны үндэсний хорооны 2012, 2013 оны хуралдааны шийдвэр.</p> <p>k) Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.3.8 буюу “Хөх морьт төслийн хүрээнд өндөр уулын бүсийн Сэлэнгэ, Орхон, Эг, Хэрлэн, Ховд зэрэг томоохон гол мөрөнд урсацын тохируулгатай, олон зориулалтын цуваа усан сангууд байгуулах ТЭЗҮ, зураг төслийг боловсруулж барилгын ажлыг эхлүүлнэ.”.</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар, БОАЖЯ нь Дэлхийн банктай хамтарч МИНИС төслөөр дамжуулан төслийг хэрэгжүүлж эхлэх алхмуудыг эхлүүлээд байна.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Говийн бүсийн газар доорх усны нөөцийг хамгаалахад мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг ТЭЗҮ боловсруулах болон төслийн зургийг гаргах үе шатанд хийнэ. <u>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээ</u></p>

	<p>Уг төсөл нь Дэлхийн Банкны Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний талаарх 4.01 бодлогод зааснаар бүрэн хэмжээний байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээг шаардах А ангиллын төсөлд хамаарна. Төслийн хамрах хүрээ, болзошгүй нөлөөллийг харгалзан байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг үнэлэх ажил бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээ (БНБОУ)-нээс эхэлнэ. БНБОУ-ний хүрээнд Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийх, Өмнийн говийн бүсэд усны шинэ эх үүсвэрийг бий болгохтой холбоотойгоор бүс нутгийн болон хуримтлагдах нөлөөллийг үнэлгээг хийнэ. Төслийн танилцуулга, хамрах хүрээг нарийвчлан тодруулах үүднээс БНБОУ-г төслийн техник, эдийн засгийн урьдчилсан судалгаатай (ТЭЗУС) уялдуулсан. ТЭЗУС, БНБОУ-ний үр дүн нь төслийн гол бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн (цахилгаан станц, ус дамжуулах хоолой, зам, дагалдах байгууламжууд г.м.) байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээний агуулга болон хамрах хүрээг тодруулахад зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд тус үнэлгээг төслийг хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар шийдвэрүүдийг гаргахад нөлөөлөх техник, эдийн засгийн үндэслэлтэй нэгдсэн байдлаар хийж гүйцэтгэнэ.</p>
Тайлбар	<p><u>Хэрэгжилт:</u> Дэлхийн банкны санхүүжилттэй Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих (МИНИС) төслийн хүрээнд Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий усан сан байгуулах төслийн ТЭЗҮ, байгаль орчин, нийгмийн нөлөөлөл үнэлгээг хийсэн. Тус төслийн зорилго Орхон голоос өмнийн Говь руу ус татах боломжийг судлах, өсөн нэмэгдэж буй усны хэрэглээний эрэлт хэрэгцээг хангах юм.</p> <p>Ерөнхий сайдын захирамжаар байгуулагдсан Ажлын хэсэг 2019 оны 5-р сарын 24-25-ны өдрүүдэд ОХУ-ын төлөөлөгчидтэй усан цахилгаан станц барих төслийн талаар зөвлөлдөх уулзалт хийсэн. ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Буриад Улсын 6-7 дүүрэгт 2017 оны 3-р сард байгаль орчны нөлөөлөх байдлын үнэлгээний (БОНБҮ) талаарх нээлттэй хэлэлцүүлгийг МИНИС төслийн нэгж, ЭХЯ-тай хамтран хийсэн. МИНИС төслийн нэгж Дэлхийн банкны дүрэмд үндэслэн ТЭЗҮ-ийн ажлын даалгавар, БОНБҮ-г шинэчилсэн.</p> <p>2016 оны 9-р сарын 20-ны өдөр нээлттэй сонгон шалгаруулалтыг зарлаж, 10-р сарын 24-ний дотор тендерийн материалыг хүлээж авсан. БОАЖЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн даргын А/52 тоот тушаалаар тендерийн үнэлгээний хороог байгуулсан. Нийт гадаад, дотоодын 19 компани ТЭЗҮ хийх сонгон шалгаруулалтад, 12 компани БОНБҮ хийх сонгон шалгаруулалтад саналаа ирүүлсэн. Оросын тал ТЭЗҮ, БОНБҮ боловсруулахаар ажиллаж байгаа бөгөөд зөвлөх компаниудыг томилохоосоо өмнө компаниудын хураангуй жагсаалтыг Дэлхийн банкинд хүргүүлнэ.</p> <p>Эх сурвалж 1): Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p> <p>Эх сурвалж 2): Үндэсний Ус хөтөлбөрийг дэмжих төв, “Орхон-Говь” төсөл, 2007 оны 10 дугаар сар.</p> <p>Эх сурвалж 3): Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий усан сан байгуулах төслийн Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээ болон Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээний Ажлын даалгавар (RFP No.: WB/MOF/MINIS/CS/QCBS/1.1.1. (d)/2016)</p>

10.4 Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд

Төслийн дугаар: IV1

Төслийн нэр	Хөрс хамгаалах, газрын доройтлоос урьдчилан сэргийлэх төсөл
Байршил	Улсын хэмжээнд
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ Хувийн хэвшил
Зорилго	1) Газар тариалан эрхлэх замаар хөрс, газрын доройтлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх; 2) Байгаль орчныг хамгаалах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Газрын доройтлыг бууруулах технологи, арга хэмжээг дэлгэрүүлнэ; 2) Доройтож, талхлагдсан газарт ургамлан бүрхэвч сэргэнэ.
Төслийн зардал	2,588 сая төгрөг + зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2 үе шаттай хэрэгжинэ
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Статистикийн мэдээгээр 1.4 сая га газрыг тариаланд тохиромжтой гэж тодорхойлсон. Үүнээс 1.0 сая га нь газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газар гэж тодорхойлогддог бөгөөд хөрс хамгаалах үүднээс бол энэ нь тариалан эрхлэх хамгийн дээд хэмжээ юм. Одоогийн байдлаар газар тариалан эрхэлж буй олон өрх, аж ахуйн нэгжүүд хөрсний доройтолд санаа зовж буйгаа илэрхийлж байна. Газар тариалан эрхэлдэг нийт өрхийн 57%, аж ахуйн нэгжийн 67% нь хөрсний доройтолд их бага ямар нэг хэмжээгээр өртсөн гэж үзэж байна. Томхон аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд тэд химийн бордоог их хэрэглэдгээс шалтгаалж тариалан эрхэлдэг өрхүүдтэй харьцуулахад нөхцөл байдал нь бүр ч хүндэрч байна. Газрын доройтлыг багасгахын тулд бордооны зохистой хуваарилалт, хэрэглэлт, хөрс хамгаалах арга туршлага, тухайлбал тэг элдэншүүлэлт гэж нэрлэгддэг тариалан эрхлэх аргыг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна. Тогтвортой хөгжлийн зорилгод нийт тариалангийн талбайн 90% хувьд тэг элдэншүүлэлт ашигладаг болох зорилтыг дурдсан.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>а) Тэг элдэншүүлэлтийн технологийн судалгаа: 2019 оны байдлаар 8 аймагт хөрс хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн бөгөөд нийт 123,000 га талбайг хамруулсан. Эдгээрээс Сэлэнгэ аймагт 45,000 га, Булган аймагт 20,000 га, Төв аймагт 15,000 га талбай тус тус хамрагдсан. Гэвч тус талбайг аймгуудын машин техникийн тоонд үндэслэж тооцдог бөгөөд нийт 631 машин техник байна. Тиймээс хэтийн тооцоог боловсруулахын тулд хөрс хамгаалалтын арга хэмжээний талаарх нарийвчилсан мэдээллийг цуглуулах шаардлагатай байна.</p>

	<p>b) Газрын доройтлыг нөхөн сэргээх арга хэмжээ: жишээ нь тэг элдэншүүлэлтийн технологийн хувьд тариалангийн машин нь шаардлагатай бүхий л тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон байна. Монгол Улсын газар тариалан эрхлэгч өрх, аж ахуйн нэгжийн тариалангийн талбайн 50-иас дээш хувь нь хөрсний доройтолд их бага ямар нэг хэмжээгээр өртсөн байна. Хөрс хамгаалах нь байгаль орчинд ээлтэй тариалан эрхлэх бодлогын нэг хэсэг тул тэг элдэншүүлэлт зэрэг хөрс хамгаалах аргыг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна. Тэг элдэншүүлэлт хийх машин нь шаардлагатай бүх тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон байдаг. Өөр нэг технологийн жишээ бол полилактик хүчлийн өнхрүүлгэн үр суулгагч юм. Энэ бол хөрс, элсээр дүүргэгдсэн цилиндр хэлбэртэй сүлжиж хийгдсэн био-задрагч материал юм. Ургамлын үндэсний хөгжлийг усны хамгийн оновчтой хадгалалт, агааржуулалт, тэжээлийн хангамжаар дэмжиж өгдөг учир доройтсон газарт ургамалжилтыг сэргээж, ургац хураах боломж олгодог. Энэ аргыг дуслын усжуулалтын системтэй хослуулан ашиглавал усны хэрэглээ, ажиллах хүчийг хэмнэх боломжтой. Эдгээр технологийг цаг уурын ухаалаг газар тариалан гэж нэрлэдэг.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ХХААХҮЯ нь газрын доройтлыг бууруулах арга хэмжээг нэвтрүүлэх туршилтыг гүйцэтгэх байгууллага, байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт хийх үүрэгтэй ажиллана. ХХААХҮЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мэргэжлийн арга зүй өгөх зэрэг төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр холбогдох байгууллагатай гэрээ байгуулна.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Байгаль орчныг сэргээхэд ихээхэн эерэг нөлөө үзүүлнэ гэж үзэж байгаа ч байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг хянах болно. Байгаль орчин, нийгэмд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл ажиглагдаж байвал хариу арга хэмжээ авах шаардлагатай.</p>

Төслийн дугаар: IV2.1

Төслийн нэр	Хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах төсөл
Байршил	Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Төв, Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ, БОАЖЯ, Улаанбаатар хот Хувийн хэвшил
Зорилго	<ol style="list-style-type: none"> 1) Нийгэм, эдийн засгийн шинэ үзэл санаатай уялдуулж хүнсний алдагдал, хаягдлыг эрс бууруулах; 2) Дахин боловсруулж хэрэглэхэд суурилсан нийгмийг хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	<ol style="list-style-type: none"> 1) Улаанбаатар хот дахь хүнсний бүтээгдэхүүний алдагдал, хаягдлын хэмжээг тогтооно; 2) Хүнсний алдагдал, хаягдлыг бууруулах хэрэгцээ, шаардлагын талаар иргэдийн мэдлэгийг дээшлүүлнэ; 3) Хүнсний хог хаягдлыг дахин боловсруулж, бордоо болгон газар тариалан эрхлэхэд ашигладаг болно.
Төслийн зардал	2,500 сая төгрөг + зөөлөн бүрэлдэхүүн хэсэг
Хэрэгжүүлэх	2 үе шаттай хэрэгжинэ.

төлөвлөгөө	
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Бордооны хэрэглээний тухайд үзвэл 2010 онд нийт тариалангийн талбайн 22%, үүнээс өрхийн аж ахуй 16%, аж ахуйн нэгж 23%-ийг тус тус борджээ. Улсын хэмжээгээр өрхийн аж ахуйн тариаланд байгалийн болон бусад органик бордоог бараг 100% хэрэглэж байна. Аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд байгалийн болон органик бордоогоос бусад төрлийн бордоо ашиглах хувь нь дунджаар 6% байдаг. Монгол Улсын хүн ам 2030 онд 3.8 сая, 2040 онд 4.5 саяд хүрэх төлөвтэй байгаа тул хот суурин газрын, ялангуяа Улаанбаатар хотын хэрэгцээг хангахын тулд хүнсний үйлдвэрлэл тогтмол өсөх шаардлагатай. Бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл болон бүтээмжийг нэмэгдүүлэхийн тулд бордоог зохистой байдлаар хэрэглэх явдлыг хөрс хамгаалах арга техникийн хамт дэмжих шаардлагатай байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Төслийн хүрээнд хүнсний хог хаягдлыг органик бордоо болгон боловсруулах үйлдвэрийг ашиглалтад оруулна. Ингэхийн тулд Монгол Улс дахь хүнсний хог хаягдлыг өнөөгийн нөхцөл байдлын судалгааг хийж, хүнсний хаягдлыг боловсруулах зорилгоор цуглуулах үр дүнтэй аргуудыг судална. Туршилтын үйлдвэрийг ажиллуулснаар нь хүнсний хог хаягдлыг Монгол орны цаг уурын нөхцөл байдалд тааруулан, боломжит технологийг ашиглан боловсруулалтыг үр дүнтэйгээр хийх нөхцлийг туршиж үзнэ.</p> <p>Хүнсний алдагдалтай холбоотой судалгаа: НҮБ-ын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллагаас 2009 онд дэлхий даяар үйлдвэрлэсэн бүх хүнсний бүтээгдэхүүний 32% нь хаягдсан эсвэл үрэгдсэн гэсэн тооцоог гаргажээ. Энэ тооцоог хүнсний жингээр бодсон. Илчлэг болгон хувиргаж тооцвол дэлхийн хүнсний алдагдал, хаягдал нь нийт үйлдвэрлэсэн хүнсний 24 орчим хувийг эзэлдэг. Эндээс үзвэл хүмүүст зориулагдсан хоолны илчлэгийн дөрөвний нэгийг нь хүмүүс эцсийн дүндээ хэрэглэдэггүй байна. Хүнсний алдагдал, хаягдал нь эдийн засаг, байгаль орчинд олон сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Эдийн засгийн хувьд бол энэ нь үргүй зарцуулж буй хөрөнгө оруулалт гэсэн үг бөгөөд тариаланчдын орлогыг бууруулж, хэрэглэгчдийн зардлыг нэмэгдүүлнэ. Байгаль орчны хувьд хүнсний алдагдал, хаягдал нь олон янзын ноцтой сөрөг нөлөөлөл, тухайлбал хүлэмжийн хийг ихээр ялгаруулах, ус болон газар нутгийг үр ашиггүй хэрэглэхэд хүргэх бөгөөд энэ нь эргээд байгалийн экосистемийг алдагдуулж, үзүүлэх үйлчилгээ нь буурахад хүрдэг (Дэлхийн нөөцийн хүрээлэн, Хүнсний хомсдол, хаягдлыг бууруулах үйл ажиллагаа). Орлого болон хоол хүнсний алдагдлын хооронд эерэг хамаарал байгааг тогтоосон байна. Тогтвортой хөгжлийн зорилтын 12-рт нэг хүнд ногдох дэлхийн хүнсний хаягдлыг жижиглэнгийн болон хэрэглэгчийн түвшинд хоёр дахин багасгах, үйлдвэрлэлийн болон нийлүүлэлтийн явцад гарах болон ургац хураалтын дараах алдагдлыг бууруулах зорилготой юм.</p> <p>Дахин боловсруулах төхөөрөмжийг суурилуулах: хаягдал зайлуулах процессор ашигласнаар хог нь биологийн задралд орж, үнэр нь багасдаг. Хаягдлыг процессорт хийсний дараа бичил организмын тусламжтайгаар биологийн задрал эхэлж, эсэлтийн дэвсгэр болж хувирдаг. Үүнийг хагас жилд нэг удаа гаргаж авна. Эссэн дэвсгэр нь бүрэн задарснаар бордоо, хөрсний сийрэгжүүлэгч болдог. Үүнийг Дархан-Уул, Сэлэнгэ, Төв аймгийн тариалан эрхлэгчид рүү тээвэрлэнэ. Ийм маягаар Улаанбаатар хотын иргэд газар тариалан</p>

	<p>эрхлэхэд хувь нэмэр оруулах боломжтой болно. Дахин боловсруулж, хэрэглэхэд суурилсан нийгмийг дэмжиж сурталчлахын тулд сургуулиудад энэ тоног төхөөрөмжийг суурилуулж байгаль орчны боловсролын нэг хэсэг болгож ашиглана.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ХХААХҮЯ ба БОАЖЯ нь хүнсний хаягдал дахин боловсруулах системийг суурилуулах туршилтыг зохион байгуулах, байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламжаар санхүүжүүлэх эх үүсвэрийг дэмжих, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт хийх үүрэгтэй ажиллана.</p> <p>Улаанбаатар хот нь холбогдох байгууллагатай гэрээний дагуу төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах, түүнчлэн дахин боловсруулах тоног төхөөрөмж худалдан авах, мэргэжлийн засвар үйлчилгээ хийх технологийн үйлчилгээ эрхлэх чиглэлээр гэрээ байгуулна.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Байгаль орчныг сэргээхэд ихээхэн эерэг нөлөө үзүүлнэ гэж үзэж байгаа ч байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг хянах болно. Байгаль орчин, нийгэмд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл ажиглагдаж байвал хариу арга хэмжээ авах шаардлагатай.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV2.2

Төслийн нэр	Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл*
Байршил	Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч	ЗТХЯ Хувийн хэвшил
Зорилго	<p>Эцсийн зорилго: автомашины “Тараах үйлдвэрлэл”-ийн эсрэг “Хураах үйлдвэрлэл”-ийн нэг хэсэг болгон автомашиныг бүрэн дахин боловсруулалтад оруулах системийг бий болгох.</p> <p>Тодорхой зорилтууд нь:</p> <p>Улаанбаатар хотод хаягдал автомашиныг задалж дахин боловсруулах парк байгуулах;</p> <p>Нийслэлийн агаарын бохирдлыг бууруулах, хуучин автомашиныг хаяхтай холбоотой үүсдэг төрөл бүрийн хатуу хог хаягдлын улмаас үүсч буй байгаль орчны асуудлыг багасгах.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>Хуучин болон чанар муутай тээврийн хэрэгслээс шалтгаалах агаарын бохирдлыг бууруулна;</p> <p>Хуучин машинаас дахин эргүүлж ашигласан материал дээр үндэслэн төрөл бүрийн нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ;</p> <p>Ашиглалт дууссан тээврийн хэрэгслээс гарах хатуу хог хаягдлыг зохисгүй зайлуулснаас үүдэх байгаль орчны асуудлыг эрс багасна;</p> <p>ТХҮБ 2030-д заагдсан зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулна.</p>
Төслийн зардал	ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2021-2022 он: Төсөл боловсруулах</p> <p>2021-2023 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх</p> <p>2023 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсын тээврийн хэрэгслийн бүртгэлийн системд бүртгэгдсэн тээврийн хэрэгслийн тоо 2018 онд 970,000-д хүрч, 2017 оныхоос 7.8%</p>

	<p>-иар буюу 70,100-аар өсчээ. Эдгээр тээврийн хэрэгслийн 789,200 буюу 81.3% нь 10-аас дээш жил ашиглагдсан байна.</p> <p>Хог хаягдлын талаарх олон нийтийн ойлголтыг өөрчлөх зорилгоор 2017 оны 5-р сард УИХ “Хог хаягдлын тухай” хуулийг баталж, эргэлтийн эдийн засгийн тухай ойлголтыг нэвтрүүлэв. УИХ-аас 2016 онд баталсан Монгол Улсын ТХҮБ 2030-д 2020 он гэхэд хог хаягдлын хэмжээг 20%, 2030 он гэхэд 40% бууруулах зорилт дэвшүүлсэн.</p> <p>2016 онд батлагдсан Ногоон хөгжлийн бодлогын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт ЗТХЯ нь нийслэлийн Засаг даргатай хамтран авто тээврийн хэрэгслийг задлаж, зайлуулах төслийг хэрэгжүүлэхээр тусгасан. Засгийн газраас баталсан Авто тээврийн талаар төрөөс баримтлах бодлогод (2018-2026) "Ашиглалтаас хасагдсан тээврийн хэрэгсэл болон эдэлгээний явцад гарах хаягдлыг байгаль орчинд халгүй аргаар устгах, дахин боловсруулах, түүхий эд ангийг ялгах" тухай заасан.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Улаанбаатар хотод тогтоосон 30 га газарт автомашины дахин боловсруулах парк байгуулах. Үүнд дараах багтана:</p> <p>Хаягдсан тээврийн хэрэгслийг хүлээн авах, хадгалах; Ашиглалтаас хасагдсан тээврийн хэрэгслийг задлах төв; Хуучин сэлбэг хэрэгслийг дахин ашиглах туршилт, баталгаажуулалтын төв; Төмөр хийц, эд ангиудыг салгаж задлах, түүхий эд бэлтгэх төв; Хаягдал дугуй, аккумулятор, моторын тос, хайлш, хөнгөн цагаан эд анги, хуванцар эд анги, машины шил зэргийг дахин боловсруулах үйлдвэр; Дахин ашиглах боломжгүй хог хаягдлыг зайлуулах байгууламж.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЗТХЯ нь энэхүү паркийн байршлыг тогтоох, үйл ажиллагааны цар хүрээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг олох, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт хийх үүрэгтэй засгийн газрын байгууллага байна.</p> <p>ЗТХЯ нь нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ашиглалтаас хасагдсан тээврийн хэрэгслийг дахин боловсруулах мэргэжлийн арга зүй, шаардлагатай хөрөнгө оруулалт зэрэг төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиглэлээр хувийн аж ахуйн нэгжтэй гэрээ байгуулна. МҮХАҮТ гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг уг төслийг хэрэгжүүлэхэд хамтран ажиллахыг урина.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Байгаль орчинд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Нөөцийг ашиглах, дахин боловсруулж ашиглах талаарх олон нийтийн ойлголтыг өөрчлөх замаар нийгэмд эерэг нөлөөлөл үзүүлнэ.</p> <p>Хортой бодисуудын хаягдлаас үүдэн хөрс, усны бохирдол зэрэг сөрөг нөлөө үүсэх магадлалтай.</p>
<p>Тайлбар</p>	

Төслийн дугаар: IV2.3

Төслийн нэр	Цементийн үйлдвэрийг ашиглан хатуу хог хаягдлыг эргэлтэд оруулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот, Эргэдэг зуух бүхий цементийн үйлдвэрүүд
Хэрэгжүүлэгч	БСШУСЯ (судалгаа, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны зохицуулалт); УУХҮЯ, БОАЖЯ, их дээд сургуулиуд, цементийн компаниуд.
Зорилго	Эцсийн зорилго: Ногоон хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн утаа ялгаруулдаггүй нийгмийг байгуулах. Тодорхой зорилтууд: 1) Цементийн үйлдвэрийг үр дүнтэй ашиглах замаар үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлын байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах; 2) Цементийн үйлдвэрийг ашиглах замаар материалыг эргэлтэд оруулах бүтцийн өөрчлөлтийг бий болгох. Үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг боловсруулж, цементийн үйлдвэрийн кальцийн процесст ордог найрлага болгож ашиглах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлын байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг бууруулна; Хог хаях эцсийн цэг дээр ангилагдах хог хаягдлыг бууруулна.
Төслийн зардал	1 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2022 он: Төсөл боловсруулах 2021-2023 он: Ажиллах хүч бэлтгэх, материалын эргэлтэд дүн шинжилгээ хийх (1-р үе шат) 2023-2024 он: туршилтын төслийн ТЭЗҮ (2-р үе шат)
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл а) Баримталж буй бодлого ба авч байгаа арга хэмжээ: Ногоон хөгжлийн бодлогод (2015-2030) хог хаягдлын менежментийн зорилтыг “хаягдлыг дахин боловсруулах хувь” 2020 он гэхэд 20%, 2030 он гэхэд 40% байхаар тодорхойлсон. Стратегийн зорилт нь нөөцийг хэмнэлттэй ашигладаг, хүлэмжийн хий бага ялгаруулдаг, хаягдалгүй үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжихэд чиглэнэ. Улаанбаатар хотын захиргаа хог хаягдлыг дахин боловсруулах, хатуу хог хаягдлын зохистой менежмент бүхий эко парк байгуулахаар төлөвлөж байна. Энэхүү төсөл нь хог хаягдлыг цахилгаан станцад, органик хаягдлыг дизель станцад, хиймэл чулуу үйлдвэрлэхэд зориулж хаягдал шилийг дахин боловсруулах үйлдвэр зэргээс бүрдэнэ. Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөөний нийгэм эдийн засгийн хүрээнд хүн амыг 2040 онд 4.6 сая хүрнэ гэж тооцож байна. ДНБ-ий өсөлтийн зорилтот түвшинг үйлдвэрлэл, нийтийн аж ахуйн салбарт 7.5-8.5%, уул уурхайн салбарт 2040 он хүртэл 5.0% байхаар тогтоосон. Хүн амын өсөлт ба эдийн засгийн хөгжил нь үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлын хэмжээг нэмэгдүүлэхэд хүргэдэг. б) Үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг дахин боловсруулж цементийн найрлагад ашиглах:

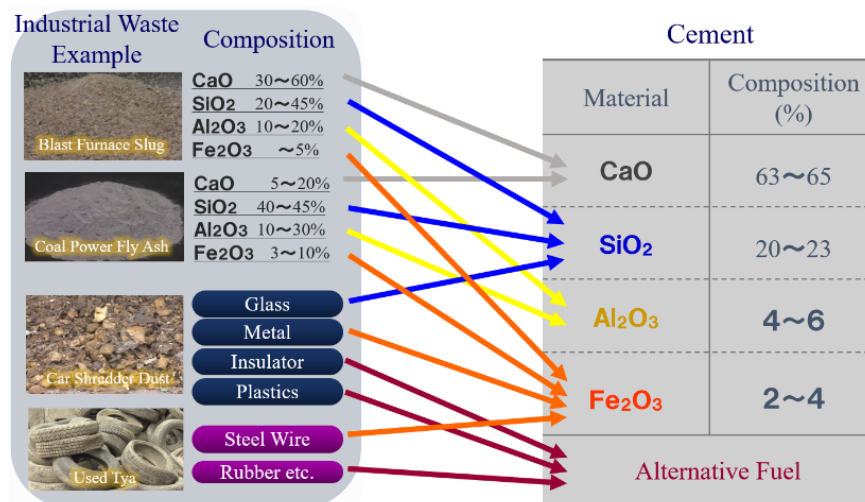
Цементийн үйлдвэрүүд нь чулуунцар (клинкер) үйлдвэрлэхэд ашиглах шохойн чулуу, цахиурлаг түүхий эд, төмрийн хүдэр болон бусад орцыг шатаах зуухаар тоноглогдсон байдаг. Зуухны температурыг 1450 °C ба түүнээс дээш түвшинд барьдаг. Зуухны өндөр температур нь найрлага дахь химийн шинж чанарыг тогтвортой байлгах, хорт хий ялгаруулахаас урьдчилан сэргийлэх давуу талыг бий болгоно. Зуухны өндөр температурын давуу талыг ашиглан доорх зурагт үзүүлсэн шиг үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг цементийн найрлагад хөрвүүлж болно. Тухайлбал 2016 онд Японд 1 тонн цемент үйлдвэрлэхэд 0.474 тонн хатуу хог хаягдал ашиглажээ.

с) Монгол дахь цементийн үйлдвэрүүд

Манай улсад эргэлдэгч зуухаар тоноглогдсон цементийн үйлдвэр тав байдаг. Үүнд:

<u>Компанийн нэр</u>	<u>Байршил</u>	<u>Тооцоот хүчин чадал (тн/жил)</u>
Эрэл цемент	Дархан	175,000
Хөтөл цемент	Хөтөл	500,000
Налгар түшиг цемент	Налайх	100,000
Ховд цемент	Ховд	10,000
Монголын алт	Даланжаргалан	1,000,000

Цементийн жилийн тооцоот хэрэглээ 2012 онд 1.75 сая тонн/жил байв. 2018 онд цементийн хэрэглээ 969,600 тонн байсан ба үүнээс 933,800 тонныг дотооддоо үйлдвэрлэж, 35,800 тонныг импортлосон байна. Хүн амын тоо нэмэгдэж, эдийн засгийн үйл ажиллагаа сайжирч байгаа тул цементийн эрэлт нэмэгдэх болно.

2) Төслийн бүрэлдэхүүн

Төсөл нь доор дурдсан хэсгүүдээс бүрдэнэ.

1-р үе шат: Ажиллах хүч бэлтгэх, материалын эргэлтийн дүн шинжилгээ (эхний болон хоёр дахь жил):

Үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлаас цементийн найрлага үйлдвэрлэдэг цементийн үйлдвэрт очиж үзнэ/туршлага судална; Цемент үйлдвэрлэх талаарх үйлдвэр дээрх сургалт, эрдэм шинжилгээний ажил;

	<p>Үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг цуглуулах, боловсруулахад гүйцэтгэх үүрэг, хариуцлага, шаардлагатай зардал зэрэгт төвлөрсөн хатуу хог хаягдлын менежментийн системийн тойм гаргах; Монгол Улсын томоохон хотууд дахь үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг цуглуулах гэх мэт чиглэл гаргах; ТЭЗҮ боловсруулах цементийн үйлдвэр, загвар хот сонгох. <u>2-р үе шат: Түршилтын төслийн ТЭЗҮ (3 дахь жил):</u> Цементийн үйлдвэрт үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлыг боловсруулах технологийн схемийг бэлтгэх; Цементийн найрлага дахь үйлдвэрийн болон аюултай хог хаягдлын хамгийн зохистой холимгийг тодорхойлох; Цементийн үйлдвэрийг шинэчлэх зардлын тооцоо; Эдийн засаг, санхүүгийн шинжилгээ; Хатуу хог хаягдлын менежментийн тогтолцоог хэрэгжүүлэх зорилгоор нэмэлт өөрчлөлт оруулах зөвлөмж.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Энэхүү төслийг хэрэгжүүлэх гол байгууллага нь БСШУСЯ байна. БСШУСЯ нь УУХҮЯ, БОАЖЯ, их дээд сургуулиуд, цементийн компаниудын төлөөллөөс бүрдсэн төслийн зохицуулах хороог байгуулна. Их, дээд сургууль, цементийн компаниуд техникийн судалгааг хийх мэргэжилтэн, шинжээчдээр хангах болно. Төслийн үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах, холбогдох байгууллагуудын уялдаа холбоог бэхжүүлэх ажлыг яамдууд хариуцна.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Байгаль орчинд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Нөөц ашиглах, дахин боловсруулж ашиглах талаарх олон нийтийн ойлголтыг өөрчлөх замаар нийгмийн суурь нөлөөлөл үзүүлнэ.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV2.4

Төслийн нэр	Эко-парк байгуулах төсөл *
Байршил	Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч	ЗАА Эко Парк Улаанбаатар ХХК буюу Монголын Хог хаягдлыг дахин боловсруулах үндэсний холбооны гишүүд (17 хувийн хэвшлийн компани)
Зорилго	1) Дахин боловсруулж болох хог хаягдлыг сонгох; 2) Хаягдлыг дахин боловсруулсан шинэ нөөц болгон хувиргах; 3) Барилгын хог хаягдал, ашиглалтаас гарсан том хаягдал дугуй, үйлдвэр компаниас гарсан хорт бодисыг дахин боловсруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Хог хаягдлыг дахин боловсруулах, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, эрчим хүч болгон дотоод, гадаад зах зээлд борлуулах, хүрээлэн буй орчны бохирдлыг бууруулах, иргэдийн эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулахад чиглэсэн хог хаягдлыг дахин боловсруулах 20 үйлдвэр барина.
Төслийн зардал	108 сая ам.доллар (хоёр эко-парк байгуулах) Хувийн хэвшлийн санхүүжилтээр: Барилга, байгууламж, технологи; Улсын болон Нийслэл хотын төсөв, хандивлагч байгууллагуудын санхүүжилтээр: Эко паркийн дэд бүтэц, цахилгаан хангамж, авто зам.
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2016-2018 он: Төсөл боловсруулах 2018-2021 он: Төслийг хэрэгжүүлэх 2021-2032 он: Төсөл бүрэн хэрэгжих

Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсад хатуу хог хаягдлыг зайлуулах олон үйл ажиллагаатай холбоотой төлөвлөлт, технологи, байгууламжийн хүчин чадал хомс байгаа нь томоохон бэрхшээл болж байна. Уламжлалт амьдралын хэв маягаас зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнтэй холбоотойгоор хүн амын тоо огцом өсч, хэрэглээний хэв маяг өөрчлөгдөж, хог хаягдлын хэмжээ нэмэгдэж, хог хаягдлын менежменттэй холбоотой асуудлууд улам бүр хүндэрч байна.</p> <p>Монголчууд хог хаягдлыг ялгаж салгах дадал туршлагагүй, хог хаягдлыг дахин боловсруулахтай холбоотой хууль, эрх зүйн орчин боловсронгуй бус. Түүнчлэн айл өрх болон үйлдвэрийн аль алины хатуу хог хаягдлыг ялгаж салгахгүйгээр хаядгаас болж Улаанбаатар хотын хоёр хогийн цэг ихэвчлэн хэт ачаалалтай байдаг.</p> <p>Түүнчлэн мэдлэг, ухамсар дутагдсанаас болж хууль бусаар хог хаях үзэгдэл зөвхөн Улаанбаатарт төдийгүй бусад хот сууринд өргөн тархсан байна.</p> <p>Европын холбооноос санхүүждэг томоохон хөтөлбөр болох БНЧУ-д төвтэй SWITCH-Asia хөтөлбөр нь 2016 оноос барилгын хог хаягдлыг зохистой менежментэд хувь нэмэр оруулах төслийг хэрэгжүүлж байна. Эко парк байгуулах төслийг нь энэ төсөлтэй уялдуулж, төслөөс туршлага судлах шаардлагатай.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Энэ төслөөр Улаанбаатар хотын Нарангийн энгэр (81.47 га), Цагаан даваа (92.6 га) гэсэн хоёр байршилд эко-парк байгуулна. Энэхүү төсөл нь хог хаягдлыг цахилгаан станцад, органик хаягдлыг дизель станцад, хиймэл чулуу үйлдвэрлэхэд зориулж хаягдал шилийг дахин боловсруулах үйлдвэр зэрэг хэд хэдэн системээс бүрднэ. Дахин боловсруулсан материалыг ашиглан гар урлалын бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэснээр жуулчдын сонирхлыг татахуйц орон нутгийн онцлог бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломжийг 110.3 дугаартай төслийн хэрэгжилттэй уялдуулан бий болгож болох юм.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>Эко Парк Улаанбаатар ХХК буюу Монголын Хог хаягдлыг дахин боловсруулах үндэсний холбооны гишүүдээс (17 хувийн хэвшлийн компани) бүрдсэн компани нь барилга, байгууламжуудын барилга угсралтыг хариуцна.</p> <p>Улаанбаатар хотын Захирагчийн ажлын алба цахилгаан хангамж, авто замын бүтээн байгуулалтыг хариуцна. Төслийг Улаанбаатар цахилгаан түгээх сүлжээ (цахилгаан, дулаан), Улаанбаатар хотын хөгжлийн корпорациас дэмжиж болно.</p> <p>Шинээр бий болох ажлын байрны тооцоо:</p> <table border="1" data-bbox="587 1653 1267 1800"> <thead> <tr> <th>Эко парк</th> <th>Ажлын байр</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Нарангийн энгэр</td> <td>270</td> </tr> <tr> <td>Цагаан даваа</td> <td>371</td> </tr> <tr> <td>Нийт</td> <td>641</td> </tr> </tbody> </table>	Эко парк	Ажлын байр	Нарангийн энгэр	270	Цагаан даваа	371	Нийт	641
Эко парк	Ажлын байр								
Нарангийн энгэр	270								
Цагаан даваа	371								
Нийт	641								
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	1) Байгаль орчинд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.								

	<p>2) Хог хаягдлыг дахин зохистой боловсруулж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэснээр агаар, хөрс, усны бохирдлыг мэдэгдэхүйц бууруулах боломж олгоно. Нарангийн энгэр, Цагаан даваа орчмын хог хаягдлын цэгүүдэд хог түүдэг хүмүүсийг дахин боловсруулах үйлдвэрт ажиллуулснаар тэдэнд ажиллаж амьдрах нөхцлөө сайжруулах боломж олгоно.</p>
Тайлбар	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Нарангийн энгэр эко парк</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>Цагаан даваа эко парк</p> </div> </div>

Төслийн дугаар: IV3.1

Төслийн нэр	Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл*
Байршил	Бүх томхон хотуудад
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ
Зорилго	<p>Эцсийн зорилго: Гэр хорооллыг цаашид дахин төлөвлөлт хийхэд зохицсон бүтцэд оруулах. Тодорхой зорилт: Гэр хороололд газар олгох талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>1) Хотжилтын зохисгүй тэлэлтээс урьдчилан сэргийлнэ; 2) Цаашдын бүтээн байгуулалтын төслүүдийн техник эдийн засгийн үндэслэлийг сайжруулна.</p>
Төслийн зардал	500,000 ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2021 он: Төсөл боловсруулах 2022 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2023 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл Хот суурин газарт шилжин ирэгсэд тухайн хотоос гаргасан журмын дагуу газар эзэмшинэ. Улаанбаатар хотын гэр хороолол нь барилгажсан талбайн бараг 50%-ийг эзэлж байгаа бөгөөд зохих дэд бүтэц байхгүйн улмаас хүрээлэн буй орчныг ихээр бохирдуулдаг. Түүнчлэн гэр хорооллын зарим хэсгүүд хотын төв хэсгийн байршил сайтай газруудыг барилгажилтад үр дүнтэй ашиглах бололцоог хааж байна. Монгол Улсын Засгийн газар нь газар, үл хөдлөх эд хөрөнгийн эрх шилжүүлэх тогтолцоог бүрдүүлж, барилгажсан хэсгийн газар ашиглалтыг сайжруулах, амьдрах орчныг сайжруулахад чиглэсэн Гэр хорооллыг дахин төлөвлөн барилгажуулах төслийг хэрэгжүүлж эхлээд байна. Гэхдээ төсөл хэрэгжүүлэхэд учирдаг саад бэрхшээлийн</p>

	<p>нэг нь санхүүгийн асуудал байдаг нь ойлгомжтой. Нөгөөтэйгүүр нам байшин барилга, хүн амын нягтрал бага зэргээс үүдэн гэр хороолол нь агаар цэвэр, гудамжинд тусах нарны гэрэл сайн, нэг хүнд ногдох зай талбайн хэмжээ их, шилжин ирж суурьших айл өрхөд хямд тусдаг зэрэг амьдралын нөхцөл сайн байх давуу талтай. Энэ нь хотын хөгжлийг дагалдан гэр хорооллын үүрэг, байршил, шаардагдах дэд бүтэц нь ч өөрчлөгдөж байна гэсэн үг юм.</p> <p>Гэр хорооллын шинэ хэсгүүд, ялангуяа ойрын жилүүдэд хурдан хөгжих хандлага бүхий их хэмжээний гэр хороололгүй орон нутгийн төв суурингуудад цаашдаа дахин төлөвлөлтийг уян хатан байдлаар хэрэгжүүлэх боломжтой юм.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Энэхүү төсөл нь а) гэр хороололд орлогод нийцсэн орон сууц барих, б) цаашид хийгдэх дахин төлөвлөлтийн уян хатан байдлыг хангах зорилго бүхий гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулна.</p> <p>Эдгээр дүрэм, журмуудад гэр хорооллын төлөвлөлттэй холбоотойгоор нийтийн эзэмшлийн болон өмчлөх, эзэмших эрх бүхий газруудын төлөвлөлт, нөхцөлүүдийг тусгана. Үүнд: 1) байгууллагын үүрэг, хариуцлага, 2) гэр хорооллын төлөвлөлтийн үзэл баримтлал, хүн амын төлөвлөлт, 3) авто зам, цэцэрлэгт хүрээлэн, ус зайлуулах суваг, нийтийн эзэмшлийн барилга байгууламжийг барьж байгуулах зорилгоор газар олгох концепц, 4) замын өргөний хэмжээ, цэцэрлэгт хүрээлэнгийн талбай ба барилгын талбай, 5) шалны талбайн хэмжээ, барилгын талбай ба өндөр, 5) барилга, байгууламж хоорондын зай зэрэг зохицуулалтууд багтсан байна.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БХБЯ дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулж гаргах үүрэг хүлээнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Дахин төлөвлөлтийн төслөөс нийгэмд үзүүлж болох сөрөг нөлөөллийг бууруулах, цаашид тохижилтгүй гэр хорооллын хэмжээг багасгах замаар хүрээлэн буй орчны бохирдлын эрсдлийг бууруулна.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV3.2

Төслийн нэр	Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл*
Байршил	Орон нутгийн хотууд
Хэрэгжүүлэгч	БОАЖЯ, БХБЯ орон нутгийн засаг захиргаатай хамтарч ажиллана
Зорилго	Гэр хорооллын жорлон, бохир ус зайлуулах системийг сайжруулах замаар эрүүл ахуйн нөхцлийг сайжруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Орон нутгийн хот, хөдөөгийн хүмүүсийн эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулна. 2) Усны нөөцийг бохирдлоос сэргийлэх ажлыг сайжруулна.
Төслийн зардал	Нийт: 157,575 сая төгрөг 2014-2016 он: 42,075 сая төгрөг, 2017-2021 он: 115,500 сая төгрөг (Улсын төсвөөс 10%, орон нутгийн төсвийн -%, гадаадын хөрөнгө оруулалт 10%, хувийн хэвшил 80%)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2024 он
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл

	<p>Хөдөөгийн хүн амын 59% нь ундны усаар хангагдаж, 41% ариун цэврийн байгууламжтай байгаа нь газар зүйн байршил, орлого, хүйсийн ялгааг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017).</p> <p>Хяналтын хөтөлбөрийн тайланд тусгаснаар хотод оршин сууж буй иргэдийн 95% нь ундны усаар хангагдаж байсан бол хөдөөгийн хүн амын 59% ийм түвшний үйлчилгээг авч байжээ. Ариун цэврийн байгууламжийн хувьд ч хот, хөдөөгийн ялгаа их буюу хотын хүн амын 66 хувь нь энгийн ариун цэврийн байгууламжтай байсан бол хөдөөд зөвхөн 41 хувь нь жорлонтой байжээ. Хөдөөгийн хүн амын 31% нь жорлонгүй байна. Тус тайланд тусгаснаар гарын саван, гар угаах газартай айл өрх улсын дунджаар 72% (хөдөөгийн айл өрхийн 49%, хотын айл өрхийн 81%) байгаа нь зарим үзүүлэлт сайжрах хандлагатай байгааг харуулж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017).</p> <p>Монгол Улсад усны бохирдолтой холбоотой дараах асуудлууд тулгарч байна.</p> <p>Эрсдэл, өвчлөлийг бууруулахын тулд гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах шаардлагатай байна.</p> <p>Гэр хороололд шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламж дутмаг байна.</p> <p>2010 онд 41.400 удаа халдварт өвчний тохиолдол бүртгэгдсэний 30% нь устай холбоотой өвчин (гепатит ба суулгалт) байжээ. Эдгээр халдварт өвчин нь цэвэр усны хүртээмжгүй байдал, ариун цэврийн байгууламж шаардлага хангаагүйгээс үүдэлтэй юм.</p> <p>Хөдөө орон нутагт шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламж хангалтгүй байгаа (69%) ба амьжиргааны боломжтой иргэдийн 25% нь, ядуу иргэдийн 48% нь шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжгүй байна.</p> <p>Сумын төвүүдэд бохир ус цэвэрлэх байгууламж дутмаг байна.</p> <p>Сумын төвүүдэд сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж дутмаг байна.</p> <p>МХЗ-ын зорилт нь 2015 он гэхэд шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжтай хүн амын эзлэх хувийг 40% (хотын хүн амын 50%) хүртэл нэмэгдүүлэх, төвлөрсөн ариун цэврийн системд холбогдсон орон сууцны айл өрхийн тоог 30%-д (эсвэл хотын хүн амын 44%) хүргэх байв.</p> <p>Цэвэршүүлээгүй усыг шууд гол руу эсвэл хөрсөнд хаядаг.</p> <p>Усан сан, уст цэг орчмын эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийг хангалттай түвшинд тордож, ашиглах шаардлагатай байна.</p> <p>Ус бохирдуулагчдад төлбөр тооцох зохицуулалт үр дүн багатай байна. Эдгээр асуудлууд нь гэр хороололд амьдарч буй өрхүүдийн эрүүл ахуйд шууд болон шууд бусаар нөлөөлж байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Гэр хорооллын жорлон, бохир ус зайлуулах системийг сайжруулна. Оршин суугчдын санхүүгийн боломж хязгаарлагдмал тул Улаанбаатар хотын гадна байрлах эко болон био жорлонгийн хөрөнгө оруулалт бага байх төлөвтэй байна.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БОАЖЯ, БХБЯ нь гэр хорооллын ариутгах татуургын байгууламжийн байршил, хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийг зохицуулахад дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй ажиллана.</p>
<p>Байгаль орчин,</p>	<p>Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.</p>

нийгмийн нөлөө	
Тайлбар	** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.4.22 буюу “Хаягдал бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөх, шинээр барьж, шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын тоог нэмэгдүүлнэ” гэсэн заалттай уялдаж байна. Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013

Төслийн дугаар: IV4

Төслийн нэр	Хог хаягдлыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөлгүйгээр газарт булшилж хадгалах байгууламж-ландфилл байгуулах төсөл
Байршил	Эрдэнэт хот, Дархан хот
Хэрэгжүүлэгч	БОАЖЯ
Зорилго	1)Төвлөрсөн цэгт хог хаягдлыг булшлах ландфилл байгуулах; 2)Ландфилл ашиглалт үйлчилгээг зохистой зохион байгуулах; 3) Ландфиллын үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах техникийн мэдлэг, чадварыг эзэмшүүлэх, 4)Хог хаягдлын талаарх иргэдийн ойлголт, мэдээллийг сайжруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Хог хаягдлыг зүй зохистой хаядаг болно; 2) Дархан, Эрдэнэт хотуудын хог булшлах цэгийн ойр орчмын байгаль орчин сайжирна; 3) Хог шатааснаас үүсэх хорт бодисыг багасгана.
Төслийн зардал	5 сая ам.доллар (тус бүр нь 1 га орчим талбай бүхий 2 ландфилл байгуулах)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021 он: Төсөл боловсруулах 2021-2022 он: Төслийг хэрэгжүүлж эхлэх 2022 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Одоогийн байдлаар Монголд хатуу хог хаягдлыг энгийн байдлаар хогийн цэг дээр даран устгаж байгаагийн уршгаар бүх хот суурин газруудын хогийн цэгүүдэд байгаль орчин доройтож, хог шатааснаас үүсэх түймэр, хөрсний элэгдэл зэрэг олон асуудал үүсч байна. Хатуу хог хаягдлын зохисгүй менежментээс үүдэлтэй байгаль орчны доройтол, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэхийн тулд төвлөрсөн цэгт хог хаягдлыг булшлах ландфилл буюу хяналттай ландфилл байгууламжийг үе шатаар нэвтрүүлэх шаардлагатай. Эхний шатанд Эрдэнэт, Дархан хотуудад ландфилл барих төслийг эхлүүлнэ. Эдгээр хотуудад 50, 60 жилийн өмнөөс хогийг ил задгай асган зайлуулж ирсэн. Монгол Улсад хатуу хог хаягдлыг зайлуулах олон үйл явцтай холбоотой төлөвлөлт, технологи, байгууламжийн хүчин чадал хомс байгаа нь гол бэрхшээл болж байна. Энэхүү төсөл нь бусад бүх хотын хогийн цэгийн зохистой менежментийн загвар болох юм. Орхон аймгийн Эрдэнэт хотод хоногт 840м ³ хатуу хог хаягдлыг ялгалгүйгээр төвлөрсөн хогийн цэгт хаядаг. Хууль бус хаягдлыг тооцвол нийт 5 орчим сая тонн хатуу хог хаягдал энэхүү цэгт хуримтлагджээ. Гэвч хог хаягдлын менежмент сул байгаагаас нутгийн удирдлагын байгууллага хуримтлагдсан хогийн хэмжээг нарийвчлан гаргаж чадахгүй байна. Хатуу хог хаягдлын менежментийн хүрээнд техник, төсөв хөрөнгөний дутагдлаас үүдэн

	<p>үндэсний стандартыг боловсруулан, мөрдөж чадахгүй байна. Дархан-Уул аймгийн хатуу хог хаягдлын нөхцөл байдал Орхон аймагтай ижил төстэй байна. Дархан-Уул аймгийн нутгийн удирдлагын байгууллага хог хаягдлын төвлөрсөн цэгийг нүүлгэн шилжүүлэхээр хэлэлцэж байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Энэ төслөөр Орхон аймгийн Эрдэнэт хот, Дархан-Уул аймгийн Дархан хотод төвлөрсөн цэгт хог хаягдлыг булшлах ландфилл байгуулна. Ландфилл нь хог хаягдал замбараагүй тарах, үнэр, гал түймэр, нянгийн тархалт, хөрс, гүний ус бохирдох гэх мэт хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх нөлөөллийг хянадаг инженерийн байгууламж юм.</p> <p>3) Хэрэгжилт БОАЖЯ нь төвлөрсөн цэгт хог хаягдлыг булшлах ландфилл байгуулах ажлыг хариуцна. Ашиглалт, засвар үйлчилгээг хувийн компани хариуцах нь зүйтэй.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Байгаль орчинд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Хог хаягдлыг зохистой дахин боловсруулж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь агаар, хөрс, усны бохирдлыг мэдэгдэхүйц бууруулах боломж олгодог. Дээрх хотуудын хог хаягдлын цэгүүдэд хог түүдэг хүмүүсийг ландфиллд ажиллуулснаар тэдэнд ажиллаж, амьдрах нөхцлөө сайжруулах боломж олгоно.</p>
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV5.1

Төслийн нэр	Байгууламжийн ашиглалтын хугацааг уртасгах төсөл
Байршил	Эрдэнэт, Дархан, Чойр, Ховд хотууд
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ Аймаг тус бүрийн Газрын харилцаа, барилга хот байгуулалтын газар
Зорилго	<p>1) Дэд бүтцийн барилга байгууламжийн насжилт хэтэрсний улмаас үүсэх эвдрэл, доголдлоос урьдчилан сэргийлэх;</p> <p>2) Насжилт ихтэй байгууламжуудад урьдчилан сэргийлэх засвар үйлчилгээ хийх зарчим бүхий зохистой төлөвлөлтийг бий болгох.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	<p>Дэд бүтцийн байгууламжуудын ашиглалтын зардлыг бууруулах боломжтой.</p> <p>Ашиглалтын хугацааг уртасгах гол арга замууд нь: 1) байгууламжид тогтмол шалгалт хийж байх ээлжит засвар үйлчилгээ, 2) засвар, шинэчлэлт хийх шаардлагатай мэдээллийн бааз бүхий систем, 3) байгууламжийн нөхцөл байдлыг техникийн аргаар үнэлэх ажилтнуудыг бэлтгэх.</p>
Төслийн зардал	0.4 сая ам.доллар (мэдээллийн сан болон хүний нөөц бэлтгэх)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>2021 он: Төсөл боловсруулах</p> <p>2021-2022 он: Төсөл хэрэгжүүлэх</p> <p>2022 оноос: Төсөл бүрэн хэрэгжих</p>
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсад социалист нийгмийн үед баригдсан авто зам, гүүр, ус цэвэршүүлэх болон бохир ус цэвэрлэх байгууламж, шугам сүлжээ хоолой зэрэг дэд бүтцийн олон байгууламжууд 30 гаруй жилийн настай болжээ. Эдгээрийг шинэчлэх шаардлага ойрын хугацаанд бүгд ар араасаа давхцаж гарч ирэх болно. Гэсэн хэдий ч зохих засвар үйлчилгээг төлөвлөх чадавх, мэдээллийн сан байгуулах технологи, засварын нөхцөл байдлыг үнэлэх хүн хүчний нөөц дутагдалтай байгаа</p>

	<p>нь гол бэрхшээл болж байна. Хүн амын тоо нэмэгдэхийн хэрээр дэд бүтцийн байгууламж эрчимтэй нэмэгдэж байгаа тул засварын зардлыг бууруулах явдал ач холбогдолтой. Техникийн шинжилгээ хийснээр байгууламжийн ашиглалтын хугацааг уртасгах боломжтой.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Төсөл нь зохих засвар үйлчилгээний системийг бий болгох, барилга байгууламжийн ашиглалтын хугацааг сунгах төлөвлөгөө гаргахад чиглэнэ. Төслийн үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг нь барилга байгууламжийг барьсан/суурилуулсан хугацаа, материал, байршил, лицензийн хамаарал гэх мэт мэдээллээс бүрдэх бүхий мэдээллийн дижитал системийг бий болгох явдал юм. Уг мэдээллийн санг ГМС-ээр (газар зүйн мэдээллийн систем) удирдаж байх шаардлагатай. Ингэснээр байгууламжийн нөхцөл байдлыг техникийн аргаар дүгнэх боломжтой болно. Бусад бүрэлдэхүүн хэсэг нь засвар үйлчилгээ, ашиглалтын төлөвлөлтийг зөв боловсруулах чадвар бүхий хүн хүчний чадавхыг хөгжүүлэх явдал юм.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ЖАЙКА зэрэг донор байгууллагуудаас техникийн дэмжлэг авах шаардлагатай. БХБЯ-ны дэмжлэгтэйгээр аймаг тус бүрийн Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар бүх ажлыг хариуцаж гүйцэтгэнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Байгаль орчинд эерэг нөлөө үзүүлнэ. Барилга байгууламжийн эвдрэлээс болж гарах осол аваар багасах тул байгаль орчны нөхцөл байдал тогтвортой байх болно.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV5.2

Төслийн нэр	Хот байгуулалтын салбарын хууль эрх зүйн баримт бичгийн уялдааг хангах, эрх зүйн тогтолцоог шинэчлэх төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ, БХТ, ГЗБГЗЗГ
Зорилго	Хот байгуулалтын салбарт мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомж, норм норматив, дүрэм, журам, стандартын баримт бичгүүдэд үзлэг хийх, дүн шинжилгээ өгөх, давхардал хийдлийг арилгах, хууль тогтоомж, норм, норматив, дүрэм, журам, стандартын баримт бичгүүдийг нэгдсэн цогц байдлаар боловсруулж тогтолцоог олон улсын түвшинд хүргэн шинэчлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	НҮБ-ын Хабитат III хөтөлбөрт тусгагдсан хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зорилго, зорилтууд хэрэгжинэ; Хот байгуулалт, барилгын салбарын хууль эрх зүйн орчин бодитоор боловсронгуй болж салбарын эрх зүйн тогтолцоо шинэчлэгдэнэ; Хот байгуулалтын үйл ажиллагаанд оролцогч иргэн, хуулийн этгээд, төрийн бусад байгууллагуудын эрх, үүрэг тодорхой болно; Хот төлөвлөлт, хот байгуулалтын үйл ажиллагаанд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлж, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг нээлттэй ил тод болгох, хэрэгцээ, шаардлагад илүү нийцсэн, хүрээлэн буй байгаль орчинтойгоо харилцаа холбоо бүхий ногоон хөгжлийн шаардлагыг хангасан, ногоон хот байгуулалт бий болох нөхцөл бүрдэнэ.
Төслийн зардал	1.5 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2020-2021: Хот байгуулалтын салбарт мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомж, норм норматив, дүрэм, журам, стандартын баримт

	<p>бичгүүдэд үзлэг хийх, дүн шинжилгээ өгөх; 2021-2022: Хот байгуулалтын салбарт мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомж, норм норматив, дүрэм, журам, стандартын баримт бичгүүдийг шинэчлэх, шинээр боловсруулах.</p>
<p>Төслийн танилцуулга</p>	<p>1) Үндэслэл Хот байгуулалтын тухай хуулийг анх 1998 онд батлан мөрдүүлсэн бөгөөд хот байгуулалтын салбарын хөгжлийн чиг хандлагад үүссэн цаг үеийн шаардлагаар уг хуулийг 2008 онд шинэчлэн найруулж, баталсан өдрөөс хойш 2015 он хүртэл 4 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна. 2008 онд батлагдсан энэхүү хууль нь хэдийгээр тухайн цаг үеийн хөгжлийн шаардлагыг хангаж байсан боловч орчин үеийн нийгмийн хөгжилд нийцэхгүй, өнөөгийн шаардлагыг тэр бүр хангахгүй болсон байна. Сүүлийн 20 гаруй жил хотжих үйл явц эрчимтэй явагдаж, хөдөөнөөс хот, суурин газрыг чиглэсэн хүн амын шилжилт хөдөлгөөний нөлөөгөөр хотжилтын түвшин хурдацтай нэмэгдэж 67.6 хувьд хүрээд байна. Тухайлбал нийслэл, бүсийн тулгуур төв болон аймгийн төв болох 23 хотод манай орны нийт хүн амын 60.0 гаруй хувь нь оршин сууж, ажил, хөдөлмөр, бизнесийн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа бөгөөд үүнээс зөвхөн Улаанбаатар хотод оршин суугчдын тоо нэг сая дөрвөн зуун мянгад хүрч, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын 70 орчим хувь нь байршин дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 60 гаруй хувийг үйлдвэрлэж байна. Мөн Дархан, Эрдэнэт, Чойбалсан зэрэг томоохон хотуудын хүн ам, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний төвлөрлийн улмаас дэд бүтэц, боловсрол, эрүүл мэндийн зэрэг иргэдэд хүргэх төрийн үйлчилгээний даац хэтэрч, хүртээмж муудан нийгэм, эдийн засгийн олон тулгамдсан асуудлыг бий болгож байна. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын UN-HABITAT байгууллагаас дэлхийн 60 улс орныг хамруулан 2015 онд хийсэн хотын хөгжлийн индексийн судалгаагаар Улаанбаатар хот нь хөгжлийн үзүүлэлтээр дундаж сул хөгжилтэй хот ангилалд багтаж 42 дугаар байранд жагссан байна. Одоогийн байдлаар хот байгуулалттай холбогдолтой нийт 21 гаруй норм дүрэм, журам, стандарт мөрдөгдөж байна. Эдгээрээс зарим норм, дүрэм нь 1970-аад оноос мөрдөгдөж байгаа болно. Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас Хот байгуулалтын тухай хуулийг бусад хууль тогтоомж, эрх зүйн акттай уялдуулах ажлын хүрээнд “Иргэн, эдийн засгийн хууль тогтоомжийн давхардал, зөрчил, хийдлийг арилгах, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоог сайжруулах ажлыг хийх аргачлал”-д заасан шалгуурын дагуу уг хуулийн хийдэл, давхардал, зөрчлийн судалгаа хийгдэж, тус хуультай холбоотой нийт 56 давхардал, хийдэл, зөрчил байна гэсэн дүгнэлт гарсан болно. БХБЯ-аас Хот байгуулалтын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл боловсруулж 2020.01.22-ны өдөр УИХ-д өргөн барьсан. Хуулийн төсөлтэй уялдуулан 8 хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, 25 гаруй норм дүрмийг шинэчлэх, шинээр боловсруулах шаардлагатай байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Төсөл нь эхний ээлжинд хот байгуулалтын салбарын хууль эрх зүйн тогтолцоонд мониторинг хийж үнэлэлт, дүгнэлт өгнө. Бусад хууль тогтоомжийн уялдаа, давхцал, хийдлийг нарийвчлан тогтооно. Хууль тогтоомж, норм, норматив, дүрэм, журам, стандартыг нэгдсэн цогц байдлаар боловсруулж батлуулах гэсэн үндсэн бүтэцтэй байна.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p>

	БХБЯ нь тус төслийг хэрэгжүүлэх үндсэн байгууллага байх бөгөөд БХТ, ГЗБГЗЗГ, бусад холбогдох мэргэжлийн байгууллагууд, олон улсын зөвлөхүүдтэй хамтран боловсруулна. Боловсруулалтын явцад аймаг, нийслэл, иргэдийн оролцоог ханган ажиллана. Төсөл хэрэгжих үед нарийвчилсан төлөвлөгөөний дагуу ажиллана.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Монгол Улсын бүс нутаг, хот, суурины хөгжлийн төлөвлөлт, бүтээн байгуулалтын үйл ажиллагааны талаарх бодлого, хэрэгжилтийн зохицуулалт нь нэгдмэл болж, хот байгуулалтын талаарх хууль тогтоомжийн давхардал, хийдэл, зөрчил арилж салбарын хууль эрх зүйн тогтолцоо шинэчлэгдэнэ.</p> <p>Хот төлөвлөлт, хот байгуулалтын үйл ажиллагаанд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлж, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг нээлттэй ил тод болгох, хэрэгцээ, шаардлагад илүү нийцсэн, хүрээлэн буй байгаль орчинтойгоо харилцан холбоо бүхий ногоон хөгжлийн шаардлагыг хангасан, ногоон хот байгуулалт бий болох нөхцөл бүрдэнэ.</p> <p>Хот байгуулалтыг бүсчлэлийн хэлбэрээр зохицуулан холбогдох мэргэжлийн байгууллага, зөвлөлийн саналыг урьдчилж тусгах нь байгаль орчинд ээлтэй буюу хот, суурины нөөцийг оновчтой тооцоолсон, хөрөнгө оруулалтын бодлогод суурилсан, улсын хөгжлийн нэгдсэн бодлогод нийцсэн хот байгуулалтыг бий болгох нөхцөл бүрдэнэ.</p> <p>Хот, суурины хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг харилцан уялдуулах нь хот, суурины тэлэлт, шаардлагагүй дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг хязгаарлаж, одоогийн үүссэн бүх хүндрэлтэй асуудлыг шийдвэрлэх боломж бүрдэнэ.</p>

Төслийн дугаар: IV6

Төслийн нэр	Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл *
Байршил	Улаанбаатар хотоос дээш Туул голын сав газарт
Хэрэгжүүлэгч	УБ хотын Ус сувгийн удирдах газар нь БХБЯ, БОАЖЯ, УБ хотын Захирагчийн ажлын алба, ҮХГ, СЯ, Туул голын сав газрын захиргаатай хамтарч ажиллана.
Зорилго	<p>1) Улаанбаатар хотын өсөн нэмэгдэж буй усны хэрэгцээг хангах зорилгоор одоо байгаа болон шинэ нөөцийг тодорхойлох;</p> <p>2) Далангийн төслийн хэрэгжилтийг түргэсгэхэд дэмжлэг үзүүлэх.</p>
Хүлээгдэж буй үр дүн	Улаанбаатар хотын усан хангамж нэмэгдэж, илүү найдвартай болно.
Төслийн зардал	229.2 сая ам.доллар (Улсын төсвөөс: 10%, Орон нутгийн төсвөөс: 4%, Гадаадын х.о 14%, Хувийн хэвшил 72%); Үр өгөөж, өртгийн харьцаа = 1.210
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	<p>Туул голын усан цогцолборын ТЭЗҮ: 2012 онд УСУГ, КОЙКА хамтарч боловсруулсан.</p> <p>Туул голын усан цогцолборын инженерийн зураг төсөл: боловсруулж байна</p> <p>Туул голын далангийн цогцолборын барилгын ажил: 2026-2030 онуудад (5 жил)</p>

Төслийн танилцуулга

1) Үндэслэл

Улаанбаатар хотын ус хангамж нь газрын доорх усны эх үүсвэр буюу Туул голын сав газрын гүний уснаас хамааралтай. Хуурай, хүйтэн өвлийн улиралд газрын доорх усны нөөц багасдаг тул Улаанбаатар хотын усны нөөц мөн хомс болно.

Хүснэгт А-д үзүүлсний дагуу Улаанбаатар хотын гүний худгийн ундарга 2026 оноос хойш жилд 193.5 сая м3 болно. Энэ тооцоололд АНУ-ын Мянганы сорилтын корпорацийн (МСК) төслийн хүрээнд байгуулах Улаанбаатар хотын газрын доорх усны баруун эх үүсвэрийг (өдөрт 140,000 м3 буюу жилд 51.1 сая м3 ус) оруулсан болно. МСК-ийн төсөлд 1) Ус хангамжийн шинэ эх үүсвэрийг байгуулах (32 гүний худаг), 2) Дэвшилтэт технологи бүхий ус гүн цэвэршүүлэх байгууламж барих (урвуу осмосын технологи), 3) ус дамжуулах шугам, хоолойг угсарч суурилуулах зэрэг үйл ажиллагаа багтана. МСК-ийн төслийн хүрээнд урсгал дагуу талбайд шинэ худгийг барих тул хөрс, газрын доорх усыг бохирдлоос хамгаалах дэвшилтэт технологи бүхий цэвэрлэх байгууламж шаардлагатай.

Хүснэгт А. Улаанбаатар хотын газрын доорх усны эх үүсвэр (гүний худаг)

Эх үүсвэр		Ашиглах боломжит усны нөөц (м3/өдөр)	Гүний худгийн тоо, 2026 оноос хойш	Гүний худгийн ундарга, 2020 оны байдлаар (м3/өдөр)	Шинээр бий болгох усны эх үүсвэр, 2026 оноос хойш (м3/өдөр)	Гүний худгийн ундарга, 2026 оноос хойш (м3/өдөр)	Гүний худгийн ундарга, 2026 оноос хойш (сая м3/жил)
Төвийн ус хангамж	Дээд эх үүсвэр	72,000	55	72,000		72,000	26.3
	Төвийн эх үүсвэр	114,000	93	114,000		114,000	41.6
	Үйлдвэр	36,000	16	36,000		36,000	13.1
	Мах комбинат	15,000	11	15,000		15,000	5.5
	Гачуурт	25,700	25	25,700		25,700	9.4
	Баруун эх үүсвэр (МСК-ийн төсөлд)	140,000	32	-	140,000	140,000	51.1
Нийт		402,700	232	262,700	140,000	402,700	147.0
ДЦС		83,500	30	83,500		83,500	30.5
Яармаг		20,000	2	20,000		20,000	7.3
Нисэх, Биокомбинат		23,800	4	23,800		23,800	8.7
Бүгд		530,000	268	390,000	140,000	530,000	193.5

Эх сурвалж: УСУГ, Мянганы сорилтын корпораци

Зураг А. Улаанбаатар хотын газрын доорх усны эх үүсвэр

Эх сурвалж: УСУГ/КОЙКА, 2012

Хүснэгт В -д харуулснаар 2040 он гэхэд Улаанбаатар хотын усны эрэлт 268.5 сая м3/жил байх тооцоо байна. Түүнчлэн 2040 онд усны хомсдол жилд 75 сая м3 (268.5 сая м3-193.5 сая м3 = 75 сая м3) хүрэх тооцоо байна.

Хүснэгт В. Улаанбаатар хотын усны эрэлтийн тооцоо, 2040 оны байдлаар

Аймаг/хот	2040 оны усны эрэлтийн тооцоо (сая м3/жил)								
	Ундны ус	Нийтийн аж ахуй & аялал жуулчлал	Үйлдвэржилт	Бусад салбарууд (эрчим хүч, барилга, зам тээвэр)	Үйлдвэржилт, уул уурхай & боловсруулалт	Нийт	ХАА/бэлгээр	Усжуулалтын систем	Нийт
Улаанбаатар хот	122.8	37.31	15.79	76.25	11.27	263.42	2.3	2.83	268.5

Эх сурвалж: БХБЯ, ҮХГ, ЖАЙКА-гийн “Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл”-ийн Явцын тайлан (2019)

КОЙКА, УСУГ-ын 2012 онд боловсруулсан “Улаанбаатар хотын ус хангамжийн нөөцийг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө”-нд тусгаснаар Улаанбаатар хотын усны нөөц бүхий сав газруудын (7,514 км²) газар доорх усны дахин сэлбэгдэх хэмжээг татралтын муруйн аргачлалаар тооцоход жилд 238.5 сая м3 байна. Дахин сэлбэгдэх газар доорх усны тогтвортой ундарга 40% байх тохиолдолд 70%-д хүргэж болдог гэсэн зарим судалгаа (Майлс & Чамбэр, 1995; Ханн, 1997) байдаг байна. Хүснэгт С-д үзүүлснээр газар доорх усны 60% дахин сэлбэгдсэн тохиолдолд тогтвортой ундарга (газар доорх усны нэмэгдэх боломж) жилд 143.1 сая м3 болно.

Хүснэгт С. Улаанбаатар хотын газрын доорх усны нөөцийн нэмэгдэх боломж

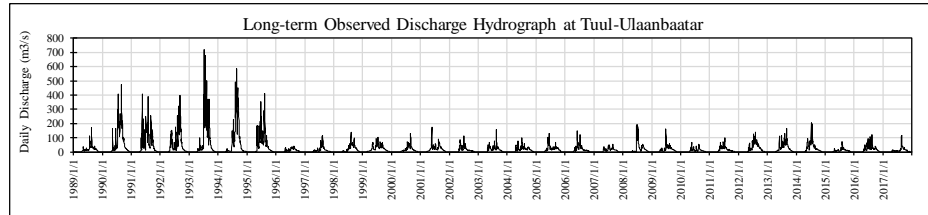
Газрын доорх усны нөөц	Дахин сэлбэгдэх газар доорх ус	Тогтвортой ундаргын коэффициент	Газрын доорх усны нөөцийн нэмэгдэх боломж
2,348 сая м3/жил	238.5 сая м3/жил	60%	143.1 сая м3/жил

Эх сурвалж: УСУГ/КОЙКА, 2012

Тиймээс Улаанбаатар хотын газар доорх усыг хангалттай ашигласан тохиолдолд гадаргын усыг нэмэгдүүлэх арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарна. Ялангуяа хуурай, хүйтэн өвлийн улиралд газрын доорх усны түвшин буурдаг тул Улаанбаатар хотын усны нөөцийн хомсдол тооцоолж байгаагаас эрт болох магадлалтай гэж таамаглаж байна.

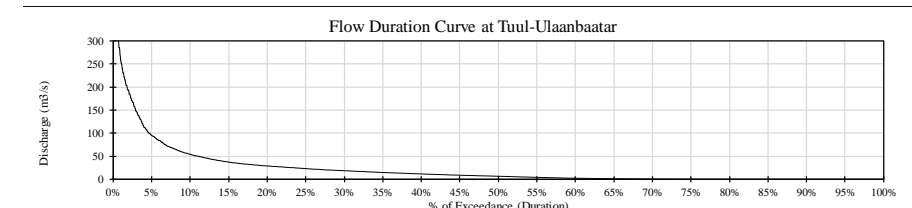
Зураг В, С-д Туул-Улаанбаатар харуулын усны зарцуулгын ажиглалтын өдөр тутмын гидрограф болон зарцуулга үргэлжлэлийн муруйг үзүүлэв. Зурагт үзүүлсэнчлэн өвлийн улиралд голын урсацын 15% урсаж байна. Түүнчлэн өвлийн улиралд газрын доорх ус дахин сэлбэгдэх нь тун хязгаарлагдмал байдаг. Тиймээс Улаанбаатар хотын ус хангамжийг нэмэгдүүлэх далан, усан сан гэх мэт байгууламжуудыг ашиглах шаардлагатай.

Зураг В. Туул-Улаанбаатар харуулын усны зарцуулгын ажиглалтын гидрограф

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЦУОШГ-ын мэдээлэлд үндэслэсэн)

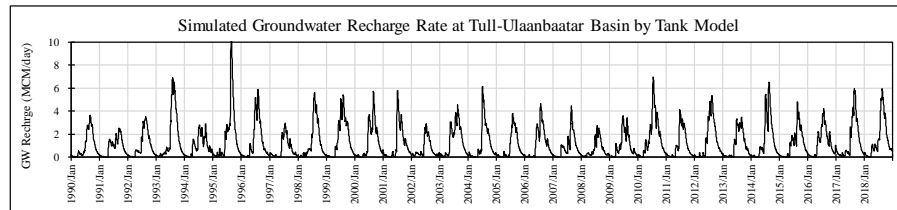
Зураг С. Туул-Улаанбаатар харуулын зарцуулга үргэлжлэлийн муруй

Duration (%)	Discharge (m³/s)	Duration (%)	Discharge (m³/s)	Duration (%)	Discharge (m³/s)	Duration (%)	Discharge (m³/s)	Duration (%)	Discharge (m³/s)	Duration (%)	Discharge (m³/s)
Max	721.0	15%	37.3	30%	18.6	45%	8.87	60%	2.35	75%	0.20
5%	95.1	20%	29.0	35%	14.7	50%	6.61	65%	1.22	80%	0.03
10%	54.2	25%	23.4	40%	11.6	55%	4.25	70%	0.54	85%	0.00
										90%	0.00
										95%	0.00
										100%	0.00

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЦУОШГ-ын мэдээлэлд үндэслэсэн)

Зураг D. Туул-Улаанбаатарын ажиглалтын ай савд газрын доорх усны дахин сэлбэгдэх байдлын симуляци, танк загвараар

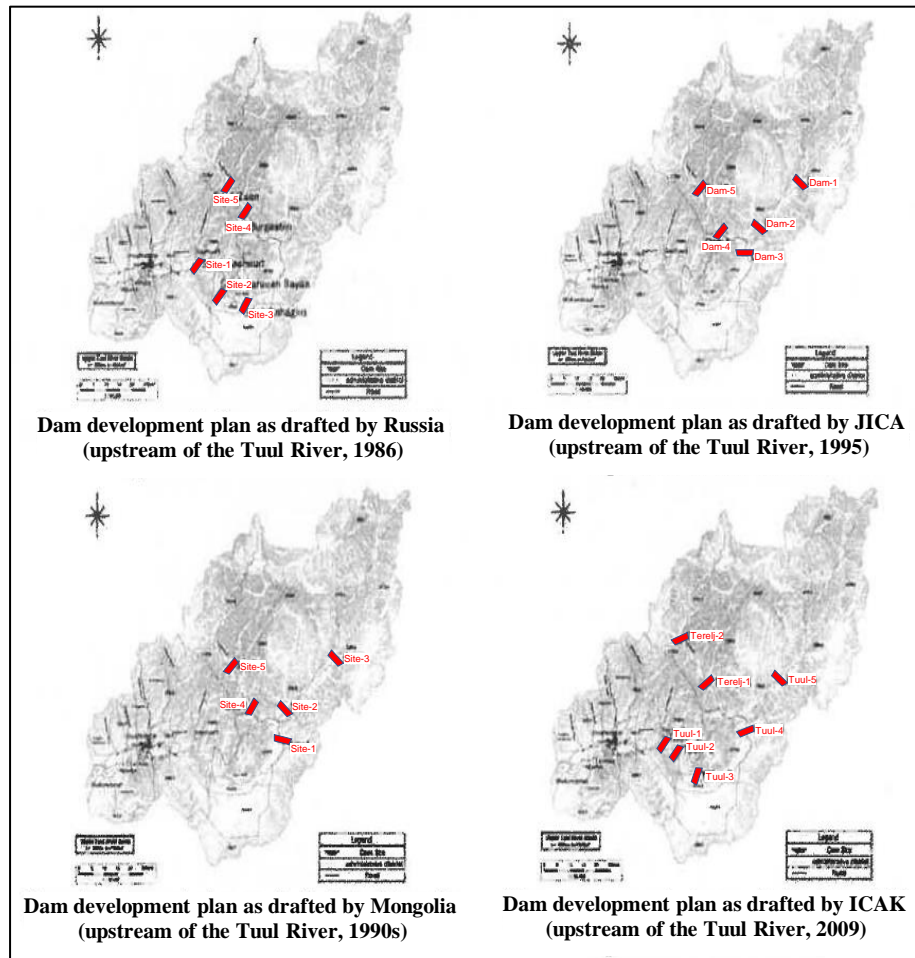
Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЦУОШГ-ын мэдээлэлд үндэслэсэн)

1981-1983 онд ЗХУ-ын мэргэжилтнүүдийн туслалцаатайгаар Улаанбаатар хотын ус хангамжийн шинэ эх үүсвэрийн ТЭЗҮ-ийг боловсруулсан. Энэхүү ТЭЗҮ-ээр Улаанбаатар хотоос 200 км эргэн тойронд гүний усны нөөц бүхий 11 талбайг ашиглах хувилбарыг санал болгосон. Эдгээр талбайд харьцуулалт хийж үзсэний үндсэн дээр Гачуурт тосгоноос дээш 2.5 км-ын зайд далан барих, Улаанбаатар хотыг ил усан сангаас усаар хангах хувилбарыг хамгийн ашигтай нь гэж сонгосон тул 1989 онд хайгуул, зураг төслийг гүйцэтгэсэн. БОАЖЯ, Ус сувгийн удирдах газрын захиалгаар Монгидроконстракшн ХХК 2007 оны 11-р сараас 2008 оны 4-р сар хүртэл Туул гол дээр усан цахилгаан станц барих техник эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулахад зориулсан урьдчилсан судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэв. Энэ төслийн хүрээнд далан барьж болох гурван талбайг сонгосон. Үүнд 1-р талбайг Туул гол Гачууртын орчимд Хар усан тохойд байхаар сонгосон бөгөөд ЗХУ-ын мэргэжилтнүүд өмнө нь сонгосон талбайтай давхцаж байсан. 2-р талбайг ЗХУ-ын мэргэжилтнүүд өмнө нь сонгож байсан 2-р талбайгаас доош 2 км зайд сонгосон. 3-р талбайг Улаанбаатар хотоос дээш 70 км буюу Тэрэлжийн цутгалаас доош 4 км-т байрлах газрыг сонгосон.

Түүнчлэн Престиж Инженеринг ХХК нь Туул голын урсацыг зохицуулах, цаашид Улаанбаатар хотын усан хангамжийг найдвартай байдлыг хангах, усны эрчим хүч ашиглах, ус ариутгах төхөөрөмж бүхий усны цогцолбор байгууламж барих, томоохон үйлдвэр, объектуудыг усаар хангах шийдэл, Туул голын сав газарт экосистемийн тохилог орчинг бүрдүүлэх зэрэг асуудлуудыг судлах зорилгоор 2010-2011 онд Туул голын усан цогцолборыг судалсан. ТЭЗҮ-ийн урьдчилсан тооцоо хийж, далан барих 4 талбайг сонгосон.

Зураг Е-д Улаанбаатар хотын ус хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор Туул голын дээд хэсэгт барих далангийн төлөвлөлтүүдийг харуулав. Эдгээр төлөвлөлтүүд нь: 1981-1986 оны хооронд ЗХУ-ын мэргэжилтнүүдийн туслалцаатайгаар боловсруулсан Улаанбаатар хотын ус хангамжийн шинэ эх үүсвэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө (төсөл), 1993-1995 оны хооронд ЖАЙКА-гийн боловсруулсан хөгжлийн төлөвлөгөө (төсөл), Монгол мэргэжилтнүүдийн боловсруулсан хөгжлийн төлөвлөгөө (төсөл) болон 2009 онд хийсэн урьдчилсан судалгааны хүрээнд Хилийн чанадын гэрээлэгч компаниудын холбооны боловсруулсан Туул, Тэрэлж голын төлөвлөгөө юм. Эдгээр төлөвлөгөөнүүдийг боловсруулж, төсөл хэрэгжүүлэх талбарыг санал болгосноос хойш шинэчлээгүй тул шинэчилж, сайжруулах шаардлагатай.

Зураг Е. Туул усан цогцолбор төсөлтэй холбоотойгоор хийгдэж төлөвлөгөө, судалгаанууд

Эх сурвалж: УСУГ/КОЙКА, 2012 он, 12 дугаар сар

Зураг F-д үзүүлсэнчлэн КОЙКА, УСУГ-ын 2012 онд боловсруулсан мастер төлөвлөгөөний хүрээнд даланг барьж байгуулах дөрвөн хувилбарыг өмнө нь хийгдэж байсан төлөвлөгөө-нүүдийг нь судалж, газар дээрх судалгааг хийж, орчин нөхцөлийг нь судалсны дүнд санал болгосон. Даланг барьж

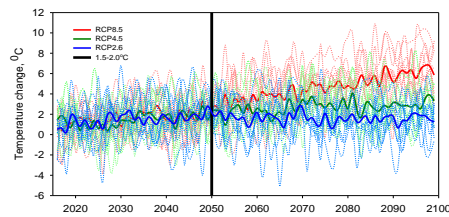

байгуулах байршлыг сонгохдоо зөвхөн техникийн үзүүлэлтүүдийг нь харгалзан үзээд зогсохгүй нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, улс төрийн нөхцөл байдлыг нь мөн үндэслэх шаардлагатай. Мастер төлөвлөгөөнд 1) даланг барьж байгуулах зорилготой нийцэж буй эсэх; 2) барилга угсралтын ажилд тулгарах асуудлууд, байгалийн нөхцөл байдал (жишээ нь: газарзүйн болон геологийн нөхцөл байдал); 3) орон нутгийн эдийн засаг, ус ашиглахтай холбоотой эрхийн асуудал; 4) ирээдүйн хөгжлийн нөөц боломж; 5) нэг далан эсвэл хэд хэдэн далан барих боломжтой эсэх; 6) байгаль орчинд ээлтэй байдлаар даланг барьж байгуулах боломжтой эсэх зэргийг харгалзан үзсэн байна.

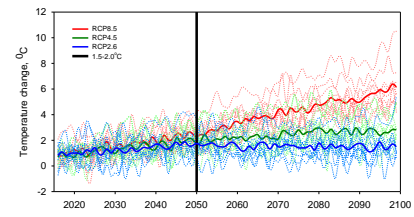
2040 онд хотын ус хангамжийг зөвхөн газар доорх усаар хангах боломжгүй тул гадаргын усаар хангах даланг барих шаардлагатай байна. Үүнтэй холбогдуулан КОЙКА, УСУГ-ын 2012 онд боловсруулсан мастер төлөвлөгөөнд даланг барьж байгуулах дөрвөн байршлыг харьцуулсан. Үүний үр дүнд Туул голын дээд хэсэгт байрлах 1-р байршил нь усны хэрэглээ, эдийн засгийн үр ашигтай байдлаар хамгийн оновчтой байршилд тооцогдсон. Тиймээс энэ байршлыг даланг барьж байгуулах хамгийн оновчтой байршил гэж тодорхойлж байна. Тус байршилд даланг барьж байгуулснаар 2040 оны усны эрэлт, хэрэгцээг хангах нөхцөл бүрдэж болох юм.

Цаашлаад цаг уурын өөрчлөлтөөс шалтгаалсан температурын өсөлтөөс болж ууршилт ихсэх төлөвтэй байгаа бөгөөд Туул голын урсац хуурай улиралд (өвөл, хавар) буурах магадлалтай тул усан сан барих нь үр дүнтэйд тооцогдож байна.

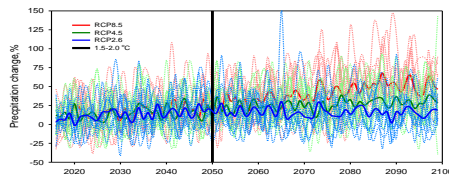
Зураг Г. Улирлын температур, хур тунадасны ирээдүйн өөрчлөлт

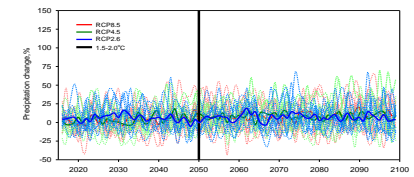
Өвлийн температур (+1.8~3.1 оС)

Зуны температур (+1.6~3.1 оС)

Өвөл ордог хур тунадас (+18~28 %)

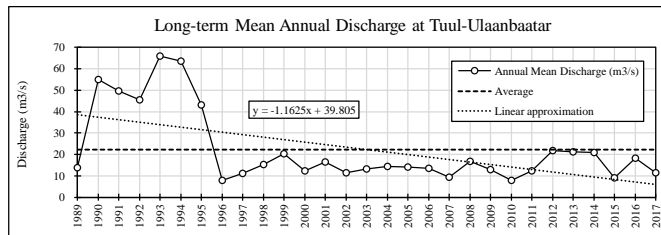

Зун ордог хур тунадас (+5~8 %)

Эх сурвалж: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг "Алсын хараа 2050"

Зураг 10.4.8-д Туул-Улаанбаатар харуулын урсацын ажиглалтын олон жилийн дундаж урсац буюу 28 жилийн урсацын өөрчлөлтийг харуулав.

Зураг Н. Олон жилийн дундаж урсац, Туул-Улаанбаатар харуулаар

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (ЦУОШГ-ын мэдээлэлд үндэслэсэн)

2) Төслийн бүрэлдэхүүн

Ус хангамж, үерийн хамгаалалт, усны эрчим хүч болон бусад шууд бус ашиг тус бүхий далан,

Техникийн урьдчилсан зураг төсөл, санхүүгийн төлөвлөгөө,

Нарийвчилсан зураг төсөл,

Ус хангамжийн байгууламжуудын хамт даланг барьж байгуулах ажил.

Далангийн үзүүлэлтүүд:

Хамрах талбай: 2,261 км² (байршил: өргөрөг 48-01-31, уртраг 107-41-47),

Эзлэхүүн: 82.6 сая м³,

Далангийн төрөл: бетон гадаргатай чулуун далан, далангийн өндөр: 39.6 м.

Усан цахилгаан станцын хүчин чадал нь 240 кВт бөгөөд жилд 1,754 МВт/цаг эрчим хүч үйлдвэрлэнэ.

3) Хэрэгжилт

УСУГ, БОАЖЯ нь далангийн талбайн байршил, төслийн хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон аргазүйн зөвлөгөө өгөх, ТЭЗҮ, зураг төслийн болон барилгын ажилд олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалт хийх санхүүжилтийг хангах үүрэг ажиллана.

Байгаль

2012 онд УСУГ, КОЙКА мастер төлөвлөгөө, ТЭЗҮ боловсруулахдаа

орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг (БОНБУ) хийсэн байна. БОНБУ-ний үр дүн нь төслийг хэрэгжүүлснээр төслийн талбай болон түүний ойр орчимд зайлшгүй нөлөөлөл (янз бүрийн бохирдуулагч бодисууд урьдынхаас нэмэгдэх, даланг барьж байгуулснаар экосистемийг гэмтээх, усны чанар, экосистемд өөрчлөлт орох, оршин суугчдын нүүлгэн шилжүүлэх гэх мэт.) үзүүлнэ гэсэн байна.</p> <p>Төсөл хэрэгжүүлэгч нь төслийн үе шат бүрт төслийн хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах зохих арга хэмжээ бүхий төлөвлөгөөг боловсруулна. Байгаль орчинд учруулах гэнэтийн хохирлыг хамгийн бага түвшинд байлгахын тулд тогтвортой менежмент, мониторингийн төлөвлөгөөг мөн хэрэгжүүлнэ. Төслийг хэрэгжүүлснээр агаар, усны чанарт нөлөөлөх нөлөөлөл, экосистемд үзүүлэх нөлөөлөл, үүсэх дуу чимээний бохирдол зэргийг бууруулах төлөвлөгөөг боловсруулсан байх шаардлагатай.</p> <p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулинд (2002) БОНБУ-г том цар хүрээг хамарсан хөгжлийн төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө хийнэ гэж заасан байдаг. Тиймээс далангийн бүтээн байгуулалт бүхий усны нөөцийг нэмэгдүүлэх томоохон хэмжээний төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг нь үнэлэхийн тулд БОНБУ-г хийсэн байх шаардлагатай. БОНБУ-ний үр дүнг төслийн нарийвчилсан төлөвлөгөө, зураг төсөлд тусгана. Байгаль орчинд нөлөөлөх нөлөөллийг бууруулах оновчтой төлөвлөгөө нь байгаль орчинд ээлтэй, тогтвортой хөгжлийг хангасан байна.</p> <p>Сэргээгдэх эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, шаварлаг хөрсийг хамгаалах, намгархаг газрыг бий болгох төлөвлөгөө бүхий байгаль орчинд нөлөөлөх нөлөөллийг бууруулах төлөвлөгөө, төслийн хэрэгжсэний дараах мониторингийн төлөвлөгөө нь төслийн байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг багасгахад чухал ач холбогдолтой.</p>
Тайлбар	<p>** Тус төсөл нь “Алсын хараа 2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн 6.3.8 буюу “Хөх морь төслийн хүрээнд өндөр уулын бүсийн Сэлэнгэ, Орхон, Эг, Хэрлэн, Ховд зэрэг томоохон гол мөрөнд урсацын тохируулгатай, олон зориулалтын усан сангуудыг байгуулах ТЭЗҮ, зураг төслийг боловсруулж барилгын ажлыг эхлүүлэх” гэсэн заалттай уялдаж байна.</p> <p>Эх сурвалж 1): Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p> <p>Эх сурвалж 2): УСУГ-ын “КОЙКА” байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлсэн “Яармагийн шинэ хорооллын усан хангамжийн эх үүсвэрийг хөгжүүлэх” төсөл, 2012;</p> <p>Эх сурвалж 3): ЖАЙКА-гийн “Улаанбаатар хот орчмын усан хангамжийн судалгаа” төсөл, 1995.</p>

Төслийн дугаар: IV7.1

Төслийн нэр	Хот суурины усан хангамжийг сайжруулах төсөл*
Байршил	Улаанбаатар хот 21 аймгийн төв Хархорин, Бор-Өндөр, Замын-Үүд, Шарын гол, Сайхан/Хөтөл, Мандал/Зүүнхараа, Ханбогд, Цогтцэций зэрэг том суурингууд
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ, БОАЖЯ, СЯ, Голын сав газрын захиргаад, УСУГ-тай хамтарч ажиллана.
Зорилго	Хот сууринг ундны цэвэр усаар хангах
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Усны хангамж сайжирч, амьдрах орчин сайжирна; 2) Цэвэр усан хангамжийн замаар устай холбоотой өвчлөлийг бууруулна.
Төслийн зардал	Нийт: 896,484 сая төгрөг 2014-2016: 469,379 сая төгрөг, 2017-2021: 427,105 сая төгрөг (улсын төсвөөс: 40%, орон нутгийн төсвөөс: 10%, гадаадын х.о: 40%, хувийн хэвшил: 10%)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2014-2022 он
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Монгол Улсад усны нөөцтэй холбоотой дараах асуудлууд тулгарч байна. Ундны цэвэр усны хүртээмж хомс; Өсөн нэмэгдэж буй эрэлт хэрэгцээ нь нэмэлт усны эх үүсвэр шаарддаг; Гэр хорооллын усан хангамж хангалтгүй; Усны чанарын стандарт хангагдаагүй; Орон сууцанд усны хэрэглээ үр ашиггүй, маш өндөр байдаг; Хот суурин газрын хөгжлийг хангах усан хангамжийн дэд бүтэц; Усны эх үүсвэрүүдийн хамгаалалт илүү сайн байх шаардлагатай; Одоо байгаа усан хангамжийн системийн засвар үйлчилгээ хангалтгүй. <u>Баталгаат эх үүсвэрээс усаар хангах үйлчилгээ:</u> 2010 онд хотын хүн амын 86.7% нь баталгаат эх үүсвэрээс ус авч байсан нь 2015 онд хэрэгжүүлэх МХЗ-ын зорилтод зааснаас давсан (70%) байна. ТХҮБ 2030-д баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг 90 хувьд хүргэх зорилтыг дэвшүүлсэн. Түүнчлэн бодлого, арга хэмжээ авч хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд хотжилт, хүн амын өсөлтөөс шалтгаалан усны эрэлт, нийлүүлэлтийн зөрүүтэй байдал улам нэмэгдэнэ. Тиймээс ус хангамжийг сайжруулах үйл ажиллагааг алхам алхмаар хийх хэрэгтэй. Улаанбаатар хотын усны балансын шинжилгээний үр дүнгээс харахад ус хангамжийн хүчин чадал 120 сая м3 байх тохиолдолд усны хомсдол 2018, 2030, 2040 онд -38.3 сая м3, -432.8 сая м3, -701.3 сая м3 гэсэн тооцоотой байна. Ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төсөл нь Улаанбаатар хотын ус хангамжийн цэвэр усны хэмжээг нэмэгдүүлэх үр дүнтэй төсөл юм. АНУ-ын Мянганы сорилтын корпорацийн хэрэгжүүлж буй Улаанбаатар хотын нийт ус хангамжийг нэмэгдүүлэх цогц хөтөлбөрийн хүрээнд 350 сая ам.долларын буцалтгүй тусламжаар газрын доорх эх үүсвэрээс ус хангамжийг нэмэгдүүлэх дэд бүтэц, ус цэвэршүүлэх байгууламжийг барьж байгуулна. Улаанбаатар хотын нийт ус хангамжийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөр нь 2018 оны 9 дүгээр сараас хэрэгжиж эхэлсэн. Баталгаат эх үүсвэрээс ус авдаг хотын хүн амыг 2030 онд 90%, 2040 онд 95% хүргэх шинэ зорилтыг тавьсан.

	<p><u>Айл өрхийг усны шугамд холбох:</u> 2010 онд хот, суурин газруудын усны шугамд холбогдсон айл өрх 32.9% эзэлж байв. Шинэ орон сууц барих, гэр хорооллын айл өрхийг усны шугам сүлжээнд холбох (Улаанбаатар хотод 40,000 холболт хөтөлбөр) хувь, хэмжээг 2015 онд 45%, 2021 онд 50% байхаар төлөвлөсөн.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Улаанбаатар хотын усан хангамжийн шугам сүлжээг өргөтгөх; 400 ус түгээх цэг барих; 21 аймгийн төв болон бусад том суурингуудын усан хангамжийн шугам сүлжээг өргөтгөх; Алтай хотын ус хангамжийг сайжруулах Тайшир-Алтай төсөл Барилга, хот байгуулалтын яам болон Австрийн Тиролер Рооре компани хамтран Монгол, Австрийн Засгийн газар хооронд байгуулсан санхүүгийн хамтын ажиллагааны гэрээний хүрээнд 14 сая еврогийн санхүүжилтээр уг төслийг хэрэгжүүлнэ. Төслийн хүрээнд Тайширын усан цахилгаан станцын усан сангаас 52 км ус дамжуулах шугам хоолойгоор усыг дамжуулах тул хүрээлэн буй орчинд ноцтой сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.</p> <p>3) Хэрэгжилт БХБЯ-наас усны эх үүсвэрийн байршил, хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд чиглэсэн үүргийг гүйцэтгэнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.
Тайлбар	<p>** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.3.13 буюу “Ус хангамжийн эх үүсвэрийн барилга байгууламжийг өргөтгөх, шинээр барьж, баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын тоог нэмэгдүүлнэ” гэсэн заалттай уялдаж байна.</p> <p>Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p>

Төслийн дугаар: IV7.2

Төслийн нэр	Хөдөөгийн усан хангамжийн өргөтгөлийн төсөл
Байршил	Хөдөө орон нутагт
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ нь Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар (МХЕГ), Онцгой байдлын ерөнхий газар (ОБЕГ), нийслэл, орон нутгийн засаг захиргаа, Гол мөрний сав газрын захиргаатай хамтран ажиллана.
Зорилго	Хөдөө орон нутагт амьжиргаа, мал аж ахуй эрхлэх усан хангамжийг сайжруулах
Хүлээгдэж буй үр дүн	Амьжиргаа сайжирна, малын бэлчээрлэлт, ашиг шим сайжирна.
Төслийн зардал	<p>Нийт: 104,858 сая төгрөг 2014-2016 он: 32,270 сая төгрөг, 2017-2021 он: 72,588 сая төгрөг (улсын төсвөөс: 60%, орон нутгийн төсвөөс: -%, гадаадын х.о: 25%, хувийн хэвшил: 15%)</p> <p>- АХБ-ны хөнгөлөлттэй зээлээр хэрэгжиж буй "G0204- MON" төсөл 15.00 сая ам. доллар АХБ-ны хөнгөлөлттэй зээлээр хэрэгжиж буй "MON-3388" төсөл 19.43 сая ам. доллар</p>

Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2014 - 2022
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Хөдөөгийн хүн амын 59% нь ундны усаар хангагдаж байгаа нь газар зүйн байршил, орлого, хүйсийн ялгааг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017).</p> <p>Хяналтын хөтөлбөрийн тайланд тусгаснаар хотод оршин сууж буй иргэдийн 95% нь ундны усаар хангагдаж байсан бол хөдөөгийн хүн амын 59% ийм түвшний үйлчилгээг авч байжээ. Тус тайланд тусгаснаар гарын саван, гар угаах газартай айл өрх улсын дунджаар 72% (хөдөөгийн айл өрхийн 49%, хотын айл өрхийн 81%) байгаа нь зарим үзүүлэлт сайжрах хандлагатай байгааг харуулж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017).</p> <p>Хөдөө, орон нутагт ус хангамжтай холбоотойгоор дараах асуудлууд тулгарч байна. Үүнд, Ашиглах уст цэг дутагдалтай; Зарим газруудад бэлчээрийн талхагдал хэт их байна; Ашиглаж буй уст цэгүүдийн тоо буурч байна; Малыг усаар хангах нь худаг усны тоо болон чанарын хувьд хангалтгүй.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Барих буюу сэргээх худгийн тоо: 2011-2015 онд 2466 худаг, 2016-2021 онд 6050 худаг. 2011-2015 онд засаж сэргээсэн булаг цөөрөм 5, шинээр барьсан 54 2016-2021 онд засаж сэргээх булаг цөөрөм 7, барих 125 Төслүүдийн хүрээнд хийгдэх ажлууд:</p> <p>а) Өмнөговь, Дорноговь аймаг, хилийн ойролцоо суурин газруудын хөгжлийн төслийн (G0204-MON) хүрээнд хийгдсэн ажлууд:</p> <p>Сайншанд, Ханбогд, Цогтцэций, Гурвантэс сумдын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө болон “Шинэ Сайншанд” орон сууцны хорооллын хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулж, батлуулсан.</p> <p>Сайншанд хотод 6,45 км цэвэр усны шугам, 5,06 км бохир усны шугам, 2,7 км дулааны шугам, 8,4 МВт хүчин чадалтай дулааны зуух, дагалдах насос, тоног төхөөрөмж, зуухны барилга, харуулын байр, цахилгаан дамжуулах дэд станц, дизель цахилгаан үүсгүүр, хамгаалалтын хашаа, 2 км хатуу хучилттай авто зам барьж, ашиглалтанд оруулж, хатуу хог хаягдлын машин ханган нийлүүлсэн.</p> <p>Даланзадгад хотод 1,000 м3 усан сан, 1,4 км цахилгаан дамжуулах шугам, гүний худаг, 1,4 км ус дамжуулах шугам, гэр хороололд 4,7 км бохир усны шугам барьж, ашиглалтад оруулсан.</p> <p>Замын-Үүд суманд 13,4 км цэвэр усны шугам, 7,87 км бохир усны шугам, 3 ш ус түгээх байр, 2 ш бохир усны насосны станц, 3 км дулааны шугам, 3 ш дулаан дамжуулах төв, 3 ш дизель цахилгаан үүсгүүр барьж, ашиглалтанд оруулж, хог пресслэгч ханган нийлүүлж, хатуу хаягдлыг булж зайлуулах цэгийн ажил болон цэцэрлэг, сургуулийг нэгдсэн дулааны шугамд холбосон.</p> <p>Гурвантэс суманд 100 м3 багтаамжтай усан сан, 2 ш гүний худаг, 3,2 км цахилгаан дамжуулах шугам, 5,7 км цэвэр усны шугам, 4,1 км бохир усны шугам, бохир ус цэвэрлэх байгууламж, 3 ш ус түгээх байр, 2 км хатуу хучилттай авто зам, 1,8 км үерийн далан барьж, ашиглалтад оруулсан.</p>

	<p>Цогтцэций суманд 2 ш 100 м3 багтаамжтай усан сан, 0,6 км цахилгаан дамжуулах шугам, 3 ш ус түгээх байр, бохир усны насосны станц, 6,6 км цэвэр усны шугам, 5,8 км бохир усны шугам барьж, ашиглалтад оруулсан.</p> <p>Ханбогд суманд 5.5 км цэвэр усны шугам, 8.4 км бохир усны шугам, 5.4 км цахилгаан дамжуулах шугам, 2 км дулааны шугам, 2 ш ус түгээх байр, бохир ус цэвэрлэх байгууламж барьж, хүлээлгэн өгсөн.</p> <p>б) Зүүн өмнөд говийн хот байгуулалт, хилийн ойролцоо суурин газрын хөгжлийн төслийн (MON-3388) хүрээнд хийгдсэн ажлууд:</p> <p>Өвөрхангай аймгийн Арвайхээр хотын цэвэрлэх байгууламжийн барилга угсралт, тоног төхөөрөмж суурилуулалтын ажил бүрэн дуусч барилга байгууламжийг ашиглалтад оруулах комисс 2018 оны 11 дүгээр сарын 15-ны өдөр ажиллаж, ашиглагч байгууллагад хүлээлгэн өгсөн.</p> <p>Арвайхээр хотын 1, 9, 10, 11-р хорооны гэр хорооллын 3 байрлалд 80 өрх болон Архангай аймгийн Цэцэрлэг хотын 1, 2, 3, 4, 5-р хорооны 80 өрхөд тус тус битүү доторлогоотой, суллах боломжтой сайжруулсан нүхэн жорлон барьж ашиглалтад хүлээлгэн өгсөн. Мөн дээрх 160 өрхийн бохир усыг соруулахад зориулан бохирын тусгай зориулалтын машин механизмыг ханган нийлүүлсэн.</p> <p>Өмнөгөвь аймгийн Даланзадгад хотын цэвэрлэх байгууламжийн ЦДАШ-ын угсралтын ажил, дэд өртөөний барилга, трансформаторын угсралтын ажил бүрэн хийгдэж дууссан. Барилга байгууламжийг ашиглалтад оруулах комисс 2018 оны 10 дугаар сарын 05-ны өдөр ажиллаж, У/2018/58 тоот актаар баталгаажсан. Цэвэрлэх байгууламжийн механик цэвэрлэгээ, үйлдвэрийн барилга, захиргааны барилгуудын төмөр бетон цутгалтын ажил хийгдсэн. Биологи цэвэрлэгээний блокын төмөр бетон цутгалтын ажил 100% хийгдсэн. Бохир ус, ариутгах татуургын 4,01 км шугамын ажил хийгдэж дууссан.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>ХХААХҮЯ нь шинээр барих болон засварлах усны эх үүсвэрүүд (худаг, булаг, цөөрөм) болон тоо хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон аргазүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж ажиллах үүрэгтэй байна.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.</p>
Тайлбар	<p>** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.3.13 буюу “Ус хангамжийн эх үүсвэрийн барилга байгууламжийг өргөтгөх, шинээр барьж, баталгаат ундны усаар хангагдсан хүн амын тоог нэмэгдүүлнэ” гэсэн заалттай уялдаж байна.</p> <p>Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p> <p>Эх сурвалж: БХБЯ, 2019.</p>

Төслийн дугаар: IV8.1

Төслийн нэр	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих, шинэчлэх төсөл
Байршил	<p>Улаанбаатар хот</p> <p>21 аймгийн төв</p> <p>Бусад томхон суурин (Хархорин, Бор-Өндөр, Сайхан/Хөтөл, Замын-Үүд, Шарын гол, Мандал/Зүүнхараа, Ханбогд, Багануурт 2015 он хүртэл, Хархорин, Мандал/Зүүнхараа, Цогтцэцийд 2021 он хүртэл)</p>

Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ, БОАЖЯ, ҮХГ, СЯ, Нийслэлийн болон орон нутгийн засаг захиргаа, УСУГ, Голын сав газрын захиргаатай хамтарч ажиллана
Зорилго	Хот суурин газрын бохир усыг зохих байдлаар цэвэрлэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Бохир усыг цэвэрлэх замаар устай холбоотой өвчлөлийг бууруулна; 2) Ая тухтай амьдрах орчныг бүрдүүлнэ.
Төслийн зардал	Нийт: 1,029,069 сая төгрөг 2014-2016 онд: 301,846 сая төгрөг, 2017-2021 онд: 727,223 сая төгрөг (улсын төсвөөс: 45%, орон нутгийн төсвөөс: -%, гадаад х.о: 55%, хувийн хэвшил: -%) <ul style="list-style-type: none"> ✓ Улаанбаатар хотын Төв цэвэрлэх байгууламж шинээр барих төсөл (БНХАУ-ын Засгийн газрын 300 сая ам.долларын хөнгөлөлттэй зээл); ✓ Баян-Өлгий, Говь-Сүмбэр, Дорнод, Завхан, Увс аймгийн төвүүдийн “Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөн шинэчлэх, шинээр барих” төсөл (Монгол Улс, БНПУ-ын ЗГ хоорондын нөхцөлт зээл: 50,697 сая төгрөг); ✓ Дархан хотын бохир усны менежментийг сайжруулах төсөл (АХБ-ны зээл: 20.68 сая ам.доллар); ✓ Эрдэнэт хотын бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн өргөтгөл (Бүгд Найрамдах Франц Улсын Засгийн газрын 9,54 сая еврогийн хөнгөлөлттэй зээл).
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2014-2022
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Ариун цэврийн байгууламжийн хүрэлцээ хомс; Усны чанарын стандарт хангагдаагүй; Усны эх үүсвэрүүдийн хамгаалалтыг илүү сайжруулах шаардлагатай; Ариун цэврийн дэд бүтэц нь хотжилтын түвшинг гүйцэхгүй; Гэр хороололд сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж дутмаг. Хот суурин газарт хэвийн үйл ажиллагаа явуулдаг бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн тоо 2010 онд 17 байсан бол энэ тоог 2015 онд 32, 2021 онд 40 болгож нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн ашиглалт нэмэгдсэнээр нийт хаягдаж буй бохир усны цэвэрлэгээ 2021 онд бараг 100%-д хүрэх болно. Ус цаг уур, орчны судалгаа, мэдээллийн хүрээлэн 140 орчим газарт 72 гол мөрөн, 9 нуурын усны чанарт хяналт, шинжилгээ хийдэг. Хяналт, шинжилгээгээр катион, анион, ууссан нийт давсны хэмжээ, рН, O ₂ , BOD болон металлийн илэрц зэргийг хянадаг. Олон аймаг, сумын төвүүдийн бохир ус цэвэрлэх байгууламжуудын хангалтгүй ажиллагаанаас үүдэн гадаргын ус бохирдож байна. Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламж Туул голыг бохирдуулж байна. Цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн ус нь усны чанарын стандартын дагуу “маш их бохирдолтой” байсаар байна. Цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагаа үр дүн бага байгаа ба зөвхөн ахуйн бохир усыг цэвэрлэх зориулалттай цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагааг үйлдвэр, аж ахуйн нэгжүүдээс гарсан бохир усыг цэвэрлэж, доголдуулж байна. Түүнчлэн арьс, ширний үйлдвэрүүдийн ашигладаг хромын идээлэгч бодис усны бохирдолд нөлөөлж байна. Монгол Улсад хот, суурин газрын хүн амын 13 орчим, хөдөөгийн хүн амын 56 орчим хувьд ундны усны хүрэлцээ муутай байгаа нь усны хүртээмжгүй байдлаас гадна

	<p>усны чанар нь шаардлага, стандартыг хангадаггүйтэй холбоотой юм.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>Улаанбаатар хотын цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх, сайжруулах, өргөтгөх: 1/ ЦБ-ын төвийн шинэчлэл, мембраны реактор шинэчлэх; 2/ ЦБ-ын тоног төхөөрөмж, үр ашгийг сайжруулах; 3/ Нисэх - Яармагийн шинэ цэвэрлэх байгууламж; 4/ Эмээлтийн шинэ ЦБ; 5/ Жижиг оврын цэвэрлэх байгууламжууд;</p> <p>Өдөрт 250,000 м3 бохир ус цэвэрлэх хүчин чадалтай, лагийг боловсруулан биохий гарган авах замаар эрчим хүч үйлдвэрлэх технологи бүхий төв цэвэрлэх байгууламж шинээр барих төсөл (БНХАУ-ын Засгийн газрын 300 сая ам.долларын хөнгөлөлттэй зээл);</p> <p>21 аймгийн төв болон бусад томоохон суурингийн ЦБ-уудын шинэчлэл, барилгын ажил: Хархорин, Бор Өндөр, Сайхан/Хөтөл, Замын-Үүд, Шарын гол, Мандал/Зүүнхараа, Ханбогд, Багануурт 2015 он хүртэл, Хархорин, Мандал/Зүүнхараа, Цогтцэцийд 2021 он хүртэл;</p> <p>Баян-Өлгий, Говь-Сүмбэр, Дорнод, Завхан, Увс аймгийн төвүүдийн “Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөн шинэчлэх, шинээр барих” төсөл (Монгол Улс, БНПУ-ын ЗГ хоорондын нөхцөлт зээл: 50,697 сая төгрөг);</p> <p>Дархан хотын бохир усны менежментийг сайжруулах төсөл (MON-3244/3245 дугаартай АХБ-ны зээл: 20.68 сая ам.доллар). 2019 оны байдлаар хэрэгжилт нь 64%-тай байгаа ба 6.8 км бохир усны шугамыг татаж, ашиглалтанд оруулсан.</p> <p>Эрдэнэт хотын бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн өргөтгөл (Бүгд Найрамдах Франц Улсын Засгийн газрын 9,54 сая еврогийн хөнгөлөлттэй зээл). 2019 оны байдлаар хэрэгжилт нь 93.3%-тай байна.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БХБЯ нь цэвэрлэх байгууламжуудын байршил, хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж ажиллана</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	<p>Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ.</p> <p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.</p>
Тайлбар	<p>** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.4.22 буюу “Хаягдал бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөх, шинээр барьж, шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын тоог нэмэгдүүлнэ.” гэсэн заалттай уялдаж байна.</p> <p>Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p> <p>Эх сурвалж: БХБЯ, 2019.</p>

Төслийн дугаар: IV8.2

Төслийн нэр	Төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг дахин боловсруулж, дулааны цахилгаан станцын үйл ажиллагаанд ашиглах үйлдвэр байгуулах төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот
Хэрэгжүүлэгч	УСУГ нь БХБЯ, БОАЖЯ, НЗДТГ-тай хамтарна.
Зорилго	Дулааны цахилгаан станцаас гарсан бохир усыг байгаль орчинд ээлтэй, дэвшилтэт технологиор цэвэрлэх.
Хүлээгдэж буй үр дүн	Үйлдвэрлэлийн бохир усанд агуулагдах хүнд метал болон химийн бодисын бохирдлоос ангижирсан аюулгүй орчин

	Дулааны цахилгаан станцаас гарсан бохир усыг байгаль орчинд ээлтэй дэвшилтэт технологийн дагуу цэвэрлэж, хөргөлтөд ашиглах
Төслийн зардал	Эхний ээлжийн бүтээн байгуулалт: 96 сая ам.доллар
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	Барилга угсралтын ажил 2021 онд эхэлж, 5 жилийн хугацаанд үргэлжилнэ.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Монгол Улсын Засгийн газар, АНУ-ын Мянганы сорилтын корпорацийн хооронд байгуулсан гэрээний хүрээнд хэрэгжүүлэх Улаанбаатар хотын ус хангамжийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөрийн нэг хэсэг нь хаягдал усыг дахин боловсруулж, техникийн зориулалтаар эргүүлэн ашиглах үйлдвэр байгуулах юм. Төслийн хүрээнд Улаанбаатар хотын шинэ төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг тус үйлдвэрт дахин боловсруулж, дулааны цахилгаан станц (ДЦС3, ДЦС4)-уудын хэрэгцээнд техникийн зориулалтаар эргүүлэн ашиглах боломжийг бүрдүүлнэ.</p> <p>Улаанбаатар хотод дахь ДЦС-ууд жилд нийтдээ 21.0 сая м3 (хоногт 50,000 м3) усыг газрын доорх усны эх үүсвэрээс авч ашигладаг. 2034 онд жилд 18.3 сая м3 хаягдал ус дахин боловсруулах хүчин чадал бүхий үйлдвэр ашиглалтад орж, цэвэрлэсэн усыг ДЦС-уудад үйлдвэрлэлийн зориулалтаар эргүүлэн ашигласнаар газрын доорх усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглахыг бууруулна.</p> <p>Цэвэрлэх байгууламжаас гарч буй бохир усан дахь аммиакийг коагуляци, флокуляци хийх замаар цэвэрлэдэг бөгөөд бусад биологийн хатуу бодисыг эцсийн шүүлтүүрээр оруулж, хлороор халдваргүйжүүлэхээс өмнө өндөр агууламж бүхий ламелла хавтангийн тунадасны төхөөрөмжөөр зайлуулдаг. Төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэх хүчин чадал нь хоногт 50,000 м3 (18.0 сая м3/жил) бөгөөд үүнийг 100,000 м3 (36.0 сая м3/жил) хүртэл нэмэгдүүлэх боломжтой. ТЭЗҮ-ийг Францын зөвлөх компани хийсэн ба төв цэвэрлэх байгууламжийн зураг төслийг БНХАУ-ын тал хийж гүйцэтгэсэн.</p> <p>2) Төслийн танилцуулга</p> <p>Улаанбаатар хотын шинэ төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг дахин боловсруулж, ДЦС 3, ДЦС 4-ийн хөргөлтөд ашиглана.</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БОАЖЯ, БХБЯ-ны мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн ажлын хэсэг байгуулагдсан. УСУГ усны бохирдлын мэдээллийг цуглуулж, цэвэрлэх хүчин чадлыг тодорхойлно. Шинэ төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэршүүлсэн усны чанарыг хянах шаардлагатай.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Хүнд метал, химийн бодис (хром) агуулсан лаг нь асуудал болж байгаа тул энэ асуудлыг шийдэх нь тус төслийн гол зорилт юм.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV8.3

Төслийн нэр	Ариутгах татуургын сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх төсөл
Байршил	Улаанбаатар хот Аймгийн төвүүд Бусад томоохон суурин (Хархорин, Бор Өндөр, Сайхан/Хөтөл, Замын-Үүд, Шарын гол, Мандал/Зүүнхараа, Ханбогд, Цогтцэций, Багануур)
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ нь ҮХГ, Нийслэлийн болон орон нутгийн засаг захиргаа, Голын сав газрын захиргаадтай хамтарч ажиллана.

Зорилго	Хот суурин газрын бохир усыг зохих байдлаар цэвэрлэх
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Бохир усыг цэвэрлэх замаар устай холбоотой өвчлөлийг бууруулна; 2) Ая тухтай амьдрах орчныг бүрдүүлнэ.
Төслийн зардал	Нийт: 739,507 сая төгрөг 2014-2016 онд: 287,249 сая төгрөг, 2017-2021 онд: 452,258 сая төгрөг (улсын төсвөөс: 37%, орон нутгийн төсвөөс: 23%, гадаадын х.о 10%, хувийн хэвшил 30%)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2014 - 2022 он
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Ариун цэврийн байгууламжийн хүрэлцээ хомс; Усны чанарын стандарт хангагдаагүй; Усны эх үүсвэрүүдийн хамгаалалтыг илүү сайжруулах шаардлагатай; Ариун цэврийн дэд бүтэц нь хотжилтын түвшинд гүйцээгүй; Гэр хороололд сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж дутмаг. 2) Төслийн бүрэлдэхүүн Улаанбаатар хотын зарим хэсэг, аймгийн төвүүд болон Хархорин, Бор-Өндөр, Сайхан/Хөтөл, Замын-Үүд, Шарын гол, Мандал/ Зүүнхараа, Ханбогд, Цогтцэций, Багануур зэрэг бусад томхон суурины ариутгах татуургын системийг шинэчлэх. 3) Хэрэгжилт БХБЯ-аас шинэчилж өргөтгөх бохир усны системийн байршил, хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж ажиллана.
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.
Тайлбар	** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.4.22 буюу “Хаягдал бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөх, шинээр барьж, шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын тоог нэмэгдүүлнэ.” гэсэн заалттай уялдаж байна. Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013

Төслийн дугаар: IV8.4

Төслийн нэр	Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл *
Байршил	51 сумын төвүүд
Хэрэгжүүлэгч	БХБЯ-аас ҮХГ, Голын сав газрын захиргаадтай хамтарч ажиллана
Зорилго	1) Хөдөө орон нутагт бохир усыг зүй зохистой цэвэрлэх; 2) Хөдөө орон нутагт амьдрах орчныг сайжруулах.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Бохир усыг цэвэрлэх замаар устай холбоотой өвчлөлийг бууруулна; 2) Ая тухтай амьдрах орчныг бүрдүүлнэ.
Төслийн зардал	Нийт: 94,830 сая төгрөг 2014-2016 он: 26,406 сая төгрөг, 2017-2021 он: 68,424 сая төгрөг (улсын төсвөөс: 20%, орон нутгийн төсвөөс: -%, гадаадын х.о 80%, хувийн хэвшил -%)

Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2014 - 2022
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Хөдөөгийн хүн амын 59% нь ундны усаар хангагдаж, 41% ариун цэврийн байгууламжтай байгаа нь газар зүйн байршил, орлого, хүйсийн ялгааг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017). Хяналтын хөтөлбөрийн тайланд тусгаснаар хотод оршин сууж буй иргэдийн 95% нь ундны усаар хангагдаж байсан бол хөдөөгийн хүн амын 59% ийм түвшний үйлчилгээг авч байжээ. Ариун цэврийн байгууламжийн хувьд ч хот, хөдөөгийн ялгаа их буюу хотын хүн амын 66 хувь нь энгийн ариун цэврийн байгууламжтай байсан бол хөдөөд зөвхөн 41 хувь нь жорлонтой байжээ. Хөдөөгийн хүн амын 31% нь жорлонгүй байна. Тус тайланд тусгаснаар гарын саван, гар угаах газартай айл өрх улсын дунджаар 72% (хөдөөгийн айл өрхийн 49%, хотын айл өрхийн 81%) байгаа нь зарим үзүүлэлт сайжрах хандлагатай байгааг харуулж байна (ДЭМБ/НҮБХС-ийн ХХТ, 2017).</p> <p>Нийслэл хотын хүн амын 64%, хөдөөгийн хүн амын 29 % нь ариун цэврийн байгууламжтай байна. Түүнчлэн Улаанбаатар хотын хүн ам 590,000 (1990) -аас 1.13 сая (2014 он) хүртэл огцом нэмэгдсэн. Монгол Улсын нийт хүн амын 50 орчим хувь нь Улаанбаатар хотод амьдарч байгаа тул гэр хороолол хяналтгүй тэлж, ус хангамж, ариутгах татуургын байгууламж, шугам сүлжээ хүрэлцэхгүй байна. Гэр хорооллын нүхэн жорлон нь гүний ус, хөрсийг бохирдуулж ноцтой байдал үүсгэж байна (ЖАЙКА, 2014).</p> <p>Төслийн үндэслэлийг дараах байдлаар нэгтгэн харуулав. Үүнд:</p> <p>Ариун цэврийн байгууламжийн хүрэлцээ хомс; Усны чанарын стандарт хангагдаагүй; Усны эх үүсвэрүүдийн хамгаалалтыг илүү сайжруулах шаардлагатай; Ариун цэврийн дэд бүтэц нь хотжилтын түвшинг гүйцээгүй; Гэр хороололд сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж дутмаг</p> <p>Ундны ус, ариун цэврийн байгууламжийн үйлчилгээний тайланд дурдсанаар 2012 оны байдлаар хүн амын 56% сайжруулсан ариун цэврийн байгууламжтай, 85% ундны усаар хангагдаж байсан байна (ДЭМБ/НҮБХС 2014). Мөн ДЭМБ-ын 2014 оны “Ундны ус, ариун цэврийн байгууламж, эрүүл ахуйг сайжруулсанаар суулгалт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх нь” тайланд дурдсанаар суулгалт өвчний улмаас нас барсан тохиолдол 85 гарчээ.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p>2015 он хүртэл баригдсан бохир ус цэвэрлэх байгууламж: 15; 2021 он хүртэл баригдах бохир ус цэвэрлэх байгууламж: 36 сумын төв</p> <p>3) Хэрэгжилт</p> <p>БХБЯ-аас жижиг оврын бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн байршил, хэмжээг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж ажиллана.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Нийгмийн хувьд мэдэгдэхүйц эерэг нөлөө үзүүлнэ. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хийнэ.
Тайлбар	** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.4.23 буюу “Цэвэрлэх байгууламж, гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийн хаягдал лагийг байгальд

	ээлтэй аргаар устгах туршилтын төсөл хэрэгжүүлж, сайн туршлагыг түгээн дэлгэрүүлнэ.” гэсэн заалттай уялдаж байна. Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013
--	---

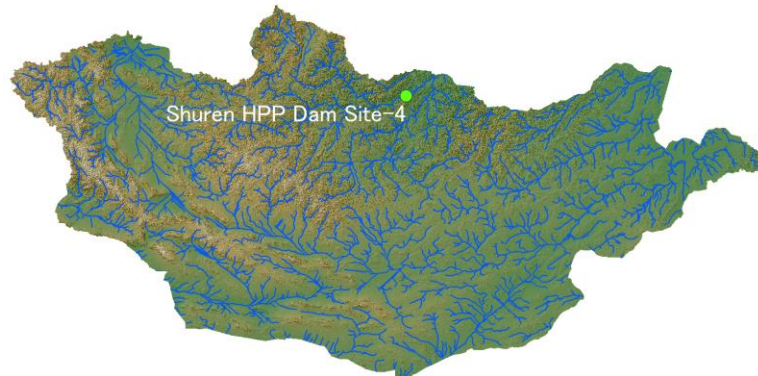
Төслийн дугаар: IV8.5

Төслийн нэр	Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламж барих төсөл
Байршил	Туул голын сав газарт
Хэрэгжүүлэгч	ХХААХҮЯ, БОАЖЯ, НЗДТГ
Зорилго	Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс гарч буй бохир усыг хүйтэн уур амьсгалд тохирсон технологийг ашиглан цэвэршүүлэх үйл ажиллагааг турших
Хүлээгдэж буй үр дүн	Ус хангамжийн эх үүсвэр болсон Туул голын усны чанарыг сайжруулах
Төслийн зардал	500,000 ам.доллар: туршилтын төсөл
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2022 онд төслийг туршилтаар хэрэгжүүлсний дараа бүрэн хэмжээгээр хэрэгжүүлнэ.
Төслийн танилцуулга	<p>1) Үндэслэл</p> <p>Туул гол нь Улаанбаатар хотыг газрын доорх усны долоон эх үүсвэрээр хангадаг. Нийслэл хотын усны хэрэгцээ нэмэгдэхийн хирээр Туул голын усыг ашиглах шаардлага улам ихсэх боловч голын ус хэдийнээ ихээр бохирдсон байдалтай байна. Цэвэрлээгүй эсвэл хангалттай түвшинд цэвэрлээгүй үйлдвэрлэлийн бохир уснаас гадна мал аж ахуйн үйлдвэрлэл нь бохирдлын томоохон эх үүсвэр болдог. Мал аж ахуй, гахай, шувууны аж ахуйгаас гарч буй бохир усыг ихэнх тохиолдолд цэвэрлэлгүйгээр зайлуулдаг. Цэвэрлэх байгууламжтай байх тохиолдолд өвлийн улирлын бага температурт бохир ус цэвэрлэх үйл ажиллагааны үр дүн буурдаг.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн</p> <p><u>Туршилтын төсөл</u></p> <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс гарсан бохир усыг татан, цэвэрлэх үйл ажиллагааны нөхцөл байдлыг судлах;</p> <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс гарсан бохир усыг зайлуулах, цэвэрлэхтэй холбоотой технологийн, хууль, эрх зүйн болон институцийн нөхцөл байдлыг судлах;</p> <p>Бусад улс орнуудын мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс гарсан бохир усыг цэвэршүүлэх дэвшилтэт технологиудыг судлах;</p> <p>Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс гарсан бохир усыг цэвэршүүлэх технологиудыг үнэлэх;</p> <p>Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламжийг улсын хэмжээнд ашиглах төлөвлөлтийг гаргах;</p> <p>Зохих технологи бүхий бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн туршилтын төслийг хэрэгжүүлэх.</p> <p><u>Төслийн бүрэн хэмжээний хэрэгжилт</u></p> <p>Төслийг бүрэн хэмжээнд хэрэгжүүлэхийн тулд үе шаттай төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжүүлнэ.</p>
Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг харгалзан бохир усыг цэвэршүүлэх технологиудыг үнэлэх.
Тайлбар	

Төслийн дугаар: IV9

Төслийн нэр	Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл*
Байршил	Сэлэнгэ мөрний сав газар
Хэрэгжүүлэгч	ЭХЯ нь Дэлхийн банкны санхүүжилттэй “Уул уурхайн дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих” (МИНИС) төсөл, БОАЖЯ, ҮХГ, СЯ, Сэлэнгэ мөрний сав газрын захиргаатай хамтарч ажиллана.
Зорилго	1) Эрчим хүчний үйлдвэрлэл, усан хангамжийг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулах; 2) Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих.
Хүлээгдэж буй үр дүн	1) Дотоодын сэргээгдэх эрчим хүчний хангамжийг нэмэгдүүлнэ; 2) Улирлын чанартай голын урсацын тохируулга хийнэ; 3) Усан хангамж нэмэгдэнэ.
Төслийн зардал	Нийт: 304,160 сая төгрөг 2014-2016 он: 4,160 сая төгрөг, 2017-2021 он: 300,000 сая төгрөг (улсын төсвөөс: -%, орон нутгийн төсвөөс: -%, гадаадын х.о: 100%, хувийн хэвшил: -%)
Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө	2021-2023 он: ТЭЗҮ 2025-2030 он: Барилга угсралтын ажил
Төслийн танилцуулга	1) Үндэслэл Өсөн нэмэгдэж буй эрчим хүчний эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Усан цахилгаан станцыг барьж байгуулснаар эрчим хүчний импортоос хамааралтай байдлыг бууруулна. Шүрэнгийн усан цахилгаан станц (УЦС) төслийн гол зорилго нь уул уурхайн салбарт эрэлт хэрэгцээтэй байгаа цахилгаан, эрчим хүчийг хангах, эрчим хүчний системийн эх үүсвэрийн дутагдлыг арилгах юм. Түүнчлэн сэргээгдэх эрчим хүчээр хангах, ОХУ-ын эрчим хүчний системийн хамаарлаас гарч эрчим хүчний салбарын бие даасан байдлыг хангах, хямд өртөгтэй сэргээгдэх эрчим хүчний хангамжийг нэмэгдүүлэх явдал юм. Сэлэнгэ мөрний 400 МВт-ын хүчин чадалтай усан цахилгаан станцын анхны ТЭЗҮ-ийг 1974-1975 оны үед ЗХУ-ын “Гидро-Проект” хүрээлэн боловсруулсан бөгөөд усан цахилгаан станцын байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг тооцоололгүйгээр Шүрэнгийн усан цахилгаан станцын төслийг боловсруулсан. Сэлэнгэ мөрний сав газарт усан цахилгаан станц барьж байгуулснаар байгаль орчин, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн урьдчилсан үнэлгээг багтаасан урьдчилсан ТЭЗҮ-ийг хийсэн. Тус урьдчилсан ТЭЗҮ-ийн үр дүнг Эрчим хүчний яамны ажлын хэсэгтэй хэлэлцэж, зөвшилцсөн. Сэлэнгэ мөрний дагуу судалгаа хийсний дүнд Хялганатаас Зүүнбүрэнгийн хооронд санал болгож буй Шүрэнгийн УЦС барихад тохиромжтой гэж үзсэн байна. Хялганатаас Зүүнбүрэнгийн хооронд далан барих зургаан боломжит газрыг урьдчилсан ТЭЗҮ болон 1973 онд хийсэн Оросын техник, эдийн засгийн үндэслэлд үндэслэн тогтоосныг Зураг 10.4.9-д үзүүлэв. .

Зураг А. Шүрэнгийн УЦС-ын байршил

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг (MINIS төслийн мэдээлэлд үндэслэсэн)

Талбарын дугаар	Байршил	
	Өргөрөг	Уртраг
Боомтын хөндлүүр - 1	49°48'24.45" N	105° 9'51.70"E
Боомтын хөндлүүр -2	49°44'43.07"N	105° 2'58.63"E
Боомтын хөндлүүр -3	49°43'59.27"N	104°57'15.60"E
Боомтын хөндлүүр -4	49°42'29.70"N	104°56'25.72"E
Боомтын хөндлүүр -5	49°41'60.73"N	104°47'54.18"E
Боомтын хөндлүүр -6	49°40'31.20"N	104°45'52.26"E

Эх сурвалж: MINIS төсөл, 2016

Хөндлүүр 4, 6 хоёрын байршлыг УЦС барихад хамгийн тохиромжтой гэж үзсэн тул техник, эдийн засгийн үнэлгээг нь хийсэн. Тиймээс байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын мэдээлэлд үндэслэн тус 2 байршлыг нарийвчлан судлах шаардлагатай. Байгаль орчин, нийгмийн шалгуур үзүүлэлтүүд нь УЦС барих байршлыг сонгоход чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Шүрэнгийн УЦС-ыг барих боломжтой газруудыг судалж үзсэний дараа урьдчилсан ТЭЗҮ-г боловсруулах үед Хөндлүүр 4-ийг үргэлжлүүлэн судалсан. Урьдчилсан ТЭЗҮ-г боловсруулах явцад Шүрэнгийн УЦС төсөл нь Төвийн эрчим хүчний системийн эрчим хүч үйлдвэрлэлд чухал нөлөөтэй төсөл болохыг тогтоосон.

ТЭЗҮ-ийн хүрээнд хийсэн Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээгээр (БОННБҮ) өмнө судлагдсан байршлуудыг хянан үзэж, Хөндлүүр 4, 6-г хамгийн оновчтой байршил мөн эсэхийг нь нягталсан. Ийнхүү Хөндлүүр 4, 6 хоёрын байршил УЦС барихад хамгийн тохиромжтой болох нь тогтоогдсон.

Хоёр байршлыг харьцуулахдаа байршлын онцлог, зураг төслийн хувилбаруудыг харгалзан үзнэ. Үүний дараа хамгийн оновчтой байршлыг зураг төслийн шатанд нарийвчлан авч үзнэ. Шүрэнгийн УЦС нь ойролцоогоор 65 м өндөр, 1,200 м урт хөндлүүртэй булдаж нягтруулсан бетон (буюу RCC) далантай байна. Боомтын суурь нь 900 м өргөнтэй, 4.8 тэрбум м³ эзлэхүүнтэй байхаар тооцоолсон байна. Төслийн хүрээнд нийт 4,5 тэрбум м³ ус нөөцлөх, үүний 3,8 тэрбум м³ нь ашигтай нөөц байх усан сан байгуулна. Усан сангийн усны түвшин нь ус бүрэн дүүрэх үед 761 м, үйл ажиллагаа явуулах хамгийн бага үед 739 м тус тус далайн түвшнээс дээш өндөрт байна.

Төсөлд төсөл хэрэгжиж дууссаны дараа логистикийн үйл ажиллагааг дэмжих байгууламж (ажилчдын сууц, агуулах, цех) болгон ашиглах барилгын бааз, цахилгаан, эрчим хүчний байр, шилжүүлэгч, нэвтрэх шинэ зам (225 км), холбох зам болон УЦС-ыг сүлжээнд холбох 73 км орчим дамжуулах шугам зэрэг барилга байгууламжууд багтана.

	<p>Барилга угсралтын явцад чулуу, дүүргэлтийн материалын карьер ажиллах ба урьдчилсан байдлаар 4 сая м3 хэмжээтэй үйлдвэрлэл хийх тооцоотой байна.</p> <p>2) Төслийн бүрэлдэхүүн Сэлэнгэ мөрөнд усан цахилгаан станц барих ТЭЗҮ, барилгын ажил; Хөрөнгө оруулалтын зардлын урьдчилсан тооцоо.</p> <p>3) Хэрэгжилт ЭХЯ нь Сэлэнгэ мөрөн дээр далан барих төслийн байршил, хүчин чадлыг тодорхойлох, мэргэжлийн болон арга зүйн зөвлөгөө өгөх, олон улсын буцалтгүй тусламж, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрээр санхүүжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй ажиллана.</p>
<p>Байгаль орчин, нийгмийн нөлөө</p>	<p>Сэлэнгэ мөрөн нь Монгол Улсын хамгийн том мөрөн бөгөөд Хойд мөсөн далайн ай савд багтдаг, ОХУ руу хил дамнан урсдаг. Сэлэнгэ мөрөн нь Байгал нуурт цутгах усны бараг тал хувийг бүрдүүлдэг тул нуурын экосистемд чухал үүрэгтэй.</p> <p>Төлөвлөсөн УЦС-ын хөндлүүр нь Сэлэнгэ аймгийн Цагааннуур сумын Орхон багт буюу Сэлэнгэ мөрөнд цутгах Шүрэн голын цутгалаас дээш 3 км-т байрладаг. УЦС-ын боомтыг барьж дууссаны дараа усан сан нь Булган аймгийн Сэлэнгэ, Хангал сумд, түүнчлэн Сэлэнгэ аймгийн Баруунбүрэн, Хушаат, Цагааннуур сумдыг хамрах болно. Иймд, тус төслийн техник, эдийн засгийн үнэлгээний үе шатанд төслийн байгаль орчин, экологи, нийгэм-эдийн засгийн нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ болон төслийн талбарт нөлөөлөх эерэг, сөрөг бүхий л талуудыг судлах шаардлагатай.</p> <p>Төслийн нөлөөллийн бүсийг орон нутгийн болон бүсийн түвшний гэж 2 хувааж байна.</p> <p>Орон нутгийн нөлөөллийн бүс нь усан сан, УЦС-ын байгууламжуудийн ойролцоох газар нутгийг хамрах ба голын эргээс дээш, доош 5 км үргэлжилнэ. Бүсийн түвшний нөлөөллийн бүс нь Сэлэнгэ мөрний ай саваас Байгал нуур хүртэл үргэлжлэх ба намгархаг газрууд, голын адаг, садраа зэргийг хамарна. Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээнд (БНБОУ) Эрхүүгийн усан сан, УЦС-д үзүүлж болзошгүй нөлөөллийн нэмэлт судалгааг тусгана. Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний хүрээнд Шүрэнгийн УСЦ төслийн орон нутгийн болон бүсийн түвшний нөлөөллийн бүсүүдэд үзүүлэх нөлөөллийг судалж, нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээг санал болгоно.</p>
<p>Тайлбар</p>	<p><u>Хэрэгжилт:</u> Эрчим хүчний яам 2016 оны 10-р сарын 5-нд Шүрэнгийн усан цахилгаан станцын ТЭЗҮ боловсруулах, БОНБУ хийх гүйцэтгэгчийг шалгаруулсан. Хороо нь зөвлөх компаниудын бэлтгэсэн ТЭЗҮ, БОНБУ-ний хураангуйг бэлтгэсэн. 2017 оны 3-р сард ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Буриад Улс олон нийтийн хэлэлцүүлэгт бэлдсэн. 2019 оны 1-р сард БНБОУ-ний ажлын даалгаврыг эцэслэн, баталсан; 2019 оны 8-р сард МИНИС төсөл ОХУ-ын Екатеринбург хотод зохион байгуулагдсан “Хилийн орчмын усыг хамгаалах, ашиглах тухай Монгол Улс, ОХУ-ын ЗГ хоорондын Хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх Бүрэн эрхт төлөөлөгчдийн ээлжит XV зөвлөгөөн”-д оролцож, батлагдсан БНБОУ-ний ажлын даалгаврын талаар илтгэл тавьж, мэдээлэл өгсөн;</p>

	<p>МИНИС төслийн нэгж Улаанбаатар хотноо болсон “Сэлэнгэ мөрний ус хурах талбайд Монгол Улсын барихаар төлөвлөж буй усны барилга байгууламжтай холбоотой асуудлуудыг цогцоор нь авч үзэх хамтарсан ажлын хэсгийн 2 дугаар хуралдаан"-д оролцож, БНБОУ-ний ажлын даалгаврыг хэрхэн боловсруулж эцэслэсэн талаарх түүхэн замнал, мөн оролцогч талуудаас хэрхэн санал, зөвлөмж авч ажлын даалгаварт тусгасан талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг өгөв. Монгол Улс, ОХУ санал болгож буй төслүүдийн БНБОУ-ний ажлын даалгаврыг эцэслэн боловсруулсныг харилцан хүлээн зөвшөөрч, нэгдсэн нэг ойлголцолд хүрсэн.</p> <p>Төсөл хэрэгжих хугацаа дуусч байгаатай холбогдуулан Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээг МИНИС төслийн хүрээнд хийхгүй бөгөөд Монгол улсын Засгийн газар үнэлгээг хэрхэн хийх судалж байна.</p> <p>** Тус төсөл нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг “Алсын хараа 2050”-ын 6.3.8 буюу “Хөх морь төслийн хүрээнд өндөр уулын бүсийн Сэлэнгэ, Орхон, Эг, Хэрлэн, Ховд зэрэг томоохон гол мөрөнд урсацын тохируулгатай, олон зориулалтын цуваа усан сангууд байгуулах ТЭЗҮ, зураг төслийг боловсруулж барилгын ажлыг эхлүүлэх” гэсэн заалттай уялдаж байна.</p> <p>Эх сурвалж: Монгол Улсын Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яам (хуучин), 2013</p> <p>Эх сурвалж: “Шүрэнгийн УЦС” болон “Орхон гол дээр урсацын тохируулга бүхий ус хуримтлуулах сан байгуулах” төслүүдийн хүрээнд Сэлэнгэ мөрний сав газар, Байгал нуурыг хамруулан хийх Бүс нутгийн байгаль орчны үнэлгээний ажлын даалгавар (RFP No. WB/MOF/MINIS/CS/QCBS/1.1.4 (d)/2016)</p>
--	---

Бүлэг 11 Хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө

ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг 4 ангилж, Бүлэг 8-д тусгасан. Мөн эдгээр төсөл, хөтөлбөрүүдийн дэлгэрэнгүй танилцуулгыг Бүлэг 10-т нэгтгэсэн болно. Энэхүү бүлгийн 11.1-д төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх зохицуулалтыг танилцуулсан бөгөөд 11.2-т бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хариуцаж, хэрэгжүүлэх байгууллагуудыг санал болгосон. Санал болгож буй бүх төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийг хангахын тулд Бүлэг 8-д тусгасан хөгжлийн хувилбарын дагуу үе шатуудад хуваасан. Түүнчлэн, 11.3-т хөрөнгө оруулалтын хуваарилалтыг тусгасан болно. Төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж дууссаны дараах хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний санал, арга хэмжээг 11.4-т санал болгов.

11.1 ҮХЦТ-д санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт

11.1.1 Төсөл, хөтөлбөрүүд ба хөгжлийн зорилтууд

ҮХЦТ нь эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны хөгжлийн гурван зорилтыг дараах байдлаар тодорхойлсон. Үүнд:

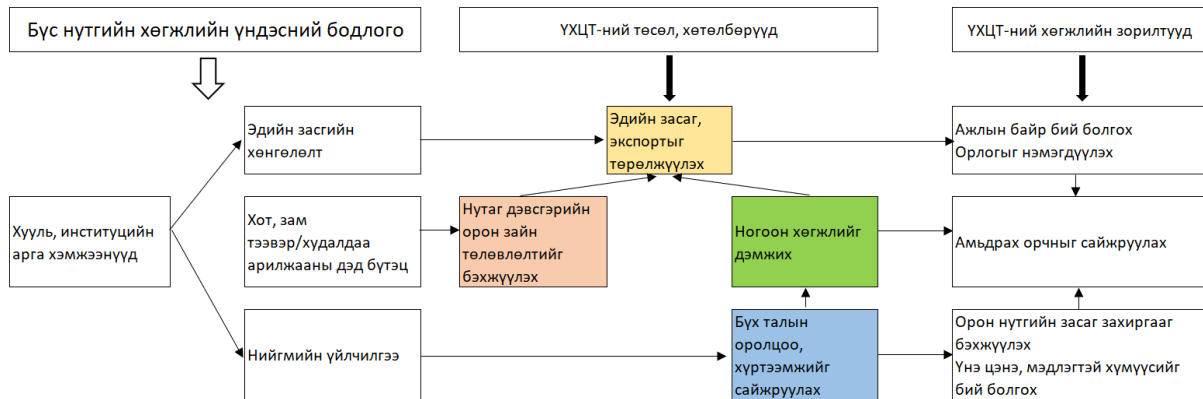
- (a) Хөрөнгийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх замаар эдийн засгийн бүтэц, экспортыг төрөлжүүлэх (эдийн засгийн хөгжлийн зорилт);
- (b) Ядуурал, хот, хөдөөгийн хөгжлийн ялгааг багасгахын тулд хөдөө, орон нутаг, төв суурин газруудад өгөөжтэй, тогтвортой ажил эрхлэх боломжийг бий болгох (нийгмийн хөгжлийн зорилт);
- (c) Улаанбаатар хотын хүн ам, эдийн засгийн үйл ажиллагааны хэт төвлөрлийн сөрөг үр дагаврыг арилгах замаар хотын байгаль орчны асуудлыг багасгах (байгаль орчны хөгжлийн зорилт).

Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийг онцлог шинжээр нь ялган хоорондын уялдаатай байдлыг хангахын тулд дараах байдлаар 4 ангилсан. Үүнд:

- I. Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд;
- II. Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд;
- III. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд;
- IV. Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд багтаж байна.

Зураг 11.1.1-д ҮХЦТ-нд тусгагдсан төсөл, хөтөлбөрүүд, хөгжлийн зорилтуудын хамаарлыг харуулав.

Зураг 11.1.1 Төсөл, хөтөлбөрүүд, хөгжлийн гурван зорилт бүхий ҮХЦТ-ний бүтэц

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Зураг 11.1.1-д бүс нутгийн хөгжлийн талаар төрөөс баримтлах бодлогын ерөнхий схемийг үзүүлэв. Энэ нь эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх эдийн засгийн хөнгөлөлтүүд, орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх хот, зам тээвэр, худалдаа арилжааны дэд бүтэц, бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах нийгмийн үйлчилгээ болон эдгээрийн суурь болох хууль, эрх зүй болон институцийн арга хэмжээнүүдээс бүрдэнэ. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн орон зайн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах үүднээс бүс нутгуудад эдийн засгийн хөнгөлөлтүүдийг нэвтрүүлж болно. Хууль, эрх зүйн болон институцийн арга хэмжээ нь бизнесийн орчныг сайжруулна. Нийгмийн үйлчилгээг сайжруулах нь эрүүл ажиллах хүч, үнэ цэнэ, мэдлэгээ хөгжүүлэх эрмэлзэлтэй иргэд, өндөр ур чадвар, технологийг эзэмшсэн хүний нөөцийг бий болгох урьдчилсан нөхцөл юм. Энэ бүгд нь ҮХЦТ-нд санал болгож буй хөгжлийн шинэ загвар болох нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн загвараар замнахад чиглэгдсэн болно.

Санал болгож буй ихэнх төсөл, хөтөлбөрүүдийг Монгол Улсын Засгийн газрын холбогдох агентлагууд хэрэгжүүлнэ. Төрийн бус байгууллага, нийгэмлэг, судалгааны хүрээлэн, хувийн хэвшил, Улаанбаатар хотын захиргаа, орон нутгийн удирдлага зэрэг байгууллагууд зарим төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд тодорхой хэмжээгээр оролцоно. Эдгээр байгууллагуудын оролцооноос хамаарч санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийг салбар дундын төсөл, хөтөлбөр, салбарын төсөл, хөтөлбөр, хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөр, хот, аймагт хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд болон бусад төслүүд гэж ангилна. Төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх бүтцийг дараах хэсэгт тайлбарлав.

11.1.2 Салбар дундын төсөл, хөтөлбөр

Холбогдох яамд, байгууллагууд салбар дундын төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтэд оролцоно (Хүснэгт 11.1.1). Төслийг хэрэгжүүлэх байгууллага нь төслийн цар хүрээ, бүрэлдэхүүнийг эцэслэн тодорхойлох зорилгоор байгууллага дундын Төслийн удирдах хороо эсвэл үүнтэй дүйцэх ажлын хэсгийг байгуулна. Үүний дараа төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх хуваарийг тодорхойлж, төсвийг нь бүхэлд нь эсвэл оролцогч байгууллагуудаар гаргаж, хэрэгжилтийг хангана.

Хүснэгт 11.1.1 Салбар дундын төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийн хэрэгжилтийг хариуцах байгууллагууд

Д/д	Хариуцах байгууллага	Төслийн нэр
I1.1	Шадар сайдын удирдлага дор ҮХГ	Хилийн Чөлөөт худалдааны бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл*
I1.2	Шадар сайдын удирдлага дор ҮХГ	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны буудлын Эдийн засгийн тусгай бүс (ЭЗТБ)-ийг хөгжүүлэх төсөл
I2	ҮХГ	Аж үйлдвэрийн кластеруудыг дэмжих хөтөлбөрүүд*
I10.2	БОАЖЯ	“Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолборуудыг байгуулах төсөл*
I10.4	БХБЯ	Өвлийн спорт, амралтын төв байгуулах төсөл*
II1.1	ХХААХҮЯ	Малчдыг дэмжих бааз байгуулах төсөл*
II2.1	ХХААХҮЯ	Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл*
II10.1	БШУЯ	МХХТ-д суурилан боловсролын салбарыг бэхжүүлэх төсөл
II10.3	ҮХГ	Хөдөө, орон нутгийн иргэдэд зориулсан мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ байгуулах төсөл
II10.4	ХХМТГ	Програм хангамжийн аутсорсингийг дэмжих төсөл
II10.5	ХХМТГ	МХХТ-ийн экосистемийн нээлттэй өгөгдлийг хөгжүүлэх төсөл
III6	ЗТХЯ	Улаанбаатар хотын тойруу зам ба сүлжээг хөгжүүлэх төсөл
III8	ЗТХЯ	Хотын захын болон тойруу замын дагуух орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх төсөл
III10	УУХҮЯ	Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийж, говийн бүс нутгийн ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төсөл
IV2.1	БОАЖЯ	Хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах төсөл
IV2.3	БШУЯ	Цементийн үйлдвэрийг ашиглан хатуу хог хаягдлыг эргэлтэд оруулах төсөл
IV6	Улаанбаатар	Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл*
IV7.1	БХБЯ	Хот, суурины ус хангамжийг сайжруулах төсөл*
II7.3	ЭМЯ	Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ), тэмбүү, гепатитын халдвар эхээс үрд дамжихаас урьдчилан сэргийлэх төсөл
IV8.1	БХБЯ	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих, шинэчлэх төсөл
IV8.2	БХБЯ	Улаанбаатар хотын Дулааны цахилгаан станцуудын ашигласан усыг цэвэрлэх байгууламж барьж байгуулах төсөл
IV8.5	ХХААХҮЯ	Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламж барих төсөл
IV9	ЭХЯ	Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл*

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.1.3 Салбарын төсөл, хөтөлбөр

Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн дунд тухайн салбарын төсөл, хөтөлбөр олон байгаа бөгөөд тэдгээрийг Хүснэгт 11.1.2-т жагсаав. Энэ төрлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хариуцаж, хэрэгжүүлэх нэг байгууллагыг санал болгосон. I8.1, I8.2, I9.1, I9.2, I9.3, I9.4 дугаартай төслүүд нь эрчим хүчний эх үүсвэр болох ашигт

малтмалтай холбоотой тул уг төслүүдийг УУХҮЯ, ЭХЯ хамтран хэрэгжүүлэх байдлаар санал болгосон. IV8.3, IV8.4 дугаартай төслүүдийг БХБЯ, ҮХГ хариуцаж хэрэгжүүлэхээр санал болгосон. ХХААХҮЯ-ны хэрэгжүүлэх ихэнх төслүүд хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, байгууллагын оролцоотой хэрэгжинэ. ХХААХҮЯ нь үйлдвэрлэл, системийн хөгжүүлэлт, суурилуулалт, ашиглалт, менежмент, хөрөнгө оруулалт зэрэг төслийн үйл ажиллагаанд хувийн хэвшлийг оролцуулж, яамны зүгээс мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгч, олон улсын буцалтгүй тусламжийн санхүүжилт, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг татахад дэмжлэг үзүүлнэ. Төсөл, хөтөлбөр бүрийн төсвийг хэрэгжүүлэгч байгууллага тооцно.

Хүснэгт 11.1.2 Салбарын төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийн хэрэгжилтийг хариуцах байгууллагууд

Д/Д	Хариуцах байгууллага	Төслийн нэр
I3.1	ХХААХҮЯ	Ухаалаг хөдөө аж ахуйг дэмжих төсөл
I3.2	ХХААХҮЯ	Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл*
I4.1	ХХААХҮЯ	Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх төсөл
I4.2	ХХААХҮЯ	Мал аж ахуйд зориулсан МХТ-ийн хяналтын болон дэмжлэг үзүүлэх системийг нэвтрүүлэх төсөл*
I5.1	ХХААХҮЯ	Усжуулалтын төсөл
I5.2	ХХААХҮЯ	Тосны ургамлын тариалалтын төсөл
I5.3	ХХААХҮЯ	Чацарганы тариалалтын төсөл*
I7.1	ХХААХҮЯ	Хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулах төсөл
I7.2	ХХААХҮЯ	Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл*
I8.1	УУХҮЯ, ЭХЯ	Газрын ховор элементийн хайгуулын төсөл
I8.2	УУХҮЯ, ЭХЯ	Эрдэс металлын нөөцийн хайгуулын төсөл
I9.1	УУХҮЯ, ЭХЯ	Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл*
I9.2	УУХҮЯ, ЭХЯ	Нүүрсний ордын хайгуулын төсөл
I9.3	УУХҮЯ, ЭХЯ	Нүүрсний салбарын мастер төлөвлөгөөг боловсруулах төсөл
I9.4	УУХҮЯ, ЭХЯ	Нүүрс боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл
I10.1	БОАЖЯ	Үлэг гүрвэлийн музей байгуулах төсөл
I10.6	БОАЖЯ, ҮСХ	Аялал жуулчлалын салбарын мэдээллийн сан байгуулах төсөл
II1.2	БШУЯ	Малчдын хүүхдэд гэр бүлийн орчинд сургуулийн өмнөх боловсрол олгох төсөл
II2.2	ҮСХ	Малчдын цогц мэдээллийн санг бий болгох төсөл
II5	БШУЯ	Бизнес чиглэсэн хүний нөөцийг хөгжүүлэх тэтгэлэгт хөтөлбөр
II6	БШУЯ	Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл
II7.1	ЭМЯ	Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах төсөл*
II7.2	ЭМЯ	Эрүүл мэндийн мэдээллийн төв байгуулах төсөл
II7.4	ЭМЯ	Зайнаас эмнэлзүйн зөвлөгөө өгөх /Телемедицин/ болон Оношлогооны зорилго бүхий эрүүл мэндийн хөдөлгөөнт цахим тусламж үйлчилгээг нэвтрүүлэх төсөл
II8	ХНХЯ	Нийгмийн даатгал, тэтгэврийн шинэчлэлийн төсөл
II10.2	ХХМТГ	Хөдөө, орон нутагт МХХТ-ийг хөгжүүлэх, МХХТ-г суурилсан загвар хотыг хөгжүүлэх төсөл
III1	ЗТХЯ	Автозамын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл*
III2	ЗТХЯ	Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл*
III3	ЗТХЯ	Аймгуудын тусгай зориулалтын авто замыг барьж байгуулах төсөл
III4	УБТЗ/МТЗ	Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд

		Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл*
III5	УБТЗ/МТЗ, ЗТХЯ	Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл*
III9	БХБЯ	Улаанбаатар шинэ нисэх онгоцны буудлын дагуул хот байгуулах төсөл
III10	ЗТХЯ	Орон нутгийн агаарын тээврийг хөгжүүлэх
III11	БХБЯ	Бүсийн болон орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх
IV1	ХХААХҮЯ	Хөрс хамгаалах, газрын доройтлоос урьдчилан сэргийлэх төсөл
IV2.2	ЗТХЯ	Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл*
IV3.1	БХБЯ	Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл*
IV4	БОАЖЯ	Хог хаягдлыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөлгүйгээр газарт булшилж хадгалах байгууламж-ландфилл байгуулах төсөл
IV5.1	БХБЯ	Байгууламжийн ашиглалтын хугацааг уртасгах төсөл
IV5.2	БХБЯ	Хот байгуулалтын салбарын эрх зүйн баримт бичгийн уялдааг хангах төсөл
IV8.3	БХБЯ	Ариутгах татуургын сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх төсөл
IV8.4	БХБЯ	Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл*

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.1.4 Хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөр

Хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд төр, хувийн хэвшил хамтарч оролцоно. Төслүүдийг Хүснэгт 11.1.3-т жагсаав. Төсөл, хөтөлбөрийн хэрэгжилттэй холбоотойгоор хувийн хэвшил, судалгааны хүрээлэн болон бусад байгууллагуудтай хамтран ажиллах чиг үүрэг бүхий зохицуулах байгууллагуудыг тодорхойлсон. Зохицуулах байгууллага нь шалгуур, стандартыг тогтоож, удирдамж өгөх бөгөөд харин хамтран ажиллаж буй аж ахуйн нэгж байгууллагууд нь төслүүдийг хэрэгжүүлнэ. Зохицуулах байгууллага нь төслийн төсвийн хуваарилалтыг хийнэ.

Хүснэгт 11.1.3 Хамтын ажиллагааны төсөл, хөтөлбөрүүд, тэдгээрийг зохицуулах байгууллагууд

Д/д.	Зохицуулах байгууллага	Төслийн нэр
I3.3	ҮХГ	Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркуудыг хөгжүүлэх төсөл*
I6.1	ҮХГ	Үхрийн аж ахуй эрхлэх төсөл
I6.2	ҮХГ	Эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрлэлийн төсөл
I6.3	ҮХГ	Малын тэжээлийн төв байгуулах төсөл
I6.4	ҮХГ	Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх төсөл
II3	БШУЯ	Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох төсөл*
III7	Улаанбаатар	Ачаа тээврийн терминалын газрыг ашиглах Улаанбаатар хотын дахин төлөвлөлт хийх төсөл
IV7.2	ХХААХҮЯ	Хөдөөгийн ус хангамжийн өргөтгөлийн төсөл

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.1.5 Хот, аймагт хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд

Хүснэгт 11.1.4 дэх төслүүдийг хот, нутгийн захиргааны байгууллагууд хариуцан

хэрэгжүүлнэ. Орон нутгийн захиргааны байгууллагууд нь оногдсон төслүүдээ хэрэгжүүлэхийн тулд нутгийн иргэд, хувийн хэвшил, холбогдох талуудтай хамтран ажиллаж болно. Хот, аймгийн удирдлага нь холбогдох дэд бүтцийн зардлыг төсөвлөх бөгөөд хандивлагч эсвэл хувийн хөрөнгө оруулагчдаас санхүүжилт бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.

Хүснэгт 11.1.4 Хот, аймагт хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд

Д/д	Хэрэгжүүлэгч байгууллага	Төслийн нэр
110.3	НЗДТГ	Гэр хороолол дахь гар урлалын гудамж байгуулах төсөл
110.5	Налайх дүүргийн ЗДТГ	Налайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах төсөл
IV3.2	Улаанбаатар, зарим аймгуудын ЗДТГ	Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл*
IV2.4	НЗДТГ	Эко-парк байгуулах төсөл*

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 11.1.5-д жагсаасан 3 төслийг төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, байгууллага хэрэгжүүлнэ. II9.1, II9.2 дугаартай төслүүдийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Бүлгийн динамикийн төвийг олон нийтийн байгууллага, бизнесийн байгууллагуудын дэмжлэгтэйгээр байгуулах бөгөөд Ерөнхий сайдын удирдлага дор төслийг хэрэгжүүлнэ.

Хүснэгт 11.1.5 Төрийн бус байгууллага, ААН, байгууллагын хэрэгжүүлэх төслүүд

Д/д	Хэрэгжүүлэгч байгууллага	Төслийн нэр
II4	Хараат бус Судалгааны Хүрээлэн	Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр*
II9.1		Бүлгийн динамикийн төв байгуулах төсөл*
II9.2		Гүйцэтгэлийг үр дүнтэй болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх хөтөлбөр

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.2 Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зохицуулалт

11.2.1 Бүсчилсэн хөгжлийн нөхцөл

(1) Суурь нөхцөл

Бүсчилсэн хөгжил нь тухайн бүс нутгийн хүн амд ашиг хүртээх зорилгоор уугуул нөөц баялгийг нутгийн хүн ам ашиглахад суурилсан нийгэм, эдийн засгийн хөгжлөөр тодорхойлогдох юм. Бүсчилсэн хөгжилд ашиглах хөгжлийн нөөц баялагт байгалийн нөөц, хүний нөөц, санхүүгийн нөөц, технологийн нөөц төдийгүй бүс нутаг дахь нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал, түүх, соёлын өв багтана. Гэхдээ зарим бүсэд бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай дээрх нөөцүүд хангалттай бус байна. Тиймээс зарим нөөцийг бүсийн гаднаас нөхөх шаардлагатай болно.

Монгол Улсын хувьд шаардлагатай ур чадвар, мэргэшилтэй хүний нөөц болон санхүүгийн нөөцийг гаднаас татаж, бүсчилсэн хөгжлийг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болно. Нэмэлт нөөцийг татах шийдвэрийг тухайн нутгийн иргэд, орон нутгийн засаг захиргаа гаргах нь оновчтой. Гэхдээ олон тохиолдолд ийм шийдвэрийг Засгийн газраас дэмждэг авсан бусад улс орны гаднын хувийн хөрөнгө оруулагчид гаргадаг. Энэ нь нөөц баялгийг тухайн бүс нутгийн хүн амын ашиг тусын тулд ашиглана гэх баталгаа болж чадахгүй.

Бүсчилсэн хөгжилд тухайн бүс нутгийн нөөц баялгийг аль болох ихээр ашиглах нь чухал бөгөөд орон нутгийн иргэдийн ашиг сонирхлыг хууль ёсны дагуу төлөөлж, ард иргэд, нутгийн захиргааны байгууллагуудын шийдвэрээр нэмэлт нөөцийг гаднаас татах хэрэгтэй. Бүсчилсэн хөгжлийн суурь нөхцлийг хангахын тулд тухайн бүс нутгийн захиргааны байгууллагууд иргэдийн дэмжлэгийг хүртэж хангалттай хүчин чадал, чадавхтай байх ёстой.

(2) Бүсчилсэн хөгжилтэй холбоотой хууль тогтоомж, институцийн өөрчлөлт, шинэчлэл

Үндсэн хууль

1992 оны 1 дүгээр сарын 13-ны өдөр батлагдсан шинэ Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлийн 2.3-т Монгол Улсын Засгийн газар "салбарын ба салбар хоорондын, түүнчлэн бүс нутгийн хөгжлийн асуудлаар арга хэмжээ боловсруулж хэрэгжүүлэх" үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ гэж заасан. Энэ нь бүсчилсэн хөгжлийн эрх зүйн үндэс суурийг тавьсан. 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг баталсан бөгөөд 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зургадугаар зүйлийн 2-т "Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн. Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ." гэж заасан.

Мөн Үндсэн хуулинд аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал хуулиар тогтоосон хязгаарын хүрээнд өмчийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх,

татварын хувь хэмжээг тогтоох эрхтэй гэж заасан. Ингэснээр орон нутаг дахь эдийн засгийн бие даасан байдал сайжрах боломж бүрдэх юм.

Хот байгуулалтын тухай хууль

1998 онд Хот байгуулалтын тухай анхны хуулийг анхлан баталсан (2008 онд хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталсан). Хуулийн нэг зорилт нь харьцангуй бие даан хөгжих бүс нутгийн хөгжлийн зохистой бүтэц бүрдүүлэхэд оршино. Хуулийн дагуу хот байгуулалтын баримт бичиг нь хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл, бүсийн хөгжлийн төсөл, хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, үе шатны бусад зураг төслүүдээс бүрдэнэ.

Монгол Улсад Бүс нутгийн хөгжлийн төсөл боловсруулах ажлын захиалагч нь хот байгуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага байна. Мөн бүсийн хөгжлийн төсөл боловсруулах ажлыг эрх бүхий байгууллага улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ.

Хуулийн дагуу Бүс нутгийн хөгжлийн төсөл нь тухайн нутаг дэвсгэрт хот байгуулалтын тодотгосон үнэлгээ хийсний үндсэн дээр бүсийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл, бүсийн төвүүд болон нийгэм, соёл, ахуйн үйлчилгээний зохистой хүрээгээр сум дундын төвийг тогтоон бусад бүс нутагтай харилцан уялдаатай харьцангуй бие дааж хөгжих шаардлагыг хангасан байна.

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль нь 1998 онд анхлан батлагдсан. Энэ хуулийн нэг зорилт нь бүс нутаг, салбарын хэмжээнд баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө болон аливаа төслийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг үнэлэх, хэрэгжүүлэх эсэх талаар дүгнэлт, шийдвэр гаргахтай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.

Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хууль

Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийг 2003 онд баталсан. Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн тэнцлийг хангах үүднээс эдийн засгийг бүсчлэн хөгжүүлэх эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалттай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино. Түүнчлэн хуулийн дагуу Улсын Их Хурал нь дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 1) Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг батлах; 2) бүсчилсэн хөгжлийн эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох; 3) эдийн засгийн бүсчлэлийн ерөнхий бүдүүвч, бүсийн хөгжлийн тулгуур төвүүдийг тогтоох; 4) бүсүүдийн хөгжлийн стратегийг хэлэлцэж батлах; 4) тодорхой бүс нутагт зам тээвэр, эрчим хүч, холбоо, мэдээллийн үндсэн тэнхлэгийн сүлжээг байгуулах бодлогыг тодорхойлох; 6) бүсийн хөгжлийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг соёрхон батлах.

Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль

Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийг 2015 онд баталсан. Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх үе шат, баримтлах зарчим, оролцогч талуудын эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэхэд оршино. Хуульд тодорхойлсноор “бүсчилсэн хөгжлийн бодлого” гэж Монгол Улсын хөгжлийн үзэл баримтлалд суурилсан, бүс нутаг, хот байгуулалтын уялдаа, байгаль орчны тогтвортой байдлыг хангах замаар орон нутгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг дэмжих

зорилго, зорилт, хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлсон баримт бичиг юм.

1986-1987 онд БНМАУ-ын Улсын төлөвлөгөөний комиссын шийдвэрээр БНМАУ-ын нутаг дэвсгэр дэх хүн амын нутагшилт, суурьшлын 2005 он хүртэлх ерөнхий схем"-ийг боловсруулсан боловч батлаагүй. Улмаар 1992-1995 оны хооронд Дэд бүтцийн хөгжлийн яам (хуучнаар)-ны харьяа байсан байгууллага болох Зураг төсөл, судалгааны үндэсний төв "Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл"-ийг боловсруулсан. "Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл"-ийн хүрээнд Монгол Улсыг 5 үндсэн бүсээр бүсчлэн хөгжүүлэх саналыг дэвшүүлж байсан.

2000 оноос "Хот байгуулалт" ТӨҮГ (хуучнаар)-т Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газраас өгсөн чиглэлийн дагуу "Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл"-ийн зарим хэсэгт тодотгол хийж байсан хэдий ч иж бүрнээр нь шинэчилж, Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулахгүй өнөөдрийг хүрсэн. Харин тус төслийн агуулгад багтсан Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо 5 тэнхлэгийн чиглэл, Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, бүсийн тулгуур төв хотууд, Бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратегийг УИХ-аас баталсан.

Бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд

Засгийн газрын 2005 оны 202 дугаар тогтоолоор Баруун бүс, Зүүн бүс, Төвийн бүс, Хангайн бүсийн 2006-2015 оны хөгжлийн хөтөлбөр, 2006 оны 197 дугаар тогтоолоор Улаанбаатарын бүсийн 2006-2015 оны хөгжлийн хөтөлбөрийг тус тус баталсан. "Монгол Улсын хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл" боловсруулах ажлын хүрээнд "Хот байгуулалт, зураг төсөл, төлөвлөлтийн институт"-ийг "Барилгын хөгжлийн төв" ТӨҮГ-ын зохион байгуулалтын бүтцэд харьцангуй бие даалган зохион байгуулж, Төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын газрын 2018 оны 04 дүгээр сарын 03-ны өдрийн 85 дугаар тогтоолоор баталсан. Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ) нь 2016 онд "Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль"-ийн хүрээнд байгуулагдсан. ҮХГ нь аймгийн хөгжлийн бодлого, хөтөлбөрийг боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэгтэй. Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийн хүрээнд 2016 онд Үндэсний хөгжлийн газар байгуулагдсан бөгөөд тус байгууллага нь аймгуудын хөгжлийн бодлого, хөтөлбөр боловсруулах ажлыг зохион байгуулж байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд үндэслэсэн Монгол Улсын Баруун бүс, Хангайн бүс, Төвийн бүс, Зүүн бүс, Улаанбаатарын бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн хугацаа дууссан (нэгдүгээр үе шат - 2006-2010, хоёрдугаар үе шат - 2011-2015) тул хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийх шаардлагатай байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтүүд

2003 онд батлагдсанаас хойш Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуульд нийт 7 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Хуулийн 6.1-д "Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, бүсчилсэн хөгжлийн асуудлаар Засгийн газрын ерөнхий стратегийг тодорхойлох чиг үүрэг бүхий орон тооны бус Үндэсний хороо Монгол Улсын Ерөнхий сайдын дэргэд ажиллана" гэж заасан. Хуулийн 7.1-д зааснаар "Бүсийн зөвлөл нь бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих талаар төрөөс баримтлах бодлогыг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, бүсийн нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг зохицуулах чиг үүрэг бүхий орон тооны бус зөвлөл байна".

Хуулийн 7.2-т зааснаар “Зөвлөл нь дараах бүрэлдэхүүнтэй байна: 1) Зөвлөлийн дарга; 2) тухайн бүсэд багтаж буй аймгийн Засаг дарга; 3) бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хотын захирагч”. Хуулийн 7.3-т зааснаар “Зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд дараах байгууллагын төлөөллийг оруулж болно: 1) тухайн бүсэд багтаж буй аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал; 2) иргэн, хуулийн этгээдийн хууль ёсны хамтын ашиг сонирхлыг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн бус байгууллага; 3) тухайн бүсийг хөгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулж буй дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагч байгууллага, аж ахуйн нэгж”. Гэхдээ Бүсчилсэн хөгжлийн Үндэсний хороо, Бүсийн зөвлөл нь санхүүгийн болон бусад шалтгаанаар байгуулагдаж, үйл ажиллагаа нь хангалттай хэрэгжээгүй.

Цаашид Хот байгуулалтын тухай хууль, Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын тухай хууль, Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль (шинэчилсэн найруулга) зэрэг холбогдох хуулийн уялдааг хангах шаардлагатай байна. Түүнчлэн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн бодлогыг хот байгуулалтын баримт бичигтэй уялдуулах хууль эрх зүйн орчныг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай.

(3) Хэрэгжиж буй хууль тогтоомжууд, институцийн зохион байгуулалт

“Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ыг Улсын Их Хурлын 2020 оны 5 дугаар сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоор баталсан. Түүнчлэн уг тогтоолоор “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа”, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшин”-г тус тус баталсан.

Үүнээс гадна дээрх тогтоолоор “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-ын үр дүнг илэрхийлэх үзүүлэлтүүд, Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн зорилтууд нь агуулгаараа ““Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай” Монгол Улсын Их Хурлын тогтоолын хавсралтад тусгагдсан тул “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 батлах тухай” Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдрийн 19 дүгээр тогтоолыг хүчингүй болсонд тооцсон.

“Алсын хараа-2050” баримт бичгийн Зорилт 8 “Бүс, орон нутгийн хөгжил”-ийн зорилгыг “Үндэсний соёлоо дээдэлсэн, хүн амын нутагшилт, суурьшлын тогтвортой тогтолцоотой, байгалийн унаган төрх, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалан хойч үедээ өвлүүлсэн, эдийн засгийн төрөлжилт, дагналт, хоршилт бүхий ногоон үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцад нэгдсэн, өрсөлдөх чадвартай, харьцангуй тэнцвэртэйгээр бүс, орон нутгийг хөгжүүлнэ” гэж тодорхойлсон.

Барилга, хот байгуулалтын яам (БХБЯ) Хот байгуулалтын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулж, 2020 оны 1 дүгээр сарын 22-ны өдөр Улсын Их Хуралд өргөн барьсан. Хуулийн төслийг 2020 оны Улсын Их Хурлын 2020 оны намрын чуулганы хуралдаанаар хэлэлцэхийг дэмжсэн бөгөөд 2021 оны 1 дүгээр сард хуулийн төслийг Улсын Их Хурлын ажлын хэсэг хэлэлцэнэ.

2020 оны 5 дугаар сарын 7-ны өдөр Улсын Их Хурал Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталж, 2015 онд батлагдсан Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийг хүчингүй болгосон. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 1.7-д хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт тогтвортой байна гэж заасан байдаг. Шинэ хууль нь Монгол Улсын

хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой байдал, залгамж чанарыг хангах, үндэсний зарчмуудыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлогыг боловсруулах, төлөвлөх, үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн.

Засгийн газрын тохируулагч агентлаг Үндэсний хөгжлийн газар (ҮХГ) нь “Бүсчилсэн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр”-ийг боловсруулж, Засгийн газар 2022 онд батлахаар төлөвлөж байна. Бүсчилсэн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөрийг нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтын баримт бичиг болох Хүн амын нутагшилт, суурьшлын хөгжлийн ерөнхий төсөл, Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын дагуу боловсруулах, эрх зүйн зохицуулалтыг холбогдох хуулиудад тусган хэрэгжүүлэх нь чухал юм.

“Хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр” гэж Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тусгагдсан тодорхой зорилт, арга хэмжээг улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэхээр салбар, салбар хоорондын болон бүс, орон нутгийн онцлогт нийцсэн, нөөцөд суурилсан, санхүүгийн эх үүсвэрээр баталгаажсан үйл ажиллагаа, тоон болон чанарын шалгуур үзүүлэлтийг тусгасан дунд хугацааны бодлогын баримт бичиг юм.

Төсвийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад иргэдийн оролцоотойгоор төсвийн төвлөрлийг сааруулах, орон нутгийн төсвийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх өөрчлөлтүүдийг багтааж, 2011 оны 12 дугаар сард баталсан. Тухайлбал, аймаг, сум, дүүрэг, хорооны хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрийн санхүүжилтийг Орон нутгийн хөгжлийн сангаас шийдвэрлэх бөгөөд Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын төлөөлөгч эдгээр төсөл, хөтөлбөрийн сонголт, хэрэгжилтэд хяналт тавих эрхтэй байна гэж хуульчилсан.

(4) Орон нутгийн засаг захиргааны чадавх

Засаг захиргааны статус

1992 онд анх батлагдсан Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 3.1-д зааснаар “Монгол Улсын нутаг дэвсгэр засаг захиргааны хувьд аймаг, нийслэлд, аймаг нь суманд, сум нь багт, нийслэл нь дүүрэгт, дүүрэг нь хороонд хуваагдана”, 3.2-т зааснаар “Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг бол хуулиар тусгайлан олгосон чиг үүрэг, өөрийн удирдлага бүхий засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, эдийн засаг, нийгмийн цогцолбор мөн”. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хамгийн том нэгж болох аймаг нь сумдаас бүрдсэн, Засгийн газартай шууд харьцдаг, сумдын санхүү, эдийн засаг, хүн амын чадавхаас давсан чиг үүргийг гүйцэтгэх үүрэгтэй холбох нэгж гэдгээрээ бусад засаг захиргааны нэгжүүдээс ялгаатай.

Хүн ам, эдийн засаг

Бүх 21 аймгийн нийт хүн амын тоо 2019 онд 1,757,100 байсан бөгөөд аймгийн дундаж хүн амын тоо 83,671 байсан. Хамгийн олон хүн амтай аймаг болох Хөвсгөл аймгийн хүн амын тоо 2019 онд 135,100 байсан. Нийт 21 аймгийн бүс нутгийн ДНБ 12,391,123 сая төгрөг байсан бөгөөд энэ нь Монгол Улсын ДНБ-ний 33,6%-ийг эзэлж байна. Бүх 21 аймгийн нэг хүнд ногдох бүс нутгийн ДНБ 7,052,000 төгрөг байсан бөгөөд энэ нь Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний 63.0% буюу Улаанбаатар хотын нэг хүнд ногдох ДНБ-ний 44.3%-тай тэнцэж байна.

2018 оны байдлаар бүх 21 аймагт нийт 43,723 хуулийн этгээд үйл ажиллагаа эрхэлж байсан бөгөөд энэ тоо нь Монгол Улсад үйл ажиллагаа эрхэлж буй 170,160 хуулийн этгээдийн 25.7%-ийг эзэлж байна. Монгол Улсад 40 хүн ам тутамд 19 аж

ахуйн нэгж, Улаанбаатар хотод 12 аж ахуйн нэгж ногдож байгаатай харьцуулахад аймгуудад 40 хүн ам тутамд 1 аж ахуйн нэгж ногдож байсан.

Санхүүгийн чадавх

2019 оны орон нутгийн болон улсын нэгдсэн төсвийн орлогыг Хүснэгт 11.2.1-д нэгтгэн үзүүлэв. Нэг хүнд ногдох орон нутгийн төсвийн орлого нь нэг хүнд ногдох улсын нэгдсэн төсвийн орлогын ердөө 24.7%-тай тэнцэж байна. Орон нутгийн төсвийн орлогын 40 орчим хувь нь одоогийн орлогоос бүрдэж байгаа бөгөөд үүний 35% нь татварын орлого, 5% нь татварын бус орлого болно. Харин үлдсэн хувийг улсын төсвөөс орон нутгийн төсөвт олгосон санхүүгийн дэмжлэг буюу 8% нь тусламж, 42% нь тусгай зориулалтын шилжүүлэг, 10% нь орон нутгийн хөгжлийн нэгдсэн сангийн орлогын шилжүүлэг бүрдүүлж байна.

Хүснэгт 11.2.1 2019 оны орон нутгийн болон улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого

Бүс /УБ/ Монгол Улс	Нийт орлого (сая төг)	Хүн ам (мян)	Нэг хүнд ногдох орлого (төг/хүн)
Баруун	355,001	412.0	861,653
Хангайн	495,814	605.2	819,256
Төв	526,765	516.6	1,019,677
Зүүн	183,877	223.3	823,452
Нийт бүс	1,561,458	1,757.1	888,656
Улаанбаатар	1,381,386	1,539.8	897,120
Орон нутаг	2,942,844	3,296.9	892,261
Монгол Улс	11,936,638	3,296.9	3,620,564

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл, 2019

(5) Монгол Улсын төвлөрлийг сааруулах бодлого

Монгол Улс 1992 онд Төсвийн тухай хууль батлагдсанаас хойш төрийн захиргааны байгууллагын бүтцийг амжилттай шинэчилж, орон нутгийн захиргааны байгууллагад эрх мэдлийн хуваарилалт хийсэн. Монгол Улс дахь төвлөрлийг сааруулах үйл явцыг дараах байдлаар тоймлов. 1992-1996 онд төвлөрлийг сааруулах бодлогыг идэвхтэй хэрэгжүүлсэн байна. Үүний үр дүнд 1996-2002 онд орон нутгийн захиргааны байгууллага илүү бие даасан байдлаар үйл ажиллагаагаа явуулсан байна. Гэсэн хэдий ч орон нутгийн захиргааны байгууллагын чадавх сул байснаас үүдэн төвлөрлийг сааруулах бодлого төдийлөн амжилттай хэрэгжээгүй байна. Энэ нь төвлөрөл саарах бус улам төвлөрөл үүсэхэд нөлөөлсөн.

2002-2013 оны хооронд эрх мэдлийг эргэн төвлөрүүлж, орон нутгийн бие даасан байдал бүтэц, зохион байгуулалт, санхүү, төсвийн хувьд суларсан. 2013 оноос өнөөг хүртэл төвлөрлийг ялангуяа, төсвийн төвлөрлийг сааруулах, иргэдийн оролцоог төрийн удирдлагын бүх түвшинд нэмэгдүүлэх чиглэлээр шинэ арга хэмжээг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Эдгээр арга хэмжээ нь Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөд туссан.

Улсын Их Хурлын 2016 оны 19 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд төвлөрлийг сааруулах чиглэлийн тогтвортой хөгжлийн гол зорилтуудыг тусгасан. Үүний хүрээнд төвлөрлийг сааруулах бодлого, арга хэмжээгээр дамжуулж урт хугацааны тогтвортой хөгжлийн үндсэн нөхцөлүүдийг тодорхойлсон. ТХҮБ 2030-ыг багтаасан “Алсын хараа 2050” баримт бичиг нь үүнийг улам бэхжүүлсэн.

Одоогийн байдлаар Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар 2016 онд Засгийн газрын тогтоолоор батлагдсан төвлөрлийг сааруулах талаар төрөөс баримтлах бодлогын хүрээнд “Төвлөрлийг сааруулах бодлогын дэмжлэг үзүүлэх төсөл”-ийг Швейцарын хөгжлийн агентлагийн дэмжлэгтэйгээр хэрэгжүүлж байна. Төвлөрлийг сааруулах талаар төрөөс баримтлах бодлогын 2-р үе шатанд (2020-24) төвлөрлийг сааруулах бодлогыг бүрэн хэрэгжүүлэн Засгийн газар, орон нутгийн түвшинд чиг үүргийн оновчтой хуваарилалт бий болж, захиргааны болон төсвийн төвлөрөл саарсан байна. Хүлээгдэж үр дүн нь нийт төрийн албан хаагчийн тоонд орон нутагт ажиллах төрийн албан хаагчдын эзлэх хувийг 33%-аас (2019 оны байдлаар 198,463-аас 66,147) 60%-д хүргэх явдал юм.

11.2.2 Санал болгож буй бүсчилсэн хөгжлийн институцийн арга хэмжээ

(1) Шаардлагатай арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нөхцөл

Дэд хэсэг 11.2 (2)-т дурдсанчлан Монгол Улсын Засгийн газар нь 1992 онд шинэ Үндсэн хууль батлагдаж бүсчилсэн хөгжлийн эрх зүйн үндэс суурь тавигдсан цагаас хойш бүсчилсэн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. 11.2.1 (1) дэд хэсэгт тайлбарласан бүсчилсэн хөгжлийн санаанаас ялгаатай нь бүсчилсэн хөгжлийн өмнөх хүчин чармайлтууд Засгийн газрын санаачилгаар хэрэгжиж ирсэн. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулиар бүсчилсэн хөгжлийн институци болон байгуулагдсан Бүсчилсэн хөгжлийн Үндэсний хороо, Бүсийн зөвлөл нь санхүүгийн болон бусад шалтгаанаар байгуулагдаж, үйл ажиллагаагаа хангалттай хэрэгжүүлээгүй. Баруун, Хангайн, Төв, Зүүн бүс, Улаанбаатарын бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд бүрэн хэрэгжээгүйгээр хугацаа нь дууссан.

Орон нутгийн удирдлага болон санхүүгийн чадавх маш сул байх үед Засгийн газраас бүсийн хөгжлийн бодитой санаачилгууд, хүчин чармайлт гарч байсан нь сайшаалтай. Бүс хоорондын тэнцвэрт байдлыг хадгалсан илүү тогтвортой Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийг бий болгохын тулд Засгийн газрын санаачилгуудыг ашиглан бүсийн хөгжлийг бодитоор хэрэгжүүлэх цаг болсон. Бүсийн хөгжлийн зайлшгүй нөхцөл нь 1) уугуул нөөц баялгийг ашиглах, 2) орон нутгийн засаг захиргааны чадавхыг бэхжүүлэх явдал юм.

(2) Япон Улсын бүсчилсэн хөгжлийн жишээ

Япон Улсад өмнө нь Засгийн газарт эрх мэдэл, хяналт төвлөрдөг байсан ба төвлөрлийг сааруулж, орон нутгийн удирдлагын эрх мэдлийг бэхжүүлж чадсан туршлагатай. Орон нутгийн бие даасан байдлын тухай хууль 1947 онд батлагдсан байдаг бөгөөд тус хуулиар Засгийн газар болон орон нутгийн удирдлагууд хоорондын харилцааг зохицуулсан. Хуулийн дагуу орон нутгийн засаг захиргаа нь муж, хотын захиргаа гэсэн хоёр шатлалтай байна. Орон нутгийн захиргааны байгууллагын эрх мэдэлтэй холбоотой заалтуудыг олон удаа шинэчилсэн байдаг.

Төвлөрлийг сааруулах цогц хууль 2000 онд батлагдсан ба тус хуулиар бүсчилсэн хөгжилд Засгийн газар болон орон нутгийн захиргааны байгууллага хоорондын харилцаа ижил тэгш байх зарчмыг тусгасан. Тус хуулийн хүрээнд нэвтрүүлсэн зарчим нь орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын иргэдэд нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх чиг үүргийг өргөжүүлэх явдал юм. Үүний зэрэгцээ Засгийн газар орон нутгийн захиргааны байгууллагаар дамжуулж зарим үйл ажиллагааг явуулдаг байсан механизмыг болиулсан.

Одоогийн байдлаар мужийн захиргаанаас хотын захиргаа руу чиг үүрэг

шилжүүлэх ажил явагдаж байна. Орон нутгийн захиргаад иргэдэд үйлчилгээ үзүүлэх чиг үүргээ гүйцэтгэхэд иргэд, хөршийн холбоод чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Түүнчлэн орон нутгийн захиргаад чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ хүний нөөцийн чадавх, санхүүгийн нөөцийг нэмэгдүүлэхэд анхаарах нь чухал ба үүнд Засгийн газраас дэмжлэг үзүүлнэ. Мөн Засгийн газар болон орон нутгийн захиргааны байгууллагын уялдаа холбоог чиг үүргийн нарийн, тодорхой хуваарилалтыг хийж хангах институцийн механизмыг бий болгох нь чухал юм.

Орон нутгийн бие даасан байдлын тухай хуулийн дагуу орон нутгийн захиргааны байгууллага нь эдийн засгийн хөгжил, нийтийн дэд бүтэц, нийтийн орон сууц, нийгмийн хамгааллын бодлого, нийгмийн эрүүл мэнд зэрэг олон салбарт чиг үүрэг хэрэгжүүлнэ. Орон нутгийн захиргааны байгууллага нь "орон нутгийн чиг үүрэг" болон "хууль ёсны чиг үүрэг"-тэй байна. Хууль ёсны чиг үүргийг Засгийн газрын удирдлага дор хэрэгжүүлнэ. Засгийн газар нь бодлого, зохицуулалтуудыг хэрэгжүүлэх замаар орон нутгийн захиргааны байгууллагуудад хяналт тавина. Орон нутгийн захиргааны байгууллагын бүтэц дэх мужийн захиргаа нь дараах асуудлуудыг хариуцдаг. Үүнд:

- Хотын захиргаад хоорондын уялдаа холбоог хангах;
- Техник, санхүү болон бусад чиглэлээр хотын захиргааны үйл ажиллагаанаас давсан төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх.

Хүснэгт 11.2.2-т Засгийн газар, муж, хотын захиргааны үндсэн чиг үүрэг тоймлон үзүүлэв.

Хүснэгт 11.2.2 Засгийн газар, муж, хотын захиргааны үндсэн чиг үүрэг, салбараар

	Засгийн газар	Мужийн захиргаа	Хотын захиргаа
1. Төрийн үйлчилгээ	Мужуудтай холбоотой харилцаа холбоо, зохицуулалт	Хотын захиргаатай холбоотой харилцаа холбоо, зохицуулалт	Дотоод удирдлага, гэр бүл, оршин суугчдын бүртгэл
2. Нийтийн хэв журам, аюулгүй байдал	Гадаад харилцаа, батлан хамгаалах	Цагдаа	Галын аюулаас хамгаалах
3. Эдийн засаг, зам тээвэр	Санхүүгийн бодлого, худалдаа, гааль, улсын чанартай хурдны зам, боомт, хөдөлмөр эрхлэлтийн журам	Эдийн засгийн хөгжил, нийтийн дэд бүтэц, орон нутгийн чанартай зам, улсын чанартай хурдны зам, боомт, хөдөө аж ахуй, хөдөлмөр эрхлэлт	Орон нутгийн чанартай зам, боомт
4. Байгаль орчин хамгаалал	Үндэсний цэцэрлэгт хүрээлэн	Ой мод, гол мөрнийг хамгаалах, байгаль орчныг хамгаалах үйл ажиллагаа	Бохир ус зайлуулах, хог хаягдлыг устгах үйл ажиллагаа, цэцэрлэгт хүрээлэн
5. Орон сууц, нийтийн үйлчилгээ		Нийтийн орон сууц	Хот төлөвлөлт, нийтийн орон сууц, ус хангамж

6. Эрүүл мэнд	Эрүүл мэндийн даатгал	Нийгмийн эрүүл мэндийн төвүүд	Сувилахуй
7. Амралт, соёл, шашин шүтлэг			Амралт, чөлөөт цагт зориулсан үйлчилгээ, спорт, номын сан
8. Боловсрол	Үндэсний их, дээд сургуулиуд	Ерөнхий боловсролын сургуулиуд	Сургуулийн өмнөх болон анхан шатны боловсрол
9. Нийгмийн хамгаалал	Тэтгэвэр	Нийгмийн халамж	Хүүхэд, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн тусламж, тэтгэмж, эрүүл мэндийн даатгал, ахмад настны даатгал

Эх сурвалж: Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага

(3) Санал болгож буй арга хэмжээ

Бүлэг 6-д шинээр тодорхойлсон бүс тус бүрийн хөгжлийн нэгдсэн 6 хөтөлбөрийг Бүлэг 8-д санал болгосон. Бүлэг 8-д тусгасан 4 төрөлд хуваасан төсөл, хөтөлбөрүүд нь бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг бүрдүүлнэ. Үүнд зам тээвэр, логистикийн дэд бүтцийн төслүүд, эрчим хүч, усны нөөцийг нэмэгдүүлэх төслүүд, хотын дэд бүтцийн төслүүд, газар тариалан, мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, боловсруулалттай холбоотой төслүүд, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ зэрэг нийгмийн үйлчилгээний төслүүд багтаж байна. Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд төрийн байгууллага, хувийн хэвшил болон бусад байгууллагууд хамтран оролцоно.

Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр тус бүрт багтаж буй төслүүдийг хэд хэдэн байгууллага хэрэгжүүлэх тул үйл ажиллагаагаа уялдуулж, цаг хугацаанд нь төслүүдээ хэрэгжүүлэх шаардлага тулгарна. Салбар дундын төслүүдээс ялгаатай нь эдгээр төслүүдийг хариуцаж хэрэгжүүлэх нэг байгууллагыг тодорхойлох нь хүндрэлтэй юм. Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрүүдийг амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд дараах хоёр нөхцөлийг хангах шаардлагатай. Эдгээр нь 1) хэд хэдэн байгууллагын оролцоог хангах зохицуулалтыг хийх газартай байх, 2) чадавх бүхий захиргааны байгууллагатай байх юм. Нутгийн удирдлагын байгууллагын чадавх хангалтгүй үед эхний үе шатанд Засгийн газрын оролцоо байх шаардлагатай.

Дээрх нөхцлийг хангахын тулд бүс бүрт ҮХГ-ын санаачилгаар холбогдох аймгийн Засаг даргатай нягт хамтран ажиллах Бүсийн хөгжлийн зөвлөл байгуулахыг санал болгож байна. Энэхүү зорилгоор ҮХГ-т бүс нутгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилтийг хариуцан ажиллах чиг үүрэг бүхий шинэ хэлтэс байгуулж болох юм. Уг зөвлөл нь тухайн бүсийн аймгийн засаг дарга, холбогдох яамд болон харьяа байгууллагууд, орон нутгийн аж ахуйн нэгжүүд, ТББ болон бусад байгууллагуудын төлөөллөөс бүрдэнэ. ҮХГ-ын бүтцэд шинээр байгуулагдах хэлтэс нь Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг (БХНХ) хэрэгжүүлэх төсөв санхүүгийн асуудлыг хариуцахын зэрэгцээ нутгийн захиргааны байгууллагад БХНХ боловсруулахад нь дэмжлэг үзүүлнэ. Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор ҮХГ-ын Бүс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт хариуцсан хэлтэст эдийн засгийн бүс тус бүрийн асуудал хариуцсан мэргэжилтнийг томилон ажиллуулахыг зөвлөж байна.

Энэ нь Засгийн газар болон аймгийн засаг захиргааг холбосон бүсийн засаг захиргаа байгуулах эхний алхам болж болох юм. Одоогийн байдлаар бүс нь засаг захиргааны нэгж биш бөгөөд аймгууд нь цөөн хүн амтай, эдийн засаг нь төрөлжөөгүй гэдэг шалтгаанаар чадамж нь хязгаарлагдмал байсаар байна. Бүлэг 6-д үзүүлсэнчлэн шинээр тодорхойлсон бүсүүд нь 200,000~500,000 хүн амтай байна. Бүсийн засаг захиргааны нэгж байгуулснаар бүрэлдэхүүндээ багтаж буй аймгуудын нөөцийг дайчлах, эдийн засгийн үр ашигтай үйл ажиллагааг хөгжүүлэх замаар бүсийн хөгжлийг хангах боломжийг бий болгож болно.

Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийг эхэндээ шаардлагатай үед хуралддаг байдлаар байгуулж, ажиллуулна. Улмаар төлөвлөгдсөн үйл ажиллагааг дэмжих чиг үүрэгтэй байгууллага болгон зохион байгуулж болно. Үүнийг Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар хийж болно. Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад дараах зүйлийг тодорхой болгох шаардлагатай. Үүнд:

- (a) Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд орох гишүүдийг оновчтой тодорхойлж, шаардлагатай бүх оролцогч талуудын оролцоог хангах;
- (b) Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын санаачилгаар Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн хурлыг зарлан хуралдуулах, өдөр тутмын үйл ажиллагааг зохион байгуулах;
- (c) Төлөвлөлт боловсруулах ажлыг алхамчлан тайлбарлаж, Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн чиг үүргийг нарийвчлан тодорхойлох;
- (d) Яамдын төлөөллийн түвшинг тодорхойлж, цаг тухайд хариуцлагатай шийдвэр гаргах үүднээс холбогдох төв байгууллагуудтай онлайн харилцаа холбоо тогтоох ажлыг тодорхой болгох;
- (e) Бүсийн хөгжлийн сан байгуулах эсвэл бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрт зориулагдсан тусдаа данс нээх зэргээр санхүүжилтийн аргуудыг тодорхой болгох.

Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн үндсэн чиг үүргийг доор жагсаав. Үүнд:

- (a) Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийн төслүүдийг хянах;
- (b) Зарим төслүүдийг өөрчлөх, нэмэх;
- (c) Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийн төсөл тус бүрийг хэрэгжүүлэх хугацааг тодорхой болгохын тулд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үе шатыг тодорхойлох;
- (d) Нэн тэргүүний төслүүдийн төсвийг хэрэгжүүлэгч байгууллага тус бүрээр нь тооцох.
- (e) Бүсийн хөгжлийн зөвлөлөөс төсвийг тооцсоны дараагаар холбогдох яамдууд төслүүдээ цаг тухайд нь хэрэгжүүлэхийн тулд төсвийг нь гаргана.

Аймгийн захиргааны байгууллагын чадавх сайжирсны дараа Бүсийн хөгжлийн зөвлөл нь нэгдсэн хөтөлбөрийн хүрээнд бүсүүдэд хэрэгжүүлэх дараа дараагийн төслүүдийг боловсруулж, хэрэгжүүлж болно. Түүнчлэн Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрүүдэд зориулан тусгай данс нээх буюу бүсийн хөгжлийн төсвийг төсөвлөж болно. Бүсийн хөгжлийн төсвийг бий болгох нь яам, агентлагуудын хувьд салбарын төслүүдээ дэмжих нэмэлт хөшүүрэг болно. Үүнээс гадна аймгийн

захиргааны байгууллага Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулахад дэмжлэг үзүүлнэ.

Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийг Монгол Улсын Засгийн газрын бүс нутгийн хөгжлийн албан ёсны институт болгон байгуулсны дараа доорх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж болно. Нэгдүгээрт Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн гишүүнчлэлд дараах байгууллагууд багтаж болно. Үүнд:

- (a) Орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүд: аймгийн Засаг дарга, хотын захирагч, сумын Засаг дарга, бүсийн хөгжлийн тулгуур төв хот болон орон нутгийн хөгжлийн төв хотын дарга нар;
- (b) Төрийн байгууллагууд: ҮХГ, БХБЯ, ХХААХҮЯ, ЭМЯ, БШУЯ, УУХҮЯ, ЗТХЯ болон бусад төрийн байгууллагууд;
- (c) Хувийн хэвшил: тухайн бүс нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй хувийн компани, ТББ, нийгэмлэг зэрэг хувийн хэвшлийн төлөөллүүд;
- (d) Дээрх гишүүдийн дийлэнхийн саналаар зөвшөөрсөн тусгай гишүүд.

Хоёрдугаарт Бүсийн хөгжлийн зөвлөлийн чиг үүргийг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- (i) Бүсийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хөтөлбөр, холбогдох бодлого, хамрах хүрээ, төлөвлөгөөг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хянах, үнэлэх ажлыг зохицуулах;
- (ii) Аймаг, хот, салбарын агентлагууд, улсын их дээд сургууль, коллеж, төрийн өмчит болон зохицуулалттай компаниуд, хөгжлийн тусгай байгууллагуудын батлагдсан хөгжлийн төлөвлөгөөг бүсийн хөгжлийн нэгдсэн төлөвлөгөөнд тусгах;
- (iii) Бүсийн хөрөнгө оруулалтын жилийн болон урт хугацааны хөтөлбөрийг хянан үзэж, эрэмбэлэж, улсын төсөвт тусгуулах;
- (iv) Бүсийн хөгжлийн зорилт, бодлого, стратегийг хэрэгжүүлэх зорилгоор тухайн бүс нутагт хөрөнгө оруулалт татах, хөрөнгө оруулалтыг хуваарилах ажлыг дэмжиж, чиглүүлэх;
- (v) Бүс нутагт үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн байгууллагууд, орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүд, улсын коллеж, их дээд сургуулиуд, төрийн өмчит болон зохицуулалттай компаниудын хэрэгжүүлж буй хөгжлийн төслүүдийн хяналт, үнэлгээтэй холбоотой үйл ажиллагааг зохицуулах.

11.3 Хэрэгжүүлэх үе шат ба хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

11.3.1 Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үе шат

Бүлэг 8-д санал болгосон төсөл, хөтөлбөрүүдийг 4 ангилж, хуваасан. Үүнд: 1) эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд, 2) бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд, 3) орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд болон 4) ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд багтаж байна. Бүх төсөл, хөтөлбөрийг гурван үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ. Үүний зэрэгцээ төсөл, хөтөлбөрүүдийг эрэмбэ, дараалалтайгаар хэрэгжүүлнэ. Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн эрэмбэ дарааллыг тодорхойлох зорилгоор тайлангийн 8.1-д үзүүлсэн хөгжлийн хувилбартай уялдуулан төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх үе шатыг Хүснэгт 11.3.1-д тусгав.

Хүснэгт 11.3.1 Төсөл, хөтөлбөрүүдийн үе шат

Төсөл, хөтөлбөр	I үе шат (~2025)	II үе шат (2026-30)	III үе шат (2031~40)
I. Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд	<ul style="list-style-type: none"> - Уул уурхайн салбар нь хариуцлагатай уул уурхай руу аажмаар шилжих ба улсын хэмжээнд ЭЗ-ийн гол салбар хэвээр байна. - Түүхий нүүрсийг угаан, баяжуулж, шахмал түлш үйлдвэрлэн, чанартай нүүрсийг дотоодын зах зээлд нийлүүлнэ. - Газар тариалан болон мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдэд анхан шатны боловсруулалт хийх эдийн засгийн шинэ үйл ажиллагааг нэвтрүүлнэ. - Чацаргана болон мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж эхэлнэ. - Томоохон хотуудыг холбосон гол авто замын дагуу хагас эрчимжсэн мал, амьтны аж ахуйг хөгжүүлэн, чанартай мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, сүүн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэнэ. - Мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг хослуулсан аж ахуйг хөгжүүлнэ. - Дотоодын малын тэжээл болон хүнсний ногооны хэрэгцээг хангахын тулд газар тариаланг өргөжүүлнэ. 	<ul style="list-style-type: none"> - Хариуцлагатай уул уурхайг өргөн хүрээнд хөгжүүлэх ба уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь буурна. - Цэвэр нүүрс үйлдвэрлэх шинэ технологи нэвтрүүлнэ. - Төмөр, зэсийг боловсруулан нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ. - Уран, газрын ховор элементүүд зэрэг уул уурхайн шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэнэ. - Чацаргана болон мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн кластерыг бүрэн хөгжүүлж эцсийн бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлнэ. - Хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулж, хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох системийг нэвтрүүлнэ. - Бусад үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж эхэлнэ. - Инновацид суурилсан ХАА-н салбарын хөгжил, МХХТ-д суурилсан мал аж ахуйг өргөжүүлнэ. - ОХУ, БНХАУ-ын хил 	<ul style="list-style-type: none"> - МХХТ бүхий үйлдвэрлэлийн кластеруудад түшиглэн эдийн засаг, экспортын бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх боломжийг бүрэн ашиглана. - Өндөр бүтээмжтэй газар тариалан, мал аж ахуй эрхэлнэ. - Орон нутгийн онцлогтой бүтээгдэхүүнийг ашиглан аялал жуулчлал, алжаал тайлах үйлчилгээ хослуулсан цогцолборыг байгуулна. - Үйлчилгээнд суурилсан кластеруудыг хөгжүүлнэ. - Дэлхийн зах зээлд чанараараа танигдсан брендийг бий болгох экспортын бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлнэ. - Үйлчилгээнд суурилсан кластеруудыг хөгжүүлж, хил дагуух чөлөөт бүс болон эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг бүрэн хөгжүүлнэ.

	<p>- Инновацид суурилсан ХАА-н салбарыг хөгжүүлнэ. МХХТ-д суурилсан мал аж ахуйг хөгжүүлнэ.</p> <p>- Улаанбаатар хотын ойролцоо аж үйлдвэрийн парк, сонгогдсон зарим газруудад хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркыг хөгжүүлнэ.</p> <p>- Хүний гараар бүтээгдсэн аялал жуулчлалын үзмэрүүдийг хөгжүүлнэ.</p>	<p>дагуух чөлөөт бүс болон эдийн засгийн тусгай бүсүүдийн хөгжлийг эрчимжүүлнэ.</p> <p>- Олон төрлийн аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх зорилгоор дотоодын аяллын агентлаг, тур операторууд нь олон улсын аялал жуулчлалын агентлагуудтай шууд хамтран ажиллана.</p>	
<p>II. Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд</p>	<p>- Нийгмийн салбарын төсөв, хөрөнгийг бүхэлд нь эргэн харж, дахин хуваарилалт хийнэ.</p> <p>- Мэргэжлийн боловсрол, дээд боловсролын тогтолцоо болон сургуулийн өмнөх боловсролын тогтолцоог сайжруулах боловсролын салбарын цогц шинэчлэлийг эхлүүлнэ.</p> <p>- Анхан шатны болон урьдчилан сэргийлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг хөгжүүлнэ.</p> <p>- Малчдыг дэмжих хөтөлбөрийг хэрэгжүүлнэ.</p> <p>- Ур чадварыг сайжруулах сургалт, ур чадварт тохирсон ажлын байрны зуучлалыг бий болгоно.</p>	<p>- Сургуулийн өмнөх болон бага боловсролын тогтолцоог сайжруулж нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ загварын талаарх мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлнэ.</p> <p>- Хөгжлийн шинэ загвар руу шилжиж, нийгмийн сэтгэлгээ өөрчлөгдөхөд хүүхдүүд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.</p> <p>- Эрүүл мэндийн анхан шатны болон урьдчилан сэргийлэх тусламжийг түгээн эрүүл ажиллах хүчийг нэмэгдүүлнэ.</p>	<p>- Гадаадад ажиллаж, амьдарч байгаад Монгол Улсад буцаж ирсэн иргэдийн нийгмийн асуудлыг орхигдуулалгүй бүх хүнд хүртээмжтэй, чанартай нийгмийн цогц үйлчилгээг үзүүлнэ.</p> <p>- Иргэдийн амьжиргаагаа дээшлүүлэх үйл ажиллагааг экспортын бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдэд нийлүүлэлт хийдэг орон нутгийн үйлдвэрлэлтэй холбосноор ядуурлыг бүрэн устгана.</p>
<p>III. Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд</p>	<p>-Тойрог коридорын хэсэг болох гол замуудыг сайжруулна.</p> <p>-Аймгийн төвүүдийг холбосон замуудыг хатуу хучилттай болгоно.</p> <p>-Улаанбаатар хотын дагуул хотуудыг хөгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>-Аялал жуулчлал, аж үйлдвэр, уул уурхайд түшиглэсэн хотуудын дэд бүтцийг сайжруулна.</p> <p>-Цөөн тооны хотыг сонгож, олон улсын худалдаа логистикийн төв болгон хөгжүүлж эхэлнэ.</p> <p>-Төмөр замын бүтээн байгуулалт, хилийн боомтын барилга,</p>	<p>-Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийг жигд хамарсан тойрог коридорыг байгуулна.</p> <p>-Баруун бүсийн Улиастай болон Зүүн бүсийн Өндөрхаан хотыг Улаанбаатар хотоор дайруулан холбосон харилцаа холбооны суурь шугамыг барина.</p> <p>- Улаанбаатар хотын дагуул хотуудыг эрчимтэй хөгжүүлнэ.</p> <p>-Хотын зэрэглэлийн хувьд томд тооцогдох хот, суурингуудыг тодорхойлсон чиг үүргийн дагуу хөгжүүлнэ.</p> <p>-Хөдөө орон нутгийн</p>	<p>-Тойрог коридорыг байгуулснаар авто замын гол сүлжээ бүрэн ашиглалтад орох ба түүнийг даган хөдөө, орон нутгийг холбосон замын сүлжээ өргөжин, хөгжинө.</p> <p>-Түүхий эд бэлтгэх, боловсруулах үйлдвэр, логистикийн төвүүдийг холбосон олон үйлдэлт системд суурилсан тээвэр, логистикийн сүлжээг байгуулна.</p> <p>-Олон үйлдэлт системийн нэг хэсэг болох төмөр замыг</p>

	байгууламж зэрэг тээвэр, логистикийн сүлжээг бүрдүүлдэг томоохон байгууламжуудын ТЭЗҮ-г боловсруулна. -Нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах, хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэлийн түүхий эд бэлтгэх, тээвэрлэх, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд гаргах зорилгоор хөдөө орон нутгийн авто замыг сайжруулна.	авто замыг үргэлжлүүлэн сайжруулна. -Уул уурхай болон аялал жуулчлалын томоохон бүтээн байгуулалттай холбоотой дэд бүтцийг барьж, байгуулна.	зорчигч тээвэрт түлхүү ашиглана. -Том хотуудын чиг үүргийг нарийвчлан тодорхойлсноор хотуудын зэрэглэл илүү боловсронгуй болно. -Нэг нэгнийхээ хөгжилд эерэгээр нөлөөлдөг томоохон хотуудын сүлжээг бий болгохын тулд хөрш зэргэлдээ орнуудын хотуудыг (Өвөр Монголын өөртөө засах орон, ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Буриад Улсын хот г.м.) хотын зэрэглэлд хамруулна.
IV. Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд	-Уул уурхайгаас үүдэлтэй байгаль орчны сөрөг асуудал тулгарсаар байна. -Хариуцлагатай уул уурхайн талаар иргэдийн мэдлэг нэмэгдэнэ. -Улаанбаатар хотын дагуул хотууд хөгжиж, нийслэл хотод тулгардаг байгаль орчны асуудлууд багасна. -Гэр хорооллын амьдрах орчин сайжирна. -Хяналттай бэлчээрийг ашигладаг болно. -Авто машины хаягдлыг дахин боловсруулж эхэлснээр дахин боловсруулалт хийдэг нийгмийг цогцлоож эхэлнэ. -Орон нутгийн иргэдийн оролцоотойгоор байгаль орчны асуудалд хяналт тавих орон нутгийн захиргааны чадавхыг байнга сайжруулна.	-Хариуцлагатай уул уурхайн талаар иргэдийн мэдлэг нэмэгдэж, уул уурхайгаас үүдэлтэй байгаль орчны сөрөг асуудал буурч эхэлнэ. -Улаанбаатар хотын дагуул хотууд хөгжиж, нийслэл хотод тулгардаг байгаль орчны асуудлууд улам буурна. -Гэр хорооллын амьдрах орчин улам сайжирна. -Аймгийн төвүүдэд хотод тулгардаг байгаль орчны асуудлууд тулгарч эхэлнэ. - Дахин боловсруулалтын бизнесүүд өргөжиж эхэлнэ. -Бэлчээр ашиглалттай холбоотойгоор орон нутгийн захиргааны байгаль орчны асуудалд хяналт тавих чадавх сайжирна.	-Орон нутагт байгаль орчны хяналт ихээхэн сайжирна. -Орон нутгийн төсвийг нэмэгдүүлсэнээр хатуу хог хаягдлын менежмент, ус хангамж, ус зайлуулах сувагтай холбоотой байгаль орчинд тулгамдаж буй асуудлууд багасна. -Нийслэл хот нөөц бололцоогоо ногоон байгууламж, амарч зугаалах орчин бүхий чанартай амьдрах орчинг бүрдүүлэхэд ашиглана.

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.3.2 Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

(1) Төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх хугацааг тодорхойлохын тулд гурван үе шатад хуваах байдлаар тэргүүлэх чиглэлүүдийг нь үнэлсэн. Төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай төсөв хөрөнгийн ерөнхий тооцоог үе шатуудаар гаргаж, Хүснэгт 11.3.2-оос 11.3.5-т төсөл тус бүрээр харуулав. Хүснэгт 11.3.2-т улаанаар тодруулсан төслийн зардал нь төслийн цар хүрээ, үйл ажиллагааг харгалзан ерөнхийлөн тооцоолсон зардал болно.

Тус тайлангийн 8.3-т дурдсан бүс нутгийн хөгжлийн 6 нэгдсэн хөтөлбөрийг мөн үе шаттайгаар хэрэгжүүлнэ. Бүс нутгийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрт багтаж буй төслүүд нь хөрөнгө оруулалтаас хамаарах ч нэгдсэн хөтөлбөрийн үр дүнтэй хэрэгжилтийг хангах үүднээс зарим төслүүдийг тэргүүлэх чиглэлээр хэрэгжүүлэх шаардлагатай байж болох юм. Хөрөнгө оруулалтын нарийн тооцооллыг хийхэд төслүүдийн хэрэгжилтэд нөлөөлөх бусад хүчин зүйлсийг нэмж тусган оруулж болно.

Хөрөнгө оруулалтын нарийн тооцоололд үндэслэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хамаарах яамд, агентлагуудын төлөвлөгөөнд тусгана. 11.2.2 хэсэгт санал болгосноор Бүс нутгийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд зориулж төсөв, хөрөнгийг тусгайлан төсөвлөж болно. Ингэснээр яамд, агентлагуудын Бүс нутгийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хамтын ажиллагаа, үйл ажиллагааны уялдааг илүү үр дүнтэй болгож болно.

Хүснэгт 11.3.2 Санал болгож буй эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Төслийн дугаар	Төслийн нэр	Хэрэгжүүлэгч	Төслийн зардал (сая ам.доллар)			
			Нийт	I үе шат	II үе шат	III үе шат
I1	Чөлөөт худалдааны бүс, Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг хөгжүүлэх төслүүд	ТХХТ	164	64	50	50
11.1	Хилийн Чөлөөт худалдааны бүс болон Эдийн засгийн тусгай бүсүүдийг дэмжих төсөл *	ТХХТ	300	100	100	100
11.2	Улаанбаатар хотын нисэх онгоцны буудлын Эдийн засгийн тусгай бүс /ЭЗТБ/-ийг хөгжүүлэх төсөл	ТХХТ	50	25	25	
I2	Аж үйлдвэрийн кластеруудыг дэмжих хөтөлбөрүүд	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ҮХГ)	15	15		
I2.1	Чацарганы үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл*	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ҮХГ)	5	5		
I2.2	МАН-н үйлдвэрлэлийн кластер хөгжүүлэх төсөл *	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ҮХГ)	5	5		
I3	Инновацид суурилсан ХАА-н салбарыг хөгжүүлэх төслүүд					
I3.1	Ухаалаг хөдөө аж ахуйг дэмжих төсөл	ХХААХҮЯ	1	1		
I3.2	Хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих төсөл *	ХХААХҮЯ	3	3		

Үндэсний хөгжлийн цогц төлөвлөгөө боловсруулах төсөл
Эцсийн тайлангийн төсөл 3

13.3	Хөдөө аж ахуйн мэдээллийн технологийн паркийг хөгжүүлэх төсөл *	ТХХТ	26	26		
14	МАН, газар тариалангийн салбар хосолсон төслүүд					
14.1	Тэжээлийн үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх төсөл	ХХААХҮЯ	5	5		
14.2	Мал аж ахуйн салбарт МХХТ-ийг нэвтрүүлэх төсөл*	ХХААХҮЯ	3	3		
15	Газар тариалангийн салбарыг хөгжүүлэх төслүүд					
15.1	Усжуулалтын төсөл	ХХААХҮЯ	14	14		
15.2	Тосны ургамлын тариалалтын төсөл	ХХААХҮЯ	5	5		
15.3	Чацарганы тариалалтын төсөл*	ХХААХҮЯ	5	5		
16	Үхрийн аж ахуйн хосолсон төслүүд					
16.1	Үхрийн аж ахуй эрхлэх төсөл	ТХХТ(ҮХГ)	3	3		
16.2	Эрдэнэ шиш даршлах үйлдвэрийн төсөл	ТХХТ(ҮХГ)	12	12		
16.3	Малын тэжээлийн төв байгуулах төсөл	ТХХТ(ҮХГ)	3	3		
16.4	Хуурай сүү үйлдвэрлэх технологи нэвтрүүлэх төсөл	ТХХТ(ҮХГ)	3	3		
17	Хөдөө аж ахуйн салбарын зах зээлийн орчинг сайжруулах төслүүд					
17.1	Хөргүүр, зоорийн сүлжээ байгуулах төсөл	ХХААХҮЯ	2	2		
17.2	Хүнсний түүхий эд, бүтээгдэхүүний гарал үүслийг тогтоох систем нэвтрүүлэх төсөл*	ХХААХҮЯ	5	5		
18	Уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг төрөлжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд					
18.1	Газрын ховор элементийн хайгуулын төсөл	УУХҮЯ, ЭХЯ	5	5		
18.2	Эрдэс металлын нөөцийн хайгуулын төсөл	УУХҮЯ, ЭХЯ	5	5		
19	Нүүрсний салбарын шинэчлэлийн төслүүд	УУХҮЯ, ЭХЯ				
19.1	Нүүрс тээвэрлэлт, нүүрсний экспортыг дэмжих төсөл*	УУХҮЯ, ЭХЯ	50	50		
19.2	Нүүрсний ордын хайгуулын төсөл	УУХҮЯ, ЭХЯ	10	10		
19.3	Нүүрсний салбарын мастер төлөвлөгөөг боловсруулах төсөл	УУХҮЯ, ЭХЯ	5	5		
19.4	Нүүрс боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлэх төсөл	УУХҮЯ, ЭХЯ	5	5		
110	Жуулчдыг татах шинэ үзвэрүүд бүхий аялал жуулчлалыг цогц хөгжүүлэх төслүүд					
110.1	Үлэг гүрвэлийн музей байгуулах төсөл	ТХХТ (БОАЖЯ)	5	5		
110.2	“Өртөө” авто зам дагуух үйлчилгээний цогцолбор байгуулах төсөл*	ЗТХЯ, БОАЖЯ, БХБЯ	15	5	5	5
110.3	Гэр хороололд гар урлалын гудамж байгуулах төсөл	ТХХТ (НЗДТГ)	5	5		
110.4	Өвлийн спорт, амралтын төв байгуулах төсөл*	ЗТХЯ, БОАЖЯ, БХБЯ	10	5	5	
110.5	Налайхын уурхайн музей, соёл, боловсролын төв байгуулах төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (Налайх дүүрэг)	20	5	10	5
110.6	Аялал жуулчлалын салбарын мэдээллийн сан байгуулах төсөл	БОАЖЯ, ҮСХ	5	5		

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 11.3.3 Санал болгож буй бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Төслийн дугаар	Төслийн нэр	Хэрэгжүүлэгч	Төслийн зардал (сая ам.доллар)			
			Нийт	I үе шат	II үе шат	III үе шат
II1	Залуу малчдыг дэмжих төслүүд					
II1.1	Малчдыг дэмжих бааз байгуулах төсөл *	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ХХААХҮЯ)	80	30	30	20
II1.2	Малчдын хүүхдэд гэр бүлийн орчинд сургуулийн өмнөх боловсрол олгох төсөл	БШУЯ	60	20	20	20
II2	Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг мал аж ахуйн салбарт нэвтрүүлэх төслүүд					
II2.1	Нутгийн удирдлага болон малчдын харилцаа холбоог бэхжүүлэх төсөл *	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ХХААХҮЯ)	15	5	10	
II2.2	Малчдын цогц мэдээллийн санг бий болгох төсөл	ҮСХ, Аймгийн ЗДТГ	15	5	10	
II3	Залуучууд, насанд хүрэгчдийн ур чадварыг сайжруулах, ажлын байр бий болгох төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БШУЯ)	15	3	5	7
II4	Залуу эмэгтэйчүүдийн ажил, мэргэжил дээшлүүлэх, дэмжих хөтөлбөр *	Хараат бус судалгааны хүрээлэн	9	4	3	2
II5	Бизнес чиглэсэн хүний нөөцийг хөгжүүлэх тэтгэлэгт хөтөлбөр	БШУЯ	30	6	12	12
II6	Боловсролын салбарын өргөн хүрээтэй шинэчлэлийн төсөл*	БШУЯ	37	7	20	10
II7	Эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах төсөл, хөтөлбөрүүд					
II7.1	Эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийг сайжруулах төсөл *	ЭМЯ	43	13	20	10
II7.2	Эрүүл мэндийн мэдээллийн төв байгуулах төсөл	ЭМЯ	20	10	10	
II7.3	Хүний дархлал хомсдолын вирус (ХДХВ), тэмбүү, гепатитын халдвар эхээс хүүхдэд дамжихаас урьдчилан сэргийлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ЭМЯ)	1	1		
II7.4	Зайнаас эмнэлзүйн зөвлөгөө өгөх /Телемедицин/ болон Оношлогооны зорилго бүхий эрүүл мэндийн хөдөлгөөнт цахим тусламж үйлчилгээг нэвтрүүлэх төсөл	ЭМЯ	50	10	20	20
II8	Нийгмийн даатгал, тэтгэврийн шинэчлэлийн төсөл	ХНХЯ	26	6	10	10
II9	Бизнесийн шинэ соёл, сэтгэлгээг хөгжүүлэх төслүүд					
II9.1	Бүлгийн динамикийн төв байгуулах төсөл*	Бүлгийн динамикийн төв (шинэ)	13	3	10	
II9.2	Гүйцэтгэлийг үр дүнтэй болгоход чиглэсэн үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх хөтөлбөр	Бүлгийн динамикийн төв (шинэ)	13	3	10	
II10	МХХТ-ийг хөгжүүлэх, нэвтрүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүд					

II10.1	МХХТ-д суурилан боловсролын салбарыг бэхжүүлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БШУЯ)	1			
II10.2	Хөдөө, орон нутагт МХХТ-ийг хөгжүүлэх, МХХТ-т суурилсан загвар хотыг хөгжүүлэх төсөл	ХХМТГ	1			
II10.3	Хөдөө, орон нутгийн иргэдэд зориулсан мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ байгуулах төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ҮХГ)	1			
II10.4	Програм хангамжийн аутсорсингийг дэмжих төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ХХМТГ)	1			
II10.5	МХХТ-ийн экосистемийн нээлттэй өгөгдлийг хөгжүүлэх төсөл	ХХМТГ	1			

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 11.3.4 Санал болгож буй нутаг дэвсгэрийн орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Төслийн дугаар	Төслийн нэр	Хэрэгжүүлэгч	Төслийн зардал (сая ам.доллар)			
			Нийт	I үе шат	II үе шат	III үе шат
III1	Автозамын тойрог сүлжээ барьж байгуулах төсөл*	ЗТХЯ	248	123	125	
III2	Аймаг хоорондын авто замуудыг барих, сайжруулах төсөл *	ЗТХЯ	390	50	211	129
III3	Аймгуудын тусгай зориулалтын авто замыг барьж байгуулах төсөл	ЗТХЯ	709	214	284	211
III4	Улаанбаатар хотыг тойрон гарах төмөр замын шугам (Богд Хаан шугам) сүлжээг барьж байгуулах төсөл*	УБТЗ/МТЗ	400	300	100	
III5	Хойд-урд чиглэлийн төмөр замын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх төсөл *	УБТЗ/МТЗ, ЗТХЯ	252	202	50	
III6	Улаанбаатар хотын тойруу зам, сүлжээг хөгжүүлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ЗТХЯ)	80	20	40	20
III7	Улаанбаатар хотын ачаа тээврийн терминалын газрыг ашиглан дахин төлөвлөлт хийх төсөл	ТХХТ (УБТЗ)	50	10	40	
III8	Хотын захын болон орон нутгийн тойруу замуудыг хөгжүүлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ЗТХЯ)	23	15	8	
III9	Улаанбаатар хотын шинэ нисэх онгоцны буудалд түшиглэсэн дагуул хот байгуулах төсөл *	ТХХТ (БХБЯ)	11	6	5	
III10	Орон нутгийн агаарын тээврийг хөгжүүлэх	ЗТХЯ	72	14	48	36
III11	Бүсийн болон орон нутгийн хотуудыг хөгжүүлэх	БХБЯ	106	42	40	24
III12	Орхон гол дээр урсацын тохируулга хийж, говийн бүс нутгийн ус хангамжийг нэмэгдүүлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ЭХЯ, БОАЖЯ)	830	30	500	300

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

Хүснэгт 11.3.5 Санал болгож буй ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр

Төслийн дугаар	Төслийн нэр	Хэрэгжүүлэгч	Төслийн зардал (сая ам.доллар)			
			Нийт	I үе шат	II үе шат	III үе шат
IV1	Хөрс хамгаалах, газрын доройтлоос урьдчилан сэргийлэх төсөл	ХХААХҮЯ	1	1		
IV2	Хог хаягдлыг дахин боловсруулах төслүүд					
IV2.1	Хүнсний бүтээгдэхүүний хаягдлыг бууруулах төсөл	Яамд, агентлагууд хамтарна (ХХААХҮЯ)	1	1		
IV2.2	Хаягдал автомашиныг дахин боловсруулах парк байгуулах төсөл*	ЗТХЯ	50	10	20	20
IV2.3	Цементийн үйлдвэрийг ашиглан хатуу хог хаягдлыг эргэлтэд оруулах төсөл	Яамд, агентлагууд хамтарна (БШУЯ)	1	1		
IV2.4	Эко-парк байгуулах төсөл*	НЗДТГ, МХХДБҮХ	108	43	45	20
IV3	Гэр хорооллыг хөгжүүлэх төслүүд					
IV3.1	Гэр хорооллыг хөгжүүлэх талаарх дүрэм, журам, заавар, нормыг боловсруулах төсөл*	БХБЯ	1	1		
IV3.2	Гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулах төсөл*	БОАЖЯ, БХБЯ	57	27	30	
IV4	Хог хаягдлыг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөлгүйгээр газарт булшилж хадгалах байгууламж-ландфилл байгуулах төсөл	БОАЖЯ	5	5		
IV5	Барилга байгууламжийн ашиглалтын хугацааг уртасгах, сэргээн засварлах төслүүд					
IV5.1	Насжилт урттай барилга байгууламжийг барьж байгуулах төсөл	БХБЯ	1	1		
IV5.2	Хот байгуулалтын салбарын хууль эрх зүйн баримт бичгийн уялдааг хангах, эрх зүйн тогтолцоог шинэчлэх төсөл		1	5		
IV6	Туул голын усан цогцолбор байгуулах төсөл*	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БХБЯ)	229	9	150	70
IV7	Ус хангамжийг сайжруулах төслүүд					
IV7.1	Хот, суурины ус хангамжийг сайжруулах төсөл *	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БХБЯ)	322	222	100	
IV7.2	Хөдөөгийн ус хангамжийн өргөтгөлийн төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ХХААХҮЯ)	38	20	18	
IV8	Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг сайжруулах төслүүд					
IV8.1	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж барих, шинэчлэх төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БХБЯ)	369	108	261	
IV8.2	Төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг дахин боловсруулж, техникийн зориулалтаар ашиглах үйлдвэр байгуулах төсөл	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (БХБЯ)	96	60	36	
IV8.3	Ариутгах татуургын сүлжээг шинэчлэх, өргөтгөх төсөл	БХБЯ, ҮХГ	265	103	162	

IV8.4	Сумын төвийн бага оврын цэвэрлэх байгууламж барих төсөл *	БХБЯ, ҮХГ	34	9	25	
IV8.5	Мал аж ахуйн фермийн бохир усыг цэвэрлэх байгууламж барих төсөл	ХХААХҮЯ, БОАЖЯ, НЗДТГ	41	31	10	
IV9	Сэлэнгэ мөрний усан цахилгаан станцын далан байгуулах төсөл*	Яамд, агентлагууд хамтран хэрэгжүүлнэ (ЭХЯ)	109	9	100	

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

(2) Хөрөнгө оруулалтын хуваарилалт

Хүснэгт 11.3.2-оос 11.3.5-т үзүүлсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг Хүснэгт 11.3.6-д нэгтгэн үзүүлэв. Санал болгож буй төсөл, хөтөлбөрүүдийг 2040 оныг хүртэл 3 үе шаттайгаар хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нийт хөрөнгө оруулалт нь 6,127 сая ам.доллар болж байгаа бөгөөд эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүдэд 764 сая ам.доллар (12.4%), бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүдэд 432 сая ам.доллар (6.6%), орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүдэд 3,197 сая ам.доллар (52.3%), ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүдэд 1,734 сая ам.доллар (28.3%) тус бүр ногдож байна.

Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төсөлд тусгагдсан хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн нийт хөрөнгө оруулалт нь 8,428,297 тэрбум төгрөг буюу 3,025,232 сая ам.доллар (1 ам.доллар = 2,786 төгрөг) болж байгаа ба дээрх тооцоонд Таван толгойн уурхайн 2 мега төслийг тусгаагүй тохиолдолд 127,443 тэрбум төгрөг буюу 45,744 сая ам.доллар болж байна. Хэрэв 1.0 тэрбум төгрөгөөс дээш зардал бүхий бусад мега төслүүдийг үл тусгасан тохиолдолд үлдсэн төсөл, хөтөлбөрүүдэд шаардлагатай нийт хөрөнгө оруулалт нь 27,014 тэрбум төгрөг буюу 9,697 сая ам.доллар болно. Хүснэгт 11.2.6-д үзүүлсэн ҮХЦТ-ний хүрээнд санал болгож буй 2040 оныг хүртэл хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн зардал нь 2050 он хүртэл хэрэгжүүлэх мега төслүүдийг эс тооцвол урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн төсөлд тусгагдсан төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын зардлын 63 хувьтай тэнцэж байгаа юм.

Хүснэгт 11.3.6 4 төрлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хөрөнгө оруулалтын хуваарилалт

Төслүүд	Хөрөнгө оруулалт (сая ам.доллар)			
	Нийт	I үе шат	II үе шат	III үе шат
Эдийн засаг, экспортыг төрөлжүүлэх төслүүд	764	409	195	160
Бүх талын оролцоо, хүртээмжийг сайжруулах төслүүд	432	131	190	111
Орон зайн төлөвлөлтийг бэхжүүлэх төслүүд	3,197	1,026	1,451	720
Ногоон хөгжлийг дэмжих төслүүд	1,734	662	962	110
Нийт	6,127	2,228	2,798	1,101

Эх сурвалж: ЖАЙКА-гийн Төслийн баг

11.4 Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

11.4.1 Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний хамрах хүрээ

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөгөө, төсөл, хөтөлбөрийн түвшинд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээг хийдэг. Шаардлагатай тохиолдолд тодорхой бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг боловсруулахад тусгадаг хөгжлийн үзэл баримтлал, алсын хараа, чиглэлд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээг хийж, өөрчилж болно.

Хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт болон гүйцэтгэлд хяналт-шинжилгээ хийдэг. Хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээнд хэрэгжих хугацаа, төсвийн гүйцэтгэл, төсөл, хөтөлбөрийн явц, хэрэгжиж дуусах хугацаа зэргийг хамруулдаг. Түүнчлэн төсөл хэрэгжих явцад ашиглагдаж буй биет байгууламжийн ашиглалт, төслийн ажилтнуудын ажлын гүйцэтгэлийг үнэлэх зорилгоор төслийн үйл ажиллагаа, менежментийн хяналт-шинжилгээг хийж болно. Гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээг хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрийн үр нөлөө эсвэл хөгжлийн төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжүүлсэн нийт хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн ерөнхий үр нөлөөнд хийнэ.

Хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрт хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийхэд багц индексийг ашигладаг. Хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээнд тухайн төсөл, хөтөлбөр нь төлөвлөгдсөн тоо хэмжээ, чанарын үзүүлэлт, хэмжээсийн дагуу хэрэгжсэн эсэхийг шалгахын тулд ашиглалт, зориулалтад шаардлагатай байгууламжуудтай холбоотой биет индекс, үзүүлэлтүүдийг голчлон ашигладаг. Энэ төрлийн хяналт-шинжилгээнд төсвийн гүйцэтгэлийг тухай бүрт нь хийж байсан эсэхийг хянахын тулд мөнгөний индексийг ашигладаг. Мөн гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээнд индексүүдийг ихээр ашигладаг. Нийгэм, эдийн засгийн янз бүрийн индексийг ашигладаг бөгөөд хүрээлэн буй орчин, соёл, зан үйл болон бусад нөлөөллийг илэрхийлэх нэмэлт индексийг ашиглах нь түгээмэл байдаг.

11.4.2 Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний хэрэгжилт

(1) Монгол Улсын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоо

Монгол Улсад хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийн хяналтын тогтолцоо болон хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээний хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн байдаг. Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ нь хөгжлийн төлөвлөлт, хэрэгжилтийн чухал хэсгийг бүрдүүлдэг. 2020 оны 5-р сард шинэчлэн найруулсан Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тухай хуулинд хөгжлийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний асуудлыг тусгасан.

Тус хуулийн зорилт нь Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой, залгамж чанарыг хангах, үндэсний хэмжээнд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд баримтлах зарчмыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого боловсруулах, төлөвлөх, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх, мэдээлэх, нэгдсэн, оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх, бодлого, төлөвлөлтийн харилцаанд оролцогчдын эрх, үүргийг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оролцогчдын түншлэлийг зохистойгоор хангах, бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн төрөл, хэлбэрийг журамлахтай холбогдсон харилцааг зохицуулж, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлага, зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх юм.

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгүүдийн хуулийн нэр томъёог тодорхойлсон.

Тухайлбал “хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр”-ийг Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тусгагдсан тодорхой зорилт, арга хэмжээг улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэхээр салбар, салбар хоорондын болон бүс, орон нутгийн онцлогт нийцсэн, нөөцөд суурилсан, санхүүгийн эх үүсвэрээр баталгаажсан үйл ажиллагааг тусгасан дунд хугацааны бодлогын баримт бичиг гэж тусгасан. Мөн “хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ”-г хуульд заасан зарчмыг баримталсан байдал, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оролцогчдын чиг үүргээ хэрэгжүүлсэн болон хамтран ажилласан байдал, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнд хийсэн цогц үнэлгээ гэж тусгасан байна (4 дүгээр зүйл).

Хуулинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд баримтлах зарчмууд, тэдгээрийн агуулгыг тодорхойлсон. Хуулинд зааснаар “бүх талын оролцоог хангасан байх зарчим” гэж хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллага, эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага, мэргэжлийн холбоод, хувийн хэвшил, иргэд, сонирхлын бүлгийн оролцоог ханган боловсруулах зарчим бол “төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийг зохистойгоор хангах зарчим” гэж хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн үйл ажиллагаанд хувийн хэвшлийн хуулийн этгээдийг зохистойгоор оролцуулах зарчим юм (5 дугаар зүйл).

Түүнчлэн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн төрлүүдийг тодорхойлсон. Тухайлбал дунд хугацааны буюу 10 жилийн хугацаанд хэрэгжих хөгжлийн бодлогын баримт бичиг нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичгийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зорилго, зорилт, санхүүгийн эх үүсвэрээр баталгаажсан үйл ажиллагаа бүхий, тоон болон чанарын шалгуур үзүүлэлтээр хэмжигдэх хүний хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр, нийгмийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр, эдийн засгийн болон дэд бүтцийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр, байгаль орчны зорилтот хөтөлбөр, засаглалын зорилтот хөтөлбөр, бүсийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр, үндэсний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилтот хөтөлбөрүүд байна (6 дугаар зүйл).

Хуулинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оролцогч талууд болон тэдний эрх, үүргийг зааж тусгасан. Үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оролцогчдоос гадна аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, их, дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллага, улс төрийн нам, хувийн хэвшил оролцоно (8 дугаар зүйл). Засгийн газрын бүрэн эрхэд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн хэрэгжилтийг улсын түвшинд удирдан зохион байгуулж, хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх, гүйцэтгэлийг дүгнэх, тайлагнах үйл ажиллагааг улсын хэмжээнд хариуцан зохион байгуулах үйл ажиллагаа багтана.

Үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын чиг үүрэгт хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн үйл ажиллагааг улс, салбар, салбар хоорондын болон бүс болон орон нутгийн хэмжээнд нэгтгэн зохион байгуулж, нэгдсэн арга зүй, удирдлага, зохион байгуулалтаар хангах, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг боловсруулахад их, дээд сургууль, мэргэжлийн холбоод, төрийн бус байгууллага, иргэний оролцоог хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх, хүний нөөцийг бэлтгэх, чадавхжуулах болон бусад үүргийг заасан (хуулийн 9.4).

Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нь хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй холбоотойгоор Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлд нийцүүлэн

Аймаг, нийслэл, хотыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл, Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, Аймаг, нийслэл, хотын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөг боловсруулж, тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд өргөн мэдүүлэх чиг үүрэгтэй байна. Мөн Засаг дарга нь сум, дүүргийн түвшинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн уялдааг хангах, үйл ажиллагааг зохицуулах, хэрэгжилтэд хяналт тавих чиг үүрэгтэй байна (хуулийн 9.10).

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй холбоотойгоор тухайн шатны Засаг даргын өргөн мэдүүлсэн Аймаг, нийслэл, хотыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл, Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, Аймаг, нийслэл, хотын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл, Хөгжлийн зорилтот хөтөлбөртэй уялдсан эсэх талаар үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагаас ирүүлсэн саналыг харгалзан тухайн бодлогын баримт бичгийг хэлэлцэн, батлах, эсхүл буцаах чиг үүрэгтэй байна (хуулийн 9.11).

Үндэсний хөгжлийн хүрээлэн нь хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй холбоотойгоор эдийн засгийн хөгжлийн суурь дэвсгэр болох хүн ам, хөдөлмөрийн нөөц, эдийн засгийн эргэлтэд оруулах малын гаралтай түүхий эд, ус, газрын баялгийн нөөцийн судалгааг байршлаар нарийвчлан хийж, хүн ам, хөдөлмөрийн нөөцийн төсөөлөл, нөөцийг ашиглах оновчтой арга замыг тодорхойлох чиг үүрэгтэй байна (хуулийн 9.12).

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээтэй холбоотойгоор хуулинд дараах заалтууд орсон. Засгийн газар баримт бичгийн төлөвлөлт, биелэлтэд чанарын үнэлгээ хийх, хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа, шийдвэр нь үр дүнтэй байсан эсэхэд чанарын үнэлгээ хийх, үр нөлөөг үнэлэх зорилгоор хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийнэ. Салбарын хөгжлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага тухайн салбарын хэмжээнд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн зорилтын биелэлтийг жил бүр тогтоосон хугацаанд Засгийн газарт ирүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн зорилтуудын орон нутагт дахь хэрэгжилтийн явц, үр нөлөөний тайланг Засгийн газарт тогтоосон хугацаанд хүргүүлнэ (21 дүгээр зүйл).

(2) Бүсчилсэн хөгжлийн үнэлгээ, санал

Бүсийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр нь дунд хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичиг байна. Баримт бичгийг боловсруулахад үндэсний хэмжээний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд оролцогчдоос гадна аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, их, дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллага, улс төрийн нам, хувийн хэвшил оролцоно. Засгийн газар баримт бичгийн хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийнэ. Үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага хэрэгжилтийг нэгтгэн зохион байгуулж, олон талын оролцоог хангана.

Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нь үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн хүрээнд Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, Аймаг, нийслэл, хотын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөг боловсруулж, сум, дүүргийн түвшинд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн уялдааг хангана. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй холбоотойгоор тухайн шатны Засаг даргын өргөн мэдүүлсэн бодлогын баримт

бичгийг хэлэлцэн, батална эсхүл буцаана. Орон нутгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн боловсруулалт доороос дээш чиглэсэн байгаа бол бүсийн хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр нь дээрээс доош чиглэсэн төлөвлөлттэй байна. Орон нутгийн түвшинд төлөвлөлтийн дээрээс доош, доороос дээш чиглэх тэнцвэрийг хангах зарчмыг баримталж, хэрэгжүүлдэг эсэх нь тодорхой бус байна.

Хуулинд заасан дээрээс доош, доороос дээш чиглэсэн төлөвлөлтийн тодорхойлолт нь олон улсад түгээмэл байдаг тодорхойлолтоос ялгаатай байна. Дээрээс доош, доороос дээш чиглэсэн төлөвлөлт нь орон нутгийн засаг захиргаа, нутгийн иргэд зэрэг хөгжлийн удирдлагын доод түвшний оролцогч талуудыг хамарсан төлөвлөлтийн үйл явц байдаг. Дээрээс доош чиглэсэн төлөвлөлтийг хөгжлийн удирдлагын дээд түвшний оролцогч тал буюу Засгийн газар хийдэг ба доод түвшний оролцогчдоод чиглэсэн байдаг. Доороос дээш чиглэсэн төлөвлөлтийг орон нутгийн захиргааны байгууллага, иргэдийн хамт санаачилж, хэрэгжүүлдэг.

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулинд үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны болон нутгийн захиргааны байгууллага батлагдсан хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг олон нийтэд мэдээлэх, сурталчлах ажлыг хариуцан зохион байгуулна гэж заасан (23 дугаар зүйл). Харин хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг боловсруулах шатанд эсвэл баримт бичигт нэмэлт, өөрчлөлт оруулахтай холбоотойгоор олон нийтийн хэлэлцүүлэг хийх, санал, хүсэлт авах үйл явц талаар зааж, тусгаагүй. Энэ нь улсын болон орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөлтийн уялдаа холбоог хангахад тодорхой бус байдлыг бий болгоно.

Эдгээрээс дүгнэхэд хөгжлийн үзэл баримтлалд тусгагдсан орон нутгийн удирдлагын ашиг сонирхол, үйл ажиллагааны зорилтыг хангах институцийн механизм байхгүй ба Засгийн газраас боловсруулдаг хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр тусгагддаг. Өөрөөр хэлбэл хөгжлийн төлөвлөлт, хэрэгжилт хоёр тусдаа байгаа ба нэгийг нь Засгийн газар, нөгөөг нь нутгийн захиргааны байгууллага хэрэгжүүлж байна. Эдгээр үйл ажиллагааг нэгтгэхийн тулд орон нутгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг боловсруулахад зориулсан удирдамжийг Засгийн газраас хангах, Засгийн газар болон нутгийн захиргааны байгууллагын хөгжлийн төлөвлөлт, хэрэгжилтийн уялдааг хангасан, хоорондоо уялдаа холбоо бүхий хөтөлбөр боловсруулалт, төсөвлөлт, хяналт, үнэлгээний тогтолцоог бүрдүүлэх зэрэг арга хэмжээг авч, хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, тэдгээрт хяналт тавих үйл ажиллагааг хэн хариуцаж, ямар цаг хугацаанд хийж байгааг тодорхой болгож, үр дүнд нь үндэслэн төсөл, хөтөлбөр боловсруулах, төсөв, санхүүг төлөвлөх, хяналт, үнэлгээ хийх үйл ажиллагааг сайжруулах тогтолцоог нэвтрүүлэх нь чухал.

ҮХЦТ-нд санал болгосон Бүсийн хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөр (БХНХ) болон Бүсийн хөгжлийн зөвлөл (БХЗ) нь Засгийн газар болон нутгийн захиргааны байгууллагын хөгжлийн төлөвлөлт, хэрэгжилтийг уялдуулах институцийн үр дүнтэй механизмыг бий болгоно. БХНХ-ийг БХЗ-өөр дамжуулж, ҮХГ-ын заавар, чиглэлийн дагуу тухайн бүсийн аймгуудын төлөөллүүд боловсруулна. Эхэндээ төсөвлөлт, төслийн хэрэгжилтийг салбарын агентлаг хэрэгжүүлж, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээг тухайн агентлагтай хамтран орон нутгийн удирдлага хэрэгжүүлж болно. Харин яваандаа орон нутгийн удирдлагын хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, хэрэгжилтийг дэмжих чиг үүрэг бүхий ҮХГ-т шинээр байгуулагдах нэгжээр дамжуулж бүсчилсэн хөгжлийн төсвийг тусад нь төсөвлөж, гүйцэтгэх

зохицуулалттай байж болно.

11.4.3 Гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

(1) Гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээг сайжруулах хэрэгцээ, шаардлага

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээг салбарын хэрэгжүүлэгч агентлагууд хийдэг. Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ) хөгжлийн зорилтын гүйцэтгэлийг нийгэм, эдийн засгийн болон бусад индексүүдээр нэгтгэн гаргадаг. ҮСХ нь гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээний үр дүнг нэгтгэж, статистикийн мэдээллийн нэгдсэн санд байршуулж, олон нийтийг хялбар олж авах боломжтой, цогц, нарийвчлал бүхий, сүүлийн үеийн мэдээллээр хангаж байгаа нь сайн жишиг юм.

НҮБ-ын ТХЗ-уудын хүрээнд жендэр, орлогын хуваарилалт, аймаг, сумд, үндэс угсаа, нийгмийн бүлэг болон бусад холбогдох микро түвшний мэдээллийг цуглуулах шаардлагатай болсон. Үүний дагуу ҮСХ микро түвшний мэдээллийг цуглуулж, нэгтгэх ажлыг эхлүүлсэн. АХБ, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр болон бусад хандивлагч байгууллагуудын дэмжлэгтэйгээр асуулгын хуудсыг илүү нарийвчлалтай болгож, нэмэлт индекс, микро өгөгдлийг ашиглаж, хөдөлмөрийн эрхлэлтийн улирлын судалгаа, өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа, таван жил тутамд явуулдаг нийгмийн үзүүлэлтийн түүвэр судалгаа зэрэг тогтмол хийгддэг судалгаануудыг сайжруулсан.

Уламжлалт бус мэдээллийн эх үүсвэр болох их өгөгдөл, Google-д суурилсан өгөгдөл, Facebook болон бусад эх үүсвэрийг ашиглан илүү нарийвчилсан, тодорхой өгөгдлийг цуглуулах шинэ үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Цаашид АНУ-ын Үндэсний сансар судлалын агентлаг (NASA), хиймэл дагуул, арилжааны банк болон үүрэн телефоны харилцаа холбоо ч мэдээллийн эх үүсвэр болж болох юм. ТХЗ-уудын хүрээнд ядууралтай холбоотой өгөгдөл, индекс илүү ач холбогдол өгч байна. НҮБХХ нь ТХЗ-ын хэрэгжилтийг хянах систем /dashboard/-ийг байгуулах, ажиллуулахад дэмжлэг үзүүлж байна. Ийнхүү шинэ санаачилгуудыг хэрэгжүүлж байгаа ч ТХЗ-уудын хяналт, үнэлгээнд шаардлагатай мэдээллээр бүрэн хангаж чадахгүй байна.

(2) Санал

ТХЗ-уудыг хэрэгжүүлэх зорилгоор илүү цогц, өргөн хүрээний мэдээлэл цуглуулахад хувь хүмүүс, хувийн хэвшил болон орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын идэвх оролцоо зайлшгүй шаардлагатай. Энэ ажилд олон талын оролцоог хангаж чадаагүй тохиолдолд ТХЗ-ын хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийхэд шаардлагатай микро өгөгдлийг цуглуулах, нэгтгэх үйл ажиллагаа нь маш өндөр зардалтай болно. Ухаалаг гар утас, үүлэн системийг ашиглан вэбэд суурилсан хөдөлгөөнт хяналт, үнэлгээний системийг бий болгох хэрэгтэй. Энэхүү системд хувь хүмүүс, ААНБ-ууд сайн дураараа мэдээлэл оруулах боломжтой байх ба орон нутгийн захиргааны байгууллагын мэдээлэл боловсруулалтад Засгийн газраас дэмжлэг үзүүлнэ.

Жишээлбэл малчидтай холбоотой мэдээлэл буюу малын бүлэглэлт, малын тоо толгой, бүтэц, малчин өрхийн нутаг сэлгэлт, байршил, ус, тэжээлийн хүрэлцээтэй байдал болон бусад мэдээллийг бодит цаг хугацаанд авснаар орон нутгийн захиргааны байгууллага тэдэнд тулгарч буй асуудлыг цаг тухайд нь шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой. Мөн малчид орон нутгийн захиргааны байгууллагаас өгдөг орон нутгийн цаг уур, малын гаралтай бүтээгдэхүүний эрэлт,

үнийн мэдээлэл, малын өвчлөлийн эсрэг авч буй арга хэмжээ, тэжээлийн хангамжийн талаар мэдээллийг цаг тухайд нь авах боломжтой болно. Ингэснээр малчдын аж байдлыг дэмжиж, ТХЗ-ын хэрэгжилтийг хангахад хувь нэмэр оруулах болно.

Энэхүү хоёр талт харилцаа холбооны үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд нэг талаас хувь хүн, компаниуд, нөгөө талаас захиргааны байгууллагаас сайн дурын оролцооны урамшууллыг олгох хэрэгтэй. Иргэд, тухайлбал малчид өөрсдийн хэрэгцээ, шаардлага болон орон нутагт хэрэгжүүлэх нийгэм, эдийн засгийн үйл ажиллагаанд (аялал жуулчлалын г.м.) шаардлагатай нөөц, боломжийн талаар мэдээллийг өгөх боломжтой ба хувийн хэвшил орон нутгийн нөөц, нутгийн удирдлагын дэмжлэгийг харгалзан хөрөнгө оруулалт хийж болно. Мөн орон нутгийн удирдлага нь хамгийн бага зардлаар нийгэм, эдийн засгийн микро өгөгдлийг цуглуулах боломжтой болно.

Орон нутгийнханы оролцоо, дэмжлэгтэйгээр мэдээлэл цуглуулж, үүсгэдэг тул гаднаас мэдээлэл цуглуулах үйлчилгээ авахаас ихээхэн ялгаатай байдаг. Түүнчлэн энэ нь нэг талаар иргэд, олон нийтийн чадавхыг хөгжүүлэх үйл ажиллагаа болно. Нөгөө талаар орон нутгийн захиргааны байгууллагууд нутгийн иргэд, олон нийттэй харилцахдаа илүү цогц мэдээлэл, МХХТ-ийн хэрэгслүүдийг ашиглах чадавхаа дээшлүүлнэ. Үр дүнд нь орон нутгийн захиргаа, иргэд хамтарч илүү оновчтой төсөл, хөтөлбөрүүд, институцийн арга хэмжээг боловсруулж хэрэгжүүлэх нөхцөл бүрдэнэ.

11.4.4 “Алсын хараа 2050”, ХАНСХЕТ, БХБ, ҮХЦТ-ний хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ

ҮХЦТ-г тусгаж, уялдуулж боловсруулах ХАНСХЕТ, БХБ-ын баримт бичгүүдийг хууль тогтоомжид заасан байдаг тул Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн дагуу хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийнэ. ҮХЦТ-нд тусгагдсан одоогийн нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ нь хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний суурь мэдээлэл болно. “Алсын хараа 2050” баримт бичигт үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүд болон хүрэх түвшинг 2030, 2040, 2050 оноор тодорхойлсон.

“Алсын хараа 2050” баримт бичигт ДНБ, нэг хүнд ногдох ДНБ ба уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувь зэрэг шалгуур үзүүлэлтүүдийг тусгасан. Тиймээс хяналт-шинжилгээ нь эдгээр болон бусад шалгуур үзүүлэлтүүд дээр хийгдэнэ. “Алсын хараа 2050”-д тусгасан ДНБ-ий өсөлтийн түвшин 2030 он хүртэлх хугацаанд өндөр, 2030-2040 онд ҮХЦТ-нд тооцоолсноос бага байгаа ба 2030, 2040 онд нэг хүнд ногдох ДНБ-ий хэмжээ нь ҮХЦТ-нд тооцоолсноос нэлээд өндөр байна. “Алсын хараа 2050”, ҮХЦТ-ийн 2030, 2040 оны хүн амын хэтийн тооцоо нийцэж байна. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого “Алсын хараа 2050” баримт бичигт 2050 онд орон нутгийн хүн ам нь нийт хүн амын 50 хувьтай тэнцэнэ гэж тооцоолол хийсэн. ҮХЦТ-нд бүсчилсэн хөгжлөөр дамжуулж орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хангах төлөвлөлтүүдийг тусгасан ба орон нутгийн хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь нь бүсчилсэн хөгжлийн үр дүнг илтгэнэ.

“Алсын хараа 2050”-д бүсчилсэн хөгжлийн шалгуур үзүүлэлтүүдэд 1) шинээр байгуулагдсан хүнс, хөнгөн үйлдвэрийн тоо, 2) шинээр байгуулагдсан ХААҮТП-ийн тоо, 3) олон улсын зэрэглэлтэй нисэх буудлын тоо зэрэг үзүүлэлтүүдийг багтаасан. Эдгээр үзүүлэлтүүд нь бүсчилсэн хөгжлийн үр дүнг төдийлөн илтгэхгүй. Харин шинээр байгуулагдсан хөнгөн үйлдвэрүүдийн нийт хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, эдгээр үйлдвэрүүдийн бий болгосон ажлын байрууд, ХААҮТП-ууд дээр

байгуулагдсан ААН-үүдийн тоо зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзаж үзэх нь чухал. ҮХЦТ-нд Чойбалсан, Ховд хотуудын нисэх онгоцны буудлуудыг олон улсын нисэх онгоцны буудал болгож хөгжүүлэхийг санал болгосон. Нисэх онгоцны буудлуудын тогтмол нислэгийн тоо, зорчигчдын тоо нь шалгуур үзүүлэлт болно.

Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийхэд шаардлагатай нийгмийн бусад үзүүлэлтүүдэд ядуурлын түвшин, ажилгүйдлийн түвшин, хөдөө орон нутгийн ус хангамж, ариутгах татуурга, цэвэрлэх байгууламж, хатуу хог хаягдлын менежмент зэрэг багтана. Эдгээр үзүүлэлтүүдэд шаардлагатай жендэрийн, орлогын хуваарилалтын болон бусад холбогдох микро түвшний мэдээллийг ҮХЦТ-нд тусгасан шинэ аргачлалын дагуу үе шаттайгаар цуглуулж, нэгтгэх ба эдгээр нь ТХЗ-ын үнэлгээнд мөн шаардлагатай мэдээлэл юм.